

PRAKRIT TEXT SERIES

XIV

JAYAVALLABHA'S
VAJJĀLAGGAM

PRAKRIT TEXT SOCIETY
AHMEDABAD-9

1969

Prakrit Text Society Series, No. 14

GENERAL EDITORS:

- (1) P. L. VAIDYA
- (2) A. N. UPADHYE
- (3) H. C. BHAYANI

JAYAVALLABHA'S
VAJJĀLAGGAM

with

The Sanskrit Commentary of Ratnadeva

and

Introduction, English Translation, Notes and Glossary

by

Prof. M. V. PATWARDHAN, M.A.,
Poonā.

PRAKRIT TEXT SOCIETY

AHMEDABAD-9

1969

Published by

**H. C. Bhayani, Secretary,
Prakrit Text Society, Ahmedabad-9.**

Price Rs. 21.00

Available from

- (1) Prakrit Text Society, Ahmedabad-9.**
- (2) Motilal Banarsidas, Varanasi.**
- (3) Munshiram Manoharlal, Delhi.**
- (4) Gurjar Grantharatna Karyalaya, Ahmedabad-1.**
- (5) Sarasvati Pustak Bhandar, Ratanpole, Ahmedabad-1.**
- (6) Chaughambha Vidyabhavan, Chawk, Varanasi.**

Printed by

**S. R. Sardesai, B.A., LL.B.
Veda-Vidya Mudranalaya,
41 Budhwar Peth, Poona 2,**

प्राकृत-ग्रंथ-परिषद् ग्रन्थाङ्क १४

जयवल्लभं नाम वज्जालम्भं

रत्नदेवकृतसंस्कृतवृत्तिसंवल्लिम्

प्रा. माधव वासुदेव पटवर्धन, एम. ए.

इत्यनेन भूमिका-आह्वयानुवाद-टिप्पणी-
शब्दकोश-इत्यादिभिः सह संपादितम्

प्रकाशिका

प्राकृत ग्रन्थ परिषद्

अहमदाबाद-९

१९६९

प्रकाशक:—

हरिवल्लभ भायाणी

सेक्रेटरी, प्राकृत टेक्स्ट सोसायटी

अमदाबाद ९

मूल्य—रु. २१

प्राप्तिस्थान:—

- (१) प्राकृत टेक्स्ट सोसायटी, अमदाबाद—९
- (२) मोतीलाल बनारसीदास, वाराणसी
- (३) मुन्शीराम मनोहरलाल, दिल्ली
- (४) गुर्जर ग्रन्थरत्न कार्यालय, अमदाबाद—१
- (५) सरस्वती पुस्तक भण्डार, रतनपोल, अमदाबाद—१
- (६) चौखम्बा विद्यामन्त्र, चौक, वाराणसी

मुद्रक:—एस. आर. सरदेसाई

वेदविद्या मुद्रणालय

४१ बुधवार पेठ, पूना - २

CONTENTS

	PAGE
Abbreviations	vi
Preface	vii-viii
Introduction :	ix-lxii
(i) Title of the Work	ix-xii
(ii) Name of the Author	xii xiii
(iii) Name of the Commentator	xiii-xv
(iv) Extent of the Vajjālagga	xv xviii
(v) Date of the Vajjālagga	xviii-xxiii
(vi) Sources of the Vajjālagga	xxiii-xxvi
(vii) Stanzas common to the Vajjālagga and (i) the Gāthāsaptasatī (ii) the Chappanṇayagābhāo	xxvi-xxix
(viii) Stanzas from the Vajjālagga cited in Alankāra works	xxix-xxxii
(ix) The Language of the Vajjālagga	xxxiii xliiv
(x) The Threefold Subject-matter of the Vajjālagga	xliiv xlvii
(xi) The Literary Form and Merits of the Vajjālagga	xlviii-liv
(xii) Description of the Mss. consulted	lv-lxii
(xiii) Index of Vajjās	lxiii-lxiv
Text of the Vajjālagga with Ratnadeva's Commentary	3-215
Additional Stanzas found in Ms C.	216-267
English Translation	271-414
Notes	417-608
Index of First Lines	609-624
Select Glossary	625-636
Errata	637-638

(v)

ABBREVIATIONS

Used in the Introduction and Notes.

VL = Vajjālagga.

PSM = Pāṣasaddamahaṇṇava.

DNM = Deśināmamālā of Hemacandra.

PLM or PLNM = Pāṭalacchīṇāmamālā of Dhanapāla.

HŚ = Hemacandra's Śabdānuśāsana.

Weber (1870) = Über das Saptaśatakam des Hāla (1870),
by Weber.

Weber (1881) = Über das Saptaśatakam des Hāla (1881),
by Weber.

PG = Pischel's Grammatik der Prākṛit Sprachen.

✓ = Verbal root in Sanskrit or Prākṛit.

P = Parasmaipada.

Ā = Atmanepada.

U = Ubhayapada.

PREFACE

Work on the present edition of the **Vajjālagga** was started by me in the year 1961 at the instance of the **Prākṛit Text Society**, as a part of the Society's plan to bring out new editions of ancient **Prākṛit** literary works. I am grateful to Dr. A. N. Upadhye for having introduced me to the **Prākṛit Text Society** and for having suggested to the Society that the work of editing the **Vajjālagga** be entrusted to me. Though in this way work on the present edition was started eight years back, much progress could not be achieved due to my preoccupation with teaching and administrative work in the **Fergusson College, Poona**. It was only in April-May-June 1965, that I found it possible to complete the press-copy of the text of the **Vajjālagga** and of the **Sanskrit** commentary of **Ratnadeva**, with the help of manuscripts lent to me by the **L. D. Institute of Indology, Ahmedabad** and the **Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona**. The printing of the text and commentary was started in 1965. The writing of the English translation and explanatory notes progressed side by side with the printing of the text and commentary during 1965-1967.

Throughout the progress of this work, Dr. A. N. Upadhye took very keen interest and made very valuable suggestions to me regarding the general plan and contents of the work and regarding typography and get-up. He even volunteered to correct the proofs in the penultimate stage, in spite of his other multifarious academic pursuits and preoccupations. I am extremely thankful to him for all the trouble that he has taken and for the constant encouragement that he gave me for the execution of the work.

I am also deeply obliged to the **Prākṛit Text Society** for having entrusted the present work to me, and to the **L. D. Institute of Indology** and the **Bhandarkar Oriental Research Institute** for having allowed me to use a number of manuscripts of the **Vajjālagga** for a pretty long time. My thanks are also due to **Shri Sardesai** of the **Veda-Vidya Mudranalaya, Poona**, for the nice printing of the book.

(vii)

I am aware of the fact that in spite of my efforts to unriddle the meanings of a number of obscure stanzas in the text, I have not been able to give a satisfactory rendering and explanation of their exact sense. I shall be grateful if my readers send their suggestions, if any, in all such cases.

I must make mention of Prof. N. A. Gore's edition of the opening portion of the Vajjālagga (revised third edition 1948), containing the Prākṛit text and Sanskrit *chāyā* (paraphrase) and an English introduction, translation and notes, which I could use so far as the first 300 stanzas were concerned. I must also express my thanks to the work of Dr. Julius Laber on the Vajjālagga, especially his introductory essay (Leipzig, 1913).

The present edition contains the text of the Vajjālagga, for the most part based on Laber's text (as printed in the Bibliotheca Indica edition, No. 227, Calcutta, 1944), with the commentary of Ratnadeva, additional stanzas found in Ms C (received from the L. D. Institute of Indology) together with a Sanskrit gloss (not by Ratnadeva, but by some anonymous person), English translation, explanatory notes, alphabetical index of stanzas and a glossary of select words. The Bibliotheca Indica edition contains only the text with a Sanskrit *chāyā*, scanty extracts from Ratnadeva's commentary and a list of variant readings found in the manuscripts consulted by Laber, which list, however, extends only as far as stanza 192 in the copy available to me. Besides this material we have in the Bibliotheca Indica edition an English rendering of some portions of Laber's introductory essay in German. The present edition, which contains, besides an introduction, the Sanskrit commentary of Ratnadeva in full, an English translation, explanatory notes and a glossary, will, it is hoped, facilitate further study of the Vajjālagga.

Poona
1st May 1969.

M. V. PATWARDHAN

INTRODUCTION

(i) The Title of the Work. :

The name of the present work is found given in various forms in the different MSS as Vajjālaya, Vijjābala, Viāhala, Vajjālagga, Bajjālagga, Vijjālagga, Padyālaya, Vidyālaya and Prajñālaya. Prof. H. D. Velankar (Jinaratnakosha, Poona 1944, pages 236 and 340) mentions the name of the work as Vajrālaya. Dr. R. G. Bhandarkar (Report on Search of Mss. 1883-84, p. 17) mentions the name as Vajjālaggā. Of all these diverse forms, Vajjālagga appears to be the one intended by the author, as is clear from Stanzas 3, 7, 5 and 795, where neither the form Vajjālaya nor Vijjābala would suit metrically. The form Vajjā-lac used in st. 794 is metrically faulty. It should be read as Vajjālagge or Sattasae (which is the reading in Ms. A consulted by Laber; see Laber's German essay on the Vajjālagga, Leipzig, 1913, p. 4, foot-note 5). Vajjālaya, Vijjābala, Vijjālagga and the Sanskrit equivalents Padyālaya, Vidyālaya, Prajñālaya and Vajrālaya had probably their origin in the inability of those responsible for them to understand the meaning of the word *Vajjā* or *lagga* or both of them. Hence Vajjālagga was turned into Vajjālaya or Bajjālaya [which was then equated with Padyālaya or Prajñālaya (storehouse of stanzas or of knowledge)], into Vijjālaya (which was then equated with Vidyālaya - storehouse of knowledge), into Viāhala and Vijjābala (which latter perhaps stands for Vidyādharā - the receptacle of knowledge). The sense of Viāhala and Vajrālaya is obscure. The latter form is perhaps a wrong Sanskritisation of Vajjālaya. Bhandarkar's Vajjālaggā appears to be only a variation of Vajjālagga with elongation of the final vowel.

The meaning of the name Vajjālagga has been explained by the author himself in stanza 4, as a collection of groups¹ of

1. In the Vajjālagga, there are a few *vajjās* (groups of stanzas) containing only one or two or three stanzas each, e. g. द्वैतवज्जा (No. 70) (one stanza); सरवज्जा (No. 69) and वडवाणलवज्जा (No. 88) (two stanzas each); सोयारवज्जा (No. 3), लेहयवज्जा (No. 52), तिसिरवज्जा (No. 87), वडवज्जा (No. 85), ताळवज्जा (No. 86) and आहल्लवज्जा (No. 92) (three stanzas each). The longest *vajjā* in the collection is असुवज्जा (No. 50) with 25 stanzas.

(1x)

stanzas (*gāthās*) bearing on different topics, each group dealing with one single topic.¹ The word *vajjā* has been explained by the author as पद्धति. The meaning of the word वज्ज has not been however explained by the author. वज्जा is the Prākṛit equivalent of the Sanskrit word वज्या,² which primarily means the act of going or moving. Secondly the word वज्या means the path or way on which or by which the act of going takes place. The commentator Ratnadeva (on st. 4) equates वज्जा with पथा (path or way, from the root पद् to go or to move or to walk), which is semantically, if not phonetically³, quite correct. The word वज्जा then conveys by *lakṣaṇā* the sense of manner or behaviour, (cf. the words मार्ग, रीति, सरणि in Sanskrit). Finally the word वज्जा conveys the sense of a group or section. Hemacandra (*Deśīrāmā-mālā*, VII. 32) records वज्जा the sense of अधिकार (section or topic). In the Dhammapada groups of stanzas dealing with different topics are called वज्ज. The Nītiśataka of Dharmāhari and the Subhāṣitamuktāvalī of Jahlāṇa are divided into sections called पद्धति. The different topical groups in Sādhāraṇadeva's recension of Hāla's Gāthāsaptasatī, in the Subhāṣitāvalī of Vallābhadeva and in the Subhāṣitātānakōśa of Vidyākara are called

1. एकस्यै पद्याने अथ पद्धतिरिति पदसंग्रहात् ।

तं खलु वज्जालम् वज्जं हि य पद्धई भणित्वा ॥

St. 156 dealing with the फणिसि tree and St. 157 dealing with the cloud and the Cātaka bird are irrelevant in the context of the सेवकवज्जा, unless we understand the former as indirectly glorifying the bounty of a noble master and the latter as indirectly criticising the belated generosity of a bad master. Similarly st. 249 is a misfit in the इंदिरवज्जा and st. 645 is a misfit in the सिम्हवज्जा. Its proper place would be in the वडवज्जा. Stanzas 546-551, which appear at first sight to be misfits in the बालासंवर्णवज्जा can be understood as giving a warning to the young damsel against clever or shrewd men (उत्तम) in the matter of having any tender relations with them. Also st. 682-684 (उत्पलवज्जा) appear to be out of place.

2. From the root वज् to go or to move, with the Kṛt suffix य (या) added in the sense of भाव or action, according to Pāṇini; III.3.98.

3. Phonetically the initial प of a Sanskrit word is never changed to व in Prākṛit.

INTRODUCTION

xi

by the name व्रज्या. The word व्रज्य standing for Sanskrit व्रज्य is according to Pischel¹ to be understood in the sense of (सङ्घ). He refers to Hemacandra's Deśināmamālā VII. 17 (व्रज्यं चिह्नं) for that sense. So according to Pischel Vajjālagga would mean a collection of stanzas of which the Vrajyā-arrangement (group-wise or topical arrangement) is a distinguishing mark. It is, however, likely that the word व्रज्य (= व्रज्य) conveys the sense of राशि, समूह, or कलत्र (a collection or aggregate);² though the word व्रज्य is neither found recorded in the dictionaries, nor used in Sanskrit literature in that sense. व्रज्यालय therefore perhaps stands for व्रज्यसमूह, a collection of व्रज्याs or stanza-groups arranged one after another, each stanza-group dealing with a separate topic. Viśvanātha (Sāhityadarpaṇa VI. 329)³ explains the word व्रज्या as सजातीयानामेकत्र संनिवेशः, which means the grouping of stanzas similar in their general purport or dealing with one and the same topic.

From the manner in which the sense of the word Vajjālagga is explained in st. 4; it would appear that the author looks upon Vajjālagga as a class-name given to any collection of stanza-groups dealing with different topics. In stanza 3 the author says that he has compiled the Vajjālagga, called by the specific name Jayavallaha, after collecting together choice groups of stanzas composed by different poets⁴. This means that Vajjālagga is the

1. PG § 12, note 4, p. 10.

2. Pāṇini (VII.2.18) mentions व्रज्य as a past participle (from √ व्रज् to stick, cling or adhere) in the sense of सक्त (i.e. संश्लिष्ट). According to Pāṇini III.3.114, past participles can, when used in the neuter gender, convey the sense of action-nouns. There is thus no theoretical difficulty in understanding the past participle व्रज्य in the sense of राशि or समूह.

3. श्लोकसमूहस्तु रथादन्योन्यामपेक्षकः । व्रज्याक्रमेण रचितः स प्रवातिमनोरमः ॥
सजातीयानामेकत्र संनिवेशं व्रज्या यथा मुक्ताकरादिः ।

मुफाकरी is the name by which Sādhārāṇadeva's recension of Hala's Gāthā-saptasatī is known.

4. विविहकनिरुद्धाणं गाथा० कर्तृकारि ज्ञेयम् । रथं व्रज्याख्या विहिता जयवह्म नाम ॥

general name, and Jayavallaha is the specific name given by the author to the present Vajjālagga. We do not, however, come across any other anthology in Prākṛit bearing the general name *vajjālagga* in addition to some specific name given to it by its author. There is only one *Vajjālagga* known to Prākṛit literature and that is the present one named Jayavallaha by its author.

The name Jayavallaha given by the author to the present anthology in st. 5, is rendered by Ratnadeva as Jayavallabha, without any further explanation of the significance of the name.¹ Jayavallabha is perhaps to be taken as standing for vallabhajaya (with transposition of the two words in the Beluvrili compound) and to be understood to mean "loving victory, fond of victory, victorious". It is also possible to equate Jayavallabha with Jagad-vallabha and in that case it would mean "loved by or dear to the (whole) world."²

(ii) Name of the Author :

Nowhere in the body of the VL do we get any indication regarding the name of the author or compiler of the anthology. It is, however, stated by the commentator Ratnadeva in his opening remarks on the first stanza, that a poet by name Jayavallabha, an eminent Sverāmbara Jaina, compiled the present anthology. The commentator also tells us that though the poet Jayavallabha was himself well-versed in Sanskrit, he compiled the present anthology of Prākṛit stanzas for the benefit of ordinary people who, though ignorant of Sanskrit, had an amorous or erotic bent of mind.³ Beyond this statement by the commenta-

1. जयवल्लभे नाम प्राकृतकाव्यम् ।

2. Prof. N. A. Gore (Introduction p. iii) supports this latter explanation of the title Jayavallabha as applying to the present anthology, and calls attention to the epithet सयत्नोयहिद्विष (सत्त्वोकाभेष्टि) appearing in st. 794.

3. क्षेत्रम्बरशिरोमणिर्वैश्वल्यो नाम कविः संस्कृते निम्प्रतिभं तथा च शृङ्गारिणं जनमव-
लोक्य, आत्मना संकृतपारंगतोऽपि प्राकृतभाषासंग्रहमि चकार ।

INTRODUCTION

xiii

tor we have no other authority for holding that the name of the author of the present anthology was Jayavallabha.¹ Prof. Velankar's Jinaratnakośa (Poona, 1944), contains an alphabetical register of Jaina works only and not of Jaina authors and hence it is not possible to know from it whether there were any other Jaina authors having this name.² According to Laber (loc. cit. p. 6, footnote), a Jayavallabha is mentioned as the author of a work called *दीर्घादेशमाला* (in the author-index in Peterson's fourth Report, Bombay, 1894, p. XXXII), though according to Peterson himself this name Jayavallabha is a mistake for Jayakirti. Jayavallabha, as the name of the author, perhaps means "fond of victory" i.e. "victorious." Or Jayavallabha may be looked upon as standing for Jagad-vallabha "dear to or loved by the (whole) world."

If we accept the commentator's statement regarding the name of the author, we shall have to suppose that the author either gave his own name to the anthology compiled by him, or adopted the name of the anthology as a pen-name for himself.

We do not know of any other work or works written by the author of the VL.

(iii) Name of the Commentator :

The name of the commentator on the VL is given as Ratnadeva in the colophon of Ms. E used by Laber (Deccan College Library, No. 420) and in the colophon of Ms. I (Bhandarkar Oriental Research Institute Mss Library, No. 1358 of 1887-88) consulted by me. The colophon reads as follows :

1. MS E however mentions Jayavallabha as the author of the present work, both in the beginning and the end. See *infra*, page lix.

2. Prof. Gore (Introduction, p. iii-iv) remarks that the name Jayavallabha is not altogether otherwise unknown among the Jains, and that one Jayavallabha of Kharataragaccha is known to have copied in Samvat 1634 a manuscript of the *सम्भवेदप्रकाशटीका* of the teacher *शानविप्रल्लापि* as is seen from Peterson's Second Report, p. 128.

३१४

VAJJĀLAGGAṀ

गच्छे पृथो श्रीमति मानमद्रसुर्विभूत प्रथितः पृथिव्याम् ।

तदीयपट्टं हरिभद्रसुर्विभूतं द्विलक्षमातल्लोकपूज्यः ॥१॥

तच्छिष्यदेसोऽस्ति गुणानुरक्तः शोधमैचन्द्रः सकलः कलाभिः ।

निपीय यद्वागवृत्तं मुधाया मनोहरं नो विदुषाः स्मरन्ति ॥२॥

विद्यालये प्राकृतेऽसिन् सुभाषितमणिविह । तिलेख लेखककृपायां रत्नदेवश्च तत्रिरा ॥३॥

शिविधर्माभिचन्द्रे (= १३५३) वि प्रथिते कसरे परे ।

मन्थेऽयं संख्ययाख्यातः सहस्रत्रितय ननु ॥४॥

Ms C (No. 824 of the L. D. Institute of Indology, Ahmedabad) used by me, however, gives the name of the commentator as Dhanasāra, both at the beginning and the end.

Beginning :

श्रीशम्भोऽनवमुधाधिपवंशरत्नं श्रीशारदां सुरनमस्कृत्वा दपयाम् ।

नःचा गुरुश्च धनसारकविः प्रसक्तां विद्यालयेऽयं विवृतिं विदधेऽपसाराम् ॥४॥

End :

ओ केशगच्छपगनाङ्गमानुसुखयां लिङ्गपरिदपेऽनवमुधाधिपः ।

वृत्तिं चकार धनसारसुधीन्द्रचन्द्रो विद्यालयेऽयं विषमार्थपदप्रदीपाम् ॥१॥

दत्तेषुवाणशस्यरवर्षे (= १५५३) वैरह्यं युद्धवज्रध्याम् ।

विद्यालयेऽयं वीक्षां विदधे धनसारपाठकप्रवरैः ॥२॥

Thus according to the colophon of Ms E and Ms I, the name of the author of the commentary on the VL is Ratnadeva, who composed the commentary called *chāyā* on the Vajjālagga at the request of Śrī-Dharmacandra who was a disciple of Hari-bhadrāsūri, who, as a successor of Mānabhadrasūri, held the office of high priest (or chief) of the Pṛthu Gaccha. The colophon further says that the commentary was written by Ratnadeva in the year 1393 (probably of the Samvat era), which corresponds to 1337 A.D.¹ Ms C, however, gives the name of the author of the commentary (called विवृति or वृत्ति) as Dhanasāra, a disciple of Śrī Siddhasūri, who was a distinguished member (perhaps, chief) of

1. In the commentary on st. 387, Ratnadeva quotes from the Haima-deśiya-nāma-mālā [बुद्धमन्त्ररिप इति हैमदेशीयनाममालायां तृतीये काण्डे : (Deśināma-mālā of Hemacandra III.14)]. This proves that Ratnadeva must have lived after Hemacandra, whose date is 1088 A. D. to 1188 A. D. The Amarakośa is quoted on two occasions viz, on st. 4 and st. 52.

INTRODUCTION

xv

the Okeśa Gaccha. From stanza 4 at the commencement of the Ms it appears that Dhanasāra lived under a certain king called Aśvasena, since he pays his homage to that king. From stanza 2 of the colophon it appears that the commentary was written by Dhanasāra in the year 1552 (probably of the Samvat era), corresponding to 1496 A.D.

Ms.C shows many peculiarities regarding the sequence of the various sections in it, the additional stanzas inserted here and there and the commentary on them. All these peculiarities will be discussed later on (pp. lvi-lix) in the section dealing with the manuscript material consulted for the present edition of the VL. One can understand the motive behind the insertion of additional stanzas in the vulgate and even behind the improvisation of a Sanskrit gloss on the same. But one is at a loss to know who was responsible for changing the name of the commentator from Ratnadeva to Dhanasāra with a different age, patronage and spiritual ancestry or what was the motive in doing so. The various peculiarities shown by Ms.C (to be discussed in the sequel) are such as to raise a doubt in one's mind regarding the statements made in it about the name, age, patronage and spiritual ancestry of the commentator. The only point in favour of Ms.C is that it generally follows the order as given in the गहादार stanzas in respect of those sections which are common to the vulgate and the गहादार stanzas.

(iv) Extent of the Vajjālagga:

The VL is a compilation of Prākṛit stanzas, prepared after the model of Hāla's Gāthāsaptasatī, with this difference that whereas Hāla's Saptasatī is free from the topic-wise arrangement of the stanzas, the VL, as its name shows, is marked by topical arrangement of the stanzas.¹ It must have originally contained 700 stanzas just like Hāla's Saptasatī. The last of the Gāhādāra stanzas quoted at the end of Ratnadeva's commentary on st. 8, (p. 5), speaks of the present anthology as सप्तसहस्र, i.e. a collection of 700 stanzas. This means that the author of the Gāhādāra stanzas had before him only 700 stanzas in the VL. *Labar* (loc.

1. See st. 3 (particularly the word विहिता) and st. 4, and the remarks made earlier in the present introduction regarding the significance of the title Vajjālagga (*supra* pp. ix-x)

cit. p. 3, foot-note 5) notes, from Ms A consulted by him, the reading सत्तसए instead of वज्जात्तए in stanza 794. He also notes that MSS D and F have at the end the statement सत्तसयसो समत्तो. The reading वज्जात्तए must have been substituted for सत्तसए in st. 794, at a later time when the VL no longer contained only 700 stanzas, but had been already amplified beyond that limit. The Vulgate as determined by Laber and as printed in the Bibliotheca Indica edition and in the present edition with Ratnadeva's commentary, contains as many as 795 stanzas including the last two epilogue stanzas. Laber (loc. cit. pp. 37, 40) says that in the MSS consulted by him the number of stanzas fluctuates from 692 to 889.¹ Ms C (No. 824, L. D. Institute of Indology, Ahmedabad) consulted by me for the present edition has 789 out of the 795 stanzas of the vulgate², plus 201 additional stanzas³, i.e. a total of 990 stanzas. The reason for this inflation is that anthologies by their very nature easily lend themselves to amplification by the insertion of stanzas not included by their original compilers, but regarded as apt and beautiful by later readers and scribes. That is how the original corpus of the VL of seven hundred stanzas

1. According to Laber (loc. cit. pp. 5, 38), the total number of all the stanzas in the 8 manuscripts used by him comes to 1330, out of which only 389 are common to all the MSS, and only these 389 stanzas can be regarded as the genuine nucleus of the original Vajjālagga. Even among the remaining stanzas there may be several more which are equally genuine, but nothing definite can be said about them. Unfortunately Laber has not indicated which these 389 genuine stanzas are. In the case of Hāla's Saptasati, there are, according to Dr. Winternitz [History of Indian Literature (German), Vol. III. p. 103], only 430 stanzas which occur in all the recensions of that anthology.

2. The section on चंद (No. 29) with six stanzas is absent in MS C.

3. 195 out of these 201 additional stanzas are printed in the Appendix, and 6 (अलसिलोयवज्जा) are printed in a footnote (p.lvi-lvii) in the section dealing with the MSS consulted for the present edition. Out of the 195 stanzas printed in the Appendix some (about 10) are very similar and some (about 9) are almost identical with those in the vulgate.

INTRODUCTION

xvii

must have undergone inflation at the hands of people of subsequent times¹.

Not only was there an addition to the original number (700) of the stanzas, but also the original number of *Vajjās* or sections went on increasing with the passage of time. To judge from the statement in st. 5 of the *Gāhādāra* stanzas,² the original *Vajjālagga* of 700 stanzas was divided into 48 sections only. The Vulgate as printed in the Bibliotheca Indica edition and in the present edition contains as many as 95 sections. This means that the original number of sections has been almost doubled in course of time. As shown in the notes on st. 8 (p. 419), out of the 48 *Vajjās* enlisted in the *Gāhādāra* stanzas, 43 can be clearly identified with those in the Vulgate. Two [viz. बारवित्ती No. 41 and वण (clouds, rainy season) No. 47] have no corresponding *Vajjās* in the Vulgate. Three (viz. माणसेवरण No. 35, बारहंडवण No. 43 and गलसिक्का No. 44) are doubtful in their identification corresponding perhaps to हियसेवरण No. 47, बारसंकरण No. 57 and कुट्टिणीसिक्का No. 58 respectively. It is possible that some of the 48 sections in the original *Vajjālagga* were split up into two each in course of time, thus adding to the number of the sections. For example the सेवयवज्जा No. 18 in the original *Vajjālagga* may have been split up into पडुवज्जा No. 15 and सेवयवज्जा No. 16 in the Vulgate. The हंसवज्जा No. 46 in the original *Vajjālagga* may have been split up into हंसवज्जा No. 28 and हंसमाणसकज्जा No. 82 in the Vulgate. Similarly the पंधियवज्जा No. 45 in the original *Vajjālagga* may have been divided into पवसियवज्जा No. 38 and पंधियवज्जा No. 45 in the Vulgate. Sections such as दिव्व No. 11, विहि No. 12, दीण No. 13, दारिद No. 14, पुब्बकयकम्म No. 74, गुण No. 76, गुणणिदा No. 77, गुणसल्लह No. 78, कमल No. 80, कमलणिदा No. 81, वडवानल No. 88, रक्कावर No. 89, समुदणिदा No. 90 and many others in the Vulgate, appear to have been absent in the original VL, but were newly incorporated in the Vulgate in course of time. The order too of the sections in the original *Vajjālagga* appears to have been considerably upset in the Vulgate.

It is further to be noted, that if the original VL contained only 48 sections and 700 stanzas, the average length of each sec-

1. See Winternitz loc.cit. p. 103.

2.सत्तसद्धमि । एते अट्ठालोका इति वज्जाद नायथा ।

tion must have been about 15 stanzas. But the average length of each section in the Vulgate (with 95 sections and 795 stanzas) is about 8. This means that in the original VL there must have been many more stanzas in many of its forty-eight sections than we have in the corresponding sections in the Vulgate.

(v) Date of the Vajjālagga :

The problem of the date of the VL is to be understood only in the sense of the probable period in which the VL was compiled by the author. An attempt is made here to define the upper and lower limits within which the compilation of the VL can be probably placed.

Upper limit, internal evidence :—

The only internal evidence that we get in the VL to indicate its upper limit is the reference to Hāla, King of Pratiṣṭhāna on the banks of the river Godā (= Godāvarī), which occurs in st. 468¹ and to the work of Suśruta on medicine in st. 519.² The Hāla referred to in st. 468 is in all probability king Hāla, who is identified with king Sālāhaṇa or Sātavāhana or Śālivāhana, the compiler of the Gāthāsattasāi (Gāthāsaptasāti) in Prākṛit and author of some stanzas included therein. He belonged to the Āndhra-bhṛtya dynasty of kings, who, according to Vincent Smith, ruled over the Deccan from about 231 B.C. to about 225 A.C., and who had their administrative head-quarters at Pratiṣṭhāna (Baithana, according to the Greek writer Ptolemaios)³. According to the Purāṇas, Hāla was the eleventh or seventeenth of the thirty kings in that dynasty. According to the Matsya Purāṇa, king Sātavāhana ruled 297 years after the commencement of the Āndhra-bhṛtya dynasty, i.e. approximately in the middle of the first century A.D. Weber (Introduction to the edition of Gāthāsaptasāti 1881) discusses the whole question on the basis of the contents and language of the Gāthāsaptasāti, and comes to the conclusion.

1. पुरित्तविसेसेण सइत्तपाइ न कुलक्कमेण महिलाणे ।
सम्ये गय वि हाले न सुयइ गोला पइहाणे ॥ (सईवज्जा)
2. गाले जराविलमि कलमदुरपलाविणि निर्यत्तस ।
विज्जरस यमुओ यमुओ वि सहस ति पत्तुओ ॥ (विज्जनवज्जा).
3. See Weber (1881), Introduction, p. XIII.

INTRODUCTION

xix

(on p. XXIII) that the work of Hāla can be placed at the earliest in the third century A.D. According to Laher (loc. cit. p. 35 ff.) the VL contains 76 of the stanzas occurring in Hāla's Gāthāsaptasatī¹, which must have served as a model and inspiration to the author of the VL, in respect of the number of stanzas collected by him in his anthology, although so far as the topic-wise grouping of the stanzas in the form of *vajjās* is concerned, the author of the Vajjālagga could not have regarded Hāla's collection as his model.—The Suśruta (i.e. Suśruta's work on medicine) mentioned in st. 519 of the Vajjālagga refers undoubtedly to the Suśruta-saṃhitā, an ancient well-known work on Indian medicine and surgery composed by Suśruta, who according to Winternitz² "probably lived in one of the early centuries of the Christian era, not far removed from Caraka (another authority on Indian medicine, belonging to the second century A.D.)"

Upper limit, external evidence :

It was Dr. R. G. Bhandarkar³, who first called attention to "some verses from the Gaṇḍavaho" of Vākpatirāja, as having been observed by him in the VL. Dr. Bhandarkar does not however specify these verses from the Gaṇḍavaho. When I carefully examined the Gaṇḍavaho from this point of view, I could come across only one stanza (No. 722) which corresponds to st. No.

1. The occurrence of 76 stanzas from the Gāthāsaptasatī in the VL cannot by itself prove the posteriority of the latter to the former, for the author of the VL could be supposed to have derived them from some other source, and not necessarily from the Saptasatī.

2. Loc. cit. Vol. III. p. 547.

3. Report on the search for Sanskrit Manuscripts in the Bombay Presidency, 1883-84. p. 17.

702 in the VL.¹ In addition to this stanza I could not trace in the Gaṇḍavaho any other stanza from the VL, although Dr. Bhandarkar says that he had observed "some verses from the Gaṇḍavaho" in the VL. The context in which st. 702 in the Vajjālagga occurs in the Gaṇḍavaho as st. 722, is that of a eulogy uttered by court-bards in honour of king Yaśovarman, and the stanza appears to form a genuine part of the context and cannot be said to have been borrowed by a poet like Vākpatirāja from some other source.² The stanza therefore appears to have been derived by the author of the VL from the Gaṇḍavaho of Vākpatirāja (with two variations viz. बरति for अरति and शुवणमि for सुहृत्). As Vākpatirāja was a contemporary of king Yaśovarman of Kanauj (Kānyakubja) and was patronised by him, his date can be definitely assumed to be the first half of the 8th century A.D.

1. When the text and English translation in the present edition were printed, I had not examined the Gaṇḍavaho in the light of Dr. Bhandarkar's remark. The text of the stanza as printed in the present edition is corrupt in the third quarter and the commentary also is based on the corrupt reading. I could not make out any sense from the second half of the stanza and I had to remark in a foot-note on p. 373, that the sense of the second half of the stanza is obscure. But when I found the corresponding stanza in the Gaṇḍavaho and consulted the Sanskrit commentary of Haripāla, it became clear that विज्वाहिय एकतो in the third quarter is a corruption of बीजाहि व एकतो (= बीजाह इव एकस्मात्). I have given in the notes on st. 702 the correct explanation of the stanza in the light of this correct reading.

2. Stanza No. 722 in the Gaṇḍavaho is of a general nature i.e. a generalisation in support of the statement made in st. 721 about the fate by which Yaśovarman's enemies were overtaken, while st. 723 is a eulogy of the king.

st. 721 : क्षीणा वषके तु बरसिमि सरणमण्ये गया तुमे चये ।
सेसा मि रिक्क जरहिं कहिं पि किर के वि पणिक्का ॥

st. 722 : वरन्तेति सरो वद्धं अरति मूलकुर भव सुहृत् ।
बीजाहि व एकतो कुलाहि पुरिसा ससुण्णया ॥

st. 723 : सरकणवपणिक्कं लब्धिं तुमापं बोधुंसिं ।
वीरं वि पणुत्तं बो पणुत्तंसिदजिबं विज्जं ॥

INTRODUCTION

xxi

Since the VL thus derives a stanza from the Gaṇḍavaho its upper limit can be safely taken to be 750 A. D.¹

Lower limit :

The lower limit of the date of the VL is fixed by the date 1393 Vikrama Samvat, corresponding to 1337 A. D., of the commentary of Ratnadeva. (Vide p. xiv, *supra*).

We can therefore place the VL between the two broad limits of 750 A.D. and 1337 A.D. In the present state of our knowledge it is not possible to fix the date with greater precision.

As remarked by Prof. Gore (loc. cit., Introduction p. vii), st. 13 of the VL is found quoted in the second Adhyāya of the Kāvya-nuśāṇśa of Vāgbhaṭa,² and st. 12 of the VL is found quoted in the Gāthāsāhasrī of Shri Samayasundara Gaṇi (p. 49, Bombay edition, 1940), in both cases without any mention of the VL as the source. The date of Vāgbhaṭa is the 13th century A.D. and that of Samayasundara Gaṇi is 1650 A.D. As stated by Dr. Bhandarkar (loc. cit. p. 17), some stanzas from the VL are found quoted in the Kāvya prakāśa of Mammaṭa (1150 to 1250 A. D.). Similarly a good many stanzas occurring in the VL are found cited in the Sarasvatikanṭhābharaṇa and in the Śṛṅgāraprakāśa of Bhoja, the Daśarūpaka, the Ālankāra-ratnākara of Śobhākara, the Kāvya-nuśāṇśana of Hemacandra,³ the Sāhityadarpaṇa of Visvanātha

1. The upper limit of 750 A. D. for the VL derives further support from the circumstance of the considerable influence of Apabhraṃśa on its language. See below (pp. xxxiii ff.), remarks on the language of the Vajjālagga and also Hermann Jacobi, Bhavisattakahā, München, 1918, Introduction pp. 53* ff, and in particular pp. 61*-62*.

2. Page 26, Kāvya-mālā No. 43, 1894. In addition to this I find two more stanzas from the VL quoted in Vāgbhaṭa's work : VL 284*3 : Vāgbhaṭa, Kāvya-nuśāṇśana p. 37.
VL 476 : „ „ p. 41.

3. The Vṛtti on Hemacandra's Śabdānuśāṇśana, VIII.3.135 quotes a line from the VL, st. 87 (सिद्ध तेष्टु अलंकिया प्रहरी), as an illustration of the vicarious use of the Locative for the Instrumental in Prākṛit.

and even in the Dhvanyāloka of Ānandavardhana¹. But in none of these works is the VL mentioned as the source from which the stanzas in question have been cited. It is likely that these rhetorical and other works quoted the stanzas in question from some other anthology of Prākṛit stanzas like the Saptasatī of Hāla or from some other source and not necessarily from the VL². So long as

1. See *infra*, Stanzas from the Vajjalagga cited in Alamkāra-works, p. xxix ff.

2. On going through the first 16 pages of Uddyotana-sūri's Kuvalayamālā (edited by Dr. A. N. Upadhye, 1959, in the Singhi Jaina Granthamālā), I noticed two stanzas common to the Kuvalayamālā and the VL.

(i) Kuvalayamālā, p. 3, line 16 f :

मा दोसे चिचय गेहह विरले वि गुणे पयासह जणस्त ।

अक्खपउरो वि उवही भणइ रयणायरो खेप ॥

Vajjalagga st. 748

मा दोसं चिय गेहह विरले वि गुणे पसंसह जणस्त ।

अक्खपउरो वि उवही भणइ रयणायरो खेप ॥

(ii) Kuvalayamālā p. 12, line 24 f.

अत्थे विज्जा पुरिसत्तणहं अण्णहं गुणसहस्ताई ।

देवायस्ते कज्जे सत्ताहं जगस्त विहंसति ॥

Vajjalagga st. 120 :

अत्थो विज्जा पुरिसत्तणं च अज्जा गुणसहस्ताहं । दिव्वायस्ते कज्जे सत्ताहं जगस्त विहंसति ॥

It is possible to find many more of such common stanzas in the Kuvalayamālā and the VL, if the whole of the former work is scrutinised carefully. Also in the Chappannayagāhāo or the Gāthakośa edited by Dr. A. N. Upadhye in the Journal of the Oriental Research Institute, Vol. XI. No. 4 (June 1962) pp. 385 ff., we get as many as 16 stanzas showing from partial similarity to complete identity with their counterparts in the VL. But it cannot be said for certain whether the compiler of the VL derived the common stanzas from the Kuvalayamālā and the Chappannayagāhāo, or the authors of these two latter works derived them from the VL, or all the three derived them independently of one another from some common source unknown to us. The same remark holds good in the case of VL stanzas Nos. 121 (found in the story वारवर्द्धिणासो) [Ghatge, Kāhāṇayagāṇ p. 11 (only the second half of the stanza), 127 (= 667), 284*4, 685 (found in the story of मूलदेव) (Ghatge, op-cit. pp. 37, 31 and 42) and 64*5, 71 and 339 (found in the story of भगवद्दत्त) (Jacobi, Ausg. Erz. st. 79, 96 and 37).

INTRODUCTION

xxiii

such stanzas quoted in rhetorical works or found included in literary works are not accompanied by the remark that they are derived from the VL, they are of no use in determining the date of the VL.

(vi) - Sources of the Vajjālagga :

The VL, just like the Gāthāsaptasatī of Hāla, is not an original and independent creation of a single author.¹ It is an anthology of Prākṛit stanzas (*gāthās*), which, as stated by the author in st. 3², were selected by him from the works of different poets and put together in the form of a single collection, being arranged topically under a number of sections (*vajjās*). The author claims that the stanzas included by him in the present anthology are the best that he could lay his hands on (गाहाणं वरकुलानि). The word विहिणा ("according to a definite plan, method or system") used in st. 3 seems to refer to the topical grouping of the stanzas under different sections and to the presentation of the sections under the three broad groups, *Dharma*, *Artha* and *Kāma*.³ Unfortunately the names of the authors of the different stanzas are nowhere mentioned either in the MSS of the text or in the commentary of Ratnadeva. Even though we may come to know

1. According to Winternitz (loc. cit. p. 101), Hāla was not a mere compiler of an anthology, but a redactor (editor), who had great enthusiasm and regard for Prākṛit poetry and who was also poetically gifted as he has made the selection of the stanzas with great skill and refined taste, and he was responsible for giving to the stanzas collected by him the last poetical form and finish. The author of the VL may be similarly credited with redactorial activity in compiling the present collection. He has taken great pains to make a very good selection out of the innumerable Prākṛit stanzas available to him and may have given to many of the *gāthās* their peculiar poetical stamp or character. It is clear that he was responsible for composing the prologue (stanzas 1-5) and the epilogue (stanzas 794, 795) and also some of the stanzas in the three introductory sections (सोयारवज्जा, गाहा-वज्जा and कववज्जा).

2. विविह्मइविरइयाणं गाहाणं वरकुलानि वेत्ता । रस्यं वज्जाकम्पं विहिणा जयवह्मं नाम ॥

3. धर्माइतिवगज्जयं सुयणाग मुहासियं वाच्छे । st. 1.

about the names of some of the authors of the stanzas common to the VL and the Gāthāsaptasatī from the traditional information recorded in the MSS of the text and commentaries of the Gāthāsaptasatī,¹ that does not add to our knowledge about those authors or their works and hence about the sources of the VL.

1. In the case of Hāla's Gāthāsaptasatī we find the names of the authors mentioned for about 130 out of the first 145 stanzas in the commentaries of Gaṃgādhara, Kulānāthadeva and Pūāmbara [Weber (1881), Introduction, pp. LXII-LXVI]. There are thirteen stanzas in the Vajjālagga which are also met with among the first 145 stanzas of the Gāthāsaptasatī. In the case of 10 out of these 13 common stanzas we have the names of their authors given in the three commentaries mentioned above, as shown below :—

Vajjālagga St. No.	Saptasatī St. No.	Name of the author
2	2	Not mentioned.
206	119	Śālivāhana (or Hāla).
207	120	Śālivāhana (or Hāla).
348	53	Manmatha.
354	45	Pravararāja.
365	46	Lampa (Lampaṭa?).
374	58	Asadṛśa.
425	57	Catalajja.
462	38	Not mentioned.
464	36	Malloka (or Ādivarāha), [Weber (1881), p. LIII, footnote 3]
465	59	Mugdhādhipa (or मुग्धदीप).
473	9	Not mentioned.
643	70	Anurāga.

The stanza-index printed in the Kāvya-mālā edition (1933) of Gāthāsaptasatī gives the names of authors (in Prākṛit) in the case of as many as 398 out of the 700 stanzas in the collection and the names of 39 authors in the case of the stanzas common to the Vajjālagga and the Gāthāsaptasatī. The editor does not however

(Continued on page xxv)

INTRODUCTION

xxv

We come across a number of stanzas in the VL which have very similar or identical openings, or very similar or identical conclusions¹, and which therefore appear to have formed homo-

(Continued from page xxiv)

clearly indicate the source on which this information is based. Perhaps it is based on the commentator Bhuvanapāla, who according to Winternitz (loc. cit. p. 102) mentions the names of 384 authors.

Additional stanza No. 449*1 printed on page 255 refers to a certain poet called Līla, who is described as "fond a Prākṛit" (पादयसीक), and who is there said to have composed an excellent group of stanzas (वरकुल्यं). It is not clear who this poet Līla was. The commentary on the stanza explains Līla by *līlāyukta* and पादयसीक by प्राकृतनिष्ठ. Does the reference to Līla mean that he was responsible for composing the group of stanzas 446-449 (धनवत्तजा)?

1. (A) Stanzas with identical or very similar openings :

- (a) 68, 69 तं मितं कायव्यं.
- (b) 337, 338 अदिहे रणरणो दिदु ईसा.
- (c) 366, 367 : जह वचसि क्वच तुमे.
- (d) 398-402 : कह सा न संमलिज्जह.
- (e) 410 : ता किं करोमि माए; 411 : ता किं करोमि पियसहि.
- (f) 446-449 : ते धवा.
- (g) 451, 452 : हा हियव.
- (h) 780, 781 : एक्केण विजा पियमाणुसेण.

(B) Stanzas with identical second quarters :

- (a) 350, 351 : अमुणि रुणसु मह वधणे.
- (b) 404, 405 : ओ माह सिमिसिमायंति.

(C) Stanzas with identical third quarters :

- 613, 615, 622, 623, 624 : ता कीस सुद्धसुही.

(D) Stanzas with identical third and fourth quarters (i. e., with identical second halves) :

- (a) 626, 629 : सुहम विवज्जह सतओ चम्मच्छेण वि वराओ.
- (b) 747, 756 : तेण पुण तस्स ठाणे न याणिओ को परिद्विओ.

(E) Stanzas with identical or very similar conclusions (i. e., with identical or very similar fourth quarters) :

(Continued on page xxvi)

geneous groups even before they were incorporated in the VL, from already existing collections of which they must have formed organic parts, and in which they must have occurred as topically coherent groups. Further, stanzas containing Vocative forms like बुंदरि (143), वनयन्त्रि (701), नरणाह (151), नरिंद (154), परिश्रव (155) would appear to have been derived by the author from some contexts where the stanzas in question were among others addressed to some lady or to some king. Laber (loc. cit. p. 4) says that in the case of nine of the stanzas in the VL (viz. 174, 249, 272, 327, 447, 448, 449, 453, and 529), the nouns (viz. छहडस, भसरस, छेनो, विष, तहगोहि, हियव and धमिय) qualified by adjuncts used in those stanzas are not expressed and have got to be supplied. This shows that these stanzas must have been derived from other collections in which subjects corresponding to the nouns qualified by the adjuncts were under description.

This is all that can be said about the sources of the VL.

(vii) **Stanzas common to the Vajjālagga and**

(i) **the Gāthāsaptasatī, and (ii) Chappanṇayagāhāo :**

According to Laber (loc. cit. p. 36, footnote 1) there are 76 stanzas common to the VL and the Gāthāsaptasatī (including the additional stanzas found in the various recensions other than the Vulgate in Gaṅgādharma's recension and printed by Weber in the 1881 edition on pages 372-508). On carefully going through Weber's edition, I found that one of the stanzas (st. 879 in Weber's edition) agrees with st. 494 in the Vajjālagga only in the second half, the first half being considerably different in the two

(Continued from page xxx)

- (a) 55, 56, 62, 274 : खलाग मयो चिचय अउवो.
- (b) 122, 125 : नरस विवे पराहुसे.
- (c) 484, 490 : असहण दूसवो चरो.
- (d) 606, 608-610 : ते हरे नमह.
- (e) 614, 618, 619 : केन कज्जेण.
- (f) 678-680 : ठण्णसु गुणा विसट्ठति.
- (g) 698, 700 : किं तेण जाण.
- (h) 706, 707 : कह कमळे कसव न हु कमला
- (i) 772, 773 : ता सर सरो सि.

INTRODUCTION

xxvii

collections. On the other hand I found six more stanzas common to the two collections, but not noted by Laber. Thus the total number of common stanzas comes to 82, out of which 61 are common between the Vulgate of the VL (as presented by Laber and as printed in the present edition with Ratnadeva's commentary) and the Vulgate of the Gāthāsaptasatī (as presented by Weber on pages 1-355 of the 1881 edition), and 21 are common between the Vulgate of the VL and the additional stanzas of the recensions of the Gāthāsaptasatī other than the Vulgate. I give below a list of all these 82 stanzas, the common stanzas not noted by Laber being marked with a star.

(VL = Vajjālagga; GSS = Gāthāsaptasatī).

VL	GSS	VL	GSS	VL	GSS	VL	GSS	VL	GSS
2	2	207	120	348	53	429*	220	496	669
17	815	208	598	353	374	430	371	533	555
34	250	212	173	354	45	432	194	556	286
35	319	213	951	361	935	438	178	557	163
52*	283	244	819	362	432	439	198	607*	455
61	688	251	755	365	46	440	399	611	816
68	217	282	883	374	58	453	202	616	916
80	753	284	720	375	190	454	401	633	575
95	752	307	671	377	208	457	472	637	311
102	284	308	395	378	206	462	38	643	70
114	282	312	268	381	475	464	36	648	729
140	673	318	278	390	430	465	59	654	563
147	243	319	548	406	361	467	871	658	701
160	812	325	209	412	627	473	9	665*	247
189	820	333	829	413	181	476	197		
195*	383	344	746	415*	861	491	877		
206	119	347	236	425	57	494	879		

1. This stanza has been described as obscure in the English translation and notes. The reading in Weber (1881) is as follows :

अं तुह कञ्जं तं चित्र कञ्जं मञ्जसि के सया मणसि ।

ओ दू सत्त्वयणे अञ्जसि पारं गया तस्य ॥861॥

Continued on page xxviii

xxviii

VAJJĀLAGGAM

The following stanzas are found to be common between the additional stanzas printed in the Appendix of the present edition (pp. 216 ff.) and the Gāthāsaptasatī:—

VL	GSS	VL	GSS
64*3	704	445*1	161
284*3	884	445*5	223
349*3	844	496*9	887

Only partial similarity is noticed in the case of the following five stanzas:—

VL	GSS	VL	GSS
61	688	420	168
208	292	430	370
242	444		

Continued from page xxvii

The stanza is addressed by the Nāyikā to a female messenger who had all along been professing her steadfast loyalty to the Nāyikā by saying: "your task (cause) is my task, i. e. our interests are identical. I shall always do my best to promote your interests as if they were mine own". But on this particular occasion, the female messenger who had been sent by the Nāyikā to appease the offended and indifferent Nāyaka and to bring him back to the Nāyikā, had herself a love-intrigue with the Nāyaka. The Nāyikā therefore says ironically: "It appears that you have today translated your professions into action by actually usurping my place and thus proved the identity of your interests with mine, (in a different sense altogether). You have kept your word!" The wording of the stanza in the Vajjālagga appears to be corrupt, but it must have originally conveyed the same sense as st. 861 in the Gāthāsaptasatī.

INTRODUCTION

xxix

The following stanzas are found to be common between the VL and the Chappanṇayagābhāo or the Gāthakośa edited by Dr. A. N. Upadhye in the Journal of the Oriental Institute, Vol. XI, No. 4, June 1962 pp. 385-402. On page 390 Dr. Upadhye lists 12 stanzas as being common to the two collections. Four more common stanzas were however noticed by me. I give below a list of these common stanzas, those not noticed by Dr. Upadhye being marked with the sign †.

Gk = Gāthakośa (Chappanṇayagābhāo).

VL	GK	VL	GK	VL	GK
33	81	82	9	(= *90.)	128†
34	27	84	2		
39	31	88	23	748	129
62	89	132	117		
64*1	92†	147	25		
§64*2	88	557	84		† Only partial agreement
68	134		149†		

(viii) Stanzas from the Vajjālagga cited in Alaṃkāra Works:

Laber (loc. cit. p. 4) says: "Because this (i.e. Hāla's anthology) is the oldest and most famous work of this class of poetry which is known to us, it is already cited in Bāṇa (Harṣacarita, Introductory stanza No. 13), and later on several stanzas from it are quoted in Alaṃkāra literature [Weber (1881) pp. XLIII ff.]. Of the Vajjālagga on the contrary there is no mention anywhere. Composed by a Svetāmbara Jain, it appears to have remained confined to this narrow circle (of Svetāmbara Jains)." It is true that the VL was not as lucky as the Gāthā-saptaśatī in the matter of being noticed and eulogised by reputed writers like Bāṇa. We do, however, find a number of stanzas from the VL cited in

Alaṃkāra works like the Dhvanyāloka (Dhv.) of Ānandavardhana, the Dhvanyālokalocana (Dhvl.) of Abhinavagupta, the Sarasvatī-kaṇṭhābharāṇa (SkBh) and the Śṛṅgāraprakāśa (ŚrP) of Bhoja, the Daśarūpaka (DR) of Dhanañjaya, the Kāvyaṇuśāsana (KP) of Mammaṭa, the Kāvyaṇuśāsana of Hemacandra (KH), the Alaṃkāraśāstra (AR) of Sobhākara, the Alaṃkārasarvasva (AS) of Ruyyaka, the Sāhityadarpaṇa (SD) of Viśvanātha and the Kāvyaṇuśāsana of Vāgbhaṭa (KV).¹ But in none of these rhetorical works are the stanzas designated as having been quoted from the VL. In a good many cases the stanzas are also found in one or another of the various recensions of the Gāthāsaptasatī (GSS) of Hāla and hence it is difficult to say whether they have been quoted from the VL or from the Gāthāsaptasatī or from some other work.

Below is given a list of 46 stanzas from the Vajjālagga (VL) found quoted in one or more of the Alaṃkāra-works mentioned above :

V L st. No.	Names of Alaṃkāra Works	Remarks
13	KV. ² p. 26	Absent in GSS.
22	SkBh. IV. 189	Absent in GSS.
34	AR. st. 514	= GSS, 250.
35	AR. st. 62	= GSS, 319.
178*3	Dhv. III p. 214; DR. IV.34; KH. p.168	= GSS. 966.

1. Dhvanyāloka, Kāvyaṃālā Edition, Bombay 1935.
Sarasvatīkaṇṭhābharāṇa, Kāvyaṃālā Edition, Bombay 1934.
Śṛṅgāraprakāśa, edited by Josyer, Mysore, 1955.
Daśarūpaka, Nirṇaya Sāgar Edition, Bombay, 1941.
Kāvyaṇuśāsana, Zālakikar's edition, Poona. 1921.
Kāvyaṇuśāsana of Hemacandra, Bombay, 1938.
Alaṃkārasarvasva, Nirṇaya Sāgar Edition, Bombay, 1939.
Sāhityadarpaṇa, Nirṇaya Sāgar Edition, Bombay, 1931.
Kāvyaṇuśāsana of Vāgbhaṭa, Kāvyaṃālā Edition, Bombay, 1894.

2. Vāgbhaṭa remarks on this stanza cited by him as an example of the fault called समास-पुनराति :—अत्र बालान् यः सम्मनुष्यता इति पदे सन्निवृत्त्यर्थं न स्वदेते।

INTRODUCTION

xxxi.

212	Dhv. II p. 130, 157; Śr.P. XII p. 487	= GSS. 173.
213	Dhv. III p. 157; KP.X. (उत्तराद्वार); KH. p. 63; AR. st. 447 ¹	= GSS. 951.
284	SkBh. III.129, V.252; Śr.P. X p. 401	= GSS. 720.
284*3	KV. ¹ p. 37	= GSS. 884.
313	SkBh. IV.90, 105; ŚrP. VIII p. 238, X p. 418, 421.	Absent in GSS
315	ŚrP. VII p. 236; KP X (अतिशयोक्ति); AS. p. 85; KH. p. 368	= GSS. 969.
333	SkBh. V. 262	= GSS. 829.
347	SkBh. V. 328	= GSS. 236.
349*3	AR. st. 513	= GSS. 844.
365	ŚrP. I.XX.89 ²	= GSS. 46.
367	AR. st. 260	Absent in GSS.
379	SkBh. V. 254; ŚrP. XXIII. 71 ³	Absent in GSS.
382	AR. st. 317	Absent in GSS
389*4	SkBh. V. 164	Absent in GSS
413	ŚrP. VII. 236	= GSS. 181.
420	ŚrP. XIII. 60 ⁴	= GSS. 168 similarity of construction
425	SkBh. V. 341	= GSS. 57.
430	SkBh. V. 149	Absent in GSS.
432	ŚrP. XIV. 66 ⁵	= GSS. 194.
438	AS. p. 147; SD.X (आक्षेपाद्वार)	= GSS. 178.
439	AR. st. 81	= GSS. 198.

1. Vāgbhāṭa reads in the last quarter छद्मपुरे (छद्मपुरम् ?) हव्यगमे instead of छद्मजगत्सुते गामे. He remarks : कचिदपि अविधिप्रतिषेधे निषेधो यथा-
वैकर्मणियाद् कर्तो॥ अथ असिन् विदग्धजनमये यामं प्रच्छलकासुं प्रति त्वया रतिर्न
कर्तव्या इति कथञ्चित् कं (चित्) प्रति निषेधः क्रियते ।

2. According to Dr. J. C. Jaina, प्रकृत साहित्यका इतिहास, Varā-
nasi, 1961. p. 742.

3. According to Dr. J. C. Jaina, op.cit. p. 720.

4. According to Dr. J. C. Jaina, op.cit. p. 704.

5. According to Dr. J. C. Jaina, op.cit. p. 777.

440	SkBh. V, 205	= GŚŚ. 399.
454*1	SkBh. III.73; ŚrP. X. p. 400	= GŚŚ. 161.
464	SkBh. V.437	= GŚŚ. 36.
467	DR. II.15; KH. p. 413	= GŚŚ. 871.
476	SkBh. IV. 154; ŚrP. X p. 425; KV. p. 41 ¹	= GŚŚ. 197.
491	DR. II.29; ŚrP. VII. p. 247; KH. p. 54.	= GŚŚ. 877.
494	SkBh. I, 181; ŚrP. IX. p. 355, KH. p. 67; SD. IV.	= GŚŚ. 879.
496	Dhv. I. p. 24; KP. V; SD. I., AR. st. 449; KH. p. 53	= GŚŚ. 669.
496*9	AR. st. 378	= GŚŚ. 887.
538	SkBh. IV. 233; ŚrP. X. p. 427	Absent in GŚŚ.
579	Dhvl. on Dhv. IV. 5 ^a	Absent in GŚŚ.
590	SkBh. II. 351; ŚrP. X. p. 384. ³	Absent in GŚŚ.
607	KP. IV; KH. p. 87.	= GŚŚ. 455.
611	KP. V; KH. p. 52.	= GŚŚ. 816.
616	SkBh. III. 142; ŚrP. X p. 395	= GŚŚ. 916.
622	SkBh. II.370; ŚrP. X p. 387; AR. st.559	Absent in GŚŚ
637	AR. st. 240	= GŚŚ. 311.
643	SkBh. IV.80, V. 404; ŚrP. X p. 420	= GŚŚ. 70.
686	SkBh. III.89, ŚrP. 398 ⁴	Absent in GŚŚ.
733	SkBh. IV. 93 ⁵	Absent in GŚŚ.

1. Vāgbhaṭa cites this stanza as an example of समुदायलहार.

2. Agreement in respect of second half only.

3. Both these works quote a Sanskrit paraphrase of the stanza in question as follows:—

कुशलं राधे हृत्खितोऽसि कंस कंसः ब्र नु सा राधा ।

इति पारीप्रतिवचनैर्विलक्षणासौ हरिर्ब्रूयति ॥

The metre is faulty in the second quarter and the sense of पारीप्रतिवचनैः is obscure.

4. Only partial agreement with VL 686.

5. The SkBh. quotes an amplified Sanskrit paraphrase of the stanza in question, in the Śardūlavikrīḍita metre as follows:—

किं ज्ञातोऽसि चतुष्ये यदि वनच्छायोऽसि किं छाया

संपदः कस्तितोऽसि किं यदि फलेः पूर्णोऽसि किं सन्ततः ।

हे सद्गुरु सहस्र संप्रति शिक्षाशास्त्राशताकर्षणशोभोन्मोदनभजनानि वनतः रक्षरेच दुर्लभैः ॥

INTRODUCTION

xxxiii

(ix) **The Language of the Vajjālaṅga :**

According to Laber (loc. cit. p. 9) the language of the VL is essentially Jaina Māhārāṣṭrī, a name given by Hermann Jacobi (Kalpasūtra, p. 17; Ausg. Erz. p. XI f.) to that particular form of Māhārāṣṭrī Prākṛit which was used by the Śvetāmbara Jains in their non-canonical prose and metrical works. According to Dr. Chatage (Kahāṇaya-tigam, Introduction, p. 63), it presents to us, along with the Prākṛit stories preserved in Devendra's commentary on the Uttarādhyana-sūtra, the latest form of Jaina Māhārāṣṭrī¹ of which the various *Nijjuttis* (old metrical com-

1. The only traits of Jaina Māhārāṣṭrī that we come across in the VL are the following :—

(i) Preponderance of यश्रुते (H.S. VIII.1.180 अवणो यश्रुतिः). The vowel अ or आ remaining behind after the elision of the post-vocalic क, ग, घ, ङ, च, छ, झ, ञ, and ण attracts to itself a lightly pronounced य् (लघुप्रथमनन्तर्यकार) as a hiatus-filler. See Pischel, PG § 137 (p. 137). यश्रुति occurs mostly after a preceding अ or आ, but frequently also after a preceding इ, उ, ए or औ. This phenomenon is peculiar to Ardhamāgadhī and Jaina Māhārāṣṭrī and is absent in Māhārāṣṭrī works like भाषासप्तशती and सेतुबन्ध.

(ii) Change of non-initial and intervocalic च् to ण् and retention of initial च् and of च् forming part of a conjunct consonant other than च्च, च्छ, च्छ, च्छ. See Pischel, P.G. § 224 (p. 161).

(iii) Change of initial and postvocalic च् to च् (rather than to ण् as in Māhārāṣṭrī). E.g. सचन्तु (1), अविसेत्तत्रय (141), छपत्तय (281), शुचन्तुचो (470), पचत्त (= प्रचत्त) (512, 518), असच (533), बीसच (= विसच) (764).

(iv) Use of the expressions न जाणति (9, 17, 128, 456, 668), न जाणियो (32, 40, 162, 331, 405, 614, 747, 756, and न जाणति (508, 533, 712). These expressions occur frequently in Jaina Māhārāṣṭrī. The यश्रुति has been effected here on the assumption that च् is a medial and not an initial sound. See Pischel, PG § 170 (p. 127). According to Pischel न becomes a proclitic word here and is looked upon as the first member of a compound. Consequently in some printed editions of Jaina Māhārāṣṭrī works these expressions are printed with a hyphen between न and the following verbal form. In the भाषासप्तशती we get the expressions न जाणामि, न जाणति, न जाणद्, न जाणियो and न जाणति, without the यश्रुति.

V.L. 3

mentaries on Śvetāmbara canonical works), Pāṇinīya and Vasudevahipdī represent the oldest or archaic phase and the Samāraicakāhā of Haribhadra represents the classical stage. It shows, however, a number of traits peculiar to Apabhraṃśa, a fact which did not escape the notice of the commentator Ratnadeva, who says in the course of his comment on st. 715, regarding what he considers to be the use of the neuter word *rayana* (= *ratna*) in the masculine gender (*rayanā*, Nominative plural form) :

अयं ग्रन्थः प्रायेणापभ्रंशभाषातुल्यः । अत एवापभ्रंशभाषायां कचिन् नपुंसकेऽपि पुंलक्षम् ।

In his commentary on st. 131, while accounting for the Genitive singular form हरह, Ratnadeva says : अत्र हरह इति अपभ्रंशे वक्ष्याः स्थाने ह इति रूपम्, implying thereby that the VL is under the influence of Apabhraṃśa. Apart from these two places Ratnadeva nowhere makes any mention of Apabhraṃśa influence on the language of the VL. There are, however, quite a number of places in this anthology where we see unmistakably the influence of Apabhraṃśa. We may therefore very well describe the language of the VL as Jaina Māhārāṣṭrī with a mixture of a good many Apabhraṃśa traits. Jacobi (Bhavisattakahā, Introduction, p. 61* says that Apabhraṃśa has exercised on the language of the VL a far greater influence than on the language of Pāṇinīya, and this shows that the VL as a whole represents a later phase than the Pāṇinīya in the development of the Prākṛit language. According to Dr. Ghatage (loc. cit, p. 63), the influence of Apabhraṃśa on the language of the VL "originates from 'the spoken languages (in all probability the mother-tongues of the writers)'" which were closely related to Apabhraṃśa, and also from "the literary Apabhraṃśa, with which the writers were thoroughly acquainted"

1. Even Hemacandra seems to have noticed this tendency of the later phases of the Prākṛit language to incorporate occasionally Apabhraṃśa traits. Under HŚ. VIII.4.447 (व्यत्ययश्च) he says : प्राकृतादिभाषावृत्तानां व्यत्ययश्च भवति, which provides among other things for the occasional incorporation of Apabhraṃśa traits in Prākṛit.

INTRODUCTION

XXXV

Peculiarities of the Language of the Vajjālagga: I Phonological : (A) Vowels :—

The shortening of long vowels and the lengthening of short vowels (for metrical or other reasons) is already recognised by Hemacandra for Māhārāṣṭrī, in the following 17 sūtras of his Prākṛit grammar: VIII.1.4; VIII.1.27; VIII.1.67; VIII.1.70; VIII.1.84; VIII.1.101; VIII.1.124; VIII.1.146; VIII.1.160; VIII.3.8; VIII.3.27; VIII.3.29; VIII.3.94; VIII.1.43; VIII.1.44; VIII.1.85; VIII.1.116.

The following two sūtras primarily occurring in the section on Apabhraṃśa in Hemacandra's Prākṛit grammar are found occasionally to be holding good in the case of Māhārāṣṭrī also according to H.S. VIII.4.447 (अक्षयश्च । प्राकृतादिभाषासुणानां व्ययवशमस्ति ।) (1) VIII.4.410 and (2) VIII.4.411.

We find in the VL examples of all these sūtras. Only those cases which are not covered by the sūtras given above are mentioned below :—

(1) Shortening of long vowels, for metrical or other reasons :

(i) Final आ, ई, and ऊ of Nominative singular forms of feminine आ, ई and ऊ stems :

लेहिय = लिहिया (366); वसुह (वसुहा) (589); अमरतकुसुम-मंजरी (= मंजरी) (256); संचारिणि (= संचारिणी) (317); चंचु (= चंचू) (357).

(ii) Final आ of Nominative plural forms of masculine अ stems : उन्नय (= उन्नया) (128).

(iii) Final ई of Nominative singular forms of masculine इ stems पइ (= पड़े) (208).

(iv) Final ए of vocative singular forms of feminine आ stems (into इ) : अलज्ज (= अलज्जे) (296); ए दइइ (= ए दइए) (352); एतिइ (= एतिए) 474

(v) Final ए of locative singular forms of masculine अ stems and of verbal forms (Atmanepada Present first person singular) (into अ) 'जुज्ज' (= जुज्जे) (204); अत्यमिय (= अत्यमिये) चंदविणे (264); पथावे गोद्धिडिय (= गोद्धिडिये) (794); पदम च्चिय (= पदमे च्चिये) (377); अंग च्चिय (= अगे च्चिये) (393); अंगण च्चिय (= अंगणे च्चिये) (495); पर च्चिय (= परे च्चिये) (499); तुहागमण च्चिय (= तुहागमणे च्चिये) (517); नज (= नजे) (244).

(vi) Final ओ of Nominative singular forms of masculine अ stems (into अ) : दीषय अ (= दीषणे अ) (560).

(vii) Nasalised final vowels of indeclinable adverbs by dropping the nasal element : नित्त (Laber's reading) (= निस्ते) (267); दीह (= दीह) (673); अवस्स (= अवस्स) (690).

(2) Lengthening of short vowels, for metrical reasons :

(i) Medial or final अ, इ or उ : साहिस्सइ (= सहिस्सइ) महेण (177); सुहाण सयल्लणी (= सयल्लणी) (341, 782); सारिसा (= सरिसा) (561, 577); परापरं (= वरपरं) (701); निरावराहो (= निखराहो) (732); निवड्ढं (= निवड्ढं) (380); उहरे (= उहरे) (385); वीवाह (= विवाह) (492); वीसओ (= विसओ) (764).

(ii) Medial and final vowels, by nasalisation :

सरिसंतरिसा (= सरिससरिसा) (275); अज्जे (= अज्ज) (377, 513), इहं (= इह) (735).

(iii) Final vowel of the first member of a compound by duplication of the initial consonant of the following member : अणुअणु (= अणुअणु) (7); कुप्पादय (= कुप्पादय) (16*2); कुल्लेहय (= कुल्लेहय) (16*2); अइसणेण (अइसणेण) (346, 347); उमुहुत्ते (= उमुहुत्ते) (380); अत्तत्त (= अत्तत्त) (399); सत्ताव (= सत्ताव = खभाव) (532, 669); पणुओ (= पणुओ) (585); महेत्त (= महेत्त) (734) etc.

I. Phonological : (B) Consonants :—

(i) Insertion of व् or म्, र् and ल् to fill up the hiatus caused by the elision of an intervocalic consonant, or between the final vowel of a word and the initial vowel or consonant of the following word :

अणुअणुमिडिय (204) [= अणुअणु (= अणुअणु) म्भिडिय].

एवमेकमवहेत्तिअ (429) (= एवमेकमवहेत्तिअ).

निरंकेहि (593) (= नि-अंकेहि).

चिरत्तु (700) (= चिरत्तु) (found in Pāli and Aṅgārāgadhī also).

आवह (67) (= आभव = आयाने, according to Ratnadeva);

आवय (769) (= आअय = आयाने), आवहिइ (784) (आवहिइ).

सुहव (36) (= सुहव); उवहि (748, 751, 762 etc.) (= उवहि) (58).

(ii) Change of म् to व् as in Apabhraṃśa: गामार > गमार > गवार (15).

(iii) Change of medial व् to य्.

तह च्चेय (= तह च्चेय) (197 etc.); नेय (= नेय) (273, 279 etc.);

तहेय (= तहेय) (383).

1. See Jacobi, Bhavisattakahā, Introduction p. 24*-25*.

INTRODUCTION

xxvii

(iii) Change of medial व् to म् :

समर (= सवर = दवर) (62), HS. VIII.1.258; विमृह (= विमृह = विमृह) (109);
 सुम्प (सुम्प) (290, 321, 324, 352 etc.).¹

(iv) Hardening of अ into च् as in Apabhramśa, in the case of the root रुज्. ²

बह्महा विरुचंति (Reading in Mss B and C) (= विरुचन्ते) (123);

लाव न बीओ रुजह (Laber's reading) (= रुजह) (334);

मा ओ वि कह वि रुजउ (Laber's reading) (= रुजउ) (336);

रुजानं न रुजहि (Laber's reading (= रुजानंति न रुजहि) (549, 550).

मा रुज (Laber's reading) (= मा रुज) (641).

(v) Simplification of conjuncts :

होसइ (= होससइ) (54, 275, 331 etc.) HS. VIII. 4.388.

वेस (= वेस = वेस्य) (560); वेसा (= वेसा = वेसा) (562 etc.)

(vi) Simplification of conjuncts *metri causa* :

मणे (= मण्ये = मण्ये) (73), (HS. VIII.2.207); विहल (= विहल) (116);

दुसइ (= दुसइ) (385); सुसइ (= सुसइ) (653); समुह (= समुह) (712, 714); निहसण (निहसण) (575); निहसिण (= निहसिण) (728); निहसणे (= निहसणे) (729); सण (= सण) (775, 785); कडि (= कडि) (788).

II. Morphological : (A) Declension :

(i) Deinflection of nominal forms (लसविभक्तिकनिर्देश) :

Though it is true that the deinflection of nominal forms whenever it occurs in the VL is, in most cases, due to metrical considerations, it is a clear indication of the influence of Apabhramśa on the language of the VL. Even in Ardhamāgadhī we come across sporadic instances of deinflected nominal forms. In Apabhramśa, according to Hemacandra (VIII.4.344, 345), the terminations of the Nominative, Accusative and Genitive singular and plural are often dropped.

1. See Jacobi, op. cit. p. 62*; Pischel, PG § 261 (p. 181).

2. See Jacobi, op. cit. p. 30*.

3. According to Pischel, PG § 206 (p. 148) निहसण stands for निहसण (from — कष to rub), क् being changed to ह according to HS. VIII.1.186. Pischel says that निहसण would yield the form निहसण in Prakrit. See, however, पदपरसणे in st. 768.

I give below only a few examples of deinflected nominal forms for each of the different nominal cases occurring in the Vajjalagga :—

(a) Nominative :—

मल्लं पइ (= पई) कोयंदो (208); जह चंचु (= चंचू) कीरस (337); सुणसमागम (= समानागमो) वणी (655); दंदो सह धिय दिय (= ठिण्णे) (683); जह सक्खर (= सक्खरो) तुल्लं खली (769); कडिल्लं पडिभाइ (= कडिल्लं अहं पडिभाइ) (788); जे न दिट्ठ (= दिट्ठं) पक्कले (90*7); उन्नय (= उन्नया) नीया (128).

(b) Accusative :—

जा जा डाला (= जं जं डालं) खंइ (124) (Laber's reading); सेवा (= सेवं) सुहं कुणउ (160); पुहवी (Laber's reading) (= पुहवि) निण्ण (198); (Cf. st. 485, पुहवी = पुहवि, Laber's reading). दसिया (= दसिधं) वि समीहं चंदो (268); उप्पेउ अंगुली (Laber's reading) (= अंगुलि) (463); मसि (= मसिं) सल्लिण न यणसि (508); पण्ह विरहाक्खं (= विरहाक्खं) पुणो वंही (545) (Laber's reading); अन्नस देइ दिट्ठी (Laber's reading) (दिट्ठिं) (577).

अप्पा (= अप्पं) परं न यणसि (712) (Laber's reading);

पेच्छह गंभीरिमा (= गंभीरिमे) तत्स (751); अत्ता (= अत्तं) देसेण (758).

जह सक्खर तुल्लं खली (= खलिं) (769).

(c) Instrumental :—

गयवइ (= गयवदेण) भणियं (373); कज्जल (= कज्जलेण) अरुण रो वि हत्थाई (490); आसंति संगमासा (= संगमासाए) (726); जीसे गिह्मपिवासा (= गिह्मपिवासाए) वलंति (763).

(d) Locative :—

जह वीयदियह (= वीयदियहे) सविलक्खलविसय (315);

अंचल (= अंचले) गहिणो य कुल्लसे कोस (369);

अकाल (= अकाले) वनमइवं कुणह (400); पत्थावे गोठिट्ठिय (= गोठिट्ठिये) (794).

In the case of the second and third passages it is also possible to regard the deinflected word as forming a compound with the following word.

(ii) Occasional use of declensional forms as in Apabhraṃśa

(a) Nominative and Accusative singular forms of masculine and neuter अ stems, ending in उ (HS. VIII.4.331 : रक्कोरस्योऽ) :

सुलदिह्ण (= सुलदिह्णो) अ (50); मुरउ (= मुरजे) अ (52); बाणु (= बाणो) अ (53); जु (= जो) (234); पुट्ट (पुट्ठं) (479, 793); मणुदिणु (= मणुदिणे) (772).

INTRODUCTION

xxlix

(b) Instrumental singular forms of masculine and neuter अ stems, ending in ऐ (instead of एण) (HŚ. VIII.4.333 : एहि and HŚ. VIII.4.342 : आह्ने णाजुसारी) :

पुरिते (= पुरितेण) पपपुरणे वि असम्भवे (= असम्भवेण) (699);

निहसणे (= निहसणेण) (729);

नोलजलहरोदारगज्जिप (651), अलियनय (765) and खेदणे गुंवाहत्तसमनुलणे (768) must also be regarded as Instrumental singular forms with the nasal element dropped, though even the Locative case would yield the same sense (cause or reason) (नैमित्तिकसहमी).

(c) The instrumental plural form of an अ stem once ends in अहि (instead of एहि) (HŚ. VIII.4.335 : भित्तेद्वा) : बोहितियहि (= बोहितिय-एहि) (764).

(d) The Ablative singular form of an अ stem once ends in ह (instead of आ or आओ) :

चाओ उम्मित्त करह (= कराओ) पडिणाहस्त (210). HŚ. VIII.4.336 (इसेह्) enjoins हे and इ as Ablative singular terminations. We get the form करह (instead of करहे or करहु) by changing the final ए or उ into अ, according to HŚ. VIII. 4.329 (स्वराणां स्वराः प्रायोऽपभ्रंशे).

(e) The Genitive singular form of an अ stem occurs twice ending in ह (instead of एत्त) :

उपपन्न ह्रह (= ह्रस्त) विसं (131) : एत्तं चदेण ह्रह (= ह्रस्त) तिलवत्तं (756). According to HŚ. VIII.4.338, हु, हो and सु are the Genitive singular terminations for अ stems in Apabhraṃśa. We get the form ह्रह (instead of ह्रहो), by changing the final ओ into अ, according to HŚ. VIII.4.329 (see above). In the Sanatkumārcarita also we get Genitive singular forms ending in ह (Jacobi, Sanatkumārcarita, Introduction, p. 12, Grammatik, §16).

(f) The Nominative singular form of the pronoun एअ (= एतत्), feminine gender, twice occurs as एह (instead of एता) (HŚ. VIII.4.362 : एतत्तः कोपुंछमे एह एहो एहु) :

तन्मस्स एह (= एता) पयई...सुवणस्स एह (= एता) पयई (39).

(g) The Instrumental singular form of the second person pronoun पुप्पक् once occurs as एह (instead of एत्त) (HŚ. VIII.4.370 : एत्तिअम् एहं तई) :

अज वि नई सगाई नूहाहिक् एह (= एत्त) भित्तेण (190).

(h) The Genitive plural form of the pronoun त (= तद्) twice ends in जाहं (Instead of पति or जाणं) (HS. VIII.4.339 : जाणे हं) :

ताहं (= ताणं) विष पणमासो (31); ताहं (= ताणं) विष कविज्जहं (93).

(i) The Locative singular form of the pronoun त (= तद्) once ends in हिं (instead of भि) (HS. VIII.4.357 : डेहिं) :

सुयणा तहिं (= तस्मि) पि काले (47).

(j) The Locative singular form of the second person pronoun तुम्ह once occurs as पइ (instead of वह) (HS. VIII.4.370, see above)

पइ (= वह) हुते (764). In the case of this form पइ (Instrumental and Locative singular), the weak nasalisation provided for by Hemacandra has been done away with in the VL.

II. Morphological : (B) Conjugation : Tense and Mood forms :

(i) Present second person singular forms of verbs ending in हिं (instead of सि) (HS. VIII.4.383). अलज्जि कि कज्जं देहिं [Labers' reading] (= देसि) (296); महुएहिं कोत पियेय [Laber's reading (एहिं = पति)] (491). This reading may have been the result of joining the originally separate words महु (= मम) and एहिं (= पति, महु being the Genitive singular form as in Apabhramśa (HS. VIII.4.379) from the first person pronoun अरमद् [cf. महु (Laber's reading) (= मम) मरुपिडतुडो (st. 216)] and एहिं being the present second person singular form, as in Apabhramśa, from the root ए (आ + इ), to come. तइया बाज्जिजेसी पियहिं (Laber's reading) (= पियसि) पइ (545).

(ii) The Present third person plural form of a verb twice ends in हिं (instead of भि) as in Apabhramśa (HS. VIII.4.384) :

रज्जावंति न रज्जहिं (= रज्जंते) (549, 550).

(iii) The Imperative second person singular forms of verbs sometimes end in इ or उ as in Apabhramśa (HS. VIII.4.387.)

करियरि करि (= कर or कट्ठ) म अजुत्तं (640); मरु मरु (= मारुत्तु मारुत्तु) मार सि अणतिवाह (320). In मरु मरु, मा has been shortened into म. मार is Imperative second person singular as in Māhārāṣṭrī (HS. VIII.3.175).

(iv) The Imperative third person singular form of a verb once ends in इ (instead of उ). (According to HS. VIII.4.384, इ is the Imperative second person plural termination) :

धरु (Laber's reading) (= धरु) उ धरणसम्भवे (234).

INTRODUCTION

xli

(v) The Apabhraṃśa form होसइ (Future third person singular from the root हो) (HŚ. VIII.4.388) is found used frequently instead of होस्तइ (54, 275, 331, 637 etc.).

II. Morphological : (C) Primary Derivatives :

(a) Gerund (Absolutive) forms sometimes end in इ, इवि and एवि (instead of ता, तं, कण) as in Apabhraṃśa (HŚ. VIII.4. 439, 440) :

पसरेवि (205); उम्मेवि (234); समणिवि (343); लक्खेवि (410); सुंवेवि (475) सुमरि (487).

According to Fischel (PG, §588, p. 338) we come across forms like संवेवि, पेच्छवि, तिसुणेवि, वज्जेवि, जालेवि etc. in Jaina Māhārāṣṭrī.

(b) Use of radical forms as past participles:—

✓ पत्तेइ (319) : past participle पत्तेइ (= पत्तेइय) (24, 28);

✓ यक् (= ✓ स्या) (163) : past participle यक् (= यक्किय) (182, 183),

✓ अयक् (= अत्ययिक्किय) (27).

✓ फुल (= ✓ एतुइ) (238) : p. p. विफुल (= विफुलिय) (210), उफुल (= उफुलिय) (617).

✓ बोसइ (= ✓ विक्क) : p. p. बोसइ (= बोसइय) (249);

✓ सुण (= स्वण) (455) : p. p. सुण (सुणिय) (455);

✓ फिइ (= ✓ भंइ) (112, 487, 495 etc.) : p. p. फिइ (= फिइय) (345);

✓ फुइ (= ✓ एतुइ) (450, 496*13) : p. p. फुइ (= फुइय) (349*4, 793);

✓ तुइ (= ✓ तुइ) (327) : p. p. तुइ (= तुइय) (358);

✓ चुक् (= ✓ भंइ) (500, 524) : p. p. चुक् (= चुक्किय) (681).

II. Morphological : (D) Secondary Derivatives :

(i) Pleonastic use of the Taddhita suffix इ as in Apabhraṃśa (HŚ. VIII.4.429) :

ता कीस सुइइमुही (613, 615, 622-624).

(ii) Formation of an abstract noun with the Taddhita suffix इ, not mentioned by Hemacandra. Cf. Sanskrit words like चाहुरी, माधुरी etc. :

माणविहूणे रंइइ छेउयं (789).

(iii) Formation of Denominatives from past participles : मुक्किय (219) from the Denominative root मुक्क made from the past participle मुक्क (= मुक्क).

सुक्कत (717) from the Denominative root सुक्क made from the past participle सुक्क (= सुक्क).

xlii

VAJJĀLAGGAM

III. Lexical :

(i) Deśya or provincial (i.e. regional) words have been mentioned by the author in st. 28 as one of the characteristics of Prākṛit poetry. In the VL we find a number of Deśya or Deśī words (including Dhātva-deśas) most of which are included in the Glossary of select words printed at the end of the present edition. Most of these Deśī words are found recorded in Dhanapāla's Pāyilacchīnāmamālā, Hemacandra's Deśināmamālā and in the Dhātva-deśa section (HŚ. VIII.4.1-259) and other parts of his Prākṛit Grammar. There are however some Deśya words (including Dhātva-deśas), which are used in the VL, but are not found recorded in any of the works mentioned above. For example :

Nouns : चेल्ल (277); ओर (327); दलहलय (559, 31*7, 284*2); दंहर (७51); दुंग (318*1); सलधण (395); पुक्कोडिया (445); नहरण (51); पल्ला (635); पल्लेट (= प्रवृत्त) (24, 28); पल्लट्टुल (561); रंकी (689); रंप (206, 207); लुचपल्लुच (15, 16*1); वम्मल (636); वसेरय (492); रुद्धो (696); साय (263*2); सुविसल्य (= व्यभिचारिण्य) (482); हक्क (or हक्का) (181).

Dhātva-deśas : उम्प (304, 312*4); बुरदुर (285); चाल (to speak) (81); छल्लल्ल (431, 373*1, 496*10); छल (718); जोल (300*2); सल्लण (327); झण (611); डल (509); डुरुडुल (625); हुंग (295); थरथरथर, थरथर (10५, 136, 235, 445*3); थणथण (389*6); पल्लेट (= प्रवृत्त) (319); महम्म (520); सल्लण (633); सल्लण (240); विण (792); हल (190); हल्लय (389*4).

(ii) Words peculiar to Apabhraṃśa :

जि (= चर) (70, 87) HŚ. VIII.4.420; कसरक (= कुम्भल) (221); HŚ. VIII.4.423 records this word as शब्दानुकरण, i.e., having the sense of the sound produced while chewing or eating something (चर्वणाशब्द-प्रसृ); एवेव (= एवेव) (296); HŚ. VIII.4.420.

वहिल्ल (= शीत) (628), HŚ. VIII.4.422.

IV Syntactical :

(i) Use of the Accusative for the Locative (HŚ. VIII.5.137); हल्ले (Laber's reading) (= हल्ले) गहिल्लण (124); कम्मप केठे (= केठे) (561); पियवसल्लि (= पियवसल्लि) पुत्ति शीवयं देहि (623).

(ii) Use of the Locative for the Instrumental (due to the influence of Apabhraṃśa, according to Jacobi, Bhavissattakāhā, Introd. p. 60*) (HŚ. VIII.3.135) : सिद्ध सेव (= सिद्धि देहि) जल्लिकिया पुद्दी (87).

INTRODUCTION

xlii.

(iii) Use of Absolute forms in the sense of Infinitive forms (see Jacobi, *Bhavisattakahā*, Introd. pp. 42*, 60* and 61*).

पडिऊण (= पडिउं (31), उंविऊण (= उंविउं) (272), मलिऊण (= मलिउं) (508), दाऊण (= दाउं) (677), हरिऊण (= हरिउं) (677).

The use of Infinitive forms in the sense of Absolute forms is met with in *Arhamāgadhi* and has been recognised by Hemacandra (HS. VIII.2.146). See VL 225, 261, 415, 503 etc. Hemacandra does not however anywhere mention the use of Absolute forms in the sense of Infinitive forms in the case of *Māhārāṣṭrī Prākṛit*. The origin of this peculiar usage is to be found in *Apabhraṃśa* in which, as Pischel says (FG § 588, p. 398), the Absolute is used in the sense of the Infinitive. According to Hemacandra (HS. VIII.4.441), the Infinitive forms in *Apabhraṃśa* are made by adding the terminations एपि, एपिण्, एवि, एविण्, एवै, अण, अणह and अणहि. Now the first four of these are really Absolute terminations (HS. VIII. 4.439, 440). From this it follows that in *Apabhraṃśa* Absolute forms ending in एपि, एपिण्, एवि, एविण् can be used in the sense of Infinitive forms. The use of Absolute forms in the sense of Infinitive forms met with in the VL is thus clearly due to the influence of *Apabhraṃśa*. Dr. A. M. Ghatage (*Kaṭhāyatisaṃ*, Introd. p. 62) regards this usage as due to confusion between Infinitive and Gerundial forms and as a feature of the older stage of *Jaina Māhārāṣṭrī*.

(iv) Use of Active voice forms of verbs in a Passive sense :

अ न कविउं न रुहिउं न चेव पच्छाउं तरइ (= तीरइ) (121);

गदकुंभवियारिउमोत्तिपहि अ अउंसं किणइ (= विमिळवइ) (205);

वळहविओयदुक्खं सरणेण विणा व वीसरइ (= वीसरउणइ) (241);

अम्हारिसाण दिइउं पियमि अत्था मि वीसरइ (= वीसरिउणइ) (406).

अइउस य अइउयं हरइ (= हरिउणइ) जरावाडभवेण (Later's reading) (666).

In the case of the first, second and fourth passages Ratnadeva paraphrases the verbal forms तरइ, किणइ and वीसरइ by तीरये, कीरये and विस्मरये respectively. But in the case of the third passage he paraphrases न वीसरइ by न विस्मरति (को वि अणो to be understood as the subject).

(v) Use of Passive or Impersonal verbal forms in an active sense :

अस्मिन्नु (133); कुणिज्जासु (364, 413, 414, 555); अणेज्जासु (415); एज्जासु (513). These are all Imperative second person singular forms from the Passive bases of the roots पर, कुण्, अण् and ए respectively. The Passive base is made in Prākṛit by adding ईअ (इअ) or इअ् to a root according to HŚ. VIII.3.160.

Pischel (PG. § 550, p. 376) deals with this peculiar use of the passive voice in the sense of the active voice and cites examples from Hāla's Gārhāsaptasāti. Weber calls this usage by the name Deponens (or Deponentia), which is given in Latin and Greek to cases where Passive voice forms of verbs give up their passive meanings and assume active senses. Hemacandra seems to have taken cognisance of this peculiar usage in Prākṛit in his Sūtra VIII.3.198 (मये च स्वरान्ताहा), according to which ज् or ज्ञा can be inserted as an all-purpose intermediate element between a vowel-ending root and its proper temporal or modal termination and also as a termination by itself, in the sense of the Present, Future, Potential, Imperative, Benedictive etc. with a non-passive i.e. active meaning.

(vi) Use of the Present Active Participle as an action-denoting noun (nomen actionis). In Sanskrit and Prākṛit we come across several cases where Past Participles and Potential Participles are used as action nouns. (Cf. Pāṇini III.3.114 नपुंसके मावे कः and III. 3.113 कृत्वन्तुवे बहुलम्). But the use of the Present Participle as an action-noun is not met with in Sanskrit or Prākṛit so far as I know. In the VL, however, we come across one instance where a Present Participle is used as an action-noun : अङ्गसणेण अङ्गंरुणेण दिट्ठे अणालब्धेण (= अणालब्धेण) (346).

(x) The Threefold Subject-matter of the Vajjālagga :

The author states in st. 1 that the *suḍḍhāsitas* included by him in the anthology are यमाहतिवत्तज्जुय, i.e. concerned with the three goals or objects of human life, viz. Dharma (morality or righteousness), Artha (worldly success) and Kāma (pursuit and enjoyment of worldly pleasures), the fourth goal of human life, viz. Mokṣa (liberation of the soul from the endless chain of birth

INTRODUCTION

xlv

and death) being outside the scope of the anthology. If we examine carefully the contents of the VL, we see that the author has paid attention to these three objects of human life in selecting the stanzas and arranging them in the form of *Vajjās*. The commentator Ratnadeva, however, says in the course of his remarks on the first stanza, that the author has compiled the present collection of Prākṛit *gāthās* for the benefit of ordinary people, who are ignorant of Sanskrit (संस्कृते निष्प्रतिभं) and yet have a fascination for erotic matters (शुद्धारिण च जनप्रबलेष्वपि). Thus, according to Ratnadeva, the subject-matter of the VL, is primarily or mainly concerned with Kāma or enjoyment of carnal pleasures. Laber's remark (loc. cit. p. 7), on which apparently Winternitz (History of Indian Literature, Vol. III. p. 166) relies, that two thirds of the VL is concerned with Kāma, seems to have been based on Ratnadeva's judgement about the contents of the VL. But it seems that this view involves an overstatement of the facts of the case. It is true that in Hāla's *Gāthāsaptasatī* the main emphasis is on Kāma, and we find there a large number of stanzas with an expressed or implied erotic purport. But the situation is different in the case of the VL, which maintains a balance between Artha and Kāma, while Dharma occupies a subordinate position, as will be clear from the analysis attempted below.

The three opening sections (सीयार, गाहा and कव्व) in the VL (with a total of 26 stanzas) are of an introductory nature and cannot be classified as dealing either with Dharma, Artha or Kāma. Further there are four sections (67 गिह, 6 सरय, 70 हेमंत, and 71 सिंसिर), with a total of 10 stanzas, which are of a purely descriptive nature and cannot be included under Dharma, Artha or Kāma. The same is true of the prologue (5 stanzas) and the epilogue (2 stanzas). Leaving all these seven sections and forty-three stanzas out of account, we have 88 sections and 752 stanzas as the real corpus of the VL. The foot-note will show how the 88 sections and 752 stanzas are distributed over the three goals.

Dharma, Artha and Kāma.¹ Out of the 88 sections and 752 stanzas in the proper corpus of the VL, seven sections (63 stanzas) are concerned with Dharma or morality, forty-seven sections (347 stanzas) are concerned with Artha or worldly success and thirty-four sections (342 stanzas) are concerned with Kāma or erotic matters. The percentage of stanzas is 8.38 for Dharma,

1. Sections dealing with *Dharma* : 4 सत्त्वण, 6 मित्त, 7 नेह, 48 छपरिणो, 49 सई, 72 जरा, 78 गुणसलाहा. Seven sections, sixty-three stanzas.

Sections dealing with *Artha* : 5 दुज्जण, 8 नोई, 9 धीर, 10 साहस, 11 विस्स, 12 विहिं, 13 दण, 14 दारिद, 15 पटु, 16 सेवय, 17 सुहृद, 18 धवल, 19 विस्स, 20 गय, 21 सीह, 22 बाह, 23 हरिग, 24 करह, 25 मालई, 26 इंदिर, 27 सुरतर-विसेस, 28 हंस, 29 चंद, 30 छल, 31 पंचम, 60 किंविण, 73 महिला, 74 पुंवकवकम्म, 75 ठाण, 76 गुण, 77 गुणमिदा, 79 पुंसमिदा, 80 कवल, 81 कवलमिदा, 82 हंस-माणस, 83 चक्रवाय, 84 चंदग, 85 वड, 86 ताल, 87 पलास, 88 वडवाणल, 89 रयणायर 90 सनुवाणिदा, 91 सुक्ख, 92 आइच्च, 93 दीवय, 95 दोसिय. Forty-seven sections, 347 stanzas.

Sections dealing with *Kāma* : 32 नयण, 33, धण, 34 सावण्ण, 35 सुरय, 36 पेम्म, 37 माण, 38 पवसिय, 39 विरह, 40 अणंग, 41 पुरिसुत्ताव, 42 पियानुराय, 43 इई, 44 ओलुग्गविवा, 45 पंधिय, 46 धज्ज, 47 हिययसंवरण, 50 असई, 51 ओइसिय, 52, तेहय, 53 विज्ज, 54 धम्मिय, 55 नंतिय, 56 सुसल, 57 बालासंवरण, 58 कुट्टिणीसिम्मावण, 59 वेसा, 61 उट्टु, 62 कण्ह, 63 रुह, 64 हियाली, 65 ससय, 66 वसंत, 68 पाअ, 94 पियोल्लव. Thirty-four sections : 342 stanzas.

Even in the case of some sections primarily concerned with Artha, such as विस्स, गय, बाह, करह, मालई, इंदिर, सुरतरविसेस, हंस and पंचम, there are a good many (about 44) stanzas suggestive of the erotic relations between men and women. On the other hand in the case of some sections primarily connected with Kāma, such as पेम्म, माण, पवसिय, विरह, अणंग, पुरिसुत्ताव, पियानुराय, इई ओलुग्गविवा, पंधिय, धज्ज, हिययसंवरण, असई, बालासंवरण, कुट्टिणीसिम्मावण, वेसा, कण्ह, रुह, हियाली, वसंत and पाअ, there are a good many stanzas that are non-erotic. Both these kinds of stanzas would cancel each other, and the nett proportion of stanzas connected with Artha and of those connected with Kāma would remain roughly the same, viz. 46 and 45 respectively.

INTRODUCTION

xlvii

46-14 for Artha and 45-48 for Kāma. We can therefore say that while Artha and Kāma are given almost equal importance, Dharma occupies a considerably subordinate position.

A good many of the sections, dealing primarily with Dharma Artha or Kāma, also contain stanzas concerned with general Nīti (worldly wisdom). Amongst the sections dealing with Kāma, we get a group of seven consecutive sections (50-56) and section 61, most of the stanzas in which are full of obscene thoughts. These eight sections may be called the pornographic core of the entire collection. In the whole of the VL (including the eight sections mentioned just now), we get a total of about 75 stanzas which may be said to be directly or suggestively descriptive of the sexual act or its accessories, antecedents, concomitants or consequences, and which may therefore be regarded as obscene or indecent (अश्लिष). But there is one thing to be noted about these stanzas that the sense connected with sexual matters is in most cases suggested and not directly expressed.¹ Even in the case of Sanskrit anthologies like the सुभाषितवलि of बल्लभदेव, the सुभाषितरत्नकोश of विद्याकर and the more modern सुभाषितरत्नशब्दागार, we come across sections dealing with erotic matters such as सुवर्तितरीतवयव, विरहिणी-अवस्था, विरहिणीप्रकाश, दूतीवचन, अनुनय, जलक्रीडा, पानकैलि, पुरस्क्रीडा, विरतिरत, अस्ती etc. The Vajjālagga seems to have followed the same pattern.

1. In spite of the large number of erotic stanzas in the Gāthāsaptāśatī, Bāṇa characterises that work as अप्राप्य in st. 13 of his introduction to the Harṣacarita. अप्राप्य means "not vulgar". Bāṇa means to say that the stanzas in the Gāthāsaptāśatī are not boorish or gross, but are highly refined, the erotic sense being always very delicately conveyed by suggestion. This is true of the VL also. Daṇḍin says in his Kāvya-darśa (L.62-64) that an erotic idea if conveyed indirectly by suggestion is saved from vulgarity. Expressing an erotic idea directly is vulgar, but conveying it indirectly by suggestion is a sign of highly refined taste and culture. (कामे सर्वोऽप्यलङ्कारो रसमर्थे निश्चयति । तथाप्यप्राप्यस्यैवेन भारं वहति भूयसा ॥ कथ्ये कामदयानं मां न त्वं कामधसे कथम् । इति आत्मोऽवमर्षात्मा वैरस्यस्य प्रकल्पते ॥ कामं कल्पपंचालो मयि वामाक्षि निर्दयः । त्वयि निर्मलरो दिष्टवेत्यप्ययोरो रसबद्धः ॥)

(xi) The Literary Form and Merit of the Vajjālagga :

Although the VL is a collection of stanzas arranged under different sections, each of the stanzas is an independent entity complete in itself, presenting forcefully and with epigrammatic terseness, within four short lines, a complete idea or situation in its most salient details, independently of the preceding or following stanzas. Such stanzas are called *muktakas* (isolates) in Sanskrit. Hāla's *Gāthāsaptasatī* is also a collection of such isolates, not however topically grouped under different sections.

All the stanzas in the VL are without exception *gāthās* i.e. quatrains composed in the *Āryā* metre, with 12, 18, 12 and 15 (sometimes 18) *mātrās* in the four quarters respectively. *Āryā* (also called *gāthā*) is the special metre used in all Prākṛit lyrical poetry and it appears to have primarily belonged to Prākṛit poetry and to have been borrowed later on by Sanskrit (Jacobi, ZDMG Vol. 40, 1886, p. 336 ff.)

The introductory stanzas of the VL (1-31) give us an idea about the author's views on the nature, composition, recitation and appreciation of poetry. Prākṛit poetry literature (out of which the VL has been derived) is according to the author, essentially secular and predominantly 'erotic' (साक्षेण, st. 29),

1. The commentator Ratnadeva says in his introductory remarks on st. 1, that the masses are erotic-minded (शुद्धादिषु जनसव-लोकेषु), and hence the compiler, though well-versed in Sanskrit, prepared the present anthology of Prākṛit stanzas. The remark of the commentator lends support to the view that (secular) Prākṛit poetry was predominantly erotic. Govardhana (12th century A.D.), author of the *Āryāsaptasatī* in Sanskrit, also says in st. 52, that he has carried over "by force (स्तेन) into Sanskrit the (erotic) muse, which till then had found its expression only in Prākṛit":

वागो प्राकृतसमुचितस्या वलेनैव संस्कृतं नीता ।

निम्नानुरूपनीरा कलिनद्वयेव गगनतलम् ॥

It must, however, not be forgotten that we have in Sanskrit two important erotic poems, viz. the *Śṛṅgāraśataka* of Bhartṛhari and the *Amaru-śataka* of the poet Amaru, both of them considerably earlier than Govardhana.

INTRODUCTION

xlix

though other sentiments like the mirthful, the pathetic, the heroic, the marvellous etc., are not absent in it. Prākṛit stanzas have varied emotional appeal (अलङ्कारपरसिद्ध, st. 10). Because it is composed in the language commonly spoken by the masses¹ and because of its erotic nature and secular character, Prākṛit poetry yields a fund of delight to its readers and listeners. That is why Prākṛit poetry is styled as *amṛta* (nectar)² in st. 2. Because of the erotic nature of Prākṛit poetry its knowledge is said to be a *sine que non* for one who professes to talk about erotic matters (st. 2) and for the full appreciation of the coquettish blandishments of beautiful young women (st. 9).

Some of the stanzas in this introductory portion (1-31) give us an idea about the author's conception of (Prākṛit) poetry. Metrical form, charming expression, beauty of ideas, ornateness, emotional appeal and freedom from faults are stated here as the characteristics of Prākṛit poetry (as they are of poetry in general). This conception of poetry conforms to the general view of writers on poetics.³ Composition of poetry is not an easy thing. The labours of a poet are detailed in st. 22-24. A poet must take extreme care in the use of grammatically correct and appropriate words and in the exclusion of in-correct and inappropriate ones. He must pay due attention to the requirements of the various literary styles (*mārga* or *rīti*). He must secure an agreeable sound-effect with the help of apt alliterations of single consonants and groups of consonants, and above all he must be very particular about the sense to be conveyed.

Prākṛit gāthās have often a subtle, hidden meaning (हियय st. 11 and परम्य st. 16), which can be comprehended only by persons endowed with superior intelligence and genuine literary taste and appreciation (रसिक st. 11 and छेक st. 14). This trait of Prākṛit

1. Cf. the Commentator's remark on st. 29: संस्कृतादपि प्राकृतमतिरिच्यते । आवात्मोपासप्रसिद्धत्वात् सुगमत्वाच्च तस्य ।

2. Cf. what Jñāneśvara says about the Marathī language in his exposition of the sixth Adhyāya of the Bhagavadgītā: माया महाठाचि बोल कवतिकें । अमृतातेंहि पैजे सि जिकें । ऐशें अक्षरें रसिकें । मेळवीन ॥ (VI.14)

3. Cf. Bhojā, Sarasvatikanthābharana, I.2: निर्दोषं सुगन्धं काव्य-मलङ्कारैरलङ्कितम् । रसो न्वितं कविः कुर्वन् कीर्तिं प्रीतिं च विन्यति ॥

1

VAJJĀLAGGAM

poetry is in evidence in the case of most of the erotic stanzas included in the VL and the Gāthāsaptasatī and also in the case of those cited in works on poetics as illustrations of *Alam*. The subtle, hidden meaning is conveyed by suggestion based on the use of ambivalent words (साधारणशब्द) or ambivalent actions and situations (साधारणक्रिया). This peculiarity of Prākṛit poetry is called छेयमणिय (st. 21) or क्लमणिय (st. 27), and it consists in keeping the real intention (हियपरमाथ) hidden behind a simple and unsophisticated exterior (Cf. st. 491-496).

The real test of the poetic quality of the utterances of poets is their ability to charm or fascinate the minds of cultured audiences (गेष्टी st. 14), to thrill their bodies with joy and to cause them to nod their heads in approval and admiration (st. 26). Poetry must be effectively and charmingly recited. Composition of poetry is undoubtedly difficult, but even its flawless and effective recitation (पठेज्जा = प्रशोजना) before cultured audiences is equally difficult. Only such a public recitation of poetry (अवसर-पठन) can confer upon a composer the status and distinction of a Prākṛit poet (st. 5, 795). Prākṛit gāthās are meant to be recited publicly in the assemblies of cultured men of literary taste (st. 14) according to their desire i.e. as directed by them (अभिष्टयग्राह-पठिज्जति, st. 794). Such cultured men alone are able to fathom and appreciate the subtle hidden beauty of poetry and not only to put their finger unerringly on the faults if any, but also to show how the faults can be got over by removing the faulty words and using flawless ones in their place (st. 26).

Effective and pleasing recitation of Prākṛit poetry demands a high level of education and refinement on the part of the reciter. Reciters of Prākṛit poetry must be learned men acquainted with the sciences of prosody and grammar and with the technique of recitation, of which last we get some idea from st. 27, which mentions the faults to be avoided in the recitation of poetry. These are : (i) failure to pause at the proper place (caesura), (ii) failure to convey the proper emotional atmosphere and appeal, (iii) disregard for propriety regarding the place and time of recitation, (iv) unwarranted nasalisation of sounds, (v) hasty recitation, (vi) facial distortions and (vii) violation of the laws of melody.

INTRODUCTION

11

Stanzas 28 and 29 give some further details about Prākṛit poetry, viz. (1) Prākṛit poetry is marked by the use of *deśya* (regional) words (of non-Sanskritic origin); (2) it is sweet-sounding (perhaps because of the elision of single intervocalic consonants and the assimilation and simplification of conjunct consonants); (3) it is characterised by clarity or transparency of sense; (4) it is graceful in its expression and ideation; (5) it is loved by young women.

The high praise of the Prākṛit language and Prākṛit poetry that we come across in some of these introductory stanzas is easily understandable since it comes from one who had a specially soft corner in his heart for them. But when partisans of Prākṛit in their enthusiasm for that language, criticise and even denounce Sanskrit for its alleged harshness (compare st. 11, 31*3, 31*4 and Rājasēkhara, Karpūra-Mañjarī, I.7), it must be said that they exceed their limits and do an injustice to Sanskrit.

Laber (op. cit. p. 6) says that the introductory stanzas of the VL abound in artificialities or mannerisms (*Künsteleien*) of a later style and in this respect they differ as much from the stanzas constituting the main body of the VL as they do from the stanzas in Hāla's anthology. By "artificialities or mannerisms of a later style", Laber undoubtedly means punning expressions which are found used in eight of the introductory stanzas (Nos. 8, 10, 12, 18, 20, 22, 23 and 24). It is true that the use of punning expressions is an artificiality or mannerism. But it is not absent from the main body of VL or from Hāla's anthology. The number of stanzas in which punning expressions are used in the VL is about 200. In fact the use of punning expressions may be said to be an important trait of the language of both the VL and the anthology of Hāla. The punning expressions have sometimes two denotational senses holding good of the two things that are being simultaneously described, such as the *upamāna* and the *upameya* in similes and allied figures of speech. On other occasions, however, the punning expressions are intended to express by the power of direct denotation only one sense connected with the obvious, contextual situation and to

convey by suggestion a different sense connected with an implied, non-contextual situation. In the VL we find frequent use of both the kinds of pun, while in Hāla's anthology the use of the denotative pun is less frequent than that of the suggestive pun. The VL shows many examples of unexpected and startling similes based on the use of the denotative pun. Such similes are always felt to be very artificial and unrealistic as there is no real similarity at their root at all and they present the appearance of a *tour de force*. For example : the poet is compared to a burglar (st. 22, 23); poetry is compared to the girdle of a woman (st. 20); the villain is compared to a nail-cutter (st. 51), to a tabor (st. 52), to an arrow (st. 53), to a snake (st. 57, 58), to a lion (st. 60), to a dog (st. 61); a niggardly master is compared to the painted likeness of an elephant (st. 154), a harlot is compared to a lamp in a poor man's house and to a poet (st. 560), to a cake of gram-flour (st. 561), to a pair of tongs (st. 562), to a sword (st. 564), to a jewel-box (st. 565), to a rain-bow (st. 567), to a garment (st. 573), to a *candana* plant (st. 575) and to an ascetic (st. 578). Compare also stanzas 301-303 in the यणवज्जा.

The VL abounds in figures of speech, the most commonly used being उपमा, रूपक, दृष्टान्त, अर्थान्तरव्यास, उत्प्रेक्षा, समासोक्ति, अप्रत्युतप्रशंसा, (mostly of the अन्योक्ति type), तुल्ययोगिता, शीपक, कारकशीपक, अप्रानुति, काय-लिङ्ग, निदर्शना, व्यतिरेक, विरोध and विकल्प. Of those which occur occasionally are अर्थापत्ति (214, 638), अतिशयोक्ति (196, 248, 315), विनोक्ति (263, 80*3, 300*3), विषम (80, 300*5), प्रहेलिका (371, 372), उत्तर (213), आह्वय (438), पर्यायोक्त (442), समुच्चय (268, 464), तद्वशुग (596), हेतु (782), अन्योन्य (75), निश्चय (643), कारणमात्रा (116), विनिमय (696). Śleṣa (pun) occurs only rarely as an independent figure (637, 769, 770, 771, 72*4) but very frequently in support of other figures like उपमा, रूपक, शीपक, समासोक्ति, अप्रत्युतप्रशंसा and others.

So far as the Rasas are concerned, we get many examples of सयोगदृग्गार and of विप्रलम्भदृग्गार [see in particular the यणवज्जा (st. 190—199) and the ईदिरिवज्जा (st. 236-252)]. The Karunārāsa is in evidence chiefly in the हरिणवज्जा (st. 215-219) and the Virārāsa chiefly in the सुहृदवज्जा (st. 162-178). The Bibhātārāsa is found in st. 50, 98, 177, 178. Humour based on irony is met with in stanzas like 139, 140, 141, 157, 477, 478, 480, 482, and also in

INTRODUCTION

iii

most of the stanzas of the **असहस्रना** (st. 472-496) and **वैकुण्ठना** (st. 560-578). Subtle insinuations of erotic relations and attitudes (both physical and mental) are found in **बाह्वक्त्रना**, **वरहवक्त्रना**, **मालववक्त्रना**, (st. 235) **इन्दिरवक्त्रना** (st. 252) and **असहस्रना** (st. 491-496).

Although Jayavallabha, the compiler of the VL, was a Jaina by faith, as shown by the homage paid to the **Suyadevī** and the Omniscient Jina in st. 1 and as stated by the commentator Ratnadeva in his remarks on that stanza, there are in the VL only a few allusions to Jainism, while the allusions to the Brahmanical (Hindu) religion and Mythology are numerous. Laber (op. cit. p. 8) regards this as an evidence to show that Jayavallabha did not derive the stanzas in the collection from Jainistic literature. We can however regard this as an indication of a liberal mind free from narrow, sectarian outlook. The following are the allusions to Jainism in the VL : (1) **सच्चिन्म**, the Omniscient Jina and **Suyadevī**, the goddess presiding over sacred learning (st. 1); (2) **वितरस्य** (**अनन्तरस्य**) (st. 58); (3) **श्रीपर्वत** and the **सिद्ध**s (st. 487), (4) **मुनिचरित** (**मुनिचरित**) (st. 152) and (5) **Kaṣṇapakas** (st. 153). On the other hand the allusions to Hindu religion and mythology are quite abundant. Only some of them are mentioned below : (1) the Hindu Trinity - **Hari**, **Hara** and **Brahman** (st. 111 and 128); (2) worship of God **Śiva** (st. 290) and of his phallic image (st. 523, 531, 532*1); (3) **Vāmanāvatāra** and **Balibandha** (st. 172); (4) **Viṣṇu** reposing on the milk-ocean with **Lakṣmī** (st. 118); (5) the **Sāgara-mathana** and its aftermath (st. 19, 32, 107, 131, 132, 258, 381, 747, 751; 755-760); (6) **Brahman** seated on the lotus growing out of the navel of **Viṣṇu** (st. 611), and **Garuḍa**, son of **Vinatā** and enemy of snakes, as the loyal attendant of **Viṣṇu** (st. 598); (7) **Śiva** riding a bull (st. 70, 290, 371) and his son **Kārtikeya** riding a peacock (st. 371); (8) **Gaurī** (**Pārvatī**) spoken of as fused with **Śiva** and as forming a part of his body (st. 390, 609); (9) **Śiva** using the moon to adorn his head (st. 268, 269, 371, 372, 488, 606, 656) and snakes and skulls as ornaments for his body (st. 578*1, 652*1); (10) one whole section (**कण्वक्त्रना**, st. 590-605) is devoted to the description of the early life of **Kṛṣṇa** in **Gokula**, his exploits against the demons **Ariṣṭa** and **Keśin** and his tender relations with the **Gopīs** in general and with **Rādhā** and **Vīṭākhā**

in particular. Kṛṣṇa is here identified with Keśava and Hari and is spoken of as पुराणपुरुष and विष्णुनमस्ति, and Lakṣmī is referred to as his consort. All this points to the belief in the divine nature of Kṛṣṇa and in his being an incarnation of Viṣṇu; (11) another whole section (स्तवका st. 606-610) deals with the private life of Śiva and Pārvatī.

Although the VL is, according to Jayavallabha himself, only a collection of *Subhāṣitas* composed by different poets, we find in it considerable literary merit, which confirms the claim of the author that he has included in the collection the best stanzas that he could lay his hands on. We must unhesitatingly credit Jayavallabha with literary judgement of a high order in selecting stanzas for his anthology and it is even likely that just like Hāla he was not a mere compiler but an editor who may have given to many of the stanzas their final form and finish and may even have composed some of them (e.g. the introductory stanzas 1-31) himself.

Jayavallabha says in st. 1 that he is presenting in his anthology the excellent utterances of wise people (सुवपाण सुहासिष्ये कोष्ठ). Thus according to Jayavallabha the stanzas in the present collection are *Subhāṣitas*. If we examine the nature of the stanzas, we find that a good many of them are सुभाषित in the sense of apothegms or epigrams i.e. terse, pithy, instructive sayings on morality and worldly wisdom (e.g. stanzas in the सज्जनवक्त्रा, मितवक्त्रा, नेहवक्त्रा, धीरवक्त्रा, नीहवक्त्रा, दीनवक्त्रा, दारिद्र्यवक्त्रा etc.). But there are besides these many other stanzas which are without any obvious didactic motive and are purely descriptive (e.g. the stanzas in गणपवक्त्रा, कम्पवक्त्रा, विस्मयवक्त्रा, गयवक्त्रा, सिंहवक्त्रा, हरिणवक्त्रा, बाह्वक्त्रा, मालववक्त्रा, हृदिदिशवक्त्रा, the sections on the seasons of the year etc.). These too are to be regarded as *Subhāṣitas* in the sense that they are clever word-pictures tersely presenting various things, ideas and situations, in an apt, appealing and convincing manner. Brevity and cleverness are the most important features of all सुभाषितs, whether they are didactic or descriptive, or whether they are in prose or verse. They do away with all non-essential details and confining themselves only to the most salient, striking and essential points, convey to the readers (or listeners) a very clear and vivid idea of the matter dealt with.

INTRODUCTION

iv

(xii) Description of the Manuscripts consulted for the present edition.

B—No. 825 of the L. D. Institute of Indology, Ahmedabad. 56 folios (111 pages of written matter). Hand-made paper. Size $10\frac{1}{4}'' \times 4\frac{1}{2}''$. Complete. 15 lengthwise lines on every page and about 60 letters in every line. Legible Nāgarī characters. Text of the Vajjālagga with the Sanskrit commentary (called *chāyā*) of Ratnadeva, whose name is not however mentioned anywhere in the MS. The four stanzas in the colophon found in Laber's MS E and reproduced on p. xiv *supra*, are absent in this MS. Beginning :

Beginning : ओं नमः श्रोतारक्यैः प्राकृतप्रभाषिताक्या विद्यालयस्य च्छाया स्थिते । तत्र शास्त्रादौ श्रोताम्बरशितोमणिजयवह्मो नाम कविः... ...संस्कृतपारंगतोऽपि प्राकृतमाया-संग्रहमिमं चकार । तथापि आद्यायां गाथायां विघ्नप्रसारभाय निजसमुचितदेवतां गाथापूर्वधन उत्तराधेन चामिषेयं कृते ।

End : इति पद्यालयच्छाया समाप्ता । संवत् (१६५३) वर्षे (letters erased with turmeric) मङ्गलसितपक्षे अष्टम्यां मृगशिरसे षष्ठेदम् अणहिलपूरपत्तने की (letters erased विद्यालयप्राकृतलिखितः । धनार्थकामवित्तवाद्योगारादिरसोचितः । अन्योऽयं संख्यया ख्यातः सहस्र) नितये नमः ॥

C—No. 824 of the L. D. Institute of Indology, Ahmedabad. 34 folios (67 pages of written matter). Hand-made paper. Size $12\frac{1}{2}'' \times 5\frac{1}{2}''$, complete. 24 to 25 lengthwise lines on every page and 75 to 78 letters in every line. Legible Nāgarī characters. Text of the Vajjālagga with the Sanskrit commentary (called *विवृति* or *वृति*) by Dhanasāra. For the peculiar nature of this MS see pp. xiv-xv above.

Beginning :

जयति जयति देवः कदम्बदेवैर्ग्रसेवः सुजनकमलहंसः स्येधेशान्ततः ।
जल्लिपत्रलधिमज्जजन्तुणोतायमनः प्रदिशतु कुशलं वः पार्थदेवः प्रसन्नः ॥१॥
ऋदयकमलकोशे प्रातस्तथाय मन्त्रम् उदसि जयति भवत्सा यः पुमानेव यस्याः ।
स भवति बहुवाग्निहृन्ददर्पावनेता विबुधमनुजबन्धा भारती नः पुनातु ॥२॥

विद्वन्मनःकमलकान्तमामृतत्याः खच्छावबुद्धभुवनोरदार्दिमावाः ।
प्रज्ञाप्रकर्षविजिताम्यमप्रवाशाः सन्तु प्रसन्नमनसो गुरवो युगवाः ॥३॥

श्रीअक्षतेनस्तुधापिरवसरते श्रीशारदां सुरनमस्कृतपादपाम् ।
क्त्वा गुरुं धनसारकवेः प्रसन्नां विद्यालयस्य विवृतिं विरधेऽर्धसारम् ॥४॥

Stanzas 1 and 2 are written in the left-hand margin, while stanzas 3 and 4 are written at the top of the first page.

End : ओकेशगच्छयगनाङ्गनानुतुल्यश्रीसिद्धारिपदपंकजमङ्गधुर्यः ।

वृत्ति चकार धनसारपुष्पिन्द्रचन्द्रो विस्मालयस्य वियमार्थपदप्रदीपाम् ॥१॥

दक्षेपुत्राण्यश्वशर (= १५५२) वर्षे चैत्रस्य शुद्धपञ्चम्याम् ।

विस्मालयस्य टीका विद्मन् धनसारवाक्यप्रवर्तः ॥२॥

मूर्धन्यमन्त्रमसावेतौ विद्मन् याज्ञवल्क्यः ।

सावर् वृत्तिरसौ जीयात् पठ्यमानात्र कोविदैः ॥३॥

Peculiarities of MS C :—

(1) The commentary is ascribed in the MS to Dhana-sārakavi, pupil of Śrisiddhasūri (chief of the Okeśagaccha), a contemporary (perhaps a protege') of king Aśvasena, and belonging to the 15th century A. D.

(2) Although the total number of sections in MS C is the same as in the vulgate (namely 95), MS.C does not have the चन्द्रवज्रा (No. 29), but has an additional section called वाक्यसिद्धयवज्रा which is not found in the vulgate.

1. The वाक्यसिद्धय section is a group of six stanzas containing a flattering eulogy of a young damsel's physical charms. These six stanzas were omitted inadvertently when the Appendix (p. 216 ff) containing the additional stanzas in Ms C. was printed. The Prākṛit original of stanza No. 5 is not given in Ms C, but the original Prākṛit can be restored from the Sanskrit paraphrase. These six stanzas found in Ms C are given below along with the Sanskrit gloss on them :—

तुह तुंगपञ्चोद्वरविजयकोट्टमध्यस्थिओ कुरुगच्छि ।

काही एण अ नून हरेण सह विगहणणणे ॥१॥

हे कुरुगच्छि तव तुङ्गपञ्चोद्वरविजयकोट्टमध्यस्थितः सन् अनङ्गः कंदर्पो हरेण सङ्गुणा सह निश्चितं पुनरपि विग्रहं कार्षीत् (? करिष्यति) । ऋतुं दधत्ये (? शक्नोति) इति भावः । अन्योऽपि यो राजा भवति स वैदिराजवाद् दुर्गमधिकृत्य सङ्गुणा सह विग्रहं विदधानीत्यर्थः ॥

अवहृत्थियमयपसरो नूनं पसयच्छि वगमहो ऽग्निह ।

हरज्जससहो वट्ठं तुह तुंगपञ्चोद्वराकटो ॥२॥

हे प्रतापि, इदानीं तव तुङ्गपञ्चोद्वराकटो मन्मथो हरदुदसहो वर्तते । कीदृक् ।

INTRODUCTION

1vii

(3) Out of the 95 sections, only 10 (viz. sections 1-5 and 32, 33, 39, 94 and 95) are identical in their sequence in the vulgate and MS C.

(4) In respect of the sections which are common to the गाहादार stanzas and the vulgate, MS C closely follows the sequence of the गाहादार stanzas, there being only 17 cases where the sequence as given in the गाहादार stanzas is upset by the interposition of sections not enlisted in the गाहादार stanzas.

(5) Out of the first 64 sections in MS C, the order of 46 sections corresponds exactly to that in the गाहादार stanzas.

(6) The section बालसिलोय standing between the sections लायण and मियागुराय seems to correspond to the section called बालकित्ती of the गाहादार stanzas, which too stands there between the sections लायण and दह्यागुराय.

(7) The total number of additional stanzas appearing in MS C is 201, out of which 195 have been printed in the Appen-

नून् अषहृत्तितभयप्रसरो अवगणितभयप्रचारः ॥

पायडियवाहुमूलं ओगानियथोरधणहसुखं ।

दियडेण मा समप्पिय (? समप्पड ?) तुह एयं चिहुरसंजमणं ॥३॥

हे शक्तिवदने, तवेदं चिहुरसंजमणं केशवधनं दिवसेन मा समाप्पत्तु समाप्तिमायात् ।

कीदरं चिहुरसंजमणम् । प्रकटकृतवाहुनूलम् । हुनः कीदृशम् । उन्नमितस्थूलरत्नभरोत्तमम् ॥

सुहिउ त्ति अयड विद्धो मरु अविद्धो तुहप्पिअणेण ।

इयं सिक्खविद्या केण वि अज्जमेयं धनुब्भेयं ॥४॥

हे मृगाक्षि, इदम् अपूर्वं धनुर्वेदं त्वं केन शिक्षिता । किम् इदम् । यत् तवाक्षिणाणेन विद्धो जीवति । कथम् । सुखितोऽहमिति । अपि पुनरविद्धो जियते । निर्लोचणोऽस्मीति (?) चिन्तनात् ।

कोऽयन्यो बाणेन विद्धो जियते, अविद्धो जीवति । तदयं न ॥

निवडइ जहिं जहिं चिय तुअ मणेहरतरलतरलिया दिहुं ।

तुंदरि ताहिं तहिं चिय ओतु विवंधय मयणे ॥५॥

निषण्ति यत्र यत्र च तव मनोहरतरलतरलिता दृष्टिः, हे सुन्दरि तत्र तत्रापि च अक्षेपु मदनी बिम्बभते, मन्ये तव विषधरा दृष्टिः ॥५॥

सत्तिवथणे मा वच्चतु प्पथ तलायमि मवसित्थंछि ।

मउत्ताइ न याणसि ससंक्कसंकाइ कमळाई ॥६॥

शक्तिवदने मा व्रजस्व अत्र तदाकेऽपि हे मृगशावकाक्षि, मुकुलितानि न पश्यसि यथाहं क-
शक्तितानि कमलानि ॥

dix (p. 216 ff.) and 6 have been printed in the foot-note No 1 on page lvi. These additional stanzas are found inserted generally at the end of the various sections, but sometimes even at the beginning or in the middle. Sometimes it is found that they have no connection with the preceding or following stanzas and appear to have been inserted in the wrong place. Often even in the case of stanzas common to the vulgate and MS C, their sequence within a section as found in the vulgate is changed in MS C. Sometimes a stanza properly belonging to a particular section in the vulgate is found transferred to some other section where it is out of place. At times a stanza here and there in the vulgate is found to be omitted in MS C. The whole of चक्रश (No. 29. st. 264-269) is absent in MS C. Sometimes identical or almost identical stanzas appear in MS C in two different places, once in the portion common to MS C and the vulgate and again as additional stanzas inserted elsewhere.

(8) The additional stanzas in MS C are in most cases accompanied by a gloss in Sanskrit. The wording of the commentary in the case of stanzas common to the vulgate and MS C is identical except for occasional verbal changes of a minor nature. Sometimes, however, it is found that in the case of stanzas occurring identically or almost identically in two places, once in the portion common to MS C and the vulgate and then again as additional stanzas inserted elsewhere, the wording of the commentary is different. Although now and then a stanza occurs identically or almost identically in two places in MS C, it is accompanied by a gloss when occurring in the portion common to MS C and the vulgate, but it is either not accompanied by a gloss at all or is accompanied only by the remark सुगमं or सुगमेवं गाथा when occurring elsewhere as an additional stanza. The converse of this is also met with in some cases.

All these peculiarities of MS C indicate that it has been prepared by some careless scribe who wanted to swell the volume of the vulgate by inserting here and there additional stanzas which he came across in other Prākṛit anthologies or literary works and who improvised a Sanskrit gloss on them. But he did not care to see in many places whether the additional stanza or stanzas

INTRODUCTION

lix

fitted in with the section or sections in which he inserted them. He does not appear to have been very sound of memory, since he inserted as additional stanzas *gāthās* which had already occurred elsewhere in the collection in their appropriate places.

F : No. 565 of the L. D. Institute of Indology, Ahmedabad. 36 folios (72 pages of written matter). Hand-made paper. Size $10\frac{1}{2}'' \times 4\frac{1}{2}''$. 12-13 lengthwise lines on every page and about 40 letters in each line. Tolerably legible Nāgarī characters. Prākṛit Text only. The MS. opens as follows :—

ओं नमः सर्वज्ञाय । विविहकश्चिरस्थायो गाहाओ बहुकुलाद् विष्णुः । एवं वज्रात्म्यं विहितं
जयवह्नुर्गुहेण ॥ इविकके पथावे जय पठिजंति पवरगाहाओ । तं पि हु वज्रात्म्यं जंयति य
पदममगियव्वं ॥ एवं वज्रात्म्यं सन्न जो पदं अवसरे पते । पाइयकम्बस्त कई सो वुहेही
किन्तिमेतो य ॥

This is followed by the गाहावज्जा, the first section called सोवार-वज्जा being absent. The Ms. ends as follows :

विविहकश्चिरस्थायो गाहाओ बहुकुलाद् गदित्थं । एवं वज्रात्म्यं गुहेण जयवह्नुर् नाम ॥
विदागन्तदिण्ण (?) य जुणिणा जयवह्नुर्गुहेण नामेणं । एवं वज्रात्म्यं विहितं जयवह्नुर् नाम ॥
इति जयवह्नुर्गुहेण गायाकोसं संपूर्णम् । श्रीरत्तु । शुभं भवतु लेखकाचक्रयोः ।

This is followed by the गाहादार stanzas printed on p. 5 of the present edition.

The following 15 sections are absent in the MS : किविण (60), उड् (61), रुड् (63), सतय (65), वसंत (66), गिह (67), पाउस (68), सरय (69), हेन्त (70), सिलिर (71), जरा (72), नहिला (73), सुवक्तयकम्म (74), ठाण (75), दोसिय (90).

The following additional sections are found in the MS. : सञ्जर (= पञ्जर), सरह (= शरध), immediately after the section on कण्ह (No. 62 in the vulgate); पावलिया (= प्रयापल्लिका) immediately after the section on भसई (No. 50 in the vulgate).

The sequence of the sections generally agrees with that in the vulgate, with the following exceptions :

(1) गुण, गुणणिदा, गुणसलाहा and पुसिणिदा (Nos. 76-79 in the vulgate) appear between नेह (No. 8) and भीर (No. 9).

(2) कमल and कमलणिदा (Nos. 80 and 81) stand between दुरतर-विसेस and हंस (Nos. 27 and 28).

(3) हंसमाणस (No. 82) stands immediately after हंस (No. 28), a rational arrangement.

(4) कण्ह (No. 62) comes immediately after हंसमाणस (No. 82).

(5) Sections 83 to 92 in the vulgate appear immediately after कण्ह (No. 62).

(6) चद (No. 29) appears immediately after आइच्च (No. 92), a rational arrangement.

(7) पियोहव (No. 94) comes immediately after इदिहव (No. 41), a rational arrangement.

There are a number of additional stanzas inserted here and there in MS F, many of them being similar to or identical with the additional stanzas found MS C and printed in the appendix. A good many sections omit a number of stanzas occurring in the corresponding sections of the vulgate. Sometimes the original sections in the vulgate are split up in MS F into subsections: e.g. ववसायवज्जा is given as a subsection of पीरवज्जा (No. 3) and comprises stanzas 115-119 of the vulgate; संगामवज्जा and कवधणस्वणवज्जा are given as subsections of सुहडवज्जा (No. 17).

Though MS F agrees with MS C in respect of some of the additional stanzas, it differs from MS C and agrees in great measure with the vulgate in respect of the order of the sections.

G—MS belonging to the Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona, being No. 74 of 1875-76, same as MS G used by Laber and described by him on page 43 of his Inaugural Dissertation on the Vajjālagga, and also on page 26 of the Introduction to the Bibliotheca Indica edition, 1944. 142 folios (284 pages.) Hand-made paper. Size 11" x 6". Ten lengthwise lines on every page and about 55 letters in every line. Legible Nāgarī script. Prākṛit text of the Vajjālagga in the middle of each page and Sanskrit commentary (of Ratnadeva) above and below the Prākṛit text. The name of the commentator is not mentioned anywhere in the MS. The four stanzas in the colophon cited on p. xiv *supra* are absent.

Beginning: श्रीगणेशाय नमः । प्रकृतद्वयभाषिताकृत्या विचारयस्य स्थाया लिख्यते । तत्र छात्रादौ श्रोतान्तरविशेषनिर्णयवत्तुमो नाम कविः etc.

INTRODUCTION

lxi

End : इति पणालयस्याया समाप्ता विद्यालयवृत्तिः । पूर्वलेखन १६७० (= 1613 A.D., तुल (? नूतनलेखन ?) १९३१ (1874 A.D.). अत्रहिलग्रामे ति (लिखितम्) इदम् ।

I—MS belonging to the Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona; No. 1358 of 1884-87. 61 folios (= 122 pages). Hand-made paper. Size 13" x 8". Twenty-six breadthwise lines on every page and 28-30 letters in every line. The text and commentary (of Ratnadeva) are written continuously in fairly legible hand.

Beginning : ओं नमः परमात्मने । श्रीसत्त्वः ये नमः । प्राकृतसुभाषितावस्था विद्यालयस्य छाया लिख्यते । तत्र शास्त्रस्यादौ श्वेताम्बरशिरोमणिर्जयवल्हो नाम कविः etc.

End : गच्छे पृथौ श्रीमति मानमद्रपरिः etc.,

same as the four stanzas quoted on p. xiv supra.

J—No. 3353 (551) of the L. D. Institute of Indology, Ahmedabad. 3+ folios (68 pages). Hand-made paper. Size 9" - 3". Incomplete, with six (2, 10, 11, 31, 32, 33) out of 34 folios missing. 16 lengthwise lines on every page and 52-56 letters in every line. Legible Nāgarī characters. Text and commentary are written continuously. The name of the commentator is not mentioned.

Beginning : श्रीगुरुर्भवति । प्राकृतसुभाषितावस्था विद्यालयस्य छायाविकारः लिख्यते । तत्र शास्त्रस्यादौ श्वेताम्बरशिरोमणिर्जयवल्हो नाम कविः etc.

The MS breaks off at the end of folios 34 in the midst of the stanza : जे चिय विहिण लिहिं तं चिय पणमेइ सयल्लोयणि (st. 674, पुष्पकय-कम्मवज्जा).

As six out of the 33 folios in MS.J are missing and as the MS breaks off after folio 34, as many as 30 complete sections (*Vajjās*) and parts of seven others are absent in the MS. The sequence of the sections in the portion available to us is exactly the same as in MSS B, G and I. But the commentary is found omitted in the case of many stanzas, such stanzas being accompanied by the remark सुगम्, सुगमा or सुगममेव. Many times the textual explanation in the commentary on a stanza is omitted and only the general remarks explaining the main idea in the stanza or some grammatical peculiarity in the stanza are given and vice-

lxi

VAJJĀLAGGAM

versa also. It therefore appears that the scribe has deliberately tried to reduce the bulk of the MS. by doing away with the commentary altogether in the case of many stanzas and by curtailing the commentary in the case of several others. In the case of the remaining stanzas the commentary in MS.} is identical with that in MSS B, G, and I, except for minor verbal changes here and there.

In the present edition of the VL, I have followed mainly the text as printed in the Bibliotheca Indica edition (Calcutta, 1944), making a few alterations here and there either on the strength of the manuscripts consulted or as emendations demanded by grammar, metre or sense. The alterations made have been in most cases discussed in the explanatory notes.

(xiii) INDEX OF VAJJĀS

Name of Vajjī	Page	Name of V	
Prologue	3	28. हंस (हंस)	69
1. सोयार (ओत)	4	29. चंद (चन्द्र)	71
2. गाहा (गाया)	5	30. छद्दल (विदाघ)	73
3. कज्ज (काज्य)	8	31. पञ्चम (पञ्चम)	76
4. सज्जण (सज्जन)	11	32. नयण (नयन)	78
5. दुज्जण (दुर्जन)	16	33. थण (स्नान)	80
6. मित्त (मित्र)	20	34. लावण (लावण्य)	84
7. नेह (स्नेह)	22	35. सुरय (सुरत)	85
8. नीह (नीति)	24	36. पेम्म (प्रेम)	88
9. चीर (चीर)	27	37. भाण (मान)	93
10. साइस (साइस)	30	38. पवसिय (प्रेषित)	97
11. दिज्ज (दैव)	33	39. बिरह (विरह)	100
12. विहि (विधि)	33	40. अणग (अनङ्ग)	105
13. दीण (दीन)	36	41. पुरिसुल्लाव (पुरुषोत्ताप)	107
14. दारिह (दारिद्र्य)	38	42. पियाणुराय (प्रियानुराग)	109
15. पट्ट (प्रभु)	40	43. वृह (वृत्ती)	111
16. सेवय (सेवक)	41	44. ओलुमाविधा (अवलम्बना)	114
17. सुह (सुभट)	44	45. पंथिय (पथिक)	119
18. धवल (धवल)	49	46. धम्म (धम्म)	120
19. विज्ज (विज्ज)	51	47. हिययसंवरण (हृदयसंवरण)	121
20. गय (गज)	52	48. सुवरिणी (सुगृहिणी)	123
21. सीह (सिंह)	54	49. सह (सती)	125
22. बाह (न्याघ)	55	50. असह (असती)	128
23. हरिण (हरिण)	58	51. जोहसिय (ज्यौतिषिक)	135
24. कहर (कर्म)	59	52. लेहय (लेखक)	138
25. माल्ह (मालती)	61	53. विज्ज (वैद्य)	139
26. हंदिधिर (हन्दिन्धिर)	64	54. धम्मिय (धार्मिक)	142
27. सुरतरुप्पिसेस (सुरतरुविशेष)	68	55. जेतिय (यान्त्रिक)	145

Name of Vajjā	Page	Name of Vajjā	Page
56. सुसक (सुसल)	146	77. गुणणिदा (गुणनिन्दा)	189
57. बालासंवरण (बालासंवरण)	147	78. गुणसलाहा (गुणसहा)	190
58. कुट्टिणीसिक्खा (कुट्टिनीशिक्षा)	150	79. पुरिसणिदा (पुरयनिन्दा)	191
59. वेसा (वेद्या)	152	80. कमल (कमल)	192
60. किविण (कूपण)	157	81. कमलणिदा (कमलनिन्दा)	193
61. उव्व (कूपचनक)	159	82. इंसमाणस (इंसमानस)	195
62. कण्ह (कृष्ण)	160	83. चक्रवाय (चक्रवाक)	196
63. रुह (रुद्र)	165	84. चंदण (चन्दन)	197
64. हियाली (हृदयवती)	167	85. वट (वट)	198
65. ससय (शाक)	171	86. ताल (ताल)	199
66. वसंत (वसन्त)	172	87. पलास (पलाश)	200
67. पिम्भ (प्रीम्भ)	176	88. वडवानल (वडवानल)	201
68. पाठस (पाठुट्)	177	89. रणायर (रत्नाकर)	202
69. सरय (सरयु)	179	90. समुहणिदा (समुद्रनिन्दा)	206
70. हेमेत (हेमन्त)	180	91. सुवण्ण (सुवर्ण)	207
71. सिसिर (शिशिर)	180	92. भाहूच (आदित्य)	209
72. ज्वा (जरा)	181	93. दीवय (दीपक)	210
73. महिला (महिला)	183	94. प्रियोत्ताव (प्रियोत्ताप)	211
74. पुण्वकयकम्म (पूर्वकृतकर्म)	183	95. दोसिप (दौषिक)	213
75. ठाण (स्थान)	185	96. पज्जंतगाहाणुपल (पर्यन्तगाथापुगल)	215
76. गुण (गुण)	187		

ज य व ल हं (ज य व ल भं) ना म
व ज्जा ल गं

संस्कृतच्छायाया, रत्नदेवविरचितवृत्त्या,
आङ्गलभाषानुवादेन, टिप्पण्यादिभिश्च संवलितम् ।

व उजा ल गं

- 1) सत्त्वसुखयणपंकयणिवासिणिं पणमिऊण सुयवेधिं ।
धम्माहतिवगाजुयं सुयणाण सुहासियं वोच्छं ॥ १ ॥
- 2) अमयं पाइयकब्बं पढिउं सोउं च जे न जानंति ।
कामस्स तत्तवत्ति कुणंति ते कह न लज्जेति ॥ २ ॥
- 3) विविधकविविरह्याणं गाहाणं वरकुलाणि धेनुण ।
रइयं वज्जालयं विधिना जयवल्लभं नाम ॥ ३ ॥

1) [सर्वज्ञवदनपङ्कजनिवासिनीं प्रणम्य श्रुतदेवीम् । धर्मादित्रिवर्ग-
युतं सुजनानां सुभाषितं वक्ष्यामि ॥] श्रीगुरुर्जयति । प्राकृतसुभाषितावल्या
विद्यालयस्य चत्वारो लिख्यते । तत्र शास्त्रस्यादौ ध्वनान्वरशिरोमणिर्जयवल्लभो
नाम कविः संस्कृते निष्प्रतिभं तथा च शृङ्गारिणं जनमवलोक्य, आवमना
संस्कृतपारंगतोऽपि प्राकृतगाथाप्रहमिभं चकार । तत्राप्याद्यायां गाथायां
विद्यप्रोत्सारणाय निजममुचितदेवतां गाथापूर्वार्धेन, उत्तरार्धेन चाभिधेयं
ब्रूते । अहं कविः श्रुतदेवतां सरस्वतीं प्रणम्य सुभाषितं वक्ष्यामि संबन्धः ।
किन्निशिष्टां श्रुतदेवताम् । सर्वज्ञो जितः, तस्य वदनपङ्कजनिवासिनीम् ।
किन्निशिष्टं सुभाषितम् । धर्मादित्रिवर्गयुतम् । धर्मार्थकामानां त्रिवर्गः,
तद्युतम् । इह सुभाषितमिति ज्ञातावेकवचनम् । यथा निष्पन्नो यव इति ।
तेन सुभाषितानि वक्ष्याम्यर्थः । केषाम् । सुजनानां सज्जनानां विदुषामिति
यावत् ॥ १ ॥

2) [अमृतं प्राकृतकाव्यं पठितुं श्रोतुं च ये न जानन्ति । कामस्य
तत्त्ववार्तां कुर्वन्ति ते कथं न लज्जन्ते ॥] ते पुरुषाः कथं न लज्जन्ते । ते
क इत्याह । ये अमृतम् अमृतमयं प्राकृतकाव्यं पठितुं श्रोतुं च न जानन्ति ।
तत्रापि कामस्य तत्त्ववार्तां कुर्वन्ति । ते कथं न लज्जन्ते । अयं भावः ।
प्राकृतकाव्यमजानानाः कामतत्त्ववार्तां निर्लज्जा एव कुर्वन्ते, नेतरे ॥ २ ॥

3) [विविधकविविरचितानां गाथानां वरकुल्यानि गृहीत्वा । रचितं
वज्जालयं विधिना जयवल्लभं नाम ॥] विविधकविविरचितानां गाथानां
वरकुल्यानि । कोऽर्थः । गाथावृन्दम् । गृहीत्वा वज्जालयं विरचितम् ।

- 4) एकत्वे पत्थावे जंत्य पट्टिजंति पउरगाहाओ ।
तं खलु वज्जालगं वज्जंति य पट्ठी भणिया ॥ ४ ॥
- 5) एयं वज्जालगं सर्वं जो पट्ठी अवसरम्मि सया ।
पाइयकव्वकई सो होहिइ तह कित्तिमंतो य ॥ ५ ॥

१. सोयारवज्जा [श्रोतृपद्धतिः]

- 6) दुक्खं कीरइ कव्वं कव्वम्मि कण पउंजणा दुक्खं ।
संते पउंजमाणे सोयारा दुल्लाहुंति ॥ १ ॥
- 7) सक्कयमसक्कयं पि दु अत्थो सोयारसंगमवसेण ।
अण्णुव्वरसविसेसं जणेइ जं तं महच्छुरियं ॥ २ ॥
- 8) मुत्ताहलं व कव्वं सहावविमलं सुवण्णसंघडियं ।
सोयारकण्णकुहरम्मि पयडियं पायडं होइ ॥ ३ ॥

विधिना शास्त्रप्रोक्तप्रकारेण । किंनाम । जयवल्लभं नाम प्राकृतकाव्यमिति ॥ ३ ॥

4) [एकार्थे प्रस्तावे यत्र पठ्यन्ते प्रचुरगाथाः । तत्खलु वज्जालगं
ब्रूयेति च पद्धतिर्भणिता ॥] एकार्थे प्रस्तावे यत्र प्रचुरा गाथाः पठ्यन्ते,
तत्खलु विद्यालयं नाम । 'वज्जा' इति पद्धतिर्भणिता । अथवा प्राकृतवशात्
पथा पद्धतिः सरणिः । "सरणिः पद्धतिः पथा" इत्यमरसिंहः ॥ ४ ॥

5) [एतद्वज्जालगं सर्वं यः पठ्यन्तरे सदा । प्राकृतकाव्यकविः स
भविष्यति तथा कीर्तिमांश्च ॥] इदं विद्यालयं सर्वं यः पठति अन्तरे सदा
प्राकृतकाव्यकविः स भविष्यति कीर्तिमांश्च तथा ॥ ५ ॥

6) [दुःखं क्रियते काव्यं काव्ये कृते प्रयोजना दुःखम् । सति
प्रयुज्जाने श्रोतारो दुर्लभा भवन्ति ॥] दुःखं क्रियते काव्यं, काव्येऽपि कृते
प्रयुज्जना (? प्रयोजना, प्रयोगः) दुःखम् । सति प्रयुज्जके (? प्रयुज्जाने,
प्रयोजके) श्रोतारो दुर्लभा भवन्ति ॥ ६ ॥

7) [संस्कृतमसंस्कृतमपि खल्वर्थः श्रोतृसंगमवशेन । अपूर्वरसविशेषं
जनयति यत्तन्महाश्वर्यम् ॥ ७ ॥]

8) [मुक्ताफलमिव काव्यं स्वभावविमलं सुवर्णसंघटितम् । श्रोतृकर्ण-

-10: २.२]

गाथावज्जा

५

२. गाथावज्जा [गाथापद्धतिः]

- ५) अर्धक्षरभणियाई नूनं सविलासमुद्धसियाई ।
अर्धच्छिपेच्छियाई गाथाहि विणा न नज्जंति ॥ १ ॥
- १०) सालंकाराहि सलक्षणहि अन्नशरावरसियाहि ।
गाथाहि पणइणीहि य खिज्जइ वित्तं अइतीहि ॥ २ ॥

कुहरे प्रपतितं (प्रकटितं) प्रकटं भवति ॥] मुक्ताकूपक्षे सुवर्णेन कचकेन सह संघटितम् । काव्यपक्षे, शोभनवर्णैः संघटितम् ॥ ८ ॥

१ गाढाणं, २ कव्याणं, ३ सज्जण, ४ पिप्पुणाण, ५ नीइ, ६ खीराणं । ७ सइ, ८ असइ, ९ घरणि, १० नेहाण, ११ छेय, १२ जंतीण, १३ सुसलाणं ॥ १ ॥ १४ धम्मिय, १५ वेज्ज, १६ निमित्तिय, १७ वेसाणं, १८ सेवयाण, १९ सुहडाणं । २० हरि, २१ मयण, २२ सुरय, २३ हिययाळियाण, २४ वाहाण, २५ नयणाणं ॥ २ ॥ २६ सिहिणाणं, २७ ओलगावियाण, २८ दईण, २९ धन्न, ३० ससयाणं । ३१ पंचम, ३२ विओय, ३३ पिम्माण, ३४ माण, ३५ माणसंवरणयाणं ॥ ३ ॥ ३६ मालइ, ३७ भमर, ३८ गयाणं, ३९ करहय, ४० लायणा, ४१ बालकिस्तीणं । ४२ दइयाणुगय, ४३ बालसंठवण, ४४ बालसिक्खाणं ॥ ४ ॥ ४५ पंथिय, ४६ हंस, ४७ घणाणं, ४८ वसंतयाणं च सत्तसइयम्मि । एवं अट्ठालीसा हवन्ति वज्जाउ नायव्या ॥ ५ ॥^१

५) [अर्धाक्षरभणितानि नूनं सविशगमुद्धसितानि । अर्धाक्षि-
प्रेक्षितानि गाथाभिर्विना न ज्ञायन्ते ॥] अर्धाक्षिप्रेक्षितानि कटाक्षान-
लोकितानि ॥ ९ ॥

१०) [सालङ्काराभिः सलक्षणाभिरन्यान्यरागरसिना(का)भिः ।
गाथाभिः प्रणयिनीभिश्च खिद्यते चित्तमनागच्छन्तीभिः ॥] गाथाभिः

1 These five *gāthās* are given in C after Stanza 5 (and in B after Stanza 8) and are introduced with the words पढमं गाथादरं भण्णइ । In F these *gāthās* are given at the end of the Ms. being introduced with the words अथ प्रत्यन्तरे गाथाः ।

१

वज्रालङ्कारं

[11 : १.३-]

- 11) एयं चिय नवरि फुडं हिययं गाहाण महिलियाणं च ।
अणरसिदहि न लब्धइ द्रविणं व विहीणपुण्णेहि ॥ ३ ॥
- 12) सच्छन्दिया सरूपा सालंकारा य सरस-उल्लावा ।
वरकामिणि व्व गाहा गाहिज्जंता रसं देइ ॥ ४ ॥
- 13) गाहाण रसा महिलाण विभ्रमा कवज्जणाण उल्लावा ।
कस्स न हरंति हिययं बालाण य मम्मणुल्लावा ॥ ५ ॥

प्रणयिनीभिश्च अनामच्छन्ताभिर्हृदयं लिखते । उभयोः लण्डयोः छेपः ।
किंविशिष्टाभिर्गाथाभिः । सालंकाराहि । अलङ्कारशास्त्रसहिताभिः । तथा
सलक्खणाहि । लक्षणं व्याकरणं तत्संयुक्ताभिः । अन्यान्यशगरसिताभिः ।
प्रणयिनीभिरपि किंविशिष्टाभिः । सालङ्काराभिर्मण्डनसहिताभिः । सल्ल-
णाभिः । लक्षणानि सामुद्रिकोक्तानि । तथान्योन्यं परस्परं रागश्चित्तप्रीतिस्तेन
रसिकाभिः ॥ १० ॥

11) [एतदेव केवलं स्फुटं हृदयं गाथानां महिलानां च । अरसिकैर्न
लभ्यते द्रविणमिव विहीनपुण्यैः ॥] नवरि केवलम् । एयं चिय एतत्
फुडं स्फुटम् । निश्चयं (? निश्चितं) सत्यमेतत् । किं तदित्याह । गाथानां
महिलानां च हृदयं प्रत्येकं भावं (? भावः) चित्तं च, अरसिकैर्न लभ्यते ।
किं कैरिव इत्याह । द्रविणं धनमिव विहीनपुण्यैः पुण्यरहितैः । यथा अपुण्या
धनं सर्वत्र भ्रमन्तोऽपि न प्राप्नुवन्ति, तथा नीरसाः पठन्तोऽपि बहुशो
गाथाभिप्रायं न विदन्तीत्यर्थः ॥ ११ ॥

12) [सच्छन्दस्का (स्वच्छन्दिका) सरूपा सालङ्कारा च
सरसोल्लाषा । वरकामिनीव गाथा गीयमाना (गाह्यमाना) रसं ददाति ॥]
गाथा वरकामिनीव पठ्यमाना अनुभूयमाना च रसं ददाति । किंविशिष्टा ।
सच्छन्दिया । गाथापक्षे छन्दः शास्त्रं तत्सहिता । कामिनीपक्षे छन्दानुवर्तनम् ।
तथा सरूपा च सालङ्कारा च सरसोल्लाषा च ॥ १२ ॥

13) [गाथानां रसा महिलानां विभ्रमाः कविजनानामुल्लाषाः ।
कस्य न हरन्ति हृदयं बालानां च मन्मनोल्लाषाः ॥] गाथानां रसा महि-
लानां विभ्रमाः कविजनानामुल्लाषा बालानां शोभाशान्दानां मुग्धानां मन्मनो-

-17: १.९]

गाथावज्जा

७

- 14) सध्वो गाहाउ जणो वीसत्थो भणइ सव्वगोहीसु ।
परमत्थो जो ताणं सो नाओ महल्लहोहि ॥ ६ ॥
- 15) गाहा इअइ वराई सिक्खिज्जंती गवारलोपहि ।
कीरइ लुंचपलुंचा अह गाई मंवदोहेहि ॥ ७ ॥
- 16) गाहे भज्जिहिंसि तुमं अइवा लघुयत्तणं वि पाविहिंसि ।
गामारदंतद्विदकठिनपीडिया उच्छुल्लहि ष्व' ॥ ८ ॥
- 17) गाहाणं गीयाणं तंतीसहाण पोढमहिलाणं ।
ताणं चिय सो दंडो जे ताण रसं न याणंति ॥ ९ ॥

छापा मन्मनभाषणानि कस्य सचेतसो हृदयं न हरन्ति । अपि तु सर्वेषां मेव हृदयंगमा भवन्तीत्यर्थः ॥ १३ ॥

14) [सर्वो गाथा जनो विश्वस्तो भणति सर्वगोष्ठीषु । परमार्यो यस्तासां स ज्ञातो महाविदग्धैः ॥] सर्वः सर्वगोष्ठीषु विश्वस्तो गाथाः पठति । तासां गाथानां यः परमार्यः स ज्ञातो महाविदग्धैः ॥ १४ ॥

15) [गाथा रोदिति वराकी शिष्यमाणा प्रामीणलोकैः । क्रियते लुब्धप्रलुब्धा यथा गौर्मन्दोग्धृभिः ॥] गाथा रोदिति वराकी । किं क्रियमाणा । प्रामीणलोकैरभ्यस्यमाना । तथा लुब्धप्रलुब्धा क्रियते यथा गौर्मन्दोग्धृभिः ॥ १५ ॥

16) [गाथे भक्ष्यसे त्वमथवा लघुत्वमपि प्राप्स्यसि । प्रामीणदन्तद्विदकठिनपीडिता इक्षुयष्टिरिव ॥] गाथे भक्ष्यसे त्वम् अथवा लघुत्वं प्राप्स्यसि । केव । प्रामीणदन्तद्विदकठिनपीडिता इक्षुयष्टिरिव । यथेक्षुयष्टिर्भक्ष्यमाणा लघूभवति, तथा मूर्खेण पठ्यमाना गाथा लघूभवति । सर्वाक्षरा-नुच्चरणाद् इति ॥ १६ ॥

17) [गाथानां गीतानां तन्त्रीशब्दानां प्रौढमहिलानाम् । तेषामेव स दण्डो ये तेषां रसं न जानन्ति ॥] गाथानां गीतानां तन्त्रीशब्दानां प्रौढस्त्रीणां ये रसं न जानन्ति तेषां स एव दण्डो यद्देषां रसं न जानन्ति । कोऽर्थः । एतेषां रसमजानाना दैवहतका उदरंभरयो वैधेया इति ॥ १७ ॥

1 Laber इच्छुल्लहि न.

- 18) छन्दं अयाणमाणेहि जा किया सा न होइ रमणिजा ।
किं गाहा अह सेवा अहवा गाहा वि सेवा वि ॥ १० ॥

३. कव्यवज्रा [काव्यपद्धतिः]

- 19) चिन्तामन्दरमंथानमंथिण वित्थरम्मि अत्थाहे ।
उत्पन्नंति कईहिययसागरे कव्वरयणादं ॥ १ ॥
- 20) रण्णुज्जलपयसोहं तं कव्वं जं तवेइ पडिबक्खं ।
पुरिसायंतविलासिणिरसनादामं मिव रसंतं ॥ २ ॥

18) [छन्दो (छन्दम्) अजानद्विषां कृता सा न भवति रमणीया । किं गाथाय सेवा, अथवा गाथापि सेवापि ॥] छन्दः छन्दः-शास्त्रम् । पक्षे छन्दानुवर्तनम् । अजानानैः पुंभिर्था कृता सा न भवति रमणीया । किं गाथा अथवा सेवा । अथवा गाथापि सेवापि ॥ १८ ॥

19) [चिन्तामन्दरमन्थानमथिते विस्तृतेऽस्तावे । उत्पद्यन्ते कवि-हृदयसागरे काव्यरत्नानि ॥] उत्पद्यन्ते कविहृदयसागरे काव्यरत्नानि । सागरधर्ममाह । किंविशिष्टे हृदयसागरे । चिन्तामन्दरमन्थानमथिते । विस्तारे । अस्तावे । अवलम्ब्य अनाकलनीये च ॥ १९ ॥

20) [रचनोज्ज्वल (रत्नोज्ज्वल) पदशोभं तत् काव्यं यत् तापयति प्रतिपक्षः (प्रतिपक्षम्) । पुरुषायमाणविलासिनीरसनादामेव रसान्तम् (रसत्) ॥] तत्काव्यं यत् तापयति प्रतिपक्षं दुर्जनम् । किंविशिष्टं काव्यम् । रचनोज्ज्वलपदशोभम् । रचनयोज्ज्वला पदशोभा यत्र तत्^१ । किमिव । पुरुषायमाणविलासिनीरसनादामेव । पुरुषायमाणा विपरीतरतं कुर्वाणा या विलासिनी, तस्या यद् रसनादाम मेखलाकलापः, तदिव । यथा तत् प्रतिपक्षं सपत्नीलोकं तापयति । तच्चापि किंविशिष्टम् । रत्नोज्ज्वलपदशोभम्^२ ॥ २० ॥

1 J adds the following words : किंयक्षं तत् । रसंतं रसमध्यम् ।

2 J adds: पुनः किमुक्तम् । रसंतं नस्तत् ।

-24: ३, ६]

कव्यवज्जा

९

- 21) पाह्यकव्यमि रसो जो जायइ तह य छेयभणिएहि ।
उययस्स य' वासियसीयलस्स तित्ति न वझामो ॥ ३ ॥
- 22) कह कह वि रएइ पयं मरगं पुलएइ छेयमारुहइ ।
चोरो घ्व कई अत्थं घेतूणं कह वि निववहइ ॥ ४ ॥
- 23) सहावसइभीरू पए पए किं पि किं पि चिंतितो ।
दुवस्येहि कह वि पावइ चोरो अत्थं कई कव्यं ॥ ५ ॥
- 24) सइपलोइं दोसेहि बज्जियं सुललियं फुडं मधुरं
पुण्णेहि कह वि पावइ छंदे कव्यं कलसं च ॥ ६ ॥

21) प्राकृतकाव्ये रसो यो जायते तथा च छेकभणितैः । उदकस्य च वासितशीतलस्य तृप्तिं न व्रजामः ।] प्राकृतकाव्ये रसो यो जायते तथा छेकभणितैः । उदकस्य च' वासितस्य सुगन्धीकृतस्य शीतलस्य तृप्तिं न व्रजामः । पूरणगुणसुहितार्थानां कर्तरि पश्या । तेन, उदकेन तृप्तिं न व्रजामः ॥ २१ ॥

22) [कथंकथमपि रचयति पदं मार्गं प्रलोकयति छेकम् (छेदम्) आरोहति । चोर इव कत्रिरर्थं गृहीत्वा कथमपि निर्वहति ॥] कत्रिरर्थम् अभिधेयं कथमपि गृहीत्वा निर्वहति । कथंकथमपि विरचयति पदं चरणम् । मार्गं प्रलोकयति । छेदनारोहति । चोर इव । यथा दस्युः कथंकथमपि अर्थं द्रव्यं गृहीत्वा याति । कथंकथमपि विरचयति पदं चरणन्यासः । मार्गं प्रलोकयति । छिद्रे छिण्डिकाम् (?) आरोहति इति ॥ २२ ॥

23) [शब्दापशब्दमोहः पदे पदे किमपि किमपि चिन्तयन् । दुःखैः कथमपि प्राप्नोति चोरोऽर्थं कविः काव्यम् ॥] कविः काव्यं, चोरोऽर्थं कथमपि दुःखैः प्राप्नोति । किंविशिष्टः । शब्दापशब्दमोहः । पदे पदे श्लोकचतुर्थीशे । पक्षे चरणधारणे । किमपि किमपि चिन्तयन्, कथं सकृद्वृत्तं विवास्यामि, कथमितोऽर्थं गृहीत्वा यास्यामि ॥ २३ ॥

24) [शब्दप्रवृत्तं दोषैर्वर्जितं सुललितं स्तुतं मधुरम् । पुण्यैः कथमपि प्राप्नोति च्छन्दसि (च्छन्दे) काव्यं कलत्रं च ॥] कविः पुण्यैः काव्यं

१०

बज्रालङ्कारं

[25 : ३.५—

- 25) अनवरतबहलरोमाक्षकञ्चुकं जनितजनमनआनन्दम् ।
जं न घुणावह सीसं कव्यं प्रेमं च किं तेन ॥ ७ ॥
- 26) सो सोहृद् वसंतो कश्यपः रश्मिः विविधकव्याहं ।
जो भंजिऊण अवयं' अक्षयं सुंदरं वेद ॥ ८ ॥
- 27) अथको रसरहितो देशविहीनोऽनुनासिकस्वरितः ।
मुखवक्षनो विरागो एव दोषा पठतस्स ॥ ९ ॥
- 28) देशीयशब्दप्रवृत्तं मधुराक्षरच्छन्दः संस्थितं ललितम् ।
स्फुट-
विकटप्रकटार्थं प्राकृतकाव्यं पठनीयम् ॥ १० ॥

छन्दसि, कलत्रं छन्दे छन्दानुवर्तने च पुण्यैः प्राप्नोति । किंविशिष्टमुभय
मपि । शब्दप्रवर्तमानं, दोषैर्वर्जितं, सुललितं, स्फुटं, मधुरम् । उभयमपि
काव्यं कलत्रं च ॥ २४ ॥

25) [अनवरतबहलरोमाक्षकञ्चुकं जनितजनमनआनन्दम् । यन्
धूनयति शीर्षं काव्यं प्रेमं च किं तेन ॥] यत्काव्यं प्रेमं च शीर्षं शिरो न
धूनयते, तेन काव्येन प्रेम्णा च किम् । अपि तु न किमपीत्यर्थः । किं-
विशिष्टम् । अनवरतबहलरोमाक्षकञ्चुकं जनितजनमनआनन्दं काव्यं प्रेम
च ॥ २५ ॥

26) [स शोभते दूषयन् कविजनरचितानि विविधकाव्यानि । यो
भङ्क्त्वा अपदम् अन्यपदं सुन्दरं ददाति ॥] स शोभते कविजनरचि-
तानि विविधकाव्यानि दूषयन् । स क इत्याह । यो भङ्क्त्वा अपदम्
अन्यपदं सुन्दरं ददाति । नान्यो मूर्खः ॥ २६ ॥

27) [अविरतो रसरहितो देशविहीनोऽनुनासिकस्वरितः । मुख-
वक्षनो विराग एते दोषाः पठतः ।] एते दोषाः पठतः पुरुषस्य भवन्ति ।
क इत्याह । अत्यक्तो अस्त्रिणः । रसरहितः । देशविहीनः । अनुनासिकः ।
स्वरितः । मुखवक्षनः^१ । विरागः ॥ २७ ॥

28) [देशीयशब्दप्रवृत्तं मधुराक्षरच्छन्दः संस्थितं ललितम् । स्फुट-
विकटप्रकटार्थं प्राकृतकाव्यं पठनीयम् ॥] देशीयशब्दप्रवर्तापकम् । मधुरा-

1 I कुवयं. 2 I adus पठनेष्वक्षरभङ्गः.

-32 : ५.१]

सज्जनवज्जा

११.

- 29) ललित मधुरस्वरण जुषईजणवल्लहे ससिगारे ।
संते पारयकव्हे को सकइ सकयं पढिउं ॥ ११ ॥
- 30) अबुहा बुहाण मज्जे पढति जे छन्दलक्ष्णविहूणा ।
ते ममुद्वाखगणिवडियं पि सीसं न लखंति ॥ १२ ॥
- 31) पारयकध्वस्स नमो पारयकव्यं च निम्मियं जेण ।
ताहं चिय पणमामो पढिऊण य जे वि याणंति ॥ १३ ॥

४. सज्जनवज्जा [सज्जनपद्धतिः]

- 32) महणम्मि ससी महणम्मि सुरतरु महणसंभवा लच्छी ।
सुयणो उण कहसु मइ न याणिमो कत्थ संभूओ ॥ १ ॥

क्षारच्छन्दःसंस्थितम् । ललितम् । स्फुटविकटप्रकटार्थं प्राकृतकाव्यं पठनीयम् ॥ २८ ॥

29) [ललिते मधुगाक्षरे युवतिजनवल्लभे सशृङ्गारे । सति प्राकृत-
काव्ये कः शक्नोति संस्कृतं पठितुम् ॥] सति प्राकृतकाव्ये कः शक्नोति
संस्कृतं पठितुम् । किंविशिष्टे प्राकृतकाव्ये । ललिते, मधुगाक्षरे, युवतिजन-
वल्लभे, सशृङ्गारे । कोऽर्थः । संस्कृतादपि प्राकृतमतिरिच्यते । आबाल-
गोपालप्रसिद्धत्वात् सुगमत्वाच्च तस्य ॥ २९ ॥

30) [अबुधा बुधानां मध्ये पठन्ति ये छन्दोलक्षणविहीनाः । ते
भ्रूखङ्गनिपातितमपि शीर्षं न लक्षयन्ति ॥] बुधानां मध्ये येऽबुधाछन्दो-
लक्षणविहीनाः सन्तः पठन्ति, ते भ्रूखङ्गनिपातितमपि शीर्षं न लक्षयन्ति ।
कोऽर्थः । मूर्खान् अमनोज्ञतया छन्दोलक्षणविहीनं गाथादिकं पठतोऽव-
लोक्य पण्डिता अक्षिनिकोचनेन तातुपहसन्ति ॥ ३० ॥

31) [प्राकृतकाव्याय नमः प्राकृतकाव्यं च निर्मितं येन । तेभ्य-
श्चैव प्रणमामः पठितुं च येऽपि जानन्ति ॥] प्राकृतकाव्याय नमः प्राकृत-
काव्यं च निर्मितं येन तस्यै च नमः । तेभ्यश्च प्रणमामो ये पठितुं
जानन्ति । प्राकृते चतुर्थ्याः स्थाने षष्ठी । अत्र सर्वेषां नमने समानत्वम्
उक्तम् ॥ ३१ ॥

32) [मयने शशी मयने सुरतरुर्मयनसम्भवा लक्ष्मीः । सुजनः
पुनः कथय मम न जानीमः कः संभूतः ॥] मयने शशी समुत्पन्नः ।

- 33) सुयणो शुद्धस्वभावो मल्लिजन्तो वि दुज्जणजणेण ।
छारेण दर्पणो विय अहिययरं निम्मलो होइ ॥ २ ॥
- 34) सुयणो न कुप्पइ चिय अह कुप्पइ मंगुलं न चित्तेइ ।
अह चित्तेइ न जंपइ अह जंपइ लज्जिरो होइ ॥ ३ ॥
- 35) ददरोसकलुसियस्स वि सुयणस्स मुहाउ विप्पियं कत्तो ।
राहुमुहम्मि वि ससिणो किरणा अमयं चिय मुयंति ॥ ४ ॥
- 36) दिट्ठा हरंति दुक्खं जंपंता देति सयलसोक्खाइ ।
एयं विहिणा सुकयं सुयणा जं निम्मिया भुवणे ॥ ५ ॥

सुरतरुर्मथने । मथनसंभवा लक्ष्मीः । सुजनः पुनः कथय मम न जानीनः
क संभूतः । एते पदार्थाः समुद्रमयनोत्पन्नाः परोपकारिणः । अयं पुनः
सुजनः सर्वेभ्योऽतिरिच्यते ॥ ३२ ॥

33) [सुजनः शुद्धस्वभावो मल्लिनीक्रियमाणोऽपि दुर्जनजनेन ।
क्षारेण दर्पण इवाधिकतरं निर्मलो भवति ॥] सुजनः शुद्धस्वभावो निर्मल-
चित्तो मल्लिनीक्रियमाणोऽपि दुर्जनजनेन मत्स्यता दर्पणो मल्लिनीक्रियमाण
इवाधिकतरं निर्मलो भवति ॥ ३३ ॥

34) [सुजनो न कुप्यत्येव कुप्यति पापं न चिन्तयति । अथ
चिन्तयति न जल्पत्यथ जल्पति लज्जितो भवति ॥] सुजनो न कुप्यत्येव ।
अथ कथंचन कुप्यति तदा अमंगलम् अनिष्टं न चिन्तयति । अथ
चिन्तयति न जल्पति । अथ जल्पति तदा लज्जाशीलो भवति । हा
धिग्मां यदहमेवमकरवम्' इति ॥ ३४ ॥

35) [ददरोषकलुषितस्यापि सुजनस्य मुखाद्विप्रियं कुतः । राहु-
मुखेऽपि शशिनः किरणाः अमृतमेव मुञ्चन्ति ॥] सुजनस्य मुखाद् विप्रियं
कुतः । किंविशिष्टस्यापि । ददरोषकलुषितस्यापि । अमरुर्म्यम् अर्पान्तर-
द्वारेण साधयति । राहुमुखेऽपि शशिनः किरणाः अमृतमेव मुञ्चन्ति । को
भावोऽत्र । कदर्थितोऽपि सुजनो विप्रियाणि कर्तुं^१ नालम्बूण्युः ॥ ३५ ॥

36) [दृष्टा हरन्ति दुःखं जल्पन्तो ददति सकलसौख्यानि । एत-
द्विधिना सुकृतं सुजना यन्निर्मिता भवन्ते ॥] एतद्विधिना सष्टा सुकृतं

1] हा धिमां यदि मयोक्तमेवम्. 2] क्वतुम्.

-40 : ४.९]

सज्जनवज्जा

१३:

- 37) न हसन्ति परं न ध्रुवन्ति अप्ययं पियसपाइ जंपन्ति ।
एसो सुयणसहावो नमो नमो ताण पुरिसाणं ॥ ६ ॥
- 38) अकए वि कए वि पिए पियं कुणंता जयम्मि दीसन्ति ।
कयविप्पिए वि दु पियं कुणंति ते दुल्लहा सुयणा ॥ ७ ॥
- 39) सव्वस्स पइ पयई पियम्मि उप्पाइए पियं काउं ।
सुयणस्स पइ पयई अकए वि पिए पियं काउं ॥ ८ ॥
- 40) फरुसं न भणसि भणिओ वि हससि हसिऊण जंपसि पियाई ।
सज्जन तुज्झ सहवो न याणिमो कस्स सारिच्छो ॥ ९ ॥

शोभनं कृतम्, यद्बुधने संसारे सुजना निर्मिताः । यतः किञ्चिदशस्ते
सुजना इत्याह । दृष्टाः सन्तो दुःखं हरन्ति । जल्पन्तो ददति सकल-
सौख्यानि ॥ ३६ ॥

37) [न हसन्ति परं न स्तुवन्त्यात्मानं प्रियशतानि जल्पन्ति ।
एष सुजनस्वभावो नमो नमस्तेभ्यः पुरुषेभ्यः ॥] तेभ्यः पुरुषेभ्यो नमो
नमः । येषां सुजनानामीदृक् स्वभावः । कीदृक् इत्याह । न हसन्ति परं
विधाविहीनम् । न स्तुवन्त्यात्मानं सकलगुणसंयुक्तम् । तथा कटु भाषिता
अपि प्रियशतानि जल्पन्ति ॥ ३७ ॥

38) [अकृतेऽपि कृतेऽपि प्रिये प्रियं कुर्वन्तो जगति दृश्यन्ते ।
कृतविप्रियेऽपि खलु प्रियं कुर्वन्ति ते दुर्लभाः सुजनाः ॥] अकृतेऽपि
कृतेऽपि प्रिये प्रियं कुर्वन्तो जगति केचन दृश्यन्ते । कृतविप्रियेऽपि पुंसि
प्रियं कुर्वन्ति ये ते दुर्लभाः सुजनाः ॥ ३८ ॥

39) [सर्वस्यैषा प्रकृतिः प्रिय उगादिते प्रियं कर्तुम् । सुजन-
स्यैषा प्रकृतिरकृतेऽपि प्रिये प्रियं कर्तुम् ॥]

40) [परुषं न भणसि भणितोऽपि हससि हसित्वा जल्पसि
प्रियाणि । सज्जन तव स्वभावो न जानीमः कस्य सदृशः ॥] परुषं न
भणसि, परुषं भाषितो हससि, हसित्वा जल्पसि प्रियाणि । सज्जन तव
स्वभावो न जानीमः कस्य सदृशः ॥ ४० ॥

- 41) नेच्छसि परापकारं परोपकारं च नित्यमावहसि ।
अवराहेहि^१ न कुप्यसि सुजन नमो तुह सदावहस ॥ १० ॥
- 42) दोहि विद्य पञ्चतं बहुपहि वि किं गुणेहि सुयणस्स ।
विज्जुप्पुरियं^२ रोसो मिसी पादाणरेह व्व ॥ ११ ॥
- 43) रे रे कलिकालमहागजेन्द्र गलगर्जिनस्स को कालो ।
अज्ज वि सुपुरुषकेसरिकिशोरचरणङ्किता पृथ्वी ॥ १२ ॥
- 44) दीणं अभ्युद्धतिं पत्ते सरणागते प्रियं कर्तुं ।
अवराहेसु वि खमिउं सुयणो छिय नवरि जाणेइ ॥ १३ ॥

41) [नेच्छसि परापकारं परोपकारं च नित्यमावहसि । अपराधैर्न कुप्यसि सुजन नमस्तव स्वभावाय ॥] सुजन नमस्तव स्वभावाय । यतस्त्वं नेच्छसि परापकारं, परोपकारं च नित्यमावहसि । तथा अपराधैर्नपि न कुप्यसि ॥ ४१ ॥

42) [द्वाभ्यामेव पर्याप्तं बहुभिरपि किं गुणैः सुजनस्य । विबु-
त्स्फुरितं रोमो मैत्री पाषाणरेखेव ॥] द्वाभ्यां गुणाभ्यामेव पर्याप्तं परिपूर्णं
सुजनस्य । बहुभिर्गुणैः किं प्रयोजनम् । किं तद्द्वयमित्याह । विबुद्धिलसितं
रोमो मैत्री पाषाणरेखा । कोऽर्थः । रोषः क्षणदृष्टवष्टः । मैत्रो पाषाणरेखा-
सदृशी । आमरणावधि इत्यर्थः ॥ ४२ ॥

43) [रे रे कलिकालमहागजेन्द्र गलगर्जिनस्य कः कालः । अद्यापि
सुपुरुषकेसरिकिशोरचरणाङ्किता पृथ्वी ॥] रे रे कलिकाल एव महागजेन्द्र,
तव गलगर्जितस्य कः कालः, को नाम प्रस्तावः । किमिति । यतोऽद्यापि
सत्पुरुष एव केसरिकिशोरः तच्चरणाङ्किता पृथ्वी वर्तते । इदमत्रेतिर-
हस्यम्^३ । यथा केसरिणि सति मत्तस्यापि हस्तिनो विस्फूर्जितं न विलसति,
तथा सत्पुरुषे भुवनमलंकुर्वति कलिकालविलसितं न परिस्फुरति ॥ ४३ ॥

44) [दीनमभ्युद्धतुं श्रान्ते शरणागते प्रियं कर्तुम् । अपराद्धेनपि
क्षान्तुं सुजन एव केवलं जानाति ॥] सुजन एव केवलं जानात्येतत्

1 B अवराहे वि. 2 Laber विज्जुप्पुरिमे. 3 I] इदमत्र पेतिसम्.

-48 : ४.१०]

सज्जनवज्जा

१५

- 45) वे पुरिस्सा घरइ' घरा अह्वा दोहि पि धारिया घरणी ।
उवयारे जस्स मई उवयरियं जो न पम्बुसरं ॥ १४ ॥
- 46) पडिबज्जति न सुयणा अह पडिबज्जति कइ वि दुक्खेहि ।
परपररेइ व्व समा मरणे वि न अन्नहा होइ ॥ १५ ॥
- 47) सेला चलंति पल्ल मज्जायं सायरा वि मेहंति ।
सुयणा तहि पि काले पडिबलं नेय सिढिलंति ॥ १६ ॥
- 48) चंदनतरु व्व सुयणा फलरहिया जइ वि निम्मिया विहिणा ।
तह वि कुणंति परत्थं निययसरोरेण लोयस्स ॥ १७ ॥

कर्तुम् । किमियाह । दीनमनाथमभ्युद्धर्तुम् । प्राप्ते शरणागते प्रियं कर्तुम् ।
अपराधवत्सु पुंसु क्षमितुं सुजनः खल्वलम् ॥ ४४ ॥

45) [द्वौ पुरुषौ धरति धरायथा 'द्राभ्यामपि धारिता धरणी ।
उपकारे यस्य मतिरुपकृतं यो न विस्मरति ॥] द्वौ पुरुषौ धरा धरतु ।
कौ तावित्याह । उपकारे यस्य मतिः । यश्चोपकृतं न विस्मरति ॥ ४५ ॥

46) [प्रतिपद्यन्ते न सुजना अथ प्रतिपद्यन्ते कथमपि दुःखैः ।
प्रस्तररेखेत्र समा मरणेऽपि नान्यथा भवति ॥] सुजना न प्रतिपद्यन्ते
नाङ्गीकुर्वते । अथ कथमपि प्रतिपद्यन्ते, तदा दुःखैः कृच्छ्रेण ; तेषां प्रति-
पत्तिः प्रस्तररेखासमा मरणेऽपि नान्यथा भवति । यदङ्गीकृतं तदन्यथा
न भवति ॥ ४६ ॥

47) [शैलाश्चलन्ति प्रलये मर्यादां सागरा अपि मुञ्चन्ति । सुजना-
स्तस्मिन्नपि काले प्रतिपन्नं नैव शिथिलयन्ति ॥] शैला अष्टौ कुलाचलाः
प्रलये चलन्ति । सागराश्च प्रलये मर्यादां मुञ्चन्ति । सुजनास्तस्मिन्नपि प्रलये
प्रतिपन्नं नैव शिथिलयन्ति । उक्तं च । “दिग्माजकमठकुलाचलफणिपति-
विघृतापि चलति वसुधेयम् । प्रतिपन्नममलमनसां न चलति पुंसां
युगान्तेऽपि” इति ॥ ४७ ॥

48) [चन्दनतरुरिव सुजनाः फलरहिता यद्यपि निर्मिता विधिना ।
तथापि कुर्वन्ति परार्थं निजकशरीरेण लोकस्य ॥] सुजना यद्यपि विधिना

1 BC] घरउ. 2 J जो उवयारं न किस्तरइ.

५. दुज्जणवज्जा [दुर्जनपद्धतिः]

- 49) ह्यदुज्जणस्स वयणं तिरंतरं बहलकज्जलच्छायं ।
संकुद्धं भिउड्डियुं कया वि न हु निम्मलं दिट्ठं ॥ १ ॥
- 50) थद्धो वंक्कमीवो अवंच्चिओ विसमदिट्ठिदुप्पेच्छो ।
अट्ठिणवरिद्धि व्व खलो सुल्लादिशु' व्व पडिद्वाइ ॥ २ ॥
- 51) नद्धमांसभेदजनणो दुम्मुखो अत्थिखंडणसमत्थो ।
तह वि हु मज्झावलिओ नमह खलो नहरणसरिच्छो ॥ ३ ॥

फलरहिता विनिर्मिताः । क इव । चन्दनवृक्ष इव । तथापि निजशरीरेण लोकेषु परार्थं परोपकारं कुर्वते । यथा चन्दनतरुर्निष्पलः, तथापि निज-शरीरपेषणपङ्केन दाघार्तानां तापोपशान्तये भवति, तद्वद् दुर्गतोऽपि सुजनो दुःखितानां लोकानां निजशरीरेणेति ॥ ४८ ॥

49) [हतदुर्जनस्य वदनं निरन्तरं बहलकज्जलच्छायम् । संकुद्धं भृकुटियुतं कदापि न खलु निर्मलं दृश्यम् ॥] हतदुर्जनस्य मुखं केनापि न खलु निर्मलं दृश्यम् । किंविशिष्टम् । निरन्तरं बहलकज्जलच्छायं सर्वदा स्थितम् । संकुद्धं भृकुटियुतम् ॥ ४९ ॥

50) [स्तब्धो वक्त्रप्रीवोऽवाञ्छितो विषमदृष्टिदुष्प्रेक्ष्यः । अभिनव-द्विरेव खलः शूलादत्त इव प्रतिभाति] खलोऽभिनवद्विः शूलादत्त इव प्रतिभाति । किंविशिष्टः । स्तब्धः । वक्त्रप्रीवः । अवाञ्छितोऽधोमुखः । विषमदृष्टिदुष्प्रेक्ष्यः । अभिनवद्विःशूलीप्रोतयोरपि विशेषणानीमानि कर्तव्यानि ॥ ५० ॥

51) [नखमांसभेदजननो दुर्मुखो (द्विमुखो) ऽर्थि—(ऽस्य-) खण्डनसमर्थः । तथापि खलु मध्यावलिओ नमत खलो नखदृष्टदृक्षः ॥] खलं नमत । यतः कीदृक् । नखमांसभेदजनकः । द्वयोरपि प्रीत्या मिलित-योर्नखमांसयोरिव, भेदनं वियोजनं जनयतीति जनकः । दुर्मुखः । (? द्विमुखः ?) पश्चादन्यत पुरश्चान्यद्वादी । अस्तिखण्डनसमर्थः । परस्य अस्तिर्द्रव्यादिसमूहः, तत्खण्डने समर्थः । तथापि खलु मज्झावलिओ

1 Laber खलहिन्तु (= शूलाभिन्नः or शूलभिन्नः),

-54 : ५.६]

दुज्जणवज्जा

१७

- 52) अकुलीणो दोमुहओ ता महुरो भोयणं मुहे जाव ।
 मुरउ व्व खलो जिण्णस्मि भोयणे विरसमारसइ ॥ ४ ॥
- 53) निज्जम्भो गुणरहिओ ठाणविमुक्को य लोहसंभूओ ।
 विचइ जणस्स हिययं पिशुणो बाणु व्व लगंतो ॥ ५ ॥
- 54) जम्मे वि जं न ह्वयं न हु होसइ जं च जम्मलक्खे वि ।
 तं जंपंति तह चिय पिशुणा जह होइ सारिच्छं ॥ ६ ॥

मध्यावलिनाश्रितवक्रः । अत एव नहरणसरिच्छो नखद्वसद्वक्षः । सोऽपि नखमांसयोर्भेदनं छेदनं तज्जनकः । दुर्मुखकः (? द्विमुखकः ?) । अस्ति- (? अस्थि-) स्वपडनसमर्थः । तथापि खलु मध्यावलितो मध्ये वकीकृतः ॥ ५१ ॥

52) [अकुलीनो द्विमुखस्तावन्मधुरो भोजनं मुखे यावत् । मुरज इव खलो जीर्णं भोजने विरसमासति ॥] खलो मुरज इव मर्दल इव भवति । स्वपडनमाह । अकुलीनो आरजानः । द्विमुखो द्विजिह्वः । तावन्मधुरो भोजनं मुखे यावत् । यावदेव भोजनादि दीयते तावन्मधुरो हृष्टः । जीर्णं भोजने विरसमासति कर्णकटुभाषी । मर्दलोऽप्येवंविधः । अकुलीनोऽ-स्पृष्टभूमिः । यतोऽङ्गे धृत्वा वाचते । “ मृदङ्गो मुरजो भेदास्त्वङ्क्या-लिङ्गयोर्ध्वगास्त्रयः ” इत्यमरसिंहः ॥ ५२ ॥

53) [निर्धर्मो गुणरहितः स्थानविमुक्तश्च लोभ- (लोह-) संभूतः । विच्यति जनस्य हृदयं पिशुनो बाण इव लगन् ॥] पिशुनो बाण इव लगन् जनस्य हृदयं विच्यति । उभयोः श्लेषमाह । निर्धर्मः पापी । पक्षे धर्मशब्देन धनुर्लभ्यते । धनुर्मुक्तः । तथा गुणाः सत्त्वसौजन्यादयस्तै रहितः । त्यक्तप्रत्यब्धश्च । ठाणविमुक्को स्थानविमुक्तः । पक्षे स्थानानि आलीढवैशाख-प्रत्यालीढादीनि तैर्विमुक्तश्च । लोभसंभूतः । लोहसंभूतश्चेति ॥ ५३ ॥

54) [जन्मन्यपि यन्न मृतं न खलु भविष्यति यच्च जन्मलक्षेऽपि । तज्जल्पन्ति तथैव पिशुना यथा भवति सदृशम् ॥] पिशुना जन्मन्यपि यन्न मृतं, न खलु भविष्यति यज्जन्मलक्षेऽपि, तज्जल्पन्ति तथैव यथा भवति सदृशम् । अयमत्र भावः । यत् कदाचित् कचिन्न' संघटते, तद् घटमान-मिव साक्षाज्जल्पन्ति ॥ ५४ ॥

1] क्वचित् भवति न संघटते ।

बल २

- 55) गुणिणो गुणैर्हि विहवेहि विहविणो ह्येतु गच्छिया नाम ।
दोसेहि नवरि गव्वो खलाण मग्गो चिय अउव्वो ॥ ७ ॥
- 56) संतं न दंति प्रारंति दंतयं दिन्नयं पि हारंति ।
अणिमित्तवहरियाणं खलाण मग्गो चिय अउव्वो ॥ ८ ॥
- 57) परविवरलद्धलक्ष्ये चित्तलए भीसणे जमलजीहे ।
वंकपरिसकिरे गोणसे व्व पिसुणे सुहं कत्तो ॥ ९ ॥
- 58) असमत्थमंततंताण कुलविमुक्काण भोयहीणाणं ।
दिट्ठाण को न बीहइ वितरसप्पाण व खलाणं ॥ १० ॥

55) [गुणिनो गुणैर्विभवेर्विभविनो भवन्तु गर्विता नान । दोषैः केवलं गर्वः खलानां मार्ग एवापूर्वः ॥] खलानां मार्ग एवापूर्वः । कथं ज्ञायते । गुणिनो गुणैर्गर्विता भवन्तु, विभविनो विभवैर्विर्विता नाम । केवलं दोषैर्गर्वः खलानाम्, अत एवापूर्वो मार्गः । अत्र गुणवन्तोऽपि विभविनोऽपि गर्व न विदधते गुणविभवैः । तत्र दोषैः खला गर्व कुर्वत इत्याश्चर्यम् ॥ ५५ ॥

56) [सन्न ददति वारयन्ति ददतं दत्तमपि हारयन्ति । अनिमित्तवैरिणां खलानां मार्ग एवापूर्वः ॥] सदपि विद्यमानं न ददति । वारयन्ति ददतं पुरुषम् । दत्तमन्येनापि हारयन्ति, आच्छिद्य ग्राहयन्ति । अनिमित्तवैरिणां खलानां मार्गोऽपूर्वः ॥ ५६ ॥

57) [परविवरलद्धलक्ष्ये चित्तचित्ते (चित्रले) भीषणे यमलजिहे । वक्रगमनशीले गोणसे इव पिसुणे सुखं कुतः ॥] पिसुणे सुखं कुतो भवति । गोणसे सर्प इव । उभयोः श्लेषमाह । किंविशिष्टे । परस्य विवरं छिद्रं तत्र लब्धलक्ष्ये । पक्षे परविवरम् अन्येन मूषकादिना कृतं विवरम् । चित्तलए नानाचित्ते, आश्चर्ययुक्ते । पक्षे चित्रले । भीषणे । युगलजिहे । वंकपरिसकिरे । सक्र गत्यर्थः । वक्रगमनशीले ॥ ५७ ॥

58) [असमर्थमन्त्रतन्त्रैः कुलविमुक्तेभ्यो भोगहीनेभ्यः । दृष्टेभ्यः को न विभेति व्यन्तरसर्पेभ्य इव खलेभ्यः ।] दृष्टेभ्यः खलेभ्यः को न

-61 : ५.१३]

दुज्जणवज्जा

१९

- 59) एयं चिय बहुलाहो जीविज्जइ जं खल्लाण मज्झम्मि ।
लाहो जं न डसिज्जइ भुयंगपरिवेदिण चरणे ॥ ११ ॥
- 60) न सहइ अमत्थणियं असइ गयणं पि पिट्ठिमंसाइ ।
दट्ठण भासुरमुहं खलसीहं को न बीहेइ ॥ १२ ॥
- 61) मा वच्चइ वोसंभं पमुहे बहुकूडकवडभरियाणं ।
निव्वत्तियकूज्जपरमुहाण सुणयाण व खल्लाणं ॥ १३ ॥

विभेति । व्यनरमूर्धेभ्य इव । किंविशिष्टेभ्य उभयेभ्यः । असमन्वयमंततंताण ।
असमर्थानि मन्त्रतन्त्राणि येषु तेऽयमर्थमन्त्रतन्त्रास्तेभ्यः । कुलविमुक्त्वाण
कुलविमुक्तेभ्योऽकुलीनेभ्यः । पक्षे, अष्टौ नागानां कुलानि, तद्व्यति-
रिक्तेभ्यः । भोगहीणाण । भोगहीनेभ्यः, पक्षे निःफलेभ्यः ॥ ५८ ॥

59) [एतदेव बहुलाभो जीव्यते यत् खलानां मध्ये । लाभो यन्न
दृश्यते मुजङ्गपरिवेष्टिते चरणे ॥] एतावदेव (? एतदेव ?) बहुलाभः
खलानां मध्ये निवसद्विर्यजीव्यते । अमुमर्थनर्थान्तरद्वारेण द्रव्यति । लाभो
यन्न दृश्यते पुमान् मुजङ्गपरिवेष्टिते चरणे ॥ ५९ ॥

60) [न सहतेऽभ्यर्थनाम् (न सहतेऽभ्रस्तनितम्) अश्नाति
गतानामपि (गजानामपि) पृष्ठमांसानि । दृष्ट्वा भासुरमुखं खलसिंहं को
न विभेति ॥] खल एव सिंहस्तं दृष्ट्वा को न विभेति । सिंहसाधर्म्यमाह ।
खलो न सहतेऽभ्यर्थनकं, सिंहश्च न सहतेऽभ्रस्तनितं मेषगर्जितम् ।
अश्नाति गतानामपि पृष्ठमांसानि । गतेष्वन्यत्र पुंसु दुर्वचनं वक्ति । पक्षे,
गजानामपि पृष्ठमांसान्यश्नाति भक्षयति । किंविशिष्टं खलसिंहम् । भासुर-
मुखं भीषणाननम् ॥ ६० ॥

61) [मा व्रजत विश्रम्भं प्रमुखे बहुकूटकपटमृतानाम् । निर्वर्ति-
तकार्यपराङ्मुखानां शुनकानामिव खलानाम् ॥] मा व्रजत विश्रामं शुन-
कानामिव खलानां प्रमुखे बहुकूटकपटमृतानां निर्वर्तितकार्यपराङ्मुखानाम् ।
शुनकपक्षे, निर्वर्तितं कार्यं सुरतं तत्र पराङ्मुखानाम् । स्वभाव एव तेषां,
कृतसुरता योनिस्थितमेहना अपि पराङ्मुखा भवन्ति ॥ ६१ ॥

1] बहुभिः कूटकपटमृतानाम् ।

- 62) जेहि चिय उभयविधा जाण पसाएण निग्गयपयाषा ।
समरा डहंति विंश खलाण मग्गो चिय मउव्वो ॥ १४ ॥
- 63) सरसा वि दुमा दावाणलेण उज्झंति सुक्खसंवलिता ।
दुज्जणसंगे पत्ते सुयणो वि सुहं न पावेइ ॥ १५ ॥
- 64) खलसज्जणाण दोसा गुणा य को वर्णितं तरइ लोण ।
जइ नवरि नायराओ दोहिं जीह्वासहस्सेहि ॥ १६ ॥

६. मित्तवज्जा [मित्रपद्धतिः]

- 65) एकं चिय सलहिज्जइ दिनेसदियहाण नवरि निव्वहणं ।
आजम्म एकमेकेहि जेहि विरहो चिय न दिट्ठो ॥ १ ॥

62) [यैरेवोर्ध्वीकृता येषां प्रसादेन निर्गतप्रतापाः । शबरा दहन्ति विन्ध्यं खलानां मार्गं एवापूर्वः ॥] यैरेवोर्ध्वीकृता, येषां प्रसादेन निर्गत-प्रतापाः । य एवंविधास्ते शबरा दहन्ति विन्ध्यं पर्वतम् । खलानां मार्गो-ऽपूर्वः ॥ ६२ ॥

63) [सरसा अपि दुमा दावानलेन दहन्ते शुष्कसंवलिताः । दुर्जनसंगे प्राप्ते सुजनोऽपि सुखं न प्राप्नोति ॥] सरसा आर्द्रा अपि दुमाः शुष्केण द्रुमेण संवलिताः संयुक्ताः सन्तो दहन्ते । दुर्जनसंगे प्राप्ते सुजनो-ऽपि सुखं न प्राप्नोति । अत्र सुजन आर्द्रवृक्षसदृशः । दुर्जनः शुष्कतुल्यः ॥ ६३ ॥

64) [खलसुजनयोर्दोषान् गुणांश्च को वर्णयितुं शक्नोति लोके । यदि केवलं नागराजो द्वाभ्यां जिह्वासहस्राभ्याम्] खलसुजनयोर्दोषान् गुणांश्च को वर्णयितुं तरइ समर्थो भवति लोके । केवलं यदि नागराजो जिह्वासहस्राभ्यां द्वाभ्याम् ॥ ६४ ॥

65) [एकमेव श्लायते दिनेशदिवसयोः केवलं निर्वहणम् । आजम्मै-कैकाम्यां याम्यां विरह एव न दृष्टः] एकमेव श्लायते दिनेशदिवसयोर्निर्व-हणम् । आजम्म एकैकाम्यां यकाम्यां विनिर्दिष्टः स्नेह इति । परस्परं विना न भवति ॥ ६५ ॥

-69 : ६५]

मित्तवज्रा

२१

- 66) पट्टिवन्नं दिणयरवासराण दोण्हं अल्लडियं सुद्धं ।
सूरो न दिणेण विणा दिणो धि न हु सूरविरद्धम्मि ॥ २ ॥
- 67) मित्तं पयतोयसमं सारिच्छं जं न दोइ किं तेण ।
अट्टियापह्म मिलंतं भावह्म भावट्टप पढमं ॥ ३ ॥
- 68) तं मित्तं कायब्बं जं किर वसणम्मि देसकालम्मि ।
आलिहियमित्तिषाउल्लयं व न परंमुहं ठाह्म ॥ ४ ॥
- 69) तं मित्तं कायब्बं जं मित्तं कालकंबलीसरिसे ।
उयएण धोयमाणं सहावरं न मेहेइ ॥ ५ ॥

66) [प्रतिपन्नं दिनकरवासरयोर्द्वयोरखण्डितं शोभते । सूर्यो न दिनेन विना दिनमपि न खलु सूर्यविरहे ॥] द्वयोर्दिनकरवासरयोर्खण्डितं प्रतिपन्नं शोभते । तदेव दर्शयति । सूर्यो न दिनेन विना दिनमपि सूर्येण विना न भवति । पूर्वोऽप्यर्थोऽनेन गाथान्तरेणोद्बोधितः ॥ ६६ ॥

67) [मैत्रं पयस्तोयसमं सदृशं यन्न भवति किं तेन । अधिकायते मिलदापयावर्तते प्रथमम् ॥ मित्रं (? मैत्रम् ?) पयस्तोयसमम् । सादृश्यं (? सदृशम् ?) यन्न भवति किं तेन । अधिकायते मिलदेकीभवत् । आवर्तं प्रथमम् आयाति तोयम् ॥ ६७ ॥

68) [तन्मित्रं कर्तव्यं यत् किल व्यसने देशकाले । आलिखित-मित्तिपुत्रक इव न पराद्धमुखं तिष्ठति ॥] तन्मित्रं कर्तव्यं यत् । किर इति किलार्थे । व्यसने देशकाले च । आलिखितं मित्ती बाउल्लयं चित्र-लिखितपुत्रक इव न पराद्धमुखं तिष्ठति । यादृग्विशो लिखितश्चित्रपुरुषः संमुखस्तद्वदो दुःखकाले संमुखं (? पराद्धमुखः ?) न भवति, पृष्ठं न प्रयच्छति ॥ ६८ ॥

69) [तन्मित्रं कर्तव्यं यन्मित्रं कालकम्बलीसदृशम् । उदकेन धाव्यमानं स्वभावरङ्गं न मुञ्चति ।] तन्मित्रं कर्तव्यं यन्मित्रं कालकम्बली-सदृशम् । उदकेन धाव्यमानं स्वभावरङ्गं न मुञ्चति । यथा कृष्णः कम्बलः शतशः पानीयेन धौतः कृष्ण एव तथा यन्मित्रमापदप्रस्तमपि स्वभावं न मुञ्चति ॥ ६९ ॥

- 70) सगुणाण निगुणाण य गरुया पालंति जं जि पडिधन्नं ।
पेच्छह वसहेण समं हरेण वोलाविओ अया ॥ ६ ॥
- 71) छिज्जउ सीसं अह होउ बंधणं चयउ सव्वहा लच्छी ।
पडिबन्नपालणे सुपुरिसाण जं होइ तं होउ ॥ ७ ॥
- 72) दिट्ठोहसंकलाणं अक्षाण वि विविहपासबंधाणं ।
ताणं चिय अद्विययरं वायाबंधं कुलीणस्स ॥ ८ ॥

७. नेहवज्जा [स्नेहपद्यतिः]

- 73) चंदो धवलज्जइ पुण्णिमाइ अह पुण्णिमा वि चंदेण ।
समसुखदुःखानि मणे पुण्येण विना न लभ्यंति ॥ १ ॥

70) [सगुणानां निर्गुणानां च गुरुवः पालयन्ति यदेव प्रतिपन्नम् ।
प्रेक्षध्वं वृषभेण समं हरेणातिक्रामित आत्मा ॥] सगुणानां निर्गुणानां च
गुरुका महान्तः प्रतिपन्नं यत् तत् प्रतिपालयन्ति, नेतरे क्षुद्राः । अत्र
दृष्टान्तमाह । प्रेक्षध्वं वृषभेण समं सह हरेण आत्मा अतिक्रामितः । यथा
हरः सप्तभुवनाधिपतिर्हस्त्यश्वादि परिदृश्य आगतं वृषभमङ्गीचकार तथा
निर्गुणं सगुणमपि पुरुषं महान् प्रतिपद्यत इति ॥ ७० ॥

71) [छिद्यतां शीर्षमथ भवतु बन्धनं त्यजतु सर्वथा लक्ष्मीः ।
प्रतिपन्नपालने सुपुरुषाणां यद्भवति तद्भवतु ॥] छिद्यतां शीर्षं मस्तकम् ।
अथवा भवतु बन्धनम् । त्यजतु सर्वथा लक्ष्मीः । प्रतिपन्नपालने सत्पुरुषाणां
यद्भवति तद्भवतु । यद्यपि पूर्वोक्तम् अहमहमिकमोल्लसति तथापि प्रतिपन्नं
कुर्वत एव महान्तः ॥ ७१ ॥

72) [दृढलोहशृङ्खलाम्योऽन्येम्योऽपि विविधपाशबन्धेभ्यः ।
तेभ्य एवाधिकतरं वागबन्धनं कुलीनस्य ॥]

73) [चन्द्रो धवलीक्रियते पूर्णिमयापि पूर्णिमापि चन्द्रेण ।
समसुखदुःखानि मन्ये पुण्येण विना न लभ्यन्ते ॥] चन्द्रो धवलीक्रियते
पूर्णिमया अथ पूर्णिमापि चन्द्रेण । मणे इति अहं मन्ये । समसुख-
दुःखाः पुण्येण विना न लभ्यन्ते । अमुमेवार्थमर्थान्तरं प्रकटयति ॥ ७३ ॥

-78: ७.६]

नेहवज्जा

९३

- 74) एकाह नवरि नेहो पयासिओ तिहुयणम्मि जोण्हाए ।
जा झिज्जइ क्षीणे ससहरम्मि वड्ढेइ वड्ढंते ॥ २ ॥
- 75) झिज्जइ क्षीणम्मि सया वड्ढइ वड्ढंतयम्मि सचिसेसं ।
सायरससीण छज्जइ जयम्मि पडिचन्तणिच्चहणं ॥ ३ ॥
- 76) पडिचन्तं जेण समं पुव्वणिओपण होइ जीवस्स ।
दूरिट्ठओ न दूरे जह चंदो कुमुयसंडाणं ॥ ४ ॥
- 77) दूरिट्ठया न दूरे सज्जनचित्ताण पुव्वमिलियाणं ।
गयणट्ठिओ वि चंदो आसासइ कुमुयसंडाणं ॥ ५ ॥
- 78) दिट्ठे वि दु होइ सुहं जइ वि न पावंति अंगसंगां ।
दूरिट्ठिओ वि चंदो सुणिच्चुहं कुणइ कुमुयाणं ॥ ६ ॥

74) [एकया केवलं स्नेहः प्रकाशितत्रिभुवने ज्योत्स्नया । या क्षीयते क्षीणे शशधरे वर्धते वर्धमाने ॥] एकया एव ज्योत्स्नया त्रिभुवने स्नेहः प्रकाशितः । या शशधरे खिन्ने खिद्यते (? क्षीणे क्षीयते), वर्धमाने वर्धते ॥ ७४ ॥

75) [क्षीयते क्षीणे सदा वर्धते वर्धमाने सविशेषम् । सागर-शशिनो गजने जगति प्रतिपन्ननिर्वहणम् ॥] सागरशशिनोर्जगति प्रति-पन्ननिर्वहणं शोभते । योग्यतां भवते । कथम् । यत् सागरस्तस्मिन् क्षीणे क्षीयते, सदा सर्वदा वर्धमाने स्फोटीभवति, स्फायते ॥ ७५ ॥

76) [प्रतिपन्नं येन समं पूर्वनियोगेन भवति जीवस्य । दूरस्थितो न दूरे यथा चन्द्रः कुमुदपण्डानाम् ॥] जीवस्य पूर्वनियोगेन पूर्वकृतकर्मणा येन समं प्रतिपन्नं भवति, स दूरस्थितोऽपि न दूरे । अत्र दृष्टान्तः । यथा चन्द्रः कुमुदखण्डानां कैराणां दूरस्थितोऽपि न दूरे भवति ॥ ७६ ॥

77) दूरस्थिता न दूरे सज्जनचित्तानां पूर्वमिलितानाम् । गगन-स्थितोऽपि चन्द्र आश्वासयति कुमुदखण्डानि ॥] पूर्वमिलितानां सज्जन-चित्तानां दूरस्थिता न दूरं भवन्ति । दृष्टान्तमाह । गगनस्थितोऽपि चन्द्रः कुमुदखण्डान्याशास्ते विकाशयतीति यावत् ॥ ७७ ॥

78) [दृष्टेऽपि खलु भवति सुखं यद्यपि न प्राप्तुवन्त्यङ्गसंगान् । दूरस्थितोऽपि चन्द्रः सुनिर्वृतिं करोति कुमुदानाम् ॥] दृष्टेऽपि सुखं

79) एमेव कह वि कस्स वि केण वि दिट्ठेण होइ परिओसो ।
कमलाकराणां रविणा किं कार्यं येन विकसन्ति ॥ ७ ॥

80) कत्तो उगमइ रई कत्तो वियसंति पंकयवणाई ।
सुयणाण जए नेहो न चलइ दूरट्ठियाणां पि ॥ ८ ॥

८. नीश्वरजा [नीतिपद्धतिः]

81) जं जस्स मम्मभेयं चालिजंतं च दूमए हियर्य ।
तं तस्स कण्णकटुकं कुलेसु जाया न जपात ॥ १ ॥

8-) संसेहि असंतेहि य परस्स किं जंपियहि होसेहि ।
अथो जसो न लम्भइ सो वि अमितो कओ होइ ॥ २ ॥

भवति यद्यपि अङ्गसंगं न प्राप्नोति । दूरस्थितोऽपि चन्द्रः कुमुदानां सुष्ठु
निर्वृतिं सुखं, तात्त्विकतया विकाशं, करोति ॥ ७८ ॥

79) [एवमेव कथमपि कस्यापि केनापि दृष्टेन भवति परितोषः ।
कमलाकराणां रविणा किं कार्यं येन विकसन्ति ॥] एवमेव मुधैव कथमपि
कस्यापि केनापि दृष्टेन परितोषो भवति । कथं ज्ञायत इत्याह । कमला-
कराणां पद्मखण्डानां रविणा सूर्येण किं कार्यं येन हेतुना ते
विकसन्ति ॥ ७९ ॥

80) [कुत उद्गच्छति रविः कुतो विकसन्ति पङ्कजवनानि ।
सुजनानां जगति स्नेहो न चलति दूरस्थितानामपि ॥] कुतः क्वोद्गच्छति
रविः कुतश्च विकसन्ति पङ्कजवनानि । सुजनानां यत्र स्नेहो दूरस्थिताना-
मपि न चलति ॥ ८० ॥

81) [यस्य मर्मभेदम् उच्यमानं च दूनयति हृदयम् । तत्तस्य
कर्णकटुकं कुलेषु जाता न जल्पन्ति ॥] यस्य मर्मभेदं चाल्यमानम्
उच्यमानं दूयते हृदयम् । तत्तस्य कर्णकटुकं कुलेषु जाताः कुलजा न
जल्पन्ति ॥ ८१ ॥

82) [सद्भिरसद्भिश्च परस्य किं जल्पितैर्दोषैः । अर्थो यशो न
लभ्यते स चाभिन्नः कृतो भवति ॥] परस्य सद्भिरसद्भिरपि जल्पितैर्दोषैः
किं प्रयोजनं, न किमपि । अर्थो यशो न लभ्यते, स चाभित्रीकृतो भवति,
शत्रुः कृतो भवतीत्यर्थः ॥ ८२ ॥

-४६: ८, ६]

नीचज्जा

२५.

- 83) अप्पहियं कायव्वं जइ सक्कं परहियं च कायव्वं ।
अप्पहियपरहियाणं अप्पहियं चेव कायव्वं ॥ ३ ॥
- 84) पुरिसे सच्चसमिद्धे अलियपमुक्के सहावसेतुद्धे ।
सयधम्मणियममइए विसमा वि दसा समा होइ ॥ ४ ॥
- 85) शीलं वरं कुलाओ दालिदं भव्वं च रोगाओ ।
विज्जा रज्जाउ वरं खमा वरं सुट्ठु वि तवाओ ॥ ५ ॥
- 86) शीलं वरं कुलाओ कुलेण किं होइ विगतशीलेण ।
कमलाइ कदमे संभवन्ति न हु हुन्ति मल्लिणारं ॥ ६ ॥

83) [आत्महितं कर्तव्यं यदि शक्यते परहितं च कर्तव्यम् ।
आत्महितपरहितयोरात्महितं चैव कर्तव्यम् ॥] आत्महितं कर्तव्यं, यदि
शक्यते कर्तुं तदा परहितं च कर्तव्यम् । आत्महितपरहितयोर्मध्ये आत्महितं
कर्तव्यम् इत्येव नीतिः ॥ ८३ ॥

84) [पुरुषे सत्यसमृद्धेऽर्लाकप्रमुक्ते स्वभावसेतुद्धे । तपोवर्मनियम-
मये विरमापि दशा समा भवति ॥] एते गुणाः पुरुषे वर्तमानं दशा-
वैषम्यं नाशयन्तीति भावः ॥ ८४ ॥

85) [शीलं वरं कुलात् दारिद्र्यं भव्यं च रोगात् । विद्या राज्याद्वरं
क्षमा वरं सुपूवपि तपसः ॥] कुलाच्छीलं वरम् । रोगाद् दारिद्र्यं वरम्,
अल्पव्ययं नीरोगत्वम् । वरं राज्याद्विद्या । सुपूवपि तपसः क्षमा वरम् ।
अकुलोऽपि यदि शीलवान्, दरिद्रोऽपि नीरोगो, अष्टराज्यादपि (? अष्ट-
राज्योऽपि ?) विद्यावान्, प्रतप्ततपसोऽपि (प्रतप्ततपस्कोऽपि ?) क्षमावान्
पुरुषः श्रेष्ठ इति भावः ॥ ८५ ॥

86) [शीलं वरं कुलात् कुलेन किं भवति विगतशीलेन ।
कमलानि कदमे संभवन्ति न खलु भवन्ति मल्लिनानि ॥] पूर्वोक्तानां
पदार्थानामाद्यं दृष्टान्तयति । शीलं वरं कुलात् । कुलेन किं भवति विगत-
शीलेन । कुतः । कमलानि कदमे संभवन्ति, न खलु भवन्ति मल्लिनानि ।
अतः शीलं कारणं न तु वंशः ॥ ८६ ॥

- 87) जं जि खमेइ समत्थो धणवंतो जं न गव्वमुव्वहर ।
जं च सविज्जो नमिरो तिसु तेसु अलंकिया पुहवी ॥ ७ ॥
- 88) छंजं जो भणुवइइ मम्मं रक्खइ गुणे पयासेइ ।
सो नवरि माणुसाणं देवाण वि बल्लहो होइ ॥ ८ ॥
- 89) छणवंचणेण वरिसो नासइ दिवसो कुभोजणे भुक्ते ।
कुकलत्तेण य जम्मो नासइ धम्मो अहम्मणेण ॥ ९ ॥
- 90) छजं धम्मं पयडं च पोरिसं परकलत्तवंचणयं ।
गंजणट्ठिओ जम्मो राढाइत्ताण संपडइ ॥ १० ॥

87) [यत् खलु क्षमते समर्थो धनवान् यत् गर्वमुद्रहति । यच्च सविद्यो नम्रस्त्रिभिस्तैरलङ्कृता पृथ्वी ॥] त्रिभिरेवालङ्कृता पृथ्वी । कैः कैरित्याह । यत् क्षाम्यति समर्थः । धनवांश्च यद्गर्वं नोद्रहति । यच्च सविद्यो नमिरो नम्रः ॥ ८७ ॥

88) [छन्दं योऽनुवर्तते मर्म रक्षति गुणान् प्रकाशयति । स न केवलं मानुषाणां देवानामपि बल्लभो भवति ॥] छन्दं योऽनुवर्तते । कोऽर्थः । स्वामिनं प्रति । स्वामी कथयति दक्षिणामपि पूर्वां दिशं यदा, तदा यः सेवकः स वक्ति “ इयं पूर्वैव दिग् न दाक्षणा ” । तथा वटो वटोऽयं न भवति, किंतु पिप्पल इति, तत्र पिप्पल एवेति वक्ति । इदं छन्दानुवर्तनम् । मर्म रक्षति, गुणान् प्रकाशयति । स न केवलं मनुष्याणां, देवानां बल्लभो भवतीत्यर्थः ॥ ८८ ॥

89) [क्षणवच्चनेन वर्षो नश्यति दिवसः कुभोजने भुक्ते । कुकलत्त्रेण च जन्म नश्यति धर्मोऽधर्मेण ॥] क्षण उत्सवो दीपोत्सवादिः । तस्य वच्चनेनाकरणेन वर्षो नश्यति । दिवसः कुभोजने भुक्ते । जन्म कुकलत्त्रेण, अधर्मेण धर्मोऽपि नश्यति ॥ ८९ ॥

90) [छन्नो धर्मः प्रकटं च पौरुषं परकलत्रवञ्चनम् । कलङ्करहितं जन्म भव्यात्मनां संपद्यते ॥] धर्मश्छन्नोऽप्रकटः । प्रकटं च पौरुषम् । परकलत्रवञ्चनम् । कलङ्करहितं जन्म । राढाइत्ताण भव्यात्मनां भाग्यवतामिति यावत् । भवति संपद्यते ॥ ९० ॥

-95 : ९.९]

धीरधज्जा

२७

९. धीरधज्जा [धीरपद्धतिः]

- 91) अप्पाणं अमुयंता जे आरंभंति दुग्गमं कज्जं ।
परमुहपलोक्ष्याणं ताणं कह होइ जयलच्छी ॥ १ ॥
- 92) सिग्घं आरुह कज्जं पारद्धं मा कहं पि सिद्धिलेसु ।
पारद्धसिद्धिलियाइं कज्जाइ पुणो न सिज्झंति ॥ २ ॥
- 93) अच्छउ ता इयरज्जो अंगे चिय जाइ पंच भूयाइं ।
ताहं चिय लज्जिज्जइ पारद्धं परिहरंतेण ॥ ३ ॥
- 94) क्षीणविह्वो वि सुयणो सेवइ रत्नं न पत्थए अन्नं ।
मरणे वि अइमहग्घं न विक्किणइ माणमाणिकं ॥ ४ ॥
- 95) ये मग्गा भुवणयले माणिणि माणुअयाण पुरिसाणं ।
अहवा पावेति सिरिं अहव भमंता समप्पंति ॥ ५ ॥

91) [आत्मानममुश्चन्तो य आरभन्ते दुर्गमं कार्यम् । परमुखा-
वलोकित्वा तेषां कथं भवति जयलक्ष्मीः ॥] आत्मानममुश्चन्तो य आरभन्ते
दुर्गमं कार्यं परमुखावलोकित्वा तेषां कथं जयलक्ष्मीर्भवाति ॥ ९.१ ॥

92) [शीघ्रभारोह कार्यं प्रारब्धं मा कथमपि शिथिल्य । प्रारब्ध-
शिथिलितानि कार्याणि पुनर्न सिध्यन्ति ॥] शीघ्रभारमस्त्र कार्यं, प्रारब्धं मा
कथमपि शिथिल्य । प्रारब्धशिथिलितानि कार्याणि पुनर्न सिध्यन्ति ॥ ९.२ ॥

93) [आस्तां तावदितरजनोऽङ्ग एव यानि पञ्च भूतानि । तेभ्य
एव लज्ज्यते प्रारब्धं परिहरता ॥] आस्तां तावदितरजनः । अङ्गस्थितानि
यानि पञ्च भूतानि पृथिव्यपूतेजोवाय्वाकाशास्तेभ्य एव लज्ज्यते प्रारब्धं
परिहरता त्यजता पुरुषेण ॥ ९.३ ॥

94) [क्षीणविभवोऽपि सुजनः सेवतेऽरण्यं न प्रार्थयतेऽन्यम् ।
मरणेऽप्यतिमहार्घं न विक्रीणाति मानमाणिक्यम् ॥] क्षीणविभवोऽपि सुजनः
सेवतेऽरण्यं प्रार्थयते नान्यम् । मरणेऽप्यतिमहार्घं न विक्रीणाति मानमाणि-
क्यम् । धीरा दरिद्रिणोऽपि मरणभाजोऽपि मानं सुक्त्वान्यं न प्रार्थयन्ति
इति भावः ॥ ९.४ ॥

95) [द्वौ मार्गौ भुवनतले मानिनि मानोन्नतानां पुरुषाणाम् ।
अथवा प्राप्नुवन्ति श्रियमथवा भ्रमन्तः समाप्पन्ते ॥] द्वावेव मार्गौ भुवनतले

२८

वज्रालङ्ग

[१६ : १.६-

- १६) वेणिण वि हुंति गईओ साहसवंताण धीरपुरिसाणं ।
 वैल्लडलकमलहत्था रायसिरी अदव पव्वज्जा ॥ ६ ॥
- १७) अहवा मरंति गुरुवसणपेल्लिया खंडिऊण नियजीहं ।
 नो गंतूण खलानं चवंति दीणक्खरं धीरा ॥ ७ ॥
- १८) अह सुप्पइ पियमालिङ्गिऊण उत्तुंगधोरथणवट्ठे ।
 अह नरकरंककंकालसंकुले भीसणमसाणे ॥ ८ ॥
- १९) अह भुंजइ सह पियकामिणीहि कच्चोलथालसिप्पीहि ।
 अहवा विमलकपाले भिक्षं भमिऊण पेयवणे ॥ ९ ॥

मानिनि मानोक्तानां पुरुषाणाम् । अथवा भ्रमन्तो प्राप्तनगराटवीषु श्रियं प्राप्नुवन्ति, अथवा समाप्यन्ते धियन्त इत्यर्थः ॥ १.५ ॥

१६) [द्वे अपि भवतो गती साहसवतां धीरपुरुषाणाम् । विकसित-
 कमलहस्ता राजश्रीरथवा प्रव्रज्या ॥] द्वे एव गती भवतः । केयाम् ।
 साहसवतां धीरपुरुषाणाम् । के ते इत्याह । विकसितकमलहस्ता राजश्री-
 रथवा प्रव्रज्या ॥ १.६ ॥

१७) [अथवा म्रियन्ते गुरुव्यसनप्रेरिताः खण्डयित्वा निजजिह्वाम् ।
 नो गत्वा खलानां जल्पन्ति दीनाक्षरं धीराः ॥] अथवा धीरा निजजिह्वां
 खण्डयित्वा गुरुव्यसनप्रेरिताः सन्तो म्रियन्ते, नो गत्वा खलानां पुरतो
 दीनाक्षरं देहीत्यादि जल्पन्ति ॥ १.७ ॥

१८) [अथ सुष्यते प्रियमालिङ्गयोत्तुङ्गपृथुस्तनपृष्ठे । अथ नरकर-
 ङ्ककङ्कालसंकुले भीषणशशाने ॥] अथ पश्चान्तरे प्रियमालिङ्गयोत्तुङ्ग-
 विस्तीर्णस्तनपृष्ठे धीरेण सुष्यते । अथ नरकरङ्ककङ्कालसंकुले भीषणे
 शशाने ॥ १.८ ॥

१९) [अथ भुङ्क्ते सह प्रियकामिनीभिः कच्चोलस्थालशुक्तिभिः ।
 अथवा विमलकपाले भिक्षां भ्रान्त्वा प्रेतवने ॥] अथवा भुङ्क्ते प्रिय-
 कामिनीभिः साकं कच्चोलस्थालशुक्तिभिः । अथवा विमलकपाले भिक्षां
 भ्रान्त्वा प्रेतवने भुङ्क्ते धीरः ॥ १.९ ॥

-104 : ९.१४]

धीरवज्रा

२९

- 100) नमिऊण जं विढप्पइ खलचलणं तिहुयणं पि किं तेण ।
माणेण जं विढप्पइ तणं पि तं निव्वुइं कुणइ ॥ १० ॥
- 101) ते घन्ना ताण नमो ते गरुया माणिणो धिरारम्भा ।
जे गरुयवसनपडिपेल्लिया वि अलं न पत्थंति ॥ ११ ॥
- 102) तुंगो चिय होइ मणो मणंसिणो अंतिमासु वि दसासु ।
अन्थंतस्स वि रइणो किरणा उद्धं चिय फुरंति ॥ १२ ॥
- 103) ता तुंगो मेरुगिरी मयरहरो ताव होइ दुत्तारो ।
ता विसमा कज्जगई जाव न धीरा पवज्जंति ॥ १३ ॥
- 104) ता विट्थिण्ण गयणं ताव धिय जलधरा अइगहीरा ।
ता मस्या कुलसैला जाव न धीरेहि तुल्लंति ॥ १४ ॥

100) [नत्वा यदर्थ्यते खलचरणं त्रिभुवनमपि किं तेन । मानेन यदर्थ्यते तृणमपि तन्निर्वृतिं करोति ॥] खलचरणं नत्वा यत् त्रिभुवनमप्यर्थ्यते, किं तेन त्रिभुवनेन । मानेन यत् तृणमप्यर्थ्यते तन्निर्वृतिं सुखं करोति ॥ १०० ॥

101) [ते धन्यास्तेभ्यो नमस्ते गुरवो मानिनः स्थितारम्भाः । ये गुरुव्यसनप्रतिप्रेरिता अप्यन्यं न प्रार्थयन्ते ॥ १०१ ॥]

102) [तुङ्गमेव भवति मनो मनस्विनोऽन्तिमास्वपि दशासु । अस्तमयमानस्यापि रवेः किरणा ऊर्ध्वमेव स्फुरन्ति ॥ १०२ ॥]

103) [तावत्तुङ्गो मेरुगिरिर्मकरालयस्तावद्ववति दुस्तरः । तावद्विषमा कार्यगतिर्यावन्न धीराः प्रपद्यन्ते ॥] तावत्तुङ्गो मेरुगिरिर्मकरगृहस्तावद्ववति दुस्तरः । तावद्विषमा कार्यगतिर्यावद्धीरा न प्रतिपद्यन्ते । धीरा एवैतत् पूर्वोक्तं कर्तुमलं कर्माणाः ॥ १०३ ॥

104) [तावद्विस्तीर्णं गगनं तावदेव जलधरा अतिगभीराः । तावद्गुरुकाः कुलशैला यावन्न धीरैस्तुल्यन्ते ॥] तावद्विस्तीर्णं गगनं तावदेव जलधरा अतिगभीराः, तावद्गुरुकाः कुलशैलाः, यावन्न धीरैस्तुल्यन्ते ॥ १०४ ॥

३०

षज्जालगं

[105 : १.१५—

- 105) मेरु तिनं व सग्गो घरेणणं हृथळित्तं गयणयलं ।
वाहलिया य समुद्रा साहसवंताण पुगित्ताणं ॥ १५ ॥
- 106) संघडियघडियविघडियघडंतविघडंतसंघडिज्जंतं ।
अवहत्थिऊण दिव्वं करेइ धीरो समारद्धं ॥ १६ ॥
१०. साहसवज्जा [साहसपदतिः]
- 107) साहसमवळवंतो पावइ हियइळियं न संदेहो ।
जेणुत्तमंगमेत्तेण राहुणा कवल्लिओ चंद्रो ॥ १ ॥
- 108) तं किं पि साहसं साहसेण साहंति साहससहावा ।
जं भाविऊण दिव्वो परंमुहो धुणइ नियसीसं ॥ २ ॥

105) [मेरुस्तृणमिव स्वर्गो गृहाङ्गणं हस्तस्पृष्टं गगनतलम् ।
क्षुद्रनद्यः समुद्राः साहसवतां पुरुषाणाम् ॥] साहसवतां पुरुषाणां मेरुस्तृण-
मिव, स्वर्गो गृहाङ्गणमिव, हस्तस्पृष्टं गगनतले, समुद्राश्च क्षुद्रनद्य इव ।
को भावः । यथा तृणमाक्रम्यते तथा मेरुः । यथा गृहाङ्गणं तथा स्वर्गः ।
गगनतले हस्तेन स्पृश्यते, समुद्राः क्षुद्रनद्य इव तीर्यन्त इति ॥ १०५ ॥

106) [संघटितघटिनविघटितप्रदमानविघटमानसंघट्यमानम् ।
अवहस्य दैवं करोति धीरः समारब्धम् ॥]

107) [साहसमवलम्बमानः प्राप्नोति हृदयेप्सितं न संदेहः ।
येनोत्तमाङ्गमात्रेण राहुणा कवलितचन्द्रः ॥] साहसमवलम्बमानः पुमान्
प्राप्नोति हृदयेप्सितं न संदेहः । कथमेवं ज्ञापन इत्याह । येन कारणेनोत्त-
माङ्गमात्रेण शिरःशेषेण राहुणा स्वर्भानुना चन्द्रः कवलितः । अत्र साहस-
मेव प्रमाणम् । नो चेद् हस्तपादाद्यवयवसंयुक्तं चन्द्रं नूर्ध्वमात्रो राहुः कथं
कवलितुमीष्टे ॥ १०७ ॥

108) [तत् किमपि साहसं साहसेन साधयन्ति साहससहावाः ।
यद् भावयित्वा दैवं पराङ्मुखं धूनयति निजशिरः ॥] साहससहायाः
पुमांसः साहसेन तत् किमपि साहसं साधयन्ति । यद् भावयित्वा दैवं
पराङ्मुखं सञ्छिरो निजं धूनयति “अहो अस्य साहसं यदेवमकार्षीत्”
इति ॥ १०८ ॥

1 C साहससहाया

-113 : १०.७]

साहसवज्जा

३१.

- 109) धरधरइ धरा खुब्भन्ति सागरा होइ विह्वलो' दइवो ।
असमव्यवसायसाहससंलद्धजसाण धीराणं ॥ ३ ॥
- 110) अगणियसमविसमाणं साहसतुंगे समारुद्धताणं ।
रक्खइ धीराण मणं आसन्नभयाउलो दइवो ॥ ४ ॥
- 111) तं किं पि कम्मरणं धीरा ववसति साहसवसेण ।
जं बंमहरिहराण वि लग्गइ चित्ते चमत्कारो ॥ ५ ॥
- 112) धीरेण समं समसीसियाइ रे दिव्व आरुहैतस्स ।
होहिइ किं पि कलंकं धुव्वंतं जं न फिट्ठिहिइ ॥ ६ ॥
- 113) जह जह न समप्पइ विधिवसेण विहडंतकज्जपरिणामो ।
तह तह धीराण मणे वड्ढइ विउणो समुच्छाहो ॥ ७ ॥

109) [कम्पते धरा क्षुब्धन्ति सागरा भवति विह्वलं दैवम् ।
असमव्यवसायसाहससंलद्धजशोभ्यो धीरेभ्यः ॥] धीरेभ्य एवं भवति ।
कथमित्याह । धरा पृथ्वी धरथरापते कम्पते । क्षुब्धन्ति सागराः । भवति
विह्वलं दैवम् । किंविशिष्टेभ्यो धीरेभ्यः । असमव्यवसायसाहसवद्भ्यः
॥ १०९ ॥

110) [अगणितमविविधमाणां साहसतुङ्गे समारोहनात् । रक्षति
धीराणां मन आसन्नभयाकुलं दैवम् ॥]

111) [तत्किमपि कर्मरत्नं धीरा व्यवस्यन्ति साहसवशेन । यद्
ब्रह्महरिहराणामपि लगति चित्ते चमत्कारः ॥] तत् किमपि कर्मरत्ने धीरा
व्यवस्यन्ति साहसवशेन, यद् ब्रह्महरिहराणामपि चित्ते चमत्कारो
लगति ॥ १११ ॥

112) [धीरेण समं समशीर्षिकायां रे दैवारोहतः । भविष्यति
कोऽपि कलङ्को धाव्यमानो यो न यास्यति ॥] रे दैव, धीरेण समं
समसीसियाए स्पर्धया आरोहतस्तव कोऽपि कलङ्को भविष्यति यो धाव्य-
मानोऽपि न यास्यति ॥ ११२ ॥

113) [यथा यथा न समाप्यते विधिवशेन विघटमानकर्मपरिणामः ।
तथा तथा धीराणां मनसि वर्धते द्विगुणः समुत्साहः ॥] यथा यथा विधि-

- 114) फलसंपत्तीइ समोणयाइ तुंगाइ फलविपत्तीए ।
हिययाइ सुपुरिसाणं महातरुणं व सिहराइ ॥ ८ ॥
- 115) हियए जाओ तत्थेव वड्हिओ नेय पयडिओ लोए ।
ववसायपायवो सुपुरिसाण लविखज्जइ फलेहिं ॥ ९ ॥
- 116) ववसायफलं विभवो विभवस्स य विहलजनसमुद्धरणं ।
विहल्लोद्धरणेण जसो जसेण भण किं न पज्जत्तं ॥ १० ॥
- 117) आढत्ता सत्पुरिसेहि तुंगववसायदिअहियएहिं ।
फज्जारंभा होहिंति निष्फला कइ चिरं कालं ॥ ११ ॥

वशेन विघटमानः कार्यपरिणामो न समाप्यते, न पूर्णो भवति, तथा तथा धीराणां मनसि द्विगुणः समुत्साहो वर्धते ॥ ११३ ॥

114) [फलसंपत्त्या समवनतानि तुङ्गानि फलविपत्त्या । हृदयानि सुपुरुषाणां महातरुणामिव शिखराणि ॥] फलसंपत्त्या समवनतानि तुङ्गानि फलविपत्त्या, सत्पुरुषाणां हृदयानि महातरुणामाम्रादीनां शिखराणीव भवन्तीत्यप्याहर्तव्यम् ॥ ११४ ॥

115) [हृदये जातस्तत्रैव वर्धितो नैव प्रकटितो लोके । व्यवसायपादपः सुपुरुषाणां लक्ष्यते फलैः ॥] व्यवसायपादपः सुपुरुषाणां फलैः लक्ष्यते । अत्र फलं कार्यनिष्पत्तिः । किंविशिष्टो व्यवसायपादपः । हृदये जात उत्पन्नस्तत्रैव वर्धितो नैव प्रकटितो लोके । अन्यो यः पादपो भवति स जातमात्रो दृश्यते वर्धमानश्च । अयं तु व्यवसायवृक्षः फलैरेव ज्ञायते । अयं भावः । सत्पुरुषाणां व्यवसायः फलित एव ज्ञायते, न पूर्वमिति ॥ ११५ ॥

116) [व्यवसायफलं विभवो विभवस्य च विहलजनसमुद्धरणम् । विहल्लोद्धरणेन यशो यशसा भण किं न पर्याप्तम् ॥] व्यवसायफलं विभवः । विभवफलं विहलजनसमुद्धरणम् । विहल्लोद्धरणेन यशो, यशसा भण किं न पर्याप्तम् अपि तु सर्वमपि संपूर्णम् ॥ ११६ ॥

117) [आरब्धाः सत्पुरुषैस्तुङ्गव्यवसायदत्तहृदयैः । कार्पाशम्भा भविष्यन्ति निष्फलाः कथं चिरं कालम् ॥] सत्पुरुषैस्तुङ्गव्यवसायदत्त-

~121 : ११.२]

दिव्यवज्जा

३३

- 118) न महमहणस्स' वच्छे मज्झे कमलाण नेय खीरहरे ।
ववसायसागरे सुपुरिसाण लच्छी फुडं वसइ ॥ १२ ॥
- 119) तद्वियहारंभवियावडाण मित्तेक्ककज्जरसियाणं ।
रविरहतुरयाण व सुपुरिसाण न हु द्वियवीसामो ॥ १३ ॥

११. दिव्यवज्जा [दैवपद्धतिः]

- 120) अथो विज्जा पुरिसत्तणं च अस्साइ गुणसहस्साइ ।
दिक्खायस्से कज्जे सव्वाइ नरस्स विट्ठंति ॥ १ ॥
- 121) सत्थत्थे पडियस्स वि मज्झेणं एइ किं पि तं कज्जे ।
जं न कह्ठिं न सट्ठिं न चेव पच्छाइडं तरइ ॥ २ ॥

हृदयैः कार्यारम्भाः प्रारब्धाः कथं चिरकालं निष्फला भविष्यन्ति । अपि तु तत्क्षणादेव फलिष्यन्ति ॥ ११७ ॥

118) [न मधुमथनस्य वक्षसि मध्ये कमलानां नैव क्षीरनिधौ । व्यवसायसागरे सुपुरुषाणां लक्ष्मीः स्फुटं वसति ॥] लक्ष्मीर्न मधुमथनस्य वक्षसि वसति, न कमलानां मध्ये, नैव क्षीरनिधौ । स्फुटं व्यवसायसागरे सपुरुषाणां व्यवसाय एव सागरस्तत्र वसति ॥ ११८ ॥

119) [तद्वियहारंभव्यापृतानां मित्रैककार्यरसिकानाम् । रवि-रथतुरगाणामिव सुपुरुषाणां न खलु हृदयविश्रामः ॥] तद्वियहारंभविशेष-व्यापृतानां मित्रैककार्यरसिकानां सपुरुषाणां न खलु हृदयविश्रामः । केषामिव । रविरथतुरगाणामिव । यथा गुर्यस्वन्दनसंप्रसक्तानाम् (तुरगाणाम्) अहर्निशं परिभ्रमतां विश्रामो नास्ति । तेषामपि किंविशिष्टानाम् । मित्रः सूर्यः, तस्यैककार्यरसिकानाम् ॥ ११९ ॥

120) [अर्थो विद्या पौरुषं चान्यानि गुणसहस्राणि । दैवायत्ते कार्ये सर्वाणि नरस्य विघटन्ते ॥ १२० ॥]

121) [शास्त्रार्थे पतितस्यापि मध्येनैति तत् किमपि कार्यम् । यन्न कथयितुं न सोढुं न चैव प्रच्छादयितुं शक्नोति ॥] स्वस्थार्थे पतितस्यापि

1 BCJ: न हु महमहस्स

बल ३

३४

घञ्जालग

[122 : ११.३०]

- 122) जइ विसइ विसमविवरं लंघइ उयहिं करेइ ववसायं ।
तइ वि हु फलं न पावइ पुरिसो दिव्वे पराहुत्ते ॥ ३ ॥
- 123) नर्गति गुणा विहटंति बंधवा वल्लभा विरज्जंति ।
ववसाओ न समप्यइ नरस्स दिव्वे पराहुत्ते ॥ ४ ॥
- 124) जं जं डालं लंघइ हत्थे गहिऊण वीसमइ जत्थ ।
सा सा तटत्ति तुइइ नरस्स दिव्वे पराहुत्ते ॥ ५ ॥
- 125) जं नयणेहि न कीसइ हियणं वि जं न चित्तिथं कह वि ।
तं तं सिरम्मि निवडइ नरस्स दिव्वे पराहुत्ते ॥ ६ ॥

तत् किमपि कार्यं मध्य एति, यत् कार्यं न कथयितुं, न सोढुं, न चैव
प्रच्छादयितुं तीर्यते समर्थ्यते ॥ १२१ ॥

122) [यदि विशति विषमविवरे लङ्घयत्युदधिं कुरुते व्यवसायम् ।
तथापि खलु फलं न प्राप्नोति पुरुषो दैवे पराभूते ॥] यदि विशति
विषमविवरे, उदधिं लङ्घयति अतिक्रामति, कुरुते व्यवसायं, तथापि
दैवे पराङ्मुखे फलं पूर्वकृतस्य न प्राप्नोति पुमान् ॥ १२२ ॥

123) [नार्घन्ति गुणा विघटन्ते बान्धवा वल्लभा विरज्यन्ते ।
व्यवसायो न समाप्यते नरस्य दैवे पराभूते ॥] नार्घन्ति गुणाः, विघटन्ते
बान्धवाः, वल्लभा विरज्यन्ते । व्यवसायो न समाप्यते समाप्तिं याति नरस्य
दैवे पराङ्मुखे ॥ १२३ ॥

124) [यां यां शाखां लम्बते हस्ते गृहीत्वा विश्राम्यति यस्याम् ।
सा सा तटदिति त्र्युद्यति नरस्य दैवे पराभूते ॥] दैवे पराङ्मुखे सति
यां यां शाखामालम्बते हस्तेन गृहीत्वा यस्यां च विश्राम्यति सा सा शाखा
नरस्य त्र्युद्यतीति दैवविजितमिदम् ॥ १२४ ॥

125) [यन्नयनाभ्यां न दृश्यते हृदयेनापि यन्न चिन्तितं कथमपि ।
तत्तच्छ्रिसि निपतति नरस्य दैवे पराभूते ॥] यन्नयनाभ्यां नैव दृश्यते
हृदयेनापि यन्न चिन्तितं कथमपि, तत्तच्छ्रिसि निपतति नरस्य दैवे
पराङ्मुखे ॥ १२५ ॥

-129 : १२.४]

विहिबज्जा

३५

१२. विहिबज्जा [विधिपद्धतिः]

- 126) खंडिज्जइ विहिणा ससहरो वि सूरस्स होइ अत्थमणं ।
हा दिव्वपरिणहूप कवल्लिज्जइ को न कालेणं ॥ १ ॥
- 127) को पत्थ सया सुहिओ कस्स व लच्छी विराइ पेम्माइ ।
कस्स व न होइ खलणं भण को हु न खंडिओ विहिणा ॥ २ ॥
- 128) उन्नय नीया नीया वि उन्नया हुंति तत्तक्षणं शेव ।
विधिपरिणामिपफज्जं हरिहरब्रह्मा न याणंति ॥ ३ ॥
- 129) विहिणा जं चिय लिद्धियं नलाडवट्ठीइ तेण वड्ढेण ।
पण्णा सो वि पसन्नो अन्नइ करिउं न हु समत्थो ॥ ४ ॥

126) [खण्डयते विधिना शशधरोऽपि सूर्यस्य भवत्यस्तमनम् ।
हा दैवपरिणत्या कवलीक्रियते को न कालेन ॥] विधिना पुराकृतकर्मणा
शशधरोऽपि खण्डयते, सूर्यस्य भवत्यस्तमनम् । हा खेदे । दैवपरिणत्या को
न कालेन कवलीक्रियते । आस्तां तावन्मनुष्यादिः । यत्र सूर्यकार्यसमर्थयो-
र्दिननिशाकरयोरेवंविधो भवति विवर्तस्तत्र का कथा पुरुषादेः ॥ १२६ ॥

127) [कोऽत्र सदा सुखितः कस्य वा लक्ष्मीः स्थिराणि प्रेमाणि ।
कस्य वा न भवति खलनं भण कः खलु न खण्डितो विधिना ॥] कोऽत्र
जगति सदा सुखितः । कस्य लक्ष्मीः स्थिरा, कस्य प्रेमाणि स्थिराणि ।
कस्य वा खलनं न भवति । भण कः खलु विधिना न खण्डितः ॥ १२७ ॥

128) [उन्नता नीचा नीचा अप्युन्नता भवन्ति तत्क्षणादेव ।
विधिपरिणामितकार्यं हरिहरब्रह्माणो न जानन्ति ॥] उन्नता ये नीचा
भवन्ति ते तत्क्षणादेव, नीचाश्चोन्नताः । विधिपरिणामितकार्यं हरिहर-
ब्रह्माणोऽपि न जानन्ति ॥ १२८ ॥

129) [विधिना यदेव लिखितं ललाटपट्टे तेन दैवेन । पश्चात्तो-
ऽपि प्रसन्नोऽन्यथा कर्तुं न खलु समर्थः ॥] तेन दैवेन विधिना
ललाटपट्ट्यां यद्विखितं पश्चात्तोऽपि कथमप्याराधनेन प्रसन्नः सन्, अन्यथा-
कर्तुं न समर्थस्तद्विखितम् ॥ १२९ ॥

३६

वज्जालम्भं

[130 : १२.५-

- 130) किं करह किर वराओ साहसववसायमाणगरुओ वि ।
पुरिसो भग्गपयावो विहिणा विवरीयरूवेण ॥ ५ ॥
- 131) वेणिण वि महणारंभे पेच्छह जं पुव्वकम्मपरिणामो ।
उप्पज्जह हरह विसं कण्हस्स घणत्थणा लच्छी ॥ ६ ॥
- 132) विधिविहितं चिय लब्भइ अमयं देवाण मधुमहे लच्छी ।
रयणायरम्मि महिए हरस्स भार विसं जायं ॥ ७ ॥

१३. दीणवज्जा [दीनपद्धतिः]

- 133) परपत्थणापबन्ने मा जणणि जणेत्तु परिसं पुत्तं ।
उयरे वि मा धरिज्जसु पत्थणभंगो कओ जेण ॥ १ ॥

130) [किं करोति किल वराकः साहसव्यवसायमानगुरुरपि ।
पुरुषो भग्नप्रतापो विधिना विपरीतरूपेण ॥] किं करोति वराकः
किल साहसव्यवसायमानगुरुरपि । यतो विपरीतरूपेण विधिना भग्नप्रतापः
॥ १३० ॥

131) [द्वे अपि मथनारम्भे प्रेक्ष्यं यत् पूर्वकर्मपरिणामः । उत्प-
द्यते हरस्य विषं कृष्णस्य घनस्तनी लक्ष्मीः ॥] प्रेक्ष्यं यत् पूर्वकर्मपरि-
णामः । मथनारम्भे द्वावेव हरहरौ विद्येते । तत्र मथनारम्भे कृते हरह इति
ईश्वरस्य विषमुत्पद्यते, कृष्णस्य घनस्तनी लक्ष्मीः । अत्र हरह इति अप-
भ्रंशे पृष्ठाः स्थाने ह इति रूपम् । पूर्वकर्मणा, समयोरपि पुरुषयोः पूर्व कर्म
परिणमति ॥ १३१ ॥

132) [विधिविहितमेव लभ्यतेऽमृतं देवानां मधुमयने लक्ष्मीः ।
रत्नाकरे मयिते हरस्य भागे विषं जातम् ॥] गाथान्तरेण तमेवार्थमुद्घे-
ल्यति । विधिविहितमेव लभ्यते कथमित्याह । अमृतं देवानाम् । मधु-
मयने लक्ष्मीः संजाता । हरस्य भागे विषं जातम् ॥ १३२ ॥

133) [परप्रार्थनाप्रपन्नं मा जननि जनयेदृशं पुत्रम् । उदरेऽपि
मा धारय प्रार्थनाभङ्गः कृतो येन ॥] परमार्थनाप्रपन्नं मा जननि जनयस्वे-
दृशं पुत्रम् । उदरेऽपि मा धारय तं येन परप्रार्थनाभङ्गः कृतः ॥ १३३ ॥

-137: १३.५]

दीणवज्रा

३७

- 134) ता स्र्वं ताव गुणा लज्जा सद्यं कुलक्रमो ताव ।
ताय चिय अहिमाणो देहि त्ति न भण्णय जाव ॥ २ ॥
- 135) तिणत्ता वि हु लहुयं दीणं वृषेण निम्मियं भुवणे ।
वाएण किं न नीयं अप्पाणं पत्थणभण्ण ॥ ३ ॥
- 136) थरथरथरेइ हिययं जीहा घोलेइ कंठमज्झमि ।
नासइ मुखलावण्णं देहि त्ति परं भणंतस्स ॥ ४ ॥
- 137) किसिणिज्जंति लयंता उदधिजलं जलधरा पयत्तेण ।
धवलीहुंति हु देता देतलयंतं तरं पेच्छ ॥ ५ ॥

134) [तावद्रूपं तावद्गुणा लज्जा सत्यं कुलक्रमस्तावत् । तावदेवा-
भिमानो देहीति न भण्यते यावत् ॥] तावद्रूपं तावद्गुणास्तावद्गुणा-
सत्यं कुलक्रमस्तावत् । तावदेवाभिमानः । तावत् कथम् । यावदेहीति न
भण्यते पुरुषेण ॥ १३४ ॥

135) तृणतूलादपि खलु लघुर्दानो दैवेन निर्मितो भुवने । वातेन
किं न नीत आत्मानं प्रार्थनभयेन ॥] तृणकर्पासादेरपि लघुर्दानो याचको
दैवेन निर्मितः । तृणतूलवद् यद् वातेन न नीयते, तत्र को हेतुः । आत्मनः
प्रार्थनाभयेन । अयं याचको मामपि याचिष्यते नीतः सन्निति न नीयते
॥ १३५ ॥

136) [कम्पते हृदयं जिह्वा धूर्णते कण्ठमध्ये । नश्यति मुख-
लावण्यं देहीति परं भणतः ॥] परमन्यं देहीति भणतो याचकस्य
थरथरायते कम्पते हृदयं, जिह्वा कण्ठमध्य इतततश्चलति, नश्यति
मुखलावण्यम् ॥ १३६ ॥

137) [कृष्णीभवन्ति गृह्णन्त उदधिजलं जलधराः प्रयत्नेन ।
धवलीभवन्ति खलु ददतो ददद्गृह्णन्तरं प्रेक्षस्व ॥] ददद्गृह्णन्तरं पश्य ददतो
लातो गृह्णन्तश्चान्तरम् । तदेव दर्शयति । उदधिजलं लान्तो गृह्णन्तो
जलधराः कृष्णीभवन्ति खलु । तदेव ददतो वर्णन्तो धवलीभवन्ति । सजलाः
कृष्णा निर्जला धवला घना भवन्तीति स्वभावः ॥ १३७ ॥

३८

षड्जालगं

[138 : १४.१—

१४. दारिद्र्यवज्जा [दारिद्र्यपद्धतिः]

- 138) दारिद्र्य तुज्झ गुणा गोविज्जंता वि धीरपुरिसेहि ।
पाहुणएसु छणेसु य वसणेसु य पायडा हुति ॥ १ ॥
- 139) दारिद्र्य तुज्झ नमो जरुस पसायण परिस्सी रिद्धी ।
पेच्छामि सयललोप ते मद्ध' लोया न पेच्छंति ॥ २ ॥
- 140) जे जे गुणिणो जे जे वि माणिणो जे विद्यङ्गसंमाणा ।
दालिह रे विषयखण ताण तुमं साणुराओ सि ॥ ३ ॥
- 141) दीसंति जोयसिद्धा अंजणसिद्धा वि के वि दीसंति ।
दारिद्र्यजोयसिद्धं मां ते लोया न पेच्छंति ॥ ४ ॥

138) [दारिद्र्यक तत्र गुणा गोप्यमाना अपि धीरपुरुषैः । प्रावूर्णकेषु क्षणेषु च व्यसनेषु च प्रकटा भवन्ति ॥] दारिद्र्यक । अङ्गकप्रत्ययो नीचार्थः । अतो हे दारिद्र्य नीच । तत्र गुणा धीरपुरुषैर्गोप्यमाना अपि प्रकटीभवन्ति । केषु । प्रावूर्णकेषु आगतेषु । क्षणेषु दीपोत्सवादिषु । व्यसनेषु च ॥ १३८ ॥

139) दारिद्र्यक तुभ्यं नमो यस्य प्रसादेनेदृश्यद्विः । प्रेक्षे सकललोकांस्ते मां लोका न प्रेक्षन्ते ॥] हे दारिद्र्य तुभ्यं नमः । यस्य प्रसादेनेदृश्यद्विः संजाता । तामेव दर्शयति । सकललोकानहं पश्यामि । ते लोकाः खलु मां न पश्यन्ति ॥ १३९ ॥

140) [ये ये गुणिनो ये येऽपि मानिनो ये विदग्धसंमाणाः । दारिद्र्य रे विचक्षण तेषां त्वं सानुरागमसि ॥] ये ये गुणिनो ये चापि मानिनो ये विदग्धसंमाणाः । दारिद्र्य हे विचक्षण तेषां त्वं सानुरागमसि । अन्योऽपि यो विचक्षणो भवति स गुणमानवत्सु सानुरागः स्यात् ॥ १४० ॥

141) [दृश्यन्ते योगसिद्धा अज्जनसिद्धा अपि केचन दृश्यन्ते । दारिद्र्ययोगसिद्धं मां ते लोका न प्रेक्षन्ते ॥] दृश्यन्ते योगसिद्धा अज्जनसिद्धाश्च केचन दृश्यन्ते । दारिद्र्यमेव योगरतेन सिद्धं मां लोकास्ते न प्रेक्षन्ते ॥ १४१ ॥

1 J म

-145: १४८]

दारिद्र्यज्जा

३९

- 142) जे भग्ना विहवसमीरणेण वकं ठवंति पयमग्गं ।
ते नूनं कालिहोसहेण जइ पंजल्लिजंति ॥ ५ ॥
- 143) किं वा कुलेण कीरइ किं वा विणपण किं वा रूपेण ।
धनरहिताणं सुंदरि नराण को आयरं कुणइ ॥ ६ ॥
- 144) जाई रूपं विज्जा तिस्रि वि गच्छंतु कंदरे विवरे ।
अत्थो चिय परिवहुउ जेण गुणा पायडा हुंति ॥ ७ ॥
- 145) धम्मत्थकामरहिता जे दिवसा निर्धनानामतिक्रान्ताः ।
जइ ताइ गणेइ विही गणेउ न हु परिस् जुत्तं ॥ ८ ॥

142) [ये भग्ना विभवसमीरणेन वकं स्थापयन्ति पदमार्गम् ।
ते नूनं दारिद्र्यौषधेन यदि प्राञ्जलीक्रियन्ते ॥] ये भग्ना विभवसमीरणेन
विभववातेन, वकं स्थापयन्ति पदमार्गम् । कोऽर्थः । वकं चलन्ति । ते नूनं
दारिद्र्यौषधेन प्राञ्जलीभवन्ति । अन्येऽपि वातरुग्णा औषधेन पुनर्ऋजू-
भवन्ति ॥ १४२ ॥

143) [किं वा कुलेन क्रियते किं वा विनयेन किं वा रूपेण ।
धनरहितानां सुन्दरि नराणां क आदरं करोति ॥] किं वा कुलेन क्रियते
किं वा विनयेन किं वा रूपेण । हे सुन्दरि धनरहितानां नराणां को नामा-
दरं करोति ॥ १४३ ॥

144) [जाती रूपं विद्या त्रीण्यपि गच्छन्तु कन्दरे विवरे । अर्थ
एव परिवर्धता येन गुणाः प्रकटा भवन्ति ॥] जातिर्विद्या रूपं त्रीण्यपि
गच्छन्तु कन्दरे विवरे । अर्थ एव परिवर्धता येन गुणाः प्रकटी-
भवन्ति ॥ १४४ ॥

145) [धर्मार्थकामरहिता ये दिवसा निर्धनानामतिक्रान्ताः । यदि
तान् गणयति विधिर्गणयतु न खल्वीदृशं युक्तम् ॥] “सुंदरं एयं” इति
पाठः । धर्मार्थकामरहिता ये दिवसा निर्धनानामतिक्रान्ता, यदि तान्
गणयति विधिर्गणयतु न खल्वीदृशं युक्तम् । “सुंदरं एयं” इति पाठे
न खल्विदं सुन्दरम् ॥ १४५ ॥

1] ऊरे

४०

वज्जालगं

[146: १४,९-

- 146) संकुयइ संकुयंते वियसइ वियसंतयम्मि सूरम्मि ।
सिसिरे रोरकुडुवं पंकयलीलं समुव्वहइ ॥ ९ ॥

१५. पडुवज्जा [प्रभुपद्धतिः]

- 147) छज्जइ पडुस्स ललियं पिपाइ माणो खमा समत्थस्स ।
जाणंतस्स य भणियं मोणं न्व अयाणमाणस्स ॥ १ ॥
- 148) सच्चंरं वोलिज्जइ किज्जइ जं नियमणस्स पडिहाइ ।
अजसस्स न बीहिज्जइ पडुत्तणं तेण रमणिज्जं ॥ २ ॥
- 149) जम्मदिणे थणणिवड्डणभणण दिज्जंति धाइउळ्ळणे ।
पडुणो जं नीयय्या मणे तं खीरमाहप्पं ॥ ३ ॥

146) [संकुचति संकुचति विकसति विकसति सूर्ये । शिशिरे दरिद्रकुटुम्बं पङ्कजलीलं समुद्रहति ॥] शिशिरे दरिद्रकुटुम्बं पङ्कजलीलं कमलसादृश्यं समुद्रहति । सूर्ये संकुचति सति अस्तमयमाने संकुचति । विकसति उद्गच्छति सूर्ये विकसति विकाशं लभते । इत्यपदं प्रसारयति शीतभावात् । कमलमपि संकुचति मुकुलीभवति, विकसति तस्मिन् विकसति पुष्यतीत्यर्थः ॥ १४६ ॥

147) [राजते प्रमोर्लब्धितं प्रियाया मानः क्षमा समर्थस्य । जानतश्च भणितं मौनं चाजानतः ॥] प्रमोर्लब्धितं क्रीडितं शोभते । प्रियाया मानः क्षमा समर्थस्य । जानतो भणितमजानतो मौनम् । “छज्जइ” इति सर्वत्र सम्बध्यते ॥ १४७ ॥

148) [स्वच्छन्दं कथ्यते क्रियते यन्निजमनसः प्रतिभाति । अयशसो न भीयते प्रभुत्वं तेन रमणीयम् ॥] प्रभुत्वं तेन हेतुना रमणीयं मनोऽमीष्टम् । कथम् । स्वच्छन्दमुच्यते सेवकानां गाल्यादिकं क्रियते । यन्निजमनसः प्रतिभाति अयुक्तकरणमेव । यदयशस्तस्मान्न भीयते ॥ १४८ ॥

149) [जन्मदिने स्तननिपतनभयेन दीयन्ते धात्र्युत्सङ्गे । प्रभवो यन्नीचरता मन्ये तत्क्षीरमाहात्म्यम् ॥] प्रभवो यन्नीचरतास्तन्मन्ये क्षीर-माहात्म्यं स्तन्यकारणम् । कथमेवम् । यतः प्रभवो जन्मदिवसे तन्मातुः स्तननिपतनभयेन धात्री उपमाता तदुत्सङ्गे दीयन्ते । ये किल राज-

-153: १६.३]

सेवयषजा

४१

150) हिद्वद्वे जडनिवहं तद् य सुपत्ताऽ उत्तमंगेसु ।
जह होइ तरू तह जइ पहुणो ता किं न पज्जत्ते ॥ ४ ॥

१६. सेवयषजा [सेवरूपपद्धतिः]

151) जं सेवयाण दुक्खं चारित्तविवर्जितयाण नरणाह ।
तं होउ तुह रिक्खणं अहवा ताणं पि मा होउ ॥ १ ॥

152) भूमीशयणं जरचीरबन्धनं बन्धचेत्यं भिक्षा ।
मुनिचरियं दुग्गयसेवयाण धम्मो परं नास्ति ॥ २ ॥

153) जइ नाम कह वि सोणखं होइ तुलभगेण सेवयजणस्त ।
तं खवणयसंगारोहणं ष विग्गोवयसरहि ॥ ३ ॥

महिष्यामुत्पन्नास्ते कथं नीचा भवन्ति । परं धात्रीस्तन्यं पिबतां नीचत्वमेव भवति ॥ १४९ ॥

150) [अधोऽधो मूढनिवहं (जडनिवहं) तथा च सुपत्राणि (सुपात्राणि) उत्तमाङ्गेषु । यथा भवति तरुस्तथा यदि प्रभवस्तत् किं न पर्याप्तम् ॥] यथा भवति तरुस्तथा यदि प्रभवो भवेयुस्तत् किं न पर्याप्तम् । कथम् । अधोऽधो जडनिवहं तथा च सुपत्राणि शोभनच्छदानुत्तमाङ्गेषु । धारयन्तीत्यव्याहार्यम् । प्रभवः पुनस्तदुच्यः प्रतीपाः । अधोऽधः सुपात्राणि धारयन्ति । कोऽर्थः । सुपात्राणि विदुषस्तृणायापि न मन्यन्ते । उत्तमाङ्गेषु मूर्खवृन्दं सर्वथा संमानयन्तीत्यर्थः ॥ १५० ॥

151) [यत्सेवकानां दुःखं चारित्र्यविवर्जितानां नरनाथ । तद्भवतु तव रिपूणामथवा तेषामपि मा भवतु ॥] यत्सेवकानां दुःखं चारित्र्यविवर्जितानां नरनाथ, तद्दुःखं तव रिपूणां शत्रूणां भवतु, अथवा तेषामपि मा भवतु ॥ १५१ ॥

152) [भूमीशयनं जरचीरबन्धनं ब्रह्मचर्यं भिक्षा । मुनिचरितं दुर्गतसेवकानां धर्मः परं नास्ति ॥] भूमीशयनं जरचीरधारणं ब्रह्मचर्यं भिक्षा, यावत् मुनिचरित्रं दुर्गतसेवकानां, धर्मः परं नास्ति । मुनिचरित्रे सर्वं भवति । दुर्गतसेवकस्य च धर्ममृते ॥ १५२ ॥

153) [यदि नाम कथमपि सौख्यं भवति काकूतालीयेन सेवकजनस्य । तत्क्षपणकृत्संगारोहणमिव व्याकुलभावसतैः ॥] यदि नाम

४२

वज्रालम्बं

[154 : १६, ४-

- 154) ओलम्बिओ सि धम्ममि होज्ज णिंद नरिंद वच्चाओ ।
आलिहियकुञ्जरस्स व तुह पडु दाणं चिय न विहं ॥ ४ ॥
- 155) आसन्नफलो फणसो ध्व नाह सयलस्स सेवयजणस्स ।
अम्हं पुण पत्थिव पत्थिओ चि तालो तुमं जाओ ॥ ५ ॥
- 156) फणसेण समं महिमंडलमि का तरुवराण समसीसी ।
करिकुंभसच्छहं मग्गणाण जो देह फलणिवहं ॥ ६ ॥

कथमपि सौख्यं सेवकजनस्य तुलाप्रेण काकतालीयन्यायेन भवति, तदा
क्षपणकरवर्गारोहणमिव विगोपकशतैः । अयं भावः । यथा संन्यासिनो
मृतस्य श्राद्धैश्च तन्माहात्म्यान्तरविमानमारोहितस्य दददानं वाद्यमानमर्दलं
नीयमानस्य संस्काराय सुखं भवति, तथा सेवकजनस्याहर्निशं सेवां
कुर्वाणस्य । उक्तं च यतः । सेवया धनमिच्छद्भिः सेवकैः पश्य किं कृतम् ।
स्वातन्त्र्यं यच्छरीरस्य मूढैस्तदपि हारितम् ॥ १५३ ॥

154) [अवलम्बोऽसि धर्मे भूया इदानीं नरेन्द्र व्रजामः । आलि-
खितकुञ्जरस्येव तव प्रभो दानमेव न दृष्टम् ॥] हे नरेन्द्र, अवलगितो धर्मे
भूयाः । इदानीं व्रजामः । आलिखितकुञ्जरस्येव तव प्रभो दानं न दृष्टम् ।
यथा चित्रलिखितस्य कुञ्जरस्य दानं मदजलं न भवति, तथा तवा-
पीत्यर्थः ॥ १५४ ॥

155) [आसन्नफलो पनस इव नाथ सकलस्य सेवकजनस्य ।
अस्माकं पुनः पार्थिव प्रार्थितोऽपि तालस्त्वं जातः ॥] हे नाथ त्वं सर्वस्यापि
सेवकजनस्य आसन्नफलः । क इव । पनस इव । हे पार्थिव प्रार्थितोऽपि
त्वमस्माकं तालः संजातोऽसि । तालश्च शतवर्षं यावदेकदैव फलति
॥ १५५ ॥

156) [पनसेन समं महिमण्डले का तरुवराणां समशीर्षिका ।
करिकुम्भसदृशं मार्गणानां यो ददाति फलनिवहम् ॥] पनसेन समं
पृथ्वीवलये का तरुवराणां स्पर्धा, यो मार्गणानां याचकानां करिकुम्भ-
सदृशं फलनिवहं ददाति ॥ १५६ ॥

1] संस्कार्यदुखं

-160 : १६.१०]

सेवयवज्जा

४३

- 157) वरिसिद्धिसि तुमं जलधर भरिद्धिसि भुवणतराद् नीसेसं ।
तण्हासुसियसरीरे सुयम्मि वप्पीद्वयकुटुंबे ॥ ७ ॥
- 158) देहि त्ति कह नु भण्णइ सुपुरिसव्वहारवाहिरं वयणं ।
सेविज्जइ विणण्णं एसं द्विय पत्थणा लोप ॥ ८ ॥
- 159) भुंजंति कसणव्वसणा अभ्यन्तरसंस्थिता गणंदस्स ।
जे उण विधुरसहाया ते धवला बहिरं च्चेव ॥ ९ ॥
- 160) तंभाउ तिन्नि सुपभोहराउ चत्तारि पक्कलवइहा ।
निप्पन्ना रालयमंजरीउ सेवा सुहं कुणउ ॥ १० ॥

157) [वरिष्यसि त्वं जलधर भरिष्यसि भुवनान्तराणि निःशेषम् ।
तृष्णाशोषितशरीरे मृते चातककुटुम्बे ॥] वरिष्यसि त्वं जलधर, पूर-
यिष्यसि भुवनान्तराणि निःशेषम् । क सति । तृष्णाशोषितशरीरे चातक-
कुटुम्बे मृते सति ॥ १५७ ॥

158) [देहीति कथं नु भण्यते सुपुरुषव्यवहारबहिर्भूतं वचनम् ।
सेव्यते विनयेनैषैव प्रार्थना लोके ॥] कथं नु भण्यते देहीति सत्पुरुष-
व्यवहारबहिर्भूतं वचनम् । सेव्यते विनयेन एषैव प्रार्थना लोके लोकमध्ये
॥ १५८ ॥

159) [भुञ्जते कृष्णदशना अभ्यन्तरसंस्थिता गजेन्द्रस्य । ये
पुनर्विधुरसहायास्ते धवला बहिरेव ॥] गजेन्द्रस्य मुखाभ्यन्तरस्थिताः कृष्ण-
दशना भुञ्जते । ये पुनर्विधुरसहायास्ते धवला बहिरेव वर्तन्ते । अयमत्र
भावः । मलिनचित्ताः प्रभोरभ्यन्तरस्थिता विभवजातं भुञ्जते । ये पुनः
शुद्धस्वभावास्ते बहिःस्थिता एव केवलं हेशमनुभवन्ति ॥ १५९ ॥

160) [गावस्तिष्ठः सुपयोधराश्चत्वारः समर्थवृषभाः । निप्पन्ना
रालकमञ्जर्यः सेवा सुखं करोतु ॥] सेवा सुखं करोतु । सेवया पर्याप्तम् ।
किमिति । गावस्तिष्ठः सुपयोधराः, चत्वारश्च समर्था वृषभाः, निप्पन्ना
रालकमञ्जर्यः । अयं भावः । धेनुवृषभरालकधात्रेषु विद्यमानेषु सेवया-
लभितर्यः ॥ १६० ॥

ॐ

वज्रालङ्कारं

[161 : १६, ११ -

- 161) सखो छुहिओ सोहइ मढवेउलमंदिंरं च चत्वरं ।
नरणाह मह कुटुंबं छुहछुहिंरं पुब्बलं होइ ॥ ११ ॥

१७. सुहृदवज्जा [सुभटपद्धतिः]

- 162) जं दिच्चइ पहरपरव्वसेहि मुच्छागपहि पयमेकं ।
तह नेहस्स पयस्स व न याणिमो को समम्भहिओ ॥ १ ॥
- 163) भग्गे वि बले बल्लि वि साहणे सामिर निरुच्छाहे ।
नियमुजविक्रमसारा थकंति कुलुगया सुहडा ॥ २ ॥
- 164) विगलइ धणं न माणं झिज्जइ अणं न झिच्चइ पयावो ।
रूपं चलइ न पुरणं सिविणे वि मणंसिसत्थाणं ॥ ३ ॥

161) [सर्वो धवलितः शोभते मठदेवकुलमन्दिरं च चत्वरम् । नरनाथ मन कुटुम्बं सुधाधवलितं (क्षुधाक्षुधितं) दुर्बलं भवति ॥]
सर्वः छुहिओ सुधाधवलितः शोभते मठदेवकुलमन्दिरं च चत्वरकं चतुष्पथम् । अत्र शब्दच्छलः । एकत्र छुहिओ धवलितः । अन्यत्र क्षुधितः सुमुक्षाशुक्तः ॥ १६१ ॥

162) [यक्षीयते प्रहारपरवशैर्मूर्छागतैः पदमेकम् । तथा स्नेहस्य पदस्य वा न जानीमः किमन्यधिकम् ॥] यत् दीयते प्रहारपरवशैर्मूर्छागतैः पदं चरणविन्यास एकः । तथा स्नेहस्य पयसो वा न जानीमः किमन्यधिकम् । स्नेहपानीययोर्मध्ये ॥ १६२ ॥

163) [भग्नेऽपि बले बलितेऽपि साधने स्वामिनि निरुत्साहे । निजमुजविक्रमसारास्तिष्ठन्ति कुलोद्भवाः सुभटाः ॥] भग्ने बले, साधने बलिते पश्चाद्भूते, स्वामिनि निरुत्साहे, एवं समारसमर्दे निजमुजविक्रमसाराः कुलोद्भवाः सुभटास्तिष्ठन्ति, नेतरे कानरा नीचाश्चेति ॥ १६३ ॥

164) [विगलति धनं न मानः क्षीयतेऽङ्गं न क्षीयते प्रतापः । रूपं चलति न स्फुरणं स्वप्नेऽपि मनस्विसार्थानाम् ॥] विगलति धनं न मानः, क्षीयतेऽङ्गं न प्रतापः क्षीयते । रूपं चलति न स्फुरणं तेजः, स्वप्नेऽपि मनस्विसार्थानां सुभटानाम् इति ॥ १६४ ॥

1] अत्र शब्दे छलम्

~168 : १७.७]

सुहृडवज्जा

४५

- 165) अवग्राणिओ व्व संमाणिओ व्व नवसेवओ व्व कुविओ व्व ।
पहरइ कयावराहो व्व निम्मओ को वि संगामे ॥ ४ ॥
- 166) उयरे असिकापरिण अंतोहे निवडियम्मि चलणेसु ।
भमइ भडो जसलुद्धो ससंकलो मत्तहस्ति व्व ॥ ५ ॥
- 167) दाहिणकरेण खगं वामेण सिरं धरेइ निवडंतं ।
अंतावेडियचलणो जाइ भडो पक्कमेक्कस्स ॥ ६ ॥
- 168) अज्ज वि विदुरो सुपह्ण अज्ज वि पहरंति सुहृडसंघाया ।
अज्ज वि मज्झत्था जयसिरी वि ता जीव मा वच्च ॥ ७ ॥

165) [अपमानित इव संमानित इव नवसेवक इव कुपित इव ।
प्रहरति कृतापराध इव निर्भयः कोऽपि संग्रामे ॥] कोऽपि निर्भयः
प्रहरति संग्रामे । अपमानित इव, संमानित इव, नवसेवक इव, कुपित इव,
कृतापराध इव ॥ १६५ ॥

166) [उदरेऽसिदारितेऽन्त्रौघे निपतिते चरणयोः । भ्रमति
भटो यशोलुब्धः सशृङ्खलो मत्तहस्तीव ॥] भटो भ्रमति । किंविशिष्ट
इव^१ । सशृङ्खलो मत्तहस्तीव । किंविशिष्टः । यशोलुब्धः । क सति ।
उदरे खङ्गदारितेऽन्त्रौघे चरणयोर्निपतिते । खङ्गघातदारितोदरनिपतिता-
न्त्रमालानिगडितचरणः सुभटोऽन्दुकक्षिप्तपादस्य मत्तहस्तिन उपमा^२
धारयति ॥ १६६ ॥

167) [दक्षिणकरेण खङ्गं वामेन शिरो भाग्यति निपतत् ।
अन्त्रावेष्टितचरणो याति भट एकैकस्य ॥] याति भट एकैकस्य प्रति-
सुभटस्य । किंविशिष्टः । अन्त्रमालावेष्टितचरणः । पूर्वं किं करोति ।
दक्षिणकरेण खङ्गं, वामेन निपतत् परच्छिन्नं शिरो धारयति ॥ १६७ ॥

168) [अद्यापि विधुरः सुप्रभुरद्यापि प्रहरन्ति सुभटसंघाताः ।
अद्यापि मध्यस्था जयश्रीरपि तस्माज्जीव मा व्रज ॥] अद्यापि विधुरः
प्रभुरद्यापि प्रहरन्ति सुभटसंघाताः । अद्यापि मध्यस्था जयश्रीरियं

1 J and Laber वाइ (= थायइ = धावति) 2 J कथंभूत इव. 3 J औपम्यम्.

४६

षड्जालम्

[169 : १७८-

- 169) नेच्छइ सगगमणं कुवइ भडो सुखवह्नि निज्जन्तो ।
गरुपडिवक्खपेल्लियसामिपकज्जे अणिग्गाए ॥ ८ ॥
- 170) एको वि को वि नियगोत्तभूषणो धरउ जणणित्थरग्गि ।
जो रिउयडाण समुहो परंमुहो परकलत्ताणं ॥ ९ ॥
- 171) वियडं सो परिसक्कउ सामिपसायं च सो समुव्वहउ ।
दुब्बारवैरिवारणनिवारणा जस्स भुयदंडा ॥ १० ॥
- 172) पक्कं दंतम्मि पयं वीयं कुंमग्गि तइयमलदंतो ।
बलिवंधविलसियं महुमहस्स आलंबए सुहडो ॥ ११ ॥

मस्त्वामिनं नालिङ्गति । अत एव हे जीव सा व्रजेति सुभटप्रकाण्डवचन-
मिदम् ॥ १६८ ॥

169) [नेच्छति स्वर्गगमनं कुप्यति भटः सुखधूमिनीयमानः ।
गुरुकमतिपक्षिस्तस्वामिकार्येऽनिर्मिते ॥] कश्चिःसुभटः स्वर्गगमनं नेच्छति ।
सुखधूमिश्च नीयमानः स्वर्गं, ताम्यः कुप्यति । क सति । गुरुप्रतिभट-
प्रेरितस्वामिकार्येऽनिर्मितेऽकृते सति । अयमत्र भावः । स्वामिकार्यकरणोत्थित-
यशःप्रसरं विहाय, गत्वरं स्वर्गतरुणीमुखं तृणामापि न मन्यत इति ॥ १६९ ॥

170) [एकोऽपि कोऽपि निजगोत्रभूषणो धियतां जनन्युदरे ।
यो रिपुघटानां संमुखः पराङ्मुखः परकलत्रेभ्यः ॥] एकोऽपि निजगोत्र-
भूषणं, तं जनन्युदरे धारयतु । यो रिपुघटानां संमुखोऽप्योद्धा । पराङ्मु-
खश्च परकलत्रेभ्यः । एतेनैतस्य शौर्यशीलशालित्वं व्यज्यते ॥ १७० ॥

171) [विकटं स परिकामतु स्वामिप्रसादं च स समुद्रहतु ।
दुर्वारवैरिवारणनिवारणौ यस्य भुजदण्डौ ॥] स विकटं परिशक्नोतु
(परिष्कृत्तु), स्वामिप्रसादं च स समुद्रहतु । दुर्वारवैरिवारणनिवारणौ यस्य
भुजदण्डौ । यो दुःसहशत्रुतामजनिवारणबाहुदण्डो भवति ॥ १७१ ॥

172) [एकं दन्ते पदं द्वितीयं कुम्भे तृतीयमलम्बमानः । बलि-
बन्धविलसितं मधुमयनस्यालम्बते सुभटः ॥] सुभटो बलिबन्धविलसितं
महुमहस्स वामनमूर्तेर्विष्णोरालम्बते । किं कुर्वाणः सुभटः । एकं पदं चरण-

-175: १७, १४]

सुहृदवज्रा

६७

- 173) चलचमरकर्णचालिरविज्जिज्जंतो भटो गह्वरेण ।
ओ सुवह सामिकयकज्जणिभरो दंतपल्लंके ॥ १२ ॥
- 174) गाढासनस्य कस्य च उपरे निहतस्य मण्डलाग्रेण ।
अहं महीद पण्डियं तुरंगपिष्टिद्वियं अहं ॥ १३ ॥
- 175) सद्भावे प्रमुह्यते जीवे स्वर्गे यशसि जगति सकले ।
स्थापिते रणे शिरसि कृतकार्यो नर्तितः सुभटः ॥ १४ ॥

विन्यासं दन्ते, द्वितीयं कुम्भे, तृतीयं पदमलममानः । उक्तं च । एको पाउ
पयाले बीओ बंमंडमंडलविलगो । तदो रोसपुरंतो बल्लिवंधे वामणो
जयइ ॥ १७२ ॥

173) [चलचामरकर्णचञ्चलवीज्यमानो भटो गजेन्द्रेण । अहो
स्वपिति स्वामिकृतकार्यनिर्भरो दन्तपल्यङ्के ॥] ओ इति अहो । भटः
स्वपिति दन्तपल्यङ्के स्वामिकृतकार्येण निर्भरो निश्चिन्तः । किं क्रियमाणः ।
चलचामरौ यौ कर्णौ, ताम्यां चालनशीलाम्यां (! चलनशीलाम्यां)
वीज्यमानः । केन गजेन्द्रेण हस्तिना । कोऽर्थः । हस्तिना कृतप्रहारोऽपि
तदन्तमारूढः सन् मृत एव तिष्ठति । ज्ञायते किल कर्णचमरवीज्यमानः
कृतस्वामिकार्यनिश्चिन्तः स्वपिति । अन्योऽपि यो नरः कृतस्वामिकार्यो
भवति, स निश्चिन्तः सन् पल्यङ्के चामरैर्वीज्यमानः शेते ॥ १७३ ॥

174) [गाढासनस्य कस्याप्युदरे निहतस्य मण्डलाग्रेण । अहं
मह्यां पतितं तुरंगपृष्ठस्थितमर्थम् ॥] कस्यचित् सुभटस्यार्थं मह्यां पतितम् ।
यतः किंविशिष्टस्य । उदरे मण्डलाग्रेण खड्गेन निहतस्य प्रहतस्य । अर्थं
च तुरंगपृष्ठस्थितम् । तत्र कारणमाह विशेषणद्वासा । किंविशिष्टस्य ।
गाढासनस्य । अनेन सुभटस्य योधित्वं शूरत्वमुक्तम् ॥ १७४ ॥

175) [सद्भावे प्रमुह्यते जीवे स्वर्गे यशसि जगति सकले ।
स्थापिते रणे शिरसि कृतकार्यो नर्तितः सुभटः ॥] सुभटो नर्तितः ।
किंविशिष्टः । कृतकार्यः । क सति । सद्भावे प्रमुह्यते, जीवे स्वर्गे, यशसि
जगति सकले, रणे शिरसि स्थापिते कृतकृत्यः । सद्भावं युद्धे निष्कपटत्वं

४८

वज्रालोक

[176 : १७.१५—

- 176) छिन्ने रणमि बहुपहुपसायमालापडिच्छिरे सीसे ।
उत्तिण्णयरुयभारं च नच्चियं नरवरकबन्धं ॥ १५ ॥
- 177) पक्ष्वाणिलेण पदुणो विरमउ मुच्छं ति पासपडिण ।
गिअंतकड्डुणं वूसद्धं पि साद्धिज्जइ भडेण ॥ १६ ॥
- 178) वच्छत्थलं च सुहडस्स रुहिरकुंकुमविलित्तयंगस्स ।
वरकामिणि व्यं चुंबइ उरे निसआ सिवा वयणं ॥ १७ ॥

जानानः स्वामी दृष्टदयः कृतः । कृतयुद्धः सन् मृतः स्वर्गे जीवं स्थापया-
मास । निःशङ्कयुद्धोत्थितकीर्तिप्रसरेण जगद् धवलयामास । मृतः सन्
पतितशिरसा महीमानर्चं । इति कृतकार्यो निष्कबन्धः सुभटो ननर्त ।
सुभटसहस्रमरणे रणे सुभटो नृत्यतीति बहुश्रुताः कथयन्ति । प्रायः सहस्र-
नाशे समरमुखे नृत्यति कबन्धः ॥ १७५ ॥

176) [छिन्ने रणे बहुप्रमुप्रसादमालाप्रादिणि शीर्षे । उत्तीर्ण-
गुरुकभारमिव नर्तितं नरवरकबन्धम् ॥] नरवरकबन्धं नर्तितम् । उत्प्रेक्षते ।
उत्तीर्णगुरुकभारमिव । कथं ज्ञायते । रणे शीर्षे छिन्ने सति । किंविशिष्टे
शीर्षे । बहुप्रमुप्रसादमालाप्रतीक्षणशीले । अयं भावः । अनवरतप्राप्तस्वामि-
प्रसादवृन्दाप्यायितशरीरः सकलमेव कालं युद्धमेव वाञ्छते । ततश्च प्राप्तयुद्धः
केन प्रकारेण स्वामिप्रसादानुष्यं यास्यामीति धिया विचिन्त्य तावद्युधे
युधि, यावच्छिरो निपपात । ततश्च दत्तस्वामिप्रसाद उत्तीर्णशिरोभारः सन्
ननर्तेव ॥ १७६ ॥

177) [पक्षानिलेन प्रभोर्विरमतु मूर्छेति पार्श्वपतितेन । गृध्रान्त्रकर्षणं
दुःसहमपि सद्यते भटेन ॥] भटेन गृध्रैरन्त्रकर्षणं दुःसहमपि सद्यते ।
किंविशिष्टेन । स्वस्वामिपार्श्वपतितेन । किमिति जीवता सामर्थ्यवतापि
सद्यत इत्याह । इति कथम् । प्रभोर्मूर्छा एतत्पक्षानिलेन विरमत्विति । एतेन
स्वामिमक्तत्वं कौलीन्यं च दर्शितम् ॥ १७७ ॥

178) [वक्षःस्थलं च सुभटस्य रुधिरकुंकुमविलिप्ताङ्गस्य । वर-
कामिनीव चुम्बत्युरसि निषण्णा शिवा वदनम् ॥] शिवा शृगाली

1 J reads here and elsewhere किभूत or कथंभूत for किंविशिष्ट.

-181 : १८.३]

धवलवज्जा

४९

१८. धवलवज्जा [धवलपद्धतिः]

- 179) संचूर्णियथोरजुयप्पहारसंजणियगरुक्किणसोहो ।
धवलस्स महाभरकड्डणाइ कंधो च्चिय कहेइ ॥ १ ॥
- 180) अह मरइ धुरालगो संचूर्णियसंधिबन्धणो धवलो ।
न ह्य पामरस्स विधुरे आरापरिघट्टणं सहइ ॥ २ ॥
- 181) अह तोइइ नियकंधं अह कड्डइ गुरुभरम्मि दुब्बोज्झं ।
धवलो धुरम्मि जुत्तो न सहइ उच्चारियं व्हं ॥ ३ ॥

कस्यचित् सुभटस्योरसि निषण्णा वदनं चुम्बति । किंविशिष्टस्य ।
रुधिरमेव कुंकुमं तेन विलिप्ताङ्गस्य । वरकामिनीव । यथा वरकामिनी
कुंकुमविलिप्ताङ्गस्य स्वकमितुः कामार्ता वदनं चुम्बति । अयं भावः ।
शङ्खखण्डितशरीरक्षुतास्रप्लावितमुखवक्षःस्थलं सुभटमवलोक्य शृगाली रुधिर-
मांसलैल्यात् तदुपरि निपपात । अतोऽनुमीयते (? अत उपमीयते)
वरकामिन्या सहेति ॥ १७८ ॥

179) [संचूर्णितपृथुयुगप्रहारसंजनितगुरुक्किणशोभः । धवलस्य
महाभरकर्षणानि स्कन्ध एव कथयति ॥] धवलस्य महाभरकर्षणानि
स्कन्ध एव कथयति । किंविशिष्टः । संचूर्णितदीर्घयुगप्रहारसंजनित-
गुरुक्किणशोभः । संचूर्णितश्चासौ विस्तीर्णयुगप्रहारसंजनितगुरुक्किणशोभ-
श्चेति कर्मधारयः ॥ १७९ ॥

180) [अथ म्रियते धुरालग्नः संचूर्णितसन्धिबन्धनो धवलः ।
न खलु पामरस्य विधुर आरापरिघट्टनं सहते ॥] अथ म्रियते धुरालग्नः
संचूर्णितसन्धिबन्धनः । न खलु विधुरे पामरस्य आरापरिघट्टनं सहते
धवलः ककुब्धान् ॥ १८० ॥

181) [अथ त्रोटयति निजस्कन्धमथ कर्षति गुरुभरे दुर्बाह्वम् ।
धवलो धुरि युत्तो न सहत उच्चारितं प्रेरणम् ॥] अथ त्रोटयति निजस्क-
न्धम्, अथ कर्षति गुरुभरे दुर्बाह्वं वस्तु । धवलो धुरि युत्तो न सहत
उच्चारितं प्रेरणम् ॥ १८१ ॥

५४ ४

५०

वज्रजालगं

[182 : १८४ -]

- 182) चिकणचिक्खल्लचहुद्वचक्रयके भरम्मि जाणिहिसि ।
अविसेसत्रय गह्वइ परंमुहो जं सि धवलाणं ॥ ५ ॥
- 183) अमुणियगुणो न जुण्यइ' न मुणिज्जइ म य गुणो अजुत्तस्स ॥
थके भरे विसूरइ अज्ववग्गं गओ धवलो ॥ ५ ॥
- 184) सो च्चिय सपडे सो च्चिय हलम्मि सो च्चिय बहेइ पिट्ठीए ।
बहुगोधनो वि हल्लिको नन्दइ एक्केण धवलेण ॥ ६ ॥
- 185) कुतो लब्धंति धुरंधरा धवला भरसमर्थाइ ।
अविधुरे गुरुभारं कट्ठंति य लीलमत्ताए ॥ ७ ॥

182) [चिकणकर्दममग्नचक्रस्थिते भरे ज्ञास्यसि । अविशेषज्ञ-
गृहपते पराद्मुखो यदसि धवलेभ्यः ॥] गृहपतेऽविशेषज्ञ, यद् धवलेभ्यः
पराद्मुखोऽसि, तद् भरे ज्ञास्यसि । किंविशिष्टे भरे । चिकणः स्थान-
श्चासौ चिकखलो कर्दमः, तत्र चहुई मग्नं यत् चक्रं, तेन यको स्थितः ।
तस्मिन्नेवंविधे भरे सति । कश्चनाविशेषज्ञस्तत्तद्विधुरे सहायभूतभृत्यः पश्चाद्-
व्यसनशतपतितकुटुम्ब एवमुच्यते ॥ १८२ ॥

183) [अज्ञातगुणो न जुज्यते न ज्ञायते स च गुणोऽयुक्तस्य ।
स्थिते भरे खिद्यतेऽपूर्ववत्त्वां गतो धवलः ॥] अज्ञातगुणोऽनसि न
योज्यते । स च गुणस्तस्यायोजितस्य न ज्ञायते । धवलोऽपूर्ववत्त्वां गतोऽ-
पूर्वेण सह योजितो भरे स्थिते सति विसूरइ खिद्यते ॥ १८३ ॥

184) [स एव शकटे स एव हले स एव बहति पृष्ठे । बहु-
गोधनोऽपि हालिको नन्दत्येकेन धवलेन ॥] हालिको प्रामर्णाव्बहुगोधनोऽ-
प्येकेन धवलेन नन्दति, हृष्यति, समृद्धो भवति वा । कथम् । तदेव
दर्शयति । स एव शकटेऽनसि, स एव हले, स एव बहति पृष्ठाम् ।
अतः कारणादेको धवलः सकलमपि कार्यं गृहपतेः साधयतीत्यर्थः ॥ १८४ ॥

185) [कुतो लब्धन्ते धुरंधरा धवला भरसमर्थाः । अतिविधुरे
गुरुभारं कर्षन्ति च लीलामात्रेण ॥] कुतो लब्धन्ते धुरंधरा भरसमर्थाः ।

1 1, / जुज्जइ

.-189 : १९४]

विंशवज्जा

५३

१९. विंशवज्जा [विन्ध्यपद्धतिः]

- 186) दंतच्छोहं तडवियडमोडणं सरसपल्लुबुल्लिहणं ।
अइ विंशो च्चिय न सहइ ता करिणो कत्थ पयंति ॥ १ ॥
- 187) सा रेवा ताइ पाणियाइ ते च्चेव करिणिसंघाया ।
सा सल्लइ सल्लइ मयवरस्स विंशं मुयंतस्स ॥ २ ॥
- 188) विंशेण विणा वि गया नरपइभवणेसु गोरविज्जंति ।
विंशो न होइ अगओ गणहि बहुरहि वि गणहिं ॥ ३ ॥
- 189) गोमहिसतुरंगाणं पसूण सव्वाण जुज्जर ठाणं ।
दड्ढगहंदाण पुणो अह विंशो अह महाराओ ॥ ४ ॥

धवलाः । अत्र प्राकृते पुंस्त्वेऽपि नपुंसकत्वम् । यतस्तेऽतिविधुरे नद्युत्तरे
नद्युच्चतटादौ गुरभरं लीलयैव कर्षन्ति । एवंविधा धवला दुर्लभाः ॥ १८५ ॥

186) [दन्तक्षोभं तटविकटमोटनं सरसपल्लवोल्लेखनम् । यदि
विन्ध्य एव न सहते तत् करिणः कुत्र व्रजन्ति ॥] दन्तक्षोभं, तटविकट-
मोटनं, सरसपल्लवोल्लेखनं सरसपल्लवव्रोटनं यदि विन्ध्यो न सहते तदाः
करिणः कुतो व्रजन्ति । न कुत्रापि ॥ १८६ ॥

187) [सा रेवा तानि पानीयानि ते चैव करिणीसंघाताः ।
सा सल्लकी शल्यायते गजवरस्य विन्ध्यं मुञ्चतः ॥] सा रेवा नर्मदा ।
तानि लोकोत्तराणि स्वादूनि पानीयानि । त एव स्नेहलः करिणीसंघाताः ।
गणिकारिकावृन्दानि (?) । सा सरसपल्लवा सल्लकी गजवरस्य शल्यायते ।
किं कुर्वतः । विन्ध्यं मुञ्चतः । एते पदार्था विन्ध्योत्पन्नाः ॥ १८७ ॥

188) [विन्ध्येन विनापि गजा नरपतिभवनेषु गौरविता भवन्ति ।
विन्ध्यो न भवत्यगजो गजैर्बहुभिरपि गतैः ॥] विन्ध्येन विनापि गजा
नरपतिभवनेषु गौरव्यन्ते । विन्ध्योऽगजो न भवति गजैर्बहुभिरप्यन्यत्र गतैः ॥
एतेन गजविन्ध्ययोरपि परस्परं शोभातिशयः ॥ १८८ ॥

189) [गोमहिषतुरंगाणां पशूनां सर्वेषां युज्यते स्थानम् । दग्ध-
गजेन्द्राणां पुनरयं विन्ध्योऽयं महाराजः ॥ १८९ ॥]

1] अत्र प्राकृते नपुंसकेऽपि पुल्लम्

२०. गयघज्जा [गजपद्धतिः]

- 190) वियलियमण गयजोव्वणेण हलुंतदंतमुसलेण ।
अज्ज वि वणं सणाहं जुहादिव पइ जियंतेण ॥ १ ॥
- 191) अज्ज वि संभरइ गओ मज्जंतो सरवरम्मि लीलाए ।
जं करिणिकरग्गुमूलिण पहाओ मुणालेण ॥ २ ॥
- 192) मा सुमरसु चंदणपल्लवाण करिणाह गेणह तिणकवलं ।
आ जह परिणमइ दसा तं तह धीरा पडिच्छति ॥ ३ ॥
- 193) मा ह्विज्जसु अणुदियहं करिणिघिओएण मूढ करिणाह ।
सोक्खं न होइ कस्स वि निरंतरं पत्थ संसारे ॥ ४ ॥

190) [विगलितमदेन गतयौवनेन चलदन्तमुसलेन । अद्यापि वनं सनाथं यूथाधिप त्वया जीवता ॥] हे यूथाधिप, अद्यापि त्वया जीवता वनं सनाथं सस्त्रामि । “ पइ मइ ” इति त्वया मयेत्यर्थे । किंविशिष्टेन । विगलितमदेन, गतयौवनेन, चलदशनमुसलेन ॥ १९० ॥

191) [अद्यापि संस्मरति गजो मज्जन् सरोवरे लीलया । यत् करिणीकराग्रोन्मूलितेन प्रहतो मृणालेन ॥] अद्यापि गजः संस्मरति । किमिति । यत् प्रहतो मृणालेन । किंविशिष्टेन । करिणीकराग्रोन्मूलितेन । किं कुर्वन् । सरोवरे लीलया मज्जन् ॥ १९१ ॥

192) [मा स्मर चन्दनपल्लवानां करिनाथ गृहाण तृणकवलम् । या यथा परिणमति दशा तां तथा धीराः प्रपद्यन्ते ॥] मा स्मर चन्दन-पल्लवानां करिनाथ गृहाण तृणकवलम् । या यथा परिणमति दशा तां तथा धीराः प्रतीच्छन्ति । चन्दनपल्लवान् परित्यज्य प्राप्तानि तृणानि भक्षयेत्यर्थः ॥ १९२ ॥

193) [मा क्षीयस्वानुदिवसं करिणीवियोगेन मूढ करिनाथ । सौख्यं न भवति कस्यापि निरन्तरमत्र संसारे ॥] हे मूढ करिनाथ, अनु-दिवसं करिणीवियोगेन मा खिणस्व । सौख्यं न भवति कस्याप्यनवरतमत्र संसारे ॥ १९३ ॥

-198 : २०.९]

गयवज्जा

५३

- 194) जायासुतविरहविसंशुलस्य जूहाद्विवस्स विंशमि ।
ते सरसपल्लवा सल्लहं विसकवलसारिच्छा ॥ ५ ॥
- 195) गरुयल्लुहाउलियस्स य वल्लहकरिणीसुहं भरंतस्स ।
सरसो मृणालकवलो गयस्स हत्थे च्चिय विलीणो ॥ ६ ॥
- 196) तह नीससियं जूहाद्विवेण चिरविलसियं भरतेण ।
करगहियं सिणकवलं हरियं जह झत्ति पज्जलियं ॥ ७ ॥
- 197) विरहपलित्तो रे वरगहं मा भंज सयलवणराई ।
उम्मूलिणं वि विंशे विरहावस्था तह च्चेय ॥ ८ ॥
- 198) जूहाओ षणमहणं गहणाउ सरं सराउ गिरिसिद्धं ।
सिद्धरादित्तो पुद्दविं निपह हत्थी प्रियाविरहे ॥ ९ ॥

194) [जायासुतविरहविसंशुलस्य यूथाधिपतेर्विन्ध्ये । ते सरस-
पल्लवाः सल्लव्या विपकवलसदृशाः ॥] विन्ध्ये यूथाधिपतेस्ते सरसपल्लवाः
सल्लव्या विपकवलसदृशाः । कारणं विशेषणद्वारेणाह । किंविशिष्टस्य
यूथाधिपतेः । जायासुतविरहविसंशुलस्य ॥ १९४ ॥

195) [गुरुक्षुधाकुलितस्य च वल्लभकरिणीसुखं स्मरतः । सरसो
मृणालकवलो गजस्य हस्त एव विलीनः ॥] गजस्य सरसो मृणालकवलो
हस्त एव विलीनो हस्त एव स्थितः । न तु भक्षितः । कारणमाह । वल्लभ-
करिणीसुखं स्मरतः । कदाचिद् अक्षुधितो भवेत् । गरुयल्लुहाउलियस्स
वि वृहत्क्षुधाकुलितस्यापि ॥ १९५ ॥

196) [तथा निःश्वसितं यूथाधिपेन चिरविलसितं स्मरता ।
करगृहीतं तृणकवलं हरितं यथा झटिति प्रज्वलितम् ॥] तथा निःश्वसितं
यूथाधिपेन चिरविलसितं स्मरता, यथा करगृहीतं हरितमपि आर्द्रतृण-
कवलं झटिति प्रज्वलितम् ॥ १९६ ॥

197) [विरहप्रदीप्त रे वरगजेन्द्र मा भङ्ग्वि सकलवनराजीः ।
उन्मूलितेऽपि विन्ध्ये विरहावस्था तथैव ॥] विरहप्रदीप्त रे वरगजेन्द्र मा
भङ्ग्य सकलवनराजीः, यतो विन्ध्येऽप्युन्मूलिते विरहावस्था तथैव ॥ १९७ ॥

198) [यूथाद्वनगहनं गहनात्सरः सरसो गिरिशिखरम् । शिख-
रात्पृथिवी पश्यति हस्ती प्रियाविरहे ॥] हस्ती प्रियाविरहे यूथाद्वन-

- 199) करिणिकरपियणवसरससल्लईकवलभोयणं दंती ।
जइ न मरइ सुमरंतो ता कि किसिओ वि मा होउ ॥ १० ॥

२१. सीहवज्जा [सिंहपद्धतिः]

- 200) किं करइ कुरंगी बहुसुण्हि व्यवसायमाणरहिपिहि ।
पक्केण वि गयघडदारणेण सिंही सुहं सुवइ ॥ १ ॥
- 201) जाइविसुद्धाण नमो ताण मण्दाण अहह जियलोए ।
जे जे कुलम्मि जाया ते ते गयकुंभणिहलणा ॥ २ ॥

गहनं पश्यति, वाञ्छतीति यावत् । गहनात् सरः सरोवरम् । सरोवरा-
द्विरिशिखरम् । गिरिशिखरात् पृथ्वीं वाञ्छति । विरहात्तद्वनात् (? विरहा-
सहनत्वात्) अपि स्थितिं न भजते ॥ १९८ ॥

199) [करिणीकरार्पितनवसरससल्लकीकवलभोजनं दन्ती । यदि
न म्रियते स्मरस्तदा किं कश्चितोऽपि मा भवतु ॥] दन्ती यदि न म्रियते
तदा कश्चोऽपि किं मा भवतु । किं कुर्वन् । स्मरन् । किं तत् । कस्मिन्-
करार्पितनवसर्दसल्लकीकवलभोजनम् । अयमत्र भावः । आत्मवल्लभाशुण्डा-
दण्डार्पितसल्लकीकवलभोजनं स्मरतो मरणं संभवति का कथा कार्यस्येति
॥ १९९ ॥

200) [किं करोति कुरङ्गी बहुसुतैर्व्यवसायमानरहितैः । एके-
नापि गजघटादारकेण सिंही सुखं स्वपिति ॥] व्यवसायमानरहितैर्बहुसुतैः
कुरङ्गी हरिणी किं करोति । तथा बहुसुतेष्वपि विद्यमानेषु मृगी न निर्भया
भवति । सिंही पुनः सुखं स्वपिति, एकेनैव सुतेन सिंहकिशोरकेण ।
यतः किंविशिष्टेन । गजघटादारकेण । अत एव निर्भया सिंही भवती-
त्यर्थः ॥ २०० ॥

201) [जातिविशुद्धेभ्यो नमस्तेभ्यो मृगेन्द्रेभ्योऽहह जीवलोके ।
ये ये कुले जातास्ते ते गजकुम्भनिर्दलनाः ॥] अहह इति अद्भुते ।
तेभ्यो मृगेन्द्रेभ्यो नमो नमस्कारोऽस्तु । क्व । जीवलोके । किंविशिष्टेभ्यः ।
जातिविशुद्धेभ्यः । यतस्तेषां कुले ये ये जातास्ते ते गजकुम्भनिर्दलनाः
॥ २०१ ॥

-204 : २२.१]

बाहवज्जा

५५

- 202) मा जाणह जह' तुंगस्तणेण पुरिसाण होइ सोडीर ।
मडहो वि मरंदो करिवराण कुम्भस्थलं दलइ ॥ ३ ॥
- 203) वेणिण वि रणुण्णञ्जा बज्झंति गया न चेव केसरिणो ।
संभाविज्जइ मरणं न गंजणं धीरपुरिसाणं ॥ ४ ॥

२२. बाहवज्जा [व्याधपद्धतिः]

- 204) एकसरपहरदारियमाद्दगईदजुज्झमाभिडिपि ।
वाहि न लज्जसि नचसि दोहगो पापडिज्जंते ॥ १ ॥

202) मा जानीत यथा तुङ्गत्वेन पुरुषाणां भवति शौण्डीर्यम् ।
लघुरपि मृगेन्द्रः करिवराणां कुम्भस्थलं दलयति ॥] पुरुषाणां तुङ्गत्वेन
शौण्डीर्यं बलं भवति इति सा स्म जानीत । तुङ्गत्वेन न किमपि सिध्यति ।
मृगेन्द्रो लघुरपि करिवराणां हस्तिराजानां कुम्भस्थलं दारयति । केवलं
तेज एव कारणं न त्वचैस्त्वम् । मडहो लघुः । देशीयपदमिदम् । अप्रेऽपि
वक्ष्यति मालतीपद्मनां यथा “मडहा मालङ्कलिया” (गाथा २३०)
इति ॥ २०२ ॥

203) [द्वावप्यरण्योत्पन्नौ बध्यन्ते गजा न चैव केसरिणः । संभाव्यते
मरणं न कलङ्को धीरपुरुषाणाम् ॥] बध्यन्ते गजा न चैव केसरिणः ।
उभयेऽपि किंविशिष्टाः । अरण्योत्पन्नाः । यतो मरणमेव संभाव्यते न गंजनं
विगोपकं धीरपुरुषाणाम् ॥ २०३ ॥

204) [एकशरप्रहारदारितमृगेन्द्रगजेन्द्रयुद्धे प्रवृत्ते । व्याधि न
लज्जसे नृत्यसि दीर्भाग्ये प्रकट्यमाने ॥] एकशरप्रहारदारितमृगेन्द्रगजेन्द्र-
युद्धे प्रवृत्ते, हे व्याधि व्याधवनिते, न लज्जसे, नृत्यसि । यतः दीर्भाग्ये
प्रकटीक्रियमाणे । अयं भावः । एकशरप्रहारपातितसिंहगजं भर्तारमव-
लोक्य शौर्यवतो वनितास्मीति गर्वायमाणा व्याधवधूर्ननर्त । तां च नृत्यन्ती
समवलोक्य तत्सखी ब्रूते । हे मूढे, त्वत्पतिश्चेत् त्वय्यासक्तो भवेत् ततः
किं, बहुभिरपि शरप्रहारैर्हरिणं हन्ति । अत एव त्वय्यननुरक्तत्वाच्छ्रित-
क्षयाभावे गजेन्द्रमृगेन्द्रावेकैर्नैव शरेण जवान । अतस्तव नर्तनं निजदीर्भाग्य-
प्रकटनाय प्रत्युत्तेदमिति । प्राकृते पहरपहारौ शब्दौ द्वावपि भवतः
॥ २०४ ॥

1 B, C, G, I, Laber जह

५६

वज्जालगं

[205 : २२.२-

- 205) कत्तो तं रायघरेसु विलसियं जं घरम्मि वादस्स ।
गयकुंभवियारियमोत्तिपिहि जं जंगलं किणइ ॥ २ ॥
- 206) अज्ज कयत्थो दियहो वाहवहू खवजोव्वणुममइया ।
सोहमं धणुरंपच्छलेण रच्छासु विक्खिरइ ॥ ३ ॥
- 207) ओ खिप्पइ मंडलमारुएण गेहंणणाउ वाहीप ।
सोहगयववडाइ व्व धणुरभोरंपरिच्छोली ॥ ४ ॥
- 208) जह जह वडुंति थणा तह तह सिज्जंति पंच वत्थूणि ।
मज्झं पइ कीयंडं पल्लियुवाणा सबत्तीओ ॥ ५ ॥

205) [कुतस्तद्राजगृहेषु विलसितं यद्गृहे व्याधस्य । गजकुम्भ-
विदारितभौक्तिकैर्यज्जंगलं क्रीयते ॥] कुतस्तद्राजगृहेषु विलसितं यद् गृहे
व्याधस्य वर्तते । कथम् । यद्गजकुम्भविदारितभौक्तिकैरुपलक्षितं मांसं
क्रीयते ॥ २०५ ॥

206) [अथ कृतार्थो दिवसो व्याधवधू रूपयौवनोन्मत्ता ।
सौभाग्यं धनुरुल्लिखनच्छलेन रथ्यासु विष्करति ॥] अथ कृतार्थो दिवसो
व्याधवधू रूपयौवनोन्मादिता सौभाग्यं धनुरुल्लिखनव्याजेन रथ्यासु विस्तृ-
णोति । अयं भावः । तस्यामासकनः शक्तिश्चात् प्रत्यहं धनुस्तनूकरोति
भर्ता । तस्य च त्वगुत्करं कचकरं रथ्यायां निक्षिपति तद्वधूः । ज्ञायते
किलाल्मीयं सौभाग्यं लोकेषु दर्शयति ॥ २०६ ॥

207) [अहो क्षिप्यते मण्डलमारुतेन गेहाङ्गणाद्व्याधवध्वाः ।
सौभाग्यध्वजपटानीत्र धनूरजस्त्वक्पक्षितः ॥] ओ अहो मंडलमारुएण
मण्डलीयातेन धनूरजस्त्वक्पक्षितः क्षिप्यत उड्डीयते । कस्मात् । गेहाङ्ग-
णात् । सौभाग्यध्वजपटाकेव व्याधवध्वाः ॥ २०७ ॥

208) [यथा यथा वर्धते स्तनौ तथा तथा क्षीयन्ते पञ्च वस्तूनि ।
मध्यं पतिः कोदण्डः पल्लियुवानः सपत्न्यः ॥] यथा यथा वर्धते स्तनौ
व्याधवध्वास्तथा तथा क्षीयन्ते (? क्षीयन्ते) पञ्च वस्तूनि । कानि तानी-
त्याह । मध्यमुदरम् । पतिः । कोदण्डः । पल्लियुवानः । सपत्न्यः
॥ २०८ ॥

-212 : २९, ९]

वाह्यज्जा

५३

- 209) जह जह षड्वन्ति थणा वियसइ मयणो सवम्महा दिद्वी ।
तह तह वाहजुवाणो दिवहे दिवहे घणुल्लिहइ ॥ ६ ॥
- 210) जह जह न चडइ चाधो उम्मिल्लइ करह पल्लिणाहस्स ।
तह तह सुण्हा विष्कुल्लगण्डविवरुम्मुही इसइ ॥ ७ ॥
- 211) दिन्नं थणाण अग्यं करिणीजुहेण वाह्यहुयाय ।
रंडत्तणं न पत्तं हे सुन्दरि तुह पसायण ॥ ८ ॥
- 212) सिहिपेहुणावयंसा बहुया वाहस्स गद्विरी भमइ ।
गयमुत्तागहियपसाहणाण मज्जे सवत्तीणं ॥ ९ ॥

209) [यथा यथा वर्धते स्तनौ विकसति मदनः समन्मया दृष्टिः ।
तथा तथा व्याधयुवा दिवसे दिवसे धनुरल्लिखति ॥] दिवसे दिवसे
प्रतिदिवसम् ॥ २०९ ॥

210) [यथा यथा नारोहति चापो भ्रश्यते (संसते) कराद्
पल्लिनाथस्य । तथा तथा स्तुषा विष्कुल्लगण्डविवरोन्मुखी भवति ॥] यथा
यथा चापो न चटति, करह हस्तात् उम्मिल्लइ भ्रश्यति । कस्य । पल्लि-
नाथस्य । तथा तथा सुण्हा वधूर्विष्कुल्लगण्डपराङ्मुखी इसति । अचटित-
प्रत्यञ्चं कराद् भ्रश्यच्च धनुरेष्ट्वा सुन्दरं मय्यासक्तोऽसौ प्रिय एवंविधा-
मवस्थां प्रापेति विकसितकपोलं पराङ्मुखी इसति ॥ २१० ॥

211) [दत्तः स्तनयोर्धः करिणीयूथेन व्याधवध्वाः । रण्डात्वं
न प्राप्तं हे सुन्दरि तव प्रसादेन ॥] करिणीजुहेण हस्तिनीवृन्देन व्याध-
वध्वाः स्तनयोर्धे दत्तम् । किमिति । हे सुन्दरि तव स्तनयोः पूजनं
कुर्मः । तव प्रसादतो रण्डात्वं न प्राप्तमस्माभिः । यदि त्वय्यनासक्तोऽ-
भविष्यत् तर्हि त्वद्वर्तास्मापतिम् एकेनैवेषुणाहनिष्यत् । इदानीं त्वत्कुच-
प्रसादतो जीवद्भवाः स्म इति भावः ॥ २११ ॥

212) [शिखिपिच्छवतंसा वधूर्गर्वीभस्य गर्ववती भ्राम्यति । गज-
मुक्तागृहीतप्रसाधनानां मध्ये सपत्नीनाम् ॥] व्याधस्य वधूर्गर्वोद्वहनशीला
भ्राम्यति । क । मध्ये सपत्नीनाम् । किंविशिष्टानाम् । गजमुक्ताभिर्गृहीत-
प्रसाधनानाम् । सा च किंविशिष्टा । शिखिपिच्छवतंसा । तर्हि गर्वो-

1 G गविषा

213) वाणिज्यं हस्तिदन्ता कृत्वा अग्घाणं चग्घकिस्सीओ ।

उत्तुंगथोरथणवट्टसालसा जं वहु सुवह ॥ १० ॥

214) वग्घाणं नद्धा सीद्धानं केसरा मोत्तिया गेद्धानं ।

कृत्वा वाणिज्यं अग्घं मयच्चम्मपरिग्घहो नत्थि ॥ ११ ॥

२३. हरिणवज्जा [हरिणपद्धतिः]

215) हरिणा जाणन्ति गुणा रण्णे वसिऊणं नेयमाहण्यं ।

ताणां चियं नत्थि धणं जीयं व्याहस्स अप्पति ॥ १ ॥

216) अग्घाणं तिणंकुरभोजणाणं न ह्यु किंचिदं संचियं दविणं ।

महं मांसपिण्डनुद्धो जइ वच्चइ ता अहं धनो ॥ २ ॥

दहनशीला कथम् । एता मत्तपत्नीः कामयमानस्तद्दिनेऽद्वीभूतचित्तः
शक्तिबाहुन्याहजान् हन्ति । गजशिरःपिण्डगलिनमुक्ताफलैर्मण्डयति ताः ।
मन्यासक्तश्च क्षीणशक्तिस्तद्दिने मयूरं मारयति । तन्मयूरपिच्छावतंसका धन्या-
हमिति भावः ॥ २१२ ॥

213) [वाणिजक हस्तिदन्ताः कुतोऽस्माकं व्यावृक्तयः । उत्तुंग-
पृथुस्तनपट्टसालसा यद्बधूः स्वपिति ॥] वाणिजक कुतोऽस्माकं हस्तिदन्ताः
कुतश्च व्यावृक्तयो व्यावृचर्माणि, यतो हेतोरुत्तुंगत्रिस्तीर्णस्तनपट्टसास्रसा
बधूः स्वपिति ॥ २१३ ॥

214) [व्याघ्राणां नखाः सिद्धानां केसरा मौक्किनकानि गजेन्द्रा-
णाम् । कुतो वाणिजास्माकं मृगवर्धपरिग्रहो नास्ति ॥] व्याघ्राणां नखाः
सिद्धानां केसरा मौक्किनकानि गजेन्द्राणां कुतो वाणिजस्माकं मृगवर्धपरि-
ग्रहोऽपि नास्ति । अत्रापि पूर्वोक्तो भावो ज्ञातव्यः ॥ २१४ ॥

215) [हरिणाः जानन्ति गुणानरण्यं उषित्वा नेयमाहम्यम् ।
तेषामेव नास्ति धनं जीवं व्याधस्यार्पयन्ति ॥ २१५ ॥]

216) [अस्माकं तृणाङ्कुरभोजनानां न खलु किमपि संचिदं
दविणम् । मम मांसपिण्डनुद्धो यदि व्रजति तदाहं धन्यः ॥] अस्माकं
तृणाङ्कुरभोजनानां न खलु किमपि संचिदं दविणं वर्तते । यद्यसौ गायनो
व्याधो मम मांसपिण्डनुद्धो व्रजति तदाहं धन्यः ॥ २१६ ॥

-220 : २४.१]

करहवज्जा

५९

- 217) एकेण वि सरउ सरेण वाह किं बीयण गहिण ।
एकं पि वसइ जीयं हयास वोण्हं पि य सरीरे ॥ ३ ॥
- 218) सरसल्लिण भणियं कंचं पुण्डुण जुण्हरिणेण ।
गिज्जउ पुणो वि गिज्जउ जाव य कंठट्ठिओ जीवो ॥ ४ ॥
- 219) घापण मओ सहेण मई चोजेण वाहवहुया वि ।
अवडंभिऊण धणुहं वाहेण वि मुक्खिया^१ प्राणा ॥ ५ ॥

२४. करहवज्जा [करभपद्धतिः]

- 220) कंकेल्लिपल्लवोद्वेल्लमणहरे जइ वि नंदणे चरइ ।
करहस्स तह वि मरुविलसियाइ हियण खुडुक्कंति ॥ १ ॥

217) [एकेनापि पूर्यतां शरेण व्याध किं द्वितीयेन गृहीतेन ।
एकोऽपि वसति जीवो हताश द्वयोरपि च शरीरे ॥] हे व्याध, एकेनापि
शरेण सरउ पूर्यतां, किं द्वितीयेन गृहीतेन । एकमेव जीवं (? जीवितं)
द्वयोरप्यावयोर्दम्पत्योः शरीरे वसति । हे हताश । हता आशा येन तस्य
संबोधनम् ॥ २१७ ॥

218) [शरशल्लियेन भणितं स्कन्धं धूत्वा जीर्णहरिणेन ।
गीयतां पुनर्गीयतां यावच्च कण्ठस्थितो जीवः ॥] शरशल्लियेन भणितं
स्कन्धं विधूय जीर्णहरिणेन । गीयतां पुनरपि गीयतां यावन्मम कण्ठस्थितो
जीवः ॥ २१८ ॥

219) [घातेन मृगः शब्देन मृगो आश्चर्येण व्याधवधूरपि ।
अवष्टम्य धनुर्व्याधेनापि मुक्ताः प्राणाः ॥] घातेन मृगो मृत इत्यव्या-
हार्यम् । शब्देन प्रियमाणमृगशब्देन हरिणारटितेन मृगो मृता ।
चोजेण – “ अहो एतस्या मृग्या अपि प्रेमातिरेकः ” इत्याश्चर्येण व्याध-
वधूरपि । धनुरवष्टम्य, “ हरिणदम्पती तावन्मया मारितौ । मद्गुणमाप्ये-
तयोः पञ्चोरपि प्रेमातिरेकमवलोक्य मृता । एतया विना ममापि जीवितेन
किं कर्तव्यम् ” इति व्याधेनापि मुक्ताः प्राणाः ॥ २१९ ॥

220) [कंकेल्लिपल्लवोद्वेल्लमनोहरे यद्यपि नन्दने चरति । करमस्य
तथापि मरुविलसितानि हृदय आविर्भवन्ति ॥] कंकेल्लिपल्लवोद्वेल्लमनोहरे

1 C मुक्खिया

६०

वज्रालङ्कार

[221: २४, २-

- 221) ते गिरिसिहरा ते पीलुपल्लवा ते करीरकसरक्का ।
लभन्ति करह मरुविलसियाद् कतो वनेत्यम्मि ॥ २ ॥
- 222) पुनरुक्तपसारियदीर्घकंधरो करह किं पलोपसि ।
कतो लभन्ति मरुत्थलीड दिव्वे पराहुत्ते ॥ ३ ॥
- 223) दीहुण्हपडरणीसाससोसियासेसपीलुसयसिहरो ।
कवलं पि न गेण्हसि करह मुद्ध किं चचिच्चयमपुल्लवं ॥ ४ ॥
- 224) उन्नतकंधर मा जूर करह ता घरसु किं चि चरिऊण ।
तुह जोग्गा भक्कमरुत्थलीड' तुंगा तरु कतो ॥ ५ ॥

यद्यपि नन्दने चरति, तथापि करभस्य मरुविलसितानि मरुत्थले कण्टक-
जालभक्षणानि हृदय आविर्भवन्ति ॥ २२० ॥

221) [तानि गिरिशिखराणि ते पीलुपल्लवास्ते करीरकुड्मलाः ।
लभ्यन्ते करभ मरुविलसितानि कुतो वनेऽत्र ॥] तानि गिरिशिखराणि ।
प्राकृते नपुंसकेऽपि पुंस्त्वं कापि । ते पीलुपल्लवाः । ते करीरकसरक्का
करीरकुड्मलस्वेच्छामक्षणानि । एवंविधानि मरुविलसितानि कुतोऽत्र वने
लभ्यन्ते । न कापीत्यर्थः ॥ २२१ ॥

222) [पुनरुक्तप्रसारितदीर्घकंधरः करभ किं प्रलोकयसि । कुतो
लभ्यन्ते मरुत्थन्यो दैवे पराद्मुखे ॥ २२२ ॥]

223) [दीर्घौष्णप्रचुरनिःश्वासशोषिताशेषपीलुशतशिखरः । कव-
लमपि न गृह्णासि करभ मुग्ध किमास्वादितमपूर्वम् ॥] दीर्घौष्णप्रचुर-
निःश्वासशोषिताशेषपीलुशतशिखरो यत् कवलमपि न गृह्णासि हे मुग्ध
करभ किमपूर्वं भवतास्वादितम् ॥ २२३ ॥

224) [उन्नतकंधर मा लिखस्व करभ तावद् ध्रियस्व किञ्चिच्च-
रित्वा । तव योग्या अर्कमरुत्थन्यां तुङ्गास्तरवः कुतः ॥] उन्नतकंधर हे
करभ मा लिखस्व । तत् तस्माद् धरस्व किञ्चिच्चरित्वा । तव योग्या
अर्कमरुत्थन्यस्त्वास्तरवः कुतो वर्तन्ते, अपि तु न सन्ति ॥ २२४ ॥

१ BC अङ्कमरुत्थलीड

--227 : २५.१]

मालईवज्जा

६१

- 225) जं जीहाह विलगं किंचि वरं मामि तस्स तं दिट्ठं ।
धुक्केद चक्खिउं वणसयाह करद्धो धुयग्गीवो ॥ ६ ॥
- 226) भन्नोहिं पि न पत्ता पसलकरहेहि करद्ध सा वेल्ली ।
को एसो तुज्झ गहो जं चित्तसि विंशसिहराई ॥ ७ ॥

२५. मालईवज्जा [मालतीपद्धतिः]

- 227) तह तुह विरहे मालह महीमण्डलवन्दणीयमकरन्दे ।
परिक्षीणं भ्रमरकुलं जह जायं मसयवन्दं व ॥ १ ॥

225) [यज्जिह्वायां विलगं किंचिद्वरं सखि तस्य तद्दृष्टम् ।
शूक्तोत्पास्वाद्य वनशतानि करभो धुतमीवः ॥] कश्चन युवा कांचना-
पूर्णा तरुणीमवलोक्य विरुद्धमपि पूर्वमितामनाकलय्य तामलभमानः शिरो
धूनयति । शूक्तारयति च । तं तादृशमवलोक्य सा रूपवती सखी प्रति
व्रते । हे मामि सखि, करभो धुतमीवो वनशतानि चक्खिउं आस्वादयितुं
शूक्तोति । शूक्तोऽयमर्थोऽपवा यदिरुद्धमपि यस्य जिह्वायां लग्नम् ।
कोऽर्थः । यस्मै यदोचते तस्य तदेव वरम् इति भावः ॥ २२५ ॥

226) [अन्यैरपि न प्राप्ता कृशकरभैः करभ सा वल्ली । क एष
तव ग्रहो यच्चिन्तयसि विन्ध्यशिखराणि ॥] हे करभ, अन्यैरपि कृश-
करभैरियं वल्ली न प्राप्ता । क एष तव ग्रहो यच्चिन्तयसि विन्ध्यशिखराणि ।
को भावः । इयं मत्सखी रन्तुम् अकुण्ठसौभाग्ययुक्तैरपि युवभिर्न प्रापे ।
त्वद्भाग्याच्च स्वयमप्यागतामिमां किमित्यवगणयसि यदन्यामवलोकयसि ।
को नाम तवाग्रह इति ध्वन्यते ॥ २२६ ॥

227) [तथा तव विरहे मालति महीमण्डलवन्दनीयमकरन्दे ।
परिक्षीणं भ्रमरकुलं यथा जातं मशकवृन्दमिव ॥] हे मालति जाति, तव
विरहे, महीमण्डलवन्दनीयमकरन्दे, तथा क्षीणं कृशीभूतं भ्रमरकुलं यथा
मशकवृन्दमिव जातम् इत्युत्तरार्थः । भावार्थस्त्वयम् । कांचन नायिका-
मागत्य दूती वदति । हे महीमण्डलस्थितयुवप्रार्थनीयसौभाग्यवति, त्वद्विरहे
सकलमपि युवजातं तथा तानवमवलम्बते यथा द्वित्रिषु दिनेध्वनिष्ठ-
भाग्यविष्यति ॥ २२७ ॥

- 228) वड्डुसु मालहकलिय निम्भरमयरदपरिमलुगारे ।
मुंचंतु छप्पया सेसकुसुमसेवाकिलेस्स ॥ २ ॥
- 229) वियसंतु नाम गंधुद्धुराउ सेसाउ कुसुमजाईओ ।
इंदिरस्स रणरणककारणं मालह च्चेव ॥ ३ ॥
- 230) मडहं मालहकलिय महुयर वड्डूण कि पराहुत्तो ।
पत्तो पसरह भुवणंतराह गंधो वियंभेतो ॥ ४ ॥

228) [वर्धस्व मालतीकलिके निर्भरमकरन्दपरिमलोद्गारे । मुञ्चन्तु पटपदाः शेषकुसुमसेवाकेशम् ॥] हे मालतीकलिके निर्भरमकरन्दपरिमलोद्गारे वर्धस्व । किमिति । पुष्पितायां त्वयि पटपदा अशेषकुसुमसेवाकेशान्मुच्यन्ताम् । अशेषकुसुमानि परित्यज्य त्वत्कुसुमान्येवास्वादयन्तु, इत्युत्तरार्धः । भावार्थः पुनरेषः । हे तामरसाक्षि निर्भरयौवनरमणीये भवन्ती सर्वावयव-रूढप्रौढयौवनामालोवय सर्वेऽपि युवानस्त्वामेवाहमहमिकया वाञ्छन्तु । भविष्यत्प्रौढतारुण्यारूढां नायिकां प्रति सखीवाक्यमिति ॥ २२८ ॥

229) [विकसन्तु नाम गन्धोद्धुराः शेषाः कुसुमजातयः । इन्दिरस्य रणरणककारणं मालत्येव ॥] विकसन्तु नाम गन्धोद्धुराः शेष-कुसुमजातयः । इन्दिरस्य भ्रमरस्य रणरणककारणं मालत्येव । अयम-मिप्रायः । भवन्तु सर्वा अपि स्त्रियो, यूनः पुनः कस्यापि कर्णान्तविश्रान्त-लोचना कुचयुगलपीड्यमानचिबुका, त्रभ्यककलिकागौराङ्गी अवतीर्ण-तारुण्या युवती रणरणकहेतुर्भवति ॥ २२९ ॥

230) [लब्धी मालतीकलिकां मधुकर दृष्ट्वा किं पराङ्मुखः । इतः प्रसरति भुवनान्तराणि गन्धो विजृम्भमाणः ॥] हे मधुकर लब्धी मालतीकलिकामवलोक्य किं पराङ्मुखः संजातः । यत इतो मालत्या गन्धः प्रसरति । किं कुर्वीणः । भुवनान्तराणि विजृम्भमाणो व्याप्तुवन् । अयं भावः । कश्चिद्युवानवतीर्णतारुण्यां नायिकामालोक्य तामकामयमानस्तत्स-ल्लोच्यते । हे युवन् किं पराङ्मुखः संजातोऽसि । अस्याः स कोऽपि यौवनभरः समुल्लसिष्यति येन सकलनगरीनारीरप्यतिशयिष्यते ॥ २३० ॥

-234 : २५.८]

मालईवज्जा

६३

- 231) मङ्गुल्लिपाइ किं तुह इमीइ किं वा दलेहि तल्लिणेहि ।
आमोए महुयर मालईइ जाणिहिसि माहाए ॥ ५ ॥
- 232) तह वासियं वणं मालईइ कुंसुमेहि निध्मरं सरण ।
जह इत्थ तत्थ कत्थ वि भमरा दुक्खेहि लक्खंते ॥ ६ ॥
- 233) का समसोसी सह मालईइ सेसाण कुसुमजाईणं ।
जस्त वि गंधविलित्ता भसला भसलेहि पिज्जंति ॥ ७ ॥
- 234) कलियामिसेण उध्मेवि अंगुलिं मालईइ महमहिंयं ।
धरउ' जु धरणसत्थो मह एतो महुयरजुवाणो ॥ ८ ॥

231) [लघुतया किं तदैतस्याः किं पत्रैस्तलिनैः । आमोदे मधुकर मालत्या ज्ञास्यसि माहात्म्यम् ॥] हे मधुकर, एतस्या लघुतया किं तव, किंवा तल्लिणेहिं विरलैः स्तोकैर्वा दलैः पत्रैः । यतोऽस्या आमोदेन माहात्म्यं ज्ञास्यसि । अयं भावः । कश्चन युवा संपूर्णकुचयुगलां मुग्धां वामाक्षीमवलोक्य तत्सख्योच्यते । अस्याः सुरतपाण्डित्येन गुणातिशयं ज्ञास्यसि । एतां मुग्धां लब्ध्वा मा ज्ञासीरिति ॥ २३१ ॥

232) [तथा वासितं वनं मालत्या कुसुमैर्निर्भरं शरदि । यथात्र तत्र कुत्रापि भमरा दुःखैर्लक्ष्यन्ते ॥] तथा वासितं मालत्या कुसुमैर्वनं निर्भरम् । क । शरदि । यथा अत्र तत्र कुत्रापि भमरा दुःखैर्लक्ष्यन्ते ॥ २३२ ॥

233) [का समशीर्षिका सह मालत्या शेषाणां कुसुमजातीनाम् । यस्यापि गन्धविलिता भमरा भ्रमरैः पीयन्ते ॥] शेषाणां कुसुमजातीनां मालत्या सह का प्रतिस्पर्धा । यस्या गन्धविलिता भमरा भ्रमरैरेव पीयन्ते । गन्धवासिता भमराः कुसुमान्येतानीति भ्रान्त्या भ्रमरैरास्त्रायन्ते । गन्धातिशयोक्तिरियम् ॥ २३३ ॥

234) [कलिकामिषेणोर्ध्वकृत्याद्गुलिं मालत्या कथितम् । धरतु यो धरणसमर्थो माम् आयन् मधुकरयुवा ॥] कलिकान्वयिनाद्गुलिमूर्च्छीकृत्य मालत्या महमहिंयं कथितमिति संज्ञा । किमित्याह । यो धारयितुं समर्थः स धारयतु मधुकरयुवा मां प्रत्यागच्छन् । बाधोऽयम् । काचन नारीः

1 B, C, G ५४६

६४

धज्जालगं

[235 : २५.९]

- 235) एकलुक्खेयं नहसूखण्डणं भमरभरसमुच्चहनं ।
उव सहह थरहरंती वि दुव्वला मालह च्चेव ॥ १ ॥

२६. ईर्दिदिरथज्जा [इन्दिन्दिरपद्धतिः]

- 236) ईर्दिदिर छप्पय भसल भमर भमिओ सि काणणं सयलं ।
मालहसरिसं कुसुमं जह विट्ठं किं न ता भणसि ॥ १ ॥
- 237) कथं वि दलं न गंधं कथं वि गंधो न पउरमयरंदो ।
एककुसुमम्मि महुयर बे तिन्नि गुणा न लम्भंति ॥ २ ॥
- 238) एकं महुयरहियं तं चिय पुण मालहं पडिहं ।
सेसा फुल्लं तु फलं तु पायवा को निवारो ॥ ३ ॥

सर्वाङ्गरूपवती सुभगा गर्वेण वक्ति । मद्रूपश्रियमवलोक्य यो युवा मामा-
गच्छति तमेतं निवारयतु कश्चन यस्य शक्तिरस्ति ॥ २३४ ॥

235) [पक्षोक्षेपं नखसूचिखण्डनं भ्रमरभरसमुच्चहनम् । पश्य
सहते कम्पमानापि दुर्बला माळयेव ॥] पक्षोक्षेपं नखसूचिखण्डनं भ्रमर-
भरसमुच्चहनं पश्य कम्पमानापि दुर्बला माळयेव सहते ॥ २३५ ॥

236) [इन्दिन्दिर षट्पद भसल भ्रमर भ्रान्तोऽसि काननं
सकलम् । मालतीसदृशं कुसुमं यदि दृष्टं किं न तदा भणसि ॥] इन्दिन्दिर
षट्पद भसल भ्रमर त्वं भ्रान्तोऽसि काननं सकलं, मालतीसदृशं कुसुमं यदि
दृष्टं किं न तदा भणसि ॥ २३६ ॥

237) [कुत्रापि दलं न गन्धः कुत्रापि गन्धो न प्रचुरमकरन्दः
एककुसुमे मधुकर द्वौ त्रयो गुणा न लभ्यन्ते ॥] कुत्रापि दलं पत्रं न
गन्धः । कुत्रापि गन्धो न प्रचुरमकरन्दः । एकस्मिन् कुसुमे हे मधुकर द्वौ
त्रयो वा गुणा न लभ्यन्ते ॥ २३७ ॥

238) [एकं मधुकरद्वयं तदेव पुनर्मालत्या प्रतिरुद्धम् । शेषाः
पुष्पन्तु फलन्तु पादपाः को निवारयति ॥] एकं मधुकरद्वयं, तदेव मालत्या
प्रतिरुद्धम् । मालती विना मधुकरद्वयं नान्यत्र रमते । अतः शेषाः पादपाः
पुष्पन्तु फलन्तु, कस्ता निवारयति ॥ २३८ ॥

-243 : २९.८]

इंदिरिषज्जा

६५

- 239) मालइ पुणो वि मालइ हा मालइ मालइ त्ति जंपंतो !
उव्विग्गो^१ भमइ बली द्विजंतो सयलवणराई ॥ ४ ॥
- 240) रुणरुणइ वलइ^२ वेल्लइ पक्खउडं धुणइ खिवइ अंगाई ।
मालइकलियाविरहे पंचावत्थं गओ भमरो ॥ ५ ॥
- 241) मालइविरहे रे तरुणभसल मा रुवसु निब्भरुज्जं^३ ।
वल्लहविभोयदुक्खं मरणेण विणा न वीसरइ ॥ ६ ॥
- 242) जाव न वियसइ सरसा वरइ न ईसं पि मालईकलिया ।
अविणोयमहुयरोहिं ताव च्चिय पाउमारइ ॥ ७ ॥
- 243) वियसंतसरसतामरसभसल वियसेइ मालई जाव ।
ता जत्थ व तत्थ व जह व तह व दियहा गमिज्जंति ॥ ८ ॥

239) [माळति पुनरपि माळति हा माळति माळतीति जल्पन् ।
उद्विग्गो भ्रमत्यलिर्हिण्डमानः सकलवनराजीः ॥] माळति पुनरपि माळति
हा माळति माळतीति जल्पन् उद्विग्गो भ्रमत्यलिर्हिण्डमानः सकलवनराजीः ।
अयं भावः । सकलगुणयुक्तां माळतीमनबलोकयन् सकला अपि पुष्पजाती-
स्तृणायापि न मन्यत इत्यर्थः ॥ २३९ ॥

240) [रुणरुणायते ब्रलति वेल्लति पक्खपुटं धुनोति क्षिपत्यङ्गानि ।
मालतीकलिकाविरहे पञ्चावस्यां गतो भ्रमरः ॥ २४० ॥]

241) [मालतीविरहे रे तरुणभ्रमर मा रोदीर्निर्भरोत्कण्ठम् । बल्लभ-
विभोगदुःखं मरणेन विना न विस्मर्यते ॥] रे तरुण भ्रमर मा रोदीर्निर्भरो-
त्कण्ठम् । बल्लभविभोगदुःखं मरणेन विना न विस्मरति ॥ २४१ ॥

242) [यावन्न विकसति सरसा वृणोति नेशमपि मालतीकलिका ।
अविनीतमधुकरैस्तावदेव पातुमारइ ॥] यावत्सरसा माळती न
विकसति, ईसं पि न वरइ ईवदपि न वृणोति, अविनीतमधुकरै-
स्तावदेव पातुमास्यादयितुमारइ । अयं भावः । काचन नायिका अन-
वतीर्णनारुण्याणि प्रियैः पातुमारइ । परकीयासती नायिका ॥ २४२ ॥

243) [विकसत्सरसतामरसभ्रमर विकसति माळती यावत् ।
तावच्च वा तत्र वा यथा वा तथा वा दिवसा गम्यन्ते ॥] विकसत्सरस-

1 G उद्विग्गो

2 G बल्ल

वल ५

६६

वज्रालङ्कारं

[244 : २६.९

- 244) छप्पय गमेसु कालं वासवकुसुमाह ताव मा मुयसु ।
मम जियंतो पेच्छसि पउरा' रिद्धी वसंतस्स ॥ ९ ॥
- 245) मा ईदिंदिर तुंगसु पंकयदलणिलय मालईविरहे ।
तुंबिणिकुसुमाह न संपडंति विज्जे पराहुत्ते ॥ १० ॥
- 246) श्यरकुसुमेसु मधुकर दे वंध रइं विमुंच रणरणयं ।
झायंतो च्चिय मरिहिसि कचो ते मालई सरय ॥ ११ ॥
- 247) भमरो भमरो न्ति गुणोज्झिण्हि कुसुमेहि लाहओ दोसो ।
लह्झिण्ण मालई पुण सो निउणो भमउ जइ भमइ ॥ १२ ॥

तामरसेषु स्थितो योऽसौ भमरस्तस्य संबोधनम् । हे विकसत्तरसकमलभ्रमर,
थावन्मालती विकसति तावद्यत्र तत्र यथा तथा दिवसा नीयन्ताम्
॥ २४३ ॥

244) [षट्पद गमयस्व कालं वासवकुसुमानि तावन्मा मुञ्च ।
मन्ये जीवन् पश्यसि प्रचुरा ऋद्धीर्वसन्तस्य ॥] षट्पद गमयस्व कालं
समयम् । वासवकुसुमानि आटस्थकपुष्पाणि मा मुञ्च । किमिति । मम
मन्ये अहमिति । जीवन् प्रचुरर्द्धि वसन्तस्य पश्यसि ॥ २४४ ॥

245) [मेदिन्दिर ताम्य पङ्कजदलनिलय मालतीविरहे । तुम्बिनि-
कुसुमानि न संपतन्ति दैवे परागभूते ॥] हे भ्रमर मा तुंगसु मा भ्राम्य ।
तर्हि किं करोमीत्याह । मालतीविरहे पंकयदले कमलपत्रे निलय लग्ना ।
यतो दैवे पराङ्मुखे तुम्बीकुसुमानि न संपद्यन्ते । आसतां चम्पककुसुमादीनि,
अलानुपुष्पाण्यपि न प्राप्यन्ते ॥ २४५ ॥

246) [इतरकुसुमेषु मधुकर हे बधान रतिं विमुञ्च रणरणकम् ।
ध्यायन्नेव मरिष्यसि कुतस्ते मालती शरदि ।] दे इति प्रार्थनायां निपातः ।
हे मधुकर इतरकुसुमेषु बधान रतिं, विमुञ्च रणरणकम् । ध्यायन्नेव मरिष्यसि,
कुतस्ते मालती शरदि ॥ २४६ ॥

247) [भमरो भ्रमर इति गुणोज्झितैः कुसुमैरारोपितो दोषः ।
लब्ध्वा मालती पुनः स निपुणो भ्रमतु यदि भ्रमति ॥] गुणोज्झितैः

—250: २६.१५]

इंदिरिखज्जा

६७

- 248) कुंदलतामडलपरिद्रिठण भरिऊण मालइविलासं ।
तह नीससियं इंदिरिखेण जह सा वि पज्जलिया ॥ १३ ॥
- 249) वोसट्ठबहुलपरिमलकेयइमपरंद्वासियंगस्स ।
हियइच्छियपियलंभा^१ चिरा सया कस्स जायंति ॥ १४ ॥
- 250) चियलियदलं पि गंधोज्झियं पि विरसं पि मालइविट्ठवं ।
भसलेहि नेय मुक्कं पढमरसं संभरंतेहि ॥ १५ ॥

कुंसुमैर्यो दोष आरोपितः, अयं भ्रमरो भ्रमणं करोतीति भ्रमर इति दोषो
भ्रमर आरोपितो नेदं युक्तम् । निपुणो विदुषोऽयं भ्रमरो मालतीं प्राप्य
यदि भ्रमति, तर्हि भ्रमतु । परमन्यत्र न यातीति । अयं भावः । सकला
अपि नारीर्दृशं दर्शं परिभ्रमति, परमेकामपि न कामयते सर्वाङ्गसुन्दरीमल-
भमानः । एवं स्थिते काचन वक्ति । सर्वत्र परिभ्रमति, परं क्वापि
स्थितिं न विवर्तेऽयम् इत्युपालम्भते । तदुपालम्भनं श्रुत्वान्यः कश्चिद् ब्रूते ।
यदि मनोगतां सर्वगुणपरिपूर्णां प्राप्नोति, तर्हि न भ्राम्यतीति ॥ २४७ ॥

248) [कुन्दलतामुकुलपरिस्थितेन स्मृत्वा मालतीविलासम् । तथा
निःश्वसितमिन्द्रिन्दिरेण यथा सापि प्रज्वलिता ॥] कुन्दलतामुकुलोपरि-
स्थितेनेन्द्रिन्दिरेण मालतीविलासं स्मृत्वा तथा निःश्वसितं यथा सापि
कुन्दलता प्रज्वलिता ॥ २४८ ॥

249) [विकसितबहुलपरिमलकेतकीमकरन्दवासिताङ्गस्य । हृदये-
प्सितप्रियालम्भाधिरात् सदा कस्य जायन्ते ॥] विकसितबहुलपरिमल-
केतकीमकरन्दवासिताङ्गस्य भ्रमरस्य हृदयेप्सितप्रियालम्भाधिरात् सदा कस्य
जायन्ते ॥ २४९ ॥

250) [विगलितदलोऽपि गन्धोज्झितोऽपि विरसोऽपि मालती-
विटपः । भ्रमरैर्नैव मुक्तः प्रथमरसं संस्मरद्भिः ॥] मालतीविटपं भ्रमरैर्नैव
मुक्तम् । कदाचित्सुन्दरं भवेदित्याह । विगलितदलं शटितपत्रमपि । गन्धो-
ज्झितमपि, विरसमपि । तर्हि केन गुणेन न मुक्तमिति विशेषणद्वार

1 G वेलेभा (for पियलंभा)

६८

वज्जालगं

[251 : २६.१६—

- 251) 'ढंखरसेसो वि हु महुपरहेहि मुक्को न मालईविडवो ।
दरवियसियकलियामोयवहलिमं संभरंतोहि ॥ १६ ॥
- 252) निविडदलसंठियं पि हु कलियं वियसाविऊण सविसे ॥
जे पढमं तीह रसं पियंति ते छप्पया छेया ॥ १७ ॥
२७. सुरतहविसेसवज्जा [सुरतहविशेषपद्धतिः]
- 253) वसिऊण सग्गलोए गंधं गहिऊण पारिजायस्स ।
रे भसल किं न लज्जसि चुवंतो इयरकुसुमाई ॥ १ ॥

कारणमाह । प्रथमरसं संस्मरता (? संस्मरद्भिः) । अयमर्थः यथा कश्चन युवातिक्रान्तिारुण्यमपि गुणगणयुक्तां नारीं प्रथमोपभुक्तां न त्यजति ॥ २५० ॥

251) [पत्रपुष्परहितशाखाशेषोऽपि खलु मधुकर्मैर्मुक्तो न मालती-
विटपः । दरविकसितकलिकामोदबाहुल्यं संस्मरद्भिः ॥] मधुकर्मैर्मुक्तो
न मालतीविटपः । किंविशिष्टोऽपि । पत्रपुष्पादिर्गहितोऽपि खलु । को
हेतुरिति विशेषणद्वारेणह । इयद्विकसितकलिकामोदबाहुल्यं संस्मरद्भिः
॥ २५१ ॥

252) [निविडदलसंस्थितामपि खलु कलिकां त्रिकास्य सविशेषम् ।
ये प्रथमं तस्या रसं पियन्ति ते षट्पदाश्लेकाः ॥] ये षट्पदा भ्रमरा
निविडदलसंस्थितामपि कलिकां त्रिकास्य सविशेषं यथा स्यात्तथा, प्रथमं
तस्या मालत्या रसं पियन्ति ते श्लेका विदग्धाः । इदौदंर्प्यम् । यथा कश्चन
कामुकः कांचनानवतीर्णितारुण्यां कयाचन युक्त्या सुरतक्षमां विधाय
तामुपभुङ्क्ते स निपुणो भवेदिति ॥ २५२ ॥

253) [उपित्वा स्वर्गलोके गन्धं गृहीत्वा पारिजातस्य । रे भ्रमर
किं न लज्जसे चुम्बन्निनगकुसुमानि ॥] हे भ्रमर स्वर्गलोक उपित्वा गन्धं
गृहीत्वा पारिजातस्य वृक्षस्य, इत्यकुसुमानि चुम्बन् लज्जसे । अर्थ भावः ।
प्रधानस्थानस्थितां निविडकुचयुगलभरनग्यमानमध्यां मध्यत्रयसे नारीं
रमित्वा, इदानीमितरनारीः कामयमानो न लज्जसे हे युवन्तियुगल-
म्भोक्तिः ॥ २५३ ॥

-257 : २८, १]

हंसवज्रा

६२

- 254) कृतो लवंगकलिया इच्छं पूरेष्ट छेयभसलस्स ।
अमरतरुमंजरिरसेण जस्स आणंदिपं हिययं ॥ २ ॥
- 255) भमर भमंतेण तए अणेयवणगहणकाणणुहेसे ।
दिट्ठो सुओ य कथं वि सरिस्तत्तु पारिजायस्स ॥ ३ ॥
- 256) अमरतरुकुसुममंजरि वाउहया मधुकरेण जं रसिया ।
तल्लब्धरसेण कओ संकल्पो सेसकुसुमाणं ॥ ४ ॥

२८. हंसवज्रा [हंसपद्धतिः]

- 257) हंसो सि महासरमण्डणो सि धवलो सि धवल किं तुज्झ ।
खलवायसाण मज्झे ता हंसय कथं पडिओ सि ॥ १ ॥

254) [कुतो लवङ्गकलिकेच्छां पूरयति छेकधमरस्य । अमर-
तरुमञ्जरीरसेन यस्यानन्दितं हृदयम् ॥] कुतो लवङ्गकलिकेच्छां विदग्ध-
भ्रमरस्य पूरयति, यस्यामरतरुमञ्जरीरसेन हृदयमानन्दितम् । सर्वगुणपरि-
पूर्णायाः कर्णान्तविश्रान्तलोचनायाः सुरते सुखीभूतहृदयस्य यूनो हृदयं
सामान्यनारीरतं यथा नानन्दयति तथा केनचिदुच्यते ॥ २५४ ॥

255) [भ्रमर भ्राम्यता त्वयानेकवनगहनकाननोदेशम् । दृष्टः
श्रुतश्च कुत्रापि सदृशतरुः पारिजातस्य ॥] हे भ्रमर त्वया पारिजातस्य
सदृशस्तरुर्दृष्टः श्रुतः कुत्रापि । किं कुर्वता त्वया । अनेकवनगहनकाननोदेशं
भ्राम्यता ॥ २५५ ॥

256) अमरतरुकुसुममञ्जरी वायुहता मधुकरेण यद्रसिता । तल्लब्ध-
रसेन कृतः संकल्पः शेषकुसुमानाम् ॥] अमरतरुकुसुममञ्जरी वायुहता
यद्भ्रमरेणास्वादिता, तल्लब्धरसेन मधुकरेण तेन शेषकुसुमानां संकल्पो
नियमः कृतः ॥ २५६ ॥

257) [हंसोऽसि महासरोमण्डनमसि धवलोऽसि धवल किं तव ।
खलवायसानां मध्ये तस्माद्धंस कुत्र पतितोऽसि ॥] हंसोऽसि महासरो-
मण्डनमसि । त्वया विना तडागस्य कुतो लक्ष्मीः । धवलोऽसि, धवल किं
तव कथ्यते । खलवायसानां मध्ये ततः कारणात् कुतः पतितोऽसि ।
अयमभिप्रायः । यथा कश्चिद् विपश्चित्प्रकाण्डः सकलपरिषन्मण्डनभूतः
सृज्जनशिरोमणिर्दुर्जनसंसन्मप्यगतः केनचिदेवमुच्यते ॥ २५७ ॥

७०

वज्रजालगी

[258 : २८३-

- 258) हंसो मसानमज्जे काओ जइ वसइ पंकयवणम्मि ।
तह वि हु हंसो हंसो काओ काओ चिय वराओ ॥ २ ॥
- 259) अहिणवघणउच्छलिया सविथरा^१ जइ वि पाउसवसेण ।
तह वि हु किं सेविज्जइ वाहलिया रावहंसेहि ॥ ३ ॥
- 260) ये वि सपक्खा तह वे वि धवलया वे वि सरवरणिवासा ।
तह वि हु हंसवयाणं जाणिज्जइ अंतरं मरयं ॥ ४ ॥
- 261) नवणलिनमुणालुल्लोलमालियं हंस मानसं भोत्तुं ।
लज्जाइ कइ न मूओ सेवतो गामवाहलियं ॥ ५ ॥

258) [हंसः श्मशानमध्ये काको यदि वसति पङ्कजवने । तथापि खलु हंसो हंसः काकः काक एव वराकः ॥] हंसः सितच्छदो यदि श्मशानमध्ये वसति, काकश्च पङ्कजवने, तथापि खलु हंसो हंसः काकः काक एव वराकः ॥ २५८ ॥

259) [अभिनवघनोच्छलिता सविस्तरा यद्यपि प्रावृद्धवशेन । तथापि खलु किं सेव्यते क्षुद्रनदी राजहंसैः ॥] तथापि खलु किं क्षुद्रनदी हंसैः सेव्यते, यद्यप्येवंभूता संजाता । अभिनवघनोच्छलिता एव पउत्तरा चलद्बहुजला । केन । प्रावृद्धवशेन ॥ २५९ ॥

260) [द्वावपि सपक्षौ तथा द्वावपि धवलौ द्वावपि सरोवरनिवासौ । तथापि खलु हंसबकयोर्जायतेऽन्तरं गुरुकम् ॥] यद्यपि द्वावपि सपक्षौ, द्वावपि धवलौ, द्वावपि सरोवरनिवासौ, तथापि हंसबकयोर्महदन्तरं ज्ञायत आकारदुरन्तत्वेनेति ॥ २६० ॥

261) [नवनलिनमृणालोल्लोलमालितं हंस मानसं मुक्त्वा । लज्जया कथं न मृतः सेवमानो ग्रामक्षुद्रनदीम् ॥] हे हंस नवनलिनीमृणालोप-लक्षिता उल्लोलास्तैर्मालितं मानसं सरो मुक्त्वा लज्जया कथं न मृतः । किं कुर्वाणः । सेवमानः । काम् । गामवाहलियं ग्रामजलनिर्गमनोद्भवनदीम् । इयं शृङ्गारे वर्तते । यथा कश्चन युवा कांचन विदग्धवतितां चलच्चमू-चक्षुषमुपभुज्य निकृष्टां कामयमानः केनापि सख्यैवमुच्यते ॥ २६१ ॥

1 B, C, G पउत्तरा (पक्वत्तरा)

-265:२९.२]

चंद्रषष्ठा

७१

- 262) पक्षेण य पासपरिद्विण हंसेन होइ जा सोहा ।
तं सरोवरो न पावइ बहुएहि वि द्विकसत्थेहि ॥ ६ ॥
- 263) मानससरोरहियाणं जह न सुहं होइ रायहंसाणं ।
तह तस्स चि तेहि बिणा तीरच्छंगा न सोहंति ॥ ७ ॥

२९. चंद्रषष्ठा [चन्द्रपद्धतिः]

- 264) सव्वायरेण रक्खइ तं पुरिस्सं उत्थ जयसिरी वसइ ।
अत्थमिथ चंदबिबे ताराहि न कीरए जोण्हा ॥ १ ॥
- 265) जह जह वट्ठेइ ससी तह तह ओ पेच्छ घेप्पइ मपण ।
वणणिज्जवज्जियाओ कस्स चि जह हुंति रिद्धीओ ॥ २ ॥

262) [एकेन च पार्श्वपरिस्थितेन हंसेन भवति या शोभा । तां सरोवरो न प्राप्नोति बहुभिरपि प्वाक्षसार्यैः ॥] एकेनैव पार्श्वस्थितेन हंसेन भवति या शोभा, तां सरोवरो बहुभिरपि द्विकसार्यैर्न प्राप्नोति ॥ २६२ ॥

263) [मानससरोरहितानां यथा न सुखं भवति राजहंसानाम् । तथा तस्यापि तैर्विना तीरोत्सङ्गा न शोभन्ते ॥] यथा मानससरोवररहितानां हंसानां सुखं न भवति, तथा तस्यापि मानसस्य तैर्विना तीरोत्सङ्गा न शोभन्ते ॥ २६३ ॥

264) [सर्वादरेण रक्षत तं पुरुषं यत्र जयश्रीर्वसति । अस्तमिते चन्द्रबिम्बे ताराभिर्न क्रियते ज्योत्स्ना ॥] सर्वादरेण सर्वप्रयत्नेन तं पुरुषं रक्षत यत्र जयलक्ष्मीर्वसति । अमुमेवार्थमर्थान्तरेण साधयति । अस्तमिते चन्द्रमण्डले ताराभिर्ज्योत्स्ना न क्रियत इति ॥ २६४ ॥

265) [यथा यथा वर्धते शशी तथा तथाहो पश्य गृह्यते मृगेण (मदेन) । वचनीयवर्जिताः कस्यापि यदि भवन्त्युद्धयः ॥] यथा यथा वर्धते शशी । 'ओ' इति अहो । पश्य गृह्यते मृगेण, मदेन च गर्वेण । वचनीयवर्जिताः कस्यचिद् यदि भवन्त्युद्धयः । न तु सर्वेषाम् । यथा यथा पुमान् अर्थेन गुणगणेन परिपूर्णो भवति तथा तथा गर्वायत इति । निर्मदो भाग्यवानेको न तु सर्वे लक्ष्मीपूरिता इति ॥ २६५ ॥

- 266) जइ चंदो किं बहुतारणहि बहुणहि किं च तेण विणा ।
जस्स पयासो लोण घण्लेइ महामहीवट्ट^१ ॥ ३ ॥
- 267) चंद्रस्स खओ न हु तारणाण रिद्धी वि तस्स न हु ताणं ।
गस्याण चडणपड्डणं इयरा उण निच्चपड्डिया य ॥ ४ ॥
- 268) रयणायरम्मि जम्मो हरसिरतिलओ सडोयरा लच्छी ।
विह्वियकलाकलावो वसिया वि समोहण चंदो ॥ ५ ॥
- 269) हरसिरसरणम्मि गओ लुक्कंतो तह जग्गाण मज्झम्मि ।
तह वि गिलिज्जइ चंदो विहिविहियं को निघारेइ ॥ ६ ॥

266) [यदि चन्द्रः किं बहुतारकाभिर्वहुभिः किं च तेन विना ।
यस्य प्रकाशो लोके धवलपति महामहीवृष्टम् ॥] यदि चन्द्रोऽस्ति किं
बहुतारकैः । बहुभिस्तैः किं च तेन विना, यस्य प्रकाश एव, आस्तां
तावत् किरणनिकुरुम्बो, महन्महीवल्यं धवलपति ॥ २६६ ॥

267) [चन्द्रस्य क्षयो न खलु तारकाणामृद्धिरपि तस्य न खलु
तासाम् । गुरुकाणामारोहणपतनमितरे पुनर्नित्यपतिताश्च ॥] चन्द्रस्य क्षयो
न खलु तारकाणाम् । ऋद्धिरपि तस्य न खलु तेषाम् । महतां चटनपतनं,
न क्षुद्राणाम् । इतरे पुनः क्षुद्राः पतिता एव । महतां हानिवृद्धी भवतः,
क्षुद्राणां लघूनां सर्वदा हानिरेवेत्यर्थः ॥ २६७ ॥

268) [रत्नाकरे जन्म हरशिरस्तिलकः सहोदरा लक्ष्मीः । विघ-
टितकलाकलापो दशमपि समीहने चन्द्रः ॥] सोऽयं चन्द्रो विघटित-
कलाकलापो द्वैतीयको दशमपि बल्लाञ्चलस्थितं तन्तुपुञ्जमपि समीहते
वाञ्छति । लोकेभ्य इति शेषः । य एवंविधः । यस्य जन्म रत्नाकरे । यश्च
त्रिमुचनतिलको ज्योत्स्नावत्त्वात् । सहोदरा लक्ष्मीः । एवंविधोऽपि विघटित-
कलाकलापो दशां समीहत इति ॥ २६८ ॥

269) [हरशिरःशरणे गतो निवर्त्यस्तथा जटानां मध्ये । तथापि
गित्यते चन्द्रो विधिविहितं को निवारयति ॥] तथापि चन्द्रो निजे-
गित्यते, अर्थाद्वाहुणा, यद्यपि हरशिरसि शरणं गतः । तत्रापि गतः

1 G महासहोवट्ट (महामहीवट्टम्)

-273 : ३०-४]

छाद्यवज्जा

७३

३०. छाद्यवज्जा [विदग्धपद्धतिः]

- 270) नगरं न होइ अट्टालपहि पायारतुंगसिद्धरेहि ।
गामो वि होइ नगरं जत्थ छाद्यो जणो वसइ ॥ १ ॥
- 271) निवसंति जत्थ छेया ललियक्खरक्खवन्धणे कुसला ।
जाणंति वक्कमणियं सुन्दरि नगरं, न सो गामो ॥ २ ॥
- 272) जो जेपिऊण जाणइ जेपियमत्तं च जाणए अत्थं ।
देसो तेण पवित्तो अच्छउ नगरं वसंतेण ॥ ३ ॥
- 273) गुरुविहवल्लघिया' अवि आवइ पत्ता वि आउरमणा वि ।
सिध्दिणंतरे वि छेया निवकज्जं नेय सिद्धिलि ॥ ४ ॥

संस्तथा च जटानां मध्ये लुक्कंतो निलयन् । युक्तोऽयमर्थः । यद्यपि
भर्गजटाटवीललाटपट्टे लिनाति तथापि राहुणा द्विषा निजेगिल्यते ॥ २६९ ॥

270) [नगरं न भवत्यट्टालकैः प्राकारतुङ्गशिखरैः । ग्रामोऽपि
भवति नगरं यत्र विदग्धो जनो वसति ॥] नगरं न भवत्यट्टालकैः
प्रासादपङ्क्तिभिः, प्राकारतुङ्गशिखरैः । ग्रामोऽपि भवति नगरं यत्र विदग्धो
जनो वसति । अट्टालकप्राकारशिखरसंयुक्तं नगरं विदग्धजनवर्जितं ग्रामा-
दप्यतिशेते । विदग्धजनपक्षित्रितो ग्रामो नगरमधःकुल इति भावः ॥ २७० ॥

271) [निवसन्ति यत्र छेका ललिताक्षरकाव्यबन्धने कुसलाः ।
जानन्ति वक्कमणितं सुन्दरि नगरं, न स ग्रामः ॥] हे सुन्दरि, तन्नगरं,
न स ग्रामो यत्र छेका निवसन्ति । किंविशिष्टाः । ललिताक्षरकाव्यबन्धने
कुसलाः । तथा च वक्कमणितं जानन्ति, अन्योक्तीर्विदन्ति ॥ २७१ ॥

272) [यो जलितुं जानाति जलितमात्रं च जानात्यर्थम् ।
क्षेपस्तेन पत्रित्र आस्तां नगरं वसता ॥] यो विदग्धो जलितुं जानाति,
अर्थाद् वक्कमणिनीः । जलितमात्रमप्यभिधेयं जानाति । देशो नीवृज्जनपद
इति यावत् । वसता तेन पत्रित्र आस्तां तावन्नगरम् । एकस्मिन्नगरे विदग्धो
वसति, सर्वमपि देशं मण्डयनीत्यर्थः ॥ २७२ ॥

273) [गुरुविमलद्विघ्नता अप्यापदं प्राप्ता अप्यातुरमनसोऽपि ।
स्वप्नान्तरेऽपि छेका निवकायं नेत्र सिध्दिमयन्ति ॥] स्वप्नान्तरेऽपि छेका

1 C गुरुविहवल्लघिया

- 274) अन्नं धरंति द्वियण अन्नं वायाइ कीरण अन्नं ।
छेयाण पत्थियाण य खलाण मग्गो च्चिय अउज्जो ॥ ५ ॥
- 275) छेयाण जेहि कज्जं न हु होसइ जेहि जम्मलक्खे वि' ।
दोहिं पि तेहि सरिसंसरिस च्चिय' हुंति उल्लावा ॥ ६ ॥
- 276) सम्भाववाहिरेहिं तह कह वि पियक्खरेहि जंपंति ।
जह वंधव च्चि कलिउं लोण सीसेहि बुब्भंति ॥ ७ ॥
- 277) दिट्ठीतुलाइ भुवणं तुलंति जे चित्तखेलण निहियं ।
को ताण छेयघाणिज्जयाण भण खंडणं कुणइ ॥ ८ ॥

निजकार्यं नैव शिथिलयन्ति । किंविशिष्टा अपि । गुरुभिर्भवलक्षिता अपि,
आपदं प्राप्ता अपि आपन्ता अपि, आतुरमनसोऽपि ॥ २७३ ॥

274) [अन्यद्भरन्ति हृदयेऽन्यद्वाचि क्रियतेऽन्यत् । छेकानां
पार्थिवानां च खलानां मार्ग एवापूर्वः ॥] अन्यद्भरन्ति हृदये, अन्यद् वाचि,
अन्यत् कृत्ये कर्तव्ये । छेकानां पार्थिवानां खलानां मार्ग एवापूर्वः ॥ २७४ ॥

275) [छेकानां यैः कार्यं न खलु भविष्यति यैर्जन्मलक्षेऽपि ।
द्राम्यामपि ताभ्यां सदृशसदृशा एव भवन्त्युल्लापाः ॥] छेकानां यैः कार्यं
भवति, यैश्च जन्मलक्षेऽपि कार्यं न स्याद् द्वयोरपि तयोः सदृशसदृशा
एवोल्लापा भवन्ति ॥ २७५ ॥

276) [सद्भावबहिर्भूतैरतथा कथमपि प्रियाक्षरैर्जल्पन्ति । यथा
बान्धवा इति वदयित्वा लोके शीघ्रैरुल्लान्ते ॥] सद्भावबहिर्भूतैः प्रिया-
क्षरैरतथा कथमपि जल्पन्ति, यथा बान्धवा एत इति लोके शिरोभिरुल्लान्ते
धार्यन्ते ॥ २७६ ॥

277) [दृष्टितुल्या भुवनं तुल्यन्ति ये चित्ततुलापात्रे निहितम् ।
कस्तेषां छेकघणिकां भण खण्डनं करोति ॥] ये छेका विदग्धा एव
घणिका भुवनं तुलंति इत्यस्या परिच्छिन्दन्ति । कथा । दृष्टितुल्या ।
किंविशिष्टं भुवनम् । निहितं स्थापितम् । क । चित्तखेलणं चित्तमेव

-281 : ३०.११]

छाप्यज्जा

७५२

- 278) तं नत्थि तं न ह्वं न हु होसइ तं च तिहुयणे सयले ।
तं विहिणा वि न विहियं जं न हु नायं छह्लेहि' ॥ ९ ॥
- 279) जह्म पढमदिने तह्म पच्छिमम्मि फरसाइ नेय जंपति ।
अब्बो महानुभावा विरज्जमाणा वि दुल्लखा ॥ १० ॥
- 280) बहुकूटकपटभरियाण पुत्ति छेयाण जो पिडे पडइ ।
सो सुत्तो सुत्तमणो सिविणे वि न पावए सुक्खं ॥ ११ ॥
- 281) जइ कह वि ताण छप्पज्जायण^१ तणुयंगि गोचरे पडसि ।
ता थोरवसनदाहैकमण्डिया दुक्करं जियसि ॥ १२ ॥

तुलापात्रं तस्मिन् । तेषां छेकवणिजां भण को नामं खण्डनं करोति,
को नाम तान् प्रतारयति ॥ २७७ ॥

278) [तन्नास्ति तन्न भूतं न खलु भविष्यति तच्च त्रिभुवने
सकले । तद्विधिनापि न विहितं यन्न खलु ज्ञातं विदग्धैः ॥] तन्नास्ति
तन्न भूतं न खलु भविष्यति त्रिभुवने सकले, तद्विधिनापि न कृतं यन्न खलु
ज्ञातं विदग्धैः ॥ २७८ ॥

279) [यथा प्रथमदिने तथा पश्चिमेपि परूषाणि नैव जल्पन्ति ।
अहो महानुभावा विरज्यमाना अपि दुर्लक्ष्याः ॥] यथा प्रथमदिने तथा
पश्चिमेऽपि परूषाणि नैव जल्पन्ति, अहो महानुभावाश्चेका विरज्यमाना
अपि दुर्लक्ष्याः ॥ २७९ ॥

280) [बहुकूटकपटभूतानां पुत्रि छेकानां जो पिटे पतति । स
शून्यः शून्यमनाः स्वप्नेऽपि न प्राप्नोति सौख्यम् ॥] हे पुत्रि, बहुकूटकपटभूतानां
छेकानां जो पिटे पडइ यस्तद्वशीभवति, स शून्यः शून्यमनाः स्वप्नेऽपि
न प्राप्नोति सुखम् ॥ २८० ॥

281) [यदि कथमपि तेषां षट्प्रज्ञानां तन्वङ्गि गोचरे पतसि ।
तद् महद्व्यसनदाहैकमण्डिता दुष्करं जीवसि ॥] हे तन्वङ्गि, यदि कथ-
मपि तेषां छेकानां गोचरे पतसि, दृग्गोचरीभवसि, तदा उत्सृष्टवृषभ-
दाहैकमण्डिता दुष्करं जीवसि ॥ २८१ ॥

1 G, I छह्लेहि 2 C छेयहयाण

- 282) मा पुत्ति वंक्कवं जंपसु पुरओ छल्ललोयाणं ।
हियप जं च निहितं तं पि इयासा मुणंति बुद्धीय ॥ १३ ॥
- 283) लीलावल्लोयणेण वि मुणंति जे पुत्ति हियपपरमत्थं ।
ते कारिमउवयारेहि कइ नु छेया छल्लिंति ॥ १४ ॥
- 284) सहस च्चि जं न दिट्ठो सरलसहायेण जं न आलत्तो ।
उवयारो जं न कयो तं चिय कलियं छल्लेहि ॥ १५ ॥

३१. पंचमवज्ञा [पञ्चमपद्धतिः]

- 285) कंठभन्तरणिग्गयदरघोलिरघुरघुरंतहुंकारं ।
खलिरक्खरं पि मारह पंधिय मा पंचमं सुणसु ॥ १ ॥

282) [मा पुत्रि वक्कवं जल्प पुरतश्छेकलोकानाम् । हृदये यच्च निहितं तदपि हताशा जानन्ति बुद्ध्या ॥] मा पुत्रि वक्कवं जल्प पु तो विदग्धजनानाम् । एते हताशा हृदये निहितं हृदयं यद् भवति तदपि स्वबुद्ध्या जानन्ति । अनुक्तमपि ये जानते तेषां पुरतो वक्त्रभणितयः काः ॥ २८२ ॥

283) [लीलावल्लोकनेनापि जानन्ति ये पुत्रि हृदयपरमार्थम् । ते कृत्रिमोपचारैः कथं नु छेकाश्छल्यन्ते ॥] हे पुत्रि, ये विदुरा लीला-वल्लोकनेनापि हृदयपरमार्थं विदन्ति जानन्ति, ते छेका धूर्ताः कृत्रिमोपचारैः कथं नु प्रनार्यन्ते ॥ २८३ ॥

284) [सस्सेनि यन्न दृष्टः सरलस्वभावेन यन्नालपितः । उपचारो यन्न कृतस्तदेव कलितं छेकैः ॥] यस्स प्रियो झटिति न दृष्टः, सरल-स्वभावेन यन्नालपितः, उपचारो यच्च न कृतस्तदप्याकलितं विदग्धैः ॥ २८४ ॥

285) [कण्ठाम्बन्तरनिर्गतद्वर्णनशीलघुरघुगयमाणबुद्धारम् । स्व-लनशीलाक्षरमपि मारयति पथिक मा पञ्चमं श्रुयु ॥] हे पथिक, पञ्चमरागं मा श्रावीः । यतः स्वलनशीलाक्षरमपि मारयति । तदेव स्वलनमुच्यते । कण्ठाम्बन्तरनिर्गतं च तदीयद्वर्णघुगयमाणबुद्धारम् । अत्र एव स्वलिता-क्षरमपि मारयति ॥ २८५ ॥

-28५: ३१.५]

पंचमवज्जा

७५

- 286) घोलंततारघण्णुज्जलेण वरतरुणिकर्णल्लगेण ।
लोयणजुयलेण व पंचमेण भण को न संताविओ ॥ २ ॥
- 287) अन्ने वि गामराया गिज्जंता दैति सयलसोक्खाइं ।
पयस्स पुणो हयपंचमस्स अक्षो चमक्कारो ॥ ३ ॥
- 288) अण्णकज्जेण वि दीहरच्छि थोरयरदीहरणरण्या ।
पंचमसरपसरुगारणभिणा पंति नीसासा ॥ ४ ॥
- 289) तं वंचिओ सि पिययम तीए बाहोहसंवलिज्जंता ।
न सुया नीसासखलंतमंथरा पंचमतरेणा ॥ ५ ॥

286) [घूर्णमानतारघणोऽज्जलेन वरतरुणीकर्णल्लगेन । लोचनयुग-
लेनेव पञ्चमेन भण को न संतापितः ॥] भण कथय पञ्चमेन पञ्चमरागेण
को न सन्तापितः । किंविशिष्टेन । वरतरुणीकर्णल्लगेन । पुनः किंविशिष्टेन ।
घूर्णमानास्तारा ये वर्णा अक्षराणि तैरुज्ज्वलेन । केनेव सन्तापितः ।
लोचनयुगलेनेव । यथा लोचनयुगलेन सर्वोऽपि जनः सन्तापितः । तेनापि
किंविशिष्टेन । वरतरुणीकर्णल्लगेन कर्णान्तविश्रान्तेन । घूर्णमाना तारा
कर्णादिका, तस्या वर्णस्तेनोज्ज्वलं भासुरं, तेन तथा ॥ २८६ ॥

287) [अन्येऽपि ग्रामरागा गीयमाना ददति सकलसौख्यानि ।
एतस्य पुनर्हृतपञ्चमस्यान्यध्वमत्कारः ॥ २८७ ॥]

288) [आत्मकार्येणापि दीर्घाक्षि महत्तरदीर्घररणकाः । पञ्चम-
स्वरप्रसरोद्धारगर्भिता आयन्ति निःश्वासाः ॥] हे दीर्घाक्षि, आत्मकार्येणापि
विस्तीर्णतः दीर्घररणकाः, पञ्चमस्वरप्रसरोद्धारगर्भिता आयान्ति निःश्वासाः
॥ २८८ ॥

289) [त्वं वञ्चितोऽसि प्रियतम तस्या बाष्पौघसंवल्यमानाः । न
श्रुता निःश्वासस्खलन्मन्थराः पञ्चमतरङ्गाः ॥] हे प्रियतम त्वं वञ्चितोऽसि,
यतः पञ्चमतरङ्गा न श्रुतः स्वया । किंविशिष्टाः सन्तः । तस्या बाष्पौघ-
मिश्रीक्रियमाणाः । पुनः कीदृशाः । निःश्वासस्खलन्मन्थराः ॥ २८९ ॥

- 290) सुग्मइ पंचमगेयं पुज्जिज्जइ वसइवाइणो देवो ।
द्वियइच्छिओ रमिज्जइ संसारे इत्तिर्यं सारं ॥ ६ ॥

३२. नयणवज्जा [नयनपद्धतिः]

- 291) नयणाइ समाणियपत्तलाइ परपुरिसजीवहरणाइ ।
असियसियाइ य मुद्धे खग्गाइ व कं न मारंति ॥ १ ॥
- 292) जत्तो नेहस्स भरो तत्तो निवडंति कसणभवलाइ ।
चलचलयकोडिमोडणकराइ नयणाइ तरुणीणं ॥ २ ॥
- 293) सवियारसविभ्रमरहसवसविसहंतमणइइहामा ।
मयणाउलाण दिट्ठी लक्खिज्जइ लक्खमज्झमि ॥ ३ ॥

290) [श्रूयते पञ्चमगेयं पूज्यते वृषभवाहनो देवः । हृदयेऽसितो रम्यते संसार एतावत्सारम् ॥] संसार एतावन्मात्रे सारम् । किं तदित्याह । पञ्चमगेयं श्रूयते । वृषभवाहनो देवः पूज्यते । हृदयेऽसितो रम्यते ॥२९०॥

291) [नयने समानीततीक्ष्णे (तीक्ष्णौ) परपुरुषजीवहरणे (हरणौ) । असितसिते (असितशितौ) च मुग्धे खड्गाविव कं न मारयतः ॥] हे मुग्धे, तव नयने कं न मारयतः । काविव । खड्गाविव । यथा खड्गौ मारयतः । अधुना श्लेषमाह । समानीते च पत्रले च तीक्ष्णाग्ने, पर-पुरुषजीवहरणे असितसिते च । खड्गपक्षे पुंस्त्वेन व्याख्येयम् ॥ २९१ ॥

292) [यतः स्नेहस्य भरस्ततो निपतन्ति कृष्णभवलानि । चञ्चलकोटिमोटनकराणि नयनानि तरुणीनाम् ॥] तरुणीनां नयनानि यतः स्नेहस्य भरो भवति तत्र निपतन्ति कृष्णभवलानि । आत्मवल्लभं दृष्ट्वा कटाक्षैः पश्यन्ति नरुण्यः । कटाक्षास्त्वसिताःसिताः । पुनः किंविशिष्टानि । चञ्चलकोटिमोटनकराणि ॥ २९२ ॥

293) [सविकारसविभ्रमरभसवशविकसन्मनोहरोद्दामा । मदनाकुलानां दृष्टिर्लभ्यते लक्ष्मण्ये ॥] मदनाकुलानां दृष्टिर्लक्ष्मण्येऽपि लभ्यते । किंविशिष्टा । सविकारसविभ्रमरभसवशविकसन्मनोहरोद्दामा ॥ २९३ ॥

-297: ३९.७]

नयणवज्रा

७९

- 294) जत्तो विलोलपद्मलधवलानि चलन्ति नवर नयणाई ।
आयण्णपुरियसरो तत्तो चिय धावइ अणंगो ॥ ४ ॥
- 295) कस्स न भिंदइ हियं अणंगसरधोरणि व्व निवडंती ।
बालाइ वलियलोयणपुरंतमयणालसा दिद्वी ॥ ५ ॥
- 296) नयणाइ तुज्झ सुंदरि विसेण भरियाइ निरवसेसाई ।
एमइ मारंति जणं अलज्जि किं कज्जलं देसि ॥ ६ ॥
- 297) ईप्पसिदिशकज्जलनीलुप्पलसच्छायेहि नयणेहि ।
वम्मइमत्ता बाला मइया इव भमइ उत्तहा ॥ ७ ॥

294) [यतो विलोलपद्मलधवलानि चलन्ति केवलं नयनानि ।
आकर्णपूरितशरस्तत एव धावत्यनङ्गः ॥] यतो विलोलपद्मलधवलानि
चलन्ति केवलं नयनानि, तत्रैवाकर्णपूरितशरोऽनङ्गो धावति । तीक्ष्ण-
श्रान्तानि दीर्घाणि धवलकृष्णानि नयनानि कामिनीनां दृष्ट्वानङ्गः कामिनः
सकामान् करोति ॥ २९४ ॥

295) [कस्य न भिनत्ति हृदयमनङ्गशरधोरणीव निपतन्ती ।
बालाया वलितलोचनस्युरन्मदनालसा दृष्टिः ॥] कस्य न भिनत्ति
हृदयमनङ्गशरराजिरिव निपतन्ती बालाया वलितलोचनस्युरन्मदनालसा
दृष्टिः । यत्र पुंसि बाला कटाक्षनिरीक्षणं करोति तस्य तामलभमानस्य
हृदयं द्विधेव भवति ॥ २९५ ॥

296) [नयने तव सुन्दरि विषेण भृते निरवशेषे । एवमेव मारयतो
जनमलज्जे किं कज्जलं ददासि ॥] हे सुन्दरि, तव नयने एवमेवानश्रिते
अपि जनं मारयतः । किंविशिष्टे । विषेण भृते निरवशेषे । हे अलज्जे
लज्जारहिते किं कज्जलं ददासि । निष्कज्जले अपि त्वदीये लोचने विषं
भक्षितमिव पुरुषं मारयतः । इति कज्जलदानं पुनर्मुधैव ॥ २९६ ॥

297) [ईषदीपदत्तकज्जलनीलोत्पलसच्छायाम्यां नयनाभ्याम् । मन्म-
थमत्ता बाला मृगीव भ्रमयुत्त्रस्ता ॥] ईषदीपदत्तकज्जलाम्यामत एव
नीलोत्पलसदृशाम्यां नयनाभ्यामुपलक्षिता बाला मन्मथमत्ता उत्त्रस्ता मृगीव
भ्राम्यति ॥ २९७ ॥

1 G वर्त्तति

2 G चलिय

3 C, G, I देहि

८०

वज्जालम्भं

[298 : ३३, ८]

- 298) वंकेहि पिओ सरलेहि सज्जणो उज्जुपहि मज्झत्यो ।
आर्यविरहेहि रिउणो नयणाइ चउव्विहा हुंति ॥ ८ ॥
- 299) नयणाण पण्डउ वज्जं अहवा वज्जाउ वड्डिलं किं पि ।
अमुणियजणे वि दिट्ठे अणुरायं जाइ पावन्ति ॥ ९ ॥
- 300) धारवन्ति तग्मुहं धारिया वि वलियाइ तम्मि बलमाणे ।
जणसंकुले वि नच्चावियाइ तेणइ नयणाइ ॥ १० ॥

३३. थणवज्जा [स्तनपद्धतिः]

- 301) ठड्ढा खलो व्व सुयणो व्व संगथा नरवइ व्व मंडलिया ।
थणया तह दुग्गयचित्तिं व्व हियए न मायंति ॥ १ ॥

298) [वक्त्रैः प्रियः सरलैः सज्जन ऋजुभिर्मध्यस्थः । आतान्नैः रिपवो नयनानि चतुर्विधानि भवन्ति ॥] नयनानि चतुर्विधानि भवन्ति । चतुर्विधत्वं कथयति । वक्त्रैः प्रियोऽवलोक्यते, सरलैः सज्जन ऋजुभिर्मध्यस्थः । आतान्नै रिपवोऽवलोक्यन्ते ॥ २९, ८ ॥

299) [नयनयोः पततु वज्रमथवा वज्रादधिकं किमपि । अज्ञातजनेऽपि दृष्टेऽनुरागं ये प्राप्नुतः ॥] नयनयोः पततु वज्रमथवा वज्रादधिकं किमपि पततु । किमिति । यतोऽज्ञातजनेऽपि दृष्टेऽनुरागं स्नेहं प्राप्नुतः । अयं भावः । काचन नारी दृष्टमात्रमपि मोहदायकं युवानं दृष्ट्वा तमलभमाना स्यनयने निन्दन्तीदमाहेति ॥ २९, ९ ॥

300) [धावतस्तन्मुखं धारिते अपि, बलिते तस्मिन्बलति । जनसंकुलेऽपि नर्तिते तेन मम नयने ॥] तेन यूता, हे सखि, अस्मन्नयने नर्तिते । क । जनसंकुले स्थाने । यतो धारिते अपि तन्मुखं धावतः । तस्मिन्बलति व्याघुटति, बलिते । सर्वार्हसुन्दरो युवासौ माग्यपर्वतारूढो यत्र यत्र जगाम तत्र तत्रैवास्मन्नयने जनसमक्षमेव लज्जां विहाय मन्त्रवशीकृते इव जग्मतुरित्यर्थः ॥ ३०० ॥

301) [स्तन्धौ खल इव सुजन इव संगतौ नरपतिरिव मण्डलितौ । स्तनौ तथा दुर्गतचिन्तेव हृदये न मातः ॥] स्तनौ हृदये न मातः ।

1 G, I युवा सौभाग्यपर्वतारूढो

--304 : ३३.४]

थणवज्जा

८१

- 302) अमुहा खलो ऽव कुडिला मज्झं से किंविणदानसारिच्छा ।
थणया सप्पुरिस्समणोरहं ऽव हियणं न मायंति ॥ २ ॥
- 303) तुलओ ऽव समा मित्तो ऽव संगया उन्नओ ऽव अक्खलिया ।
सुयणो ऽव सत्थहावा सुहडो ऽव समुद्दिट्ठया थणया ॥ ३ ॥
- 304) समउत्तुंगविशाला उम्मथियकणयकलससंकासा ।
कामणिहानो ऽव थणा पुण्णविह्वणाण दुप्पेच्छा ॥ ४ ॥

अतिविस्तीर्णत्वात् । किंविशिष्टौ । स्तब्धौ खल इव, सुजन इव संगतौ, एकत्र मिळितौ । नरपतिरिव मण्डलितौ पारिमाण्डल्ययुक्तौ, यथा नर-
इतिर्मण्डलसंयुक्तौ भवति । केव हृदये न मातः । दुर्गतचिन्तेव, यथा
इरिद्रिचिन्ता हृदये न माति । दुर्गतमनोरथा बहवोऽपि निष्कृता भवन्ती-
त्यर्थः ॥ ३०१ ॥

302) [अमुखौ खल इव कुटिलौ मध्येऽस्याः कृपणदानसदृशौ ।
स्तनौ सप्पुरासनोरथा इव हृदये न मातः ॥] खल इव कुटिलौ निर्मुखौ
से तस्याः स्तनौ हृदये न मातः । क इव । सप्पुरासनोरथा इव ।
यतस्तेऽतिदीर्घा भवेयुः । पुनः किंविशिष्टौ । मध्ये कृपणदानसदृशौ
॥ ३०२ ॥

303) [तुल्येव समौ मित्रमिव सङ्गतौ उन्नत इवास्वलितौ । सुजन
इव स्वस्थभावौ (सत्स्वभावौ) सुभट इव समुत्थितौ स्तनौ ॥] सुभटाविव
स्तनाबुत्थितौ । कीदृशौ । तुल्यपात्रमिव समौ । मित्रमिव संगतौ । उन्नत
इव उच्चप्रदेश इव अस्वलितौ । सुजन इव स्वस्थभावौ ॥ ३०३ ॥

304) [समोत्तुङ्गविशालौ दग्धकनककलशसङ्काशौ । कामनिधान-
मिव स्तनौ पुण्यविहीनानां दुष्प्रेक्ष्यौ ।] स्तनौ कामनिधानमिव पुण्य-
विहीनानां दुष्प्रेक्ष्यौ, यथा निधानं पुण्यविहीनानां न संपद्यते । कीदृशौ
स्तनौ । समोत्तुङ्गविशालौ, उन्मथितकनककलशसंकाशौ । उन्मथितं दग्धन्
॥ ३०४ ॥

बल ६

- 305) उत्तुंगघननिरन्तरपङ्कादयमाउल्लिङ्गसारिच्छा ।
मारंति वासभूसियणहो व्व विउज्जुल्ला थणया ॥ ५ ॥
- 306) उड्ढिबे थणहारे रेहइ बालाइ घोलिरो हारो ।
हिमगिरिवरसिद्धराओ खलिओ गंगापवाहो व्व ॥ ६ ॥
- 307) मगं चिय भलहंतो हारो पीणुल्लयाणं थणयाणं ।
उड्ढिबो भमइ उरे जैउणाणइफेणपुंजो व्व ॥ ७ ॥
- 308) अज्झाइ' नीलकञ्चुभरिउड्ढरियं विहाइ थणवट्टं ।
जलभरियजलहरन्तरदरुग्गओ चंदविंशो व्व ॥ ८ ॥

305) [उत्तुंगघननिरन्तरौ पक्वीभूतमातुल्लिङ्गसदृक्षौ । मारयतो वर्षाभूषितनभ इव विद्युदुज्ज्वलौ स्तनौ ॥] स्तनौ मारयतः । किंविशिष्टौ । उत्तुंगघननिरन्तरौ, पक्वीकृतमातुल्लिङ्गसदृक्षौ, विद्युदुज्ज्वलौ । किमिव । वर्षाभूषितं यन्नभस्तदिव । तदपि किंविशिष्टम् । विद्युदुज्ज्वलं विद्युतोज्ज्वल-
माकाशम् ॥ ३०५ ॥

306) [उड्ढटे स्तनभारे राजते बालाया घूर्णनशीलो हारः । हिमगिरिवरशिखरात् स्खलितो गङ्गाप्रवाह इव ॥] उड्ढिबे स्तनभारे राजते बालाया घूर्णनशीलो हारो मौक्तिकमयः । उत्प्रेक्षते । गङ्गाप्रवाह इव । किंविशिष्टः । स्खलितः । कस्मात् । हिमगिरिवरशिखरात् ॥ ३०६ ॥

307) [मार्गमेवालभमानो हारः पीनोन्नतयोः स्तनयोः । उड्ढिभो भ्रमत्युरसि यमुनानदीफेनपुञ्ज इव ॥] उड्ढिभो^१ भ्रमत्युरसि यमुनानदी-
फेनपुञ्ज इव हारः पीनोन्नतयोः स्तनयोरुपरि मार्गमलभमानः शोभते ॥ ३०७ ॥

308) [प्रौढयुक्त्वा नीलकञ्चुकभृतावशिष्टं विभाति स्तनपट्टम् । जलभृतजलधरान्तरदरोद्गतं चन्द्रबिम्बमिव ॥] प्रौढयुक्त्वाः स्तनपट्टं विभाति । किंविशिष्टम् । नीलकञ्चुकभृतोद्धृतम् । उत्प्रेक्षते । जलभृत-
जलधरान्तरदरोद्गतं चन्द्रबिम्बमिव ॥ ३०८ ॥

1 G, I here and elsewhere अज्झाए

2 G उड्ढिभो

-312: ३१.१२]

थणवस्त्रा

८३

- 309) अमया मओ व्व समया ससि व्य हरिकरिसिरो व्व चक्कल्या।
किष्णिग्भत्थणविमुहा पसयच्छि पओहरा तुज्झ ॥ ९ ॥
- 310) अब्बो न हुंति थणया मज्झ सरीरे सवत्तिणा जाया।
आलिङ्गणे वि पत्ते दूरे वि प्रियं निवारंति ॥ १० ॥
- 311) थणजुपलं तीइ निरंतरं पि दद्वट्ठण तारिसं पडियं।
मा करोतु को वि गर्भं एत्थ असारम्मि संसारे ॥ ११ ॥
- 312) कइ नाम तीइ तं तइ सहावगरुओ वि थणहरो पडिओ।
अइथा महिलानां चिरं हियण को नाम संठाइ ॥ १२ ॥

309) [अमृतमयाविव, समदौ (समृगौ) शशीव, हरिकरिशिर इव वर्तुलौ । कृपणाम्भर्थनविमुखौ प्रसृत्यक्षि पयोधगौ तव ॥] हे प्रसृति-वदक्षिणी यस्याः सा प्रसृत्यक्षी, तस्याः संबोधनं, हे प्रसृत्यक्षि, तव स्तनौ शीतलत्वादमृतमयाविव । समदौ समृगौ शशिवत् । हरिकरिसिर व्व इन्द्र-हस्तिकुम्भाविव चक्कल्या विस्तीर्णौ । कृपणाम्भर्थनविमुखौ ॥ ३०९ ॥

310) [अहो न भवतः स्तनौ मम शरीरे सपत्नौ जातौ । आलिङ्गनेऽपि प्राप्ते दूरेऽपि प्रियं निवारयतः ॥] अब्बो दुःख-सूचनायां निपातः । अहो स्तनावेतौ न भवतः । किन्तु एतौ सपत्नी-वज्जातौ । किमिति । आलिङ्गनेऽपि प्राप्ते दूरेऽपि प्रियं निवारयतः । अयमभिप्रायः । कठिनोच्चविस्तीर्णकुचत्वादालिङ्गने तस्या न संभवतीति ॥ ३१० ॥

311) [स्तनयुगलं तस्या निरन्तरमपि दृष्ट्वा तादृशं पतितम् । मा करोतु कोऽपि गर्भमत्रासारे संसारे ॥] तस्याः स्तनयुगलं तादृशं लोकोत्तरं निरन्तरः तिथनमपि पतितमवलोक्य मा करोतु कोऽपि गर्भ-मस्मिन्नसारे संसारे ॥ ३११ ॥

312) [कथं नाम तस्यास्तत् तथा स्वभावगुरुरपि स्तनभरः पतितः । अथवा महिलानां चिरं हृदये को नाम संतिष्ठति ॥] कथं नाम तत्, तथा स्वभावगुरुरपि तस्याः स्तनभरः पतितः । अथवा महिलानां हृदये चिरं को नाम तिष्ठति । यत्र निजाङ्गादप्युत्पन्नौ कुचौ न तिष्ठतस्तत्रान्यस्य का कथा । बहुतरं कालं हृदये प्रेम्णा कमपि न धारयन्ति मृगादयः ॥ ३१२ ॥

३४. लावण्यवजा [लावण्यपद्धतिः]

- 313) पल्लविं करयलपल्लवेहि पप्फुल्लियं ष नयणेहि ।
फलियं मिव पीणपओहरेहि अज्झाइ लावणं ॥ १ ॥
- 314) तह चंपिऊण भरिया विहिणा लावण्येण तणुयंमी ।
जह से चिहुरतरंगा अंगुलिमग्ग ज्व दीसंति ॥ २ ॥
- 315) अवं लडहत्तणयं अन्न चिय का वि बाहुलयाया ।
सामा सामअपयावइणो रेह चिय न होइ ॥ ३ ॥
- 316) करत्तरणगंडलोयणबाहुलयाजहणमंडलुद्धरियं ।
अंगोसु अमायंतं रंखोलइ तीइ लावणं ॥ ४ ॥

313) [पल्लवितं करतलपल्लवैः प्रपुष्पितमिव नयनान्याम् ।
फलितमिव पीनपयोधराभ्यां प्रौढयुवत्या लावण्यम् ॥] अज्झाए तरुण्या
लावण्यं पल्लवितं संजातपल्लवमिव । कैः । करतलपल्लवैः । प्रफुल्लितं
प्रोत्फुल्लितमिव नयनाभ्याम् । फलितमिव संजातफलमिव पीनपयोधराभ्याम् ।
पल्लवपुष्पफलानुकारं करतलनयनपयोधरं लावण्यवृक्षस्येति ॥ ३१३ ॥

314) [तथा निषीड्य भृता विधिना लावण्येन तन्वङ्गी । यथा-
स्याधिकुरतरङ्गा अङ्गुलिमार्गा इव दृश्यन्ते ॥] तथा न्यक्षीकृत्य (१ न्यक्-
कृत्य) भृता विधिना लावण्येन तन्वङ्गी, यथा से अस्याधिकुरतरङ्गा
अङ्गुलिमार्गा इव दृश्यन्ते । मस्तकं हस्ते धृत्वा लावण्यभरणेऽतिप्रयत्नवतो
विधेरङ्गुलिमार्गा इवास्याधिकुरतरङ्गाः शुशुभिरे ॥ ३१४ ॥

315) [अन्यल्लटमत्वमन्यैव कापि बाहुलताया । इयामा सामान्य-
प्रजापते रैखैव न भवति ॥] अन्यल्लटमत्वमन्यैव कापि बाहुलताया,
अत एवेयं इयामाप्रसूता स्त्री सामान्यप्रजापते रैखैव न भवति । सामान्य-
प्रजापतिरिमां न ससर्ज ॥ ३१५ ॥

316) [करत्तरणगण्डलोचनबाहुलताजघनमण्डलोद्धृतम् । अङ्गे-
ष्यमादितस्ततश्चलति तस्या लावण्यम् ॥] तस्या अङ्गेष्वालावावण्यं रिखोलइ

1 G उवरेयि, I उच्चरिये

2 G, I रिखोलइ

-319 : ३५.१]

सुरपञ्चजा

८५.

- 317) सामा निर्यवगदया धणजदणुव्वदणमंदसंचारा ।
लक्खिज्जइ मयणणराहिवस्स संचारिणि कुडि व्व ॥ ५ ॥
- 318) सेयच्छलेण पेच्छह तणुप अंगमि से अमायंतं ।
लावणं ओसरइ व्व तिवलिसोवाणपंतीहिं ॥ ६ ॥

३५. सुरपञ्चजा [सुरतपद्धतिः]

- 319) ददूण तरुणसुरयं विविदपलोद्वृतकरणसोद्विहं ।
दीपो वि तग्गयमणो गयं पि तेलं न लप्सेह ॥ १ ॥

इतस्ततश्चलति । चकचकायते शरीरमिति भावः । किंविशिष्टं लावण्यम् ।
करचरणगण्डलोचनबाहुलताजघनमण्डलानि भृत्वोद्धृतम् । अन्यदपि
पानीयादि निम्नानि स्थानानि संपूर्णकृत्योद्धृतं सद् इतस्ततः प्रसरतीति
॥ ३१६ ॥

317) [श्यामा नितम्बगुरुका स्तनजघनोद्ग्रहनमन्दसंचारा । लक्ष्यते
मदननराधिपस्य संचारिणी कुटीव ॥] श्यामा मदननराधिपस्य संचारिणी
जङ्गमा कुटीव (लक्ष्यते) । किंविशिष्टा । कटीप्रदेशगुरुका, स्तनजघनो-
द्ग्रहनमन्दसंचारा ॥ ३१७ ॥

318) [स्वेदच्छलेन प्रेक्ष्यं तनुकेऽङ्गे तस्या अमात् । लावण्यम-
पसरतीव त्रिवलिसोपानपद्धिभिः ॥] लावण्यमपसरतीव पश्यत, तस्या
अङ्गेऽमात् । काभिः । त्रिवलीसोपानपद्धिभिः । केन । स्वेदच्छलेन ।
किंविशिष्टेऽङ्गे । तनुके । कृशाङ्गपटेः श्रमवशान्नितरस्वेदपूरेण, अमा-
लावण्यमुपसीयते स्म ॥ ३१८ ॥

319) [दृष्ट्वा तरुणसुरतं विविधप्रवर्तमानकरणशोभायुक्तम् ।
दीपोऽपि तद्गतमना गतमपि तैलं न लक्षयति ॥] दीपोऽपि तद्गतमना
गतमपि तैलं न लक्षयति । किं कृत्वा । दृष्ट्वा । वि.म । तरुणसुरतम् ।
तरुणश्च तरुणी च तरुणौ । सरूपाणामेकशेष एकविभवतौ (पाणिनि,
१.२.६४) । तरुणयोः सुरतम् । विविधप्रवर्तमानकरणशोभासंयुक्तम् ।
॥ ३१९ ॥

८६

वखालगं

[320 : ३५.१-

- 320) मरुमरुमार ति भणतिपाह सुरयम्मि केळिसंगामे ।
पासट्ठिओ वि दीपो सहसा हल्लफ्फलो जाओ ॥ २ ॥
- 321) सुम्मइ वलयाण रवो नेउरसदो वि निम्भरो जाओ ।
कस्स वि घन्नस्स घरे महिल्ला पुरिसत्तणं कुणइ ॥ ३ ॥
- 322) वट्ठूण रयणिमज्झे बहुविहकरणेहि निम्भरे सुरयं ।
ओ धुणइ दीपओ विभिओ व्य पवणाइओ सीसं ॥ ४ ॥
- 323) दंतणहक्खयमहियं निग्घायपडंतवल्लयणिग्घोसं ।
वणसीहाण व जुज्झं वुत्तं तं तारिसं सुरयं ॥ ५ ॥

320) [मरुमरुमार इति भणन्त्याः सुरते केळिसंगामे । पार्श्व-
स्थितोऽपि दीपः सहसा कम्पनशीलो जातः ॥] मरुमरुमार च भणन्त्याः
सुरते केळिसंगामे, पार्श्वस्थितोऽपि दीपः सहसा हल्लफ्फलो कम्पन-
शीलो जातः ॥ ३२० ॥

321) [श्रूयते वलयानां रवो नूपुरशब्दोऽपि निर्भरो जातः ।
कस्यापि धन्यस्य गृहे महिला पुरुषकर्म करोति ॥] कस्यापि धन्यस्य गृहे
महिला पुरुषत्वं करोति विपरीतरतं विदधाति । कथं ज्ञायत इत्याह ।
वलयानां रवः श्रूयते, नूपुरशब्दश्च निर्भरो जातोऽस्ति । अयं भावः ।
स्वभावसुरते वलयनूपुरयो रवौ न संगच्छेते । अतः कारणाद् द्वावपि श्रुत्वा
कस्यापि धन्यस्य (गृहे) पुरुषायितं क्रियमाणं वर्तत इत्यनुमीयते ॥ ३२१ ॥

322) [दृष्ट्वा रजनीमध्ये बहुविधकरणैर्निर्भरं सुरतम् । अहो
धुनोति दीपो विस्मित इव पवनाहतः शीर्षम् ॥] दीपकः पवनाहतः
सन् सीसं शिखां धुनोति । उत्प्रेक्षते । विस्मित इव । किं कृत्वा ।
रजनीमध्ये बहुविधकरणैः सुरतैर्नानासुरतैर्निर्भरं सुरतं दृष्ट्वा । अयं भावः ।
तरुणयोः करणपवित्रितं सुरतं दृष्ट्वा अहो अनयोः सुरतक्षमत्वाच्चातुर्यमती-
वेति पवनाहतो दीपो निजं शिरो धूनयति स्मेति ॥ ३२२ ॥

323) [दन्तनखक्षतमहितं निर्घातपतद्बलपनिर्घोषम् । वनसिंह-
योरिव युद्धं वृत्तं तत तादृशं सुरतम् ॥] तत्तादृशं सुरतं वृत्तं वनसिंहयो-

1 G तद्विष

-327 : ३५.९]

सुरयबज्जा

८७

- 324) ओ सुम्मइ वासहरे विपरीतरपाइ पोढमहिलाप ।
चलवलयरफालणकणंतमणिमेहलासदो ॥ ६ ॥
- 325) न वि तह पढमसमागमसुरयसुहे पाविण वि परिओसो ।
जह बीयदियह सविलक्षलक्षिते वदनकमलमि ॥ ७ ॥
- 326) सरहसरमणसमर्पणकलकलीरकणंतमणिहुपसिक्कारं ।
लम्भइ कुलवधूसुरे धवक्कओ सयलसोक्खणं ॥ ८ ॥
- 327) झणझणइ^१ कणयडोरो तुट्ठइ हारो गलन्ति रयणाइ ।
पण्डवमटसंगामो आदत्तो पोढमहिलाप ॥ ९ ॥

सुद्धमिव । कीदृशं सुरतम् । दन्तनखयोः क्षतं खण्डनं, तेन^२ महितम् ।
दन्तनखक्षतयुक्तम् । निर्घातपतद्वलयनिर्घोषम् ॥ ३२३ ॥

324) [अहो श्रूयते वासगृहे विपरीतरतायाः प्रौढमहिलायाः ।
चलवलयरफालनक्वणन्मणिमेखलाशब्दः ॥] 'ओ' इति अहो ।
विपरीतरतायाः प्रौढमहिलाया वासगृहे चलवलयरफालनक्वणन्मणिमेख-
लाशब्दः श्रूयत इति ॥ ३२४ ॥

325) [नापि तथा प्रथमसमागमसुरतसुखे प्राप्तेऽपि परितोषः ।
यथा द्वितीयदिवसे सविलक्षलक्षिते वदनकमले ॥] नापि तथा प्रथम-
समागमसुरतसुखे प्राप्तेऽपि परितोषो भवति, यादृग् द्वितीयदिवसे सविलक्ष-
लक्षिते वदनकमले परस्परमिति ॥ ३२५ ॥

326) [सरमसरमणसमर्पणकलकलीरकणन्त्रिभृतसीत्कारम् । लभ्यते
कुलवधूसुरते स्तवकः सकलसौख्यानाम् ॥] सरमसजघनसमर्पणकलकल-
शीलक्वणन्त्रिभृतसीत्कारं लभ्यते कुलवधूसुरते धवक्कओ सयलसोक्खणं समूहः
सकलसौख्यानाम् ॥ ३२६ ॥

327) [झणझणायते कनककाञ्ची व्रुध्यति हारो गलन्ति रत्नानि ।
पाण्डवमटसंग्राम आरब्धः प्रौढमहिलायाः ॥] रणझणायते कनकद्वारकः
कनककाञ्ची, व्रुध्यति हारो, गलन्ति रत्नानि । पाण्डवमटसंग्राम आरब्धः

१ G रणझण

२ G तेन सहितम् । दन्तनखक्षतयुक्तम् ।

328) रेहद सुरयवसाने अङ्गुकिवत्तो सणेउरो चलणो ।
जिणिऊण कामदेवं समुब्भिया धयवडाय व्व ॥ १० ॥

३६. पेम्मवज्जा [प्रेमपद्धतिः]

- 329) पेम्मं अणाइपरमत्थपयडणं मधुमहो व्व बहुमेयं ।
मोहानुसयजणयं अब्बो किं वंदिमो निच्चं ॥ १ ॥
- 330) आलावणेण उल्लावणेण संगेण कोउहल्लेण ।
सोवाणपण्हि व पिण्णुणेहि पेम्मं समारुहइ ॥ २ ॥
- 331) आरम्भो जस्स इमो आसन्नासाससोसियसरीरो ।
परिणामो कइ होसइ न याणिमो तस्स पेम्मस्स ॥ ३ ॥

प्रौढमहिलया । यथा पाण्डवकौरवौ युद्धोद्यतौ किमपि न गणयतस्तथा
सुरतसंभवे तौ दम्पती ॥ ३२७ ॥

328) [राजते सुरतावसानेऽर्धोक्षितः सनूपुरश्चरणः । जित्वा काम-
देवं समुर्ध्वीकृता ध्वजपताकेव ॥] राजते सुरतावसाने सनूपुरश्चरणोऽर्धो-
क्षितो जित्वा कामदेवम् उर्ध्वीकृता ध्वजपताकेव ॥ ३२८ ॥

329) [प्रेमातादिपरमार्थप्रकटनं मधुमयन इव बहुभेदम् । मोहानु-
रागजनकमहो किं वन्दामहे नित्यम् ॥] प्रेम अनादिपरमार्थप्रकटनं, बहु-
भेदं मधुमयनमिव वन्दे नित्यम् । पुनः किञ्चिद्विशिष्टम् । मोहानुरागजनकम् ।
विष्णुपक्षे^१ सर्वाण्यपि विशेषणानि योक्तव्यानि ॥ ३२९ ॥

330) [आलापनेनोल्लापनेन सङ्गेन कौतुहलेन । सोपानपदैरिव
प्रियगुणैः प्रेम समारोहति ॥] प्रेम स्नेहः सोपानपदैरिव प्रियगुणैः
समारोहति । कैस्तैरित्याह । आलापनेनोल्लापनेन सङ्गेन कौतुहलेन ॥ ३३० ॥

331) [आरम्भो यस्यायमासन्नाश्वासशोषितशरीरः । परिणामः
कथं भविष्यति न जानीमस्तस्य प्रेम्णः ॥] यस्याग्भ इष्टश्च आसन्नाश्वा-
शोषितशरीरः, तस्य प्रेम्णः परिणामः कथं भविष्यति इति वयं न जानीमः ।
प्रेम्णा आसन्ननूकरणादयः^२ प्रथमं भवन्ति । तच्च पश्चाद्भवति वा न वा ।
अत्र परिचिताः कस्य पुरुषाश्चलप्रेमाणो भवन्तीति विभेमि ॥ ३३१ ॥

1 G, I. विष्णुपक्षेः

2 G. आसन्ननूत्नूकरणादयः

-335 : ३६,७]

प्रेमसञ्ज्ञा

८९

- 332) दाणं न वेइ न करेइ चाडुयं कहइ नेय सञ्भावं ।
दंसणमेत्तेण वि किं पि माणुसं^१ अमयसारिच्छं ॥ ४ ॥
- 333) जत्थ न उज्जगरओ जत्थ न ईसा विसूरणं माणं ।
सञ्भावचाडुयं जत्थ नत्थि नेहो तहिं नत्थि ॥ ५ ॥
- 334) दाडिमफलं व पेम्मं पके पक्खे य होइ^२ सकसायं ।
जाव न बीओ रञ्जइ^३ ता किं मधुरत्तणं कुणइ ॥ ६ ॥
- 335) न तथा मारेइ विसं खज्जंतं पलसयं पि कवलेहिं ।
जह चक्खुरायरत्तं मारेइ सविब्भमं पेम्मं ॥ ७ ॥

332) [दानं न ददाति न करोति चाटुकं कथयति नैव सद्भावम् । दर्शनमात्रेणापि किमपि मानुषममृतसदृशम् ॥] दानं न ददाति न करोति चाटुकं, कथयति नैव सद्भावं, दर्शनमात्रेणैव भवति किमपि मानुषममृतसदृशम् । मनोऽर्भीष्ट एवमवुर्ज्वलपि दर्शनमात्रेणैवामृतायते । प्रेम्णो विलसितमिदमिति ॥ ३३२ ॥

333) [यत्र नोऽजागरको यत्र नेर्ष्या खेदो मानः । सद्भावचाटुकं यत्र नास्ति स्नेहस्तत्र नास्ति ॥] यत्र नोऽजागरको यत्र नेर्ष्या खेदो मानश्च, सद्भावचाटुवाक्यं यत्र नास्ति, स्नेहोऽपि तत्र नास्तीति ॥ ३३३ ॥

334) [दाडिमफलमिव प्रेमैकस्मिन्पक्षे भवति सकषायम् । यावत् द्वितीयो रज्यते (बीजं न रज्यते) तावत्किं मधुरत्वं करोति ॥] प्रेम दाडिमफलमिव । एकस्मिन्पक्षे सकषायं सकोपम्^४ । यावद् द्वितीयो न रज्यते तावत्किं मधुरत्वं करोति । उभयोरपि क्षीर्नरज्योर्विध मिलितत्वात् प्रेमात्मधुरं भवति । दाडिमाफलमपि एकस्मिन् पक्षे सकषयं कषायरस-युक्तं भवति । यावद् बीजो न रज्यते तावत् कुतो माधुर्यं भवति । मधुरो रसो न भवतीति ॥ ३३४ ॥

335) [न तथा मारयति विषं खाद्यमानं पलशतमपि कवलेः । यथा चक्खुरायरत्तं मारयति सविब्भमं प्रेम ॥ ३३५ ॥]

1 I adds होइ after माणुसं

3 G जाव ण वेवउ रच्चइ

2 G, I एकपक्षेण होइ

4 I एकस्मिन् पक्षे भवति सकषायम् ।

पकेन कृतं सकषायं सकोपम् ।

- 336) अब्बो जाणामि अहं अत्तणहियण्ण भव्हिययारं ।
मा को वि कह वि रज्जउ^१, दुक्खुव्वहणाइ पेम्माइ ॥ ८ ॥
- 337) अदिट्ठे रणरणओ दिट्ठे ईसा विडंबणा नाह ।
होइ न उज्जु व वंके पेम्मे जह चंचु कीरस्स^२ ॥ ९ ॥
- 338) अदिट्ठे रणरणओ दिट्ठे ईसा सुहट्ठिण माणं ।
दूरट्ठिण वि दुक्खं पिय जणे भण सुइ कत्तो ॥ १० ॥
- 339) ताव च्चिय होइ सुहं जाव न कीरइ पिओ जणो को वि ।
पियसंगो जेहि कओ दुक्खाण समप्पिओ अप्पा ॥ ११ ॥

336) [अहो जानाम्यहमात्महृदयेनान्यहृदयानि । मा कोऽपि कथमपि रज्यतु, दुःखोद्वहनानि प्रेमाणि ॥] अब्बो दुःखे । जाना-
म्यहमात्मनो हृदयेनान्यहृदयानि, मा कोऽपि कापि रज्यतु, दुःखोद्वहनानि
प्रेमाणि ॥ ३३६ ॥

337) [अदृष्टे रणरणको दृष्ट ईर्ष्या विडम्बना नाथ । भवति न
ऋजिव वक्रं प्रेम यथा चञ्चुः कीरस्य ॥] अदृष्टे प्रिये रणरणको दृष्ट
ईर्ष्या विडम्बना नाथ भवति । वक्रं प्रेम न ऋजु भवति यथा शुक्रचञ्चुः
॥ ३३७ ॥

338) [अदृष्टे रणरणको दृष्ट ईर्ष्या सुखस्थिते मानः । दूरस्थिते-
ऽपि दुःखं प्रिये जने भण सुखं कुतः ॥] प्रिये जने भण कुतः सुखम् ।
कथम् । तदेव दर्शयति । अदृष्टे रणरणको, दृष्ट ईर्ष्या, सुखस्थिते मानो,
दूरस्थिते तस्मिन् दुःखम् ॥ ३३८ ॥

339) [तावदेव भवति सुखं यावन्न क्रियते प्रियो जनः कोऽपि ।
प्रियसङ्गो यैः कृतो दुःखेभ्यः समर्पित आत्मा ॥] तावदेव सुखं भवति
यावन्न क्रियते प्रियो जनः कोऽपि । प्रियसङ्गो यैः कृतः (तैः) दुःखेभ्यः
समर्पित आत्मा ॥ ३३९ ॥

-344 : ३६.१६]

पेम्भवज्जा

९१

- 340) वूरं गण वि कयविप्पि वि अन्नत्थ वद्धपाय वि ।
जत्थ मणं न नियत्तइ तं पेम्भं परिचओ सेसो ॥ १२ ॥
- 341) सो सुवइ सुहं सो दुक्खवज्जिओ सो सुहाण सयखाणी ।
वाय मणेण कायण जस्स न हु वल्लहो को वि ॥ १३ ॥
- 342) वल्लवउ को वि महिमंडलम्मि जो तेण नत्थि संणडिओ ।
खरपवणचाटुचालिरदवगिसरिसेण पेम्भेण ॥ १४ ॥
- 343) सो को वि न दीसइ सामलंगि पयम्मि दड्डुहयलोण ।
जस्स समप्पि वि हिययं सुहेण त्रियहा गमिज्जति ॥ १५ ॥
- 344) अव्वो तहि तहि चिय गयणं भमिऊणं वीसमंतेण ।
बोह्तिथवायसेण व हसाचिया दड्डुपेम्भेण ॥ १६ ॥

340) [दूरं गतेऽपि कृतविप्रियेऽप्यन्यत्र बद्धरागेऽपि । यत्र मनो न निवर्तते तत्प्रेम परिचयः शेषः ॥ ३४० ॥]

341) [स स्वपिति सुखं स दुःखवर्जितः स सुखानां शनखनिः । वाचि मनसा कायेन यस्य न खलु वल्लभः कोऽपि ॥] स स्वपिति सुखं स दुःखवर्जितः स सुखानां शतस्य खनिर्वाचि मनसा कायेन यस्य न खलु वल्लभः कोऽपि ॥ ३४१ ॥

342) [उल्लपतु कोऽपि महीमण्डले यस्तेन नास्ति संनटितः । खरपवनचाटुचलनशीलदधाम्निसदृशेन प्रेम्णा ॥ ३४२ ॥]

343) [स कोऽपि न दृश्यते श्यामलाङ्गवेतसिन् दग्धहतलोके । यस्य समर्थं हृदयं सुखेन दिवसा गम्यन्ते ॥ ३४३ ॥]

344) [अहो तत्र तत्रैव गगनं भ्रान्त्वा विश्राम्यता । यानपात्र-वायसेनेव हासिता दग्धप्रेम्णा ॥] बोह्तिथं यानपात्रम् । अव्वो दुःखसूचनायाम् । तहि तहि चिय तत्र तत्रैव दुर्लभपुरुषे, विश्राम्यता दग्धप्रेम्णा हासितास्मि । किं कृत्वा विश्राम्यता । गगनं शून्यं भ्रान्त्वा । केनेव । बोह्तिथवायसेणेव । यथा यानपात्रे स्थितो वायसो गगनमाकाशं

1 G पमिस्सति

2 G भयतेष

२२

कञ्जालङ्ग

[345 : ३६.१७—

- 345) जाय माणप्यसरे फिट्ठे नेहे गयम्मि सग्माये ।
अग्मत्थणाइ' पेम्मं कीरंतं केरिसं होइ ॥ १७ ॥
- 346) अहंसणेण अहंसणेण दिट्ठे अणालघंतेण ।
माणेण पवसणेण य पंचविहं झिज्जय पेम्मं ॥ १८ ॥
- 347) अहंसणेण बालय सुट्ठु वि नेहाणुबद्धमणसाणं ।
हत्थउडपाणियाइ व कालेण गलंति पेम्माणि ॥ १९ ॥
- 348) पेम्मस्स विरोहियसंधियस्स पञ्चक्खदिट्ठुविलियस्स ।
उय्यस्स व तावियसीयलस्स विरसो रसो होइ ॥ २० ॥

भान्त्वा तत्रैव स्तम्भादौ विश्रमता जनो हास्यते (? विश्राम्यन् जनं हासयति) । इदमत्र तात्पर्यम् । काचिन्मार्गं कस्मिंश्चिद्दुर्लभेऽनुरक्ता तमलभमाना मानमवलम्ब्य पुनरग्न्यं याच्छन्ती पुनस्तत्रैवानुरक्ता सती जनान् हासयति ॥ ३४४ ॥

345) [याते मानप्रसरे भ्रष्टे स्नेहे गते सद्भावे । अभ्यर्थनया प्रेम क्रियमाणे कीदृशं भवति ॥] जाते मानप्रसरे गते स्नेहे गते सद्भावे, अभ्यर्थनया क्रियमाणे प्रेम कीदृशं भवति ॥ ३४५ ॥

346) [अदर्शनेनातिदर्शनेन दृष्टेऽनालपता । मानेन प्रवसनेन च पञ्चविधं क्षीयते प्रेम ॥] पञ्चविधं पञ्चप्रकारं क्षीयते प्रेम । तदेव दर्शयति । अदर्शनेनातिदर्शनेन दृष्टेऽनालपता, मानेन प्रवसनेन च ॥ ३४६ ॥

347) [अदर्शनेन बालक सुट्ठुपि स्नेहाणुबद्धमनसोः । हस्तपुटपानीयानीव कालेन गलन्ति प्रेमाणि ॥] हे बालक, अदर्शनेन सुट्ठुपि स्नेहाणुबद्धमनसोर्दम्पत्योः कालेन प्रेमाणि गलन्ति, यान्तीत्यर्थः । वानीय । हस्तपुटस्थपानीयानीव । यथा सुदृढं घृतमपि हस्तपुटस्थपानीयानि बिन्दुना बिन्दुना चिरेण गलन्त्येव ॥ ३४७ ॥

348) [प्रेम्णो विरोधितसंधितस्य प्रत्यक्षदृष्टव्यलीकस्य । उदकस्थेव तापितशीतलस्य विरसो रसो भवति ॥] प्रेम्ण एवविधस्य रसोऽत्यासक्ति-

-351 : ३७.२]

माणवज्जा

९३

349) ताव य पुत्ति छइल्लो' जाव न पेम्मस्स गोपरे पडइ ।
नेहेण नवरि छेयत्तणस्स मूला खणिजंति ॥ २१ ॥

३७. माणवज्जा [मानपद्धतिः]

350) अल्लियपयंपिणि अणिमित्तकोषणे अणुणि सुणसु मह वयणं ।
एक्कमाहिणि सोक्खेक्कंधवं गलइ तारुणं ॥ १ ॥

351) अग्घाहि महं दे रोण्ह चंदणं असुणि सुणसु मह वयणं ।
माणेण मा नडिउजसु माणंसिणि गलइ छणराई ॥ २ ॥

विरसो भवति । कीदृशस्य । विरोधिततंधितस्य । पूर्वं विरोधितं पश्चात्संधितं, तस्य । पुनः कीदृशस्य । प्रत्यक्षदृष्टव्यलीकस्य । प्रत्यक्षं दृष्टं व्यलीकमप्रियं यत्र तस्य साक्षात्कृताप्रियस्य । कस्येव । उदकस्येव तापित-शीतलस्व । यथा तापितशीतलस्योदकस्य रसो विरसो भवति । पूर्वं तापितं पश्चाच्छीतलं, पश्चात्कर्मधारयः ॥ ३४८ ॥

349) [तावच्च पुत्रि विदग्धो यावन्न प्रेम्णो गोचरे पतति । स्नेहेन केवलं लेकत्वस्य मूलानि खन्यन्ते ॥] तावदेव हे पुत्रि विदग्धः कथ्यते यावत् स्नेहगोचरो न भवति । यतः नवरि केवलं प्रेम्णा लेकत्वस्य मूलान्युत्खन्यन्ते ॥ ३४९ ॥

350) [अलीकप्रज्ञल्पिन्यनिमित्तकोपनेऽनाश्रव आकर्णय मम वचनम् । एकप्राहिणि सौख्यैकवान्धवो गलति तारुण्यम् ॥] हे अना-कर्णनशीले, आकर्णय मम वचनम् । हे अलीकप्रज्ञल्पनशीले, हे अनिमित्त-कोपने, हे एकप्राहिणि, सौख्यैकवान्धवं गलति तारुण्यम् । सलीशिपक्षोक्ति-रियम् । अथवा भर्तुः कृतापराधस्य ॥ ३५० ॥

351) [आजिघ्न मधु हे गृहाण चन्दनमनाश्रवे शृणु मम वचनम् । मानेन मा नटयस्व मनस्विनि गलति क्षणरात्रिः ॥] 'दे' इति प्रार्थ-नायां निपातः । हे असुणि (अनाश्रवे), मद्बचनं शृणु । किं नदित्याह । मधु मयनाजिघ्न पिवेति यावत् । तथा गृहाण चन्दनम् । मानेन मा नट्येः (? नट्यस्य) । हे मनस्विनि, गलत्यतिक्रामत्युत्सवरात्रिः । अर्थ भावः ।

1 G, I छवञ्जे

- 352) ए दहइ मह पसिज्जसु माणं मोत्तूण कुणसु पसिओसं ।
कयसेहराण सुम्मइ आलावो इत्ति गोसम्मि ॥ ३ ॥
- 353) निदाभंगो आवंडुरत्तणं दीहरा य नीसासा ।
जायंति जस्स विरहे तेण समं केरिसो माणो ॥ ४ ॥
- 354) नइपूरसच्छहे जोव्वणम्मि दिवहेसु निच्चपहिपसु ।
अणियत्तासु वि राईसु पुत्ति किं दड्डमाणेण ॥ ५ ॥

कश्चन युवा कांचनान्यां स्त्रियं गते दिवस उपमुज्य द्वितीयदिनरात्रौ
कौमुद्याद्युत्सवे भानमश्लम्भ्य स्थितां वामाक्षी मद्यवात्रपुष्पाद्युपभोगवस्त्वानीय
तामनुनयनिदमाह ॥ ३५१ ॥

352) [हे दयिते, मम प्रसीद मानं मुक्त्वा कुरु परितोषम् ।
कुक्कुटानां श्रूयत आलापो इदिति प्रभाते ॥] 'ए' इति प्रार्थनायाम् ।
हे दयिते मह्यं प्रसीद, प्रसन्ना भव । मानं मुक्त्वा परितोषं कुरु ।
किमित्येवं याचसे, किं तव याति, एतावता किं भवदस्ति-इत्याह । कयसे-
हराणं कुक्कुटानाम् आलापः शब्दः, गोसे प्रभाते इदिति श्रूयते । प्रभातं
भवतीत्यर्थः । अत एव मानं मुक्त्वास्मायं कार्यं विधेहीति भर्तुरुक्तिः ।
गोसे प्रभाते इति देशीयं पदम् ॥ ३५२ ॥

353) [निदाभङ्ग आपाण्डुरत्वं दीर्घाश्च निःश्वासाः । जायन्ते
यस्य विरहे तेन समं कीदृशो मानः ॥] तेन समं कीदृशो मानो यस्य
विरह एतावद्भवति । निदाभङ्ग आपाण्डुरत्वं दीर्घाश्च निःश्वासा इति
सखीशिक्षोक्तिर्नायिकां प्रति ॥ ३५३ ॥

354) [नदीपूरसदृशे यौवने दिवसेषु नित्यपथिकेषु । अनिवृत्ता-
स्वपि रात्रिषु पुत्रि किं दृश्यमानेन ॥] हे पुत्रि, किम् अमुना दृश्यमानेन ।
यतः । नदीपूरसदृशे यौवने, दिवसेषु नित्यपथिकेषु नित्यगात्रेषु, अनि-
वृत्तासु रात्रिषु । ता एव रात्रयो न छावर्तन्ते । यौवनं च नदीपूरवत् ।
यथा नदीपूरः समायाति, पुनर्मुहूर्तेन विनिवर्तते तद्वद्यौवनम् । दिवसाश्च त
एव नायान्ति पूर्ववत् ॥ ३५४ ॥

-358 : ३७.९]

माणवज्जा

९५:

- 355) जइ माणो कीस पिओ अइव पिओ कीस कीए माणो ।
माणिणि दो वि गइया पक्कम्बंमे न बज्जंति ॥ ६ ॥
- 356) माणिणि मुणसु माणं जइ वि पिओ सुट्ठु बल्लहो तुज्ज ।
कारणवसेण कूपो न नमइ मुग्गे तुला नमइ ॥ ७ ॥
- 357) माणं अवलंबंती मरिहिसि मुग्गे वसंतमासम्मि ।
माणो पुणो वि किज्जइ क्षणदियहा दुल्लहा हुंति ॥ ८ ॥
- 358) मा पुत्ति कुणसु माणं दइओ हिययम्मि निट्ठुरसहावो ।
कंदलिसरिसं पेम्मं हसत्ति तुट्ठं न संघट्ठइ ॥ ९ ॥

355) [यदि मानः कस्मात् प्रियोऽथवा प्रियः, कस्मात् क्रियते मानः । मानिनि द्वावपि गजेन्द्रावेकस्तम्भे न बध्येते ॥] यदि मानः किमिति प्रियोऽथवा प्रियस्तर्हि किमिति क्रियते मानः । हे मानिनि, द्वौ गजेन्द्रावेकस्तम्भे न बध्येते । गजेन्द्रतुत्यौ मानभर्तारौ प्रतीहि, इति सखीशिक्षोक्तिः ॥ ३५५ ॥

356) [मानिनि, मुञ्च मानं यद्यपि प्रियः सुट्ठु बल्लभस्तव । कारणवशेन कूपो न नमति मुग्गे तुला नमति ॥] हे मानिनि, मुञ्च मानं यद्यपि प्रियः सुट्ठु बल्लभस्तव । यतो हे मुग्गे कारणवशेनात्मकार्येण कूपो न नमति, तुला नमति । तुला जलोदञ्चनघटीकाष्ठद्वारकं यस्याग्रे 'हेकुली' इति कथ्यते ॥ ३५६ ॥

357) [मानमवलम्बमाना मरिष्यसि मुग्गे वसन्तमासे । मानः पुनरपि क्रियते क्षणदिवसा दुर्लभा भवन्ति ॥] हे मुग्गे, मानमवलम्बमाना वसन्तमासे मरिष्यसि । मानः पुनरपि क्रियते, उत्सवदिवसा दुर्लभा भवन्ति ॥ ३५७ ॥

358) [मा पुत्रि, कुरु मानं दयितो हृदये निष्ठुरस्वभावः । कन्दली-सदृशं प्रेम झटिति त्रुटितं न संघटते ॥] हे पुत्रि, मानं मा कार्षीः । किमिति । यतो दयितो हृदये निष्ठुरस्वभावः । तस्मिन् तादृग्विधे प्रेम कन्दलसदृशं झटिति त्रुटितं न संघटते ॥ ३५८ ॥

- 359) दृढणेहणालपरिसंस्थितस्स सद्भावदलसुगन्धस्स ।
पेम्मुपलस्स माण माणतुसारो च्चिय विणासो ॥ १० ॥
- 360) मुय माण माण प्रियं प्रियसरयं जाव वज्जण सरयं ।
सरण सरयं सुरयं च पुत्ति को पावइ अउण्णो ॥ ११ ॥
- 361) तुंगो स्थिरो विशालो जो रद्धो माणपञ्चओ तीण ।
सो वड्ढदिट्ठिवज्जासाणिस्स घायं चिय न पत्तो ॥ १२ ॥
- 362) पायवड्ढिओ न गणिओ प्रियं भणंतो वि विप्रियं भणिओ ।
वच्चंतो न निरुद्धो भण कस्स कप कओ माणो ॥ १३ ॥

359) [दृढस्नेहनालपरिसंस्थितस्य सद्भावदलसुगन्धस्य । प्रेमो-
त्पलस्य मातर्मानतुषार एव विनाशः ॥] प्रेमैवोत्पले कनले तत्क्षणादेव
नुटनशीलत्वादतिकोमलत्वाच्च तस्य । हे मातः, मान एव तुषारो हिमं
विनाशः विनाशकारी, दाहकत्वात् । अन्यदपि कमलं तुषारेण दह्यते ।
रूपकालंकारेण प्रेम्ण उत्पलसादृश्यं विशिनष्टि । किंविशिष्टस्य । दृढस्नेह-
नालपरिसंस्थितस्य, सद्भावदलसुगन्धस्य । अत्र नाथायां स्नेहप्रेम्णोर्गत्या-
र्थत्वात् (? एकार्थत्वात्) चिन्त्यम् । अथशोभयोर्दम्पत्योर्भरणवसानः परस्पर-
रानुरागः प्रेम । स्नेहश्च दानमानाद्यादिना भवति ॥ ३५९ ॥

360) [मुञ्च मानं मानय प्रियं प्रियसरका यावद्व्रजति शरद् ।
शरदि सरकं सुरतं च पुत्रि कः प्राप्नोत्वपुण्यः ॥] हे पुत्रि, मानं मुञ्च,
प्रियं मानय, यावच्छरद्व्रजति । किमिति । यतः शरत्काले सुरतं सुरां च
कोऽपुण्यः प्राप्नोति ॥ ३६० ॥

361) [तुङ्गः स्थिरो विशालो यो रचितो मानपर्वतस्तथा ।
स दयितदृष्टिवज्जाशनेर्घातमेव न प्राप्तः ॥] तथा यो मानपर्वतो
रचितः । किंविशिष्टः । तुङ्गोऽत्युच्चैः । स्थिरो दृढः । विशालो विस्तीर्णः ।
स मानपर्वतो दयितदृष्टिवज्जाशनेर्घातं न प्राप्तः । दयितस्य दृष्टिर्दर्शनं स
एव स्फोटकत्वाद्वज्जाशनिस्तस्य घातं न प्राप्तवान् । कोऽर्थः । यत्रायिका
मानं रचितवती (तत्) तावत्, यावद्व्रज्यो दृष्टिगोचरं नेषाय । आगते
तस्मिन्काकलाशं नष्टः ॥ ३६१ ॥

362) [पादपतितो न गणितः प्रियं भणन्नपि विप्रियं भणितः ।
व्रजन्न निरुद्धो भण कस्य कृते कृतो मानः ॥] हे सखि, भण कथय

-365 : ३८.१]

पवसियवज्जा

१७

- 363) माणं हु तग्मि किज्जइ जो जाणइ विरहवेयणादुक्खं ।
अणरसियणिच्चिसेसे किं कीरइ पत्थरे माणो ॥ १४ ॥
- 364) उज्जगिरस्स तणुयत्तणस्स सुसियस्स दोहरण्णस्स ।
एयाण उरं दारुण पुत्ति माणं कुणिज्जासु ॥ १५ ॥

३८. पवसियवज्जा [प्रोषितपद्धतिः]

- 365) कल्लं किर खरहृदयो पवसिद्धिइ पिओ त्ति सुव्वइ जणम्मि
तह वड्ड भयवइ निसे जह से कल्लं चिय न होइ ॥ १ ॥

कस्य कृते कृतो मानः । यतः पादपतितो न गणितः, प्रियं भणन्नपि विप्रियं भणितो व्रजन्नपि न निरुद्ध इति । काचित्खण्डिता प्रातरागतं प्रियं दृष्ट्वा मानमवलम्ब्य । तां च मानवतीमवलोक्य “ प्रिये प्रसीद, नाहं भूयोऽप्येवं करिष्यामि ” इति चरणयोः पतन्वाचा निर्धाटितः (निस्तारितः) । ततः सोऽपि मानं स्वीकृत्य निर्गच्छंस्तथा दीर्घमानवत्या न निषिद्धः । पश्चाद् दुःसहविरहवेदनादनुमानसा सख्यागात्वैवमूचे ॥ ३६२ ॥

363) [मानः खलु तस्मिन् क्रियते यो जानाति विरहवेदना-
दुःखम् । अरसिकनिर्विशेषे किं क्रियते प्रस्तरे मानः ॥ ३६३ ॥]

364) [उज्जागरस्य तनुत्वस्य शोषितस्य दीर्घरुदितस्य । एतेषा-
मुरो दत्त्वा पुत्रि मानं कुर्याः ॥] हे पुत्रि, एतेषामुरो हृदयं दत्त्वा, एता-
न्स्वीकृत्येत्यर्थः । मानं कुर्याः । केषामित्याह । उज्जागरस्य, तनुत्वस्य,
शोषितत्वस्य, दीर्घरुदितस्य ॥ ३६४ ॥

365) [कल्यं किल खरहृदयः प्रवत्स्यति प्रिय इति श्रूयते जने ।
तथा वर्धस्व भगवति निशे यथा तस्य कल्यमेव न भवति ॥] किर
किल श्रूयते खरहृदयो निरनुकम्पः कल्लं प्रातरेव प्रवत्स्यति प्रिय इति
श्रूयते जने । अतः कारणाद् हे निशे रात्रि तथा वर्धस्व भगवति, यथा
'से' इति तस्य प्रतरेव न भवति । प्रियं प्रवत्स्यमानं श्रुत्वा दुःसह-
विरहवेदनापीडिता रात्रिमेवं प्रार्थयते ॥ ३६५ ॥

बल ७

- 366) जइ वचसि वच तुमं को वारयः तुज्ज सुहव' जंतस्स ।
तुह गमणं मह मरणं लिहिय पसत्थी कयंतेण ॥ २ ॥
- 367) जइ वचसि वच तुमं पण्हि अवऊहणेण न हु कज्जं ।
पावासियाण मज्जयं छिच्छिऊण भमंगलं होइ ॥ ३ ॥
- 368) वसिऊण मज्ज हियय जीयं गहिऊण अज्ज चलिओ सि ।
सहवासहरविडंबण गंगम्मि गओ न सुज्झहिस्सि ॥ ४ ॥

366) [यदि व्रजसि व्रज त्वं को वारयति तव सुभग यातः ।
तव गमनं मम मरणं लिखिता प्रशस्तिः कृतान्तेन ॥] हे (प्रिय), यदि
व्रजसि व्रज त्वम् । को नाम वारयति सुभग गच्छतस्तव । अतः कारणात्
त्वद्गमनं मम मरणम् इति प्रशस्तिर्लिखिता कृतान्तेन । त्वयि गते क्षणमपि
न जीविष्यामीति भावः ॥ ३६६ ॥

367) [यदि व्रजसि व्रज त्वम् इदानीमवगूहनेन न खलु कार्यम् ।
प्रवासिनां मृतकं स्पृष्ट्वामङ्गलं भवति ॥] हे प्रिय यदि व्रजसि तदा
व्रज त्वम् । इदानीमवगूहनेन न खलु कार्यम् । किमिति । प्रवसतां मृतकं
स्पृष्ट्वामङ्गलं भवति । मृतकस्पर्शो ह्यनिष्टाय, विशेषतः प्रवसतः । अयं
भावः । तव गमने मम प्राणा गता इव वर्तन्ते । अतो मृतामिव मां मा
स्प्राक्षीः । किमुक्तं भवति । यदि मदिष्टमिच्छसि तर्हि मा यासीरिति
॥ ३६७ ॥

368) [उषित्वा मम हृदये जीवं गृहीत्वाद्य चलितोसि । सहवास-
गृहविडम्बन गङ्गायां गतो न शोत्स्यसि ॥] हे प्रिय, मम हृदय उषित्वा जीवं
गृहीत्वाद्य चलितोऽसि । रे सहवासगृहविडम्बन गङ्गायामपि गतो न
शुद्धिं प्रप्से (? शोत्स्यसि) । अन्योऽपि यः कापि वृक्षादौ तिष्ठति तत्र च
कंचित्कालमुषित्वा पश्चात्तस्योपद्रवादिकं विधाय यदि याति, तदा सहवास-
गृहस्य विडम्बनं त्रोटनादिकं कुर्वन् पापी भवति । स च गङ्गायामपि
गतः कृतप्रायश्चित्तोऽपि न शुष्यति । तथा त्वमपि मदहृदयवासमासाद्येदानीं
जीवं गृहीत्वाद्य चलितः कुतः कृतस्नानोऽपि शुद्धिं प्राप्स्यसि । तस्मान्मां
मा त्याक्षीरिति ॥ ३६८ ॥

-372 : ३८८]

पवसियवज्जा

९९

- 369) जह वच्चसि वच्च तुमं अंचल गहिओ प कुप्पसे कीस ।
पढमं चिय सो मुच्चह जो जीवइ तुह विओरण ॥ ५ ॥
- 370) न मए रुण्णं न कयं अमंगलं होतु सयलसिद्धीओ ।
विरहग्गिधूमकडुयाइयाइ' पयलंति नयणाइं ॥ ६ ॥
- 371) रे ससिवाहणवाहन मा पवससु परिसम्मि कालम्मि ।
सेलसुयासुयवाहणयणसहो जत्थ उच्छलइ ॥ ७ ॥
- 372) रे ससिवाहणवाहन वारिज्जंतो न ठासि जइ सुहय ।
ता लच्छिवासवासं अग्घाणं वच्च दाऊण ॥ ८ ॥

369) [यदि व्रजसि व्रज त्वमञ्चले गृहीनश्च कुप्पसि कस्मात् ।
प्रथममेव स मुच्यते यो जीवति त्वद्वियोगेन ॥] यदि व्रजसि व्रज त्वम्,
अञ्चले गृहीतः किमिति कुप्पसि । प्रथममेव स मुच्यते यस्तव वियोगे
जीवति । अहं तु न तथेति ॥ ३६९ ॥

370) [न मया रुदितं न कृतममङ्गलं भवन्तु सकलसिद्धयः ।
विरहान्निधूमकटुकीकृते प्रगलतो नयने ॥] न मया रुदितं न कृतममङ्गलं
भवन्तु अत एव तव सकलसिद्धयः । तर्हि अक्षिण पानीयं कुतो दृश्यत
इत्याह । विरहान्निधूमकटुकीकृते नयने प्रगलतः, किं करोमि ॥ ३७० ॥

371) [रे शशिवाहनवाहन मा प्रवसेदृशे काले । शैलसुतासुत-
वाहनघनशब्दो यत्रोच्छति ॥] रे शशिवाहनवाहन । शशिनो वाहनम्
ईश्वरस्तद्वाहनं वृषभः । अतो, रे मूर्ख । मा प्रवसेदृशे काले । यत्र काले
शैलसुतायाः पर्वत्याः सुतः यण्मुखः, तस्य वाहनं मयूरः, तस्य घनः शब्द
उच्छति । प्रावृट्काल इत्यर्थः । वर्षासु सर्वोऽपि प्रवासी निजगृहे वनि-
तया सह ता अतिवाहयति । त्वं तु प्रत्युत तास्त्रेव व्रजसि । अत एव
वृषभोऽन्न इति सम्बोधनम् ॥ ३७१ ॥

372) [रे शशिवाहनवाहन वार्यमाणो न तिष्ठसि यदि सुभग ।
तदा लक्ष्मीवासवासमस्मभ्यं व्रज दत्त्वा ॥] हे शशिवाहनवाहन, अशृङ्ग-

1 G कटुर्कयाइ

373) इह पंथे मा वच्चसु गयवह मणियं भुयं पसारेवि ।
पंथिय प्रियपयमुद्रा मदलिज्जइ तुज्झ गमणेण ॥ ९ ॥

३९. विरहवज्जा [विरहपद्धतिः]

374) अज्जं चेय पउत्थो उज्जागरओ जणस्स अज्जेय ।
अज्जेय हलहीपिजराइ गोलाइ त्हाइ ॥ १ ॥

375) अज्जं चेय पउत्थो अज्जं न्निष सुययाइ जायाइ ।
रच्छामुहदेउलचचराइ अमहं च हिययाइ ॥ २ ॥

वृषभ, सुभग, वार्यमाणोऽपि यदि न तिष्ठसि, तदात्मभ्यं लक्ष्म्या वासः
कमलं तस्य वासः पानीयं तद् दत्त्वा व्रजेति ॥ ३७२ ॥

373) [अस्मिन्पथि मा व्रज गतपतिकया भणितं भुजं प्रसार्य ॥
पथिक प्रियपदमुद्रा मलिनीक्रियते तव गमनेन ॥] हे पथिक अस्मिन् पथि
मा व्रजेति गतपतिकया भुजं प्रसार्य भणितम् । प्रियपदमुद्रा, गतस्य प्रियस्य
चरणलाञ्छनं, तव गमनेन मलिनीक्रियते, प्रोञ्जयत इत्यर्थः । अयं भावः ।
गतस्य प्रेयसश्चरणमुद्रां पश्यन्ती जीवामीति त्रियोगिनीवाक्यम् ॥ ३७३ ॥

374) [अद्यैव प्रोषित उज्जागरो जनस्याद्यैव । अद्यैव हरिद्रा-
पिञ्जराणि गोदावर्यास्तटानि ॥] अद्यैव प्रोषितोऽद्यैव जनस्योज्जागरोऽद्यैव
हरिद्रापिञ्जराणि गोदावर्यास्तटानि । अयं भावः । काचन नारी तत्क्षणा-
देव प्रोषितं प्रियं दृष्ट्वा विरहासहत्वात् प्रलपितुमिदमारब्धवती । तस्मिन्
मत्प्रिये प्रोषिते जनस्याद्योज्जागरो चौरभयत्वात् । तेन सुमतेन विना को
नाम रक्षां करोति । अद्यैव हरिद्रापिञ्जराणि गोदावर्यास्तटानि । तस्मिन्
सति सर्वा अपि नार्य आत्मवपुंसि हरिद्रापिञ्जराणि प्रत्यहं चक्रुस्तं
कामुकाः । इदानीं च तस्मिन्प्रोषिते किमनेन हरिद्रारोगोऽस्माकमिति
गोदावर्यां तत्क्षणादेव गत्वाक्षालयन्निति नदीतटपीतवन् । तर्हे तटम्
॥ ३७४ ॥

375) [अद्यैव प्रोषितोऽद्यैव शून्यानि जातानि । रथ्यामुखदेवकुल-
चत्वरण्यस्माकं च हृदयानि ॥] अद्यैव प्रोषितोऽद्यैव शून्यानि जातान्य-
स्मद्हृदयानि । न केवलं तानि रथ्यामुखदेवकुलचत्वरणि । अयं भावः ।

-378 : ३९.५]

विरहवज्जा

१०१

- 376) अज्जं चिय तेण विणा इमीइ आयंथधवलकसणाई ।
जधंधमोत्तिगाइ व दिसासु घोळंति नयणाई ॥ ३ ॥
- 377) अज्जं गमो ति अज्जं गओ ति अज्जं गओत्ति लिहिरीए ।
पढम न्चिय दिवइइ कुड्डो रेहाहि चित्तलिओ ॥ ४ ॥
- 378) अवहिदियहागमासकिरीहि सहियाहि तीइ लिहिरीए ।
दो तिभि तह न्चिय चोरियाइ रेहा कुसिज्जंति ॥ ५ ॥

पूर्व नगरनार्यस्तद्वपदिदक्षया लालसाः सत्यो यत्र यत्र गमनागमनं स
मस्त्रियो विधत्ते स्म तत्र तत्रैव रथ्यामुखदेशे देवकुलचत्वरेष्वादावेवागत्यासुः ।
इदानीं तु तस्मिन् प्रोषिते मदहृदयेन साकं शून्यान्यभूवन्निति निजपुरुष-
रूपसौभाग्यप्रकटनोक्तिः ॥ ३७५ ॥

376) [अथैव तेन विनैतस्या आताम्रधवलकृष्णे । जात्यन्ध-
मौक्तिके इव दिक्षु पूर्णतो नयने ॥] अथैव तेन विना दिक्षु धूर्णतो
नयने । के इव । जात्यन्धमौक्तिके इव । कस्याः । एतस्याः । किंविशिष्टे
नयने । आताम्रधवलकृष्णे । इति नयनसामीप्यम्^१ । मौक्तिकयोश्चदमेव
विशेषणं दोषप्रकटनाय । कोऽर्थः । तस्यास्तेन पत्या विना आरक्तसिता-
सितप्रान्तमध्ये नयने सर्वत्र परिभ्रमतः, परं कापि न पश्यतः । मौक्तिक-
मपि कूटं त्यक्तं सत् सर्वत्र पतितं न कोऽपि गृह्णाति ॥ ३७६ ॥

377) [अथ गत इत्यथ गत इत्यथ गत इति लिखनशीलया ।
प्रथम एव दिवसार्धे कुड्बं रेखाभिश्चित्रितम् ॥] अथैव गतः, अथैव गतः,
अथैव गत इति रेखालिखनशीलया प्रथम एव दिवसार्धे मध्याह्न एव कुड्बं
रेखाभिश्चित्रितम् । अयं भावः । कस्याश्चिद्विरहासहनशीलया नायक
एतावत्सु दिवसेष्वागमिष्यामि लग्नं^२ इति कृत्वागमत् । तस्मिन् गतवति
तत्क्षणादेव एकैकस्य दिवसस्य भ्रान्त्या खटिकयाद्यैव गत इति परःसहस्रा
रेखा मुहूर्त एव चकार । इत्यात्मनो विरहमौग्यप्रकटनम् ॥ ३७७ ॥

378) [अवधिदिवसागमाशङ्कनशीलाभिः सखीभिस्तस्यां लिखन-
शीलायाम् । द्वे तिस्रस्तथैव चौरिकया रेखाः प्रोज्जयन्ते ॥] तस्यां

1 G, I नयनसामीप्यम् 2 G, I लग्नम्

१०२

वज्रालम्बं

[379 : ३९,६-

- 379) 'कह्या गओ पिओ', 'पुत्ति अज्ज', 'अज्जेव' कइ दिणा होंति ।
 'एओ', 'एहहमेत्तो' भणितं मोहं गया बाला ॥ ६ ॥
- 380) तह कह वि कुम्मुहुत्ते नियट्ठई वल्लहो जियंताणं ।
 जह फुडियसिप्पिसंघुडदलं ष वीयं न संघट्टइ ॥ ७ ॥
- 381) विरहेण मंदरेण व हिययं दुग्घोदहिं ष मडिऊण ।
 उम्मुलियाव अव्वो अम्हं रपणाइ व सुहाइ ॥ ८ ॥

लिखनशीलायामवधिदिवसागमशङ्कनशीलाभिः सखीभिर्हं तिष्ठो रेखास्त-
 थैव चौरिकया प्रोञ्चयन्ते । अयं भावः । अवधिदिवसावसानशङ्किताम्
 (? शङ्किनीभिः) एतस्यामनिष्टं भावीति रेखाश्चौर्येणोन्मृज्यन्ते । सखी-
 कर्मदम् ॥ ३७८ ॥

379) ['कदा गतः प्रियः ', ' पुत्रि अथ ', ' अथैव कति
 दिनानि भवन्ति ' । ' एकम् ', ' एतावन्मात्रम् ' भणित्वा मोहं गता
 बाला ॥] कदा गतः प्रियः । पुत्रि अथ । अथ इत्यनेन कति दिनानि
 भवन्ति । एकम् । एकमेतावन्मात्रं भवेदिति भणित्वा मोहं मता बाला ।
 काचिद्विरहवेदनया दूना मातरमालापयन्तीति मुमोह । कदा मतः प्रियो
 मम हे मातः । तदाग्वा भणति, अथेति । पुनः सा-अथ इति कति
 दिनानि भवन्ति । पुनरग्वा-एकम् । पुनः पुत्री-एकमेतावदिति । अहो
 एकस्य देर्ष्यमिति भणित्वा मुमोह ॥ ३७९ ॥

380) [तथा कथमपि कुम्मुहुत्ते निवर्तते वल्लभो जीवताम् । यथा
 स्फुटितशुक्तिसंघुटदलमिव द्वितीयं न संघटते ॥] तथा कथमपि कुम्मुहुत्ते
 जीवतां वल्लभो निवर्तते । तथा कथम् । यथा स्फुटितशुक्तिसंघुटदलमिव
 द्वितीयं न संघटते ॥ ३८० ॥

381) [विरहेण मन्दरेणेव हृदयं दुग्घोदधिमिव मयित्वा । उन्मू-
 लितान्यहो अस्माकं रत्नानीव सुखानि ॥] अव्वो इति दुःखसुचनायाम् ।
 अस्माकं सुखान्युन्मूलितानि । केन । विरहेण । किं कृत्वा । हृदयं मयित्वा ।

1 G, I कव्येण

-384 : १९.११]

विरहवज्रा

१०३

- 382) अज्जं पुण्णा अवही करेसु सुहमंढणं पयसेण ।
अज्ज समप्पइ विरहो इत्ते वि पिण अइत्ते^१ वि ॥ ९ ॥
- 383) खणमेत्तं संतापो सेवो सीयं तहेव रोमंचो ।
अव्वो दसहणिज्जो पियविरहो संणिवाओ व्व ॥ १० ॥
- 384) उणहुण्हा रणरणया दुप्पेच्छा दसहा दुरालोया ।
संवच्छरसपसरिस्सा पियविरहे दुग्गमा वियहा ॥ ११ ॥

किमिव मयित्वा कान्युन्मूलितानि केन । दुग्धोदधि मयित्वा मन्दरेण
रत्नान्युन्मूलितान्युत्थापितानि ॥ ३८१ ॥

382) [अथ पूर्णोऽवधिः कुरुष्व मुखमण्डनं प्रयत्नेन । अथ
समाप्यते विरह आयत्यपि प्रियेऽनायत्यपि ॥] हे सखि, अथ पूर्णोऽवधिः ।
प्राकृतेऽपि कापि पुंलिङ्गे स्त्रीलिङ्गम् । कुरुष्व मुखमण्डनम् प्रयत्नेन । अथ
समाप्यते विरह आगच्छत्यनागच्छति वा प्रिये । कोऽर्थः । काचन विरहा-
सहा कथितावधिविषयेऽपि प्रियमनागतं मत्वा मरणेच्छुरित्यवादीत् ।
मण्डनादिकं कुरुष्व तावत् । अथ विरह उभयथापि समाप्तिं यास्यति ।
यदि प्रियोऽबागात् तर्हि दिष्टया मण्डनम् । उत नायासीत् तदान्यमण्डनं
भावीति ॥ ३८२ ॥

383) [क्षणमात्रं संतापः स्वेदः शीतं तथैव रोमाञ्चः । अहो
दुःसहनीयः प्रियविरहः संनिपात इव ॥] अहो दुःसहनीयः प्रियविरहः
संनिपात इव । तदेव दर्शयति । क्षणमात्रं सन्तापस्तथा स्वेदः शीतं च
तथैव रोमाञ्चः । एते विरहोत्थाः सात्त्विका भावा भवन्ति । संनिपाते तु
विकृताः^२ ॥ ३८३ ॥

384) [उष्णोष्णा रणरणककारिणो दुष्प्रेक्षा दुःसहा दुरालोकाः ।
संवत्सरशतसदृशाः प्रियविरहे दुर्गमा दिवसाः ॥] प्रियविरहे दिवसा
दुःसहा (? दुर्गमा) भवन्ति । कीदृशाः । उष्णोष्णाः । रणरणका
रणरणककारिणः । दुष्प्रेक्षा, दुःसहा, दुरालोकाः, संवत्सरशतरुदृशाः
॥ ३८४ ॥

१ G इत्ते वि पिण व्वत्ते वि

२ I कैलाः

१०४

घञ्जालगो

[385 : ३९, १९-

- 385) मयणाणिलसंधुक्खियणेहिंघणवुसहदूरपज्जलिओ ।
डहई सखि प्रियविरहो जलणो जलणो च्चिय वराओ ॥ १२ ॥
- 386) थोरसुसलिलसित्तो हियए पज्जलइ प्रियवियोयम्मि ।
विरहो हले हयासो अउव्वजलणो कओ विहिणा ॥ १३ ॥
- 387) विसहरविसग्गिसंसग्गइसित्तो डहइ चंदणो डहउ ।
प्रियविरहे महचोउजं अमयमओ जं ससी डहइ ॥ १४ ॥

385) [मदनानिलसंधुक्षितवेहेन्धनदुःसहदूरप्रज्वलितः । दहति सखि प्रियविरहो ज्वलनो ज्वलन एव वराकः ॥] हे सखि प्रियविरहो दहति । किंविशिष्टः । मदनानिलसंधुक्षित'स्नेहेन्धनदुःसहो दूरमत्पर्य प्रज्वलितः । अत एव ज्वलनो ज्वलन एव वराकः ॥ ३८५ ॥

386) [स्थूलाश्रुसलिलसित्तो हृदये प्रज्वलति प्रियवियोगे । विरहो हले हताशोऽपूर्वज्वलनः कृतो विधिना ॥] हे हले सखि, विरहो हृदये प्रज्वलति । कदा । प्रियवियोगे । किंविशिष्टो विरहः । थोर-सुसलिलसित्तो दीर्घाक्षिजल(?) स्थूलाश्रुजल)सित्तः । अत एवपूर्वो विधात्रा ज्वलनो विरचिनः । यः किल ज्वलनः स जलसित्तो विध्याति, अयं तु प्रत्युत जाज्वल्यते हृदये ॥ ३८६ ॥

387) [विषधरविषामिसंसर्गदूषितो दहति चन्दनो दहतु । प्रियविरहे महाध्वर्यममृतमयो यच्छशी दहति ॥] हे सखि, विषधर-विषामिसंसर्गदूषितश्चन्दनो दहति । दहतु । योऽग्रेरुत्पन्नः स दाहकत्वाद् दहत्येव । तत्स्वभाववासित्वात्तस्य । प्रियविरहे महचोउजं महदाध्वर्यम् । चोउजं आश्चर्यम् इति देशीयपदम् । 'चुउजमच्छरिए' इति हैमदेशीयनाममालायां तृतीयकाण्डे (३. १४) । यदसावमृतमयश्चन्द्रो दहति । चन्द्रः सर्वदा शीतलो दुग्धाब्धेरुत्पन्नश्च । असावेव यदहति एतदाश्चर्यम् ॥ ३८७ ॥

1 G, I मदनानिलसंधुक्षितः

2 G मम यदसावमृतमयश्चन्द्रो दहति (मम दहति = मां दहति)

-390 : ४०.१]

अणंगवज्जा

१०५

- 388) ओसरसु मयण घेतूण जीवियं हरहुयासणुच्चरियं^१ ।
 पियविरहजलणजालावलीहि सहस त्ति डज्झिहिसि ॥ १५ ॥
- 389) जेहिं सोहगणिही दिट्ठो नयणेहि ते च्चिय खंवतु ।
 अंगाइ अपावियसंगमाइ ता कीस झिज्जति ॥ १६ ॥

४०. अणंगवज्जा [अनङ्गपद्धतिः]

- 390) अन्नो^३ को वि सद्दाघो वम्महसिहिणो हला हयासस्स ।
 विज्झाइ नीरसानं हियप सरसानं पज्जलइ ॥ १ ॥

388) [अपसर मदन गृहीत्वा जीवितं हरहुताशनोच्चरितम् ।
 प्रियविरहज्वलनज्वालावलीभिः सहसा धक्ष्यसे ॥] हे मदन, अपसर मम
 शरीरादिति योज्यम् । जीवितं गृहीत्वा । किमिशिष्टं जीवितम् । हर-
 हुताशनोद्धृतम् । प्रियविरहज्वलनज्वालावलीभिः सहसा धक्ष्यसे । अयं
 भावः । विरहकरालिनामप्लरीगन्मदनो दूरीभवतु । अन्यथा हरनयन-
 हुताशनप्लष्टो जीविनशेषः समुद्धूतः^२ (? समुद्धूतः) इदानीं तु विरह-
 ज्वालामालावलिना मा वराकोऽनङ्गो ध्रियवामिति विरहान्निप्राचुर्यवर्णनम्
 ॥ ३८८ ॥

389) [याम्यां सौभाग्यनिधिर्दृष्टो नयनाभ्यां ते एव रुदताम् ।
 अङ्गान्यप्राप्तसंगमानि तत् कस्मात् क्षीयन्ते ॥] हे सखि, यकाम्यां
 नयनाभ्यां स सौभाग्यनिधिर्दृष्टस्ते एव रुदताम् । अङ्गानि त्वप्राप्तसंगमानि
 किमिति क्षीयन्ते । अयं भावः । तं सुनयनयुगावतंसमालोक्यन्त्याः
 सर्वेऽप्यवयवा दुःखिता भवन्ति । तत् कुतः कारणात् । येन यद्वस्तु
 लब्धं तद्विरहे स एव रोदिति । अन्ये किमिति दुःखायन्ते । इत्यात्माङ्ग-
 पीडाप्रकटनम् ॥ ३८९ ॥

390) [अन्यः कोऽपि स्वभावो मन्मथशिखिनः सखि हताशस्य ।
 वीक्ष्यते नीरसानां हृदये सरसानां प्रज्वलति ॥] अहो कोऽपि स्वभावो
 मन्मथशिखिनः सखि हताशस्य । कथं, तदेव दर्शयति । नीरसानां

1 G हरहुयासणुच्चरियं, I हरहुयासणुच्चरियं

2 G समुद्धूत

3 B, C, G, I अन्ने

१०६

वज्रालम्बं

[391 : ४०.१-

- 391) दिद्वी दिद्विडप्पसरो पसरेण रई रईइ सच्चावो ।
सच्चावेण प नेहो पंच वि बाणा अणगस्स ॥ २ ॥
- 392) उवरि महं चिय वम्मह पंच वि बाणा निसंस रे मुक्खा ।
अन्नं उण तरुणिज्जणं किं हणिहिसि चावलद्वीर ॥ ३ ॥
- 393) इच्छाणिपत्तपसरो कामो कुलबालियाण किं कुणइ ।
सीहो व्य पंजरगओ अंग च्चिय झिज्जा वराओ ॥ ४ ॥
- 394) ए कुसुमसरा तुह डज्झिहिति मा भणसु मयण न हु भणियं ।
प्रियविरहतापतप्पि मह हियप पक्खिर्वतस्स ॥ ५ ॥

हृदये विध्याति, सरसानां प्रज्वलति । अग्नेस्तु स्वभावो, नीरसेषु काष्ठा-
दिषु प्रज्वलति । सरसेषु च विध्याति । अस्य पुनः प्रतीपत्वम् । अतः
एवापूर्वो मन्मथाग्निः ॥ ३९० ॥

391) [दृष्टिर्दृष्टिप्रसरः प्रसरेण रती रत्या सद्भावः । सद्भावेन च
स्नेहः पञ्चापि बाणा अनङ्गस्य] दृष्टिस्तदनु दृष्टिप्रसरः प्रसरेण रतिः,
रत्या सद्भावः, सद्भावेन च स्नेहः, पञ्चापि बाणा अनङ्गस्य ॥ ३९१ ॥

392) [उपरि ममैव मन्मथ पञ्चापि बाणा नृशंस रे मुक्ताः ।
अन्ये पुनस्तर्हणीजनं किं हनिष्यसि चापयष्ट्या ॥] ममैवोपरि हे मन्मथ
पञ्चापि बाणा नृशंस घातक रे मुक्ताः । अन्ये तरुणीजनं किं चापयष्ट्या
हनिष्यसि । अन्योऽपि यस्त्यक्तसर्वबाणो भवति, स धनुर्वैव युव्यते ॥ ३९२ ॥

393) [इच्छानिवृत्तप्रसरः कामः कुलबालिकानां किं करोति ।
सिंह इव पञ्जरगतोऽङ्ग एव क्षीयते वराकः ॥] कामः कुलबालिकानां
कुलपुत्रीणां किं करोति । सिंह इव पञ्जरस्थोऽङ्ग एव क्षीयते वराकः ।
किंविशिष्टोऽनङ्गः । इच्छानिवृत्तप्रसरः । कुलबालिकाः कामं हृदय एव
मारयन्तीति भावः ॥ ३९३ ॥

394) [हे कुसुमशरास्तव धक्ष्यन्ते मा भण मदन न खलु
भणितम् । प्रियविरहतापतप्ते मम हृदये प्रक्षिपतः ॥] रे मदन मा मणेति
न खलु त्वया भणितम् । किमिष्याह । तव कुसुमान्येव शरा धक्ष्यन्ते । किं
कुर्वन्तस्तव । मम हृदये प्रक्षिपतः । किंविशिष्टे हृदये । प्रियविरहतापतप्ते
॥ ३९४ ॥

398 : ४१.१]

पुरिसुल्लावज्जा

१०५.

- 395) महरा मयंककिरणा मधुमासो कामिणीण उल्लावो^१ ।
पञ्चमस्वरस्स रोओ तलवगी कामदेवस्स ॥ ६ ॥
- 396) वग्मह पसंसणिज्जो सि वंदणिज्जो सि गुणमहग्घो सि ।
गोरी हरस्स देहज्झासिणी जेण निम्मविया ॥ ७ ॥
- 397) सत्त्व अणंग कोयंडवावडो सरपहुत्तलक्खो सि ।
तरुणीचल्लतलोयणपुरओ जह कुणसि संधानं ॥ ८ ॥

४१. पुरिसुल्लावज्जा [पुरुषोत्थापपद्धतिः]

- 39^१) कथं सा न संभलिज्जइ जत्थ वि निवसन्ति पञ्च वत्थूणि ।
वीणावंशालावणिपारावयकोइलालवियं ॥ १ ॥

395) [मदिरा मृगाङ्गकिरणा मधुमासः कामिनीनामुल्लापः ।
पञ्चमस्वरस्य रोयः सेवकवर्गः कामदेवस्य ॥] मदिरा, मृगाङ्गकिरणा,
मधुमासः, कामिनीनामुल्लापः, पञ्चमस्वरस्य गीतं तलवगीः सेवकलोकः
कामदेवस्यैतत् ॥ ३९५ ॥

396) [मन्मथ प्रशंसनीयोऽसि वन्दनीयोऽसि गुणमहार्घोऽसि ।
गौरी हरस्य देहार्धवासिनी येन निर्मिता ॥ ३९६ ॥]

397) [सत्यमनङ्ग कोदण्डव्यापृतः शरप्रभूतलक्ष्योऽसि । तरुणी-
चल्लोचनपुरतो यदि करोषि संधानम् ॥] सत्यं कोदण्डव्यापृतः कोदण्ड-
युक्तोऽसि, शरप्राप्तलक्ष्योऽसि, तरुणीचल्लोचनपुरतो यदि सन्धानं
करोषि रे मदन । अयं भावः । तावदेव कामः स्वपरवशौ दम्पती मास्यति
यावत्कामिनीकटाक्षबाणपूगपूरिताङ्गो न भवति । पश्चात्सोऽपि तादृग्विधः
स्वैरेव वार्णमार्दयते प्रत्युत्तेति ॥ ३९७ ॥

398) [कथं सा न संस्मर्यते यत्रापि निवसन्ति पञ्च वस्तूनि ।
वीणावंशालापिनीपारावतकोकिलालपितम् ॥] कथं न सा संस्मर्यते यत्र
निवसन्ति पञ्च वस्तूनि । वीणा, वंशः, आलापिनी वीणाविशेषः, (पारावतः),
कोकिला एतेषां शब्दः । या वीणावंशालापिनी^२कलरवकोकिलस्वरः
वर्तते ॥ ३९८ ॥

1 G उल्लावा

2 I अलखनि

१०८

वज्रालङ्कारं

[399 : ४१, १-

- 399) कह सा न संभलिज्जइ जा सा अत्तत्तकणयतणुलोहा ।
तिवलीतरंगमज्झा हरद मणं वरमइंदाणं ॥ २ ॥
- 400) कह सा न संभलिज्जइ जा सा नवणलिणीकोमला बाला ।
कररुह तणु छिप्यंती अकाल घणमह्वं कुणइ ॥ ३ ॥
- 401) कह सा न संभलिज्जइ जा सा घरबारतोरणणिसण्णा ।
हरिणि व्व जुहभट्ठा अच्छइ मग्गं पलोयंती ॥ ४ ॥
- 402) कह सा न संभलिज्जइ जा सा नीसासत्तोसियसरीरा ।
आसासिज्जइ सासा जाव न सासा समाप्यंति ॥ ५ ॥

399) [कथं सा न संस्मर्यते या सातप्तकनकतनुशोभा ।
त्रिवलीतरङ्गमध्या हरति मनो वरमनीन्द्राणाम् ॥] कथं न सा संस्मर्यते
या सादग्धकनकतनुशोभा, त्रिवलीतरङ्गमध्या हरति मनो वरमइंदाणं ।
वरा मतिर्येषां ते वरमतयो मुनयस्तेषामिन्द्राः स्वामिनस्तेषां मुनीश्वराणाम् ।
अथवा सत्पुरुषाणाम् ॥ ३९९ ॥

400) [कथं सा न संस्मर्यते या सा नवनलिनीकोमला बाला ।
कररुहैः तनुं स्पृशन्ती अकाले घनभाद्रपदं करोति ॥] कथं न सा
संस्मर्यते या सा बाला नवनलिनीकोमला कररुहैस्तनुं स्पृशन्ती अकालेऽ-
ग्रस्तावे ज्येष्ठावाढादौ घनभाद्रपदं करोति ॥ ४०० ॥

401) [कथं सा न संस्मर्यते या सा गृहद्वारतोरणनिरण्णा ।
हरिणीव यूथभ्रष्टा आस्ते मार्गं प्रलोकयन्ती ॥] कथं न सा संस्मर्यते या
सा गृहद्वारतोरणनिरण्णा यूथभ्रष्टा हरिणीव मार्गं प्रलोकयन्ती—कदा मम
भर्ता समागमिष्यतीति—तिष्ठति ॥ ४०१ ॥

402) [कथं सा न संस्मर्यते या सा निःश्वासोषितशरीरा ।
आश्वास्यते श्वासा यावन्न श्वासाः समाप्यन्ते ॥] कथं न सा संस्मर्यते या सा
निःश्वासोषितशरीरा, आश्वास्यते सासा यावच्छ्वासा न समाप्यन्ते ॥ ४०२ ॥

1 G, I पुण्येयं

-406:४२.४]

पियाणुरायवज्जा

१०९

४२. पियाणुरायवज्जा [प्रियानुरागपद्धतिः]

- 403) मुहुराओ च्चिय पयडइ जो जस्स पिओ किमेत्थ भणिण्ण ।
साहेइ अंगणं च्चिय घरस्स अब्भंतरे लच्छिउ ॥ १ ॥
- 404) डड्ढंति कडंति समूससंति ओ माइ सिमिसिमायंति ।
जीवंति जीवसेसा जे रमिया पोढमहिलाहिं ॥ २ ॥
- 405) कंषंति वलंति समूससंति ओ माइ सिमिसिमायंति ।
अंगाइ तस्स पुरओ न याणिमो कइ धरिज्जंति ॥ ३ ॥
- 406) नीससिउक्कंपियपुल्लएहि जाणंति नच्चिउं धन्वा ।
अम्हारिस्सोण दिहं पियम्मि अण्णा वि वीसरइ ॥ ४ ॥

403) [मुखराग एव प्रकटयति यो यस्य प्रियः किमत्र भणितेन ।
कथयत्यङ्गणमेव गृहस्याभ्यन्तरे लक्ष्मीम् ॥] मुखराग एव प्रकटयति यो
यस्य प्रियः किमत्र भणितेन । अमुमर्थमर्थान्तरेण साधयति । अङ्गणमेव
कर्तुं कथयति गृहस्याभ्यन्तरस्थितां लक्ष्मीम् ॥ ४०३ ॥

404) [दह्यन्ते कथ्यन्ते समुच्छ्वसन्त्यहो सिमिसिमायन्ते ।
जीवन्ति जीवशेषा ये रमिताः प्रौढमहिषाभिः ॥] ' ओ ' इति अहो ।
माइ हे मातः । ये प्रौढमहिषाभि रमितास्ते जीवशेषा जीवन्ति ,
जीव एव केवलं तेषु तिष्ठति । कथं ज्ञायत इत्याह । दह्यन्ते, कथ्यन्ते।
समुच्छ्वसन्ति, सिमिसिमायन्ते ॥ ४०४ ॥

405) [कम्पन्ते वलन्ते समुच्छ्वसन्त्यहो मातः सिमिसिमायन्ते ।
अङ्गानि तस्य पुरतो न जानीमः कथं धार्यन्ते ॥] हे मातस्तस्य पुरतोऽ-
ङ्गानि कथं धार्यन्त इति वयं न जानीमः । यतोऽङ्गानि तस्मिन् प्रेयसि
दृष्टे कम्पन्ते, वलन्ति, समुच्छ्वसन्ति, सिमिसिमायन्ते । कोऽर्थः । प्रियं
दृष्ट्वा मदङ्गानि इमामवस्थामालम्बन्त इति ॥ ४०५ ॥

406) [निःश्वासितोत्कम्पितपुलकितैर्जनन्ति नर्तितुं धन्याः ।
अस्मादृशीनां दृष्टे प्रिय आत्मापि विस्मर्यते ॥] धन्याः स्त्रियो निःश्वासो-
त्कम्पितपुलकितैर्नर्तितुं जानन्ति । अस्मादृशीनां पुनर्दृष्टे प्रेयस्यात्मापि
विस्मर्यते । कोऽर्थः । प्रियं दृष्ट्वा धन्याः स्त्रियो निःश्वासितोत्कम्पित-

११०

घञ्जालगं

[407 : ४९.५-

- 407) अचलुड ता फंसुहं अमयरसाओ वि दूरमणिज्जं ।
दंसणमेत्तेण वि पियथमस्स भण किं न पज्जत्तं ॥ ५ ॥
- 408) अचलुड ता लोयणगोयरम्मि पडि ण तेण जं सोक्खं ।
आयण्णिणं वि पियसद्धिं पिए जणे होइ निब्बाणं ॥ ६ ॥
- 409) हत्थफंसेण वि पियथमस्स जा होइ सोक्खं तंपत्ती ।
सा सरभसगाढालिगिणं वि ह्यरे जणे कत्तो ॥ ७ ॥
- 410) ता किं करोमि माए लोयणजुयलस्स ह्यसहावस्स ।
एकं मोत्तूण पियं लक्खेवि न लक्खए लक्खं ॥ ८ ॥

पुलकिताणि कुर्वन्ति । त्रयं पुनरात्मानमेव काहं, कुतस्तिष्ठामीति
विस्मयामः ॥ ४०६ ॥

407) [आस्तां तावत्स्पर्शसुखममृत-रसादपि दूरमणीयम् । दर्शन-
मात्रेणापि प्रियतमस्य भण किं न पर्याप्तम् ॥] तिष्ठतु तावत्स्पर्शसुखममृत-
रसादपि दूरमणीयमत्यर्थं रमणीयम् । दर्शनमात्रेणापि प्रियतमस्य भण
कथय किं न पर्याप्तम् ॥ ४०७ ॥

408) [आस्तां तावल्लोचनगोचरे पतितेन तेन यत्सुखम् ।
आकर्णितेऽपि प्रियसखि प्रिये जने भवति निर्वाणम् ॥] हे प्रियसखि
प्रिये जन आकर्णितेऽपि निर्वाणं सुखं भवति । आस्तां तावल्लोचनगोचरे
पतितेन तेन । अयं भावः । लोचनगोचरमनागतस्यापि प्रियस्य नामा-
कर्णनमपि सुखं करोति ॥ ४०८ ॥

409) [हस्तस्पर्शेनापि प्रियतमस्य या भवति सौख्यसंपत्तिः ।
सा सरभसगाढालिङ्गितेऽपीतरस्मिञ्जने कुतः ॥] हे सखि प्रियतमस्य
हस्तस्पर्शेनापि या सुखसंपत्तिर्भवति, सा सरभसगाढालिङ्गितेऽपीतर-
स्मिञ्जने कुतः । प्रियतमहस्तस्पर्शोऽप्यन्यजनगाढालिङ्गनादप्यतिरिच्यत
इति भावः । असती नायिका ॥ ४०९ ॥

410) [तत् किं करोमि मातल्लोचनयुगलस्य हतस्वभावस्य । एकं
मुक्त्वा प्रियं लक्षयित्वा न लक्षयति लक्षम् ॥] ततः किं करोमि मात-
ल्लोचनयुगलस्य । किमिति । यत एकं प्रियं मुक्त्वा

—413 : ४३.१]

दूर्ध्वज्जा

१११

411) ता किं करोमि प्रियसहि प्रियस्स सोहम्मभारममिरस्स ।
रायंगणं व खुम्भइ जस्स घरं दूइसंधेहि ॥ ९ ॥

412) तह तेण वि सा दिट्ठा तीण तह तस्स पेसिया दिट्ठी ।
जह दोणइ वि समयं चिय निव्वत्तएयाइ जायाइ ॥ १० ॥

४३. दूर्ध्वज्जा [दूतीपद्धतिः]

413) दूइ तुमं चिय कुसला कक्खइमउयाइ जानसे वोत्तुं ।
कण्डूयपण्डुरं जह न होइ तह तं कुणिज्जासु ॥ १ ॥

लक्ष्म्येऽपि दृष्टिगोचरेऽपि लक्षं जनानैव लक्षयति । लक्षमपि जनाननालोक्य
प्रियमेवायलोकयति लोचनयुगलम् ॥ ४१० ॥

411) [तत् किं करोमि प्रियसखि प्रियस्य सौभाग्यभारभ्रमण-
शीलस्य । राजाङ्गणमिव क्षुम्पति यस्य गृहं दूतीसंघैः ॥] ततः किं
करोमि प्रियसखि प्रियस्य सौभाग्यभारभ्रमणशीलस्य । अपि तु न किमपि ।
पतो यस्य गृहं वासस्थानं दूतीसंघैः क्षुम्पते । किमिव । राजाङ्गणमिव ।
यथा राजाङ्गणं दूतीसंघैरन्यराजप्रेषितैर्दूतैः क्षुम्पते । अयं भावः । यं
सुभगयुवावतंसं सर्वा अपि नार्यो दूतीः प्रेषयित्वा (? प्रेष्य) प्रत्यहं काम-
यन्ते तत्र मादृशो जनस्य मानवैरी कथमवकाशं लभतामिति ॥ ४११ ॥

412) [तथा तेनापि सा दृष्टा तथा तथा तस्य प्रेषिता दृष्टिः ।
यथा द्वयोरपि सममेव निर्वृत्तरतानि जातानि ॥] तेनापि तथा सा दृष्टा
तथापि तस्य प्रेषिता दृष्टिस्तथा, यथा द्वयोरपि सममेवैककालमेव निर्वृत्तर-
तानि जातानि । युवा तथा कटाक्षितस्तेनापि सा कटाक्षिता, यथा
गाढालिङ्गनं विनापि सुरतसुखमन्वभूतामिति भावः ॥ ४१२ ॥

413) [दूति त्वमेव कुशला कठिनमृदूनि जानासि वक्तुम् ।
कण्डूयितपाण्डुरं यथा न भवति तथा त्वं कुर्याः ॥] हे दूति त्वमेव कुशला
कठिनमृदूनि जानासि वक्तुम् । कण्डूयितपाण्डुरं यथा न भवति तथा त्वं
कुर्याः । यथा स्वयमेव प्रियमभिसस्रैषेति लघुतां यथा न यामि, कार्यं च
यथा सिध्यतीति । कण्डूयितपाण्डुरं (? कण्डूयितं पाण्डुरं) यथा न संपद्यत
इति ॥ ४१३ ॥

११२

वज्रालङ्ग

[414: ४३.९-

- 414) कित्तिवमेत्तं एयं एसायत्था उ सहि शरीरस्स ।
महिला महिलाण गइं जं जाणसि तं कुणिज्जासु ॥ २ ॥
- 415) जं तुह कज्जं भण तं मह ति जं जाणितं भणेज्जासु ।
ओ दूइ सच्चवयणेण तं सि पारं गया अउज ॥ ३ ॥
- 416) तिलयं विलयं विवरीय कंचुयं सेयभिन्न सध्वंगं ।
पडिवयणं अलहंता दूई कलिकुण सा हसिया ॥ ४ ॥
- 417) जइ सो न पइ गेहं ता दूइ अहोमुखी तुमं कीस ।
सो होही मज्झ पिओ जो तुज्झ न खंडण वयणं ॥ ५ ॥

414) [कियन्मात्रमेतद्देशावस्था तु सखि शरीरस्य । महिला महिलानां गतिर्यज्जानासि तत्कुर्याः ॥] हे सखि कियन्मात्रमेतत्, एषा-वस्था तु शरीरस्य । महिला महिलानां गतिर्यज्जानासि तत्कुर्याः । मम भर्तुः परःसहसा अपराधाः । तेषु सःसु यदि मानमवलम्बेय तर्हि शरीरस्ये-यमवस्था । अतः कारणादेर्विधे व्यतिकरे त्वमेव मम शरणम् । येन केन प्रकारेण स आनष्टति तद् विदधीथा इति भावः ॥ ४१४ ॥

415) [यत्तव कार्यं भण तन्ममेति यज्ज्ञातुं भणः । हे दूति सत्यवचनेन त्वमसि पारं गताथ ॥] यत्तव कार्यं तन्मह्यं भण । यज्ज्ञातुं तद्गणेः । ओ दूइ हे दूति, सत्यवचनेन त्वं पारं गतासि अथ ॥ ४१५ ॥

416) [तिलकं विलयं विपरीतं कञ्चुकं स्वेदभिन्नं सर्वाङ्गम् । प्रतिवचनगलभमाना दूती कलयित्वा सा हसिता ॥] तिलकं विलयं, विपरीतं कञ्चुकं, स्वेदभिन्नसर्वाङ्गम् । प्रतिवचनगलभमाना कोपेन 'एवमकार्षीहं दूति' इति कलयित्वा वा हसिता ॥ ४१६ ॥

417) [यदि स नैति गेहं तद् दूति अहोमुखी त्वं कस्मात् । स भविष्यति मम प्रियो यस्तव न खण्डयति वचनं (वदनम्) ॥] हे दूति यदि स न गेहमेति, ततस्त्वं किमित्यहोमुखी भवसि । स भविष्यति मम प्रियो यस्तव वचनं न खण्डयति, तवादेशं करिष्यति । अयं भावः । कयाचिन्नायिकाया प्रेषिता दूती प्रियं प्रति, तत्रैव तेन सह सुरतसुखमनुभूय खण्डिताभरा, एवंविधं मुखं कथं तस्यै दर्शयामीत्यहोमुखी आगतवती । तां च तथाविधामवलोक्य नायिका प्रकारान्तरेण प्रतिभिनत्ति । हे सखि:

—421 : ४३.९]

दूईवज्जा

११३

- 418) दूह समागमसेउल्लयंगि दरहसियसिचयधम्मिल्ले ।
थणजहणकपोलणहक्खपहि नाया सि जह पडिया ॥ ६ ॥
- 419) इय रक्खसाण वि कुडं दूह न खज्जंति दूइया' लोप ।
अह परिसी अवत्था गयाण अरहं वसे जाया ॥ ७ ॥
- 420) अच्छउ ताव सविभमकडवखविक्खेधजंपिरी दूई ।
तग्गामकुडिलसुणहिल्लया वि दिट्ठा सुहावेइ ॥ ८ ॥
- 421) वेल्हलालाववियक्खणाउ अडयणपउत्तिहरणाओ ।
सो रण्णो नो गामो जत्थ न दो तिन्नि दूईओ ॥ ९ ॥

किमियधोमुखी भवसि । यस्तव वदनमोष्टं खण्डयति स मम प्रियः कथम् ।
त्वां सेवमानो मम वैयैवेति भावः ॥ ४१७ ॥

418) [दूति सनागमस्वेदार्द्राङ्गि ईपत्तस्तसिचयकेशपाशे ।
स्तनजघनकपोलनखक्षतैर्ज्ञातासि यथा पतिता ॥] हे समागमस्वेदार्द्राङ्गि,
ईपत्तस्तवकेशपाशे, स्तनजघनकपोलनखक्षतैर्ज्ञातासि यथा त्वं पति-
तासि । सुरतोद्भूतस्वेदाम्, ईपत्तस्तवकेशपाशाम् अवलोक्य काचन
दूती प्रतिभिनत्ति ॥ ४१८ ॥

419) [एवं राक्षसानामपि स्युष्टं दूति न खाद्यन्ते दूतिका लोके ।
अपेक्ष्यवस्था गतानामस्माकं वशे जाता ॥] एवं राक्षसानामपि स्युष्टं
दूतिका लोके । अपेक्ष्यवस्था गतानामस्माकं वशे जाता ॥ ४१९ ॥

420) [आस्तां तावत्सविभ्रमकटाक्षविक्षेपजल्पनशीला दूती ।
तद्ग्रामकुटिलशुनक्यपि दृष्टा सुखयति ॥] तिष्ठत तावत्सविभ्रमकटाक्षक्षेपो-
पलक्षितजल्पनशीला दूती, तद्ग्रामकुटिलशुनक्यपि दृष्टा सुखयति ॥ ४२० ॥

421) [कोमलालापविचक्षणा असतीप्रवृत्तिहारिण्यः । तदरण्यं न
ग्रामो यत्र न द्वे तिस्रो दूत्यः ॥] यत्र न द्वे तिस्रो दूत्यः सन्ति,
सोऽरण्यं न तु ग्रामः । किंविशिष्टा दूत्यः । विकसदालापविचक्षणा असती-
प्रवृत्तिहारिण्यः । वेल्हलं विहसितम्^१ । अडयणा असती ॥ ४२१ ॥

1 G दूभया 2 I विहसितम्

कल ८

११४

वज्रजालगी

[422 : ४४.१-

४३. ओलुगगवियावज्जा [अवरुणापद्धतिः]

- 422) तुह गोत्तायण्णवियडरमणपज्झरियरसज्जलेणं व ।
रइमंदिरमि वाला अचुक्खन्ती परिभ्रमइ ॥ १ ॥
- 423) तुह संगमदोहल्लिणीइ तीइ सोहगगविभियासार ।
नवसियसवाइ देतीइ सुहय देवा वि न हु पत्ता ॥ २ ॥
- 424) तुह अबेसणकज्जमि सुहय सा हरिसवियसियकवोला ।
जं जत्थ नत्थि तं तत्थ मग्गमाणी चिरं भमिया ॥ ३ ॥
- 425) अगणियसेसजुयाणा वालय वोलीणलोयमज्जाया ।
अह सा भमइ दिसामुहपसारियच्छी तुह कएण ॥ ४ ॥

422) [तव गोत्राकर्णनविकटरमणप्रस्तुतरसज्जलेनेव । रतिमन्दिरे
वालाभ्युक्षन्ती परिभ्रमति ॥] हे नायक त्वद्गोत्राकर्णनविकटकटिस्थल-
प्रस्तुतरसज्जलेनेव रतिमन्दिरे वालाभ्युक्षणशीला परिभ्रमति । अयं भावः ।
तव नामाकर्णनेनापि गृहमध्ये द्रवीभूतचित्ता परिभ्रमन्त्यपि द्रवति ॥४२२॥

423) [तव सङ्गमदोहदवत्या तथा सौभाग्यविजृम्भिताशया ।
उपयाचितकशतानि ददत्या सुभग देवा अपि न प्राप्ताः ॥] तव सङ्गमे
दोहदवत्या तथा सौभाग्यविजृम्भिताशया, नवसितशतानि ददत्या सुभग
देव्यपि न प्राप्ता । यत् पूर्णे मनोरथे देवादिभ्यो दीयते तन्नवसितम् ॥४२३॥

424) [तवान्वेषणकार्ये सुभग सा हर्षविकसितकपोला । यद्यत्र
नास्ति तत्तत्र मार्गयन्ती चिरं भ्रान्ता ॥] तवान्वेषणकार्ये सरमसविकसित-
कपोला यद्यत्र नास्ति तत् तत्र मार्गयन्ती चिरं भ्रमिता हे सुभग ॥४२४॥

425) [अगणितशेषयुवजना बालकातिक्रान्तलोकमर्यादा । अथ
सा भ्रमति दिङ्मुखप्रसारिताक्षी तत्र कृते ॥] हे बालक असौ सा
मत्सखी अगणितशेषयुवजनातिक्रान्तलोकमर्यादा त्वत्कृते दिङ्मुख-
प्रसारिताक्षी भ्रम्यति । समस्तानपि यूनस्तृणवत् त्यक्त्वा सुभगमौलि-
चूडामणिं त्वामेवान्वेषयन्ती परिभ्रमति ॥ ४२५ ॥

-429: ४२.८]

ओलुग्गावियावज्जा

११५

- 426) नयणाइ तुह विओण घोलीरवाहाइ सुइय तणुईय ।
हिययहियसोयहुयासधूमभरियाइ व गलंति ॥ ५ ॥
- 427) वइमरगपेसियाई तीण नयणाइ तम्मि घोलीणे ।
अज्ज वि गलंति पडिलग्गकंटयाइ व्व ओ सुइय ॥ ६ ॥
- 428) संभरिऊण य रुणं तीइ तुमं तह विमुक्कपुक्कारं ।
निहय जह सुइयस्स वि जणस्स ओ निवडिओ बाहो ॥ ७ ॥
- 429) एक्केकमवइवेडियविवरंतरतरलदिअणयणाप ।
तइ घोलेते बालय पंजरसउणाइयं तीण ॥ ८ ॥

426) [नयने तव वियोगे घूर्णनशीलबाष्पे सुभग तन्व्याः ।
हृदयस्थितशोकदुताशधूमभूते इव गलतः ॥] हे सुभग, तस्यास्तन्व्या नयने
त्वद्वियोगे हृदयस्थितशोकदुताशधूमभूते इव गलतः । किंविशिष्टे नयने ।
प्रसारितबाष्पे । त्वद्वियोगशोकाग्निधूमपूरपिहिते इव नयने बहोऽनवरतम्
॥ ४२६ ॥

427) [वृत्तिमार्गप्रेषिते तस्या नयने तस्मिन्नतिक्रान्ते । अद्यापि
गलतः प्रतिलम्बकण्टके इव हे सुभग ॥] हे सुभग तस्या नयने तस्मिन्नति-
क्रान्तेऽद्यापि गलतः । किंविशिष्टे । वृत्तिविवरमार्गप्रेषिते । उत्प्रेक्षते ।
अक्षिणी' प्रतिलम्बकण्टके इव प्रतिलम्बकण्टककर्करे (इव) भवतः । तदा
गलतः । सा तं युवानमवलोकयितुं वृत्तिच्छिद्रेष्वक्षिणी प्रक्षिप्तवती ।
तस्मिन्नातिक्रान्ते विरहासहत्वादक्षिप्रतिलम्बकण्टकत्वादिदानवरतं रोदि-
तीति ॥ ४२७ ॥

428) [संस्पृश्य च रुदितं तया त्वां तथा विमुक्तपूत्कारम् ।
निर्दय यथा सुखितस्यापि जनस्याहो निपतितो बाष्पः ॥] हे निर्दय त्वां
संस्पृश्य तया तथा विमुक्तपूत्कारं रुदितं, यथा सुखितजनस्य पार्श्वस्थितस्य
दयितस्यापि जनस्याहो निपतितो बाष्पः ॥ ४२८ ॥

429) [एकैकवृत्तिषेधितविवरान्तरतरलदत्तनयनया । त्वय्यतिक्रामन्
बालक पञ्जरशकुनवदाचरितं तया ॥] त्वय्यतिक्रान्ते हे बालक, तया

1 G, I अक्षिणी चेत् प्रतिलम्बकण्टके भवतः तदा गलतः ।

११६

वज्रजालगं

[430 : ४४, १-०]

- 430) नयणन्तरघोलंतवाहभरमंधराह द्वितीय ।
पुनरुक्तपेच्छिरीप बाल्य ता किं न भणिओ सि ॥ ९ ॥
- 431) सुहय गयं तुह विरहे तिस्सा हिययं पवेविं अज्ज ।
करिचलणचंपणुच्छलियतुच्छतोयं मिव दिसासु ॥ १० ॥
- 432) सा तह सहस्यदिशं अज्ज वि ओ सुहय गंधरहियं पि ।
उवसियणयरघरदेवय व्व ओमालयं' बहह ॥ ११ ॥

~~~~~

पञ्जरशकुनायितं पञ्जरस्थितशकुनवत् आचरितम् । किंविशिष्टया तया ।
एकैकस्य वृत्तिवेष्टकस्य^१ धिवरान्तरतरलदत्तनयनया । त्वामवलोकयितुं
दत्तवृत्तिविवरनयनया पञ्जरस्थितशकुनवत् संजातमिति भावः ॥ ४२९ ॥

430) [नयनाभ्यन्तरघूर्णद्वाष्पभरमन्यरया दृष्टया । पुनरुक्तप्रेक्षण-
शीलया बालक ततः किं न भणितोऽसि ॥] हे बालक ततः किमिति न
भणितोऽसि । केन साधनेनेत्याह । दृष्टया । किंविशिष्टया दृष्टया । नयना-
भ्यन्तरघूर्णद्वाष्पभरमन्यरया । पुनरुक्तं पुनः पुनः प्रेक्षणशीलया । किमिति
न भणितोऽसि । त्वामवलोकयन्त्या त्वद्विरहाश्रुपातकलुषितया पुनः पुनः
प्रेषितया दृष्टया भणितोऽस्येव ॥ ४३० ॥

431) [सुभग गतं तव विरहे तस्या हृदयं प्रवेपनशीलमथ ।
करिचरणाक्रमणोच्छलिततुच्छतोयमिव दिक्षु ॥] हे सुभग त्वद्विरहे
(तस्याः) प्रकम्पनशीलं हृदयं दिक्षु गतम् । किमिव । करिचरणाघा-
तोच्छलितं स्तोकं तोयं प्रकम्पनशीलं सद् यथा दिक्षु याति ॥ ४३१ ॥

432) [सा त्वया स्वहस्तदत्तामघाय्यहो सुभग गन्धरहितामपि ।
उद्भासितनगरगृहदेवतेवावमालिकां वहति ॥] हे सुभग, सा बाला त्वया
स्वहस्तदत्ताम् । 'ओ' इत्यहो, ओमालियं अवमालिकां पुष्पमाला वहति ।
कदाचिच्छुभगन्धा भवेत्तर्हि वहतु नामेत्याह । गन्धरहितामपि । केव ।
उद्भासितनगरगृहदेवतेव । त्वद्दत्तां मालिकां त्वत्समर्पितस्थपनिकामिव(?)
त्वत्संगमैषिणी वहतीत्यर्थः ॥ ४३२ ॥

1 G ओमालिय

2 I इतिवेष्टिकविरान्तर—

-436: ४४.१५]

ओलुगावियावज्जा

११७

- 433) तह क्षीणा तुह विरहे अणुदियहं सुंदरां तणुयंगी ।
जह सिदिलवलयणिवडणमण उच्चियकरा भमइ ॥ १२ ॥
- 434) तुह विरहतापियाए तिस्सा बालाइ थणहरुच्छंगे ।
दिज्जंती अणुदियहं मृणालमाला छमच्छमइ ॥ १३ ॥
- 435) सा तुज्झ कए गयमयविलेपणा तह वणेकसाहारा ।
जाया निहय जाया मासाहारा पुलिंदि अब्ब ॥ १४ ॥
- 436) हस्तट्ठयं कपालं न मुयइ नूनं खणं पि खट्ठं ।
सा तुह विरहे बालय बाला कापालिणी जाया ॥ १५ ॥

433) [तथा क्षीणा तव विरहेऽनुदिवसं सुन्दराङ्ग तन्वङ्गी । यथा शिथिलवलयनिपतनभयेनोर्ध्वीकृतकरा भ्राम्यति ॥] हे सुन्दराङ्ग त्वद्विरहेऽनुदिवसं सा तनुकाङ्गी तथा क्षीणा, यथा शिथिलवलयनिपतनभयेनोर्ध्वीकृतकरा भ्राम्यतीत्यतिशयोक्तिः ॥ ४३३ ॥

434) [तव विरहतापितायास्तस्या बालायाः स्तनभरोत्संगे । दीयमानानुदिवसं मृणालमाला छमच्छमायते ॥] त्वद्विरहतापितायास्तस्याः स्तनभरोत्सङ्गेऽनुदिवसं दीयमाना मृणालमाला छमच्छमायतेऽग्नौ पतितार्द्रवस्तुवत् ॥ ४३४ ॥

435) [सा तव कृते गतमदविलेपना (गजमदविलेपना) तथा पानीयैकस्वाहारा (वनैकस्वाधारा) । जाया निर्दय जाता मासाहारा (मांसाहारा) पुलिन्दीव ॥] हे निर्दय, सा तव कृते जाया मासाहारा, मासे आहारो यस्याः सा तथा, जाता । केव । पुलिन्दीव शबरजायेव । उभयोः श्लेषः । गयमयविलेपणा, गतमदविलेपना, पक्षे गजमद एव विलेपनं यस्याः शबरपुरञ्चयाः । तथा वणेकसाहारा, घनं पानीयमेवैकः स्वाहारो यस्याः, पानीयपानशीला न तु भोजनादि । पक्षे वनैकस्वाधारा^२ काननैकरुचिः ॥ ४३५ ॥

436) [हस्तस्थितं कपालं न मुञ्चति नूनं क्षणमपि खट्वाङ्गम् । सा तव विरहे बालक बाला कापालिनी जाता ॥] हे बालक, सा बाला

1 G बाहारा

2 G वनैकस्वाधारा

११८

पञ्चालम्

[437 : ४४.१६-

- 437) तद्दक्षीणा जह मडलियलोयणउडविहडणे वि असमत्था ।
सक्किद्वि दुक्करं घरगयं पि वट्ठं तुमं बाला ॥ १६ ॥
- 438) नाहं दूई न' तुमं पिओ त्ति को पत्थ मज्झ वाषारो ।
सा मरइ तुज्झ अजसो त्ति तेण घम्मक्खरं भणिमो ॥ १७ ॥
- 439) बहुसो वि कद्धिज्जंतं तुह वयणं मज्झ हत्थसंदिदुं ।
न सुयं ति जंपमाणी पुण्हत्तसयं कुणइ अज्झा ॥ १८ ॥

त्वद्विहे कापालिनी जाता । तत्साधर्म्यं विशेषणद्वारेण विशिनष्टि । नूनं निश्चिनं हस्तस्थितं कपालं न मुञ्चति, अनवरतं ललाटदत्तहस्ता त्वन्मार्गं मार्गयन्ती तिष्ठति । तथा क्षणमपि खट्वायामङ्गं न मुञ्चति, रात्रावपि खट्वायां न शेते । कापालिकाप्येवंविधा भवति । हस्तस्थितं कपालं मस्तकखण्डं न मुञ्चति भिक्षार्थम् । तथा खट्वाङ्गमायुर्विशेषं न मुञ्चति ॥ ४३६ ॥

437) [तथा क्षीणा यथा मुकुलितलोचनपुटविघटनेऽप्यसमर्था । शक्यति दुष्करं गृहगतमपि द्रष्टुं त्वां बाला ॥] तथा बाला क्षीणा यथा मुकुलितलोचनपुटविघटनेऽप्यसमर्था सती त्वां द्रष्टुं गृहगतमपि दुष्करं शक्यति ॥ ४३७ ॥

438) [नाहं दूती न त्वं प्रिय इति कोऽत्र मम व्यापारः । सा म्रियते तत्रायश इति तेन धर्माक्षरं भणामः ॥] हे नायक, नाहं दूती । तत्स्यैव प्रवक्तिकोऽत्र (?) मम व्यापारः । तर्हि किमिति भणसीत्याह । सा म्रियते तत्रायशउक्तिः । तेन धर्माक्षरं भणामः ॥ ४३८ ॥

439) [बहुशोऽपि कथ्यमानं तव वचनं मम हस्तसंदिष्टम् । न श्रुतमिति जल्पन्ती पुनरुक्तशनं करोति प्रौढयुवतिः ॥] अज्ज्ञा प्रौढयुवतिः । देशीयपदमिदम् । न श्रुतमिति जल्पमाता मम हस्तसंदिष्टं त्वद्वचनं बहुशोऽपि कथ्यमानं सन्न श्रुतमिति जल्पन्ती ॥ ४३९ ॥

1 G तस्स य पवत्तको इत्थं मह वावारो । I तस्स व पवत्तिको इत्थं मह वावारो ।

2 G, I अज्ज्ञा

3 G तत्स्यैव प्रवर्तकोऽत्र मम व्यापारः । I तत्स्यैव प्रवक्तिकोऽत्र (?) मम व्यापारः ।

-443 : ४५४]

पंथियवज्जा

११९

४१. पंथियवज्जा [पथिकपद्धतिः]

- 440) मज्झण्हपत्थियस्स वि मिग्हे पथियस्स हरइ संतावं ।
हिययट्ठियजायामुद्धमयंकजोण्हाजलुप्पीलो' ॥ १ ॥
- 441) मा उण्हं पियसु जलं विरहिणिविरहानलेण संतत्तं ।
एत्थ सरे ए पंथिय गयवइवहुयाउ मज्जविथा ॥ २ ॥
- 442) को देसो उव्वसिओ को वसिओ सुहज जत्थ चलिओ सि ।
ओ पथिय पंथदीवय पुणो तुमं कत्थ वीसिहिसि ॥ ३ ॥
- 443) दिट्ठो सि जेहि पंथिय जेहि न दिट्ठो सि बे वि ते मुसिया ।
एक्काण हिययहरणं अश्राण वि निष्फलं जम्मं ॥ ४ ॥

440) [मध्याह्नप्रस्थितस्यापि ग्रीष्मे पथिकस्य हरति संतापम् ।
हृदयस्थितजायामुद्धमगाङ्गज्योत्स्नाजलोत्पीडः ॥] पथिकस्य ग्रीष्मे मध्याह्ने
प्रस्थितस्यापि संतापं हरति । कोऽसौ । हृदयस्थितजायामुद्धमगाङ्गज्यो-
त्स्नाजलोत्पीडः । कदाहं जायां द्रक्ष्यामीति जायामेव चिन्तयन्तन्मुख-
चन्द्रचन्द्रिकाप्यायितशरीरो ग्रीष्ममध्यह्ने धर्मं मर्माविधमपि न गणयती-
त्यर्थः ॥ ४४० ॥

441) [मोष्णं पिव जलं विरहिणीविरहानलेन संतप्तम् । अत्र
सरसि रे पथिक गतपतिवध्वो मज्जिताः ॥] रे पथिक, अत्र सरसि बह्व्यो
गतपतिवध्वो मज्जिताः । मोष्णं पिव जलं विरहिणीविरहानलसंतप्तम्
॥ ४४१ ॥

442) [को देश उद्वासितः को वासितः सुभग यत्र चलितोऽसि ।
हे पथिक पान्थदीपक पुनस्त्वं कुत्र द्रक्ष्यसे ॥] ओ इति प्रार्थनायाम् । हे
पथिक पान्थदीपक को देश उद्वासितो यं परित्यज्यागतोऽसि । हे सुभग
कश्च वासितो यत्र चलितोऽसि, आत्मचरणपद्धत्या यं पवित्रीकरिष्यसि ।
एवंविधस्त्वं पुनः कुत्र द्रक्ष्यसे । इति काचन परकीया नायिका कंचन पान्थं
सत्सुहृमालपत् ॥ ४४२ ॥

443) [दृष्टोऽसि यैः पथिक यैर्न दृष्टोऽसि उभयेऽपि ते मुषितः ।
एकेषां हृदयहरणमन्येषामपि निष्फलं जन्म ॥] हे सुभग यैर्दृष्टोऽसि,

1 G जलपूते, I जलपूजे

१२०

वज्रजालगी

[444 : ४५ ५-]

- 444) खरपवणचाटुचालिरकंडट्टिठयदिन्नकण्डो पडिओ ।
दइयादंसणतुरिओ अडुड्डीणो व्व पडिइइ ॥ ५ ॥
- 445) दइयादंसणतिण्हालुयस्स पडियस्स चिरणियस्सस्स ।
नगरासन्ने धुक्कोडिया वि हियए न मारयंति ॥ ६ ॥

४६. धन्नवज्जा [धन्यपद्धतिः]

- 446) ते धन्वा गुरुयणियंबविम्बभारालसाहि तरुणीहि ।
फुरियाहरदरगगरगिराहि जे संभरिज्जंति ॥ १ ॥
- 447) ते धन्वा कठिणुत्तुंगधोरथणवोढमारियंमीहि ।
सम्भावणेइउकंडिरीहि जे संभरिज्जंति ॥ २ ॥

यैश्च न दृष्टोऽसि, तौ द्वावपि मुयितौ । कुत इत्याह । एकेषां हृदयहरणं
यैर्नयनातियितां नीतस्तेषां मनोदुष्टाकोऽभूः । यैश्च न दृष्टस्तेषामन्येषां
त्वादशं युवरत्नं पुनरपश्यतां जनुनिष्फलमजनीति ॥ ४४३ ॥

444) [खरपवनचाटुचालनशीलकण्ठस्थितदत्तकर्पटः पथिकः ।
दयितादर्शनस्वरितोऽधोऽङ्गीन इव प्रतिभाति ॥] खरपवनचाटुचालनशीलः
कण्ठस्थितो दत्तः कर्पटो येन । अत एव अधोऽङ्गीन इव पथिको भाति ।
किंविशिष्टः । दयितादर्शनस्वरितः । पवनप्रेरितोभयपार्श्वस्थितकर्पटमिषात्
पक्षाभ्यामुङ्गीन इव लक्ष्यते स्म पान्य इति ॥ ४४४ ॥

445) [दयितादर्शनतृष्णालोः पथिकस्य चिरनिवृत्तस्य । नगरा-
सन्ने संशया अपि हृदये न मान्ति ॥] पथिकस्य धुक्कोडिया कथं जीवन्तीः
मृतां वा प्राणेश्वरीं द्रक्ष्यामीति हृदये धुग्धुगितानि संशया न मान्ति ।
नगरासन्ने । किंविशिष्टस्य । दयितादर्शनतृष्णालोः । पुनश्चिरनिवृत्तस्य
बहुकालव्याघुटितस्य ॥ ४४५ ॥

446) [ते धन्वा गुरुनितम्बबिम्बभारालसाभिस्तरुणीभिः । स्फुरि-
ताधरदरगद्गदगीर्भिये संस्मर्यन्ते ॥] ते धन्वा य एवंविधाभिस्तरुणीभिः
संस्मर्यन्ते । कीदृशीभिः । गुरुनितम्बबिम्बभारालसाभिः, स्फुरिताधरगद्गद-
गीर्भिः ॥ ४४६ ॥

447) [ते धन्वाः कठिनोत्तुङ्गविस्तीर्णस्तनपीठभारिताङ्गीभिः ।
सद्भावत्नेहोत्कण्ठनशीलाभिये संस्मर्यन्ते ॥] ते धन्वा ये संस्मर्यन्ते तरु-

-450: ४७.१]

हिययसंवरणचज्जा

१२१.

448) ते धन्वा ताण नमो ते धिय जीवन्ति वम्मद्वपसाया ।
ईसिल्लसंतणीवीउलाहि जे संभरिज्जंति ॥ ३ ॥

449) ते धन्वा समयगइंलीललीलायरीहि अणवरणं ।
छणवासरससहरवणियाहि जे संभरिज्जंति ॥ ४ ॥

४७. हिययसंवरणचज्जा [हृदयसंवरणपद्धतिः]

450) क्षिज्जतु हिययं कुट्टंतु लोयणा होउ अज्ज मरणं पि ।
मयणाणलो वियेमउ मा माणं मुंच रे हियय ॥ १ ॥

णीभिः कठिनोत्तुह्विस्तीर्णस्तनपीठभारिताङ्गीभिः । अकृत्रिमप्रेमोत्कण्ठन-
शीलाभिः ॥ ४४७ ॥

448) [ते धन्यास्तेभ्यो नमस्त एव जीवन्ति मन्मथप्रसादात् ।
ईषत्संसमाननीवीव्याकुलाभिर्ये संस्मर्यन्ते ॥] ते धन्यास्तेभ्यो नमस्त एव
मन्मथप्रसादाज्जीवन्ति ये संस्मर्यन्ते ईषत्संसमाननीवीव्याकुलिताभिर्व-
निताभिः । संस्मरणमात्रे नीवीबन्धसंसनं कामोदीपनविभाषणम् ॥ ४४८ ॥

449) [ते धन्याः समदगजेन्द्रलीलालीलाचरीभिरनवरतम् । क्षण-
वासरशशधरवदनाभिर्ये संस्मर्यन्ते ॥] ते धन्या ये प्रोषिता एवंविधाभिः
संस्मर्यन्ते । कीदृशीभिः । समदो मत्तो योऽसौ गजेन्द्रस्तस्य लीला चलने
तद्वत् लीलया चलन्तीभिर्मत्तगजेन्द्रगमनचलनशीलाभिः । तथा पूर्णिमा-
चन्द्रवदनाभिः । एवंविधाभिरनवरतं ये संस्मर्यन्ते त एव धन्या नान्ये ।
यतस्ताः सर्वोऽपि स्मरन्ति, न पुनस्ताः स्मरन्ति कंचन । अत एव तेषां
धन्यत्वम् । न रत्नमन्विष्यति मृग्यते हि तत् ॥ ४४९ ॥

450) [क्षीयतां हृदयं स्पृष्टतां लोचने भवत्वथ मरणमपि । मद-
नानलो विजृम्भतां मा मानं मुञ्च रे हृदय ॥] काचित् खण्डिता मानमव-
लम्बमाना विरहावस्थामसहमाना च स्वहृदयं संशृणोति । खिद्यतु (? क्षीय-
ताम्) हृदयं, तेन विना स्पृष्टतां लोचने, मरणमप्यथ भवतु मम । मद-
नानलो विजृम्भतां, तथापि हे हृदय मानं मा त्याक्षीः ॥ ४५० ॥

1 G, I नीव्याकुलाभिः (नीवी + आकुलाभिः)

३२२

कञ्जालङ्गं

[451 : ४५.१-

- 451) हा ह्रियय क्षीणसाहस विगलितमाहात्म्यचिन्त भञ्जेसि ।
जत्थ गओ न गणिज्जसि तत्थ तुमं बंधसे नेहं ॥ २ ॥
- 452) हा ह्रियय किं किलमसि दुल्लहजणगरुसंगमासाए ।
अघटंतजुत्तिकज्जाणुबंधकरणे सुहं कत्तो ॥ ३ ॥
- 453) अप्पच्छंदपहाविर दुल्लहलाहं जणं विमर्गंतो ।
आयासं व भमंतो मुहं व्व केणावि सज्जिहिंसि ॥ ४ ॥
- 454) दह्मसे दह्मस्व कथ्यसे कथ्यस्व अय स्फुटसि ह्रियय ता फुडसु ।
जेण पुणे न कयाह य अभाससे मई कुणमि ॥ ५ ॥

451) [हा ह्रियय क्षीणसाहस विगलितमाहात्म्यचिन्त भञ्जसे ।
यत्र गतं न गण्यसे तत्र त्वं बध्नासि स्नेहम् ॥] हा ह्रियय क्षीणसाहस
विगलितमाहात्म्यचिन्त भद्ध्यसि । यत्र गतः (? गतं) त्वं न गण्यसे
तत्र त्वं बध्नासि प्रेम । काचित् केचन वाञ्छन्ती तेनाप्यगणिता ह्रियं
प्रतीदमाहेति ॥ ४५१ ॥

452) [हा ह्रियय किं क्वाम्यसि दुर्लभजनगुरुसंगमाशया । अघट-
मानयुक्तिकार्यानुबन्धकरणे सुखं कुतः ॥] हा खेदे ह्रियय किं क्वाम्यसि,
दुर्लभजनगुरुसङ्गमाशया । अघटमानयुक्तिकार्यानुबन्धकरणे सुखं कुतः ॥ ४५२ ॥

453) [आत्मच्छन्दप्रधावनशील दुर्लभलाभं जनं विमर्गयत् ।
आकाशमिव भ्रमन्मुधैव केनापि खादिध्यसे ॥] हे ह्रियय, अप्पच्छंदपहाविर,
स्वतंत्रप्रधावनशील दुर्लभलाभं जनं विमर्गयन् मुधैवाकाशं शून्यं
भ्रमत् केनापि खादिध्यसे । मुधैव केनापि परिभ्रमज्ज्ञास्यसे ॥ ४५३ ॥

454) [दहसे दहस्व, कथ्यसे कथ्यस्व, अय स्फुटसि
ह्रियय तत्स्फुट । येन पुनर्न कदापि चान्यामक्ते मतिं करोषि ॥] हे ह्रियय
दहसे दहस्व, कथ्यसे, कथ्यस्व अय स्फुटसि तदा स्फुट । कुतः कारणात् ।
येन पुनर्न कदाप्यन्यामक्ते मतिं करिष्यसि । अन्यासक्तं जनं कामयमानस्य
भवत एवं भवतु वरम् ॥ ४५४ ॥

1 I विमर्गत (Vocative)

-458 : ४८.४]

सुघरिणीवज्जा

१२३

४८. सुघरिणीवज्जा [सुगृहिणीपद्धतिः]

- 455) भुंजद् भुंजियसेसं सुण्यद् सुत्तम्मिं^१ परिणणे सयले ।
पदमं चेष विवुज्झद् घरस्स लच्छी न सा घरिणी ॥ १ ॥
- 456) तुच्छं तवणिं पि घरे घरिणी तद्द कद्द वि नेद्द वित्थारं ।
जद्द ते वि बन्धवा जलणिहिं ष्व थाहं न याणंति ॥ २ ॥
- 457) दुग्गयघरम्मिं घरिणी रक्खंती आउलत्तणं पण्णे ।
पुच्छियदोहलसद्धा उययं चिय दोहलं कद्द ॥ ३ ॥
- 458) पत्ते पियपावुण्णप मंगलवलयाद्द विक्रिणंती^२ ।
पुम्मायघरिणीकुलवालियाद्द रोवाविमो गामो ॥ ४ ॥

455) [मुहूर्ते भुक्तशेषं स्वपिति सुप्ते परिजने सकले । प्रथममेव विवृष्यते गृहस्य लक्ष्मीर्न सा गृहिणी ॥] मुहूर्ते भुक्तशेषं भुक्तावशेषं, परिजने सकले सुप्ते स्वपिति, प्रथममेव सर्वेषु^१ जागरितेषु प्रातरुत्तिष्ठति । एवंविधा या गृहिणी भवति सा लक्ष्मीर्गृहस्य न तु गृहिणीति ॥ ४५५ ॥

456) [तुच्छं भक्ष्यकणमपि गृहे गृहिणी तथा कथमपि नयति विस्तारम् । यथा तेऽपि बान्धवा जलनिधेरिव तले न जानन्ति ॥] गृहिणी तवणिं व्ययं तुच्छमपि तथा विस्तारं नयति, यथा तेऽपि बान्धवास्तत्सहोदराः स्तापं न प्राप्नुवन्ति । क इव । समुद्र इव । यथागताः पान्थास्तस्य स्तापं न प्राप्नुवन्ति ॥ ४५६ ॥

457) [दुर्गन्तगृहे गृहिणी रक्षन्त्याकुलत्वं पत्युः । पृष्ठदोहदश्च रोदकमेव दोहदं कथयति ॥] दुर्गन्तगृहे गृहिणी दरिद्रकुटुम्बिनी पृष्ठदोहदश्च द्वा, उदकमेव दोहदं निवेदयति । किं कुर्वती । पत्युराकुलत्वं रक्षन्ती । क्व । गृहे । पत्या तुभ्यं किं रोचत इत्यन्तर्वन्ती पृष्टा । दरिद्रशिरोमणिग्रथमिति उदकमेव मद्यं रोचत इति निवेदितवती । अनेन तस्या सुगृहिणीत्वं व्यज्यते ॥ ४५७ ॥

458) [प्राप्ते प्रियप्राचूर्णके मङ्गलवलयानि विक्रीयत्या । दुर्गत-गृहिणीकुलवालिकया रोदितो ग्रामः ॥] दुर्गतगृहिणी च सा कुलवालिका

1 G, I: इण्णि

2 I सर्वे जागरितेषु

१२४

वज्जालम्भं

[459 : ४८.५-

- 459) बंधवमरणे वि हहा दुग्गयघरिणीर वि न तहा रुण्णं ।
अप्यत्तबलिविलक्खे वल्लभकाय समुद्धीणे ॥ ५ ॥
- 460) अमुणियपियमरणाय वायसमुद्धाविरीर घरिणीय ।
रोवाधिज्ज गामो अणुदियहं बसवेणीय ॥ ६ ॥
- 461) डिम्भान मुत्तसेसं लुद्धाकिलंता वि देर दुहियाणं ।
कुलगौरवेण वरहं रोरघरिणीउ झिज्जति ॥ ७ ॥

च दुर्गतगृहिणीकुलबालिका तथा ग्रामो रोचते स्म । किं कुर्वत्या । मङ्गल-
वलयान्यविधवावसूचकानि वलयानि विक्रीणानया । क सति । प्रियश्चासौ
प्राधूर्णकश्च प्रियप्राधूर्णकस्तस्मिन् प्राप्त आगते । प्राधूर्णकमागतं वीक्ष्य
मङ्गलवलयान्यपि विक्रीणानां दारिद्र्यकुटुम्बिनीमवलोक्य धिगिदं दारिद्र्यमस्या
वराक्या इति सकलग्रामो रोदितीत्यर्थः ॥ ४५८ ॥

459) [बान्धवमरणेऽपि हहा दुर्गतगृहिण्यापि न तथा रुदितम् ।
अप्रातबलिविलक्षे वल्लभकाके समुद्धीने ॥] दुर्गतगृहिण्या बान्धवमरणेऽपि
नैव तथा रुदितम् । हहेति खेदे । यथाप्रातबलिविलक्षे वल्लभकाके समुद्धीने ।
अयं भावः । वल्लभागमनार्थं पृष्ठः काकः किल स्वरचेष्टाविशेषेण तदागमनं
कुशलम् अचक्षत् । तत्पूजार्थं बल्ययं तत्किमपि नास्ति येन बलिं संपाद्य
तस्मै निवेदयति । पश्चात्तस्मिन्नुद्धीने अहो अहं दुर्मगशिरोमणिर्धदस्मै
प्रियशकुनसूचकाय कवलमपि न न्यवेदयमिति तारस्वरं रुरोद ॥ ४५९ ॥

460) [अज्ञातप्रियमरणया वायसमुद्धाविन्या गृहिण्या । रोचते ग्रामोऽ-
नुदिवसं बद्धवेण्या ॥] गृहिण्यानुदिवसं ग्रामो रोचते । किं कुर्वत्या तथा ।
वायसं काकम् उड्डायनशीलया । विशेषणद्वारा रोदनकारणमाह । किं वि-
शिष्टया गृहिण्या । अज्ञातप्रियमरणया । अयमर्थः । अहो पत्युर्मरणवार्ताम-
जानानाया अस्या वराक्या “ भोः काक, उड्डयस्व मम भर्तागमिष्यति ”
इति दशां पश्यन्तो ग्रामस्था लोका रुदुः । वायसमागतं वीक्ष्य प्रोषितप-
तिभ्रात्रादयः स्त्रिय एवं कुर्वन्तीति तासां स्वभावः ॥ ४६० ॥

461) [डिम्भानां मुत्तशेषं लुधाक्लान्तापि ददाति दुखितेभ्यः ।
कुलगौरवेण वरावयो दारिद्र्यगृहिण्यः क्षीयन्ते ॥] दुर्गतगृहिणी डिम्भानः

११ शकुन्म

—464 : ४९, २]

सईवज्जा

१२५

462) अहिंयाइमाणिणो दुग्गयस्स छाहिं पइस्स रक्खंती ।
नियबंधवाण जूरइ घरिणी विहवेण पत्ताणं ॥ ८ ॥

४९. सईवज्जा [सतीपद्धतिः]

463) उग्गेउ अंगुलिं सा विलया जा मह पई न कामेइ ।
सो को वि जंपउ जुवा जस्स मय पेसिया दिट्ठी ॥ १ ॥

464) चच्चरघरिणी पियदंसणा वि तरुणी पउत्थवइया वि ।
असईसइज्जिया दुग्गया वि न हु खंडियं सीलं ॥ २ ॥

भुक्तशेषं क्षुधाहान्तापि दुःखितेभ्यो ददाति यतः, वराक्यो रोरगृहिण्यः
क्षीयन्ते ॥ ४६१ ॥

462) [अभिजातिमानिनो दुर्गतस्य ष्ठायां पत्यु रक्षन्ती ।
निजबान्धवेभ्यः कुप्यति गृहिणी विभवेन प्राप्तेभ्यः ॥] गृहिणी निजबान्ध-
वेभ्यः ईर्ष्यति । किंविशिष्टेभ्यः । विभवेन गृहं प्राप्तेभ्यः । किं कुर्वती ।
पत्युः ष्ठायां पतिशोभां रक्षन्ती । किंविशिष्टस्य पत्युः । अभिजात्यमा-
नितः^१ । दुर्गतस्य मम पत्युर्दागिद्वयेण भोजनादिपूजामकुर्वतो मानहानिस्तेषु
बान्धवेष्व्वागतेषु मा भूदिति तानपि द्वेष्टि इति सत्कलत्रधम् ॥ ४६२ ॥

463) [ऊर्ध्वीकरोत्वङ्गुलिं सा वनिता या मम पतिं न कामयते ।
स कोऽपि कथयतु युवा यस्य मया प्रेषिता दृष्टिः ॥] विलया वनिता
साङ्गुलिमूर्ध्वीकरोतु, पा मम पतिं न कामयते । स कोऽपि कथयतु युवा
यस्य मया प्रेषिता दृष्टिः । अस्मिन्नगरेऽमूः सर्वा अपि कामिन्यो मत्कमितारं
कामयन्ते । अहं तु न कामयति अर्थो यदि मृषा तदा वदतु कोऽपीत्यर्थः ।
“ वनिताया विलया ” इति प्राकृतसूत्रेण (हेमचन्द्र ८.२.१२८)
निपातः ॥ ४६३ ॥

464) [चत्वरगृहिणी प्रियदर्शनापि तरुणी प्रोक्षितपतिकापि ।
असतीप्रातिवेशिका दुर्गतापि न खलु खण्डितं शीलम् ॥] चत्वरगृहिण्यपि
चतुष्पथगृहस्थितापि । तथा न खलु खण्डितं शीलम् । कदाचिद्रूपवती न
भवेत्तदा को नाम कामयते ताम् । अतः प्रियदर्शनापि । यद्यपि तादृश्यपि
कदाचिदनवतीर्णतारुण्या भवेत् । तरुणी । तरुण्यपि कदाचिन्निकटवर्ति-

1 G असईसइज्जिया

2 G जप्पयमियानिनः, I अभिजात्यभिमानिनः

१६

वज्रालङ्कार

[465 : ४५.३८]

- 465) असुरिसचित्ते दिवरे शुद्धमणा प्रिययमे विसमशीले ।
न कहइ कुटुम्बविहङ्गणभरण तणुयायण मुद्धा ॥ ३ ॥
- 466) वरखावारे घरिणी वेसा सुरयम्मि कुलवहू सुजणे ।
परिणइमज्झम्मि सही विधुरे मंति व्व भिच्चो व्व ॥ ४ ॥
- 467) कुलपालियाइ पेच्छह जोवणलावणविभ्रमविलासा ।
सव्वे वि भगवलिता पिपम्मि कयणिल्लए मंते ॥ ५ ॥
- 468) पुरिसविसेसेण सइत्तणाइ न कुलक्रमेण महिलानं ।
सगं गए वि हाले न मुयइ गोला पइहाण ॥ ६ ॥

भर्तृका भवेत् । प्रोषितपदिकापि । सतीप्रातिवेशिमका भवेत्तदा शीलं न
खण्डयति । असतीप्रातिवेशिमका । कदाचिदीभरगृहिणी भवेत् । द्रव्यार्क
विरुद्धमप्याचर्यते । दुर्गतापि । एतेषु शीलखण्डनहेतुषु सत्त्वपि न खण्डितं
शीलं, सतीत्वात् ॥ ४६४ ॥

465) [असदृशचित्ते देवरे शुद्धमनाः प्रियतमे विषमशीले । न
कथयति कुटुम्बविघटनभयेन तनूभवति मुग्धा ॥] काचिन्मुग्धा सतीमत्-
ल्लिका न कथयति पत्युः पुरतो मनोगतम् । क्व सति । असदृशचित्ते
देवरे, प्रिये च विषमशीले । सा च शुद्धमनाः कुटुम्बविघटन-
भयेन । अयमर्थः । काचिदात्मीयदेवरमशुद्धमनसं तामेव च रिरंमुमवलोक्य
पत्युः पुरस्तात्तद्दुश्चेष्टितम्, “अनयोभ्रत्रिर्विघटनं मा भूयाद्” इति न
कथयति । केवलं तच्चिन्ताचान्तचेतास्तनूभवतीत्यर्थः ॥ ४६५ ॥

466) [गृहव्यापारे गृहिणी वेश्या सुरते कुलवधूः सुजने । परिण-
तिमध्ये सखी विधुरे मन्त्रीव भृत्य इव ॥] गृहव्यापारे गृहिणी । वेश्या-
तुल्या सुरते । कुलवधूः सुजने । परिणतिमध्ये वृद्धावस्थायां सखी । विधुरे
मन्त्रीव भृत्य इव ॥ ४६६ ॥

467) [कुलपालिकाया प्रेक्ष्य यौवनलावण्यविभ्रमविलासाः ।
सर्वेऽप्यप्रचलिताः प्रिये कृतनिश्चये गन्तुम् ॥] कुलपालिकाया विभ्रमलाव-
ण्ययौवनविलासाः सर्वेऽप्यप्रचलिताः प्रिये गन्तुं कृतनिश्चये ॥ ४६७ ॥

468) [पुरुषविशेषेण सतीत्वादि न कुलक्रमेण महिलानां ।
स्वर्गं गतेऽपि हाले न मुञ्चति गोदा प्रतिष्ठानम् ॥] पुरुषविशेषेण सतीत्वं

-471 : ४९, ९]

सईवजा

१२७

- 469) इहपरलोयविरुद्धेण कण्णकटुएण गरहणिज्जेण ।
उभयकुलदूसणिज्जेण इइ किं तेण भणिण्य ॥ ७ ॥
- 470) जइ सो गुणानुराई गुणबुओ मइ गुणे पसंसेइ ।
पढमं चिय जइ असई गुणगणणा का तइ चैय ॥ ८ ॥
- 471) जइ उत्तमो' यि भण्णइ मइ पुरओ सो वि सुयणु अणुदियइ ।
मामि न उत्तम'पुरिसा परस्स दाराइ पेच्छेति ॥ ९ ॥

न कुलक्रमेण महिलानाम् । स्वर्गं गतेऽपि ह्यले सातवाहने गोला गोदावरी
पइष्टाणं (प्रतिष्ठाणं) नाम नगरं न मुञ्चति । यथा पुरुषश्चेच्छीलवान्
स्यपि शीलवती । यदि सातवाहनस्य कोऽपि गुणोऽभूत् तदा तस्मिन्स्वर्गं
गतेऽपि प्रतिष्ठाणं नगरम् अद्यापि न त्यजति (गोदावरी) यथा काचि-
त्सती मर्तारि मृतेऽपि पतिस्थानं न मुञ्चति ॥ ४६८ ॥

469) [इहपरलोकविरुद्धेन कर्णकटुकेन गर्हणीयेन । उभयकुलदूष-
णीयेन दूति किं तेन भणितेन ॥] हे दूति किं तेन भणितेन । किवि-
शिष्टेन । इहपरलोकविरुद्धेन, कर्णकटुकेन गर्हणीयेन, उभयकुलदूषणीयेन ।
अयमर्थः । काचन दूती केनचित् पुंश्चलेन प्रेरिता सतीमत्तल्लिकामागत्यामुक्तं
भजस्वेत्युक्तवती । तां चैवं ब्रूवाणां सती प्रत्युत्तरयति ॥ ४६९ ॥

470) [यदि स गुणानुगामी गुणज्ञो मम गुणान् प्रशंसति । प्रथम-
मेव यद्यसती गुणगणना का तथा चैव ॥] यदि स गुणानुगामी गुणज्ञो
मम गुणात् बहु मन्यते, अहं चासती भवेयं यदि, तदा मम क इमे
गुणाः ॥ ४७० ॥

471) [यद्युत्तमोऽपि भण्यते मम पुरतः सोऽपि सुतन्वतुदिवसम् ।
मामि नोत्तमपुरुषाः परस्य दारान् प्रेक्षन्ते ॥] काचन सती, “असावु-
त्तमस्त्वद्गुणान् बहु मन्यते ” इति ब्रूवाणां दूतीं प्रत्युत्तरयति । यदि त्वया
अनुदिवसं मम पुरतो हे सुतनु “उत्तमः सः ” इति भण्यते,
तदा हे मामि हे सखि य उत्तमपुरुषास्ते परदारान् न पश्यन्ति ॥ ४७१ ॥

1 । उत्तिम

२२८

वज्रालङ्कार

[472. : ५०.१-

५०. असईवज्जा [असतीपद्धतिः]

- 472) निथडकुडंगं' पच्छन्नदेवकुलं बहुयुवसंकीर्णम् ।
थेरो पइ त्ति मा हवसु पुत्ति दिन्ना सि सुग्गामे ॥ १ ॥
- 473) मा हवसु ओणयमुद्धी धवलायंतेसु सालिखेत्तेसु ।
हरियालमंडियमुद्धा नड व्व शणवाडया जाया ॥ २ ॥
- 474) पुब्बेण शणं पच्छेण वंजुला दक्षिणेण वडविटपः ।
पुत्तिइ पुण्णेहि विणा न लभ्भर एरिसो गामो ॥ ३ ॥

472) [निकटनिकुञ्जं प्रच्छन्नदेवकुलं बहुयुवसंकीर्णम् । स्थविरः पतिरिति मा रुदिहि पुत्रि दत्तासि सुग्रामे ॥] हे पुत्रि मा रोदीः । कथमिति । मम पतिः स्थविरः । यदि स्थविरस्तथापि मा रोदीः । किमिति । दत्तासि शोभनग्रामे । कथम् । निकटकुडंगं निकटगहनप्रदेशः । लताभिच्छन्नप्रदेशः कुडंग इत्यभिधीयते । प्रच्छन्नदेवकुलम् । बहुयुवसंकीर्णम् । कोऽर्थः । एतेषु ससु तव का नाम चिन्ता । केनापि मनोऽभीष्टेन यूना सह रतं कुर्वीथा इति ॥ ४७२ ॥

473) [मा रुदिह्यवनतमुखी धवलीभवसु शालिक्षेत्रेषु । हरितालमण्डितमुखा नटा ह्य शणवाटका जाताः ॥] हे पुत्रि धवलीभवसु शालिक्षेत्रेषु नतमुखी मा रोदीः । कुतः । शणवाटका हरितालमण्डितमुखा नटा इव संजाताः । अयं भावः । काचन स्वैरिणी पक्षेषु शालिक्षेत्रेषु मम सुरतस्थानं क्षेत्रं लविष्यते । एतत्पश्चात् सुरतस्थानं क्व भावीति रुदत्यन्यथा सख्यागत्य “ किमिति रोदिषि, तव सुरतस्थानान्तरमेते शणवाटाः पुरुषद्वयसा संजाताः सन्ति ” इति मा रोदनं कार्षीरिति न्यवारि^१ ॥ ४७३ ॥

474) [पूर्वेण शणः पश्चाद् वज्जुला दक्षिणेन वटविटपः । पुत्रिके पुण्यैर्विना न लभ्यत ईदृशो ग्रामः ॥] हे पुत्रि, ईदृशो ग्रामो न लभ्यते पुण्यैर्विना । पूर्वेण पूर्वस्यां (दिशि) शणः शणवाटः । पच्छेण पाश्चात्यभागेन वंजुला वेतसवृक्षाः । दक्षिणेन भागेन ग्रामस्य वटविटपः ॥ ४७४ ॥

1 I °कुडंगं 2 I adds: अन्यद् व्याख्यानान्तरम् ईदृशीनां गाथानां श्रीविभुवनशालविकृतितः क्षेत्रेकाविचारालया ज्ञेयम् । यतोऽहं क्षेत्रक एव ।

-477: ५०.६]

असईयज्जा

१२९

- 475) पैक्खह मह्वाणुचोळं काणघरिणीइ जं कयं कज्जे ।
 चुंवेवि^१ न लघु नयणं झडत्ति^२ तीसारिओ जाये ॥ ४ ॥
- 476) पउरजुधाणो ग्रामो मधुमासो जोव्वणं पई येरो ।
 जुणसुरा साहीणा असई मा होउ किं मरउ ॥ ५ ॥
- 477) देवाणं संभणाणं य पुत्तिं पसाएण एत्तिंयं कालं ।
 न हु जाओ अरु घरे कइया वि सइ सणकलको ॥ ६ ॥

475) [प्रेक्षष्वं महाश्र्वं काणगृहिण्या यत् कृतं कार्यम् । चुम्बित्वा
 न लघु नयनं श्रुतिं निःसारितो जारः ॥] प्रेक्षष्वं महदाश्र्वं काणगृहिण्या
 यत् कृतं कार्यम् । चुम्बित्वा काणस्याक्ष्येकं लघु निःसारितो जारः ।
 काचिदसती अन्येन सह सुरतसौख्यमनुभवन्ती यावत्तिष्ठति तावदक्षणा
 काणस्तत्पतिः समाजग्मिवान् । तत उक्त्वा^३ “अयं मम प्रियतमः समा-
 गतोऽहं धन्या” इति तस्य द्वितीयमक्षि सरभसं चुम्बति स्म । तावज्जारो
 निःससारेति भावः ॥ ४७५ ॥

476) [प्रचुरयुवको ग्रामो मधुमासो यौवनं पतिः स्थविरः ।
 जीर्णसुरा स्वार्थीनासती मा भवतु किं म्रियताम् ॥] असती मा भवतु,
 किं म्रियताम् । यतो यत्र(सा)वसति स ग्रामः प्रचुरतरुणः । ग्रामो भवतु,
 यदि तरुणा न भवन्ति, न असती । प्रचुरतरुणः । प्रचुरतरुणोऽपि भवतु,
 यदि मधुमासो न स्यात् । सोऽपि भवतु, यदि न तारुण्यम् । तदप्यास्तां,
 यदि न पतिः स्थविरः । पतिरपि वर्षीयान् भवताद्, यदि जीर्णसुरा
 स्वार्थीना न भवति, पुराणं मद्यमात्मवशे यदि न स्यात् । एवंभूतेषु
 कामोदीपकेषु बहुषु प्रकारेषु यद्यसती न भवेत्तदा मरणं शरणं मन्येत^४ ॥
 ॥ ४७६ ॥

477) [देवानां ब्राह्मणानां च पुत्रि प्रसादेनैतावन्तं कालम् । न
 खलु जातोऽस्माकं गृहे कदाचिदपि सतीत्वकलङ्कः ॥] हे पुत्रि, अरमदगृहे
 देवानां ब्राह्मणानां च प्रसादत एतावत्कालं न खलु जातः सतीत्वकलङ्कः,
 इयं सतीति कलङ्कः ॥ ४७७ ॥

1 । चुंबेविणु, 2 । झडत्ति, 3 । तत उक्त्वा

4 । मरणे शरणं मान्यतः ।

१३०

वज्रालङ्कारं

[478 : ५०.७-

- 478) सद्गोहं होइ सुहवा सएण रंभत्तणं च पावेइ ।
पुण्णे जारसहस्से इंदो अद्दासणं वेइ ॥ ७ ॥
- 479) जइ फुडु पत्थ मुयाणं जम्मफलं होइ किं पि अम्हाणं ।
ता तेसु कुडंगेसु ह' तेण समं तइ नु कीलेज्जा ॥ ८ ॥
- 480) जो जं करेइ पावेइ सो तं सोऊण निग्गया असई ।
रमियव्वं तेण समं तत्थ जइच्छाइ ता एण्हि ॥ ९ ॥
- 481) असईहि सई भणिया निहुयं होऊण कण्णमूलम्मि ।
नरयं वजसि पावे परपुरिसरसं अयाणंती ॥ १० ॥

478) [पृथया भवति सुभगा शतेन रम्भात्वं च प्राप्नोति । पूर्णे जारसहस्र इन्द्रोऽर्धासनं ददाति ॥] पृथया जारैः सुभगा भवति, शतेन जारै रम्भात्वं प्राप्नोति, पूर्णे जारसहस्र इन्द्रोऽर्धासनं ददाति । पुंश्वलीत्य-धर्मातिशयादिति ॥ ४७८ ॥

479) [यदि स्फुटमत्र मृतानां जन्मफलं भवति किमप्यस्माकम् । तत्तेषु निकुञ्जेषु हा तेन समं तथा खलु क्रीडियम् ॥] यदि स्फुटमत्र मृता-नामस्माकं किमपि जन्मफलं भवति, ततस्तेष्वेव गह्वरप्रदेशेषु 'नु' इत्यहो, तथा इहजन्मवत् (तेन समं) क्रीडियम् ॥ ४७९ ॥

480) [यो यत्करोति प्राप्नोति स तच्छ्रुत्वा निर्गतासती । रन्तव्यं तेन समं तत्र यदृच्छया तद् इदानीम् ॥] यो यत्करोति प्राप्नोति स तद् इति श्रुत्वा निर्गतासती, रन्तव्यं तेन समं मया तत्र यदृच्छया, तत् इदानीमपि रम्यते ॥ ४८० ॥

481) [असतीभिः सती भणिता निभृतं भूत्वा कर्णमूले । नरकं वजसि पापे परपुररसमजानाना ॥] असतीभिः सती भणिता निभृतं, भूत्वा कर्णमूले, कर्णे लगित्वेत्यर्थः । किम् उक्ता । नरकं वजसि पापे परपुररसमजानाना ॥ ४८१ ॥

~485: ५०.१४]

असईवजा

१३१

- 482) जत्थ न खुज्जयविडवो न नई न वणं न उज्जडो गेहो ।
तत्थ भण कह वसिउज्जइ सुविसत्थविवज्जिए ग्रामे ॥ ११ ॥
- 483) रे रे विडण्ण मा सुयसु दुज्जणं गिलसु पुण्णिमायंदं ।
अमयमयं भुंजंतो हयास दीहाउओ होसि ॥ १२ ॥
- 484) छिन्नं पुणो वि छिज्जउ महुमहचक्रेण राहुणो सीसं ।
गिलिओ जेण विमुक्को असईणं दूसओ चंदो ॥ १३ ॥
- 485) तं किं पि कह वि होहिइ लब्भइ पुहविं वि हिंडमाणेहिं ।
जेणोसहेण चंदो जीरिज्जइ पुण्णिमासहिओ ॥ १४ ॥

482) यत्र न कुब्जकविटपो न नदी न वनं न निर्जनं गेहं । तत्र मण कथमुच्यते सुविश्रस्तनिवर्जिते ग्रामे ॥] यत्र न कुब्जकवृक्षो, न नदी, न वनं, नोदसं गृहं, तत्र कथमपि कथमुच्यते सुसार्थवर्जिते ग्रामे पुंश्चलरहित इत्यर्थः ॥ ४८२ ॥

483) [रे रे राहो मा सुख दुर्जनं गिल पूर्णिमाचन्द्रम् । अमृतमयं भुञ्जानो हताश दीर्घायुर्भविष्यसि ॥] रे रे राहो मा सुख दुर्जनममुं पूर्णिमाचन्द्रम् । गिल । केवलं न मम कार्यमेतत्, तवापि लामो भविता । कथम् । अमृतमयममुं भुञ्जानो हताश दीर्घायुर्भविष्यसि । अतो गिलेति ॥ ॥ ४८३ ॥

484) [छिन्नं पुनरपि श्लिष्यतां मधुमयनचक्रेण राहोः शिरः । गिलितो येन विमुक्तोऽसतीनां दूषकश्चन्द्रः ॥] राहोः शिरश्छिन्नमपि पुनश्छिद्यताम् । केन । मधुमयनचक्रेण सुदर्शनेन । येन राहुणा गिलितोऽपि विमुक्तोऽसतीनां दूषकश्चन्द्रः ॥ ४८४ ॥

485) [तत्किमपि कथमपि भविष्यति लभ्यते पृथ्वीमपि हिण्डमानैः । येनौषधेन चन्द्रो जीर्यते पूर्णिमासहितः ॥] तत् किमपि कथमपि भविष्यति लभ्यते पृथिवी हिण्डमानैर्येनौषधेन पूर्णिमासहितश्चन्द्रो जीर्यते ॥ ॥ ४८५ ॥

१३२

वज्रालङ्कार

[486 : ५०, १५-

- 486) किं विहिणा सुरलोए एक्का वि न पुंसलि त्ति निम्मविया ।
साहीणो जेण ससी न बोलिओ नीलरंगमि ॥ १५ ॥
- 487) पसरइ जेण तमोहो फिट्ठइ चंदस्स चंदिमा जेण ।
तं सिद्ध सुमरि सिरिपब्बयाउ आणोसहं किं पि ॥ १६ ॥
- 488) मा पत्तिरं पि दिज्जसु पुंसलि सिविणे वि कामडहणस्स ।
ओ अग्गहाण अमित्तं चंदं सीसे समुव्वहइ ॥ १७ ॥
- 489) असईणं विप्पिय रे गव्वं मा वहसु पुणिमायंद ।
दीसिहिसि तुमं कइया जह भग्गो वल्लयखंडो व्व ॥ १८ ॥

486) [किं विधिना सुरलोक एकापि न पुंश्चलीति निर्मापिता ।
स्वाधीनो येन शशी न निमज्जितो नीलरङ्गे ॥] किं विधात्रा सुरलोक-
एकापि पुंश्चली न कृता यया (शशी) स्वाधीन आत्मायत्तो नैकव्यवशान्
मज्जितो नीलरंगे नीलीरंगे' ॥ ४८६ ॥

487) [प्रसरति येन तमओघो अश्रयति चन्द्रस्य चन्द्रिका येन ।
तत्सिद्ध स्मृत्वा श्रीपर्वतादानयौषधं किमपि ॥] प्रसरति येन तमओघोऽन्ध-
कारनिकुरुम्बो, याति च चन्द्रस्य चन्द्रिका येन, तदौषधं श्रीपर्वतात्
स्मृत्यानय किमपि हे सिद्ध । श्रीपर्वतः^१ सुवैशामीषधानां स्थानं, तत्र सिद्धा
एव व्रजन्ति । ४८७ ॥

488) [मा पत्रिकामपि दद्याः पुंश्चलि स्वप्नेऽपि कामदहनस्य ।
योऽस्माकमभिन्ने चन्द्रे शीर्षे समुद्रहति ॥] हे पुंश्चलि, स्वप्नेऽपि कामदह-
नस्येश्वरस्य पत्रिकामपि मा दद्याः । ईश्वरः पत्रिकया न पूजनीयो द्विषन्तः ।
योऽयमीश्वरोऽस्माकमभिन्ने चन्द्रे शिरस्युद्रहति ॥ ४८८ ॥

489) [असतीनां विप्रिय रे गर्व मा वह पूर्णिमाचन्द्र । द्रक्ष्यसे
त्वं कदापि यथा भग्गो वल्लयखण्ड इव ॥] रे असतीनां विप्रिय चन्द्र गर्व
मा वहस्व । कदापि त्वं द्रक्ष्यसे । यथा भग्गो वल्लयखण्ड इव ॥ ४८९ ॥

1 I adds : यत्नेन स्वर्गभिः पुंश्चलीभिः स्वात्मानो मर्त्यनीकृताः मन्त्रेति भावः ।

2 I श्रीपर्वतो हिमकपर्वतः ।

-492:५०.२१]

असईवज्जा

१३३

- 490) अब्बो धावसु तुरियं कज्जल भरिऊण ये वि हत्थाई ।
दिट्ठो कूवावड्ढिओ असईणं दूसओ' चंदो ॥ १९ ॥
- 491) मह एस्सि कोस पंधिय जइ हरसि नियंसणं नियंवाओ ।
साहेमि कस्स पुरओ गमो दूरे अहं एक्का ॥ २० ॥
- 492) अत्ता बहिरंधलिया' बहुविहवीवाहसंकुलो गमो ।
मज्झ पई य विपसे को तुज्झ वसेरणं देइ ॥ २१ ॥

490) [अहो धाव त्वरितं कज्जलेन भूत्वा द्वावपि हस्तौ । दृष्टः
कूपपतितोऽसतीनां दूषकश्चन्द्रः ॥] अहो त्वरितं धाव कज्जलेन भूत्वा
द्वावपि हस्तौ । अयं चन्द्रः कूपपतितो दृष्टः । किंविशिष्टः । असतीनां
दूषकः । चन्द्रमसः प्रतिमां कूपान्तःस्थामवलोक्य तदुपरि विरुद्धमनाः
काचन स्वैरिणी "कज्जलेनामुं मलिनीकुरु येन ज्योत्स्नाजालं न विकिरति"
इति सखीमुवाचेत्यर्थः ॥ ४९० ॥

491) [मामेयि कस्मदपथिक यदि हरसि निवसतं नितम्बात् ।
कथयामि कस्य पुरतो ग्रामो दूरेऽहमेका ॥] हे पथिक किमिति मामेयि
मामागच्छसि । यदि नितम्बान्नवसतं हरसि, आच्छिन्नसि, तदा कस्य
पुरतः कथयामि । यतो ग्रामो दूरेऽहमेका । अयमर्थः । मां प्रत्यागच्छन्कि-
मिति विभेयि । नितम्बादस्त्रमपि यदि गृह्णासि तदा कस्याप्रतः कथयाम्य-
हम् । आगमनं तावद् दूरे तिष्ठतु, मन्त्रीवीर्यमुन्मोच्य तथा रमस्व यया
मनोऽभीष्टम् । द्रवीयसो ग्रामादिदानां कोऽपि नागमिष्यतीति स्वयमेव
याचनं पुंश्चन्या ॥ ४९१ ॥

492) [श्वश्रूर्वधिरान्वा बहुविधविवाहसंकुलो ग्रामः । मम पतिश्च
विदेशे कस्तत्र वासं ददाति ॥] हे पथिक तत्र को नाम वासं ददाति ।
यतः श्वश्रूर्वधिरान्वा, ग्रामश्च बहुविवाहसंकुलो, मम पतिश्च विदेशे, अतः
को नाम उत्तरं ददाति । अयं भावः । श्वश्रूस्तावन्न पश्यति, न शृणोति ।
ग्रामलोकश्च गृहे गृहे विवाहव्यग्रः, मम पतिश्चात्र नास्ति । तस्मात्स-
र्वतोऽपि भीतिं परित्यज्य सकलां रात्रिं रमस्वेति भङ्गयोक्तवती काचन
कुलटा ॥ ४९२ ॥

1 G, I दूहओ

2 I बहिरंधलया

१३४

वज्रालङ्कारं

[493 : ५०.२२—

- 493) जनसंकुलं न सुत्रं रुसद् अत्ता न देइ ओभासं ।
ता वच्च पहिय मा मग्ग वासयं एत्थ मज्झ घरं ॥ २२ ॥
- 494) कह लम्भइ सत्थरयं अग्गणं पहिय पामरघरम्मि ।
उन्नयपओहरे पेच्छिऊण जइ वससि ता वससु ॥ २३ ॥
- 495) वस पहिय अंगण च्चिय किट्टउ ता तुज्झ वसणदोहलओ ।
इह गामे हेमंतो नवरं गिम्हस्स सारिच्छो ॥ २४ ॥

493) [जनसंकुलं न सुत्रं रुष्यति अश्रून् ददात्यवकाशम् ।
तद्ब्रज पथिक मा मार्गयः वासकमत्र मम गृहे ॥] हे पथिक, एतत्स्थानं
जनसंकुलं, न शून्यम् । तत्र वासेऽनवकाशः । अत एव अत्ता अश्रू रुष्यति,
न ददात्यवकाशं तत्र स्वप्नुम् । ततो ब्रज, मा मार्गयः वासकमत्र मम गृहे ।
इति प्राकृतोऽर्थः । भावार्थस्त्वयम् । हे पथिक, एतत्स्थानं जनसंकुलं न
वर्ततेऽत एव शून्यमेतत् । अत्ता (अश्रूः) न रुष्यति, ददाति स्वप्नुम-
वकाशम् । तदा मा ब्रज, किंतु वासं यात्रस्यात्र मम गृहे ॥ ४९३ ॥

494) [कथं लभ्यते सत्तरकं (स्वस्थरतं) अस्माकं पथिक
पामरगृहे । उन्नयपयोधरान् (उन्नयपयोधरौ) प्रेष्य यदि वससि तद्गताम् ॥]
हे पथिक, अत्र क्व लभ्यते सत्तरकमस्माकं पामरगृहे । उन्नयान् पयोधरान्
मेवान् दृष्ट्वा यदि वससि ततो वस । इति प्राकृतः (अर्थः) । भावार्थ-
स्त्वयम् । हे पथिक, अस्माकं पामरगृहे ग्रामीणगृहे सत्थरयं स्वस्थरतं क्व
प्राप्यते । अत्र कोऽर्थः । आत्मानं प्रति ग्रामीणव्याजेन च्छेकगतद्विका-
सुरतन्वातुर्यं प्रकटयति । तथोन्नतौ पयोधरौ मामकीनौ चिदुक्तमभनरुची
दृष्ट्वा यदि वससि ततोऽवश्यं वस । मया सह गमस्वेति प्रकारान्तरेण
शब्दश्लेषेण प्रकटयति ॥ ४९४ ॥

495) [वस पथिकाङ्गण एव अद्रयतु तावत्तत्र वसतदोहदः । इह
ग्रामे हेमन्तः केवलं ग्रीष्मस्य सदृशः ॥] हे पथिक, अङ्गण एव वस ।
ततस्तत्र वसतदोहदो गच्छतु । नवरं केवलमत्र ग्रामे हेमन्तो ग्रीष्मसदृशः ।
कोऽर्थः । यद्यत्र वसत्यसे तदा मत्कुचोष्मणा भतर्शीतो गतामपि रात्रिं न
ज्ञास्यसि इत्यर्थः ॥ ४९५ ॥

-498 : ५१.२]

जोहसियवज्जा

१३५

- 496) इतो निवसइ अत्ता पत्थ अहं पत्थ परियणो सयलो ।
ए पहिय रत्तिअंधय मा मह सयणे निमज्जिहिस्सि ॥ २५ ॥

५१. जोहसियवज्जा [ज्यौतिषिकपद्धतिः]

- 497) दीह्रखडियाहत्थो जोहसिओ भमइ नयरमज्झम्मि ।
जाणइ सुक्कस्स गई गणइ जइ गणावण को वि ॥ १ ॥
- 498) जोहसिय मा विलंबसु खडियं धेत्तूण गणसु मह तुरियं ।
अंगारण पण्ढे सुक्कस्स गई तह खेय ॥ २ ॥

496) [इतो निवसति अत्राहमत्र परिजनः सकलः । हे पथिक राज्यन्ध मा मम शयने निमंक्ष्यसि] इतो निवसति स्वपिति अत्ता अश्रूः । अत्राहम् । इतः परिजनः सकलः । हे राज्यन्ध पथिक मा मम शयने निमंक्ष्यसि । कान्चनान्हुत्वा सकलपरिजनस्वापस्थान(दर्शन)व्याजेन पथिकस्य सुरताय समागच्छतो निशीथे आत्मनः स्थानं निवेदितवती ॥ ४९६ ॥

497) [दीर्घखटिकाहस्तो ज्यौतिषिको भ्राम्यति नगरमध्ये । जानाति शुक्रस्य गतिं गणयति यदि गणयति कोऽपि ॥] ज्यौतिषिको नगरमध्ये भ्राम्यति । किंविशिष्टः । दीर्घखटिकाहस्तः । जानाति शुक्रस्य गतिं भार्गवस्यातिचारम् । अस्मिन् राशौ नक्षत्रे शुक्रो गतो गमिष्यति गच्छतीति । अतो यदि कोऽपि गणयति कथयेति प्रतिपादयति, तदा गणयतीत्यक्षरार्थः । भावार्थस्त्वयम् । दीर्घशेषो नगरमध्ये भ्राम्यति, शुक्रस्य सप्तमधतोर्गतिं स्तम्भनं कर्तुं जानाति । अतः कारणादि कान्चन याभ्यति तदा याभवतु । शुक्रस्तम्भनेन तस्याः सुरतसुखं पूरयाम्यर्थः ॥ ४९७ ॥

498) [ज्यौतिषिक मा विलम्बस्य खटिकां गृहीत्वा गणय मम त्वरितम् । अङ्गारके (अङ्गारते) प्रनष्टे शुक्रस्य गतिस्तथैव ॥] ज्यौतिषिक मा विलम्बस्य । मम गणय त्वरितम् । किं कृत्वा । खटिकां गृहीत्वा । अङ्गारके भीमे, पक्षे अङ्गारते । प्रनष्टे । शुक्रस्य गतिः शुक्रातिचारस्तथैवास्ते ॥ ४९८ ॥

१३६

वज्रालङ्कारं

[499: ५१.३-

- 499) अस्थि घर च्चिय गणओ विचित्तकरणेहि निद्रुं गणइ ।
न हु जाणइ सुकगई तेणाहं तुह घरे पत्ता ॥ ३ ॥
- 500) जोइसिय कीस चुकसि विचित्तकरणाइ जाणमाणो वि ।
तह कइ वि कुणसु सिग्गं जह सुकं निच्चलं होइ ॥ ४ ॥
- 501) विवतीय रहबिंवे नखत्ताणं च ठाणगहियाणं ।
न पडइ जलसस पिंइ सुंदरि चित्तट्ठिय सुके ॥ ५ ॥

499) [अस्ति गृह एव गणको विचित्रकरणैर्निष्ठुरं गणयति ।
न खलु जानाति शुक्रमति तेनाहं तव गृहे प्राप्ता ॥] अस्ति गृह एव
गणकः । विचित्रकरणैः, विचित्राणि यानि करणानि ब्रह्माल्वादीनि
सप्त, तैर्निष्ठुरं गणयति । परं न खलु जानाति शुक्रमस्य गतिं शुक्रातिचारं,
तेनाहं तव गृहे प्राप्तास्मीति । भावार्थस्त्वयम् । अस्ति गृहे एव गणको
विचित्रकरणैर्नानाबन्धैर्निष्ठुरं गणयति । परं न खलु जानाति शुक्रस्तम्भनं,
तेनाहं तव गृहे प्राप्तास्मीति । त्वं तथा कुर्वथा यथा शुक्रो निश्चलः (शुक्रं
निश्चलं) स्थादिति ॥ ४९९ ॥

500) [ज्यौतिषिक किं प्रमाद्यसि विचित्रकरणानि जानानोऽपि ।
तथा कुरु कथमपि शीघ्रं यथा शुक्रो (शुक्रं) निश्चलो (निश्चलं) भवति ॥]
ज्यौतिषिक किमिति भ्रमसि विचित्रकरणानि जानानोऽपि । तथा कथ-
मपि कुरु शीघ्रं यथा शुक्रो निश्चलो भवति । पक्षे शुक्रं सप्तमो
धातुर्वर्धिमिति ॥ ५०० ॥

501) [विपरीते रविबिम्बे (रतिबिम्बे) नक्षत्राणां (नखक्षतानां) च
स्थानगृहीतानाम् । न पतति जलस्य (बीजस्य) बिन्दुः सुन्दरि चित्रास्थे
(चित्तस्थे) शुके ॥] विपरीते रविबिम्बे पक्षे रतिबिम्बे । नक्षत्राणां नख-
क्षतानां च । न पतति जलस्य बिन्दुः, हे सुन्दरि, चित्रास्थे शुके मार्गवे ।
पक्षे जलस्य बीजस्य, चित्तस्थे शुके वीर्ये ॥ ५०१ ॥

-505:५१.९]

जोइसियवज्जा

१३७

- 502) विडलं फलयं थोरा सलायया' तुं पि गणय कुसलो सि ।
तह वि न आओ सुक्को सच्च चिय सुबहियओ सि ॥ ६ ॥
- 503) डङ्गळउ सो जोइसिओ विचित्रकरणाइ जाणमाणो वि ।
गणिउं सयचारं मे उट्टइ धूमो गणंतस्स ॥ ७ ॥
- 504) जइ गणसि पुणो वि तुमं विचित्रकरणेहि गणय सविसेसं ।
सुक्कमेण^१ रहियं न हु लग्नं सोहणं होइ ॥ ८ ॥
- 505) मोनूण करणगणियं अंगुलिमेत्तेण जइ वि सो गणइ ।
अणिउणो जोइसिओ कट्टइ नाडीगणं सुक्कं ॥ ९ ॥

502) [विपुलं फलकं दीर्घा शलाका त्वमपि गणक कुशलोऽसि ।
तथापि नागतः शुक्रः सत्यमेव शून्यद्वयोऽसि ॥] विपुलो विस्तीर्णः
फलकः^१, थोरा प्रौढा शलाका, त्वमपि गणक कुशलोऽसि । तथापि नागतः
शुक्रः सत्यमेव शून्यद्वयोऽसि । विस्तीर्णं रतिमन्दिरं, दीर्घश्च प्रजापति-
स्त्वमपि कुशलो यमने प्रवीणः । तथापि वन शुक्रं सनायानं, न द्रवीमू-
तोऽसि, तज्जाने शून्यद्वयोऽसि ॥ ५०२ ॥

503) [दहतां स ज्यौतिषिको विचित्रकरणानि जानानोऽपि ।
गणयित्वा शतवारं ममोत्तिष्ठति धूमो गणयतः ॥] विचित्रकरणानि जाना-
नोऽपि दहतां स ज्यौतिषिकः । मम शतवारं गणयित्वा धूम उत्तिष्ठति
गणयतस्तस्येति ॥ ५०३ ॥

504) [यदि गणयसि पुनरपि त्वं विचित्रकरणैर्गणय सविशेषम् ।
शुक्रकमेण रहितं न खलु लग्नं शोभनं भवति ॥] हे गणक, यदि
गणयसि पुनस्त्वं, विचित्रकरणैः सविशेषं गणय । शुक्रगमनेन रहितं न
खलु लग्नं शोभनं भवति ॥ ५०४ ॥

505) [मुक्त्वा करणगणितमङ्गुलिमात्रेण यद्यपि स गणयति ।
अतिनिपुणो ज्यौतिषिकः कर्षति नाडीगतं शुक्रम् ॥] करणगणितं मुक्त्वा,
अंगुलिमात्रेण अंगुलिरेखाभिर्वदि गणयति, तदा अतिनिपुणो ज्यौतिषिक
आकर्षति नाडीगतं शुक्रम् ॥ ५०५ ॥

१ G, I सलाइया;

2 G, I सुक्कामणेण

3 I कल्पदृक्:

१३८

वज्रालोक

[506 : ५१.१० -

- 506) भणिओ वि जइ न कुप्पसि जइ न तुमं होसि कूडजोइसिओ ।
ता कीस तुज्झ जाया अनेहि गणावर दियहे ॥ १० ॥
- 507) अंगारयं न याणइ न हु वुज्झइ हत्थचित्तसंचारं ।
इय माइ कूडगणओ कह जाणइ सुक्कसंचारं ॥ ११ ॥

५२. लेह्यवज्रा [लेखकपद्धतिः]

- 508) मसि मल्लिऊण न याणसि लेहणि गहिऊण मूढ खलिओ सि ।
ओसरसु कूडलेहय सुल्लिपत्तं विणासिहिसि ॥ १ ॥
- 509) ढलिया य मसी भग्गा य लेहणी खरडियं च तलवट्टं ।
धिद्धित्ति कूडलेहय अज्ज वि लेहत्तणे तण्हा ॥ २ ॥

506) [भणितोऽपि यदि न कुप्यसि यदि न त्वं भवसि कूटज्यौतिषिकः । तत् किं तव जायान्यैर्गणयति दिवसम् ॥] भणितोऽपि यदि न कुप्यसि, यदि त्वं न भवसि कूटज्यौतिषिकस्ततः किमिति तव जायान्यैर्गणयति दिवसम् । यदि त्वं सम्यग्बुद्धं जानासि, तदा किमित्यन्येन याभयति । तस्मात्त्वमकुशलः ॥ ५०६ ॥

507) [अङ्गारकं न जानाति न खलु बुध्यति हस्तचित्रासंचारम् (हस्तचित्रसंचारम्) । इति मातः कूटगणकः कथं जानाति शुक्रसंचारम् ॥] अङ्गारकं भौगं, (पक्षे) अङ्गारतं, न जानाति, न खलु बुध्यति हस्तचित्रासंचारम् । हस्तचित्रयोश्च संचारः कुक्रोकप्रणीतोऽत्र बोद्धव्यः । ग्रन्थगौरवभयात् लिख्यतेऽत्र । इति हे मातः, अयं कूटगणकः शुक्रसंचारं भार्गवसंचारं शुक्रस्तम्भनं कथं जानाति ॥ ५०७ ॥

508) [मपीं मर्दितुं न जानासि लेखनीं गृहीत्वा मूढ स्वलितोऽसि । अपसर कूटलेखक सुल्लिपत्रं विनाशयिष्यसि ॥] मपीं मर्दितुं न जानासि लेखनीं गृहीत्वा मूढ स्वलितोऽसि अतोऽपसर कूटलेखक, सुल्लिपत्रं विनाशयिष्यसि । कश्चिद् यच्चुम् अनिपुणः कयाचिन्नायिकया एवमुष्यते ॥ ५०८ ॥

509) [स्वलिता च मपी भग्ना च लेखनी भग्ना च तालपत्रम् (तलपट्टम्) । धिग्धिगिति कूटलेखकाद्यापि लेखकावे तृष्णा ॥] ढलिता

-513 : ५१.३]

विज्जवज्जा

१३९.

510) पिडुलं मसिमायणयं अत्थि मसीं वित्थरं च तलवट्ठं ।
अम्हारिसाण कज्जे हयलेहय लेहणी भग्गा ॥ ३ ॥

५३. विज्जवज्जा [वैद्यपद्धतिः]

511) विज्ज न एसो जरओ न प चाही एस को पि संभूओ ।
उवसमइ सल्लोणेणं विडंगजोयामयरसेणं ॥ १ ॥

512) सत्थं जरए कुसलो सरसुण्णं य लक्खसे वाहिं ।
एयं पुणो वि अंगं विज्ज विडंगेहि पवत्तं ॥ २ ॥

513) पुक्कारयं पउंजलु बालाइ रसुम्भवाइ वाहीप ।
अज्जं अणज्ज निहज्ज विज्ज पेज्जाइ न हु कज्जं ॥ ३ ॥

मयी, भग्गा लेखनी, खरटितं च तालपत्रम् । धिग् धिक् कूटलेखक, अद्यापि लेखकत्वे तृष्णा । अन्यच्च, सखलितं मयी वीर्यं, भग्गा लेखनी शोकः, खरटितं तल्पत्रं शय्याप्रच्छादनपटम् । धिग् रे कूटकार्यकर्तः, अद्यापि यमने तव तृष्णा ॥ ५०९ ॥

510) [पृथुलं मयीभाजनमस्ति मयी वित्तृतं च तालपत्रम् (वराङ्गम्) । अस्मादृशीनां कार्ये हतलेखक लेखनी भग्गा ॥] हे हतलेखक, पृथुलं मयीभाजनं, मयी चास्ति, विस्तीर्णं तालपत्रम् । अस्मादृशीनां कार्ये तव लेखनी भग्गा । लिख्यत उल्लिख्यते भगमदयेति लेखनी ॥ ५१० ॥

511) [वैद्य नैव ज्वरो न च व्याधिरेव कोऽपि संभूतः । उपशाम्यति सल्लवणेन विडङ्ग (विटाङ्ग) योगामृतरसेन ॥] हे वैद्य नैव ज्वरो, न च कोऽपि संभूतो व्याधिः । किंतु अयं ज्वरो विडंगयोग एवामृतरसस्तेनोपशाम्यति । किंविशिष्टेन तेन । सल्लवणेन । भावार्थश्चायम् । अयं सल्लवण्यविटाङ्गयोग एवामृतरसस्तेनोपशाम्यति ॥ ५११ ॥

512) [सत्यं ज्वरे कुशलः सरसोत्पन्नं च लक्ष्मिं व्याधिम् । इदं पुनरप्यङ्गं वैद्य विडङ्गैः प्रज्ञप्तम् ॥] सत्यं ज्वरे कुशलः सरसोत्पन्नं च लक्ष्मिं व्याधिम् । इदं पुनरङ्गं वैद्य विटाङ्गैः प्रज्ञप्तं पुनर्नूतनीसंज्ञातम् ॥ ५१२ ॥

513) [पुक्कारयं (पुंस्कारकं) प्रयुद्धव्य बालाया रसोद्भवस्य व्याधेः । अद्यातार्यं निर्लज्जं वैद्य पेयया न खलु कार्यम् ॥] अद्य अनार्य

१४०

षज्जालगं

[514 : ५३.४-

- 514) सामा खामा न सहेइ महुणं विज्ज किं विवप्पेणं ।
अंगेगुलीइ विज्जउ अवलेहो माउलिंगस्स ॥ ४ ॥
- 515) पुक्कारणं विज्जय निर्विण्णा तुह य दीहसासेण ।
मा वारिज्जउ बाला भुंजउ अभं जहिच्छार ॥ ५ ॥
- 516) गहवहसुणं भणियं अउज्जविज्जत्तणं हयासेणं
जेण पंडजइ पुक्कारयं पि पन्नत्तियाणं पि ॥ ६ ॥
- 517) विज्ज तुहागमणं च्छिय मुक्का जरणं किं न परिमुणस्ति ।
ता नियसु मज्झ अंगे संपइ सेओ समुत्पन्नो ॥ ७ ॥

निर्लेज वैद्य, बालाया रसोद्भवाया व्याधेः पुक्कारयं ओषधिविशेषं प्रयु-
क्ष्व । किंतु पिज्जार पेयया न खलु कार्यम् ॥ ५१३ ॥

514) [श्यामा क्षामा न सहते मर्दनं वैद्य किं विकल्पेन । अप्रा-
ङ्गुल्या दीयतामवलेहो मातुलिंगस्य (मातुलिंगस्य) ॥] श्यामा क्षामा न
सहते मर्दनं, वैद्य किं विकल्पेन, अप्राङ्गुल्या क्षियतामवलेहो मातुलिंगस्य ।
अंगमर्दनं न सहते । लिंगस्य अङ्गुल्या अवलेहः क्षियताम् ॥ ५१४ ॥

515) [पुक्कारेण वैद्य निर्विण्णा तव न दीर्घश्चासेन । मा वार्यतां
बाला मुद्धतामन्नं (अन्यं) यथेच्छम् ॥] पुक्कारेण वैद्य निर्विण्णा तव
दीर्घश्चासेन । मा वार्यतां बाला, मुद्धतामन्नं यदृच्छया । पक्षे अन्यं विटम्
॥ ५१५ ॥

516) [गृहपतिसुतेन भणितमपूर्ववैद्यकं हताशेन । येन प्रयुक्ते
पुक्कारयं (पुक्काररतम्) अपि प्रज्ञप्तिकानामपि ॥ ५१६ ॥] गृहपतिसुतेन
अपूर्ववैद्यकं भणितमस्ति हताशेन । येन प्रयुक्ते पुक्कारयं पन्नत्तियाणं वि ।
पक्षे पुक्काररते' प्राप्तानामपि ।

517) [वैद्य तवागमन एव मुक्ता ज्वरेण किं न जानासि । तत्
पश्य ममाङ्गे संप्रति स्वेदः समुत्पन्नः ॥] हे वैद्य तवागमन एवाहं मुक्ता
ज्वरेण किं न जानासि । ततः पश्य ममाङ्गे संप्रति स्वेदः समुत्पन्नः । ज्वरो
यदा मुञ्चति, तदा स्वेदो भवति । पक्षे, तवागमनजन्मा प्रस्वेदः समुत्पन्ना-
साधुना ॥ ५१७ ॥

1 G पुक्काररतम्

~521 : ५३.११]

विज्जवज्जा

१४१

- 518) यिज्जय अन्नं वारं मह जरओ सयरएण पवन्तो ।
जइ तं नेच्छसि दातुं ता किं छासी वि मा होउ ॥ ८ ॥
- 519) बालं जराविलंणि कलमधुरपलाविणि नियंतस्स ।
विज्जस्स सुसुओ सुसुओ वि सहसत्ति पन्नदो ॥ ९ ॥
- 520) मोत्तूण बालतंतं तह य वसीकरणमंतंतंतेहि ।
सिद्धत्थेहि महम्मइ तरुणी तरुणेण विज्जेण ॥ १० ॥
- 521) अन्नं न रुच्छ च्चिय मज्झ पिपासाइ पूरियं हिययं ।
नेहसुरताद्विजे तुह सुरयं विज्ज पडिहाइ ॥ ११ ॥

518) [वैद्यान्यं वारं मम ऊरः शतरयेण (शतरतेन) प्रक्षप्तः ।
यदि तत् नेच्छसि दातुं तत् किं तक्रमपि (पडशीतिरपि) मा भवतु ॥]
वैद्य अन्यं वारं मम सयरएण औषधेन प्रक्षप्तः (ऊरः) । यदि तन्नेच्छसि
दातुं, तत् किं छासी तक्रमपि मा भवतु । पक्षे, शतस्य रतम् । छासी
वि पडशीतिरपि मा भूत् ॥ ५१८ ॥

519) [बालां जराविलाङ्गी कलमधुरप्रलापिनीं पश्यतः । वैद्यस्य
सुश्रुतः सुश्रुतोऽपि सहसा प्रनष्टः ॥] वैद्यस्य सुश्रुतोऽपि सुश्रुतो वैद्यक-
संहिता प्रनष्टो विसस्मार । कथम् सहस्रंति इदिति । किंविशिष्टस्य
वैद्यस्य । बालां जराविलाङ्गी कलमधुरप्रलापिनीं पश्यतः । एतां बालाम्
एवंविधरोगरुणां कथमुपचरिष्यामीति वैद्यस्य पण्डितस्यापि चिन्ता समुद-
पादि । बालां जराविलाङ्गी पश्यतः सुश्रुतो नष्टः ॥ ५१९ ॥

520) [मुक्त्वा बालतन्त्रं तथा च वशीकरणमन्त्रतन्त्रैः । सिद्धार्थैः
प्रहण्यते तरुणी तरुणेन वैद्येन ॥] मुक्त्वा बालतन्त्रं, तथा वशीकरणमन्त्र-
तन्त्रैः, सिद्धार्थैः महम्मइ तरुणी तरुणेन वैद्येन ॥ ५२० ॥

521) [अन्नं (अन्यत्) न रोचत एव, मम पिपासया (प्रिया-
शया) पूरितं हृदयम् । स्नेहसुरताद्विजे तव सुरतं वैद्य प्रतिभाति ॥]
अन्नम् अन्यच्च न रोचत एव । मम पिपासया प्रियाशया पूरितं हृदयम् ।
स्नेहसुरताद्विजे तव सुरतं वैद्य प्रतिभाति ॥ ५२१ ॥

1 G हुं (त्वम्)

२४२

वज्जालगं

[522 : ५४.१-

५४. धम्मियवज्जा [धार्मिकपद्धतिः]

- 522) जो धम्मिओ न पावइ कुरयं मंदारयं च मुग्गरयं ।
सो गहियकरंडो च्चिय कत्तो धुत्तीरयं' लहइ ॥ १ ॥
- 523) धुत्तीरण धम्मिय जइ इच्छसि लिगपूरणं कांडं ।
ता वज्जसु मज्झ 'परोहडम्मि सूरम्मि अत्थमिण ॥ २ ॥
- 524) धुत्तीरयस्स कज्जे गहिराणि परोहडाइ वच्चंतो ।
धम्मिय सुरंगकाओ कुरयाण वि नवरि चुक्किहिसि ॥ ३ ॥

522) [यो धार्मिको न प्राप्नोति कुरवकं (कुरतं) मन्दारकं (मन्दारतं) च सुद्धकम् (सुधारतम्) । स गृहीतकरण्ड एव (गृहीत-
करण्डक एव) कुतो धत्तूरकं (धूर्तारतं)] लभते ॥ यो धार्मिको न
प्राप्नोति कुरवकं मन्दारकं, मुग्गरकं, स गृहीतकरण्ड एव कुतो धत्तूरकं
लभते । अन्यच्च । (यः) कुरतं, मन्दारतं, सुधारतं न प्राप्नोति स गृहीत-
करण्ड^१ एव कुतो धूर्तारतं लभते ॥ ५२२ ॥

523) [धत्तूरकेण (धूर्तारतेन) धार्मिक यदीच्छसि लिङ्गपूरणं कर्तुम् ।
तत आगच्छ मम गृहपथाद्वागो सूर्येऽस्तमिते ॥] हे धार्मिक, धत्तूरकेण यदी-
च्छसि लिङ्गस्येश्वरस्य पूरणं कर्तुं, तत आगच्छ मम गृहपथाद्वागो सूर्येऽस्तमिते ।
अन्यच्च । धूर्तारतेन हे धार्मिक लिङ्गपूरणं प्रजापतिपूरणं कर्तुं (यदीच्छसि),
तदा मम गृहमागत्य पश्चात् सूर्येऽस्तमिते पुरतस्सुखमनुभूयाः ॥ ५२३ ॥

524) [धत्तूरकस्य (धूर्तारतस्य) कार्ये गभीरान् गृहपथाद्वागान्
व्रजन् । धार्मिक सुरङ्गकात् कुरवकेभ्योऽपि (कुरतेभ्योऽपि) केवलं भ्रंशि-
ष्यसि ॥] धत्तूरकस्य कार्ये गभीराणि परोहडाणि (परगृहपथाद्वागान्)
व्रजन् धार्मिक सुरङ्गाकार्ये कुरवकाण्यपि चुक्किहिसि न प्राप्स्यसि । धूर्ता-
रतस्य निमित्तं गभीरान् गृहपथाद्वागान् व्रजन् सुरतकार्ये कुरतान्यपि न
प्राप्स्यसि ॥ ५२४ ॥

1 Here and in the following gāthās of this section, G has धत्तूरयं, धत्तूरएण, धत्तूरयस्स, धत्तूरयाग, धत्तूरयइ, धत्तूरयहि. Only in 526 and 529, G reads धुत्तीरण्ण and धुत्तीरयं respectively. 2 Here and in subsequent gāthās I reads पुरोहड for परोहड. 3 G गृहीतकरण्ड

-528 : ५२.७]

धम्मियवज्जा

१४३

- 525) धुत्तीरयाण कज्जेण धम्मिओ परपरोहडे भमइ ।
अज्जेहि विलुण्णंतं निययारामं न लक्खेइ ॥ ३ ॥
- 526) धेत्तूण करंडं भमइ वावडो परपरोहडे नूणं ।
धुत्तीरणसु रत्तो एक्कं पि न मेहण धम्मी ॥ ५ ॥
- 527) सुलहाइ परोहडसंठियाइ धुत्तीरयाणि मोत्तूणं ।
कुरयाण कए रणं पेच्छइ कह धम्मिओ भमइ ॥ ६ ॥
- 528) कंचीरणहि कणवीरणहि धुत्तीरणहि बहुणहि ।
जइ इच्छसि देहरयं धम्मिय ता मइ घरे पज्ज ॥ ७ ॥

525) [धत्तूरकाणां (धूर्तारतानां) कार्येण धार्मिको परगृहपश्चाद्भागान् भ्रमति । अन्यैर्विलुप्यमानं निजारामं न लक्षयति ॥] धत्तूरकाणां कार्ये धार्मिको भ्रमति परोहडशतानि । अन्यैर्विलुप्यमानं निजारामं न लक्षयति । धूर्तारतानां कृते परोहडशतानि परिभ्रमति । आत्मन आरामम् आत्मनो जायाम् अन्येन रम्यमाणां न लक्षयति ॥ ५२५ ॥

526) [गृहीत्वा करण्डं भ्राम्यति व्यापृतः परगृहपश्चाद्भागान् नूनम् । धत्तूरकेषु (धूर्तारतेषु) रक्त एकमपि (एकामपि) न मुञ्चति धर्मी ॥] गृहीत्वा करण्डं भ्राम्यति व्यापृतः परपरोहडानूनम् । धत्तूरकेषु रक्त एकमपि न त्यजति धर्मी । (धूर्तारतेषु रक्त एकामपि न त्यजति धर्मी ।) पक्षे गृहीतकराण्डः ॥ ५२६ ॥

527) [सुलभान् गृहपश्चाद्भागसंस्थितान् धत्तूरकान् (धूर्तारतानि) मुक्त्वा । कुरबकाणां (कुरतानां) कृतेऽरण्यं प्रेक्षध्वं कथं धार्मिको भ्रमति ॥] सुलभानि परोहडसंस्थितानि धत्तूरकपुष्पाणि मुक्त्वा, कुरबकाणां निमित्तं पश्यत कथं धार्मिको भ्रमति । धूर्तारतानि सुलभानि । कुरतकृते ॥ ५२७ ॥

528) [कंचीरकैः (काक्षीरकैः) करवीरकैः (कन्यारकैः) धत्तूरकैः (धूर्तारकैः) बहुभिः । यदीच्छसि देवगृहं (देहरतं) धार्मिक तन्मम गृह आगच्छे ॥] हे धार्मिक, करवीरकैर्धत्तूरकैर्बहुभिर्यदि चेद् देवगृहमिच्छसि, ततो मम गृह आगच्छ ॥ कैः । काञ्चनारकुसुमैः, पुनर्बहुभिः कणवीरकुसुमैः, पुनरपि बहुभिर्धत्तूरकुसुमैः । पक्षान्तरे । काक्षीरकैः

१४४

वज्जालगं

[529: ५४.८-

- 529) मंदारयं चिवज्जइ कुरयं परिहरइ चयइ भंगरयं ।
धुत्तीरयमलहंतो गहियकरंडो गणो भमइ ॥ ८ ॥
- 530) वियसियमुहाइ वण्णुज्जलाइ मयरंदपापडिह्हाइ ।
धुत्तीरयाइ धम्मिय पुण्णेहि विणा न लभ्भंति ॥ ९ ॥
- 531) पक्केण वि जइ धुत्तीरयण लिगस्स उवरि लग्गेण ।
मंदारयाण धम्मिय कोडोइ न तं सुहं होइ ॥ १० ॥
- 532) सिस्सिमयरंदपज्झरणपउरपसरंतपरिमलुह्हाइ ।
कणवीरयाइ गेण्हसु धम्मिय सम्भावरत्ताइ ॥ ११ ॥

कन्यारतैर्धूर्तारतैर्बहुभिर्देहरतं कर्तुं यदीच्छसि तदा मम गृहभागच्छेरिति
स्वैरिणीवाक्यम् ॥ ५२८ ॥

529) [मन्दारकं (मन्दारतं) विवर्जयति, कुरवकं (कुरतं)
परिहरति, त्यजति भृङ्गारकं (भंगरतम्) । धतूरकं (धूर्तारतम्) अल-
भमानो गृहीतकरण्डो (गृहीतकराण्डो) गणो भ्रमति ॥] मन्दारकं विवर्ज-
यति, कुरवकं परिहरति, भृङ्गारकं भृङ्गराजं त्यजति । धतूरकमलभमानो
गृहीतकरण्डको गणो धार्मिकपेटकः परिभ्रमति । पक्षे । मन्दारतं, कुरतं,
भंगरतं धूर्तारतम् । गृहीतं कराभ्यामण्डकं मुष्को येन स करगृहीतसा-
धनः ॥ ५२९ ॥

530) [विकसितमुखानि वर्णोज्ज्वलानि मकरन्दप्रकटानि । धतूर-
काणि (धूर्तारतानि) धार्मिक पुण्यैर्विना न लभ्यन्ते ॥] धतूरकपुष्पमानि
पुण्यैर्विना न लभ्यन्ते । कीदृशि । विकसितमुखानि पुष्पितानि, वर्णोज्ज-
लानि, मकरन्दप्रसिद्धानि । अथ च धूर्तारतानि हसितमुखानि, वर्णेन शरी-
रकान्त्योज्ज्वलानि, मकरन्दप्रकटानि ॥ ५३० ॥

531) [एकेनापि यथा धतूरकेण (धूर्तारतेन) लिङ्गस्योपरि
लग्नेन । मन्दारकाणां (मन्दारतानां) धार्मिक कोट्या न तत्सुखं भवति ॥]
हे धार्मिक हे देवपूजक, एकेनापि धतूरकपुष्पेण लिङ्गस्योपरि लग्नेन यथा
सुखं भवति तथा मन्दाराणामपि कोट्या सुखं न भवति । अन्यच्च । एकेन

-535 : ५५.३]

जतिषवज्जा

१४९

५५. जतिषवज्जा [यान्त्रिकपञ्चतिः]

- 533) जतिष गुलं विमग्गसि न य मे इच्छाद् वाहसे जंतं ।
अरसन्न किं न याणसि न रसेण विणा गुलं होइ ॥ १ ॥
- 534) वियडा वि जंतवाया मउओ नालो रसाउलो उच्छ ।
लही वि सुप्पमाणा किं जतिष ऊणयं वहसि ॥ २ ॥
- 535) सहालयं सरूपं विविधणं वररसं सुमदसहं ।
जं परिसयं जंतं तत्थ सुहं जंतिओ लहइ ॥ ३ ॥

धूर्तारतेन विदग्धालिङ्गनेन लिङ्गलप्तेन साधनस्पृष्टेन यत् सुखं भवति, तन्म-
न्दारतेन सुधानां सुरतेन कुतः । अपि तु न क्वापि ॥ ५३१ ॥

532) [शिशिरमकरन्दप्रक्षरणप्रचुरप्रसरत्परिमलयुक्तानि । कर्वी-
राणि (कन्यकारक्तानि) गृहाण धार्मिक स्वभावरक्तानि (सद्भावरक्तानि) ॥]
हे धार्मिक, शिशिरमकरन्दप्रक्षरणप्रचुरप्रसरत्परिमलयुक्तानि कर्वीराणि
गृहाण स्वभावरक्तानि प्रकृत्या रक्तानि । सात्त्विकभावभावितप्रसन्नवद्रवत्पानी-
यानि कन्यकारक्तानि सद्भावानुरक्तानि गृहाणामूनि ॥ ५३२ ॥

533) [यान्त्रिक गुहं विमार्गयसे न च ममेच्छया वहसि यन्त्रम् ।
अरसज्ञ किं न जानासि न रसेन विना गुहो भवति ॥] हे यान्त्रिक । यन्त्रेण
चरति यान्त्रिकः । गुहं मधुरतामिच्छसि, ममेच्छया यन्त्रं न वहसि ।
अतः कारणाद् हे अरसज्ञ, किं न जानासि रसेन विना गुहं न भवति ।
अन्यच्च । हे मैथुनकर्तः, द्रवीकरणं त्वं वाञ्छसि । ममेच्छया यन्त्रं
न वहसि । अरसज्ञ किं त्वं न जानासि शोभनमैथुनेन विना गुहं मधुरत्वं
विचित्रद्रवत्वं कुतो भवति । अपि तु न स्यात् ॥ ५३३ ॥

534) [विकटा अपि यन्त्रपादा मृदुको नालो रसाकुल इक्षुः ।
यष्टिरपि सुप्रमाणा किं यान्त्रिकोनकं वहसि ॥] विकटा यन्त्रपादा, मृदुको
नालो, रसाकुल इक्षुः । यष्टिरपि सुप्रमाणा, अतो हे यान्त्रिक, किम् ऊनं
वहसि ॥ ५३४ ॥

535) [शब्दालयं सरूपं विस्तीर्णं वररसं सुमर्दसहम् । यद् ईदृशं
यन्त्रं तत्र सुखं यान्त्रिको लभते ॥ ५३५ ॥]

1 G य, 2 G नद्, 3 चित्तदक्कम्
वत् १०

१४६

वज्रजालगां

[536 : ५५ -

- 536) तद् जंतिपण जंतं अकंतं नेहणिभररसेण ।
जह् पढमं चिय कुंडी भरिया पक्केण घापण ॥ ४ ॥
- 537) तं जंतं सा कुंडी सो उच्छू बहुलपत्तलच्छायो ।
पीलावय तुज्झ गुणो अज्ज वि ऊणो रसो जाओ ॥ ५ ॥

५६. मुसलवज्जा [मुसलपद्धतिः]

- 538) चंदणवलियं दिदकंचिवंधणं दीहरं सुपरिमाणं ।
होइ घरं साहीणं मुसलं धन्याण महिल्लाणं ॥ १ ॥
- 539) धोरगरुपाइ 'सुंदरकंचीजुत्ताइ हुंति नियगेहे ।
धन्याण महिल्लियाणं उवखलसरिसाइ मुसलाइ ॥ २ ॥

536) [तथा यान्त्रिकेण यन्त्रमात्रान्तं स्नेहनिर्भररसेन । यथै
प्रथममेव कुण्डी धृतैकेन घातेन ॥] तथा यान्त्रिकेण यन्त्रमात्रान्तं स्नेहनि-
र्भररसेन, यथा प्रथममेव एकेनैव घातेन कुण्डी भृता ॥ ५३६ ॥

537) [तद्यन्त्रं सा कुण्डी स इक्षुर्बहुलपत्रलच्छायः । पीडकं तच्च
गुणोऽद्याप्यूनो रसो जातः ॥] तद्यन्त्रं लोकोत्तरं यन्त्रं, सा कुण्डी, स
इक्षुर्बहुलपत्रलच्छायः । हे यान्त्रिक तच्च गुणोऽयं यद् अद्याप्यूनो रसो
जातः ॥ ५३७ ॥

538) [चन्दनवलितं दृढकाञ्चीबन्धनं दीर्घं सुपरिमाणम् । भवति
गृहे स्वाधीनं मुसलं धन्यानां महिलानाम् ॥] धन्यानां स्त्रीणां गृहे स्वाधीनं
मुसलं भवति । क्व । गृहे । किंकिंविशिष्टम् । चन्दनवलितं, दृढकाञ्ची-
बन्धनं, दीर्घं सुपरिमाणम् ॥ ५३८ ॥

539) [स्थूलदीर्घाणि सुन्दरकाञ्चीयुक्तानि भवन्ति निजगेहे ।
धन्यानां महिलानामुदूखलसदृशानि मुसलानि ॥] धन्यानां महिलानाम्
उदूखलसदृशानि मुसलानि भवन्ति । किंविशिष्टानि । स्थूलदीर्घाणि
सुन्दरकाञ्चीयुक्तानि लोहमयकटकयुक्तानि । क्व । निजगेहे ॥ ५३९ ॥

1 G, I, Laber सुद्धरि (Vocative Singular)

-543 : ५७.१]

बालासंवरणधज्जा

१७७

- 540) मुहभारियार सुदुडु वि सुदुडु वि कंचोइ विदनिबद्धाई ।
अन्नार्हं पि हु जुण्णुखलमि भज्जंति मुसलाई ॥ ३ ॥
- 541) भमिओ चिरं असेसो गामो मइ सहियओ सयं वारं ।
गेहोदूखलपरिमाणेण मामि मुसलं चिय न दिट्ठं ॥ ४ ॥
- 542) भइमुहमंडणं चिय दरपिडुलं तह य कंचिसोहिट्ठं ।
असेसि पिय' मुसलं पडिछंदं तेण वच्चाओ ॥ ५ ॥

५७. बालासंवरणधज्जा [बालासंवरणपद्धतिः]

- 543) जस्स तुमं अणुरत्ता सो तुज्ज य मंदस्नेहो पुत्ति ।
न हु दिज्जद ताली दीहरच्छि एकेण हत्थेण ॥ १ ॥

540) [मुखभारिकाणि सुष्टुपि सुष्टुपि काञ्च्या दृढनिबद्धानि ।
अन्याभिरपि खलु जीर्णोदूखले भज्यन्ते मुसलानि ॥] मुखगुरुणि, सुष्टुपि
काञ्च्या दृढबद्धानि, अन्याभिरपि जीर्णोदूखले भज्यन्ते मुसलानि ॥ ५४० ॥

541) [भ्रान्तश्चिरमशेषो प्रामो मया सख्यः शतवारम् । गेहोदूख-
लपरिमाणेन सख्यो मुसलमेव न दृष्टम् ॥] हे सख्यः, अशेषो प्रामो मया
चिरं भ्रान्तः । कथम् । शतं वारान् । हे मामि गेहोदूखलयोग्यं मुसलं न
दृष्टम् । अयं भावः । सर्वमपि प्रामं भ्रान्तास्मि । परम् आत्मभगयोग्यं
कस्यापि साधनं न दृष्टमिति ॥ ५४१ ॥

542) [भद्रमुखमण्डनमेवैषत्पृथुलं तथा च काञ्चीशोभितम् ।
अन्येषामपि मुसलं प्रतिच्छन्दं तेन व्रजामः ॥] अहं (? वयं) तेन व्रजामः ।
अन्येषामेव मुसलं प्रतिच्छन्दं मद्ग्रेहे नास्ति । किंविशिष्टम् । भद्रमुखमण्ड-
नम् । दर ईषत्पृथुलम् । तथा च काञ्चीशोभितम् ॥ ५४२ ॥

543) [यस्य त्वमनुरक्ता स तव च मन्दस्नेहः पुत्रि । न खलु
दीयते तालिका दीर्घाक्ष्येकेन हस्तेन ॥] यस्य त्वमनुरक्ता स त्वयि हे
पुत्रि मन्दस्नेहः, न खलु दीयते तालिका दीर्घाक्ष्येकेन हस्तेन ॥ ५४३ ॥

२४८

वज्रालङ्कारं

[544 : ५७.९-

- 544) जतथ गओ तत्थ गओ सामलि सीहो न जुणइ हलमि ।
सण्णुरिसो वि तह च्चिय पुंससु नयणाइ मा रुणं ॥ २ ॥
- 545) तइया वारिज्जंती पियसि^१ पं उल्लिरीहि अच्छीहि ।
एण्ह विरहावत्थं पुणो वहंती किलामिहिसि ॥ ३ ॥
- 546) मा रुयसु पुत्ति छेयाण अग्गए खिज्जिहिति नयणाइ ।
न ह्नु खिज्जइ ताण मणं सेल्लं मिथ सलिलपूरेणं ॥ ४ ॥
- 547) दाणं न दैति बहुलं नेहं दर्सिंति नेय रज्जंति ।
णेण्हंति न दैति मणं पुत्ति छेया दुराराहा ॥ ५ ॥

544) [यत्र गतस्तत्र गतः श्यामले सिंहो न युज्यते हले । सत्पुरुषोऽपि तथैव प्रोञ्च नयने मा रुदितम् ॥] श्यामले यत्र गतस्तत्र गतः सिंहः^२ । किम् । हले न युज्यते । सत्पुरुषोऽपि तथैव । अत एव नयने प्रोञ्च । मा रुधताम् । काचन खण्डिता मानमवलम्ब्य यावत् स्थिता, तावदागत्य भर्त्रानुनीतापि मानं न नत्याज । ततः सोऽपि मानं जगृहे । एवंविधे व्यतिकरे काम (? कोप) परवशो यावन्न पतिमानं त्यजति तावद्रोदितुं प्रवृत्ता सती सख्योध्यत एतावदिति ॥ ५४४ ॥

545) [तदा वार्यमाणा पिबसि पतिमार्द्राम्यामक्षिम्याम् । इदानीं विरहावस्थां पुनर्वहन्ती क्लमिष्यसि ॥] तदा वार्यमाणापि त्वं पति उल्लिरीहि रोदनार्द्राम्यामक्षिम्यां पिबसि पश्यसीति यावत् । इदानीं विरहावस्थां पुनर्वहमाना क्लमिष्यसि ॥ ५४५ ॥

546) [मा रुदिहि पुत्रि छेकानामग्रे खेत्स्येते नयने । न खलु खिद्यते (क्षीयते) तेषां मनः शैल इव सलिलपूरेण ॥] मा रोदीः पुत्रि छेकानामग्रे^३, यतो नयने तव रोदनेन खेत्स्येते । न खलु तेषां मनः खेत्स्यते क्षीयते, शैल इव पर्वतो यथा सलिलपूरेण । त्वद्रोदनेन तेषां छेकानां मनो न दूयते । प्रत्युत कृतकरोदनेन मां प्रतारयत्येति मन्यन्ते ॥ ५४६ ॥

547) [दानं न ददति बहुलं स्नेहं दर्शयन्ति नैव रज्यन्ते । गृह्णन्ति न ददति मनः पुत्रि छेका दुराराहाः ॥] हे पुत्रि छेका दुरा-

1 G, I, Laber पिण्हि 2 G, I सिंहः किं हले युज्यते ।

3 G, I अग्रेः which presupposes the reading अगम्यो.

-551 : ५७.९]

बालासंवरणवज्रा

१४९

- 548) रज्जंति^१ नेय कस्स वि रक्ता पत्तयच्छि न ह्य विरज्जंति^१ ।
दिणयरकर ध्व छेया अदिट्ठदोसा वि रज्जंति^१ ॥ ६ ॥
- 549) रज्जावंति^१ न रज्जहिं^२ इरंति द्विययं न देति नियद्विययं ।
छेया भुयंगसरिसा डसिऊण परंमुहा होति ॥ ७ ॥
- 550) रज्जावंति^१ न रज्जहिं^२ देति असोक्खं न पुप्फिस्सया हुंति ।
असुयविणय न्ति एण्हि दुक्खाराहा जण छेया ॥ ८ ॥
- 551) रक्ते रक्ता कसणम्मि कसणया धवलयम्मि तह धवला ।
फलिहमणि ध्व छल्ला हुंति जणे पुत्ति संपुण्णा ॥ ९ ॥

राध्याः । अथवा दुःखेनारुहन्ते दुरारोहाः । कथं तदेव दर्शयति । दानं न ददति, बहुलं स्नेहं दर्शयन्ति, नैव रज्यन्ते, परेषां मनो गृह्णन्ति, न त्वात्मनो ददति । अत एव दुराराध्याः ॥ ५४७ ॥

548) [रज्यन्ते नैव कस्मिन्नपि रक्ताः प्रसृताक्षि न खलु विरज्यन्ते । दिनकरकरा इत च्छेका अदृष्टदोषा अपि रज्यन्ते ॥] रज्यन्ते नैव कस्मिन्नपि, हे प्रसृताक्षि^१ नैव रक्ताः सन्तो विरज्यन्ते । दिनकरकरा इव च्छेका दृष्टदोषा विरज्यन्ते । दिनकरकिरणपक्षे, दृष्टा दोषा रात्रिर्येस्ते ॥ ५४८ ॥

549) [रज्यन्ति न रज्यन्ते हरन्ति हृदयं न ददति निजहृदयम् । छेका भुजङ्गसदृशा दष्टा पराङ्मुखा भवन्ति ॥ ५४९ ॥]

550) [रज्यन्ति न रज्यन्ते ददत्यसौख्यं न दुःखिता भवन्ति । अश्रुतविनया इतीदानीं दुःखाराध्या जगति च्छेकाः ॥] रज्यन्ति न रज्यन्ते, ददत्यसौख्यं, न दुःखिता भवन्ति । अमुणेमि जाण इण्हि (?) येषामिदानीं दुःखाराध्या जगति च्छेकाः ॥ ५५० ॥

551) [रक्ते रक्ताः कृष्णे कृष्णा धवले तथा धवलाः । स्फटिकमणिरिव च्छेका भवन्ति जने पुत्रि संपूर्णाः ॥] हे पुत्रि च्छेकाः संपूर्णाः स्फटिकमणिरिव भवन्ति । कथं तदेव दर्शयति । रक्तेऽनुरक्तजने रक्ताः,

1 G, I, Laber रज्जंति, विरज्जंति, विरज्जंति

2 I रज्जावंति 3 I रज्जहिं 4 I प्रसृताक्षि

१५०

कज्जालगं

[552 : ५८.१-

५८. कुट्टिणीसिक्खवज्जा [कुट्टिनीशिक्षापद्धतिः]

- 552) वरहसियकडवख्खणिरियत्तणाइ सिंगारकम्ममसिणाइ ।
एयाइ पुणो सिक्खसु निरुवमसोहग्गवइयाइ ॥ १ ॥
- 553) मग्गंतो मूलियमूलियाइ मा भमसु घरहंरं पुत्ति ।
छंदाणुवत्तणं पिययमस्स एयं वसीकरणं ॥ २ ॥
- 554) भूषणप्रसादणाडंबरेहि मा खिवसु' पुत्ति अप्पाणं ।
रंजिज्जइ जेण जणो अन्नं चियं ते अलंकारा ॥ ३ ॥
- 555) अन्नासस्ते वि पिण् अहिययरं आयरं कुण्णिज्जालु ।
उद्धच्छि वेयणाइ वि नमंति चरियाइ वि गुणेहि ॥ ४ ॥

कृष्णे दुष्टहृदये कृष्णाः, श्वले शुद्धहृदये श्वलाः । मणिरप्येवंविधो भवति ॥ ५५१ ॥

552) [ईषद्वसितकटाक्षनिरीक्षणानि शृङ्गारकर्ममसृणानि । एतानि पुनः शिक्षस्व निरुपमसौभाग्यदायकानि ॥] हे पुत्रि, ईषद्वसितकटाक्ष-निरीक्षणानि शृङ्गारकर्ममसृणानि, एतानि पुनः शिक्षस्व निरुपमसौभाग्य-दायकानि ॥ ५५२ ॥

553) [मार्गयमाणा मूलिका मूलिका मा भ्रम गृहगृहं पुत्रि । छन्दानुवर्तनं प्रियतमस्यैतद्वशीकरणम् ॥] मार्गयमाणा मूलिका ओषधीः, मम भर्ता कथं वश्यो भवतीति, गृहं गृहं मा भ्राम्य हे पुत्रि । छन्दानुवर्तनं प्रियतमस्यैतद्वशीकरणम् । छन्दानुवर्तनम्—“ इदं कृष्णं कृष्णं प्रियतम ननु धेत-मयवा, गमिष्यामो वामो, भवतु गमनेनाथ भवतु ” इत्यादि वर्तनम् ॥ ५५३ ॥

554) [भूषणप्रसाधनाडम्बरैर्मा क्षिप पुत्र्यात्मानम् । रञ्ज्यते येन जनोऽन्य एव तेऽलङ्काराः ॥] भूषणप्रसाधनाडम्बरैर्मा क्षपयात्मानम् । रञ्ज्यते येन जनोऽन्य एव तेऽलङ्काराः ॥ ५५४ ॥

555) [अन्यासस्तेऽपि प्रियेऽधिकतरमादरं कुर्वावाः । ऊर्वाक्षि वेदना अपि नमन्ति चरिता अपि गुणैः ॥] अन्यासस्ते प्रियेऽधिकतर-मादरं कुर्वावाः । ऊर्वाक्षि हे प्रसूताक्षि.....दुःखमपि चरित्रगुणैर्नमनशीला भवन्ति ॥ ५५५ ॥

---

1 G, I खसु

-559:५८.८]

कुट्टिणोसिक्खावज्जा

१५१

- 556) न विणा सद्भावेणं घेप्पइ परमत्थजाणओ लोओ ।
को जुणमंजरं कंजिएण वेयारिउं तरइ ॥ ५ ॥
- 557) जेण विणा न वल्लिज्जइ^१ अणुणित्तज्जइ सो कयावराहो वि ।
पत्त वि नयखाहे भण कस्स न वल्लहो अगगी ॥ ६ ॥
- 558) अब्बो जाणामि अहं तुमह पसाएण चाडुयसयाई ।
एकं नधरि न जाणे निण्णेहे^२ रमणपञ्जरणं ॥ ७ ॥
- 559) ताव च्चिय दलहलया जाव च्चिय नेहपूरियसरीरा ।
सिद्धत्था उण छेया नेहविह्वणा खलीहुंति ॥ ८ ॥

556) [न विना सद्भावेन गृह्यते परमार्थज्ञो लोकः । को जीर्ण-
मार्जारं काजिकेन विकारयितुं शक्नोति ॥] हे पुत्रि, परमार्थ जानानो लोको
विना सद्भावेन न गृह्यते । कथमेवं ज्ञायत इत्याह । को जीर्णमार्जारं
वृद्धौतुं काजिकेन प्रतारयितुं शक्नोति ॥ ५५६ ॥

557) [येन विना न स्थायतेऽनुनीयते स कृतापराधोऽपि ।
प्राप्तेऽपि नगरदाहे भण कस्य न वल्लभोऽग्निः ॥] येन विना न स्थायते,
अनुनीयते स कृतापराधोऽपि । अमुमर्थमर्थान्तरेण द्रढयति । प्राप्ते नगरदाहे
तथापि भण कस्य न वल्लभोऽग्निः । कृतनगरदाधोऽपि पाचनार्थं सर्व-
कार्यार्थं पुनस्त्वलोक्यते (अग्निः) तथा विहितापराधोऽपि प्रेयान् इति
॥ ५५७ ॥

558) [अहो जानाम्यहं तव प्रसादेन चाटुकशतानि । एकं केवलं
न जाने निःस्नेहे रमणप्रक्षरणम् ॥] अहो जानाम्यहं सुष्मत्प्रसादेन चाटु-
शतानि । एकं केवलं न जाने निःस्नेहं^३ प्रिये द्रावणम् ॥ ५५८ ॥

559) [तावदेव मृदुका यावदेव स्नेहपूरितशरीराः । सिद्धार्थाः
पुनश्चेकाः स्नेहविहीनाः खलीभवन्ति ॥] तावदेव दलहला मृदुका याव-
देव स्नेहपूरितशरीराः । सिद्धार्थाः सर्पपाः पुनः सिद्धार्थाः कृतकृत्याश्च
स्नेहविहीनाः खलीभवन्ति । सर्पपाश्च तैलं विना खलीभवन्ति पिण्याकं
भवन्तीत्यर्थः ॥ ५५९ ॥

1 B विकिज्जइ ? जिविज्जइ = जेविज्जइ)

2 I निन्नेहं 3 I निःस्नेहं प्रियद्रावणम्

१५२

वज्रजालगं

[560 ५९.१—

५२. वेसावज्जा [वेश्यापद्धतिः]

- 550) अहिणि व्व कुडिलगमणा रोरहरे दीवय व्व निण्णेहा ।
सुकुइ व्व अत्थलुद्धा वेसं दट्ठूण वंदामि ॥ १ ॥
- 561) वण्णड्ढा मुहरसिया नेहविह्वाणा चि लग्गाय कंठं ।
पच्छा करइ वियारं बलहट्ठुयसारिसा वेसा ॥ २ ॥
- 552) सहइ सलोहा घणघायताडणं तह य वाणसंबंधं ।
कुंठि व्व पउरकुडिला वेसा मुट्ठीइ संबहइ ॥ ३ ॥

560) [अहिरिव कुटिलगमना दरिद्रगृहे दीपक इव निःस्नेहा ।
सुकविरिवार्थलुब्धा वेश्यां दृष्ट्वा वन्दे ॥] वेश्यां दृष्ट्वा वन्दे नमस्करोमि दूरत
एव । यतः कीदृशी सा । अहिनी सर्पिणी तद्वत् कुटिलगमना वक्रगमनशीला
वक्रगतिः । तथा रोरगृहे दरिद्रालये दीपक इव निःस्नेहा । दरिद्रगृहदीपः
प्रायेण तैलरहितो भवति । तद्वत् निःस्नेहा प्रेमवर्जिता । तथा अर्थलुब्धा
सुकविरिव । यथा सुकविरथोऽभिधेयस्तत्र लुब्धः^१ ॥ ५६० ॥

561) [वर्णाङ्गा मुखरसिका स्नेहविहीनापि लगति कण्ठम् ।
पश्चात् करोति विकारं चणकरोटिकासदृशा वेश्या ॥] वेश्या बलहट्ठुयसारिसा
चणकरोटिकासदृशा । उभयोः श्लेषमाह । वर्णाङ्गा पातञ्जलित्वात्, मुहरसिया
मुखे रसिका, “ आगच्छ प्राणनाथ मां दासीं किमिति दृष्टापि न संभा-
वयसि ” इति । पक्षे मुखरसिका, भक्ष्यमाणा स्वादुर्भवति । स्नेहविहीनापि
लगति कण्ठन् । कृत्रिमप्रेमप्रकटना कण्ठे लगति । चणकपूपलिकापि
स्नेहविहीना तैलादिरहिता कण्ठे तालुनि लगति, अतिरूक्षत्वात्तस्याः ।
पश्चात् करोति विकारं, निर्द्वयं पुरुषं कृत्वा विकारं कुर्वन्ति वेश्याः, निष्का-
सपन्तीत्यर्थः । रोटिकापक्षे पश्चाद्विकारम् उदराध्वानाजीर्णातिसारादिकं
करोति ॥ ५६१ ॥

562) [सहते सलोहा (सलोहा) घनघायताडनं तथा च वाण-
संबन्धम् । संदेशिकेव प्रचुरकुटिला वेश्या मुष्टया संबहति ॥] वेश्या

^१ I G, I add : तद्वद्विद्यमपि अथे द्रव्ये लुब्धा ।

-565 : ५९.४]

वेसावज्जा

१५३.

- 563) जाओ पियं पियं पइ एकं विज्झाह तं चिय पलितं ।
होइ अघरट्ठिओ चिच्च वेसासत्थो तिणग्गि व्व ॥ ४ ॥
- 564) निम्मलपवित्तहारा बहुलोहा पुल्लएण अंगेण ।
खग्गलएय व्व वेसा कोसेण विणा न संवहइ ॥ ५ ॥
- 565) धनसंचया' सुगुज्झा निबद्धलोहा भुयंगमहणिज्जा ।
मंजूसिय व्व वेसा ठाणं चिय लोहवित्तस्स ॥ ६ ॥

मुष्टया संवहति । किंविशिष्टा । सलोहा सलोभा । धनघातताडनं सहते ।
अत एव कुंठि व्व संदंशिकेव प्रचुरकुटिला मुष्टया संवहति ॥ ५६२ ॥

563) [यातः प्रियं प्रियं प्रति एकं निर्वापयति तमेव प्रदीप्तम् ।
भवत्यपरस्थित एव वेद्यासार्थस्तृणाग्निरिव ॥] वेद्यासार्थस्तृणाग्निरिव
भवति । जाओ पियं पियं पइ । एकं विध्याति, तं वि अपलितं तदपि
अप्रज्वलितम्^१ अपरस्थितोऽपि तृणाग्निरिव । यथा तृणाग्निकेकं विध्याति
प्रदीप्तं सत्, अप्रज्वलिते अपरस्मिन् स्थितो भवति प्रज्वलितत्वात् ॥ ५६३ ॥

564) [निर्मलपवित्रहारा ('धारा) बहुलोभा ('लोहा) पुल-
कितेनाङ्गेन । खड्गलतिकेव वेद्या कोशेन विना न संवहति ॥] खड्गलतेव
वेद्या कोशेन भाण्डागारेण, द्रव्येणेति यावत् । पक्षे कोशः प्रत्याकारः । तेन
विना न संवहति, न वशीभवति । किंविशिष्टा । निर्मलपवित्रहारा बहुलोभा
पुलकितेनाङ्गेन । खड्गपट्टिरपि कादृक् । निर्मलपवित्रधारा, बहुलोहा प्रचुरा-
यस्वा, पुलकितेन संजातरोमाश्चेनाङ्गेन । परद्रव्यं दृष्टोत्कण्ठकितशरीरा
॥ ५६४ ॥

565) [धनसंचया सुगुह्या निबद्धलोभा (निबद्धलोहा) भुजंगमह-
नीया । मंजूषिकेव वेद्या स्थानमेव लोभवित्तस्य (लोहवित्तस्य) ॥] वेद्या
मंजूषिकेव । किंविशिष्टा । धनसंचया^२ । पक्षे धनसंचयो यस्याम् । निबद्ध-
लोहा निबद्धलोभा । पक्षे, प्राकृते पूर्वनिपातः, लोहनिबद्धा । भुजंग-

1 G, I अज्वलितं प्रज्वलति, अपरस्मिन् स्थितो भवति ।

3 G, I धनसंचया । पक्षे धनः संचयो यस्याम् ।

२५४

वज्रालम्बं

[566: ५९.७]

- 566) न गणेह रूपवन्तं न कुलीणं नेय रूपसंपन्नं ।
वेसा वाणरिसरिसा जत्थ फलं तत्थ संकमर ॥ ७ ॥
- 567) अन्नन्नरायरसियं आसन्नपओहरं गुणविहणं ।
ठुं सहाववंकं वेसादियं सुरधणुं व्व ॥ ८ ॥
- 568) कवडेण रमंति जणं पियं पयंपंति अत्थलोहेण ।
ताण नमो वेसाणं अप्पा वि न बल्लहो जाण ॥ ९ ॥
- 569) कुललंछणं अक्कित्ती अत्थस्स खओ असीलसंवासो ।
गंतुं चिय वेसहरं न जुज्जप पंडियजणस्स ॥ १० ॥

महनीया विह्वसेवनीया । पक्षे, भुजंगैर्महनीया । लोभ एव वित्तं, लोभद्रव्यस्य स्थानम् । पक्षे, लोहमेव वित्तं, तस्य स्थानमेव ॥ ५६५ ॥

566) [न गणयति रूपवन्तं न कुलीनं नैव रूपसंपन्नम् । वेश्या वानरीसदृशी यत्र फलं तत्र संक्रामति ॥ वेश्या वानरीसदृक्षा यत्रैव फलं तत्रैव संक्रामति । कथम् । न गणयति रूपवन्तम्, अरूपं वा, न कुलीनं नैव रूपसंपन्नम् ॥ ५६६ ॥

567) [अन्यान्यरागरसिकमादन्नपयोधरं गुणविहीनम् । स्तब्धं स्वभाववत्कं वेश्यादृश्यं सुरधनुर्विव ॥] वेश्यादृश्यं सुरधनुर्विन्दन्नापमित्र । अधुना श्लेषः । किञ्चिदृष्टम् । अन्यस्मिन्नन्यस्मिन्वोऽसौ रागस्तेन रसितं, नानाजनरागि । पक्षे, अन्योऽन्यो योऽसौ रागः पञ्चवर्णाभात् । अन्योन्यराग-रसितम् । तथा आसन्नं पयोधरौ स्तनौ यत्र । पक्षे, आसन्नास्तत्रिकट्यर्तिनः पयोधरा मेधा यत्र तत् । गुणविहीनम् । गुणा ऋजुत्वादयः । पक्षे शिञ्जि-नीरहितम् । स्तब्धमुभयमपि । स्वभाववत्क्रमतुलु ॥ ५६७ ॥

568) [कपटेन रमयन्ति जनं प्रियं प्रजल्पन्त्यर्थलोभेन । ताम्यो नमो वेश्याम्य आत्मापि न बल्लभो यासाम् ॥] ताम्यो वेश्याम्यो नमो यासा-मात्मापि न बल्लभः । कोऽर्थः । आत्मानं द्रव्यलोभेन कुष्ठिनेऽप्यर्पयन्ति । कपटेन रमन्ते जनम् । अर्थलोभेन प्रियं प्रजल्पन्ति ॥ ५६८ ॥

569) [कुलद्राञ्छनमकीर्तिरर्थस्य क्षयोऽशीलसंवासः । गन्तुमेव वेश्यागृहं न युज्यते पण्डितजनस्य ॥] पण्डितजनस्य विद्रष्टोकस्य वेश्यागृहं

1 G, I लोभ एव वित्तं तस्य स्थानमेव

-573 : ५९.१४]

वैसावज्जा

१५५

- 570) संपत्तियाइ काले गमेसु सुलहाइ भण्यमुल्लाए ।
देउलवाडयपत्तं तुट्ठणसीलं अइमहएवं ॥ ११ ॥
- 571) वेसाण कवडसयपूरियाण सम्भावणेहरहियाणं ।
अत्थरहिओ न रुच्चइ पच्चक्खो कामदेवो वि ॥ १२ ॥
- 572) अत्थस्स कारणेणं चुंवन्ति मुहाइ वंकविरसाइ ।
अप्पा वि जाण वेसो को ताण परो पिओ होइ ॥ १३ ॥
- 573) सुप्रमाणा य सुसुत्ता यडुरुवा तह य कोमला सिसिरे ।
कत्तो पुण्णेहि विणा वेसा पडिय व्व संपडइ ॥ १४ ॥

गन्तुमपि न युज्यते, सर्वदोषाविष्करणात् । के के दोषा इत्याह । कुलला-
व्छनमर्कातिर्यक्षयोऽशीलसंवासः ॥ ५६९ ॥

570) [बाल्या काले गमय सुलभयाल्पमूल्यया । देवकुलवाटकपत्रं
व्रुटनशीलमनिमहार्घम् ॥] 'हे पुत्रि संपत्रिकया त्वं काले गमय । किंविशिष्टा
संपत्रिका । सुलभा सुप्रापा । पुनः किंविशिष्टा । अल्पमूल्यया । हे पुत्रि देव-
कुलवाटकपत्रं व्रुटनशीलं व्रुटितत्परम् अतिमहार्घं बहुमूल्यमित्यर्थः ॥ ५७० ॥

571) [वेस्याभ्यः कपटशतपूरिताभ्यः सद्भावस्नेहरहितान्यः ।
अर्थरहितो न रोचते प्रत्यक्षः कामदेवोऽपि ॥] वेस्याभ्यः कपटशतपूरि-
ताभ्यः सद्भावस्नेहरहितान्योऽर्थरहितः प्रत्यक्षं कामदेवोऽपि न रुच्यते
(? रोचते) । आस्तां कुरूपः ॥ ५७१ ॥

572) [अर्थस्य कारणेन चुम्बन्ति मुखानि वक्त्रविरसानि । आत्मापि
यासां द्वेष्यः कस्तासां परः प्रियो भवति ॥] अर्थस्य कारणेन चुम्बन्ति
मुखानि वक्त्रविरसानि । यासामात्मापि द्वेष्यः । यदात्मा द्वेष्यो न भवेत् तदा
कुरूपान् कुष्ठिनोऽपि कथं भजन्ते । आत्मात एव द्वेष्यः । कस्तासां परोऽन्यः
प्रियो भवति ॥ ५७२ ॥

573) [सुप्रमाणा च सुसूक्ता (सुपूया) बहुरूपा तथा च कोमला
शिशिरे । कुतः पुण्यैर्विना वेस्या पटिकेव संयतति ॥] वेस्या पटीव
साटिकेव कुतः पुण्यैर्विना शिशिरे संपद्यते । किंविशिष्टा पटी । सुप्रमाणा
सुस्थाना नातिदीर्घा नातिकृशा । सुसूत्रा बहुरूपा तथा च कोमला ।

1 G, I omit the whole of the commentary on the gāthā.

१५६

वज्जालगं

[574 : ५९.१५-

- 574) कुटिलत्तणं च वक्कत्तणं च वंचत्तणं असत्तं च ।
अघाणं हुंति दोसा वेसाण पुणो अलंकारा ॥ १५ ॥
- 575) सरसा निहसणसारा गंधद्धा बहुभुयंगपरिमलिया ।
चंदणलयं व्य वेसा भण कस्स न वल्लभा दोइ ॥ १६ ॥
- 576) मा जानीह मम सुभगं वेसाह्वयं समम्मणुल्लापं ।
शैवाललितपत्थरसरिसं पडणेण जाणिहिसि ॥ १७ ॥
- 577) एकं खापइ मइयं अलं च कट्टक्षरक्षितं धारयि ।
अवस्स देह विट्ठि मसाणसिवसारिसा वेसा ॥ १८ ॥

साटिकापि सुप्रमाणा, सुसूत्रा, बहुरूपा पीतनीलरक्तकृष्णशुभ्रैर्वर्णयिता,
कोमला ॥ ५७३ ॥

574) [कुटिलत्वं च वक्कत्वं च वञ्चकत्वमसत्त्वं च । अन्येषां भवन्ति
दोषा वेश्यानां पुनरलङ्काराः ॥] कुटिलत्वं हृदयकौटिल्यं, वक्कत्वं वक्रोक्ति-
भगनत्वं, वञ्चकत्वं प्रतारणत्वम्, असत्त्वं च, एते दोषा अन्येषां सामान्यानां
लोकानां भवन्ति । वेश्यानां पुनरलङ्कारा मण्डनानि भवन्ति ॥ ५७४ ॥

575) [सरसा निघर्षणसारा गन्धाढ्या बहुभुजङ्गपरिमृदिता ।
चन्दनलतेव वेश्या भण कस्य न वल्लभा भवति ॥] सरसा निघर्षणसारा
गन्धाढ्या बहुभुजङ्गपरिमृदिता चन्दनलतेव वेश्या भण कस्य न वल्लभा
भवति । चन्दनलतापि सरसा, निघर्षणसारा, गन्धाढ्या, बहुसर्पवेष्टिता,
एवंविधा कस्य न वल्लभा भवति, दाहोपशामकरात् तस्याः ॥ ५७५ ॥

576) [मा जानीत मम सुभगं वेश्याह्वयं समन्मनोल्लापं । शैवाल-
लितप्रस्तरसदृशं पतनेन ज्ञास्यसि ॥] मा जानीत मम सुभगं वेश्याह्वयं
समन्मनोल्लापम् । शैवाललितपाषाणसदृशं पतनेन ज्ञास्यसि । यथा शैवालवद्-
प्रस्तरपतनं दुःखाय संपद्यते, तथा वेश्याह्वयविश्वासः ॥ ५७६ ॥

577) [एकं खादति मृतकमन्यं च कट्टाक्षरक्षितं धारयति ।
अन्यस्य ददाति दृष्टिं श्मशानशिवासदृशी वेश्या ॥] वेश्या श्मशानशिवा-

I G बहुभुयंगपरिवारि (बहुभुजङ्गपरिवृता)

-580 : ६०.२]

किविणवज्जा

१५७

578) गह्जिऊण सयलगंधं मोक्षं क्षायंति तस्मायमणाओ ।
वेसा मुणिसारिच्छा निव्वं चिय कवलियाहत्था ॥ १९ ॥

६०. किविणवज्जा [कृपणपद्धतिः]

579) न तु कस्स वि दँति घणं अक्षं दँतं पि तह निवारंति ।
अत्था किं किविणत्था सत्थावत्था सुयंति व्व ॥ १ ॥

580) निहणंति धणं धरणीयलस्मि इय जाणिऊण किविणजणा ।
पायाले गंतव्वं ता गच्छउ अगगठाणं पि ॥ २ ॥

सदृक्षा, शृगालीतुल्या । कथं, तदेव दर्शयति । एकं मृतकम् आत्मवशीकृतं
मृतकप्रायमिव खादति, अनवरतं भक्षयति । अन्यं चाजिगमिषुं व्यसनं
कटाक्षरक्षितं धारयति, एनमपि ग्रहीष्यामीति । अन्यस्य ददाति दृष्टिम्,
अस्य नगरस्यासौ धनी यदागच्छति तदात्मवशमानयामीति दृष्टिं ददाति^१,
अः परश्चः के मृतकं भक्षयिष्यामीति ॥ ५७७ ॥

578) [गृहीत्वा सकलप्रण्यं मोक्षं ध्यायन्ति तद्गतमनसः । वेश्या
मुनिसदृक्षा नित्यमेव कवलित(कपालिका)हस्ताः ॥] वेश्या मुनिस-
दृश्यः । कथं, तदेव दर्शयति । गृहीत्वा सकलप्रण्यमर्थं, मोक्षं तस्माद् व्यस-
नितो ध्यायन्ति । किंविशिष्टाः । तद्गतमनसः । पुनः किंविशिष्टाः ।
नित्यमेव कवलितहस्ताः कवलितमेव भक्षितुमेव हस्तौ यासां ताः । मुन-
योऽप्येवंविधाः । सकलप्रण्यं शास्त्रं गृहीत्वा कण्ठस्थं विधाय, आगमादिकं
ज्ञात्वा, मोक्षं शिवं ध्यायन्ति । तद्गतमनसस्तस्मिन्मोक्ष एव गतं मनो येषां ते
तथा । नित्यं कपालिकाहस्ताः ॥ ५७८ ॥

579) [न खलु कस्यापि ददति धनमन्यं ददतमपि तथा निवार-
यन्ति । अर्थाः किं कृपणस्थाः स्वस्यावस्थाः स्वपन्तीव ॥] न खलु कस्यापि
ददति धनं, धनं ददानमन्यं निवारयन्ति । अर्थाः किं कृपणस्थाः शास्त्रावस्थाः
(? स्वस्यावस्थाः) श्रूयन्ते (? स्वपन्ति) इव ॥ ५७९ ॥

580) [निखनन्ति धनं धरणीतल इति ज्ञात्वा कृपणजनाः । पाताले
गन्तव्यं तद्गच्छत्वप्रस्थानमपि ॥] कृपणजना इति ज्ञात्वा धनं धरणीतले

1 G, I add अत एव अमशानशिवसदृक्षा कपालिका । सापि एकं मृतकं भक्षयति ।
अन्यच्च कटाक्षनिरक्षितं भिन्ने । अन्यस्य च दृष्टिं ददाति ।

१५८

वज्रालम्बो

[581 : ६०.३-

- 581) करिणो हरिणहरवियारियस्स दोसंति मोत्तिया कुंमे ।
क्खिविण्णण नवरि मरणे पयड च्चिय हंति भंडारा ॥ ३ ॥
- 582) परिमुसइ करयलेण वि पेच्छइ अरुछीहि तं सया क्खिविणो ।
आलिहियभित्तिवाज्जुयं ष न हु भुंजिउं तरइ ॥ ४ ॥
- 583) पुच्छिज्जंता निजपरियणेण पयडंति नेय तं अत्थं ।
संतं पि धणं नत्थि त्ति जे भणंति ते महाधीरा ॥ ५ ॥
- 584) अत्थं धरंति विक्खला न दंति पूयंति सयलभूयाइं ।
पुण्यक्षयेण क्षिज्जइ न संपया चायभोएण ॥ ६ ॥

निक्षिपन्ति । इति किन् इत्याह । अभीभिः (? अस्माभिः) पाताले गन्तव्यं
ततोऽप्रतोऽपि गच्छतु ॥ ५८० ॥

581) [करिणो हरिनखरविदारितस्य दृश्यन्ते भौक्तिकानि कुम्भे ।
कृपणानां केवलं मरणे प्रकटान्येव भवन्ति भाण्डागाराणि ॥] हरिनखर-
विदारितस्य करिणः कुम्भे भौक्तिकानि दृश्यन्ते । कृपणानां मरणे प्रकटानि
भवन्ति भाण्डागाराणि केवलम् ॥ ५८१ ॥

582) [परिमृशति करतलेनापि पश्यत्यक्षिभ्यां तत्सदा कृपणः ।
आलिखितभित्तिपञ्चालिकामिव न खलु भोक्तुं शक्नोति ॥] कृपणस्तद्
धनं करतलेन प्रोच्छति, अक्षिभ्यां पश्यति सदा सर्वदा । आलिखितभित्ति-
चित्रपुत्रिकामिव न खलु भोक्तुं प्रभवति ॥ ५८२ ॥

583) [पृच्छयमाना निजपरिजनेन प्रकटयन्ति नैव तमर्थम् ।
सदपि धनं नास्तीति ये भणन्ति ते महाधीराः ॥] निजपरिजनेन पृच्छय-
माना अर्थं नैव प्रकटयन्ति । सदपि विद्यमानमपि धनं नास्तीति ये भणन्ति
ते महाधीराः कथ्यन्ते । विद्यमानमपि धनमपलपितुं न शक्यत इति
भावः ॥ ५८३ ॥

584) [अर्थं धरन्ति विक्खला न ददति पूजयन्ति सकलभूतानि ।
पुण्यक्षयेण क्षीयते न संपत् त्यागभोगाम्याम् ॥] विक्खला अर्थं धरन्ति, न
ददति, पूजयन्ति भूतानि मम धनं क्वापि मा गच्छत्विति । यतः संपत्
पुण्यक्षयेण क्षीयते, न त्यागभोगाम्याम् ॥ ५८४ ॥

1 B, C, G, I, Laber जे भणंता महाधीरा

-588 : ६१.३]

उड्डवज्जा

१५९

585) वेमि न कस्स वि जंपइ उदारजनस्स विविहरयणाइं ।
चाण्ण विणा वि नरो पुणो वि लच्छीइ पम्मुक्को ॥ ७ ॥

६१. उड्डवज्जा [कृपखनकपद्धतिः]

586) लुहइ दढं कुहालं अणमणे आउलं व पेहेइ ।
विलिहइ दो वि तडीओ आणइ हियपाणियं उड्डो ॥ १ ॥

587) सिरजाणुए' निउत्तो उड्डो हत्थेण खणणकुसलेण ।
कुहालेण य रहियं कह उड्डो आणए उययं ॥ २ ॥

588) निर्दयकुहालयमज्झ' बहुलुच्छलंतजलसोतं ।
उड्डो लद्धप्परिसो मरियं पि न मेळए वावि ॥ ३ ॥

585) [ददामि न कस्यापि वदति उदारजनस्य विविधरत्नानि ।
त्यागेन विनापि नरः पुनरपि लक्ष्म्या प्रमुक्तः ॥] ददामीति धनं न कस्या-
प्यप्रत उदारजनस्य निवेदयति । कानि । विशिधरत्नानि । त्यागेन विनापि
नरः पुनरपि लक्ष्म्या प्रमुक्तः ॥ ५८५ ॥

586) [क्षिपति दढं कुहालमतिगमन आकुलमिव प्रेरयति । विलि-
खति द्वे अपि तटयात्रानयाति हृदयेप्सितपानीयं खनकः ॥] उड्डो तटागख-
नकः । दढं यथा स्यात् तथा बुद्बालं कुशीं भूमौ प्रक्षिपति । अतिगमन आकु-
लमिव प्रेरयति । विलिखति द्वे अपि तटयौ, आनयति हृदयेप्सितं पानी-
यम् । यथा कामी साधनं विनिक्षिप्य द्वे तटयौ भगस्य विलिख्य, हृदयेप्सितं
पानीयमानयति द्रावयतीत्यर्थः ॥ ५८६ ॥

587) [शिरोजानुके नियुक्तः खनको हस्तेन खननकुशलेन ।
बुद्बालेन च रहितं कथं खनक आनयत्युदकम् ॥] कथम् उड्ड आनयति
उदकम् । किंविशिष्टः । शिरोजानुके नियुक्तः । हस्तेन खननकुशलेन,
बुद्बालेन रहितम् ॥ ५८७ ॥

588) [निर्दयकुहालकमप्यबहुलोच्छलजलस्रोतसम् । खनको लब्ध-
स्पर्शो भूतामपि न त्यजति वापीम् ॥] उड्डो लब्धस्पर्शो भूतामपि वापीं न
त्यजति, पुनश्चखनियति । किंविशिष्टो वापीम् । निर्दयकुहालकमप्यबहुलो-

1 G, I सिरि जाणुए

2 G, I Laber कुहालयमज्झ

3 I निर्दयकुहालहरतकमध्य

१६०

वज्रालङ्कार

[589 : ६१४ -

589) कुशलघातघनताडनेण पञ्जरद वसुध न दु चोत्तं ।
सो उड्डो जस्स चि दसणेण वडवा जलं देह ॥ ४ ॥

६२. कण्हवज्जा [कृष्णपद्धतिः]

590) 'कुशलं राधे' 'सुखितोऽसि कंस' 'कंसो क्व' 'क्व राधा' ।
इय वालिका भणिते विलक्षहसनशीलं हरिं नमत ॥ १ ॥

591) तं नमत जस्स गोष्ठे मयणाणलताविताउ गोशीओ ।
पायडकंठग्गहमगिरीउ रिट्ठं एसंसंति ॥ २ ॥

च्छलजलस्रोतसम् । यथा कश्चन कामुको लब्धसुखो निर्दयालिङ्गनबहुलो-
च्छलदेतसं नारीं द्रवीभूतामपि पुनरालिङ्गति ॥ ५८८ ॥

589) [कुशलघातघनताडनेन प्रक्षरति वसुधा न खल्व्वाश्चर्यम् । स
खनको यस्य दर्शनेन वडवा जलं ददाति ॥] वसुधा पृथ्वी कुशलघातघन-
ताडनेन यत् प्रक्षरति, तत्र खल्व्वाश्चर्यकारि । स उड्डो यस्य दर्शनेनैव वडवा
जलं ददाति । अयमर्थः । नारी द्वादशांगुलिप्रमाणलिङ्गद्वघातेन यत् प्रस्रवति
तन्नाश्चर्यकारि । यस्य दर्शनेनैव द्रवति स कामुकः कुशलः ॥ ५८९ ॥

590) ['कुशलं राधे' 'सुखितोऽसि कंस' 'कंसः क्व' 'क्व
राधा' । इति बालिकया भणिते विलक्षहसनशीलं हरिं नमत ॥] कुशलं
राधे, सुखितोऽसि कंस, कंसः क्वात्र, क्वात्र राधा । इति बालिकया भणिते
विलक्षहसनशीलं हरिं नमत । अयमर्थः । कयाचन इति गोत्रस्वलिते हरि-
रुक्तिप्रत्युक्तिकया एवमुच्यते स्म । हरिः कांचन गोपबालिकां राधानाम्ना-
छपति स्म । 'कुशलं राधे' । तर्हि सा क्रोधाविष्टा 'सुखितोऽसि कंस' ।
इति हरिं प्रत्यवादीत् । ततो भगवान् सचमत्कारं परावृत्य 'कंसः क्वात्र'
इति पप्रच्छ । ततः सा, 'राधिकापि कात्र' इति प्रत्युत्तरमदादिति ॥ ५९० ॥

591) [तं नमत यस्य गोष्ठे मदनानलतापिता गोप्यः । प्रकट-
कण्ठप्रहमार्गणशीला अरिष्टं प्रशंसन्ति ॥] तं नमत हरिं, यस्य हरेर्गोष्ठे
मदनानलतापिता गोप्योऽरिष्टं वृषभासुरं प्रशंसन्ति । यतः प्रकटकण्ठप्रहण-

-594 : ६२.५]

कण्वज्जा

१६१

- 592) कण्हो जयइ जुवाणो राहा उम्मत्तजोव्वणा जयइ ।
जउणा वहुलतरंगा ते दिवहा तेत्तिय' च्चेव ॥ ३ ॥
- 593) तिहुणणमिओ वि हरी निवइइ गोवालियाइ चलणेसु ।
सखं चिय नेहणिरंघलेहि दोसा न दीसंति ॥ ४ ॥
- 594) कण्हो कण्हो निसि चन्द्रजिया निविडवेडिसा जउणा ।
भमरी होहिसि जइ, लहसि पुत्ति घयणस्स गंधेण ॥ ५ ॥

मार्गणशीलाः । धन्योऽसि वृषभराज यदागमनव्याकुलतयामुष्य सुभगयुवावतं-
सस्य हरेः सकलजनप्रत्यक्षमेव गाढकण्ठग्रहम् अलप्समहि ॥ ५९१ ॥

592) [कृष्णो जयति युवा राधोन्मत्तयौवना जयति । यमुना
बहुलतरङ्गा ते दिवसस्तावन्त एव ॥] कृष्णो जयति युवा, राधोन्मत्तयौवना
जयति । यमुना बहुलतरङ्गा ते दिवसास्त एवाभवन् । कोऽर्थः । कृष्णः
कपाटवक्षाः पुरागलादीर्धमुजः कमलदलनेत्रः । राधिकापि चम्पककलिका-
गौराङ्गी, कठिनकुचयुगलनिरुद्धवक्षःस्थला, कमलभृणालबाहुवस्त्रिमुखचन्द्र-
चन्द्रिकामयादिव लघ्नतमोनिकुरुंबकेशपाशा । द्वावप्येतौ यमुनायां चिरं चिकी-
र्तयौप दिवसेषु ते तादृशा दिवसा^१स्तदानीमभूवन्न तु इदानीमिति ॥ ५९२ ॥

593) [त्रिभुवनमितोऽपि हरिर्निपतति गोपालिकायाश्चरणयोः ।
सत्यमेव स्नेहान्धैर्दोषा न दृश्यन्ते ॥] त्रिभुवनमितो हरिर्निपतति गोपालि-
कायाश्चरणयोः । अहो आश्चर्यम् । अथवा सत्यमेव स्नेहान्धैर्दोषा न दृश्यन्ते ।
हरिस्त्रिभुवनमतोऽपि “ अहं किमिति नीचगोपालिकाचरणयोर्निपतामि ”
इति जानानोऽपि स्नेहपाशयन्त्रितः पतत्येव ॥ -९३ ॥

594) [कृष्णः कृष्णो निशा चन्द्रवर्जिता निविडवेतसा यमुना ।
भमरी भविष्यसि यदि, लभसे पुत्रि वदनस्य गंधेन ॥] काचन गोप्यम्बा
कस्याश्चित् कृष्णविरहार्दिताङ्गया गोप्या अग्रे कृष्णलाभोपायं निवेदयति ।
कृष्णस्तावत्कृष्णस्तापिच्छच्छविः । निशा च चन्द्रवर्जिता । स्वभावत एव

1 G, I ततोओ च्चेव (तत्तिय च्चेव)   2 G, I ते दिवसास्तादृशा एवाभवन् ।
मनु इदानीं सन्ति ।

वत् ११

१६२

वज्जालम्

[595 : ६२, ६-

- 595) केसिविदारणरुद्धिरुत्तुक्पुरुषस्रणलंछणश्रवियं ।
न मुएइ कण्ह जुण्णं पि कंचुयं अज्ज पि विसाहा ॥ ६ ॥
- 596) राहाइ कपोलतलुञ्जलंतजोण्हाणिवायधवलंगो ।
रहरइसवावडाए धवलो आलिगिओ कण्हो ॥ ७ ॥

तावज्जनार्दनो भिन्नाञ्जनचयोपमः, तत्रापि सूचिभेदान्धकारप्राग्भारभरिता रात्रिः । अपरं च । यदि पन्थास्त्रुटितो^१ भवेत् तदा भगवान् प्राप्यत एवेत्याह — निविडवेतसा यमुना । सा च कालकाया कालजला कालियध्यालकुलं यमुना निरन्तरतरणिनिरुद्धसरणिः । अत एवाह । हे पुत्रि भ्रमरी भव यदि वदनगन्धेन — भगवतः किञ्च वदनोष्णसुः कपलकिञ्चल्कपुञ्जस-बद्धचारी वर्तते — तेन वदनगन्धेन यदि निजचित्तचौरं तम् उभयपाथ्यन-ङ्गजनकं प्राप्नोषीति ॥ ५९४ ॥

595) [केसिविदारणरुद्धिरार्द्रकूर्परोद्धर्षणलञ्छनार्धितम् । न मुञ्चति कृष्ण जीर्णमपि कञ्चुकमद्यापि विशाखा ॥] हे कृष्ण । विशाखा गोपी-भेदः । जीर्णमपि कञ्चुकमद्यापि न त्यजति । अमोचने कारणमाह । केसिन-स्तुरंगदानवस्य यद्विदारणं, तेन यद्रुधिरं, तेनार्द्रो योऽसौ कूर्परः — ‘कुहणी’ इति लोके — तस्योद्धर्षणेन यल्लञ्छनं, तेनार्धितम् । केसिदानवमारण-रुद्धिरार्द्रकूर्परलञ्छनार्धितम् । दानवरुधिराक्तकूर्परभाढालिङ्गनजनितलञ्छनं कञ्चुकमद्यापि न त्यजति विशाखा । एतेन दानवारेर्नारायणस्य सुमष्टप्रकाण्डस्य बलभास्पीति गर्वायते स्म ॥ ५९५ ॥

596) [राधया कपोलतलोच्छलज्ज्योत्स्नानिपातधवलङ्गः । रतिर-भसव्यापृतया धवल आलिङ्गितः कृष्णः ॥] कयाचिद् गोप्या रतिरभसव्या-पृतया कृष्णोऽपि धवल आलिङ्गितः । किंविशिष्टः । राधायाः कपोलतलो-च्छलज्ज्योत्स्नानिपातधवलङ्गः । एतेन राधाकपोलतल्योश्वाकचवयं वर्ण्यते स्म ॥ ५९६ ॥

1 G, I यदि पन्थाः स्त्रुटितो (uneven, full of ups and downs) भवेत्

-599 : ६१.१०]

कण्हवज्जा

१६३

- 597) धवलं धवलच्छीए मधुरं मधुराउरीइ मज्झस्मि ।
तक्कं विकंतीए कण्हो कण्हो न्ति वाहरिओ ॥ ८ ॥
- 598) सच्चं चेय भुयंगी विसाहिया कण्ह तण्हहा होइ ।
संते वि विणयतणए जीए भुग्माविओ तं सि ॥ ९ ॥
- 599) केसव पुराणपुरिसो सच्चं चिय तं सि जं जणो भणइ ।
जेण विसाहियाए भमसि सया हत्थलग्गाए ॥ १० ॥

597) [धवलं धवलच्छीया मधुरं मधुरापुर्या मय्ये । तक्कं विक्रीणत्या कृष्णः कृष्ण इति व्याहृतम् ॥] कयाचिन्नध्वलाक्ष्या^१ मधुरं यथा स्यात् तथा मधुरापुर्या मय्ये धवलं श्वेतं तक्कं मयिते विक्रीणानया कृष्णः कृष्ण इति व्याहृतम् । एतेन किमुक्तं भवति । भगवति गतचित्ता धवलमपि तक्कं कृष्णमिति भगवतो नाम गृह्णाति स्मेति ॥ ५९७ ॥

598) [सत्यमेव भुजङ्गी विशाखा कृष्ण तृष्णका भवति । सत्यपि विनतातनये यया धूर्णितस्त्वमसि ॥] हे कृष्ण^२, एव निश्चयेन विशाखा— तव कलत्रं—सत्यं भुजङ्गी । किंविशिष्टा । विषाधिका । विषेणाधिका विशाधिका । सत्यं भुजङ्गीति को भावः । भुजङ्गीति प्रोक्तेन सिद्धं सत्यमे- तद् रहस्यम् । यया त्वं सर्वशपि धूर्णितोऽसि । किंविशिष्टस्त्वम् । स्वाधीन- विनतातनयः । विनतायास्तनयो विनतातनयो वैनतेयो गरुडः । यस्य भगवतो वाहनं गरुडस्तस्य भुजङ्गी किं करोति । यस्य नामसंकीर्तनेनैव कुलनागा अधनं (निधनं) प्रयान्ति, तस्मिन् गरुडे वाहने विद्यमानेऽपि सा विशाखा भुजङ्गी भगवन्तं त्वां धूर्णयति । तदा सा विशाखा नाम तव कलत्रं कथं सत्यं भुजङ्गी न । अत एव सत्यं भुजङ्गी ॥ ५९८ ॥

599) [केशव पुराणपुरुषः सत्यमेव त्वमसि यज्जतो भणति । येन विशाखया भ्रमसि सदा हस्तलग्ना ॥] हे केशव^३ हे वासुदेव जनो

1 G, I धवलच्छीया 2 G, I present the following abridged ver- sion of the commentary हे कृष्ण सत्यं विशाखा भुजङ्गी एव सपिण्येव, क्लिप्तस्मिन्नेव । यया विनतातनये गरुडे स्तस्यैव त्वं धूर्णितोऽसि । 3 The commentary on this gūthā runs as follows in B, G, I हे केशव सत्यमेव त्वं पुराणपुरुषोऽसि यज्जतो भणति । येन हेतुना भ्रम्यसि सदा हस्तलग्ना विशाखया यथा, अथ च विशाखया गोपीभेदेन सदा हस्तलग्ना परिभ्रमसि । एतेन कृतारतिभिरेवान्तरमपि विशाखा गोपी न पद्वियजति, अतिवाह्यात् तस्या इत्यर्थः ।

१६४

वज्रजालम्

[600:६२.११-

- 600) किसिओ सि कोस केसव किं न कओ धनसंगहो मूढ ।
कतो मणपरिओसो विसादियं भुजमाणस्त ॥ ११ ॥
- 601) विहडउ मंडलियंओ भज्जउ रासो न मुच्य कण्ह ।
नवसियसएहि लडो तुह हत्थो मज्झ हत्थेण ॥ १२ ॥
- 602) कण्हो देवो देवा वि पत्थरा सुयणु निम्मविज्जंति ।
अंसुद्धि न मउज्जंति पत्थरा किं व रण्णेण ॥ १३ ॥

लोक इति भणति । इतीति किम् । अयं पुराणपुरुषः ढोलकरः (१), तत्सत्यमेव स्वं पुराणपुरुषः । येन कारणेन विशाखया यष्टया हस्तलभ्या परिभ्रमसि । ये पुराणपुरुषा भवन्ति, ते यष्टिमवलम्ब्य परिभ्रमन्तीति भावः ॥ ५९९ ॥

600) [कशितोऽसि कस्मात्केशव किं न कृतो धन्यासंप्रहो (धान्यसंप्रहो) मूढ । कुतो मनःपरितोषो विशाखिकां (विपाधिकां) भुजानस्य ॥] हे मूढ मूर्ख केशव किमिति कृशोऽसि । किं न कृतो धान्यसंप्रहः । कुतो मनःपरितोषो विसाधितं भुजानस्य । पक्षे । किमिति कृशोऽसि । किं न कृतो धन्यानां संप्रहः । विशाखिकां गोपीमुपभुजानस्य कुतो मनःपरितोषः । रुध्यं वस्तु यथा यथा भुज्यते तथा तथा तृष्णा वर्धतेतराम् । यो नित्यं विसाधयति^१ तस्य कुतो मनःपरितोषः ॥ ६०० ॥

601) विघटतां मण्डलीवन्धो भज्यतां रासो न मुच्यते कृष्ण ।
उपयाचितकशतैर्लब्धस्तत्र हस्तो मम हस्तेन ॥] काचिद् गोपी कथयति । हे कृष्ण मण्डलीवन्धो विघटतु । रासो भज्यताम् । न मुच्यते तव हस्तो मम हस्तेन नवसियसएहि लडो । पूर्णे मनोरथे यद् देवेभ्यो दीयते तत् नवसितम् । नवसितानां शतेन लब्धो मम हस्तेन तव हस्तः । परितुष्ट-देवाद् वरसहस्रेण प्राप्तं हस्तं तावकीनं न मुञ्चामीति ॥ ६०१ ॥

602) [कृष्णो देवो देवा अपि प्रस्तराः सुतनु निर्मायन्ते ।
अश्रुभिर्न मृदूक्रियन्ते प्रस्तराः किं वा रुदितेन ॥] काचिद्गोपी खण्डिता मानमवलम्ब्य सुचिरं रुदती कयाचन सख्यैवमुच्यते । हे सुतनु कृष्णो देवः कथ्यते । देवाश्च प्रस्तरा निर्मायन्ते । अत एवाश्रुभिर्न मृदूभवन्ति प्रस्तराः ।

1 G विशोधयति

- 603: ६३.१]

रुद्रवज्रा

१६५

- 603) मधुरारजे वि हरी न मुयः गोपालिषाण तं पेम्म ।
खंडंति न सत्पुसिषा प्रणयप्ररूढाः पेम्माइ ॥ १४ ॥
- 604) सत्तुचं चिय चवइ जणो अमुणियपरमत्थ नंदगोपालो ।
थणजीवणो सि केसव आभीरो नत्थि संदेहो ॥ १५ ॥
- 605) संसरसि कण्ह कालिंदिमज्जणे मह कड्डिलुपंगुणं ।
पण्ह मधुरारज्जे आलवणस्सावि संदेहो ॥ १६ ॥

६३. रुद्रवज्रा [रुद्रपद्धतिः]

- 606) रतिकलहकुपितगौरीचरणाहतनिपतिते जटाजूटे ।
निषडंतचंद्रभणविलोलहस्तं हरं नमत ॥ १ ॥

किं वा रुदितेन । पाषाणसदृशहृदयोऽयं न तत्र रोदनैर्मृदुहृदयो
भवति ॥ ६०२ ॥

603) [मधुराराज्येऽपि हरिर्न मुञ्चति गोपालिकानां तत्प्रेम ।
खण्डयन्ति न सत्पुरुषाः प्रणयप्ररूढानि प्रेमाणि ॥] हरिर्गोपालिकानां तत्
प्रेम न मुञ्चति । क । मधुराराज्ये प्राप्ते । युक्तोऽयमर्थः । ये सत्पुरुषास्ते
प्रणयप्ररूढानि प्रेमाणि न खण्डयन्ति ॥ ६०३ ॥

604) [सत्यमेव वदति जनोऽज्ञातपरमार्थो नन्दगोपालः । स्तन्य-
जीवोऽसि केशवाभीरो नास्ति संदेहः ॥] ॥ ६०४ ॥

605) [संस्मरसि कृष्ण कालिन्दीमज्जने यम कटीवल्लप्रावरणम् ।
इदानीं मधुराराज्य आलपनस्यापि संदेहः ॥] काचन बाल्यक्रीडासखी गोपी
कृष्णमुपात्मते । हे कृष्ण कालिन्दीमज्जने यमुनाजलक्रीडायां मदवल्लपरि-
धानं, यत् त्वया भ्रमेण मद्वस्त्रं परिहितम् । (तत् स्मरसि किम् ।)
इदानीं मधुराराज्ये त्वया प्राप्ते सति, आलपनस्यापि संदेहः ॥ ६०५ ॥

606) [रतिकलहकुपितगौरीचरणाहतनिपतिते जटाजूटे । निपत-
च्चन्द्रोवनविलोलहस्तं हरं नमत ॥] रतिकलहकुपितगौरीचरणाहतनिपतिते^१
जटाजूटे, अत एव निपतच्चन्द्रधारणविलोलहस्तं हरं नमत ॥ ६०६ ॥

1 I °चरणाहतनिपतिते

१६६

धरजालम्

[607 : ६३.२-

- 607) परिहासवासछोटणकरकिसलयरुद्धनयनजुयलस्स ।
 रुद्धस्स तइयणयणं पव्वइपरिचुंविं जयइ ॥ २ ॥
- 608) सैसासमप परिकुवियगौरियामुद्विहडणं विउलं ।
 अद्दुम्मिल्लपलोयंत' लोयणं तं हरं नमइ ॥ ३ ॥
- 609) चंद्राहयपडिबिबाइ' जाइ मुक्काह्वासभीताया ।
 गौरीइ मानविघटनघटंतदेहं हरं नमइ ॥ ४ ॥
- 610) नमिऊण गौरिवयणस्स पल्लवं ललियकमलसरभमरं ।
 कयरइमयरंदकलं ललियमुहं तं हरं नमइ ॥ ५ ॥

607) [परिहासवासोमोचनकरकिसलयरुद्धनयनजुगलस्य । रुद्धस्य तृतीयनयनं पार्वतीपरिचुम्बितं जयति ॥] रुद्धस्य तृतीयं नयनं जयति सर्वोत्कर्षेण वर्तते । किंविशिष्टम् । पव्वइपरिचुंविं पार्वत्या परिचुम्बितं परि समन्ततोभावेन चुम्बितम् । चुम्बने कारणमाह । परिहासेन खेलनेन यद् वासछोटनं तस्मात् कारणात् करकिसलयभ्यां रुद्धं नयनयुगलं यस्य रुद्धस्य । अयमर्थः । खेलया गौर्यूरुमूलनितम्बबिम्बकुचयुगलादिदिदक्षुरीश्वरो वस-
 नप्रान्यच्छोटनमकार्थीत् । तस्मिन् कृते ममाङ्गपट्टिं मासौ पश्यत्वियबलात्वाद-
 न्यत् कर्तुमपारयन्ती तस्यैव नयनयुगलं पाणिनलिनयुगलेन पिदधे । पश्चादेवं कृतेऽपि तार्तीयललाटलोचनेन मां द्रक्ष्यतीत्युपायान्तरमपश्यन्ती तन्नयनम् अनिस्तेति' (?) ॥ ६०७ ॥

608) [सन्न्यासमपे परिकुपितगौरीमुद्राविघटनं विपुलम् । अर्धो-
 न्मीलप्रलोकयल्लोचनं तं हरं नमत ॥] ॥ ६०८ ॥

609) [चन्द्राहतप्रतिबिम्बाया यस्या मुक्काह्वासभीतायाः । गौर्या
 मानविघटनघटमानदेहं हरं नमत ॥] हे लोका हरं नमत । किंविशिष्टं
 हरम् । मानविघटनघटमानदेहम् । कस्याः । गौर्याः । किंविशिष्टायाः ।
 मुक्काह्वासभीतायाः । चन्द्राहतप्रतिबिम्बाया' यस्याः ॥ ६०९ ॥

610) [नत्वा गौरीवदनस्य पल्लवं ललितकमलसरोभ्रमरम् । कृत-
 रतिमकरन्दकलं ललितमुखं तं हरं नमत ॥] ललितमुखं तं हरं नमत ॥

1 G लोयंत 2 G चंद्राहयपडिबिबाए 3 G अनिस्तेति

4 G चन्द्राहतप्रतिबिम्बाया

-613: ६४.३]

हियालीबज्जा

१६७

१४. हियालीबज्जा [हवयवतीपद्धतिः]

- 611) विवरीपरया लच्छी बंभं वईठूण नाहिकमलत्थं ।
हरिणो दाहिणनयणं रसाउला कीस झंयेइ ॥ १ ॥
- 612) ठक्कसि हत्थेण मुहं जं जंपसि अणिमिसं पलोयंतो ।
हसिरं च व्हसि वयणं तुइ नाह न निवुया दिही ॥ २ ॥
- 613) जइ सा सहीदि अणिया तुज्ज मुहं पुण्णचंदसारिच्छं ।
ता कीस मुद्धडमुही करेण गंडत्थकं पुसर ॥ ३ ॥

किविशिष्टम् । कृतरतिमकरन्दकलम् । नत्वा गौरीवदनस्य (पल्लवं) ललित-
कमलस्रोभ्रमम् ॥ ६१० ॥

611) [विपरीतरता लक्ष्मीर्ब्रह्माणं दृष्ट्वा नाभिकमलस्यम् । हरे-
र्दक्षिणनयनं रसाकुला कस्मात्पिदधाति ॥] विपरीतरता लक्ष्मीर्नाभिकमल-
स्यितं ब्रह्माणं दृष्ट्वा हरेर्नारायणस्यैव दक्षिणं नयनं रसाकुला सती कथं
पिदधाति । इदमुत्तरमत्र कथयन्ति पूर्वविदः । लक्ष्मीः किल कामार्ता
ब्रह्माणमपि नाभिकमलस्यितं दृष्ट्वा सुरतसुखे त्यक्तुमपारयन्ती लज्जामञ्ज-
वदनकमला कथमसौ परमेष्ठी मामेवंकुर्वाणां द्रक्ष्यतीति चिन्ताचान्तचिन्ता,
“ह्रैं ज्ञातम्, अस्य भगवतो नयनद्वयी किल सूर्याचन्द्रमसौ । तर्हि यत्र
सूर्यस्तत्र कमलं विकसति, तस्मिन्श्चास्तमयमाने पयोजमपि संकुचति । अतो
नाभिपापोरुहं नारायणदक्षिणनयनसूर्याच्छादनेन संकुचेदिति” (दक्षिण)नयनं
पिदधे भगवत्युदधिजेति ॥ ६११ ॥

612) [छादयसि हस्तेन मुखं यज्जल्पस्यनिमिषं प्रलोकयन् ।
हसनशीलं च वहसि वदनं तव नाथ न निर्वृता दृष्टिः ॥] पिदधासि यद्
हस्तेन मुखम्, अनिमिषं प्रलोकयन् यज्जल्पसि, हसनशीलं यद्वदनं वहसि,
हे नाथ तव न निर्वृता दृष्टिः । एतावता सापराधो भवानिति ॥ ६१२ ॥

613) [यदि सा सखीभिर्मणिता तव मुखं पूर्णचन्द्रसदृक्षम् ।
तद् कस्मान्मुग्धमुखी करेण गण्डस्यलं प्रोज्जति ॥] यदि सा सखीमिरेषं
मणिता । कथम् । हे सखि तव मुखं पूर्णिमाचन्द्रसदृक्षम् । इदानीं ततः

1 G, I फुसर

2 G संकुचत्विति

१६८

वज्रजालम्

[614 : ६४.४-

- 614) अच्छीहि पई सिद्धिणेहि दिवघरं गुरुवणं नियंवेण ।
तिन्नि वि जूरेइ बह्व न याणिमो केण कज्जेण ॥ ४ ॥
- 615) जइ सा पइणा भणिया तिलकं विरपमि अत्तणो(?) अत्तणा)तुज्झ ।
ता कीस मुद्धडमुही हसिऊण परम्मुही ठाइ ॥ ५ ॥
- 616) द्वियर रोसुगिण्णं पायपहारं शिरसि पथंथो ।
तह उ त्ति पिओ माणीसिणीइ थोरसुअं रुण्णं ॥ ६ ॥

किमिति सा मुग्धमुखी स्वक्रेण गण्डस्थलमुत्पुंसयति । इदमुत्तरम् ।
मम मुखं तावत् केतकीकर्पूरधूलिवलं, पूर्णिमाचन्द्रश्च भृगलक्ष्मदूषितः ।
ततो मम गण्डस्थले कुत्तरस्य कण्ठजलं लगितं, यन्मुखमृगाङ्गलक्ष्मणानुमिमीत
इयमिति ॥ ६१३ ॥

614) [अक्षिभ्यां पति स्तनाभ्यां द्विजवरं गुरुजनं नितम्बेन ।
त्रीण्यपि निन्दति बधून् जानीमः केन कार्येण ॥] अक्षिभ्यां पति, स्तनाभ्यां
द्विजवरं, गुरुजनं श्वशुरादिं नितम्बेन, त्रीण्यपि जूरेइ निन्दतीति यावद्
बधूः, तद्वयं न जानीमः केन कार्येणेति । आभ्यां स्तनाभ्यां निरुद्धत्वाद्
हृदयस्य, अमुष्य ब्राह्मणस्य नमस्कारसूचकं मम शिरोदमनं न भवतीति
किमित्यागादसाविति । अमुना नितम्बेन दुर्ग्रहेण भम त्वरितं गमनं न
संगच्छते, श्वशुरादेः स्पर्शः कथं रक्षितव्य इति ॥ ६१४ ॥

615) [यदि सा पत्या भणिता तिलकं विरचयाम्यात्मनस्तव
(विरचयाम्यात्मना तव) । तत् कस्मान्मुग्धमुखी हसित्वा पराङ्मुखी
तिष्ठति ॥] यदि सा पत्या भणिता । इति किम् (किमिति) । आत्मन-
स्तव तिलकं विरचयामि, ततः सा मुग्धमुखी किमिति हसित्वा पराङ्मुखी
भवति । इदमुत्तरम् । पतिस्तस्यास्तिलककरणव्याजेन मुखं चुचुम्बिषति ।
सा च “अहमिदानीमृतुमव्यस्मि, पश्य रुधिरार्क्तं मम वासः” इति पराङ्-
मुखीभूय दर्शनम् ॥ ६१५ ॥

616) [हृदये रोषोद्गीर्णं पादप्रहारं शिरसि प्रार्थयमानः । तथैवेति
प्रियो मनस्विन्या स्थूलाश्रुकं रुदितम् ॥] हृदये रोषोद्गीर्णं रोषादुत्थापितं
पादप्रहारं भर्ता शिरसि प्रार्थयमानः, तथैव, यथा मम मनसि शङ्काभूत्
तथैव, नान्यथेति स्थूलाश्रु यथा स्यादेवं रुदितम् । अयं भावः । अस्य

-619 : ६४.९]

द्विपालीवज्जा

१६९

- 617) तं वदद्गुण जुषाणं परियणमज्झमि पोटमहिंसाय ।
उत्कुल्लदलं कमलं करेण मज्झास्यं कीस ॥ ७ ॥
- 618) हंतूण वराणंदं बाहो पक्केण नवरि बाणेण ।
धुवइ सरं पियइ जलं तं जाणह केण कज्जेण ॥ ८ ॥
- 619) कुंकुमकयंगरायं पडिहत्थपओहरी कुरंगच्छी ।
सयणमि नावगूहइ रमणं भण केण कज्जेण ॥ ९ ॥

द्वदयेऽन्या निवसति, तस्याः पादप्रहारमसौ सहिष्यते नो वेति, यावदुत्थापयति
ग्रहर्तुं पादं तावच्छिञ्चति प्रत्येच्छत् । ततस्तथेति नान्यथा मम शङ्का । इतः
परं किं करोमीति स्थूलाश्रमी रुरोद । यतः, रुदितमुचितमहं योषितां
विप्रहेषु ॥ ६१६ ॥

617) [तं दृष्ट्वा युवानं परिजनमध्ये प्रौढमहिंसाय । उत्कुल्लदलं
कमलं करेण मुकुलीकृतं कस्मात् ॥] प्रौढयुवत्या परिजनमध्ये तं लोकोत्तरं
युवानं दृष्ट्वा, उत्कुल्लदलं कमलं करेण मुकुलीकृतं फुलः कारणात् । भावोऽ-
यम् । परिजनमव्यस्थितं पूर्वमेव याचितपुरतं वल्लभमवधोक्त्य कथं प्रत्युत्तर-
यामीति करेण कलितं लीढानलिनं मुकुलयामास । सूर्यास्तमनेऽमूनि मुकुलीम-
विष्यन्ति, ततः परं त्वया समागन्तव्यम् इति कनलमुकुलने हेतुः ॥ ६१७ ॥

618) [इत्वा वराणेन्द्रं व्याध एकेन केवलं बाणेन । धावति शरं
पिबति जलं तज्जानीत केन कार्येण ॥] व्याध एकेनैव बाणेन वराणेन्द्रं
इत्वा शरं धावति, जलं च पिबति, तज्जानीत केन कार्येण । अयं भावः ।
एकेनैव बाणेन वराणेन्द्रहने मम शक्तिरस्ति । मा जानातु कोऽपि
विप्राक्तेन शरेणामुं मत्तहस्तिनं जघानेति । शरप्रक्षालनपिवनं (? शरप्रक्षालन-
जलपानं) प्रत्ययाय^१, विप्राक्तशरजले पीते ममैवापि मृत्युर्भवतीति ॥ ६१८ ॥

619) [कुंकुमकृताङ्गरागं परिपूर्णपयोधरा कुरङ्गाक्षी । शयने
नावगूहति रमणं भण केन कार्येण ॥] कुंकुमकृताङ्गरागं रमणं शयने नाव-
गूहति कुंभिकुंभपयोधरा कुरङ्गाक्षी, तद्गुण केन कार्येण । कुंकुमरागोऽप्यङ्ग-
स्पर्शसुखान्तराय आवयोर्भा भूदिति ॥ ६१९ ॥

1 I तज्जलम्,

2 I शरप्रक्षालनमपि वनप्रयाय

१७०

घञ्जालगं

[620 : ६४.१०—

- 620) सालत्तयं पयं ऊरुपसु तइ कज्जलं च चलणेसु ।
पट्टीइ तिलयमालं वहंत कइ से रयं पत्तो ॥ १० ॥
- 621) अहिणवपेम्मसमागमजोव्वणरिद्धीवसंतमासम्मि ।
पवसंतस्स वि पइणो भण कीस पलोइयं सीसै ॥ ११ ॥
- 622) जइ देवरेण भणिया खगं घेत्तूण राजले वच्च ।
ता कीस मुद्धडमुही हसिऊण पलोअप सेज्जं ॥ १२ ॥
- 623) जइ सासुयाइ भणिया पियवसहिं पुत्ति दीवयं देहि ।
ता कीस मुद्धडमुही हसिऊण पलोअप हिययं ॥ १३ ॥

620) [सालत्तकं पदमूर्वोस्तथा कज्जलं च चरणयोः । पृष्ठे तिलकमालां वहन् कथं तस्या रतं प्राप्तः ॥] सालत्तकं पदं चरणविशेष-मूर्वोर्वहन्, तथा कज्जलं च चरणयोः, पृष्ठयां तिलकमालां वहन्तरया रतं सुरतं कथं प्राप्तोऽसि । एतेन तस्याः सर्वबन्धवेत्तृत्वं व्यज्यते ॥ ६२० ॥

621) [अभिनवप्रेमसमागमयौवनर्द्धिवसन्तमासे । प्रवसतोऽपि पत्युर्मण कस्मात् प्रलोकितं शीर्षम् ॥] अभिनवप्रेमसमागमे यौवनरुद्धौ वसन्तमासे, एषु सन्तु प्रवसतः प्रियस्य तथा प्रलोकितं शिर इति कुतो भण । उच्यते । अभिनवप्रेमसमागमो द्वयोरपि यौवनर्द्धिवसन्तमासे सति कथमसौ वृषभो न, यदेवंविधां मां परित्यज्य याति देशान्तरमिति शृंगे अस्य शिरसि स्तो नो वा, इति शिरोऽवलोकनम् ॥ ६२१ ॥

622) [यदि देवरेण भणिता, खड्गं गृहीत्वा राजकुले व्रज । तत् कस्मान्मुग्धमुखी हसित्वा प्रलोकयति शय्याम् ॥] यदि देवरेण “खड्गं गृहीत्वा राजकुले व्रज हे प्रजावति ” इति भणिता, ततः किमिति सा मुग्धमुखी हसित्वा शय्यामालुलोके । इदमुत्तरमत्र । कौचिद् राजपुत्रौ विधेते । तयोः कनिष्ठेन, प्रजावती “राजकुले राजसेवार्थं मम भ्रातुःस्थाने व्रज ” इत्युक्ता सती, अद्यामुना देवरेण विपरीतरतं मम शय्याप्रच्छादनपट-स्थितचरणकुङ्कुमलाञ्छनेन ज्ञात्वा मद्भ्रातुः कार्यं त्वया कृतम् इत्यज्ञासीत् (?) । (मद्भ्रातुः कार्यं त्वया क्रियतामित्याह्वयितम् ।) ॥ ६२२ ॥

623) [यदि चञ्च्वा भणिता प्रियवसतौ पुत्रि दीपकं देहि । तत् कस्मान्मुग्धमुखी हसित्वा प्रलोकयति हृदयम् ॥] यदि “हे पुत्रि प्रियवसतौ

-626 : ६५२]

ससयवज्जा

१७१

624) जह सा सखीहि भणिया तुज्ज पई सुन्नदेउलसमाणो ।
ता कीस मुद्धमुही अदिययरं गव्वमुव्वहइ ॥ १४ ॥

६५. ससयवज्जा [शशकपद्धतिः]

625) दुरुदुल्लंतो रच्छामुद्देसु वरमहिलियाण हत्थेसु ।
खंधारहारिससओ व्व पुत्ति दइओ न छुट्ठिहिइ ॥ १ ॥

626) तिलतुसमेत्तेण वि विप्पिण्ण तद्ध होइ गहयसंतापो ।
सुहय विवज्जइ ससओ चम्मच्छेएण वि वराओ ॥ २ ॥

दीपकं देहि ” इति श्रद्धा भणिता, ततः किमिति सा मुग्धमुखी हसित्वा प्रलोकयति हृदयम् । इयं श्रद्धार्थं हृदये दीपकं दापयति । प्रियस्य वास-
स्तावनम हृदये । तस्मिन् दीपकः कथं दीयत इति हृदयावलोकनम्
॥ ६२३ ॥

624) [यदि सा सखीभिर्मणिता तव पतिः शून्यदेवकुलसमानः ।
तत् कस्मान्मुग्धमुखी अधिकतरं गर्वमुद्ब्रहति ॥] यदि “ तव पतिः शून्य-
देवकुलतुल्यः ” इति सखीभिर्मणिता, ततः किमिति सा मुग्धमुखी अधि-
कतरं गर्वमुद्ब्रहति । इदमत्र बीजम् । आभिर्मम भर्ता रन्तुं याचितः ।
ततस्ताः सुभगाः अहं नपुंसकोऽस्मीत्युत्तरयामास । ततो धन्याहं यस्या
भर्तान्या न कामयत इति गर्वमुवाह ॥ ६२४ ॥

625) [परिभ्रमन् रथ्यामुखेषु वरमहिलाणां हस्तेषु । स्कन्धावार-
हारिशशक इव पुत्रि दयितो न मोक्ष्यते ॥] रथ्यामुखेषु वरमहिलियाण-
हत्थेषु वरस्त्रीणां हस्तेषु परिभ्रमन् हे पुत्रि दयितो न छुट्ठिहिइ ।
किंविशिष्टः । खंधारहारिससओ व्व स्कन्धावारमध्यगतशशक इव ।
यथा कटकमध्य आगतः शशकः क्वापि न छुट्ठति, तथा वरवनितादृष्टिगोच-
रीभूतस्तव भर्तापि ॥ ६२५ ॥

626) [तिलतुषमात्रेणापि त्रिप्रियेण तथा भवति गुरुसंतापः ।
सुभग विपद्यते शशकश्चर्मच्छेदेनापि वराकः ॥] तिलतुषमात्रेणापि त्रिप्रियेण
तथा भवति संतापः । हे सुभग शशकश्चर्मच्छेदेनापि विपद्यते । त्रिप्रियेणापि
विनाशकत्वात् ॥ ६२६ ॥

२७२

वज्रालङ्कार

[627 : ६५.३-

- 627) इह ईदधणू इह मेघगज्जियं इह सिद्धीण उल्लाओ ।
पथिओ हारी ससओ ष्व पावसे कइ न मालेइ' ॥ ३ ॥
- 628) जा इच्छा का वि मणोपियस्स तग्गय मणम्मि पुच्छामो' ।
ससय वहिओ सि तुमं जीविज्जइ अग्रहा कत्तो ॥ ४ ॥
- 629) अलिण्ण व सच्चेण व गेण्हसि नामं पि वृद्धगमणस्स ।
सुहय विवज्जइ ससओ चम्मच्छेण वि वराओ ॥ ५ ॥

६६. वसंतवज्र [वसन्तपद्धतिः]

- 630) वणयतुरगाधिरूढो अलिउल्लङ्कारतूरणिग्गोसो ।
पत्तो वसंतराओ परहुयवरघुट्टजयसदो ॥ १ ॥

627) [इहेन्द्रधनुरिह मेघगर्जितभिह शिखिनामुल्लापः । पथिको हारी शशक इव प्रावृषि कथं न पश्यति ॥] अत्रेन्द्रधनुरत्र मेघगर्जितम् अत्र शिखिनामुल्लापः । पथिको हारी शशक इव प्रावृट्काले कथं नु पश्यति । प्रावृट्काले शशकपथिकौ दुःखिनौ भवतः ॥ ६२७ ॥

628) [येच्छा कापि मनःप्रियस्य तद्गतं मनसि पृच्छामः । शशक शीघ्रोऽसि त्वं जीव्यतेऽन्यथा कुतः ॥] येच्छा कापि मनःप्रियस्य तद्गतं मनसि पृच्छामः । हे शशक त्वरितोऽसि त्वं, जीव्यतेऽन्यथा कुतः ॥ ६२८ ॥

629) [अलीकेन वा सत्येन वा गृह्णासि नामापि दग्धगमनस्य । सुभग विपद्यते शशकश्चर्मच्छेदेनापि वराकः ॥] अलीकेन वा सत्येन वा गृह्णासि नामापि दग्धगमनस्य । हे सुभग शशकश्चर्मच्छेदेनापि विपद्यते वराकः । प्रेमारूढं वचनेनैव कमलनालयत् त्रुव्यति, अतिकोमलत्वात् ॥ ६२९ ॥

630) [वनकतुरगाधिरूढोऽलिकुलझङ्कारतूर्यनिर्घोषः । प्राप्तो वसन्तराजः परभृतवरघुट्टजयशब्दः ॥] वसन्तराजः प्राप्तः । राजत्वमेव विशेषणैर्विशिनष्टि । वनतुरगाधिरूढः । अन्योऽपि यो राजा भवति स तुरगाधिरूढो भवति । अलिकुलझङ्कारतूर्यनिर्घोषः । परभृतवरघुट्टजयशब्दः परभृतेन वरो घुट्टो जयशब्दो यस्य सः । अन्योऽपि यो राजा भवति स बन्दिभिः शब्दितजयशब्दो भवति ॥ ६३० ॥

1 G, I कइ णु मालेइ 2 G, I पेच्छामो

-631: ६६.५]

वसंतवज्जा

१७३.

- 631) परिधूसरा वि सहयारमंजरी वहतु मंजरीणाम् ।
नीसेसपसूणपरमुहं कयं जीह भमरकुलं ॥ २ ॥
- 632) उन्मिज्जइ सहयारो विषसइ कुंदो य विषसइ असोओ ।
सिसिरपरिणामसुखियं उन्मीलं पंकयं सहसा ॥ ३ ॥
- 633) रंक्षारविमंदिमयरंदाणंदियालिरिछोली ।
रणञ्जणइ कसणमणिमेहल व्व मधुमासलच्छीए ॥ ४ ॥
- 634) संधुक्किजइ हियए परिमलआणंदियालिमालाहिं ।
उल्लाहि वि दिसिमणिमंजरीहि लोयस्स मयणग्गी ॥ ५ ॥

~~~~~

631) [परिधूसरापि सहकारमंजरी वहतु मंजरीनाम । निःशेष-
प्रसूनपराङ्मुखं कृतं यथा भ्रमरकुलम् ॥] सहकारमंजरी आभ्रमंजरी परिधूस-
रापि मंजरीनाम वहतु, यथा भ्रमरकुलं षट्पदवृन्दं निःशेषप्रसूनपराङ्मुखं
कृतम् । यावत् सहकारमंजरी संजाता तावत् सकलमपि पुष्पजातं परित्यज्य,
तस्यामेव पतति (भ्रमरकुलम्) ॥ ६३१ ॥

632) [उद्भिष्यते सहकारो विकसति कुन्दश्च विकसत्यशोकः ।
शिशिरपरिणामसुखितम् उन्मीलितं पङ्कजं सहसा ॥] उद्भवति^१ सहकारो
विकसति कुन्दो विकसति चाशोकः, शिशिरपरिणामसुखितमुन्मीलितं
पङ्कजं सहसा । अन्योऽपि यः शिशिरमतिक्रामति स विकसति ॥ ६३२ ॥

633) [विशालारविन्दमन्दिरमकरन्दानन्दिताल्लिपिद्विक्तः । रण-
ञ्जणति कृष्णमणिमेखलेव मधुमासलक्ष्म्याः ॥] विस्तीर्णकमलमन्दिरमकरन्दा-
नन्दिता भ्रमरपक्तिः रणञ्जणति । उप्रेक्षते । मधुमासलक्ष्म्याः कृष्णमणिमेख-
लेव ॥ ६३३ ॥

634) [संधुक्ष्यते हृदये परिमलानन्दिताल्लिमालामिः । आर्द्राभि-
रपि दिङ्मणिमञ्जरीभिर्लोकस्य मदनाग्निः ॥] लोकस्य हृदये मदनाग्निः संधु-
क्ष्यते । कामिः । परिमलानन्दिताल्लिमालामिः । दिङ्मणिमंजरीभिरार्द्राभिः
॥ ६३४ ॥

1 G १रहियं,

2 G उन्मिज्जं,

3 G, I उद्भवति

२७४

धज्जालगं

[635 : ६६६-

- 635) गह्विऊण चूयमंजरि कीरो परिभमइ पसलाहत्थो ।
ओसरसु सिंसिरणरवर लद्धा पुहवी वसंतेण ॥ ६॥
- 636) किं करइ तुरियतुरियं अलिउलघणवभमलो य सहयारो ।
पहियाण विणासासंक्रिय' व्व लच्छी वसंतस्स ॥ ७ ॥
- 637) लंकालयाण पुत्तय वसंतमासमि लद्धपसराणं ।
आशीयलोहियाण बीहेइ जणो पलासाणं ॥ ८ ॥

635) [गृहीत्वा चूनमञ्जरीं कीरः परिभ्रमति प्रतीहारः । अपसर शिशिरनखर लब्धा पृथिवी वसन्तेन ॥] कीरः शुक्रशूनमञ्जरीं गृहीत्वा, अत एव पच्छलाहत्थो प्रतीहाररूपी परिभ्रमतीव । किमर्थम् । हे शिशिरनखरपतेऽपसर वसन्तेन लब्धा पृथ्वी । अधुना तवानवसरः । वसन्तो गलगर्जितं^१ करिष्यतीति ॥ ६३५ ॥

636) [किं करोति त्वरितत्वरितमलिकुलघनशब्दश्च सहकारः । पथिकानां विनाशाशङ्कितेव लक्ष्मीर्वसन्तस्य ॥] किं त्वरितत्वरितम् अलिकुलघनशब्दः सहकारः करोति । पथिकानां जीवविनाशाशङ्कितेव लक्ष्मीर्वसन्तस्य ॥ ६३६ ॥

637) [लङ्कालयेभ्यः पुत्रक वसन्तमासे (वसान्त्रमासे) लब्धप्रसरेभ्यः । आपीतलोहितेभ्यो विभेति जनः पलाशेभ्यः ॥] हे पुत्रक, जनः पलाशेभ्यः पलाशकुसुमेभ्यो विभेति । केभ्य इव । पलाशानां, पलमश्नन्तीति पलाशा राक्षसास्तेभ्यः (इव) । किंविशिष्टेभ्य उभयेभ्यः । लंकालयाणं — लङ्कायां शाखायाम् आल्यो येषां तेभ्यः । पक्षे, लङ्कायां राधणपुर्याभाल्यो येषां ते तथा (तेभ्यः) । “ नगरीशाखयोर्लङ्का ” इति विश्वप्रकाशः । पुनः किंविशिष्टेभ्यः । वसन्तमासे लब्धप्रसरेभ्यः । पक्षे, वसान्त्रमासे लब्धप्रसरेभ्यः । राक्षसा हि वसान्त्रमासानि जग्म्वः पुष्टा भवन्ति । पुनरपि किंविशिष्टेभ्यः । आपीतलोहितेभ्यः । आ समन्ताद् पीतानि लोहितानि यैः, तेभ्यः । पक्षे, आ समन्ततोभावेन पीतम् आस्वादितं रुधिरं यैस्ते, तेभ्य इति । वसन्ते हि पलाशानि पलाशकुसुमानि दृष्ट्वा पलाशेभ्यः (राक्षसेभ्यः) इव पलाशेभ्यः (पलाशकुसुमेभ्यः) विभ्यतीति ॥ ६३७ ॥

1 G, I जियविणाससंक्रिय च

2 G omits गळ

640): ६६.११]

वसंतवज्रा

१७५

- 638) एको धिय दुर्विषहो विरहो मारेइ गयवाई भीमो ।
किं पुन गहियसिलीमुहसमाहवो फगुणो पत्तो ॥ ९ ॥
- 639) दोसइ किल साहागे साहारे अंगणभि वहुंते' ॥
पत्ते वसंतमासे वसंतमासाइ सोसेर ॥ १० ॥
- 640) किकरि करि म अजुत्तं जणेण जं यालओ त्ति भणिओ सि ।
घवलत्तं देंतो कंटयाण साहाण मलिनत्तं ॥ ११ ॥

638) [एक एव दुर्विषहो विरहो (विरयो) मारयति गतपतिकाः
(गजपतीन्) भीमः । किं पुन गृहीताशिलीमुखसमाधवः फाल्गुनः प्रातः ॥]
एक एव विरहो त्रियोगस्तावन्मारयति गतपतीर्गतपतिकाः स्त्रीः । किंविशिष्टः ।
दुर्विषहः, पुन भीमो रौद्रः । किं पुनः फाल्गुनमासः प्रातः । किंविशिष्टः ।
गहियसिलीमुहसमाहवो गृहीताः शिलीमुखा भ्रमरा येन स गृहीतशिलीमुखः ।
माधवेन चैत्रेण सह वर्तत इति समाधवः । गृहीतशिलीमुखश्चासौ समाधवश्च
गृहीतशिलीमुखसमाधवः । फाल्गुनः प्रातः । विरहस्तावन्मारयति प्रेषित-
पतिकाः । तत्रापि चेत् स मधुकरसहितः सचैत्रमासः फाल्गुनमासः ।
तस्मिन्नुदीपनत्वाद्विरहस्य । अथ च एक एव विरयो रथरहितो दुःसहो भीमो
वृकोदरस्तावन्मारयति गजपतीन् इस्तिराजान् । किं पुनः फाल्गुनोऽङ्गुनः
प्रातो न मारयति । किंविशिष्टः । गहियसिलीमुहसमाहवो । गृहीताः शिली-
मुखा बाणा येन । तथा सह माधवेन वर्तत इति समाधवः । गृहीतशिली-
मुखश्चासौ समाधवश्च स तथा । भीमो वृकोदरो गजपतीन् मारयत्येकः । तत्रापि
धृतकाण्डकोदण्डो भगवत्सारथिरर्जुनश्चेत् प्राप्तो भवेदिति श्लेषः ॥ ६३८ ॥

639) [भविष्यति किल साधारः सहकारेऽङ्गणे वर्धमाने । प्राप्ते
वसन्तमासे वसान्त्रमांसानि शोषयति ॥] काचिद्विरहिणी आश्रवृक्षमुक्त्वा
पश्चात्तस्मिन्वर्धमाने प्रवृत्तपतिः । किलेति संभावनायाम् । सहकारेऽङ्गणविषये
वर्धमाने सति किल कोऽपि साधारः सहधारोऽयं भविष्यति । वसन्तमासे
प्राप्तेऽसौ सहकारो वसान्त्रमांसानि शोषयति मम ॥ ६३९ ॥

640) [किकरि कुरु मायुक्तं जनेन यद्वाल्क इति भणितोऽसि ।
धवलत्वं ददानः कण्टकानां शाखानां मलिनत्वम् ॥] किकरि मा कार्षीर-

1 G, I गृह्ते,

2 G, I सहाधार

१७६

घञ्जालम्

[641 : ६६.१२-

641) मा रज्ज^१ सुदंजणं सोदंजणं य दिहुमत्तम्मि ।
भज्जिहिसिय साहसिया सा हसिया सखलोण ॥ १२ ॥

६७. गिरहवज्जा [ग्रीष्मपद्धतिः]

642) अवरेण तवइ सूरौ सूरैण य ताविया तवइ रेणु ।
सूरैणपरेण पुणो होहिं पि हु ताविया पुहवी ॥ १ ॥

643) गिरहे ववगिमसिमइलियाइ दीसंति विस्ससिहाराइ ।
आस्ससु पउत्थवइए न हुंति नवपाउसग्माइ ॥ २ ॥

युक्तम् । जनेन त्वं यद् बालक इति मणितोऽसि । किं पुनस्त्वम् । कण्ट-
कानां धवलत्वं ददानः पत्राणां च मलिनत्वम् ॥ ६४० ॥

641) [मा रज्ज शुभंजनके शोभाजनके च दृष्टमात्रे । भक्ष्यस
इति साहसिका सा हसिता सर्वलोकेन ॥] मा रज्ज शुभंजनके शोभा-
जनके^२ च दृष्टमात्रे । अस्मिन् दृष्टेऽपि त्वं भक्ष्यस इति सा साहसिका
सर्वलोकेन हसिता ॥ ६४१ ॥

642) [अपरेण तपति सूर्यः सूर्येण च तापिता तपति रेणुः ।
सूर्येणापरेण पुनर्द्वाम्यामपि खलु तापिता पृथिवी ॥] अपरेण उत्तरायणेन^३
सूर्यस्तपति । सूर्येण तापिता रेणुस्तपति । सूर्येण अपरेण ग्रीष्मेण च
द्वाम्यामपि तापिता पृथ्वी तपति ॥ ६४२ ॥

643) [ग्रीष्मे दवाग्निमधीमलिनीकृतानि दृश्यन्ते विन्ध्यशिखराणि ।
आश्वसिहि प्रोषितपतिके न भवन्ति नवप्रावृडभ्राणि ॥] हे प्रोषितपतिके
आश्वसिहि । न भवन्ति नवप्रावृडभ्राणि प्रावृट्कालीनमेघाः । तर्हि किमेत-
दित्याह । ग्रीष्मे दवाग्निमधीमलिनीकृतानि दृश्यन्ते विन्ध्यशिखरिशिखराणि ।
काचित्प्रोषितपतिका ग्रीष्मोद्भववह्निदग्धविन्ध्यशिखराणि दृष्ट्वा प्रावृट्कालो
मम कालरूपी अयं समाजग्निवानिति आसथैताभरा सद्यः “ न भवन्ति
घनाघना एते ” इत्युचे ॥ ६४३ ॥

1 G, I Laber रज्ज

2 G, I सौभाग्यजनके

3 G, I omit उत्तरायणेन

-647 : ६८.२]

पाउसवज्जा

१७७

644) इद्विज्जण निवसेसं ससावयं सुक्खकक्खमारूढो ।
किं सेसं ति दवग्गी पुणो वि रण्णं पलोपइ ॥ ३ ॥

645) मूलार्द्धतो साहाण निग्गमो होइ सयलक्खखाणं ।
साहाहि मूलबंधो जेहि कओ ते तरु धघा ॥ ४ ॥

६८. पाउसवज्जा [प्रावृद्पद्धतिः]

646) भग्गो गिग्गप्पसरो मेघा गज्जंति लद्धसंमाना ।
मोरेहि वि उग्घुट्ठं पाउसराया चिरं जयउ ॥ १ ॥

647) कक्खत्थपिगलच्छो कसणं गो च्चुलविज्जुजीहालो ।
पहियघरिणीइ दिट्ठो मेहो उक्कापिसाओ व्व ॥ २ ॥

644) [दग्धा निरवशेषं सञ्चापदं शुष्कवृक्षमारूढः । किं शेषमिति
द्वाम्निः पुनरप्यरण्यं प्रलोकयति ॥] दशमिः पुनरप्यरण्यं प्रलोकयतीव ।
कथमिति । किं शेषमिति । किंविशिष्टः । शुष्कवृक्षमारूढः । किं कृत्वा ।
सञ्चापदं सजीवं वनं निरवशेषं दग्धा । मया तावदशेषजीवसहितं वनं
भस्मीकृतम् । इदानीं शेषं किमिति वर्तते इत्युचैः शुष्कं तरुमारूढ इति
प्रतीयते स्म वनवह्निरिति ॥ ६४४ ॥

645) [मूलेभ्यः शाखानां निर्गमो भवति सकलवृक्षाणाम् ।
शाखाभिर्मूलबन्धो यैः कृतस्ते तरवो धन्याः ॥] सकलतरूणां मूलात्
(! मूलेभ्यः) शाखानिर्गमो भवति । शाखाभिरेव मूलबन्धो यैः कृतस्ते
तरवो धन्याः । अग्नय इत्यर्थः (!) ॥ ६४५ ॥

646) [भग्गो ग्रीष्मप्रसरो मेघा गर्जन्ति लब्धसंमानाः । मयूरैरप्यु-
द्वुष्टं प्रावृद्जश्चिरं जयतु ॥] भग्गो ग्रीष्मप्रसरो मेघा गर्जन्ति लब्धसंमानाः ।
मयूरैरप्युद्वुष्टं चुक्जे एवं, प्रावृद्जश्चिरं जयतु ॥ ६४६ ॥

647) [कपायपिङ्गलाक्षः कृष्णाङ्गश्चटुलविद्युजिह्वः । पथिकगृहिष्या
दृष्टो मेघ उल्कापिशाच इव ॥] पथिकगृहिष्या मेघ उल्कायोपलक्षितः
पिशाच इव दृष्टो ददृशे । किंविशिष्टो मेघः । कपायपिङ्गलाक्षः, कृष्णाङ्गः ।
चटुलविद्युदेव जिह्वा विद्यते यस्य सः ॥ एवंविधो मेघः । पिशाचपक्षे,
चटुला विद्युदिव जिह्वा यत्येति ॥ ६४७ ॥

1 I ग्रीष्मप्रसरो

बळ १२

१७८

वज्रालङ्कार

[648 : ६८, ३-

- 648) गज्जन्ति घणा भग्ना य पन्थया पसरियाऽसरियाओ ।
अज्ज वि उज्जुयसीले पियस्स पन्थं पलोपसि ॥ ३ ॥
- 649) अणुझिज्जरीउ आलोइऊण पडियस्स पहियजायाओ ।
धारामोक्षणिहेणं मेढाण गलंति अस्सुणि ॥ ४ ॥
- 650) उच्चं उच्चाविकंधरेण भणियं व पाउसे सिहिणा ।
के के इमे पउत्था भोत्तूण घरेसु घरिणीओ ॥ ५ ॥
- 651) जा नीलजलहरोदार'गज्जिण मरइ नेय तुह जाया ।
ता पहिय तुरियतुरियं वह वड उल्लवइ कलकंठी ॥ ६ ॥

648) [गर्जन्ति घना भग्नाश्च पन्थानः प्रसृताः सरितः । अद्यापि ऋजुशीले प्रियस्य पन्थानं प्रलोकयसि ॥] काचिन्मुग्धविरहिणी निरन्तरं वर्षति वारिदे, सरित्सूभयकूलकपासु सतीषु, आत्मीयप्राणेश्वरस्यागमनं वाञ्छन्ती कयाचित् सख्यैवमुच्यते । अद्यापि ऋजुशीले प्रियस्य पन्थानमवलोकयसि, यतो गर्जन्ति घनाः पन्थानश्च भग्नाः, सरितो दूरं प्रसृताः^१ ॥ ६४८ ॥

649) [अनुक्षयणशीला आलोक्य पथिकस्य पथिकजायाः । धारामोक्षनिभेन मेघानां गलन्त्यश्रूणि ॥] मेघानां गलन्त्यश्रूणि । केन कृत्वा । धारामोक्षनिभेन धारामोक्षणव्याजेन । किं कृत्वा । अवलोक्य । काः । पथिकजायाः प्रोषितभर्तृकाः । किंविशिष्टा दृष्ट्वा । अणुझिज्जरीओ अनुक्षीण (? अनुक्षयण) शीलाः । यथा यथा वयं धारा मुञ्चामस्तथा तथाम् रोदनधारा मुञ्चन्ति । अस्माननुकुर्वन्ति चक्षुर्भ्याम् अमूर्वराक्यः किल । दयया जलधाराच्छलेन घनाघना अपि घनं रुरुदुः ॥ ६४९ ॥

650) [उच्चैरुच्चैर्कृतकन्धरेण भणितमिव प्रावृट्काले शिखिना । के क इमे प्रोषिता मुक्त्वा गृहेषु गृहिणीः ॥] इमे के के गृहिणीर्गृह एव परित्यज्य प्रोषिता इति शिखिना मयूरेण भणितमिव । किंविशिष्टेन । उच्चमत्यर्थमूर्ध्वीकृतकन्धरेण ॥ ६५० ॥

651) [यावन्नीलजलधरोदारगर्जिते म्रियते नैव तत्र जाया । तावत्पथिक त्वरितत्वरितं वह वहेत्युपति कलकण्ठी ॥] हे पथिक,

1 I 'जलहरोदार'

2 G, I प्रसृताः

-654 : ६९.२]

सरयधज्जा

१७९

652) अमुणियपयसंचारा व्रीसंति भयंकरा भुयंगं व्व ।
विसविसमा दुल्लंघा मेद्दा मद्दिमंडले लग्गा ॥ ७ ॥

६९. सरयधज्जा [शरत्पद्धतिः]

653) सुसर व पंकं न वहंति निज्झरा बरहिणो न नञ्चंति ।
तणुआयंति न्हँओ अत्थमिअ पाउसणरिदे ॥ १ ॥

654) उयह^१ तरुकोटराओ गच्छंती पूसयाण^२ रिळोली ।
सरय जरिओ व्व दुमो पित्तं व सलोहितं वमह ॥ २ ॥

यावत्तत्र जाया न म्रियते । क सति । नीलजलधरोदारगर्जिते सति । तावत्
त्वरितत्वरितं बह बहेत्युल्लपति कलकण्ठा ॥ ६५१ ॥

652) [अज्ञातपदसंचारा दृश्यन्ते भयंकरा भुजङ्गा इव । विषविषमा
दुर्लभ्या मेघा महीमण्डले लग्नाः ॥] अज्ञातपदसंचारा दृश्यन्ते मेघा
भुजंगा इव भयंकराः । न ज्ञातः पदानां संचारो येषु । अहिपक्षे, (न ज्ञातः
पदानां संचारो) येषां ते । किंविशिष्टाः । महीमण्डले लग्ना जलप्राग्भार-
भरितत्वात् पृथ्वीस्पृशः ॥ ६५२ ॥

653) [शुष्यतीव पङ्क्तो, न वहन्ति निर्झरा, बरहिणो न नृत्यन्ति ।
तनूभवन्ति नद्योऽस्तमिते प्रावृट्कालनरेन्द्रे ॥] प्रावृट्कालनरेन्द्रेऽस्तमित एवं
जातम् । कीदृमित्याह । शुष्यतीव पङ्क्तम् । निर्झरा न वहन्ति । बरहिणो न
नृत्यन्ति । नद्यश्च तनुकायन्ते । यथा कस्मिंश्चित् प्रधानपुरुषे विनष्टे शोक-
तनुतनुकशादयो (? शोकात्तनुकशात्वादयो) भवन्ति तत्परिवारस्य ॥ ६५३ ॥

654) [पश्यत तरुकोटराद्रच्छन्ती शुक्लानां पङ्क्तिः । शरदि
ज्वरित इव द्रुमः पित्तमिव सलोहितं वमति ॥] पश्यत तरुकोटरान्निर्गच्छन्ती
शुक्लानां पङ्क्तिः । उत्प्रेक्षते । शरदि ज्वरितो द्रुमः पित्तं सलोहितं वमति ।
शुक्लशरीरहरितत्वेन चञ्च्वाश्च लौहित्येन सलोहितं पित्तमिवोत्प्रेक्षते
(? सलोहितं पित्तमुत्प्रेक्ष्यते) ॥ ६५४ ॥

1 C, 1 उयह,

2 I पूसयाण

१८०

वज्रजालगं

[655 ७०, १०

७०. हेमंतवज्रा [हेमन्तपद्धतिः]

655) जाणिज्जइ न उ पियमप्पियं पि लोयाण तम्मि हेमंते ।
सुयणसमागम वग्गी निच्चं निच्चं सुहावेह ॥ १ ॥

७१. सिसिरवज्रा [शिशिरपद्धतिः]

656) इज्झंतु सिसिरद्विहा पियमप्पियं जणो बहइ ।
दहवयणस्त व द्विय प सीयायवणक्खओ जाओ ॥ १ ॥
657) अवधूयअलक्खणधूसराउ दीसंति फदसलुक्खओ ।
उय सिसिरवायलइया' अलक्खणा दीणपुरिस ज्व ॥ २ ॥
658) चोराण कामुयाण य पामरपद्वियाण कुक्कुडो रटइ ।
रे पलइ रमइ वाहयइ' बहइ तणुइज्जय रयणी ॥ ३ ॥

655) [ज्ञायते न तु प्रियमप्रियमपि लोकानां तस्मिन्हेमन्ते ।
सुजनसमागम इवाग्निर्नित्यं नित्यं सुखयति ॥] ज्ञायते न प्रियमप्रियं तस्मिन्
हेमन्ते लोकानाम् । सुजनसमागम इवाग्निर्नित्यं नित्यमधिकं सुखयति ॥ ६५५ ॥

656) [दहन्तां शिशिरदिवसाः प्रियमप्रियं जनो बहति । दश-
वदनस्येव हृदये सीतातपनक्षयो जातः ॥] शिशिरदिवसा दहन्ताम् ।
प्रियमप्रियं जनो बहति । दशवदनस्येव हृदये सीतातपनक्षयो जातः ॥ ६५६ ॥

657) [अवधूतालक्षणधूसरा दृश्यन्ते परुषरूक्षाः । पश्य शिशिर-
वातगृहीता अलक्षणा दीनपुरुषा इव ॥] शिशिरवातगृहीता दीनपुरुषस्येव
अलक्षणावीव । उय पश्य । किंविशिष्टाः । अवधूतलक्षणधूसरा दृश्यन्ते
पुरुषाः स्निग्धाः ॥ ६५७ ॥

658) [चौराणां कामुकानां पामरपथिकानां च कुक्कुटो रटति ।
रे पलायध्वं, रमध्वं, वाहयत, बहत, तनूभवति रजनी ॥] कुक्कुटो रटये-
वम् । केषामित्याह । चौराणां, कामुकानां, पामराणां,^१ पथिकानां च ।
रे चौराः पलायध्वं, तनूभवति रजनी । रमध्वं कामुकाः । वाहयत क्षेत्राणि

१ I G सिसिरवायलइया 2 I वाहइ 3 G, I add कर्षुवणं
after पामराणाम्

-662: ७२, ४]

जरावज्जा

१८१

७२. जरावज्जा [जरापद्धतिः]

- 659) ता धणरिद्धी ता सुंदरत्तणं ता वियट्ठिमा लोप ।
जा तरुणीयणकडुयत्तणाइ न हु हुंति पलियाई ॥ १ ॥
- 660) न तद्वा लोयस्मि कडक्खियस्मि न हु जंपियं तद् च्चेय ।
जह्जह्ज' तरुणीयणलोयणेसु सीसे पडंताणं ॥ २ ॥
- 661) रमितं जह्जिच्छियाण धूलीधवलस्मि गाममज्झस्मि ।
डिम्भत्तणस्स दियद्वा य णं कया जरयदियह व्व ॥ ३ ॥
- 662) संकुट्टयकंपिरंयो ससंकिरो दिवसयलपयमग्गो ।
पलियाण लज्जमानो न गणेह अदत्तप दिचं ॥ ४ ॥

पामराः । हे पथिका बहत मार्गम् । तनुकायते रजनीति पदं पदं प्रति
योज्यम् ॥ ६५८ ॥

659) [तावद्धनरुद्धिस्तावत्सुन्दरत्वं तावद्द्विदग्धता लोके । यावत्त-
रुणीजनकटुकत्त्वानि न खलु भवन्ति पलितानि ॥] ॥ ६५९ ॥

660) [न तथा लोके कटाक्षिते न खलु जल्पितं तथैव । यथा यथा
तरुणीजनलोचनेषु शीर्षे पतत्सु ॥] न तथा लोके कटाक्षितेन न खलु
जल्पितं तथा, यथा तरुणीजनलोचनेषु शीर्षे पतताम् ॥ ६६० ॥

661) [रमितं यथेप्सितं धूलीधवले ग्राममध्ये । डिम्भत्वस्य दिव-
साश्च ननु कृता जरादिवसा इव ॥] डिम्भत्वस्य दिवसा ननु कृता जर-
दिवसैः^२ (? जरादिवसा इव) । धूलिधवले ग्राममध्ये यथेप्सितं रमितं
क्रीडितम् ॥ ६६१ ॥

662) [संकुचितकम्पनशीलाङ्गः शङ्कनशीलो दत्तसकलपदमार्गः ।
पलितेभ्यो लज्जमानो न गणयति अतीते दत्तम् ॥] संकुचितकम्पनशीलाङ्गः,
शङ्कनशीलो^३, दत्तसकलपदमार्गः पलितेभ्यो लज्जमानो न गणयति । अयि
इति आमन्त्रणे । दत्तमिति न गणयति ॥ ६६२ ॥

1 G omits जह्

2 I जरादिवसैः

3 I संकुट्टनखोद्यः

१८२

वज्रालङ्कार

[663 : ७२.५-

- 663) वग्महमक्षणदिव्योसहोऽङ्गं च कुणह जरराओ ।
पेच्छह निदुहुरदियओ पण्हि सेवेह तं कामो ॥ ५ ॥
- 664) उज्जसु विसयं परिहरसु दुक्कयं कुणसु नियमणे घम्मं ।
ठाऊण कणमूले इहं सिट्ठं व पल्लिण ॥ ६ ॥
- 665) जीयं जलबिंदुसमं उप्पज्झइ जीव्वणं सह जरार ।
दियहा दियहेहि समा न हुंति किं निदुहुरो लोओ ॥ ७ ॥
- 666) वरिससयं नरआऊ तस्स वि अज्जेण हुंति राईओ ।
अज्जस्स य अज्जयरं हरह जरा बालभाओ य ॥ ८ ॥
- 667) को एत्थ सया सुहिओ कस्स व लच्छी थिराह पेम्माहं ।
कस्स व न होह पल्लियं मण को न हु खेहिओ विधिणा ॥ ९ ॥

663) [मन्मथमक्षणदिव्यौषध्याङ्गं च करोति जरारानः । प्रेक्ष्यं निष्ठुरद्वय इदानीं सेवते तं कामः ॥ ६६३ ॥]

664) [उज्ज विषयं परिहर दुष्कृतं कुरु निजमनसि धर्मम् । स्थित्वा कर्णमूल इष्टं कथितमिव पलितेन ॥] कर्णमूले स्थित्वा, इष्टं कथितमिव पलितेन वार्द्धकेन । इति कथम् । विषयम् उज्ज त्यज, दुष्कृतं परिहर परित्यज, निजमनसि धर्मं कुरु । इति कर्णमूले लभित्वा कथितमिव । पूर्वं हि जरा कर्णमूल एव समागच्छति ॥ ६६४ ॥

665) [जीवितं जलबिन्दुसममुत्पद्यते यौवनं सह जरया । दिवसा दिवसैः समा न भवन्ति, किं निष्ठुरो लोकः ॥] जीवितं जलबिन्दुसममुत्पद्यते यौवनं जरया समम् । दिवसा दिवसैः समा न भवन्ति । किं लोको निष्ठुरः ॥ ६६५ ॥

666) [वर्षशतं नरायुस्तस्याप्यर्धेन भवन्ति रात्रयः । अर्धस्य चार्धतरं हरति जरा बालभावश्च ॥] वर्षशतं नरायुस्तस्याप्यर्धेन भवन्ति रात्रयः । अर्धस्यार्धतरं हरति जरा बालभावश्च ॥ ६६६ ॥

667) [कोऽत्र सदा सुखितः कस्य वा लक्ष्मीः स्थिराणि प्रेमाणि । कस्य वा न भवति पलितं मण को न खलु खण्डितो विधिना ॥] कोऽत्र जगति सदा सुखितः, कस्य लक्ष्मीः स्थिरा, कस्य प्रेमाणि स्थिराणि । कस्य च न भवति पलितं, मण कः खलु न खण्डितो विधिना ॥ ६६७ ॥

-671 : ७४.१]

महिलावज्जा

१८३

७३. महिलावज्जा [महिलापद्धतिः]

- 668) गह्वरियं वैश्वरियं ताराचरियं चराचरे चरियं ।
जाणति सकलचरियं महिलाचरियं न याणति' ॥ १ ॥
- 669) बहुकूटकपटभृता मायारूपेण रंजयन् हृदयम् ।
महिलाय सग्भावं अज्ज वि बहवो न याणति' ॥ २ ॥
- 670) धेप्पइ मच्छाण पप आयाते पक्षिणो य एयमगो ।
एकं नवरि न धेप्पइ दुल्लभं कामिणीहृदयम् ॥ ३ ॥

७४. पुश्चकयकम्मवज्जा [पूर्वकृतकर्मपद्धतिः]

- 671) इह लोके चियं दीसइ सगो नरओ य किं परत्तेण ।
धनविलसिषाण सगो नरओ दालिहियंजणाणं ॥ १ ॥

~~~~~

668) [ग्रहचरितं देवचरितं ताराचरितं चराचरे चरितम् ।
जानन्ति सकलचरितं महिलाचरितं न जानन्ति ॥] ग्रहचरित्रं,
देवचरित्रं, ताराचरित्रं, चराचरचरित्रं, जानन्ति सकलचरित्रं, महिलाचरित्रं
न जानन्ति बुधाः ॥ ६६८ ॥

669) [बहुकूटकपटभृता मायारूपेण रंजयति हृदयम् । महिलायाः
सद्भावमद्यापि बहवो न जानन्ति ॥ ६६९ ॥]

670) [गृह्यते मत्स्यानां पयस्याकाशे पक्षिणश्च पदमार्गः । एकं
केवलं न गृह्यते दुर्लभं कामिनीहृदयम् ॥] गृह्यते मत्स्यानां पदमार्गः ।
वत्र । पयसि जले । तथा पक्षिणः पदमार्ग आकाशे गगने गृह्यते । एकं न
परं गृह्यते । किं तत् । दुर्लभं कामिनीहृदयम् । जलचरस्य मत्स्यस्य पयसि
चरणविक्षेपोऽपि, आकाशे पक्षिणोऽपि प्रहीतुं शक्यते । न पुनः कूटकपट-
चित्तायाः वियो हृदयम् ॥ ६७० ॥

671) [इह लोक एव दृश्यते स्वर्गो नरकश्च किं परलोकेन । धन-
विलसितानां स्वर्गो नरको दरिद्रजनानाम् ॥] इह लोक एव दृश्यते स्वर्गो
नरकश्च किं परत्तेण । कथं, तदेव दर्शयति । धनविलसनशीलानां स्वर्गो,
दारिद्र्यमुद्रितजनानां नरकः । ये धनिनो धर्मादिषु पदार्थेषु धनं नियुज्यते

1 I जाणति

2 G दालिहियं

१८४

वज्रालङ्गं

[672 : ७४, २-

- 672) विहङ्गति सुया विहङ्गति बंधवा विहङ्गे संचिओ अत्थो ।
एकं नवरि न विहङ्गइ नरस्स पुव्वञ्चयं कम्मं ॥ २ ॥
- 673) अवहरइ जं न विहियं जं विहियं तं पुणो न नासेइ ।
अइणित्तो नवरि विद्दी सित्थं पि न वड्डिउं देइ ॥ ३ ॥
- 674) जं चिय विहिणा लिहियं तं चिय परिणमइ सयललोयस्स ।
इय जाणिऊण धीरा विधुरे वि न कायरा हुंति ॥ ४ ॥
- 675) पाविज्जइ जत्थ सुहं पाविज्जइ मरणबंधणं जत्थ ।
तेण तहिं चिय निज्जइ नियकम्मगलत्थिओ जीवो ॥ ५ ॥

त एव स्वर्गिणः । ये च प्रत्यहं देहीत्यक्षरवदनचुंचवस्त एव नारकिकाः ।
स्वर्गनरकौ हि नामरूपिणौ ॥ ६७१ ॥

672) [विघटन्ते सुता विघटन्ते बान्धवा विघटन्ते संचितोऽर्थः ।
एकं केवलं न विघटन्ते नरस्य पूर्वकृतं कर्म ॥] विघटन्ते सुता, विघटन्ते
बान्धवा, विघटन्ते संचितोऽप्यर्थो, नवरि केवलम् एकं पूर्वकृतं कर्म नरस्य
न विघटन्ते ॥ ६७२ ॥

673) [अपहरति यत्र विहितं यद्विहितं तत्पुनर्न नाशयति ।
अतिनिपुणः केवलं विधिः सिक्थमपि न वर्धितुं ददाति ॥] विधिर्यन्न कृतं
तत्रापहरति (? विधिर्यन्न कृतं तदपहरति) । यत् कृतं तत् पुनर्न नाश-
यति । अत एवातिनिपुणः सिक्थमपि वर्धितुं न ददाति ॥ ६७३ ॥

674) [यदेव विधिना लिखितं तदेव परिणमति सकललोकस्य ।
इति ज्ञात्वा धीरा विधुरेऽपि न कातरा भवन्ति ॥] यदेव विधिना पूर्व-
कृतकर्मणा लिखितं तदेव परिणमति सकललोकस्य, इति ज्ञात्वा धीरा विधु-
रेऽपि न कातरा भवन्ति ॥ ६७४ ॥

675) [प्राप्यते यत्र सुखं प्राप्यते मरणबन्धनं यत्र । तेन तत्रैव
नीयते निजकर्मगलहस्तितो जीवः ॥] यत्र सुखं प्राप्यते यत्र मरणबन्धनं
प्राप्यते तेन तत्रैव निजकर्मणा गलहस्तितो नीयते । यत्र मरणं भवति तत्र
किं कोऽपि याति । परं निजकर्मणा बलात्कारेण अवशः संस्तत्रैव
नीयते ॥ ६७५ ॥

~679: ७५.२]

ठाणवज्जा

१८५

- 676) ता किं मण्ण किं चित्तिण किं जूरिण बहुण ।
जइ सो खेव विर्यंभइ पुव्वकओ पुण्णपरिणामो ॥ ६ ॥
- 677) को दाऊण समत्थो को वा हरिऊण जस्स जं विहियं ।
परिणमइ फलं पुत्तय पुव्वक्कमाणुसारेण ॥ ७ ॥

७५. ठाणवज्जा [स्थानपद्धतिः]

- 678) रायंगणम्मि परिसंठियस्स जह कुंजरस्स माहण्यं ।
विंझसिहरम्मि न तद्वा ठाणेषु गुणा विसट्ठंति ॥ १ ॥
- 679) अज्झाकबोलपरिसंठियस्स जह चंदणस्स माहण्यं ।
मलयसिहरे वि न तद्वा ठाणेषु गुणा विसट्ठंति ॥ २ ॥

~~~~~

676) [तत् किं भयेन किं चिन्तितेन किं खिन्नेन बहुना ।
यदि स एव विजृम्भते पूर्वकृतः पुण्यपरिणामः ॥] ततः किं भयेन, किं
चिन्तितेन, किं खिन्नेन बहुना, यदि पूर्वपुण्यपापकृतः^२ परिणामो विजृम्भते
स एव ॥ ६७६ ॥

677) [को दातुं समर्थः को वा हतुं यस्य यद्विहितम् । परिण-
मति फलं पुत्रक पूर्वकर्मानुसारेण ॥] यस्य यद्विहितं तत् को वा दातुं
वा हतुं समर्थः । हे पुत्रक पूर्वकर्मानुसारेण फलं परिणमति ॥ ६७७ ॥

678) [राजाङ्गणे परिसंस्थितस्य यथा कुञ्जरस्य माहात्म्यम् ।
विन्ध्यशिखरे न तथा स्थानेषु गुणाः प्रसरन्ति ॥] राजाङ्गणे परिसंस्थितस्य
कुञ्जरस्य यथा माहात्म्यं तथा विन्ध्यशिखरे न । यत्रोत्पन्नं वस्तु तत्र तथा न
शोभते यथान्यत्र स्थाने शोभतेतराम् । अत एव स्थानेष्वधिकेषु गुणा
विसट्ठंति विघटन्ते ॥ ६७८ ॥

679) [प्रौढयुवतिकपोलपरिसंस्थितस्य यथा चन्दनस्य माहात्म्यम् ।
मलयशिखरेऽपि न तथा स्थानेषु गुणाः प्रसरन्ति ॥] प्रौढयुवतीकपोल-
स्थितस्य श्रीचन्दनस्य यथा माहात्म्यं, तथा गल्याचलशिखरे न । स्थानेषु
गुणा विघटन्ते विजृम्भन्ते ॥ ६७९ ॥

1 C विवड्धति

2 I पूर्वकृतः पुण्यकृतः पुण्यपरिणामः

३८६

षज्जालगं

[680 : ७५३-

- 680) वरतरुणिनयनपरिसंस्थितस्य यथा कज्जलस्य माह्व्यं ।
दीपशिखरे वि न तथा ठाणेषु गुणा विसृजति ॥ ३ ॥
- 681) केशाणं न्तनद्वठकुराणं वधूयाणं वधूयणे तद् य ।
यणयाणं ठाणचुक्काणं मामि को आयरं कुणइ ॥ ४ ॥
- 682) ठाणं न मुयइ धीरो ठक्कुरसंघस्स दुट्ठवर्गस्स ।
ठंतं पि' देइ जुज्झं ठाणे ठाणे अस्सं लहइ ॥ ५ ॥
- 683) गह्विविमुक्का तेयं जणति' सामाज्जो नरिंदाणं ।
इंढो तद् च्चिय द्विय आमूलं हणइ टंकारो ॥ ६ ॥
- 684) उदधिवडवानलाणं परोप्पकल्हवणसोसणमणाणं ।
अमुणियमज्झपज्जलणाणं वदपरो जिणइ जियलोए ॥ ७ ॥

680) [वरतरुणीनयनपरिसंस्थितस्य यथा कज्जलस्य माह्व्यम् । दीपशिखरेऽपि न तथा स्थानेषु गुणाः प्रसरन्ति ॥] वरतरुणीनयनस्थितस्य कज्जलस्य यथा माह्व्यं, तथा न दीपशिखरे । स्थानेषु गुणा विजृम्भन्ते ॥ ६८० ॥

681) [केशानां दन्तनखठकुराणां वधूकानां वधूजने तथा च । स्तनानां स्थानभ्रष्टानां सखि क आदरं करोति ॥] हे मामि सखि, केशानां, दन्तानां, नखानां, ठकुराणां वधूनां वधूजने (? वधूजने) तथा च स्तनानां सर्वेषामपि स्थानभ्रष्टानां को नामादरं करोति । अपि तु न कोऽपि ॥ ६८१ ॥

682) [स्थानं न मुञ्चति धीरष्ठकुरसंघस्य दुष्टवर्गस्य । तिष्ठदपि ददाति युद्धं स्थाने स्थाने यशो लभते ॥] धीरः स्थानं न मुञ्चति । कस्य । ठकुरसंघस्य दुष्टवर्गस्य । तिष्ठदपि युद्धं ददाति, स्थाने स्थाने यशो लभते ॥ ६८२ ॥

683) [गृहीतविमुक्तास्तेजो जनयन्ति सामाजिका नरेन्द्राणाम् । दण्डस्तथैव स्थित आमूलं हन्ति टणत्कारः ॥ ६८३ ॥]

684) [उदधिवडवानल्योः परस्परनिर्वापणशोषणमनसोः । अज्ञात-मध्यप्रवृत्तनयोर्व्यतिकरो जयति जीवलोके ॥ ६८४ ॥]

1 G तिष्ठं पि

2 I विजति

-688 : ७६.४]

गुणवज्जा

१८०

७६. गुणवज्जा [गुणपद्धतिः]

- (685) जइ नत्थि गुणा ता किं कुलेण गुणिणो कुलेण न हु कज्जं ।
कुलमकलंकं गुणवज्जियाण गरुयं चिय कलंकं ॥ १ ॥
- (686) गुणहीणा जे पुरिसा कुलेण गव्वं वहन्ति ते मूढा ।
वंसुत्पन्नो वि धनु गुणरहितं नत्थि टंकारो ॥ २ ॥
- (687) जन्मन्तरं न गरुयं गरुयं पुरिसस्स गुणगणारोहणं ।
मुक्ताफलं हि गरुयं न हु गरुयं सिप्पिसंपुडयं ॥ ३ ॥
- (688) खरफरुखं सिप्पिउडं रयणं तं होइ जं अणग्घेयं ।
आईइ किं व किज्जइ गुणोदे दोसा फुसिज्जंति ॥ ४ ॥

685) [यदि न सन्ति गुणास्तत् किं कुलेन, गुणिनः कुलेन न खलु कार्यम् । कुलमकलङ्कं गुणवर्जितानां गुरुक एव कलङ्कः ॥] यदि न सन्ति गुणास्ततः किं कुलेन । गुणिनो गुणवदः कुलेन न खलु कार्यम् । गुणवर्जितानां नराणाम् अकलङ्कमपि कुञ्चं गुरुनरः कलङ्कः । निर्गुणस्य कुलीनस्यापि कुलं कलङ्काय भवतीत्यर्थः ॥ ६८५ ॥

686) [गुणहीना ये पुरुषाः कुलेन गर्वं वहन्ति ते मूढाः । वंशोत्पन्नमपि धनुः गुणरहितं नास्ति टणत्कारः ॥] गुणहीना ये पुरुषाः कुलेन “ अहं कुलीनोऽस्मि ” इति गर्वं वहन्ति ते मूढा मूर्खाः । कथमेवं ज्ञायत इत्याह । तदेव पश्य । वंशोत्पन्नेऽपि धनुषि गुणरहिते नास्ति टणत्कारः । यद्यपि कुलोत्पन्नस्तथापि गुणरहितस्तृणाय भवति । यथा गुणरहितं धनुः पित्रनादतिरिच्यते (?) ॥ ६८६ ॥

687) [जन्मान्तरं न गुरु गुरु पुरुषस्य गुणगणारोहणम् । मुक्ताफलं हि गुरु न खलु गुरु शुक्तिसंपुटकम् ॥] जन्मान्तरं न गुरु, पुरुषस्य गुणगणारोहणं गुरु । अनुमेवार्थमर्थान्तरेण विवृणोति । मुक्ताफलं स्फुटं गुरु, न पुनस्तदुत्पत्तिस्थानं शुक्तिसंपुटकम् ॥ ६८७ ॥

688) [खरफरुखं शुक्तिपुटं रत्नं तद्भवति यदनर्थम् । जात्या किमिव क्रियते गुणैर्दोषाः प्रोञ्जयन्ते ॥] अतिशयेन परुषं शुक्तिपुटं

१८८

वज्जालगां

[689 : ७६, ५-

- 689) जं जाणइ भणइ जणो गुणाण विहवाण अंतरं मखं ।
लब्भइ गुणेहि विहवो विहवेहि गुणा न वेप्पंति ॥ ५ ॥
- 690) ठाणं गुणेहि लब्भइ ता गुणमहणं अवस्स कायव्वं ।
हारो वि नेय पावइ गुणरहिओ तरुणिथणवट्ठं ॥ ६ ॥
- 691) पासपरिसेठिओ बि हु गुणहीणे किं करेइ गुणवंतो ।
जायंघयस्स दीवो हत्थकओ निष्फलो च्चेय ॥ ७ ॥
- 692) परल्लेयनयाणं पि हु पच्छत्ताओ न ताण पुरिसाणं ।
जाण गुणुच्छाहेणं जियंति वंसे समुप्पन्ना ॥ ८ ॥

भवति । तदुत्पन्नं च रत्नं च तद्वति यदनर्थम्' । जाल्या किमिव क्रियते,
गुणैर्दोषाः प्रोज्झन्ते ॥ ६८८ ॥

689) [यज्जानाति भणति जनो गुणानां विभवानामन्तरं गुरुकम् ।
लभ्यते गुणैर्विभवो विभवैर्गुणा न गृह्यन्ते ॥] यज्जानाति भणति जनो
गुणानां विभवानां च महदन्तरम् । विभवो गुणैर्लभ्यते, विभवेन गुणा न
गृह्यन्ते, न लभ्यन्त इति ॥ ६८९ ॥

690) [स्थानं गुणैर्लभ्यते तद्गुणग्रहणमवश्यं कर्तव्यम् । हारोऽपि
नैव प्राप्नोति गुणरहितस्तरुणीस्तनपट्टम् ॥] स्थानं गुणैर्लभ्यते, ततो
गुणग्रहणमवश्यमेव कर्तव्यम् । एतदेव दृष्टान्तेनोपोद्बल्यति । हारोऽपि
—आस्तां तावत् सचेतनः पुरुषः—नैव प्राप्नोति गुणरहितस्तरुणी-
स्तनपट्टम् ॥ ६९० ॥

691) [पार्श्वपरिसंस्थितोऽपि खलु गुणहीने किं करोति गुणवान् ।
जात्यन्धकस्य दीपो हस्तकृतो निष्फल एव ॥] पार्श्वे परिसंस्थितोऽपि
गुणहीने किं करोति गुणवान् । जात्यन्धस्य दीपो हस्तकृतो निष्फल
एव ॥ ६९१ ॥

692) [परलोकगतानामपि खलु पश्चात्तापो न तेषां पुरुषाणाम् ।
येषां गुणोत्साहेन जीवन्ति वंशे समुत्पन्नाः ॥] येषां गुणोत्साहेन कुलोत्पन्ना
अपि पुरुषा जीवन्ति, तेषां पुरुषाणां परलोकगतानामपि खलु न पश्चात्तापः ।

६९६ : ७७.४]

गुणणिदावज्जा

१८९

७७. गुणणिदावज्जा [गुणनिन्दापद्धतिः]

- 693) मुक्ताहलं व पद्दुणो गुणिणो किं करइ वेहरहियस्स ।
जत्थ न पविसइ सुई तत्थ गुणा बाहिर उच्चय ॥ १ ॥
- 694) प्रियकेलिसंगमोत्सारिण हारेण चित्तिं पयं ।
अवसररहिया गुणवतया वि दूरे धरिजंति ॥ २ ॥
- 695) ता निग्गुण च्चिय वरं पद्दुणवल्लभेण जाण परिओसो ।
गुणिणो गुणानुरूपं फलमलममना कलिस्सन्ति ॥ ३ ॥
- 696) निग्गुण गुणेहि नियणिग्गुणत्तणं देहि अग्ग सुद्धीप ।
कलिकाले किं कोरइ गुणेहि पद्दुणो न धेप्पंति ॥ ४ ॥

ये गुणवन्तस्ते मृता अपि जीवन्ति । अहो धन्या एते पुरुषा येषां पूर्वजा
गुणगणालंकृता अभूवन्ति ॥ ६९२ ॥

693) [मुक्ताफलमिव प्रभोर्गुणिनः किं करोति वेधरहितस्य ।
यत्र न प्रविशति सूची तत्र गुणा बहिरेव ॥] वेधरहितस्य प्रभोर्गुणिनः
किं कुर्वन्ति (? करोति) यथा मुक्ताफलस्य वेधरहितस्य । यत्र न प्रवि-
शति सूची तत्र गुणा बहिरेव ॥ ६९३ ॥

694) [प्रियकेलिसंगमोत्सारितेन हारेण चिन्तितमेतत् । अवसर-
रहिता गुणवन्तोऽपि दूरे ध्रियन्ते ॥] प्रियकेलिसंगमे सुरतकीडाप्रस्तावे
उत्सारितेन हारेण चिन्तितम् । किमित्याह । अवसररहिता गुणवन्तोऽपि
दूरे ध्रियन्ते । यद्येवं नास्ति तर्हि कथं यैरस्माभिस्तरुणीकुचकलशयोर्मूषा
जनिता ते वयमपि गुणिनो दूरे ध्रियामहे ॥ ६९४ ॥

695) [तन्निर्गुणा एव वरं प्रमुनवल्लभेन येषां परितोषः । गुणिनो
गुणानुरूपं फलमलममानाः क्षिप्स्यन्ति ॥] ततो निर्गुणा एव वरं प्रधानं,
येषां निर्गुणानां प्रमुनवल्लभेन परितोषः । गुणिनः पुनर्गुणानुरूपं फल-
मलममानाः क्षिप्स्यन्ति ॥ ६९५ ॥

696) [निर्गुण गुणैर्निजनिर्गुणत्वं देह्यस्यम्यं विनिमयेन । कलि-
काले किं क्रियते गुणैः प्रभवो न गृह्यन्ते ॥] हे निर्गुण गुणैर्निजनिर्गुणत्व-

१९०

वज्रालङ्कार

[697 : ७७.५-

697) सव्वत्तो वसइ घरा संति नरिदा गुणा वि अग्घंति ।
ता कि सहंति गुणिजो अणायरं अत्थवत्ताणं ॥ ५ ॥

७८. गुणसलाहावज्जा [गुणश्लाघापद्धतिः]

698) जस्स न गेण्हंति गुणा सुयणा गोद्वीसु रणमुहे सुद्धा ।
निजज्जणणिजोष्वणुस्सरणेण किं तेण जाएण ॥ १ ॥

699) किं तेण जाएण वि पुरिसे^० पयपूरणे वि असमत्थे^० ।
जेण न जसेण भरियं सरि व्य भुवणंतरं सयले ॥ २ ॥

700) वेस्से नामे नगरे रायपहे तियच्चउक्कमगे वा ।
जस्स न पसरइ किंती धिरत्थु किं तेण जाएण ॥ ३ ॥

701) किं तेण जाएण व किं वा पसयच्छि तेण व गएण ।
जस्स कए रणरणयं नगरे न घराघरं होइ ॥ ४ ॥

मत्सम्यं देहि । कया । सङ्गीतं द्रव्यविनिमयेन । यतः कलिकाले किं
क्रियते, गुणैः प्रभवो न गृह्यन्ते ॥ ६९६ ॥

697) [सर्वतो वसति घरा संति नरेन्द्रा गुणा अप्यर्घन्ति ।
तत् किं सहन्ते गुणिनोऽनादरमर्थवताम् ॥] सर्वतो घरा वसति, नरेन्द्राः
सन्ति, गुणा अप्यर्घ्यन्ते । ततः किं सहन्ते गुणिनोऽनादरमर्थवताम् ।
यदि सर्वत्र वासः, सर्वत्र नरेन्द्राः, सर्वत्र गुणाः पूज्यन्ते ॥ ६९७ ॥

698) [यस्य न गृह्यन्ति गुणान् मुजना गोष्ठीषु रणमुखे सुभटाः ।
निजजननीयौवनोच्छेदकेन किं तेन जातेन ॥ ६९८ ॥]

699) [किं तेन जातेनापि पुरुषेण पदपूरणेऽप्यसमर्थेन । येन न
यशसा भृतं सरिद्धद् भुवनान्तरं सकलम् ॥] किं तेन जातेनापि पुरुषेण
पदपूरणेऽप्यसमर्थेन, येन यशसा सकलं सरिद्धद् भुवनान्तरं न
भृतम् ॥ ६९९ ॥

700) [देशे ग्रामे नगरे राजपथे त्रिकचतुष्कमार्गे वा । यस्य न
प्रसरति कीर्तिर्धिगस्तु किं तेन जातेन ॥ ७०० ॥]

701) [किं तेनागतेन वा किं वा प्रस्ताक्षि तेन वा गतेन । यस्य
कृते रणरणको नगरे न गृहे गृहे भवति ॥] किं तेनागतेन वा किं वा

-705 : ७९, ४]

पुरिसर्णिदावज्जा

१९१

७९. पुरिसर्णिदावज्जा [पुरुषनिन्दापद्धतिः]

- 702) उद्धं वच्चन्ति बहो वयंति मूलंकुरं च भुवणम्मि ।
विज्जाहियए कसो कुलाहि पुरिसा समुप्पणा ॥ १ ॥
- 703) नियकम्मोहि वि नीयं उच्चं पुरिसा लहंति संठाणं ।
सुरमंदिरकूपरा उद्धंमुहा य वच्चन्ति ॥ २ ॥
- 704) एकम्मि कुले एकम्मि मंदिरे' एककुक्षिसंभूया ।
एको नरसयसामी अहो एकस्स असमत्थो ॥ ३ ॥
- 705) सज्जनसलाहणिज्जे पयम्मि अप्पा न ठाविओ जेहिं ।
सुसमत्था जे न परोपकारिणो तेहि वि न किं पि' ॥ ४ ॥

प्रसूताक्षि तेन गतेन (वा) । यस्य कृते रणरणको न गृहे गृहे
भवति ॥ ७०१ ॥

702) [ऊर्ध्वं व्रजन्त्यधो व्रजन्ति मूलाहकुरा इव गुर्वने । विद्याधिके-
कुतः कुलात् पुरुषाः समुत्पन्नाः ॥] पुरुषा ऊर्ध्वं व्रजन्ति अधो व्रजन्ति मूला-
हकुरा इव भुवनतले । विद्याधिके कुतः कुलात् पुरुषाः समुत्पन्नाः ॥ ७०२ ॥

703) [निजकर्मभिरपि नीचमुच्चं पुरुषा लभन्ते संस्थानम् ।
सुरमन्दिरकूपरा ऊर्ध्वाधोमुखाश्च व्रजन्ति ॥] निजकर्मभिरेव पुरुषा
नीचमुच्चं संस्थानं लभन्ते । क इव । सुरमन्दिरकूपरा ऊर्ध्वाधोमुखा-
व्रजन्ति । कूपस्थिततुला रिक्तभृता सती नीचोच्चं स्थानं प्राप्नोति ॥ ७०३ ॥

704) [एकस्मिन् कुल एकस्मिन् मन्दिर एककुक्षिसंभूतौ । एको
नरशतस्वाम्यन्य एकस्यासमर्थः ॥] एकस्मिन् गृहे, एकस्मिन् कुले, एकस्यां
कुक्षौ समुद्भूतौ द्वौ भवतः । तन्मध्य एको नरशतस्वामी, अन्यश्चैकस्यापि
भर्तु न समर्थः ॥ ७०४ ॥

705) [सज्जनसलाहनीये पद आत्मा न स्थापितो यैः । सुसमर्था ये
न परोपकारिणस्तैरपि न किमपि ॥] सज्जनसलाहनीये पद आत्मा यैर्नारो-
पितस्तैः किमपि प्रयोजनं नास्ति । ते निरर्थका इत्यर्थः । न केवलमेते ।
सुष्ठु समर्था अपि ये न परोपकारिणो भवन्ति, तैश्चापि किम् । परोपकारं

1 G, [एकम्मि वरे एकम्मि कुले

2 G किं वि

१९२

वज्रजालगा

[706 : ८०.१-

८०. कमलवज्रा [कमलपद्धतिः]

- 706) हिङ्गकयकंठयानं पयडियकोसाण मित्तसमुद्धानं ।
मामि गुणवंतयाणं कइ कमले वसउ न हु कमला ॥ १ ॥
- 707) अधन्नलंगकयपत्तपरियणे निहयगुरुजडाजाले ।
मित्तालोयणसुद्धि कइ कमले वसउ न हु कमला ॥ २ ॥
- 708) पयडियकोसगुणङ्गे तह य कुलीणे सुपत्तपरिवारे ।
एवंविहे वसंती कमले कमले कयथा सि ॥ ३ ॥
- 709) जडसंवाहियकरुसत्तणस्स निण्हवियणिपगुणोद्धस्स ।
रे कमल तुज्झ कमला निवसइ रत्ताण पत्ताण ॥ ४ ॥

कर्तृफलं कर्माणा ये न कुर्वन्ति (परोपकारं) तैरपि न किमपि ।
तेषामजननिरेव भवतु ॥ ७०५ ॥

706) [अधःकृतकण्टकानां प्रकटितकोशानां मित्रसंमुखानाम् ।
सखि गुणवतां कथं कमले वसतु न खलु कमला ॥] अधःकृतकण्टकानां
प्रकटितकोशानां — कोशोऽत्र कमलान्तर्वर्तिनी कर्णिका — सूर्यसंमुखानां
गुणवतां, हे मामि सखि, एवंविधे कमले कथं कमला न वसति । अपि तु
वसत्येव । अयमर्थः । अधःकृतदुर्जने, प्रकटितमाण्डागारे, सुदृढसंमुखे
गुणवति पुंसि कथं न श्रीवसति । अपि त्वलंकरोत्येव ॥ ७०६ ॥

707) [अन्योन्यलम्बकृतपत्र (पात्र) परिजने निहतगुरुजटाजाले ।
मित्रालोकनसुखिते कथं कमले वसतु न खलु कमला ॥ ७०७ ॥]

708) [प्रकटितकोशगुणाढ्ये तथा च कुलीने सुपत्रपरिवारे । एवं-
विधे वसन्ती कमले कमले कृतार्थीसि ॥] प्रकटितकोशगुणाढ्ये तथा च
कुलीने पृथ्वीलीने सुपत्रपरिवारे, एवंविधे कमले वसन्ती हे कमले लक्ष्मि
कृतार्थीसि ॥ ७०८ ॥

709) [जडसंवाहितपरुषत्वस्य निद्रुतगुणौघस्य । रे कमल तव
कमला निवसति रत्तानां पत्राणाम् ॥ ७०९ ॥]

1 C, G, I Laber अज्ञात

-710: ८१.१]

कमलपञ्चा

१९३

710) जइ पलहिगुणा परछिदछायणे' तह नु कमल जइ तुज्झ ।
ता इह सयले छोप का उवमा तव ठविज्जंति ॥ ५ ॥

८१. कमलणिवाक्ज्जा (कमलनिन्दापद्यतिः)

711) अलियाळावे वियसंत कमल कलिओ सि रायहंसैदि ।
ता सुंदरं न होही तुज्झ फलं कालपरिणामे ॥ १ ॥

712) अपणं परं न जानासि नूनं सगुणो सि लच्छिपरियरिओ ।
उज्जलसमुहो पेच्छह ता वयणं पि हु न ठावेइ ॥ २ ॥

713) लच्छीप परिगहिया उड्डुमुहा जइ न हुंति ता पेच्छ ।
जेहि चिय उड्डुविया तं न्चिय नालं न पेच्छंति ॥ ३ ॥

710) [यथा कर्पासगुणाः परच्छिद्राच्छादने तथा नु कमल यदि तव । तद् इह सकले लोके का उपमास्तव स्थाप्यन्ते ॥] यथा पलहिगुणा कर्पासगुणाः परच्छिद्राच्छादने, तथा अहो यदि तव भवन्ति, तत इह अस्मिन् सकले लोके का उपमास्तव स्थाप्यन्ते । अपि तु सर्वोपमापात्रं भवसि ॥ ७१० ॥

711) [अल्याळापे विकसत् कमल कलितमसि राजहंसैः । तत् सुन्दरं न भविष्यति तव फलं कालपरिणामे ॥] अल्याळापे विकसद्धे कमल कलितोऽसि (? कलितमसि) राजहंसैः । ततस्तव फलं परिणामे काल-परिणामे सुन्दरं न भविष्यति ॥ ७११ ॥

712) [आत्मानं परं न जानासि नूनं सगुणोऽसि लक्ष्मीपरिचरितः । उज्ज्वलसंमुखः प्रेक्षध्वं तद्वदनमपि खलु न स्थापयति ॥] आत्मानं परं च न जानीषे । नूनं सगुणोऽसि लक्ष्म्या परिकरितः । उज्ज्वलसंमुखः (? उज्ज्वलसंमुखः) पश्यत, तद्वदनमपि न खलु स्थापयसि ॥ ७१२ ॥

713) [लक्ष्म्या परिगृहीता उर्ध्वमुखा यदि न भवन्ति तत्प्रेक्षस्व । यैरेवोर्ध्वीकृतानि तान्येव नालानि न प्रेक्षन्ते ॥] हे पंकज, लक्ष्मीपरि-गृहीता यधूर्ध्वमुखा न भवन्ति ततः पश्यैतानि कमलानि यैरेवोर्ध्वीकृतानि तान्येव नालानि न पश्यन्ति ॥ ७१३ ॥

1 G परछिदछायणे

2 C, G, I अणा

बल १३

१९४

वज्रालङ्कार

[714 : ८१.४-

- 714) लच्छिणिलयस्तनुत्तानवदन गुणिनो सयाणुलम्भास्त ।
नियणालस्त वि विमुहो ता पंकज कस्त समुहो सि ॥ ४ ॥
- 715) वद्धावियकोसो जं सि कमल परिशोषितैः पत्रैः ।
अच्छुत्ता ता लच्छिषो तं विय नामं पि हारिहसि ॥ ५ ॥
- 716) मित्रो सूर्यो कृतपत्रपरिकरं लक्ष्म्यालयो कमलो ।
पयोहीनस्त सधारो केनापि न शक्तो निमिषम् ॥ ६ ॥
- 717) सरसानां सूरपरिसेस्थितानां कमलानां कीदृगुपकारः ।
उत्खातमूलानि शुष्यत्पङ्कानि कथं न संस्थापितानि ॥ ७ ॥

714) [लक्ष्मीनिलयनत्वोत्तानवदन गुणितः सदानुलम्भस्य । निज-
नालस्यापि विमुखं तत् पङ्कज कस्य समुहमसि ॥] हे पंकज, लक्ष्मी-
निलयनोत्तानवदन, गुणितः सदानुलम्भस्य, एवंविधस्य निजनालस्यापि
विमुखस्ततोऽन्यस्य कस्य समुहो भविष्यति । अपि तु न कस्यापि । यः
खलु लक्ष्म्यालङ्कितः स यथास्मीयानपि प्रति निष्फलः, स परान् प्रति कथं
सफलो भविष्यतीति ॥ ७१४ ॥

715) [वर्धितकोशं यदसि कमल परिशोषितैः पत्रैः । आस्तां
तावलक्ष्मीपदं तदेव नामापि हारयिष्यसि ॥] यद् हे कमल वर्धितकोशो-
ऽसि । कैः । परिशोषितैः पत्रैः । आस्तां तावलक्ष्मीस्थानं, तदेव नामापि
हारयिष्यसि (? हारयिष्यसि) ॥ ७१५ ॥

716) [मित्रं सूर्यः, कृतपत्रपरिकरं लक्ष्म्यालयः कमलम् । पयोहीनस्य
(पदहीनस्य) साधारः केनापि न शक्तो निमिषम् ॥] कमलस्य किञ्च सूर्यो
मित्रम् । तच्च कृतपत्रपरिग्रहम् । लक्ष्म्यालयम् (? लक्ष्म्यालयः) । पयोहीनस्य
साधारः (? साधारः) केनापि वर्तुं न शक्ते निमिषमात्रमपि ॥ ७१६ ॥

717) [सरसानां सूर्यपरिसेस्थितानां कमलानां कीदृगुपकारः ।
उत्खातमूलानि शुष्यत्पङ्कानि कथं न संस्थापितानि ॥] सरसानां सूरपरि-
सेस्थितानां कमलानां कीदृगुपकारः । जानामि यदि सूर्य उत्खातमूलानि
शुष्यत्पङ्कानि संस्थापयति ॥ ७१७ ॥

-721 : ८२.४]

हंसमाणसवज्जा

१९५

८२. हंसमाणसवज्जा (हंसमानसपद्धतिः)

- 718) छेखिज्जइ हंस सरं कत्तो वासो परस्मुहे दिव्वे ।
जाव न ठवेइ खलणे कूडवओ मत्थप पण्हि ॥ १ ॥
- 719) पढमं विय जे विगया घणागमे साधु ताण हंसाण ।
जेहि न दिहुं उच्चासनट्ठियं खलवयकुटुम्बं ॥ २ ॥
- 720) इतरविहङ्गमपपपतिच्चित्ता जस्थ पुलिणपेरंता ।
तत्थ सरे न हु जुत्तं वसियव्वं रायहंसाणं ॥ ३ ॥
- 721) विविधविहङ्गमणिवहेण मंडियं पेच्छिऊण कमलवणं ।
मुक्तं माणम्मरिण्हि माणसं रायहंसेहि ॥ ४ ॥

718) [त्यज्यते हंस सरः कुतो वासः पराद्मुखे दैवे । यावन्न स्थापयति चरणौ कूटवको मस्तक इदानीम् ॥] हे हंस सरस्त्यज्यते । यतः कुतो वासः पराद्मुखे दैवे । यावन्न स्थापयति चरणौ मस्तके कूटवक इदानीम् । अयं भावः । कश्चिन्मनस्वी क्वापि मूर्खप्रधाने ग्रामे वसन् केनचिदेवमुच्यते ॥ ७१८ ॥

719) [प्रथममेव ये विगता घनागमे साधु तेषां हंसानाम् । यैर्न दृष्टमुच्चासनस्थितं खलवककुटुम्बम् ॥] प्रथममेव ये गता मानसं घनागमे, साधु तेषां हंसानाम् । किमित्येवमुच्यते । यैर्न दृष्टं खलवककुटुम्बकम् उच्चासनस्थितम् । वरमन्यत्र गमनं विदुषां, न तु मूर्खस्य मूर्खः क्रियमाणः सत्कारो दृष्टः ॥ ७१९ ॥

720) [इतरविहङ्गमपदपट्टिचित्रिता यत्र पुलिनपर्यन्ताः । तत्र सरसि न खलु युक्तं वसितव्यं राजहंसानाम् ॥] इतरविहङ्गमपदपट्टिचित्रिता यत्र पुलिनपर्यन्ताः, तस्मिन्नेवंविधे सरसि न खलु युक्तं राजहंसानामुचितम्^१ ॥ ७२० ॥

721) [विविधविहङ्गमनिवहेन मण्डितं प्रेक्ष्य कमलवनम् । मुक्तं मानभूतैर्मनसं राजहंसैः ॥] राजहंसैर्मनसं सरो मुक्तम् । किंविशिष्टैः । मानभूतैर्मनस्त्रिभिः । किं कृत्वा । प्रेक्ष्य । किंविशिष्टम् । विविधविहङ्गमनिवहमण्डितं कमलवनम् ॥ ७२१ ॥

1 G, I विदुषः

2 I उचितम्

१९६

वज्जालम्भी

[722 : ८३.५-

८३. चक्रवायवज्जा (चक्रवाक्यस्तुतिः)

- 722) अस्त्यमिह सूर्ये जं दुःखं होइ चक्रवायस्स ।
तं होइ तुह रिऊण अहवा ताणं पि मा होइ ॥ १ ॥
- 723) भूमिगणं न चत्ता सूर्ये ददुहण चक्रवायण ।
जीयगल व्व दिन्ना मुणालिया विरहभीएण ॥ २ ॥
- 724) अग्नि व्व पउमसंडं चिय व्व नलिणी मडो व्व अप्पा णं ।
चक्रेण प्रियाविरहे मसाणसरिसं सरं दिट्ठं ॥ ३ ॥
- 725) आसासिज्जइ चक्रो जलगयपडिबिब्वंसणासाप ।
तं पि हरंति तरंगा पेच्छइ निउणत्ताणं विदिणो ॥ ४ ॥

722) [अर्धास्तमिते सूर्ये यद् दुःखं भवति चक्रवाकस्य । तद्भवतु तत्र रिपूणामथवा तेषामपि मा भवतु ॥] अर्धास्तमिते सूर्ये यद् दुःखं भवति चक्रवाकस्य, तद्भवतु तत्र रिपूणाम् अथवा तेषामपि मा भवतु । सूर्यास्तमने किल चक्रवाक्या सह वियोगप्रारम्भः । इतः परं सकलामपि रात्रिं जीवितेश्चर्या सह वियोगदुःखमनुमन्विष्यामीति चिन्तागृहीतस्य चक्रवाकस्य दुःखमिति ॥ ७२२ ॥

723) [भूमिगतं न त्यक्ता सूर्यं दृष्ट्वा चक्रवाकेण । जीवार्गलेव दत्ता मृणालिका विरहभीतेन ॥] भूमिगतं सूर्यं दृष्ट्वा विरहभीतेन चक्रवाकेण मृणालिका न त्यक्ता । तर्हि किं कृता इत्याह । जीवार्गला दत्तेव । अयमर्थः । मृणालिकां भक्षयेच्चक्रवाकः सूर्यास्तमनमालोक्य कथं प्रिया-विरहवेदनाव्यतिकरं सोढास्मीति चञ्चूस्थितामपि मृणालिकामर्गलाप्रायां जीवगमनमयादिव न सुमोचेति ॥ ७२३ ॥

724) [अग्निरिव पद्मपण्डं चित्तेव नलिनी मृतक इवात्मा खलु । चक्रेण प्रियाविरहे श्मशानसदृशं सरो दृष्टम् ॥] चक्रेण चक्रवाकेण सरः श्मशानसदृशं दृष्टम् । श्मशानसादृश्यमाह । श्मशाने किल अन्यादयो भवन्ति । अग्निरिव पद्मपण्डं, चित्तेव नलिनी, मृतकमिव आत्मानं (? मृतक इव आत्मा) । दृष्टमिति सर्वत्र संबध्यते ॥ ७२४ ॥

725) [आश्वास्यते चक्रो जलगतप्रतिबिम्बदर्शनाशया । तामपि हरन्ति तरङ्गाः प्रेक्षन् निपुणत्वं विधेः ॥] आश्वास्यते चक्रो जलगत-

728: ८४.१]

चंदणवज्जा

१९७

- 726) आसंति संगमासा गमंति रयणि सुद्वेण चक्राया ।
दिवहा न य हुति विजोयकायरा कह नु धोलंति ॥ ५ ॥
- 727) अलिये जंयेइ जणो जं पेम्मं होइ अत्थलोहेण ।
सेवालजीवियाणं कओ धणं चक्कवायाणं ॥ ६ ॥

८४. चंदणवज्जा (चन्दनपद्धतिः)

- 728) सुसिण्ण निहसिण्ण वि तह कह वि हु चंदणेण महमहिंयं ।
सरसा वि कुसुममाला जह जाया परिमलविलक्खा ॥ १ ॥

प्रतिबिम्बदर्शनाशया, तानपि हरन्ति तरङ्गाः कल्लोलाः । अत एव पश्यत
निपुणत्वं विद्येः । चक्रवाकः किल 'इयं मम प्राणवल्लभा' इति स्वकीयं
प्रतिबिम्बं जलस्थितमवलोक्य उद्विग्नसीत् । तत्रापि हतविधिपरिणामेन^१
तदात्मप्रतिबिम्बम् अम्बुनि गतम् ऊर्मय एव विनाशयन्ति ॥ ७२५ ॥

726) [आसते संगमाशया गमयन्ति रजनीं सुखेन चक्रवाकाः ।
दिवसा न च भवन्ति वियोगकातराः कथं नु व्यतिक्रामन्ति ॥] चक्र-
वाकाः संगमाशया आसते, रजनीं गमयन्ति सुखेन, दिवसा न च भवन्ति
वियोगकातराः कथम् नु अतिक्रामन्ति ॥ ७२६ ॥

727) [अलीकं जल्पति जनो यत् प्रेम भवत्यर्थलोभेन । शैवाल-
जीविकानां कुतो धनं चक्रवाकाणाम् ॥] जनोऽलीकं मृषा जल्पति, यत्
प्रेम अर्थलोभेन भवति । अर्थनिमित्तं स्नेहो भवतीति यत् कथयति
तन्मृषा । तदेव दृष्टान्तेन साधयति । शैवालजीविकानां चक्रवाकाणां कुतो
धनम् ॥ ७२७ ॥

728) [शोषितेन निघर्षितेनापि तथा कथमपि खलु चन्दनेन
प्रसृतम् । सरसापि कुसुममाला यथा जाता परिमलविलक्खा ॥]
तथा कथमपि चन्दनेन महमहितम् । किंविशिष्टेन । शोषितेन निघर्षिते-
नापि । यथा सरसापि सुगन्धापि कुसुममाला पुष्पस्रक् परिमलविलक्खा
जाता ॥ ७२८ ॥

१ G °परिणमने, I °परिणमनेन

१९८

वज्रालङ्कार

[729 : ८४.२०]

- 729) परमुच्छेदप्रहरणेन निहसणे^१ नेय उज्जिप्तया पयई ।
चंदण संनयसीसो तेण तुमं वंदप लोओ ॥ २ ॥
- 730) उत्तमकुलेषु जन्मं तुह चंदण तरुवराण मज्झमि ।
दुज्जीह्वाण खलाण य निरुचं चिय तेण अणुरत्तो ॥ ३ ॥
- 731) एको चिय दोसो तारिसस्स चंदणद्रुमस्स विधिघट्टिओ ।
जीसे दुट्ठमुयंगा क्षणं पि पासं न मेहंति ॥ ४ ॥
- 732) बहुतरुवराण मज्जे चंदणविट्ठो भुजङ्गदोसेण ।
छिद्यते निरपराधो साधु व्व असाधुसंणेण ॥ ५ ॥

८५. वडवज्जा (वटपद्धतिः)

- 733) जाओ सि फीस पंधे अहवा जाओ सि फीस फलिओ सि ।
अह फलिओ सि महाद्रुम ता सउणविडम्बणं सहसु ॥ १ ॥

729) [परमुच्छेदप्रहरणेन निघर्षणेन नैवोज्जिता प्रकृतिः । चन्दनः
संनतशीर्षस्तेन त्वां वन्दते लोकः ॥] परमुच्छेदप्रहरणनिघर्षणैर्नैव त्यक्ताः
प्रकृतिः । हे चन्दन संनतशिरास्तेन त्वां वन्दते लोकः ॥ ७२९ ॥

730) [उत्तमकुलेषु जन्म तव चन्दन तरुवराणां मध्ये । द्विजिह्वानां
खलानां च नियमेव तेनानुरक्तः ॥] हे चन्दन तरुवराणां मध्ये तवोत्तम-
कुलेषु जन्म । द्विजिह्वानां खलानां च तेन हेतुना त्वमनुरक्तोऽसि । प्रका-
रान्तरेणोपालम्भः ॥ ७३० ॥

731) [एक एव दोषस्तादृशस्य चन्दनद्रुमस्य विधिघटितः । यस्य
दुष्टभुजङ्गाः क्षणमपि पार्श्वं न मुञ्चन्ति ॥] तादृशस्य चन्दनद्रुमस्यैक एव
दोषो विधिकृतो, यस्य दृष्टभुजङ्गाः क्षणमपि पार्श्वं न मुञ्चन्ति ॥ ७३१ ॥

732) [बहुतरुवराणां मध्ये चन्दनविट्ठो भुजङ्गदोषेण । छिद्यते
निरपराधः साधुस्त्रिवासाधुसङ्गेन ।] बहुतरुवराणां मध्ये चन्दनवृक्षो भुजङ्ग-
दोषेण छिद्यते निरपराधः साधुस्त्रिवासाधुसङ्गेन ॥ ७३२ ॥

733) [जातोऽसि कस्मात्पयि, अथवा जातोऽसि कस्मात्फलि-
तोऽसि । अयं फलितोऽसि महाद्रुम तच्छकुनविडम्बनां सहस्र ॥] हे

1 G I add : छन्दनेऽपि निघर्षणेऽपि नतशिरास्त्वम्, अतो भवन्तं लोको वन्दते ।

-737 : ८६.२]

तालवज्जा

१९९

- 734) नीरस-करीर-खरखरसंकुले विषमसमिरुदेशे ।
का होज्ज गार्ह पडियाण जं सि वडपायव न होतो ॥ २ ॥
- 735) भूमिगुणेण वडपायवस्स जइ तुंगिमा इहं होइ ।
तइ वि हु फलाण रिद्धी होसइ बीयाणुसारेण ॥ ३ ॥

८६. तालवज्जा (तालपद्धतिः)

- 736) किं ताल तुज्ज तुंगत्तणेण गयणद्धरुद्धमणेण ।
छुइजलणताविपहि वि उवहेप्पसि जं न पहिपहिं ॥ १ ॥
- 737) छायारहित्यस्स निरासयस्स दूरयरदावियफलस्स ।
दोसेहि समा जा का वि तुंगिमा तुज्ज रे ताल ॥ २ ॥

महाद्रुम किमिति पथि जातोऽसि । यदि जातस्तदा किमिति फलितोऽसि ।
अथ चेत्फलितस्तदा शकुनविडम्बनां सहस्र ॥ ७३३ ॥

734) [नीरसकरीर-खर-खदिरसंकुले विषमशमीमरुदेशे । का
मवेद्वतिः पथिकानां यदसि वटपादप न भवन् ॥] नीरसा ये करीराः
खराश्च ये खदिरास्तैः संकुले । तथा विषमाः शम्भो यत्रासौ विषमशमिः
(! विषमशमीकः) । एवंविधो यो मरुदेशस्तस्मिन् नीरसकरीरतीक्ष्णख-
दिरसंकुले विषमशमीमरुदेशे । तत्र हे वटपादप का गतिर्भवेत् पथिकानां
यदि त्वं नामविष्यः ॥ ७३४ ॥

735) [भूमिगुणेन वटपादपस्य यदि तुङ्गत्वमिह भवति । तथापि
खलु फलानामृद्धिर्भविष्यति बीजानुसारेण ॥] भूमिगुणेन वटपादपस्य यदि
तुंगिमा तुङ्गत्वं भवति, तथापि फलानामृद्धिर्बीजानुसारेण भवित्री ! यद्यपि
भूमिगुणेन वटवृक्षो ह्रस्वः संजातस्तथापि फलप्राचुर्यं तथा भविष्यति येन
सर्वेऽपि प्राणिनः सुखिता¹ भविष्यन्ति ॥ ६३५ ॥

736) [किं ताल तव तुङ्गत्वेन गगनार्धरुद्धमार्गेण । क्षुधाज्वलन-
तापितैरप्युपगृह्यसे यत्र पथिकैः ॥] हे ताल तव तुंगत्वेन किं गगनार्धरु-
द्धमार्गेण² । क्षुधाज्वलनतापितैरुपगृह्यसे यत्र पथिकैः ॥ ७३६ ॥

737) [छायारहितस्य निराश्रयस्य दूरतरदर्शितफलस्य । दोषैः समं
यत् किमपि तुङ्गत्वं तव रे ताल ॥] रे ताल या³ कापि तव तुंगिमा

1 I सुखिताः
अप्युपगृह्यसे

2 G गगनावरुद्धमार्गेण which presupposes the reading
3 I यः कोऽपि तुंगिमा तुंगत्वं स दोषैः समस्तुभ्यः ।

२००

वज्जालगं

[738 : ८१,३-

- 738) जेहि नीओ वडिं ताळो सयसलिलदानसेवया ।
तस्सेव जो न फलिओ सो फलिओ कह तु अग्रस्स ॥ ३ ॥

८७. पलासवज्जाल (पलाशपद्धतिः)

- 739) मउलंतस्स य मुक्खा तुज्झ पलासा पलास सउणेहिं ।
जेण मधुमाससमय नियवयणं झत्ति सामलियं ॥ १ ॥
- 740) अच्छउ ता फलणिघहं फुल्लणदियहम्मि कलुसियं वयणं ।
इय कलिऊण पलासो झड ति मुक्को सपत्तेहिं ॥ २ ॥
- 741) वडूण किंसुया साहा तं बालाह कीस बेलघिओ ।
अहवा न तुज्झ दोसो को न हु छलिओ पलासेहिं ॥ ३ ॥

तुज्जत्वं, सा दोषैः समा तुल्या । उपायारहितस्य, निराश्रयस्य दूरतरदर्शित-
फलस्य ॥ ७३७ ॥

738) [यैर्नीतो वृद्धि ताळः शतसलिलदानसेवया । तस्यैव यो न
फलितः स फलितः कथं न्वन्यस्य ॥] यैर्वृद्धि नीतस्ताळः शतसलिलदान-
सेवया, तस्यैव यो न फलितः स फलितः कथं न्वन्यस्य ॥ ७३८ ॥

739) [मुकुलयतश्च मुक्तास्तव पलाशाः पलाश शकुनैः । येन
मधुमाससमये निजवदनं झटिति श्यामलितम् ॥] मुकुलयतोऽपि रे पला-
शवृक्ष शकुनैस्तव पलाशा मुक्ताः । येन हेतुना त्वया मधुमाससमये वसन्ते
निजं वदनं श्यामलितम् । अयं भावः । यः कोऽपि धनी भवति, स वृद्धि
व्रजन् याच्यमानध्वेद वदनचन्द्रे कोपकलङ्कितं विधत्ते तस्याशा याच-
कास्त्यजन्ति ॥ ७३९ ॥

740) [आस्तां तावत्फलनिवहः पुष्पणदिवसे कलुषितं वदनम् ।
इति कलयित्वा पलाशो झटिति मुक्तः स्वपत्रैः ॥] आस्तां तावत् फल-
निवहः । फुल्लनदिवसेऽपि कलुषितं वदनमिति कलयित्वा पलाशो झटिति
मुक्तः स्वपत्रैर्निजचन्द्रैरेव । अयमर्थः । यः कोऽपि मुखं कलुषितं विधत्ते
शुभवचनदानेऽपि, आस्तां दानप्रस्तावः, स स्वकीयैरेव पात्रैस्त्यज्यते ॥ ७४० ॥

741) [दृष्ट्वा किंशुक शाखास्त्वं बालया कस्माद् वञ्चितः । अथवा
न तव दोषः को न खलु ऋणितः पलाशैः ॥] दृष्ट्वा हा इति खेदे (?) ।

-744 : ८८.१.]

वडवाणलवज्जा

२०१ :

742) गुरुविभवविस्थित्यंभिरे वि क्विणिम्मि अत्थिणो विहला ।

भण फल्लिप वि पलासे मनोरहा कस्स जायंति ॥ ४ ॥

743) सच्चं पलास जं फुल्लिओ सि फलिओ सि रहणिउज्जेसु ।

जइ होज्ज सुखज्जफलो मणं पि ता तुज्ज को मुहो ॥ ५ ॥

८८. वडवाणलवज्जा (वडवानलपद्धतिः)

744) सोसणमई उ निवससु वडवाणल मुणइ जाव न समुदो ।

जाव य जाणिहिइ फुढं ता न तुमं नेय भुवणयलं ॥ १ ॥

त्वं बालया किमिति प्रतारितः । अथवा न तव दोषः, को नाम न
च्छलितः पलाशैः' ॥ ७४१ ॥

742) [गुरुविभवविस्तरोत्तम्भनशीलेऽपि कृष्णेऽर्थिनो विफलाः ।
भण फलितेऽपि पलाशे मनोरथाः कस्य जायन्ते ॥] गुरुविभवविस्तरोत्तम्भ-
नशीलेऽपि कृष्णेऽर्थिनो याचका विफला निष्फला एव । भण कथय फलिते-
ऽपि पलाशे मनोरथाः कस्य जायन्ते, महां दास्यतीति । गुरुलक्ष्मीलक्षितो-
ऽपि कृष्णः कमपि न कृतार्थिनं करोति ॥ ७४२ ॥

743) [सत्त्वं पलाश यःपुण्डितोऽसि फलितोऽसि रहो निकुञ्जेषु ।
यदि भवेः सुखाद्यफलो मनागपि, तत् तव किं मूल्यम् ॥] हे पलाश रहो-
निकुञ्जे पुण्डितोऽसि फलितोऽसि सत्त्वं, यदि त्वं सुखाद्यफलो भवेर्मनागपि,
ततस्तव किं मूल्यम् । अपि तु अनर्घ्योऽसि ॥ ७४३ ॥

744) [शोषणमतिस्तु निवस वडवानल जानाति यावन्न समुद्रः ।
यावत्समुद्रो ज्ञास्यति स्फुटं तावन्न त्वं नैव भुवनतलम् ॥] हे वडवानल,
औषधे, तावत्त्वं शोषणमतिरेव निवस, यावत्समुद्रो न जानाति । यावत्
समुद्रो ज्ञास्यति, तावत् त्वं नैव भुवनतलमिदम् । अयाशयः । कश्चिद् दुष्टो
दौष्ट्यं तावत्करोति यावदन्यः सत्पुरुषस्तद् निगृहीतकोपाटोपभ्रुकुटिलतालं-
कृतललाटो न जानाति । तेन च ज्ञातेन तदानीं (न) दुष्टो न चान्यः
कोऽपि ॥ ७४४ ॥

1 G, 1 add : लकावण पुत्तय इत्यादिबसन्तवर्णनेनैव व्याख्याता गाथा (Gāthā
No. 637) अत्र द्रष्टव्या ।

२०२

वज्रालङ्कारं

[745 : ८८.२-

745) का समशीर्षिका त्रिदशेन्द्राणां वडवानलस्य सरिसम्मि ।
उवसमियसिद्धिपसरो मयरहरो इधणं जस्स ॥ २ ॥

८९. रयणायरक्ज्जा (रत्नाकरपद्धतिः)

- 746) रयणायरेण रयणं परिसुक्कं जइ वि अमुणियगुणेण ।
तह वि हु मरगयखण्डं जत्थ गयं तत्थ वि महग्घं ॥ १ ॥
- 747) जलणिहिमुक्केण वि कुत्थुहेण पत्तं मुरारिवक्खल्लयले ।
तेण पुण तस्स ठाणे न पाणिमो को परिट्ठविओ ॥ २ ॥
- 748) मा दोसं चिय गेण्हह विरले वि गुणे पसंसह जणस्स ।
अक्खपउरो वि उवही भण्णह रयणायरो लोय ॥ ३ ॥

745) [का समशीर्षिका त्रिदशेन्द्राणां वडवानलस्य सदरो । उपश-
मितशिखिप्रसरो मकरालय इन्धनं यस्य ॥] वडवानलस्य त्रिदशेन्द्राणां का
स्पर्धा । यस्य वडवानलस्य इन्धनं समिद् मकरगृहं समुद्र उपशमित-शिखि-
प्रसरः । वडवाशिना सह स्पर्धा कथम् आदधताम् इन्द्रादयो देवाः, यस्योपश-
मितशिखिप्रसरः समुद्र एवेन्धनम् । सकलवह्निविध्यापकस्तावत्समुद्रस्तमपि
यो प्वाल्यतीति ॥ ७४५ ॥

746) [रत्नाकरेण रत्नं परिसुक्तं यद्यप्यज्ञातगुणेन । तथापि खलु
मरकतखण्डं यत्र गतं तत्रापि महार्घम् ॥] रत्नं रत्नाकरेणाज्ञातगुणेन यदि
त्यक्तं, तथापि मरकतखण्डं यत्र गतं तत्रापि महार्घम् । अयमाशयः । यदि
केनापि मूर्खशिरोमणिना प्रामीणप्रामणिना कश्चिद् विपश्चित्प्रकाण्डस्यक्तः,
सोऽन्यत्र गतः सकलनरनाथमूर्ध्ववन्दनीयचरणः किं न भविष्यतीति ॥ ७४६ ॥

747) [जलनिधिमुक्तेनापि कौस्तुभेन प्राप्तं मुरारिवक्खल्लयम् ।
तेन पुनस्तस्य स्थाने न जानीमः कः प्रतिष्ठापितः ॥] जलनिधिमुक्ते-
नापि कौस्तुभेन प्राप्तं मुरारिवक्खल्लयम् । तेन समुद्रेण पुनस्तस्य स्थाने को
नाम परिस्थापित इति वयं न त्रिदमः ॥ ७४७ ॥

748) [मा दोषमेव गृहीत विरलानपि गुणान् प्रशंसत जनस्य ।
अक्षप्रचुरोऽप्युदधिः भण्यते रत्नाकरो लोके ॥] मा दोषमेव गृहीत,
स्तोकानपि गुणान् जनस्य प्रशंसत । कथम् । यथा अक्षः कपर्दकमेदः,

-752: ८९.७]

रयणायरवज्जा

२०३

- 749) वेलामहल्लकल्लोलपेल्लियं जर वि गिरिणं पत्तं ।
अणुसरइ मम्मालगं पुणो वि रयणायरे रयणं ॥ ४ ॥
- 750) लच्छी विणा रयणायरस्स गंभीरिमा तह च्चेव ।
सा लच्छी तेण विणा भण कस्स न मंदिरं पत्ता ॥ ५ ॥
- 751) बड्ढाणलेण गहिओ महिओ य सुरासुरेहि सयलेहि ।
लच्छी उवहि मुको पेच्छह गंभीरिमा तस्स ॥ ६ ॥
- 752) जलणं जलं च, अमियं विसं च, कण्हो सदाणवो च्चेव ।
खीरोयहि तुज्झ तद्वा परमहिमा अहियअहिययरो ॥ ७ ॥

तत्प्रचुरोऽपि यद्यप्युदधिः, अक्षाः प्रचुरा यस्मिन् सोऽस्त्युदधिः, तथापि
लोके रत्नाकर इति वाच्यते ॥ ७४८ ॥

749) [वेलामहःकल्लोलप्रेरितं यद्यपि गिरिणदीं प्राप्तम् । अनुसरति मार्गलश्रं पुनरपि रत्नाकरे रत्नम् ॥] वेलामहदूर्ध्वप्रेरितं यद्यपि गिरिणदीं प्राप्तं तथा (? तथापि) मार्गलश्रं पुनरपि रत्नाकरे रत्नमनुसरति । यद्यपि केनापि मुहूर्तवशेन कुतोऽपि नगरात् क्वापि पल्लवादौ विद्वान् पात्रम् आगच्छति तथापि मार्गलश्रस्तत्रैवायाति ॥ ७४९ ॥

750) [लक्ष्म्या विना रत्नाकरस्य गम्भीरता तथैव । सा लक्ष्मीस्तेन विना भण कस्य न मन्दिरं प्राप्ता ॥] लक्ष्म्या विना रत्नाकरस्य तथैव गम्भीरिमा । सा च लक्ष्मीस्तेन विना कस्य न मन्दिरं प्राप्ता । अपि तु शुनीव गृहे गृहे परिव्रजामेति रत्नाकरस्य महत्त्वकथनम् ॥ ७५० ॥

751) [वडवानलेन गृहीतो मथितश्च सुरासुरैः सक्तैः । लक्ष्म्योदधिर्मुक्तः प्रेक्षध्वं गम्भीरता तस्य ॥] उदधिः समुद्रस्तावद् वडवानलेन गृहीतः, तथा सुरासुरैर्मथितः, अन्यच्च लक्ष्म्या विमुक्तः, तथापि तस्योदधेरगम्भीरिमाणं पश्यत । अयमाशयः । यः कोऽपि पुरुषसिंहः कष्टां दशां प्राप्तः केनापि याच्यमानः संपत्त्यक्तोऽपि भवति, स आत्मीयं गाम्भीर्यं न त्यजतीति ॥ ७५१ ॥

752) [ज्वलनो जलं चामृतं विषं च कृष्णः सदानवश्चैव । क्षीरोदधे तव तथा परमहिमाधिकाधिकतरः ॥] हे क्षीरोदधे, ज्वलनं

२०४

धज्जालगं

[753: ८९, ८-

- 753) रयणेहि निरंतरपूरिपहि रयणायरस्स न हु गब्धो ।
करिणो मुक्ताहलसंसप वि मयविभ्रला^१ द्विटी ॥ ८ ॥
- 754) अणवरयं वैतस्स वि तुट्ठंति न सायरे वि रयणाई ।
पुण्यक्षणेण खिज्जाह न हु लच्छो चायमोपहि^२ ॥ ९ ॥
- 755) रयणायरस्स न हु होइ तुच्छिमा निग्गपहि रयणेहि ।
तह वि हु चंदसरिच्छा विरला रयणायरे रयणा ॥ १० ॥
- 756) रयणायरस्सत्तेण वि पत्तं चंदेण हरह तिलयत्तं ।
तेण उण तस्स ठाणे न याणिमो को परिद्विओ ॥ ११ ॥

(? ज्वलनः) तत्रैव जलम्, अमृतं विषं च, कृष्णः सदानवः । तव महिमा
तथापि अधिको अधिकतर^२ एव । कोऽप्येकत्र वैरिसंधान् परस्परं स्थापयितुं
किं कोऽपि शक्नोति त्वाग्नं ऋते ॥ ७५२ ॥

753) [रत्नैर्निरन्तरपूरितै रत्नाकरस्य न खलु गर्वः । करिणो
मुक्ताफलसंशयेऽपि मदविह्वला दृष्टिः ॥] रत्नैर्निरन्तरपूरितै रत्नाकरस्य न
खलु गर्वोऽस्ति । करिणो हस्तिनः पुनर्मुक्तानां संशयेऽपि—सन्ति नो वा
मुक्ताफलानीति संशये सति—मदविह्वला दृष्टिः ॥ ७५३ ॥

754) [अनवरतं ददतोऽपि न खलु बुध्यन्ति सागरेऽपि रत्नानि ।
पुण्यक्षयेण क्षीयते न खलु लक्ष्मीत्यागभोगाम्याम् ॥] अनवरतं ददतोऽपि
रत्नाकरस्य न खलु क्षीयन्ते रत्नानि । पुण्यक्षयेण क्षीयते लक्ष्मीर्न खलु
त्यागभोगाम्याम् ॥ ७५४ ॥

755) [रत्नाकरस्य न खलु भवति तुच्छत्वं निर्गतै रत्नैः । तथापि
खलु चन्द्रसदृक्षाणि विरलानि रत्नाकरे रत्नानि ॥] रत्नाकरस्य न खलु
भवति तुच्छत्वं निर्गतै रत्नैः । यद्यप्येवमस्ति, तथापि चन्द्रसदृक्षाणि
विरलानि रत्नाकरे रत्नानि । अयं ग्रन्थः प्रायेण अपभ्रंशभाषानुसारी । अत्र
च अपभ्रंशभाषायां क्वचिन्नपुंसकेऽपि पुंस्त्वमिति ॥ ७५५ ॥

756) [रत्नाकरस्यत्तेनापि प्राप्तं चन्द्रेण हरस्य तिलकत्वम् । तेन
पुनस्तस्य स्थाने न जानीमः कः प्रतिष्ठापितः ॥] रत्नाकरपरित्यक्तेनापि

1 G, I मयविभ्रला

2 G अधिकधिकतर एव

-760 : ८९.१५]

रयणायरघञ्जा

२०५ :

- 757) जर वि हु कालघसेणं ससी समुदाउ रुह वि विच्छुद्धिओ ।
तह वि हु तस्स पयावं (? पयास्ते) आणंदं कुणह दूरे वि ॥ १२ ॥
- 758) रयणाइ सुराण समप्पिऊण वडवाणलस्स छुद्धियस्स ।
अप्पा (? अप्यं) देतेण तए समुद मुद्धंकियं भुवणं ॥ १३ ॥
- 759) अत्थि असंखा सैखा धवला रयणायरस्स संभूया ।
न हु ताण सदलद्धी जा जाया पंचजघस्स ॥ १४ ॥
- 760) जापण तेण धवलीकओ सि नूनं समुद संखेण ।
अत्थित्तणेण हत्थं पसारियं जस्स कण्हेण ॥ १५ ॥

प्राप्तं चन्द्रेण हरस्य तिलकजम् । तेन पुनस्तस्य स्थाने को नाम परिस्थापित इति वयं न विद्यः ॥ ७५६ ॥

757) [यद्यपि खलु कालवशेन शशी समुद्रात् कथमपि वियोजितः । तथापि खलु तस्य प्रतापः (? प्रकाशः) आनन्दं करोति दूरेऽपि ॥] यद्यपि शशी चन्द्रः समुद्रात् कालवशेन कथमपि विच्छुटितः, तथापि तस्य प्रतापम् (? प्रतापः, प्रकाशः) आनन्दं दूरेऽपि करोति ॥ ७५७ ॥

758) [रत्नानि सुरेभ्यः समर्प्य वडवानलाय क्षुधिताय । आत्मानं ददता त्वया समुद्र मुद्राङ्कितं भुवनम् ॥] रत्नानि चन्द्रलक्ष्मीकौस्तुभपारिजातमदिरोच्चैः श्रवणैरावणधन्वन्तरिप्रभृतीनि सुरासुरेभ्यः^१ समर्प्य वडवानलस्य क्षुधितस्यात्मानं ददता हे समुद्र त्वया भुवनं जगन् मुद्राङ्कितम् । अयमर्थः । यया कोऽपि वदान्यः पात्रेभ्यः सर्वमपि वसुजातं^२ विश्राप्य, कस्मैचन विशिष्टाय^३ च्छेकायात्मानमर्पयन् सकलजगन्मण्डलमात्मयशसा पूरयति, जीमूतवाहनवत् ॥ ७५८ ॥

759) [सन्ति असंख्याः शंखा धवला रत्नाकरस्य संभूताः । न खलु तेषां शब्दलब्धिर्या जाता पाञ्चजन्यस्य ॥] सन्ति असंख्याताः शंखाः । किंविशिष्टाः । धवलाः । पुनः किंविशिष्टाः । संभूताः । क । रत्नाकरे । न खलु तेषां शब्दलब्धिर्या जाता पाञ्चजन्यस्य श्रीत्रिणुकरवदनपवित्रितस्य ॥ ७५९ ॥

760) [जातेन तेन धवलीकृतोऽसि नूनं समुद्र संखेन । अर्थित्वेन हस्तः प्रसारितो यस्य कृष्णेन ॥] हे समुद्र तेन संखेन जातेन धवली-

१ I पुराणसुरेभ्यः २ I वस्तुजातम् ३ G I अवशिष्टाय वाचकाय

२०६

कज्जालगं

[761 : १०.१-

१०. समुह्णिषावज्जा (समुद्रनिन्दापद्धतिः)

- 761) साहीणामयरणो अमरमरोरं च भुवणमकरंतो ।
उल्लसिदीहि न लज्जसि लहरीहि तरंगिणीणाह ॥ १ ॥
- 762) रयणायर सि नामं वहंत ता उवहि किं न सुसिओ सि ।
मज्झे न जाणवसी अत्थत्थी जै गया पारे ॥ २ ॥
- 763) उवहि लहरीहि गव्विर गज्जंतो किं न दीह सुसिओ सि ।
जीसे गिम्हपिपासा वलति वि परम्मुहा पहिया ॥ ३ ॥
- 764) सायर लज्जाई कथं न मुओ चिताह कह न वीसओ ।
पह हुंते बोहत्थियहि कओ जलसंगहो अन्तो ॥ ४ ॥

कृतोऽसि । नूनं निश्चयेन । यस्मार्थित्वेन कृष्णेन हस्तः प्रसारितः, हे समुद्र, अमुं शंखं मह्यं वितरेति॥ ७६० ॥

761) [स्वाधीनामृतरत्नोऽपरमदरिद्रं च भुवनमकुर्वन् । उल्लसन-
शीलमिर्न लज्जसे लहरीभिस्तङ्गिणीनाथ ॥] हे तरङ्गिणीनाथ, उल्लसन-
शीलमिर्लहरीभिस्तुमिभिरुपलक्षितो न लज्जसे । किं कुर्वन् । अपरं
देवसमूहं (?) भुवनम् अदरिद्रं चाकुर्वन् । किञ्चिशिष्टः । स्वाधीनामृतरत्नः ।
यः कश्चिद् विभवप्राचुर्यनिर्जितधनदः परम् अददानः किमपि, स
एवमुच्यते ॥ ७६१ ॥

762) [रत्नाकर इति नाम वहन्तद् उदधे किं न शुष्कोऽसि ।
मध्ये न यानवर्तिनोऽर्थार्थिनो यद्गताः पारे ॥] रत्नाकर इति नाम वहन् तत
उदधे किं न शुष्कोऽसि । मध्ये न यानवर्तिनो अर्थार्थिनो यद्गताः
पारे ॥ ७६२ ॥

763) [उदधे लहरीभिर्बोद्धहनशील गर्जन् किं न दीर्घं शुष्को-
ऽसि । यस्माद् प्रीष्मपिपासा वलन्तेऽपि पराद्मुखाः पथिकाः ।] उदधे
लहरीभिर्बोद्धहनशील, गर्जन् किं न शुष्कोऽसि । कथम् । दीर्घम्
अन्वर्थम् । यस्माद् प्रीष्मपिपासायाः पराद्मुखाः पथिका व्याघुटन्ते ॥ ७६३ ॥

764) [सागर लज्जया कथं न मृतश्चिन्तया कथं न विषण्णः ।
त्वयि सति प्रवहणस्थितैः कृतो जलसंग्रहोऽन्यः ॥] हे सागर लज्जया कथं

-767 : ११.१]

सुषण्वज्जा

२०७

- 765) बद्धो सि तुमं पोओ सि पुब्बयं लंघिओ सि तं उवहिं ।
किं गज्जसि अलियज्जए न लज्जसे उवहिं किं भणिमो ॥ ५ ॥
- 766) निद्धोयउदयकंखिर पंथिय मा वच्च सायरो एस ।
जत्थ नियसइ तण्हा अन्न चिय ते सरुहेसा ॥ ६ ॥

९१. सुषण्वज्जा (सुवर्णपद्धतिः)

- 767) जलणपवेसो चामीयरस्स कह सहि न जुज्जए काउं ।
इद्धी जस्स परिक्खंति पत्थरा नवरि गुणनिवहं ॥ १ ॥

न मृतोऽसि । कथं च चिन्तया न विपण्णोऽसि । यतस्तथि पानीयनिधौ
सत्यपि बोहित्ययहि यानपात्रस्थितैर्जलसंग्रहोऽन्यश्चक्रे । यो जलनां
निधिर्भवति तस्मिन् विद्यमाने को नाम जलसंग्रहं विधत्ते ॥ ७६४ ॥

765) [बद्धोऽसि त्वं पीतोऽसि पूर्वं लङ्घितोऽसि त्वमुदधे । किं
गर्जस्थलीकजये न लज्जस उदधे किं भणामः ॥] बद्धोऽसि त्वं पर्वतैः ।
पीतोऽसि त्वम् अगस्तिना । तथा लङ्घितोऽसि वानरादिभिः । एवंविधस्त्वम्
उदधेऽलीकजगति (? अलीकजये) किं गर्जसि । उदधे त्वं न लज्जसे ।
किं पुनः पुनर्भणामः ॥ ७६५ ॥

766) [निर्धौतोदकाक्षाणशील पथिक मा व्रज सागर एषः ।
यत्र निवर्तते तृष्णान्य एव ते सरउदेशाः ॥] हे पथिक, उदकाक्षाणशील
मा व्रज, अयं सागरः । यत्र निवर्तते तृष्णा, अन्य एव ते सरउदेशाः ।
कश्चिपथिकः पिपासाकुलो जलं वाञ्छन् समुद्रस्य जलं पश्यन् उत्तालः (?)
समायातः । तं तथाविधमागच्छन्तमवलोक्य केनचिदुच्यत इति ॥ ७६६ ॥

767) [ज्वलनप्रवेशधामीकरस्य कथं सखि न युज्यते कर्तुम् । हा
धिग्नस्य परीक्षन्ते प्रस्तराः केवलं गुणनिवहम् ॥] ज्वलनप्रवेशधामीकरस्य
कथं सखि न युज्यते कर्तुम्, हा धिग् यस्य नवरि केवलं गुणनिवहं प्रस्तराः
परीक्षयन्ति । तस्य तादृग्निधस्य सुवर्णस्य पाषाणाः कथं परीक्षां विदधत
इति कृत्वा ज्वलनमेव प्रविवेश लज्जामञ्जद्वदनो मानी ॥ ७६७ ॥

1 I तह उयहे

२०८

वज्रालङ्कारं

[768 : ९१, २ -

- 768) जलण्डहणेन न तथा पत्थरघसणेन खण्डणे तद् य ।
 गुंजाफलसमतुलणे जं दुःखं होद् कणयस्स ॥ २ ॥
- 769) जूरिज्जद् किं न जर किं न जरा आवए अकालस्मि ।
 जह सक्खर तुलद् खली निरक्खरो कंचणं खंडं ॥ ३ ॥
- 770) नाराय निरक्खर लोहवन्त दोमुद् य तुज्ज किं भणिमो ।
 गुंजाइ समं कणयं तोलंतो कद् न लज्जेसि ॥ ४ ॥
- 771) जह कणयं तद् पडिमाणपत्थरं पेच्छ तुलद् नाराओ ।
 अहवा निरक्खराणं गुणदोसविचारणा कत्तो ॥ ५ ॥

768) [ज्वलनदहनेन न तथा प्रस्तरघर्षणेन खण्डने तथा च ।
 गुञ्जाफलसमतुलने यद् दुःखं भवति कनकस्य ॥] कनकस्य ज्वलनदहनेन
 तथा प्रस्तरघर्षणेन खण्डनेन तथा दुःखं न भवति, गुंजाफलसमतुलने यद्
 दुःखं (भवति) । मानी जनश्छेदनदाहनिघर्षणादिकं परं सहते । न
 पुनरसमानजनेन सह साम्यम् ॥ ७६८ ॥

769) [खिद्यते किं न जगति किं न जरागच्छत्यकाले । यथा
 साक्षरस्तुल्यति खटिकां निरक्षरः काञ्चनं खण्डम् ॥] कथं न खिद्यते
 जगति किं न जरागच्छत्यकाले, यथा साक्षरस्तुल्यति खटिकां, निरक्षरश्च
 काञ्चनं खण्डम् ॥ ७६९ ॥

770) [नाराच निरक्षर लोहवन् द्विमुख च तत्र किं भणामः ।
 गुञ्जाफलेन समं कनकं तोलयन् कथं न लज्जेसे ॥] हे नाराच, निरक्षर,
 लोभवन्, दुर्मुख, निरक्षर, लोहवन्, दुर्मुख तत्र किं भणामः । [हे नाराच
 निरक्षर, लोहवन् (लोभवन्) द्विमुख तत्र किं भणामः ।] गुंजाफलेन
 समं कनकं तोलयन् कथं न लज्जेसे । यथा कश्चिदसमीक्ष्यकारी निरक्षरो
 लोभवान् दुर्मुखो (? द्विमुखो) मूर्खेण नीचेन समं सत्पुरुषं विद्वांसं करोति
 स एवमुच्यते, असमंजसमसहमानेन ॥ ७७० ॥

771) [यथा कनकं तथा प्रतिमानप्रस्तरं पश्य तोलयति नाराचः ।
 अथवा निरक्षराणां गुणदोषविचारणा कुतः ॥] यथा कनकं तथा मान-

~775 : ९३.१]

दीव्यवज्जा

२०९

९२. आदित्यवज्जा (आदित्यपद्धतिः)

772) भ्रमिओ सि भ्रमसि भ्रमिहिसि अणुदिणु' पासम्मि मेरुसिहरस्स ।

जइ पावसि केचणमासयं पि ता सूर सूरुओ सि ॥ १ ॥

773) वियलियतेवण वि ससहरेण जइ वंसिओ दिणे अप्पा ।

तइ जइ रयणीइ तुमं ता सच्चं सूर सूरुओ सि ॥ २ ॥

774) उयणं भुवणक्रमणं अत्थमणं एकदिवसमज्झम्मि' ।

सूरस्स वि तिन्नि वसा' का गणणा इयरलोपस्स ॥ ३ ॥

९३. दीव्यवज्जा (दीपकपद्धतिः)

775) सउणो नेहसउण्णो लोहल्लो लोयलोयणाणंदो ।

नासियतमोहपसरु किं सुयणो नेह' जोइस्सो ॥ १ ॥

प्रस्तरं पश्य तोयति ताराचः । अथवा निरक्षराणां मूर्खाणां गुणदोष-
विचारणा कुतः ॥ ७७१ ॥

772) [भ्रान्तोऽसि भ्रमसि भ्रमिष्यस्यनुदिनं पार्श्वे मेरुशिखरस्य ।
यदि प्राप्नोषि काञ्चनमाश्रमपि तत् सूर्यं शूरोऽसि ॥] भ्रान्तोऽसि, भ्रमसि
भ्रमिष्यसि । क । मेरुशिखरस्य पार्श्वे । यदि प्राप्नोषि काञ्चनमाश्रमपि,
तदा हे सूर सूर्य, शूरोऽसि । अमुष्मान्मेरोर्लव्यमपि सुवर्णं न
लप्स्यसे ॥ ७७२ ॥

773) [विगलिततेजसापि शशधरेण यथा दर्शितो दिन आत्मा ।
तथा यदि रजन्यां त्वं तत्सत्यं सूर्यं शूरोऽसि ॥] विगलिततेजसापि
शशधरेण यथात्मा दर्शितो दिने, तथा यदि रजन्यां त्वं दर्शयसि, तदा हे
सूर्य सत्यं शूरोऽसि ॥ ७७३ ॥

774) [उदयतं भुवनाक्रमणमस्तमनमेकदिवसमप्ये । सूर्यस्यापि
तिस्रो दशाः का गणनेनरलोकस्य ॥] उदयो भुवनाक्रमणं तथा चास्त-
मनमेवं तिस्रो गतयो यत्र सूर्यस्य, तत्रेनरलोकस्य कीदृशस्य का
गणना ॥ ७७४ ॥

775) सगुणः स्नेहसंपूर्ण आलोकवाँल्लोकलोचनानन्दः । नाशित-
तमओवप्रसरः किं सुजनो नेह ज्योतिष्कः ॥] सगुणः सर्वार्तिहर्ता, तैल-

1 G, I अणुदिण 2 G, I तइ थ एकदिवसम्मि 3 I ग्हं 4 I नेव (= नैव)

बल १४

२१०

वज्रालम्बं

[776 १३.२-

- 776) जोइखो मिलइ तमं तं चिय उगिलइ कज्जलमिसेणं ।
अइवा सुद्धसहावा हियए कलुसं न धारैति ॥ २ ॥
- 777) निययालयसु मलिणा कुणंति मलिणत्तणं जइच्छाप ।
गुणणेहकंतिजुत्तय न जुज्जय तुज्ज जोइख ॥ ३ ॥
- 778) नियगुणणेहक्षयंकर मलिणं निययालयं कुणंतस्स ।
जोइख तुज्ज छाया परित्ता तेण सुयणेहि ॥ ४ ॥

संपूर्णः, आलोकवान्,² लोकलोचनानन्दनः, नाशिततमओघप्रसरः, एवं-
विधः किं सुजनः, नहि नहि ज्योतिष्कः । ज्योतिर्विद्यते यस्मिन्निति
ज्योतिष्को दीपः । सुजनोऽप्येवंविधो भवति । सगुणः, प्रेमसंपूर्णः,
आलोकवान्, लोकलोचनानन्दनः, नाशिततमओघप्रसरः ॥ ७७५ ॥

776) [ज्योतिष्को मिलति तमस्तदेवोद्भिरिति कज्जलमिषेण ।
अथवा शुद्धस्वभावा हृदये कलुषं न धारयन्ति ॥] ज्योतिष्को मिलति
तमस्तदेवोद्भिरिति कज्जलमिषात् । अथवा शुद्धस्वभावा हृदि कलुषं न
धारयन्ति ॥ ७७६ ॥

777) [निजालयेषु मलिनाः दुर्वन्ति मलिनत्वं यथेष्टम् । गुण-
स्नेहकान्तियुक्तं न युज्यते तव ज्योतिष्क ॥] मलिना निजालयेषु मलिनत्वं
यदृच्छया कुर्वते । न तु स्वच्छचिन्ताः । अत एव ज्योतिष्क उद्घोतकर
हे दीप गुणस्नेहकान्तियुक्तं, तव निजालये मलिनत्वं कर्तुं न
युज्यते ॥ ७७७ ॥

778) [निजगुणस्नेहक्षयंकर मलिनं निजालयं कुर्वतः । ज्योतिष्क
तव छाया परित्यक्ता तेन सुजनैः ॥] निजगुणस्नेहक्षयंकर ज्योतिष्क
निजालयं निजस्थानं मलिनं कुर्वतस्तव छाया तेन हेतुना सुजनैः परित्यक्ता ।
विद्वांसः किल दीपच्छायां न गृह्णन्ति । दीपच्छाया गजच्छाया³ खरच्छाया⁴
तथैव चेति ॥ ७७८ ॥

1 G,] धारैति

3 G निजच्छाया.

2 I लोइखो आलोकयुक्त ज्योतिष्क इति वाक्य

4 G, I सज्जच्छाया

-782 : १४.३]

प्रियोल्लावधज्जा

२१९.

779) किं तुज्झ पहाए किं गुणेण किं दीव तुज्झ नेहेण ।
छायं जस्स विसिद्धा दूरे वि चरंति निन्दंता' ॥ ५ ॥

१४. प्रियोल्लावधज्जा (प्रियोल्लापपद्धतिः)

- 780) एकेण विणा प्रियमानुसेण बहुयाइ हुंति दुक्खारं ।
आलस्सो रणरणओऽणिहा पुल्लओ ससज्जसओ' ॥ १ ॥
- 781) एकेण विणा प्रियमानुसेण सन्भावणेहमरिपणं' ।
जनसंकुला वि पुद्दवी अओ रणं च पडिद्दाइ ॥ २ ॥
- 782) सो कत्थ गओ सो सुयणवल्लभो सो सुखानां शतखनि ।
सो मयणग्गिबिणालो सो सो सोसेइ मह हिययं ॥ ३ ॥

779) [किं तव प्रभया किं गुणेन किं दीप तव स्नेहेन । छायां यस्य विशिष्टा दूरेऽपि त्यजन्ति निन्दन्तः ।] किं तव प्रभया, किं गुणेन किं स्नेहेन, छायां यस्य विशिष्टा दूरेऽपि त्यजन्ति निन्दन्तः' ॥ ७७९ ॥

780) [एकेन विना प्रियमानुषेण बहूनि भवन्ति दुःखानि । आलस्यं रणरणकोऽनिद्रा पुलकः ससाध्वसः ॥] एकेन प्रियमानुषेण विना बहूनि दुःखानि भवन्ति । आलस्यं, रणरणकः, अनिद्रा, पुलकः, ससाध्वसः । सह साध्वसेन वर्तत इति तथा ॥ ७८० ॥

781) [एकेन विना प्रियमानुषेण सद्भावस्नेहभूतेन । जनसंकुलापि पृथ्वी, अहो अरण्यमिव प्रतिभाति ॥] एकेनापि विना प्रियमानुषेण सद्भावस्नेहमयेन जनसंकुलापि पृथ्वी अहो अरण्यमिव प्रतिभाति ॥ ७८१ ॥

782) [स कुत्र गतः स सुजनवल्लभः स सुखानां शतखनिः । स मदनाग्निविनाशः स स शोषयति मम हृदयम् ॥] स प्रियः कुत्र गतः । स सुजनवल्लभः^१ । सुजनश्चासौ वल्लभश्च सुजनवल्लभः । स सुखानां शतस्य खानिः । स च मदनाग्निविनाशकः । स स एवंविधो मम वल्लभो विरहे मम हृदयं शोषयति ॥ ७८२ ॥

1 G निरुति

2 I ससज्जो य

3 I मयण, I मइण

4 G निन्दन्ति

5 I adds सुजनानां वल्लभः

२१२

घञ्जालगं

[783 : १४.४-

- 783) सो होहिह को वि दिणो जत्थ पिओ बाहुपंजरविलीणो ।
रत्तरहसखेदखिन्नो निज्झरह पवासदुक्खाहं ॥ ४ ॥
- 784) आबिहिह पिओ चुंविहिह निट्ठुरं चुंविऊण पुच्छिहिह ।
दहए कुसल त्ति तुमं नमो नमो ताण दिवसाणं ॥ ५ ॥
- 785) धनं तं चैव दिणं सा रयणी सयललक्षणसउण्णा ।
अमयं तं पि मुहुत्तं जत्थ पिओ हसि दीसिहिह ॥ ६ ॥
- 786) दूरतरदेशपरिसंठियस्स प्रियसंगमं मइतस्स ।
आसाबंधो च्चिय माणुसस्स अवलंबण जीवं ॥ ७ ॥

783) [तद्भविष्यति किमपि दिनं यत्र प्रियो बाहुपञ्जरविलीनः ।
रतिरभसखेदखिन्नो निःक्षरति प्रवासदुःखानि ॥] स भविष्यति कोऽपि
दिवसो यत्र प्रियो बाहुपञ्जरे विलीनः, रतिरभसखेदखिन्नः प्रवासदुःखानि
निर्झरतीव प्रक्षरतीव ॥ ७८३ ॥

784) [एष्यति प्रियश्चुम्बिष्यति निष्ठुरं चुम्बित्वा प्रक्ष्यति ।
दयिते कुशलेति त्वं नमो नमस्तेभ्यो दिवसेभ्यः ॥] आगमिष्यति प्रियश्चु-
म्बिष्यति मुखं, चुम्बित्वा प्रक्ष्यति । कथमिति । हे दयिते कुशलिनी त्वं
वर्तसे । येषु दिवसेषु, नमो नमस्तेभ्यो दिवसेभ्यः ॥ ७८४ ॥

785) [धन्यं तदेव दिनं सा रजनी सकललक्षणसंपूर्णा । अमृतं
सोऽपि मुहूर्तो यत्र प्रियो झटिति द्रक्ष्यते ॥] तदेव दिनं धन्यं, सा
रजनी सकललक्षणसंपूर्णा । अमृतं सोऽपि मुहूर्तो यत्र प्रियो झटिति
द्रक्ष्यते^१ ॥ ७८५ ॥

786) [दूरतरदेशपरिसंस्थितस्य प्रियसंगमं काङ्क्षतः । आशाबन्ध
एव मानुषस्यावलम्बते जीवम् ॥] दूरतरदेशपरिसंस्थितस्य प्रियसंगममभिल-
षत आशाबन्ध एव मानुषकस्य स्त्रीलोकस्य जीवमवलम्बते । स्त्रीजनस्य
विरहिण आशाबन्ध एव जीवं निर्गच्छन्तमवलम्बते ॥ ७८६ ॥

1 G, I सुह 2 I बिहि दिवसेहि णमो णतो ताण 3 G, I अमियं
4 G हियं 5 G, I add मयेति शेषः

-790 : १५.३]

दोसियवज्जा

२१३

787) द्विययदिठओ वि सुइवो तइ वि हु नयणाण होइ दुप्येच्छो ।
पेच्छइ विहिणा न कया' मइ द्वियय जालयगावक्खा ॥ ८ ॥

१५. दोसियवज्जा (दौषिकपद्धतिः)

- 788) दीहं लण्हं बहुसुत्तं दयं कडियलमि सुइजणयं ।
तइ वासं च महगं दोसिय कडिलमइ पडिहाइ ॥ १ ॥
- 789) मानविहूणं रुंदीइ छोडयं सिलधोयगयछायं ।
जं वसनं न सुहाइइ मुय दूरं नस्मयाडे तं ॥ २ ॥
- 790) पम्मुइसुत्तं अट्टीसुहावहं जणियरायपुलइल्लं ।
दोसिय दिज्जंतं पि हु नारंगं अइ पडिहाइ ॥ ३ ॥

787) [हृदयस्थितोऽपि सुभगस्तथापि खलु नयनयोर्भवति दुष्प्रेक्षः ।
प्रेक्षञ्चं विधिना न कृता मम हृदये जालकगवाक्षाः ॥] हृदयस्थितोऽपि
सुभगस्तथापि लोचनयोर्भवति दुष्प्रेक्ष्यः, प्रेक्षत (प्रेक्षञ्चं) विधिना स्नष्टा न
कृता मम हृदये जालकगवाक्षाः । विरहिणीप्रलापत्वात् शब्दपोन-
रुक्त्यम् ॥ ७८७ ॥

788) [दीर्घं क्लृप्तं बहुसूत्रविशालं कटितले सुखजनकम् । तस्य
वासश्च महार्घं दौषिक कटिवस्त्रं मम प्रतिभाति ॥] हे दोसिय' तथाविधं
कडिलं अधोवस्त्रम् अस्मभ्यं प्रतिभाति, रोचते । किंविशिष्टम् । दीर्घं तस्य
क्लृप्तं मृदु, बहुसूत्रविस्तीर्णं, कटितले सुखजनकम् । तथा वासश्च
महार्घम् । अयमाशयः । एवंविधां क्रियमस्मभ्यं योजयेति गम्यम् ॥ ७८८ ॥

789) [मानविहीनं विस्तारेण त्यक्तं शिलाधौतगतच्छायम् । यद्व-
सनं न सुखयति मुखं दूरं नर्मदातटे तत् ॥] मानविहीनं रुंदस्वेन ह्रस्वं,
शिलाधौते गतच्छायं गतशोभं, यद् वसनं वस्त्रं न सुखयति तद् दूरं मुखं
नर्मदातटे । अयमाशयः यत्, कश्चन कामी एवंविधं स्त्रीरत्नमलममानो यदि
न प्राप्नोति, तदैवं वक्ति ॥ ७८९ ॥

790) [प्रमुखसूत्रमस्य सुखावहं जनितरागपुलकवत् । दौषिक
दीयमानमपि खलु नारङ्गं मग प्रतिभाति ॥] हे दोसिय वसनविक्रेतः,

1 I किया

2 I adds वसनविक्रेतः after दोसिय

२१४

वज्रालङ्कारं

[791 : ९५४]

- 791) जं पक्खालियसारं जं पण्यं चैव क्षममहाघं च ।
तं दोसिय अग्घाणं वंसिज्जज्ज किं विचारणे ॥ ४ ॥
- 792) दोसिय घणगुणसारं सुविणीयं सुट्ठु सोहसंजनयं ।
वंसहि मा कुण खेर्यं तं अग्घं जणइ परिओसं ॥ ५ ॥
- 793) जह पढमे तह दोसइ अवसाने साइयस्स निव्वहणं ।
तं कुट्टु अग्घं नियंभे दोसिय कुट्टं पि पडिहाइ ॥ ६ ॥

पम्पुहसुतं पराद्धमुखसूत्रम् (? प्राद्धमुखसूत्रम्) अस्थिसुखजनकं जनित-
रागपुलकितम्, एवंविधं दीयमानमपि अरक्षं^१ रक्षरहितं चेत् तदा कस्यापि
न प्रतिभाति, न रोचते । अयमाशयः । सुसूत्रमस्थिस्पर्शसुखकारि जनित-
प्रीतिपुलकितं दीयमानमपि स्त्रीरत्नं रंगरहितं चेत् तदा यथा कस्यापि न
रोचते तद्वदिदमपि ॥ ७९० ॥

791) [यत्प्रक्षालितसारं यद् गुरुकं चैव क्षममहाघं च । तद्
दौषिकास्माकं दर्शयतां किं विचारेण] यत् सारं, यद् गुरुकं, महन् महाघं
च । हे दोसिय (दौषिक), तद् दर्शयतां किं विचारेण ॥ ७९१ ॥

792) [दौषिक घनगुणसारं सुविनीतं सुष्ठु शोमासंजनकम् । दर्शय
मा कुरु खेदं तदस्माकं जनयति परितोषम् ॥] हे दोसिय (दौषिक),
घनगुणसारं सुविनीतं सुष्ठुशोमाजनकं यद् अक्षं तद् दर्शय । मा अन्य-
दर्शनेन खेदं कार्षीः । यतस्तादृग्विधमस्माकं जनयति परितोषम् ॥ ७९२ ॥

793) [यथा प्रथमे तथा दृश्यतेऽवसाने शाटकस्य निर्वहणम् । तद्
स्फुटं मम नितम्बे दौषिक स्फुटितमपि प्रतिभाति ॥] यथा प्रथमे तथा-
वसाने यस्य शाटकस्य निर्वहणं दृश्यते, तद् शाटकं स्फुटितमपि स्फुटं
निश्चितम् अस्मन्नितम्बे प्रतिभाति ॥ ७९३ ॥

1 G I अरक्षं रंगरहितम् अर्मात्रिभूमिति यावद्, न प्रतिभाति न रोचते ।

-795: ९६.२]

पञ्चतगाद्वाजुयलं

२१५

९६. पञ्चतगाद्वाजुयलं (पर्यन्तगाथायुगलम्)

अह पञ्चतगाद्वाजुयलं भण्णइ^१ ।

794) इय कइयणेहि रइय वज्जालय सयललोयद्धिठिर^२ ।
पत्थावे गोष्ठीस्थिय इच्छियगाद्वा एदिज्जंति ॥ १ ॥

795) पर्य वज्जालगं ठाणं गहिऊण पढइ जो को वि ।
नियठाणे पत्थावे गुरुत्तणं लद्धइ सो पुरिसो ॥ २ ॥

794)) [अय पर्यन्तगाथायुगलं व्याख्यायते ।] [इति कविजनै
रचिते ब्रज्यालये सकललोकाभीष्टे । प्रस्तावे गोष्ठीस्थित ईप्सितगाथाः
पठ्यन्ते ॥ इति पूर्वोक्तप्रकारेण, कविजनैर्रचिते ब्रज्यालये सकललोका-
भीष्टे, प्रस्तावे गोष्ठीस्थित^३ ईप्सितगाथाः पठ्यन्ते ॥ ७९४ ॥

795) [एतद् ब्रज्यालमं स्थानं गृहीत्वा पठति यः कोऽपि ।
निजस्थाने प्रस्तावे गुरुत्वं लभते स पुरुषः ॥] एतद् ब्रज्यालमं पद्याल्यं,
स्थानं गृहीत्वा पठति यः कोऽपि निजस्थाने प्रस्तावे, गुरुत्वं लभते स
पुरुष इति ॥ ७९५ ॥

इति पद्यालयच्छाया समाप्ता^४ ।

1 B, G, I omit this sentence

2 B, C, I सयल्लोयमगीर

3 G I गोष्ठीस्थितैः

4 G adds विद्यालय्युक्तिः

APPENDIX

Additional gāthās found in MS. C.

(N. B. The first Arabic figure at the left hand shows the serial number of the gāthā after which the additional gāthā is found in Ms. C. The second Arabic figure with a prefixed star shows the serial number of the additional gāthā itself.)

गाथावज्जा ।

- 15*1) गाथा रुअइ अणाहा सीसे काऊण दो वि हत्थाओ ।
सुक्खीहि दुक्खरइया सुद्धेण सुक्खो विणासेइ ॥ १ ॥
- 16*1) कुप्पादपहि कुल्लेहपहि अत्थं अयाणमाणेहि ।
नयरि व्व लत्तभंगे लुचपलुंचीकिया गाथा ॥ १ ॥
- 16*2) वाससएण वि बद्धा एक्का वि मणोहरा वरं गाथा ।
लक्ष्णरहिता न उणो कोटी वि खण्डमेत्तेण ॥ २ ॥

15*1) [गाथा रोदित्तनाथा शीघ्रे कृत्वा द्वावपि हस्तौ । सुक-
विभिर्दुःखरचिता सुखेन मूर्खो विनाशयति] ॥ १५*१ ॥

16*1) [कुपाठकैः कुल्लेहकैरर्थमजानद्भिः । नगरीव उव्रभङ्गे लुब्ध-
प्रलुब्धीकृता गाथा ॥] कुपाठकैः कुल्लेहकैरर्थमजानानैर्गाथा लुप्यते ।
केव। नगरीव । यथा नगरी उव्रभङ्गे सति लुब्धप्रलुब्धीक्रियते लुप्यतः
इत्यर्थः ॥ १६*१ ॥

16*2) [वर्षशतेनापि बद्धा एकापि मनोहरा वरं गाथा । लक्ष्ण-
रहिता न पुनः कोटिगणि क्षणार्धमात्रेण ॥] एकापि गाथा वरम् । कि-
विशिष्टा गाथा । वर्षशतेनापि बद्धा । पुनः किंविशिष्टा । मनोहरा ।
विशेषां मनो हरतीति मनोहरा । लक्ष्णरहिता गाथाकोट्यपि क्षणार्धमात्रेण
बद्धा न वरं न श्रेष्ठा । किंविशिष्टा गाथा । लक्ष्णरहिता । लक्षणं व्याकरणं
तेन रहिता । अथवा उन्दोऽलंकारविरुद्धा ॥ १६*२ ॥

-31*3]

कव्यवज्रा

२१७

18*1) गाथाभिः को न हियते प्रियाणां मित्राणां को न संस्मरति ।
दूयते को न वि दूमेण सुयणेण रयणेण ॥ १ ॥

कव्यवज्रा ।

31*1) सरसा वि हु कव्वकहा परिओसं जणइ कस्स वि मणम्मि ।
वियसंति न सयलतरु वरतरुणीचरणफासेण ॥ १ ॥

31*2) अनुसरइ मंगलमां अज्ज वि कइमधुयराण रिछोली ।
ताण छइल्लान नमो पाइयकइगंधहत्थीणं ॥ २ ॥

31*3) इज्झउ सक्कयकव्वं सक्कयकव्वं च निम्मियं जेण ।
वंसहरम्मि पलित्ते तडयडतट्टणं कुणइ ॥ ३ ॥

18*1) गाथाभिः को न हियते प्रियाणां मित्राणां को न संस्मरति ।
दूयते को नापि दूनेन सुजनेन रत्नेन ॥] गाथाभिः को न हियते । गाथाः
कस्य मनो न हर्स्तीत्यर्थः । प्रियाणां मित्राणां को न स्मरति । सुजनेन
दूनेनापि पुनः को वा न दूयते । किंप्रकारेण सुजनेन । रत्नेन ।
रत्नभूतेन सर्वगुणाधारेणेत्यर्थः ॥ १८*१ ॥

31*1) [सरसापि खलु काव्यकथा परितोषं जनयति कस्यापि
मनसि । विकसन्ति न सकलतरवो वरतरुणीचरणस्पर्शेन ॥] हु निश्चि-
मृत । सरसापि काव्यकथा कस्यापि स्वरूपस्य मनसि परितोषं जनयति ।
अमुमेवार्थं कविर्दृष्टान्तेन ब्रूयति । सकलतरवः समस्तवृक्षा वरतरुणीचरण-
स्पर्शेन न विकसन्ति । यतः “पादाहतः प्रमदया विकसत्यशोकः” न
त्वपरे ॥ ३१*१ ॥

31*2) [अनुसरति मार्गलक्षणमपि कविमधुकराणां पद्धितः । तेषां
छेकानां नमः प्राकृतकविगन्धहस्तिनाम् ॥] तेभ्य*छेकेभ्यो नमो नमस्का-
रोऽस्तु । प्राकृतत्वाच्चतुर्थीस्थाने पश्या । किंप्रकारेभ्य*छेकेभ्यः । प्राकृत-
कविगन्धहस्तिभ्यः । गन्धहस्तित्वादपि कविमधुकराणां रिछोली श्रेणि-
मार्गलक्षं यथा मवति तथानुसरति ॥ ३१*२ ॥

31*3) [दहतां संस्कृतकाव्यं संस्कृतकाव्यं च निर्मितं येन । वंश-
गृहे प्रदीप्ते तडतडशब्दं करोति ॥] संस्कृतकाव्यं दह्यतु प्रज्वलतु ।

२१८

वज्रालङ्कार

[31*4-

- 31*4) पादयकवुल्लावे पडिवयण सक्कयण जो वेइ ।
सो कुसुमस्तत्थरं पत्थरेण दलितं विणासेइ ॥ ४ ॥
- 31*5) छंदेण विणा कव्वं लक्ष्णरहियस्मि सक्कयालावं ।
रुवं विणा मरट्ठो तिण्णि वि सोहं न पावंति ॥ ५ ॥
- 31*6) तं किं बुच्चइ कव्वं तेण कपणावि विणडिओ अण्णा ।
एक्कसुय व्य कुटुंबे इत्था इत्थे न जं भमइ ॥ ६ ॥
- 31*7) अइच्चंपियं विणस्सइ दंतच्छेएण होइ विच्छायं ।
इलइलं चिय मुच्चइ पादयकव्वं च पेम्मं च ॥ ७ ॥

संस्कृतकाव्यं येन निर्मितं सोऽपि ददातु । यतो वंशगृहे प्रदीप्ते सति,
प्रज्वलिते सति त्रिटत् त्रिटत् त्राटकं (?) शब्दं करोति । एतावता संस्कृ-
तकाव्यं न किमपि प्राकृतकवित्वाप्रतः ॥ ३१*३ ॥

31*4) [प्राकृतकाव्योल्लापे प्रतिवचनं संस्कृतेन यो ददाति । स
कुसुमस्तत्थरं प्रस्तरेण दलित्वा विनाशयति ॥] यः पर्ण्डतः प्राकृतकाव्यो-
ल्लापे सति प्रतिवचनं संस्कृतेन ददाति, स कुसुमस्तत्थरं कुसुमसंस्तारकं प्रस्त-
रेण ह्यदा दलितुं भङ्क्तुं (? दलित्वा भङ्क्त्वा) विनाशयति ॥ ३१*४ ॥

31*5) [छन्दसा विना काव्यं लक्ष्णरहित्ये संस्कृताक्षपः । रूपं
विना गर्वस्त्रीण्यपि शोभां न प्राप्नुवन्ति ॥] एते त्रयोऽपि शोभां न
प्राप्नुवन्ति । एते के के । छन्दसा विना काव्यम् । लक्ष्णरहिते संस्कृता-
क्षपः । रूपं विना मरट्ठः ॥ ३१*५ ॥

31*6) [तत् किमुच्यते काव्यं तेन कृतेनापि विनष्टित आत्मा ।
एकसुत इव कुटुंबे हस्तादस्ते न यद् भ्रमति ॥] तत् काव्यं किम्
उच्यते । तेन कविनापि आत्मा विनष्टितो विडम्बितः । यस्य काव्यं हस्ता-
दस्ते न भ्रमति ॥ ३१*६ ॥

31*7) [अतिनिपीडितं विनश्यति दन्तच्छेदेन भवति विच्छायम् ।
शिथिलं चैव मुच्यते प्राकृतकाव्यं च प्रेम च ॥] अतिचम्पितं विनश्यति ।
दन्तच्छेदेन विच्छायं भवति । अतः कारणात् प्राकृतकाव्यं च प्रेम जेइश्च
इलइलं शिथिलमेव मुच्यते ॥ ३१*७ ॥

-48*4]

सज्जनवज्जा

२१९

सज्जनवज्जा ।

- 48*1) खुहइ न कहुयं जंपइ लेइ न दोसे गुणे पयासेइ ।
रुसंताण न रुसइ दक्षिण्यमहोदधि सुजणो ॥ १ ॥
- 48*2) सुयणस्स होइ सुखं न तेसियं जेतियं दुहं होइ ।
जं जं पिच्छइ बुद्धियं तं तं अणुसोयमाणस्स ॥ २ ॥
- 48*3) होति परकज्जणिरया नियकज्जपरमुहा फुडं सुयणा ।
चंदो धवलेइ महीं न कलंकं अत्तणो फुसइ ॥ ३ ॥
- 48*4) सत्थोच्चरणा पड्विषणपालणा गरुडभारणिव्वहणा ।
धीरा पसन्नवयणा सुयणा चिरजीवणा होतु ॥ ४ ॥

48*1) [क्षुध्यति न कटुकं जल्पति लाति न दोषान् गुणान्प्रकाशयति । रुष्यतां न रुष्यति दाक्षिण्यमहोदधिः सुजनः ॥] सुजनः सहते^१ कटु न जल्पति, दोषान् न लाति गुणान् प्रकाशयति, रोषयतामुपरि रोषं न कुरुते सुजनो दाक्षिण्यमहोदधिः ॥ ४८*१ ॥

48*2) [सुजनस्य भवति सौख्यं न तावद्यावद् दुःखं भवति । यं यं प्रेक्षते दुःखितं तं तमनुशोचतः ॥] सुजनस्य तावत् सौख्यं न भवति यावद् दुःखं भवति । सुजनस्य दुःखं कुतः । यं यं दुःखितं पश्यति तं तम् अनुशोचमानस्य ॥ ४८*२ ॥

48*3) [भवन्ति परकार्यनिरता निजकार्यपराङ्मुखाः स्पृष्टं सुजनाः । चन्द्रो धवल्यति महीं न कलङ्कमात्मनः प्रोञ्जति ॥] सुजनाः परकार्यनिरता भवन्ति निजकार्यपराङ्मुखा भवन्ति । अमुमेवार्थं कविर्दृष्टान्तेन द्रष्टयति । चन्द्रो महीं पृथ्वी धवल्यति, आत्मकलङ्कं न स्फोटयति ॥ ४८*३ ॥

48*4) [सत्योच्चरणाः प्रतिपन्नपालना गुरुकभारनिर्वहणाः । धीराः प्रसन्नवदनाः सुजनाश्चिरजीवना भवन्तु ॥] एवंविधाः सुजनाश्चिरजीवना भवन्तु, चिरकालं नन्दन्तु । के ते । सत्योच्चरणाः । सत्यमुद्गारो विद्यते येषां ते सत्योच्चरणाः । पुनः किंप्रकारास्ते । प्रतिपन्नपालनाः । प्रतिपन्नम् अङ्गीकृतं पालयन्ति इति प्रतिपन्नपालनाः । पुनरपि किंप्रकाराः । गुरुकभारनिर्वहणाः । गुरुकं भारं निर्वहन्तीति गुरुकभार-

1. The commentator seems to have read सहइ for खुहइ in the text.

२२०

धज्जालम्भं

[48*5--

48*5) विहृषवखण वि सुयणो सेवइ रण्णं न जंपर दीर्णं ।
मरणे वि महग्घयरं न विक्खय माणमाणिक्खे' ॥ ५ ॥

पुज्जणवज्जा ।

- 64*1) तं नत्थि घरं तं नत्थि देउलं राउलं पि तं नत्थि ।
जरथ अकारणकुविया दो तिप्पि खला न दीसंति ॥ १ ॥
- 64*2) खलसंगे परिचत्ते पेच्छह तिल्लेण जं फलं पत्तं ।
मियणाहिसुराद्विवासियपहुसीसं उवलहंतेण ॥ २ ॥
- 64*3) घणा बहिरंघलिया दो म्मिय जीवंति माणुसे लोप ।
न सुणंति पिसुणवचणं खलस्स रिद्धी न पेच्छंति ॥ ३ ॥

निर्वहणाः । पुनरपि किंप्रकाराः । धीरा धृतिमन्तः । पुनरपि प्रसन्न-
वदनाः । प्रसन्नं वदनं येषां ते प्रसन्नवदनाः सदा प्रहसितवदनाः ॥ ४८*४ ॥

48*5) [विभयक्षयेऽपि सुजनः सेवतेऽरण्यं न जल्पति दीनम् ।
मरणेऽपि महार्घतरं न विक्रीणीते मानमाणिक्यम् ॥] विभवक्षयेऽपि
दरिद्रभावेऽपि अरण्यं सेवते परं दीनं न जल्पति । मरणेऽपि प्राण-
त्यागेऽपि सति मानमाणिक्यं न विक्रीणाति । किंप्रकारं मानमाणिक्यम् ।
महार्घतरम् अतीव बहुमूल्यम् ॥ ४८*५ ॥

64*1) [तन्नास्ति गृहं तन्नास्ति देवकुलं राजकुलमपि तन्नास्ति ।
यत्राकारणकुपिता द्वौ त्रयः खला न दृश्यन्ते ॥] सुगमा ॥ ६४*१ ॥

64*2) [खलसङ्गे परित्यक्ते प्रेक्ष्य तैलेन यत् फलं प्राप्तम् ।
मृगनामिसुरभिवासितप्रभुशीर्षम् उपलभमानेन ॥] पेच्छह अवलोकयत
खलसङ्गे विप्रमुक्ते परित्यक्ते सति तैलेन यत् फलं प्राप्तम् । किंप्रकारेण
तैलेन । मृगनामिसुरभिवासितप्रभुशीर्षम् उपलभता प्राप्तवता । मृगनाभिः
कस्तूरिका, तस्या यत् सौरभे, तेन सौरभेण वासितं यच्छीर्षं तत्प्राप्तवता ।
अन्येऽपि ये खलसङ्गं परित्यक्ष्यन्ति ते सर्वेषामपि मस्तकाहटा भविष्यन्ति ।
एतावता खलसङ्गः परिहर्तव्यः ॥ ६४*२ ॥

64*3) [धन्यौ बधिरान्धौ द्वावेव जीवतो मानुषे लोके । न शृण्वन्ति
पिशुनवचनं खलस्य ऋद्धीं प्रेक्षन्ते ॥] मनुष्यलोके बधिरान्धौ धन्यौ

-72*1]

मित्तवज्जा

२२१

- 64*4) आरम्भ च्चिय चडुयारयाण निष्पन्नकज्जविमुहानं ।
मण्डलसुरयाण व दुज्जणाण मग्गो च्चिय अउव्वो' ॥ ४ ॥
- 64*5) पयडिणपयावगुणकित्तणेण लज्जंति जे महासत्ता ।
इयरा पुण अलियपसंसणे वि अंगे न मायंति ॥ ५ ॥

मित्तवज्जा ।

- 72*1) सुरसरिपूरं वटविटवितुंगिमा सुयणलोयपडिचन्नं ।
पडमं चिय ते लडुया पच्छा जायंति गरुयाई ॥ १ ॥

सन्तौ जीवतः । कथं बधिरान्धलौ क्वापि धन्यौ वर्धेते । यतः पिशुन-
वचनं न शृण्वन्ति, अत एव बधिरा धन्याः । तथा अन्धलाः खलस्य ऋद्धीर्न
प्रेक्षन्ते । अत एव द्वावपि धन्यौ ॥ ६४*३ ॥

64*4) [आरम्भ एव चाटुकारकाणां निष्पन्नकार्यविमुखानाम् ।
मण्डलसुरतानामिव दुर्जनानां मार्ग एवापूर्वः ॥] दुर्जनानां मार्ग एवापूर्वो
विपरीतः । कथम् । आरम्भ एव चटुकारकाश्चटुवाक्यानि वदन्ति । चटु-
वाक्यपरतानामित्यर्थः । पुनः किप्रकाराणां दुर्जनानाम् । निष्पन्नकार्यविमु-
खानाम् । निष्पन्ने कार्ये विमुखा निष्पन्नकार्यविमुखास्तेषां निष्पन्नकार्य-
विमुखानां दुर्जनानाम् । केषामिव । मण्डलसुरतानामिव श्वानमैथुनानामिव ।
किप्रकाराणां मण्डलसुरतानाम् । आरम्भ एव चटुकारकाणाम् । आरम्भ एव
चटुभावं कुर्वन्तीति आरम्भचटुकारकाः, तेषाम् । पुनरपि किप्रकाराणां
मण्डलसुरतानाम् । निष्पन्नकार्यविमुखानाम् । तेऽपि श्वानो निष्पन्ने कार्ये
विमुखा भवन्ति । दुर्जना अपि निष्पन्ने कार्ये विमुखा भवन्ति ॥ ६४*४ ॥

64*5) [प्रकटितप्रतापगुणकीर्तनेन लज्जन्ते ये महासत्त्वाः । इतरे
पुनरलीकप्रशंसनेऽप्यङ्गे न मान्ति ॥] ये महासत्त्वास्ते प्रकटितप्रतापगुण-
कीर्तनेन लज्जन्ते । लज्जापरायणा भवन्ति । इतरे नीचा अलीकप्रशं-
सनेनापि अङ्गे न मान्ति पुनः ॥ ६४*५ ॥

72*1) [सुरसरिपूरं वटविटपितुङ्गता सुजनलोकप्रतिपन्नम् । प्रथमं
चैव ते लघुका पश्चाद् गुरुकाणि ॥] सुगमेयम् ॥ ७२*१ ॥

1. Cf. Gāthā No. 61.

२२२

वज्रालङ्कार

[72*2-

- 72*2) अहिष्टे रणरणको दिष्टे ईसा अग्रिहृण माणो ।
दूरं गण वि बुद्धं पिर जणे सखि सुहं कत्तो' ॥ २ ॥
- 72*3) अज्जाहं पुण्णवर्षं तुमं पि रे चुंषणसयण्हो ।
तह चुंष जह न छिप्पसि मणिऊण समप्पिओ अहरो ॥ ३ ॥
- 72*4) हत्थे ठियं कपालं न मुयइ वराई खणं पि खट्ठं ।
सा निदय तुज्ज कप बाला कापालिणी जाया' ॥ ४ ॥
- 72*5) कीरइ समुदतरणं पविसिज्जइ बुपवहम्मि पज्जल्लिप ।
आयामिज्जइ मरणं नत्थि दुल्लंघं सिणेहस्स ॥ ५ ॥

72*2) [अहिष्टे रणरणको दृष्ट ईसा अग्रिहृण मानः । दूरं गतेऽपि दुःखं प्रिये जने सखि सुखं वुतः ॥] हे सखि प्रिये जने सुखं वुतः । अहिष्टे सति रणरणक औत्सुक्यम् । यतः श्रीहेमसूरियादेरौत्सुक्यम् । (?) रणरणरणको.... (?) दृष्टे सति ईसा वाञ्छा । दूरं गते सत्यपि दुःखम् । अतः कारणात् प्रिये जने सौख्यं स्वल्पम् ॥ ७२*२ ॥

72*3) [अद्याहं पुण्यवती त्वमपि रे चुम्बनसतृष्णः । तथा चुम्ब यथा न स्पृशसि भणित्वा समर्पितोऽधरः ॥] हे सुभग अद्याहं पुण्यवती ऋतुमती वर्ते । त्वमपि चुम्बनसतृष्णो वर्तसे । तथा चुम्ब यथा स्पर्शो न भवति ॥ ७२*३ ॥

72*4) [हस्ते स्थितं कपालं न मुञ्चति वराकी क्षणमपि खट्वाङ्गम् । सा निर्दय तव कृते बाला कपालिनी जाता ॥] हे निर्दय तव कृते सा बाला कपालिनी जाता, योगिनी बभूव । कथम् । कपालं हस्ते स्थितम् । यतश्चिन्तातुरो गलकहस्तं (? कपाले हस्तं) करोति । सा वराकी क्षणमपि खट्वाङ्गं न मुञ्चति । खट्वाया अङ्गं खट्वाङ्गम् । चिन्तातुरः प्राणी खट्वाङ्गमलम्बते । द्वितीयोऽर्थः । अन्यापि या कपालिनी योगिनी भवति सा हस्तस्थितं कपालं विभर्ति । योगिनी अन्यापि क्षणमपि खट्वाङ्गं रक्षाकोलिकां न मुञ्चति । सा वियोगिनी तव स्त्री एवंविधा जाता ॥ ७२*४ ॥

72*5) [क्रियते समुद्रतरणं प्रविश्यते हुतवहे प्रज्वलिते । आका-
म्यते मरणं नास्ति दुर्लभं स्नेहस्य ॥] सुगमेयं गाथा ॥ ७२*५ ॥

1. Cf. Gātha No. 338.

-80*1]

नेहवज्जा

२२३

- 72*6) मा जानासि' वीसरियं तुह मुहकमलं विपेखगमणमि ।
सुखं भमइ करंके जल्य तुमं जीवियं तत्थ ॥ ६ ॥
- 72*7) रणरणइ धरं रणरणइ देउलं राउलं पि रणरणइ ।
एकेण विणा सुन्दरि रणरणइ ससागरा पुहवी ॥ ७ ॥
- 72*8) बहले तमंचयारे विज्जुज्जोएण वीसर मग्गो ।
अदिसारियाण नेहो अत्थिअणत्थी पयासेइ ॥ ८ ॥

नेहवज्जा ।

- 80*1) गुणवज्जिप वि नेहो अह नेहो होइ कस्स वि कहं पि^१ ।
मोत्तूण मणहरदुमे निबम्मि दिवायरो वसइ ॥ १ ॥

72*6) [मा जानासि विस्मृतं तत्र मुखकमलं विदेशगमने ।
शून्यं भ्रमति करंको यत्र त्वं जीवितं तत्र ॥] सुगम्यं गाथा ॥ ७२*६ ॥

72*7) [रणरणकं करोति गृहं रणरणकं करोति देवकुलं राज-
कुलमपि रणरणकं करोति । एकेन विना सुन्दरि रणरणकं करोति ससागरा
पृथ्वी ॥] हे सुन्दरि, एकेन सभाभ्येन विना गृहं रणरणति^२, दीनं भवती-
त्यर्थः । तथा तेन प्रकारेण देवकुलमपि रणरणति । राजकुलमपि रणरणति ।
एकेन विना पृथ्वी । ससागरा समुद्रसहिता समुद्रमयादा इत्यर्थः ॥ ७२*७ ॥

72*8) [बहले तमोऽन्धकारे विधुदुद्योतेन दृश्यते मार्गः । अभिसारि
काणां स्नेहोऽस्ति नास्ति प्रकाशयति ॥] स्वच्छन्दचारिणीनां स्नेहोऽस्ति
नास्ति च प्रकाशयति । यथा बहलेऽन्धकारे विधुदुद्योतेन मार्गो दृश्यते, तथा
असतीनां स्नेहो अस्ति नास्ति च प्रकटयति । अयं भावः ॥ ७२*८ ॥

80*1) [गुणवर्जितेऽपि स्नेहोऽयं स्नेहो भवति कस्यापि कथ-
मपि । मुक्त्वा मनोहरद्रुमान् निम्बे दिवाकरो वसति ॥] गुणवर्जितेऽपि
कस्यापि कथमपि स्नेहो भवति । अथवा स्नेहः कस्यापि क्वापि भवति ।
तदुपरि दृष्टान्तं दर्शयति कविः । मनोहरान् द्रुमान् मुक्त्वा वृक्षान् पूर्वान्
परित्यज्य दिवाकरो निम्बे वसति ॥ ८०*१ ॥

1. We should read जानसि (= जानीहि).

2. The commentator appears to have read कहि पि (= कापि).

3. The commentary is illegible here.

२२४

वज्रालङ्कारं

[80*2-

- 80*2) दूरतरदेशपरिसंस्थितस्य प्रियसंगमं वहतस्स ।
आसाबन्धो च्चिय माणुसस्स परिरक्खण जीयं ॥ २ ॥
- 80*3) एकेण विणा प्रियमाणुसेण सन्भावणेहमरिपण ।
जणसंकुला वि पुहवी अग्गो रण्णं व पडिभाइ ॥ ३ ॥

नीवज्जा ।

- 90*1) लवणसमो नत्थि रसो विव्राणसमो य बंधवो नत्थि ।
धम्मसमो नत्थि निह्मी कोहसमो वेरिओ नत्थि ॥ १ ॥
- 90*2) महिला जत्थ पद्दाणा डिमो राया निरक्खरो मंतो ।
अच्छउ ता घणरिद्धी जीयं रक्खउ पयत्तेण ॥ २ ॥
- 90*3) जस्स न गिण्हंति गुणा सुयणा गोहीसु रणमुहे सुहडा ।
नियजणणिजोष्णुल्लुरणेण जाण्ण किं तेण ॥ ३ ॥

80*2) [दूरतरदेशपरिसंस्थितस्य प्रियसङ्गमं वहतः । आशाबन्ध-
एव मानुषस्य परिरक्षति जीवितम् ॥] मनुष्यस्य आशाबन्ध एव जीवि-
तव्यं रक्षति । किंप्रकारस्य मनुष्यस्य । दूरतरदेशपरिसंस्थितस्य । प्रकृष्टं
दूरं दूरतरम् । दूरतरधासौ देशो दूरतरदेशः । तत्र पारसंस्थितो दूरतरदेश-
परिसंस्थितः । तस्य । पुरुषस्य प्रियसंगमं वहतः । प्रियस्य संगमः
प्रियसंगमः । प्रियसंगमं वहतीति प्रियसंगमं वहन् । (?) तस्य ॥ ८०*२ ॥

80*3) [एकेन विना प्रियमाणुषेण सहायस्नेहभूतेन । जन-
सङ्कुलापि पृथ्वी अहो अरण्यमिव प्रतिमति ॥] सुगमेयं गाथा ॥ ८०*३ ॥

90*1) [लवणसमो नास्ति रसो विज्ञानसमो बान्धवो नास्ति ।
धर्मसमो नास्ति निधिः क्रोधसमो वैरी नास्ति ॥] सुगमा ॥ ९०*१ ॥

90*2) [महिला यत्र प्रधाना डिमो राजा निरक्षरो मन्त्री । आस्तां
तावद् धनकृद्धिर्जीवं रक्षतु प्रयत्नेन ॥] सुगमा ॥ ९०*२ ॥

90*3) [यस्य न गृह्णन्ति गुणान् सुजना गोष्ठीषु रणमुखे
सुमटाः । निजजननीयौवनोच्छेदकेन जातेन किं तेन ॥] सुजना

1. Cf. Gātha No. 786.

2. Cf. Gātha No. 780, 781

3. Cf. Gātha No. 698.

-90*8]

नीदधज्जा

२२५

- 90*4) कुप्पुत्तेहि कुलाई गामणगराई पिसुणसीलेहिं ।
नासंति कुमंतीहिं नराहिया सुट्ठु वि समिद्धा ॥ ४ ॥
- 90*5) नासइ वाण्ण तुसं नासइ गेयं जणस्स सहेणं ।
अगुणिज्जंती विज्जा नासइ भज्जा पवासेणं ॥ ५ ॥
- 90*6) कज्जं पच्च पमाणं कह व तुलग्गेण कज्जइत्ताणं ।
जइ तं अवहेरिज्जइ पच्छा उण दुल्लहं होइ ॥ ६ ॥
- 90*7) मा होसु सुयग्गादी मा पत्तीयं जं न विट्ठु पच्चक्खं ।
पच्चक्खे वि प विट्ठे जुत्ताजुत्तं विचारेह ॥ ७ ॥
- 90*8) धम्मो घणाण मूलं जाया मूलं सुखाण सयलाणं ।
विणओ गुणाण मूलं दप्पो मूलं विणासस्स ॥ ८ ॥

गोष्ठीषु यस्य गुणान् न गृह्णन्ति, रणमुखे सुभटान् न व्याख्यानयन्ति, तेन जातेन किम् । किंप्रकारेण तेन । निजजननीयौवनविदारणेन ॥ ९०*३ ॥

90*4) [कुपुत्रैः कुलानि ग्रामनगराणि पिशुनशीलैः । नश्यन्ति कुमन्त्रिभिर्नराधिपाः सुष्ठु अपि समृद्धाः ॥] सुगमा ॥ ९०*४ ॥

90*5) [नश्यति वातेन तुषं नश्यति गेयं जनस्य शब्देन । अगुण्यमाना विद्या नश्यति भार्या प्रवासेन ॥] सुगमा ॥ ९०*५ ॥

90*6) [कार्यमेव प्रमाणं कथं वा तुलाप्रेण कार्यकर्तृणाम् । यदि तदवहेत्यते पश्चात् पुनर्दुर्लभं भवति ॥] कार्यकर्तृणां पुरुषाणां कथं वा कार्यमेतत् यद् तुलावत् प्रमाणं कार्यकृत्सु आस्थीयते (?) । नो वा । यदि तत् कार्यम् अवहेरिज्जइ अवहेत्यते पश्चात् तत् कार्यं दुर्लभं भवति ॥ ९०*६ ॥

90*7) [मा भव श्रुतग्राही मा प्रत्येहि यन्न दृष्टं प्रत्यक्षम् । प्रत्यक्षेऽपि च दृष्टे युक्तायुक्तं विचारयत ॥] सुगमा ॥ ९०*७ ॥

90*8) [धर्मो धनानां मूलं जाया मूलं सुखानां सकलानाम् । विनयो गुणानां मूलं द्रव्यो मूलं विनाशस्य ॥] सुगमा ॥ ९०*८ ॥

२२६

वज्रजालगं

[90*9-

- 90*9) नासइ जूएण धणं नासेइ कुलं असीलवंताणं ।
अइरूवेण वि महिला नासइ राया कुमंतीहिं ॥ ९ ॥
- 90*10) जन्मंतरं न गरुणं गरुणं पुरिसस्स गुणगणग्गहणं ।
मुत्ताइलं च गरुणं न हु गरुणं सिण्णिसंडहणं ॥ १० ॥
- 90*11) जं जाणइ भणउ जणो गुणाण विद्वस्स अंतरं गरुणं ।
लब्भइ गुणेहि विद्वो विद्वेण गुणा न लब्भंति ॥ ११ ॥
- 90*12) बुद्धी सच्चं मिच्चं चरंत नो महाकस्व (?) ।
पुव्वं सव्वं पि सुहं पच्छा दुक्खेण निव्वहइ ॥ १२ ॥
- 90*13) किं वा गुणेहि कीरइ किं वा रूपेण किं च सीलेण ।
धणविरहियाण सुन्दरि नराण को आयरं कुणइ ॥ १३ ॥
- 90*14) ठाणं गुणेहि लब्भइ ता गुणगहणं अवस्स कायव्वं ।
हारो वि गुणविद्वणो न पावप तरुणिघणवट्ठं ॥ १४ ॥

90*9) [नश्यति द्यूतेन धनं नश्यति कुलमशीलवताम् ।
अतिरूपेणापि महिला नश्यति राजा कुमन्त्रिभिः ॥] सुगमा ॥ ९०*९ ॥

90*10) [जन्मान्तरं न गुरु गुरु पुरुषस्य गुणगणग्रहणम् ।
मुक्ताफलं च गुरु न खलु गुरु श्रुतिसंपुटकम् ॥] सुगमा ॥ ९०*१० ॥

90*11) [यज्जानाति भणतु जनो गुणानां विभवानामन्तरं गुरु ।
लभ्यते गुणैर्विभवो विभवेन गुणा न लभ्यन्ते ॥] सुगमा ॥ ९०*११ ॥

90*12) [बुद्धिः सत्यं मित्रं.... (?) नो महाकाव्यम् । पूर्वं
सर्वमपि सुखं पश्चाद् दुःखेन निर्वहति ॥] सुगमा ॥ ९०*१२ ॥

90*13) [किं वा गुणैः क्रियते किं वा रूपेण किं च शीलेन । धन-
विरहितानां सुन्दरि नराणां क आदरं करोति ॥] सुगमा ॥ ९०*१३ ॥

90*14) [स्थानं गुणैर्लभ्यते तद् गुणग्रहणमणवश्यं कर्तव्यम् ।
हारोऽपि गुणविहीनो न प्राप्नोति तरुणीस्तनपट्टम् ॥] सुगमा ॥ ९०*१४ ॥

1 Cf. Gāthā No. 687

2 Cf. Gāthā 689

3 Cf. Gāthā No. 143

4 Cf. Gāthā 690

-119*3]

साहसवज्जा

२२७

90*15) देशे ग्रामे नगरे रायपहे त्रिपञ्चकमग्नौ वा ।
जस्स न वियरह किंती धिरत्थु किं तेण जाण्ण¹ ॥ १५ ॥

साहसवज्जा ।

- 119*1) विहवक्खर वि दानं माणं वसणे वि धीरिमा मरणे ।
कज्जसए वि अमोहो पसाहणं धीरपुरिसाणं ॥ १ ॥
- 119*2) धीरा मया वि कज्जं निययं साह्वति, पेच्छह हरस्स ।
दङ्गेण वि अवरद्धं अवहरियं कुसुमबाणेण ॥ २ ॥
- 119*3) जह जह घापइ विही विसरिसकरणेहि निट्ठुरं पडहं ।
धीरा पवसियवयणा नच्चंति य तह तह च्चेव ॥ ३ ॥

90*15) [देशे ग्रामे नगरे राजपथे त्रिपञ्चकमार्गे वा ।
यस्य न विचरति कीर्तिर्विगस्तु किं तेन जातेन ॥] सुगमा ॥ १०*१५ ॥

119*1) [विभवक्षयेऽपि दानं मानो व्यसनेऽपि धैर्यं मरणे ।
कार्यशतेऽप्यमोहः प्रसाधनं धीरपुरुषाणाम् ॥] धीरपुरुषाणामेतावदेव
प्रसाधनं मण्डनम् । किं किम् । विभवक्षयेऽपि क्षीणे धनेऽपि यद् दानं,
व्यसने कष्टेऽपि यन् मानः, मरणेऽपि समायाते यद् धैर्यं, कार्यशतेऽपि
अव्यामोहः । न क्षुद्रस्य त इत्यर्थः । सत्पुरुषाणामेतन् मण्डनम् ॥ ११९*१ ॥

119*2) [धीरा मृता अपि कार्यं निजकं साधयन्ति, पश्यत
हरस्य । दग्धेनापि अपरार्धम् अपहृतं कुसुमबाणेन ॥] धीरा मृता अपि
निजकं कार्यं साधयन्ति । प्रेक्षध्वम् अवलोकयध्वम् । दग्धेन कुसुमबाणेन
हरस्य महेशस्य अपरार्धं वामार्धम् अपहृतं मुष्टम् ॥ ११९*२ ॥

119*3) [यथा यथा वादयति विधिर्विसदृशकरणैर्निष्ठुरं पटहम् ।
धीराः प्रहसितवदना नृत्यन्ति च तथा तथैव ॥] विधिर्निष्ठुरं विसदृश-
करणैः पराङ्मुखकर्तव्यैः पटहं वादयति, धीरास्तथा तथैव नृत्यन्ति ।
किंविशिष्टा धीराः । प्रहसितवदना हर्षप्रकर्षेण युक्ताः ॥ ११९*३ ॥

1 Cf. Gāthā No. 700

२२८

वज्रालम्बं

[161*1-

सेवयवज्जा ।

- 161*1) अप्पत्थियं न लब्धं, पत्थिज्जंतो वि कुप्पसि नरिं ।
हन्ती कंठं सहिज्जइ कयंतवसहिं गय संते ॥ १ ॥

सुहृदवज्जा ।

- 178*1) चिरयालसंठियाइं सामियजणियाइ माणदुक्खाइं ।
रिउगयदसणप्पेल्लणविवरेहिं भटस्स गलियाइं ॥ १ ॥
178*2) कदमरुहिरविलित्तो रणंगणे नेय निवडिओ सुहडो ।
अइसाहसेण भीओ इंदो अमण्ण सिंचेइ ॥ २ ॥
178*3) एकत्तो ख्यइ प्रिया अन्नत्तो समरतूरणिग्घोसा ।
पेम्मेण रणरसेण य भटस्स दोलाइयं हिययं ॥ ३ ॥

161*1) [अप्रार्थितं न लभ्यते प्रार्थ्यमानोऽपि कुप्यसि नरेन्द्र ।
हा धिक् कथं सहिष्यते कृतान्तवसतिं गते सति ॥] हे नरेन्द्र, अप्रार्थितं
न लभ्यते । प्रार्थ्यमानोऽपि कुप्यसि । हा धिक् कृतान्तवसतिं गते सति
कथं सोढुं शक्यते ॥ १६१*१ ॥

178*1) [चिरकालसंस्थितानि स्वामिजनितानि मानदुःखानि ।
रिपुगजदशनप्रेरणविवरैर्भटस्य गलितानि ॥] भटस्य मानदुःखानि गलि-
तानि । कैः । शत्रुगजदशनयोः प्रेरणविवरैः । किंविशिष्टानि मानदुःखानि ।
चिरकालसंस्थितानि । पुनः किंविशिष्टानि मानदुःखानि । स्वामिजनि-
तानि ॥ १७८*१ ॥

178*2) [कदमरुधिरविलित्तो रणाङ्गणे नैव निपतितः सुभटः ।
अतिसाहसेन भीत इन्द्रोऽमृतेन सिञ्चति ॥] सुभटो रणाङ्गणे समराङ्गणे
नैव निपतितः । किंविशिष्टः सुभटः । कदमरुधिरविलित्तः । इन्द्रोऽमृते-
नाभिषिञ्चति । किंविशिष्ट इन्द्रः । अतिसाहसेन भीतः । मा मामकीनं
राज्यं गृहीष्यत् । अत एव जीवयेय तम् ॥ १७८*२ ॥

178*3) [एकतो रोदिति प्रिया, अन्यतः समरतूर्यनिर्घोषाः ।
प्रेम्णा रणरसेन च भटस्य दोलायितं हृदयम् ॥] भटस्य हृदयं दोलायितम्

1 Cf. Dhvanyāloka III. 24, 1.

-199*3]

गयवज्जा

२२९

गयवज्जा ।

- 199*1) सिद्धगणाउरस्थलथणभरुच्छलंतमंथरतरेंग ।
सुमरंतो च्चिन्व मरिहिसि गइंद रे नम्मयाणीरं ॥ १ ॥
- 199*2) दंतुल्लिहणं सर्व्वगमज्जणं हत्थचल्लुणायासं ।
पोढगइंदाणं मयं पुणो वि जइ नम्मया सहइ ॥ २ ॥
- 199*3) सकलजणपिच्छुणिज्जो जो अप्पा आसि सो तए मूढ ।
केसरिभएण भज्जंत अज्ज लघुयत्तणं पत्तो ॥ ३ ॥

आन्दोलसमारूढम् । केन । प्रेम्णा, अन्यतो रणरागेण च । किं तत् प्रेम । एकतः प्रिया रुदति (रोदिति) । अन्यतः समरतूर्यनिर्घोषः । तेन प्रेम्णा रणरसेन च उभाभ्याम् आन्दोलितं मनः । यदा स्नेहं विचिन्तयति तदा गन्तुं न समीहते । यदा संग्रामतूर्याणि शृणोति तदा गन्तुमुत्सुको भवति ॥ १७८*३ ॥

199*1) [सिद्धाङ्गनाउरःस्थलस्तनभरोच्छलन्मन्थरतरङ्गम् । स्मर-
न्नेव मरिष्यसि गजेन्द्र रे नर्मदानीम् ॥] रे गजेन्द्र नर्मदानीरं
स्मरन्नेव मरिष्यसि । किंविशिष्टं नर्मदानीरम् । सिद्धाङ्गनाया उरःस्थलं
सिद्धाङ्गनोरःस्थलम् । तत्र स्तनभर उच्छलन्तः (मन्थराः) तरङ्गा यस्य
तत् सिद्धाङ्गनोरःस्थलस्तनभरोच्छलन्मन्थरतरङ्गम् । मन्थरा निश्चलाः ।
एवंविधम् ॥ १९९*१ ॥

199*2) [दन्तोल्लिखनं सर्वाङ्गमज्जनं हस्तचालनायासम् ।
प्रौढगजेन्द्राणां मदं पुनरपि यदि नर्मदा सहते ॥] प्रौढगजेन्द्राणां मदं
पुनरपि यदि चेन्नर्मदा सहते । तत् किं किम् । दन्तोल्लिखनं सर्वाङ्गमज्जनं
हस्तचालनायासम् ॥ १९९*२ ॥

199*3) [सकलजनप्रेक्षणीयो य आत्मसीत् स त्वया मूढ ।
केसरिभयेन भज्यमान अथ लघुत्वं प्राप्तः ॥] रे मूढ गजेन्द्र य आत्मा
आसीत् स त्वया केसरिभयेन भङ्गं कुर्वता अथ लघुत्वं प्राप्तः । किंविशिष्ट-
स्तव आत्मा । सकलजनप्रेक्षणीयः ॥ १९९*३ ॥

२३०

वज्जालगं

[199*4-

- 199*4) सरला मुहे न जीहा थोवो हत्थो मउम्मडा दिट्ठी ।
रे रयणकोटिगविवर गइंद न हु सेवणिज्जो सि ॥ ४ ॥
- 199*5) कुंजर मइंददंसणविमुक्कपुकारमयपसंणेण ।
न हु नवरि तप अण्णा वि सो वि लहुयत्तणं पत्तो ॥ ५ ॥

वाहवज्जा ।

- 214*1) ओ सुपइ विहरव्विल्लुलियधम्मिल्लकुंतलकलाषो ।
अन्नत्थ वय्य वाणिय अहं मुत्ताहलं कत्तो ॥ १ ॥
- 214*2) इंदीइ कुलहराओ नायं वाहीइ भत्तुणो मरणं ।
गयमयकवोलणिहसणमलमइलकरंजसाहाहि ॥ २ ॥

199*4) [सरला मुखे न जिह्वा स्तोको हस्तो मदोद्धटा दृष्टिः ।
रे रत्नकोटिगविन् गजेन्द्र न खलु सेवनीयोऽसि ॥] रे रत्नकोटिगविन्
गजेन्द्र, निश्चितं त्वं सेवनीयो नासि । कथं कथं सेवनीयो नासि । मुखे
सरला जिह्वा न । अन्यच्च स्तोको हस्त उच्चस्तुण्डः (?) । अन्यच्च
मदोद्धटा दृष्टिः । अतस्त्वं न सेवनीयः ॥ १९९*४ ॥

199*5) [कुंजर मृगेन्द्रदर्शनविमुक्तपूकारभद्रप्रसङ्गेन । न
खलु केवलं त्वया आत्मापि सोऽपि लघुत्वं नीतः ॥] रे कुंजर । नवो
विशेषः (?) । त्वया आत्मापि सोऽपि लघुत्वं प्रापितः । केन । मृगेन्द्रदर्शन-
विमुक्तपूकारभद्रप्रसङ्गेन । मृगेन्द्रस्य दर्शनं, तेन विमुक्तः पूकारभद्रप्रसङ्गो
यस्य सः । तेन ॥ १९९*५ ॥

214*1) [अहो स्वपिति दलितधम्मिल्लकुंतलकलाषः ।
अन्यत्र ब्रज वणिग् अस्माकं मुक्ताफलं कुतः ॥] हे वणिक्, त्वमन्यत्र ब्रज ।
अस्माकं गृहे मुक्ताफलानि कुतः । ओ पथ्य । गृहस्वामी विहर विरल
विल्ल (?) दलिय परस्परं दलितधम्मिल्ल एवंविधकुंतलकलाषः स्वपिति ।
चेत् प्रमादी सन् गृह एव सुप्तस्तिष्ठति, तदा मुक्ताफलानि कुतः
समानीयन्ते । अतः कारणात् त्वमन्यत्र गच्छ ॥ २१४*१ ॥

214*2) [आयत्था बुल्लगृहाज्ज्ञातं व्याध्या भर्तुर्मरणम् ।
गजमदकपोलनिधर्षणगलमलिनकरंजशाखाभिः ॥] व्याध्या भर्तुर्मरणं

-214*5]

वाहकजा

२३१ :

- 214*3) न तथा पद्मरणे पि हु र्णणं वाहीद निम्भरकंठं ।
जह पल्लिसमासन्ने गह्वगलगज्जियं सोउं ॥ ३ ॥
- 214*4) पल्लिपपसे पज्जूसणिग्गयं लुलियकुंतलकलावं ।
ददूळण वाह्वंदं दंतकहया निपत्तेति ॥ ४ ॥
- 214*5) अच्छव ता करिवद्धणं तुह तणुओ धणुद्धरं समुल्लिहइ ।
थोरधिरयणद्धरणं किं अम्ह माहणं ॥ ५ ॥

ज्ञातम् । किंविशिष्टया व्याध्या । कुल्लगृहात् पितृगृहादामञ्जल्या ।
कामिः । गजमदकपोलनिघर्षणमलमलिनकरञ्जशाखाभिः । गजानां मदेन
कपोलनिघर्षणेन मलमलिनकरञ्जशाखा यत्र ता गजमदकपोलनिघर्षण-
मलमलिनकरञ्जशाखाः । ताभिः ॥ २१४*२ ॥

214*3) [न तथा पतिमरणेऽपि खलु रुदितं व्याध्या निर्भर-
कण्ठम् । यथा पल्लीसमासन्ने गजेन्द्रगलगर्जितं श्रुत्वा ॥] व्याध्या तथा
पतिमरणेऽपि हु निश्चितं निर्भरकण्ठं यथा भवति तथा न रुदितम् । यथा
पल्लीसमासन्ने गजेन्द्रगलगर्जितं श्रुत्वा । भर्तारि मरणं (? भर्तृमरणं)
स्मृतिपथमागतम् । अयं भावः ॥ २१४*३ ॥

214*4) [पल्लीप्रदेशे प्रत्यूषनिर्गतं लुलितकुन्तलकलापम् । दृष्ट्वा
व्याधवृन्दं दन्तक्रयिका निवर्तन्ते ॥] दन्तकेतारो वणिजो निवर्तन्ते । किं
कृत्वा । व्याधवृन्दं दृष्ट्वा । किंविशिष्टं व्याधवृन्दम् । पल्लीप्रदेशे प्रत्यूष-
निर्गतम् । पुनः किंविशिष्टं व्याधवृन्दम् । लुलितकुन्तलकलापं विसंशुल-
केशसमूहम् ॥ २१४*४ ॥

214*5) [आस्तां तावत् करिवधनं तत्र तनुजो धनुर्हरं
(?) समुल्लिखति । स्थूलस्थिरस्तनभराणां किमस्माकं माहात्म्यम् ॥]
किरातवधूः श्वश्रून् प्रति वक्ति । हे श्वश्रु करिवधनं तावत् तिष्ठतु । तत्र
तनयो धनुर्हरं (?) धनुः समुल्लिखति तक्ष्णोति । तत् किमस्माकं स्थूल-
स्थिरस्तनभराणां माहात्म्यम् । को भावः । यथा उन्नतपयोधरभारं पश्यन्
सन् (?) तथा तत्र पुत्रो विषयान् सेवमानो बलहीनो भवति । कः करोति
करिवधम् ॥ २१४*५ ॥

२३२

वज्जालगं

[226*1

करहवज्जा ।

226*1) दे जं पि तं पि अहिलससु पल्लवं मा कहिं पिं रे करह ।
उड्डमुहसीइसासो वल्लि सरतो विषज्जिहिसि ॥ १ ॥

226*2) कह वि तुलगावडियं मधुपडलं चक्खिऊण मा खिज्ज ।
हियरच्छियाइ कतो अणुदियहं करह लब्भंति ॥ २ ॥

226*3) नीसससि खयसि खिज्जसि जूरसि चितेसि भमसि उब्बिषो ।
सा मरणस्स कए णं करह तए चक्खित्था वल्ली ॥ ३ ॥

इदिंदिरवज्जा ।

252*1) मोत्तूण वियडकेसरमयरं तुहामसुरहिसयषत्तं ।
जे महइ मधुयरो पाडलाइ तं केण व गुणेण ॥ १ ॥

~~~~~  
226\*1) [ अहं प्रार्थये, यदपि तदपि अभिलषस्व पल्लवं मा कुत्रापि रे करम । ऊर्ध्वमुखदीर्घश्चासौ वल्ली स्मरन् विपत्स्यसे ॥ ] दे इति प्रार्थनायाम् । रे करम यमपि तमापि पल्लवं कथमपि मा अभिलषस्व, अभिलषं मा कुरुष्व । ऊर्ध्वमुखो दीर्घश्चासौ वल्ली स्मरन् सन् विपत्स्यसे विपत्तिं प्राप्स्यसि ॥ २२६\*१ ॥

226\*2) [ कथमपि यदृच्छापतितं मधुपटलमास्वाद्य मा खिद्यस्व । हृदयेप्सितानि कुतो अनुदिवसं करम लभ्यन्ते ॥ ] रे करम, कथमपि मधुपटलमास्वाद्य मा खिद्यस्व । किंविशिष्टं मधुपटलम् । तुलगावडियं । अटमटान्वायेद (?) संप्राप्तम् । रे करम, अनुदिवसं दिनं दिनं प्रति हृदयेप्सितानि कुतो लभ्यन्ते ॥ २२६\*२ ॥

226\*3) [ निःश्वसिषि, रोदिषि, खिद्यसे, क्षीयसे, चिन्तयसि भ्रमसि उद्दिग्धः । सा मरणस्य कृते खलु करम त्वया आस्वादिता वल्ली ॥ ] हे करम, सा वल्ली त्वया मरणस्य कृते आस्वादिता । कथम् । निःश्वसिषि, रोदिषि, खिद्यसि, जूरसि रणरणसि, चितेसि स्मरसि उद्दिग्धः सन् विकलितः सन् भ्रमसि । अतः कारणान्मरणमेव सावशेषम् ॥ २२६\*३ ॥

252\*1) [ मुक्त्वा विकटकेसरमकरन्दोद्दामसुरभिगतपत्रम् । यत् काङ्क्षति मधुकरः पाटलानि तत् केन वा गुणेन ॥ ] मधुकरो भ्रमरो यत्

1 The commentator seems to have read कहे पि (= कथमपि).

-263\*1 ]

हंसवज्रा

२३३

252\*2) तं किं पि पपसं पंकयस्स भमिज्जण छण्णओ छिवइ ।  
नलिणीण जेण कट्ठइ आमूलगतं पि मयरंदं ॥ २ ॥

252\*3) इंदिर मा खिज्जसु दे निलसु कीदं पि माळीविरहे ।  
हियइच्छिपाइ न तु संपडंति विज्जे पराहुत्ते<sup>१</sup> ॥ ३ ॥

252\*4) बहुगंधलुब्ध मधुकर कमलउडणिरुद्ध खिज्जसे कीस ।  
अहवा वसणासक्ता भवे वि सुहं न पावंति ॥ ४ ॥

हंसवज्रा ।

263\*1) वच्चिहिसि तुमं पाविहिसि सखरं रायहंस, किं चोज्जं ।  
माणससरसारिखं पुइवि भमंतो न पाविहिसि ॥ १ ॥

पाटलानि महति । किं कृत्वा । विकटकेसरमकरन्दोद्गमसुरभिशतपत्रं मुक्त्वा ।  
यतो मधुकरः । मधु मदिरां करोति इति मधुकरः । योऽसौ मधुकरस्तस्य  
चेतनाचातुर्यं न भवति ॥ २५२\*१ ॥

252\*2) [ तं किमपि प्रदेशं पङ्कतस्य भ्रान्त्वा पट्पदः स्पृशति ।  
नलिनीनां येन कर्षति आमूलगतमपि मकरन्दम् ॥ ] पट्पदः पङ्कतस्य  
कमलस्य भ्रान्त्वा किमपि प्रदेशं स्पृशति, येन उपायेन नलिनीनाम् आमूल-  
गतमपि मकरन्दमाकर्षति ॥ २५२\*२ ॥

252\*3) [ इन्दिर मा खिद्यस्व प्रार्थये निलय कुत्रापि माळती-  
विरहे । हृदयेष्वितानि न खलु संपतन्ति दैवे पराभूते ॥ ] हे इन्दिर  
भ्रमर मा खिद्यस्व । 'दे' इति अभ्यर्थनायाम् । कथमपि माळतीविरहे सति  
तर्हि निल(य)स्य स्वस्यो भव । दैवे पराभूते सति हृदयेष्वितानि न  
सम्पद्यन्ते ॥ २५२\*३ ॥

252\*4) [ बहुगन्धलुब्ध मधुकर कमलपुटनिरुद्ध खिद्यसे कस्मात् ।  
अथवा व्यसनासक्ता अन्येऽपि सुखं न प्राप्नुवन्ति ॥ ] बहुगन्धसुग्व मधुकर  
कमलपुटनिरुद्धः कस्मात् त्वं खिद्यसे रुदनं करोषि । अथवा व्यसनासक्ताः  
प्राणिनोऽन्येऽपि सुखं न प्राप्नुवन्ति ॥ २५२\*४ ॥

263\*1) [ वज्रिप्यसि त्वं प्राप्स्यसि सरोवरं राजहंस, किं विजम् ।  
मानससरःसदृशं पृथिवीं भ्रमन् न प्राप्स्यसि ॥ ] सुगमा ॥ २६३\*१ ॥

1 Cf. Gāthā No. 245.

२३४

वज्रालम्बं

[ 263\*2-

- 263\*2) माणससरोरुहाणं मा सायं स्मरसु रे हंस ।  
कज्जाइ दिव्ववससंठियाइ दुक्खेहि लब्धंति ॥ २ ॥
- 263\*3) हंसेहि समं जह्म रमइ कमलिणी तह य मधुयेरेणावि ।  
सियकसिणणिच्चिसेसाइ होति महिलाण हिययाइ ॥ ३ ॥
- 263\*4) विउलं पि जलं जलरंकुपाहि तह कलुसियं हयासेहि ।  
जह्म अवसरवड्डियाण वि न हु निलयं रायहंसाणं ॥ ४ ॥  
छइलुवज्जा ।
- 284\*1) अक्खंडियउचपारा पुष्पाभावे अभिन्नमुहराया ।  
सिद्धिलंता वि सिणेहं छेया दुक्खेहि नज्जेति ॥ १ ॥
- 284\*2) ताव च्चिय ढलहलया जाव च्चिय नेहपूरियसरीरा ।  
छेया नेहविह्वणा तिलसच्छाया खला हुति ॥ २ ॥

263\*2) [ मानससरोरुहाणां मा सातं स्मर रे हंस । कार्याणि  
दैववशसंस्थितानि दुःखैर्लभ्यन्ते ॥ ] हे हंस मानससरोरुहाणां सातानि  
सौख्यानि मा नाम त्वं स्मरस्व । दैववशसंस्थितानि कार्याणि  
दुःखैर्लभ्यन्ते ॥ २६३\*२ ॥

263\*3) [ हंसैः समं यथा रमते कमलिनी तथा च मधुकरेणापि ।  
सितकृष्णनिर्विशेषाणि भवन्ति महिलानां हृदयानि ॥ ] सा कमलिनी हंसेन  
समं रमते, तथा मधुकरेणापि समं रमते । युक्तम् । महिलानां हृदयानि  
सितकृष्णनिर्विशेषाणि भवन्ति ॥ २६३\*३ ॥

263\*4) [ विपुलमपि जलं जलरंककेस्तथा कलुषितं हताशैः ।  
यथा अवसरपतितानामपि न खलु निलयो राजहंसानाम् ॥ ] जलरंकैः  
जलजीवैः, विपुलमपि जलं तथा कलुषितं यथा अवसरपतितानामपि हु  
निश्चितं राजहंसानां निलयः स्थानं न भवति ॥ २६३\*४ ॥

284\*1) [ अखण्डितोपचाराः पूर्वाभावे अभिन्नमुखरागाः ।  
शिथिलयन्तोऽपि स्नेहं छेका दुःखैर्लभ्यन्ते ॥ ] छेकाश्चतुराः स्नेहं  
शिथिलयन्तोऽपि दुःखैर्लभ्यन्ते । किंविशिष्टाच्छेकाः । अखण्डितोपका ( ?  
चा ) राः, पूर्वाभावे ( ? ) अभिन्नमुखरागाः । अतः कान्तात् छेका  
विरवतः अपि नावगम्यन्ते ॥ २८४\*१ ॥

284\*2) [ तावदेव अनुकम्पिनो यावदेव स्नेहपूरितशरीराः ।  
छेकाः स्नेहविह्वीनास्तिलसच्छायाः खला भवन्ति ॥ ] छेकास्तावदेव ढलहल-

- 284\*6]

छद्मवज्रा

२३५:

- 284\*3) वक्रमणिपाद् कतो कतो अद्भुच्छिपेच्छियव्वाह ।  
उसस्तिर्यं पि मुणिज्जह छद्मजणसंकुले ग्रामे ॥ ३ ॥
- 284\*4) अनुणयकुशलं परिहासपेशलं लङ्घवाणिसोहिहं ।  
आलाव च्चिय छेयाण कम्मणं किं च मूलीहिं ॥ ४ ॥
- 284\*5) ते धन्या ताण नमो ते कुशला ताण वम्महपसाओ ।  
जे बालतरुणपरिणयवयाहिं हियए घरिज्जति ॥ ५ ॥
- 284\*6) वक्रं ताण न कीरद् किं कज्जं जस्स ते वि थाणंति ।  
सम्भावेण य छेया पुत्ति देव ज्व घेयंति ॥ ६ ॥

स्वभावाः ... परिणामिनो भवन्ति, यावत् स्नेहपूषूरिता भवन्ति । छेकाः स्नेहविहीनाः खला भवन्ति, दुर्जनाः स्युः । किंविशिष्टाः छेकाः । तिल-सञ्छायास्तिलसदृशाः । यथा तिलाः स्नेहविहीनाः खला भवन्ति ॥ २८४\*२ ॥

284\*3) [ वक्रमणितानि कुतः कुतो अर्धाक्षिप्रेक्षितव्यानि । उच्छ्रितमपि ज्ञायते छेकजनसङ्कुले ग्रामे ॥ ] चतुरजनसङ्कुले ग्राम उच्छ्रितमपि ज्ञायते । स्वल्पेऽपि विकारे हृदयपरिणामं जानन्ति ॥ २८४\*३ ॥

284\*4) [ अनुनयकुशलं परिहासपेशलं लङ्घवाणीशोभाढयम् । आलाप एव छेकानां कर्मणं, किं च मूलीभिः ॥ ] छेकानामालाप एव कर्मणं, मूलिकाभिः किम् । किंविशिष्टं कर्मणम् । अनुनयकुशलम् अनुनयने प्रसादने कुशलम् । एतावता प्रसन्नम् । पुनः कथम् । परिहास-पेशलं हास्येन मनोज्ञम् । पुनरपि किंविशिष्टं तत् कर्मणम् । लङ्घवाणि-सोहिहं । सौभाग्यवाणीसुन्दरम् ॥ २८४\*४ ॥

284\*5) [ ते धन्यास्तेभ्यो नमस्ते कुशलास्तेषां मन्गथप्रसादः । ये बालतरुणपरिणतवयोभिर्हृदये धार्यन्ते ॥ ] ते धन्यास्तेभ्यो नमः, ते कुशलास्तेषां मन्गथः प्रसादे वर्तते, ये मनुष्या बालतरुणपरिणतवयोभिर्हृदये ध्रियन्ते ॥ २८४\*५ ॥

284\*6) [ वक्रं तेषां न क्रियते किं कार्यं यस्य तेऽपि जानन्ति । सद्भावेन च छेकाः पुत्रि देवा इव गृह्यन्ते ॥ ] हे पुत्रि छेका ये ते न (?) जानन्ति । तेषां पुरस्ताद् वक्रं न क्रियते । अन्यच्च ते सद्भावेन देवाः इव गृह्यन्ते ॥ २८४\*६ ॥



२३६

वज्रालम्बं

[ 284\*7-

- 284\*7) विश्वा पुणो वि विज्जउ रेखा छेयत्तणम्मि कण्हस्स ।  
जो रमइ गोविसत्थं हिययणिहित्ताइ लच्छीए ॥ ७ ॥
- 284\*8) हियए जं च निहितं तं पि दु जाणंति बुद्धीए ।  
मा पुत्ति वक्कबन्धं जैपसि पुरओ छइहाणं ॥ ८ ॥  
नयणवज्जा ।
- 300\*1) धनु संघइ भुयवलयं आयइइइ नयणबाण कण्णंता ।  
विध्यइ मणं न जीयं अउव्वधानुक्किणी बाला ॥ १ ॥
- 300\*2) पामरवहुयाइ सवम्महाण नयणाण रक्खसाणं व ।  
सासंको भमइ जणो जोयइ मणं पुलोयंतो ॥ २ ॥

~~~~~

284*7) [दत्ता पुनरपि दीयतां रेखा छेकत्वे कृष्णस्य । यो रमयति गोपीसार्धं हृदयनिहितया लक्ष्म्या ॥] कृष्णस्य छेकत्वे रेखा दत्ता पुनरपि दीयताम् । यः कृष्णो गोपीमित्रः सार्धं^१ रमते । कया लक्ष्म्या । किंविशिष्टया लक्ष्म्या । हृदयनिहितया ॥ २८४*७ ॥

284*8) [हृदये यच्च निहितं तदपि वस्तु जानन्ति बुद्धया । मा पुत्रि वक्कबन्धं जल्पसि पुरतश्चेकानाम् ॥] हे पुत्रि चतुराणां पुरुषाणां पुरस्ताद् वक्कबन्धं मा जल्पसि । वद् हृदये निहितम् आरोपितं भवति तदपि जानन्ति । कया । बुद्धया तीक्ष्णमत्या २८४*८ ॥

300*1) [धनुः संघाति भूवलयम् आकर्षति नयनबाणान् कर्णान्तात् । विध्यति मनो न जीवम् अपूर्वधानुका बाला ॥] बाला अपूर्वधानुष्किणी अपूर्वधानुर्धरा वर्तते । या बाला मनो विध्यति न जीवं जीवितव्यम् । अत एव अपूर्वधानुष्किणी । भुजवल्या (! भूवल्या) सती धनुःसंघइ संघाति । नयनबाणान् आ कर्णान्ताद् आकर्षयति ॥ ३००*१ ॥

300*2) [पामरवद्वाः समन्मयाभ्यां नयनाभ्यां राक्षसाभ्यामिव । साशङ्को भ्रमति जनो पश्यति मार्गं प्रलोकयन् ॥] जनो लोकः साशङ्कः परिभ्रमति । कथं साशङ्कः इत्याह । पामरवद्वा नयनेभ्यश्चान्यद् राक्ष-
सेभ्यः । किंविशिष्टेभ्यो नयनेभ्यः । समन्मयेभ्यः । सकामेभ्यः । किं-

1 Cf. Gāthā No. 282.
instead of भुयवलयं.

2 We must obviously read भूवलयं
3 The commentator appears to have
read गोविसत्थं = गोपीसार्धम् = गोपीमित्रः सार्धम्).

-300*5]

नयणवज्जा

२३७

- 300*3) अज्जं वि य तेण विणा इमीइ पयाइ कसिणधवलाइं ।
जधंघगोरुपाइ व दिशासु घोलेति नयणाइं ॥ ३ ॥²
- 300*4) सियकसिणहीहइज्जलपग्गलघोलेततारणयणाणं ।
तरुणाण मा हु इयविहि दिट्ठीपसरं पि भंजिहिसि ॥ ४ ॥
- 300*5) रत्तं रत्तेहि सियं सियहि कसिणं कुणंति कसिणेहि ।
सियकसिणच्छीहि तप मयच्छि रत्तो जणो चोज्जं ॥ ५ ॥

विशिष्टेभ्यो राक्षसेभ्यः । समन्थेभ्यः सकामेभ्यः । यथा पामरवध्वा नयनेभ्यो
जनः शङ्कते, राक्षसेभ्यस्तथैव शङ्कते । जनः किं कुर्वन् । मार्गं प्ररूपयन्
मार्गं विलोकयन् जायते¹ ॥ ३००*२ ॥

300*3) [अद्यापि च तेन विना अस्या एते कृष्णधवले ।
जात्यन्धगोरूपाया इव दिशासु घूर्णन्ते नयने ॥] अस्या नायिकाया अद्यापि
तेन यत्नमेव विना एतानि नयनानि दिशासु घोलेति (घूर्णन्ति) । नयनानि
कानीव । जात्यन्धगोरूपाया इव । यथा जात्यन्धगोरूपाया नयनानि
शून्यानि दिक्षु घोलेति (घूर्णन्ति) । किंविशिष्टानि नयनानि । कसिण-
धवलाइं । किञ्चित् कृष्णानि किञ्चिद् धवलानि ॥ ३००*३ ॥

300*4) [सितकृष्णदीर्घोज्ज्वलपक्ष्मलघूर्णमानतारनयनानाम् ।
तरुणानां मा खलु हतविधे दृष्टिप्रसरपि भङ्ग्यसि ॥] हे हतविधे
दुर्दैव । ' हु ' निश्चितम् । नयनयोर्दृष्टिप्रसरं मा भङ्ग्यसि । किंविशिष्टयो-
नयनयोः । सितकृष्णदीर्घतरोज्ज्वलपक्ष्मलघूर्णमानतारकयोः ॥ ३००*४ ॥

300*5) [रक्तं रक्तैः सितं सितैः कृष्णं कुर्वन्ति कृष्णैः ।
सितकृष्णाक्षिभ्यां त्वया मृगाक्षि रक्तो जन आश्चर्यम् ॥] हे मृगाक्षि,
रक्ताभिः अक्षभिः (?) रक्तं कुर्वन्ति, सिताभिः सितं कुर्वन्ति, कृष्णाभिः
कृष्णं कुर्वन्ति । हे मृगाक्षि त्वया सितकृष्णाभिः अक्षभिः जनो रक्त
इत्याश्चर्यम् ॥ ३००*५ ॥

1 The commentator seems to have read जायइ in place of
जेयइ (= पश्यति). जेयइ involves repetition with एल्येयंतो. जायइ stands
in need of some predicative adjective. 2 Cf. Gāthā No. 376.

२३८

वज्रालङ्कारं

[300*6-

- 300*6) गाढतरचुम्बणुष्फुसियबहलणीलज्जणाइ रेहंति ।
बन्फम्मिंतरपसरियगलंतवाहाहि अक्खीइ ॥ ६ ॥
- 300*7) न मय रुण्णं न कयममंगले होतु सयलसिद्धीओ ।
विरहग्गिधूमकडुयावियाइ पगलंति नयणादं ॥ ७ ॥

धणवज्जा ।

- 312*1) नहकुंतगयभिन्ना हारावलिमुत्तमंडलगठिया ।
रेहंति सुरयरज्जाहिसेयकलस व्व से धणया ॥ १ ॥
- 312*2) सो तण्हाइयपहिय व्व इमिओ तीइ दिट्ठमेत्तेहि ।
पंथपवाकलसेहि व धणेहि उमंथियमुहेहि ॥ २ ॥

300*6) [गाढतरचुम्बनप्रोज्झितवहलनीलज्जनने शोभेते । बाष्पाभ्य-
न्तरप्रसृतगलत् ... (?) अक्षिणी ॥] नायिकायाः अक्षीणि रेहंति
शोभन्ते । कामिः । बाष्पाभ्यन्तरप्रसृतगलद्वाहाभिः (?) । पुनः किंविशि-
ष्टानि अक्षीणि । गाढतरचुम्बनस्पृशत् (?) बहुलनीलज्जनानि ॥ ३००*६ ॥

300*7) [न मया रुदितं न कृतमपङ्गलं भवन्तु सकलसिद्धयः ।
विरहाग्निधूमकटुर्कीकृते प्रगलतो नयने ॥] सुगमेयं गायाम् ॥ ३००*७ ॥

312*1) [नखकुन्ताप्रकभिन्नौ हारावलीसूत्रमण्डलाप्रस्थितौ । शोभेते
सुरतराज्याभिषेककलशावित्र तस्याः स्तनौ ॥] तस्या नायिकायाः स्तनौ
सुरतराज्याभिषेककलशावित्र राजेते । किलक्ष्णौ । नखकुन्ताप्रकभिन्नौ ।
अन्यावपि कलशौ नखकुन्ताप्रभिन्नौ स्याताम् । पुनरपि किंविशिष्टौ स्तनौ ।
हारावलीसूत्रमण्डलाप्रस्थितौ । अन्यावपि कलशौ सूत्रमण्डलाप्रस्थितौ
भवतः ॥ ३१२*१ ॥

312*2) [स तृषितपथिक इव दूनस्तस्या दृष्टमात्राभ्याम् । पथि-
प्रपाकलशाभ्यामिव स्तनाभ्यां दग्धमुखाभ्याम् ॥] स कथितं तस्या
नायिकायाः स्तनैर्दूनः । स क इव । तृष्णादितपथिक इव । स्तनैः
कैरिव । पथिप्रपाकलशैरिव । यथा पथिप्रपाकलशैः उन्मथितमुखैः पथिको
दूयते । किंभूतैः स्तनैः । दृष्टमात्रैः । दृष्टा स्तोका मात्रा पानीयलक्षणा
येषु ते दृष्टमात्राः । तैर्दृष्टमात्रैः ॥ ३१२*२ ॥

1 Cf. Gāthā No. 370

-312*6]

धणवज्जा

२३९

- 312*3) धणकणयकलसजुयलं रोमावलीलोहसंकलाबद्धं ।
कस्स कए णं बाला रयणणिह्माणं समुव्वहइ ॥ ३ ॥
- 312*4) अणुरायरणभरियं कंनणकलसम्मिं तरुणिधणजुयलं ।
ता किं मुद्धम्मि कालं मसिमुद्दा मयणरायस्स ॥ ४ ॥
- 312*5) ठाणच्चुयाण सुंदरि मंडलरहियाण विहवचत्ताणं ।
धणयाण सुपुत्तिसाण य को हत्थं वेइ पडियाणं ॥ ५ ॥
- 312*6) नहकुंतगयभिन्ना समुहागयकुंभपीडनसमत्था ।
धणया निव्वूढभरा मडु व्व पडिया वि सोहंति ॥ ६ ॥

312*3) [स्तनकनककलशयुगलं रोमावलीलोहशृंखलाबद्धम् । कस्य कृते ननु बाला रत्ननिधानं समुद्रहति ॥] बाला कस्य कृते । 'णं' इति वाक्यालंकारे । रत्ननिधानं समुद्रहति । किंविशिष्टं रत्ननिधानम् । स्तनकनककलशयुगलम् । अन्यदापि यत्र रत्ननिधानं भवति तत्र कलशौ विलोक्येते । किंविशिष्टं रत्नयुगलम् । रोमावलीलोहशृंखलाबद्धम् । अन्यावपि कलशे लोहशृंखलाबद्धौ स्याताम् ॥ ३१२*३ ॥

312*4) [अनुरागरत्नमृतं काञ्चनकलशे तरुणीस्तनयुगलम् । तत् किं मुखे कालं मयीमुद्दा मदनराजस्य ॥] तरुणीस्तनयुगले काञ्चनकलशे अनुरागरत्नमृतं वर्तते । ता तत्र इदं स्तनयुगलं मुखे कालं किम् । मदनराजस्य मयीमुद्दा वर्तते । अन्यस्मिन् रत्ननिधानकलशे मुद्दा विधीयते । एषु स्तनेषु कृष्णमुद्दा, कस्य । मदनराजस्य ॥ ३१२*४ ॥

312*5) [स्थानच्युतानां सुन्दरि मण्डलरहितानां विभवपरित्यक्तानाम् । स्तनानां सुपुरुषाणां च को हस्तं ददाति पतितानाम् ॥] हे सुन्दरि, स्तनानां चाप्यत् सपुरुषाणां पतितानां को हस्तावलम्बं ददाति । अपि तु न कोऽपि । किंविशिष्टानां स्तनानाम् । स्थानच्युतानाम् । पुनः किंविशिष्टानाम् । मण्डलरहितानां परिवाररहितानाम् । पुनः किंविशिष्टानाम् । विभवत्यक्तानाम् । ॥ ३१२*५ ॥

312*6) [नखकुन्ताप्रकभिन्नौ संमुखागतकुम्भपीडनसमर्थौ । स्तनौ निर्व्यूढभरौ भट इव पतितावपि शोभेते ॥] स्तनाः पतिता अपि शोभन्ते ।

1 We must read कंनणकलस ज्व (= काञ्चनकलशशक्ति), even against the commentator. 2 Cf. Gāthā No. 681

२४०

वज्रालङ्कारं

[312*7--

- 312*7) आसन्नपट्टणभयभीरुपहि जमलेहि सामलमुहेहि ।
दुसंसुपहि रुणं थणेहि ठाणं मुयंतेहि ।
- 312*8) अलिया खल वन कुडिला मज्झंसे किविणिदाणसारिच्छा ।
थणया उन्नयचित्तिप व तीह हियए न मायंति ॥ ८ ॥¹
- 312*9) थणहारं तीह समुन्नयं पि द्दट्ठण तारिसं पडियं ।
मा कुणउ को वि गव्वं पत्थ असारमि संसारं ॥ ९ ॥²

क इव । भटा इव सुभटा इव । यथा सुभटाः पतिता अपि शोभन्ते ।
किविशिष्टाः स्तनाः किविशिष्टा भटाः । नखकुन्ताप्रभिन्नाः । पुनः
किविशिष्टाः । संमुखागतकुम्भीडनसमर्थाः । पुनः किविशिष्टाः । निर्व्यूढ-
भराः उदूढसमभाराः ॥ ३१२*६ ॥

312*7) [आसन्नपतनभयभीरुकाभ्यां यमलाभ्यां श्यामलमुखान्याम् ।
दुग्धाश्रुभिः रुदितं स्तनाभ्यां स्थानं मुखद्वयां ॥] स्तनाभ्यां स्थानं मुखद्वयां
दुग्धाश्रुभिः रुदितम् । किविशिष्टाभ्याम् । आसन्नपतनभयभीरुकाभ्याम् ।
पुनः किविशिष्टाभ्याम् । शुभलाभ्याम् । पुनरपि किविशिष्टाभ्याम् । श्याम-
मुखाभ्याम् ॥ ३१२*७ ॥

312*8) [अलीकौ खल इव कुटिलौ मध्यांशे कृपणदानसदृशौ ।
स्तनौ उन्नतचिन्तितमिव तस्या हृदये न मातः ॥] स्तनौ हृदये न मातः ।
किमिव । उन्नतचिन्तितमिव । द्विवचने एकवचनं (?) (बहुवचनं)
प्राकृतत्वात् । किविशिष्टौ स्तनौ । खल इव अलीकौ । यथा खल अलीका
भवन्ति (तथा) । कुटिलाः खला भवन्ति । पुनः किविशिष्टाः स्तनाः ।
कुटिलाः । पुनरपि किविशिष्टाः स्तनाः । मध्यांशे मध्यप्रदेशे कृपणदान-
सदृक्षाः ॥ ३१२*८ ॥

312*9) [स्तनभारं तस्याः समुन्नतमपि दृष्ट्वा तादृशं पतितम् ।
मा करोतु कोऽपि गर्वमत्र असारे संसारे ॥] भो लोका अत्र असारे संसारे
कोऽपि गर्व मा करोतु । किं कृत्वा । तस्यास्तादृशं समुन्नतमपि स्तनभारं
पतितं दृष्ट्वा । एतावता संसारोऽनित्य एव ॥ ३१२*९ ॥

1 Cf. Gāthā No. 302. Better to read उन्नयचित्ति वव so as to suit the metre. 2 Cf. Gāthā No. 311.

~318*2]

लावणवज्जा

२४१

312*10) उच्चट्टाणा वि सुसंगया वि संपुण्णया वि तुह थणया ।
तरुणमणरयणसारं हरंति जं तं महच्छरियं ॥ १० ॥

312*11) ठाणयेहेहि एहिं अहोमुहेहि अणवरयपोदेहि ।
सिद्धिणेहि नरिंदेहि व किं किञ्चह पयविमुक्केहि ॥ ११ ॥

लावणवज्जा ।

318*1) इह त्रिवलिरमणे इह वषणकमले इह कठिनविउलथणवट्टे ।
अज्झाप लावणं फलियं पिव दुंगुंदुगेहिं ॥ १ ॥

318*2) अन्नना मेहलया अन्नो कंचुओ नववट्टण ।
परिहेउं न समण्णइ समारुहंतमि तारुणे ॥ २ ॥

312*10) [उच्चस्थानावपि सुसंगतावपि संपूर्णावपि तव स्तनौ ।
तरुणमनोरनसारं हरतो यत् तन् महाश्र्वर्यम् ॥] हे सुन्दरि, तव स्तनौ
तरुणमनोरनसारं यद् हरतः तन् महाश्र्वर्यम् । कथम् । किलक्षणौ
स्तनौ । उच्चस्थानौ । न तु येऽत्र उच्चस्थानाः स्युः, ते कस्यापि किमपि
हरन्ति । पुनः किलक्षणौ स्तनौ । सुसंगतावपि सुप्रीतावपि । पुनरपि कि-
लक्षणौ स्तनौ । संपूर्णावपि । न तु ये संपूर्णाः सन्ति ते परकीयं धनं
हरन्ति । इत्याश्र्वर्यम् ॥ ३१२*१० ॥

312*11) [स्थानक्राम्यामाम्यामधोमुखाभ्यामनवरतप्रौढाभ्याम् ।
स्तनाभ्यां नरेन्द्राभ्यामिव किं क्रियते पदविमुक्ताभ्याम् ॥] आभ्यां स्तनाभ्यां
पदविमुक्ताभ्यां स्थानच्युताभ्यां किं क्रियते । कैरिव । नरेन्द्रैरिव । यथा स्थान-
विमुक्तैर्नरेन्द्रैः किं क्रियते । किंविशिष्टैर्नरेन्द्रैः स्तनैश्च । स्थानकरैः । पुनः किं-
प्रकारैः । अधोमुखैः । पुनरपि किंविशिष्टैः । अनवरतप्रौढैः ॥ ३१२*११ ॥

318*1) [इह त्रिवलिरमण इह वदनकमल इह कठिनविपुलस्तन-
पट्टे । प्रौढयुवत्या लावण्यं फलितमिव स्तवकस्तवकैः ॥] प्रौढयुवत्या लावण्यं
दुंगुंदुगेहिं स्तवकस्तवकैः फलितमिव । इवशब्देन वृक्ष इव फलितम् ।
यथा वृक्षः काले काले स्थाने स्थाने फलति तथा । क फलितम् । अत्र
त्रिवलिरमणे जघनप्रदेशे । पुनः क । अत्र च वदनकमले । पुनः क । अत्र
कठिनविपुलस्तनपट्टे ॥ ३१८*१ ॥

318*2) [अन्यान्या मेखला अन्यान्यः कंचुको नववट्ठाः । परिधातुं
न समाप्यते समारोहति तारुणे ॥] अन्या अन्या मेखला, अन्यो अन्यः

२४२

वज्रालम्बे

[318*3--

- 318*3) अंतोऋत मयणगिनावियं वहइ कणयकंतिहं ।
 बालाय लावण्यं उष्णिणियं थणभरमिसेण ॥ ३ ॥
- 318*4) सहस ति जं न भजइ थणहरभारेण मज्झतणुयंगी ।
 भंजणभण्ण विहिणा दित्तो रोमावलीस्तम्भो ॥ ४ ॥
- 318*5) बालाकपोललावण्यणिज्जिओ चंद खिज्जसे कीस ।
 अह मानो न हु कीरउ बहुस्यणविभूसिया पुहवी ॥ ५ ॥
- 318*6) बाला लावण्यणिही नवल्लवलि व्व माउलिगस्स ।
 चिचि व्व दूरपका करेइ लालाउथं हिययं ॥ ६ ॥

कंचुको नयवधाः । परिधातुं न समाप्यते समाप्ति न याति । क सति ।
 (समारोहति तारुण्ये ।) यावत् सुरतावसाने स्वस्था सती मेखलां कंचुकं
 च परिदधाति, तावत् पतिना उत्तार्यते इति भावः ॥ ३१८*२ ॥

318*3) [अन्तःकथत् मदनाग्निनापितं वहति कनककान्तियुक्तम् ।
 बालाया लावण्यं बहिर्निर्गतं, स्तनभरमिषेण ॥] बालाया प्रौढयुवत्या लावण्यं
 स्तनभरमिषेण स्तनभरच्छवाना अत्र उष्णिणियं उत्कलितं बाह्ये निर्गतम् ।
 कीदृशं लावण्यम् । अन्तःकथत् । पुनः कीदृशम् । मदनाग्निना तापितं
 सत् कनककान्तियुक्तम् । वहति (स्तनभरमिषेण) । अनेन हेतुना
 स्तने कनककलशोपमा योग्या ॥ ३१८*३ ॥

318*4) [सहसेति यन्न भज्यते स्तनभरभारेण मध्यतनुकाङ्क्षी ।
 भङ्गमयेन विधिना दत्तो रोमावलीस्तम्भो ॥] सहसेति यन्न भज्यते न
 व्रुज्यति स्तनभरभारेण मध्यतनुकाङ्क्षी, तद् विधिना व्रुटनमयेन रक्षणार्थं
 रोमावलीस्तम्भः प्रदत्तः ॥ ३१८*४ ॥

318*5) [बालाकपोललावण्यनिर्जितश्चन्द्र खिद्यसे कस्मात् । अथ
 मानो न खलु क्रियतां बहुलत्रिभूषिता पृथ्वी ॥] हे चन्द्र कस्मात्
 खिद्यसे । किंविशिष्टश्चन्द्रः । बालाकपोललावण्यनिर्जितः । अथवा मानः
 कापि न क्रियते (? क्रियताम्) । यतः पृथ्वी बहुलत्रिभूषिता
 वर्तते ॥ ३१८*५ ॥

318*6) [बाला लावण्यनिधिर्नवीनवल्लीव मातुलिङ्गस्य । चिचेव
 दूरपका करोति लालाकुलं हृदयम् ॥] बाला लावण्यनिधिर्नवीनमातुलिङ्गस्य

- 328*4]

सुरयवज्जा

२४३

सुरयवज्जा

- 325*1) अलोक्षणेहणिज्झरंविहण्णद्विययाण अलियकुदियार्ण ।
पत्तिपज्जाण सुरए जं सोक्खं तं फुडं अमयं ॥ १ ॥
- 318*2) सुरयावसाणसमए मउलियणयणाणा य िय्बोही ।
अलहंसी सुरयसुहं पासत्थमुही पियं भणइ ॥ २ ॥
- 328*3) सुरयप्पसुत्त कोषण अप्पंभर मा हु रे निवज्जिहिसि ।
कयकज्ज किं न याणसि असमत्तरयाण जं दुक्खं ॥ ३ ॥
- 328*4) चलवलयमेहलखं कलकलिरमणोहरं च सोऊण ।
ईसा रोसो मदिलत्तणं च मुक्कं सवत्तीहि ॥ ४ ॥

वल्लीव । सा बाला लालाकुलं हृदयं करोति । केव । चिचिच्च । आचाम्लिकेव ।
यथा आचाम्लिका दूरपका सती हृदयं लालाकुलं कुरुते ॥ ३१८ ६ ॥

328*1) [अन्योन्यस्नेहनिर्झरवितीर्णहृदयानाम् अलीककुपितानाम् ।
विश्वस्तजनानां सुरते यत् सौख्यं तत् स्फुटमभूतम् ॥] प्रतीतजनानां सुरते
दृढस्नेहयुक्तानां संभोगे यत्सौख्यं तत् स्फुटं प्रकटम् अभूतम् । किंविशिष्टा-
नाम् । अन्योन्यस्नेहनिर्झरवितीर्णहृदयानाम् । पुनः किंविशिष्टानाम् ।
अलीककुपितानाम् ॥ ३२८*१ ॥

328*2) [सुरतावसानसमये मुकुलितनयनानना च बिम्बोष्ठी ।
अलभमाना सुरतसुखं पार्श्वस्थमुखी प्रियं भणति ॥] बिम्बोष्ठी सुरतावसान-
समये मुकुलितनयनानना सती सुरतसुखमलभमाना वक्त्रमुखी प्रियं
भणति ॥ ३२८*२ ॥

328*3) [सुरतप्रसुप्त कोपन आत्मंभर मा खलु रे निपत्त्यसे ।
कृतकार्यं किं न जानासि असमाप्तरतानां यद् दुःखम् ॥] किं भणती-
त्याह । हे कोपन कोपनशील, आत्मंभर, त्वं निश्चितं सुरतप्रसुप्त मा
निवर्तयसि¹ । रे कृतकार्यं किं न जानासि असमाप्तरतानां यद् दुःखं
वर्तते ॥ ३२८*३ ॥

328*4) [चलवलयमेखलारवं कलकलयुक्तमनोहरं च श्रुत्वा । ईर्ष्या
रोषो महिलात्वं च मुक्तं सपत्नीभिः ॥] सपत्नीभिः ईर्ष्या रोषो महिलात्वं

1 The commentator seems to have read निवज्जिहिसि in place of निवज्जिहिसि.

२४४

वज्जालम्

[328*5

328*5) बाला असमत्तरया रयावसाणम्मि पहरिस्सी भणइ ।
किं सुयसि नाह, हं 'सुयमि, किं नु पज्जत्तकज्जो सि ॥५॥

पेम्मवज्जा ।

349*1) पढमारंभमणहरं घणलम्मां माणरायरमणिज्जं ।
पेम्मं सुखिचावं व चंचलं झट्ति वोलेइ ॥ १ ॥

349*2) क्षणभंगुरेण विसमेण हारिणा दुणिवारपसरेण ।
अणवद्वियसम्भावेण सब्बहा होव पेम्मेण ॥ २ ॥

च मुक्तम् । तत्र ईर्ष्या असहनत्वम् । रोदः क्रोधः । महिलात्वं स्त्रीचरित्रम् ।
मुक्तम् । किं कृत्वा । चलवलयमेखलारवं श्रुत्वा चलनूपरमेखलाशब्दं समा-
कर्ष्य । किंविशिष्टं मेखलारवम् । कलकलिरमनोहरम् । मानान्य (?)
शब्दसुन्दरम् ॥ ३२८*४ ॥

328*5) [बाला असमाप्तरता रतावसाने प्रवृद्धा भणति । किं
स्वपिषि नाथ, अहं स्वपिमि, किं खलु पर्याप्तकार्योऽसि ॥] बाला
रतावसाने प्रहर्षिता सती भणति । किंविशिष्टा बाला । असमाप्तरता ।
असमाप्तं रतं यया सा । किं भणति तदाह । हे नाथ त्वं स्वपिषि शयनं
कुरुषे किम् । अहं स्वपिमि । किं पर्याप्तकार्योऽसि कृतकृत्योऽसि ॥ ३२८*५ ॥

349*1) [प्रथमारम्भमनोहरं घनलम्मां मानरागरमणीयम् । प्रेम
सुरेन्द्रधनुरिव चञ्चलं झटिति अपक्रामति ॥] चञ्चलं प्रेम झटिति शीघ्रं
बोडयति (?) । किमिव । सुरेन्द्रचापमिव । किंविशिष्टं प्रेम । प्रथमा-
रम्भमनोहरम् । घनलम्मां मनसि सत् गगरमणीयं भवति । सुरेन्द्रचापमपि
तथैव ॥ ३४९*१ ॥

349*2) [क्षणभङ्गुरेण विस्मेण हारिणा दुर्निवारप्रसरेण । अनव-
स्थितस्वभावेन सर्वथा भवतु प्रेम्णा ॥] अनेन प्रेम्णा भवतु पूर्णताम् ।
किंविशिष्टेन प्रेम्णा । क्षणभङ्गुरेण तत्कालविनश्वरेण । पुनः किंविशिष्टेन
प्रेम्णा । विस्मेण । पुनरपि किंप्रकारेण प्रेम्णा । हारिणा मनोहारिणा ।
पुनरपि किंविशिष्टेन । दुर्निवार्यप्रसरेण । पुनरपि किंप्रकारेण प्रेम्णा ।
अनवस्थितसद्भावेन नैकरंगेण ॥ ३४९*२ ॥

1 Better to read हुं (हुं) (= yes).

-349*6]

प्रेमवज्रा

२४५

- 349*3) जह देव मह प्रसन्नो मा जन्मं देहि मानुसे लोप ।
अह जम्मं मा पेम्मं, अह पेम्मं मा वियोगं च ॥ ३ ॥
- 349*4) अन्नं तं सयदलियं पि मिलइ रसगोलिय ज्वं जं पेम्मं ।
अहं मयच्छि मुत्ताइलं व फुट्टं न संघट्टइ ॥ ४ ॥
- 349*5) दढणेहणालप्रसृतसद्भावदलस्य रतिमुगन्धस्य ।
प्रेमुत्पलस्य मुग्धे मानुसारो छिय विणासो ॥ ५ ॥¹
- 349*6) अहो जानामि अहं पेम्मं च हवेइ लोयमज्झमि ।
थिरआसाए रइयं न पीडियं नवरि दिव्वेण ॥ ६ ॥²

349*3) [यदि देव मम प्रसन्नो मा जन्म देहि मानुसे लोके ।
अय जन्म मा प्रेम, अय प्रेम मा वियोगं च ॥] हे देव यदि मम प्रसन्नो
वर्तसे मनुष्यलोके जन्म मा देहि । मानुसं जन्म मा कुरु । अय जन्म
ददासि तदा प्रेम मा दास्यः (? देहि, दद्याः) । अय प्रेम ददासि तदा
वियोगं मा देयाः ॥ ३४९*३ ॥

349*4) [अन्यत् तत् शतदलितमपि मिलति रसगोलिकेव यत्
प्रेम । अस्माकं मृगाक्षि मुक्ताफलमिव स्फुटितं न संघटते ॥] शतदलितमपि
चूर्णीकृतमपि अन्नं अन्यत् अन्यं तत् (प्रेम यत्) मिलति रसगोलिकमिव ।
यथा रसगोलकं दलितमपि मिलति । हे मृगाक्षि, अस्माकं यत् प्रेम तत्
स्फुटितं न मिलति । किमिव । मुक्ताफलमिव । यथा मुक्ताफलं स्फुटितं
न मिलति ॥ ३४९*४ ॥

349*5) [दढस्नेहनालप्रसृतसद्भावदलस्य रतिमुगन्धस्य । प्रेमो-
त्पलस्य मुग्धे मानुसार एव विनाशः ॥] हे मुग्धे प्रेमोत्पलस्य स्नेहकमलस्य
मानुसार एव विनाशः । किंविशिष्टस्य प्रेमोत्पलस्य । दढस्नेहनालप्रसृतस्य ।
पुनः कथंमृतस्य । सद्भावदलस्य सत्स्नेहपत्रस्य । पुनरपि किंप्रकारस्य ।
रतिमुगन्धस्य सन्तोषपरिमलस्य ॥ ३४९*५ ॥

349*6) [अहो जानाम्यहं प्रेम च भवति लोकमध्ये । स्थिराशया
रचितं न पीडितं केवलं दैवेन ॥] हे भित्र, एतदहं जानामि लोकमध्ये
प्रेम स्थिराशयरचितं भवति । न पीडितं दैवेन ॥ ३४९*६ ॥

1 Gāthā No. 359. 2 Sense of the Gāthā and commentary
obscure.

२४६

वज्रालम्ब

[319*7-

- 349*7) जा न चलइ ता अमयं चलयं पेम्भं विसं विसेसेइ ।
दिहं सुयं व कथ वि मयच्छि विसगग्भिणं अमयं ॥ ७ ॥
- 349*8) भगं न जाइ घडिउ दुल्लणहियं कुलालभंडं व ।
सयखंडं पि घडिज्जइ कंचणकलसो सुयणचित्तं ॥ ८ ॥
- 349*9) भगं पुणो घडिज्जइ कणयं कंकणयणेउरं नयरं ।
पुण भगं न घडिज्जइ पेम्भं मुत्ताइलं जयं ॥ ९ ॥
- 349*10) सो को वि न दीसइ सामलंगि जो घडइ विघडियं पेम्भं ।
घडकप्परं च भगं न एइ तेहि चिय सलेहि ॥ ० ॥¹

349*7) [यावन्न चलति तावदमृतं चलितं प्रेम त्रिषं विशेषयति ।
दृष्ट श्रुतं वा कुत्रापि भृगाक्षि विषगर्भितम् अमृतम् ॥] हे भृगाक्षि क्वापि
विषगर्भितम् अमृतं दृष्टं चान्यत् श्रुतम् । यावत्कालं प्रेम न चलति
(तावत्कालं तदमृतम्) । चलितं प्रेम त्रिषं विशेषयति ॥ ३४९*७ ॥

349*8) [भग्नं न याति घटितुं दुर्जनद्वयं कुशलभाण्डमिव ।
शतखण्डमपि धव्यने काञ्चनकलशः सुजनचित्तम् ॥] दुर्जनद्वयं भग्नं सत्
घटितुं न याति । किमिव । कुशलभाण्डमिव । यथा कुशलभाण्डं भग्नं
सत् घटितुं न याति । सुजनचित्तं शतखण्डमपि धव्यते । किमिव ।
काञ्चनकलश इव ॥ ३४९*८ ॥

349*9) [भग्नं पुनर्घटयते कनकं कङ्कणनूपुरं नगरम् । पुनर्भग्नं
न घटयते प्रेम मुक्ताफलं ज्ञातम् ॥] कनकं कङ्कणं च नूपुरं नगरं भग्नं
सत् पुनर्घटयते । ॥ ३४९*९ ॥

349*10) [स कोऽपि न दृश्यते श्यामशङ्खि यो घटयति विघ-
टितं प्रेम । घटकर्परं च भग्नं नैति तैरेव....(?) ॥] हे श्यामशङ्खि हे
श्यामे, यो विघटितं प्रेम घटयति स कोऽपि न दृश्यते । कथम् । घटकर्परं
च भग्नं सत् तैरेव सखैः (?) सखैः (?) न एति नागच्छति ॥ ३४९*१० ॥

¹ Sense of the last quarter and commentary thereof, obscure.

-389*1]

माणवज्जा

२४७

माणवज्जा ।

- 364*1) दंते तिणाइ कंठे कुवारयं सुंदरं च तुह एयं ।
माणमडप्परणडिए तुह माणो केण निदिट्ठो ॥ १ ॥
- 364*2) एमेव कह वि माणंसिणीइ तह महमहाविओ माणो ।
जह खेमकुसलसंभासमेत्त सो पिओ जाओ ॥ २ ॥

पयसियवज्जा ।

- 373*1) वासारत्ते पावासियाण विरहग्गितावतवियाणं ।
अंनेसु लग्गमाणो पढमासारो लमच्छमइ ॥ १ ॥

विरहवज्जा ।

- 389*1) जेहि सोहग्गणिदी दिट्ठो नयणेहि ते च्चिय ह्यंतु ।
अंगाइ अपाप्पियसंगमाइ ता कीस खिजंति ॥ १ ॥

364*1) [दन्ते तृणानि कण्ठे कुवारकं (?) सुन्दरं च तथैतत् ।
मानाइक्कारयच्चितं तव मानः केन निर्दिष्टः ॥] मानमडप्परणटिते तव मानः
केन निर्दिष्टः । दन्तेषु तृणानि, कण्ठे कुवारकं (?) तथैतत् सुन्दरं
नान्यत् ॥ ३६४*१ ॥

364*2) [एवमेव कथमपि मनस्विन्या तथा प्रसारितो मानः ।
यथा क्षेमकुशलसंभाषमात्रः स प्रियो जातः ॥] मनस्विन्या कथमपि तथा
मानो महमहाविओ उल्लासितो, यथा क्षेमकुशलसंभाषमात्रः स प्रियो
जातः ॥ ३६४*२ ॥

373*1) [वरारत्ने प्रवासिनां विरहाग्निनापतप्तानाम् । अङ्गेषु लगन्
प्रथमासारच्छमच्छमायते ॥] प्रवासिनां पथिकानामङ्गेषु प्रथमासारः प्रथम-
वर्षा लमच्छमइ प्रज्वालयति । किलक्षण आसारः । शरारे लगमानः ।
किविशिष्टानां प्रवाभिनाम् । विरहाग्निनापतप्तानाम् ॥ ३७३*१ ॥

389*1) [यस्यां सौभाग्यनिधिर्दृष्टो नयनस्यां ते एव रुदताम् ।
अङ्गान्यत्प्राप्तसङ्गमानि तत् कस्मात् खियन्ति ॥] काचित् नायिका कंचित्
पतिं मयि व्रते । हे वल्लभ येनयेनैस्त्वं दृष्टस्त एव रुदन्तु । किविशिष्टत्वम् ।
सौभाग्यनिधिः । ता ततः अप्राप्तसङ्गमानि अङ्गानि कीस कस्मात्
खियन्ते ॥ ३८९*१ ॥

1 Cf. Gāthā No. 389. The text of the commentary is different
from that on Gāthā No. 389.

२४८

वज्रालङ्कारं

[389*2-

- 389*2) तुह सुरतप्रवरतरुपल्लवगकवल्लण लद्धमाहणो ।
मह मणकरहो मुद्धे दक्खाकवल्ले पि परिहरइ ॥ २ ॥
- 389*3) विरहगिजलणजालाकरालियं कुवल्लयच्छि मह मंग ।
तुह रमणमहानदीपानीयेण मुद्धे पविज्झाहि ॥ ३ ॥
- 389*4) रेहइ पियपडिरेभण'पसारियं सुरतमन्दिरद्वारे ।
हेलाहल्लावियथोरथणहरं भुजलयायुगलं ॥ ४ ॥
- 389*5) ता जाइ ता नियत्तइ ठाणं गंतूण झत्ति वाहुडइ ।
पियविरहो घोडा विग्गहो व्व हियण न संताइ ॥ ५ ॥

389*2) [तव सुरतप्रवरतरुपल्लवगकवल्लणानां लद्धमाहात्म्यः । मणःकरभो मुग्धे द्राक्षाकवल्लमपि परिहरति ॥] हे मुग्धे मम मनःकरभो द्राक्षाकवल्लमपि परिहरति । किंलक्षणो मनःकरभः । तव सुरतप्रवरतरुपल्लवगकवल्लानां लद्धमाहात्म्यो लद्धास्वादः । अतः कारणात् ॥ ३८९*२ ॥

389*3) [विरहगिजलनज्वालाकरालितं कुवल्लयाक्षि ममाङ्गम् । तव रमणमहानदीपानीयेन मुग्धे विध्यापय ॥] हे कुवल्लयाक्षि कुवल्लयनेत्रे, ममाङ्गं विरहगिजलनज्वालाकरालितं वर्तते । तनस्तव रमणनदीपानीयेन हे मुग्धे प्रविध्याहि उपशमय प्रविध्यापय ॥ ३८९*३ ॥

389*4) [राजते प्रियप्रतिरोधनप्रसारितं सुरतमन्दिरद्वारे । हेला-
चालितस्थूलस्तनभरं भुजलतायुगलम् ॥] हे सुन्दरि तव भुजलतायुगलं
राजते किंविशिष्टं भुजलतायुगलम् । हेलाहल्लावियथोरथणहरं । हेतया
हल्लापितः स्पृष्टः स्थूलस्तनभरो येन । पुनः किंविशिष्टम् । सुरतमन्दिरद्वारे
प्रियप्रतिरोधनप्रसारितम् ॥ ३८९*४ ॥

389*5) [तावद्यानि तावन्निवर्तते स्थानं गन्वा झटिति व्याघुटति ।
प्रियविरहोऽश्वो विग्रह इव हृदये न संतिष्ठति ॥] प्रियविरहो हृदये न
संतिष्ठति । प्रियस्य विग्रहः प्रियविग्रहः । अथ, प्रियाया विग्रहः प्रियाविग्रहः ।
हृदये न संतिष्ठति । क इयं । घोडा विग्रह इव । अश्वो विग्रह इव । यथा
अश्वो विग्रहः स्थाने न संतिष्ठति । तावद्यानि तावन्निवर्तयति । स्थानं

1 Better to read परिभण (= आलिङ्गन) instead of पटिभण.

-397*1]

अणंगवज्जा

२४९

389*6) न जलन्ति न धग्धगन्ति न सिमसिमन्ति न मुयन्ति धूमवतीओ ।
अंगाद् अणंगपरव्वसाह् एमेव डज्झति ॥ ६ ॥

389*7) षट्ठसि विरहे हस्ससि समागमे हा निसे निसंसा सि ।
भदे तुमं पि महिला तह वि हु दुक्खं न याणासि ॥ ७ ॥

अणंगवज्जा ।

397*1) ता किं करोमि माप निज्जियरूवस्स कामदेवस्स ।
दट्ठं पि डहइ अंगं निर्धूमो संखचूर्णु इव ॥ १ ॥

गत्वा झटिति शीघ्रं व्याघुटति । एतावता यथा अश्वो विप्रहस्तया
प्रियथिग्हः ॥ ३८९*५ ॥

389*6) [न ज्वलन्ति, न धग्धगन्ति न शमशमन्ति न मुञ्चन्ति
धूमवतीः । अङ्गानि अनङ्गपरवशानि एवमेव दहन्ते ॥] अनङ्गपरवशानि
अङ्गानि एवमेव दहन्ते, अमुना प्रकारेण ज्वलन्ति । एवमेव कथम् । न
जलन्ति न प्रज्वलन्ति, न धग्धगन्ति, न शमशमन्ति । धूमवतीः (? धूमवतीः)
न मुञ्चन्ति ॥ ३८९*६ ॥

389*7) [वर्धसे विरहे हससि समागमे हा निशे नृशंसासि ।
भदे त्वमपि महिला तथापि खलु दुःखं न जानासि ॥] हे भद्रे, अपि
पुनस्त्वं महिला । विरहे वर्धसे । समागमे हससि । हा इति विपादे ।
निशे रात्रि । नृशंसा निखिशा निर्दया असि । या निःश्वासान् मुञ्चसि
(?) । ह निश्चिन्तम् । तथापि दुःखं न जानासि ॥ ३८९*७ ॥

397*1) [तत्किं करोमि मातर्निर्जितरूपस्य कामदेवस्य । दग्धमपि
दहत्यङ्गं निर्धूमः शंखचूर्ण इव ॥] हे मातः किं करोमि कामदेवस्य ।
अङ्गं दग्धमपि दहति । किंविशिष्टस्य कामदेवस्य । निर्जितरूपस्य, अन-
ङ्गस्य, दग्धदेहस्य । क इव । शंखचूर्ण इव । यथा शंखचूर्णो दहति ।
किंविशिष्टः शंखचूर्णः । निर्धूमः ॥ ३९७*१ ॥

२५०

धज्जालंगं

[397*2-

397*2) हारेण मामि कुसुमच्छटातलोत्पन्नविहिता दग्धो ।

वर्मेणो न मन्यते उल्लूविओ तेण मं दहति ॥ २ ॥

पियाणुरायवज्जा ।

412*1) जे के वि रसा दिट्ठीउ जाउ जे भरहभाविता भावा ।

ते नच्चिज्जंति अणञ्चिया वि सहसा पिइ दिट्ठे ॥ १ ॥

412*2) सो कथ गओ सो सुयणवल्लो सो सुहासियसमुदो ।

सो मयणगिगविणासो जो सो सोसेह मह हिययं ॥ २ ॥

412*3) सो मासो तं पि दिणं सा राई सर्वलक्षणसउण्णा ।

अमयं व तं मुहुत्तं जत्थ पिओ इत्ति दोसिदिह^१ ॥ ३ ॥

397*2) [हारेण सखि कुसुमच्छटातलोत्पन्नविहिता दग्धः । वर्मेणो न मन्यते विध्यापितः तेन मां दहति ॥] हे मामि हे सखि, वर्मेणः सुभटः, अर्थात् कामः । तेन कारणेन उल्लूविओ विध्यापितः उपशमितः मां दहति । किंविशिष्टो वर्मेणः कामः । हारेण कुसुमच्छटातलोत्पन्नाग्निता दग्धः । यः शीतवीर्येण समुदायेन दग्धो भवति स शीतत्वे न उपशमनं प्राप्नोति^१ ॥ ३९७*२ ॥

412*1) [ये केऽपि रसा दृश्यो या ये भरतभाविता भावाः । ते ते नर्त्यन्ते अनृता अपि सहसा प्रिये दृष्टे ॥] ये केचन रसाः शृंगारादयो याश्च दृश्यः स्नेहरागा ये भरतभाविता भावाः, ते अनर्तिताः (? अनृताः) अपि नर्त्यन्ते । क्व । सहसा प्रिये दृष्टे ॥ ४१२*१ ॥

412*2) [स कुत्र गतः स सुजनवल्लभः स सुभाषितसमुद्रः । स मदनाग्निविताशो यः स शोषयति मम हृदयम् ॥] स सुजनवल्लभः क्व गतः । किंविशिष्टः । सुभाषितसमुद्रः । मम मदनाग्निविताशकः । यः स मम हृदयं शोषयति ॥ ४१२*२ ॥

412*3) [स मासस्तद्वि दिनं सा रात्रिः सर्वलक्षणसंपूर्णा । अमृतमिव स मुहूर्तो यत्र प्रियो झटिति द्रक्ष्यते ॥] स मासः तदपि दिनं सा रात्रिः सर्वलक्षणसंपूर्णा, तन्मुहूर्तममृतमिव यत्र प्रियो झटिति द्रक्ष्यते ॥ ४१२*३ ॥

1 Cf. Gāthā No. 782. 2 Cf. Gāthā No. 785. 3 The sense of the Gāthā and that of the commentary are obscure.

-421*1]

वृष्वज्जा

२५१

412*4) हिययद्धिओ वि पिओ तह वि हु नय गाण होइ दुप्पेच्छो ।
पेच्छह विहिणा न कथा मह उयरे जालयगवक्खा ॥३॥¹

412*5) होही तं किं पि विणं जत्थ पि ओ बाहुपंजरणिबद्धो ।
वित्ते सुरयपसंगे पुच्छिहिइ पवासदुक्खाइं² ॥ ५ ॥

412*6) विन्ने मेण्हइ, अत्पेइ पत्थियं, असइ, भोयणं देइ ।
अफखइ गुज्झं पुच्छेइ पडिवयं जाण तं रत्तं ॥ ६ ॥

वृष्वज्जा ।

421*1) अहवा तुज्झ न दोसो तस्स उ ख्वस्स हियकिळेसस्स ।
अज्जावि न प्पसीयइ ईसायंति व्व गिरित्तनया³ ॥ १ ॥

412*4) [हृदयस्थितोऽपि प्रियस्तथापि खलु नयनयोर्मवति
दुःप्रेक्षः । प्रेक्ष्यं विधिना न कृता मनोदरे जालकगवाक्षाः ॥] काचिद्
विरहिणी वक्ति । प्रियो हृदयस्थितोऽपि ह्यु निश्चिनं तथापि नयनयोर्दुःप्रेक्षो
भवति । अहो प्रेक्षतां (प्रेक्ष्यं) विधिना मनोदरे जालकगवाक्षा न कृता
यथा सुखेन तं पश्यामि ॥ ४१२*४ ॥

412*5) [भविष्यति तत् किमपि दिनं यत्र प्रियो बाहुपञ्जर-
निबद्धः । वृत्ते सुगतप्रसङ्गे प्रक्षयति प्रवानदुःखानि ॥] सोऽपि कोऽपि
दिनो भविष्यति यत्र प्रियो बाहुपञ्जरनिबद्धः सन् सुगतप्रसङ्गे (वृत्ते)
अतीते प्रवासदुःखानि (प्रक्षयति) पृच्छां करिष्याति ॥ ४१२*५ ॥

412*6) [दत्तं गृह्णाति, अर्पयति प्रार्थितम्, अश्नाति, भोजनं
ददाति । आख्याति गुह्यं पृच्छति प्रतिपदं जानीहे तं रत्नम् ॥] हे मित्र,
तं रत्नं जानीहि । कम् । यो दत्तं गृह्णाति । प्रार्थितम् अर्पयति । मित्रगृहे
अश्नाति च भोजनं ददाति । गुह्यमाख्याति, प्रतिपदं (? प्रतिपदं)
पृच्छति ॥ ४१२*६ ॥

421*1) [अथवा तत्र न दोषस्तस्य तु रूपस्य हिनक्षेत्रस्य ।
अद्यापि न प्रसीदति ईर्ष्यावमाणेव गिरित्तनया ॥] दूरो ईर्षरं प्रति वक्ति ।
अथवा दोषो न तत्र, हिनक्षेत्रस्य रूपस्य दोषः । हिनः क्षेत्रो यस्य असौ

1 Cf. Gāthā No. 787. We must read हिययद्धिउ जइ वि पिओ *metri causa*. 2 Cf. Gāthā 783. 3 The sense of the Gāthā and commentary is obscure.

२५२

वज्जालगं

[421*2-

- 421*2) कस्स कहिज्जंति फुडं दूहविणट्ठाइ सहि कज्जावं ।
अहवा लोयपसिद्धं न फलंति समकडारामा ॥ २ ॥

ओलुग्गावियावज्जा ।

- 438*1) सा दिवहं चिय पेच्छइ नयणा पडिथाइ दप्पणतलमि ।
एपहि तुमं दिट्ठो सि सुहय दोहिं पि अच्छीहिं ॥ १ ॥
- 438*2) पुक्खेहि वि तुह विरहे बालय दुक्खं ठियं, अह चाए ।
अंसुजलेहि रुण्णं नीसासेहिं पि नीससियं ॥ २ ॥
- 438*3) बालय नाहं दूई तीइ पिओ सि त्ति नगह वावारो ।
सा मरइ तुज्झ अभसो त्ति तेण घम्मक्खरं भणिमो ॥३॥

हितकेशः, तस्य हितकेशस्य । तु पुनः । गिरितनया पार्वती ईर्ष्यां कुर्वती,
अद्यापि न प्रसीदति न प्रसन्ना भवति ॥ ४२१*१ ॥

421*2) [कस्य कथ्यन्ते स्फुटं दूतीविनष्टानि सखि कार्याणि ।
अथवा लोकप्रसिद्धं न फलन्ति समर्कटारामाः ॥] हे मामि सखि स्फुटं
प्रकटं दूतीविनष्टानि कार्याणि कस्य कथ्यन्ते । अथवा, एतल्लोकप्रसिद्धं
वर्तते यत् समर्कटारामाः मर्कटसहिता आरामाः कथं फलन्ति ॥४२१*२॥

438*1) [सा दिवसमपि प्रेक्षते नयने पतिते दर्पणतले । एताभ्यां
त्वं दृष्टोऽसि सुभग द्वाभ्यामप्यक्षिभ्याम् ॥] सा काचिन्नायिका दर्पणतले
पतितानि (? पतिते) नयनानि (? नयने) दिवसमपि प्रेक्षते । अन्यच्च
भणति । हे सुभग, आभ्यां द्वाभ्याम् आक्षिभ्यां त्वं दृष्टोऽसि । एतावता
क्व व्रजिष्यसीति रहस्यम् ॥ ४३८*१ ॥

438*2) [दुःखैरपि तव विरहे बालक दुःखं स्थितम्, अथ
त्यागे । अश्रुजलैरपि रुदितं निःश्वासैरपि (च) निःश्वासितम् ॥] हे
बालक तव विरहे दुःखैरपि दुःखं स्थितम् । अथ त्यागेऽप्यश्रुजलै रुदितम् ।
निःश्वासैरपि निःश्वासितम् । का कथा परेषाम् ॥ ४३८*२ ॥

438*3) [बालक नाहं दूती तस्याः प्रियोऽसीति नास्माकं
व्यापारः । सा म्रियते तत्र अयश इति तेन धर्माक्षरं भणामः ॥] हे

1 Cf. Gāthā No. 438.

-445*1]

पंथियवज्जा

२५३

- 438*4) सा सुहय सामलंगी जा सा नीसाससोसियसरीरा ।
आसासिज्जइ' सहसा जाव न सासा समपंति' ॥ ४ ॥
- 438*5) परपुरपवेसविश्रानलाहवं सुहय सिम्भित्तयं कथं ।
जेण पविट्ठो हियए पढम स्थिय दंसणे मज्झ ॥ ५ ॥

पंथियवज्जा ।

- 445*1) उद्धच्छो पियइ जलं जह जह विरलंगुली चिरं पडिओ ।
पावालिया वि तह तह धारं तयुयं पि तणुएइ ॥ १ ॥

चालक, अहं दूती न । तस्याः प्रियोऽसीति नास्माकं कोऽपि व्यापारः ।
सा म्रियते तत्र विरहे, इति तत्र अयशः । तेन कारणेन धर्माक्षरं
भणामः ॥ ४३८*३ ॥

438*4) [सा सुभग श्यामलाङ्गी या सा निःश्वासशोषितशरीरा ।
आश्वासयते सहसा यात्रन् आसाः समाप्यन्ते ॥] हे सुभग सा श्यामलाङ्गी
वर्तते सर्वदा मुग्धा । या सा निःश्वासशोषितशरीरा । सा सहसा आश्वासयते,
यावत् आसा न समाप्यन्ते ॥ ४३८*४ ॥

438*5) [परपुरप्रवेशविज्ञानलाघवं सुभग शिक्षितं कुत्र । येन
प्रविष्टो हृदये प्रथम एव दर्शने मग ॥] हे सुभग परपुरप्रवेशविज्ञानलाघवं
क्व शिक्षितम् । येन कारणेन प्रथमदर्शन एव मम हृदये प्रविष्टोऽसि ।
अतः कारणात् तव परकायप्रवेशिनी विद्या गुर्वी(?) अपूर्वा(?) ॥ ४३८*५ ॥

445*1) [ऊर्ध्वाक्षः पिबति जलं यथा यथा विरलाङ्गुलिः चिरं
पथिकः । प्रपातलिकापि तथा तथा धारां तनुकामपि तनूकरोति ॥]
पथिको यथा यथा ऊर्ध्वाक्षो जलं पिबति । किंविशिष्टः पथिकः । विरले-
गुली विरला अङ्गुल्यो यस्य । कथं यथा भवति । चिरं यथा भवति ।
पावालिया वि प्रबोलितापि (?) तथा तथा वारिधारां तनुकामपि
तनुजलम् एति (?) तनुजलां करोति) ॥ ४४५*१ ॥

1 Better to read आसासिज्जउ (आश्वासयताम्), 2 Cf. Gāthā No. 402

3. Cf. Hāla 161, and Kuvalayānada, लघोर्ध्वाक्षः पिबत्यनु etc.

२५४

षष्ठांशः

[445*2-

- 445*2) अहिणवगज्जियसहं मोराण य कल्लयलं निसामंतो ।
मा पवस धिहु पंथिय, मरिहिसि, किं ते पउत्थेण ॥ २ ॥
- 445*3) वासारत्ते वाटडुपण वासं विमग्गमाणेण ।
पहिणण पडियघरिणी रुयानिया धरहरंतेण ॥ ३ ॥
- 445*4) सिहिरडियं घणरडियं दूरं पि घरं घणत्थणं रमणीं ।
संभरिऊण सपसं पहिणण घणग्घणं रुणं ॥ ४ ॥
- 445*5) तद् वोलेते वालय तिस्सा वलियाद् तद् नु अंगाई ।
जह पट्टिमज्झणिघटंतवाहधारा व दीसंति ॥ ५ ॥

445*2) [अभिनवगर्जितशब्दं मयूराणां च कलकलं निशाम्यन् ।
मा प्रवस धृष्ट पथिक, मरिच्यसि, किं ते प्रवासेन ॥] हे धृष्ट पथिक मा
प्रवस, प्रवासं मा वुरु । मरिच्यसि । किं ते पउत्थेण तव प्रवासेन किम् ।
किंविशिष्टस्त्वम् । अभिनवगर्जितशब्दं शृण्वानः । चान्यत मयूराणां केकाग्वं
शृण्वानः ॥ ४४५*२ ॥

445*3) [वर्षारत्रं वातोद्भूतेन वासं विमार्गयता । पथिकेन पथिक-
गृहिणी रोदिता कम्पमानेन ॥] पथिकेन पथिकगृहिणी रोदिता । किंवि-
शिष्टेन पथिकेन । धरहरंतेण कम्पायमानेन । पुनः किंविशिष्टेन पथिकेन ।
वासं वसति विमार्गमाणेन । पुनरपि किंविशिष्टेन पथिकेन । वातोद्भूतेन
पवनान्दोलितेन ॥ ४४५*३ ॥

445*4) [शिखरिटितं घनरटितं दूरमपि गृहं घनस्तनी रमणीम् ।
संस्पृश्य स्वदेशं पथिकेन घनं घनं रुदितम् ॥] पथिकेन घनं घनं रुदितम् ।
किं कृत्वा स्वदेशं स्मृत्वा । पुनः किं कृत्वा । मयूरकेकाग्वं श्रुत्वा । पुनः किं
कृत्वा । घनरटितं श्रुत्वा । पुनरपि किं कृत्वा । गृहं दूरमपि स्मृत्वा । पुनरपि
किं कृत्वा । रमणी स्मृत्वा । किंविशिष्टां रमणीम् । घनस्तनी नवयौवनाम्
॥ ४४५*४ ॥

445*5) [त्वयि अपव्रामति बालक तस्या वलितानि तथा नु
अङ्गानि । यथा पृष्ठमध्यनिपतद्वाष्पधारा इव दृश्यन्ते ॥] हे बालक अङ्ग,
त्वयि वलमाने तथा अङ्गानि तस्या वलितानि यथा पृष्ठमध्ये निपतन्त्यो-
वाहधारा अग्निज्वालाः (?) दृश्यन्ते ॥ ४४५*५ ॥

- 454*2]

धनवज्जा

२५५ :

धनवज्जा ।

449*1) इय तरुणितरुणसंभरणकारणं तुरगतरणरणुच्छलियं ।
रदयं इय वरकुलयं पाश्यसीलेण लीलेण ॥ १ ॥

हिययसंवरणवज्जा ।

454*1) हे हियय अव्ववट्टिय अगणिज्जंतो वि तं जणं महसि ।
कंदु व्व सिलावड्ढियं अलद्धप्रसरं नियत्तिहिसि ॥ १ ॥
454*2) सातम्मि हियय दुलहम्मि माणुसं अलियसंगमासाप ।
हरिण व्व मूढ मयत्तण्हियाइ दूरं हरिज्जिहिसि ॥ २ ॥

449*1) [इति तरुणीतरुणसंभरणकारणं तुरगतरणरणोच्छलितम् ।
रचितमिति वरकुलकं प्राकृतशीलेन लीलेन ॥] इति अमुना प्रकारेण लीलेन
लीलायुक्तेन वरकुलकं रचितम् । किंविशिष्टेन लीलेन । पाश्यसीलेण प्राकृत-
निष्ठेन । किंविशिष्टे वरकुलकम् । इति पूर्वोक्तप्रकारेण तरुणीतरुणसंभरण-
कारणं तरुण्या युवत्या (तरुणस्य) यत् संभरणं तस्य कारणम् । किंविशिष्टं
वरकुलकम् । तुरगतरणरणोच्छलियं तुरगस्य तरणं रंगणं रणस्य शब्दस्य
तद्वद् उच्छलितम् ॥ ४४९*१ ॥

445*1) [हे हृदय अव्यवस्थित अगण्यमानमपि तं जनं काङ्क्षसि ।
कन्दुक इव शिलापतितो अलद्धप्रसरं निवर्तिष्यसे ॥] हे हृदय अव्यवस्थित
अगण्यमानमपि नं जनं महसि । तत् त्वम् अलद्धप्रसरं सत् निवर्तिष्यसे ।
क इव । कन्दुकमिव । यथा कन्दुकं शिलापतितं सत् निवर्तते तथा त्वं
निवर्तिष्यसे ॥ ४५४*१ ॥

454*2) [साते हृदय दुर्लभे मनुष्ये अलीकसङ्गमाशया । हरिण इव
मूढ मृगतृष्णिकया दूरं हरिष्यसे ॥] रे हृदय दुर्लभे मनुष्यभवे साते
सौख्ये दूरं हरिष्यसे । किंविशिष्टे मनुष्ये । अलीकसङ्गमाशे । अलीक-
श्चासौ सङ्गमश्च अलीकसङ्गमः । अलीकसङ्गमे आशा यस्मिन्
सो अलीकसङ्गमाशः । तस्मिन् रे मूढ त्वं हरिण इव मृगतृष्णया दूरं
हरिष्यसे ॥ ४५४*२ ॥

२९६

वज्जालम्भं

[454*3-

- 454*3) नयणाइ नयंति नयंतु, हियय को पत्थ तुज्झ वावारो ।
होहिंति इमाइ तडे तुह पडिहिइ वम्महचडका ॥ ३ ॥
- 454*4) नयणाइ फुससु मा रुयसु अणुदिणं, सुयसु तस्स अणुबंधं ।
गाइज्जइ किं मरिऊण पंचमं मुद्ध हरिणच्छि ॥ ४ ॥
- 454*5) इंदीवरच्छि सयवारवारिया कीस तं जणं महसि ।
जइ कणयमयच्छुरिया ता किं घाइज्जए अणा ॥ ५ ॥

सुघरिणीवज्जा ।

- 462*1) परघरगमणालसिणी परपुरिसविलोणे य जघंधा ।
परआलावे बहिरा घरस्स लच्छो, न सा घरिणी ॥ १ ॥

434*3) [नयने नयतो नयतां हृदय कोऽत्र तत्र व्यापारः ।
भविष्यत इमे तदे तत्र पतिष्यति मन्मथचपेटा ॥] हे हृदय नयनानि
नयन्ति तदा नयन्तु । अत्र तत्र को व्यापारः । इमानि नेत्राणि तदे
चट्टिष्यन्ति । वम्महचडका मन्मथचपेटा तत्र पतिष्यति ॥ ४५४*३ ॥

454*4) [नयने प्रोच्छ मा रोदिहि अनुदिनं, मुञ्च तस्यानुबन्धम् ।
गीयते किं मृत्वा पञ्चमो मुग्धे हरिणाक्षि ॥] हे सुन्दरि नयने परिमार्जय ।
अनुदिनं मा रोदिहि । तस्य बल्लभस्य अनुबन्धं मुञ्च । हे मुग्धे हरिणाक्षि,
मृत्वा पञ्चमं किं गीयते, अपि तु न ॥ ४५४*४ ॥

454*5) [इन्दीवराक्षि शतवारवारिता कस्मात् तं जने काइक्षसि ।
यदि कनकमयच्छुरिका तत् किं घात्यत आत्मा ॥] इन्दीवराक्षि मया त्वं
शतवारान् वारिता । तं दुर्जनं जने कस्मात् महसि । यदि चेत् कनकमयी
छुरिका भवति, तदा किम् आत्मा घात्यते । अपि तु न ॥ ४५४*५ ॥

462*1) [परगृहगमनालस्यवती परपुरुषविलोकने च जाव्यन्धा ।
परालापे बहिरा गृहस्य लक्ष्मीर्न सा गृहिणी ॥] परगृहगमन आलस्यवती,
न तु धर्मे । परपुरुषविलोकने च जाव्यन्धा, न तु गुरुदर्शने । परेषां सवि-
कारालपश्रवणे बहिरा, न तु गुरुकाणां गुणगणश्रवणे । एवंविधा या भवति
सा गृहस्य लक्ष्मीः, न तु गृहिणी ॥ ४६२*१ ॥

-472*2]

सईवज्जा

२५७

- 462*2) अज्जेव पियपवासो, असई दूरे, विडम्बय मयणो ।
चरणुणाओ वि अग्गी कया वि सीसं समारुहइ ॥ २ ॥

सईवज्जा ।

- 471*1) भइं कुलंगणार्ण जासिं मणकमलकोसमणुपत्तो ।
मयणभमरो वराओ वच्चइ निहणं तहिं चेव ॥ १ ॥
472*2) सकुलकलंकं नियकंतवंचणं अजसपइहणिग्घोसो ।
सरिसवमेसे च सुहे को दूइ विडम्बय अप्पं ॥ २ ॥

462*2) [अथैव प्रियप्रवासो, असती दूरे, विडम्बयति मदनः ।
चरणोद्गतोऽप्यग्निः कदापि शीर्षं समारोहति ॥] प्रियोऽथैव प्रवासं गतः ।
असती दूरे । मदनो विडम्बयति । चरणोद्गतोऽप्यग्निः कदापि शीर्षं
समारोहति ॥ ४६२*२ ॥

471*1) [मदं कुलाङ्गनानां यासां मनःकमलकोशमनुप्राप्तः । मदन-
भ्रमरो वराको व्रजति निधनं तत्रैव ॥] कुलाङ्गनानां मदं भवतु । यासां
कुलाङ्गनानां मनःकमलकोशमनुप्राप्तः सन् मदनभ्रमरो वराकः, तत्रैव निधनं
याति ॥ ४७१*१ ॥

471*2) [स्वकुलकलङ्को निजकान्तवद्भनम् अयशःपटहनिर्घोषः । सर्व-
पमात्रे च सुखे को दूति विडम्बयत्यात्मानम् ॥] सुगमेयं गायाम् ॥ ४७१*२ ॥

496*1) [येन समं संबन्धो गृह्णाति नाम पुनः पुनस्तस्य । पृच्छति
मित्रवर्गं भण्यते एवंविधा रक्ता ॥] येन समं संबन्धो भवति, स्नेहः
स्यात्, तस्य प्राणिनः पुनः पुनर्नाम गृह्णाति । मित्रवर्गो स्वजनवर्गो पुनः
पुनः पृच्छति । रक्ता मनुष्याः स्नेहिनो मनुष्या एवंविधा भण्यन्ते ।
'बहुवपणे होइ एगवयणं उ' । अतः कारणात्, बहुवचने 'भण्णइ' इति
प्राकृतव्याकरणे ॥ ४९६*१ ॥

वळ १७

२५८

वज्जालगं

[496*1-

असईवज्जा ।

- 496*1) जेण समं संबंधो गिण्हइ नामं पुणो पुणो तस्स ।
पुच्छेइ मित्तवगं भण्णइ एवंविहा रत्ता ॥ १ ॥
- 496*2) असई असमत्तरया सयडं दट्ठूण गाममज्झमि ।
धन्ना हु चक्कणाही निच्चं अक्खो हिओ जिस्सा ॥ २ ॥
- 496*3) डिभत्तणमि डिमेहि रामिया जोव्वणे जुवाणेहिं ।
थेरी वि गयवण्हि मया वि असई पिसाण्हि ॥ ३ ॥
- 496*4) भयवं हुयास एक्कमह दुक्कयं खमसु जं पई रमिओ ।
निहणइ पावं जाराणुमरणकयणिच्छया असई ॥ ४ ॥

496*2) [असती असमाप्तरता शकटं दृष्ट्वा ग्राममध्ये । धन्या
खलु चक्रनाभिर्नित्यम् अक्षो हितो यस्याः ॥] असती असमाप्तरता सती
ग्राममध्ये शकटं दृष्ट्वा इति चिन्तयति । हु निश्चितम् इयं चक्रनाभिर्धन्या
यस्या नित्यं निरन्तरं धुरी (?) अक्षोभिता वर्तते (?) ॥ ४९६*२ ॥

496*3) [डिम्भत्वे डिम्भै रमिता यौवने युवभिः । स्थविरापि गत-
वयोभिर्मृताप्यसती पिशाचैः ॥] असती डिम्भत्वे बालचेष्टायां डिम्भैर्बालकै
रामिता । यौवने युवभिः पुरुषै रामिता । स्थविरापि वृद्धापि गतवयोभिः
पुरुषै रामिता । असती मृता सती पिशाचै रामिता ॥ ४९६*३ ॥

496*4) [भगवन् हुताश एकमस्माकं दुष्कृतं क्षमस्व यत् पती
रमितः । निहन्ति पापं जारानुमरणकृतनिश्चया असती ॥] हे भगवन् हुताश,
हे वैश्वानर, एकमस्माकं दुष्कृतं क्षमस्व । यन् मया निजः पतिः रमितः
रतः । एकैवाशा गुर्वी वर्तते । यत्तु (?) असती जारानुमरणकृतनिश्चया
सती पापं निहन्ति ॥ ४९६*४ ॥

-496*8]

असईवज्जा

२५९

- 496*5) संकेयकुडंगोड्डीणसउणकोलाहलं सुणंतीए ।
घरकम्मवावडाए वहुइ खिज्जंति अंगाई' ॥ ५ ॥
- 496*6) जारदुविणिम्मियमेहलावलिं जा न बंधइ नियंवे ।
ताव च्चिय नवकामालिणीइ रमणं व पज्झरियं ॥ ६ ॥
- 496*7) जारमसाणसमुम्भवभूईसुहफंससिज्जिंरंगीण ।
न समप्पइ नवकामालिणीइ उडूलणारंभो ॥ ७ ॥
- 496*8) बहले तमंधयारे रमियपमुक्काण सासुसुण्हाणं ।
समयं चिय अम्भिडिया दोण्हं पि सरहहे हत्था ॥ ८ ॥

486*5) [सङ्केतकुड्गोड्डीनशकुनकोलाहलं शृण्वत्याः । गृहकर्म-
व्यापृताया वध्वाः खिद्यन्ति अङ्गानि ॥] असत्या बहुभिः प्रकारैरङ्गानि
जीर्यन्ते त्रुट्यन्तीत्यर्थः । किंविशिष्टाया असत्याः । गृहकर्मव्यापृतायाः ।
गृहस्य कर्म गृहकर्म । गृहकर्मणि व्यापृता, तस्याः । पुनः किं कुर्वत्याः ।
संकेतकुडंगोड्डीनशकुनकोलाहलं शृण्वत्याः । संकेतस्य कुडंगः संकेतकुडंगः ।
संकेतकुडंगादुड्डीना ये शकुनाः, तेषां कोलाहलं शृण्वती, तस्याः ॥ ४९६*५ ॥

496*6) [जारार्थविनिर्मितमेखलावलीं यावन्न बध्नाति नितम्बे ।
तावदेव नवकामातुराया रमणमिव प्रक्षरितम् ॥] नवकामातुराया नायिका-
यास्तावदेव तस्मिन् काल एव रमणं प्रक्षरितम् । स्वलनं जातमित्यर्थः ।
यावन्नितम्बे कटीप्रदेशे जारार्थनिर्मितमेखलावलीं न बध्नाति ॥ ४९६*६ ॥

496*7) [जारश्मशानसमुद्भवभूतिसुखस्पर्शस्वेदनशीलाङ्ग्याः । न
समाप्यते नवकामातुराया उडूलनारम्भः ॥] नवकामातुरायाः स्वच्छन्द-
चारिण्या उडूलनारम्भो न समाप्यते । न पर्याप्तो भवति । किंविशिष्टाया
नवकामातुरायाः । जारश्मशानसमुद्भवभूतिसुखस्पर्शशय्यारंगितायाः (?) ।
जारस्य श्मशानं जारश्मशानम् । जारश्मशानात् समुद्भवा या भूतिः, तस्याः
सुखस्पर्शनशय्यया रंगितायाः (?) ॥ ४९६*७ ॥

496*8) [बहले तमोऽन्धकारे रमितप्रमुक्तयोः श्वस्तुषयोः ।
सममेव संगतौ (मिलितौ) द्वयोरपि.....(?) हस्तौ ॥] द्वाभ्यां

1 Cf. Dhvanyāloka II.32 and Kāvya prakāśa V..45

२६०

वज्जालम्

[496*9-

- 496*9) संपत्तिया वि खज्जइ पत्तच्छेयम्मि, मामि को दोसो ।
निययवई वि रमिज्जइ परपुरिसविवज्जइ ग्रामे ॥ ९ ॥
- 496*10) रच्छातुल्लगवडिओ नालत्तो जं जणस्स भीयाए ।
सो चेय विरहदाहो अज्ज वि हियए छमच्छमइ ॥ १० ॥
- 496*11) अच्छीहि तेण भणियं मए वि हियएण तस्स पडिच्चं ।
जा पत्तियं पि जायं घुणहुणियं ता हयग्गामे ॥ ११ ॥
- 496*12) सिच्चतो वि मियंको जोण्हासल्लिलेण पंकयवणाइं ।
तह वि अणिहुयरो धिय, सकलंको कस्स पडिहाइ ॥ १२ ॥

समकालमेव सारद्रहे (?) हस्तौ अभिड्डिया अवलम्बितौ इत्यर्थः ।
किंविशिष्टयोर्द्वयोः । बहले तमसोऽन्धकारे रत्वा (? रमित्वा) प्रमुक्तयोः ।
पुनः किंविशिष्टयोः । श्वाससोष्णयोः (?) ॥ ४९६*८ ॥

496*9) [पिप्पलीपत्रमपि खाद्यते पत्रच्छेदे, सखि को दोषः ।
निजकपतिरपि रम्यते परपुरुषविवर्जिते ग्रामे ॥] हे मामि हे सखि,
पत्रच्छेदे नागवल्लीदलरहिते समये संपत्तिया अपि खाद्यते । अत्र को दोषः ।
परपुरुषविवर्जिते ग्रामे निजपतिना सह रम्यते ॥ ४९६*९ ॥

496*10) [रथ्यायदृच्छापतितो नालपितो यज्जनस्य भीतया ।
स चैव विरहदाहो अद्यापि हृदये छमच्छमायते (प्रज्वलति) ॥] हे सखि
आरो रथ्यातुल्यप्रपतितो मया नालापितो यत् । कया । जनस्य भीत्या । स
चैव विरहदाहो अद्यापि हृदि छमच्छमइ अद्यापि प्रज्वलति हृदयदाघः
॥ ४९६*१० ॥

496*11) [अक्षिभ्यां तेन भणितं मयापि हृदयेन तस्य प्रति-
पन्नम् । यावत् प्रतीतमपि जातं कर्णोपकर्णिकया प्रकटितं तावद् हतग्रामे ॥]
पुनरसती इति ग्राह । तेन पुरुषेण अक्षिभ्यां भणितम् । मयापि हृदयेन
तस्य परपुरुषस्य प्रतिपन्नम् । यावत् प्रतीतं जातम् उभयोरपि मनोमानितं
तावद् हताशग्रामे घुणहुणियं लोके नियतिः (?) जाता ॥ ४९६*११ ॥

496*12) [सिञ्चन्नपि मृगाङ्को ज्योत्स्नासल्लिलेन पङ्कजवनानि ।
तथाप्यनिष्ठतर एव, सकलङ्कः कस्य प्रतिमाति ॥] मृगाङ्कश्चन्द्रस्तथाप्य-

-507*1]

जोइलियवज्जा

२६१

496*13) अत्ता जाणइ सुणइं सुणइा जाणेइ असचरियाइं ।

वणउ सुहेण कालो मा फुट्टउ बिल्ल बिल्लेण ॥ १३ ॥

496*14) पढमं चिय मह रेहा असईमज्जरिम उब्धिओ हत्थो ।

सरणामि तुज्झ पाया सुरसरि दूयत्तणं कुणइ ॥ १४ ॥

जोइलियवज्जा ।

507*1) सीसेण कह न कीरइ निउंवरणं मामि तस्स गणयस्स ।

असमत्तसुक्कसंकमणयेयणा जेण मह मुणिया ॥ १ ॥

निष्ठतर एव विरूप एव, निन्ध एव । किं कुर्वन् । ज्योत्स्नासलिलेन
पङ्कजवनान्यभिषिञ्चनपि । तदा कथमनिष्ठतरः । सकटहृकः प्राणी कस्य
प्रतिभाति कस्य मानसोल्लासं कुरुते ॥ ४९६*१२ ॥

496*13) [अश्रून्तानाति स्तुवां स्तुवा जानाति अश्रूचरितानि । वजतु
सुखेन कालो मा स्फुटतु विन्धं विल्लेन ॥] असती अश्रू प्रति वक्ति । हे अश्रु
अत्ता अश्रूः स्तुवां वधू जानाति । स्तुवा वधूः अतचरियाइं अश्रूचरितानि
जानाति । तस्मात् कारणात् सुखेन कालो वजतु । बिल्वं बिल्वीपालम्
वास्काव्य मा स्फुटतु ॥ ४९६*१३ ॥

496*14) [प्रथमं चैव मम रेखा असतीमध्ये ऊर्ध्वतो हस्तः ।
शरणयामि तत्र पादौ सुरसरिद् दूतत्वं करोति ॥] पुनरपि असती वक्ति ।
असतीनां मध्ये प्रथमैव (मम) रेखा । अतः कारणात् ऊर्ध्वतो हस्तः । हे
उपपत्ते, तत्र पादौ सरणामि शरणं गच्छामि । यतः कारणान् मम दूतत्वं
सुरसरिद् कुरुते । को भावः । उपपत्तिना प्रहितानि नद्याः प्रवाहे नागवल्ली-
दलानि समायातानि । अतः कारणात् मया समा कापि नास्ति
॥ ४९६*१४ ॥

507*1)[शीर्षेण कथं न क्रियते निकुञ्चनं(?) सखि तस्य गणकस्य ।
असमाप्तशुक्कसंकमणवेदना येन मम ज्ञाता ॥] हे मामि हे सखि, तस्य
गणकस्य शीर्षेण निकुञ्चनं(?) कथं न क्रियते । येन गणकेन असमाप्त-
शुक्कसंकमणवेदना मम ज्ञाता ॥ ५०१*१ ॥

२६२

वज्जालम्गं

[532*1-

धम्मियवज्जा ।

- 532*1) धुत्तीरणेण धम्मिय जो होइ चडाविण्ण एकेण ।
सो कुरयाण सपण वि न होइ लिंगस्स परिओसो ॥ १ ॥
- 532*८) धम्मिय धम्मो सुव्वइ दाणेण तवेण तित्थजन्ताए ।
तरुणतरुपल्लवुल्लूरणेण धम्मो कहिं दिट्ठो ॥ २ ॥

बालासंवरणवज्जा ।

- 551*1) तोलिज्जंते न केण वि सव्वंगायाग्गोवणसमत्था ।
अन्नं उण हिययतुलाइ दिट्ठं चिप तुलंति ॥ १ ॥

कुट्टिणोसिक्खवज्जा ।

- 559*1) पज्जारणं रोमंओ वयणे सच्चं सया महादिट्ठो ।
एयं पुणो वि सिक्खसु मुग्घे अत्थक्खविन्नाणं ॥ १ ॥

532*1) [धत्तूरकेण (धूर्तारिनेन) धार्मिक यो भवति उपरिस्थापितेन एकेन । स कुरवकाणां शतेनापि न भवति लिङ्गस्य परितोषः ॥] हे धार्मिक, एकेनापि धत्तूरकेण लिङ्गस्य चटापितेन या शोभा (? यः परितोषः) भवति, स परितोषः कुरवकाणां शतेनापि लिङ्गस्य न भवति । अन्यच्च । हे धार्मिक, यः परितोषः एकेनापि धूर्तारितेन भवति, स परितोषः कुरतानां शतेनापि न भवति ॥ ५३२*१ ॥

532*2) [धार्मिक धर्मः श्रूयते दानेन तपसा तीर्थयात्रया । तरुण-तरुपल्लवोच्छेदनेन धर्मः कुत्र दृष्टः ॥] हे धार्मिक, धर्मो दानेन तपसा तीर्थयात्रया श्रूयते । तरुणतरुपल्लवुल्लूरणेण न धर्मः क्वापि दृष्टः । तरुण-तरुणां पल्लवास्तरुणतरुपल्लवाः । तेषाम् उल्लूरणं भञ्जनं, तेन ॥ ५३२*२ ॥

551*1) [तोल्यन्ते न केनापि सर्वाङ्गाकारगोपनसमर्थाः । अन्यं पुनर्हृदयतुल्या दृष्टमेव तोलयन्ति ॥] सर्वाङ्गाकारगोपनसमर्था मनुष्याः केनापि नोत्तोलयन्ते । हृदयतुल्यां पुनरन्यं दृष्टमेव तुलयन्ति ॥ ५५१*१ ॥

559*1) [प्रक्षरणं रोमाञ्चो वदने सत्यं सदा महादृष्टिः । एतत् पुनरपि शिक्षस्य मुग्घे अश्रान्तविज्ञानम् ॥] हे मुग्घे, एतत् पुनः शिक्षस्य ।

-578*2]

वेसावज्जा

२६३

559*2) करफंसमलणचुंबणपीलणणिहणाह हरिसवयणेहि ।
अत्ता मायंवणिहीण किं पि कुमरीउ सिक्खवह ॥ २ ॥

वेसावज्जा ।

578*1) अमुणियजम्मुप्पत्ती सव्वगया बहुभुयंगपरिमलिया ।
मयणविणासणसीला हरो व्व वेसा सुहं देउ ॥ १ ॥

578*2) सव्वंगरागरत्तं दंसइ कणवीरकुसुमसारिच्छ ।
गम्मे कह वि न रत्तं वेसाद्विययं तह च्चेव ॥ २ ॥

किंविशिष्टमेतत् । अत्यक्कविनाणं अश्रान्तविज्ञानम् । किं तत् । प्रक्षरणं
निर्मलता (?) । पुनः किम् । रोमाञ्चः । वदने सत्यम् । सया महादिट्ठी
उज्ज्वला महादक् ॥ ५५९*१ ॥

559*2) [करस्पर्शमर्दनचुम्बनपीडननिहननानि हर्षवचनैः ।
आर्या माकन्दनिधीन् किमपि कुमारीः शिक्षयति ॥] अस्या गाथायाः
टीका न कृतास्ति । कूटवात् ॥ ५५९*२ ॥

578*1) [अज्ञातजन्मोत्पत्तिः सर्वगता बहुभुजङ्गपरिमृदिता ।
मदनविनाशनशीला हर इव वेश्या सुखं ददातु ॥] वेश्या सुखं ददातु ।
किंविशिष्टा । अज्ञातजन्मोत्पत्तिः । पुनः कथंभूता । सर्वगता । पुनरपि
कथंभूता । बहुभुजङ्गपरिमृदिता । पुनरपि किंविशिष्टा । मदनविनाशन-
शीला । वेश्या क इव । हर इव । किंविशिष्टो हरः । अज्ञाता जन्मोत्प-
त्तिर्यस्य । पुनः किंविशिष्टः हरः । सर्वगतः । क्षितिजलपवनहुताशन-
व्योमसोमसूर्ययजमानाक्षा (?) इति ज्ञायते सर्वव्यापकः । पुनरपि किंविशिष्टः ।
बहुभुजङ्गपरिमृदितः । बहुभिर्भुजङ्गैः परिमृदितः । पुनरपि किंविशिष्टः ।
मदनविनाशनशीलः । मदनस्य विनाशे शीलः (?) तत्परः, मदनविनाशन-
शीलः ॥ ५७८*१ ॥

578*2) [सर्वाङ्गरागरक्तं दर्शयति करवीरकुसुमसादृश्यम् । गर्भे कथ-
मपि न रक्तं वेश्याहृदयं तथा चैव ॥] वेश्याहृदयं यथा करवीरकुसुमं तथैव ।
किंविशिष्टं करवीरकुसुमम् । सर्वाङ्गरागरक्तं दर्शयति । गर्भम् अन्तर्हृदयं
क्वापि न रक्तम् । तथैव वेश्याहृदयम् ॥ ५७८*२ ॥

२६४

वज्जालगा

[605*1

कण्ववज्जा ।

- 605*1) उद्वूढभुवनभारो वि केशवो थणहरेण राधाप ।
मालदील व्व कलियो लघुइज्जइ को न पेस्सेण ॥ १ ॥
- 605*2) तह रुणं तोइ तडडिथाइ राहाइ कण्वविरहम्मि ।
जइ से कज्जलमइलं अज्ज वि जउणाजलं वइइ ॥ २ ॥

द्वियालीवज्जा ।

- 624*1) छोप जीव न भणियं परियणमज्झम्मि पोढमहिलाप ।
छोडेइ चिकुरभारं पुण वद्धं केण कज्जेण ॥ १ ॥
- 624*2) कुलवालिवा पसूया पुत्तवई सुरयकज्जतत्तिहा ।
एरिसिगुणसंपत्ता भण कीस न वासिया पत्ता ॥ २ ॥

~~~~~

605*1) [उद्वूढभुवनभारोऽपि केशवः स्तनभरेण राधायाः ।
मालतीदलमिव कलितो लघूक्रियते को न प्रेम्णा ॥] केशवो नारायणो
राधया स्तनभरेण मालतीदल इव कलितः । उच्चैरुत्पादितः (?) । किंवि-
शिष्टो हरिः । उद्वूढभुवनभारोऽपि । कोऽर्थः । उद्वूढः त्रिभुवनस्य भारो
येन स तथा । योऽसौ उद्वूढभुवनभारः स राधया स्तनभरेण मालतीदल इव
कथं कलितः । तत्र कारणमाह कविः । प्रेम्णा स्नेहेन को न लघूक्रियते ।
सर्वोऽपि जनो मोहेन लघुर्भवति ॥ ६०५*१ ॥

605*2) [तथा रुदितं तथा तटस्थितया राधया कृष्णविरहे ।
यथास्याः कज्जलमलिनम् अद्यापि यमुनाजले वहति ॥] राधया तटस्थितया
यमुनातीरस्थितया कृष्णविरहे तथा तथा रुदितं, यथा सा यमुना अद्यापि
कज्जलमलिनं जले वहति ॥ ६०५*२ ॥

624*1) [क्षुते जीव न भणितं परिजनमध्ये प्रौढमहिलया ।
भोचयति चिकुरभारं पुनर्वद्धं केन कार्येण ॥] प्रौढमहिलया छिन्नपत्
(क्षुत्) परिजनमध्ये जीव इति न भणितम् । लज्जावशात् । चिकुरभारं
छोद्यति केन कारणेन पुनः बद्धम् । भावोऽस्याः । यावन्ति मस्तके
रोमाणि वर्तन्ते तावन्ति वर्षाणि जीव ॥ ६२४*१ ॥

624*2) [कुलवालिक्वा प्रसूता पुत्रवती सुरतकार्यतत्परा ।
ईदृशगुणसंपत्ता भग कस्मान्न वासिता पत्न्या ॥] भग कथम् । पत्न्या

-637*1]

वसंतवज्जा

२६५

624*3) कस्य कण कसोयदि वरनगरं वहसि उत्तमंणे ।
कण्णेण कण्णवहणं वानरसंख्यं च हत्थेण ॥ ३ ॥

वसंतवज्जा ।

637*1) लंकालरण रत्तंवरवेसिण विजपुप्फयाणेण ।
दहवयणेणैव कयं सीयाहरणं पलासेण ॥ १ ॥

कुडबालिका कस्मात् न वासिता । वासो न त्रितेरे । किंविशिष्टा
कुडबालिका । प्रसूता । पुनः किंविशिष्टा । पुत्रसहिता । पुनः किंविशिष्टा ।
सुरतकार्यतत्परा । पुनः किंविशिष्टा । ईदृशगुणसंपूर्णा । अयं भावः ।
पुत्रस्य कृपया (?) ॥ ६२४*२ ॥

624*3) कस्य कृते कृशोदरि वरनगरं (वर्णकरं) वहसि उत्तमा-
ङ्गेन । कर्णेन कर्णवहनं वानरसंख्यं च हस्तेन ॥] हे कृशोदरि, कस्य
कृते उत्तमाङ्गेन वरनगरं वहसि । कोऽप्युत्तमाङ्गेन वरनगरं वहति ? अपि
तु न । अत्र भावः । हे कृशोदरि कस्य कृते वर्णकरं वहसि । वर्णकरं
चित्रवल्लीमण्डनम् । कर्णेन कर्णवहनं (?) कस्य कृते वहसि । चान्यत् ।
वानरसंख्यं (?) कस्य कृते वहसि । पत्युः कृते । अयं भावः ॥ ६२४*३ ॥

637*1) [लङ्कालयेन रक्ताम्बरवेणिना दत्तपुष्पयानेन । दशवद-
नेनेव कृतं शीताहरणं (सीताहरणं) पलासेन ॥] पलासेन वृक्षेण शीतस्य
आ समन्ताद्वावेन हरणं कृतम् । किंविशिष्टेन पलासेन । अलंकारकेण ।
अक्षरच्युतकलक्षणेन । अलम् अर्थम् कालकेन कालकिसल्येन । पुनः
किंविशिष्टेन । रत्तंवरवेसिणा । रक्तमम्बरम् आकाशं रक्ताम्बरं, तद्द्वयो
यस्यास्तीति रक्ताम्बरवेणी । तेन रक्ताम्बरवेणिना । पुनः किंविशिष्टेन ।
दिनपुष्पयाणेण । दत्तं पुष्पस्य यानं येन स दत्तपुष्पयानः । तेन । पलासेन
केन इव । दशवदनेनेव । यथा दशवदनेन सीताहरणं कृतम् । किंविशिष्टेन
दशवदनेन । लङ्कालयेन । लङ्कायाम् आलयं यस्यासौ लङ्कालयस्तेन लङ्का-
लयेन । पुनः किंविशिष्टेन । रत्तंवरवेसिणा । रक्तं च तदम्बरं च रक्ता-
म्बरम् । रक्ताम्बरस्य वेणी यस्यासौ रक्ताम्बरवेणी, तेन रक्ताम्बरवेणिना ।

२६६

चञ्जालगं

[641*1-

- 641*1) गुरुविरहसंधिविग्रहणिम्मवणो अन्धि को वि जइ मत्तो ।
पद्धमिकमंजरि अंगुलि व उब्भेइ सहयारो ॥ १ ॥
- 641*2) चञ्चुपुटकोटिविलियमायंदरसोहसितदेहस्स ।
कीरस्स मंगलगं भमरकुलं भमइ गंधद्वं ॥ २ ॥
- 641*3) सच्चं चैव पलासो असइ पलं विरहिणाण मधुमासे ।
तित्ति अवचमाणो जलइ ज्व जुहाइ सच्चंगं ॥ ३ ॥

पुनः किंविशिष्टेन । दिक्षपुष्पयाणेन । दत्तं पुष्पकं नाम विमानं
येन स दत्तपुष्पकविमानः, तेन । एवंविधेन दशवदनेन सीताहरणं
कृतम् ॥ ६३७*१ ॥

641*1) [गुरुविरहसंधिविग्रहनिर्माता अस्ति कोऽपि यदि
मत्तः । प्रथमैकमञ्जरीमद्भुलिमिव ऊर्ध्वयति सहकारः ॥] सहकारः प्रथमैक-
मञ्जरीम् ऊर्ध्वयति । कामिव । अद्भुलिमिव । यथा कश्चिदद्भुलिम् ऊर्ध्वयति ।
यदि चेत् मत्तः कोऽपि गुरुविरहसंधिविग्रहनिर्माणकरणे समर्थः
कोऽप्यस्ति । अपि तु कोऽपि नास्ति । अहं गुरुविरहिणां संधिविग्रह-
निर्माणं कर्तुं क्षमः । मत्तः कोऽपि अपरो नास्ति, अतः कारणात् मञ्जरी-
मिपाद् अद्भुलिं दर्शयति ॥ ६४१*१ ॥

641*2) [चञ्चुपुटकोटिविगलितमाकन्दरसौधसिक्तदेहस्य । कीरस्य
मार्गलग्नं भ्रमरकुलं भ्रमति गन्धाढ्यम् ॥] कीरस्य शुक्स्य मार्गलग्नं
सद् भ्रमरकुलं मधुकरसमूहः परिभ्रमति । कण्ठमूतं भ्रमरकुलम् । गन्धाढ्यम् ।
किंविशिष्टस्य कीरस्य । चञ्चुपुटकोटिविगलितमाकन्दरसौधसिक्तदेहस्य ।
चञ्चुपुटस्य कोटिरप्रविभागः । तत्र विगलितमाकन्दरसस्य ओधेन सिक्तो
देहो यस्य स तथा । तस्य ॥ ६४१*२ ॥

641*3) [सत्यं चैव पलाशोऽश्नाति पलं विरहिणां मधुमासे ।
तृप्तिगं अग्रजन् ज्वलयतीव सुधया सर्वाङ्गम् ॥] मधुमासः सत्यं चैव पलाशः ।

-652*1]

पाउसवज्जा

२६५:

641*4) सुहियाण सुहंजणया दुक्खंजणया य दुक्खियजणस्स ।
एए सोहंजणया सोहंजणया वसंतस्स ॥ ४ ॥

पाउसवज्जा ।

652*1) विज्जुभुयंगमसहितं चपलबलाकाकपालकयसोहं ।
गज्जियफुडट्टहासं भैरवरूपं नहं जायं ॥ १ ॥

कथम् । विरहिणां पलं मांसम् अश्नाति । किंविशिष्टो मधुमासः । तृप्तिम्
अव्रजन् । किम् इव । जलमिव (?) । यथा क्षुधा—(? सुधा) दीप्त—
सर्वाङ्गो जलात् तृप्तिं न प्राप्नोति, तथा अयं मधुमासो विरहिणां पलम्
अश्नन् सन् तृप्तिं न व्रजति ॥ ६४१*३ ॥

641*4) [सुखितानां सुखजनका दुःखजनकाश्च दुःखितजनस्य ।
एते शोभंजनकाः शोभाजनका वसन्तस्य ॥] एते शोभंजनका वसन्तस्य
शोभाजनका वर्तन्ते । कथम् । सुखितानां सुखजनका वर्तन्ते । दुःखित-
जनस्य दुःखजनका वर्तन्ते ॥ ६४१*४ ॥

652*1) [विद्युद्भुजंगमसहितं चपलबलाकाकपालकृतशोभम् ।
गर्जितस्फुटाट्टहासं भैरवरूपं नभो जातम् ॥] नभ आकाशं भैरवरूपं
जातम् । किंविशिष्टम् । विद्युद्भुजंगमसहितम् । पुनः किंविशिष्टम् ।
चपलबलाकाकपालसंयुक्तम् । यत्र भैरवो भवति तत्र कपालमपि विलोक्यते ।
पुनः किंविशिष्टम् । गर्जितस्फुटाट्टहासम् । भैरवः स्फुटाट्टहासं करोति
॥ ६५२*१ ॥

VAJJALAGGAṂ
ENGLISH TRANSLATION

Prologue

1) Having saluted the Goddess of learning, residing in the lotus of the mouth of the Omniscient One (the Jina), I shall proclaim the excellent utterances of wise people, connected with the three objects of human existence, Dharma (virtue) etc.

2) Those who do not know how to recite and hear (appreciate) Prākṛit poetry which is (like) nectar (itself)—how do they not feel abashed (embarrassed) while pretending to carry on gossip about the nature of love?

3) Having gathered excellent groups of *gāthās* (stanzas) composed by different poets, this *Vajjālagga* (also) called *ġaya-vallabha*, has been composed (compiled) (by me) according to a certain plan and system.

4) Where several *gāthās* (stanzas) are recited, dealing with a matter (topic) having one single idea running through, that indeed is *vajjālagga*, and *vajjā* is said to be (i.e. means or signifies) a line (row, succession or series) (*paddhati*).

5) He who always reads (or recites) the whole of this *Vajjālagga*, at the proper time, will become an (eminent) composer of Prākṛit poetry and will attain to (great) renown.

1. The Section on Listeners

6) It is with difficulty that poetry is composed; when it is composed it is with difficulty that it is (flawlessly) recited; and (even) when it is (flawlessly) recited, (appreciative) listeners are very scarce (difficult to get).

7) Whether expressed through the medium of Sanskrit or Prākṛit, the sense (thought, idea) (conveyed) gives rise to extraordinary delight, depending on the kind of listeners (that one gets)—this is indeed very astonishing.

8) Poetry pure (flawless) in its sense and endowed with pleasing letters (sounds), when fallen on the cavity of the listen-

er's ears, becomes famous (conspicuous), just as a pearl (stainlessly) bright by nature and woven upon (a thread of) gold; when displayed on the cavity of the ear (i.e. on the ear), becomes famous (conspicuous) (i.e. attracts the attention of every body).

2. The Section on the Gāthās

9) The utterances (of fair women), full of half-pronounced (indistinctly uttered) letters, (their) charming and coquettish smiles and (oblique) glances shot through half-closed and half-opened eyes — these to be sure cannot be understood without acquaintance with the *gāthās*.

10) In the absence of the *gāthās* adorned with figures of speech, characterised by literary excellences (or adherence to the rules of grammar — *lakṣaṇa*), and enchanting with diverse emotions, and also in the absence of loving sweet-hearts, adorned with ornaments, characterised by auspicious physical qualities (*lakṣaṇa*) and fascinating with the diverse display of emotions, the mind is very much ill at ease (or is deeply distressed).

11) This is only too obvious that the hidden meaning of the *gāthās* and the heart of women cannot be grasped (conquered) by men devoid of literary appreciation (devoid of emotional excitement), just as riches cannot be obtained by persons devoid of virtue (practised in a previous life).

12) The *gāthā* clad in metre, possessed of attractive form, adorned with figures of speech and full of charming utterances, yields pleasure (only) when it is recited, just as a beautiful woman, self-willed, possessed of attractive form, adorned with ornaments and full of pleasing utterances, yields a fund of delight (only) when she is (properly) approached (for amorous dalliance).

13) Whose hearts are not fascinated (ravished) by the emotional appeal of the *gāthās*, by the coquettish gestures of women, by the utterances of poets and by the lisping words (indistinct babble) of children?

14) All people confidently recite the *gāthās* in all the literary meetings (or assemblies). But their real (hidden) sense

is understood only by exceptionally clever people (i.e. by literary connoisseurs).

15) The poor (unfortunate) *gāthā* laments when it is being learnt by uneducated rustics. It is tortured (harassed) like a cow being milked by ignorant (unpractised) milkmen.

16) Oh *gāthā*, you will be mutilated (disfigured) or be even degraded (corrupted or spoiled) (shortened) like a piece of sugar-cane being nibbled and munched hard and forcefully by the teeth of a rustic.

17) Not to appreciate the charm of the *gāthās*, of songs (vocal music), of the notes of the lutes and of grown-up ladies-well, that itself is a great punishment (for those miscreants).

18) That which is done (composed or rendered) by those who do not know the metre (and also the whim of the master),—well, that is anything but charming (fruitful, effective); what is it? The *gāthā* for service? Or rather both the *gāthā* and service.

3. The Section on Poetry

19) Gems in the form of poems are produced (or emerge) when the vast and unfathomable ocean in the form of the poet's mind is churned with the Mandara-rod (churning-rod-like Mandara mountain) in the form of cogitation (contemplation).

20) That alone is (real) poetry, which, beautified by words bright (effective) with (exquisite) arrangement, and full of emotional appeal, warms up every breast (heart), like the waist-band (girdle) of a woman playing the role of man (in sexual intercourse), which (waist-band) brightens up the woman's feet because of its lustrous gems, which produces a tinkling sound, and which warms up (causes to glow with passion) the opponent (i.e. the partner in sexual intercourse) (or which torments the rival wife).

21) We never become satiated with the delight which springs from Prākṛit poetry, from the utterances of clever people
VL...18

and from the drinking of water cool and charged with fragrance.

22) The poet arranges the words (in his poem) some how (i.e. very carefully or cautiously), looks to (the requirements of) the (various) literary styles, mounts on (practises) alliteration of consonant-groups etc., and taking (i.e. bearing in mind) the sense (intended to be conveyed), (very) carefully completes (the poem), even as a thief plants his footsteps (on the ground) very carefully, (constantly) looks (forward and backward) on the way (as he moves along), climbs up to the breach (made by him in the wall of the house to be burgled), and taking hold of the property (stolen by him), (very) carefully finishes (his job).

23) Meticulously careful about correct and incorrect words, thinking endlessly over (the choice of) each and every word (or each and every line of the stanzas) the poet with great labour somehow (with great effort) gets ready (composes) his poem, just as a thief nervous about sounds big and small, endlessly planning in his mind at each step, with great toil some how gets hold of the property (which he intends to steal).

24) Poetry cast in metrical form, expressed with (clothed in) apt words, devoid of blemishes, graceful, explicit in meaning and pleasing is obtained (achieved) (by a poet) with great effort, as a result of virtue (practised in earlier lives), just as a wife, obedient to the will of her consort, acting up to his words, free from faults, graceful (charming), frank-hearted and sweet-tempered is secured by a person with great effort, as a result of virtue (practised in earlier lives).

25) What avails that poetry and what avails that love, which neither producing a cloak of incessant and copious horripilation (on the bodies of the readers and the lovers) nor yielding delight to the minds of people (i. e. to the minds of the readers and lovers), does not cause their heads to nod in appreciation?

26) The critic (though) finding faults with various poems composed by poets, looks charming (i. e. is welcome), provided he is able to eliminate a faulty phrase (or word) and to insert (in its place) a beautiful (apt) one.

27) These are the sins (faults) to which a reciter of poetry is liable : not pausing at the proper place (caesura), absence of the correct conveyance of the emotional appeal, disregard for the propriety of place (and time), nasalisation, haste, facial distortions and contortions and violation of the laws of melody.

28) Prākṛit poetry which is marked by the use of Deśya (provincial, regional) words, which has sweet (pleasing) sounds, which is cast in metrical form, which is graceful and whose sense is clear (स्पष्ट); obvious (विकट) and transparent (प्रकट) deserves to be studied (read) (by all).

29) While Prākṛit poetry, charming, full of sweet (pleasing) sounds (diction), loved by young ladies and characterised by the sentiment of love is available, who can possibly bear to read Sanskrit (poetry) ?

30) Ignorant persons, who, devoid of the knowledge of prosody and grammar, recite poetry in the midst of learned people, do not know that their heads are severed and felled by the swords of the eye-brows (of learned people) (arched and twisted in disapproval and ridicule).

31) Our homage to Prākṛit poetry and to those who have composed it. To them too, who know how to recite Prākṛit poetry (properly), we pay our homage.

4. The Section on the Good

32) The moon, the divine (desire-granting) tree and Lakshmi (the goddess of wealth and beauty) sprang up (emerged) in the course of the churning of the ocean. But I wonder from where good (virtuous) persons sprang up—pray, tell me.

33) A virtuous man, possessed of a pure (spotless) nature, though tarnished (villified) by wicked people, becomes all the more glorious (bright), just as a mirror, pure and shining by nature, though overlaid (and rubbed) with ashes, becomes all the more pure and bright.

34) A virtuous person never gets angry (with any body); even if he gets angry (once in a while), he does not harbour

malice, in his mind; if ever he harbours malice, he does not speak it out; and if at all he speaks it out, he feels embarrassed for that.

35) Even if a good person's mind becomes clouded with excessive anger, how can harsh words proceed from his mouth? The rays of the moon, though caught by Rāhu in his mouth, do still discharge nectar.

36) Though merely seen they (the good) dispel all sorrow; while speaking, they impart every kind of happiness (to the hearers). The creator has done a very nice thing in that he created the good in this world.

37) They do not laugh at (deride) others; they do not praise themselves; they speak hundreds of pleasing things. Such is the nature of the good. Our salutations to them over and over again.

38) We see in this world people who do a good turn in response to something good done by others or even in the absence of that. But the virtuous who do a good turn even to those that have wronged them are very rare indeed (in this world).

39) This is the nature of everybody, namely, to do good in response to something good done by others. But to do good to others even when no good has been done to them by others, well, that is the nature of the virtuous.

40) You never speak harsh words; though spoken to harshly by others, you smile, and having smiled you speak agreeable words (to them). Oh good man, we wonder, what it is (in this world) with which your nature may be compared.

41) You never think of doing ill to others; you always go on obliging others; though offended against (by others) you do not get angry. We pay homage to your (good) nature, oh good man!

42) Only two virtues are enough, why should the good stand in need of many (virtues)?—anger short-lived like a lightning flash and friendship enduring like a line inscribed on rock.

43) Oh mighty elephant in the form of the Kali age, where is the occasion for your grunting? (Don't you know that) the

earth is still marked with the foot-prints of the lion-cubs in the form of the good?

44) It is only the good (and none else but they) who know how to extricate the poor and the miserable (from their wretched plight), how to do good to those who seek their protection and how to pardon even those that have wronged them.

45) The earth (proudly) supports (on her bosom) two persons or rather, shall we say, the earth is supported by two persons, viz. one who is inclined to do good to others and one who does not forget a good turn done to him.

46) The good (ordinarily) do not undertake to do a thing, but if somehow they do so, they, like a line drawn (etched) on a rock, do not change (i. e. do not resile from their commitment) even if they have to sacrifice their life (in carrying out their plighted word).

47) At the time of world-dissolution, (even) the mountains stir; (even) the oceans transgress their boundary-line; but even at that time, the good do not slacken their determination to stand by their commitment.

48) Even though the creator has made the good to be (often) rewardless (i. e. even if their goodness is not many times rewarded), just like the sandal trees (which are made by the creator to be unproductive of fruit), still they promote the good of others at the cost of their own body (just like the sandal tree which wears itself away to cool and delight others).

5. The Section on the Wicked

49) The face of the accursed wicked person, which is always sombre in appearance like a mass of lamp-black, angry and frowning, is never found to be clear (lucid, beaming with a candid smile).

50) The wicked person, stiff in his attitude (or bearing), with a crooked neck, hanging down and difficult to be looked at because of his cruel (terrible) eyes, appears like a person who has suddenly risen to prosperity (in an upstartish manner) and like a person killed on a pale (like an impaled person).

51) A wicked person, who creates dissension between friends intimate like the finger-nail and the flesh out of which it grows, who has a double face (दुहहओ = दोहहओ who is double-tongued) who is capable of splitting up (those who are joined together in friendship) (or who is capable of robbing money (अथि = अस्ति = द्रवम्) (or who is capable of disappointing poor suppliants (अथि = अथि) and who is crooked (narrow) in mind (अथि चित्त आर्विष्टः देहाः), is like a nail-paring instrument (nail-cutter), which separates the finger-nail from the flesh in which it is embedded, which has two sharp edges (दुहहओ = दोहहओ), which is capable of cutting even a bone (अथि = अथि) (or bony cartilages, the nail being a bony growth) and which is narrow (tapering) in the middle (सज्जावन्ति = सज्जावन्ति = सज्जावन्ति) bow down to him !

52) The two-faced wicked person born in a base family is sweet (pleasing) in his utterances, only so long as the food given to him is in his mouth; but the moment the food is digested, he begins to talk harshly just as a *muraṇṇa* (longish tabour placed at once on the both its sides), possessed of two mouths and not touching (or resting on) the earth (अ-तु-हन्ति) (but always placed on a wooden stand or held by the player on his knees or suspended from the neck), produces sweet sounds only so long as the lumps of wheat-flour rest on its mouths, but the moment the lumps of wheat-flour are worn off (or peel off), it begins to produce bad (jarring) sounds,

53) The wicked person devoid of piety (विदग्धो) and virtues (गुणहो) and overpowered by greed (लोहसंभूओ = लोहसंभूओ or संभूलोहः), as soon as he is separated (removed) from the place (he was occupying (आगच्छिन्तो), strikes the heart of others and pierces it, like an arrow made of steel (लोहसंभूओ = लोहसंभूओ), which when discharged from a bow (विदग्धो), detached from the bow-string (गुणहो) and let loose (released) by the archer) under a particular posture of the body (आगच्छिन्तो), strikes the heart of the victim and pierces it.

54) What has never happened in our life-time so far, nor will ever happen even in a hundred thousand future lives— even that is described by the wicked just in such a way as to produce the illusion of verisimilitude (reality).

55) One can understand if the virtuous feel elated because of their good qualities or if the wealthy feel elated because of their wealth. But the wicked take pride in their faults (de-merits). Passing strange is the way of the wicked !

56) The wicked do not give to others what they themselves possess (in abundance); if they see someone giving, they stop him from doing so; if they find that something has been already given away (by others) they cause it to be withdrawn (snatched away). Oh how passing strange is the behaviour of the wicked who indulge in hostility without any cause !

57) Whence can there be any happiness (freedom from worry) in the company of a wicked person, who jealously focusses his attention on the weak points of others, who is possessed of a fickle mind, who is terrible and speaks with a double tongue and who moves about in a crooked manner—any more than in the vicinity of a snake, which forces its entry into the hole made by another animal (such as a rat), whose body is dappled with spots, who is terrible to look at, has two tongues (a split tongue) and glides along in a zigzag manner?

58) Who is not frightened at the sight of the wicked against whom counsel (persuasion संत) and the use of restraining power शक्त) do not prevail, who are devoid of noble birth and are addicted to a life of dissipation and debauchery (read मोयवृत्तान् for मोयवृत्तान्) as at the sight of Vyantara-snakes, against whom charms and techniques (use of drugs etc.) are powerless, who are devoid of birth in the eight well-known noble families of snakes (but are born of cross-breeding and are therefore very virulent) and who are possessed of hoods (expanded in anger) (भोयवृत्तान्)?

59) That one manages to remain alive in the midst of wicked people is itself indeed a great gain (or achievement), just as it is a great achievement (or sheer good luck) that one is not bitten (or manages to escape from being bitten) (by a snake) even when the leg is encircled by it.

60) Who is not frightened at the sight of a wicked person of dreadful appearance (गण्डमुख), who cannot brook a request (made by others) (i.e. gets annoyed when requested by others to do some

thing for them) (अग्मन्धणियं = अन्धयैनाम्) and who slanders others even when they have departed (गयाणं पि पिट्ठिमत्ताइं असइ) (i.e. indulges in back-biting), as at the sight of a lion of terrible look (भस्सुसुह), who cannot brook the thunder of clouds (अग्मन्धणियं = अग्रस्तनितम्) and who feasts upon the flesh of the backs of elephants (गयाणं पिट्ठिमत्ताइं असइ)?

61) Be not lured into a sense of security in the presence of the wicked, who are replete with many frauds and deceits and who turning their face away in indifference the moment their (selfish) object is achieved, are comparable to dogs who also turn their face in the opposite direction as soon as they have achieved the sexual act (coitus).

62) The *Śabarās* (mountain-dwelling Bhīllas) burn down the (forests on the) Vindhya mountains by which they were raised to eminence and due to which their valour (power) spread out in all directions and asserted itself (on the hilly regions of the Vindhya)—oh how passing strange is the behaviour of the wicked !

63) Even green (lucious, juicy) trees are burnt down by wild fire (conflagration) when mixed up with (i. e. along with) dried up ones. (Similarly) the virtuous can never experience happiness (i.e. are invariably plunged in misery) in the company of the wicked.

64) Who in this world would be able to describe the vices and virtues of the wicked and the good (respectively) save the lord of snakes (i. e. Śeṣa) with his two thousand tongues?

6. The Section on Friendship

65) The maintenance of friendship (intimacy) between the sun and the day, alone is commended (is deserving of praise), for, ever since their birth they have never experienced separation from each other.

66) The accepted, unbroken friendship (intimacy) between the two, namely the sun and the day appears charming. The sun cannot exist without the day and the day cannot exist in the absence of the sun.

67) Friendship is like water mixed with milk. What is the use of that friendship which is not like that? When joined toge-

ther (coming together) it increases (in volume and bulk), (i. e. when milk and water are mixed, the volume and bulk show an increase), and under calamity (भवद् = आपदि), it consumes itself first (आकृष्ट = जावतते overflows and consumes itself in fire).

68) An endeavour should be made to secure the friendship of only that person, who to be sure in adversity at any time and in any place (or in dangerous times and places) would (stand by and would) not turn his face away, like a figure (portrait) painted on a wall.

69) That friend (alone) should be secured, who, like a dark-coloured blanket (woollen rug), does not give up the natural colour even when washed with water.

70) Whatsoever the great (noble) undertake to do for the sake of those who are possessed of merits or are devoid of them, that they carry out (at all costs). For, see, how god Siva has himself transported along with (i. e. on the back of) the bull (which he has once for all accepted as his pet vehicle).

71) No matter even if the head is severed (from the body); no matter even if there is imprisonment; no matter even if fortune (wealth) forsakes completely (for good). Whatever may happen, while the good are engaged in carrying out what they have pledged themselves to do, they would not be deterred (or daunted) (or they don't care).

72) Far stronger than stout (strong) steel-fetters and far stronger than various other kinds of bonds, is the bond of the plighted word in the case of a noble-born person.

7. The Section on Affection

73) The moon is whitened (beautified) by the full-moon night (alone) and the full-moon night too is brightened (beautified) by the moon (alone). I think, friends whose joys and sorrows are identical (with ours) are not secured (by us) without merit and virtue (practised in an earlier life).

74) In all the three worlds, it is only the moon-light that has demonstrated its (unchanging) affection in so far as it wanes when the moon wanes and waxes when the moon waxes.

75) The maintenance of the affection (friendship) between the ocean and the moon is very charming in this world, for when the moon wanes and waxes, the ocean too always more than ever wanes and waxes in the extent of its tidal swell.

76) He with whom a person's friendship is formed as a result of pre destination, is not far away from him although he may be staying at a distance, just like the moon in relation to the beds of night-blooming lotuses.

77) To the minds of good persons, even those who are staying at a distance are not remote from them, provided they have met them (once) already. The moon though shining in the sky (i.e. though standing at a very long distance) does of course cheer up the beds of nocturnal lotuses.

78) Even at the sight of the beloved one (or friend), a person experiences (supreme) happiness, although there may be no intimate physical contact (between them). The moon though standing far away confers great happiness on (i.e. cheers up or causes to bloom) the nocturnal lotuses.

79) It is just like this, that a person unaccountably (अद्भुत) feels all-round gratification at the mere sight of some particular person. What have the beds of day-lotuses to do with the sun (i.e. how are they connected with the sun) that they bloom (on its rise)?

80) Where (how far away) does the sun rise and where (how far away) do the beds of day-lotuses bloom? The (reciprocal) affection between the good does not change (disappear) in this world although they may be staying far away from one another.

8. The Section on Discreet Conduct (Worldly Wisdom)

81) Those born in noble families (i.e. highly cultured persons) never say anything that is painful to the ears of the bearer, and which while being uttered lacerates the sensitive mind and grieves the heart.

82) What is the use of mentioning (and discussing) the real and unreal faults (shortcomings) of others? Neither money nor fame is thereby obtained. (The only result is that) those persons are turned into enemies.

83) One should promote one's own interest and if possible the interest of others also. But if there is a clash between one's own interest and that of others, one should mind one's own interest.

84) In the case of a person, who is truthful, devoid of duplicity and contented by nature and who attaches the greatest importance to penance, piety and the rules of proper conduct (or who is devoted to penance and the rules of piety), even adversity turns into good fortune.

85) Character is far better than birth in a high family, poverty is far superior to (chronic) ill-health; learning is far better than royalty (or mastery over a kingdom) and forgiveness is preferable to the rigorous practice of austerities.

86) Character is far better than birth in a high family. What is the good of birth in a high family, if it is divorced from character? Lotuses grow in mud and still they are not soiled (by it).

87) That a strong person should be patient and forgiving, that a rich person should be free from vanity (conceit) and that a learned person should be full of humility—well, these three are the ornaments—the pride and glory of the world.

88) He who follows the inclination (of his master), preserves (from disclosure) his (master's) weak points (defects) and publicises his (master's) good qualities, becomes a favourite not only of men, but of gods too.

89) The charm of the whole year is spoiled by the missing of a festival (उपव्रंशोप), the pleasure of a whole day is spoiled by the eating of a bad meal, an entire life-time is ruined by an unworthy wife; righteousness is frustrated by the practice of unrighteousness (sinful acts).

90) Practice of moral virtue in a silent, unostentatious manner, display of valour in a public manner, avoidance of intimacy with women who are the wives of others and a morally untarnished life—all these are possible (or happen) (only) in the case of great men (उदात्ताः, those who are destined to be great).

9. The Section on the Energetic and Self-possessed

91) Those who commence difficult tasks without throwing themselves heart and soul into the tasks undertaken by them, and who look at the faces of others (for help)—how can they (ever) be successful?

92) Start quickly the work decided upon, and having once begun it do not slacken your efforts on it. For undertakings once started but slackened later on are not crowned with success again.

93) A person who leaves off in the middle a task already begun feels (or ought to feel) ashamed of, apart from other people, even the five material elements residing in his body (and of which his body is composed).

94) A good (self-respecting) person who has been reduced to poverty would rather resort to a forest than entreat another. He would not barter away the priceless jewel of self-respect, even though he may be standing on the threshold of death.

95) Oh proud lady, there are in this world only two courses open for people who are great because of their self-respect (i.e. for self-respecting people): either they will rise to prosperity or will be finished while wandering about (in a forest).

96) There are only two ways open for energetic, enterprising persons: either to attain to (the Goddess of) royal fortune with a delicate, lovely lotus (in her hand), or to turn recluse and go into exile.

97) Self-respecting, energetic people, when hard-pressed by serious calamity, would rather court death by pulling out the tongue, but they would never approach the wicked and utter helpless words of abject entreaty.

98) A self-respecting person would either lie on the protuberant and full bosom of his beloved embracing her, or on the dreadful cemetery full of human skulls and skeletons.

99) Self-respecting persons will either dine with their beloveds in cups, dishes and bowls or in a clean skull in a desolate cemetery, after having collected the food in the course of a begging round.

100) Even if lordship over the three worlds is obtained by bowing down at the feet of the wicked, what does it avail? But even a blade of grass which is obtained in an honourable way conduces to one's supreme happiness.

101) Thrice blessed and great are those self-respecting men of steady endeavour—our homage to them—who do not beseech others even when they are oppressed by grave calamities.

102) The mind of a self-respecting (magnanimous) person remains lofty (exalted, noble) even in the last stages of his life. For do we not see that the rays of the sun, even when he is on the point of setting, always shoot only upwards?

103) The mount Meru is lofty (insurmountable), the ocean (the abode of sharks and dolphins) is difficult to cross and the course of tasks undertaken is full of difficulties, only so long as men of fortitude and determination do not set about them (in right earnest).

104) The sky is immensely vast, the oceans are extremely deep and the principal mountains of the world are great (unscalable) only so long as they are not compared with (or challenged by) men of fortitude and determination.

105) In the case of men possessed of the spirit of adventure, even the mount Meru is like a straw (i.e. insignificant like a straw), even heaven is like the court-yard (of their house), even the surface of the sky is within the reach of their hands and even the oceans are petty streamlets.

106) A man of fortitude and determination disregards fate and accomplishes what he has undertaken, no matter whether it has been already perfectly planned or is being perfectly planned, whether it has been already started or is being started, whether it has been already spoiled or is being spoiled.

10. The Section on Adventure (Enterprise)

107) There is no doubt that a person who resorts to enterprise achieves the object of his desire; for Rāhu, though consisting only of the head (and having no body at all) succeeds in swallowing the moon.

108) Those who are enterprising by nature perform, by dint of bold enterprise, some such inconceivable daring deed, that on thinking of it, fate itself turns its face away (in dismay) and nods its head in admiration.

109) The earth shudders, the oceans are thrown into restless agitation, and fate itself becomes alarmed (perturbed), when men of fortitude and determination achieve success (in their most difficult tasks) because of their unparalleled perseverance and enterprise.

110) Fate itself being overcome by fear of imminent defeat (at the hands of resolute persons), preserves the balance of the minds of persons of fortitude and determination, who are climbing up the lofty peak of the mountain of daring enterprise, disregarding the ups and downs and the smooth (trouble-free) portions of their journey.

111) People of fortitude and determination decide upon doing (and accomplish) such a jewel of a work (i. e. such an excellent work) by dint of their spirit of daring enterprise, that even Brahman, Hari and Hara are struck with astonishment.

112) Oh fate if you pit yourself against the man of fortitude and determination, you will be defeated and the stigma of defeat will be such as cannot be removed even when washed (i. e. the disgrace will be perpetual).

113) As the expected result of an undertaking, which is being foiled by adverse fate, recedes from men of fortitude and determination, enthusiasm becomes redoubled in their minds.

114) The minds (hearts) of the good become humble on the attainment of success (in any undertaking), and become lofty on failure (in any undertaking), and hence they are comparable to the

tops of lordly trees which bend low under the profusion of fruits and become erect on the withering (removal) of the fruits.

115) In the case of the good, the tree in the form of determination (or energetic pursuit of an undertaking) springs up in their hearts and (secretly) grows even there, and, though not revealed to the world at large, is finally detected through its fruits (results).

116) Riches are the outcome of firmness of purpose (or determination); the extrication of distressed people from their difficulties is the result (or consequence) of riches; acquisition of fame is the outcome of helping people in distress; what happiness is there in this world that is not obtained by fame?

117) How will tasks undertaken by good people, who have set their hearts on high endeavour, be void of fruition (the expected achievement) for long?

118) The goddess of wealth resides not on the chest of the exterminator of Madhu (i. e. not on the chest of Lord Viṣṇu), nor in the midst of lotuses, nor in the milk-ocean but she most certainly resides in the ocean in the form of the unshakable determination and endeavour of the good.

119) There is no respite for the hearts of the good, who are always preoccupied with the beneficent activities of any particular day and whose only aim and object is to further the cause of their friends, just as there is no rest for the horses of the sun's chariot, who are busy with the commencement (and consummation) of any particular day and whose only aim and object is to further the cause (i.e. to facilitate the diurnal journey) of the sun through space.

11. The Section on Fate

120) Wealth, learning, valour and thousands of other virtues of a man are rendered null and void (are of no avail), when we see that every task undertaken is at the mercy of fate (for its success).

121) Even in the case of a person, who abides by the rules laid down in the *Śāstras*, a critical situation arises in the middle

of the task undertaken by him, which he is neither able to describe (to others), nor to endure, nor to conceal (from others).

122) When fate becomes hostile to (turns its face away from) a person, he is not able to secure the desired object (fruit), even if he enters (dives) into a dangerous cavern, or crosses the ocean or strives hard with determination.

123) When fate is unpropitious to a person, his virtues are of no value (are not esteemed), his relatives become estranged, even those that were dear to him (so far) become cold and indifferent and his determined efforts are not crowned with the wished for success (or his undertakings are not completed).

124) When fate is unpropitious to a person, whatever branch he clings to, catching hold of it with his hand and rests upon breaks down with a crashing sound.

125) When fate is unpropitious to a person, such things (calamities) befall him, as are never seen by the eyes (elsewhere) and are never conceived by the mind (as being possible).

12. The Section on Providence

126) Due to the will of Providence the moon wanes and the sun sets. Alas ! who in this world is not devoured by death as a result of the adverse mutation of fate ?

127) Who in this world is always happy ? Whose prosperity and affections remain constant (abiding, enduring) ? Who, pray, does not stumble (commit lapses) ? Say, who is not foiled and frustrated by fate ?

128) Those who are in high position come down and those who are in low position become exalted (rise up) in a moment. Even Hari (Viṣṇu), Hara (Śiva) and Brahman (creator) cannot comprehend the course of events as willed and fashioned by fate.

129) Whatever Providence has inscribed (once for all) on the frontal strip (of a person), in consonance with one's destiny (as determined by one's own previous acts) (कर्म), that (even) he is not able to alter afterwards, though he may be in a relenting mood of mind (मनसः).

130) What forsooth can a poor, helpless man do although he may be great in his spirit of enterprise, determination and self-respect, when adverse fate shatters to pieces his valour (enthusiasm, morale, energy) (मत्प्रतापः) ?

131) Behold the result of *Karma* already acquired. Both Śiva (Hara) and Viṣṇu (Kṛṣṇa) were present on the scene at the beginning of the churning of the ocean (by the gods and the demons), (and yet) poison fell to the lot of Śiva, while Viṣṇu was lucky enough to secure Lakṣmī with her swelling and thick-set breasts.

132) Only that which is ordained by fate is obtained by a person. For when the ocean was churned (by the gods and demons), nectar went to the gods, Lakṣmī accrued to Viṣṇu, the destroyer of the demon Madhu, and poison fell to the lot of Śiva.

13. The Section on the Poor

133) Oh mother do not give birth to such a son, as is given to begging of others (for satisfying his wants). Similarly do not at any time bear in your womb him who does not grant a request made to him.

134) Beauty of form, moral virtues, shame (modesty), truthfulness, noble ancestry (or family-status) and self-respect are valid (i.e. command attention and compel admiration) only so long as one does not (abjectly) utter the words "Pray, give unto me".

135) Fate has in this world made a destitute person to be even lighter than a straw or cotton. Why is he then not blown away by the wind? (Of course) through fear that he would pester it with an entreaty for (fulfilment of his needs) !

136) When a (self-respecting) person says to another "Please give unto me", his heart pounds furiously, his tongue rolls about inside the throat and the loveliness (lustre) of his face disappears (comes to an end).

137) Clouds become darkened, when, after great effort, they receive (suck up) the water of the ocean. But they, to be sure, become bright after they give it away (in the form of rain). Behold

VL., 17

the difference between him that receives (favours) from others and him that gives (favours) to others.

14. The Section on Poverty

138) Oh poverty, although self-possessed persons try to conceal the privations and handicaps incidental to you, still they are laid bare (become evident) in the presence of guests, festivals and domestic calamities.

139) Homage to you, oh poverty, because through your favour I have acquired such a miraculous power (*riddhi*), that all people are visible to me, but I am invisible to them!

140) Oh poverty, you have particular (special) affection (fascination) for those who are virtuous, those who are full of self-respect and those who have acquired great regard and esteem amongst the learned. How clever and discreet you are!

141) We come across people who acquire wonderful powers by the practice of Yoga, and also some people who acquire miraculous powers by the use of magic ointments. But here I am, who have acquired a wonderful power by virtue of my poverty, in consequence of which I have become invisible to all the people in the world.

142) Those people who, being struck by the paralysis of prosperity, are not able to plant their footsteps evenly, are, if at all, set right (cured) by the medicine of poverty.

143) What is the use of birth in a noble family or of the virtue of humility or of physical beauty? Who, oh fair one, shows respect (in this world) to people devoid of wealth?

144) Birth in a noble family, beauty of form and learning—let all these three be buried underground (go to dogs). But let wealth alone increase all round, on account of which (all other) virtues become manifest in a person.

145) If in the case of the poor, fate (or providence) counts even those days which they have passed divorced from pious acts,

wealth and enjoyment (of worldly pleasures)— well, let it do so I (Who can stop it ?). But that is not at all justified (not the proper thing to do).

146) In winter the poor bear (show or imitate) the behaviour of the day-blooming lotuses — shrinking when the sun contracts (i.e. sets) and expanding when the sun expands (rises).

15. The Section on the Master (Boss)

147) Affected grace behoves a master, jealous anger behoves a beloved woman, forgiveness lends charm to one who is strong enough to do harm, discourse (or eloquence) behoves a wise person and silence becomes one who is ignorant.

148) The position of a master is charming, for he can talk just as he likes, can do whatever pleases his mind and he need not be afraid of any infamy sticking to him (howsoever he may speak or behave).

149) Men who are born to be masters in course of time are (by their mothers) entrusted to the laps of wet nurses (for feeding), on the very day they are born, for fear of the drooping of their breasts. If, in these circumstances, they become addicted to meanness, that (I think) is the result of the milk (that they drink in their infancy).

150) Trees have their roots (*jaḍa*) at their bottoms and the nice leaves (*supatta*) on their tops. If masters were to behave like trees [i.e. if they were to keep down the ignorant, unworthy people (*jaḍa*) and to place worthy persons (*supatta*) on their heads]—well, then nothing more is to be desired or obtained in this world.

16. The Section on Servants

151) Oh king, may your enemies experience the wretchedness (misery), which falls to the lot of servants devoid of (sterling) character — or rather, may even they, not experience that wretchedness (misery)!

152) Miserable (wretched) servants have to live the life of ascetics, e.g. they have to sleep on the bare ground, they have to

wrap tattered clothes round their bodies, they have to observe (enforced) celibacy and have to beg food (of their masters), but still no religious merit accrues to them (for all that).

153) If somehow, by a merest chance, servants get some happiness, it is through hundreds of difficulties, like the attainment (ascension) to heaven on the part of a *Kṣapaṇaka* (Jaina monk).

154) Oh king, you may well be devoted to the practice of religious virtue, but we shall now go away. We have not at all seen any liberality in you, any more than we see any exudation of ichor-fluid in the case of a pictured (painted) elephant.

155) Oh sire, to all your (other) servants you are prompt in the manifestation of your generosity like a jack-fruit tree, whose fruit is easily within reach (of every body). But though entreated by us, you, oh king, have become in our case like a *Tāla* (palm) tree (which bears fruit at a very great height, almost at its top, beyond the reach of any body).

156) What emulation can even the best of trees on earth put up with the jack-fruit tree, which yields, to those that seek, a multitude of fruit as big as the temples of elephants?

157) Oh cloud, you will send down your showers and will completely fill the hollows on the earth, (only) after the community of the *Cātaka* birds, with their bodies dried up by thirst, is already dead and gone.

158) How can possibly the words "please give unto me", which are incompatible with the behaviour of a self-respecting person, be uttered (by a servant)? That the master is served by a servant in a modest (or disciplined) manner is itself his entreaty (request) to him in this world.

159) The black teeth of a mighty elephant which are inside (the mouth) are privileged to eat (chew and relish) food. Those however, which do not help (in the chewing of food) are white and stand outside only.

160) Three tawny cows with big udders (i.e. yielding copious milk), four strong bulls and ripe ears of *rālaya* grains -- if these are obtained (as the reward for service) one may unhesitatingly serve (the master) (for the sake of these).

161) Every place — a monastery, a temple, a mansion, a public square (road-crossing)—appears beautiful when white-washed with lime (उद्दुहिम् = सुधास्ति). But, oh king, my family becomes enfeebled (miserable, wretched) when it is oppressed by hunger (दुद्दुहिम् = सुधाश्रक्ति).

17. The Section on the Valiant Warrior

162) When warriors, overwhelmed with the wounds (received by them in the battle) and fainting away, plant a single foot-step forward, we do not know which is the greater of the two — their affection (loyalty) for the master or the strength (firmness) of the foot.

163) Even when the fighting strength has been shattered and the army has retreated and the master himself has lost his enthusiasm (has become demoralised), valiant warriors born in noble families stand firm and unshaken on the battle-field, relying exclusively on the valour of their arms.

164) In the case of haughty, self-respecting heroes, their wealth may desert them, but not, even in their dreams, their proud spirit (self-respect); their bodies may waste away (be emaciated) but not their valour; their handsomeness may disappear, but not their enthusiasm (spirit vibrating with hopefulness, enthusiasm; vibrant spirit).

165) The wonderful, fearless heroes on striking (at the enemy) in the battle as if he has been humiliated, as if he has been honoured, as if he were a newly employed servant, as if he is enraged and as if he has been offended (insulted)(by the enemy).

166) The hero hankering after fame moves about (on the battle-field) even though his belly has been gored (wounded) with a sword and the mass of his entrails is dangling at his feet, like an elephant in rut who moves about trailing the steel fetters with him.

167) The warrior (hero), with his feet entangled in the mass of his dangling entrails, carrying the sword in his right hand and supporting his falling head with his left hand, charges at one enemy after another.

168) Even now my noble master is not out of the wood (is beset with difficulties), even still the hosts of valiant (hostile) warriors are striking at us [or, even still the hosts of valiant warriors (on both sides in the battle) are striking at one another] and even still the glory of victory too is hanging in the balance (is undecided)—therefore oh my life (soul), do not leave the body (do not depart)! (A dying hero's utterance).

169) The (noble) warrior cares not for heaven and he gets angry when he is carried away by celestial damsels, so long as the object of his master, overpowered by superior enemies, is not yet accomplished.

170) May such a wonderful person alone grow in the womb of his mother, who, boldly facing the arrays of the hostile army (or boldly facing the enemies standing in battle-array) and averse to the wives of others, becomes the ornament of his family.

171) May he, whose mighty arms are capable of repelling the irresistible elephants in the form of his enemies (or the irresistible elephants of his enemies), stalk about pompously (triumphantly) and receive (enjoy) the favours conferred by his master (i. e. such a person alone deserves to do both these things).

172) The valiant warrior, plants one foot-step on the tusk and the second foot-step on the temple (head) (of the enemy's elephant in the battle) and, not finding any higher place for the third footstep, imitates the grace of Viṣṇu (exterminator of Madhu) at the time of taming (binding, subjugating) Bali.

173) Oh what a wonder ! The hero disburdened of all worry (निर्भर) because of having accomplished the purpose (object, mission) of his master, lies stretched (comfortably) (in death) on the ivory couch of the hostile elephant's tusk, being fanned by the elephant with his flapping ears and moving chowries, (or with his ears flapping like moving chowries).

174) In the case of a certain warrior, who was firmly (securely) seated in his saddle and was (mortally) wounded in the belly (clean cut across the belly) by the (enemy's) sword, the upper half of the body fell down on the ground and the lower half remained on the back of the horse.

175) A valiant warrior having centred his (last) good wishes on the heart of his master (i.e. on his master), having put his soul in heaven, having deposited (spread) his renown in the entire world and having placed (dropped) his head on the battle-field, danced (violently), having done his duty (by his master).

176) When the head of a valiant warrior, which had been (so far) accustomed to receiving many a laurel as a token of his master's favour (and appreciation and gratitude), was severed from the body, his headless trunk danced on the battle-field, as if because it had been disburdened of a heavy responsibility (i.e. as if because it had successfully discharged the task assigned by the master).

177) The warrior, fallen down on the battle-field by the side of his (fainting) master, patiently endures even the unbearable dragging out (extraction) of his entrails by vultures, thinking "may the swoon of my master come to an end by the breeze from the flapping wings of the vultures."

178) A female jackal sitting (resting) on the belly of a (dead) hero, whose body was besmeared with saffron-like blood, kisses his chest and mouth, just as a beautiful passionate woman sitting (asrile) on the belly of her lover, whose body is besmeared with blood-red saffron, kisses his chest and mouth.

18. The Section on the Excellent Bull

179) The very shoulder of an excellent (noble) bull, which is bruised by the strokes (i.e. constant rubbing) of the ponderous yoke, and is beautified with a big scar (callosity), proclaims the fact of his drawing heavy burdens.

180) A noble bull would, while harnessed to the yoke (of a plough or cart), rather die with the ligaments of his joints shattered

but he will never tolerate, even in a difficult situation, the prod-
ding done by the rustic cartman (or ploughman) with the goad.

181) An excellent bull harnessed to the yoke (of a plough
or cart) would rather break his shoulder (due to the excessive
strain of the heavy yoke while pulling a plough or loaded cart), he
would drag even a heavy burden, which is extremely difficult to
pull (and in doing so, meet his death), but he would never tole-
rate the challenging words (uttered by the cartman or plough-
man).

182) Oh house-holder, you who cannot appreciate the
good (sterling) qualities of others as is clear from your indiffe-
rence to the excellent bulls, you will know (their value) when
the burden in your cart (i.e. your loaded cart) comes to a
standstill, as the wheels of the cart become stuck up (immersed
or submerged) in the sticky mud.

183) So long as his virtue (i.e. suitability for being yoked
to the cart) is not known, he is not harnessed (to the cart), and so
long as he is not harnessed, that virtue is not discovered (or
proved). Hence when the burden on the cart (i.e. the loaded
cart) comes to a dead stop, the excellent bull, yoked to the cart
for the first time (in his life), becomes dejected.

184) The farmer (ploughman), though he possesses many an
ordinary bull, pleases himself with a single (excellent bull) i.e.
takes pleasure in using one single bull for doing various jobs),
so that the self-same bull is yoked (by turns) to the cart and to
the plough and is also made to carry burdens on his back.

185) How very difficult it is to secure excellent bulls capable
of bearing the yoke on their shoulders and of carrying (heavy)
burdens on their backs, who even in the midst of extremely
grave difficulties pull (draw) the loads with utmost ease (i.e.
easily and without over-straining themselves).

19. The Section on the Vindhya Mountain

186) If the Vindhya mountain itself were not to endure
patiently the digging up of the earth by the elephants with their

tusks, the smashing of its mighty ramparts and the tearing away (spoliation) of the juicy (fresh) leaves of trees — where possibly will the elephants go?

187) That river Revā (Narmadā), those waters (or watering places), those herds of female elephants and that *sallakī* tree (or creeper)—the memory of all these rankles in the heart of the stately elephant as he is on the point of leaving the Vindhya mountain.

188) Even without the Vindhya mountain (i.e. even when removed from the Vindhya mountain), elephants are held in high esteem (are honoured) in the palaces of kings. And even if many elephants leave the Vindhya mountain, there is no dearth of elephants on it.

189) In the case of all other animals such as bulls (or cows, cattle), buffaloes and horses, any place is suitable for their residence; but for the wretched (accursed) stately elephants, the only suitable place of residence is either the Vindhya mountain or a great king's palace.

20. The Section on Elephants

190) Oh lord of the herd, even though your ichor has run dry, your youthful vigour has become a thing of the past and your pestle-like (huge) tusks have become shaky, yet as you continue to live, the forest is proud and happy to own you as its master.

191) Even now the (captive) elephant remembers how he, while taking a pleasure-dip in the lake, was (gently) struck (caressed) with a lotus-stalk, plucked by the cow-elephant with the tip of her trunk.

192) Oh lordly elephant, do not keep brooding on the leaves of sandal trees (which you used to eat in your freedom), accept the mouthful of grass (offered by your keeper). For the lofty-minded accept (put up with) the changes of fate just as they shape themselves (and fall to their lot).

193) Oh foolish, lordly elephant, do not waste away because of your separation from your female. In this worldly existence none ever gets continuous happiness (continuous happiness never falls to the lot of any body in this world).

194) For the leader of the elephant-herd, on the Vindhya mountain, unnerved and agitated by separation from his mate and young ones, the self-same juicy leaves of the *sallakī* creepers become odious like a mouthful (draught) of poison.

195) As the elephant, though tormented by acute hunger, remembered the happiness which he had formerly enjoyed in the company of his beloved mate, the juicy (fresh) bunch of lotus-stalks remained (uneaten) just on the tip of his trunk.

196) The leader of the herd, while recollecting his prolonged dalliance (with his mate) (in the past), gave out (exhaled) such a (powerful and warm) sigh, that the bunch of green grass held on the tip of the trunk (became at once completely dried up and) quickly caught fire.

197) Oh elephant-lord, though consumed by the fire of separation (from your mate), do not smash and raze to the ground the entire grove (of trees) (i.e. the entire forest-region). For even though you may uproot the Vindhya mountain, your plight due to separation will continue to remain just as it is.

198) The elephant when separated from his beloved mate looks for her, scanning all the places round about him, from the herd to the dense forest, from the dense forest to the water-lake from the water-lake to the mountain-top and from the mountain-top to the earth below.

199) Even if the elephant, while remembering how he (formerly) feasted upon fresh and juicy bunches of *sallakī* creepers (*sallakī* sprouts), offered to him by his mate with her trunk, does not die (or may not die), should he not therefore be even emaciated (at their painful memories) ?

21. The Section on Lions

200) What can the female deer achieve even with her many youngones (fawns), which are devoid of dogged determination and self-respect? The lioness sleeps comfortably (free from worry) even if she has a single cub capable of tearing to pieces hosts of elephants.

201) Our homage to those lords of beasts (i.e. to lions) of pure pedigree! Oh how marvellous! In this world whatever lions are of noble extraction are capable of splitting open the temples of elephants!

202) Do not suppose that people come to possess greatness (eminence) only by dint of their tall physical stature. A lion, though small in proportions, breaks open the temples of (even) mighty (huge) elephants.

203) Both are born in the forest, but it is only the elephants and not the lions that are captured and imprisoned. For men of high spirit would sooner die than allow the selves to be subjected to humiliation.

22. The Section on the Hunter of wild game

204) Oh wife of the hunter, when a fight started between a lion and a lordly elephant, both of whom were later on wounded by the impact (blow) of one single arrow (shot by your husband), how is it that you do not feel ashamed, but on the contrary you dance in joy, when (as a matter of fact) the exploit of your husband only reveals (or is a sad commentary on) your misfortune (in the form of the weakening of his attachment for you)?

205) How possibly can there be (even) in the palaces of kings that pomp and splendour (display of opulence), which is met with (observed) in the house of a hunter of wild game, namely, that meat is purchased by offering the pearls obtained from the temples of elephants split open by the hunter?

206) Lucky is the day to-day in that the hunter's wife madened with the consciousness of her beauty and youthful charm,

scatters (broadcasts, publicises) her good fortune on the streets (or, on the street in front of her house) under the disguise of the parings of the bow (of her husband).

207) Oh what a wonder! From the court-yard of the house of the hunter's wife a heap of the tiny parings of the (hunter's) bow is tossed up by the stormy wind, as if the heap of the parings were the cloth of the banner proclaiming her good fortune!

208) As the breasts (of the hunter's wife) go on increasing in their size, the (following) five things become emaciated, namely, the waist (of the lady), the husband, the bow, the youths in the village and the rival wives.

209) As the breasts (of the hunter's wife) go on increasing in their proportions, as cupid expands (i.e. the passion becomes heightened), and as the eyes become tender (soft) with emotion (love), the youthful hunter pares off slices of his bow (to make it manageable and fit to wield, having regard for the gradual and progressive loss of his physical stamina).

210) As the bow becomes more and more difficult to lift up (for the hunter) and (on the contrary) begins to drop from the hand of the chief of the village (i.e. of the hunter), the daughter-in-law (i.e. the hunter's wife) smiles with blooming cheeks and upraised mouth (face).

211) The herd of cow-elephants gave an offering of homage to the breasts of the wife of the hunter with the grateful thought "it is by your kindness (favour), oh fair one, that widowhood has not befallen us".

212) The wife of the hunter wearing a crest of peacock plumes, moves about proudly amongst the rival wives, who are wearing (only) ornaments made of the pearls obtained from the heads of elephants.

213) Oh merchant, how possibly can we have elephant-tusks and tiger-skins with us, since my daughter-in-law lies (i.e. is present) in the house, languid (संलोल) because of her protuberent and large (bulky, full, swelling) breasts?

214) Oh merchant, how possibly can we have with us the claws of tigers, the manes of lions and the pearls (derived) from mighty elephants? We do not have even a stock of deer skins.

23. The Section on the Deer

215) The deer (undoubtedly) have appreciation of the good qualities in others; for example, though dwelling in the forest they know (appreciate) the greatness (charming power) of music (song). But as they do not possess any money at all (with which to reward those good qualities and give tangible shape to their appreciation), they surrender their lives to the hunter.

216) "We, who feed only on the sprouts of grass, have no wealth (money) amassed by us at all. If, however, the hunter goes away satisfied with my flesh, then I shall deem myself (extremely) lucky!"

217) "Oh hunter, let only the one arrow (that you have shot already at the male deer) suffice! Why are you pulling out a second (from your quiver, in order to strike at me)? Oh accursed one, (don't you see that) there is only one life (soul) (pulsating) in the bodies of both of us?"

218) The aged deer, pierced with an arrow, said, shaking (shrugging) his shoulder(s)-- "Sing, oh do sing, once again, so long as life still lingers in my throat!"

219) The male deer died because of the (fatal) impact (of the arrow), the female deer died as she heard the shriek of pain (given out by the male deer), the hunter's wife died due to excessive wonder (at the love of the female deer for her mate) and even the hunter breathed his last clutching at his bow firmly (at the sight of the pathetic death of his wife).

24. The Section on the Camel

220) Even though the camel may be moving in the midst of the Nandana Garden (Paradise), which is charming with blooming (expanding) As'oka foliage, still the haunting memories of the luxuries of (or the fine time he spent in) the arid desert (such as

feeding on thorny shrubs at will and to his heart's content), start up painfully in his mind.

221) Those mountain-peaks (hill-tops), those sprouts of *Pilu* shrubs, those *Karira* buds—all these merriments (pleasures) of the desert—oh camel, say—how can you get in this forest?

222) Oh camel, what are you looking at, lengthening out again your neck which is already long? How possibly can you get the arid desert (here), when fate is averse (adverse)?

223) Oh foolish (simple) camel, why is it that you are not taking even a small cluster (mouthful) (from the *Pilu*-shrub), and are refraining from even tasting it, drying up the tips of hundreds of *Pilu*-shrubs with your protracted, warm and copious sighs?

224) Do not feel distressed, oh you camel, with uplifted neck, but keep yourself alive by grazing on (eating) something (i.e. any kind of grass or leaves that you may chance to get). How possibly can there be trees tall enough for you, in this desert-place which grows only the thorny cactus shrubs?

225) Oh friend, the camel, shaking his neck (by way of disapproval and disgust), throws (spits) out of his mouth, after having tasted, whatever comes within the reach of his tongue and whatever he thinks (sees, finds) to be somewhat good at first sight, trying in this way hundreds of shrubs (or trees).

226) Oh camel, that particular creeper was not so far obtained even by other lean (emaciated) camels. What means this obstinacy of yours, that you remain engrossed in thoughts about the Vindhya mountain (even in the presence of that creeper)?

25. The Section on the Mālatī flower (or creeper)

227) Oh Mālatī, whose floral juice (honey) deserves to be adored all over the world, due to separation from you, the swarm of bumble-bees has been so emaciated that it looks like a swarm of mosquitoes (or gnats).

228) Oh Mālatī-bud, whose emanations of fragrance are over-abundant, go on progressing in your development; let the

bees give up (be freed from) the botheration (drudgery) of dancing attendance upon other flowers.

229) Let (all) the other varieties of flowers bloom with their overpowering (strong, oppressive) fragrance. In the case of the bee, however, the Mālatī-flower alone (and none else) is the cause of uneasiness.

230) Oh bee, why do you turn your face away on seeing the tiny (undeveloped) Mālatī-bud? It is from that same tiny bud that (in course of time) there will emanate a fragrance pervading the world through and through (spreading throughout the world).

231) What have you to do with the tininess of the Mālatī and with the thinness of its petals? (i.e. don't bother about both these things). Oh bee, you will be convinced of the Mālatī's greatness (power) in her (maddening) fragrance.

232) The (whole) forest is so abundantly pervaded by the fragrance of Mālatī flowers in autumn, that here and there and (for the matter of that) anywhere, the bees are to be seen only with difficulty (outside of that forest).

233) What possible rivalry can other flowers put up with the Mālatī-flower? For bees, which are (merely) besmeared with its fragrance (i.e. which merely come into contact with its fragrance), are drunk (sucked) by other bees (which mistake the former to be Mālatī-flowers).

234) The Mālatī creeper, having raised its beckoning finger, under the guise of its bud, proclaimed with its fragrance (i.e. gave a challenge with its fragrance) : "Let that youthful bee who is able to capture me, come near me and take possession of me!"

235) Behold, it is only the Mālatī, who, though trembling (shuddering) and feeble, is able to bear the (jerks and jolts caused by the) vibrations of the wings, the lacerations caused by the nails and the proboscis and the sustaining of the body-weight of the bee.

26. The Section on the Bee

236) Oh bee, oh hexaped, oh bumble-bee, oh vagrant, you have roamed the whole of the forest. If you have seen any flower comparable with the Mālatī, why do you not say which it is (why do you not mention it)?

237) Somewhere there is beauty of petals but no (pleasing) fragrance; somewhere there is (pleasing) fragrance but not copious honey (floral juice). Oh bee, two, three virtues do not occur (at once) in a single flower.

238) The bee has only one heart and that is already occupied (captivated) by the Mālatī. Let all the other trees blossom and bear fruit, who can stop them? (They cannot attract the bee, which has a fascination only for the Mālatī).

239) The disconsolate bee moves about roaming through all the lines (rows) of trees, wailing "oh Mālatī" and again "oh Mālatī, alas, oh Mālatī."

240) The bee, due to separation from the Mālatī bud drones and moans, turns (this way and that) and twists and tosses its wings and droops, standing almost on the threshold of death.

241) Oh young bee, do not lament with excessive longing under separation from the Mālatī. (That will not give you any relief). The sorrow caused by separation from one's beloved is not forgotten except by death.

242) Even before the Mālatī had bloomed fully and even before she, full of vital juice (sap) (also: full of passion, स्नेह), had chosen her lord (consort), the rude (unmannerly) bees began to suck her.

243) Oh bee, you who are poised on the fresh (juicy) blooming red lotus, you should pass your days somewhere or other and somehow or other until the Mālatī blooms fully.

244) Oh hexaped, pass your time (patiently), do not abandon the Vāsava flowers just now. I think, if you continue to live, you will be able to witness the abundant luxuriance of the spring season.

245) Oh bee, perched on a lotus-petal, do not roam about (in this manner), in the absence of the *Mālatī*. When fate becomes adverse (i.e. frowns), even the flowers of gourd-plants do not come our way (i.e. are not found or obtained).

246) Oh bee, learn to find pleasure in other flowers, give up this uneasiness of mind (worry). You will die while still brooding (on her, the *Mālatī*). How possibly can you get the *Mālatī* in the autumn?

247) Flowers devoid of good qualities reproached the bee for being a vagrant (*bhramara*). But having once secured the *Mālatī*, if that clever fellow wanders away still let him do so! (If that bee, being clever enough to extricate himself from the *Mālatī*, wanders away, let him do so!)

248) The bee, perched on the bud of the Kunda creeper, on remembering his merriment (dalliance) with the *Mālatī*, gave out (heaved) such a warm sigh that the Kunda creeper caught fire and began to blaze.

249) In the case of what bee (or person), whose body is perfumed with the juice (honey) of the Ketakī flower, whose abundant fragrance is spreading all round, will ever the acquisition (realisation or conquest) of his heart's beloved be delayed (or postponed) (for long)?

250) The bees did not at all desert the *Mālatī* branch (i.e. the *Mālatī* creeper), although its leaves had dropped down, although it was devoid of fragrance and although it had lost its juiciness (succulence), because they recollected the happiness which they had experienced already before (in its company).

251) Although the branch of the *Mālatī* creeper was reduced to the condition of a stick shorn of flowers and leaves, it was not abandoned by the bees, as they remembered the (erstwhile) abundance of fragrance of the slightly opened buds.

252) Very clever (indeed) are those bees, who after having fully caused the (*Mālatī*) bud with tightly compressed (folded) petals to unfold, first drink its juice (i.e. are the first to drink its juice).

VL...20

27. The Section on the Celestial Tree (Pārijāta)

253) Oh bee, having lived in the heavenly world and having inhaled the fragrance of the Pārijāta tree, are you not ashamed of kissing other inferior flowers ?

254) How possibly can the Lavaṅga (clove) bud satisfy the desire of the clever (fastidious) bee, whose heart (mind) was formerly delighted with the juice (honey) in the blossoms of the divine tree, Pārijāta ?

255) Oh bee, have you anywhere seen or heard of a tree comparable to the Pārijāta tree, in the course of your wanderings through the regions of several forests and thickets of trees ?

256) When the cluster of the blossoms of the divine tree (Pārijāta), disturbed (ruffled) by a gentle breeze, was tasted by the bee and when the bee derived (the utmost) satisfaction from that (cluster of blossoms), the bee imposed (upon himself) a restriction in regard to (the enjoyment or tasting of) other (ordinary) flowers.

28. The Section on the Swan

257) Oh pure (white) one ! You are a (royal) swan, you are an ornament of the great lake and you are spotless bright. What has happened to you (or what is the use of your spotless purity) ? Tell me then, how is it that you have fallen (i.e. come to dwell) among the wicked crows (you have fallen in the company of the wicked crows) ?

258) Even if a swan resides in a cemetery and even if a crow dwells in a bed of lotuses, still a swan is a swan and a crow is a poor (wretched) crow for all that !

259) Even if a small river (rivulet) is in spate (swollen with floods), on account of fresh clouds (i.e. due to the recently started rains) and even if it grows in its expanse because of the rainy season, still will it be (ever) resorted to by the royal swans ? (i.e. the royal swans will never be ready to resort to a river).

260) Both of them are possessed of wings, both are spotless white, both have their residence in the great lake, still a vast difference is noticed between the swan and the crane.

261) Oh swan, having deserted the Mānasa lake which is decked with an unsteady series of fresh lotus-stalks, how is it that you did not perish (die) with a sense of shame when resorting to a village brook ?

262) The beauty which accrues to a lake because of even only one swan standing on its side (margin), well, that beauty the lake will not be able to attain even with several flocks of crows (or multitudes of cranes).

263) Just as royal swans do not feel happy when separated from the Mānasa lake, similarly the regions of the banks of the Mānasa lake do not look charming in the absence of the royal swans.

29. The Section on the Moon

264) Save (or preserve) with every possible care and effort that person, who is the abode of the glory of victory (or the glory of outstanding eminence). When the orb of the moon has set, moon-light is not produced by (the faintly twinkling) stars.

265) As the moon goes on increasing (in its size and splendour day by day), oh, behold, it is increasingly pervaded (occupied) by the deer (i. e. more and more of its surface becomes darkened) (also, it comes to be more and more under the influence of pride, vanity, intoxication). In this world it is only in the case of some rare person, if at all, that the attainment of riches (prosperity) is free from the reproach of vanity.

266) If the moon is there, what is the use of the countless stars ? And if the moon is not there, what is the use of the stars even if they be countless ? For, his light alone, in this world, is able to brighten the vast expanse of the earth.

267) It is the moon that is subject to (periodic) depletion (waning) and not the stars. Similarly it is the moon that undergoes (periodic) repletion (waxing), and not the stars. Falling and rising are possible only in the case of the great; others (i. e. ordinary men) are always fallen (i. e. they never rise to eminence and so they never fall down either).

268) He (the moon) was born from the ocean; he is the ornament of the head of God Śiva; Lakṣmī (Goddess of wealth) herself is his sister. And yet the moon's lustre (mass of digits) becomes disintegrated and he falls on very bad (wretched) times.

269) Though occupying a (distinguished) position on the head of Śiva and though resting (lying comfortably hidden) in the mass of the matted hair (of God Śiva), the moon is swallowed (by Rāhu). Who can elude (or ward off) the decree of Fate (Fortune's script inscribed by Fate on every person's forehead) ?

30. The Section on the Clever (Shrewd)

270) A city does not become a city because of its mansions (palatial buildings), nor by the lofty watch-towers on its ramparts (or : nor by its ramparts and its tall pinnacles of temples). Even a village becomes a city, where clever (shrewd) people reside (i. e. provided clever people stay therein).

271) Where learned people, clever in composing poetry full of charming words, stay and understand (appreciate) witty, crooked utterances, that, oh fair one, is a city and not a village.

272) He who knows how to speak (cleverly) and also knows (understands) any idea (cleverly) expressed (by others), by such a person as a resident, the whole of the land (country) is sanctified (honoured), let alone the particular city (where he stays).

273) Clever people, though overwhelmed with great wealth, though plunged in adversity and though restless in mind (mentally unhinged) do not even in dream relax (their efforts over) the task undertaken by them.

274) They harbour one thing in their heart (mind), they have another in their speech (i. e. they speak out another) and they do altogether a different thing—very strange (unprecedented) indeed is the behaviour of clever (shrewd) people, of kings and of wicked persons.

275) The speech of the shrewd (or clever) is just the same with both types of people, namely, those with whose help they seek

to achieve something (i. e. those whom they want to use as tools in achieving their self-interest) and those with whom they are not likely to have anything to do even once in hundreds of thousands of lives.

276) Shrewd (cunning) people speak in a wonderful way, with pleasing accents divorced from sincerity, in such a manner that they are in this world carried by other people on their heads (i. e. are honoured and idolised), being (mis-)taken as (real and sincere) friends.

277) Who, tell me, can ever deceive (outwit) those traders in the form of shrewd (cunning) people, who with the balance of their eyes, weigh the world placed in the pan (bowl) of their mind?

278) In all the three worlds that thing does not exist now, nor has it existed before, nor will it come into existence in future, nor has it been fashioned by the Creator—which is not known by the clever (wise).

279) Just as they do not utter harsh (unpleasant) things on the first day (of their friendship or acquaintance), so also they do not at all utter harsh things on the last day (i. e. in the end). Oh, how magnanimous they are: though they may become estranged (mentally) they are difficult to detect.

280) My dear girl, he who comes under the (evil) influence of clever (shrewd) people who are full of numerous tricks and deceits, he, becoming vacant and vacant-minded, does not get any happiness even in a dream.

281) Oh slender-bodied lady, if somehow or other (i. e. by some chance) you come within the reach of the clever (shrewd) ones, then you will live a very wretched (miserable life), branded exclusively with the burns of great calamities.

282) Oh daughter, do not talk in a very crooked (witty, subtle) manner in the presence of clever (shrewd) people. For those accursed ones know (fathom) by their intelligence even thoughts deep-laid (concealed) in the hearts (minds) (of others).

283) My dear girl, those who even by a casual (passing, superficial) glance know the (deep-laid) real thoughts in the hearts of others—how can those clever (shrewd) persons be deceived by means of artificial formalities (courtesies or politeness)?

284) That the lover was not seen (by his beloved) forthwith, that he was not talked to by her with candid (open) heart, and that no greetings were offered (by her) (to him)—all that was fathomed by the shrewd ones.

31. The Section on the Pañcama Note

285) The Pañcama-note, though faltering in its sound, and with its slightly rolling, gurgling, humming tone, coming out of the interior of the throat (of the cuckoo), kills (a person in separation from his dear one). Oh traveller, do not therefore listen to it.

286) Say, who is not tormented by the Pañcama note (of the cuckoo), which, bright (beautiful) with its rolling, high-pitched sound, falls on the ears of young (men and) women, as by the pair of eyes, reaching as far as (touching) the (region of the) ears of beautiful young ladies, the pair of eyes sparkling (flashing) with the (jet-black) colour of the rolling pupils?

(287) Other musical melodies based on different combinations of musical notes, while being sung do yield all sorts of delight (to the hearer). But very extraordinary is the marvellous power of this accursed Pañcama-note (coming out of the cuckoo's throat).

288) Oh damsel with large eyes, sighs, pregnant with the emanations of the outpourings of the Pañcama note (of the cuckoo or of the Pañcama Rāga hummed by you) and giving rise to very acute and prolonged mental agony, are coming out even while doing one's own task.

289) Oh dearest one, you are deceived (you have lost the chance of a life-time), since you have not heard her wave-like (undulating, tremulous) Pañcama Rāga blended with streams of tears and faltering on account of her sighs, and proceeding in a slow (leisurely) manner.

290) That songs in the Pañcama Rāga are heard, that the God riding on the Bullock (i. e. God Śiva) is worshipped and that the pleasure of the intimate company of one's heart's beloved is enjoyed—that alone is the quint-essence of life (in this world).

32. The Section on the Eyes (Glances)

291) Oh charming girl, your eyes black and white (i. e. dark at the centre and white in the remaining part), endowed with a sharp and piercing quality and capable of taking the life of men—whom do they not kill like a sword?

292) The eyes of young damsels indulging in the twisting (twiching) of the tremulous corners, fall just where the fulness (weight) of (their) love is located (focussed).

293) The glances of love-lorn persons, indicative of their mental agitation (or accompanied by mental agitation), full of graceful movements, blooming (dilating) forcibly (or hastily), charming and unrestrained, can be detected even in the midst of a hundred thousand.

294) Only where the eyes (of young damsels), tremulous, bright (sparkling) and possessed of long, graceful eyelashes, move (descend or turn)—only there Cupid, his bow equipped with arrows stretched as far back as the ear, rushes.

295) Whose heart is not pierced by the glances of a young damsel, darted from her slanting eyes, throbbing and dull (slow-moving, weighed down) with emotion and descending on (or hitting) a person, as if they were a volley of Cupid's arrows?

296) Oh fair one, your eyes are completely filled (i. e. filled through and through) with poison. Even as they are (i.e. in their natural state) they kill people. Oh un-abashed one! Why are you applying collyrium to them?

297) The young damsel impassioned under the influence of Cupid (i. e. intoxicated with passion) and possessed of eyes with a slight application of collyrium and looking like blue lotuses, roams about frightened like a female deer.

298) There are four kinds of glances : crooked, candid, straight (indifferent) and slightly red. By these four kinds of glances a loving person, a good-natured person, an indifferent (or neutral) person and enemies respectively are known (or recognised).

299) May the bolt from the blue fall on the eyes or something even more serious (pernicious) ! For they conceive affection even for a person not known before, but seen only for the first time (in one's life).

300) My eyes though held back (restrained) ran towards him. They turned (following him) when he turned. My eyes were caused to dance by him even in the place crowded with people.

33. The Section on the Breasts

301) The breasts which are firm (hard) (सख्य) are like a wicked person (or villain) who is obstinate (stern, hard-hearted, stubborn); they touch each other (they are joined together) (संगत), and hence they are like a righteous (good) person, who bears company to (stands by) his friend (through thick and thin); they are circular (spherical) in shape (गोचलि), and so they are like a king who is surrounded by a circle of neighbouring princes; they are not contained in the area of the bosom (हियस न मायति) and consequently they are like the anxious thoughts of a poor (wretched) person, which are endless and too many to be contained in the mind.

302) With their nipples not yet developed, her breasts are curvaceous (कुटिल), like a wicked person (who is crooked); in the middle they are (invisible?) like the gift of a stingy person; they cannot be contained within the expanse of the bosom, like the desires of a good person.

303) The breasts are symmetrical (level) like the horizontal bar of a weighing machine (balance); they are contiguous (joined together) like a friend (who is joined in friendship with his friend); they are free from drooping (अस्खलि) like an exalted person (who is free from blunders and errors); they are compact and firm (सत्यहस = सख्यमात्र), like a good person (who is self-possessed (सत्यहस = स्वयमात्र), they are protuberent (सनुद्धि) like a brave warrior (who is always in readiness for fighting).

304) Symmetrical and expansive, shining like two jars made of heated gold, the breasts are as it were the treasure of Cupid and are very difficult to have a sight of, for persons devoid of religious merit (acquired in a previous life).

305) Comparable to fully ripe—*mātulīṅga* gourds, lofty, firm (solid) and closely touching each other, the breasts, bright like lightning, kill a person like the sky adorned (looking beautiful and gorgeous) in the rainy season and having lofty (high-soaring) clouds (रक्तुह्वन), closely huddled together (निरन्तर) and bright with lightning flashes.

306) The pearl-necklace, dangling (rolling) on the prominent (swelling) mass of the breasts of the young damsel, appears lovely like the stream of the Ganges tumbling (rolling) down from the summit (lofty peak) of the great snow-mountain.

307) The pearl-necklace, not finding the slightest way between the plump and lofty breasts, becomes nervous and dismayed and dangles on the bosom, like a mass of foam on the river Yamunā.

308) The expanse of the breasts contained partly by the blue-coloured bodice and partly remaining uncovered in the case of the adult (grown up) lady, looks like the orb of the moon slightly emerging from out of the interior of (or from behind) a water-filled (dark) cloud.

309) Oh lady with eyes large like the palm of the hand, your breasts are like nectar (because of their coolness). They are possessed of an intoxicating (maddening) beauty (समय = सन्द) and hence they are like the moon, which is accompanied (characterised) by a deer (समय = मृग). They are (big and) round like the temples of the elephant of Indra and they are averse to making a modest, miserly request (किविगच्छयमिनुह).

310) Oh, these are not breasts; they have become my enemies in my own body. For even at the time of embracing, they keep my beloved one away from me !

311) Having seen her breasts, once so gorgeous and contiguous with each other, now hanging down limp and flaccid, let

nobody indulge in vanity in this worldly existence which is unsubstantial.

312) How possibly did her swelling mass of breasts, so big (prominent) by nature, fall down (lose its tautness and toughness)? Or rather, who is he that remains for long on the bosom (in the heart) of women?

34. The Section on Beauty (Loveliness)

313) The beauty of that adult (grown-up) lady appears as it were to be sprouting because of her sprout-like (tender) hands (palms); it seems to be as though blossoming because of her (sparkling and expansive) eyes; and it looks as if fructifying because of her plump (swelling) breasts.

314) The slender one has been so tightly packed with loveliness by the Creator, that her wave-like tresses look like the impressions of the fingers (of the Creator's hands).

315) Extra-ordinary is her loveliness; the charm of her supple creeper-like arms is quite apart (from anything seen in the world). The young lady (स्वया) cannot have been the creation of the ordinary Creator (literally ; could not have been his line i.e. in his line or could not have been his handi-work).

316) Her loveliness left over after having filled up (pervaded) her hands, feet, eyes, creeper-like arms and her round hips, and no longer contained in the various parts of her body, is wobbling unsteadily in her body.

317) The beautiful lady with heavy hips and walking slowly because of having to bear the burden of her breasts and buttocks, appears as if she were the moving cottage (residence, mansion) of the king viz. Cupid.

318) Behold ! her loveliness not contained in her slender body, is, under the guise of perspiration, descending (departing, flowing away) over the flight of steps in the form of the three folds of skin on her belly.

35. The Section on Coitus

319) On witnessing the coitus of the young couple, graceful (charming) on account of the diverse poses (modes or postures in sexual intercourse), transpiring in succession, even the lamp, with its mind absorbed (in beholding the coitus) does not notice the consumption of its oil (does not know when its oil was consumed or burnt out).

320) As the damsel was uttering the sounds "maru maru māra" during the sexual intercourse—a veritable battle of amorous dalliance—even the lamp nearby (by the bedside) was thrown into trepidation all of a sudden (i. e. was frightened and began to tremble).

321) The jingling sound of the bangles is being heard and the tinkling of the anklets too has become more intense. (Consequently it must be concluded that) in the house of some lucky person, the woman is playing the role of man (in sexual intercourse).

322) Oh wonder ! on beholding at night the sexual union, vehement (violent) in its diverse poses (or modes), the lamp struck by the wind, shakes its head (i. e. flame) as if overwhelmed with astonishment.

323) There transpired that (wonderful) sexual intercourse of that kind (between a couple), laudable because of the wounds inflicted on each other with teeth and nails, and marked by the clanking sound of bangles falling down due to mighty blows, like a duel between two wild lions, which too is characterised by the infliction of wounds with teeth and nails, and is accompanied by loud (बलव = बलवत्) roars at every onslaught.

324) Oh what a wonder ! From the bed-chamber is heard the sound of bangles moving up and down in the act of giving blows with the hands and the sound of the jingling, jewelled girdle, while an adult (grown-up, confident, audacious) woman is practising inverse coitus (विपरीतस्थ).

325) Even on the attainment of ecstasy due to sexual intercourse at the first meeting (with the beloved consort), there is not

experienced (by a man) that gratification which is obtained on the next day at the sight of the embarrassed, lotus-like face (of the beloved consort).

326) In sexual intercourse with a woman of noble family, there is obtained a fund of all kinds of joy—due to the uninhibited surrender of the pudendum muliebre (to the consort), due to the jingling, clinking sound (of bracelets, girdles and other ornaments and due to the suppressed oral and nasal sounds (produced by inhaling and exhaling through the mouth and the nose, as a reaction to physical torment and mental joy).

327) The golden girdle surrounding the waist is producing a jingling sound; the necklace is snapping and the gems are dropping down. (Hence it must be concluded that) a battle fierce like that of the Pāṇḍava heroes (with the Kauravas) has been started by the adult (grown-up) woman (with her consort).

328) The anklet-adorned leg (of the damsel) partially lifted up at the end of the sexual intercourse looks graceful as if it were the triumphal banner-cloth hoisted after having vanquished the God of Love.

36. The Section on Love

329) Love, which reveals the beginningless, highest truth, assumes diverse forms and produces infatuation and attachment, just as Viṣṇu (Madhu-mathana) does. Shall we always pay homage to it?

330) Love goes on ascending (higher and higher) by means of the amiable virtues (stages), as if by the steps of a stair-case, namely, casual talk, sustained conversation, continuous association and curiosity (about each other, between the two parties).

331) We are at a loss to know how that love will terminate, that love which has started its course (career) in this manner, namely, by drying up the bodies of nearby persons with (warm) sighs.

332) Some (beloved) person, though not giving anything, though not uttering flattering language, though not at all (orally) proclaiming genuine (deep) affection, becomes (a source of boundless happiness) like nectar by his or her mere sight.

333) Where there is no sleeplessness, no jealousy, no sorrow (dejection), no anger (born of jealousy) and no coaxing utterance due to genuine affection—there is no love at all there.

334) Love which is onesided is astringent (unpleasant) like a pome-granate fruit. So long as the seed does not become red how can it produce any sweetness? (So long as the other party is not inspired with love, how can it produce any sweetness?)

335) Even poison weighing as much as a hundred *palas* (i.e. even a sizeable amount of poison), though eaten in mouthfuls, does not kill as much (is not as fatal) as love accompanied by mental flurry and conveyed by exchange of glances.

(336) Alas! I know the hearts (minds) of others by my own heart (mind)! Let not any one anyhow form any attachment (for anybody); for love is hard to sustain (to a happy end).

337) Oh dear one, if the dear beloved is not seen, there is uneasiness, but if he is seen there is jealousy and vexation (mortification) (विषमता). Love is, like the beak of a parrot, not so much straight-forward as it is crooked.

338) If the dear one is not seen, there is uneasiness, if the dear one is seen, there is jealousy. If the dear one is living happily, there is anger (?). If the dear one is far away, there is wretchedness (misery). Say how can there be any happiness from the dear one in any circumstances?

339) A person gets happiness only so long as he or she does not make any one the object of his or her love. Those who form attachment for some one whom they hold dear, must be said to surrender themselves to (unending) sorrow and misery.

340) That is real love under which the mind does not recede (recoil), even if the other party has gone away to a long distance, or has given offence, or has fixed its attachment on some other object; all else is mere acquaintance (familiarity).

341) He sleeps peacefully, he is free from all sorrow, he is the abode of hundreds of happinesses (the abode of endless happiness), for whom there is no one dear to him in speech, thought and action.

342) Let any one in the whole world speak out : who has not been distressed because of that notorious love, which is comparable with a wild fire (in a forest), spreading out furiously, being wooed by a strong gale ?

343) Oh you of a darkish complexion ! In this accursed, wretched world, we do not see any one, who having (once) lost (surrendered) his (or her) heart (to another), is able to pass his (or her) days happily.

344) Alas ! We have been fooled (have been made ridiculous) by that wretched (accursed) love, which like a crow on a (sea-faring) vessel, comes to rest after having soared here and there in the sky.

345) When jealous anger has gone away, when affection has vanished and good feeling has disappeared, what is the use of that love which is practised by request ?

346) Love of five kinds (i.e. under these five circumstances) wears away—by not looking at each other, by looking at each other too much (too often), by not talking (freely) on seeing each other, by haughty anger and by (frequently) going out on journeys.

347) Oh child (boy), as a result of not looking at each other, the affections of even those, whose minds are bound together by love, drop away (disappear) in course of time like water held in the cavity (hollow) of the two hands (joined together).

348) Of love that has been first estranged (nullified) and then patched up, as also of love which has actually witnessed its breach (by the other party), the flavour becomes insipid (de flavoured) (i.e. is lost), as in the case of water first heated and then cooled.

349) Oh my daughter, a man continues to be clever (sensible) (only) so long as he does not fall under the influence of love. Love only digs out the roots of cleverness (sensitivity).

37. The Section on Haughtiness

350) Oh you speaker of falsehood, oh you flying into a rage without any reason, oh you, not inclined to listen (to salutary advice), oh you perverse one, youthful age, the one and only friend of happiness, is slipping away.

351) Oh you, not inclined to listen (to salutary advice), listen to my words. Smell (i.e. drink) the wine, accept the sandal-paste (i.e. apply the sandal-paste to the body), please do not be deceived by pride. Oh haughty one! the gala night is fast running out.

352) Oh darling, have mercy on me; casting away your haughtiness enjoy yourself (or gratify me). The sound of the cocks is being heard all of a sudden in the early dawn.

353) What haughtiness (pride) can there be in regard to a person, in whose separation there arise loss of sleep (or disturbance in sleep), paleness of complexion and protracted sighs?

354) Oh daughter, what is the use of that accursed pride (haughtiness), when youthful age is transitory like the flood of a river and the days are always moving onwards (i.e. are fleeting) and the nights (once gone) never return?

355) If you indulge in haughtiness why do you look upon him as your dear one? Or, if you consider him as your dear one, why do you indulge in pride? Oh haughty one, two mighty elephants are never fastened to a single post.

356) Oh haughty one, even if your consort is really very dear to you, give up your haughtiness. It is not the well that bends under any circumstances, but it is the pole (used for lifting up water) that bends under certain circumstances (i.e. if necessary).

357) Resorting to haughtiness, you will court your death in this vernal season. Pride can be indulged in again and again, but the gala days are hard to obtain (cannot be revoked).

358) Oh my daughter do not indulge in haughtiness. For your consort is of unkind nature in his heart (relentless). Love is like the plantain (banana) tree, and once snapped (broken with a sudden jerk) cannot be rejoined (mended again).

359) Oh mother, the blighting frost in the form of pride is the ruination itself of the lotus in the form of love — the lotus which grows on the stalk in the form of (steady) affection and which has a pleasing fragrance in the form of abiding genuine feeling (sincerity) (३५९).

360) Give up your haughtiness and welcome your consort, before the autumn in which wine is so dear (to all) goes away. Oh daughter, what luckless person ever gets wine and amorous dalliance during the autumn ?

361) The lofty, stable and extensive mountain of pride which she had raised (in her mind) did not at all come within the range of the striking power of the thunderbolt of the glance of her beloved consort (and hence remained for long intact).

362) Though your consort prostrated himself at your feet, he was not heeded by you. Though he was talking sweet (flattering) words, you scolded him. When he departed, you did not stop him. Pray, tell me, for what did you indulge in this haughtiness ? (i.e. what did you gain by indulging in haughtiness?)

363) Pride (haughtiness) is really assumed only towards him who knows the sorrow resulting from the pangs of separation. What is the good of assuming pride towards a rock, which is in no way different from (i.e. is very similar to) a person devoid of feeling ?

364) Oh daughter, you should indulge in pride (haughtiness) (towards your beloved consort), only after preparing yourself to face (or endure) sleeplessness, emaciation of the body, drying up of the body (due to the heat of sorrow) and prolonged weeping (i.e. you can indulge in haughtiness only on peril of facing these four calamities).

38. The Section on the Traveller

365) My hard-hearted consort is verily going out on a journey—that is what I hear people talking (or, that is what I hear talked among people). Oh revered night, lengthen yourself out to such an extent (or, in such a way), that it will never be morrow for him (to start his journey)!

366) If you are determined to go, then do go; who can stop you, oh blessed one, from going? Your departure would spell my death—that is the inevitable mandate written down by Providence (कर्मदा).

367) If you are determined to go, do go by all means. There is no need of embracing me (अवगृह्ण). For, touching a corpse leads to evil in the case of those about to start on a journey.

368) (Oh dear one) having resided in my heart you are departing today taking my life (along with you). Oh you who are thus playing treachery on (plunging into distress) the abode where you once lived, you will not be purified even though you might visit the (holy river) Ganges.

369) If you are determined to go, go (by all means). But why do you get angry, if the skirt of your garment is held (by me)? Who continues to live in your separation, he is surely released first (i).

370) I am not weeping, nor doing anything that is inauspicious; on the contrary, may all prosperity (and good luck) attend you (that is what I am praying for, for you). The reason why my eyes are dripping is that they have been irritated by the smoke of the fire of separation.

371) Oh you, the carrier animal of him that bears the moon as a crest on his head (i. e. oh you bull—oh fool), do not start on the journey at such a time when the copious (loud) notes of the carrier bird of Pārvatī's son (i. e. of Kārttikeya, whose carrier bird is the peacock) are rising up on all sides (i. e. in the rainy season).

372) Oh you, the carrier animal of him that bears the moon as a crest on his head (i. e. oh you bull—on fool), oh blessed one,
VL....21

if you do not stay at home (but persist in going away) though being restrained (by me), then you should go after having poured that which is the abode of the residence of Lakṣmī (i. e. after having offered to me the funeral libations of water).

373) The lady, whose husband had gone away on a journey (leaving her behind), said stretching her arms: "Ohtraveller, please do not go by this way. For by your walking, the impressions of my dear consort's feet (i. e. my dear consort's foot-prints) would be rubbed and spoiled".

39. The Section on Separation

374) Only today he has departed. Only from today the people (in the neighbourhood) will have to observe vigil at night (for fear of robbers who would be emboldened to attack them in his absence). Just to-day the banks of the river Godā will become yellow with turmeric powder (washed away by women from their bodies, as they do not see any purpose in having their bodies decorated with turmeric powder, in his absence).

375) Just today he has departed and just today the points of junction where lanes open into streets, temples and public squares have become vacant—and so our hearts too !

376) Just today in his absence (i. e. due to his separation), the eyes of this lady, reddish, white and black, are rolling in the quarters (i. e. are scanning the quarters) (surrounding space), like pearls which are horn blind (?).

377) A damsel, during the very first half-day (of her consort's departure), covered the wall of her house with lines to show "today (one day) is gone," "today (another day) is over", "today (a third day) is past."

378) While she (the lady in separation) was drawing lines (on the wall of her apartment) (in order to keep a count of the days which must pass before her consort's return from the journey on the stipulated day), her friends, fearing (thinking) that the (stipulated) day marking the end of the period of separation was drawing near, stealthily rubbed off (erased) two or three (out of the

lines, drawn by her) (in order to save her from sore disappointment in case the consort did not return on the stipulated day).

379) "When did my consort depart?" "Oh daughter, (only) today." "How many days does 'today' signify since his departure?" "One !" "Only that much ? (or is one that long ?)"—saying so the damsel fainted away.

380) The dear consorts of women who have managed to remain alive (during their absence), return some how at such an inauspicious time that their hearts do not become repaired (patched up) again, like the two parts of a sea-shell that has split open.

381) Separation, alas, having churned my heart, as did the mountain Mandara in the case of the milk-ocean, has uprooted all happiness (i. e. has robbed my heart of all happiness), just as the mountain Mandara robbed the milk-ocean of its jewels (invaluable treasures).

382) Today ends the duration (of the period of separation). Oh my friend adorn my face zealously. Today the separation will come to an end, whether my dear consort returns or not.

383) There is burning sensation for a while, then there is perspiration, then there is shivering due to cold, and then there is horripilation. Oh, alas ! The unbearable separation from the dear one is just like the dangerous fever due to derangement of the humours of the body.

384) During the separation from the dear consort, the days are extremely warm (due to love-fever); they produce restlessness (of the body and mind); they are painful to look at (उपश्रित), unbearable and marked by gloomy, depressing light (ह्रस्विक); they are tedious like a hundred years and are very difficult to pass.

385) Oh friend, the (fire of) separation from the dear one, being kindled by the breeze in the form of Cupid, and scattered far and wide in an unbearable manner, because of the fuel in the form of affection, scorches (me). In comparison with it the poor (ordinary) fire is only fire (i. e. innocent or harmless—small fry).

386) Oh friend, when the dear one has departed (प्रियविद्योने), the accursed separation—a very strange (unprecedented) fire fashioned by the Creator—burns (furiously) in the heart, even though sprinkled with the water of big tears.

387) If the sandal (paste), vitiated by its contact with the fire-like burning poison of the snakes (infesting the sandal trees) scorches, let it scorch (no wonder !). But it is passing strange that during separation from the dear one, even the moon, full of nectar, scorches !

388) Oh Cupid run away (from my body), taking with yourself such life of yours as has remained uninjured by the fire from Śiva's forehead. (Otherwise) you will be instantly burnt down (completely) by the masses (clusters) of the flames of the fire of separation from my beloved consort (raging in my body).

389) Well may the eyes that have (once) seen him—a repository of elegance—weep (now that they are no longer able to see him) ! But why do my limbs, which have not yet obtained union with him, wear and waste away ?

40. The Section on Cupid

390) Oh friend, very unusual and wonderful is the nature of the accursed fire in the form of Cupid. It becomes extinguished in the hearts of those who are devoid of moisture (also, devoid of emotion) and burns fiercely in the hearts of those who are full of moisture (also, full of emotion)!

391) Glance, extension (lengthening out) of the glance, emergence of affection as a result of the extension (of the glance), good will (kind disposition) due to affection and love due to good will (kind disposition)—all these five are the shafts (arrows) of Cupid.

392) Oh cruel (wicked) Cupid, all the five arrows have been discharged (hurled) by you at me and me alone. Will you now strike at some other young woman with the staff of your bow ?

393) What can the passion (in the minds) of high-born and and righteous young damsels (caring for and preserving the fair

name of their family), checked in its advance by their will-power, do? The poor fellow (i.e. passion) wastes away in its own body like a lion caught in a cage.

394) Oh Cupid, your flowery arrows will be burnt out (consumed), since you are aiming them at my heart, which is heated because of the fever caused by my beloved consort's separation.

395) Wine, rays of the moon, spring season, the (sweet) talk of lovely women, the singer of the fifth note (Pañcama note) (i.e. the cuckoo) —these are the servants of Cupid.

396) Oh Cupid, you are laudable, you are adorable, you are possessed of invaluable qualities (or you are great or estimable -because of your good qualities), since it was you who fashioned (i.e., caused) Gaurī (Pārvatī) to reside in (or occupy) one half of Śiva's body.

397) Oh Cupid (bodiless one), you will really become one engaged in plying your bow and one whose arrows hit their mark (correctly), if you aim your arrows in the presence of the tremulous glances of young women.

41. The Section on the Utterances (or wailings) of Men (in separation)

398) How possibly may she not be remembered (how possibly can she be forgotten), in whom there reside (or who is the abode of) the (following) five things, namely, the notes of the lute, the flute, the *ālāvāṇī* (a particular kind of lute), the pigeon (dove) and the cuckoo?

399) How possibly may she not be remembered, the complexion of whose body is comparable to unheated gold, the middle region of whose body (the belly) is marked by the ripple-like triple folds (of abdominal skin), and who ravishes the minds of even the best of sages (self-controlled, righteous people)?

400) How possibly may she not be remembered—she, the young damsel delicate like a young, tender lotus plant, who, touching the body with the finger-nails, creates the cloudy mouth of Bhādrapada unseasonably?

401) How possibly may she not be remembered, who sitting under the decorative festoon of flowers and leaves at the entrance of the house, remains gazing (at the arrival of her consort)-like a female deer that has strayed away from the herd?

402) How may she not be remembered, who, with her body dried up on account of sighs, is comforted (by her friends) so long as the breaths do not come to an end (i. e. as long as she continues to live in that condition)?

42. The Section on Love for the Dear Consort

403) The colour (blushing glow) of the face itself reveals him who is dear to a person (i. e. to a woman); where is the need of speaking out? The front court-yard itself proclaims the opulence in the interior of a house.

404) Oh my mother (Oh God), they are burnt, they boil, they heave sighs 'or breathe heavily', they simmer, they live only with their life remaining (lingering) behind—those who have enjoyed the pleasures of love with adult (grown up, bold) women.

405) Oh my mother (Oh God), my limbs tremble, twist, become dried up and simmer in his presence. We (I) do not know how they continue to be supported (sustained).

406) Lucky women (alone) know to dance with sighs (heavy breathings), tremors and horripilation (on the sight and meeting of their beloved consorts). But in the case of women like myself (like ourselves), even one's own self is forgotten at the sight of the beloved consort.

407) Let alone the joy of actual physical contact, far more charming than even the ambrosial fluid. Please tell me, is not even the mere sight of the most beloved consort enough (to throw a woman into an ecstasy of joy)? (or, what happiness is there in the world which is not obtained by a woman, even if she has the mere sight of her dearest one?).

408) Let alone the happiness that arises the moment he comes within the range of the eyes. Oh dear friend, even if the

-414] 42. THE SECTION ON THE FEMALE MESSENGER 327

name of the dear one is heard, there arises a state of supreme beatific joy.

409) The realisation of happiness which results even from the casual contact of the dearest one's hand—how can that be possible even when another person (other than the dearest one) is vehemently and closely embraced ?

410) What then shall I do, oh mother, about the accursed, perverse nature of these two eyes of mine ? They simply refuse to take notice of lacs of other men though beholding them, the only exception being the one dear consort.

411) What then shall I do, oh dear friend, about my dear one, who causes women to turn round and round him, due to the gravitation (weight) of his elegance, while his house is agog (full of hustle and bustle) with throngs of female messengers, just as the court of a king is restless with throngs of political messengers (deputed by other kings) ?

412) He looked at her in such a way and she too shot a glance towards him in such a way, that both of them had simultaneously the gratification of sexual union (amorous dalliance).

43. The Section on the Female Messenger

413) Oh female messenger, you alone are clever (in your business), you alone know how to speak both harsh and tender things. Do you (therefore) proceed in such a way, that the scratched skin does not become white.

414) What is this after all ? (i. e. the offences given to me by my dear one are, after all, trifling and I am prepared to connive at them, taking into consideration the serious condition of my body). Oh friend, such is the (serious) condition of my body. A woman is the final shelter (resort) of women. Do what you think to be desirable (or in my best interest).

415)* (The Nāyikā addresses the Dūtī:) Oh Dūtī, whatever your purpose may be, say that to me, and say it in such a manner as to enable me to understand it (i.e. say it clearly). Today you are quite successful in making a correct statement.

416) (The Nāyikā says to the Dūtī): "The *tilaka* mark on your forehead has been erased, your bodice has been turned inside out and your entire body is covered with drops of perspiration". But when the Nāyikā did not get any reply (satisfactory explanation from the Dūtī), she took her to be a real Dūtī and then she smiled.

417) If he (my lover) does not come home, why do you, oh female messenger, hang down your face? He alone will be dear to me, who does not transgress your words (i.e. he who transgresses your words will not be dear to me and I shall have nothing to do with him). [Also: He alone will be dear to me, who does not bite your mouth (lip) i.e. he who bites your lip in kissing, will never be dear to me. He is my enemy and I shall have nothing to do with him)].

418) Oh female messenger, whose body is drenched with perspiration because of amorous dalliance and whose garment and tresses are slightly dishevelled; by the nail-wounds on your breasts, buttocks and cheeks, your moral downfall (degradation) is clearly proclaimed (you are clearly proclaimed as one morally fallen).

419)* Oh Dūtī, such has been the fate of those who have come under our influence, that even the Dūtīs of Rākṣasas would apparently feel sorry (*Khijjante?*) in this context.

420) Let alone a female messenger (coming from my consort and) speaking with the tossing (shooting) of charming glances. Even an ugly (mis-shapen) bitch coming from my consort's village delights when seen.

---

* The sense of the gāthā is obscure. The commentary does not throw any light at all.

* Sense obscure - Commentary does not help.

421) That is a (dreary, desolate) forest and not a village wherein there are not two or three female messengers clever in speaking in a beautiful (or expansive, sprightly) manner and bringing with them news (information) about women of easy virtue.

44. The Section on the Love-sick Woman

422) The young damsel, on hearing your name, moves about in the bed-chamber, sprinkling as if, with the water of the moisture dripping from her broad (expansive) loins (रसपुण्ड्रं pudendum).

423) Oh lucky one, while she, yearning for union with you and wishing for good luck (in the form of securing you as her consort), has been offering hundreds of promises and assurances to the gods (on fulfilment of her desire), she has not attained even to the gods.*

424) Oh lucky one, she, while looking for you, her cheeks blooming with joy, was for long wandering about (absent-mindedly) demanding (or looking for) things where they were really not (i.e. expecting to find things where they could not be expected).

425) Disregarding other youths and, oh young man, transgressing the limits of propriety, she now wanders about, straining her eyes towards the quarters for your sake (i. e. scanning the horizon with her eyes in the hope of seeing you.)

426) Oh fortunate one, that slender damsel's eyes with tears welling up during your separation (or because of your separation), are dripping with tears, as if because they are filled with smoke from the fire of grief residing in her heart.

427) Oh good fellow, after that youth had departed, her eyes sent out (by her) across the region of the hedge (in order to follow him), have been dripping with tears since then even upto this day, as if because they were riddled with (and bruised by) the thorus of the hedge.

428) Oh ruthless one, on remembering you, she wailed giving out sobs in such a manner that, alas, tears streamed from the eyes of even (otherwise) happy people (at her sight).

---

* Sense of last quarter obscure. Commentary does not help.

429) Oh young man, when you departed, she unsteadily directed her eyes to the openings in the enclosing (surrounding) fence, one after another, and consequently she behaved just like a bird shut up in a cage.

430) Oh youth, what possibly did she then, looking at you again and again, not say to you with her glance, dull (in its movements) because of the load of tears welling up inside the eyes ?

431) Oh fortunate one, in your separation her trembling heart went out in all directions, like scanty water which rushes up (and spreads in all directions), when pressed down by the foot of an elephant.

432) Oh lucky one, even to this day she bears (carries) the crumpled garland, though devoid of fragrance, which was given by you with your own hand, as if she were the tutelary deity of a deserted city (in ruins).

433) Oh handsome youth, that slender damsel has become so emaciated day by day in your absence (separation), that she wanders about holding aloft her arms, for fear that the loosened bangles may slip down (and be lost).

434) The garland of lotus-stalks, daily placed on the region of the swelling bosom of that young damsel, heated (tormented) by separation from you, produces a crackling sound (as when a moist thing is thrown into fire).

435) Oh cruel one, because of you she has given up wine and cosmetics (मल-वर्जितम्) and her whole and sole diet (ordinarily) is water alone (अन्न-वर्जितम्) and she eats food only once a month (मासिकम्) and hence she is comparable to a Pulinda woman, who applies elephant-ichor to her body as cosmetic (गजमद-वर्जितम्), whose only abode is the forest (वनेकलाशरम्) and who eats the meat of wild animals (मांसहारम्).

436) Oh young man, that damsel, in your absence (separation), rests her forehead on her hand and does not even for a moment leave her bed-stead (सङ्काशम्), and hence she may be said to have become a female ascetic of the Kāpālika sect, who carries a

skull (as a begging bowl) in her hand and does not even for a moment leave off her staff (called *सूत्र*).

437) She is so emaciated and weak, that she is unable even to open her closed eyes. Only with utmost difficulty will that young damsel be able to look at you, even when you visit her house.

438) I am no messenger (coming from her to persuade you). Nor are you dear (to her). Consequently what scope or occasion is there (for any intercession on my part)? She is dying and yours will be the disgrace. Hence I am saying this (uttering these words) as righteous advice.

439) The grown-up (adult) lady, saying "I did not hear it", in connection with the message sent by you with me (i. e. entrusted to me) and delivered by me again and again, causes (me to make) a hundred repetitions of it.

45. The Section on the Traveller

440) Even though the traveller is moving on the road at mid-day in summer, the cluster (mass) of moisture of the cooling light proceeding from the moon in the form of the face of his beloved wife enshrined in his heart, banishes his heat-torment (torment caused by the heat of the sun).

441) Oh traveller, do not drink the warm water heated by the fire of separation tormenting women separated from their consorts. For, in this lake, several women separated from their consorts (or, whose consorts had left them) have immeresed themselves (to get relief from the heat of love-fever).

442) Oh fortunate one, which country have you caused to become dreary and desolate, and which region, being the destination of your journey, are you causing to be thronged with people? Oh traveller, you, the light of other travellers (or the light of the path along which you are proceeding), where again would you be seen (by me)?

443) Oh traveller, those by whom you are seen and those by whom you are not seen, both of them are robbed of a great gain (are great losers). The former lose their hearts to you, while the lives of the latter are futile.

444) The traveller who has a piece of cloth (a scarf) fastened round his neck, fluttering briskly because of a strong wind, appears as if he is half flying, being extremely in haste to meet his beloved.

445) In the case of the traveller, extremely eager to meet his beloved, and returning home after a long time, as he approaches the city, misgivings (about the safety and well-being of his wife) (begin to oppress him in such a manner that they) are not contained in his heart.

46. The Section on the Blessed (Lucky) Ones

446) Blessed are they, who are (longingly) remembered by (their) young ladies, slow in their movements because of their heavy, round hips, their utterances somewhat choked in their mouths and their lips trembling (with emotion).

447) Lucky are they, who are remembered by (their) young ladies, whose bodies are weighed down (are bending) due to their firm swelling (protuberant) and large (expansive) bosoms and who are full of deep longing because of their genuine affection (for them).

448) (Thrice) blessed are they—our salutation to them—they alone live (in this world, in a real sense) by the grace of Cupid, who are (longingly) remembered by (their) young ladies, the knots of whose garments (become loosened and) slip down (due to mounting emotion at the recollection of their beloved consorts).

449) (Thrice) blessed are they, who are (longingly) remembered incessantly by (their) young ladies moving about with a grace similar to that of elephants in rut (i. e. slow in their movements) and having faces lovely like the moon on a full-moon night.

47. The Section on Checking (Curbing) of the Heart

450) Let the heart languish away, let the eyes burst (with the tension of suppressed feelings), let even death occur today and let the fire of passion rage furiously; but, oh heart, do not forsake (give up or forget) your sense of wounded pride.

451) Oh my heart, you have lost all your fortitude and have discarded all thoughts of your greatness; you will be shattered to pieces (you will burst). You have fixed your affection on one, who, even if approached, will have no regard for you (will remain indifferent to you).

452) Oh my heart, why do you pine with the hope (desire) of the much-esteemed union with that person, who is so difficult to obtain? How possibly can there be any happiness in pursuing a matter, which defies all means of realising it?

453) Oh my heart, you who are running (here and there) according to your own sweet will, seeking to obtain a person so difficult to secure, you will be easily preyed upon (by some one) (i. e. you will come to grief), just as a bird flying about in the sky (according to its own sweet will) is easily preyed upon (devoured) by some (stronger bird).

454) If you are being burnt, all right, be you burnt (oh heart); if you are seething (with torment), all right, seethe; if you are bursting, all right, do burst; so that never again, will you harbour thoughts of one who is attached to some one else!

48. The Section on the Virtuous House-wife

455) She eats what has been left over after other people in the house have eaten; she retires to sleep after all the servants have fallen asleep and she wakes up before any one else (in the house). She is the presiding goddess of the house-hold and not merely a house-wife.

456) Even negligible odds and ends of food-grains are somehow made to go such a long way in the house by the virtuous house-wife, that even the relatives are not able to know the bottom (the infinite depth) (of her resourcefulness) as in the case of the ocean.

457) The virtuous house-wife in the house of a poor, wretched person, when asked (by her female friends) about the object of her longing in her pregnancy, tries to avoid embarrassment to her husband and says that mere water is the object of her yearning.

458) When her dear consort's friend (or relative) had come as a guest, the noble-born young house-wife in the house of a poor, wretched person, began to sell away the auspicious (golden) bangles (on her wrist) and thereby caused the village (-people) to weep (i. e. moved them to tears).

459) Even on the death of her relative, alas, the virtuous house-wife of a poor, wretched person did not weep as bitterly as when the pet (favourite) crow flew away dejected, at not getting the wanted daily offering of food.

460) The house-wife ignorant of the death of her dear consort and every day properly (neatly) arranging her tresses and making the crow to fly away (scaring away the crow) (saying to the crow "Get away, my consort is soon returning"), causes the village (-people) to weep (i. e. moves the village-people to tears).

461) Though herself afflicted with hunger (the virtuous house-wife of a poor, wretched person) gives away to the poor and needy whatever food is left over after the young ones in the house have had their meal. Oh, the pity of it, the virtuous house-wives of poor, wretched people suffer because of their desire to keep up the good name (prestige) of their family (to preserve the family's good name).

462) In trying to save the prestige (face) of her poor, wretched husband, who prided himself on his noble birth, the virtuous house-wife spites her own relatives (from her father's and mother's families), coming to her house with pomp and show of opulence.

49. The Section on the Virtuous Woman

463) "Let that woman raise her finger aloft, who does not yearn for my husband. Let that youth, whoever he may be, speak out, towards whom I have ever cast my glance!"

464) Though dwelling in a house standing on the fringe of a public square, though lovely in her looks, though young in age, though having her husband gone abroad (on a journey), though having a woman of bad character as her next-door neighbour and though (herself) plunged in poverty, still she has maintained her virtue (moral character) inviolate.

465) A certain pretty, young, naïve woman, pure in her mind, whose brother-in-law harbours in his mind sinful thoughts about her and whose beloved consort is wild (or furious) in his temper, does not complain to her husband (about her brother-in-law), for fear of discord (disintegration) in the family and languishes away.

466) She is a dutiful house-wife in domestic matters, she is unreserved and bold like a harlot in sexual (amorous) dalliance, she is a high-born, respectable lady in dealing with good people, she is a trusted friend in old age and is like a counsellor and devoted servant in adversity.

467) Lo and behold—in the case of a high-born virtuous woman, when her dear consort decided to leave the house and go out on a journey, her youthful attractiveness, her loveliness, her amorous actions and graceful gestures—one and all—started to go away (in advance of her dear consort) (i.e. they deserted her completely).

468) The chastity (constancy) of women is due to the greatness (virtuousness) of the particular men (whom they love) and not due to family-tradition (the nobility of the family in which those men or women are born). Though the king Hāla went to heaven (i.e. is dead), the river Godā does not forsake the city of Pratiṣṭhāna.

469) Oh female messenger, what is the good of your proposing something to me, which is repugnant to my well-being both in this and the other world, which is unpleasant (hateful) to the ear, which is reprehensible and which is discreditable to both the families (my father's and my husband's families)?

470) If he is really a lover of virtue and an appreciator of virtue and hence extols my amiable qualities—well, if I (succumb

to his persuasions and) prove to be unchaste at the very out-set, what admiration for my virtue will he continue to have, as before?

471) If, oh my charming (fair-bodied) friend, he is being described (praised) (by you) every day in front of me as a noble man—(I have to say that) noble (magnanimous) men do not even so much as cast a glance at the wives of others.

50. The Section on Unchaste Women

472) There is an arbour in the neighbourhood and also a hidden temple crowded with many youths. Oh daughter (damsel), do not weep because your husband is an old man. You have been given in marriage (you have been married) into a nice village!

573) Do not weep with face cast down because the paddy-fields are whitening (with maturation of the grains) (and will be shortly harvested, so that you will have no secret place to carry on your illicit love with your paramour). Here are the hemp-gardens (enclosures) (that have grown up quite tall), looking like actors, whose faces are adorned (smeared) with yellow pigment.

474) To the east there are hemp-fields; to the west there are Asoka groves (or cane-groves); to the south there is a cluster of *Vaṭa* (banian) trees. Oh daughter, such a village is not secured without special merit (or good luck)!

475) Behold this great wonder, namely the deed done (or subterfuge employed) by the wife of the person blind in one eye! (She was having amorous dalliance with her paramour, and just then her one-eyed husband returned home. Then she greeted her husband, fondled and caressed him.) Kissing slowly (न ह्यु) the (other) eye of her husband (or pretending to kiss passionately (न ह्यु) the normal eye of her husband), she enabled her paramour to escape quickly (unnoticed by her husband).

476) The village abounds in youthful fellows; the spring season is on (has set in); youthful age is in full swing (she is in the prime of youthful age); her husband is an old man; old (highly

intoxicating) wine is at her disposal. If (in the midst of these excitants of passion) she does not turn an unchaste woman, should she die?

477) Oh daughter, by the grace of the Gods and the Brāhmanas, there has never been in our family, uptill now, the stigma of having a single virtuous, chaste woman (the stigma of chastity)!

478) A woman is regarded as *subhagā* (lucky, blessed, popular) if she has had sixty lovers; she rises to the position of *Rumbhā* (one of the Apasaras or harlots in heaven), if she has had a hundred; on attainment of the one-thousand mark (i.e. if she has had a thousand lovers), Indra himself honours her by sharing his seat with her.

479) If, surely, we are destined, after death in this world, to obtain some fruit of the good deeds done in this life, then may I make merry (enjoy) in these (very) arbours with him (i.e. with my paramour), in the same way (as I did in this life.) (Utterance of an unchaste woman).

480) "Whatever a person does, even that he gets (in future) (i.e. he gets the fruit of that in future)", hearing this the unchaste woman went out, thinking to herself "I must therefore now make myself merry there in his company, to my heart's content"!

481) The unchaste woman said to the chaste woman secretly, drawing close to her ear "Oh miscreant (sinner), you will go to hell, if you die ignorant of the experience of the love (or flavour) of a paramour (also, ignorant of the experience of a paramour's *semen virile*)"!

482) Where there is no *kubjaka* tree (a short-statured tree, densely covered with foliage), no river, no forest, no deserted house—say how can one stay there in a village, which is devoid of any place calculated to inspire confidence and a sense of security and solitude in the minds of illicit lovers (a trustworthy place)?

483) Oh Rāhu, do not release (spare) this wicked, full moon, but swallow it (completely and at once) (without hesitation). For, oh accursed one, swallowing this moon, which is full of nectar, you will attain to longevity.

484) Let Rāhu's head, though once severed by the discus of Viṣṇu, be hacked to pieces again! (i.e. he undoubtedly deserves such a cruel punishment). For it (i.e. Rāhu's head) first swallowed and then released (disgorged) the moon, who spoils the happiness of unchaste women!

485) That medicine will somehow emerge (originate) and will be found out by people wandering on the surface of the earth, by which the moon, together with the full-moon night, will perish (or be dissolved or destroyed.)

486) Why did not the Creator cause a single unchaste woman to be created in the heavenly world, so that by her the moon, within her easy reach, could be immersed in a vat of blue dye?

487) Oh great sage (possessed of supernatural power), bring from the Śrīparvata (supposed to be the abode of wonderful drugs), after correctly recollecting it, some wonderful drug (medicine), by the power of which darkness will spread all round and the light of the moon will be neutralised (will perish or disappear).

488) Oh unchaste woman, do not offer even in your dream even the leaf of a tree to God Śiva, who burnt down Cupid to ashes, for he bears (carries) on his head our enemy, the moon.

489) Oh full moon, oh you who are hateful to unchaste women, do not be elated with pride (at your present greatness or prosperity). For you will be seen by us, some time or other, reduced to the condition of a broken bangle.

490) Oh my friend, make haste, having filled both your hands with lamp-black. Here is seen the moon, the spoiler of the happiness of unchaste women, fallen inside the well. (You should throw lamp-black on him and blacken him once and for all!)

491) Oh traveller, why do you take the trouble of coming to me (i.e. to my place)? Even if you snatch off the garment from my loins, before whom can I complain? The village is far away from here and I am alone!

(492) The mother-in-law is deaf and blind; the village is crowded (agog) with several weddings; and my husband has gone abroad to a distant land. (Oh traveller), who will give (offer) you residence (in our house)?

493) This is a crowded place and not an unfrequented (solitary) one. My mother-in-law is short-tempered (irascible). She will not allow you residence (in the house). Therefore, oh traveller, you should go away. Do not ask for residence here in my house. (Hidden sense: Oh traveller, this is not a crowded place, but an unfrequented (solitary) one. My mother-in-law is not irascible (short-tempered). She will allow you residence in the house. Therefore, oh traveller, do not go away. Do ask for residence here in my house).

494) Oh traveller, how can you get a (comfortable) bed (नरकर) in this rustic dwelling (poor people's house) of ours? If, however, seeing the rising clouds (brewing storm) (in the sky) (उदय-मौख्य), you want to stay (stop) here, then only you may stay. [Hidden sense: Oh traveller, how can you get comfortable dalliance (मनोरम) in this rustic dwelling of ours? If, however, seeing my conspicuous (challenging) breasts, you want to stay (halt) here, then only you may stay.]

495) Oh traveller, do you put up in the court-yard itself (of our house). Let your keen desire of sojourning here be fulfilled. In this our village, however, even the cold season is like summer (i.e. even if you stay outside, in the open, you will not suffer from the cold, because the climate of our village is so warm that even winter here is like summer). (Hidden meaning: If you stay in the court-yard at night, I shall visit you secretly and enfold you in my embrace, so that even the present cold season will be delightfully warm for you).

496) Here sleeps my mother-in-law; here do I; and here all the servants of the household. Oh night-blind traveller, (mark these positions well just now, while it is day-time and) do not tumble into my bed (at night).

51. The Section on the Astrologer

497) The astrologer, carrying a long stone-pencil (chalkstick) in his hand, wanders in the midst of the city. He knows the movements of Venus. If any one asks him to calculate he does calculate. [Hidden sense according to the commentator : Possessed of a long penis, he wanders about in the midst of the city. He knows the movement (emission) of the semen virile (and how to check it). If any woman asks him to practise coitus, he does so.]

498) Oh astrologer, do not delay; taking your stone-pencil (chalkstick) quickly calculate for me. Though Mars (अङ्गारक) has moved away, the movement of Venus is as it was before. [Hidden meaning : Oh astrologer, do not delay; taking your penis (in your hand) practise coitus on me. Though the physical intercourse (अङ्गारक) is over, the movement (emission) of the semen virile is as it was before.]

499) The astrologer is in the house itself. With the help of the various *karāṇas* (astrological divisions of the day, eleven in number), he goes on calculating ruthlessly (undauntedly). But he does not know the mutations of Venus. Hence I have come to your house. [Hidden meaning : The husband is in the house itself. With the various modes of sexual intercourse he goes on practising coitus (on me) ruthlessly. But he does not know the movement (emission) of the semen virile and how to check it. Hence I have come to your house.]

500) Oh astrologer, though knowing full well the various astrological divisions of the day, why do you get confused (blunder or go wrong)? Do some such thing quickly, so that the planet Venus will become fixed. [Secret sense : Though knowing the various modes of sexual enjoyment, why do you fail (blunder)? Do something quickly, so that the seminal fluid will become fixed (or stable)].

501) Oh fair damsel, when the orb of the sun (रविर्दिव्य) is reversed and the constellations are fixed in their places, not a drop of water falls (as rain), if (moreover) Venus is in the constellation Citrā (Spica, fourteenth constellation from Āśvinī and consisting

of one star). [Hidden meaning : Oh fair damsel, when the रनिक्मिन् (स्पर्शमन्दिर — pudendum) is reversed and the nail-wounds (नखवत्) are placed correctly, not a drop of the seminal fluid (जल) falls down (is spilt), if (moreover) the seminal fluid is intensely reflected on in the mind (चित्तस्थित).]

502) The board (slate) is extensive (spacious); the stone-pencil (chalk) is large (big or long) and you too, oh astrologer, are very clever (at your business). And yet Venus has not come. Surely you are absent-minded. [Hidden meaning : The region of the buttocks is broad; the penis is large (big or long) and oh you gapaka (practiser of coitus), you too are clever (at your business). And yet the seminal fluid does not come. Surely you are absent-minded.]

503) Let that astrologer be burnt (to ashes), who though knowing the various *karāṇas* (astrological divisions of the day, eleven in number), and who though calculating a hundred times for me, has only a comet (*dhūma* = *dhūmaketu*) emerging from his calculations. [Hidden meaning : Let that paramour be burnt (to ashes), who, though conversant with the various modes of sexual intercourse and who, though penetrating a hundred times for me has only heat (*dhūma* = *dhūmaketu* = fire = heat) emerging while he is penetrating].

504) (Oh astrologer), if you are calculating once again with the help of the various *karāṇas* (astrological divisions of the day), calculate then with particular care. The (astrological) conjunction bereft of the movement of Venus, is surely not auspicious. [Hidden meaning : If you are practising coitus once again with the various modes of sexual enjoyment, then do so with special care and caution. No conjunction (coitus) devoid of the emission of the seminal fluid is ever good (or nice)].

505) Having given up the calculation with the help of the various *karāṇas* (astrological divisions of the day), although the extremely clever astrologer is calculating with the help of his fingers alone, still he draws Venus, existing in the *nāḍī*. [Hidden meaning : Although the paramour, having given up sexual enjoy-

ment with the various modes of intercourse, penetrates cr^h with his finger, still the extremely clever paramour pulls up (draws out) the seminal fluid into his tube (*nāḍī*—penis).

506) If you do not get angry, even though I say something, (I would say)—if you are not a false (bogus) astrologer, then why does your wife ask others to calculate the day? [Hidden sense: If you are not a false, incompetent paramour, why does your wife persuade others to practise coitus on her by day?]

507) He does not know Mars (अङ्गारक); he does not understand the mutations (of Mars) in the constellations Hastā and Citrā. Oh mother (my God)! How can the false (incompetent) astrologer know the mutations of Venus? Hidden sense: He does not know physical intercourse (अङ्गारक); he does not understand the various movements of the hand (हस्त-चिन्ता-संचार—कर्मित in Erotics). Oh mother (my God)! how can the incompetent (inept) paramour know the movement (emission, behaviour) of the seminal fluid and know how to check it?]

52 The Section on the Scribe (Writer)

508) You do not know how to pulverise and mix the ink (powder); holding the pen (in your hand), oh fool, you are committing slips. Therefore, oh inept writer, get away from here! You will spoil the beautiful (nice) leaf (parchment paper). [Hidden sense: you do not know how to mix (or inject) the seminal fluid; while holding the penis (in your hand), oh fool, you have spilt the seminal fluid. Therefore, oh inept scratcher (penetrator, piercer), get away from here! You will spoil the beautiful (clean) bed-sheet.

509) The ink has dropped down; the pen has been broken; the surface of the leaf (parchment or paper) has been spoiled. He, lie upon you, oh inept writer (scribe); and still you desire to play the role of a writer! [Hidden meaning: The seminal fluid has been spilt, the penis has been broken (has lost its stiffness and has become limp); the bed-sheet has been spoiled. He, lie upon you, oh inept scratcher (penetrator, piercer); and yet you desire to play the role of a penetrator.]

510) The ink-pot is (quite) big (large); there is ink in it, and the leaf (parchment, paper) (too) is quite spacious. (But) oh accursed writer, your pen has broken down while doing the work of (writing) for persons like me. [Hidden sense: The semen-containers (testes) are big; there is also seminal fluid in them and the pudendum muliebre is quite large. But, oh accursed penetrator, your penis has been broken (has lost its stiffness and has become limp), while doing the work (of practising coitus) for persons like me.]

53. The Section on the Physician

511) Oh physician, this is no fever, nor is it any (other) disease that has arisen in me. My suffering would be allayed (cured) by the ambrosial fluid called *Viḍamṇayoga* (medicinal preparation made from the herb called विडमन् mixed with salt. [Hidden meaning: My suffering will be allayed only by the ambrosial fluid (seminal discharge) arising from union with the body of my handsome lover (सख्यव्य विदमन्योग)]).

512) Surely you are very clever (proficient) in treating fever. You (will) see that my ailment is the result of my love (सख्य = सख्य) and that this (my) body will be cured (परेत्त), oh physician, (only) by the *viḍamṇa* herbs [also, only by frequent unions with the body of my paramour (विदमन् = विदमन्)].

513) As a cure against the malady due to poison (or mercury) in the case of this damsel, make use of (the herb called) *Pukkārāya*. Oh vile, shameless physician, there is (really) no use of gruel today. (Hidden meaning: As a cure against the malady caused by unfulfilled love in the case of this damsel, make use of the mode of sexual intercourse called *Pukkārāya*. Oh vile, shameless physician, there is no use today of gruel.)

514) Oh physician, the lovely damsel who is emaciated, cannot bear massage. Why indulge in speculation (about the usefulness of massage in her case)? Let the lambative (electuary) of the *mātuliṅga* citron be given to her with the tip of the finger. [Hidden meaning: This emaciated, lovely damsel cannot bear violent pressing in coitus. Oh paramour (gallant)

why speculate? With the fore-most finger (middle finger) you should gently manipulate her pudendum.]

515) Oh physician, she is disgusted with your *Pukkārāya* herb and your deep-breathing treatment. Do not prevent the young damsel, let her eat (solid) food just as she likes. [Hidden meaning: She is disgusted with your *Pukkārāya* mode of sexual intercourse and with your long-drawn breaths. Do not stop the young damsel, let her enjoy someone else according to her heart's desire.)

516) The accursed son of the householder announced (proclaimed) an unprecedented (novel) physician-craft (therapy), since he employs the *Pukkārāya* herb even in the case of girls who have been already cured(?) (पद्मक्षिप्य). (Hidden meaning: Since he practises the *Pukkārāya* mode of sexual intercourse even in the case of (पद्मक्षिप्य) (?)

517) Oh physician, do you not know (see) that I am forsaken by (cured of) the fever at your mere approach? Look here, in my body there is the emergence of perspiration (as an indication of the termination of the fever, and also as an evidence of emotional excitement, a *sāttvika bhāva*).

518) Oh physician, on another occasion my fever was quelled (cured) by the medicine called *Sayarāa*. If you do not wish to give me that medicine, should I not have even butter-milk? [Hidden sense: On another occasion my fever was cured by *sayarāa* (śararata—a hundred coitions). If you do not wish to give me that, should I not have even eighty-six?]

519) While the physician was looking at the young damsel, whose body was reddish (flushed) due to fever and who was talking in an indistinct and sweet manner, his *Suśruta*, though properly heard (thoroughly mastered), was completely lost (forgotten by him) all of a sudden!

520) Giving up the (usual) technique of (medically) treating young damsels, the physician strikes the young lady with mustard grains in accordance with the charms and techniques of psychic subjugation.

-525] 54. THE SECTION ON THE RELIGIOUS MENDICANT 345

521) I have no taste (liking, desire) for food; but my heart is filled with thirst (पिपासा = पिपासा). Oh physician I * ..... [Hidden meaning: I have no fascination for any one else; my heart is filled with deep longing for my beloved (पिपासा = प्रियदाता). Oh physician, your intercourse (i.e. intercourse practised by you) (alone) charms (fascinates) my body which is moist with the desire for amorous dalliance full of (genuine) affection.]

54. The Section on the Religious Mendicant

522) The religious mendicant, who cannot secure *Kuravaka*, *Mandāraka*, and *Muggaraka* flowers, how possibly can he get *Dhattūraka* flowers, though he may be carrying a flower-basket (in his hand)? [Hidden meaning: He who cannot secure *kurata*, *mandārata* and *mugdhārata*, how possibly can he get *Dhūrtārata* (sexual embrace given by a bold, audacious lady), though he may be carrying the sexual apparatus hanging like a basket?]

523) Oh religious mendicant, if you wish to cover the phallus (image of God Śiva) with *Dhattūraka* flowers, then you should come to the back-yard of my house after sun-set. [Hidden meaning: If you wish to cover your penis with the vaginal sheath by having intercourse with a *Dhūrtā*, you should come to the back-yard of my house after sun-set].

524) Oh religious mendicant, visiting the dense (densely wooded) back-yards of houses for the sake of the *Dhattūraka* flowers, you will miss (fail to get) even *Suramgaka* and *Kuravaka* flowers. (Hidden meaning: Visiting the densely wooded back-yards of houses for intercourse with a *Dhūrtā*, you will miss even *kurata* and *suramgaka*).

525) The religious mendicant wanders in the back-yards of other people's houses for the sake of *Dhattūraka* flowers; but he does not notice his own garden despoiled by others. (Hidden meaning: The religious man wanders in the back-yards of other people's houses for the sake of *Dhūrtārata*; but he does not notice his own wife seduced and raped by others).

---

* Sense of the second half of the Gāthā is obscure.

526) Carrying the flower-basket (in his hand) and preoccupied (in his mind with thoughts of *Dhattūraka* flowers), the religious mendicant wanders in the back-yards of other people's houses; his mind passionately attached to *Dhattūraka* flowers, he does not leave off even one (*Dhattūraka* flower). [Secret meaning: Carrying the sexual apparatus hanging down like a basket, his mind preoccupied (with thoughts of *Dhūrtārata*) and passionately attached to *Dhūrtārata*, he wanders in the back-yards of other people's houses. He does not let go even a single chance of *Dhūrtārata*.]

527. Look, how the religious mendicant, disregarding (discarding) the easily accessible *Dhattūraka* flowers growing in the back-yards of houses, wanders in the forest for the sake of *Kuravaka* flowers. (Hidden sense: Disregarding the easily obtainable *Dhūrtāratas*—sexual dalliance with *Dhūrtās*—in the back-yards of houses, he wanders about in the forest for the sake of *kuratas*).

528) Oh religious mendicant, if you wish to visit a temple (देहरय = देवहर), in order to worship God with many *Kāñcūnāra* flowers (*Kāñcīra*), *Karavīra* flowers (*Kaṇavīra*) and *Dhattūraka* flowers (*Dhuttīra*), then come to my house. [Hidden sense: If you wish to practise sexual intercourse (*deharaya*), in the form of *kāñcīratas*, *kanyāratas* and *dhūrtāratas*, then come to my house.]

529) The religious mendicant (*gaṇa* = *Dhārmika*), not being able to secure *Dhattūraka* flowers, wanders about carrying the flower-basket, conniving at *Mandāraka* flowers, *Kuruvaka* flowers and *Bhṛṅgāraka* (= *Bhṛṅgarāja*) flowers. [Secret meaning: Holding with his hand the sexual apparatus i.e. handling it again and again, he, not being able to secure *dhūrtārata*, wanders about conniving at (discarding) *mandārata*, *kurata* and *bhṛṅgarata*.]

530) Oh religious mendicant, *Dhattūraka* flowers with blooming tips (foremost parts, apices), possessed of gaudy colour and well-known (famous) for their honey (floral juice) are not obtained in the absence of religious merit (accumulated in a previous life). [Hidden sense: *Dhūrtāratas*—sexual dalliances

with *Dhūrtās*—wherein the faces (of both the parties) are blooming with excitement (flush of passion), which are marked by gaudy, glowing colour of the faces and are well-known (famous) for honey (secretions of the sexual organs) are not obtained in the absence of religious merit (accumulated in a previous life).

531) Oh religious mendicant, what pleasure (mental satisfaction) is obtained by one single *Dhūrtāraka* flower, placed upon the phallus (image of God Śiva)—that pleasure (mental satisfaction) is not obtained even by a crore of *Mandāraka* flowers (placed on the phallus). [Hidden sense: What pleasure is obtained by one single *dhūrtāraka* (sexual embrace given by an adult, audacious lady) clinging on to the penis— that happiness is not obtained even by a crore of *mandārakas* (sexual embraces given by women who are slow or inert in their orgasm.)]

532) Oh religious mendicant, gather these *Kanyāra* flowers which are rosy-coloured by nature (सम्भवन्ति = न्मभावन्ति) and which are possessed of copious fragrance (परिमल्लुह = परिमल्लवन्ति) spreading all round due to the exudation of the cool honey (floral juice). [Secret meaning: Oh religious mendicant, have (enjoy) these *Kanyāratas* (sexual dalliances with tender girls, virgins), which are full of attachment due to genuine feeling (सम्भवन्ति = न्मभावन्ति) and which are marked by copious (intense) fragrance spreading all round due to the exudation of the cool honey (organic secretions.)]

55. The Section on the Machinist (Operator of the sugar-cane press)

533) Oh machinist (operator of the sugar-cane press), you seek sugar, but you are not plying the machine (the sugar-cane press) according to my desire. Oh simple, foolish one (असह्य), do you not know that sugar cannot come into existence without the juice (of the cane)? [Secret sense: Oh you plier of the sexual machine (or apparatus), you seek pleasure, but you are not plying the sexual machine (apparatus) according to my desire. Oh simple, foolish one, do you not know that pleasure cannot result without moisture (liquefaction of the vaginal passage)?]

534) The legs (wooden supports or props) of the machine (sugar-cane press) are stout and prominent; the stalk* (tube) is soft (tender); the sugar-cane is full of juice; the stick (staff²) too is of the ideal proportions. Oh machinist, what is there wanting (deficient) in your case? [Hidden sense : The legs of the sexual machine (referring perhaps to the testes) are large and prominent; the tube* (penis?) is soft (tender); the sugar-cane (penis) is full of juice (seminal fluid); the staff* too is of ideal proportions. Oh machinist, what is there that is deficient in you?]

535) If the machine (sugar-cane press) is of this description, namely, producing a creaking sound, possessed of an attractive form (finish), large, capable of yielding excellent juice and able to withstand rough handling—the machinist gets pleasure (happiness) out of that. [Secret meaning : The person operating the sexual machine derives pleasure out of it, if it is of the following description : producing a peculiar sound (due to friction) (during intercourse); possessed of an attractive form; large, possessed of excellent (copious) seminal fluid and able to withstand rough handling.]

536) The sugar-cane machinist began to operate the sugar-cane machine, his mind full of joy due to his affection (for operating the machine), in such a manner, that with one single stroke at the very outset, the juice-collecting vessel was filled (to overflowing). [Hidden sense : The sex-machinist, full of emotional excitement due to his affection (for operating the sex-machine), began to ply the sex-machine in such a way, that at the very outset, by a single stroke (assault), the vaginal vessel was filled to overflowing (with the seminal fluid)].

537) The machine is the same as before, the juice-collecting vessel is the same as before, the sugar-cane is the same as before, full of abundant leaves and shady. Oh machinist, it is your fault (guṇa = doṣa) if in spite of all that, only scanty juice has been produced. [Hidden sense : The sexual apparatus (machine) is the same as before; the vaginal receptacle (passage) is the same

* The senses of the words दाड (stalk, tube) and दंड (stick or staff) are obscure.

as before; the sugar-cane (penis), full of abundant leaves and shady (referring to the hair on the genital organs), is the same as before. Oh sex-machinist, it is your fault, if in spite of all that, only a meagre discharge has taken place.]

56. The Section on the Pestle

538) It is only in the houses of lucky women, that a pestle is always at their disposal, (ready for service), चन्द्रत्वन्ति, रत्नकायवन्धन, long and of excellent (ideal) dimensions. [Hidden meaning: It is only in the houses of lucky women, that a pestle-like male organ is always at their disposal, ready for use whenever desired by them, चन्द्रत्वन्ति and रत्नकायवन्धन, long and of ideal proportions.]

539) It is only in the houses of fortunate women, that large and bulky pestles, furnished with beautiful metallic hoops, are at their service, being commensurate with the mortars. [Secret meaning: It is only fortunate women who have at their beck and call, the organs of their husbands, large (long) and bulky, सुन्दर-कायवन्धन, and of a size appropriate to their vaginal passages.]

540) Pestles though bulky at the tip and though firmly secured with a central metallic strip, are broken by some women in old mortars. [Hidden sense: Male organs, though bulky at the tip and though firmly secured with a central ringlike prominence are broken (i.e. are made limp and flaccid, are deprived of their stiffness) by some women in their old mortars (vaginal passages).]

541) Oh my friends, a hundred times have I wandered through the entire village, but, my friends, I have (nowhere) seen at all a pestle commensurate with the mortar in the house. [Hidden sense: Nowhere have I come across a male organ commensurate with my vaginal passage.]

542) Even others have a pleasing (fascinating) (पटिष्ठ) pestle, which has a beautiful decoration at the tip, which is slightly big (at the tip) and which is lovely with a central metallic strip. Hence we go in (for it or go in search of it). [Secret meaning: Even

others have a pleasing (परिच्छद), organ, which has a beautiful appearance at the tip, which is slightly big (at the tip) and which is lovely with a central ringlike prominence. Hence we go in for it (or go in search of it)].

57. The Section on the Appeasement (Pacification) of the Young Damsel

543) Oh daughter (dear girl), he, on whom your love is fixed, has (only) meagre affection for you. (Hence there is no possibility of success in your love-affair). Oh you with large eyes, clapping is not done with one single hand (i.e. by using one single hand, both the hands being necessary for clapping).

544) Oh lovely one with a darkish complexion, let the lion go anywhere—he is never yoked to a plough. The same is true of a great (or good) man. Wipe your eyes and stop weeping.

545) Then (i.e. formerly), though warded off (warned) by me you used to drink (devour) (i.e. look intently at) your husband with tearful eyes (i.e. with eyes moist with affection). But now undergoing the state of separation from him, you will languish away.

546) Dear girl, do not weep in front of clever (shrewd) men. Your eyes will be distressed (thereby), but their minds will not be pained (or touched or moved), any more than a mountain-rock (is worn away) by a stream of water.

547) My dear girl, clever (shrewd) men are very hard to please. They do not give a gift, they make a show of abundant love, (but) they do not fall in love. They capture the minds (of others), but do not give (surrender) their own to others.

548) They do not become attached to anybody. If they become attached, they do never become detached, oh you with large eyes. Shrewd (clever) men fall in love without seeing the faults of others and hence they are like the rays of the sun, which become red (in the morning at sunrise and in the evening at sunset), not having seen the night (ऋतु दोषः) (i.e. after the departure and before the advent of the night).

549) They cause others to fall in love (with them), but do not themselves fall in love with others. They capture (ravish) the heart of others. Clever (shrewd) men are like snakes : having bitten they turn away.

550) They cause others to fall in love (with them), but do not themselves fall in love with others. They give sorrow (cause distress) to others, but they themselves are never distressed. Shrewd (clever) persons are very hard to please in this world, as they are impervious to culture (अशुविनय) (?)

551) My dear girl, all (सर्प) clever (shrewd) persons are, in this world, like a crystal gem, attached to those who are attached to them, wicked to those who behave nastily with them, and good towards those who are good to them. (A crystal-gem also becomes red, black or white according as it is placed on a red, black or white object).

58. The Section on the instruction given by a Procureess (to a Novice Girl)

552) Learn (cultivate), oh dear girl, again (and again), (the art of) side-long glances, glances lit up with gentle smiles, glances smooth (lovely, fascinating) with coquetry, glances which guarantee incomparable good luck (in love-affairs).

553) Oh my dear girl, do not wander from house to house in search of (or seeking to obtain) various kinds of magic herbs (for holding your lover spell-bound in his love for you). Following scrupulously the whims of one's dearest consort—that is the best means of subjugation.

554) My dear girl, do not trouble yourself with the ostentatious display of ornaments and decorations. Altogether different are those ornaments by which one's dear person is inspired with love (for, or attracted towards, a woman).

555) Even though your consort may be attached to another (woman), you should show to him all the greater respect (or attention). Oh lady possessed of large eyes even sorrows bend low

{yield, lose their sting, become blunted} when faced with virtues practised {with patient endurance}.

556) People who know the truth (i. e. who have regard for the essential truth and are not carried away by superficial appearances) are not won over without real, genuine (sincere) feeling. Who can possibly deceive an old cat with 'gruel' (offered to it in place of milk)?

557) He without whom one cannot do {carry on} (even for a moment)—he is conciliated (or he has to be conciliated) even though he may have given offence. Even when a city is burnt down {consumed} by fire, to whom, say, is fire not dear {welcome} (for domestic use)?

558) Oh (procuress), by your favour I know how to speak hundreds of coaxing words. But I do not know one thing, namely, the moistening (liquefaction) of the vaginal passage in regard to a person devoid of affection.

559) Clever (shrewd) men are kind (soft), only so long as their bodies (minds) are full of love (affection). But when they have once achieved their purpose, they become devoid of affection and turn wicked like mustard seeds, which, when separated from oil, turn into dry {oil-less} cakes.

59. The Section on the Harlot

560) She is crooked in her behaviour (thoughts and actions), just as a female snake is crooked in her movements. She is devoid of (true) affection, just as the lamp in a pauper's house is devoid of oil. She is greedy for money (अर्थ), just as a good poet is eager for securing sense (अर्थ) (for his utterances). On seeing such a harlot, I pay my homage to her.

561) A harlot, who is rich and gaudy in her colour (because of the use of powders and paints and of bright clothes and glittering ornaments), who is full of affection (show of affection) at the beginning, who, though devoid of real love, clings to the neck (of her patron) but at last changes in her attitude (and

-565]

59. THE SECTION ON THE HARLOT

353

robbing him of all his wealth drives him away), is like a bread (cake) of gram (-flour), which is possessed of bright, yellow colour, which is very tasteful in the mouth, which, being devoid of oil, sticks to the palate (throat) while being swallowed and which later on causes gas-trouble (indigestion etc).

562) Full of greed (सलोभ) and extremely crooked, she bears (endures) furious beatings (poundings) and also the impact of the arrow (shaft) (male-organ), and is therefore like a *kunṭhi* (a pair of pincers), which is made of steel (सलोह), is very crooked (curved), endures powerful hammer-strokes and also the contact with the arrow. A harlot yields to (or is won over by) blows of fists alone.

563) Harlots who visit (patronise) their consorts (for the time being) one after another, set them on fire (enkindle the fire of passion in them) and then extinguish them (i. e. ruin them completely) and then approach others, are like a fire raging in a grassland, which also encircles the trees one after another, sets them on fire and then extinguishes them (i. e. destroys them), and then approaches others.

564) A harlot, who wears a bright and clean (spotless) necklace, who is full of intense (endless) greed and is marked by a thrilled body (while welcoming her patrons) is not won over except with treasure, just as a sword, which has a bright, clean (spotless) edge, which abounds in steel (i. e. is fashioned out of steel), and which looks as if it is covered with horripilation (because of its flashing rays of reflected light), is not tamed (brought under control) except with a sheath.

565) She is intent on amassing money, she is possessed of a beautiful pudendum (सुशुभ्र), she is full of greed, she is a fit object of admiration for gallants (dandies) and is an abode of gold and wealth, like a strong box, which holds hoarded treasures, which is fit to be carefully concealed (सुशुभ्र), which is made of steel, is visited by snakes (supposed to guard it), and is an abode of wealth in the form of gold (or abode of gold and other kinds of wealth).

८६...२३

566) A harlot cares not for a handsome (good-looking) person, nor for one who is born in a noble family, nor for one who is endowed with elegance. A harlot is like a female monkey, rushing where she sees a fruit (gain).

567) The heart (mind) of a harlot, which becomes fondly attached to different men, one after another, which has breasts in its vicinity, which is devoid of virtue, which is stiff (full of vanity) and crooked by nature, is like the rain-bow, which is possessed of different shades of colours (imperceptibly blended into one-another), which has clouds in its vicinity, which is devoid of any string (is stringless), which is stiff (rigid, motionless) and curved by nature.

568) They insincerely lavish their favours on their patrons and make them happy (or they give the pleasure of their company to their patrons, yield to their amorous advances, but only dishonestly, insincerely), through greed for money they talk sweet things. My salutation to the harlots, for whom even their soul is not dear.

569) Disgrace to the family, bad name (disrepute) (for one's own self), loss of money, association with people of bad character—(these are the evils arising from one's visiting the residence of a harlot). It is not at all proper for a wise man even to visit (casually) the residence of a harlot.

570) Pass your time (that is, manage to do) with a pipal leaf, for it is easy to get and costs little. The leaf (of a tree) in the temple-garden is fragile and is very costly.

571) Even Cupid himself, if he is devoid of riches, is not liked by harlots, who abound in hundreds of wives and are devoid of sincerity and affection.

572) For the sake of money they kiss mouths deformed and emitting bad odour. Who can be (really) dear to them, to whom (even) their own self is hateful?

573) Of excellent (physical) proportions, speaking sweet, pleasing things (सुसूता = सुसूता), capable of displaying several personalities, (while in the company of different patrons) (सुसूता) and very

tender (obliging) in the cold season, a harlot is like a garment, which too is of ideal proportions and made of excellent yarn (सुसुता = सुखा), which displays several shades of different hues (सुसुता) and is very soft to the touch in the cold season. How can such a harlot and such a garment be obtained without religious merit (acquired in a previous life) ?

574) Crookedness of mind, craftiness in speech, deceptiveness untruthfulness— all these are regarded as serious faults in the case of other (ordinary) persons, but in the case of harlots, they are ornaments (that are highly esteemed).

575) A harlot, who is full of emotion (passion) (सरसा), who yields the highest happiness due to friction (निर्वर्णसारा), who is rich in the perfume (fragrance) of scents (गन्धाद्या) and who is enjoyed by several gallants (बहुभुक्तरिचरिता), is like a sandal creeper (tender sandal tree), which is full of juice (सरसा), which yields its choicest fragrance when rubbed (on a stone) (निर्वर्णसारा), which is rich in fragrance (गन्धाद्या) and which is encircled by numerous snakes. Say, to whom is not such a harlot and such a sandal-creeper dear ?

576) Do not think (believe) that my heart of a harlot, full of confidential whisperings (i. e. prompting me to speak soft, sweet, pleasing things) is good (trustworthy). You will come to know, by your (eventual) fall, that it is like a rock covered with moss (i. e. slippery).

577) A harlot, while she preys upon one man, whom she has completely subjugated and who is almost like a dead person, while she holds another man enthralled by means of her side-long glances and while she turns her searching eyes on a third man, is like a female jackal in a cemetery, who also, while preying on one corpse, holds another (corpse) guarded by her side-long glances (routed or channelled through the corners of the eyes) and turns her searching, avid eyes on a third corpse.

578) Harlots having first ascertained the entire property (wealth) of a man, constantly think of how to relieve him of it, their minds wholly and solely concentrated on this single design and their hands constantly engaged in grabbing

(whatever is within their reach). They are therefore like ascetics, who too having mastered (read and comprehended) all (possible) works (dealing with spirituality), constantly think of how to achieve salvation, their minds wholly and solely fixed on this single objective and their hands engaged in carrying the begging-bowl (कलिया = कालिका, skull used as a begging-bowl).

60. The Section on the Miser

579) They by themselves do not give money to any body; they prevent others from giving. Shall we then say that riches residing with (in the possession of) misers are as it were sleeping undisturbed?

580) Misers bury their riches under the surface of the earth, (as if) thinking "after all (after death) we have to go to the Pātāla (subterranean) region (i. e. we are doomed to hell)—let therefore our wealth go ahead of us.

581) In the case of an elephant, (only) pearls are discovered in his temporal region (*kumbha*), as soon as he is lacerated (torn) by the claws of a lion. But in the case of misers, hoarded treasures (whole storehouses of riches) come to light at their death (or after their death).

582) A miser always touches (caresses) his wealth with his hand and looks at it with his eyes. But he is not able to enjoy that wealth, any more than a person is able to enjoy a female drawn as a picture on a wall.

583) Even though questioned by their own servants (or relatives) they do not at all reveal that wealth : certainly very bold (audacious) are those men, who deny the existence of wealth, which actually exists.

584) Alarmed (panic-stricken), they hold their wealth tightly (for fear that it may be robbed by somebody); they do not give it to anybody (for fear that it would be diminished); they worship all the invisible spirits (invoking their favour for the preservation of their wealth). (But they do not know that) wealth is diminished (or decays) as a result of the decay of one's religious merit and not as a result of charity or enjoyment.

~589]

61. SECTION ON THE DIGGER OF A WELL

357

585) He (i.e. a miser) never says "I am giving away my diverse jewels (treasures) to the homeless (destitute)." But even without giving a man is deserted by wealth.

61. The Section on the Digger of a Well

586) He bears down the spade with great force. If it goes too deep, he moves it (sideways), as if perplexed. He rubs (scratches) both the sides (of the orifice made by the initial stroke) and then the digger brings out the water that he longed for. [Hidden sense : He bears down (thrusts) the organ with great force. If it goes too deep, he moves it (sideways), as if perplexed. He rubs both the sides of the vaginal passage and then the digger brings out water (moisture) that he longed for (i. e. causes the vaginal passage to become moist.)

587) How can a digger bring out water with his hand, skilled though it may be in digging, if he does not have a spade with him? (Hidden sense : How can a man bring about liquefaction in a woman, with his hand, howsoever clever in penetration of the vaginal passage with its fingers, if he is devoid of the male organ?)

588) The digger, who has effected contact 'with the water-bearing layer (stratum) in the ground], does not leave the well though filled with the (gushing) water (but wishes to dig it still further), the well in which numerous spurts of water are springing up in its interior, due to the merciless strokes of the spade. [Hidden sense: The paramour, who has secured the pleasure of intimate contact, does not withdraw his organ from the vaginal passage, though the latter is filled with the moisture (secretion) of the woman's liquefaction and his seminal discharge, the vaginal passage, which has copious spurts of moisture springing up in its interior, due to the merciless strokes of the male organ].

589) No wonder that the ground begins to ooze with water, because of the powerful pounding with the strokes of the spade. He is a real digger (stallion), at whose mere sight the mare begins to drip with moisture. [Hidden meaning: No wonder that a

woman begins to ooze (i. e. begins to water or becomes moist) (in her vaginal passage) because of powerful pounding with the strokes of the male organ. He is a real digger (assaulter) at whose mere sight, a woman begins to ooze.)

62. The Section on Kṛṣṇa

590) "Oh Rādhā, is it all right with you ?" "Oh Kāṁsa, are you happy ?" "Where is Kāṁsa ?" "Where is Rādhā (either)?" When the young damsel had said thus, Hari (Kṛṣṇa) smiled with embarrassment. Pay your homage to him !

591) Pay homage to him (i. e. to that Kṛṣṇa), in whose cow-stall (cow-station) the cowherdesses tormented by the fire of love (passion) and beseeching of Kṛṣṇa a neck-embrace openly, shower compliments on the demon Rīṣṭa (Ariṣṭa).

592) Victorious is Kṛṣṇa possessed of youthful age (and vigour); victorious too is Rādhā endowed with turbulent (intoxicated) youth. The Yamunā swells with her countless waves. Gone are those days—they will never return !

593) Though commanding the homage of all the three worlds, Hari (Kṛṣṇa) prostrates himself at the feet of a (mere humble, ordinary) cowherdess. It is (absolutely) true that those who are completely blinded by love do not perceive the faults (shortcomings) (in the objects of their love).

594) Kṛṣṇa is possessed of a dark complexion; the night is moonless; the Yamunā abounds in densely growing reeds (which intensify the natural dark colour of her waters). Oh dear girl, if you will become a bee then you will be able to find out Kṛṣṇa, by the pleasing fragrance of his lotus-like face.

595) Oh Kṛṣṇa, Viśākhā (a certain cowherdess of that name), does not discard even now (even this day) her old, worn-out bodice, which has grown in its importance (in her eyes) due to the mark left on it by the rubbing of your elbow, moist with the blood shed on the occasion of the slaughter of the demon Keśīn.

596) Rādhā, engrossed in (carried away by) the impetuosity of passion, embraced the white Kṛṣṇa, whose body had been whitened by the (bright) moon-light streaming from her cheeks and falling on (spreading over) him.

597) A certain fair-eyed (bright-eyed) cowherdess, while selling the white, delicious buttermilk in the heart of the city of Mathurā, said in a sweet, charming manner "black, black", "(Kṛṣṇa, Kṛṣṇa)"!

598) Oh Kṛṣṇa, Viśākhā (a certain cowherdess) (विशङ्खिणी) is certainly a very virulent female snake and nothing less than that, because even though you have always with you Garuda (son of Vinatā) (as your vehicle), she has caused you to reel and to be giddy.

599) Oh Keśava, you are really an old man (पुराणवृद्ध), also, the Primeval Being), as people are wont to call you, for you always go about with *viśākhā* (a stick or staff; also, Viśākhā—a certain cowherdess of that name), clinging to your hand.

600) "Oh Keśava, why are you emaciated? Oh fool, why did you not gather together corn (food-grains)?" (Also, by pun: Why did you not gather together blessed, beautiful women?) "How can there be mental satisfaction for one who feeds himself on harmful stuff (on something which is harmful like poison)? (Also, by pun: How can there be mental satisfaction for one who enjoys himself in the company of Viśākhikā?)

601) Oh Kṛṣṇa, let the gathering (सङ्घट्टनम्) disintegrate, let the collective dance (of the cowherds and cowherdesses) (रास) be broken up. But I shall not let go this hand of yours, which has been secured by me as a result of hundreds of conditional promises to various Gods. (So says a certain Gopī to Kṛṣṇa).

602) Oh fair one, Kṛṣṇa is a God, and stones are fashioned into images of Gods. Stones are never softened by tears. Why do you weep then? (that is how a certain Gopī is addressed by her friend).

603) Even though (installed) on the kingdom (throne) of Mathurā as its king, Hari (Kṛṣṇa) does not give up (dismiss from his mind) that (abiding) love for the cowherdesses. Good men do not give up (break off) affections (attachments) born and grown out of love.

604) What people say is truth and nothing but the truth : "Nanda Gopāla (i. e. the cowherd—chief Nanda) does not comprehend the truth". Oh Keśava, you are a cowherd (अलीर) feeding on the milk of the mother's breast—no doubt about it.

605) Do you recollect oh Kṛṣṇa, how, during the ablution sports in the river Kālindī (Yamunā), you (once) put on (by mistake) my *saree*? (You used to behave so casually and freely with cowherdesses like me). But now with your installation on the kingdom of Mathurā, it is doubtful if you can even call me by my name ! (Oh, what a change !)

63. The Section on Rudra (God Śiva)

606) Offer your salutation to Hara (God Śiva), who, when the mass of his matted hair was dishevelled (fallen from its place, thrown into disorder), being struck with the foot of Pārvatī enraged in the course of a love-quarrel, had his hands tremulously active in stopping the moon (the lunar crescent) from slipping down (tumbling down).

607) Victorious is the third eye of Rudra (Śiva), which, when his two eyes were closed by Pārvatī with her leaf-like tender hands, as he had, in amorous jocularly, removed her garment, was kissed by Pārvatī (and thus prevented from looking at her naked form) !

608) Offer your profuse (repeated) homage to that Hara (God Śiva), who at the time of performing his evening prayers was (now and then) looking with half-opened eyes (at Pārvatī) (i. e. stealing glances at her) and who thereby broke the seal of silence put on (her mouth) by the angry Pārvatī !

609) Offer your salutation to Hara (God Śiva), who, when Gaurī was frightened by the very loud laughter in which he indulged, and when her disc-like face was beaten back (i.e. sur-

passed) by the moon, joined his body with that of Gaurī in order to dissipate her anger.*

610) Salute that Hara (God Śiva), possessed of a charming face, the bee hovering over the beautiful lotus-pond in the form of Gaurī's face.*

64. The Section of Riddles

611) Lakṣmi, practising inverted coitus (on Viṣṇu) and overpowered by emotional excitement, on seeing Brahmadeva poised on the lotus growing out of Viṣṇu's navel, closes the right eye of Hari (Viṣṇu)—but say, why?

612) Oh my lord (dear), since you screen your face with your hand, since you are talking, looking (at me) with winkless eyes, since your face is suffused with a smile, and since your eyes (glances) are not restless (placid, steady), (therefore, says the commentator, you have a guilty conscience).

613) If that damsel was complimented by her (female) friends, saying, "your face is like the full moon", why does that lady with a charming face, wipe (rub) her cheek with her hand?

614) The young lady (married woman ३१) censures (curses) the husband because of the eyes (?), the best of Brahmins (the worthy Brahmin) because of her breasts and the elderly people because of her hips—we do not know for what reason.

615) If the husband said to her "I shall myself arrange (put) the *tilaka* mark on your fore-head"—well, why then did the lady, with a charming face, smile and stand with her face turned away? (Why did she turn away her face?)

616) "My dear consort, who requested (me) that the blow with the foot (i. e. the kick), which I was going to give on his heart (chest) due to anger, should be given on his head, is just what I suspected him to be (i. e. he is carrying another beloved enshrined in his heart)"—at this thought the proud lady began to weep with big tears.

---

* The sense is obscure.

617) On seeing the youth (sitting) in the midst of friends, why did the grown-up (adult) lady close the blooming lotus (full-blown lotus) and turn it into a bud with her hand?

618) The hunter, having killed a mighty elephant with one single arrow, washes the arrow (in water) and drinks the water (with which he washed it)—say, why does he do so?

619) The fawn-eyed lady possessed of fully developed breasts, does not, while sharing a common bed with her consort, embrace him, who had applied saffron-paste to his body—say, why?

620) Oh you who are bearing on your thighs the red marks (prints) of her lac-painted feet, you who are carrying portions of the collyrium (from her eyes) on your feet, and you who are carrying on your back a series of the prints of the *tilaka* mark on her fore-head—say, in what poses (or modes) did you have intercourse with her?

621) When the husband was about to go on a journey, on the eve of their first love-meeting (honey-moon), in the spring season, and when both of them were in the prime of their youthful age, she closely looked at (inspected) his head—can you say why?

622) If the brother-in-law said to a woman with a charming face "Take the sword in your hand and go to the king's palace (as a proxy to represent my brother and to report on duty in his place), why does she smile and cast a glance at her bed?

623) If the mother-in-law said to her daughter-in-law possessed of a charming face, "Dear girl, put up a lamp in the chamber of your dear consort", why does she smile and look (in a puzzled manner) at her heart?

624) When her friends said to her "Your husband is like an empty temple" (i. e. like a temple devoid of the idol or image of the deity, that is, devoid of the male organ), the lady with a charming face feels more elated (proud) than ever (about her good luck)—say, why?

65. The Section on the Hare

625) Dear girl, your consort, wandering about in the openings of the city-streets, will not be able to get away (escape) from the hands of beautiful women, like a handsome (lovely) (and simple-minded, unsuspecting) hare that has (by chance) entered an army-camp.

626) Very great mental agony is caused even by an offence (wrong), though tiny like the husk of a sesamum grain (i. e. even by a trivial offence). Oh you lucky one (you who are wooed by ladies), the poor hare is killed even if its skin is slightly bruised.

627) Here is the rain-bow, here the thunder of clouds and here the shrieks of the pea-cocks. How is it that the traveller, like a good-looking (simple-minded) hare, does not notice this in the rainy season?

628) Whatever the desire of the one who is dear to the mind (heart), we ask about it in our mind. Oh hare, you are swift. How else could you live?

629) You are mentioning with your mouth your accursed (intended) departure (from here), whether in a light vein or seriously (I do not know). But, oh lucky one (or dear one), the poor hare is killed even if its skin is slightly bruised.

66. The Section on the Vernal Season

630) Mounted on the horse in the form of the forest, accompanied by the sounds of musical instruments in the form of the humming of swarms of bees and cheered (greeted) with pleasant shouts of victory by cuckoos, his majesty the Vernal Season has come along.

631) Let the spray of the mango-blossom alone, though of a dull, dusky colour, bear the name "blossom spray" (i. e. the mango-blossom-spray alone deserves to be called by the name *mañjarī*—blossom-spray). Because that alone makes the swarms of bees averse to all other flowers (and draws them irresistibly towards itself).

632) The mango tree rises up into prominence (with its sprouts and blossoms), the *Kunda* blooms, the *Asoka* expands. The lotus (too), delighted by the end (termination) of the cold season, has opened up all at once.

633) The swarm of bees delighted by the honey in the fully expanded lotuses, which are like spacious apartments, is producing a humming sound, looking as if it were a girdle made of dark-coloured precious stones (like emeralds or sapphires) worn by the Goddess presiding over the spring season.

634) The fire of passion is kindled in the hearts of people by the lines of bees delighted by the fragrance (of flowers), as if by moist (wet).....*

635) The parrot holding the mango-blossom (in its beak), moves about as if he were a doorkeeper (herald) (proclaiming) "Oh winter-king, get away (retreat), the earth has been conquered by the Vernal Season."

636) What does the mango-tree do very quickly, producing copious sound with the swarms of bees? The Goddess of the spring season is as it were apprehensive of the destruction of the travellers.

637) My son (my dear boy), people are afraid of (looking at) the yellowish red *Palāśa* flowers, resting (growing) on the branches and flourishing in the spring season, just as they would be afraid of demons (पल्लव) residing in Larikā, preying on fat, entrails and flesh (of their victims) (वरुणमासमि हृदयसुराय = वरा-आन्त्र-मासे रुधिरप्रसाराय) and drinking the blood of their victims (आवीयलोहियाणे = आपोबलोहितान्).

638) Even separation, alone and by itself, terrible and extremely difficult to bear, kills women left behind by husbands (going out on journeys); much more so then, if the month of Phālguna abounding in bees (गृहे लक्ष्मिनेषुख) and accompanied (followed) by the month of Caitra (समाध्व = सञ्चर) also comes along. [Hidden meaning: Even Bhīma, alone and by himself, without a chariot (किह = विरय kills mighty elephants (गजगति) in the battle); much more so then, if Phālguna (Arjuna), armed with arrows

* The sense of दिसमणिमंजरी is obscure.

(गृहनिक्षिप्तम्) and accompanied by Mādhava (Kṛṣṇa) (मधव) comes along].

639) As the mango tree (मङ्गार) will go on growing in the court-yard (of my house), there will be great service rendered by it (मङ्गार = मन्त्र = आभार = उपकार). (That was my idea or intention in planting the mango tree in the court-yard). But the spring season having arrived, the mango-tree is doing me great harm by drying up my fat, entrails and flesh.

640)*

641) "Do not be enamoured of the *Sobhāñjanaka* (tree or flower), which is productive of well-being (सुभञ्जनम् = सुभजनक) as soon as it is seen. You will be broken"—thus was the daring lady ridiculed by all the people.

67. The Section on the Summer Season

642) The sun is glowing furiously (burning, scorching) because of its northward journey (अक्षर = अक्षर = उत्तरायण) [or because of the summer season (अक्षर = अक्षर = ग्रीष्म)] and the dust scorches, being warmed up (heated) by both the sun and the summer.

643) Oh you, whose husband has gone away on a journey (leaving you all alone at home), take cheer. What you are seeing before you are the peaks of the Vindhya mountain, darkened by the black colour due to the forest fires (raging on them during summer), and not the (dark) new clouds of the rainy season.

644) The wild fire having completely burnt down the forest along with the wild animals and having then mounted a dried-up (withered) tree, scans (the whole of) the forest, as if to find out what still remains to be burnt down.

645) In the case of all trees, the branches grow out (emerge) from their roots (or from their main trunks). But blessed are those trees, which, by means of their branches, form their roots (or trunks) (i. e. whose branches, by sending down aerial roots give rise to new roots (or trunks).

* The sense of the gāthā is obscure.

63. The Section on the Rainy Season

646) The advance (progress) of the summer has been halted; the clouds commanding the respect (of all) are rumbling (thundering); the peacocks too have proclaimed "May his majesty the Rainy Season be victorious for long (or for ever)."

647) The cloud having harsh (sharp), tawny eyes, having a dark body and having the tremulous lightning for its tongue, appeared to the wife of the traveller (gone away on a journey), as if it were a meteor-goblin whose eyes are harsh (sharp) and tawny, whose body is dark in colour and whose tongue is unsteady like a lightning flash.

648) The clouds are thundering, the paths are broken (i. e. their surface has become uneven or rough with ridges and trenches due to the pouring rains), the rivers are (in spate and) spreading far and wide, and yet, oh you of virtuous (righteous, straight-forward, upright) nature, you are looking forward to (waiting for) the return of your dear consort !

649) On seeing the wives of travellers, wrapt in thoughts about their consorts (or wasting, languishing away because of their absent consorts), the clouds begin to shed tears (of sympathy), under the guise of the discharge of streams of water (from them).

650) The peacock raising its neck aloft in the rainy season loudly said as it were : "Who, who are those that have gone abroad on journeys, leaving their wives (to pine for them) at home ?"

651) The female cuckoo chirps : "Oh traveller, go quickly, go quickly back to your house, before your wife breathes her last (so long as your wife does not breathe her last), under (or due to) the loud thunder of dark (water-laden) clouds".

652) The clouds whose advance in the sky is not noticed (because they move slowly), which are terrible (awe-inspiring) (to lovers in separation) with the water stored in them, which are hanging down low on the earth, and which are difficult to cross (i.e. to live through or to endure) look frightful like snakes, in whose

case movement with feet is unknown (as they have no feet and so creep or crawl on their bellies), who are dangerous because of their venom, who are in contact with the surface of the earth (i. e. move in contact with the earth or crawl on the earth) and who are dangerous to cross.

69. The Section on the Autumn

653) The mud dries up, the streams of water do not flow, the peacocks do not dance and the rivers become emaciated, when his majesty the Rainy Season disappears (withdraws or retreats) from the scene.

654) Behold this line of (green) parrots (with red bills) emerging from the hollow of the tree. It looks as if the tree suffering from fever in the autumn is vomiting bile accompanied by blood.

70. The Section on the Winter

655) In the winter, it cannot be known what is dear (or welcome) or repugnant to the people. The fire, like the company of good (righteous) people evermore delights (people).

71. The Section on the Cold Season

656) Let the days in the cold season be burnt (i. e. cursed). People experience what is dear (or welcome) and what is not dear (i. e. what is repugnant).

(657)*

658) The cock (as it were) proclaims to (warns) thieves, gallants, farmers and travellers (respectively, as follows:) "Do you run away, enjoy yourselves, till your fields and traverse your paths (leading homeward); (for) the night is getting smaller and smaller (drawing to its close.)"

---

* The sense of the Gāthā is obscure.

72 The Section on Old Age

659) Prosperity (wealth, riches), beauty and cleverness (culture) prevail (are effective) in this world, only so long as grayness of hair, so hateful to young women, does not arise.

660) Not when people turn their glances (towards a person's gray hair), not (even) when they talk (slanderingly) (about a person's gray hair) (does an old man feel so sorry), as when the (despising) glances of young women fall (or descend) on his head.

661) They sported (played) to their heart's content in the midst of the village, white (gray) with dust. The days of childhood were made (by them) to be like the days of old age.

662) (An old man), his body bent in the middle and trembling, apprehensive (nervous), walking slowly and cautiously, placing his feet squarely on the way and ashamed of his gray hair, does not consider (care for) what was given by him in the past.

663)*

664) "Give up attachment to objects of sense (objects of sensual enjoyment); avoid sinful (unrighteous) deeds; give access in your mind to virtue"—thus does the grayness of hair standing (appearing) in the vicinity of the ears advise (man, on the eve of old age).

665) Life is transitory like a drop of water; youthfulness arises in a person along with old age; days are not similar to days (i. e. all days are not equally and uniformly happy). Why do (then) people act in a cruel manner?

666) The (maximum) length of human life is a hundred years. Half of that is taken up by nights, and one half of the remaining half is taken up (carried away) by old age and childhood (each.)

667) Who is always blessed with happiness in this world? Whose riches and whose loves are steady (stable, unchanging, lasting)? Who, to be sure, is not attacked by grayness of hair? Say, who is not foiled (balked) by fate?

* The sense of the Gāthā is obscure.

73. The Section on Women

668) People know the behaviour of the planets (in the sky); they know the behaviour of the Gods; they know the movements of the stars; they know the behaviour of things mobile and immobile (i. e. living and not living); they know the behaviour of all—but they do not know the behaviour of women !

669) Full of wiles and treacheries, woman fascinates (ravishes) the heart (of man) by her deceptive appearance. Even today (to this day), many have not been able to probe the real nature of women.

670) The track of fishes can be discovered (located or comprehended) in water and that of birds in the sky. But only one thing cannot be discovered (comprehended), namely, the inscrutable heart of a woman.

74. The Section on Deeds done in previous life

671) In this very world we find (come across) both heaven and hell: where is the necessity of (leaving this world and going to) the other world ? We find heaven in the case of those who roll in wealth and hell in the case of those who are stricken with poverty.

672) Even one's own children (sons and daughters) are separated (or are lost); even relations become estranged; even accumulated wealth is frittered away. But there is only one thing that is not wasted (or lost), namely, the (good or bad) deeds done by a person in a previous life.

673) Fate (Destiny) does not take away that which has been done nor does it destroy (undo) what has been done (already). Fate which is extremely clever does not allow even a grain (of corn) to grow.

674) Whatever has been ordained (written down) by Destiny, that alone falls to the lot of every person. Knowing this, wise people do not become nervous (do not lose heart) even under calamity.

VL...,24

675) One's own deeds (performed in a previous life) take (drag) a person forcibly, as if catching hold of his neck, to where he obtains happiness or where he meets his death or falls in bondage.

676) It is the consequence (fruition) of one's own good or bad deeds done previously, that manifests itself (everywhere); why yield to fear or anxiety or to excessive sorrow (distress) ?

677) Who is able to give anything or to take away anything? Oh son (oh my dear boy), whatever result (consequence) has been ordained (by fate) (in the case of a person), that alone falls to his lot, according to the deeds done by him in a previous life.

75. The Section on the Proper Place

678) An elephant, wandering on the peak of the Vindhya mountain, does not attain to that greatness (dignity, prestige and importance), which he enjoys when standing in the court-yard of of a king's palace. Virtues spread out and make themselves felt only when they are in the proper surroundings.

679) That importance to which sandal-paste attains (or which it comes to possess), when appearing on the cheeks of a grown-up (adult) lady, it does not possess that importance while it is on the peaks of the Malaya mountain. Virtues spread out and make themselves felt only when they are in the proper surroundings.

680) Collyrium, even when appearing on the top of a lamp, does not possess that importance which it gets when put in the eyes of a lovely young woman. Virtues spread out and make themselves felt only when they are in the proper place (setting).

681) Oh dear friend, whoever feels (shows) any respect (or regard) for hair, teeth, nails, the head-man of a village, young married women, and amongst young married women for the breasts when they have fallen down from their proper place ?

682) A wise man does not forsake his post (of duty) (or position) even when confronted by (or, does not yield his place

even to) a host of village-headmen or a throng of wicked people. He gives battle even while standing firm in his position, and acquires fame in every place.

683) People from the kingdom, first captured and then released, contribute to the glory and greatness (prestige) of kings. The arrow remains where it is. But the mere twang of the bow-string is able to kill, down to the root (i.e. completely.)

684) Virtuous, in this world of mortals, is the combination of the ocean and the submarine fire, who are intent upon extinguishing and drying up each other and in whose case the burning of the fire in the heart of the ocean is unknown to either.

76. The Section on Virtues

685) If a man has no virtues (good, amiable, noble qualities), what avails his noble (exalted) family? For a virtuous man, noble family has no use (or advantage). In the case of persons devoid of good qualities, even a spotless family constitutes a great stigma (disgrace).

686) Foolish are those people, who, devoid of good (amiable) qualities, pride themselves on their noble (exalted) family. Even though a bow may be made out of *bamboo*, if it is devoid of the string there is no twang produced by it.

687) Birth (in exalted family) does not lead to greatness; but cultivation of numerous virtues by a man leads him to greatness. It is a pearl that possesses real greatness and not the pair of shells in which it is produced.

688) The mother-of-pearl is extremely rough, but in it is born a gem (pearl) which is priceless. What avails birth in noble family? Faults (draw-backs, short-comings) are wiped out by virtues.

689) People say what they know (to be true), namely that there is a very great contrast (disparity) between riches and virtues. Riches are obtained by means of virtues, but virtues are not obtained by means of riches.

690) High position is obtained by dint of virtues; hence virtues must necessarily be obtained (cultivated) (by a person). For even a necklace, if it is devoid of *guṇa* (i) virtue (ii) string], does not at all attain to the high status of dangling and rolling on a young lady's bosom.

691) What can a virtuous man do in the case of one who is devoid of virtues, even though the virtuous man may be standing by his side? Even though a lamp may be held in his hand by a person blind from birth (i.e. by an absolutely blind person), it serves no purpose at all (it is useless for him).

692) Those men have no reason to feel sorry even when they leave this world and go to the other world, in whose case their descendants live by the enthusiasm created in them (or by the inspiration given to them) by (the memory of) their virtues.

77. The Section on Censure (condemnation) of Virtues

693) What can be done in the case of a master, as in the case of a pearl, though possessed of many (other) good qualities, if the master is impervious to the appeal of virtues (in his servants) and the pearl is devoid of perforation (वेधरहित)? Where the needle does not enter, there virtues (strings or threads—तृण) remain outside.

694) The pearl-necklace, cast away (by the lady) at the time of amorous dalliance with the dear consort, thought to itself thus: "Even those possessed of virtues (woven on strings or threads) are kept outside when it is not the proper time for them".

695) Far better it is to be devoid of virtues in the case of those, who have the pleasure of having secured a new master. (For) people possessed of virtues, if they do not get a reward commensurate with their virtues (sterling worth), are distressed (disappointed).

696) Oh you, who are devoid of virtues, give us your lack of virtues in exchange for our virtues. What is to be done? (How can that be helped?). In this present *kali* age, masters are not won over by virtues.

(697) The earth is present everywhere (i. e. it is wide and extensive), and virtues too are (in themselves intrinsically) estimable (valuable). Why is it then that those endowed with virtues suffer disregard (disrespect) at the hands of the rich ?

78. The Section on the Praise of Virtues

698) What is the good of the birth of that person, a destroyer of the youthful charm of his mother, whose virtues are not mentioned (with approval) by the good in the assemblies and by heroes in the battle ?

699) What is the use of the birth of that person, incapable of even filling a lofty place (with) distinction, by whom with his reputation, as by a river (with its flood of water), the entire space of the world is not filled up (or pervaded) ?

700) Fie upon him ! What is the good of his being born (in this world), whose fame does not spread out in the country, in the village, in the city, in the royal path (highway or thoroughfare) and in the triangular and quadrangular junctions of streets (i. e. in public squares) ?

701) Oh large-eyed one, what is the good of his being born or what is the loss resulting from his passing away, for whose sake (on whose account) there does not arise sorrow (uneasiness) in each and every house ?

79. The Section on the Censure of Men

702) In the world people go up and down like the sprouts and the roots of trees (respectively)*.

703) People get a low or high position by their own actions. The builders of temples and the makers (diggers) of wells go about their job with their faces turned up and down (respectively).

704) Though two persons may have been born in one and the same family, in one and the same house and from one and the same maternal womb, still one of them becomes the master of a hundred men (or of hundreds of men), while the other is not able to exert his influence even on one man.

---

* The sense of the second half of the Gāthā is obscure,

705) Those men are useless (are no good), who do not keep- (put) themselves on the path praised by the good. Similarly, of no use are they, who, though in a position to do good to others, do not oblige (help) others.

80. The Section on the Day-blooming Lotuses

706) The day-lotuses put down the thorns (abounding in the lotus-ponds). They show prominently their seed-cups. They always face the sun and are possessed of filaments. [Hidden sense : they (the good) suppress or put down the wicked. They display (and do not hide) their treasures. They always gladly face their friends and are possessed of amiable, good qualities]. My friend, say, how can the Goddess of wealth refuse to reside among such lotuses (and to favour such persons) ?

707) The day-lotuses have mutually overlapping (touching) leaves surrounding them. They put down the big mass (complex) of their roots. They are delighted at the sight of the sun. [They (i. e. the good) have worthy servants attached to one another. They put down the big crowd of dull people. They are delighted at the sight of their friends]. How can the Goddess of wealth refuse to reside among such lotuses (and to favour such persons) ?

708) Oh Goddess of wealth, thrice blessed are you, who reside in the lotuses, which prominently display the seed-cups and are rich in filaments, which lie on the earth and which have excellent leaves surrounding them. [Hidden sense : Oh Goddess of wealth, thrice blessed are you, who favour people that display their treasures (and do not hide them), who are possessed of amiable, good qualities, who are born in noble families, and have worthy persons surrounding them.]

709) Oh day-blooming lotus, although you have transferred your harshness (i. e. thorns) to the water (or to the roots), and although you conceal (inside your stalk) the filaments (also, good amiable qualities), still the Goddess of wealth resides in you because of the rosy petals.

710) Oh lotus, if your filaments (also virtues) were to be useful in covering up the holes (also, defects or drawbacks) of

others, like the filaments of cotton, then in this entire world, what comparisons could be made in your case? (i. e. you would be incomparable or matchless).

81. The Section on the Censure of Lotuses

711) Oh lotus, since you, blooming at the humming of the bees, have been seized by the royal flamingos, therefore, in the fullness of time, no good fruit will be yours (no happiness will come to you). [Hidden sense : Since you, blooming at the falsehoods uttered by others, have been patronized by swan-like (pleasure-seeking) kings, therefore in the fullness of time, no good fruit will be yours (no happiness will come to you)].

712) You do not know yourself, nor others. Surely you are possessed of filaments (fibres) (also virtues) and are attended (occupied) by the Goddess of wealth.*

713) If (you say that) those who are favoured by wealth (fortune), do not become supercilious (stiff and arrogant), then see how these lotuses do not deign to look at the stalks, by which they were supported and raised aloft.

714) Oh you lotus, if you whose face is turned upwards by reason of your being the abode of Lakṣmī (Goddess of wealth), are averse even to the stalk which is possessed of fibres (also good qualities) and which is always attached (to you), then (tell us) to whom are you amicably inclined (disposed)?

715) Oh lotus, your seed-cup has been nourished at the cost of dried up leaves. Let alone the state of being the abode of Lakṣmī, you will even lose your name as a lotus.

716) The sun is the friend of the (day-) lotus; it is encircled on all sides by leaves and it is the abode of Lakṣmī. But if it is devoid of water, no body can support it even for a moment [Hidden sense : A man may have a brave (valiant) friend, he may be surrounded on all sides by worthy persons as his retinue, and he may be the abode of wealth. But if he is devoid of status (i. e. if he falls down from his lofty position), no body can support him].

---

* The sense of the second half of the Gāthā is obscure.

717)

82. The Section on the Swan and the Mānasa Lake

718) Oh swan, let the (Mānasa) lake be deserted by you. When fate is adverse, how can you have an abode (in the Mānasa lake) ? (Leave the lake) before the rascal crane now plants his feet on your head (literally : So long as the rascal crane does not plant his feet on your head).

719) Those swans are indeed lucky (happy), who went away (from the Mānasa lake), the very first at the advent of the clouds (i. e. of the rainy season), for they were spared the sight of the flock of wicked cranes, seated on a lofty (elevated) seat.

720) It is indeed not proper for the royal swans to dwell in a lake, where the surrounding regions of the sandy beach are marked with the lines of the foot-prints of other (lesser, inferior) birds.

721) After having seen the lotus-grove (lotus-bed) adorned with flocks of various birds, the royal swans, full of self-respect, deserted the Mānasa lake.

83. The Section on the Cakravāka Bird

722) That sorrow, (affliction), which overtakes the Cakravāka bird when the sun is half-set, may that sorrow befall your enemies; or rather, may it not befall even your enemies.

723) The Cakravāka bird on seeing the sun touching the ground (or horizon) (at the time of setting), did not cast aside the lotus-stalk (which it was eating), (but retained or held) it in the mouth, as if it were a barrier (for preventing life from leaving the body), placed (in the mouth) through fear (that life may otherwise escape from the body), by the Cakravāka bird afraid of its (impending) separation (from its female consort).

724) The bed of red lotuses appeared to the Cakravāka bird in its separation from its beloved consort, as if it were a mass of glowing embers (fire). The lotus-plant appeared as if it were a funeral pyre. Its own self appeared as if it were a corpse; and the lotus-pond (lake) appeared as if it were a cremation-ground.

---

* The sense of the Gāthā is obscure.

725) (In its separation from its consort) the Cakravāka bird was comforted by the prospect of being able to look at its own image reflected in the water of the lotus-pond (and thinking it to be its own consort). But even that image was robbed (destroyed) by the ripples of water. Mark the (wicked) cleverness of Providence (Destiny).

726) The Cakravāka birds live in the hope of eventually meeting each other (at the end of the night) and pass the night easily (सुखेन). But the days are not apprehensive of separation. How then are they able to pass them ?

727) It is a lie uttered by people when they say that love is prompted by the desire for wealth (riches). How can there be any greed for riches in the case of Cakravāka birds, who subsist on mere moss (and nothing else) ?

84. The Section on the Sandal Tree

728) Though the sandal-wood is dried up and though it is rubbed (on a stone), still it spreads out such a fragrance, that even the lush (juicy) wreath of flowers (wreath of fresh flowers) is put to shame in respect of fragrance (i. e. because of its inferior fragrance).

729) You did not give up your original nature, even though the axe was borne down on you for hacking and even when you were rubbed (subjected to rubbing or friction) (on a stone). Therefore, oh sandal tree, the world bows down to you with humbled head.

730) Amongst all the best of trees, you have had your birth in a noble family; hence it is that you are always attached to (fond of) the double-tongued (split-tongued) (serpents) and to wicked people (who too are double-tongued i. e. speak in two divergent ways).

731) There is only one draw-back (defect) created by fate in the case of the sandal tree, which is otherwise excellent (शरिरं = शरीर), namely, that the wicked (venomous) snakes do not leave its side (vicinity) even for a moment.

732) Amongst all great trees, the sandal-tree, though innocent, is cut down, because it is viciated by the presence of snakes, just as a good person comes into trouble because of his association with a bad (wicked) person.

85. The Section on the Vāja (Banian) Tree

733) Oh noble (great) tree, why were you born on a high way? Or, if you were born (on a high way), why did you bear fruit? Now, if you have put forth fruit, then you must endure mockery (ill treatment) by the birds (feasting on your fruit).

734) Oh Vāja tree, if you had not been there (i. e. but for you), what would be the miserable condition of travellers (way-farers), in the desert (arid) region, abounding in rough *Samī* trees and crowded with dry *Karīra* and sharp *Khadira* trees?

735) Even if the height of the Vāja trees may be the result (consequence) of the peculiar quality of the soil, still the abundance of fruit would be determined by the (quality of the) seed.

86. The Section on the Tāla (Palm) Tree

736) Oh palm tree, what avails your tallness (loftiness) which half (i. e. almost) blocks the expanse of the sky, since you are not resorted to by way-farers scorched (i. e. tormented) by hunger and the fierce heat (of the sun)?

737) Oh palm tree, you are devoid of shade, you do not afford shelter to anybody, you put forth your fruit far beyond the reach of men: your faults are immense and so is your height!

738) If the palm-tree does not yield fruit even to those by whom it was reared with watering-service a hundred times (i. e. countless times), how can it then yield fruit to others (who have not watered it)?

87. The Section on the Palāśa Tree

739) Oh Palāśa tree, your leaves were abandoned by birds even as you were putting forth your buds, for you at once darkened your face in the spring season. [Hidden sense : a person, growing day by day in his prosperity, is abandoned by supplicants, if they find that his face becomes gloomy (darkened) with anger, on his being entreated for charity or alms].

740) "Let alone the emergence of fruits; even on the day that it blossomed, it put on a darkened face"—thinking thus, the Palāśa tree was at once forsaken by its leaves.

741) Oh Kirmśuka (Palāśa) tree, why was it that you were grinned at by the young maiden, on seeing your branches? Or rather, it is not your fault; who forsooth, is not deceived by the Palāśas (demons)?

742) Although a miser may be raised to a lofty position because of his excessive wealth, the supplicants remain (as) destitute (as before). Say, even though the Palāśa tree puts forth fruit, whose desires are fulfilled thereby (or who ever feels any desire for them)?

743) Oh Palāśa tree, it is true that you have blossomed and borne fruits in solitary (unfrequented) regions; but if your fruits were pleasant to eat, even in a slight measure, who could adjudge (assess) your real worth?

88. The Section on the Submarine Fire (Vaḍavānala)

744) Oh submarine fire, you should reside (in the heart of the ocean), intent on drying up its moisture, so long as the ocean is not aware of it. But when the ocean clearly comes to know about it, then neither you, nor the surface of the world will fare well.

745) What emulation can (even) the best of Gods have with the submarine fire (literally : with one like the submarine fire)? For the submarine fire feeds on the ocean (i.e. consumes the water of the ocean as its fuel)—the ocean which checks (tames) the advance of fire (and extinguishes it).

89. The Section on the Ocean

746) Even though the gem might have been thrown out by the ocean, who has no appreciation of its virtues (or worth), still the emerald-piece is esteemed highly wherever it goes.

747) The Kaustubha gem, though thrown out by the ocean, reached (attained to) the broad (expansive) chest of Murāri (i.e. rose to the exalted position of being used as an ornament on the chest of Viṣṇu). We, however, wonder who was put by the ocean in its place (i.e. how the void, created by the loss of the Kaustubha gem, was filled up by the ocean).

748) Do not look only at the faults of a person, but praise even the rare virtues that he possesses. The ocean, though abounding in worthless cowries (shells), is still called "the repository of gems" in this world !

749) A gem, though it may be forced (driven) into a mountain-stream, being pushed by the (ocean's) mighty waves advancing on the shore, still it once again gravitates into its (natural) course and returns into the ocean.

750) Even in the absence of Lakṣmī (the Goddess of wealth), the serenity of the ocean remains as it was before. But tell me, to whose abode has that Lakṣmī not wandered, in the absence of the ocean (i.e. when separated from the ocean or set free from the ocean) ?

751) The ocean has been seized by the submarine fire, it was churned (agitated) by all the Gods and the demons, and it was even deserted by Lakṣmī. But behold its serenity (gravity) !

752) Oh milk-ocean, you always bear fire and water, nectar and poison, Viṣṇu (Kṛṣṇa) and the demons (who are his enemies) together. Your surpassing greatness is always on the increase.

753) The ocean, though thickly packed with gems, is never elated with pride. But the glance (eye) of the elephant is delirious with arrogance, although it is doubtful if its head possesses any pearl at all.

754) Though the ocean dispenses its gems incessantly, its stock of gems does never run out. Wealth disappears because of the exhaustion of one's religious merit and never because of gifts and enjoyment.

755) The ocean does not lose its greatness (or, does not become depleted), even though gems are extracted from it (by people). And yet it must be admitted that very rare in the ocean are the gems which are comparable to the moon !

756) The moon, though cast off by the ocean, rose to the status of being an ornament on the head of God Śiva. But we wonder who was put in its place by the ocean (i.e. how the ocean could fill the void created by the loss of the moon).

757) Although the moon has been separated (torn away) from the ocean, some-how or other, because of fate, still its light causes great joy (to the ocean) even from a distance.

758) Having given your gems to the Gods, oh ocean, you surrendered yourself to the hungry submarine fire (to satisfy its hunger), and thereby you have left your mark (of greatness and magnanimity) permanently in this world.

759) Countless are the conches (shells), spotless white, born of the ocean. But none of them has attained to that celebrity (eminence, renown), which the Pāñcājanya conch (belonging to Viṣṇu) possesses.

760) Oh ocean, you have been really whitened (glorified or raised to distinction) by that conch born of you—that conch for which even Kṛṣṇa (Viṣṇu) stretched out his hand, putting himself into the position of a supplicant.

90. The Section on the Censure of the Ocean

761) Oh you lord of the rivers, you have nectar and gems at your complete disposal and yet you do not make the world immune from death and poverty. Are you not ashamed of your turbulent (restless, flashing) waves ?

762) Oh ocean, bearing as you do the name of Ratnākara (repository of gems), why were you not dried up long ago, since the sailors sailing on your bosom and desirous of earning wealth, did not reach the other shore* ?

763) Oh ocean, proud of your waves and roaring aloud, why were you not dried up long ago (or completely), since travellers, oppressed with thirst because of the heat of the summer, retreat (recede) from you with their faces turned away ?

764) Oh ocean, how is it that you did not die for shame and did not become dejected (distressed) (विस्मय = विवर्ण) [or unconscious (विरत) with anxiety ? For though you are there, the sea-faring people have to make (provide for) a special store of (drinkable) water.

765) Oh ocean, you were formerly fastened (by Rāma, with the *setu*), you were formerly drunk (quaffed off) (by Agastya) and you were also crossed (by the monkeys—followers of Rāma). Why are you then roaring aloud at a false (non-existent) achievement (i.e. why are you roaring aloud in the absence of any positive achievement and in spite of these indignities)? Are you not ashamed ? What shall we say ?

766) Oh traveller, if you are eager for clear (pure, drinkable) water, do not go ahead, for this is an ocean. Very different are those regions of lakes, wherein the thirst for water disappears, being completely satisfied.

91. The Section on Gold

767) Oh my friend, how is it not proper to put (or throw) gold into fire, when—fie upon it—it is only stones (touch-stones) that assess the qualities (virtues) possessed by it ?

768) Not even by being burnt in fire, nor by being rubbed on a stone (touchstone), nor even by being cut into pieces, does gold suffer so much distress (pain), as when it is balanced against the Guñjā berries.

* The sense of the second half of the Gāthā is obscure. Only a conjectural rendering has been attempted above.

769) How can one not feel sorry (deeply distressed) in this world, how will not old age (and a sense of frustration) come upon a person prematurely, when he sees that the lettered (also literate) weighing balance measures out sugar, while the unlettered (also, illiterate) (small) balance measures out gold ?

770) Oh balance, unlettered (also, illiterate), made of steel (also, greedy), having two ends or extremities (also, double-faced, hypocritical), what shall we say to you ? Are you not abashed when weighing gold against a Guñjā berry ?

771) Behold, the balance weighs gold and also the counter-piece (counter-weight) of stone. Or rather, how can there be any discrimination between good qualities and bad qualities, on the part of those who are unlettered (also, illiterate) ?

92. The Section on the Sun

..2) You have wandered, you are wandering and you will wander every day in the vicinity of the summit of Mount Meru, oh sun. But if you obtain even a grain of gold, then, oh sun, you would really be (regarded as) valiant.

773) Oh sun, if you could show yourself at night, as does the moon, though devoid of lustre show himself by day, then you would really be (regarded as) valiant.

774) Rising (rising to eminence), traversing (pervading) (conquering) the entire world and setting (downfall)—even the sun passes through these three states in the course of a single day. What then shall we say about other ordinary people ?

93. The Section on the Lamp

775) Possessed of *guṇa* (virtue; also, wick), full of *sneha* (affection; also, oil), endowed with *āloka* (discernment; also, light), giving delight to the eyes of people and dissipating the advance (prevalence) of enmassed *tama* (ignorance; also, darkness)—is it a good (righteous) man that you are describing ? No, it is a lamp.

776) The lamp (at night) swallows darkness and then gives out that very darkness under the guise of lamp-black (soot). Or rather, those possessed of a pure nature (noble-minded persons) do not harbour malice (or anger) in their hearts.

777) Wicked people wilfully create dirt and uncleanness in their own abodes. (This is well-known). But, oh lamp, it is not proper for you, who are possessed of *guṇa* (virtue; also, cotton-wick), *sneha* (affection; also, oil) and *kānti* (beautiful complexion; also, light or lustre), to do so (i.e. to create dirt or uncleanness in your own abode).

778) Oh lamp, you destroy your *guṇa* (virtue; also, wick), and *sneha* (affection; also, oil) and make your own abode dirty (or unclean); therefore your shadow is shunned by good people.

779) Oh lamp, what avails your lustre (brightness) (also, complexion), your wick (also, virtue) and your oil (also, affection), you whose shadow is shunned by the good from a distance ?

94. The Section on the Utterances (wailings) of Women (in separation)

780) Many are the torments (sufferings), which arise (or result) in the absence of the one dear consort, namely, languor, restlessness, loss of sleep, horripilation and nervousness.

781) In the absence of the one beloved consort, full of genuine love and tender affection, the earth, though crowded (teeming) with people, appears, alas, desolate (dreary) like a forest.

782) Where has he gone—he, highly esteemed (loved) by the good (or, he, the good-natured darling); he, the mine (fountain-head) of hundreds of pleasures (joys); he, the extinguisher of the fire of love; he, who is drying up my heart ?

783) (Sooner or later) there will dawn that wonderful day, when my dear consort, fatigued with the exhaustion of amorous dalliance and completely hidden (enclosed) in the cage of my encircling arms, will sweat away all the pangs of separation.

784) My dear consort will come, will kiss me and having kissed me in a merciless manner, will ask me : " My sweetheart, is it all well with you ? " My salutations again and again to that day (or those days)!

785) Blessed would be that day, endowed with all auspicious characteristics would be that night and nectar itself would be that moment, when my dear consort will suddenly be seen by me !

786) It is only the bond of hope that sustains (or supports) the life of a person staying in a far-off place, away from her dear consort and constantly longing for union with him.

787) My beloved consort, though residing in my heart, is impossible for my eyes to see. Behold, Providence (God) has not created in (the walls of) my heart (any) windows (or openings) (through which I might peep in and have a glimpse of him)!

95. The Section on the Garment-vendor (Draper)

788) Oh garment-vendor, long, soft (fine), of thick texture and wide, comfortable to the region of the waist and costly—such a cloth (garment) for the lower part of the body is liked by us (or appeals to us).

789) That garment which is deficient in its length, which is devoid of (the proper or optimum) width, which loses its colour when washed on a rock and which (consequently) does not give joy (pleasure) (when worn on the body)—throw such a garment on the bank of the Narmadā.

790) Oh garment-vendor, even though a garment which is made from excellent (पगुह = पगुल) threads, which is comfortable to the bones, which creates attachment (for it) (in the mind of the wearer) and thrills the wearer's body with joy, is offered to us, it would not appeal to us, if it is colourless.

791) Oh garment-vendor, that which is excellent on being washed, that which is weighty and durable (खम = क्षम, that which stands rough wear and tear and washing) and is costly—show such a garment to us—why are you hesitating ?

792) Oh draper, show to us a garment which has a thick texture and which is excellent, which is excellently woven (सुविणोय = सुवस्त्रम्) and which considerably adds to the beauty (smartness) of the wearer—be of good cheer (and show such a garment to us). Such a garment delights us.

793) Oh draper, that garment (*saree*) which appears the same on the first day and the last day (i.e. which maintains itself in the same condition as regards colour, texture etc. from the day on which it is purchased upto the last day of its wear)—such a garment (*saree*) surely appears beautiful (smart) on our hips, even though it may have been worn out (and torn) (here and there) in the meanwhile.

Epilogue

794) From this thesaurus of verses (वक्त्रालय = पद्यालयो), composed by several poets and liked (or welcomed) by all people (or the whole world), the desired stanzas are recited, whenever there is an occasion for their recitation, in an assembly of learned people.

795) That person who recites this Vajjālagga in the proper place (निपटाने = निजस्थाने), having regard for the (appropriate) occasion (ठाने गच्छिष्य = स्थाने गच्छेत्वा) and at an opportune moment (प्रधावे = प्रस्तावे), attains to high position (or esteem) (amongst the learned).

Additional Stanzas (Ms. C)

ENGLISH TRANSLATION

2. The Section on the Gāthās

15*1) The helpless gāthā, composed with great labour (effort) by good poets, wails (weeps) placing both its hands on its (fore-) head, when the foolish reciter easily ruins (spoils) it (by his careless and faulty recitation).

16*1) The gāthā, is tortured (harassed) by bad reciters and bad writers who are ignorant of its (real) import, like a city when its sovereign rule is subverted.

16*2) Far better is even a single (charming) (beautiful) gāthā though composed (once) in a hundred years, but not even a crore of gāthās devoid of good qualities, though composed even within half a second.

18*1) Who is not ravished by the gāthās? Who does not remember his dear friends? Who (pray) is not tormented at the sight of the jewel of a righteous person (i.e. a worthy, virtuous) person plunged in misery and suffering?

3. The Section on Poetry

31*1) The plot of a poem, though rich in emotional appeal, produces delight only in the minds of very few people. Not all trees (but only a very few) blossom at the touch of the foot of a beautiful woman.

31*2) Our homage to the clever ones, the mighty elephants in the form of Prākṛit poets (of olden times), whom even today the line of bees in the form of (modern) poets follows faithfully (closely), adhering to the path (trodden by them).

31*3) May Sanskrit poetry be burnt down (and go to ruin) and may also those who have composed it be burnt down (and go to ruin). When a house made of bamboo-reeds is on fire it produces a crackling sound.*

* The sense of the second half of the gāthā is obscure.

31*4) He who gives his reply in Sanskrit when Prākṛit poetry is being recited—well, he smashes and destroys a bed (carpet) of flowers by dashing a rock on it.

31*5) Poetry devoid of (flawless) metre, Sanskrit speech (speaking in Sanskrit) devoid of scrupulous observance of grammatical rules and pride (vanity) devoid of beauty of form—none of these three looks nice (charming).

34*6) Is that ever styled as poetry? Even if that (such so-called poetry) is composed, one (only) deceives himself thereby, since it does not move from one hand (person) to another, like the one and only son in a family.

31*7) Prākṛit poetry and love perish if they are squeezed. (pressed or pursued) too hard (roughly). They lose their beauty if they are subjected to tooth-cuts (dental bites). Both of them are (therefore) said (अपह्नुते) to be soft (gentle, sensitive).

4. The Section on the Good

48*1) A righteous man—a veritable ocean of politeness and generosity—is agitated (upset) in his mind, but does not speak bitter words; he does not play up the faults of others, (but) reveals their virtues (noble qualities); he does not get angry with even those who have got wild with him.

48*2) A righteous man, who grieves for (commiserates with) every afflicted creature (that he comes across), does not experience so much happiness as he experiences sorrow.

48*3) Surely righteous men, while conniving at (neglecting) their own interests, are devoted to the furtherance of the interests of others. The moon brightens up (whitens) the earth, but does not wipe out the dark spot (on her orb).

48*4) May righteous men full of fortitude, who are given to speaking the truth, to carrying out whatever they have undertaken (or promised to do) and to discharging (successfully) their onerous responsibilities, and who always have a happy (cheerful) look, live long (in this world).

48*5) A good (self-respecting) person, even when reduced to poverty, would resort to a forest but would never utter an abject word. Even though standing on the threshold of death, he would not be prepared to sell away (barter) the extremely valuable jewel of self-respect.

5. The Section on the Wicked

64*1) "That house, that shrine (temple), that royal palace does not exist (anywhere in the world), where one does not find (come across) two or three villains (wicked people), who get angry without any reason.

64*2) Lo and behold the advantage secured by sesamum oil on parting company with the dregs (separated as cakes from the oil), in that it finds a place on a (great, eminent) king's head perfumed with fragrant musk.

64*3) Blessed (indeed) are the deaf and the blind. Both of them alone live (in a real sense) in this world of human beings, for they are spared the hearing of the utterances of wicked (fault-finding, tale-bearing) people and are saved from the sight of the prosperity (opulence) of the wicked.

64*4) Strange is the behaviour of the wicked, who speak in a sweet, flattering manner only in the beginning, but who turn their faces away as soon as their self-interest (selfish object) is served (achieved) and who are therefore comparable with dogs in their sexual intercourse (with bitches).

64*5) Noble-minded persons feel embarrassed when their exploits (achievements) are revealed and their noble qualities (virtues) are glorified (by others). But others (i.e. ordinary persons) are so delighted even when they are unjustifiably praised, that they cannot be contained within themselves (i.e. their joy is boundless).

6. The Section on Friendship

72*1) The flood (stream, current) of the divine river (Ganges), the height of the *Vaṭa* tree and the commitments made (undertakings given) by righteous people—all these are small (or

tiny) in the beginning (at first, in the initial stage) alone, but they assume huge proportions later on.

72*2) If the dear one is not seen, there is uneasiness, if the dear one is seen, there is jealousy; if the dear one is not seen (?), there is haughtiness; if the dear one has gone far away, there is wretchedness (misery). Oh friend, whence can there be (any) happiness from the dear one (in any circumstances)?

72*3) "To-day I am in my monthly course and you too are eager for a kiss. (Therefore) kiss in such a manner that you will not touch (any other part of my body)"; saying so she offered her lower lip (to her dear consort).

72*4) Oh cruel one, that damsel rests her forehead on her hand and the poor creature does not even for a moment leave her bedstead (बिस्तर), and hence she may be said to have become, because of you (for your sake), a female ascetic of the Kāpālīka sect, who carries a skull (as a begging bowl) in her hand and does not even for a moment leave off her staff (called डण्ड).

72*5) There is nothing insurmountable (in this world) for (genuine) love: (even) the ocean is crossed, even blazing fire is entered and even death is courted (solicited).

72*6) Do not suppose that your lotus-like face was forgotten by me, when you had departed to a remote land (gone abroad on a journey). My skeleton (body) was stalking about empty, but my soul (mind) was with you (all along).

72*7) The house causes uneasiness; the shrine (temple) produces restlessness; even the palace irks (causes worry). Oh fair lady, the whole earth bounded by the oceans causes annoyance in the absence of the one dear consort.

72*8) In the midst of wide-spreading, dense darkness (on a cloudy, rainy night), the path (to be traversed) is seen because of the (occasional) flashes of lightning (in the case of ordinary people). But in the case of women going out to meet their lovers, it is their love that illumines (reveals) every thing that is and is not (on the way).

7. The Section on Affection

80*1) Love (affection) is unaccountably entertained by one for some body, though devoid of noble qualities. A crow (दिवाकर = दिवाकर) perches on the *nimba* tree forsaking all other lovely trees.

80*2) In the case of a person, staying in a very remote place and (constantly) cherishing (in his or her heart) the desire of union with his (or her) beloved one, it is only the bond of hope that preserves his (or her) life.

80*3) = Gāthā No. 781.

8. The Section on Discreet Conduct (Worldly Wisdom)

90*1) There is no flavour (smack) comparable to that of salt; there is no friend (or relative) comparable to knowledge (wisdom); there is no treasure comparable to religious merit (righteousness); there is no enemy comparable to anger.

90*2) Where a woman dominates (holds absolute sway), where the ruler is only a child and where the (chief) minister is illiterate (ignorant)—let alone affluence (prosperity), but even one's life (is in danger and) must be preserved at all costs.

90*3) = Gāthā No. 698.

90*4) (Even) (great and prosperous) families go to ruin (perish) because of unworthy sons; (even) (highly affluent) towns and villages perish (are destroyed) because of (mischief-mongering) persons of bad character; (even) (highly prosperous) kings meet their ruin because of bad ministers (counsellors).

90*5) Chaff is lost as a result of (strong) wind; vocal music (song, singing) is ruined (or, its effect is spoiled) because of the noise made by people; knowledge is lost in the absence of repeated study (revision); a wife is spoiled, if her husband (frequently) goes abroad (on journeys, and remains away from home).

90*6) Discharging (with determination and tenacity) a work undertaken is the most important thing in the case of those who

are engaged in accomplishing great tasks. How possibly can random and casual efforts (कुसंगे) avail? If it is ignored (neglected) (in the beginning) later on it becomes difficult to accomplish.

90*7) Do not accept (as true, authoritative or final) what you have merely heard from others (i.e. got by hearsay); do not believe in what has not been directly seen (by you); and even in regard to things directly seen, consider (have regard for) what is proper and what is improper.

90*8) Righteousness is the root-cause of wealth (riches prosperity); a (virtuous) wife is the source of all kinds of happiness; humility (or discipline) is the root-cause of virtues; pride (vanity) is the root-cause of ruin (destruction).

90*9) Wealth is ruined (lost) by gambling; the family is ruined in the case of those who are devoid of character; a woman is ruined by her extraordinary beauty; a king is ruined because of unworthy ministers.

90*10) = Gāthā No. 687.

90*11) = Gāthā No. 689.

90*12) Intelligence, truthfulness, friendship .....an epic poem—all these are agreeable in the beginning (at first), but later on lead to distress (or are maintained with difficulty).*

90*13) = Gāthā No. 143.

90*14) = Gāthā No. 690.

90*15) = Gāthā No. 700.

10. The Section on Adventure (Enterprise)

119*1) Generosity even when fortune (wealth) has declined, self-respect (high spirit) even in calamity, fortitude (firmness) even in the face of death, freedom from bewilderment even in the midst of a hundred (different) assignments (undertakings) (demanding attention)—all that is the glory and ornament of men of lofty character.

119*2) Men of courage and fortitude achieve their own undertaking even when they are dead and gone. Behold, the flower-

* Sense obscure.

armed god (Cupid), even though burnt down (by Śiva), has robbed (completely dominated) the other (i.e. left) half of (the body of) Hara (Śiva).

119*3) The more and more (loudly) Fate mercilessly sounds the drum (of opposition) by creating unexpected difficulties (also, by beating the drum with irregular strokes), men of courage and fortitude (take up the challenge) (and) begin to dance with a cheerful (smiling) face.

16. The Section on Servants

161*1) Nothing is obtained unless it is asked for. But if you are requested for anything, you get wild (angry), oh king, Alas! How will you endure (the tortures) when you go to the abode of death?*

17. The Section on the Valiant Warrior

178*1) A Warrior's sorrows due to the offence given by his master to his self-respect and rankling in his mind for a long time, dropped down (as it were) through the orifices (wounds) in his body caused by the thrusts of the (pointed) tusks of the enemy's elephant.

178*2) The noble warrior, besmeared with (his own) thick curdled blood, did not fall down (i.e. collapse) (unconscious) on the battle-field, because Indra, frightened by his extra-ordinary courage (boldness), besprinkled him with nectar.

178*3) The beloved consort laments (weeps) on one side; and on the other side there are the loud sounds of the war-trumpets. The heart (mind) of the warrior swings (oscillates) (vacillates) because of his love (for the consort) and because of enthusiasm (fascination) for plunging into the battle (i.e. wavers between his love for the consort and his impatience for taking a plunge into the battle).

20. The Section on Elephants

199*1) Oh lordly elephant, you will die at the mere recollection of the waters of the Narmadā, in which sluggish waves are

* Sense obscure.

surging up because of (the sudden immersion of) the (swelling) breasts and bosoms of the divine ladies (bathing in the Narmadā's water).

199*2) It is the Narmadā (alone), if at all, that endures the (manifestations of the) intoxicated condition of adult, lordly elephants, namely, the digging up of her banks with their tusks, the immersion of the entire bodies and the torture (turbulence) caused by the (violent) movements of the trunks (plunged in the water).

199*3) Oh foolish one, your self, that was worthy of being looked at (with admiration) by all people, has been today reduced by you to a low (abject) position, when you ran away in fear of the lion.

199*4) The tongue in your mouth is not straight (or normal) (but retro-verted), your trunk is huge (or fat; read *षोरे* instead of *षोरे*) and your glance looks wild (frightful) because of intoxication. Oh lordly (mighty) elephant, you who are proud because of the sharp points of the your tusks (or, because of the jewelled tips of your tusks), (it is precisely because of these faults that) you are not fit to be resorted to (or visited).

199*5) Oh elephant, when you gave out a shriek of distress on beholding the mighty lion and also gave up your proud, defiant spirit, you reduced even your (mighty) self to a very low (abject) position.

22. The Section on the Hunter of Wild Game

214*1) Alas! (My Son) is sleeping with his mass of hair mingled (?) *कुलिय* with the dishevelled (*उबिह = उद्धेल*)* (or luxuriant) tresses (of his wife). Oh trader, go somewhere else. Whence (how) can there be any pearls with us?

214*2) The wife of the hunter, while returning from her father's house interred the death of her husband from the branches of the *karāñja* trees, soiled with the dark colour of the elephant's rut transferred to them during the rubbing of the cheeks (temples) (against the branches).

* The sense of *विह* is obscure. Read *विहविह* [*विह* + *उबिह* = *उद्धेल*].

214*3) The wife of the hunter did not lament so full-throatedly (profusely), even when her husband died, as when she heard the trumpeting sound of mighty elephants near the habitation of the huntsmen.

214*4) On seeing a group of huntsmen in the region of their habitation, coming out in the early morning, with the mass of their hair dishevelled, the purchasers (or traders) of ivory go back (despairing of getting any elephant-tusks in a place where the huntsmen are living a dissolute nocturnal life and hence do not have any stamina left in them to kill elephants for ivory).

214*5) Let alone the killing of elephants. Your son is paring the bow-staff. What (otherwise) is the greatness (power) of our swelling, firm and heavy bosoms?*

24. The Section on the Camel

226*1) Oh camel, do not at all desire to eat each and every sprout (that you come across). Your face (mouth) lifted up and long sighs emanating from your mouth, you will breathe your last, remembering your (favourite) creeper*.

226*2) Oh camel, do not feel sorry on tasting the bee-hive which has been obtained by you somehow, by chance. How possibly can things eagerly desired by one's heart be obtained every day?

226*3) Oh camel, you are sighing, weeping, feeling distressed, pining, worrying (चिन्तेति) and are wandering about in grief (गमिष्ये = उद्विग्नः). Surely (it must be said that) you tasted that creeper only to court your death (मरणस्य कथं).

26. The Section on the Bee

252*1) If the bee, leaving aside the lotus excessively fragrant because of its prominent filaments (विषद्वेक्षर) and honey, longs for the *pātala* flowers, what is the (special) virtue (in those flowers) that is responsible for that?

* Sense obscure.

252*2) The bee hovering about, touches such a critical point (part) (किं पि पश्ये) of the lotus, that he sucks and draws away the honey in the lotus-plants (or, in the lotuses, if we read नल्लिगाण), even though it may be right in the roots (आमृतगन्धे पि).

252*3) Oh bee, do not feel distressed, but lie down (perch) somewhere in the absence of the *Mālātī*. Surely one's heart's desires are not fulfilled when fate is adverse (unpropitious).

252*4) Oh bee, you who are greedy of profuse fragrance and are (consequently) shut up in the interior of the lotus, why do you feel distressed? Or rather, even others, who are addicted to vicious habits, do not get (any) happiness.

28. The Section on the Swan

263*1) Oh royal swan, you will go out and reach an excellent lake—what is surprising about that? But you will never come across anything comparable with the *Mānasa* lake, though you may roam over the entire earth.

263*2) Oh swan, do not remember the happiness which you enjoyed in the lotuses growing in the *Mānasa* lake. Matters that have come to an end (संनिवृत्त = संनिवृत्त), by the decree of Fate, can be regained (only) with great difficulty.

263*3) The lotus-plant feels as much happy in the company of the swans as in the company of the bees. The hearts (minds) of women are not able to distinguish between what is pure (white) and what is impure (dark) (i. e. between what is good and what is bad).

263*4) Even the abundant water (in the *Mānasa* lake? or any ordinary lake?) was so soiled by the accursed aquatic creatures (अशुक्लकुम्भ), that there was no suitable abode for the royal swans even though they had come (to the lake) at the proper time.

30. The Section on the Clever (Shrewd)

284*1) Shrewd people, who never fail to observe formalities and who do not (?) change the colour of their face (even) in the

absence of previous acquaintance(स्वामित्वे), though slackening their affection, are recognised as such only with great difficulty (i. e. not easily).

284*2) Shrewd people are kind (and sympathetic) only so long as their bodies (minds) are full of affection. But as soon as they become devoid of affection, they, like sesamum grains (or seeds), become wicked (विकृत, also dry, oilless cakes).*

284*3) Why speak of crooked (indirect) remarks and why talk about glances shot through (or from) half-closed eyes? In a village full of shrewd people even an exhalation of breath (sigh) is correctly understood and interpreted.

284*4) Even in the mere utterances of the shrewd, there is a magic (witchery) which is clever in conciliation (appeasement), skilled in jocularly and rich in the charm of persuasive speech. Where is the need for any magic roots (or herbs), (i. e. roots or herbs possessing magic properties)?

284*5) Blessed are they—our homage to them—clever are they and they also enjoy the favour of Cupid—those, namely, who are enshrined in their hearts by girls, young ladies and old dames (alike).

284*6) Indirect speech is not made (uttered) in their presence (i. e. is of no avail, as they immediately see through it). They even know (by a mere casual look) what is the business (object or intention, वस्तु) of a person. Oh dear girl, shrewd people, like gods, are won over by sincere affection (or devotion).

284*7) Though the highest mark of distinction for shrewdness might have already been conferred upon Kṛṣṇa, let it be conferred on him once again, for he enjoys the company of (or gives the pleasure of his company to) a large number of cowherd-esses, while carrying Lakṣmī enshrined in his heart (all along).

284*8) They know (fathom) by their intelligence even thoughts deep-laid (concealed) in the hearts (minds) (of others). Oh daughter, do not (therefore) talk in a crooked (witty, subtle) manner in the presence of clever (shrewd) people.†

* Cf. Gāthā No. 559.

† Cf. Gāthā No. 282.

32. The Section on the Eyes (Glances)

300*1) The young damsel is a wonderful (unprecedented) archer, in that she puts into action (संघट्ति) the bow of her arching eye-brows, pulls the arrows of her glances as far as the region of her ear and wounds (pierces) the mind and not the body (जेव = जेवस्, life, i. e. the living body).

300*2) People being apprehensive of the love-inspiring eyes (glances) of the farmer's wife as of demons, begin to wander about, looking for the way (by which to escape).

300*3) Even today in his absence (i. e. due to his separation) these eyes of this lady, dark (black) and white, are rolling in the quarters (i. e. are scanning the quarters, surrounding space) like cows which are born blind.

300*4) Oh wicked (wretched, accursed) fate, do not destroy (break) the operation (functioning, activity) of the eyes (glances) of young men and women (by carrying away, or by removing the object of their love)—the eyes, which are white, dark, long, bright, framed with beautiful eyelashes and rolling about (searching for a beautiful object).

300*5) People make something red with red colour, white with white colour and dark (black) with dark (black) colour. But it is very marvellous, oh deer-eyed one, that you have made people red (रुच, inspired with love), by means of your eyes which are white and black (dark).

300*6) The eyes (of the lady), whose copious, dark collyrium paint has been wiped off because of a close and tight kiss (गदय-सुवण), appear beautiful with the tears welling up from within and streaming down (her cheeks).*

300*7) = Gāthā No. 370.

33. The Section on the Breasts

312*1) Her breasts, which are wounded with the points of the lance-like nails and which have the (semi-) circular string of

* Read गदयवाह्वार for गदयवाह्वारि. The sense of गदय (= दाव) is obscure.

the necklace resting (poised) on their nipples, look beautiful as if they were the auspicious (water-filled) pitchers used on the occasion of the consecration (ceremonial installation) of Cupid on the kingdom of amorous dalliance.

312*2) He was distressed at the mere sight of her breasts, whose nipples were dark (उष्णिय = दग्ध = कृष्ण), just as a thirsty traveller is distressed at the mere sight of pitchers in a water-distributing place for travellers, which (pitchers) have a dark-coloured mouth.

312*3) The golden pitchers in the form of her breasts are surrounded (bound or fastened) by an iron chain in the form of the line of down (on her abdomen). For whom is the young damsel carrying a treasure of precious gems?

312*4) The pair of the young damsel's breasts are like two golden pitchers filled with the gems (treasure) in the form of love. Why are they dark at their topmost points? Of course because they bear the dark-coloured seal of lac, put on them by the king, namely, Cupid.

312*5) Oh fair lady, who ever gives a hand to (i.e. touches caresses, fondles or pats) breasts, which have fallen down from their place (i.e. are hanging down loose and limp) and have lost their rotundity (मंडल = मण्डल) and gorgeous (proud, stately) appearance? (Similarly) who ever gives a helping hand to good persons who have fallen down from their former status, have lost their followers (मंडल = परिवार) and have been forsaken by their (erst-while) opulence (wealth)?

312*6) The breasts which have (in their proper time) discharged their responsibility (i.e. have withstood the assaults made on them in amorous dalliance), which have been wounded by the sharp points of the lance-like nails and which have (in their own day) been able to plunge into distress even pitchers (jars), if they were to stand in front of them (for comparison), appear beautiful, even when fallen, just as a warrior who has successfully discharged his responsibility (i.e. withstood the enemy's assault on him in battle), who has been wounded by the sharp points of the enemy's nail-like lances and who has been able to punish even

elephants (ईय = कुम्भिन = elephant) attacking him right in front, appears beautiful, even when he lies dead (on the battle-field).

312*7) The two breasts, with dark-coloured nipples, being scared by the prospect of their impending fall, wept when leaving their place, with tears in the form of milk !

312*8) The breasts which are curvaceous (? अश्रिया = अश्रुको) are like a wicked person (who is given to falsehood); in the middle they are (invisible ?) like the gift of a stingy person; they cannot be contained within the expanse of the bosom, like the anxious thoughts crowding in the mind of a person occupying a lofty (exalted) position.

312*9) Seeing her heavy (bulky) and protuberent breasts of that kind (i. e. of wonderful appearance), fallen in that manner (i. e. fallen completely and for all time), let not anybody entertain pride (vanity) in this unsubstantial worldly life.

312*10) That your breasts, though occupying a lofty position, though closely touching each other (सुसंगता = सुसङ्गतौ; also : keeping good company) and though full and plump (also : full of riches, wealthy), rob the valuable jewel in the form of the minds of young men—that is indeed a great wonder.

312*11) What can these breasts, which have fallen from their (lofty) position, do even if (formerly) they were capable of creating a lofty position (for themselves), even if formerly they used to bend down their faces (on account of their bulkiness) and even if they were (formerly) incessantly growing (swelling in their proportions), any more than kings who have fallen from their lofty position, do, even if formerly they were capable of creating a lofty position (for themselves), even if (formerly) they were bending down their faces (on account of their humility) and even if they were (formerly) incessantly growing (in their power and eminence) ?

34. The Section on Beauty (Loveliness)

318*1) The beauty of the young lady has fructified (i. e. burst into view) in the form of clusters (bunches)—here in the region of the three folds (of abdominal skin), here in the region

of the three folds (of abdominal skin), here in the region of her pudendum, here in her lotus-like face and here in her firm and extensive bosom.

318*2) Every time a different (new) girdle, every time a different (new) bodice—in the case of a newly married damsel—is not adequate for being worn, while youthful age is mounting towards its climax.

318*3) The loveliness of the damsel having the sheen of gold, being heated by the fire of Cupid and boiling (seething) inside, has erupted as it were under the guise of her bulky breasts.

318*4) That the lady, whose body is (very) slender in the middle part, does not suddenly break (into two) due to the weight of her bulky breasts—the reason for that is this, that the creator has provided a prop in the form of the line of down (on her abdominal skin), for fear that otherwise she would break (crumble down) under the weight of her breasts.

318*5) Oh moon, why do you feel sorry on being defeated by the loveliness of the cheeks of the young damsel? Well, let not pride be entertained by you (on account of your supposedly incomparable beauty). Do not forget that the earth abounds in numerous gems (jewels, i. e. excellent things).

318*6) The young girl, a store-house of loveliness, who is like a young (fresh and tender) *mātulinga* plant (creeper), makes the heart (mind) (of the spectator) to be full of saliva (i. e. tentalizes the mind), just as a tamarind-pod that is fully ripe causes the mouth of the spectator to water.

35. The Section on Colours

328*1) The happiness, which two mutually trustful (confiding) persons, who have surrendered (drowned, plunged) their hearts to (into) the stream of mutual love and who are feigning anger towards each other, enjoy, as a result of the amorous dalliance (which follows in the wake of the feigned anger), is really nectar itself.

VL...,26

328*2) The beautiful lady with lips red like a ripe *bimba* fruit, whose eyes and face have become faded (due to exhaustion) at the end of the amorous dalliance and failing to get the happiness of amorous dalliance (once again), turns her face away (aside) and says to her dear consort :

328*3) "Oh angry, selfish one, oh you who have sunk into a slumber at the end of the amorous dalliance, do not sleep. Oh you, who have achieved your selfish object, you do not realise the sufferings (sorrows) of those who have not had amorous dalliance to their heart's satisfaction.

328*4) On hearing the tinkle of the moving bangles and girdle, beautiful (charming) on account of its music (melodious sound), the rival wives gave up their jealousy, their anger and their womanly nature (i.e. bashfulness).

328*5) The young damsel not having obtained complete satisfaction (even) at the end of the amorous dalliance, puts on a smile and says: "Are you feeling drowsy, my dear?" (Her consort replies:) "Yes, I am". (The young damsel says:) "Have you then finished your job?" (or do you feel as if you have completed your job?)

36. The Section on Love

349*1) Love, charming at its first beginning (प्रसङ्गः), intense (वर्णलम्) and beautiful because of the mixture of jealous anger (मत्स्य) and affection (रसः) vanishes quickly, like the rainbow, which too is charming at its commencement, which clings to clouds (i. e. manifests itself on the background of the clouds) and is beautiful because of its measured (proportionate) shades of different colours.

349*2) By all means enough of this love, which is momentary, which is full of difficulties in the way of its fulfilment, which sweeps a person off his feet, whose advance is irresistible and whose nature is unsteady (which is fickle).

349*3) Oh God, if you are really propitious towards me, then do not grant to me birth (i. e. do not ordain my birth) in

this mortal world (world of human beings); but if you ordain my birth in the world of human beings, then do not make me susceptible to the feeling of love; and if you make me susceptible to love, then do not let me undergo separation (from the object of my love)!

349*4) Altogether different is that love, which, though split up into a hundred pieces, becomes fused again like a drop of quick-silver. But oh deer-eyed damsel, our love when split up does not become fused again like a pearl.

349*5) In the case of the lotus in the form of love, which has petals in the form of helpfulness (obliging disposition), radiating from the stalk in the form of affection and which emits the fragrance in the form of amorous dalliance, the blighting frost of jealous anger spells its ruin.

349*6) Alas, I know how love is in this world formed with firm (steady, strong) hope, but how it is tortured (foiled) by Fate (?).

349*7) Love is nectar so long as it does not waver (i. e. so long as it is constant). Love which is vacillating (inconstant, fickle) surpasses (is more dangerous than) poison. Oh deer-eyed one, have you anywhere seen or heard of nectar which is impregnated with poison (i. e. which has the potentiality of turning into poison)?

349*8) The heart of a wicked person, like an earthen pot made by a pot-maker, cannot be reunited, when once it is broken (estranged). But the mind of a good person, like a jar made of gold, can be fused though it may have been broken into a hundred pieces.

349*9) A golden bangle, and an anklet and a city, though broken (smashed), can be repaired (fused, reunited). But love once broken (estranged) cannot be reunited (repaired) like a genuine (noble) pearl.

349*10) Oh dark-complexioned girl, no person is ever seen who is able to reunite love which has been broken (alienated) (i. e. such a person is yet to be born). The fragments of a baked earthen pot cannot be rejoined with one another.

37. The Section on Haughtiness

364*1) Blades of grass between your teeth and a worthless pot round your neck : it is so nice in your case ! Oh you, who have been deceived by your jealous anger and vanity, who ever taught you to indulge in jealous anger (and haughtiness)?

364*2) The high-spirited (proud) lady made such a display of her jealous anger, that her consort confined himself to merely asking her about her safety and well-being (and could not proceed further in free and informal conversation).

38. The Section on the Traveller

373*1) In the rainy season, the first shower of rain striking the bodies of travellers heated by the fire of separation, produces a crackling sound (similar to that produced when a damp thing is thrown into fire).

39. The Section on Separation

389*1) = Gāthā No. 389.

389*2) Oh charming lady, the camel in the form of my mind, having tasted the lovely flavour of the mouthfuls of the tender sprouts of the tree in the form of amorous dalliance with you, avoids (recoils from) even a mouthful of grapes.

389*3) Oh lotus-eyed damsel, please cool my body, burnt by the scorching flames of the fire of separation, with the water of the great river in the form of your pudendum.

389*4) The two creeper-like (slender) arms (of the beautiful lady), stretched out in order to stop (परिहरण) the dear consort and resting on the door-frame at the entrance of the bed-chamber and causing by their graceful movements her expansive and bulky breasts to vibrate (i. e. agitating the breasts), appear very beautiful (indeed).

389*5) Now it advances, then it retreats; going to its place it quickly turns back—the separation from the dear consort, like a horse without reins, does not remain steady in the heart (i. e.

does not allow the person in separation any rest or peace in his or her mind).

389*6) The limbs of the body when at the mercy of Cupid (or when under the power of Cupid), do not blaze visibly, do not radiate heat, do not simmer (sizzle) (audibly), nor do they give out any curls of smoke, but all the same they are consumed (by the torment of love).

389*7) Oh night, you grow during the period of separation and you contract during the period of union—you are (very) wicked (indeed). Oh good one, you too are a woman and yet you do not understand the sufferings (of a woman like myself).

40. The Section on Cupid

397*1) Oh mother, what then shall I do about the God of love (Cupid), whose body has been vanquished (destroyed) (by Śiva)? He burns the already burnt bodies of lovers, like the baked powder of conchs, without giving rise to smoke.

397*2) Oh friend, Cupid, burnt by the fire arising from the surface of the mass of flowers (?), was not, methinks, extinguished, and hence he continues to burn me.

42. The Section on Love for the Dear Consort

412*1) All the emotional moods, all the (love-inspiring) glances and all the mental states dilated upon by Bharata—all these are made to dance, though not dancing by themselves, when the dear consort is seen suddenly.

412*2) Where has he gone—he, highly esteemed by the good; he, the ocean of beautiful utterances (remarks); he, the extinguisher of the fire of love; he, who dries up my mind?

412*3) That month and that day and that night must be (said to be) endowed with all auspicious characteristics and that *muhūrta* (period of time) must be (said to be) nectar itself, under which the dear consort will be seen (by me) quickly (without loss of time, at once).

412*4) = Gāthā No. 785.

412*5) That wonderful day will dawn, on which my dear consort caught in the cage of my arms will, during the course of amorous dalliance, ask (question) me about my sufferings during his absence.

412*6) Know him to be really enamoured, who accepts (gladly) what is given (by the other party), who gives (to the other party) whatever is asked for, who (willingly) eats (in the house of the other party) and entertains to dinner (the other party), who freely shares confidential secrets (with the other party) and who every now and then asks (the other party) (about his or her (confidential secrets)).

43. The Section on the Female Messenger

421*1) Or rather, it is not your fault (you are not to blame). It is the fault of the beauty which gives rise to sufferings (or which is doomed to suffering). The daughter of the mountain (i.e. Pārvatī), fallen into a fit of jealousy as it were, does not relent even now.

421*2) To whom are to be recounted clearly the matters (missions) spoiled by female messengers? Or rather, it is well-known in the world that gardens (orchards) infested with monkeys do not yield fruit.

44. The Section on the Love-sick Woman

438*1) She looks at the reflections of her eyes in the mirror the whole day and says : "Oh amiable one, you have been seen by both these eyes".

438*2) Oh young man (boy), in your separation, even her sufferings underwent suffering (torrow) and when you deserted her, even her tears wept and even her sighs sighed.

438*3) Oh young man (boy), I am no messenger (coming from her to plead on her behalf). This activity on my part is not because you are dear to her. She is dying and yours will be the disgrace. Hence I am saying this as righteous advice.

-445*5]

45. THE SECTION ON THE TRAVELLER

407

438*4) Oh amiable one, that dark-complexioned lady whose body has been dried up by her (continuous) sighs—let her be at once comforted by you, while yet her breaths do not stop (i. e. before she breathes her last).

438*5) Oh amiable one, where did you learn (acquire) the knowledge and practical skill (agility) of entering into the towns (bodies) of others, since you entered (captured) my heart the very first when I saw you and you saw me.

45. The Section on the Traveller

445*1) As the traveller continues to drink, with upraised eyes, the water (served to him by the maiden in charge of the way-side watering place), and lengthens out the process of drinking, with the fingers of his hands separated from one another, the water-serving maiden (on her part) makes the slender stream of water still more slender (in order to prolong the water-serving process).

445*2) Oh bold traveller, do not start (on the next stage of your) journey, in spite of your hearing the rumbling of fresh (new) rain-clouds and the shrieks of peacocks. You will die ! What will you gain by continuing your journey ?

445*3) In the rainy season, the traveller who was severely beaten (rudely shaken) by the (stormy) wind, was asking for shelter (asylum) and was shuddering with cold, moved to tears the mistress of the house, whose husband had gone out on a journey leaving her behind (in the house).

445*4) The traveller, on hearing the notes of the peacocks and the rumbling of the clouds, and on recollecting his remote residence, his wife with full swelling breasts and his native country, wept most bitterly.

445*5) Oh young man (boy), when you turned away (from her and left her), her limbs (i. e. neck and head) also turned to such an extent (in order to look at you), that the streams of tears appeared to be falling almost on the central part of her back.

46. The Section on the Blessed (Lucky) Ones

449*1) Thus was this excellent group of stanzas composed by Lila, fond of Prākṛit—the group of stanzas which is the cause of mutual recollection by young men and women and in which the words bounce (jump) like the galloping movement of horses.

47. The Section on Checking (or Curbing) of the Heart

454*1) Oh fickle heart, you are longing for that person though you are ignored (connived at) by him. Not gaining any foot-hold, you will bounce back from there like a ball dropped on a stone.

454*2) Oh foolish heart, in your fond (foolish) hope for union with that person (man), difficult to obtain, you will be carried far away (i. e. you will stray or go astray), just as a female deer is carried far away by a mirage.

454*3) If the eyes carry me away (after that man), let them do so. But, oh heart, how are you concerned here? (i. e. why do you allow yourself to be carried away?) These eyes will climb up the (steep) bank, but on you will descend the blow of Cupid's fist (slap)!

454*4) Wipe your eyes, do not weep every day, give up your craze for him. Oh you foolish girl with deer-like eyes, how can any body sing the *pañcama* note after dying?

454*5) Oh lotus-eyed girl, though warned (dissuaded) hundreds of times, why do you continue to yearn for that person? Even if a dagger may have been made out of gold, will it be wise to kill oneself with it?

48. The Section on the Virtuous Wife

462*1) A woman who is lazy in the matter of visiting other people's houses, who is completely blind (stone-blind) in the matter of looking at stranger men (men other than her husband), and who is deaf in regard to what others talk—well, such a woman is the guardian Goddess (Deity) of the household and not merely the mistress of the house!

-496*4] 49. THE SECTION ON THE VIRTUOUS WOMAN

409

462*2) Only today my dear consort has gone abroad on a journey, the unchaste woman-friend (procuress) is far away and Cupid is mocking (tormenting) me. A fire, though breaking out (on the ground) at one's feet, does sometimes climb upto the head.

49. The Section on the Virtuous Woman

471*1) Thrice blessed are noble-born (chaste) ladies, in whose case the poor bee in the form of Cupid (carnal desire) meets its death, the moment it enters the lotus-bud in the form of their mind.

471*2) Disgrace for one's family, deception of one's husband, loud noise of the drum of infamy (—these are the dangers proceeding from a woman's stepping on the path of vice). Oh female messenger, for the sake of mustard-tiny happiness (pleasure), whoever will damn her soul (expose herself to ridicule or mockery)?

50. The Section on Unchaste Women

496*1) They utter again and again the names of the persons with whom they have formed a relationship (of love); they ask their friends (about those persons). Such people are said to be in love.

496*2) The unchaste woman not having obtained satisfaction from amorous dalliance (says), on seeing a cart in the village: "Thrice blessed is the hub of the wheel in which the axle is always inserted (fixed)!"

496*3) The unchaste woman makes merry with boys in her childhood, with young men in her youth, with old men in her old age and with goblins (*piśāca*) when she is dead.

496*4) "Oh revered fire! Pardon one crime of mine, namely that I made merry with my husband"—thus does the unchaste woman make amends for (literally: destroys) her sin, having made up her mind to follow her paramour in death.

496*5) As the young lady, engaged in attending to household chores, heard the noise of the birds that flew away suddenly from the bower which had been fixed up by her as the secret meeting place with her paramour, the various parts of her body felt distressed (drooped) (in nervous excitement).

496*6) The moment the lady, overpowered by new-born (strong) passion, fastened on her hips the girdle fashioned out of the money belonging to (and given to her by) her paramour, her pudendum almost began to ooze (because of emotional excitement).

496*7) The lady seized by new-born (strong) passion (for her paramour), and whose body began to perspire at the thrilling (pleasurable) touch of the ashes from that part of the cremation-ground where her paramour had been cremated, could not come to the end of the process of besmearing her body with the ashes.

496*8) In the midst of the very dense darkness, both the mother-in-law and her daughter-in-law were (secretly) enjoyed and released (by their respective paramours) (in a water-reservoir), and (as they began to swim their way back to the bank of the reservoir), their hands chanced to touch (or clash with) one another.

496*9) In the absence of betel-leaves, even Pippal-leaves are eaten; what harm is there, my friend (in doing so)? In a village where there are no stranger men to go to, even one's own husband is enjoyed!

496*10) That I, through fear of other people, did not talk to my paramour, when I met him accidentally on the street—that very fire of separation simmers (sizzles) even today in my heart.

496*11) He spoke to me with his eyes and I accepted it (his proposal) with my heart (mind). The very moment the matter was endorsed (by our hearts), a whispering campaign started in the accursed village.

496*12) The moon, although sprinkling the beds of day-blooming lotuses with the water in the form of moon-light, is

-532*2]

51. SECTION ON THE ASTROLOGER

411

extremely odious (to the day-lotuses). To whom does one, that is tarnished (with a black spot), become dear (or commend himself)?

496*13) The mother-in-law knows only too well the daughter-in-law; the daughter-in-law (also) knows the doings of the mother-in-law. Let them have a happy time. Let not one *tilva*-fruit be smashed by another.

496*14) Among all unchaste women, mine is the first mark (place) (I stand next to none). My hand is raised up (to proclaim my pre-eminence in this respect). I seek the shelter of your feet. The divine river (Ganges) (herself) plays the part of love's messenger.

51. The Section on the Astrologer

507*1) Oh friend, how can I fail to touch [kiss : (निद्रणं = निद्रुयन्ता)] with my head (the feet of) that astrologer (practiser of coitus), by whom was realised my suffering (pang) due to the non-occurrence of the movement of Venus (also, the pang due to the non-occurrence of the discharge of the semen virile (in my vagina, when my husband practised coitus on me)?

54. The Section on the Religious Mendicant

532*1) Oh religious mendicant, the joy (pleasure), which is obtained by the phallus (image of God Śiva) due to the placing of even one *Dhattūra* flower on it, is not obtained from the placing of even a hundred *Kuravaka* flowers [Hidden sense : the pleasure which the male organ derives from one single coitus with a *Dhūrtā* (bold, audacious woman), is not obtained by it even from a hundred *Kuratas*.]

532*2) Oh religious mendicant, religious merit is reported to be derived from charity, penance and pilgrimage to sacred places. But is there ever seen religious merit arising from the plucking of the foliage of young (tender) trees?

57. The Section on the Appeasement (Pacification) of the Young Damsel

551*1) People who have the power to conceal (suppress) all the voluntary and involuntary movements of the various parts of the body (which act as a clue to the working of the mind) cannot be weighed (i. e. the secret workings of their minds cannot be detected) by any body. But the moment they see another person, they weigh him with the balance of their heart.

58. The Section on the Instruction given by a Procureess (to a Novice Girl)

559*1) Liquefaction, horripilation, truthfulness in speech (or in the mouth), and a flashing, engaging glance—oh fair one, learn this skill again and again, without intermission (अःश्रुतः).

559*2) The senior lady (procureess) tutors, with smiling words, young girls, such (actions) as: touching the hand (of the patron), squeezing it, kissing it, pressing it, and stroking (patting) it—actions which are the repertoires of sweetness and charm (मधुरद्विहाग ?).

59. The Section on the Harlot

578*1) May the harlot whose birth and origin (pedigree) are unknown, who is accessible to all and sundry (or is visited by all and sundry), who is squeezed (embraced) by many a gallant, whose business it is to quell (gratify) the passion (of patrons visiting her) and who is like God Śiva (whose birth and origin is not known by any body), who is all-pervading, whose body is squeezed (clasped, embraced) by snakes and who was responsible for destroying (burning down) Cupid, conduce to your happiness !

578*2) The heart of a harlot which is attacked by love (passion) to the bodies of all her patrons and which is not at all full of genuine love at its core, shows similarity with a *Karavīra* flower which too has red colour in all its parts (petals) and which is not at all red in its innermost part.

-641*1]

62. THE SECTION ON KṚṢṆA

413.

62. The Section on Kṛṣṇa

605*1) Kṛṣṇa, though sustaining the weight of the entire universe, was considered by the bulky bosom of Rādhā to be as light as a Mālātī petal. Who is not made light (i.e., made to lose his dignity) by love?

605*2) In her separation from Kṛṣṇa, Rādhā, standing on the bank (of the Yamunā), wept so bitterly and profusely that even today the water of the Yamunā flows dark on account of the collyrium from her eyes.

64. The Section of Riddles

624*1) Why did the adult lady not say "live long" (to her husband) when he sneezed in the midst of the servants? But she looses the mass of her braided hair—say, why?

624*2) A lady, born in a noble family, who had delivered and given birth to a son and who was an expert in the art of amorous dalliance—though possessed of such virtues, she was not given quarter in his house by her husband—say why?

624*3) Oh you possessed of a thin (slender) belly, for whose sake are you carrying a beautiful city on your head? For whose sake are you bearing with your ear the sin of killing Karmā? For whose sake you are bearing with your hand a number of monkeys?

66. The Section on the Vernal Season

637*1) The Palāśa tree bearing a number of branches, wearing the dress of red flowers and giving (presenting) an offering of flowers, drove away the cold, just as Rāvaṇa residing in Laṅkā, wearing a red robe (as a mendicant), and to whom the Puṣpaka vimāna had been surrendered (by Kubera), abducted Sitā.

641*1) The mango tree puts forth its first, unique spray of blossom, as if it were a finger lifted up to proclaim: "Is there any one other than I who is able to create peace (accord) and quarrel among lovers plunged in long separation?"

641*2) The swarm of bees having pursued the path of the parrot whose body is sprinkled with the stream of mango-blossom juice trickling from the tip of its beak, (now) roams about rich in fragrance.

641*3) Surely the Pālāśa tree (as it were) devours in the spring season the flesh of lovers in separation from one another, and not being satisfied with that it burns their whole bodies with baked lime-powder (as it were).

641*4) These Śobhājjanas which produce happiness for those who are already happy and which produce sorrow for those who are already plunged in sorrow, contribute to the beauty of the spring season.

68. The Section on the Rainy Season

652*1) The sky which is accompanied by snake-like lightning flashes, which is beautified by the skull-white female cranes briskly moving about, and which gives rise to the thunder of clouds comparable to the loud peals of laughter, has assumed a frightful appearance. [Also, the sky has become god Śiva himself, who is accompanied by lightning-like flashing snakes (coiled round his body), who is beautified with a garland of dangling skulls comparable in their whiteness to female cranes and who indulges in loud peals of laughter comparable to the thunder of clouds.]

VAJJĀLAGGAM

EXPLANATORY NOTES

NOTES

1) The compiler of the present anthology was a Jaina and so he pays homage to सर्वेश्वर, i.e., Jina and to Śrutadevi, the presiding deity of Jaina canonical literature. The author explains the scope of the *subhāṣitas* collected in the present anthology as *धर्मदिविर्गोचर*, connected with righteousness, worldly success and enjoyment of worldly happiness, three out of the goals of human life, the fourth viz. मोक्ष—liberation of the soul from worldly existence—being outside the purview of the anthology.

2) ललवति—Laber reads ललवति. The commentary paraphrases this by ललवाताम् (talk or gossip about or discourse on love), which raises the presumption that the original reading was ललवति (= ललवाताम्) or ललवति (ललवतिम्, where वति = वाता). The Gāthāsaptasatī (St. 2), reads ललवति. वति is rendered by commentators on Hāla by वित्ता. Weber (p. 72 of the 1870 Edn. of the Saptasatakam) says that in the Mss. the conjunct consonants व् and वृ are not differentiated, so that ललवति could very well stand for ललवति. The word लली occurs in Hāla 51 and 276. The commentator Kulānāthadeva (on Hāla 276) says ललितशब्दश्चित्तलवनः। Weber equates ललवति with ललवन्तीम्. He translates : And yet they pretend to practise or play on the lyre in the form of the manuals (text-books) of love—how do they not feel abashed? Weber thinks that practising with or playing on the lyre means bestowing care or attention on something. That is how, according to Weber, the sense of वित्ता may have developed out of लली. Weber of course is not sure about the correctness of his conjecture and says that there may be altogether a different word underlying ललति.

3) The author says that the present work is an anthology or collection of choice *subhāṣitas* (gāthās) composed by different poets and presented here according to a definite plan or system (विधिगता), viz. the topic-wise arrangement of the stanzas. The author gives the names of his work as *सुखाकण्ड* and *जयवलयम्*. The term *सुखाकण्ड* appears to be a general name which could be applied to any collection of stanzas arranged topically. *जयवलयम्* is the specific name of this collection. The commentator says in the

introductory remarks that the author of this work was जयवह्म by name and that he was a Śvetāmbara Jaina. The author appears to have given his own name to his work. The work is, however, better known by the general name वज्जालग्न than by the specific name जयवह्म. See the Introduction for further discussion on the title जयवह्म.

4) Here the author explains the meaning of the name वज्जालग्न and also of the word वज्जा. He does not, however, directly throw any light on the sense of the word लग्न. वज्जालग्न, according to the author, is a collection in which numerous gāthās bearing on different topics, having one single idea running through, are recited or presented. पदस्ये पद्यावे means पद्यास्ये प्रतियु (विषयेषु); on topics each of which has a single idea running through, or has unity of subject-matter. He explains वज्जा by पद्वति. वज्जा is the Prākṛit equivalent of the Sanskrit गत्या (from √वज् to go or move) पद्वति means way or path. So पद्या means way, path, manner, series, succession, section or topic. Hemacandra, Dśānāmāli (VII. 32) mentions वज्जा in the sense of अधिकार (section, chapter or topic). The वज्जालग्न is a collection of वज्जास or groups of stanzas (95 in number) dealing with different topics. It appears that the word लग्न is used here in the sense of राशि, समूह or कदम्ब (collection or aggregate). It is likely that the word लग्न stands for लग्न (from √लृप् to stick or cling) in Skt., though of course its use in this sense is not met with in literature. वज्जालग्न may therefore be taken to stand for वज्जालग्न i.e. वज्जासमूह a collection of वज्जास i.e. a collection in which different groups of stanzas dealing with different topics are arranged one after another. Viśvanātha (Sāhityadarpaṇa, VI. 329) explains वज्जा by सजातीयानामेक-गुणिवेशः i.e. grouping or aggregation of stanzas similar in their purport or dealing with the same topic. The commentator renders वज्जालग्न by वज्जालय (gāthā 3) and by विज्जालय (gāthās 4 and 5). Some Mss. read पद्यालय (gāthā 3 and 795). The commentator seems to have read वज्जालय or विज्जालय, but that does not suit the metre. In gāthā 794 we have the reading वज्जालय, rendered as वज्जालये in the commentary. From the rendering पद्यालय, it appears that the word वज्जा was equated with पद्या. पद्या (from √पद् to go, to move, to walk) means the same thing as सरणि, पद्वति or मार्ग. पद्या can very well be a semantic equivalent of वज्जा, (√वज् = √पद्; वज् + या = पद् + या), but it is

NOTES

419

doubtful if it could be its phonetic equivalent, since an initial *p* is not changed to *v*. In the Dhammapada, such groups of stanzas are called *vargas*. The Nitisataka of Bhartṛhari is divided into a number of sections called *padāḥ*. The different topical groups in the कवीन्द्रवचनसमुच्चय, सुभाषितावली and सुभाषितरत्नकोश also are called *वर्णाः*.

6) पञ्जमाणे may stand for पञ्जमाणे (= अनुजमाने, काव्ये).

7) Construe : कञ्च सक्त्यं असक्त्यं पि दु (होउ) । (तस्स) अथो भोयारस्यमवसेण etc.

(8) The gāthā has a double sense applying to मुक्ताकृत and काव्य. The use of Śleṣa (paranomasia) is quite common in the VL.

The five *gāthās* given at the end of the commentary on *gāthā* 8, give us a list of 48 topics in the VL. Out of these 48 topics, two viz. No. 41 (बालविक्री) and No. 47 (वग) have no corresponding *वर्णा*s in the vulgate. Three more, viz. No. 35 (मानसंवरण), No. 43 (बालसंवरण) and No. 44 (बालसिक्ता) perhaps correspond respectively to No. 47 (हियसंवरण), No. 57 (बालसंवरण) and No. 58 (कुट्टिणीसिक्ता), but that is not certain. The following 11 *वर्णा*s appear in the *गाहादार* list with slightly varying names:

गाहादार list	Vulgate	गाहादार list	Vulgate
(4) विमुग्ग	(5) दुज्जग	(21) नयण	(40) अण्ण
(9) घरणे	(48) सुवरणी	(23) हिययाणि	(64) हियाणि
(11) छेय	(30) छल्ल	(26) सिद्धिण	(32) थन
(12) जेसी	(53) जेणिय	(32) विज्जोव	(39) विरह
(16) निमित्तिव	(51) जेसिय	(42) रत्थागुत्तय	(42) पियागुत्तय
(20) हण	(62) वण		

Thus out of the 48 *वर्णा*s enlisted in the *गाहादार* stanzas, 43 can be clearly identified with those in the vulgate. Two (viz. बालविक्री No. 41 and वग No. 47) have no corresponding *वर्णा*s in the vulgate. Three (viz. मानसंवरण No. 35, बालसंवरण No. 43 and बालसिक्ता No. 44) are doubtful in their identification. The remaining 47 *वर्णा*s in the vulgate are not at all mentioned in the *गाहादार* stanzas. If the recension on which the *गाहादार* stanzas are based contained only 48 *वर्णा*s and 700 stanzas as stated in the last *गाहादार* stanza, it follows that the average length of each *वर्णा* must have been about 15 stanzas. At present we have in the vulgate 95 *वर्णा*s and 788 stanzas (leaving out the five prologue stanzas and the two epilogue stanzas), the average length of each *वर्णा* being about

8 stanzas. It is therefore to be supposed that in the गहादार recension, there must have been many more stanzas in a good many of its sections, than we have in the vulgate. It is also possible that many of the sections in the vulgate appeared in the गहादार version compressed or combined into a single section. For example the six वज्जा (Nos. 66 to 71) may have appeared in the गहादार recension as only one वज्जा dealing with all the six seasons of the year one after another. Similarly the two वज्जा (No. 15 प्रसु and No. 16 सेवक) in the vulgate may have appeared as one single वज्जा by name सेवकवज्जा (No. 18) in the गहादार version; No. 28 (हंसवज्जा) and No. 52 (हंस-माणसवज्जा) in the vulgate may have been combined into one वज्जा by name हंसवज्जा (No. 46) in the गहादार recension; and No. 38 (पशुपतिवज्जा) and No. 45 (पंथियवज्जा) in the vulgate may have been compressed into one वज्जा by name पंथियवज्जा (No. 45) in the गहादार version. It is also possible that in the vulgate itself a good many वज्जा at present appear as independent वज्जा, whereas formerly they were combined to form one single वज्जा. For example दिव (No. 11) विहि (No. 12) and कुक्कुवज्जा (No. 74) could have originally been one single वज्जा. Similarly दीण (No. 13) and दण्डि (No. 14) could have originally formed only one वज्जा; गुण (No. 76), गुणपिठा (No. 77) and गुणसलाहा (No. 78) could have originally formed one single वज्जा. The same can be said about कमल (No. 80) and कमलपिठा (No. 81) and also about वज्जाणल (No. 88), रक्कावर (No. 89) and सुवृद्धि (No. 90). But all this is mere guess-work and even that does not completely explain away the great disparity in the number of the वज्जा in the गहादार recension and the vulgate.

(10) अन्नत्राय—Laber renders this by अन्योन्यराग in the chāyā. The correct rendering is अन्यान्यराग. See notes on stanza 567 (अन्नत्रायसिं; where Laber reads अन्नत्राय and renders अन्योन्यराग in the chāyā). For the form अन्तेहि cf. अन्ते (st. 356) and अन्ते (st. 352). अन्तेहि stands for अयन्ते or अयन्तीभिः from अ or या, both meaning to go or to come. Cf. निर्देवणा गुणवती रसमावपूर्णा सार्वभौमिः श्वपकमेवमर्वास्तविः । सा मामग्नेनकवितेष मन्दोऽग्निरामा रामा कुरापि हृदयान्मम जापयति ॥ (Jagannātha, Bhūtmānīvilāsa).

11) Ms. B reads दविणं तिव होमपुण्योहि.

(12) गत्वा is used in the sense of गुरुवा. गहिन्नेती = (1) गच्छन्ती = गीयमाना in the case of गया and (2) गतामाना in the case of वरकामिनी.

NOTES

421

In the former case we have an example of the aspiration of the vowel इ. Cf. Skt. अकारयति = Pkt. हकारेइ = Marathi हाकारणे.

(13) बालाव is explained by the commentator as बालानां षोडशाब्दानाम् i.e. young women. It is better to understand बालाव in the sense of children and मम्मणुहाव in the sense of lisping utterances. In *gāthā* 576, however, मम्मणुहाव is used in connection with a harlot, in the sense of indistinct but sweet utterances.

(14) महच्छलेहि, for छल see note on *gāthā* 270.

(15) गवार, cf. गमार in *gāthā* 16.

छेयलेचा कोरइ—The commentator is silent on the meaning of this phrase. The sense is perhaps 'to torture or harass'.

(16) Laheer reads उल्लुङ्गि अ. In *gāthā* 534, लट्ठी is used to represent यष्टि in Sanskrit. Cultured, refined, urban people do not eat pieces of sugarcane, but drink the juice extracted from them.

(17) Cf. 815 (Weber 1881). वाणे निय सो दडो = तणे सो चिय दडो i.e. चिय is भयक्रम.

19) विहार = विसार = विस्तरवत् (विस्तर + अ as possessive suffix); or विहार may be taken to stand for विषय (विरुद्ध). अथाहे = अस्तावे = अगावे. DNM I. 54 records this word in the sense of अगाव. स्ताव shallow, अस्ताव very deep, unfathomable. The word थाह (= स्ताव) is found used in the sense of तल (bottom) in *gāthā* 456.

20) पडिवक्ते = (1) प्रतिवक्षः in the case of काव्य and (2) प्रतिपक्षम् opponent in the *surata-saṅgara* i.e. the male partner in coitus. The commentator explains the word as सपत्नलोकम्. रसते = (1) रसान्तम् (रसः अन्ते यस्य) full of emotional appeal, and (2) रसत्, producing a tinkling sound. पय = (1) footstep (2) word.

22) मग्न (1) way, path (2) literary style such as वैदमेमार्ग, गौडमार्ग etc. छेय (1) aperture, breach (2) a kind of alliteration called छेकानुप्रास (छेको व्यञ्जनसंपत्स्य सकृत् साभ्यन्तेकवा—साहित्यदर्पण X.3). अय (1) stolen property (2) sense, idea. निव्वहइ completes the poem or job undertaken by him.

23) सरसवद्वीरू (1) careful about correct and incorrect words i.e., careful in using correct words and avoiding incorrect words. (2) nervous about sounds big and small. Cf. the सुमायितः—मन्दं निक्षिप्ते पदानि परितः शब्दं समुद्गीक्षते, नानापाहुरपि च कांक्षति, मुदाभ्रंकारमाकर्षति। आदत्ते सकलं सुवर्णनिवर्णं क्षते रसान्वर्णते श्रोतान्देवणक्षरो विचयते चेतोऽयमः स्वध्विः॥

24) सद्दप्लेटं, the commentator paraphrases this by शब्दप्रवर्तमानम् but does not explain the sense. Perhaps प्लेट stands for पड्ड (= पद्धत) so that सद्दप्लेटं is equal to शब्दप्रवृत्तम् i.e., शब्दैः प्रवृत्तम् or शब्दैः प्रवर्तमानम् brought to expression with words i.e. expressed in apt words. Cf. *gāthā* 28 देसियसद्दप्लेटं and *gāthā* 319 प्लेटं (= पड्डत = प्रवर्तमान). छंदे कव्ये poetry cast in metrical form, छंदे बह्वते a wife obedient to the will of her consort.

25) Cf. किं केवलेन काव्येन काव्येन च धनुष्मतः । परस्य द्वन्द्वे लक्ष्मि न धूर्णवति यन्त्रिः ॥

28) अक्षरि stands for अवकतो or अवकित्यो, अतिष्ठन् or गतिष्ठन्, not pausing at the proper place called यति (caesura). देसविहणे devoid of the sense of appropriate place and time. देसविहणेऽण्णसिओ, the elision of an initial अ after a final ए or ओ is extremely rare in Prākṛit [HS VIII.1.7 एदेतोः खरे (परे सन्धिने प्रवर्तते)] Cf. *gāthā* 780 रणरणओ-उणिता = रणरणओ अणिता. विराओ = विरागः = रागविरहः, राग musical melody.

28) देसियसद्दप्लेटं = देशीय (देश्य) शब्दप्रवृत्तम् marked by the use of provincial (regional) words. See note on *gāthā* 24.

29) High praise conferred on Prākṛit poetry. Cf. कर्पूरमञ्जरी I.7: फलसा सक्षयवशा पाईयवञ्जो उ होई सुज्जारो । पुरिउमहिलाय चेत्तियमिह्वरं तेत्तियमिमाणं ॥ Also वात्सल्यमाला I.11: गिरः श्रव्या भव्याः प्रकृतिमधुराः प्राकृतधुराः ।

31) ग्राह = वेपाम् = वेप्यः. This is an Apabhraṃśa trait. Cf. HS. VIII.4.339. पडिउण = पडिउ, absolutive form used in the sense of the infinitive. Cf. अण्डिउण (St. 272), दाऊण, हरिऊण (St. 677).

32) यानिओ is a plural form and does not fit in with the singular form मह. But such is the usage in Prākṛit.

34) = Hāla 250, where the reading is विपिअे for मंगुलं.

35) = Hāla 319, where the reading is सुहाहि for सुहाय.

39) च्छ (quarters 1 and 3) = एता. Shortening of a long vowel and change of लृ to ह are Apabhraṃśa traits. Cf. HS. VIII.4.329 and VIII.4.362.

43) Cf. भास्मिन्विलास (I 52): दिवर्ति नो रे दध्याः क्षणमपि नदात्येक्षणं सखे, गजध्वेणीनाथ त्वमिह जटिलाया वनभुवि । असौ बुग्भिभ्रान्नाया खरनखविद्रावितमहापुरुषाव-यामः स्वपिति गिरिगर्भे हरिपतिः ॥

45) नवरि = केवलम्.

46) पदधरेह अ समा—This is a clumsy expression used in the sense of पदधरेहद्द समा (प्रस्तररेखया समा). We should expect न अचहा हुति for न अन्हा होइ, the subject being छुयणा (plural). The commentator understands तेषां प्रतिपत्तिः (their undertaking) as the subject of होइ.

NOTES

423

48) The stanza refers to a belief that the sandal-tree does not bear any fruit. We should expect लोयस्मि or लोयस्व instead of लोयस्त.

50) शलादिषु म्र (= शलावत् इव) put on the pale. Labor follows the reading शलादिषु च (= शलाभित इव) broken or pierced by a pale. The Nominative singular ending in उ is an Apabhramśa trait. Cf. HS. VIII.7.331. The epithets वक्र्येति and अवशित hold good in the case of a शलावत् or शलाभित person, who hangs down from the pale in a lifeless and limp manner. But it is difficult to see how they can go with either a खल or an अभिनववृद्धिक person. The adjective विषमदृष्टिर्दुःख्य holds good in the case of all the three. विषम (1) Cruel (2) dreadful, terrible. It is possible to explain अवशितो in the case of the खल, as being equal to अवशित, too shrewd to be deceived by anybody. We have here a double comparison, the खल being compared with an impaled person and with a person who has risen to prosperity suddenly.

51) कुमुद (1) = दुर्मुख having an evil face, or = द्विमुख having a double face i.e., double-tongued or double-mouthed, in the case of the खल (Cf. जमलजोह in St. 57), and (2) = द्विमुख having two sharp edges, one at each end, in the case of the nail-cutter. मञ्जावलिषो (1) crooked or narrow in his mind (मनः), with the खल (2) narrow or tapering in the middle, in the case of the nail cutter. आकृष्य = आकृष्य pressed or squeezed, cf. आकृष्ये in Marathi अक्षिखण्डनसमर्थो = (1) अक्षि खण्डनसमर्थः; (2) अक्षिखण्डनसमर्थः; (= द्रव्यहरणसमर्थः; अक्षि = द्रव्य wealth); (3) अक्षिखण्डनसमर्थः in the case of the खल; (4) अक्षि खण्डनसमर्थः in the case of the nail-cutter. नहमसंगेयजणयो--(1) creating estrangement between friends intimate like the finger-nail and the flesh out of which it grows, in the case of the खल; (2) separating the finger-nail from the flesh in which it is embedded and out of which it grows in the case of the nail-cutter. मञ्जावलिषो can also be explained as bending down at the waist for making a false show of modesty, in the case of the खल; and in the case of the nail-cutter it can be equated with मञ्जावलिषित (= मञ्जावलिष्य = मञ्जावलिष्य). अवलम्ब means narrow or tapering. Cf. कुमारसंभव I.39 मञ्जेन ता वेदिविलम्बमथा.

52) Cf. को न याति वक्ष लोके मुखे ष्ठिनेन पूरितः । स्वज्ञो मुखलेपेन करोति मधुर-
ध्वनिय ॥ Nīṭisāṭaka 8.

53) निदमो (1) devoid of piety (2) discharged from a bow. The word दम is recorded in PLNM. 53, in the sense of a bow. It is to be traced to the Vedic word धन्व् a bow. शुण्डविमो (2) devoid of virtue (2) discharged from the bow-string. रोहसंभूतो (1) (= रोमाभिभूत or संभूतलोम) over-powered by greed (2) (= रोहसंभूत) made of steel. ठाणविमुक्तो (1) removed or deposed from the place he was occupying so far (2) discharged by the archer under a particular posture or attitude of the body such as आलीढ, द्रव्यहीन, वैशाल्य etc.

54) होसह—An Apabhramśa trait. See HS. VIII.4.388 कस्सेति रथय सः। सारिच्छे = साहस्यम् i.e. वास्तवसाहस्यम्. It might also be equated with सहस्यम् or साहस्यम्. जह होइ सारिच्छे in such a way as to make it seem plausible.

55) नवरि used here in the sense of परन्तु (but). In *gāthā* 44, it is used in the sense of only (केवलम्). In *gāthā* 64, जह नवरि is used in the sense of save or except. Hemacandra (HS. VIII.2.188) however records it only in the sense of आन्तर्य.

56) चित्तलभ (1) (चित्त + ल + क) possessed of a fickle, unsteady mind (2) (चित्त + ल + क) spotted, dappled with spots, in the case of the गेणल. See *gāthā* 720. The commentator's explanation of चित्तलभ as आश्चर्ययुक्त and गीण is far from satisfactory. For ल as a Taddhita suffix cf. पल्ल (St. 103), पल्ल (St. 226, 291, 537), चकल, पीचल, कंचल, फल, पुच्छल, विज्जल; Sanskrit बहु-बहुल, चद-चटल, युग-कुगल, पृथु-पृथुल, यम-यमल, इधम-इधमल etc. ✓ परिसक to move about, from the Sanskrit root ध्रुक् to go or move. Cf. St. 181.

58) कुलविमुक्ताग (devoid of noble birth) gives a good sense in the case of खल. But in the case of वितरस्य one would naturally expect that they are born in noble families of Vyantara snakes—snake-gods living in the Pātāla according to Jainism. The sense "born as a result of cross-breeding and devoid of noble birth and hence very virulent or dangerous" (suggested by Prof. N.A. Gore) appears to be rather strained. In place of भोयहीणण it is better to adopt the reading भोयवताण [(1) addicted to dissipation and debauchery, (2) possessed of expanded hoods], following Ms. H. consulted by Laber. The reading भोयहीणण does not yield any good sense at all either with खल or with वितरस्य. The commentator's rendering of भोयहीण by निःस्पण is wrong and rather supports the reading भोयवताण. There is पतिभय between the first and the second

NOTES

425

quarters : असम्यमेतन्ता-ण कुलविमुक्ताण मोयहोणाण । The इ in किर (= व्यन्तर) is due to संप्रसारण, vocalisation of the consonant ए.

59) We should expect एत चिय in place of एयं चिय.

60) The word भाहुर is recorded in PLNM 109 in the sense of बोर, dreadful. It is to be traced to the causal of the Vedic root भ्यसृ (L.Ā.) to fear, √ मास (= भ्यास्य) to frighten + उर (Taddhita suffix, HS.VIII.2.145). अभ्यस्यणिवं (1) अभ्यवेनाम् request (2) अम्रस्तनितम् thunder. गय (1) गत gone away (2) गज elephant.

61) = Hāla 688, where the reading is इमाण for एमुहे. Cf. Hāla 690. For बहुकुडकवडमरियाण cf. st. 180 and 669.

62) The variants जेण (for जेहि) and जस्स (for जाण) found in MS.A and noted by Laber from MSS D and H are obviously to be preferred. If the plural forms जेहि and जाण are to be retained, we shall have to read विसे (= विन्ध्यान्) in place of विसं (= विन्ध्यम्) in quarter 3. Words expressive of mountains like those expressive of lands and people are used in the plural. उब्भविश = ऊर्ध्वविशः, ऊर्ध्वविशः. उब्भ = ऊर्ध्व (HS.VIII.2.59). Cf. उब्भेउ st. 463. समरा = शमराः. See HS. VIII.1.258.

64) नवरि is to be equated with न परम्. अइ नवरि = यदि न परम् if not however, save, except. तरइ = एकमेव. HS. VIII.4.86 gives तर as a substitute for √ वृक्. तर (Sanskrit √ वृ) really means to cross a river or ocean and then by Lakṣaṇā, to be able to do something.

65) नवरि = केवलम्. There is tautology between एतं चिय (= एकमेव and नवरि (केवलम्). Hemacandra (HS. VIII.2.188) says that नवर and नवरि are used promiscuously in the sense of केवल and आनन्तवे, according to some authorities. निव्वहणं = निरुनिव्वहणे (निरनिर्वहणम्) maintenance, retention or preservation of friendship. Cf. St. 793, where निव्वहणं is used in the sense "maintenance or preservation of the original colour, texture, gloss etc." The commentator seems to have read जेहि नेहो विणिट्ठो "by whom (mutual) unwavering and intimate affection has been demonstrated."

66) पडिक्खं = प्रतिपक्ष, स्वीकृतम्, अभ्युपगतम्—that which has been accepted or undertaken i.e. friendship, cf. st. 71, पडिक्खणाल्लो and 75 पडिक्खणनिव्वहणे maintenance of (the accepted relation of) friendship.

67) मिस्ते = मैत्रम् friendship. अहियाएइ, subject एयतोय. आवइ = आपदि in calamity. आवयाए > आपदायाए > आवयाइ > आवइ. It is also possible that आवइ was obtained by direct phonetic reduction from the

Sanskrit form आदि. आवृष्ट = आवर्तते rises up in the form of an eddy or vortex (आवर्त), i.e., overflows and consumes itself in fire. Laber, following the commentator, gives the chāyā as follows: आयाति आवर्ते प्रथमम्. Here आवर्त is equated with आयाति and आवृष्ट with आवर्तते (आवर्ते). It rises in case of eddying up (आवर्ते). But if the statement in the stanza is taken to mean that the water in the milk comes up first, when boiling milk begins to overflow the sides of the containing vessel, that is not correct. The whole of the milk-water mixture comes up and not the aquatic part alone; and what throws itself into the fire is not water alone, but both water and milk. Cf. the Sanskrit Subhāṣita: क्षीरणात्मनोदकाय हि गुण दद्याः क्षुा तैःक्षिः क्षीरे तापमेश्व तेन पयसा स्वभा कृशानां द्रुतः (consumed itself in fire i.e. became evaporated) गन्तु पावकमुन्मनस्तदभवदृष्ट्वा तु मित्रायदं युक्तं तेन क्लेन शाम्यति सतां मैत्री पुनस्वीदृशी ॥ Perhaps we have to understand आवृष्ट (आवर्तते) in the sense of "becomes evaporated" (cf. Marathi वाटणे, आटून जाणे) and मित्र in the sense of मित्रम्. In that case the sense of the stanza would be as follows: A friend is like water mixed with milk (पयतोय = पयर्मिलितं तोय). What is the use of that friend who is not like that? He grows in volume and bulk (i.e. swells with joy) on meeting his friend (just as water swells in its volume and bulk when mixed with milk) and under calamity he consumes himself first (just as when milk-water mixture is heated to boiling point, the water consumes itself first by being evaporated).

68) = Hāla 217. Here मित्र stands for मित्रम्. For आलिङ्ग्य see st. 154 and for आलिङ्ग्यमिति वा उच्छ्रय see st. 582. वक्ष्यन्मि देसकालम् in adversity, at any time or in any place, or in dangerous times and places (व्यसने देशकाले = व्यसनयुक्ते देशकाले). The commentator Gaṅgādhara on Hāla 217 says: व्यसने विपदि । देशे देशान्तरे, काले बौधनाद्यपगमे । बाउल्य—Weber 1870, p. 148, understands बाउल्य as standing for बक (बक → बज → बाज, with उ and अ added स्वार्थ)—a crane. According to him, a crane painted in a picture is steady or motionless and unchanging, though in actual life it is unsteady and changeful. In the 1881 Edition, p. 80, he compares it with the Marathi words बाहुला, बाहुली, बाहुले a doll, puppet, stuffed figure; effigy of a man, woman or child, made of cloth, wood, clay, stone etc. He surmises that the word बाहुल is to be derived from बाहु + उल possessed of arms, (i.e. a doll or puppet), with elision of वृ-

NOTES

427

69) धोयमाण = धाव्यमानम्, from √ धोय (also √ धुय) (धुवद्, धोवद्, धोयद्-धोयद्) to wash, (Skt. धौ-धावति to wash)-धावित्तमाण and धोयमान should be the normal present passive participial forms. धोयमाण is a peculiar form. From the radix धोय (धोय), the passive base would be धोय-. The present passive participle धोयमाण, could be easily transformed into धोयमाण, with the elision of य्. The form धुवते is used in this very sense in gāthā 112.

70) जि stands for जे which is mentioned by Hemacandra (HS. VIII 2.217) as an expletive; or जि may be equated with चित् (चित्→चि→जि). जे जि = यत् चित्. In gāthā 87 जि is clearly used as an expletive. वसहेण रुतं बोलाविलो अया—the use of समं is not happy. वसहेण बोलाविलो अया = वृषभेण क्रामितः (अक्रामितः) (वाहितः) अहम् God Śiva has himself transported or carried about by the bull.

72) वायव्यं = वायव्यः or वायव्यन्तम्, the neuter gender being used for the masculine according to HS. VIII.1.34 : रुणायाः हवि वा ।

73) मणे = मण्यं = मन्दे. See HS. III.2.207 मणे विमर्शे । The moon and the full-moon night beautify each other— that is quite true. But how does the general proposition stated in the second half of the stanza follow? Does the author mean that the moon and the full-moon night are each other's friends, the happiness of each of whom depends on that of the other? But what about दुःखः? The moon and the full moon night may be said to be समदुःख. But the author has not said anything to show that they are समदुःख. The reasoning is not convincing.

75) क्षिजद्, वड्ढद्—supply सायरो as subject. For सीणमि and वड्ढ-सयमि we must supply ससिमि as the विशेष. सविसे (greatly, considerably, more than ever) must be connected with both क्षिजद् and वड्ढद्. छज्ज = राजते or शोभते. HS. VIII 4.100 mentions छज्ज as a substitute for राज्. It is to be traced to the Vedic root छ्, to look, seem, appear.

76) We must supply कित् (मेवम्) as substantive agreeing with पस्विन्न = (रवीकृतम्, accepted, formed). पुव्वणिओअ = पूर्वसंबन्ध former relation, connection or association, or predestination (पूर्वकृतकर्म according to the commentator). Cf. अणानुबन्ध used in Marathi.

77) आससद् = आशसयति, cheers up, gladdens. Laber, following the commentator, renders by आशाल्ते, which is not correct.

79) For the idea in st. 77 and 79 cf. *Mālatī-Mādhava* VI. 12. व्यतिपजति पदार्थानाम्तरः कोऽपि हेतुर्न खलु बहिष्पथीम् प्रीतयः संशयन्ते । विक्रमति हि पत्न-
स्योदये पुङ्गवीकं ब्रूवति च हिमरस्मावुद्भवे चन्द्रकान्तः ॥

80) The reading जय (= जगति); noted by Laber from Ms A con-
sulted by him, has been adopted in favour of जय (= यय) followed
by the commentator and by Laber also. Cf. Weber (1881), st. 753:
कतो कमलाग रई कतो कुसुमाग सोधलो चंदो । वह सज्जणाप नेहो ग चलइ दूरदृशाण पि ॥

81) मन्मथेयं = गर्भनेदकम्. चालिञ्जते— Laber renders this by चाल्यमानम् in
the *chālyā*. We should expect चालिञ्जते (= उच्यमानम्). Cf. *gāthā* 148,
where the धात्वादेश बोल is used. Hemacandra (HS. VIII. 4-2) does not
mention बाल amongst the धात्वादेशs for कथ्. चालिञ्जते = चाल्यमानम्
being activated, being set into motion, being given out or discharg-
ed from the mouth, being uttered. The Commentator's rendering
of दुर्नेइ by दूवते is not correct. It ought to be दुर्नेति or दूतयति. The
धात्वादेश दूत (HS. VIII. 4-23) is to be traced to दूर्नेनाम् in Sanskrit (W.
1870, p. 76).

84) जलिय = जलक, the long ई being shortened according to HS
VIII. 1-101 पानीवादिनिच् । तवधन्निद्यममइए—The Taddhita suffix मइअ
(= मथे) is added here in the sense of प्राचुर्य, or only as a possessive
suffix (मवर्थे). We may take तव, धम्म and णियम् as three separate items
or तव and धम्मणियम् as two items.

86) Cf. *Mrechakaṭṭika* IX-7: किं कुलेनोपदिष्टेन शौल्येवाय कारणम् । भवन्ति
सुतरां स्फोताः सुक्षेत्रे कथंकिदृशाः ॥ Lotusess though growing in mud are not
soiled or tainted by it, i.e., even though they are born in dirty mud,
they are spotless pure, beautiful and welcome to everybody. They
are lovely and loveable. So greatness does not depend on high
pedigree or noble extraction.

87) नमिरी = नमनशीलः. The कृ suffix इर is added to roots in
the sense of शील etc. according to HS. VIII. 2-145 : शीलाद्यर्थस्यैरः । तिष्ठ
तेषु = विष्णु तेषु = विभिः तैः, the Locative case being used for the Instru-
mental according to HS. VIII. 3-135 द्वितीयातृतीययोः तस्यमी ।

88) नवरि (= न परम्) = न केवलम्. Usually नवरि is used in the sense
of केवलम्. But here it has the sense न केवलम्.

89) ध्वजण Missing (= वर्जन). Cf. *gāthā* 9), where परकलत्तवर्जनं
means परकलत्तवर्जनम्.

90) गंजण = कलङ्क, moral taint. In *gāthā* 203 गंजण is used in the sense of humiliation. रादाहत्त = भव्यहम्पन् or माग्यवत्. रादा is found used in the Karpūramañjarī in the sense of lustre, splendour, opulence. हत्त is a possessive Taddhita Suffix (see HS. VIII. 2-159). So रादाहत्त means lustrous, illustrious, those who are destined to be great or eminent. सपड्ड = संपत्ति = संपन्नते.

91) Laber notes the reading अमुणता (for अमुयता) from Ms A, consulted by him, which also yields a good sense : not knowing themselves i.e. not knowing their limitations and capacities. अमुयता not abandoning or dedicating themselves to their undertakings. दुग्गम—दुक्करं would have been a better wording than दुग्गम. परमुहपल्लेहव = परमुत्पल्लोकिन् or परमुक्तावलोकिन्.

92) The reading कइ पि noted by Laber from the MSS.C and E consulted by him has been adopted in the text in preference to कहि पि followed by Laber. कहि पि would be equal to कुत्रापि and not क्वमपि. The Commentator too seems to have read कइ पि.

93) ताहं = नेपाय् = नेपयः. See note on *gāthā* 31.

94) रत्ने—Thus the MSS. We should expect रणे from अरण्यन्, with elision of initial अ according to HS. VIII 1-66. मरणे वि though he may on the point of dying; though death may be the only other alternative to the sacrifice of self-respect; even though he may have to risk his life while preserving his honour.

95) = Weber 752, where the reading is परगियले for भुवणयले. माणुषिय eminent or great because of self-respect. सम्पत्ति = समाप्यन्ते are finished i.e. perish or die. Cf. Nitisataka, I. 33: दुग्गमस्तवकस्येव द्वयी वृत्तिर्भैरवनिनः । मूर्च्छि वा सन्त्येकस्य विशीर्षेत बनेऽयथा ॥

96) वेलहल charming, beautiful. This word is used in *gāthā* 421 also. The commentator renders it by विकसित at stanza 96 and by विकसत् at stanza 421. DNM VII. 96 records this word in two senses viz. शुद्ध (= कोमल) and विलासिन् (a libertine, rake or sensualist). Weber discusses this word in his notes on *gāthā* 599 of पायासप्तशती (p. 289, W 1881). He renders it by 'charming, lovely'. Gaṅgādhara paraphrases it by सुन्दर and says that it is a deśī word. According to Weber the original form was perhaps वलहल (वलह = वल्लभ, with the Taddhita suffix ल added स्वार्थे as in the case of पीयूष, अंधल, विज्जुल etc.), व being later on changed to वे. The word is recorded in Sanskrit dictionaries in the sense of a rake or libertine (केलि-

नागर, लभोगवत्). In Marathi the word appears in the form केहाळ, dear, tenderly loved, darling; also as a term of endearment for a husband, wife, mistress etc. Molesworth (p. 772) equates केहाळ with वेतहळ. For *gāthās* 96, 98 and 99 cf. Nīṭisāṭaka 5: एको देवः केशवो वा शिवो वा, एके मित्र भूपतिर्वा यतिर्वा । एको बासः पत्तने वा बने वा, एका भार्या सुन्दरी वा दूरी वा ॥

97) वेष्टिया = प्रेरिताः oppressed, overpowered, afflicted. HŚ. VIII.4.143 gives पेश as a धातुवादेश for √क्षिप्. The commentator connects it correctly with √प्रेष्ट, which means to push, press, oppress. It is possible that √पेश is connected with √पेक्ष (= √पेक्ष्); so that वेष्टिय may stand for पेष्टिय = पेष्टि. खंडिकण = स्रष्टयित्वा; having cut, uprooted or pulled out.

98) यगनष्टे = सानुष्टे. It is possible that णष्टे stands for ण्वेष्टे, so that यगनष्टे = सानुवष्टे. Cf. नलाडवष्टीष्ट; st. 129.

99) भुजइ = भुज्ज् (subject पीते understood). It is possible that भुजइ stands for भुज्जइ (= भुज्जये) (passive voice), the subject being परिण or धीरेहि.

100) नाणेगे without sacrificing one's self-respect or honour.

101) परिपेक्षिया = प्रतिप्रेक्षिताः or प्रतिक्षिप्ताः. See note on पेष्टिया, st. 97.

102) = Hāla 214, where the reading is अथमगमि वि in place of अथेउस वि. अथेउस = अस्तमयमानस्य or अस्तायमानस्य. The Prākṛit form is the present active participle from the denominative verb अथइ which means to set, from the noun अथ—the setting or disappearance of the Sun in the evening. उद्दे कुरति flash, shoot or spread upwards. For उद्दे see HŚ. VIII. 2.59. We also get the forms उद्दे and उद्दे.

103) √प्रवज्ज = √प्रवृज् to betake or apply oneself to, to undertake, to set about in right earnest.

104) जलद्वरा = मलयद्वराः usually used in the sense of clouds, but here in the sense of oceans. Cf. क्षीरद्वर = क्षीरसर used in st. 118 in the sense of ocean. जाव न धीरेहि तुष्टेति so long as they are not compared with men of fortitude and determination. The idea is that men of fortitude and determination are far more large-hearted, serene-minded and noble-spirited than the sky, the ocean and the great mountains. √तुष्ट also means to weigh or balance, that is to challenge. Cf. Meghadūta 20, अन्तःसारं धनं तुल्यितुं नानिलः शङ्कयति त्वाम् ।, नृष्टप्रदिक I : हा अक्षये तुष्टीयसि ।

NOTES

431

105) The second quarter वरगणं हृद्यदितौ नयनयलं is hypermetric with 19 *mātrās* instead of the usual 18. छित्तं = स्पृष्टम्. DNM III. 27. records छित्तं in the sense of छिन्नम् i.e. स्पृष्टम्. HS. VIII.4.182 gives छित्तं as a यत्नादेश for √स्पृष्ट्. HS. VIII.2.138 records छित्तं and छित्तं in the sense of स्पृष्ट्. Laber reads बाहलियाइ. The correct reading is obviously बाहलियाइ or बाहलिया ५. The commentator seems to have read बाहलिय ब. बाहलिया a stream or rivulet. Cf. st. 259. Cf. Marathi ओहळ. The reading बाहलियाइ can be justified by supposing that य has been changed into इ (संयसारण).

106) The exact sense of the six expressions संवर्द्धय, पठिय, विपठिय, घटंत, विघटंत and संवर्द्धिजंत is not clear. These six expressions are obviously to be construed as adjectives qualifying समारदं (कर्म). It appears that the expressions संपठिय and संघटिजंत, पठिय and घटंत and विपठिय and विघटंत form three pairs, in each of which the first expression conveys that the action (संघटन, घटन or विपटन) is already accomplished and the second expression conveys that the action is in the process of being accomplished. For विघटंत cf. st. 103 विह्वलकल्मषं. The rendering of संघटन as planning and of घटन as starting is only conjectural and tentative. √अवहृय = √अपहृय् to throw away, give up, disregard, set at naught.

107) The commentator's remark that the moon is हृद्यपाशस्त्रयव-संयुक्त is rather intriguing.

108) It is not clear why fate should turn its face away, if it really wants to nod its head in approbation or admiration. Perhaps the idea is that fate feels itself humiliated or defeated in its efforts to make the enterprising persons to give up their endeavour. On finding that the enterprising persons are not deterred, but that they actually perform the most daring and difficult deeds, fate takes that as a humiliation and turns its face away in anger. But this is only a temporary, momentary reaction. It nods its head in admiration all the same in a sporting spirit. Or we may suppose that although in the beginning fate may have turned its face away and may have been adverse and unfavourable still later on it admires the undaunted, indomitable spirit of the enterprising persons and nods its head in appreciation.

109) √धस् (also धस्) to tremble or shudder. See st. 136 and 235. Cf. Marathi धस्. DNM V. 27 records धस् in the sense

of कृषित. विहल = विह्वल (मयाकुल, भययस्त). C reads भ्रिमल. In st. 753 the form सिम्भल is used. असमवसाय etc. असमो व्यवसायः असमं साहसं च, ताभ्यां संलब्धं यशो यैः । or असमे विषये व्यवसाये यत् साहसं, तेन संलब्धं यशो यैः । The commentator equates the Genitive पीरणा with the Ablative (परिभ्यः). It would be better to take the Genitive as standing for the Locative (वैषयिक सप्तमी). Cf. HS.VIII. 3-134 कच्चिद् द्वितीयदेः । Or we may take it to be Genitive Absolute construction used in the sense of the Locative Absolute construction.

110) तुंग = lofty peak. This is a case of the nominal use of an adjective, called in Sanskrit मावप्रधान निर्देश. Fate is afraid of its impending defeat at the hands of men of fortitude and determination and so it tries to preserve the balance of their minds or to steady up their minds. The reasoning is not quite convincing. That fate should be frightened at the prospect of its impending defeat is understandable. But it is not clear why fate should preserve or maintain the balance of their minds and steady them up. Fate preserves the balance of *its own mind* when it finds *peaks* bent upon achieving a difficult task.

III) जे = जेण so that. लणः = लगाते, duplication of ग according to HS. VIII.4-230 शकारानां द्वित्वम् ।

112) समसीसिया is locative singular (= समसीसिकायां, सर्पायां), and not Instrumental singular as Laber, following the commentator, understands in the *Chāyā*. The word appears in the form समसीसी in st. 156, 233 and 745. ध्रुवं = ध्रुवमाण. The root ध्रुव is formed from the Sanskrit root ध्रु according to HS.VIII.4-242: न वा कर्मभावे ध्रुः बधस्य च लृक् । ध्रुन्, ध्रुणिञ्चङ्; सुध्रु सुणिञ्चङ् etc. In Sanskrit the root appears also in the form धौ-धावति, causal धावयति. The Prākṛit root is ध्रुव to wash or cleause. फिटिहिर, फिटि is given as a धात्वदेश for √ध्रुव at HS. VIII.4-177. न फिटिहिर = न नक्षति, न बाधति, न त्रंशियति.

113) न समपद्य = न समापद्यते is not achieved or secured i.e. eludes their grasp and recedes from them, विह्वल should rather be connected with रुज्ज and not कज्जपरिणाम, as the commentator seems to think.

114) = Hāla 282. समोदय = समवनन, अव being changed to ओ according to HS. VIII.1-172 : अवापोते । Cf. शाकुन्तल V-12: भवन्ति न्यासरावः कलागमैर्नवाधुमिदूर्वविक्रान्तो यताः । अमुदताः स्फुक्वाः समुद्विभिः स्वगाव प्रवैह परोपकारिण्यः ॥

NOTES

433

115) Cf. सुवच I.20 : तस्य संवृतमन्त्रस्य गूढाकारेद्वित्तस्य च । फलानुमेयाः प्रारम्भाः संस्काराः प्राक्तना इव ॥

116) Supply the word फल after विवृत्तस्य य. For the last quarter., cf. the last quarter of st. 150. जसेन किं न पञ्चतं (1) What is there in this world that is not obtained by fame ? (2) Is not fame enough? That is to say, fame, glory, reputation is the highest reward in this world. There is no higher desideratum than fame.

117) हुंय = श्रेष्ठ. वसताय = व्यवसाय = प्रयत्न.

118) क्षीरहरे may be equated with क्षीरगृहे or क्षीरश्रे. For क्षीरश्रे in the sense of ocean cf. the use of the word जलहर in st. 104 Cf. also the commonly used words like जलधि, पयोधि, अग्नि, वारिधि, वाधि etc.

119) The commentator's explanation shows that he had before him the reading विवावडाग, which is also supported by the Ms. C. The reading वावडाग adopted by Laber is metrically faulty. It is also possible that विवावडाग stands for विवावडाण (= व्यापृतानाम् with anaptyxis (स्वरभक्ति) of व्या and with change of य् into व्, the व् being changed into ड् under the influence of the cerebral vowel ऊ (HS VIII.1.206). The form वावड occurs in st. 97.

121) स्वस्यै पडिक्त्स = शास्त्रार्थे पक्तिस्त्य abiding by the rules or norms of conduct or commands of the Śāstras. Laber's paraphrase स्वस्यै, which he gives following the commentator, is not satisfactory as it does not make good sense. वेइ is really an active voice form. The commentator takes it to be a passive voice form in the sense of शनयते.

122) पराधृते The exact Sanskrit equivalent of this word in this and the following three gāthās is really पराम्भृते and not पराधृते as supposed by the commentator, cf. मामिनीविलास 1: दैवे पराम्भदनशस्त्रिणि हन्त बाते ।

123) वसताश्वे न समप्यइ = व्यवसायः (प्रयत्नः) न सफल्ये भवति ; His efforts are not crowned with success or his undertakings are not completed. विहंसति = विषयते are estranged from him.

124) Laber reads जा जा दाण लंवर etc. following the Mss. But it is obvious that we have to read जे जे दास लंवर following Ms L Similarly we have to amend हृष्ये गहिरुण or हृष्ये गहिरुण. The commentator VL...28

also seems to have read हृथे = हस्तेन). In the latter case the use of हृथे for हस्तेन would be an Apabhramśa trait, (see HS VIII.4.3.33). तडति = तडदति or तडदिति or तडदिति, onomatopoeic expression (अव्य.पु.करण). Cf Marathi तडकन or तडकन्. Cf. दडति in st. 358.

126) The commentator explains विहिणा by प्राकृतकर्मेणा. The three words दैव, विधि and पूर्वकृतकर्मे are really synonymous, cf. पूर्वजन्मकृतं कर्मे तद् दैवमिति वक्ष्यते I. For विधि in the sense of fate cf. प्रतिकूलतामुपगते हि विधौ विफलः कोति बहुसाधनता । (शिशुपालवध IX.6); cf. also नमस्यानो देवानु हृदयिस्तेऽपि वश्या विधिर्वन्यः सोऽपि प्रतिभियतकर्मैककलदः । कलं कर्मायुक्तं किममरुणैः किं च विधिना, नमस्तु कर्मस्यो विधिरपि न वेद्यः प्रभवति II, where a distinction is made between कर्म (i. e., प्राकृतकर्मे) and विधि. See gāthā 129, where we have to understand either that विहिणा and दद्वेण are used in apposition as synonyms, or that दद्वेण means "in consonance with one's destiny as determined by one's own previous acts (दद्वेण = दैवेन = देवानुसारेण)". So the subtle distinction between विधि, दैव and कर्म seems to be that विधि—Providence—is the director of the course of destiny which is determined by one's previous actions. For the idea in the gāthā compare भगवन्तो जगन्नेत्रे सूर्याचन्द्रमस्तादृषि । पश्य गच्छत एवातं नियतिः केन लब्धये II

127) = Gāthā 667, where we have पश्यि for लल्ले in the third quarter. खड्डि is foiled or frustrated, disappointed, broken, struck down.

128) उन्नय = उन्नय. Shortening of ण into अ in the Nominative Plural of nouns ending in ण is an Apabhramśa trait. See HS VIII.4.330 : एवादौ दीर्घस्यौ । तत्क्षणं च्येव = तत्क्षणमेव or तत्क्षणदेव । परिणामिय = परिणमित or परिणामित, changed, transformed, shaped or fashioned, willed and controlled. Labor reads परिणामिय, which is the same as परिणामिय, the duplication of र् being due to the shortening of ण into ण.

129) For the sense of the words विहिणा and दद्वेण see note on stanza 126. नलाड = ललाट (HS VIII.1.257). वट्टी = पट्ट, feminine gender for neuter in Sanskrit, according to HS VIII.1.35 (विमाञ्ज-स्वायाः स्त्रियाम्). In Sanskrit we get the word पट्टिका, but not पट्टी.

130) मण = मण shattered, rendered futile, neutralized. पयाव = पयाव valour, morale, energy, enthusiasm.

131) जे = यद्. The neuter gender is used for the masculine जे = जे = यद्) according to the maxim सान्नाये नपुंगक्तम् । The same holds good in the case of the neuter form वेणिङ्ग used for the masculine वे or वे (referring to हर and कण्ह). हरह = हरहन्. This is again an Apabhramśa trait. See HS VIII.4-338 उत्तः कृतेरुत्तवः । The Genitive singular form according to this Sūtra ought to be हरहो, but हो is changed into ह according to HS VIII.4.329 : स्तराणां स्तराः प्राप्तेऽपभ्रंशे . Cf. the commentator's remark on this stanza and on st. 755 : अयं प्रत्यः प्राथेयपञ्चशेमावतुल्यो । कण्ह is used here in the sense of विष्णु, of whom he is regarded as an incarnation.

132) भाग = माने. भाग means allotted portion or lot, cf. पाणिनि 3.4.90: लक्षणेऽर्थभूतस्थानमागवीक्षात् प्रलियेत्त्वः । महादे लक्ष्य = गद्यनयने लक्ष्यीः । The Locative is used here in the sense of the Genitive (ननुमहत्त्वं लक्ष्ये).

133) धारिञ्जन्तु Imperative second person singular, active voice, from —ध्र with the termination इञ्जन्तु, according to HS VIII.3.175 अन्तः पञ्चतु इञ्जन्तु इञ्जे-लुक्ते वा । पर्यगमणे = प्राथेयभङ्गः or प्राथेयभङ्गः violation or frustration of a request made by some one. In the latter case the shortening of वा into ञ् would be in accordance with HS VIII.1.4. ईयहर्त्तु मिथो ईत्तौ ।

135) Laber reads लिङ्गुल following the MSS. But it is obvious that we have to amend लिङ्गुल (Abative singular). दीगं = दीगो, neuter gender being used for the masculine according to HS VIII.1.34 (गुणाद्याः कुवि वा १), or दीगो may be taken to stand for दीगलण (दिन्यल) (भावप्रधान निदेश) (the abstract used for the concrete). अयाण—We must supply यद् (= प्रति) (= अदिदय) after अयाण. Cf. Subhāṣita : दृष्टान्तु-नरम्भदृष्टादपि च दानधनः । वायुना किं न नीतोऽसौ मामयं प्राथेयेदिति ॥

136) For यरयस्परह cf. st. 109 and 235.

137) यथेन = प्रयत्नेन with great effort. It is not quite clear why the clouds have to put forth effort while imbibing the water in the ocean. Perhaps because they have to work against gravity? ल्येत्त = ल्यत् = गृह्यत्. √ल II. P. to take, receive. According to HS VIII.4-238 ल्य is changed into ले in Prākṛit. ले can be easily changed into ल्य. Cf. Hindi लेना to take, accept, receive.

138) गुण used euphemistically for दोषा or in the sense of = दुष्गुण evil consequences or effects.

139) सिद्धी prosperity, flourishing condition, eminence. Apte records रुद्धि in the sense of supernatural power also. It would be better to read सिद्धी (miraculous power) in place of रिद्धी. To be able to make oneself invisible is a सिद्धि in *yoga*, akin to अविद्या, महिमा etc. See stanza 141 where the words ज्येयसिद्ध and अजयसिद्ध are used. मह = मम Genitive used for the Accusative. This is a case of द्वेषे वर्य (vicarious use of the Genitive) according to Panini. Cf. Subhāṣita : ओ दारिद्र्यं नमस्तुभ्यं सिद्धोऽहं त्वत्प्रसादतः । पश्याम्यहं जम्भस्वं न मा पश्यति कश्चन ॥ महं लोका न पश्यन्ति—People do not see me because I am inconspicuous or below anybody's notice or attention because of my poverty

140) = Hāla 671, where we have the readings चारुणो for मारिणो and विभृद्धविष्णाया for विभृद्धसंमाणा. विभृद्धसंमाणा = विभृद्धसंमाना: those who are honoured amongst the learned (विदग्धेषु समानो येषां ते), विभृद्ध can also be understood as standing for विरुद्ध, in which case the meaning would be: those who have risen to high esteem. The readings in Hāla would yield the senses : चारुणो (तारिणः) generous, liberal; विभृद्धविष्णाया whose knowledge is perfectly baked, mature. विदग्धविष्णाया clever, fastidious, discreet.

141) ज्येयसिद्धा = योगसिद्धाः, योगेन प्राप्तसिद्धयः । दारिद्र्यज्येय = दारिद्र्ययोग association with poverty, the state of being cursed with or of being a victim of poverty. Or योग may be taken to mean discipline. दारिद्र्यज्येय the discipline of poverty.

142) समीरण = वात or वायु. The windy humour in the body, which controls the nervous system. समीरणेन मग्नः means one who is struck or afflicted by the upsetting of the windy humour i. e. attacked by a stroke of paralysis. पश्यमग्ने ठवति is to be understood to mean मग्नमग्निं पश्यं ठवति. पञ्चत्वमेति = प्राञ्चनीक्रियन्ते are straightened out, cured, or set right. नह् if at all.

144) पायड = प्रकट evident, manifest. For the elongation of the first अ, see HS VIII. 1.44 (अतः समृद्धमादौ वा ।). Cf. पदेनिपुलीनाः कुलीना भवन्ति... धनान्यर्जयध्वं धनान्यर्जयध्वन् । and सर्वे शुभाः काञ्चनमाश्रयन्ते ।

145) वेलीण HS VIII. 4.268 records वेलीण in the sense of वल्लि-कान्त. HS VIII.4.162 gives वेळ as पदवादेश for वल्लि. For the use of वेळ see stanzas 70, 145.425, 726, etc. We also get the form वेळिण. Weber connects वेलीण with व्यपलीन. न ह्नु यरिसे वृत्त that is not pro-

NOTES

437

per, just or fair. Fate must not count in the life-duration or life-quantum of poor people those days which they pass divorced from *dharmā*, *artha* and *kāma*, the three goals of human life. For during those days the poor cannot be said to be living at all. They are as good as dead. It is a living death and not life which they live during those days. Cf. दृच्छकटिक 1.10: मुञ्चानु यो याति नो ददित्वा धनं; क्षमिरेव मृतः स जीवति । The commentator notes the variant सुदरं धनं for परिप्तं धनं ।

146) The day-lotus blooms or expands when the sun rises and shrinks, fades and closes its petals when the sun sets. The poor also stretch out their limbs when the sun rises and collect them together when the sun sets in the cold season, as they have no means such as warm clothing or fire or food or massage with oil to keep themselves warm in winter. संकुच्यते shrinking, contracting, sinking. विवर्धते expanding, blooming, rising. रोर = दरिद्र, DNM VII. 11. See stanzas 461, 560 and 761 (अरोर).

147) = Hāla 243. ललित्यं = ललितम् sportiveness, gaiety, affected grace (कौतुकम्). खमा सम्प्रयस्त may also stand for (खमाऽसम्प्रयस्त (W.1870, p. 157) forbearance behoves (comes in handy for) one who is a weakling. अभिध् discourse, talk, eloquence. For the last quarter cf. विशेषतः सर्वविदां समाजे विभूषणे मौल्यमण्डितानाम् । भवतृति, नीतिशतक 7. For ✓ छत्र see note on stanza 75.

148) एतिहासः = प्रतिमासि appeals to or pleases (the mind) (रोयते). अगलस्य vicarious use of the Genitive for the Ablative (देवे यष्टी). रगमिच्छे blissful, blessed, happy.

149) जे = जे (यदि) if. नीचरया = नीचरताः = नीचवस्ताः devoted or addicted to meanness, baseness. The commentator's explanation of क्षीरमाह्वयं by स्तन्यकारणम् is not correct. It should be स्तन्यकार्यम् or स्तन्यप्रसङ्गः.

150) हिट्ठं = हिट्ठं हिट्ठं = यथोक्तः or यथस्तात् यथस्तात्. The *Samdhi* of हिट्ठ + हिट्ठ as हिट्ठ is noteworthy. The initial ह of the second हिट्ठ becomes vocalised into ई (a kind of *Samprasāraṇa*), which is then changed into अ and becomes merged into the final अ of the first हिट्ठ. The declensional termination of the Locative singular added to the indeclinable form हिट्ठ is also remarkable. Cf. कण्ठ्यमि

(st. 221) and परसेण (st. 671). According to Sanskrit grammarians declensional terminations are added even to indeclinables (अव्यय) in order to confer on them the status of a पद (पदसंज्ञा) and are later on dropped. (Cf. Pāṇini II. 4.82 : अव्ययादाप्सुषः ।) जडणिवह (1) mass of roots, (2) ignorant or foolish persons. जड (root) is to be traced to the Sanskrit word जड (matted hair), which by *Lakṣaṇā* means the tangled mass of the roots of a tree. जडणिवह > जडणिवह > जडणिवह, the final ञ of जडा being shortened metri causa according to HŚ V.II.1-4 दीर्घद्वौ निबो वृत्तौ । The word जड is used in Hindi in the sense of the root of a tree. सुपत्ताड = (1) सुपत्राणि beautiful leaves, (2) सुपत्राणि worthy persons. तां किं न पज्जते; cf. st. 116. Literally : what is there (in this world) that is not obtained ? What more is there to be obtained in this world ? i. e. everything is obtained, nothing more remains to be obtained, that is the highest consummation to be wished for.

151) For the second half, compare st. 722, where, however the word चरणाह does not appear in the first half. This stanza appears to have been derived from some context where several stanzas were addressed to some king. Cf. stanzas 154, 155, 161. Cf. also stanzas like no. 143 addressed to a सुंदरी (fair woman).

152) भूमस्यणे the elongation of the final vowel of भूमि may be due to metre, or the original Sanskrit word may be taken to be भूमी (with long ई). वंमणेत्वं enforced celibacy because, they cannot afford the luxury of marriage.

153) Laber reads कह व. It is obvious that the correct reading is कह वि (कवन्वि), which is also borne out by the commentary. तुल्यणे is explained by काकताईकययेन in the commentary. DNM V.15 records तुल्य in the sense of काकतालीय. विमोचय, DNM VII.64 assigns the sense of अतुल्यता, difficulty or confusion, to this word. It seems to be connected with the Sanskrit root तुल IV. P. to be confused or perplexed. खणयसुगैरीहणे, the commentator paraphrases खणय (= खणयक) by संन्यासिन्. It is not likely that the reference here is to a Jain monk in particular, but to any monk in general. Nowhere in the whole of the Vajjālagga does the author, although a Jain, make any reference to Jainism or Jain ascetics or to the Tīrthaṃkaras, except of course in the opening

stanza, which refers to सव्यदु (i.e. जिन) and to कृतदेवी. The explanation given in the commentary is obscure : यथा संन्यासिनो दृतरस्य श्रद्धेश्च (by credulous people) कन्याहारम्याभरविमानमारोहितस्य (placed upon a bier carried by people on their shoulders) ददधानं वाद्यमानमदलं नीयमानस्य स्तकात्तय पुनः (V. L. संस्कार्यसुखं) भवति, तथा सेवकजनस्वाहदिशे सेवां कुर्वाणस्य । Does the author mean that just as in the case of a monk, who has renounced the world and is leading the life of a recluse, the attainment of heaven (or liberation) is very difficult, so in the case of a servant the attainment of happiness is extremely difficult ?

154) सि होञ्ज = त्वं भवेः or भूयाः or even भवति (Cf. HS VIII.3.177). The verbal form सि is used here in the sense of त्वम्. In Sanskrit असि is sometimes used in the sense of अहम्. Cf. stanza 734, last quarter. For बालिहियकुञ्जर cf. आलिहियमितिवाचस्य in st. 68 and 582. तुह एह दाणं चिय न दिट्ठं, no generosity (liberality) has been observed by anybody in you, any more than the oozing of the ichor-fluid (दान) is observed in the case of an elephant painted in a picture. Hence, though you may be a person devoted to religion according to your own ideas, we shall go away and have nothing to do with you, as we do not see any prospect of receiving any gifts or charities from you. दाणं (1) generosity or liberality, (2) exudation of the ichor-fluid.

155) The jack-fruit tree (फणस = पनस) bears fruit right on its stem or trunk, so that they are easily accessible to every body. The palm tree (तल), however, bears fruits on its top beyond the easy reach of all. Cf. st. 737 where the tāla tree is described as दूरदाविकफल.

156) It is difficult to see how this stanza glorifying the फणस tree can find a place in the सेवकवक्त्रा. It is a mis-fit here. The same holds good in the case of the next stanza. Cf. stanzas 546-551 and 645, which too are mis-fits in their respective sections. सच्छाह = सच्छाह = सच्छाय = सद्गुरु. See HS VIII. 1.249 (छायाया होडकान्तो वा ॥). The shortening of छा into छ is *metri causa*. स्थाण = मार्गण = याचक a seeker.

157) सुसिय = सोसिय = शोषित, सो being shortened into सु *metri causa*, or सुसिय may be taken as a past participle from √ सुष् = √ शृष्

to dry, सुखिय = शुष्क. कपोहय = चातक. DN. VII 33 records कपोह and कपोह in the sense of चातक. Cf. Hindi पपीहा, पपीहरा (= पातक), सुय = सूत.

153) सुखिसवहारवाहिरे—Cf. st. 276, सम्भववाहिरोहि. सुखिस self-respecting person. The idea in the second half is as follows : A servant need not make an humble request to his master for rewarding his services. His silent, devoted service itself is a request that he makes to his master and that is easily understood by a sympathetic and appreciative master.

159) This gāthā expresses the belief that the internal teeth of an elephant are dark in colour. It may be only a poetical convention (कविस्केत). विहुरसहाया = सहायविहुरा by transposition of the two words in the compound. सहाय is used here in the sense of साहाय्य (a case of भावप्रधान निर्देश). साहाय्यविहुरा: unhelpful in chewing or mastication. Those servants, who are really helpful and hard-working are admitted to the interior of the house by the master, though they may be unattractive in their appearance. But those servants who are not helpful are kept outside, though they may be gaudy and attractive. The figure of speech is अप्रस्तुतप्रशंसा.

160) Cf. W (1881) 812 : गार्ह पंच खारिभीच चतारि पक्खइहा ! संवणं बालावत्तं सेवां दिवे कुणउ ॥ पक्ख HS VIII. 2. 174 records पक्ख in the sense of समर्थ, strong, mighty. PLM 52 also records this word in the sense of समर्थ or श्रौढ. The word is to be traced to पक् > पक्, with the त्वाधिक तद्धित suffix क-ripe, matured, full-grown, fully developed. सेवा is recorded in PLM 69 and and DN. V.1 in the sense of a cow. It is to be derived from ताप्रा reddish or tawny—a colour frequently met with in the case of cows. निपपन्न = निपन्न. According to HS VII. 2.53 निपपन्न would give rise to निपक्क. The form निपपन्न is used in Hāla 691. सेवां सुहं कुणउ we should read सेवां in place of सेवा, as object of कुणउ, the subject being सेवाओ (understood). सुहं = सुखम् unhesitatingly. There is no objection or harm in serving under a master, although service is humiliating in itself, provided one gets these three compensating advantages in return. The commentator, however, explains सेवां सुहं कुणउ by सेवायां पर्याप्तम् i.e., बवं भावः । पेनुवृषभराज्जवान्येषु विचनानेषु सेवाया अल्पम् । He seems to understand the situation as follows : These three things are extremely desirable and sum up or constitute worldly well-being. What more can one

expect to get as a reward from service under a master? If these three things are there, then enough of service. Perhaps he understands सेवा सुख करोतु in the sense of सेवा सुखं गच्छतु, i. e. सेवाया कृतम्। सेवा करोतु is active voice, while सेवा कृतम् is passive voice (imperial construction). Weber (1881), p. 448 renders the last quarter as follows: We'll may service bring happiness (but that does not fascinate us). The commentator साधारणदेव says: सेवा दिव करोतु सेवकानां; न भादसानां निरीहानाम्। राख— a kind of edible food-grain, Marathi राख.

161) छुहियो (1) white-washed with lime (सुधितः = सुधया धवर्कितः) (2) hungry (सुधितः). छुहिये (1) white-washed with lime (सुधासुधितम्) i. e. सुधाधवर्कितम् (2) oppressed by hunger (सुधासुधितम् or सुधासुधितम्. The sense of चचर (a public square or road-crossing) does not fit in with the idea of whitewashing. Was it the practice to white-wash public squares or road-crossings or to mark in white their borders?

162) The translation of the second half is only conjectural, as the idea is obscure. The commentator equates पयस्स with पयसः (water) and remarks: न जानीमः किमप्यधिकं स्नेहपानीयवोर्भवे। नेहस पयस = नेहपयण = स्नेहपयोः।

163) बल fighting strength, resistance; offensive and defensive might. बलित = बलित retreated. यत्ति = तिष्ठन्ति, stand firmly.

164) गगण neuter gender for masculine, according to HS. VIII.1.34 (गुणायाः कृति वा।) कुरण = स्फुरणम् enthusiasm, vibrant spirit, spirit vibrating with hopefulness.

165) संगणितो ज्ञ as if he has been honoured. He regards the opportunity to fight and strike at the enemy as a great honour done to him. नवसेवो ज्ञ as if he is a newly employed servant, who is only too eager to give striking evidence of his loyalty to his master by doing daring deeds on the battle-field.

166) कपयिज = दारित pierced or gored. PLM 573 and DNM II. 20 record this word in the sense of दारित or दलित.

167) एकमेकस्स ज्ञा-एकमेकस्स याति charges at one enemy after another. Or we may understand एकमेकस्स in the sense 'at one another'. In that case ज्ञा नञो should be taken as standing for जति मडा (plural), the hostile warriors charge at one another.

163) विदुरे = विरुरः beset with difficulties. गज्जत्था hanging in the balance, uncertain, undecided. This is the utterance of a hero who is on the point of death on the battle-field.

169) पेक्षिय = प्रेरित, पीडित or क्षिप्त, overpowered, hard-pressed. See note on st. 97.

170) भरउ = क्रियताम् (=active voice used for the passive in the sense of परिज्जउ, with जणणीए as subject understood. It is possible to understand भरउ as a verb in the active voice, in the sense of धारयतु as done by the commentator, provided that we emend the text as follows : एद्धं पि कं पि नियगोत्तमसुत्तं भरउ जणणि उयरमि । Cf. st. 133. It is also possible to understand भरउ in the active sense if it is equated with धियताम् (Imperative active third person singular from √ध VI. A to be, to exist). In that case भरउ would mean तिष्ठतु.

171) √परिसक्क = √परिचिक्क to stalk about proudly, pompously, triumphantly.

172) In the Vāmana (dwarf) incarnation, the supreme Lord Viṣṇu, assuming the form of a dwarfish boy planted one foot-step on the earth, the second in the heaven and was at a loss to know where to place the third foot-step. The commentator quotes a Prākṛit gāthā, describing the three foot-steps of Viṣṇu. बन्धिषे विलसिये बल्लिन्धविलसिये ।

173) पिम्भरो = निम्भेरः = निर्गताचिन्ताभरः = निश्चितः, disburdened of all worry, or anxiety, fully satisfied at having achieved the object of his master. कण्णवात्तिर = वात्तिरकण्ण with transposition of the two words (i. e. पूर्वनिपात of कण्ण and परनिपात of वात्तिर). चलचामर and वात्तिकण्ण may be taken as forming a Dvandva compound or the whole compound may be dissolved as follows: चलचामराविच चञ्चलौ यौ कर्णौ, तान्यां पीडयमानः, i. e. चलचामरचञ्चलवर्ण may be taken to be an उपमित समास with the common property चञ्चलत्व. The commentator takes चलचामर as a बहुव्रीहि compound qualifying कर्ण. Thus according to him both चलचामर and वात्तिर are to be understood as adjectives qualifying कण्ण.

174) We must supply the word मुहुरस after कसस वि in order to make the sense complete. पिट्ठी = पृष्ठ. See HS VIII.1.129 (पृष्ठे वातुलरापदे)

NOTES

443

175) पट्टिहय is awkward. It stands for पट्टिमि.

176) The commentator's rendering of °पट्टिहये by °प्रतीक्षणीते is not correct. ✓पट्टिहये does not here stand for ✓प्रतीक्ष to wait for, but ✓प्रतीक्ष् to accept or receive. On st. 192, the commentator correctly explains the verbal form पट्टिहयति by प्रतीक्षति. पट्टिहय is formed by adding the Kṛt suffix हय in the sense of तापयत्य (HS VIII. 2. 145) उत्तिष्ठ = उत्तारिष्य or अवतारिष्य (उत्तारिष्य or अवतारिष्य).

177) सहिज्जद = सहिज्जद, स being lengthened into सः metri causa according to HS VIII. 4.238. निद्धतकङ्कणं = निद्धोर्हं कंठार्णं कङ्कणं ।

178) सहिरकुङ्कुम-(1) सहिरं कुङ्कुमं व सहिरकुङ्कुमं saffron-like blood in the case of the female jackal and the warrior, and (2) सहिरससिं कुङ्कुमं सहिरकुङ्कुमं blood-like saffron, in the case of the वरकामिणी and the नायक with whom the warrior is compared by implication.

179) The proper order of the words in the long compound forming the first half of the gāthā is as follows : धोरुयपहारसंजुगि-यगदकिण्ठजगिष्ठोहो. Thus we have here पूर्वनिष्ठा of संजुगिय and संजगिय. कौय = कण्ठ्य. According to HS VIII.2.4, we should have संय instead of कौय. See st. 216.

180) विहुरे = विपुरे = वैपुयै = तड्डटे, a case of भावप्रधान निदेश, concrete used for the abstract. (Cf. अटविहुरे in st. 185 and विहुरे in st. 674). Even when standing in a difficult situation, where he finds it almost impossible to pull the cart. पानर a rustic cartman, a ploughman, a farmer. आरापरिषट्ठी prodding done with the goad or with the wooden handle of the whip. It seems to have been the practice in ancient times to prick, prod or goad a bull with a sharp, metallic point, just as, in the case of elephants, the भङ्गुश or hook is used. आरा means the shoe-maker's awl and hence a goad or prodding hook.

181) गुरुमरम्मि is obviously wrong. We must read गुरुमरं पि (गुरुमरमपि). हर्क = आह्वानम्, आक्रोशम्. Cf. Marathi हर्क, from Sanskrit ✓आक्राष्ट् to call or challenge, with aspiration of the first vowel.

182) भरम्मि the burden of the cart i. e. the loaded cart. यक् = धक्किय = स्थित, past participle active from ✓यक् which is a प्रह्लादेश for ✓सा (HS VIII. 4. 16).

183) अञ्जवणं गओ = अपूर्ववर्णा गतः who is making his first run (बन्ना leap, gallop) when harnessed to the yoke of the cart for the first time in his life. As the bull was never before harnessed to the cart (because of the circumstances stated in the first half of the stanza) that was the first time in his life that he was yoked by his master. And when the loaded cart came to a standstill because of some trouble on the road, the excellent (noble) bull felt very sad that he should not have been given any gradual training in pulling loaded carts before, and should have been yoked to a loaded cart for the first time ever in his life. The commentator, however, explains अपूर्ववर्णा गतः differently. अपूर्वेष सह योजितः, yoked to the cart along with a new, unbroken, untrained bull. ✓विनर = ✓सिद् to feel sorry (HS VIII.4.132.)

184) हल्लो = हल्लिकः ploughman, farmer, agriculturist, from हल (a plough) plus ल्ल (Taddhita suffix in the sense of using that as a means for achieving his object, or as a means of earning his livelihood). Cf. Subhāṣita : गुणानन्विष दोरान्ध्याद् पुरि ध्रुवं निवृज्यते । असंजातकिण्ठकस्थः सुखं त्वपिपति गौर्गलिः ॥

185) धवणहं—neuter gender used for the masculine according to HS VIII.1.34. अद्विदुरे, see note on st. 180

186) तडवियडमोडण = वियडयडमोडण (by पूर्वनिपात of तड and परनिपात of वियड). This is otherwise known as वप्रकोडा, butting or ramming against the mighty sides or slopes of a mountain with the head, butting sport. Cf. नेपदूत 2. वप्रकोडापरिणतगजप्रक्षणीयं (मेघं) ददरो ।

187) The metre in the first quarter is faulty. If we shorten ता and ण into त and ण it will be quite regular. (सा रेवा तड पणियाइ ते चेव करिणिसपाया ॥) सडइ = सडमी or सडकी a kind of tree of which elephants are very fond. सडइ = सडयायते, rankles. Cf. Marathi सडवे.

188) गणहि बहुणहि वि गणहं. This is Instrumental Absolute Construction, having the same sense as the Locative Absolute Construction. See Speijer, Sanskrit syntax p. 290.

189) Cf. Weber (1881), 820 : सक्कथ होरं ठाणं रासहमहिमाणं भेसवुसहाणं मइणहं दाणमहो महवणं अहव महाराओ ॥ जुज्जयं ठाणं = यत् किञ्चिदपि स्थानं युक्तम् उचितं भवति । Any place will do or serve for their residence, लम्प would have been better than जुज्जय.

NOTES

445

190) हल्लः = चल्त् । ✓हल्ल to shake. Cf. Marathi हलणे, ढळणे, हळहळ. Cf. हल्लोहल्ल, HS VIII. 4.390. See note on the word ढल्लहल्ल in st. 559. पढ = त्वया. This is an Apabhramśa trait. See HS VIII. 4.370 (गङ्गया पढं तहं ।)

192) दसा = दशा changes or vicissitudes of fate. The Mss. read जे जह or जे जे. We must read जा जह...तं तह or जा जा... तं तह or जा जा ... तं ते.

193) ना क्षिज्जु = ना क्षीयस्व do not waste away or be emaciated. The commentator paraphrases क्षिज्जु by खियस्व. Did he read क्षिज्जु ?

194) विस्तुल = विस्तुल unsteady, agitated, unhinged, unnerved, one who has lost the balance of his mind.

195) We should expect वि in place of व in the first quarter, as the commentator seems to have read (गस्यहृद्गजलियस वि). विलीनो = विलीनः = अवरिणः remained uncatch. विलसिय—courtship, dalliance.

196) तिणक्कलं इति पञ्चलियं—Cf. st. 248.

198) सिंहराजितो Ablative singular, HS VIII. 3.8. निष् = पश्यति । निष् is recorded by Hemacandra as a धातुवादेश for √द्स् (HS. VIII. 4.181)

200) माण = मान self-respect, fiery spirit. गजवददारणेण = गजवद-दारणेण or गजवददारणेन. मुक् = स्वपिति. Cf. HS VIII. 1.64 (स्वपद्युक्च). We also get the form सोवह.

202) Laber reads जह following the Mss, and paraphrases by यदि in the chāyā. It is obvious that we must emend the text into जह (= यथा). होहो – शौण्डोय eminence, greatness, might, strength. मवह small. PLM 47L, DNM VI. 117 record मवह in the sense of लघु. The commentator refers to *gāthā* 230, where the word मवह is used.

203) For वेणि Nominative plural, see stanzas 96 and 131. गंजणे is used here in the sense of humiliation, while in st. 90 it is used in the sense of moral taint or stigma. The commentator renders गंजणे by विगोपकम् which perhaps stands for विगोपनम् and means humiliation or confusion (व्याकुलता). Cf. विगोपव in *gāthā* 153. For the idea in the stanza compare stanzas 131 and 260.

204) ०कुम्भमाभिदिप = कुम्भे आभिदिप. The Locative termination of कुम्भे has been dropped here and a euphonic न् inserted between the two words (we may call it न्श्रुति on the analogy of the यथुनि in Prākṛit). HŚ. VIII. 4.164 mentions the पात्वादेश अभिदिप for √संगम्. Cf. Marathi भिज्णे. पहर = पहार = प्रहार; माद = मरद = मृगेन्द्र, the former according to HŚ VIII. 1.67 and the latter according to HŚ VIII. 1.44. Gore suggests the emendation ०मादयः दकुम्भमावहिप = ०मृगेन्द्रमृगेन्द्र-दुमे आवहिपे, when both the lion and the mighty elephant fell down dead as the result of one single arrow shot by the hunter. The lion and elephant were engaged in a deadly fight, when the hunter shot a single arrow at them and killed both of them. This clearly reveals the terrific punch which the hunter could put into his arrow. For the idea, see the commentator's remarks on the present stanza and also stanzas 206, 207, 209, 210.

205) गयकुम्भविशरियमोत्तिपहि = विशरियगयकुम्भमोत्तिपहि, with पूर्वनिपात of गयकुम्भ and परनिपात of विशरिय. The कृत्वि in ०मोत्तिपहि is कर्णे कृत्वि and not अकक्षणे कृत्वि as supposed by the commentator. जगह from Sanskrit जगत् flesh. किण्व = किण्वज, active voice form used for passive voice form. Cf. st. 241 where वीसरद is used in the sense of वीसरिज्ज.

206) = Hāla 119, where the reading is कम्पो वि for कम्पो and ०जोवणुम्मा or जोवणुम्मा. Cf. stanzas 207, 209, 210 and 211. उन्मथा = उन्मत्ता or उन्मथिता. रप = उच्छिन्न, त्वक् or त्वक्कर or त्वक्का shavings, parings, carvings, thin slices or shreds (of the bow). HŚ VIII. 4.194 gives रप as a पात्वादेश for √गृह्. रप appears to be connected with रप. The more and more the hunter becomes attached to his wife and dotes on her, he grows physically weaker and weaker and unable to wield his heavy bow. He has therefore to remove thin slices from his bow with some paring or planing tool so as to make the bow lighter. The hunter's wife is extremely delighted as she throws on the street the slices removed from the bow, because she knows that they are an indication of his growing fondness for her.

207) = Hāla 120, where we have the following readings : उक्खिपदि for ओक्खिपदि, गेहगणाहि for गेहगणाउ; उवह वणुवपरेछोली for वणुवोदर-रिछोली. ओ = ओहो interjection of surprise. See st. 324. सोहमाधयवहाह व may stand for सोमप्यवजपदानि इव, or for सोमप्यवजपताका इव. ०पदाया इव

पडाव च > ०पडाव च, य being changed into इ. धगुरओरपहिलेनी is to be explained as follows : धनुषः रजःसदृशानि वाणि उल्लिखनानि (strips, chips, slices, shavings) तेषां पैकः समूहः—a mass of the tiny (thin, fine) shavings or slices of the bow (सूक्ष्मरूपपैकः).

208) पड = पड = पडि, shortening of ई metri causa. जुवाण-यवन् in Sanskrit becomes जुवाण according to HS. VIII.3.56 (पुंस्वन जाणो राजपञ्च १). Did the commentator read सिज्जति instead of सिज्जति in the second quarter? सिज्जति stands for क्षीयन्ते. क्षीयन्ते can assume the form सिज्जति in Prakrit according to HS-VIII.2.3 (अः सः क्वपितु अस्ती). But सिज्जति can be rendered only by क्षीयन्ते and not by सिज्जन्ते. Even if the reading before the commentator were सिज्जति, in the present context सिज्जति must stand for क्षीयन्ते and not सिज्जन्ते.

202) बाहुजुवाणो Nominative Singular from बाहुजुवाण (बाधजुवाण). धगु-द्विह = धगु + उद्विह, the उ of धगु being dropped according to HS. VIII.1.6 (हृक् । वरस्य स्त्री परे बहुलं ह्नु मवति १) चड is mentioned as a धक्वा-देश for √आन्ध् at HS.VIII.4.206. Cf Marathi चढणे. मेह (गिह) is a धक्वा-देश for √गुच according to HS.VIII.4.91. उमिह = उगुच् to drop down, to let fall, here used intransitively in the sense 'to slip or fall down'.

210) करह = कराव, an Apabhramśa trait. Cf. st. 131 where हरह is used as Genitive Singular form (= हरस्य). According to HS. VIII.4.336 (बनेहेह), the Ablative Singular form ought to be करहे or करहु, but we have here the form करह according to HS. VIII.4.329 (स्वराणां स्वराः प्रथोऽवधे १). विरफुल्लगण्डविवरमुहो = विरफुल्ल (अगुल्ल) गण्डविवरा च उन्मुली च the hollow or cavity of whose cheeks is blooming and whose mouth is upraised. The cheeks which till now were hollow (concave), become full and bulging with a sense of triumph and achievement. Till now she was अथोमुली, now she becomes उन्मुली. Labor following the commentator paraphrases विरफुल्लगण्डविवराहमुली, which does not make good sense. The word विरफुल्ल does not occur in Sanskrit and appears to be a pseudo equivalent of विरफुल्ल (= विरफुल्लित or विकसित).

211) तुह पसापण thanks to you, because of you, i.e., because of the powerful fascination that you exercised upon your hus-

band—the hunter of wild game—he became enamoured of you and began to dote on you so much, that he lost his physical stamina and could not use his bow to kill wild elephants.

212) = Hāla 173. पेङ्ग is recorded in PLM 294 and DNM VI.58 in the sense पिच्छ a plume or feather. गङ्गिरी from गङ्ग + इर (Taddhita possessive suffix, according to HS. VIII.2.15.) गङ्गिय = गङ्गी = कृत taken, derived (obtained) from i.e. made out of. The commentator explains the reason of the proud bearing of the व्याधव्यू as follows : During the time that the hunter stays with the व्याधव्यू, he is excessively attached to her, with the result that he has no stamina left in him to kill elephants and so he kills only peacocks, whose plumes the व्याधव्यू wears on her head as a trophy and an ornament. But during the time that the hunter stays with her senior cowives he is not very deeply attached to them, with the result that he has sufficient stamina in him to kill even elephants, the pearls obtained from whose heads are worn by the senior cowives as ornaments on their bodies. So the wearing of peacock plumes by the व्याधव्यू is an indication of the hunter's deeper attachment to her, while the wearing of pearls by the senior cowives is an indication of his feeble and luke-warm attachment to them.

213. Cf. Weber (1881) 951. सल्लस = सल्लस्य moving with heavy, dull steps (= अलसगमना). अलस is used here in the sense of अलस्य—a case of भालप्रधान निर्देश. This stanza is quoted by Mammata in Kāvyaaprakāśa X as an example of उत्तरालंकार. The re dīng adopted there in the second half is : लुल्ल्यालभमुद्धी घरमि परिसङ्कष सोण्डा (or सुहा)।

214) Supply वि after मयचम्मपरिमण्डो. परिग्रह = परिग्रह a collection or stock—परिग्रह इति परिग्रहः।

215) The deer's fascination for music is proverbial in Indian literature. Cf. रघुवंश XVIII.13. : सङ्गुर्विविधानपि हि प्रयुक्तं मातुर्गोष्ठे हरिणान् प्रहीतुम् ; मालकिताग्रिमिन् III मया व्यापणीतरत्नया हरिण्येवाशङ्कितवैतन विशतम् । ताणं चिय नदिथ षणं = ताणं षणं नदिथ चिय i.e., चिय is used in the wrong place (भ्रमम्).

216) This is the utterance of a deer.

217) एकेण वि सरेण सरउ = एकेनापि शरेण पूयतां, समाप्यतां, कृतम्, अलं, पर्याप्तम् । ✓सर to be enough, to be over, to come to an end, is to be traced

to the Sanskrit root गृ (गृ) to go, to move. The sense of the Prākṛit root गर appears to be only a metaphorical extension of the sense of the Sanskrit root गृ (गृ). Cf. Marathi गरण; संपूर्ण, to come to an end, to be finished, to be over. एकेन द्दरेण गरदु = एकेन द्दरेण गच्छतु (इयावः) = एकेन द्दरेण कृतम् (or कर, पयोधम्). जंघ = जीवः, the neuter gender being frequently used in Prākṛit for the masculine. Or जंघ may be equated with जंघियं (जंघितम्). Cf. HS. VIII.1.271. This is the utterance of either the male deer or the female deer. Supply अग्राणि after ग्रेण.

218) अङ्घ्रिय = अङ्घ्रियः pierced or wounded.

219) Here we are told how a number of deaths took place by a sort of chain-reaction. It must be supposed that the hunter's wife had gone to the forest to witness the game-shooting (सुगया). अणुहं = अणुः. See HS. VIII.1.22 (अणुवो वा). सुकिया = सुकियाः, past participle from सुकियद् (= सुकियति) which is a denominative verb from the past participle सुक (= सुक).

220) कंठक्षिप्तश्रेष्ठेष्टमगह्रमि is equal to उज्ज्वलकंठक्षिप्तमगह्रमि, with परनिपात of उज्ज्वल. उज्ज्वल = उज्ज्वलः = उद्विज, blooming, expanded. According to HS. VIII.4.223, √उज्ज्वल is a substitute for √उद्विज. Or उज्ज्वल may be equated with उद्विज (उद्विज्) excessively, extremely, (that which has crossed the beach or coast, hence excessive). उज्ज्वलमगह्र = excessively charming. विलसिताद् = विलसितानि pleasures, merriments enjoyments, luxuries. सुदुक्कि, सुदुक्कि is mentioned as a धन्वादेश at HS. VIII.4.395 (तद्व्यादीनां अंशदयः) without indicating the original Sanskrit. The PSM gives the sense शब्द की तरह चुभना, to rankle in the mind like a barb. The commentator paraphrases सुदुक्कि by आधिनेवन्ति. The word सुदुक्कि occurs in Hāla 216. Weber (1881), p. 84, discusses the word सुदुक्कि, which is explained as रोषमुक्ता by the commentators on Hāla. Weber seems to suggest the sense "stiffened" (exhausted, tired out) for the word.

221) पीलु a certain kind of tree or shrub growing in desert-regions. करीर a thorny plant growing in deserts. The leaves of both the पीलु and करीर plants, products of desert-regions, are relished by camels. The camel's fondness for thorny plants and trees is proverbial in Indian literature. Cf. विकसाद्देवचरित, 1.28 : निरीक्षते वेदिवदे प्रविश्य कमेकः कष्टकनालमेव। कसरक = कुङ्कुम a bud. कसरक also means वीणाशब्द, sound produced while eating or chewing some-

thing. See HS. VIII. 4.423. कोदधमि = वने + दधमि । दध (= भव) is an indeclinable. But here the Locative singular ending मि is added to it. दधमि is as good as वने (Locative singular form from the indeclinable भव). See note on the indeclinable form हिंदुते in stanza 150. Cf. the form परतेग in stanza 671.

222) पुनरुक्त = पुनरुक्तम् repeatedly, again and again. Or पुनरुक्त may be taken to mean साविशयम् excessively. For पराहुते, see note on stanza 122.

223) We must obviously read 'मिहरो in place of 'मिहरे in Laber's text. The first half of the stanza is a long compound being an adjective qualifying तुमे understood.—The difficulty about this stanza is as follows : The camel is really feeling home-sick, as it is no longer in the midst of its familiar surroundings, namely the desert-regions with their hill-tops, Pilu leaves and Karira buds. (Cf. stanza 221 above). It is experiencing a nostalgic feeling. If now it is really far away from the गरुक्षकी—the desert-region—(see stanza 222), how is it that it is described as drying up with its sighs the tips of Pilu-shrubs? Are we to suppose that there are Pilu-shrubs even in places away from desert-regions and that the camel dries up their tips as it stands near them with its neck reaching down to them, but recollecting all along its former associations with the desert-regions? कवले पि—even a bunch or cluster of ordinary grass or of the Pilu leaves. As the camel refrains from tasting even a bunch of grass or of Pilu leaves, the author says चक्षितयमुष्वं. चक्षितयमुष्वं is equal to अचक्षितयमुष्वं (= अनास्वादितपुष्पम्) without even so much as tasting it. HS. VIII. 4.258 mentions चक्षितय in the sense of आस्वादित. चक्ष is a धातुदेश for चक्ष् or चखाद्य to taste. According to Weher चक्ष is connected with the Sanskrit root जश् II.P. to eat. cf. Marathi चाखणे.

224) ता = तावत् to be understood in the sense of अथि तु but. मा जू = मा स्तिथस्. See HS. VIII.4.132. परसु = प्रियसु manage to live, continue to live, keep yourself alive. The MSS read अकमरुथकीट (= अकमरुथकीटः) (Nominative plural). The commentator too follows the same reading. But it does not make any sense. We must obviously emend अकमरुथकीट (अकमरुथकीटम्) (Locative singular), or अकमरुथकीटु (= अकमरुथकीटः) (Locative plural). अकमरुथकीट = अकमरुथकीटः मरुथकीटः. अकमरुथकीट—thorny cactus. The गरुक्षकी referred to here is only the ordi-

gory desert, which grows ^{अक} (sun-plants or cactus) and not the native desert of the camel, which abounds in ^{फेनू} and ^{करीर} trees. ^{परिभ्रम} from ^{√भ्र} to move about grazing and hence to graze, to feed on grass, leaves etc.

225) मामि = सखि, 'O friend', said by some one to his or her female friend. किं चि बरे तरा जे दिहुं—^{परत} is to be equated with ^{वेग} i.e. करेण, whatever is seen or found or thought by the camel to be somewhat good at first sight. We should expect जे in the place of ^न. ^{√प्ल} from Sanskrit ^{प्लु} (= निष्प्लु) to spit out. Cf. Marathi ^{प्लु} ^{प्लु}. चकितं = चकितता = आश्चर्य. For ^{√चक} see note on st. 223. ^{वण} ^{सगई} चकितं tasting or trying hundreds of trees in this manner. The commentator wrongly renders चकितं by ^{आवादिनु}. It ought to be ^{आवा}. See HS. VIII. 2-146 (^{कण्ठानुसूयण}), which prescribes ^{नु} (or ^{रे}) as one of the suffixes for making gerundial (absolutive) forms in Prākṛit. Cf. ^{पेनु} = ^{नोद} in st. 2-1. ^{वण} = ^{वन} = ^{वृक्ष} tree. The camel appears to be a very fastidious animal. The commentator's remark, ^{दुक्खोऽवनयो}. अथवा यद् ^{प्रिद्धमपि} यद् ^{किन्नायां} लभम् । कोऽपि । यद् ^{रोचते} ^{ते} ^{सम्पत्ति} ^{भावः} is purporting to hit upon the exact idea suggested by the stanza, is obscure. According to the commentator the stanza contains the figure ^{अननुप्रसंगा}, in which the camel stands for a fastidious lover.

226) ^{पतल} = ^{कृश}, lean, emaciated. DNM VI 14 records ^{पतल} in the sense ^{तीक्ष्ण}—sharp. In the commentary, Hemacandra says : ^{पतलं कृशम् इत्यर्थे} । The word is used in the sense of ^{तीक्ष्ण} in stanza 291. In the present stanza it has the sense of ^{कृश}. In stanza 537 it is used in the sense of ^{पत} (^{पत}) with the Taddhita suffix ^ल added ^{अर्थे}, without any change in the meaning. For ^{पतल} in the sense of ^{कृश}; cf. Marathi ^{पतल} thin. It appears from this stanza that the camel is also a native of the Vindhya mountain, although in the ^{विण्वना} (stanzas 186-190) there is reference only to elephants and not to camels. It is not clear from this stanza by what name that particular creeper is called (^{ना वेदी}). It is obvious that though the emaciated camel was standing in front of a certain creeper, which was beyond the reach of other similarly emaciated camels, he did not pay any attention to it, being absorbed in thoughts about the Vindhya mountain. On stanza 226 the commentator says that ^{नायकनायिकावृत्तारत} is suggested by it. So it is clear that he regards it as an example of ^{समासोक्ति} with a subtle suggested import.

227) The commentator rightly points out the hidden import (नायकनायिकावृत्तान्त) in the case of stanzas Nos. 227, 228, 229, 230, 231 and 234. He introduces the hidden import with the words अयं भावः, भावार्थः, फलितः, अयमभिप्रायः etc. Even stanza 235 has a hidden import in the context of amorous dalliance, though the commentator is silent on it. Stanzas 232 and 233 also do not have any suggested import according to the commentator. But even in their case a suggested sense can be pointed out. परिशेष = परिशेषः, शृ being changed to श according to H.S. VIII.2.3 (क्षः खः वः चिः तु छः शौ).

228) निम्बर = निर्भर excessive, abundant, teeming. In st. 173 the word निम्बर has been used in the sense of निश्चिन्त. मृगंशु 'किंलेशस्य = मुंशु 'किंलेश', the Genitive being used vicariously for the Accusative (शो पक्षे). Laber's rendering मुञ्जं 'क्षेत्राण' in the *chōyā* is not correct as it does not fit in with the active voice construction छन्दया मुञ्जं. If the Genitive 'किंलेशस्य is to be regarded as used vicariously for the Ablative, we must read मुंशु (= मुञ्जनाम्).

229) मृगंशु possessed of strong, oppressive, aggressive, overpowering fragrance. उद्धर (उद्धृणु श्चः अनस्य) unrestrained, unchecked, strong, powerful.

230) पराङ्मुख rather stands for पराङ्मुख, than for पराङ्मुख. See note on st. 122. मरुद = लघु, अप्रमोद, tiny, small, raw, undeveloped, jejune. See note on st. 202.

231) मरुद्विश्राद् = लघुव्या. मरुद + उक्त (Taddhita suffix added स्वार्थे i.e., redundantly or pleonastically) + वा (Abstract noun suffix). The form should strictly be मरुद्विश्रादे (Instrumental singular). कल्पि = कल्पित thin, tenuous, meagre, spare.

232) निम्बरं excessively. See note on st. 228. सरद = सरदि. The word सरद which is feminine in Sanskrit undergoes gender-transformation in Prākṛit. See H.S. VIII.1.31. इहं लघु, लघु, वि भगता, all the bees in the world were attracted to that particular forest, to that nowhere else apart from that forest could any bees be seen or found, or they could be found only with great difficulty. लक्षणे = लक्षणे by direct phonetic reduction from the Sanskrit original. The normal form in Prākṛit would be लक्षितलक्षणे.

233) For समसीसो see note on st. 114. जहा वि We should expect जोष (= जहासि) in place of जहा वि. Or we may take जहा वि as

NOTES

453

standing for मालतीसुभरसि नि. अवि is in any case मयक्रम and must be connected with गणविलिख। मल्ल = धमर. See HŚ. VIII.1.244, 254.

231) उन्मेषि = उन्मेषिन् or उन्मेषिवा. This is an Apabhramśa form. Cf. similar Apabhramśa Absolutive forms : मस्यिषि (343), पसरिषि (373), लक्ष्मिषि (410), रुद्रिषि (475), सुगिषि (457). See HŚ. VIII.4.4.9, 440: *अथ इह उन्मेषिष्यति* : एषिष्यति (For उन्मेषि ऋगुलि cf. st. 463 उन्मेष उगुलि. Cf. the form उन्मेषि in st. 67. ✓ उन्म (उन्मेष) is a denominative from उन्म (= उन्मेष), raised up, erect. See HŚ. VIII. 2-59. मायते मल्लहिषे the *Mulatī* proclaimed or gave a challenge with her language of fragrance (प्रभरता गन्धेन घोषितम्). महमल्ल is mentioned at HŚ VIII. 4-78 as a शान्तिपत्र for ✓ मल्ल, if the subject is मल्ल (smell). Labor reads मल्ल. We must emend this into मल्ल (= मल्ल). From the explanation of the second half of this *gāthā* as given by the commentator, he appears to have read as follows : मल्लं नु मल्लमन्त्रो मे मल्लो मल्लमन्त्रो मे । But from the concluding remarks, which give the covert sense (भाव) of the *gāthā*, the reading followed by the commentator would appear to be मल्लं नु मल्लमन्त्रो मे मल्लो मल्लमन्त्रो मे । Labor has given the text according to the former and the *chōṭyā* according to the latter reading. मह मल्लो = मह मल्लम्, मह being used in the sense of मल्ल. Cf. st. 191 मह एषि घोषित एषिष्य. We could read मे in place of मह without disturbing the metre. नु = नो, the shortening being due to the requirements of the metre. Cf. Additional *gāthās* Nos. 496*14 and 641*1. For the idea cf. क्षिप्रालम्ब XIV.52 यूपकमनीनमन्त्रो मे मल्लमन्त्रो मे ।

135) उन्म (or उन्मेष) = पदम्. See HŚ. VIII. 2-111. मल्लमन्त्रो = कर्ममाना, cf. st. 109 and 136. मल्लमन्त्रो, मल्लमन्त्रो, either 'nails and proboscis' (द्विचि compound) or needle-like sharp-pointed nails (claws) (नई मल्लमन्त्रो, कर्मधारय compound). This stanza, like most others in the *मालतीवज्रा*, has a subtle suggested import in the manner of समस्तोक्तिः, some kind of नायकनायिकावृत्तान्त being suggested by the अमरमालतीवज्रावृत्तान्त.

133) किं न वा भगवन्—Why then do you not say so? मल्लमन्त्रो, the shortening of म् is due to metre (HŚ. VIII.1.4). For the idea in the stanza cf. उन्मेषि (or उन्मेषि) मल्लमन्त्रो कर्मधारय कर्मधारय । मल्लमन्त्रो मल्लमन्त्रो मल्लमन्त्रो न पाणिहिति । कर्मधारय X.

237) मल्ल, neuter gender used for the masculine according to HŚ. VIII.1.34 (गुणः कृति वा). निषि, this is really a neuter form (cf.

Sanskrit षणि). But it is used in Prākṛit in connection with masculine words and feminine words also, just like the form वेणि (st. 131, 203). See HŚ. VIII. 3.121. For the idea in the stanza compare कुमारसंभव III.28 : वर्णप्रकसे सवि कणिकारं दुनोति निर्गन्धतया स्त चेतः । प्रायेण सामग्र्यवेषो गुणानां पराङ्मुखो विस्मयः प्रवृत्तिः ॥

238) कुङ्कु = कुङ्कु । √कुङ् really represents √कुङ् from √कुङ् to bloom, to expand, to burst open, see HŚ. VIII.4.231 (गुट्टिवलेः). The word कुङ् (or अकुङ्, प्रकुङ्) is used in Sanskrit also, in the sense of पुष्पित. HŚ. VIII.4.177 gives कुङ् as a धात्वधिक for √कुङ् also.

240) रुद्ररुद्र, cf. रुद्ररुद्र in st. 633 and अण्डरुद्र in st. 327. √रुद्र to drone, to make a droning sound. शिखरं अण्डं droops or tosses its limbs (wings). पंचावस्थं गतो = पञ्चवं गतः । पंचावस्था means death. Here पंचावस्थं गतो means मुन्युः—standing on the threshold of death.

241) निष्कलङ्कं = निष्कलङ्कम्-निष्कलङ्कं यथा स्यात् तथा with excessive yearning. मा रक्ष्य = मा रोदीः or मा स्तिहि. √रक्ष = √रक्ष according to HŚ. VIII.4.226 : रुदनमोर्वः । वीसरत् = वीसरिञ्ज, active voice form used for the passive, cf. st.205 where the active voice form वीसद् is used instead of the passive वीसिञ्ज. Or we may take को वि as subject (understood) for the active verb वीसरत्. The statement made in the second half of the stanza is not quite correct. For the pangs of separation from one's beloved consort are forgotten not only when one dies, but also when one is reunited with the beloved consort. Cf. Hāla 349 : अण्डं न वीरत् धिक् पविशुं तनयं पियमनस । मरु-पिणोप्य विना विरगवेदं विरहदुक्खं ॥

242) जाव न वियसह—while she had not yet bloomed, i.e. before she had bloomed. इत्तं पि न वरत्—this is really equal to इदमपि न वृणोति and न इदमपि न वृणोति as understood by the commentator and by Laber in the *Chāyā*. ईस = ईश, हृदयेश, प्राणेश—her lord or consort. It is possible to get the following sense even if ईस is equated with ईषत् : even before the Mālātī had shown the slightest inclination to choose or woo her lover or consort. अविशीद = अविनीत rough, rude, unmannerly. Here too the commentator explains the covert sense which is suggested by समापेक्षः कोपन नायिका अनवतर्णताख्यपि प्रियैः पात्रुमारब्धा । Cf. Hāla 444 : जाव न कोमविशसं पावह ईसीसि माख्कलिया । मअरदपाव-ओहिह भमर ताव धिक् मतेसि ॥

NOTES

455

2+3) विवसंतसरसतामरसमसल = विवसंतसरसतामरसद्वितीयमसल, a मध्यमपदलोपी or आक्षेपाभिधेयि (elliptical) compound. Cf. पंकयदलणिलय st. 2+5. गन्विज्जति is really equal to गम्यन्ते. We should have either दिवहा गन्विज्जन्तु (= दिवसा गम्यन्ताम्), (Imperative mood, passive voice) or दिवहा गन्विज्जासु (= दिवसान् गम्यन्ते), (Potential mood, active voice). The commentator seems to have read गन्विज्जन्तु, since he explains : दिवसा यथा तथा नीयन्ताम्. Cf. st. 2+4 : छपय गमेसु काले।

244) Cf. Weber (1881) 819. वासवकुसुम is explained by the commentator as आरुष्यकपुष्प. The word वासवकुसुम or वासवकुश is not found recorded in the Dictionaries. We, however, get the word इन्द्रवास्णी, इन्द्रवास्नीका or इन्द्रवल्ली (इन्द्रवल्ली). It is explained as *colocynth*, *cucumis colocynthis*, a wild bitter gourd, in Monier Williams Sanskrit Dictionary. In Marathi it is called कवेंदळ. Cf. रत्नगोपधर II : लावली यं कृता वाभिनी दुःखदायिनी। अन्नःकात्स्वसंपूर्णोऽसु मयेन्द्रवास्नी ॥ It is not certain whether in our *gāthā*, the इन्द्रवास्नी plant is meant by the word वासव. The Sanskrit equivalent आरुष्यक is found recorded in Monier Williams Dictionary in the forms अरुष्य, अरुष्य, अरुष्यक and आरुष्य and is explained as "the shrub *Justicia Adhatoda*"; Apte: Name of a very useful medicinal plant, the shrub वासक (Justicia Adhatoda or Justicia Vasaka—अडुवसा in Marathi). मत्रे = मये. मये > मत्रे > मत्रि > मत्र, shortening of the final ए, *metri-causa*. For the second half, compare : जेवन् हि नरो मद्राणि पश्यति। The idea seems to be that during the months prior to the spring, i.e. during the autumn and the winter-months, the bee should somehow manage to keep itself alive by feeding on the inferior juice in the वासव or वासक flowers. If it luckily survives the rigours of the cold season in this manner, it will be able to enjoy the beautiful luxuriance of the spring. The commentator seems to have read पश्ये instead of पश्ये (plural).

245) मा कुंभ is explained by the commentator as मा आम्भ—do not roam or wander. Is this connected with the Hindi लंग (distressed)? If that is the case, मा कुंभ can be explained as मा तप्य or मा उत्ताम्य, do not be uneasy or distressed. पंकयदलणिलय—पंकयदलम्भ निलम्भे नस्य सो पंकयदलणिलो, perched on the lotus-petal. The commentator explains पंकयदलणिलय as पङ्कजदले लय. He takes पंकयदल as a de-inflected locative singular standing for पंकयदले and णिलय as a verbal form (Imperative second person singular), from √नि + लं (निलयति) to

perch on. संपड्ड = संपत्ति. ✓ संपड—to accrue, to fall to one's lot (cf. Marathi सांपडणे).

246) दे = हे, HS. VIII.2-196: दे संसुतींहरणे च, which means प्राथनायाम् आभयणे च। This stanza says that the Mālātī flower does not bloom in the autumn season. But stanza 232 (मालइवज्जा) does associate the Mālātī bloom with the autumn.

247) अमर is derived from the root अम (आम्यति) to roam or wander. आम्यतीति अमरः—the wanderer, vagrant, or आम्रवति च रीति न इति अमरः, the wandering, unsteady hummer (buzzer). लक्ष्मो = लक्ष्मिः or लक्ष्मिः = आलोचनः, आर्पणः, or लक्ष्मिः from causal of the root लो लो ला to take, receive, obtain, take up. Cf. Hāla 458 मलयद्वयलाभे, where लाभण means application or laying on. See Weber, 1881, p. 195. DNM VII.27 records लक्ष्म in the sense of गृहीत (or लक्ष्मि). Cf. Marathi लक्ष्म. ओ मिजयो मनउ जइ ममइ—We bet, it will not be able to extricate itself from the Mālātī flower and wander away from it. Cf. रुद्धं VI.11 : येन शिवः संश्रयमेष्टुं स्वमानयेत्येषः प्रवृष्टः। The commentator explains the covert meaning suggested by समासीकृतः.

248) भरिउभ = स्थूषा. ✓ भर is mentioned as a धात्वोभेद for ✓भृ at HS. VI.1.4-74. जह ता (कुंदलया) वि पञ्जलिया—cf. st. 196 (मयवज्जा). कुंदलवानउत्तरिदिण = कुंदलवानुत्तरिदिवदेन। The commentator seems to have read कुंदलवानउत्तरिदिण (कुंदलवानुत्तरिदिवदेन).

249) If this stanza has anything at all to do with the bee and if the adjective बोसिद्ध...वासिद्धंनरस qualifies ममरस्य (understood), it is not clear what is meant by हियःस्थित्यदिगलभा—the realisation or attainment of the heart's desire 'on the part of the bee'. (स्थित्य = स्थि or स्थिति). What is the heart's desire on the part of the bee, and how is it fulfilled immediately (पिरात् सदा क्रस्य जावन्ते means अ-पिरात् जावन्ते)? The attainment of the heart's desire on the part of the bee cannot ever be delayed i.e. can never be delayed—is bound to be instantaneous. If, however, this stanza has nothing to do with the bee, but rather with any person in general, then it would be out of place—a misfit—in the section on the bee (इच्छिस्वज्जा). In that case the meaning would be as follows:—When the body of a man is perfumed with the juice (honey) of the Ketaki flower, whose abundant, intense fragrance is spreading all round, the acquisition (realisation) of his hearts' desire, that is the conquest of his

beloved cannot ever be delayed i.e. can never be delayed, but is bound to be immediate. For the appeal of the fragrance of the juice (honey) of the Ketakī flower is irresistible. It is possible to understand *पियलंभा* as standing for *पियलंभा* with shortening of the *अ* in *पिया*. The plural *लंभा* is puzzling. If we read *लंबी* (singular), the verbal form *जायंति* would have to be changed into *जायते*. We find the reading *पेलंभा* for *पियलंभा* in the MSS G and I. *पेलंभा* = *विलंभा* or *विप्रलंभा* or *विटप्पन* disappointment or frustration. In the case of a person whose body is perfumed with the juice (honey) of the Ketakī flower, disappointment or frustration cannot take place even after a long time or the frustration (non-realisation) of his heart's desire cannot last long, because the appeal of the fragrance of the Ketakī flower is irresistible. It is also possible to understand *पेलंभा* in the sense of *विलंब* delay in, or postponement of, the realisation of the heart's desire. Thus understood the stanza contains a glowing compliment to the fragrance of the Ketakī flower and has nothing to do with the bee. On the whole the sense of the stanza is obscure.

250) *मालाविडम्ब* the *Mālātī* branch i.e. the *Mālātī* creeper. Gore understands *विडम्ब* in the sense of cluster, clump or thicket. In the next *gāthā* the word *मालाविडम्ब* is used in the masculine gender. The commentator explains the covert sense of the stanza as follows : यथा कश्चन पुत्रा अतिक्रान्तनाशयानपि पुत्रगतपुत्रका नारी प्रयतोपपुत्रका न लज्जति ।

251) = Weber (1881) 755, with the variants *महुम्रेण* for *महुमोहि* and *संभरेण* for *संभरेहि*. *संभरेणे* is explained by the commentator as *पत्रकुसदिहिन*, shorn of flowers and leaves. Cf. *Maarhi* दांक, दांके a leafless branch. *बहलिम्*, Accusative singular of *बहलिमा* (feminine), abstract noun formed by adding the Taddhita suffix *इमा* to *बहुल* (abundant), according to HS. VIII. 2.154 (*हृदय त्रिमल्लौ वा*). The word *बहलिमा* is both masculine and feminine according to HS. VIII. 1.35 (*विमात्रह्यायाः स्त्रियाम्*).

252) *निविडदलसंस्थिता* = *निविडदलसंस्थिता* = *निविडे* इलैः *संस्थिता* standing with tightly closed petals (*उपलक्षणे वृत्तिया*). *सविरोत्तं* = *सविरोत्तम्* = *साकृयेन* fully. The commentator explains the suggested sense as follows : इदमैदपयेण । यथा कश्चन कातुकः कांचन अनवतीर्णनाशयान कथाचन पुत्रका सुरतश्रम विधाय तापमुक्ते, स निष्णो मयेदिति ।

253) इतर = इतर other i.e. inferior. The commentator explains the suggested sense as follows : अयं मावः । प्रधानस्थानस्थितां निविद-कुचयुगाभरन्ममानमध्यां नयवयसं नारी रमिवा ईदानीम् इतरनारीः वामयमानो न लज्जते हे युवन् उति उपालम्भोक्तिः ।

254) The commentator explains the subtle suggestion in the stanza as follows : सर्वगुणपरिपूर्णायाः कर्माःतविश्रान्तलोचनायाः पुरते सुखीमृतहृदयस्य भूतो हृदयं सामान्यनारीरते यथा नानन्दयति तथा केनपिद् उच्यते ।

255) गहण = गहण a thicket (of trees). There is repetition between वण and काणण. It is possible to understand वण in the sense of वृक्ष; so that वणगहण would mean a thicket of trees. Or वण may be taken to mean उवण (उपवन) a garden and काणण a forest. The compound सरिसङ्ग is faulty. We should have सरिसो तद्. We can of course look upon सरिस as a de-inflected Nominative singular form (= सरिसो) (a दुसविभक्तिनिर्देश), qualifying तद् as an adjective.

256) जे क्क = यदा. तद्वद्वस्तेण—तस्मै अमरतरुमुहममर्णाय लद्धो रसो जेण, सो गह्द-रसो, जेण । संकप्पो कळो = संकल्पः कृतः । संकल्प—resolve, restrictive, privative resolve. The bee imposed upon itself a restriction regarding the enjoyment or tasting of other flowers i.e. dismissed from its mind the thought of ever tasting any other flowers. In अमरतरुमुहम-मेवरि, the final short इ has been substituted for long ई *metri causa*.

257) धवल (addressed to the swan) oh pure, white one ! किं दुव्झ supply जल्प, what has happened to you ? Or धवल may be taken as a भावप्रधाननिर्देश, standing for धवलता, at o further as a de-inflected form (दुसविभक्तिनिर्देश), so that किं दुव्झ धवल = किं दुव्झ धवलयाण—what is the use of your spotless purity ? The commentator explains : (हे) धवल किं तव वक्ष्यते—what shall we say to you, oh pure, white one ? ता = तत् then. क्दथ = कुत्र, used in the sense of कुतः (why) or कथम् (how).

259) बाहलिया a small river, rivulet. Cf. Marathi बाहल. See stanzas 105 and 261. उच्छलिया = उच्छलिता (from उत् + √ श्ल I. P. to go, to move. उच्छल to rise up, to swell, cf. Marathi उच्छळ्णे)—bursting, swollen, being in a spate, flooded. सविश्रा grown in its breadth or expanse. The commentator reads पउत्तरा (= पयउत्तरा = प्रचुरजला) which he explains as चलहुहुजला.

260) Cf. stanzas 131 and 203. The commentator's remark आकारदुरन्द्मेन is obscure.

261) नवगलिण—नवनलिनमृणालोद्धोलमास्तिम् । नवनलिनमृणालानाम् उद्धोला (चञ्चला, अस्थिरा tremulous, unsteady, moving up and down) माला नवनलिनमृणालोद्धोलमाला । सा संजाता यस्य यस्मिन् वा क्व । The commentator takes the word उद्धोल to be a noun (wave ?). मृण् = मृज् = मृत्, with lengthening of उ into ऊ *metri-cause*. See stanza 764 where the form दृग् is used. It is also possible to equate मृण् with मूकः dumb, speechless. The commentator understands this stanza as indirectly addressed to a नायक, who after enjoying the company of a beautiful and cultured lady, subsequently transfers his love to an inferior woman.

262) द्विक (or द्वैक) really stands for द्वांसि, a crow or crane. It is rendered as frog by Dr. J. C. Jain on p. 512 of his History of Prākṛit literature (Hindi) (1961). FSM gives the sense as पक्षिविशेष. Better to read एकेण वि than एकेण य. एक—The duplication of क् in क is according to HS. VIII.2.98-99.

263) संलब्ध्या = तरोस्तथा = तदप्रदेशतः ।

264) तत्त्वाश्रेण = स्वाश्रेण = सर्वप्रयत्नेन with heart and soul, without sparing any pains or efforts. अश्रमिव stands for अश्रमिणः with अ first shortened into ऌ and then changed into य. Cf. श्रुतिय (st. 474) standing for श्रुतिण (Vocative). Or अश्रमिव (= अश्रमिणः) may be regarded as a deinflected form (लुप्तविभक्तिक निदेश). Cf. वीरदियह in stanza 325 and कंचल in stanza 369. Or अश्रमिवचंदबिम्बे may be taken as an irregularly formed compound.

265) मरण = (1) मृगेण, (2) मदेन. वेपथुः = मृशते, see HS. VIII-4-256. (गृह्णेत्यः). वयमिज्जवज्जियामो free from the reproach (censure or blame) of vanity or overbearing pride. वरमिज्ज = वचनीय, Potential participle used as a noun in the sense of निन्दा.

266) When the moon is there, what is the use of numerous stars? They are redundant. When the moon is not there, what is the use of numerous stars? They are too faint or feeble to illumine the world. The commentator appears to have read महामहीवल्यं.

267) The commentator appears to have read निचयवष्टिञ्ज (= निचयवष्टिञ्ज एव). चटणवटण, a समाहारद्वन्द्व compound.

268) हरसिरतिलो the distinguishing mark or ornament of Siva's head. The commentator seems to have read तिरुदपतिलो (=

= त्रिभुवननिलम्बः) the ornament of the three worlds. दसिया = दसिप = (दशियान् = दशान् i.e. दशैश्वर्यं or दशवत्त्वम्—a deinflected form (लुप्तनियमित निदेशः). समोह्य = समोह्ये = काक्षिते, प्रामोदिते, मज्जते, कलकलति. वि is मध्यम and should be connected with चंद्रो (चंद्रो वि). The commentator explains this lean, reduced or denuded state of the moon as the one on the second day of the bright half of the month (द्वितीयिकः = द्वितीयायाम्बुद्धः). दसिया वि समोह्य also suggests according to the commentator the sense: just as a star-crossed person has to entreat others even for a cluster of the fringes of a garment i.e. even for tattered bits of cloth or rags for covering his body (गण्डवर्जितं संस्तुज्जनपि समोह्ये वाञ्छन्, लोकेभ्यः इदं रोदः १).

269) छुहो, ✓लुह has been recorded at HS VIII.4.55 as a धातुदेश for the root हि I, IV, and IX conjugations, which means to hide or to be concealed. लुह perhaps stands for लुप (लुप्यते) which means to disappear, vanish and then to hide.

270) The word छह means छेक or विद्वन्. The PLNM 193 and DNM VII.24 record छह in the sense of छच्छय and छलित (= छलिक). छेक—छेय—छेयह (with मध्यिक suffix अह) - छयह—छह. According to Weber (1881), p. 384, छह is not to be phonetically connected with छेक, but with छदित (✓छह). Cf. Marathi छयें sly, wily artful, sarcastic, satirical. छह is found used under HS.VIII. 4. 412 (सम्बन्धह) in the sense of छययान् (छययान्, कान्तिमान्) (छाय + ह, possessive suffix). Pischel compares Marathi छदित handsome, graceful, which however seems to be connected with छये (+ ह). In the present section छह has two senses, one good and the other bad. The good sense of the word is: cultured, learned, educated, wise, intelligent, prudent, far-seeing. The bad sense is: shrewd, clever, cunning, full of duplicity, wiles and tricks, a rascal or scoundrel. Some of the stanzas in the present section, for example Nos. 270, 271, 272, 273, 275, 282, 283, 284 are in praise of cultured, good, straightforward, prudent, learned, intelligent people. But others like Nos. 274, 275, 276, 277, 279, 280, 281 are in praise of shrewd, cunning, roughish people, who are called छययय in st. 281. For the sense of छच्छय in general see Dr. A. N. Upadhye's monograph—Chappannaya-gāthā or the gāthā-kośa, Journal of the Oriental Institute, Vol. IX, No. 4, June 1962 p. 387-388.

NOTES

461

271) वक्रमण्डि = वक्रमणितम् = वक्रोक्तिम् crooked, clever, ingenious remarks, which have a subtle, suggested sense concealed behind the apparent sense. वक्रोक्ति is explained as वेदव्यमर्होक्ति by तुम्हक, author of वक्रोक्तिजीवित. The commentator renders वक्रमण्डि by अव्योक्ति, which means the same as वक्रोक्ति.

272) जेदित्वा = जेपिते = जेपितुम्, suffix of the Gerund added in the sense of the Infinitive. Cf. पठित्वा (= पठिते) (st. 31), दाज्वा (= दाते), हज्जित्वा (= हरिते) (st. 677). जेपिते ज्ञाप्—knows how to make clever, witty, suggestive, crooked remarks and also understands the hidden sense of such remarks made by others (जेपितुं न च ज्ञाप्ति वदते).

273) लब्धिया = लब्धित्वा = °अभिभूताः, assailed or overpowered by i.e. in possession of or endowed with. Gote: passed over, disregarded, not favoured by, great fortune. आवर्ष दत्ता = ज्ञापिते प्राप्ताः । अज्ञादम् > आवर्षे > आवर्ष (change of य into इ) > आवर्ष (with elision of the final nasal). आलम्बणा mentally unwell, restless.

274) Cf. मत्स्यवद् वचनयन्तु कार्यन्वयद् दुरात्मनाम् । मत्स्यैकं वचनैकं कार्यमेकं महत्तमनाम् ॥ Here the word छेय is obviously used in a bad sense, namely, cunning, tricky, wily people, full of deceit and double-dealing.

275) होइ Apabhramśa form. Cf. st. 54 and 278. सरित्सरित्स चित्रय = सरित्सरित्स चित्रय, with anभुत्वार after the first सरित्स according to HS.VIII.3.1. The stanza means that shrewd people behave with equal cunning with all without any distinction, those who are likely to be useful to them and those with whom they are not likely to have anything to do at all.

276) कर्तव्य in a wonderful manner. मत्माववाहिर foreign to, divorced from, lacking in sincerity. For a similar use of सतिर, see st. 158. सतिरि दुत्सेवि are honoured and chaired. दुत्स is the प्रत्ययेदेश for ✓वृत् in the passive voice according to HS. VIII. 4.245. वृत् > उत्तरे > उत्तरे > दुत्स. वृ is ordinarily changed to अ in Prakrit (HS VIII. 2.26), but here it is changed to अ as if the original form was उत्तरे.

277) वेदणे ज्ञप् to deceive, outwit, defeat. चेदअ = तुलापात्र according to the commentator. For निट्टीहल cf. हियदहल, Additional *gāthā*, 5-1*1, p. 262.

278) We must obviously read वे च विदुषो for जे च विदुषो.

279) Here the word महाशुभावा—magnanimous—is used as a qualification of the छेक्स.

280) For बहुलदकवडभरिणा cf. st. 261. पिडे पडर—comes or falls under the influence of, कदशोमवति according to the commentator. पिड stands for पिड according to Laber. पिड means food given by a superior person to some one who depends upon him and is at his mercy for his subsistence. The PSM equates पिड with पिड (box or basket) and explains it as कब्जा, अनीनता. The PSM quotes the following line from सुभाषणाह्नरिज (176); जा ताव क्षेप मयिचि रे रे रे शल मह पिडे गडिओ. Cf. नोगरे पडसि in st. 281.

281) अथवयाम् = बहुप्रज्ञानाम्—shrewd, clever ones. See Dr. Uadhye's article on Chappannaya- gñhāo, mentioned in the notes on st. 270). The exact sense of थोरवसहदिकर्म-या is obscure. This is rendered as अन्ध-वृषमदाहैकमपिडिता by Laber. The Ms. C reads थोरवसह-दाहैकमपिडिता, which yields some sense at least: adorned i.e., branded exclusively with the burns (दाह, cf. Marathi चटका) of great calamities. The commentator paraphrases: अन्धवृषमदाहैकमपिडिता, where अन्ध appears to be a corruption for अकृष्ट, which renders थोर (= महत्), दुर्कर = दुष्कर with very great difficulty. Cf. st. 437.

282) Cf. Weber (1881) 883: मा पुति वकमयिचि जेवहु पुरओ तुमं छउताणं । सिखणं जे न मयिअं न पि हआता विभायति ॥ We must obviously read बुद्धीय for सवुद्धीय (Laber's reading), which offends against the metre.

283) नीलावशेषेण even by a passing, cursory, casual glance. कारिमअवयार artificial, empty formalities or courtesies. कारिम = कृत्रिम. For the krt suffix रम, cf. Pischel, Grammatik d. Prākṛit Sprachen, p. 417, § 60.

284) Cf. Weber (1881) 720 where the reading is विद्वद जे न विद्वो स्तवसहावा जे न भारलो ।

285) पंचम is the fifth note of the Indian musical scale, the others being षड्ज, कृपम, गान्धार, मध्वम, पैवन and निषाद. It is supposed to be produced by the cuckoo. (Cf. Nārada: षड्जं रीतिं पशुरतु कोकिले रीतिं पञ्चमम् ।). This पञ्चम note when produced by the cuckoo and heard by persons in separation from their beloved consorts, makes them restless, fills their minds with deep longing and even kills them. पंचम also means पंचमराग, a particular kind of musical melody sung in the fifth note or based on the fifth note as its dominant note.

NOTES

463

Cf. *गीतगोविन्द* I ; उदग्निहोत्रसंज्ञा and X ; *व्ययति* वृथा मौने तन्नि भ्रात्राय पञ्चमम् । For the disquieting effect of the पञ्चम note of the cuckoo on lovers cf. *Kumārasambhava* III.32, *Raghuvamśa* IX.41, *Śisupālavadha* VI.8, *Pārvatīpariṇaya* III 3. Cf. also *Vikramorvaśīya* IV. 11 : त्वं कामिनी नदनमृदिमुदाहरन्ति, मातावप्रहसिन्त्यं न्यममोक्षयन्म् ।

In the present section, we have reference to the पंचमसर (पंचमसर) produced by the cuckoo, though the word कोकिल is not used. In stanza 286 we have the mention of पंचमराग in st. 289 there is the mention of पंच पंचमराग (रागः पंचमरागः); while in st. 290 पंचमराग i.e. song in पंचमराग is mentioned it is not, however, certain whether the पंचमरागसर in st. 288 refers to the पञ्चम note of the cuckoo or to the पंचमराग sung by a human being.

In stanza 287, the adjective गुरुरित "gurgling" implies friction and hoarseness. The पंचम note uttered by the cuckoo is extremely smooth and anything but hoarse. So गुरुरित hardly fits in with the पञ्चम note of the cuckoo.

286) तारक/वज्र (1) beautiful with high-pitched sounds, 2) sparkling with the jet-black colour of the pupils. कणिलग (1) reaching or falling on the ears, (2) reaching as far as i.e. touching the region of the ears. Cf. कर्णान्विश्रान्तलोचन (रघुवंश IV.13). वरुणकणिलगभोग, वरुण includes वरुण also, a case of एकशेषवृत्ति, with retention of the feminine form instead of the masculine.

287) गमराग musical melodies based on combinations of different musical notes. गम (गम) means a particular combination of notes forming the essential skeleton or framework of a particular melody. In this stanza the word पंचम is used as the name of a particular melody (राग) in music and it is contrasted with other गमराग i.e. melodies based on different combinations or groupings of musical notes. But what exact melody it is and with what melody in modern Indian music it is to be identified is not clear. Or does the पंचम mentioned in the present stanza mean the peculiar sequence of rising and falling notes coming out of the throat of the cuckoo?

288) The exact sense of this stanza is not clear. Does it mean that the large-eyed lady, while engaged in the ordinary routine duties of the household (अव्ययकलेन), was giving out sighs

which were the result of very acute and prolonged mental agony (शोरकरदीहरणरमया), or which sighs were giving rise to very acute and prolonged mental agony in persons standing nearby and which sighs were further pregnant with the emanations of the पंचमराग (पंचमरागसंस्तर = पंचमरागसंस्तरप्रसर) ? In other words was the lady in question humming to herself the musical notes of the पंचमराग and at the same time giving out sighs caused by deep anguish in herself, or causing deep anguish in others ? Or does it mean that while the lady was attending to her household duties, she was giving out sighs caused by deep anguish in herself or causing deep anguish in others and that these sighs were impregnated with the emanations of the पंचमराग note of some cuckoo perching on some nearby tree ?

289) वे may stand for वेम् or वेदः. In the latter case, we must supply वे (= वेदः) before न सुया. वे (तए) न सुया तेषां पंचमरागा, वे वक्षिणे सि । संविक्षेपेता संवक्षमानाः = गिञ्जिताः । Here पंचमराग refers to the पंचमराग which was being beautifully rendered by the lady in question.

290) Here पंचमराग means the song in the पंचमराग. पंचमरागे निबद्धे गेये पंचमरागे । Cf. मारुतिं दधि लब्ध्वे पयः कन्दितासकान्तेषां नरे वयः । धृष्टेनद्रवदना च कान्तिना स्तब्धैरवयुःपुञ्जते नराः ॥ सुमद—For the passive base सुम् from √ शु. cf. HS.VIII.4-243-244. See st. 321, 352. See note on st. 352.

291) समाश्रित्यपत्तल—समाश्रित्य (= समाश्रित्य) पत्तल (= पत्तलपत्र) तेषां तानि समाश्रित्यपत्तलानि. पत्तल is a चावप्रधान निर्देश standing for पत्तलपत्र. पत्तल means thin, sharp, incisive, trenchant (दीर्घ). समाश्रित्यपत्तल—endowed with a sharp, piercing quality (power). The commentator's dissolution of समाश्रित्यपत्तल as a कर्मधारय compound is not satisfactory, since the sense of समाश्रित्य as qualifying नश्य is not clear. Does it mean 'turned or focussed on a particular object' ? It is not clear how अश्व-सिंहा, black and white, holds good in the case of swords. Swords are usually described as blue or dark because they are made of highly tempered steel. Are we to equate अश्वसिंहा with अश्व-सिंहानि where अश्व means dark and सिंह means sharp ?

292) चलचल्य = चलचल्य (चल्य or चलय in Sanskrit) tremulous, मोडय = मोडय twisting or twitching (literally, breaking). Cf. Marathi मोडणे to break.

293) रहसवत्किरणं blooming or dilating forcibly (रहसवत्किरणं). रहस (= रभस) means force, vehemence, haste, violence. For किण see

NOTES

465

note on st. 678. लक्षसम्यग्गमि लक्षितश्च = लक्षजनमध्ये लक्ष्यते, are detected or discovered unerringly even in the midst of a hundred thousand persons.

294) आकणपूरियसरो—आकर्णम् (आकृष्टं) पूरितशरं धनुःयेन, whose bow furnished or loaded with arrows has been stretched in such a way that the bow-string and the base of the arrow fixed on it reach the ear. पूरियसरो = सरपूरियं धनुः. Cf. नमयन्तु शिरांसि धनूषि वा, कर्णपूरितकियन्ताम् आका मेषो वा । (हर्षचरितं). Cf. यत्र पक्ष्यध्वनानां दृष्टिनिश्चिताः पतन्ति तत्र शराः । तदापरोपितशरो धावन्नासां पुरः स्मरो मन्ये ॥ (काव्यमकाश X).

295) वलियल्लेयणा य पुरेत्तां य मयणाळता य वलियल्लेयणपुरेत्तमयणाळता । वलियाहं लोयणाहं जीम सा वलिल्लेयणा दिट्ठो—the glance in which the eyes are slanting i.e. the glance shot or darted from or accompanied by slanting eyes. धोरणि—धोरणी volley, series, succession (राजि or शक्ति).

296) एमइ is an Apabhramśa form for एवमेव. See HS.VIII.4. 420, where एमइ is recorded as a substitute for एवमेव in Apabhramśa. एमइ has been here further weakened or simplified into एमइ. एमइ—even as they are i.e. even in their natural state, unadorned with collyrium. We must obviously read देसि in place of देहि which is found in the MSS and in Laber. Cf. the reading पियहि for पियसि in st. 545. Or देहि here and पियहि in st. 545 may be regarded as Apabhramśa forms. See HS.VIII.4.383.

297) सच्छह = सच्छाह = सच्छाय = सद्यः. उत्तदृष्टा = उत्तरेता. The proper form in Prakrit should have been उत्तथा. The cerebralisation of त्थ into दृ is puzzling, cf. HS VIII.2.45.

298) सरल candid, inspiring confidence. उज्जुल्ल = ऊर्जुल straight. This word appears to have been used here in the sense of indifferent, neutral, as is clear from the vicinity of the word मज्झम. We must supply the verbal form नज्जह (= ज्ञायते) after पियो, सज्जणे and मज्झमो and नज्जंती (= ज्ञायन्ते) after रिज्जणे. चउद्विह्वा = चउद्विह्वाह. The Nominative plural form चउद्विह्वा is reminiscent of Vedic forms like वना (= वनानि) etc.

299) वड्डिल (वड्डिल in Laber) is a Deśī word in the sense of अधिक, more serious, dangerous, destructive, fatal, pernicious. DNM VII.29 records वड्ड in the sense of शुक्ल. वड्डिल is a Taddhita form with the addition of the मवारि suffix डल (इल), added here pleonastically (स्वाधे) to वड्ड. Cf. HS.VIII. 2.163 डितड्डल्ले मने and VIII. 2. 164 स्वाधे कय.

V.L. 30

वा । वड् is to be traced to वड् (= वड्). Cf. Marathi वडिल senior, elderly, advanced in age, a father.

300) धावन्ति the present tense is used here for the past tense (= धावन्ति). धारिया = धारियाणि. Cf. note on चरन्निहा in st. 298. अम्ह = मम. HS VIII. 3.113 lays down अम्ह as the Genitive singular form of the first person pronoun.

301) ठड्ड = स्तम्भ (1) firm, hard (2) obstinate, hard-hearted, stubborn, stern. सँगय = संगत (1) joined together, touching each other (2) standing by one's friend under any circumstances. मंडलिय = मण्डलित (1) circular, round, spherical in shape (2) surrounded by the circle of neighbouring princes (राजमण्डल). हियए न मावन्ति (1) are not contained in the area of the bosom (surface or expanse of the bosom) (2) are infinite and too many to be contained in the mind.

302) अमुहा = अगुहो (1) whose nipples are not yet developed. (Cf. तन्मन्त्र्याः स्तनकुण्डेन गुहे न प्रवर्त्यकृतम् । साहित्यदर्पण X). (2) having an abominable look (the privative particle अ being prefixed in the sense of अप्राशस्त्य). कुडिल = कुटिल (1) curvaceous (2) crooked. मध्यसे = मध्यसे in the middle or central part or portion. Laber renders this by मध्येऽस्याः । Cf. Additional stanza No. 312*8, p. 240, and the explanation in the commentary on that stanza. किविणदाणस्तारिद्धा, they are like the gifts made by a stingy person. The exact point of the simile, the common property, is not clear. In the case of a miserly person, दान or charity is invisible, as he is never in the habit of giving anything by way of charity. But in what sense could it be said that the breasts are invisible in the middle or central portion? The middle or central portion of the breasts is usually described as of a dark-brown colour (cf. Meghadūta 18 : मये श्यामः स्तन इव पुनः शेषविस्तारपाण्डुः ।) But it is difficult to see how the dark-brown central portions of the breasts could be described as invisible. अम्हा हियए न मावन्ति, cf. stanza 301. सप्परिसमणोरहं, the desires of a good person are not contained in the heart, because they are far-reaching and wide-sweeping, i.e. ambitious, in a good sense of course.

303) तुळअ the horizontal bar or beam of a weighing balance.

समा level, symmetrical. उन्नतो = उन्नतः an exalted person. The commentator's explanation of उन्नतो as उच्चप्रदेश is not satisfactory. सँगय, see st. 301, (1) contiguous (2) joined in friendship or amity,

NOTES

467

loyal. अकसलिव (1) free from drooping, not hanging loosely (2) free from blunders or moral lapses. स्तम्भभाव (1) रक्थभाव compact or firm (2) self-possessed. समुद्रिया (1) protuberent (2) ready for fighting.

304) उर्मथिय is paraphrased as दम्प by the commentator. The भाष्यादेश उर्मथ is not found recorded by Hemacandra.

305) पण (1) firm, solid, dense (2) cloud. मातुलिंग = मातुलिंग citron fruit (citrus). Cf. Marathi महादुंग. वाल = वर्ष rainy season. विज्जुजल (1) bright like lightning (2) bright with lightning flashes. The sight of the sky overcast with clouds at the beginning of the rainy season has an agitating and disquieting effect on the minds of lovers.

306) उर्विव, this word is recorded in PLNM 567 in the sense of उद्धटोप and in DNM 1127 in the senses खिन्न, शून्य, भीत, उद्धट and प्रकम्पेय. In the present stanza it means उद्धट-prominent, swelling, while in stanza 307 it means उद्धिष्ट or भीत perplexed, nervous, dismayed. धेविर—[धोल (धात्वादेश for धृष् to roll or dangle) + इर, कृत् suffix in the sense of ताण्ड्य] = धृगनशील. सुल्लिखो = खल्लिखः tumbling down (सल्लेखे).

307) Cf. Hāla 671, where the reading is उन्विगो for उर्विवो. Cf. कुमारसंभव 1.40: स्तम्भं चार तथा प्रवृद्धम् । मन्वे यथा श्याममुखस्य हस्य मृगालवज्रान्तरन-
त्यक्तम् ॥

308) = Hāla 395, where the reading in the last quarter is ०दस्यशे चरविं व. अञ्जा, -the commentator paraphrases this word by प्रौढयुवती: an adult, grown-up lady. Cf. st. 313, 439, 679 etc. The Gāthāsaptasatī reads अञ्जा = आया. DNM 150 records the word अञ्जा in five senses : (1) अस्त्री an unchaste woman, (2) सुमा a beautiful woman, (3) नववधू a newly married woman, (4) तरुणी a young woman (5) एषा this woman. The commentator on Hāla as quoted by Weber (p. 100 of the 1870 Edn. says : अञ्जाशब्दश्च देशी ईषासुतायां कर्तते । The word अञ्जा occurs also at Hāla 79, 150, 170, 128, 249 etc. and is explained in the same manner by the commentator in all these places. In the light of the commentator's explanation Weber renders the word as "the daughter of an eminent (notable), aristocratic, wealthy master", "a lady or mistress". According to Weber अञ्जा is derived from आय. It is likely that the word अञ्जा used in the Vajjālagga and recorded in DNM really stands for अञ्जा and represents the Sanskrit word आय. It can be rendered as a beauti-

ful, young lady, a grown-up, adult woman. Weber (1881, p. 28) says that अञ्जा is rather to be connected with आञ्ज than with अञ्ज. उच्चरिय = ऊर्जरित, उद्धृत, अवशिष्ट, residuary. DNM I.132 records ऊच्चरिय in five senses : (1) अधिक, (2) अवशिष्ट, (3) तिष्ठित, (4) नाप, and (5) अगणित. In st. 316, the word उच्चरिय and in st. 388, उच्चरिय are used in the same sense as उच्चरिय. For उच्चरिय—being surplus, over-flowing, super-numerary, extra, cf. Hāla 377.

309) पसवच्छि = प्रसृजक्षि। प्रसृती इव अक्षिणी यद्वाः सा। Whose eyes are large like the palms of the hands. प्रसृति f. means the palm of the hand stretched out and hollowed. See Nītiśataka 45 : परिदृष्ट्याः कश्चित् स्पृहयति चरानां प्रसृजये। पसवच्छि may also be equated with प्रसृजक्षि—one whose eyes are large or big, as understood by the PSM. Or we can take पसवच्छि to mean सृजक्षि, पसव (पसव) being recorded in DNM VI.4 in the sense of सृजविशेष. Cf. st. 548 and 701, where the commentator paraphrases the word by प्रसृजक्षि in both the places. असया = अमृतनी i.e. अमृतमुख्या by लक्षणा. The commentator explains : तव रत्ननी द्योतत्स्वादादभूतमयाविव। Did he read अमृतमय ए (= अमृतमयाविव), अमृत being read as अमरा *metri causa*? Leber's *chāyā* अमरा (अमरा) एव इव does not make any sense. The commentator's reading अमृतमय ए (= अमृतमयाविव) is to be understood as an उभेक्षा and not as an उग्रा, and appears to be better than अमदा मओ ए। समथा (1) समदी possessed of an intoxicating beauty or quality, (2) समगौ accompanied or characterised by the deer. चक्रलया = चक्राकारा, चक्र > चक्र > चक्रल, with the Taddhita suffix ल added in the sense of सादृश्य. विविगम्भयणविमुहा = कृपणाभ्यर्धेनविमुहोऽवेरसे to entreating miserly people. The exact sense of this is not clear. Cf. st. 302, where the breasts are described as किविगदागस्रिच्छा. Perhaps किविगम्भयणविमुहा means "averse to making a miserly, modest, limited request re. their growth", i.e., aspiring to become very big and prominent in due course of time.

310) सवत्तिणा = सपत्ताः। सपत्त becomes सवत्त, to which उण seems to have been added as a pleonastic (सन्धिक) suffix. Or सवत्तिणा may be a corruption from सवत्तिना (= सपत्तीनी). Better to read एरे ए instead of दूरे वि. Cf. st. 619, for a similar idea. Cf. कवीन्द्रवचनसमुच्चय, 308 : आस्तां दूरेण विरुषः त्रिवतालिङ्गो मम। खेदः किं न भरिनाथो रोगाग्रः किं न पर्वतः॥

311) दारिद्रि = वादशब्द of that kind, i.e. once so gorgeous and prominent (ostentatious).

NOTES

469

312) = Hāla 268, where the reading in the last quarter is :
 को वि ण हिययमि संठाः. Supply जे (ज) after ते—जे तह सहवगखो वि पयहरो
 पडिओ, ते की न्ह नाम । हियप = हृदये (1) on the bosom (2) in the heart or
 mind.

313) विज = इव. See HS. VIII.2.182.

314) जे is mentioned as a सम्वादेश by HS VIII.4.395 : तद्व्यादीनां
 धेतादयः । ✓ जे means to exert pressure, to squeeze, to compress
 (= ✓ निर्यातय्). Cf. Marathi जेणें, थाणें, जाणून खोणून भरणे. Laber reads :
 अंशुभिर्मां न्य; but we must read अंशुभिर्मां न्व (अंशुभिर्मां इव) as is clear from
 the explanation given in the commentary. अंशुभिर्मा marks or
 impressions of the fingers. चिहुर = चिहुर, क being changed to इ
 according to HS VIII.1.186.

315) This stanza is found quoted in the Kāvyaṭṭakāśa X as
 an example of the figure अन्विष्टोक्ति (अन्विष्टोक्तिः अन्विष्टोक्तिः अन्विष्टोक्तिः), with the
 reading कलकलता (= कलकलता) for कलकलताया. रेखा = रेखा line, creation,
 handiwork. श्यामा is explained by the commentator as अग्रजा स्त्री—a
 young lady who has not borne any progeny so far.

316) For उदरिय cf. the note on उदरिय in st. 308. अमायतं—not
 being contained. Cf. Marathi गावणें to be contained. रेखोल्ल = चलेति.
 HS VIII.4.48 gives रेखोल्ल as a सम्वादेश for ✓ रेखोल्ल to wobble, to oscil-
 late, to sway from side to side, to be unsteady. The commentator
 appears to have read रेखोल्ल, which is also found in MSS G and I.
 The idea is that the vibrant loveliness of the woman appears to be
 wobbling as it were.

317) अणमहकुम्भइगमदसंचारा; cf. मेवदूत 82, श्रीगोभारादलसंगना स्तोकेनप्रा
 त्तमोपान् । कुट्टि अ = कुटीव. कुटी a cottage, residence, mansion. संचारिणि =
 संचारिणी, the final long ई being shortened *metri-causa*. The Marathi
 word कुटी in the sense of the human body appears to be a case of
 metaphorical extension of the primary sense of the word कुटी (a
 cottage), the body being regarded as the cottage inhabited by the
 soul.

318) = Hāla 278. Cf. अमुच्छेदेन सुदंशे दुत्पावकभूमकलुषादयाः । अप्राप्य
 मानमङ्गे विगलति लक्ष्यवारिपूर इव ॥ (साहित्यदर्पण X). For the comparison of
 the three folds of skin on the abdomen with a flight of steps, cf.
 कुशारसंनय I.39: मध्येन सा वेदिविलपनध्या वलियये चारु वभार वाता । आलोहृणाय नवदौघेन
 कामस्य तोषानभिध प्रयुक्तम् ॥

319) = Hāla 547. तोहिह = रोमायुक्त. तोहा + ह् इत् possessive suffix, HS VIII. 2.159. तरुणरुदं = तरुणस्य तरुणस्य इति तदग्र्योः ह्रतम्। (पक्षयोष्वृत्तिः). The sūtra quoted by the commentator viz. तरुणाणां केनोष एकविभक्तौ (पाणिनि 1.2.64) is not quite correct. The correct sūtra is एवम् स्विङ् (पाणिनि 1.2.67). करण pose, position, mode or posture, physical attitude in sexual intercourse. पलोदित = प्रवर्तमान. See note on stanza 24.

320) महमस्मार appear to be the exclamations uttered by the young damsel instigating her partner in coitus to press the sexual on-slaught more and more vigorously. Does it stand for मारय मारय मारय (= प्रहर प्रहर प्रहर) भणतिवाइ = भणन्त्याः or भणन्त्याम्—भावलक्षणा पक्षी or तमसी (Genitive or Locative Absolute construction). हलफल is explained as कंपनशील by the commentator—thrown into tremor or flutter, trepidation. Hemacandra mentions this word in his वृत्ति on HS. VIII 2.174 (लोकाद्वयः) without explaining its meaning. हलफल occurs in Hāla 79. See Weber's note on the word on p. 28 (1881 Edn.). It is explained as उत्साहतादृश्य or उत्साहद्वय by the commentators on Hāla—the unsteadiness or impatience—haste—due to over-enthusiasm or eagerness for doing anything. The sense चंचल or कंपनशील—trembling with fear—suits our stanza very well. Cf. the root हल to move or to be shaky, in st. 190. Cf. also note on दलहलया st 559.

321) For the idea compare कवीन्द्रवचनमनुजय 316 : विश्वमिह नृपे याते श्रूयते रसनाश्रितः । प्रायः कान्ते रविश्रान्ते कामिनी प्लवयते ॥ निम्बर = निर्भर—intense violent, vehement.

322) विभिओ = विस्रितः । विस्रितः would become विविहओ and then विभिओ. We must therefore read विभिओ in place of विभिओ (Laber's reading). In st. 423, however, विभिओ stands for विवृषित and not for विस्रित.

323) दंष्टणहस्तयमहिये — महिये = महिलम् laudable, praiseworthy, great, admirable. निम्बायपदंतवलयणिचोसे—(1) निर्वोतेः or निर्वोतेषु । or निर्वोते निर्वोते. प्रतिनिर्वोते) पतन् उद्वन् बलवानां निर्वोषो यरिमन् (2) निर्वोतेषु पतन् प्रादुर्भवन् बलवान् (बलय = बलय = बलव = बलवन्) निर्वोषो यरिमन्. There is obviously a pun (śleṣa) in the case of both the adjectives दंष्टणहस्तयमहिये and निम्बायपदंतवलयणिचोसे. The pun in the case of the former adjective is simple enough. But the pun in the case of the second adjective is not so simple. We have to understand the word बलय as standing for बलय or बलव—बलवन्—बलवत्. Or we may take व as a possessive:

NOTES

471

suffix, which is met with in Sanskrit in the case of words like केयव, मणि, अर्णव, अक्षि etc. बल्य could become बलय (बलय) by the elision of the intervocalic र् and by यञ्चुति.

324) बासहर = बासगृह bed-chamber (शयनमन्दिर). चलबलयकरफालण = करफालणचलबलय (by परनिपात of करफालण and पूर्वनिपात of चलबलय) (the sound of) the bangles moving up and down and clashing against one another in the act of giving blows with the hands. कर्णतन्निमिहला (the sound of) the jingling jewelled girdle because of the diverse movements of the hips or buttocks.

325) = Hāla 209. दीपदियह must be taken to be a deinflected form (a दुष्प्रविभक्तिनिर्देश) standing for दीपादियहे. सविलकल = सवैलक्ष्य विलकल being a case of the concrete used for the abstract. सविलकल (सवैलक्ष्य) लक्षितं सविलकललक्षितं.

326) सरहस = सरहस hasty, unrestrained, unreserved, uninhibited, all-out. कलयतिर = कलयल (कलकल) + इर (possessive suffix). The noun qualified by कलयतिर is not mentioned. We must supply कलागामुत्थग. The same is the case with कर्णत, where we must supply the substantive मेहला. सिकार = सौलकार oral and nasal sounds, murmuring sounds—produced while inhaling and exhaling through the mouth and the nose, as a reaction to physical pain, mental joy etc. यवकण्ठ = यवक or समूह bunch, cluster, fund (of joy). We must understand the compound सरहसरण...सिकारं as equivalent to सरहसरण...सिकारोहि (हेतौ दृतीया).

327) डोर = डोर, डोरक, कान्जी girdle. Cf. Marathi डोर, दोरा, दोरी, a string or rope. सगणगड, cf. कणगण in st. 240 and रणगण in st. 633 पंडवभटसंगामी = पंडवकउरवभटसंगामसरिसो संगामी a battle fierce like that of the Pāṇḍavas with the Kauravas.

328) Laber reads समुच्छ्रिया and renders by समुच्छ्रिता. In the light of the commentator's explanation उच्छ्रिता, we must read समुच्छ्रिया (समुच्छ्रिता) or समुच्छ्रिया (समुच्छ्रिता). अयवडाह ज, cf. note on st. 207. The sense of the simile is not clear. Who has vanquished Kāmadeva here ? Neither the women nor the man. On the contrary it is Kāmadeva who has vanquished them in compelling them to seek pleasure in each other's intimate company. It would be desirable to read कामदेवे (कामदेवेण) (Instrumental singular as in Apabhraṃśa). कामदेवेन जिवी ध्वजवताका उच्चीकृता इव. The commentator is silent on the point.

329) अनादपरम्परा, the beginningless, highest truth in the world. बहुमेव (1) assuming diverse forms, (2) assuming different incarnations or manifestations (अवतार). मोहान्तराय (1) infatuation and attachment (2) attachment due to infatuation. अन्धो किं वंदिषी नित्यं—shall we then always pay homage to it? We should rather read न खलु (or न वञ्चु) after किं, so that the last quarter will contain 18 मात्राs instead of the usual 15 and will become more pointed in its sense.

330) विद्युगोर्हि by means of or through these amiable virtues, stages or phases. Since the four गुणs are called सीमापथ (steps of a staircase) there must be progressiveness or sequentiality in them. आलोक्य casual talk; उल्लस्य sustained conversation; संग continuous association; कोऽहं curiosity about each other.

331) आत्म = आत्मजन. आत्मार्थ = आत्मजनार्थ. आत्मसेहि = असासेहि = अस्वसेहि: सोसियसि सर्गिराणि जन्मि सो आत्मजासोसोसियससंरो आरभो । It would be better to read आत्मजासोसोसियससंरो. हेर ई cf. st. 54, 275, 278 and 39.

332) Cf. उत्तररामचरित II. 19, VI. 5 : न किंचिदपि दुर्वाणः सौख्यैर्दुःखान्य-
लोहति उत्तरव किमपि द्रव्यं वो हि द्रव्यं प्रियो जनः दंशनैश्च mere sight or presence.

333) = Weber (1881) 829. उज्जगरभो = उज्जगरभः, cf. st. 374. विस्तरं = खेदः See HS. VII. 4. 132. खिदेज्जुविस्सरो । माण = मान, anger born of jealousy, लीणानीयाकृतः कोपो मानोऽन्दासंगिति प्रिये (साहित्यदर्पण). सम्भावनादुद्यं—सम्भावण चादुद्यं coaxing utterances due to genuine affection.

334) The sense is obscure. There is obviously a pun on the word बीजो—(1) बीजः (बीजम्) the seed or grain (2) द्वितीयः the other party. So long as the other party is not inspired with attachment (न रञ्जति) and the love is unilateral, it is astringent or unpleasant and void of sweetness. The pomegranate fruit too, so long as its seeds i.e. grains do not become red (न रञ्जति), does not develop any sweetness, and is astringent in its taste. Construe : यदौ पक्वे (वृष्टमाणं) योगे दाहिमफलं व सप्तमायं (होइ) जाव बीजो न रञ्जता किं मधुरत्वेण गुणः ।

335) पल is a weight equal to 4 कर्ष and कर्ष is a weight equal to 16 मास, one मास being equal to 10 रतना. पलस्य therefore means a sizeable amount of poison. चक्षुराग = चक्षुराग love conveyed by a glance or by an exchange of glances. Cf. दक्षिराग in Śakuntala II :

विदूषकः—अथ मदंलं क्लेशेण जीदिसो से दिट्ठिरागो । The word चक्षुराग is used in Bāṇas, Kādambarī p. 41 (Peterson) and Mālatīmādhava VI. 15. चक्षुरागसं—tinged with eye-love i.e. चक्षुरागसं conveyed by an exchange of glances, न तथा मारेइ is not as fatal as. विचम = विचम mental flurry.

336) दुःखब्रह्मणः पेमाइ This should be taken as an independent sentence. Let not any one form any attachment (for any body), (for) love is hard to bear or sustain to a happy end. If we accept the reading रच्यउ (= रचयतु) (form, build up), then दुःखब्रह्मणः पेमाइ would be the object of रच्यउ.

337) For the duplication of द in अदिठ्ठि in this and the next stanza, cf. अदंमणं (st. 346, 347) and HS. VIII. 2.97. उज्जु = उज्जुं, ईदु = ईदुं, both *metri causa*. The commentator's paraphrase वकं नेम न ऊजु भवति loses sight of व (= इव) coming after उज्जु.

338) It is not clear why there should be anger if the dear one is सुहृदिअ (सुखस्थित), living happily. Should we read सुहृदिअ (= सुखस्थिते = संतुलस्थिते standing in front)? This would offer a good contrast to दूरदृष्टि.

340) अनिवट्ठ = अनिवृत् to turn back, to recede, to recoil, to be estranged.

341) वाए is either Locative singular of वाअ (= वाक) or Instrumental singular of वाआ (= वाच्) > वाधाए > वाए. सो सुहाण सयखाणी = सो सुहृदवाणी सखी, (cf. st. 782), abode of hundreds of happiness i.e. endless happiness. खाणी = खनिः in Sanskrit, with elongation of ख into खा. See HS. VIII. 1.44.

42) संपट्ठिको = संनट्ठिः or संगट्ठिः. The root नट् (नटति, नाटयति) means to injure or distress. HS. VIII. 4.150 records नट् as a धक्कादेश for the root टट् (IV. P.) to be confused or disturbed. See note on st. 351. चाट्टु flattery, wooing, flirtation. खरपणस चाट्टुणा चालिरो जे दवणी तेण तरिसे जे पेम्मा तेण । चालि = चलि (= चलनशील or चंचल), च being lengthened *metri causa*. Or चाट्टुचालि may be taken to mean द्रुतचलनशील (briskly moving), चट्टु or चाट्टु meaning brisk or agile, cf. खट्ट. खरपणेष चाट्टुचालिरो जे दवणी, तस्स तरिसेण पेम्मेण । Cf. st. 444.

443) दइदइयलोए = दइदइय involves tautology सम्पिपि—This is an Apabhraṁśa form of the gerund of the root सम्प. See note on st. 234.

34.) = Weber (1881) 746. बोहिट्थवायस a crow on a sea-faring vessel or ship. This is the same as दिसाकाक in Pāli literature. Rhys Davids (Pāli Dictionary, published by the Pali Text Society, p.158) explains दिसाकाक as "a compass crow, a crow kept on board a ship in order to search for land." The word occurs in Jātaka, Fausböll, Vol. III, p. 126 and 267. The word तीरदस्सि सकुण is found in दीपनिकाय, पठमपाय, केवल्लुसु, § 31, p. 255 (Bhagwat's edition). भूतपुल्लं भिन्नं, सामुद्रिका वाणिजा तीरदस्सि सकुणं गच्छेत्वा नावाय समुद्धं अञ्जोगाहंति । ते अतीरदस्सि-णिग्या तीरदस्सि सकुणं सुवंति । सो गच्छेत्तेव पुरत्थिदं दिसं, गच्छति दस्सिखणं दिसं, गच्छति पच्छिमे दिसं, गच्छति उद्धं, गच्छति अनुदिसं । स चे समंता तीरं पारस्सि, तथा गतको व होति । स चे पन सो सन्ता तीरं न पस्सति, तमेव नावं पन्नागच्छति । The तीरदस्सि सकुण in this passage is the same as the दिसाकाक of the Jātaka and the बोहिट्थवायस of the Vajjālagga. The passage quoted above from the दीपनिकाय clearly explains the function of the तीरदस्सि सकुण. The Commentator Ratnadeva merely says ; यथा यानपात्रे स्थितो वायसो नगनम् अकाशे भ्रान्त्वा तत्रैव स्तम्भादौ विश्रम्यन् जनं हासयति, but he does not explain the exact role played by the बोहिट्थवायस. The point of the simile is to be explained as follows:—The crow placed on a sea-faring vessel first wanders about here and there all around in the sky and not being able to find out any sign of land nearby, comes back to vessel dis-appointed. In the same way our love first wandered out from our heart all around here and there, in search of a suitable object and not being able to find out any, came back disappointed and defeated. Cf. Syādvādamāñjarī, 19, F. W. Thomas, p. 125, foot-note 9. The word बोहिट्थिय securs later on in st. 764 in the sense of प्रवहणरिषत (प्रवहणीय or यानपात्रीय). Weber (1881). p. 402, equates the word बोहिट्थ with Sanskrit बहिष्, the व in व being changed to ओ as in the case of पण (पोम्), बह्वुग (बोहु) वक्षामि (बोक्षे) etc. See HS VIII. 1.61-64. The DNM VI. 6 records the word बोहिट्थ in the sense of प्रवहण.

345) जाण should better be equated with जाते, than with जाते as done by the commentator. जाते मानप्रसरे—when pride (haughtiness, jealous anger) has gone away i.e., disappeared. मान arises only when there is love between two persons. When love comes to an end (फिटे नैहे) there is no question at all of the emergence of मान. On the contrary, the मान ought to subside. Even जाते can be justified as follows:—" when मान or jealous anger has asserted itself (जाते), when real affection and good disposition have disappeared and their place has been taken by jealous anger, what kind

of love can that be, which is practised by request?" Cf. st. 346. माणेण पवणणे च... सिञ्जय पेन्ने । ✓पिड is recorded at HS.VIII.4.177 as a धात्वादेश for ✓अंत्, पिड is used in the sense of किरिय (past participle active) (= विनष्ट) in Hāla 93. Weber says that पिड is past participle from ✓पिड which too is recorded at HS.VIII.4.177 as a धात्वादेश for ✓अंत्. Cf. Marathi किरिय.

346) विदूढे अणालवनेन = दृष्टे अणालवनेन. The present participle active (आलवन्) with the privative particle अण prefixed, is used here in the sense of *nomen actionis*, like the past passive and active participle in Sanskrit and Prākṛit. (See Fāṇini III.3.114 : नर्तुस्के भवेत्तुः).

347) = Hāla 236, with the readings पुत्तल for बालब and नेहाणु-बंदपरिआइ for नेहाणुबद्धमणसाण. In 'मणसाण', मणसा stands for मणस with shortening of आ into अ.

348) = Hāla 53. On कर्मकालदिदुविलियस, the commentator on Hāla says : श्रुते अनुमिते च विप्रिये प्रतिकारः स्यात् ; दृष्टे तु नास्ति । विरोहिषसंधियस, this is what the commentator designates as पश्चात् कर्मधारय compound, Sequential Karmadhāraya, expressive of sequence between two actions. विलिय = व्यतीक, य being changed into इ by संप्रसारण (Vocalisation of semi-vowels) and ली being shortened *metri causa*. We have here a reference to the belief that water when heated and cooled loses its original flavour.

349) The commentator appears to have read छेषत्तणस मूलाइ उक्खयिज्जंति, with 18 मायास in the last quarter, instead of the usual 15. मूला = मूलाइ, cf. the Vedic forms like कृता (= कृतानि), वना (= वनानि) etc.

350) अग्रणि = अनाश्रवे, अनाकर्णनशीले । एकयाहिणि, one who obstinately clings or sticks to a particular frame or mood of mind and is impervious to advice tendered by others. Cf. रहुवंश IX.47 : एवञ्च मानसं क्व विग्रहं पुनरिति गतं चतुरं वयः । सोऽसौ सखेयं = सोऽसौ सखान्वयः, the one and only friend of happiness. Or if सखेयं is taken to be a corruption for संपण (संधनं)—the one and only cause of happiness (संधनं = निरुद्धनं = हेतुः).

351) दे—according to the commentator दे is माधेनायां निशतः. HS.VIII.2.196 records दे in the sense of संमुखीकरण and आमन्त्रण. मा नखिज्जसु do not be deceived or misled (by haughtiness). The DNM

IV.18 records पडिअ in the sense of बसित, and says that according to some पडिअ also means खेदित, distressed. See note on stanza 342. The commentator explains the contextual background, according to which the stanza is addressed by a faithless gallant to his offended sweet-heart.

352) दइ = दइय, Vocative singular of दइआ (दइया). The final ए has been shortened *metri causa*. पडिअणु = प्रसीद. The Prākṛit substitute पडिअण for √प्रसीद् is to be traced to a conjectural root प्रसिष् (4th conjugation). परिओसं पुणु give me the pleasure or gratification of your company (नम पस्तिओं डुरु) or enjoy yourself (स्वपरितोषं डुरु). कयोहर = कृशोहर one who is furnished with a crest or tuft i.e. a comb, hence a cock. डुमठ = श्रूयते। Cf. st. 290, 321. HŚ.VIII.4.242 enjoins डुव as the passive base of √डु (= डु), along with डुविअण, but not गाम. डुम is due to false analogy with डिम (√डि), डम (√डम्), लम (√लम्) etc. See HŚ VIII.4.243, 244. गेस is recorded at DNM II.96 in the sense of प्रमत्ति, along with गेसग. According to Weber (1881), p. 11, गेस properly means the release of cows or cattle from the pen where they are confined at night (गे + स from √सा, सद् to let loose). The word गेसग is clearly derived from गे + सृज् to release. गेसग (like गेस) means the time when the cattle are released, hence morning.

353) = Hāla 374. The commentator on Vajjālagga says that this stanza is सखीविक्रिस्ति; नायिकां क्रिये. The commentator on Hāla, however, puts it more correctly : मासं धरुवेति शिक्षयन्ती सखी काचिदाह (Weber, 1881, p. 142). The stanza is नायिकीक्तिः सखीं प्रति.

354) = Hāla 45. सच्छद् = सच्छाह = सच्छाय, य् being changed to ह् according to HŚ.VIII.1.249 and अ being shortened *metri causa*. अणिवत् = अणिवत्, used here in the sense of जनिबोधन. पहिअ = पहिअ traveller, one who is (always) moving onwards, one who is (always) on the move.

355) डुल—The commentator explains this word by जलेद्वन-पटीकाद्वरकं i.e., a rope attached to a wooden pole for lifting up water from a well. The word डुल also means a wooden beam in the roof of a house. Since in the present stanza डुल is mentioned in connection with कूप (well), the reference must be to the horizontal wooden pole forming part of a water-lifting mechanism.

This horizontal pole is supported in its middle on a vertical prop and its end to which the water-bucket is attached bends down into the well to collect water and is then raised up from the well, by pulling down the other end. The word डकुली in the commentary (यस्याग्रं डकुली इति कथ्यते) We should read यस्याग्रं in place of यस्याग्रं), stands for डिंगला in the Punjabi language. Cf. the expression बराडसमुक used in शृङ्गकटिक I, प्रलावना.

358) डसति = झटिति according to the commentator. Cf. Marathi धसकन्, तटकन्, तडईशि—with a snapping sound.

359) दलसुवंध—petal-fragrance = दलद्वन्द्वसुगन्ध fragrance emanating from the petals. Cf. Additional stanza 349*5 (p. 245). The remark in the commentary : स्नेहेऽप्रेमोः प्रेमाधैवात् (? प्रकाशेवात्) किरत्यन् is not quite clear. The commentator's difficulty is about the two words स्नेह and प्रेम. They are synonymous and yet स्नेह is here said to be the firm stalk on which the lotus of love grows. The commentator tries to explain the distinction between स्नेह and प्रेम. He says that प्रेम is मरणावसानः परस्परानुरागः—a permanent, life-long, abiding mood of mental attachment, while स्नेह is the reinforcement of प्रेम by means of presents, respect, honour etc. (स्नेहश्च दान-मानाद्यादिना भवति). स्नेह is thus the indicator of प्रेम. (See note on st. 391).

360) ✓माग to respect, to show regard for, to welcome-पियसरयं सरयं the autumn season (सरय = शरद्) in which wine(सरय = सरक) is so dear (to all). It is also possible to take पिय सरयं as equal to पिय सरकन्, जाव वच्चर सरयं so long as the autumn season is going on i.e. is continuing. It would be better to read जा न (for जाव) वच्चर सरयं; so long as the autumn does not go away or depart. The use of सरय (शरद्) in the neuter gender is rather unusual. According to HS.VIII.13.1, the word शरद् (f.) assumes the masculine gender in Prakrit (सरको).

361) Weber (1881) 935. रहओ = रक्खि: built up, piled up; raised. Weber reads जो सहि मे माणव्वओ रहओ in the second quarter and °सणोइ वाए वि ण पटुओ (= प्रभवन् or पर्याप्तः). वजासणि involves repetition, वज्ज and असणि meaning one and the same thing.

362) = Hāla 432. मण कस्त कथ कओ माणो—कस्य कुते—for what did you indulge in haughtiness i.e. what did you gain by indulging in haughtiness? मन is to be resorted to only for attracting the other

party and not repelling or alienating it altogether. Haughtiness is to be assumed only in order to attract the consort towards one's self. But you behaved in a most indifferent and harsh manner towards your consort. What did you gain thereby? What was the result of your haughtiness, except the complete estrangement of your consort from you?

363) One would rather expect : परमिद्विसेसे अगरसि कि कीरे माणे । अगरमित्र = अरुमित्र devoid of feeling. See HŚ VIII.2.190 (अण गाहं ननये ।)

364) उरं दातुम = उरो दत्ता offering your breast (chest) to i.e. being prepared to face or endure. Cf. उरो दत्तामरारीणां येन युद्धेऽवगृह्यत । हिरयाक्षवथाद्येषु वशः कुमुदपण्डुरम् ॥ (उद्धटः काव्यालंकारसरसंग्रह, V.16). उज्जगिरस stands for उज्जागरस. उज्जागर > उज्जगर > उज्जगिर. For उज्जगरस see st. 374. DN.M.L.117 records उज्जगिर in the sense of औत्तिद्रव (sleeplessness, insomnia).

365) = Hāla 46. Weber (1870), p. 89, compares the following *gāthā* (No. 191) from Govardhana's *Saptaśatī* : उपनीय प्रियमसमयविदे न मे दम्भमानपनीय । नमोपक्रम पव क्षणदे दूतीव चलितसि ।

366) ओ वारह दुक्ख जंतसु—vicarious use of the Genitive for the Accusative (ओरे यष्टी). Cf. HŚ.VIII.3.134. छुह्व is really पृह्व with ॠ shortened into उ. See HŚ.VIII.1.192 : ऊत्वे दुर्मणसुमणे वः । Better to read पृह्व with MS.G. Cf. st. 372. लिह्वि stands for लिह्वि with आ shortened *metri causa*. It looks almost like an Apabhraṃśa trait. Cf. H.Ś.VIII.4.330. पसरि = प्रसरि : unalterable mandate or rule (inscribed by Providence on the ललाटपट्ट—the forehead). प्रसरित is used here in the sense of प्रशासन i.e. आज्ञा—order, command, mandate, inexorable destiny.

367) अक्कहणेण = अक्कहणेन used in the sense of उग्राहणेन—embrace. पात्रासिय stands for पत्रासिय with elongation of the first अ into आ, according to HŚ.VIII.1.44. भिक्कण = स्पृष्ट्वा. छि is recorded as a धात्वदेश for √ष्ण्, at HŚ.VIII.4.182. Cf. Marathi शिमेण.

368) √विडं means to play false to, to practise treachery on, to plunge into distress and ruin. सहवासहर = निवासगृह place of residence. गणमि, masculine gender form used for the feminine (गणाय).

369) अंचल गहिओ is equal to अक्के गहिओ. अंचल appears to be a de-inflected form (रुसवेअभिक्रु निदेश). Cf. note on अयमिय चंदविधे, st. 264.

NOTES

479

It is also possible to regard अवलगहिओ as a समसौक्तपुरुष compound (अवले गहिओ अवलगहिओ). Cf. वीयदियइ in st. 325. The exact sense of the second half of the stanza is obscure. Cf. Hāla 142 : समसौक्तपुरुष-परिवर्द्धनाय कालेण वृद्धयेमाग । मिहणाण सरइ जे ते सु जिअइ इअरे सुअं होइ ॥

370) कडुयइयाइ = कटुर्कृतानि irritated, distressed. कटु or कटुक means pungent, sharp, acrid. Cf. st. 426.

371) This and the next stanza are of the nature of प्रहेलिकास (enigmas or conundrums), in which the intended sense is conveyed in a round-about, indirect manner. Thus ससिवाहणवाहन—the vehicle (or carrier animal) of him who wears the moon (as a crest on his head), means a bull. सेलसुय सुयवाहन—the vehicle of the son of the mountain's daughter, means a peacock. In stanza 372 लच्छिवासवास—the abode of the abode of Lakṣmī—means water, लच्छिवास = कमल, the abode of Lakṣmī. The commentator however understands the second वास in the sense of वासः (वस्त्र) clothing, apparel—that which forms the clothing or apparel of a lotus i.e. water in which a lotus is born and grows and by which it is surrounded on all sides.

372) न ठसि, if you do not stop or stay at home i.e., if you persist in going away in spite of my prayer. Cf. गच्छ गच्छसि चेत् कांठ पन्थानः स्मृतु ते शिवाः । ममापि जन्म तत्रैव मृयायैव गतो भवान् ॥

373) गयवर stands for गयवइयाव, a case of लुप्तविभक्तिनिर्देश (De-inflection). We cannot think of a compound (लुप्तिगतद्वन्द्व) of गयवर, the subject, with the past participle passive form भणिये (according to Pāṇini's sūtra कर्तृकरणे कृता बहुलम् । II.1.32), as the subject would in that case be completely subordinated in the compound and would be overshadowed by the predicate भणिये. पसरैवि = प्रसार्य, is an Apabhraṃśa trait. See note on st 234. मरखिइ = मरिद्विभक्तिव्यये, is being soiled or spoiled, erased or rubbed away. HŚ.VIII 2.138 records मइल as a substitute for मलिन in Prākṛit.

374) = Hāla 58. Weber gives the following caption to this *gāthā* : "When the cat is away the mice dance freely" (p. 21, 1881 Edn.). According to Weber, as soon as the consort of the lady in question had departed, his numerous other wives had a free time and began to behave licentiously, and to indulge in बलकीडा, in the water of the Godā, with their illicit lovers. As a result of the बलकीडा, in the course of which the turmeric powder

applied to their bodies was washed away, the waters of the Godā became yellowish. For the idea cf. खुबंश VI.48: यस्याकरोस्तनवन्दनानां प्रक्षालनाद् धारिविहारकाले । कालिद्रुकन्या मयुरां गतापि गङ्गोर्मिर्भनक्तुञ्जेव भाति ॥ The commentator Gaṅgādhara on Hāla says : गोदावर्गकलान्वयैव हरिद्राण्डजालं हरिद्रोद्धतिताहप्रक्षालनेन असतीनःसंगमग्रस्थानं इति भावः । The unchaste women took a bath in the river Godā (together with their lovers ?), after applying turmeric powder to their bodies and then after the bath they applied other cosmetics to their bodies. As a result of the turmeric powder rubbed and washed away from their bodies, the water of the Godā became yellowish. The vigil of the people mentioned in the second quarter of the *gāthā* is explained by Gaṅgādhara as due either to चौरादिभय and अस्मिन्नपण्डित्योग (i.e. preoccupation of the unchaste wives with their visits to their illicit lovers. Weber does not accept चौरादिभय, but appears to be in favour of अस्मिन्नपण्डित्योग as the cause of the उज्जगर. According to Ratnadeva's commentary on the Vajjālagga, the उज्जगर is due to चौरादिभय and to worry about the safety and protection of the village in the absence of the valiant consort of the lady in question. The change of the colour of the waters of the Godā to yellow is due to the washing away of the turmeric powder applied by the ladies in the village as decoration to their bodies. The ladies in the village, who have fallen in love with the person in question, do not now know or find any use for decoration of their bodies with turmeric powder, when he is no longer in the village. For the idea that the person in question was the object of the love of the ladies in the village, see the next stanza and the commentator's remark : पूर्व नगरनार्यः तद्रूपदिरक्षया लल्लाः etc. (p. 101). Gaṅgādhara's explanation and Weber's understanding of the spirit of the *gāthā* is not at all complimentary to the person in question. Ratnadeva's explanation is decidedly better. अज्जेय = अश्वेय. Better to read अज्जेव. त्वाहं = तयानि. According to H.S. VIII.2.72 and VIII.1.104, the Sanskrit word तीर्थ becomes त्वा in Prākṛit. तीर्थे—bathing place on a river-bank. Ratnadeva paraphrases त्वा by तट (bank). On DNM V.16, Hemacandra explains त्वा by तटिद्वार (a river-ford).

375) = Hāla 190. रज्जमुह = रज्जमुह. Weber (1870), p. 138 renders this by "surface of the streets". It is better to understand it to mean the point of junction where lanes open into streets. See st. 625. According to Weber, though the street surfaces are

astir with life and activity, they appear desolate to the lady in question, as she is not able to see her consort anywhere.

376) घूर्णति = घूर्णतः are rolling in the quarters i.e. are scanning the quarters. जल्वन्धमोक्षिभ = जल्वन्धमोक्षिक, a pearl which is blind by i.e., from birth i.e. which is born blind. This is an obscure expression. The commentator renders it by कृत्रिमोक्षिक false or counterfeit pearl, which is आताम्र, श्वर and कृष्ण i.e. a strange mixture of these three shades, constituting a serious blemish. A counterfeit pearl is called जल्वन्ध; perhaps because it is not able to see or meet any one who would like to pick it up. Just as counterfeit pearls move about or wander from place to place without meeting anyone who would care to pick them up, so her eyes are scanning the quarters, without meeting the object of their longing.

377) = Hāla 208, where we have the reading गगिरिद् for लिङ्गिरिद्. अज्ज गग्गे = अज गतः = अज इत्यनेनोपलक्षितो दिवसो गतः । अज्ज, though an indeclinable, is here inflected, as if it were a noun. See the remarks on हिट्टु in St. 150 and पत्थम्मि in st. 221. अज्ज is the subject and गग्गे is the predicate. 'Today i.e. one day has gone away, another day is over, a third day has come to an end'. Even in the first half-day of her consort's departure, the Nāyikā inscribed quite a large number of lines on the wall of her house, each line standing for one day. She felt every moment of her separation from her consort as one tediously long day, so that even during the first half-day, she had passed through the torturing experience of having lived through a large number of days away from her consort. One half-day was packed as it were with the tortures and sufferings of a large number of days. पथमं चिन्तय = पथमे चिन्तय, य being shortened into य under the pressure of the following conjunct and then changed into अ. Cf. the shortening of ओ (in the case of the Nominative singular form of masculine nouns ending in ओ) into उ and then the transformation into अ of which we have numerous examples in Prakṛit. Cf. अगं चिन्तय = अगे चिन्तय, st. 393.

378) = Hāla 206, where the reading is सहिआहि वृकुलिहिआओ in the second quarter and दो तिणि वहि चिअ in the third quarter. The background of the stanza appears to be as follows:—A certain lady used to inscribe on the wall of her apartment one line every day to represent each day of her consort's absence from home. Her

consort had assured her at the time of his departure that he would be returning after a certain fixed number of days. In order to keep a count of the days of his absence already expired and of those yet to expire, the lady used to draw a line for each day passed by her in his absence. (Cf. the similar device used by Robinson Crusoe to keep count of the days of his stay on the desolate island where he was stranded for 36 years). Her friends feared that the lady's consort may not be able to return exactly on the day stipulated by him. If it happened like that and if he did not turn up on the scheduled day, that might come as a shock to the lady. In order to spare her this shock, her friends stealthily removed or erased two or three lines on the wall. As two or three lines were erased, the count was less by two or three days than the actual number of days that had elapsed and even if the consort were to be late by two or three days, the lady would not notice it. If, however, he were to return on the promised day, the lady would think that he had returned two or three days earlier than what he had promised and in that case she would be extremely delighted. For a similar device to keep count of the period of separation, see *Mieghadūta* st. 9 : तां धावद्वयं दिवसगणनाभिरादिभिरनीम्...दृश्यसि भ्रातृजायाम् । and st. 84 : शेषान् माताम् गनन्दिवसपितरयावधेर्वा विस्मयवन्तां भुवे गगनया देहकीदृश-
 पुनः । कुरु is mentioned along with कुरु, पुच्छ etc. as a धर्मादेश for ✓ कुरु to wipe off or erase, at HS.VIII.4,105. It really represents the Sanskrit root ✓मृच्छ् to erase or rub away. The readings कुट्टुहिमाओ (already inscribed on the wall) and तर्हि चिय (= तस्मिन् एव कुट्टे) in Hāla appear to be preferable to तीर लिहिरीय (while she was inscribing) and तद् चिय in the Vajjālagga. It would not be possible for the friends to erase 2 or 3 lines, while the Nāyikā is actually engaged in drawing the line for a particular day; they could, however, do so only when she has already finished the work of drawing the line and gone away. Further the use of the word भोरियाय (secretly) shows clearly that the friends must have erased a couple of lines, not while the Nāyikā was engaged in inscribing the line for a particular day, but only after she had finished that and gone away.

379) अज्जेव यद् दिग्ग होति । Miss G and I read अज्जेण for अज्जेव.

अज्जेण = अद्येन i.e. अद्य-अज्जेणेन कति दिनानि भवन्ति—when you say that he departed today, how many days since his departure does that

signify? The reading अन्तेय furnishes one more example of the declension of an indeclinable. See notes on stanza 150, 221 and 377. एदहेत्ते is to be uttered with ककु i.e. interrogative modulation of the voice.

380. कुमुदुत्त = कुमुदुत्त. The duplication of न् is in accordance with H.S.VIII.2.97 (तथापि वा). विवर्तय refers to women who have been separated from their consorts and who have somehow managed to remain alive during their absence. The use of the masculine form विवर्तय is strange. It should be विवर्तयि (= जैकलीताम्) or better विवर्तयि (= जौवन्त्याः). वल्लही singular, stands for वल्लही plural. निवर्द्ध = निवर्द्ध = निवर्द्ध. The idea seems to be as follows : Women in separation somehow manage to keep themselves alive during the absence of their consorts on the strength of the hope that they would come back sooner or later. But then a time comes at last when they fall into utter despair about their return and their hearts break. Ironically enough the consorts return at a time when their beloveds have already died of heart-break. The time of the return of the consorts is therefore described as कुमुदुत्त (= कुमुदुत्त)—inauspicious. It is now too late. The hearts once broken cannot be repaired any more than the two parts of a shell (oyster) that has once burst open can be joined together. वयं = द्वितीयम् a second time, once again. The wording of the stanza is faulty, as the subject of निवर्द्ध is not mentioned. It must be हियय. Is वयं to be taken as a corruption for होय (हियय = हृदयम्)?

381) = Hāla 475. Gaṅgādhara on Hāla 475 explains the idea underlying the stanza as follows,—प्रवासादपि कान्ते प्रीतिरिदं दुःखं निवेदयति वापि तस्यैवमस्ति । अतो एषी अस्ति वक्तव्यम् । अतः एते मा विहाय न गन्तव्यम् ।

382) अहो = अवधि: duration of the period of separation. अवधि is a masculine word in Sanskrit, but it is used here in the feminine gender as the commentator remarks (प्रकृते वापि पुल्लिङ्गं होलिङ्गम् । (Cf. H.S.VIII.1.35 : वेमादयवायः प्रियम्). The commentator's remark leaves no doubt that the reading which he had before him was अवधि एषी अवधि (instead of Laber's अवधि एषी अवधि). The commentator points out that this is the desperate utterance of a lady whose consort had failed to return on the promised day. इति = आवधि । अवधि = अवधि. Cf. the form अवधि in st. 10. If the consort returns as promised by him, the separation will of course come to an

end. If he fails to return, the lady would breathe her last and that would be the end of the separation i.e. of the pangs of separation.

383) संनिवाओ = संनिपातः a dangerous fever due to the derangement of the humours of the body. विवृताः (last word in the commentary on the present stanza) (Ms. I; वैकृताः) pathological.

384) रणरणया is used here in the sense of रणरणयकराः or रणरण-कदायिनः. It is to be explained on the strength of Pāṇini's Sūtra (V. 2. 127) अर्थोऽप्यर्थोऽङ् । दुष्येच्छा and दुरात्र्येमा involve tautology. We should understand दुरात्र्ये in the sense "marked by gloomy or depressing light" दुष्येच्छा painful to look at, whose sight is agonising.

385) संधुक्खिय = संधुक्षित inflamed, kindled, fanned. See st. 34 for the root √ संधुक् (= संधुक्). दुसह = दुसह = दुःसह, the ऊ being shortened *metri causa*. दूरपञ्जलिओ = दूरपञ्जलिः । दूर is used here in the sense of अत्यन्त, excessively. Cf. दूरगणिञ् st. 407.

386) प्रियविओयमि = प्रियविद्योने = प्रियप्रवत्ये when the dear one has departed, on the departure of the dear consort. दीर्घाक्षिजल्लोकः in the commentary paraphrases दीर्घाक्षिल्लिखितो, दीर्घाक्षिल्लिखितः rendered by दीर्घ and अक्षिल्लि (अक्षिल्लि) by अक्षिल्ल.

387) महचोच्च = महाश्चर्यम् a great wonder, cf. महउच्छिञ् st. 7. Or मह may be taken to be equal to सम. मह चोच्च = समाश्चर्यम् । Or मह (सम) may be connected with दहति as its object in the Genitive case (मह दहति = मां दहति). चोच्च is recorded in DNM III.14 in the sense of आश्चर्य. It is to be traced to the Sanskrit word चोच (from the root √ चोदय्), a question, objection, wonder. Cf. st. 219, 475, 589.

388) उच्चरिय = उच्चरितम् = उद्धतम् left over or remaining behind intact or uninjured. Cf. note on the word उच्चरिय (St. 308) and उच्चरिय (St. 315).

389) स्वन्तु = स्वन्तु. √ स्व् becomes √ स्व according to HŚ.VIII.4. 226.

390) = Ilāla 430. The commentator seems to have read अओ (for अन्तो) as is clear from his use of the word ओहो. ओरस (1) devoid of moisture (2) devoid of emotion, feeling, passion. एरस (1) full of moisture (2) full of emotion, feeling, passion. दिव्वाइ according to HŚ.VIII.2. 28 (दिवो दा), √ विव्हा represents दि + √ वृश्,

to be extinguished. Hemacandra gives the verbal forms *समिद्धाह* (= *समिद्धये*) and *विद्धाह* (*विद्धये*). The PSM connects the Prākṛit root *विद्धा* with Sanskrit *√विद्यै* (*विद्या*). The commentator on *Vajjālagga* equates *विद्धाह* with *विद्याति* as if *धा* were a root belonging to the second conjugation. See, st. 563 for the form *विद्धाह* used in a causal sense (= *निर्वापयति*). In Pāli the root *विद्धाय* is used in the sense "to go out, to burn out, to be extinguished". Childers (*Pāli Dictionary*) connects it with the Sanskrit root *वि + क्षै* (*विक्षायति* > *विद्धायति*). *द्वे आदिस्सो दोधस्सिस्सो विद्य विद्धायिस्सु* | The Pāli root *दाय* means "to be burning, to burn, to consume, to waste away, to perish". Cf. the Sanskrit root *क्षि* (*क्षयते*). *सामवतीगेहं दायति* "the house of *Sāma-vati* is (or was) on fire". *जिणकोन्ना व दायति खीणमच्छं व दहते* "they perish like herons in a lake in which the fishes have perished." The causal of *दायति* in Pāli is *यण्णि* to set on fire, to burn, to cook (cf. Sanskrit *दायति*, *दायता*). *दायति* also means to meditate (= *ध्यायति*). *येहे आयमण्णे दायिस्सु* "while the house was on fire, they practised penance". Cf. Marathi *विद्धा* to be extinguished.

391) *विट्ठिप्पसरो* = *विट्ठिप्पसरः* = *कटाक्षारंपरा*, a series or succession of (sidelong) glances. Here *रति* (affection), *सद्भाव* (kind disposition) and *स्नेह* (love) are distinguished from one another, *रति* being the cause of *सद्भाव* and *सद्भाव* that of *स्नेह*. It is however difficult to render these three words precisely, so as to bring out the distinction between the ideas conveyed by them. The poet undoubtedly wants to represent the three as a series of deepening intensity. It is however difficult to understand how *रति*, *सद्भाव* and *स्नेह* can be regarded as arrows of Cupid.

393) Cf. *जीर्णमङ्गे सुभाषितम्* (नृसिंहेन्द्रक 2). *सिद्ध* = *क्षीयते* | Cf. Marathi *क्षिणे*. It is possible that *सिद्ध* is connected with the Sanskrit root *√वृद्धयते*. (*वर्धते* > *जिह्वह* > *क्षिज्जइ*).

394) Cf. st. 388. The sense of the words *सा ह्युभयं सयणं न दुभयिषं* is obscure. The commentator does not throw any light on their meaning. The words have been omitted while translating the stanza into English.

395) *पंचमसरस्स गेयो*, this is rendered in the commentary by *पंचमसरस्स गीतम्*—song in the fifth note i.e. the cuckoo's song. Cf. *कालिदासः कुमारसंभव* III.32 : *चूतहृदुरास्वादकषायकण्ठः पुष्पेकिलो यन् मयुरं चुक्क* |

39b) God Śiva had first decided to lead a life of renunciation and asceticism, when his wife, Satī, put an end to her life because of the insulting treatment received by her from her father, Dakṣa (Kumārasambhava I.53). Later on Satī was born as Pārvatī, daughter of Mount Himālaya. Himālaya intended that Pārvatī should be married with God Śiva. So he sent her to the place where God Śiva was practising penance, in order to wait upon him and propitiate him. It was here that due to the intervention of Cupid, God Śiva conceived love for Pārvatī and eventually the two were married and Pārvatī became *अर्वाहरी* (Kumāra, I.54) of God Śiva. All praise and credit must therefore go to Cupid for having influenced God Śiva to marry Pārvatī and incorporate her in his own body.

397) कौशल्यावती = कौशल्यावती, one engaged in plying or operating the bow. कौशल्या = कौशल्या, cf. the form कौशल्या in st. 11. The commentator renders this by कौशल्यावती, one whose arrows hit the mark or target. पुरुष represents प्रभु, which means sufficient or adequate for, being a match for. The word प्रभु is recorded in PLNM 526, in the sense of पर्याप्त. प्रभु and पर्याप्त mean the same thing. पुरुष (= प्रभु) means mastered, dominated, reached, hit, i.e. प्राप्त or पर्याप्त. कौशल्यावती पुरुष (प्राप्त) कर्त्तुं न शक्नोती इत्युक्तम् । According to the commentator the stanza contains a challenge to Cupid to shoot his arrows at his victims in the presence of the tremulous glances of young ladies. If he were to do so, he himself would be riddled with the arrows in the form of the side-long glances cast by the young ladies themselves and would be killed by his own arrows. But in spite of this explanation given by the commentator, the sense of the stanza remains obscure. Cupid dare not shoot his arrows at

men, in the presence of young women. The fact however is that Cupid shoots his arrows at both men and women and thereby entangles them in mutual love. What is then the point in saying that Cupid dare not shoot his arrows in the presence of young ladies? What does the commentator mean when he says that if Cupid were to do so, he himself would be shot at by the arrows in the form of the side-long glances of young ladies and would be killed by his own arrows? (पश्चात् सोऽपि तादृग्भिः i.e. कामिनीकटाक्षानामृग-पूरिताङ्गः, स्वैरेव वापैर्मर्यते प्रयुजेते ।).

Section 41: पुरिह्लासवज्जा. We must obviously read thus the name of this Vajji, instead of पुरिह्लासवज्जा of the Mss. पुमिह्लासवज्जा means पुरिह्लासवज्जा, wailings of men in separation. Cf. the title of section 94, पुरिह्लासवज्जा (to be read thus, instead of पुरिह्लासवज्जा).

398) संमल्लिजः = संमरिजः = संमर्यते. √मर is mentioned at HS. VIII.4.74 as a धातुदेश for √मृ. Here the र् in मर has been changed to ल्, आलापनी a particular kind of lute. The commentator equates this with आलापिनी. The correct form of the word is अलपिनी, being connected with अलाटु (अलाटु); a gourd. But even a वीणा is furnished with one or two gourds for resonance. Cf. चम्पूभारतः विपिनिका गौनमवाच तस्यो पांचालिकावन्दनवादशैर्मातुष्यमाकष्ये विलम्बितेव । The commentator renders पारावथ (पारावत) by कलत्र.

399) अतप्त is paraphrased by the commentator by अदग्ध. He takes it as standing for अतप्त, the first त being duplicated according to HS. VIII 2.97 (तप्तमे वा ।). अतप्तकनकतदुशोभा means one whose body has the complexion of unheated gold (i.e. a yellowish complexion). Could अतप्त have been the original reading? अतप्त = उत्ताप्त = heated. Heated gold has a reddish appearance, while unheated gold has a yellowish appearance. It is usual to compare a fair complexion with heated gold. Cf. रत्नज्ञाधरः किं जलपि सुश्रुतया हन्त मगाङ्गं सुवर्णवर्णमिति । तच्छदे पतति तुलाशे तदा हलाशे सवाङ्गवर्णं स्यात् ॥ वरमद—the best of sages. वरमद (= वरमते) is paraphrased by the commentator by शुनि (a self-controlled, continent, righteous person).

400) वरुह तणु धिःपती is paraphrased by the commentator as कररुहैः तणुं स्पृशन्ती touching her body with her finger-nails. The sense is obscure. वरुह stands for वरुहैहि, तणु for तणुं and अदाल for अकाले, all three being deinflected forms (लुप्तविसर्जित निदेशः). घगमद्वं = घनभाद्र-पदम्. भाद्रपद > भद्रवअ > भद्रव, with elision of the final अ. Cf. Marathi

भाद्रपद. धनयाद्रपद perhaps means धनप्रधान or धनप्रचुर भाद्रपद the month of Bhādrapada abounding in clouds.

401) तोरण, this word occurs in Meghadūta ll.15 : दूराद्वक्ष्ये सुरपतिं पनुश्रावणा तोरणेन, and is explained by Mallinārtha as वहिर्द्वार, outside gate or arched gate or ornamental arch outside the main building. शिवदेव on Meghadūta loc.cit., explains तोरण by वन्दनमाला i.e. a garland or festoon suspended across a gate-way or the entrance of a house, decorative garland of flowers and leaves hung on the top of the door-frame of a house.

402) आसन्निवद् सप्ता is obscure. Is सप्ता to be taken as a दुष्प्रतिपत्तिक निर्देश standing for सामाय (Instrumental singular of सप्ता = अश्व ? The word सामा in the sense of अश्व is not recorded in the PSM, the regular form in use being सप्त or सप्तमा-It is possible to understand सप्ता as standing for आपा = आसक्ती, the possessive Taddhita suffix अ being added to आने according to Pāṇini V.2 127 : अर्धवादिभ्योऽय् । In the latter case, however, there is no grammatical subject directly mentioned for the verb आसन्निवद्, and we shall have to understand स्त्रीहि (= एकीणिः) as the subject. आ न सप्ता समाप्ति—so long as the breaths do not come to an end i.e. so long as she does not die or so long as she continues to live in that condition.

403) The idea is that when a woman blushes in the presence of a man, that blushing itself proclaims that she loves him and no verbal assertion to that effect is called for.

404) समुत्संसि = समुच्छ्वसन्ति—breathe heavily; give out sighs. It is possible to equate समुत्संसि with समुच्छ्वसन्ति—they are dried up. समुच्छ्वसन्ति > समुत्संसि > समुत्संसि > समुत्संसि । ✓सिमिसिमाय to produce the sound *sim-sim*, to boil with a bubbling, humming sound, to simmer, to seethe, to sizzle, to produce a sizzling sound. सिमिसिमाय or सिमिसिमाय is a word of imitative origin, like the English simmer or sizzle. जीवन्ति जीवसेता, they live only with their lives remaining behind i.e. they are dead for all practical purposes, they live a wretched, miserable life. Cf. नृच्छवर्तिक I.10 : दुखात्तु वो धानि नरो दरिद्रतां वृतः शरीरेण मृतः स जीवति ।

405) Here in अंगान् समुत्संसि, we must equate समुत्संसि with समुच्छ्वसन्ति—"my limbs become dried up". We cannot speak of the limbs of the body as breathing hard or heavily.

NOTES

489

406) = Hāla 361, where the reading in the second half is : अग्नारितीहि दिदृष्टे पिबामि अथा वि वीसरइ। अग्नारितीण अथा वि वीसरइ—here we must either supply अथा as the object of वीसरइ, or understand the active form वीसरइ as used for the passive वीसरिज्जइ, as the commentator seems to do, and further understand अथा as the grammatical subject of वीसरइ (= वीसरिज्जइ). Cf. st. 205 (किणइ = किण्णिज्जइ) and 241 (वीसरइ = वीसरिज्जइ). For the idea, cf. अमरकः अन्वसि या कथयसि प्रिय-संगमस्य निस्सङ्गच्छादुक्तानि रतान्तरेषु। तीर्त्वा प्रति प्रविहिजे तु करे दिक्का मय्यः अपामि यदि किंचिदपि स्मरामि ॥

407) दूरमयिज्ज = अहिंवरमयिज्ज. Cf. दूरपज्जहिओ, st. 385. दंसमसेणे किं न पज्जसे = दंसमसेणे किं न पज्जसे. Or we can supply सुहं after किं : दंसमसेणे वि पिययमसं, पण किं (सुहं) न पज्जसे (= पर्याप्तः).

408) सोस्ससंपत्ता is equal to सोस्ससंगत्ता; or सोस्ससंप्राप्तिः.

410) लक्षणेये = लक्षयित्वा, an Apabhraṃśa trait. Cf. note on st. 234. The commentator, however, understands लक्षणे वि as equal to लक्षणेऽपि, which he paraphrases by दक्षिणेचरेऽपि (supply वर्तमानान्) लक्षे जनान् नैव लक्षयति ।

411) लोहगमारभनिरस— we must understand भनिर as standing for भामिर i.e. भ्रामणशौच, one who causes (women) to turn round and round him. इदमर्थोह should be changed to इदमर्थोहि by लिखितपरिभाषा, so as to make it fit in with रात्रिगणे.

412) = Hāla 627, with the reading तीथ वि तह; for तीथ तह; in the third quarter, and निव्वत्तरयाइ for निव्वत्तरयाइ in the fourth quarter. दोषह वि निव्वत्तरयाइ जायाइ; there was complete or perfect love-gratification or sexual gratification in the case of both of them. निव्वत्त = निर्दोष, perfect or complete. रय = रत gratification of love or passion, the plural being used to convey the abundance of the gratification. It would be decidedly better to read जह दोष्णि वि समयं चिय निव्वत्तरयाइ जायाइ, where निव्वत्तरयाइ is to be taken as a Bahuvrīhi compound, qualifying दोष्णि. The reading दोष्णि is actually found in one of the MSS consulted by Weher (see p. 306 of the 1881 Edn.) and has been followed in the Sanskrit *chāyā* in the Kāvya-mālā Edition of गयासप्तशती, 1933, p. 316. The commentator says there : एतमेव एकवाक्येन निर्दिष्टत्वा पुरितरससौ जातो ।

413) = Hāla 181, where the reading is कंठुइपेडुं in the third and करेज्जत्तु in the fourth quarters. कम्मवट = कर्मवट. We also get the

form ककस in Prākṛit. For the aspiration in the second syllable cf. the Marathi word सेवडा (crab), from the Sanskrit कर्कट > कर्कसट > खकड (by metathesis) > खिक्कड > खकडा. कंठुर्यपंथुरं, it would be better to understand कंठुर्य as a separate word standing for कंठुर्य with elision of the case-termination, than to take कंठुर्यपंथुरं as a compound. कंठुर्य पंथुरं जहा न होइ जहा वे (=वे) कुर्याः । The commentator does not explain the sense of कंठुर्यपंथुरं. कंठुर्य (scratching of the skin) corresponds to खकड. When the skin is scratched in order to allay an itch, it becomes white (or reddish ?), if the scratching is done rather violently. The skin should be scratched in such a way, that the itching sensation is allayed, but without turning the skin white (or red). Similarly the Dūtī should use harsh and gentle words, in such a way that the dear consort should relent (or repent) as a result of the harshwords, but should also be drawn towards the Nāyikā because of the soft, coaxing words and should not be repelled from her altogether. According to the commentator, the Dūtī is here being asked to manage the thing in such a way that a re-approachment between the two parties is brought about, without compromising the self-respect of the Nāyikā. Cf. Mathurānātha Shastri on Hāla 181 : कठुर्यनेन कठुर्यथा शापयति स्वमेवैव च न भवति तथा किं न नायकं करिष्यति । कठुर्यनेदंथा नोद्विजते, मृदुभाषितैर्वथा मां प्रजने त्वमपि तथा वक्ष्यतीत्याकुतम् ।

415) The sense of the *gūthā* is obscure. Only a conjectural rendering has been attempted in the English Translation.

416) विलयं, Laber renders this by विलयं गतं in the *Chāyā*. The commentator is silent. विलय is a noun meaning dissolution or destruction. It appears to have been used here in the sense of विनिर्णय vanished, disappeared, rubbed away. विवर्ण is equal to विनिर्णय with elision of the case-termination. The same is the case with नेयवित्र which stands for नेयनिर्णय. नेयवित्र means रोयवित्र i.e. रोयदुःख. Cf. st. 418 : सगमम-नेयउद्विर्णय. The commentator paraphrases by खेदवित्र, which would presuppose the reading सेयवित्र. The first half of the stanza is to be taken as addressed by the Nāyikā to the Dūtī. दूरं कतिजग = दूरं ति कतिजग, concluding that she was a real Dūtī. A Dūtī is often represented as betraying the cause of the Nāyikā and as herself seducing the Nāyaka or allowing herself to be seduced by him. Stanzas 414 to 416 presuppose a situation in which the

female messenger, sent by the Nāyikā to persuade and conciliate her consort, succumbs to the temptation of the flesh and has amorous dalliance with him. Cf. the stanza निःशेषमुत्तमचन्दनं सलिलम् etc. and ओष्णिहं दोषदंष्ट्रं etc. quoted in the Kāvya-prakāśa and other works on Sanskrit Poetics to throw a subtle light on this aspect of a Dūti's character.

417) There is a pun on the words वयने ['(i) वचने request (ii) वदनं mouth i.e. lip] and संहर्ष [= संहयति (i) breaks, disregards, violates (ii) bites].

418) ✓सहसा stands for ✓सह्य, (see H.S.VIII.4.197) to slip down. Cf. st. 448.

419) The sense of the *gāthā* is obscure. The English translation is purely conjectural.

420) कुटिल = कुटिल physically crooked, ugly, mis-shapen. कुण्डलित्वा from कुणभ (a dog) + ल + वा, both कर्द्धत suffixes added pleonastically (स्वाधे) according to H.S.VIII.2.164: स्वार्थे कश्च वा। (नानाराध विहङ्गुर्द्वे). कुण्डलित्वा becomes कुण्डलित्वा with aspiration of व in to हि. Cf. सङ्कुलित्वा, st. 231. So सङ्कुल (हि)त्वा means the same as कुण्डलित्वा.

421) वेदहृत्, see note on st. 96. The commentator renders this by विकसित at st. 96 and by विकस्य at st. 421. If we accept the commentator's rendering of वेदहृत्, the word would mean: expanded, blooming, expansive, sprightly. अटयणा is recorded in PLNM 91 as a synonym of अमितायिका (पुष्पक, दुःशीला) and in DNM 1. 18 in the sense of अस्ती. साधारणदेव on Hāla 664, renders अटयणा by अमनी, a woman of easy virtue and loose morals. Weber (1881 Edn.) p. 108 compares the Marathi word अटयणा headstrong, unruly, self-willed and says that the word अटयणा is to be connected with the root अट् to wander, to stray. अटयणा perhaps represents अटयन, a person straying from the path of virtue. Cf. the words पुष्पक, कुलटा, अकुल, also the words अभिचार and अभिचारि (from वि + अभि + चर् to stray away from the path of virtue). Cf. also the Marathi word आटवत, आटवारी.

Section 44 ओलुगाधियावत्तया = अवसगावत्तया or पद्धतिः। ओलुगाधिया = अवसगा a love-sick woman. Laber (Introduction, p. 30 of the Bibliotheca Indica Edn. 1944) paraphrases ओलुगाधिया by विरहपीडिता. अवसगा can easily become ओलुगा (with contraction of व and निः) ओ and change of र् to ल) and by adding the Taddhita suffix वा (वा).

(स्वाधे), we can get **बोलुम्या** and then **बोलुमिया**. The letter **वि** between **या** and **या** cannot, however, be accounted for.

422) **गोलायणा** should be taken as a locative singular form with elision of the case-termination. Cf. **अधमिय** (st. 264), **नीयदियह** (st. 325) and **बंचल** (st. 369). **रमग** vaginal passage. **रमंदिर** pleasure-house, bed-chamber. **अभुलंती** sprinkling. The object is not mentioned. It must be understood as **रमंदिरभुवि**. Cf. st. 558.

423) **विनिय** is a contracted form standing for **विनयिय** (= **विनयिभूत**). **नवसिय**, this word is recorded in DNM IV.22, in the form **गमसिय** and in the sense **बोधाद्व** i.e. **उपवाचित** — a promise made to a god, re. worship, offerings, charities etc. on the fulfilment of a cherished desire. The commentator explains : **यत् पूर्वं मनोरथे देवादिभ्यो दीयते तत्रैवसितम्**. Cf. Marathi **नवस**. See stanza 601. The word **नवसिय** is perhaps to be traced to the Sanskrit **नवसि** or **नवसित** reverence, respect, with change of **म्** to **क्**. The sense of the words **देवा वि इ न पत्नी** is obscure. The commentator paraphrases : **सुभग देवयि न प्राप्ता**, without any explanation. It is not clear whether **सुहय** is to be taken as a Vocative singular or as forming a compound with the word **देवा**.

424) **गमगमणी**, demanding, seeking, looking for. The commentator seems to have read **सुहय सरहस्ययसियकवोत्स**, which reading is found in Mss. G and I also. **सरहस** = **सरभत्** quickly, violently. The idea is that she was so beside herself with joy even while searching you out, that she began to look for things at places where they could not be expected to be found. She was thrown into a delirium of joy.

425) = Hāla 57. **बोधिग** = **अतिक्रान्त**. HŚ. VIII.4.258 records **बोधिग** as a past participle in the sense of **अतिक्रान्त**. **बोधिग** is connected with the root **बो** mentioned by HŚ. VIII.4.162, as a **पदवादेश** for **√गम्** to go, to pass away, to depart. Weber connects **बोधिग** with the Sanskrit **व्यवर्जन**. **लोकमर्यादा** = **लोकमर्यादा** limits of propriety, etiquette or manners. The commentator on Hāla, as quoted by Weber (1870), p.93-94, says : **व्यतिक्रान्ता लोकस्य नर्यादा रियतिर्यथा । तदेवं जगती कामावस्थाम् (उन्मादरूपाम्) आपन्नानुक्रमस्य ।**

426) Cf. st. 370. **धोलि** = **धूलि** **धूलि** is recorded at HŚ. VIII.4.117 as a **पदवादेश** for **√धृष्** to roll about, to whirl, to reel, to well up, to gush up. The कृत् suffix **इ** is added in the sense of **तान्छीत्य**

NOTES

493

according to H.S. VIII.2.145 (श्रीतादर्थ्येः). विष्णोः may be taken either as Locative singular (= विष्णोः) or as standing for विष्णोः = विष्णोः (Instrumental singular), an Apabhramśa trait.

427) We should expect तद् (= त्वम्) in place of तस्मि (तस्मिन्). As it is, the speaker of the stanza (a friend of the नायिका) must be supposed to be addressing some सुमग (handsome, lucky youth) and describing to him the sad plight of the नायिका on the departure of her beloved consort, who is different from the सुमग. It is better to understand the stanza as addressed to the सुमग, who is himself the beloved of the नायिका. The difficulty, however is, how to equate तस्मि with तद् (त्वम्). तस्मि in Prakrit always stands for तस्मिन् and never for त्वम्. We must understand त (= त्वम्) as the pronominal base of the second person pronoun, to which the Locative singular termination स्मि is added here. Cf. तद् बोद्धे, st. 429.

428) एकार a call, challenge. √ एकार् (= एकार्क) to call, to challenge. Cf. Marathi एकार्ण. Here एकार् is obviously used in the sense of sobbing, wailing, screaming.

429) एहकम् = एहेक, to be connected with विवरंदर. The M is puzzling. It is perhaps a case of नभति. Cf. 'बुद्धमभित्ति' st. 264. वद्वेदिविवरंदर (= वद्वेदिविवरंदर), the openings surrounded by the hedge i.e. the openings formed by the surrounding parts of the hedge. Every opening (विवरंदर = छिद्र) in a hedge is surrounded on all sides by comparatively dens. portions of the hedge. Or 'वद्वेदिव' may be taken as standing for वेदिवेद (= वेदिवेद), by transposition of the two words, 'enclosing or surrounding hedge, hedge standing all round her residence.'

430) = Hāla 371, where we have the reading बालश्च किं जे ण भणियो सि in the fourth quarter. त = तत् = तदा, then, at that time. मंथर dull, heavy. Weber renders किं जे ण भणियो सि as follows: Has she not said anything to you? and says that the upshot of the question is: What (has she then done) if she thereby did not say (anything to you)? But this is rather a laboured way of understanding the simple sense of the words. किं जे ण भणियो सि means रुद्धम् अभिप्रेतं (अभिप्रेतं) भणित्वेति ।

431) अपग = निपीडन or आक्रमण, pressure, being squeezed or pressed down. Cf. note on वेपिडग in st. 314. दुग्धतोय scanty water in a small pool or puddle.

432) = Hāla 194. ओमालयं = अवमालिका or अवमालिका or भयमाल्यं i.e. निर्माल्यम्, (see HS VIII.1.31) crumpled garland or wreath which has become stale and withered, because of frequent handling; also the flowers offered to a deity (idol) in worship on the previous day and removed on the next day. गयरदेवया—the word पर is redundant. गयरदेवया means the guardian deity or presiding deity of a city. Cf. मृच्छकटिक 1.27: अस्ताद्युतं नगरदेवतवत् प्रयासि ।

433) उन्मिथ = ऊर्ध्वत or ऊर्ध्वीकृत. For the emaciation of the fore-arm in separation, cf. शाकुन्तल III.12: गुदुमेति विव्यनात् कनकवलयं स्रष्टं कस्य मया मृत्तिसार्ववे । देवदेव 1.2: अवलम्बिप्रयुक्तः स कामो नीत्वा गङ्गां कनकवलयप्रश्रितिक-प्रशेषः ।, and केदुराचितमङ्गदैः (साहित्यदर्पण X).

434) धनश्छन्दो = सततमोहश्चे. On the region of the swelling bosom. छिन्नं = दीपमाना = आश्रयमाना. धनश्छन्दः produces a cracking sound as when a moist thing is thrown into fire. Cf. Additional stanza No. 372*1 (p.247; and 496*10 (p. 260).

435) We have a pun here on the words गयमर्चयेवया, कोकसाहारा and मासाहारा. गयमर्चयेवया (1) गयं मय—(= मद i.e. मद्य) पिबेको जंसे सा who has given up wine and the use of cosmetics, (2) गयमर्चय पिबेवया जंसे who applies elephant-rut as cosmetic to her body. वनेकसाहारा (1) जलैकसाहारा whose whole and sole diet is water (2) वनेकसाधारा or वनेकसाधारा whose only abode is the forest. मासाहारा (1) मासेन आहारो जंसे सा who eats food only once a month (2) मासं (मांस) आहारो जंसे सा who eats the meat of wild animals.

436) कापालिनी = कपालिनी (= कपालिनी) a female ascetic belonging to the Kāpālīka sect. See Karpūramanjari I. for the कपालिक sect, their beliefs and practices. छट्ठं न पुनर (1) She does not leave the bedstead (छट्ठाया अङ्गुर i.e. छट्ठा I), in the case of the नायिका, (2) she does not leave off her staff or club called छट्ठा in the case of the कपालिनी. Apte in his dictionary explains छट्ठा as a club or staff with a skull at the top, considered as the weapon of Śiva and carried by ascetics or yogins. The commentator explains छट्ठा by आधुनिकेय. The commentator explains the sentence न मुनश्च खणं वि छट्ठं as छट्ठार्थां क्षणमपि भङ्गं न जुहोति, रात्रावपि छट्ठाया न शेते । But in that case the compounding of छट्ठा with अङ्ग would not be permissible. The commentator further seems to have construed न मुनश्च with both हस्तार्द्धं कपालं and खणं वि छट्ठं.

437) दुःकरं = दुष्करम् (महता प्रयासेन) with very great difficulty. Cf. दुःकरं जियसि in st. 281.

438) Hāla 178. Weber (1870 (p. 134) reads the stanza as follows : गाहं दूहं न तुमं पिओ सि को अहं अथ वावरो । सा मरहं तुज्ज विरहे, तेन अथम-
करं भणिओ ॥ The last quarter means according to Weber : I am saying these words full of impropriety (that you should go to her even if you do not yield to her). In the 1881 edition (p. 64) Weber reads the stanza as follows : गाहं दूहं न तुमं पिओ सि, को अहं एत्थ वावरो । सा मरहं तुज्ज अमओ, एत्थं धम्मकरं भणिओ ॥ In the Sāhityadarpaṇa X, the stanza is read as follows : बालम् गाहं दूहं तीव्रं पिओ सि चि यं महं वावरो । सा मरहं तुज्ज अमओ एत्थं धम्मकरं भणिओ ॥ "Oh young man (boy), I am not a messenger, nor am I undertaking this mission because you are dear to her (or because she loves you). She will die (or she is dying) and discredit will accrue to you. Hence I am saying this righteous (disinterested, self-less, well-intentioned) advice". नाहं दूहं, I am not her messenger, I do not come here to plead on her behalf, i.e. she has not sent me and I am entirely indifferent and impartial. न तुमं पिओ, you are not dear to her (so far as I know) i.e. I do not know that you are dear to her. It would be better to read : न तुज्ज पिओ सि, (I know) she is not dear to you i.e. you do not love her (though of course she loves you). को एत्थ मरहं वावरो, such being the case, where is there any scope or occasion for intercession on my part? But I am prompted to utter these words (urging you to visit her) as righteous, disinterested and well-intentioned advice, only in order to save her life and to spare you the disgrace of being the cause of the death of a poor, innocent woman. The commentator Ratnadeva seems to have read तुज्ज अक्रन्ति (= त्वं अवशउक्तिः scandalous talk about you). According to Weber (1881), p. 184, we are concerned here with the tenth and last stage of love-sickness (दशमो कामाक्रन्ता) viz. मरण or impending death. The commentator on Hāla as quoted by Weber (188'), p. 134 says on the third and fourth quarters of the stanza as follows : सा पुनपिपत्ते ते विरहेण, त्वं च नान्धवादयश्च इति । तेन धर्माक्षरम् उभयहिते धर्म-
हर्षुर्हितं प्रयासः । तत्कथयन्तस्त्वाच्च भरणं मा भूयसि मावः ।

439) = Hāla 198. For अन्धा see note on st. 308. मज्झं हृदयसंदिद्धं (your words) entrusted to me, sent as a message with me. न एव

(supply मय्) "It was not heard by me; or I could not or did not hear it properly (clearly or distinctly)." पुणस्तस्मिं दुणर = मय्, पुणस्तस्मिं कारेइ or कटावेइ ।

Section 45 : पथियवज्जा (= पथियवज्जा or पथियवज्जेति): Labor styles both this section and section 38 as पवसियवज्जा (पवसियवज्जेति: It ought to be पवसियवज्जेति:). The same is done in MSS. G and H. Although पवसिय and पथिय generally mean one and the same thing, it is better to style section 45 as पथियवज्जा in view of the word पथिय (or पथिय) used in each of the stanzas in it, and to style section 38 as पवसियवज्जा in view of the word पवसिय occurring in st. 367 and the verbal form पवसिहिइ occurring in st. 365. The subject-matter of the two sections is not quite identical. All the stanzas in section 38 (पवसियवज्जा) are addressed to or are concerned with some prospective traveller, who is shortly going to leave his beloved, and depart on a journey; while all the stanzas in section 45 (पथियवज्जा) are addressed to or are concerned with some one who has already started on his journey, having left behind his beloved at home to languish in his absence.

430) = Hāla 399, where the reading in the fourth quarter is जलपवही (= जलप्रवाहः) in place of जलपीली (= जलोपीली). Labor reads संतावी in the second quarter, which must obviously be corrected into संतावं (object of हरइ).

441) The commentator seems to have understood "वहुयउ to mean both बहुयः and बहुवः. मज्जविवा is past passive participle from the causal base of √ मज्ज. The sense is आत्मानं मज्जितवन्तः, have immersed themselves.

442) For the idea cf. शकुन्तल I : अनमया—कदम्बो वा विरहपङ्कतसुखवर्णो किरो देसो (मन्त्रेण) । Also मैपर्यं यचरितं VIII.25 : दमयन्ती to नरः धनानि देवाः कतनद्वयया वसन्तनुकस्य दशो वनाय । पथीवय may stand for पथीवय light of the path (traversed by you), or पन्थदीपक light of the travellers i.e., serving as a guiding light to other travellers.

444) चाइ = चाइ or चइ brisk, swift. Cf. Sanskrit चटुर् unsteady. Here चाइ is used adverbially to qualify चारि. चारि = चरि = चलनशील with elongation of the first vowel. कपट = कपट a piece of cloth like a scarf worn round the neck as a protection against exposure to cold. अशुभीणी half flying, poised for flying.

445) तृष्णालु = तृष्णालुक thirsting for, extremely eager for. The word तृष्णालु is found in Sanskrit in the sense of 'very thirsty', cf. दयालु, कृपालु, श्रद्धालु, निद्रालु. HS.VIII.2.159 lays down अलु as a possessive तद्धित suffix in Prākṛit. Cf. forms like नेहालु (from स्नेहः), ईसालु (from ईर्ष्या), लज्जालु (from लज्जा). विरणियधस्त = विरणियधमाणस्त = दीर्घकालेन निवर्तमानस्य. नयराससे = नगरसमीपे. बुद्धोदिया, Deśī word for ईर्ष्या, संशय or संदेह (fear doubt, misgiving). The word is not found recorded in the PLNM or DNM. Cf. the Marathi word धाक, धाकडुक (fear, apprehension). In Hāla 584 we find the verbal form धुकाधुक from the root धुकाधुक which Weber (1861), p. 280, compares with Marathi धुकुधुको, धुगधुगे to palpitate and धुकुधुक with palpitation or fluttering. न मार्यति, so many fears about the safety and well-being of his beloved crowd his heart that they cannot be contained in the heart.

Section 46 : धनवज्जा, Laber renders this wrongly as धनपद्धति on page 91 of the text, but correctly as धन्य (-पद्धति) on p. 50 of the Bibliotheca Indica Edition (1947). It is better to name the section as धनवज्जा rather than धनवज्जा. The गहादार stanzas quoted in Ratnadeva's commentary on st. 8 (p. 5) also read धन and not धन.

446) दरगमार = श्वेदग्रहद slightly choked. The second ६ in गद्वद becomes ६ according to HS. VIII.2.219.

447) मारिष = मारित weighed down. सद्भावणेह genuine love or affection (सद्भावणः स्नेहः).

448) ईस्त्रिहसंत = ईषत्स्त्रिसमान. For ✓हस see note on st. 418. *नीबीउल—उल is paraphrased by the Commentator by म्याडुल (or मालुल) "embarrassed at the loosening and slipping down of the knots of their garments". नीबीवाल्ल or नीबीवाल्ल must be supposed to have been changed into नीबीउल by the elision of वा or या. But a better way would be to take उल as standing for कुल. नीबीउल = नीबीकुल = नीबीसबूह, the word कुल being used as a device to convey the idea of plurality.

449) *लीतायरीहि = *लीतायरीमि = *लीता चरतरीमि. समयगर्दलीलीतायरीहि means समयगर्दलीतासरितलीतायरीहि, the final vowel आ of the first word लीता being shortened according to HS. VIII.1.4 (दीर्घस्वौ मिषे ह्यौ). क्षणवासरसहर = क्षणवासरशशहर = पौष्णिमाचन्द्र, the full moon, the पौष्णिमा being regarded as a day of triumph, glory and festivity for the moon. क्षण becomes क्षण when it means a festival, according to

HS.VIII.2.20 (क्षणं ऋत्वे), but it becomes क्षण when it means a moment. Cf. Marathi सण.

Section 47 : हियस्तवरणवज्रा = हृदयस्तवरणपद्धतिः ।—checking or curbing of the heart.

450) क्षिज्ज, Laber following the commentator paraphrases this by सिद्धताम्. But obviously the Prākṛit root क्षिज्ज represents the Sanskrit root क्षि (क्षीयते) and not the root क्षिद्. The Prākṛit form corresponding to क्षिद्यते would be क्षिज्जद् or क्षिज्जय and not क्षिज्जद् or क्षिज्जय. See note on st. 218 and st. 516. लोयणा = लोयणाङ् = लोयने, the Nominative and Accusative plural forms of neuter nouns ending in अ being sometimes made on the analogy of the Vedic forms like वना (= वनाणि), मरुता (= मरुतानि) etc. पाण sense of wounded pride, sulking mood of mind. Cf. क्षोणमीर्याकृतः कोषो मानो ऽन्यासङ्गिनि प्रिये ।

451) क्षोण = क्षीय subsided, lost. सावत् should be understood here in the sense of fortitude or courage and not in the usual sense 'adventure or daring deed'. भञ्जेसि = भञ्जसे = भङ्गसे you will burst or break or be shattered, i.e. you will be surely disappointed.

452) आता = आशा hope, desire. गरुय = गुरुक much valued, prized or highly esteemed. अपटंतजुति° = अपटमानयुक्ति° impossible of achievement, defying all means (युक्ति) of realising it. अणुवंधकरण running after, pursuing, pursuit.

453) = Hāla 202, where the reading is दुज्जहल्लभे for दुज्जहल्लभ, and विमग्गंत (Vocative) for विमग्गंतो in the second quarter and आयासवद्धिं भमंतं विअअं कद्धआ वि भज्जिहिंसि, in the second half of the stanza. विमग्गंतो and भमंतो qualify तं (= त्वम्) referring to the heart (हियम्) mentioned in the preceding stanza and used here in the masculine gender. खज्जिहिंसि, you will be devoured or preyed upon by some one i.e. you will come to grief. We must supply सउणो (शत्रुनः) or विहगो (विहगः) as the substantive qualified by आयासं भमंतो. Or we may understand आयासं व भमंतो to be an उपेक्षा, "as if wandering in the sky". Ratnadeva understands अमच्छं (सच्छं, स्वच्छं) and पहाविर as two separate words in the Vocative case and qualifying (हियम्) (to be supplied from the preceding stanza).

454) = Hāla 401, where the reading in the second half is: खद् वि परितेसिम्मे (left off, abandoned, given up) विअ सो ह्म मप गत्तिम्.

संभावो । ✓कड् = Sanskrit क् to boil, to seethe, cf. Marathi कड्, डब्सति डब्सतु etc., we should either take the particle जइ (= यदि) as understood before डब्सति, कड्डसि and फुड्सि as has been done in the English translation or regard डब्सति, कड्डसि and फुड्सि as accompanied by काकु (interrogative intonation of the voice) as Weber (1881), p. 159, has done. "Are you burning oh heart? Well, then burn; are you boiling? Well, then boil; are you bursting? Well, do then burst (by all means)".

Section 45: सुवरिणी = सुवृहिणी—Virtuous house-wife, cf. Marathi सुगरण.

455) अवर्णि, तवणी is recorded in DNM V.1 in the sense of भक्ष्यवोग्यकणादि, food-grains fit for being eaten. तुच्छं तवणि पि even negligible food-grains, even negligible odds and ends of food-grains. The commentatur's explanation of तवणि as अवयम् is obscure. नेइ किपर makes it go a long way, lengthens it out. कंठ्य नि थाह न यणति even her relatives are not able to know the bottom (end) of her infinite resourcefulness. थाह is recorded in DSM in the sense of तल, bottom. The commentator equates थाह with लाय, shallow, shallowness. Cf. the word अथाह (= अभाव) in st. 19, which is found recorded at DNM I.5 in the sense of अभाव. जठणिहि न्, we expect the Genitive singular जठणिहिन्, instead of the Nominative singular, 'as in the case of the ocean'. Perhaps जठणिहि न् stands for जठणिहे न्, ए being shortened into र and जठणिहे being the direct phonetic reduction of जठनिधे, with elision of the final visarga.

457) = Hāla 472, where the reading in the last quarter is तुणो वि उअअ चिअ कहेइ. ✓रख = ✓रक्ष् to save, to spare, to avoid. For the phrase आउउत्तग खव cf. छाडि खव in st. 452. श्छा = श्छा = स्पृहा or इच्छा. Weber (1881), p. 206 points out that in Hemacandra's Abhidhānacintāmaṇi 541 and Halāyudha Kośa, 234, श्छा is given as a synonym of दोइद and that hence दोइदश्छा (दोइदश्छा) is tautologous. 'Strong desire' is one of the senses of the word श्छा recorded in Apte's Sanskrit-English Dictionary. दोइदश्छा may be explained as दोइदरूप श्छा, strong desire in the form of pregnancy longing. श्छा is a general term meaning any strong desire in general, while दोइद is a specific term meaning the longing or yearning of a pregnant woman. The tautology pointed out by Weber can be

got over in this way. Sādhāraṇadeva (on Hāla 472) remarks as follows on this stanza : इच्छाविषयं कर्तुं संप्रयितुमशक्तेऽसौ पतिर्व्यादौ भविष्यतीति । पशुर्दरिद्रतया वृत्तमधुपिष्टकानां दुर्लभत्वात् जलानामनायासमुक्तमत्वात् ।

458) पादुगम—see st. 138. This is obviously a *desi* word. Though it is not recorded either in the FLNM or the DNM, cf. Marathi पादुगम. It means अतिथि or अयागत a guest or casual visitor. It is rendered by प्रावृणक or प्रावृणक or प्रावृणिक or प्रावृणिक. It is used in the form प्रावृणिक in नैषधीयचरित II.56 and सामिनीविलास II (6). विषयादुगम is explained by Ratnadeva as प्रियवत्सो प्रावृणकः (क्रीडारय compound), a dear, welcome guest. It is better to explain it as प्रियवत्स प्रावृणकः (तत्पुरुष compound), her dear consort's friend (or relative) come as a guest. कुलवाल्या stands for कुलपालिका (one who guards or preserves the noble name of her family) or for कुलवाल्मीका (a noble-born lady) Cf. note on st. 467. रोवविजो = रोदितः । The Sanskrit root रद् becomes र्व in Prākṛit. The casual form रोदव् becomes रोवाव. See HS.VIII. 4.236 and VIII. 3.149. Cf. the form रोवविजो in stanza 460.

459) विलस्य = विलस्य disappointed, dejected, distressed. वति the usual daily offering of food to crows, known as काववति. बह्वकाभ = बह्वकाभ pet or favourite crow. The commentator, however, understands the word to mean बह्वभागनमवचककाक or बह्वभक्तशरीरेवेदकाक. In the Rāmāyaṇa, किष्किन्धाकाण्ड I.55-56 (Bombay Edition with the commentary Tilaka), there is a reference to the popular belief that the crow by its crowing-sounds portends separation if the husband and wife are together and reunion if they are already separated from each other. Cf. st. 460.

460) वायसमुद्राविति, scaring away the crow. The commentator quotes the words supposed to have been uttered by the lady while scaring away the crow : ओः काक उड्डयस्व, मम भर्ता आगमिष्यतीति । He further says : वायसमागतं वीक्ष्य प्रोदितपतिभ्रातादयः एवं कुर्वन्तीति शास्त्रं स्वभावाः । "Women, whose husbands, brothers and other relatives have gone away on a journey, scare away a crow when they see it coming near". The exact significance of the presence of the crow and of scaring it away is not clear. The arrival of the crow perhaps suggests that the dear consort will not return and so the lady in question scares it away: "Begone, oh, crow! May my husband come back". G reads : मम भर्ता आगमिष्यतु (sic. आगच्छतु). Does the visit of the crow suggest the death of the dear consort, and does the

NOTES

501

lady scare it away because she thinks its visit to be inauspicious? But in the previous stanza, the crow is according to the commentator बतभाषमनघचक्र or बहमकुशलनिवेदक and so the lady wants to welcome it and offer food to it. अनुदियहं वदयेणी goes against the convention that women in separation from their consorts must not attend to their tresses during the period of separation, cf. Meghadūta 98 अद्ये वद्धा विरहदिवसे या शिखा दाम हित्वा क्षापयान्ते विगन्तिस्तु नः हा नवोद्वेजनीयाम् । Also कीडां शरीरसंस्कारं समाजोत्सवदर्शनम् । हात्वं परागृहे यानं त्यजत् शेषितभर्तृका ॥

451) इहियानं = दुःखितैश्चः to the poor, needy, famished people (beggars etc.). वरुंड = वरांड = वरांडो = वराणः, रा being shortened into र *metri causa*. रीर = निर्वन, इरि. See st. 146, 360 and 746 (अरीर). The word is recorded at PLNM 49 in the sense of अकिन्न and at DNM VII.11, in the sense of रद्ध. सिञ्जति = क्षीयते, waste away become emaciated. We should really expect सिञ्जते = सिञ्जते, are grieved or distressed i. e. suffer. गौरव = गौरव, good name, dignity, prestige.

452) = Hāla 33, where we have the reading एताणं for एतणं in the last quarter. अहियाइ = अभिजाति noble birth, nobility of birth, birth in a noble family. The commentator paraphrases this by अभिजात, which is an abstract noun from अभिजात. अहियाइ can phonetically stand for अभिजात if we suppose that the initial अ has been shortened into अ, the final य changed into इ by संप्रसारण and the penultimate consonant र elided. It is also possible to have the word अभिजाती in Sanskrit as a feminine abstract noun from अभिजात, on the analogy of माधुरी (from मधुर), चासुरी (from चतुर), औक्ती (from उक्ती) etc. अभिजाती would assume the form आहियाइ in Prākṛit and then अहियाइ with shortening of the initial and final vowels. अहियागामी, one who considers himself to be noble born (of noble birth) and prides himself on that. दुःखय poor, wretched, being in a wretched condition monetarily. छाहि रक्षिन् securing the prestige, face or countenance of her husband, saving him from shame, disgrace, humiliation or embarrassment. Weber (1870 Edition, page 86, footnote 2) takes छाहि रक्षि (to guard the shadow of some one) to be a phrase meaning "to follow a person closely or loyally". But it appears that the phrase is similar to आवलक्षणं रक्षि (to save a person from embarrassment) appearing in St. 457. छाही is the Prākṛit equivalent of छाया according to H.S. VIII. 1.249 (छायायां होऽन्तः)

क). Here Hemacandra enjoins the form छाही in the sense of shadow or shade (अतिप्राभाव) and the form छाया in the sense of lustre or beauty (e.g. सुहृच्छाया = सुसकान्ति). But in the present case it is clear that the form छाही has been used in the sense of lustre or beauty. जूइ = जू is recorded at HS. VIII.4.132 as a धात्वदेश for √जिह् (to be distressed or dejected) and at HS.VIII.4.135 in the sense of √क्रु (to be angry, to be annoyed, to spite, to hate. Cf. st. 614 (तिज्जि वि जूइ वट्ट). The commentator renders जूइ by ईर्ष्यति in the present stanza and by गिन्दति in st. 614. विहयेप पत्ताण— who have visited her house with great pomp and splendour or with costly presents in order to help her out of her difficulties.

463) This is a challenge given by a chaste, virtuous woman- उब्बेउ अंगुलि = उब्बेयतु (उब्बो करोतु) अङ्गुलिन् । Cf. उब्बेवि अंगुलि, st. 234 and उब्बविद्या, st. 62. उब्बे is represented in Prākṛit by both उद्भ (उद्भ) (st. 10.2) and उब्भ. Cf. Marathi उभा standing up, erect. See HS. VIII. 2.59 (वेधे) । दिट्ठो glance, amorous look.

464) = Hāla 36, where the reading is पियदेसगा अ तस्सणी पञ्चयवःआ अ in the first half and असई सञ्जिआ in the third quarter. चक्कर = चक्कर = चतुष्पथ, a place where several streets meet or join, a public square. See HS.VIII.2.12. चक्करपरिणी means चक्करगृहस्थिता गृहिणी, a housewife dwelling in a house standing on the fringe of a public square. पियदेसगा beautiful in her appearance. सञ्जिआ a neighbour. This word is recorded at DNM VII.10 in the sense of पञ्चिसेसिअ (प्रातिवेसिक or प्रातिवेसिक), a neighbour. The DNM loc. cit. also records, the noun सञ्जिअ in the sense of neighbourhood (प्रातिवेसिक). असईसञ्जिआ must be taken to be a Bahuvrihi Compound (असई सञ्जिआ उप्पे हा). असई and सञ्जिआ can also be taken to be two separate words असई being the subject and सञ्जिआ the predicate (an unchaste, woman is her neighbour). Weber says, on page 86 of the 1870 Edition that the word सञ्जिआ is not clear to him. He surmises that it may stand for वकारिका (following the same occupation or business). In ZDMG. Vol. 28 (1874), p. 35², Weber connects सञ्जिआ with अज्जओ recorded at DNM 1.17 as a synonym of सज्ज and in the sense of प्रातिवेसिक, a neighbour. Weber conjectures that अज्जओ may stand for आरिअ, a friendly neighbour. Cf. the word अज्जा, which occurs frequently in the Vajjālagga in the sense of a young lady and is recorded at DNM 1.50 in the sense of तस्सणी, and

NOTES

503

which appears to be connected with **अर्था** (अर्था). Does **सहस्र** (feminine **सहस्रिका**) stand for **साध्याय** (feminine **साध्यायिका**), a fellow-student, and then a neighbour, just like the Sanskrit word **सहचरिन्**?

465) = Hāla 59, where the reading is **सोहा** (= **सुहा**) for **सुहा** in the last quarter. **असरिसिक्त**, entertaining or harbouring unbecoming (improper, sinful) thoughts or intentions in his mind. **सुद्धमस** pure-minded. **दियर** = **देवर** (Sanskrit **देव**). Cf. **देर** in Marathi. The word **देवर** is used in st. 622. **विसमसील** rough-mannered, harsh, unkind, wild, furious in his reactions or manners. **सुहृद्विहङ्गभय** for fear that the harmony in the family would be disturbed. **तणुयाय** = **तनुकायते** pines, languishes away, becomes emaciated in her body.

466) **वेला दुरयमि, मेति च, भिन्नो ज्व, वरिणी**, cf. **विनुपालवध** II 41: **अन्यदा मृगणे पुंसं क्षमा लब्धेव योयिताम् । पराक्रमः परिभवे वैयात्यं दुरतेष्विव ॥** Also: **कायेषु मन्त्री करणेषु दासी मोक्षेषु माता शत्रवेषु रक्षा ।** (सुभाषित). Also **रघुवंश** VIII. 67: **गृहिणी सचिवः सखी मिथः प्रियशिक्षया ललिते कदाविधौ । विदुरे = विदुरत्तणे = वैश्वे in adversity or calamity, a case of भावप्रधाननिर्देश.**

467) = Weber (1881), 871 (page 472), where the reading is **कुलपालिका** in the first quarter and **एवसंति च एवसि एति च पित्र परं धेते**, in the second half (take leave of her i.e. desert her as it were when her dear consort departs, and come back as it were when he returns home.) **कुलपालिका** (See note on st. 458) may be equated with **कुलपालिका** or with **कुलपालिका**. But in both the stanzas 458 and 467, it is better to take it as standing for **कुलपालिका** (**कुलयोषितु** or **लव**), a chaste, respectable, high-born woman of good family and good character, though **रुनदेव** paraphrases it in both the places by **कुलपालिका**. **कुलपालिका** would rather mean a virgin, an unmarried girl of good character and born in a noble family. Cf. **विशाला धनं नागाण कजमणी वेसरसं सीहानं । कुलपालिका यथा कुतो छिपति अमुयानं ॥** (Weber, 1881, st. 976, also quoted in **काव्यप्रकाश** X, as an example of the figure of speech called **दण्ड**), where the reference is undoubtedly to unmarried girls or virgins born in noble families and jealously guarding their virtue. But even the rendering of **कुलपालिका** by **कुलपालिका** can be justified if it is understood as referring to the noble families, in which the lady concerned was born. Cf. the commentary on the expression **पुष्पयसरिणी कुलपालिका** occurring in st. 458.

468) सङ्गणाइ = सतीखादि. This is the reading adopted by Laber following the Mss. It would, however, be better to read सङ्गण्य (= सतीखम्), following the commentator, the final य (= ण) being added स्वार्थे (pleonastically). सङ्गणाइ (सतीखादि) would mean 'chastity and other virtues'. It is not clear, however, what other virtues are intended by भादि. पुरिसवित्त = पुरुषविशेष = पुरुषवैशिष्ट्य, special greatness or virtuousness of a man. Or पुरिसवित्त may be taken to mean पुरुषविशेषवैशिष्ट्य—greatness or virtuousness of a particular person. कुलकुल family tradition, nobility of the family in which a person is born. हाल, king of प्रतिष्ठान (modern Paithan) on the bank of the river Godā, and identified with king शालिवाहन or सल्लवाहन or सतवाहन, the compiler of the गहासत्तसह (or गहाकोस) in Prākṛit and author of some of the stanzas collected therein. He is regarded as having lived in the 1st or 2nd century of the Christian era. He belonged to the Āndhrabhrītya dynasty of kings, which ruled over the Deccan from about 238 B. C. to about 225 A. C. according to Vincent Smith. The second half of the stanza underlines the loyalty of the river Godā, who does not forsake the city प्रतिष्ठान, even when the king Hāla is no more. This loyalty of the river Godā is the result of the extra-ordinary virtues possessed by king Hāla and not due to the noble family in which he was born. गोदा becomes गोज्ञ in Prākṛit according to HS.VIII.2.174. The commentator understands पद्दठण as standing for (i) प्रतिष्ठान and (ii) पतिस्थान, the house, residence or family of the husband. This stanza is an indication of the posteriority of Vajjālagga to king Hāla, the author (or compiler) of गहासत्तसह. Cf. the reference to सालाहणणतिद in stanza 467 of the गहासत्तसह and Weber's discussion in his note on the stanza, re. सालाहण's identity with Hāla (pp. 202-203 of the 1881 Edition). It would appear from the tone of the present stanza in the Vajjālagga that king Hāla was a person born in a low or obscure family.

469) भणिअ = भणित = proposal, overture. कण्णकुडुअ hateful, unpleasant, repugnant to the ears. *दुसणिअ = *दुषणीय = *दुषक discreditable. The Potential Passive Participle form is used here in an active sense. Cf. note on the word नेय in st. 395. These are the words uttered by a chaste, virtuous lady to deprecate the vicious proposal made to her by a procuress (कुट्टिनी).

NOTES

505

470) गुणगुणो = गुणरुः appreciator of virtue, one who esteems or has high regard for virtue. पदम चिय = प्रथममेव = पूर्वमेव । The sense is as follows : तत्कृतमद्गुणप्रशंसाश्रवणे तत्क्षणमेव यत्तु ते कामयमाना तद्गुणवर्तिनी भवेयं, तद्धि अहं प्रथममेव पूर्वमेव असती अपतिवता इति ज्ञात्वा तस्य मयि का (कीदृशी) गुणगणना स्यात् । अपि तु न कापि । तद् च्येय = तथा ध्वे । i.e. यथा असत्तत्त्वज्ञानात् पूर्वं तस्य मयि गुणगणना आसीत्, तथा असत्तत्त्वज्ञानादनन्तरं का तस्य मयि गुणगणना स्यात् । अपि तु न कापि ।

471) उत्तमो वि, we must obviously read उत्तमो वि as is clearly shown by the explanation in the commentary. दारः = दारान्. The word दारः, which is of masculine gender in Sanskrit, is used here in the neuter gender according to HS VIII. 1.34.

472) नियडकुडंगी etc. We must supply गाम् as the noun qualified by the three adjectives occurring in the first half. नियडकुडंगं and पच्छन्नदेउलं should be taken as बहुव्रीहि compounds and बहुजुवाणसंकिणं as a निभक्तिपुरुष compound, qualifying गाम् understood, and the verbal form होइ or बज्ज should also be supplied in order to make the sense of the first half complete. Or नियडकुडंगं and पच्छन्नदेउलं may be understood as कर्मधारय compounds in the sense : नियडं कुडंगं होइ, पच्छन्नं देउलं होइ; and बहुजुवाणसंकिणं may be taken to be a निभक्तिपुरुष compound, in the sense : बहून् जुवाणं संकिणं (संभर्तुं) होइ. कुडंग is explained by the commentator as गहनप्रदेशः or क्लामिः छन्नप्रदेशः । In the commentary on st. 479, the word कुडंग is explained as गह्वरप्रदेशः. It thus means a कुञ्ज, a bower or arbour, a thicket of trees or creepers. The word is recorded at DNM II. 37 in the sense of लतागृह. See also PLNM 721.

+73) = Hāla 9, where the reading in the first quarter is किं कजसि, and in the second half : हरिजालमोडभमुही नदे अ सगवाडिआ आआ । Kulānāthadeva says in his commentary on Hāla 9 : यनेषु शक्ति-हेषेषु क मे नियसंगमो भविष्यति इति उदिश्याम् अभिसारिकां काचिदाह । सगवाडिआ = शण-वाटकाः । वाट, वाटक, वाटिका, an enclosure, cf. the Sanskrit word वारी and the Marathi word वाडी. Sādhārāṇadeva on Hāla explains : शणो-रपविभूमाणाः । वाटशब्दो भूमाणे । वाटी देश्यम् । नद अ, it appears from this simile that actors (and actresses) used to paint their faces with yellow orpiment (हरिताल) in order to have a fair complexion. For a similar use of turmeric (हरिद्रो), cf. st. 374 and the note on the same. The hemp fields become yellowish in appearance with flowers, when they attain to full growth.

474) सगं = सगखेतं (सगक्षेत्रम्). वैकुण्ठ is explained by the commentator as वेपथुश्च cane or reed. It also means the Aśoka tree. पञ्चुय

= पथेन in Sanskrit, cf. पथात् which is the Ablative singular of पथ used in the Veda in the sense of पथः. See Pāṇini V.3.33 पथ पथा च चञ्दसि । The पथा used in the Veda in the sense of पथः, is also Instrumental singular from पथ with the addition of the termination आ. वडविडवो, a banian tree or a thicket (grove) of banian trees. विडव = विटप really means a branch and विटपिन् means a tree. But विटप can be credited with the sense of a tree by adding the possessive Taddhita suffix अ (अर्थादित्योऽन् । Pāṇini V. 2. 127). See st. 482, खुजयविडवो. विटप also means a cluster, clump or thicket. This latter sense also suits well in the present case. पुत्तिह stands for पुत्तिह (पुत्तिके), with the final ए shortened into इ *metri causa*. Cf. दह (= दाह) st. 352.

475) महाणुचोवज्ज = महाश्चर्यम्, a कर्मधारय compound. अणुचोवज्ज means the same thing as चोवज्ज i.e. आश्चर्यम् (see stanzas 219 and 387). काणा-वरिणीए stands for काणवरिणीए (with elongation of the final अ of the first word *metri causa*), the wife of a man blind in one eye. न लुहु = न लुहु not quickly, that is slowly, in order to give sufficient time to her paramour to escape; or न लुहु may be taken to mean 'not lightly or casually' but passionately and fervently. For the device of kissing the eye, cf. st. 607 *infra*. For चुवेवि, Apabhramśa form, see note on st. 234. Mss. G and I read चुवेविणु लुहु नयण where चुवेविणु also is an Apabhramśa form of the Indeclinable past participle (Absolutive) and लुहु means softly or gently. झडति = झडति. See the word सति st. 352, 739, 785. Cf. Marathi झडकि, झडकन्.

476) Hāla 197, where the reading is डेरे for डेरे in the second quarter. गुणसुरा = जीर्णसुरा old, highly intoxicating wine. सर्राणा at her disposal. In the face of these temptations, if she is not to turn unchaste, should she die? There are only two possibilities—to succumb to these temptations and to turn unchaste or to die. If she does not turn unchaste then the only course open to her is to die.

477) पसाअ = प्रसाद mercy, favour, grace. सत्तणकल्लो = सत्तणकल्लोः the stigma or blemish or disrepute of chastity. Cf. वयं बाल्ये बालान् तरणिमनि यूनः परिणामावपीच्छामो वृद्धान् तदिह दुर्लभा समुचिता । त्वयारब्धं व्रतं क्षयितुमने-नैकपतिना न नो गोत्रे पुत्रि क्वचिदपि सतीलञ्छनमभूत् ॥

478) पुहवा = प्रमणा lucky, favourite, popular. For the change of ृ into व cf. H.S.VIII-1-192 (उत्वे दुर्मेगसुभगे वः). According to Hema-

NOTES

507

candra, the change of *य* into *व* is contingent upon the lengthening of the first vowel *उ*. But here the change has taken place even in the absence of the lengthening of *उ*.

479) कुट्टु = कुट्टम्, an Apabhramśa trait. See HS.VIII. 4.33f (रथमोरस्वोत्). जम्पकले we should really expect कम्पले fruit or fruition of deeds done in the present life. ह, an expletive particle. Cf. the similar use of *ह* in Epic Sanskrit. कीलेका (may I enjoy or make merry), Potential first person singular from $\sqrt{\text{कीले}}$ (= कीट्). तह = तथा i. e. इह बन्मवत् or पतञ्जन्मवत् as in the present life.

480) जहच्छा = यहच्छा according to my heart's desire, to my heart's content or gratification. यहच्छा is supposed to be derived from या दच्छा > यदच्छा > यदुच्छा, acting as one likes, self-will, independence of will and action, the word being irregularly formed by the change of *इ* into *ऊ*, according to Pāṇini VI.3.109 (पृषोदरादीनि यथोपदिष्टम्). यदच्छा > यदुच्छा > जहच्छा. It is possible that the original reading may have been जहिच्छा (= जहिच्छाए), later on changed into जहच्छाई by the vocalisation of the aspirate *ह*. Strictly speaking the form should be जहिच्छे. But the inflected form जहिच्छारि can be defended on the basis of Pāṇini I. 4.14 (सुषिङ्यन्ते षडम्), without the elision of the case-affix as required by Pāṇini II.4.82 (अभ्यधादापुषः). Cf. जहिच्छए in st. 661, and जहच्छाए in st. 777. Cf. the form यथासंख्येन (= यथासंख्यन्) used in याज्ञवल्क्यस्मृति I. 21. The word जहिच्छाए occurs in Hāla 443, with the variant जहज्जिमाए. (See Weber. 1881 Edn. p. 185). The commentator on Vajjālagga seems to have understood the sense of the second half as follows:—तस्य = तस्य = परस्य = परलोके । तेन समं मया परलोके रन्तव्यम् इति मम इच्छा । तत इदानीमपि रम्यते ।

481) निह्वं = निभृत्म् softly, whisperingly, in an undertone, is to be connected with भणिषा. Or it may be connected with श्लेष्ण (secretly drawing close to her ear). परपुरिस्तरसं = परपुरस्तरसं, the taste, flavour, experience or pleasure of illicit love with a paramour. The word रस also means 'seminal fluid' or 'semen virile'. Cf. जगन्नाथ, रसज्जाधर, illustration of उत्तरास्वकार, रोगस्य ते चिकित्सां निदानमालोच्य हन्तरि करिष्ये । मा हन्त कालरा भूः, रसकियायां नितान्तनिपुणोऽस्मि ॥

482) सुज्जयविडवो = कुम्भकविटपः । कुम्भक is the name of a certain tree, so-called perhaps because of its short stature, low branches and dense foliage. See Manusmṛiti VIII.247. For विडव in the sense of tree, see note on st. 474 above. उज्जवो = उद्धतः deserted.

desolate, solitary, secluded (इक्ष्व, निजेन). Cf. Marathiवजाड (desolate). The word उज्जड is recorded in DNM I.96 in the sense of इक्ष्व and is explained as उद्धत. गेहो = गेहम् । The masculine gender has been used for neuter according to HS.VIII.1.33 (वाक्ष्ययेवचनाद्याः). सुविसम्भ is paraphrased in the commentary by पुंश्चल, a libertine, a rake, a seducer. The word is recorded in the PSM in the sense of व्यभिचारी पुहवः. सुविसम्भ should really be explained as सुविमल or सुविश्रम्भ स्थान, a place inspiring confidence and a sense of security from intrusion, a trustworthy place.

483) विडल्य = राहु. The DNM VII.65 records three words विडल्य, विडम्य and विदुडम्य in the sense of स्वर्णतु, i.e. राहु. Of these, विदुडम्य appears to stand for विधुतुद, the molester of the moon, i.e. राहु. मा गुयसु, do not let off or spare.

484) क्वो वि छिन्नः let it be chopped or hacked to pieces again. जेय = येन (राहोः शोषेण). दूषये = दूषकः, spoiling the happiness of, offending against, unchaste women by revealing their identity Cf. stanzas 488, 489, and 490.

485) होहिरे = भविष्यति will appear or emerge or come into existence, will be produced, discovered or invented. लभ्ये = लभ्यते = लभ्यते will be found out, the present tense being here used in the sense of the future (लहिजिजिहिरे). एडावि वि हिडमानेहि = पृथिवीमपि हिडमानेः or पृथिवी विहिडमानेः । It is possible that the original reading was उदविरे हिडमानेहि (= पृथिवी हिडमानेः). जोरिज्जइ = जोर्यते will decay, perish or be destroyed (= जोरिजिजिहिरे).

436) पुंसले ति = पुंसलेति. The use of ति is awkward, unless we take it to mean 'for the reason that' इत्यर्थे, एति हेतोः. But in that case जेय (so that) in the third quarter becomes redundant. If ति (इति) is dropped the metre suffers. Perhaps we may construe as follows: जेय (जयो) (तीय पुंसलेति) साहीणो ससी मोलंगमि न दोलिओ 'since the moon, within her easy reach (easily accessible to her) has not been immersed in a vat of blue dye'. If a harlot (unchaste woman) had been created in the heaven by the creator she would have certainly immersed the moon in a vat of blue dye. दोलिओ or दोलिओ (connected by Weber with the causal of √व्यपदी—व्यपदयित्) immersed, plunged. The PSM traces it to the root √वृद् to sink, causal √नोड् to immerse (cf. Marathi बुडणे, बुडविणे, बोडणे). HS.VIII.4.101 gives बुड्

NOTES

509

as a धावादेश for the Sanskrit root √ मज्, नीलवर्णाम्—cf. the story of the jackal that fell in a vat of blue dye (नीलं मज्जे पतितः शृगालः), in the Pañcatantra. सहाणि (साधीनः) being within easy reach or near at hand, being easily accessible.

487) सिद्ध = मयति will perish, vanish or disappear. For सिद्ध as a धावादेश for √ संस् see HŚ. VIII.4.177. सुमरि = स्मृया, an Apabhraṃśa trait. See note on st. 234. Cf. HŚ. VIII.4.439 (सर्व इहल्लोविस्वयः ।). सुगर is recorded at HŚ. VIII.4.74 as a धावादेश for the Sanskrit root स्मृ (स्मृ). सिरिपन्वय = श्रीपर्वत a fabulous mountain supposed, in Jaina literature, to be the abode of wonderful drugs, as the commentator remarks, like the दीर्गगिरि in the Rāmāyaṇa. The commentator says that only the सिद्ध have access to the Śrīparvata. This is one of the Jainistic allusions we come across in the Vajjālagga, which are very few, although the author was a Jaina.

488) पत्तिया = पत्रिका leaf of a tree used in worshipping the images of Gods such as that of the Bilva or Sami tree or the Tulsi plant. Cf. the word संपत्तिया (= संपत्तिका) in Additional Stanza No. 496* 9, page 260. कामडहण = कामदहन, God Śiva. The compound is to be understood as a विभक्तितयुक्त (कामरत दहणो कामदहणो). The द of दहन is cerebralised according to HŚ. VIII.1.218. दिज्जसु = देहि, Imperative second person singular according to HŚ. VIII.3.177.

489) विपिय = विप्रिय unpleasant, disagreeable, distasteful, odious, offensive. क्वा = कदापि (according to the commentator) some time or other. If, however, क्वा is taken to stand for कदा (see HŚ. VIII.3.65) (and not for कदापि), the sentence would amount to a question (when will you be seen etc.) मज्जे वल्लखले व्व like a piece of a broken bangle i.e. thinned and reduced to the form of a lean curve. जह वल्लखले व्व involves tautology. Cf. Sanskrit हसो यथा क्षीरमिवानुमध्यात् ।

490) कज्जल is an uninflected or deinflected form used for कज्जलेण, or वज्जले (Apabhraṃśa form), वज्जले being shortened into कज्जलि and then changed to कज्जल. Elision of case-affixes is one of the traits of Apabhraṃśa. See HŚ. VIII. 4.344, 345. वृथाद्, neuter gender used for the masculine according to HŚ. VIII. 1.3 4 (पुणाषाः ह्वी वा). दसओ = दसकः; see st. 484 above. G, I, Laber read दूहो for

दसजो, the sibilant स् being changed to ह. See HŚ.VIII.1.262, 263, according to which दस becomes दह and दिवस becomes दिअह. कुवत्तब्बो = कूपापतितः fallen into the well i.e. reflected or imaged in the water of the well. Cf. the story of the lion and hare in the Pañcatantra and शिशुपालवध IX.18 : पतिते पतङ्गमुगराणि निजप्रतिबिम्बरोषितं वासुनिधौ । अथ नाम-
यूयमग्निनामि जगत् परितस्तमासि परितस्तारि ॥

421) Cf. Weber (1870, Anhang 6, 1881, 877), where the reading is महुण्हि किं व वालअ हरसि णिअवाउ जइ वि मे सिअथ । साहामि कसस रण्णे दूरे गामो अहं एक्का ॥ Laber adopts the reading महुण्हि कीस पंथिअ in the first quarter, while the commentator seems to have read मे एहि or मह एसि कीस पंथिय (= माभेपि कमात् अधिक), the Genitive मह being used vicariously for the Accusative in the latter case. Cf. st. 234. The reading adopted in the present text is based upon the commentator's explanation : 'Why do you take the trouble of coming to my place to meet me? Why are you talking of coming to me or to my place?' साहेपि = कथयामि, from the Sanskrit root शस् or शाय with change of the final स् to ह. HŚ.VIII.4-2 records साह as a अवदेश for [✓कथ]. Weber translates as follows (p. 476, 1881 Edn.): (Cry in the wilderness) "What do you wish to do with the Madhūka flowers, oh boy? (i.e. why bother about the Madhūka blossoms?) (Rather take hold of me!) Even if you snatch the cloth from my hips, whom shall I tell about it (here) in the forest? The village is far away and I am alone!" He remarks in the notes on the *gāthā*, that the maiden, who is the speaker of the present stanza, had gone into the forest to pluck the Madhūka flowers, which were, however, later on snatched from her by a young traveller coming that way, by way of joke. The commentator on Hāla, as quoted by Weber, says : काचिदसती युवतिर्पिनात्तरमुपगम्य मधूकसु-
मनि संगृह्य प्रतिनिवर्तमाना मध्येनार्गं कस्मिंश्चिद्विभिरूपे स्नि पथिके मधूकाभ्यादातुं करं प्रसारयति ते प्रति तद्देशादुपगतमन्नव्यथाविशद् उपभोगाय वासी हर इति प्रबोधयति । Another commentator quoted by Weber introduces the *gāthā* with the words : काचिद् स्वयंदूती जारग् आह । Dhanika also in the दसरूपालोक characterises the speaker of the stanza as a स्वयंदूती. महुण्हि किं वालअ may also be rendered as follows : Why talk of, or what is the good of going to the grove of, Madhūka (or Aśoka) trees? मधूक is explained either as अशोक or as *Dassia Latiflora* (cf. गेहू; महुण्). रियेत्तण = निवसनम्, the अगुत्तार on य being according to HŚ.VIII.1.26 (वकादावन्तः).

NOTES

511

492) अत्ता, this word is credited with four different senses at DNM I.51: (1) माइ, mother, (2) पिउच्छा, aunt; (3) सप्त, mother-in-law; (4) सही, a female friend. In the present stanza, the sense mother-in-law is intended. बहिरुपलिया = बहिरा य बंधलिया य (कर्मधारय Compound formed from two adjectives). वीवाह = विवाह, वि being lengthened *metri causa*. Cf. HS.VIII.1.4 (दीर्घह्रस्वौ यिष्ये वृत्तौ ।) The word विवाह is regarded as a गतिसमान according to Pāṇini II.2.18, (कुगतिमादयः). वसेरय is obviously a Deśī word (connected with the root √वस् to dwell) in the sense वास or वसति, though it is not found recorded either in the PLNM or DNM or PSM. Cf. वासय in the next stanza. The commentator paraphrases वसेरय by उत्तर, which perhaps means a halting place, shelter (cf. Marathi उत्तरण्याचे ठिकाण). Cf. वीक्षितं न क्षमा बध्नः स्वानां दूरतरं गतः । अहमेकाकिनी बाल्या, तदेह वसतिः कुतः ॥ Also : यदाकिनी यदवस्था तद्वर्णा तथाहम् अगारगृहे गृहपतिश्च गतो विदेशम् । के याचते तदिह वासनिधे वराकी बध्नममान्वबधिरा ननु मृद पत्य ॥

493) सुत्र = गृह्यम्, vacant, solitary, secluded, unfrequented. ओयासं = अवकाशम् = वसेरय in the preceding stanza. The stanza has, according to the commentator, two senses (1) प्राकृतार्थ, obvious, overt sense and (2) भावार्थ, the hidden or covert sense. The obvious sense amounts to a rejection of the traveller's plea for permission to halt over-night in the residence of the lady, who is the speaker of the stanza. The hidden sense obtained by connecting the negative particle न or मा with जनंतुलं, कसह and वच, instead of with सुत्रं, देह and भग, amounts to the acceptance of the traveller's request.

494) = Weber 879 (1881) and Anhang 44 in the 1870 Edn. The reading there is as follows : पथञ्च य पत्य सत्परमदिध मणे पत्थरुथले गमे । उज्जयपयोदरे पेक्षितुज्ज अह वसति ता वसतु ॥ सत्परयं = (1) रुस्तरकम् bed, शयनार्थ-सनादि; (2) त्वस्तरकम् comfortable dalliance. Ratnadeva renders सत्परयं by रुस्तरकम् only, without giving the other equivalent त्वस्तरकम्. अग्रहणं पामरपरमि = अस्माकं पामराणां गृहे in this rustic, rural dwelling of ours. पामरपर is explained by Ratnadeva as ग्रामीणगृह. पामर means a villager a poor, humble rustic with very limited means. उज्जयपयोदरे (1) clouds rising in the sky; (2) conspicuous, swelling, prominent, protruding breasts, चिह्नकोशंभनरथी, as Ratnadeva says. पत्थरुथले गमे (in Weber's version) : In this village which is a stony place—a place which abounds in hard rocks or (2) which abounds in stone-heart-

ed men incapable of emotional excitement, there is no possibility of getting any (comfortable) bed or couch or of securing सखरत, comfortable dalliance.

495) अंगण चिचय = अंगणे चिचय, with the final ५ of the first word shortened into ४ under the pressure of the following conjunct consonant, and then changed to अ. Cf. षर चिचय (st. 499) and तुह्यमण चिचय (st. 517). फिट्ठ = म्रश्यतु, नश्यतु. √फिट्ठ means to perish, to come to an end i.e. to be fulfilled or satisfied. दोहलओ = दोहदः keen desire (of sojourning here). दोहद becomes दोहल according to HS. VIII.1.221. नवरं = देवत्वं, but, however.

496) = Hāla 669 (Weber, 1870, Anhang 11: 1881, p. 331), where the reading is पथ णिमज्जइ अत्ता in the first quarter and पथिम स्ती- णम in the third quarter. In Kāvyaṣaṅkṣa V and Sāhityadarpaṇa I, the reading is अत्ता पथ णिमज्जइ in the first quarter, पथ अहं दिअहए (or दिअसअं) पथोपहि in the second quarter, and सेज्जाए मत्त णिमज्जिहिहि in the fourth quarter. The commentator on Hāla, as quoted by Weber, says : जानातुरत्ता मृहिणो विदिताभिप्रायं प्रवासिजनमाह । निमज्जनि स्थापि । अव नवतुविशेषान्यविशेषाभ्यां नैव शक्या रात्रौ स्वकियमोति वस्तु वक्ष्यते । √णिमज्ज stands for √निमज्ज् (to sink, to plunge into), in the last quarter, while in the first quarter √णिमज्ज (as read in Hāla and Mammata) stands for √निसद्. Cf. HS. VIII.4.123 (नेःसदो मज्जः). णिमज्जइ = निपौदति, sits down, sleeps. Cf. Hāla 530, where णिमज्जइ means शयय. निवसइ in the first quarter of the present stanza, also means 'sleeps' or 'lies down'. Cf. अस्मा श्वेतेऽत्र बृद्धा परिणवयसामग्रोरव तातो निःश्रेयमारकर्मभ्रमश्चिलतनुः कुम्भराशो तथाच । अस्मिन् पापाहमेका कलेपयदिवसप्रोषितप्राशनाया दान्यायेधं तरुण्या कथामनिमतं व्याहृतिव्याजपूर्वम् ।

Section 51 : ज्योतिषिकपद्धतिः । All the stanzas in this section are concerned with the astrological calculations which the astrologer makes and with the means such as the wooden board or slate-board, chalk-stick, stone-pencil etc. that he uses in making the calculations on the basis of the horoscope, and with the predictions that he makes. The stanzas contain in some cases obscure allusions to the technical details and processes of the astrological science, whose exact implications are not clear. But what is more important is that every stanza contains a subtle, hidden, suggested import which is uniformly and invariably of an obscene nature. The commentator takes pains to explain the

hidden sense in most cases. This remark holds good also in the case of the sections on लेह्य (लेखक) (No. 52); विज्ज (वैद्य) (No. 53); धम्मिय (धार्मिक) (No. 54); जंतिय (जानिक) (No. 55); पुसल (No. 56); and उड्ड (उड्ड) (No. 61). All these seven sections, standing approximately in the middle of the whole collection, may be said to form the core or nucleus of obscenity or indecency of the Vajjālagga, though it must be admitted that in the characteristic manner of ancient Indian writers, the obscene, pornographical import is always conveyed in a subtle way by suggestion and hardly ever by direct expression. Cf. the dictum from Kāmasāstra quoted by Mammata in Kāvya prakāśa VII: द्रव्यैः पदैः प्रियुनयेत् (= सूचयेत्) च रहस्यवस्तु ।

In the section on the astrologer (जोइसियवज्ज) the following words have been frequently used with a hidden, suggested, obscene import. (1) खडिया (= खटिका) and सलाया (= शलाका) : (i) chalk-stick or stone-pencil (ii) penis. (2) फलय (= फलक) (i) wooden board or slate-board (ii) स्त्रीमन्दिरम्, pudendum muliebre; (3) वरुण (i) the astrological divisions of the day which are eleven in number (ii) the various modes, positions, postures or attitudes (आसन) in sexual intercourse; (+) शुक्र (शुक्र) (i) the planet Venus (ii) semen virile, seminal fluid (सप्तमे धातुवर्षिण); (5) शुक्रस गइ जाण (i) to know the mutations or movements of Venus in the zodiac (ii) to know the behaviour of the seminal fluid; to know how to check the discharge or emission of the seminal fluid; शुक्रस गइ जाणइ is paraphrased by the commentator on st. 497 as शुक्रस सप्तधातोः स्मरणं कर्तुं जानाती. Cf. शुक्रसंचारं जाणइ in st. 507 and its explanation in the commentary. (6) √गण (√गण्) to make astrological calculations and forecasts, (ii) to practise coitus; (7) √गणाव (√गण्) (i) to ask or request one to make astrological calculations and forecasts; (ii) to ask or request one to practise coitus; (8) गणअ (गणक) (i) astrologer, (ii) practiser of coitus; (9) अकारक (i) अकारक the planet Mars, (ii) अकारक physical intercourse; (10) रविबिं (i) रविबिं orb of the sun, (ii) रविबिं pudendum muliebre; (11) नक्षत्र (i) नक्षत्र a constellation, (ii) नखक्षत a nail-wound or nail-mark, (12) जलबिंदु (i) a drop of rain-water, (ii) a drop of seminal fluid; (13) चित्तिट्ठ (i) चित्तिस्थित being in the constellation चित्ति, the fourteenth lunar mansion, (ii) चित्तिस्थित being in the mind i.e. on which the mind is focussed or concentrated with a view not to allow it (the seminal fluid) to drop or escape; (14) धूम (i) धूमकेतु a comet, (ii) धूमकेतु fire or heat; (15) कण

(लम) (i) astrological conjunction of a planet or of a constellation with the horizon, (ii) coitus; (16) ऋढी (i) a measure of time equal to 24 minutes, (ii) tube, penis; (17) हस्तचिह्नसंचार (i) हस्तचिह्नसंचार the mutations (of Mars) in the constellations हस्ते (13th lunar mansion) and चिह्ना, (ii) various movements of the hand (हस्तचिह्न-संचार) (such as करिहस्ते in erotics).

497) दोहर = दीर्घ. दीर्घ becomes दीह or दिव्य in Prākṛit, according to HŚ.VIII.2.90, 91. र is added after दीह pleonastically, according to HŚ.VIII.2.171. को वि, any one. Really we should have को वि (any woman).

498) सह = मन for my sake, for me. The astrological and erotic significance of the second half is not clear.

500) चुकसि = प्रमादसि, भ्रमसि (Ratnadeva). Cf. Marathi चुकणे. ✓भ्रम to stray, to go astray, to err, to commit a blunder or mistake, or to go wrong. चुक is recorded at HŚ.VIII.4.177, as a धातुदेश for ✓भ्रंश्, along with क्ति, क्ति, कुड, कुड and भुज. चुक is obviously used in the present stanza in the sense 'to get confused, to blunder, to go wrong'. चुक = (i) शुक्र: Venus (neuter gender used for the masculine according to HŚ.VIII.1.34). (2) शुक्रम semen virile, seminal fluid. The astrological significance of शुक्रस्य निश्चल-भवनम् is not clear.

501) The erotic significance of विपरीत रतिविम्ब (= मरमन्दिर) is perhaps the same as that of विपरीतरत or पुर्यायित (inverted coitus). नक्षत्र = (1) नक्षत्र, (2) नक्षत्रक्षय (नक्षत्रक्षय), one of the two नक्ष being dropped (haplology) and the final त्र being duplicated. नक्ष becomes नह and also नक्ष in Prākṛit. See HŚ.VIII.2.99 (सेवादौ वा). The astrological significance of शुक्रस्य चिह्नानक्षत्रस्थानम्, रतिविम्बस्य विपरीतवम् and नक्षत्राणां स्थानगृहीतवम् in relation to the complete failure of rain, referred to in the present stanza is not clear. Similarly the erotic significance of रतिविम्बस्य विपरीतवम्, नक्षत्राणां स्थानगृहीतवम् and शुक्रस्य चिह्नस्थितवम् in relation to the complete retention of the semen virile suggestively referred to here is not clear. चित्स्थिते शुक्रे perhaps means: if the seminal fluid is reflected upon or stabilised in the mind, i.e. if the mind is focussed or concentrated on the seminal fluid, with a determined effort not to allow it to drop down again utterly.

NOTES

515

502) कल्यै = कलक or कलकः (i) wooden or slate-board, (ii) pudendum muliebrem or region of the buttocks (श्रोणी or जघन). सलायया = सलायिका or सलायिका = सलायिका (i) pencil or stylus. (ii) penis. आजो = आगतः = आगतः। The astrological significance of शुक्राय अनागतत्वं is not clear. The erotic significance of शुक्राय अनागतत्वं is the failure or absence of the semen virile, absence or failure of ejaculation. शुक्र-हितो = रुद्धदुःखः absent-minded, foolish.

503) The astrological significance of धूमस्य (धूमकेतोः) उत्थानम् (emergence of the comet) is not clear. The erotic significance of धूमस्य (धूमकेतोः = अग्नेः) उत्थानम् is perhaps the emergence of heat, धूम being an abbreviation of धूमकेतु (i) comet, (ii) fire or heat. The use of the gerund गच्छि (गच्छित्वा) is irregular, involving a breach of the rule that the grammatical subjects of the action conveyed by the gerund and of the principal action in the sentence must be identical (समानकर्तृव्योः पूर्वकारे, Pāṇini III.4.21). Further it involves tautology with the sense of गच्छेत्.

504) अविशेषं with particular (special) care or attention. The astrological significance of शुक्रकर्मण रहितं लप्सम् (conjunction bereft of the movement of Venus) is not clear. The erotic significance is : coitus devoid of the emission of the seminal fluid even at the climactic point.

505) करणगणितं (i) astrological calculation with the help of the eleven (astrological) divisions of the day, (ii) sexual enjoyment with the help of the various modes of intercourse. अङ्गुलिमात्रेण गणनम् (i) making astrological calculation only with the help of the fingers of the hand, (ii) digital penetration called अरिहस in Kāmasāstra. कर्द्वद नाडीगणितं शुक्र— the astrological significance of नाडी-गणितं शुक्राय अविशेषम् is not clear. नाडी means (i) a measure of time equal to 24 minutes (i.e. a घटिका); (ii) tube, penis. The erotic significance of the expression also is not clear. It may mean either drawing out of the seminal fluid into the tube (penis) or pulling up, or stopping the discharge (emission), of the seminal fluid in the tube (penis).

506) कूडजोदसिधो = कूडजोतिषिकः a false i.e. incompetent, inept astrologer. Laber reads गणद जह गणाव को वि, which does not yield any good sense under the existing order of the words. If a good

sense is to be obtained, the order of the words would have to be changed so as to read : (जाया) गणाव गणइ अइ को वि your wife asks some other man to calculate (to practise coitus) if such a one is available and at hand. The reading adopted in the text is based on MSS. C and G and is further supported by the commentator's explanation अन्यैर्गणयति दिवसम् ।

507) अंगारय = (i) अंगारक the planet Mars, (ii) अंगारय physical intercourse, with elongation of the अ at the end of the first word. Cf. देहरय, st. 528. The astrological significance of अंगारय न याणइ is not clear. हस्तचिह्नसंचारम् = हस्तचिह्नसंचारम्, (i) हस्तचिह्नयोः (अंगारकरय) संचारम्, the movement of Mars in the constellations of हस्त and चित्रा, (ii) हस्तय चित्रं संचारम् the various movements of the hand (हस्त = करि-हस्त) in erotics. Laber, following MS. G, reads याणसि and बुज्जसि in the first half of the stanza. But the commentator's explanation and the use of the third person form गणइ in the second half, clearly show that the correct reading is याणय and बुज्जइ in the first half. कूडगण्यो (cf. कूडजोऽसिओ in st. 506), (i) a false, incompetent astrologer, (ii) an incompetent, inept paramour, हवर्गय (cf. हवर्गय गइ in st. 498) is explained by the commentator as (i) भार्गवसंचारम् (astrological) and शुक्रसम्भनम् (erotic). The commentator understands the hidden sense of हस्तचिह्नसंचारम् as हस्तचिह्नयोः संचारम् and adds हस्तचिह्नयोश्च संचारः कुड्गोऽकप्रणीतोऽयं बोद्धव्यः । Really speaking हस्तचिह्नसंचारम् stands for हस्तय (करिहस्तय) चित्रं (चित्रं) संचारम् and the commentator's explanation हस्तचिह्नयोः संचारम् appears to be incorrect. Kukkoka or Kokkoka or Koka is the name of the author of a work on Kāma-sūtra of the 13th century A. C., called रसिरहस्य and also कोकशास्त्रम्.

Section 52 लेहयवज्जा = लेखयवद्धतिः ।

The following words have been used with a double import in this section : (1) लेहय (लेखक) (i) writer, scribe, (ii) scratcher, piercer, penetrator, practiser of coitus; (2) लेहणि or लेहणी (लेखनी) (i) pen, stylus, (ii) penis. Apte records the root लिख् in this sense 'to unite sexually with a woman'. The commentator explains लेहणी in st. 510 as : लिख्यते उद्दिश्यते भग्ननया इति लेखनी । (3) मसि or मसी (मसी), (i) ink, writing fluid, (ii) seminal fluid; (+) मसिमलण (मसीमर्दन) (i) mixing of various ingredients in order to prepare ink, (ii) mixing i.e. injection of the seminal fluid; (5) खल्लो (= खल्लितः), (i) one who blunders or commits mistakes while writing, (ii) one who has spilt or dis-

NOTES

517

charged the seminal fluid prematurely; (6) सुललितपत्रं (= सुललितपत्रम्) (i) beautiful, spotless paper, papyrus or parchment, (ii) (सुललितपट्टम्) beautiful, clean bed-sheet; (7) तलपट्टं (i) तालपत्रम् palm-leaf, paper, parchment, papyrus, (ii) bed-sheet (अथवाप्रच्छादनपट्टं), or pudendum muliebre, (8) मसिभावनयं (= मसीभावनम्) (i) ink-pot, (ii) semen-container, the testes; (9) लेहणी भग्ना (लेखनी भग्ना) (i) the pen, pencil or stylus has broken or snapped, (ii) the penis has become limp or flaccid, has lost its tautness or stiffness, has become detensed.

508) मति = मतिः, with omission of the case-affix, an Apabhrāṃśa trait. Cf. प३ in st. 208 and अमृणितपरमं in st. 604. मल्लिजण = मल्लिज = मल्लिजण, the gerundial suffix जण being added here in the sense of the infinitive of purpose. Cf. पविउण (= पविउ) st. 31. जेविउण (= जेविउ) st. 272, दाऊण (= दाउ), हरिउण (= हरिउ) st. 677. The Prakrit root नल stands for Sanskrit √ नृ, cf. Marathi नलणे. HS.VIII.4.126 gives नल as a धातुविदेश for नृ, लेहणी = लेहणी, with omission of case-affix, an Apabhrāṃśa trait. कूडलेह्य (i) worthless writer or scribe, (ii) incompetent scratcher, or practiser of coitus. See कूडजेहिसिओ st. 576, कटगणओ st. 507, and हयलेह्य st. 510; सुललितपत्रं cf. तलपट्टं st. 509.

509) ढलिया dropped down, spilt. ढल appears to be a धातुविदेश for √ नल, though it has not been recorded in HS.VIII.4. The PSM gives the sense 'to fall or drop down, to sway, to swing, to swerve, to move'. Cf. ढळणे in Marathi, and the word ढलहलया used in st. 559 and ढलहलय in Additional Stanza No. 31*7, p. 218. The धातुविदेश ढल appears to be connected with ढल to move or to shake or to be shaky. Cf. the form ढल्ले in st. 190, and the word ढल्लळ in st. 320. ढल्ल is explained in the PSM as झुका हुआ (bent down or sway-ed). In the present stanza it is clear that ढल्ल means dropped down or spilt. तलपट्टं (i) तालपत्रम् (ii) तलपट्टं bed-sheet (अथवाप्रच्छादनपट्टं); तल means surface of the bed and पट्ट means a cloth used as bed-sheet or bed-cover. Cf. सुललितपत्रं in the preceding stanza. DNM V.21 records तलपत्र in the sense of (1) वराम—pudendum muliebre and (2) कर्माभरणाविशेष. But none of these two senses fits in with the situation in the present stanza. खरखिये, the commentator renders this by खरखिये without any further explanation. The exact sense is doubtful. Perhaps it means 'spoiled or soiled', and corresponds to विप्रलिहिलि in st. 508. Cf. Marathi खरखणे to scratch or scribble in a careless manner. DNM.II.79 records खरखिये in the senses ख

and मय. But none of these suits here. विद्धि = विद्धि = विद्भिक्, the ति (= इति) being superfluous. अज्ज वि देहत्थो ण्हा, and yet you aspire to the role of a writer (also, the role of a penetrator, piercer, practiser of coitus), देहत्थो stands for देहयत्थो (देहयत्थो).

510) मङ्गिभायणं = मणीभाजनम्, the long ई being shortened *metri causa*. मणी (i) ink, (ii) seminal fluid. विथं = विवृतम् = विदीर्णम्. Cf. st. 19 and note on the same. Here तल्लं can be understood in the senses (i) पालपत्र, papyrus, parchment and (ii) वरदः, pudendum muliebre. For विथं तल्लं cf. पितुले फलं st. 502. The sense of bed-sheet (or bed) does not quite fit in. अङ्गारिसज्जयन्ते (i) while doing the work of writing for persons like us, (ii) while doing the work of practising coitus for persons like us.

Section 53 : वैजवज्जया. Section on the medicine-man or physician.

511) सलोणेन (i) सन्वयेन mixed with salt. (स्वण becomes लो. according to HS. VIII.1.171). (ii) सलावणेन handsome, beautiful. लोण (लवण) means लज्जा, beauty, loveliness. Cf. Hindi : सलोने handsome, सलोनी beautiful. विडंजोय (i) = विडंजोय, a special medicinal preparation made from the herb called विडंज; विडंज means a vegetable and medicinal substance used as a vermifuge to expel parasitic worms from the intestinal passage. (ii) विडंजोय union (sexual intercourse) with the body of the paramour or lover. The compound विडंजोयामकरसेन is faulty, as the portion विडंजोय, in the case of the overt sense, and the portion विडंज or विडंज, in the case of the covert sense, has got to be detached in order to be construed with सलोणेन. सलोणेन qualifies विडंजोय or विडंज and not विडंजोयामकरसेन. सलोण-विडंजोयामकरसेन (i) ambrosial fluid (nectar) in the form of विडंजोय (see above) mixed with salt; (ii) ambrosial fluid or nectar in the form of union with the handsome body of the paramour (or lover), or with the body of the handsome paramour (विडंजोय एव अमृतरसः or अमृतरससदो विडंजोयः), or ambrosial fluid (seminal discharge) arising from the union with the body of the handsome paramour (विडंजोय-योगेन अमृतरसः). The medicinal preparation made from the herb called विडंज is called अमृतरस perhaps because it is delicious and beneficial.

512) Laber reads, following the MSS., ससोत्तमं च लक्ष्मिं वाही and renders this by ससोत्तमं च लक्ष्मिं व्याधि. It would be better to take

NOTES

519

सरसुप्यत्र as standing for सरसोत्पन्न. "You will see that my ailment is the result of my love (तत्त = स्वरस)." Cf. रसुम्भवाद् बाहीप st. 513. The sense of the second half is obscure. एषं कं विदेनेहि पञ्चत्—the commentator paraphrases : इदं पुनर्यं विद्यामैः प्रशंसं पुनर्नूतनीकजातम् । पञ्चत् = प्रशंसन् proclaimed (?). The commentator paraphrases : पञ्चत् by पुनर्नूतनीकजातम्—renovated, rejuvenated. Does पञ्चत् mean 'cured', 'set right'? See note on st. 518. Laber's *chāyū* and the commentator's explanation indicate that the reading in the second quarter should be सरसुप्यत्र य लब्धसे बाहि । लब्ध = लक्ष्, लक्ष् (I. A., X.U.) to mark, to notice, to observe. A better reading would perhaps be : सरसुप्यत्र य लब्धत्र बाही (सरसोत्पन्नश्च लब्धते व्याधिः)—the malady appears to have arisen from my love.

513) पुष्कारय (1) a particular medicinal herb so called, (औषधि-विशेष), (2) a particular mode of sexual intercourse called पुष्काररत, क्लृप्काररत or पुष्काररत. The exact erotic sense of पुष्कारय is not clear. Laber paraphrases the word by पुष्काररत in st. 513, by पुष्कारय in st. 515 and by पुष्काररत in st. 516. रसुम्भवाद् बाहीप = रसोद्भवस्य व्याधेः (1) malady due to poison or mercury, (2) malady due to (unfulfilled) love. The masculine word बाहि (व्याधि) is used here in the feminine gender. See HS.VIII. 1.35 (वेमाज्जलयायाः त्रियाम्). पेजा = पेवा gruel, cf. Marathi पेज. The sense of पेजा under the hidden import of the gāthā is not clear.

514) मर्दन = मर्दनय (1) massage, shampooing, (2) rough, violent pressing in coitus. विषय = विस्मय doubt or misgiving about the usefulness of the मर्दन in both the senses. किं विषयेण don't hesitate re. the discarding or stopping of the मर्दन, i.e. discontinue it at once. मातुल्लिग = (1) मातुल्लि a kind of citron possessing medicinal properties (Marathi महाद्वेग), (2) मातुल्लि pudendum muliebre. अवलेहो दिज्जत (1) let the lambative or electuary (medicinal mixture to be licked) be given to her, (2) let the pudendum be gently manipulated. The commentator seems to have read दिज्जत for दिज्जत, अगंगुलि = अङ्गुलि tip of the index finger. विज्ज (1) physician (2) paramour, gallant.

515) पुष्कारय (1) by the treatment with the पुष्कारय herb, (2) by the पुष्कारय mode of sexual intercourse. दीहसालेण (1) by the treatment (therapy) consisting in deep breathing, (2) by protracted or

long-drawn-out sighs. The exact erotic significance of संवसत is obscure. भुञ्जत अन्नं (1) let her eat solid food (भुञ्जतम् अन्नम्), (2) let her enjoy the company of some other paramour (भुञ्जतम् अन्यं विदम्). नहिन्नाप = येच्छम् or यच्छया, see note on st. 480.

516) पत्रतिया (प्रसक्तिका ?), the meaning of this word is obscure both in the case of the overt and the covert senses of the stanza. The commentator is silent. The PSM does not record this word at all. It does not occur PLNM or DNM. It is clear from the tone of the stanza that the पुकारय herb is contra-indicated in the case of one who is a पत्रतिया and similarly the पुकारय mode of sexual intercourse is deprecated in the case of a पत्रतिया. Unless and until we know the exact sense of पत्रतिया, the second half of the stanza cannot make any sense for us. Does पत्रतिया mean one who is cured or set right? See note on st. 518. But even then the hidden erotic sense remains doubtful.

517) मुक्ता = मुक्ता, supply अर्ह before मुक्ता; forsaken or left by, cured of. वा = तत् therefore, for instance. नियतु = पश्य. निव is given as a धावादेश for √ दृश् by HŚ. VIII.4.181. Cf. the form निर्वत्स in st. 519. रोम = स्वेद perspiration as an indication of the cessation of fever and also as an evidence of emotional excitement (one of the सन्तिक्रमावस). दुदागमण चिन्तय = दुदागमणे चिन्तय, गे being shortened into गि under the pressure of the following conjunct consonant, and then changed to व. Cf. अंगण चिन्तय (st. 495) and वर चिन्तय (st. 499).

518) सयरज (1) a particular medicine or medicinal herb so called (अनरजम् ?), (2) शतरज a hundred coitions. The commentator's explanation by शतरज रतम् is obscure. मह जरजो पत्रतो, here from the tone of the stanza, the sense of पत्रत seems to be 'quelled', 'cured' (शान्ति). But it is difficult to see how this sense is given by the root प्रक्ष् underling पत्रत, if it stands for प्रक्ष्. Perhaps पक्ष् stands here for पत्रत (= पक्ष). But that does not suit st. 512 (अंगे पत्रतो). Cf. st. 519 where the form पत्रतु is used. जमी (1) buttermilk (जम्), DNM III. 26. Cf. Hindi छाछ. (2) Eighty-six (षष्ठशीति), cf. Marathi शहाष्टी. The logic underlying शतरज and पदशीति (रत) in the erotic sense of the stanza is obscure.

519) जरावेलेगि = जराविलाङ्गा, whose body was reddish, (flushed) with fever. समुजो वे समुजो = सुश्रुतोऽपि सुश्रुता; the work of Suśruta (सुश्रुत-

संहिता), though perfectly heard i.e. studied, learnt, mastered. सहसति = सहसेति = सहसा. Cf. सति = सति (st. 352, 729, 785), सति, (st. 475). पवट्टो = पनटः (= विस्मृतः), with duplication of न. See HS. VIII.2.97. It is possible that the original reading was पवट्टो (पवट्टः wiped out from the mind, forgotten). Suśruta is credited with the authorship of the Suśruta-saṁhitā, an ancient and well-known Sanskrit work on Indian medicine. The probable age of Suśruta, according to Winternitz [History of Indian Literature (German), III. p. 547] is the early centuries of the Christian era, not far removed from Caraka (second century A.C.). The name of Suśruta is mentioned in the Mahābhārata (XIII. 4-55) amongst the sons of Viśvāmitra.

520) बालवैतं—this stands for बालवैत—बालवैतन, the technique of medically treating young, adolescent girls. Cf. कुमारवैत, बालवैत, बालवैतिका as names of works on special branches of Indian medicine. सिद्धय = सिद्धार्थ, mustard seed or grain. महम्म—महम्म seems to be connected with हम्म which is given by HS. VIII.4. 244, as a धातुवैत for √ह् in the passive voice. It is, however, difficult to account phonetically for the initial म. Could it be महम्म (= ग्रहण्यते)? Or is महम्म to be regarded as an intensive base from हम्म? तरुणी महम्म—the young lady is struck with mustard seeds. वसंकरणमवैतं = वसंकरणमवैतंतापुसरं, in accordance with the charms and techniques of psychic subjugation. The physician should really have treated the girl according to the techniques of the scientific medical treatment of young girls. But he followed the devious course of striking her with mustard grains, in accordance with वसंकरणमवैतं—the charms and techniques of psychic subjugation.

521) अन्नं न रुचइ = (i) अन्नं न रोचते I have no taste for food, (ii) अन्यो न रोचते I have no fascination for any other person (save my lover), the neuter gender being used for the masculine. The duplication of च् in रुचइ is according to HS. VIII.4.230 (यकादीनां द्वित्वम्). प्रियाया—(i) = प्रियाया thirst, (ii) प्रियाया deep longing for my beloved (viz. yourself). त्वं त्वयं विज्जं पट्टिहाइ your intercourse i.e. intercourse practised by you, charms or fascinates my body, is relished by my body. For this sense of पट्टिहाइ = (प्रतिपाति) see stanza 768. नेहुरपल्लवे = स्नेहुरपल्लवे—my body which is moist with (the desire for) amorous dalliance full of (genuine) affection. The exact meaning of the third quarter is obscure in both the overt

and covert senses of the stanza. Similarly the meaning of *कुह सुरक्षे विज्ज पद्दिह* in the overt sense of the stanza is obscure. *नेहसुरय* perhaps means *नेहसुरसुरय* (*रनेहसुरसुरय*). *अह-आह* becomes *अह*, *उह* or *ओह* according to HS. VIII.1.82.

Section 54 : *धम्मियज्जा = धम्मिकपट्टतिः* । *धम्मिय = धम्मिनः* a religious mendicant.

The following words have been used with a double meaning in this section : *पुरय*, *मंदारय*, *सुग्गरय*, *करंट*, *पुत्तीरय*, *लिंगपूरय*, *सुरंगय*, *नियथाराम*, *कपीरम*, *कगवीरम*, *देहुरय*, *मेयरय*.

522) *कुरव* (i) The Kurabaka flower, (ii) *कुरव*, sense obscure. Does it mean 'intercourse with a raw, immature girl', as proposed to *पूरीय* 'intercourse with a bold, audacious woman' ? *मंदारय* (i) the Mandāraka (Mandāra) flower, (2) sexual intercourse with a woman who is slow or inert in her erotic awakening or orgasm. The commentator explains *मंद* by *दुग्ध*, in his remarks on st. 531 (*मन्दारवेन सुग्गातां सुरतेन*). *सुग्गरय* (1) the सुग्गर flower 'cf. Marathi *जेगरा*), (2) *सुग्गरवे* sexual intercourse with a naive, innocent, unsophisticated girl. *पुत्तीरय*, (1) the पत्तूरक flower, (2) *पुत्ती* (*पुत्तीर*) sexual intercourse with a bold, audacious lady (*विदग्धास्त्रिगमय*, see commentary on st. 531). The feminine of *पुत्ती* (*पुत्ता*) would be *पुत्ती* (*पुत्ता*) and not *पुत्ती* (*पुत्ती*). The Prākṛit equivalent of *पत्तूरक* would be *पत्तूरय* and not *पुत्तीरय*. It is only by a *tour de force* that *पुत्तीरय* can be made to yield the sense of *पत्तूरक*. *गहियकरंटो* (1) *गृहीतकरंटः* one who carries a flower basket for collecting flowers for the worship of some deity, (2) *गृहीतकरंटः* one who carries the male sexual organs hanging down from the trunk, like a flower-basket. *करंट* is to be understood by *रक्षण* in the sense of *करणसदृशरूपमानसिद्धिभूयः*. The commentator explains *गहियकरंटो* as follows very ingeniously, in his remarks on st. 529 : *गृहीत कराम्याम् अण्डकं मुक्खे येन स करगृहीतसाधनः* । But this explanation appears to be a forced and unnatural one. It is better to take the word *करंट* by *रक्षण* to mean the male sexual apparatus (organs) hanging down like a basket. *गृहीत* = carried, possessed. The logical connection between the two statements contained in the two halves of the stanza is obscure, both on the religious and erotic levels.

NOTES

523

523) स्निग्धपूरणं (1) covering the phallus (image of God Śiva) with Dhattūraka flowers (2) covering the penis (with the vaginal sheath) (by having intercourse with a Dhūrtī, bold, audacious lady). परोहड, Deśī word explained as गृहपश्चाद्भाग in the commentary, 'the backyard of a house'. The PLNM 934 records this word in the sense घरवाडवं. परोहड perhaps stands for परोहर = परोहृ- open space beyond i.e. behind a house. Cf. Marathi परहे, back-yard of a house. See Weber (1870), p. 182, (1880), p. 343-344. एजसु = आगच्छ. This is Imperative second person singular form from the root आ + इ (= ए) to come, with interposition of ज between इ and the termination ह according to HŚ. VIII. 3.178 (मये च स्वरान्ताद्वा).

524) कञ्जे = कायें, for the sake of. Cf. the use of कृते in Sanskrit, and कुरवाण वर (st. 527). कृत = कायें i.e. काम or प्रप्ति, the locative termination being used in the sense of वैषयिक अधिवरण or नैमित्तिक अधिकरण. गहिर = गभीर, dense, having thick vegetation, the long र being shortened according to HŚ. VIII.1 101 (पानीयादिष्विह). सुगंकाओ कुरवाण वि, we should expect सुगंकाओ कुरवाड वि. The root लृक् = √ लृङ् would ordinarily require the use of the Ablative case of that which one misses or fails to get or is deprived of, though the genitive also can be accounted for according to Pāṇini 11.3 50 (षष्ठी श्ये) and HŚ. VIII.3.1-4 (ह्रस्विद्वितीयादेः). Symmetry requires that both कुरंगक and कुरय should be in the same case and the same number. कुरंगक (.) a particular kind of flower, (2) highly gratifying sexual intercourse (सु-रति in contrast to कुरय). कुरय (1) कुरवक flower, (2) non-gratifying sexual intercourse (with a raw, immature girl). The commentator's remark सुगंकाओ कुरवाणयपि न प्राप्यति seems to show that he read सुगंकाओ instead of सुगंकाओ.

525) कञ्जेय = कायें, the sense being the same as that of कञ्जे in the preceding stanza. The commentator seems to have read कञ्जे and परोहडयति, which readings are found in MSS G and I also. (धत्तुराण कञ्जे अस्मिन् भगव परोहडयति). विलुप्यत = विलुप्यमाण = विलुप्यमान (1) being despoiled or robbed, (2) being outraged, raped or seduced. निवद्या-रामे (1) his own garden, (2) his own wife or sweetheart. The use of वाराम in the sense of wife or sweetheart is interesting. आनन means pleasure or delight. By लक्षणा it could mean the source or cause of delight i.e. a wife or sweetheart. (Cf. हरे स्मेरना रामा). The word

-रामा is used in Sanskrit quite commonly in the sense of a beautiful woman.

526) बावले = व्यापृतः = ध्ययः preoccupied in his mind. Laber reads एका for एक in the fourth quarter. We must obviously emend एका into एक so as to connect it with मेहय as its grammatical object. एक (1) चतुरकम् (2) धूर्तारतम्. मेह is recorded as a धावादेश for √मुञ्च at HS. VII.4.91.

527) कुरय, see note on this word occurring in st. 522 and in st. 524. The exact erotic sense of कुरय (literally bad, non-gratifying, unsuccessful sexual intercourse), is not clear. It appears to have been used here in contrast to the sense of the word हरय (pleasing, gratifying, successful intercourse).

528) The construction is elliptical. Supply सम्भावेन (सम्भावेहिम्) or गमिषे (गन्तुम्) [or कारि (कर्तुम्)] after देहरयं, (1) if you wish to honour or visit the temple (देहरयं = देवगृहम्) with कंचोरम्, कणवीरम् and धुतीरम् flowers, (2) if you want to practise physical intercourse (देहरयं = देहरतम्) in the forms of काशीरत, कन्यारत and धूर्तारत. कंचोरम्, (1) (कंचोरक) a particular kind of flower called कांचनार or कोविदार; (2) a particular kind of sexual intercourse called काशीरत. The erotic significance of this word is obscure. कणवीरम्, (1) (कणवीरक) a particular kind of flower. The first र् in कणवीर is changed to ण् in Prakrit according to HS. VIII.1.253, (2) कन्यारत sexual intercourse with a virgin. कण्वी in the sense of कन्या assigned to it by the commentator appears to be connected with the Vedic word कनी which is also at the root of the word कन्या, कानन (son of a virgin, Fāpini IV, 1.116) and कनोनिका a doll, pupil of the eye. देहरय (1) देवगृह, a shrine or temple, देवगृह > देवहर > देअहर > देहरय by metathesis of अ and ह. (2) देहरत physical intercourse. Cf. अंगारय (= अंगारत) in st. 507 and note thereon. धज्ज = आगच्छे: or आगच्छ. Cf. धज्ज, st. 523 and HS. VIII.3.177 (वर्तमानामवियन्त्योअ जज्जा वा).

529) भंगरय (1) भंगराज or भंगरक or भंगरक; a particular kind of plant or its flowers or leaves used in worshipping images of gods, (2) भंगरत, the erotic sense is obscure. Does it mean interrupted intercourse? गण = धार्मिक, a religious mendicant. गण is used here in the sense of गणि (= गणिन्), leader of a group or band of ascetics

following the same religious faith and practices. The commentator explains the word by धर्मिकपेटक, where the sense of पेटक is obscure.

530) वियसियगुहाइ = विकसितमुखाणि (1) धूर्तरक flowers whose tips or foremost parts are blooming, (2) धूर्तरक्त in which the faces are blooming with excitement or the flush (glow) of passion. धण्कुञ्जराइ = वणोज्ज्वलानि (1) धूर्तरक flowers possessed of bright, gaudy colours, (2) धूर्तरक्त which are marked by bright glowing colours of the faces मयन्दपायट्टिहारं = मकरन्दप्रकटानि (1) धूर्तरक flowers well-known (प्रकट = प्रसिद्ध) (famous) for (conspicuous because of) their juice or lacy, (2) धूर्तरक्त famous for, or conspicuous because of, the honey (by लक्षणा, moisture of the mouth-saliva—and of the vagina, oral and vaginal moisture, organic or glandular secretions). पायट्टिह = प्रकट, the first अ being lengthened according to H.S. VIII.1.42 (अन्तः सरद्व्यादौ वा), and the Taddhita suffix इह being added आद्ये (pleonastically) according to H.S. VIII.3.163-164 (द्विद्वितीयो भवेत् । स्वार्थे कश्च वा).

531) जलन (1) phallus, image of God Śiva, (2) the male sexual organ, penis. लम्भ = लम्भ (1) सायिकः लम्भितः placed, (2) clinging on to. मंदारय see note on st. 522. पुहं (1) शुभं, फलम् religious merit, (2) पुहम् pleasure, happiness, gratification, satisfaction.

532) कणवीरयाइ = (1) करवीराणि Karavīra flowers, (2) कन्यारतानि sexual dalliances with tender girls or virgins. गेण्हे (1) gather, collect, cull, (2) take, enjoy. सम्भावचाइ = (1) स्वभावरक्तानि rosy-coloured by nature, स्वभाव being changed to सहाव or सम्भाव in Prākṛit, according to H.S. VIII.2.97 (समासे वा), (2) सद्भावरक्तानि full of attachment due to genuine affection or feeling. *परिमल्लुहाइ = *परिमल्लवन्ति or *परिमल्लुक्तानि full of fragrance, the possessive suffix उह being added according to H.S. VIII.2.159. Labor wrongly renders उह by आद्य in the *chūyā*. सिसिर-मयन्दरपण्डहरण (1) exudation of the cool honey (floral juice), (2) exudation of vaginal moisture (organic or glandular secretions), by लक्षणा on the word मकरन्द. The Commentator remarks सायिकभाव-भावितप्रत्यवद्रक्तपात्रीयानि (कन्यारतानि). वर = वस्तु (1) copious, abundant, (2) intense, strong.

Section 55 : जेतियवजा = यान्त्रिकपद्धतिः ।

533) = Hāla 555, where the reading is जणरसिअ for अरसज in the third quarter and पुले for पुले in the fourth. जेतिय = यान्त्रिक, a machinist, (1) one who plies, works or operates a sugar-cane press, (2)

one who operates the sexual machine or apparatus, one who secretly practises coitus on the wives of others, by seducing them. यन्त्र (1) any machine, such as an oil-press, sugarcane press, grinding machine etc. (2) sexual machine, apparatus or gadget. The word यन्त्र is found used often in Vātsyayana's Kāmasūtra in the sense of sexual organ, apparatus or machine. The word यान्त्रिक is formed from यन्त्र by adding the Taddhita suffix क् or क्त (= इक), in the sense of तेन जैवति, according to Pāṇini IV.4.12 (वेतनादिभ्यो जीवति), the word यन्त्र being regarded as included in the आकृतिगण, वेतनादि. The commentator remarks on stanza 533 that यान्त्रिक means यन्त्रेण नरति, where नरति means 'works, operates, plies or earns his livelihood'. Gaṇiḍadhara on Hāla 555 explains जैवि by यन्त्रकर्मकारक, गुल (= गुड) (1) sugar, raw sugar, jaggery, (2) pleasure or joy (गुणस्वादि), as the commentator says). बाहरो = बाह्यकर्म, √ बाह् to ply, to operate, to work. मे इच्छामि according to my desire, to my satisfaction. अरसज्ज्ञ = अरसज्ज्ञ one who does not know the secret, simple, foolish, inept. The reading अगारसिञ्ज (= अरसिक) in Hāla 555, is explained by Gaṇiḍadhara as follows : रसो द्रव्योऽनुरागश्च । अरसिक द्रव्ययानुरागस्य च विधानानभिज्ञः । (1) one who does not know how to extract the juice out of the sugarcane (2) one who does not know how to inspire love (passion) in the heart of his partner in amorous dalliance. It is quite possible that on the erotic plane, the author intends to convey by the word रस the sense of the moistening or liquefaction of the vaginal passage. रुके, the neuter gender is used in place of the masculine according to H.S.VIII.1.34 (युगाद्याः कृत्रि वा). One of the commentators on Hāla says : एवं पुनर्नैम् उपभोक्तुम् इच्छसि, न च स्निहसि । Weber (1881), p. 261, renders अगारसिञ्ज as follows : "you are leaving out or omitting the juice (love)" !

534) जैवताया = यैवतायाः (1) legs, wooden props or supports (four in number) of the sugarcane press, (2) legs-supports—of the sexual machine (testes ?), यैव male sexual organ, विग्रह = विकट stout, prominent, conspicuous (big, large), नाळ stick, tube, लट्ठ (दण्डि) stick. The sense of these two words as applying to the sugarcane press and the sexual machine is obscure. रसाउलो उच्छ (1) the sugar-cane is full of juice (2) the male organ is full of seminal fluid.

535) लक्ष्म्यं = शब्दयुक्तम्, from the word लक्ष् (शब्द), with the possessive suffix आल, according to H.S.VIII.2.150, the final य standing for

NOTES

527

क (स्वाथे), [cf. the word जीहाल (जिह्वायुक्त) in st. 647] (1) producing a creaking sound, (2) producing a peculiar sound during sexual intercourse. The commentator Ratnadeva equates सद्गल्ये with शब्दालयम्—'abode of sound' i.e. producing sound. सरुचं = सस्पर्शम् (1) possessed of an attractive form and finish (2) possessed of attractive shape, size, dimensions. विदिक्कणे (1) large, (2) conspicuous, prominent. वरसे (1) yielding excellent (copious) juice by completely or thoroughly squeezing the sugarcane, (2) possessing excellent (copious) seminal fluid. सुमहत्सहं = सुमहत्सहम् eminently able to withstand rough handling. तस्य = तत्र = तस्मिन् = तेन (यन्त्रेण).

536) जेतो अक्षेतं = यन्त्रमाक्रान्तम् the sex-machine was operated or put into action or the female sex-organ was overpowered or assaulted. नेहमिन्दस (1) who is over-joyed because of his affection or enthusiasm (for operating the sugarcane press), (2) who is overflowing with emotional excitement because of his affection (enthusiasm) (for operating the sex machine). पदमे निच्य at the very outset. पदेण प्रापण (1) by a single stroke, dash or push, (2) by a single assault or onslaught. कुंडी (1) the juice-collecting vessel attached to a sugar-cane press or machine, (2) the vaginal vessel or receptacle. भरिषि was filled with (1) the sugarcane juice, (2) the seminal fluid.

537) तं = तं चेव = तदेव, the same as before, i.e. unchanged. ता and लो preceding कुंडी and उच्छ्र respectively are to be understood and explained similarly. The commentator explains by लोकोत्तरम् extraordinary, of ideal shape and size or proportions. जेतो (1) sugar-cane machine, (2) the male sexual apparatus (including the testes and the penis). उच्छ्र (1) sugar-cane (2) penis. This involves some tautology with the sense of जेतो on the erotic level. बहुलपत्रलम्बाजो (1) full of abundant (copious) leaves and shady i.e. healthy, vigorous and fresh; (2) having copious growth of pubic hair and hence looking darkish. पत्रल = पत्र (पत्र), the pleonastic (स्वाधिक) Taddhita suffix ल being added according to H.S.VII.2.173 (विशुद्धपत्रोत्पान्नाहः). पीलावय = पीडक, squeezer of the sugar-cane i.e. यान्त्रिक. √पील = √पीड् to press or to squeeze, cf. Marathi पिळणे. गुणो = दोषो fault. The word गुण is used here in the sense of दोष by विपरीतलक्षणा. अज वि = अजापि = तयापि. उणो रसो meagre, scanty (1) juice, (2) seminal discharge.

Section 59 : मुसलवज्ज = मुसलपद्धतिः । The apparent or *prima facie* meaning of the five stanzas in this section pertains to the मुसल or pestle which along with a stone or wooden mortar is used for husking rice-grains and for pounding other things such as spices etc.; the hidden meaning pertains to the male sexual organ, the penis and the female sexual organ, the vaginal cavity. Rājāśekhara in his *Kāvya-mīmāṃsā*, *Adhikaraṇa* I, *Adhyāya* 6 (p. 92 of the Benaras edition 1934) gives the following quotation from the याजुषाः, followers of the Yajurveda: योनिरुद्वलं शिशं मुसलं शिशुमयैव प्रजननं विधत्ते । Here the vaginal cavity is regarded as the mortar and the male organ as the pestle. Cf. शतपथब्राह्मण 7.5.1.38, where we find the words योनिरुद्वलं..... शिशं मुसलम्, used, however, in a ritual context primarily, though obviously with a sexual suggestion.

538) चंदणकस्थि, the sense of this expression is obscure. This stanza is found cited in the नरस्तोत्रकथासरण IV.97 (233), p. 549 of the *Kāvya-mālā* edition, 1934. There the reading in the first quarter is दंतगर्वास्थि दंडकं and in the second quarter, विचक्षणं दीहं सुपरिणाहं. The commentator says: इह उत्तमस्त्रीणां गृहे ईदृशं मुसलं स्थाप्य भवति । कंदशम् । दंशने धान्यादिनर्दने यत्किंच लक्षम् । दंडकं दंडम् । स्वायं कन । विगतबन्धनं, दीहं सुपरिणाहम् अतिरुद्धं च । भद्रवृक्षे दंशने भगवद्देवे कालिनं संवद्धम् । ईदं विगतबन्धनं दीहं वर्णयत्नं च । अत्र भद्रा-भिप्रायेण मुसलेत्तेरन्यभावना । According to the commentator जगद्गुरु, चंदण-कस्थिम् means 'engaged in pounding (the grains to be unhusked and polished, and also the vaginal cavity)'. जगद्गुरु's explanation of विरन्धनम् as विगतबन्धनम् 'released from bondage' is not at all satisfactory. सुपरिणाहम् is explained by him as अतिरुद्धम् 'very bulky or big'. Does चंदणकस्थि mean 'surrounded by a circular iron strip (fetule) which is fixed on the lower end of the pestle, to protect it from wear and tear caused by strokes in the wooden or stone mortar' ? Does चंदण mean iron or any other metal ? Under the hidden sense of the stanza, the expression may mean 'encircled or surrounded (कस्थि = कलिम् = वेष्टितम्) by a prominent ring-like muscle near the tip', but this is purely conjectural. Cf. भद्रमुष्टमंडण, st. 542. दिदकचिचिचणी (1) in the case of the pestle : having a firm, strong, tight, metallic hoop or ring (in the central or middle part), which is narrow in comparison with the two ends, so as to make possible a firm grip with the hand. Cf. सुदरकंजीवुचाह (st. 539), कंवीह दिदणिबद्धाई (st. 540) and कंवीवुचाह (st. 542); (2) the hidden meaning applying to the male organ is.

NOTES

529

obscure. Does it mean "having a firm, circular, ringlike prominence in the middle portion"? दीर्घ (= दीर्घम्) long; छपरिणामं of ideal dimensions or proportions; सार्वणि (= स्वयंसेवम्) at their disposal, ready for service or use at any time.

533) मेरुगुप्ताह (= मूलगुप्ताह) large and bulky (fat), a tautologous expression. The commentator renders by रक्षुदीर्घाणि with a view to getting over the tautology. सुंदरकचमुत्तार; see note on दिक्कचिबणं st. 538. उक्खलसरिसाह = उक्खलसदृशानि—commensurate with, being of suitable or matching dimensions in relation to, the mortars, (2) being of a size appropriate to the vaginal passages. उक्खल or उक्खल becomes ओक्खल according to HS.VIII.1.171, and then ओक्खल by shortening the initial ओ into ओ, because of the pressure of the following conjunct consonant. Cf. Marathi ओक्खल. ओक्खली.

540) मुहमारियाह = मुहमारिकाणि, bulky at the tip, cf. दरिदुलं, slightly big, somewhat bulky, st. 542. इदु—nicely, finely. कंचाह दिक्क-रुद्धाह—firm-secured with a metallic strip or hoop. Cf. note on दिक्कचिबणं in st. 538. अत्राहिं पिहु; supply इतीहि after अत्राहि. Ms. G has अत्राहपि रमलाहि मज्जन्ते in the commentary, which presupposes the reading अत्राहं पिहु, अत्राहं qualifies नुसलाह. मज्जन्ति (= मज्जन्ते) (1) are broken or snapped, (2) are caused to become limp and flaccid, to lose their tenseness, to become detensed. जणुक्खलमि (1) in old mortars, (2) in the vaginal passages or cavities of old women.

541) सहियलो (= हे सख्यः). The usual form is नहीलो. The form सहियलो perhaps stands सहियालो (= सह्यालो) (सह्यालो), with shortening of the two central vowels ई and आ metri causa. गेहुक्खलपरिमाणेण by the measure of the mortar in the house, i.e. commensurate with (matching) the mortar in the house. Cf. उक्खलसरिसाह in st. 539. याहि, oh my friend. See HS.VIII.2.195 (याहि हहा हहे सख्या वा).

542) मदुहमंडणं (1) having a beautiful decoration at the tip, (in the form of the metallic ferule), (2) having a beautiful appearance at the tip; cf. चंदणमल्लिं in st. 538. दरिदुलं = इदुपुसुदुलं = slightly big, somewhat bulky. Cf. मुहमारियाह in st. 540. For the addition of the pleonastic (स्वाधिक) Taddhita suffix ल, see note on st. 51. कच्छिरोहिहं (1) looking beautiful with the metallic hoop in the middle portion, (2) looking beautiful on account of the circular, ring-like prominence in the middle portion. Cf. note on st. 538. पहिहं

V.L....34

= प्रतिच्छदम् । छन्दं प्रति इति प्रतिच्छदम्, qualifying सुखम्, that which meets or satisfies one's desire or craving, fascinating, pleasing, attractive, appealing strongly to the mind. तेन कथामो therefore we go in for it or we go in search of it (दिमाख्ये, व्रजामः).

Section 57 : वाकसंवरणकथा. The word संवरण appears to have been used here in the sense of 'consolation, pacification or appeasement'. In the caption of section 47, (द्विव्यसंवरणकथा), however, the word संवरण has been used in the sense of checking, curbing or 'restraining.'

543) तुञ्ज = तद् (त्वयि), vicarious use of the Genitive for the Locative (तेषु षष्ठी). The construction of the sentence in the first half of the stanza is elliptical. Supply after the second quarter वसो तुञ्ज अणुराखो सहस्रे न प्रविस्तद्, hence there is no possibility of success in your love, (which is only one-sided). न दु द्विजः तात्रे पक्षेण हृषेण—clapping is not done with one hand; it takes two hands for clapping. Cf. Marathi एका हाताने डाळी वाजत नाही. तारी (Marathi डाळी) (also सारिका) is to be traced to the root ताह् (K.U.) (Prākṛit- -ताह) to strike. सारिका ददाति—claps the hands. कतादीनाम् clapping of the hands.

544) जुणः = युज्यते is (not) yoked or harnessed. H.S.VIII.4. 109 gives जुञ्ज, जुञ्ज and जुण् as धात्वादेश for √युज् in the active voice. Here, however, जुण् is used in a passive sense. पुंसु = षोडश. H.S.VIII.4. 105 gives पुंसु as a धात्वादेश for the Sanskrit root पृञ्, to wipe. Phonetically पुंसु is connected with √पृञ् rather than with √पृञ्. Cf. पुंसु in Marathi. मा रूपं elliptical construction for मा रूपं होउ or मा रूपं जुण्ड। (मा रुदितं भवतु or मा रुदितं कुरु). रुदित becomes रूप according to H.S.VIII.1.209 (रुदिते दिना ण्यः). From the context of this stanza as given in the commentary, the main idea in the stanza is as follows: 'Wherever your lover may go, he being a noble or magnanimous person, will not stoop to any love-affair with an unworthy woman, and this should serve as a consolation to you.'

545) पिबसि, Laber following Ms. G reads पिबहि (Imperative second person singular) and renders this by पिव in the chāyā. पिबहि may be regarded as an Apabhrāmśa form used instead of पिबसि, according to H.S.VIII.4.383. Cf. the CGI reading देहि (for देसि adopted in the text) in st. 296, उहिरीहि अचिरीहि, the word अचि is used here in the feminine gender, as is clear from the adjective रुहिरीहि. In

उद्धिर, we have the possessive Taddhita suffix इर added to उद्ध (= आर्द्र) pleonastically (स्वार्थे). उद्धिर moist with tears, tearful, or moist with love (प्रेमार्द्र). एतो = but, cf. Marathi एतव. हृदी enduring, undergoing. क्लिमाग्निहिंसि (= कुम्भिष्यति) stands for क्लिमाग्निहिंसि (from √ क्लिम् = Sanskrit — क्लम् to suffer or be distressed). In क्लिमाग्, ऋ is lengthened into ए by way of compensation for the simplification of the conjunct consonant म् (= म्). Cf. HŚ.VIII.1.43.

546) Stanzas 546-551 deal with the छेय or छेद (= छेक). Really speaking they belong to Section 30 (उद्धवृत्ता). They are, however, included in the present section (शालतंकरणवृत्ता), as they deal with the behaviour of shrewd or clever people in the context of बाह्यवृत्त (pacification or appeasement of a young girl). The connection of all these stanzas (except No. 546) with the present section is therefore rather far-fetched. Cf. st. 559, which deals with the behaviour of the छेक in the context of कुट्टिनीशिक्षण (कुट्टिनीशिक्षण). लिङ्गिहिंसि = लिङ्गयेति will be distressed. लिङ्गये (1) लिङ्गये (= लिङ्गयेति) will be pained, agonised, distressed, touched, moved, affected, (2) क्षीयते is eroded or washed away. Thus we have here a pun on the verbal form लिङ्गये, which stands for both लिङ्गये and क्षीयते. We get the form लिङ्गये from the root लिङ् according to HŚ. VIII.4.132 (लिङ्गैर्जुविद्यते) and VIII.4.224 (लिङ्गं ज्ञः). Similarly we get the form लिङ्गये from the root लि according to HŚ.VIII.23 (लिङ्गः खः कश्चित् छेदः). The root लि also gives the forms लिङ्गये and लिङ्गये according to Hemacandra's sūtra quoted just now and VIII.4.25 (लिङ्गैर्जुविद्यते वा. It is therefore better to accept the reading लिङ्गये, which by pun stands for both लिङ्गये, and क्षीयते. If, however, we accept the reading लिङ्गये, that form would stand for only क्षीयते and not for लिङ्गये, and we shall be denied the advantage of the pun which is obviously intended by author. See Weber (1881) p. 135. रोद्ध = रोद्धः, the neuter gender being used for the masculine according to HŚ.VIII.1.34 (पुण्यावाः ह्रीये वा). The duplication of the final र is according to HŚ. VIII. 2.98-99. रवत्तु — from √ रव = √ रुद्ध. See HŚ. VIII.4.226 (रुद्धनोर्वः). अग्नये = अग्नये = अग्ने, a case of the addition of the स्वायर्थ (pleonastic) suffix क. It is possible that the original reading was अग्नये (अग्नये). It is not correct to say that mountains are not worn away by the action of streams of water. In fact they are eroded over a long period of time, though in a short space of time there is no noticeable wearing away.

547) The reading नेय रज्ज्वेति adopted in the text is supported by the commentator. Laber reads नेय हरिसंति (नेव हस्यन्ति). Cf. st. 548. (रज्ज्वेति नेय कस्स वि). दुराराहा = दुराराधाः = दुराराधाः । Cf. दुक्खाराहा in st. 550. It appears that the commentator had before him another reading दुरारोहा difficult to climb or scale i.e. to prevail upon, to persuade, to win over. न वेति गणे, cf. st. 549 : न वेति निषहियये.

548) कस्स वि = कसिन्नपि, vicarious use of the षष्ठी for the सप्तमी. पसयन्ति having large, conspicuous eyes (प्रसृष्टाक्षि or प्रसृष्टक्षि). पसयन्ति also means हरिणाक्षि, पसय meaning a deer (सृगविशेष). See note on st. 309. न विरज्ज्वेति, do not become disaffected, detached, alienated, estranged. अदिट्ठोसा (1) not looking at or taking into account the faults (दोष) of others, (2) not having seen the night (दोषा). रज्ज्वेति (1) fall in love, (2) become red. Sense of the second half : (1) Shrewd people fall in love without looking at the faults of others (this is however, far from being complimentary to the छेक्स.) (2) The rays of the sun become red (in the morning at sunrise or in the evening at sunset), not having seen the night. The commentator seems to have read व दिट्ठोसा instead of अदिट्ठोसा—'the shrewd, become attached even when they have seen (noticed) the faults (in the object of their attachment), just as the rays of the sun become red, when they see the night approaching (in the evening) (दिट्ठोसा). The pun on विरज्ज्वेति may also be explained as follows: the छेक्स become disaffected (विरज्ज्वेति = विरज्ज्वन्ते), when they see the faults (in the object of their love), just as the rays of the sun become red (विरज्ज्वेति = विरज्ज्वन्ते), when they see the night approaching.

549) रज्जावन्ति = रज्जयन्ति, cause others to become attached to them. रज्ज्वि = रज्ज्वेति = रज्ज्वन्ते, an Apabhramśa trait; see H.S. VIII.4.382 (ला-देराद्यत्रयस्य बहुवे हि न वा). न वेति निषहियये, cf. न वेति गणे, st. 547. परमुहा होसि (1) turn away indifferently, (2) turn on their backs to inject their poison more quickly and effectively. Cf. st. 61.

550) वेति अतोक्खं give sorrow or cause distress to others. It is possible to understand this as standing for वेति अ (= अ) दोषं. अनुव-विणय ति = अनुवविनया इति, since they have not received any instruction in culture, in as much as they are impervious to, ignorant of, untutored in, culture. This is only a conjectural explanation of

अनुवर्तिष्यति. MSS G and I read अनुपेमि जाग इति, which the commentary merely repeats without any explanation. The propriety of एति in the third quarter is not clear.

551) संकृण = संपूर्णः = एकलाः all (clever persons). जणे = जने = लोके in this world. कृत्स्नमणि = रफटिकमणिः crystal gem, highly refined glass. रक्त = रक्त (1) 'attached, affectionate' (2) red. कलम = कृण (1) दुष्टहेतुय wicked, behaving nastily, prompted by evil motives, (2) (1) black, dark. श्वल (1) शुद्धहेतुय 'good, prompted by good motives, (2) white. A crystal gem faithfully transmits all the rays emanating from the object on which it is placed; so that the original colour, shape, size etc. of the object are not distorted in the least.

Section 58 : कुट्टिणीसिक्खावधवा. कुट्टिणी = कुट्टिनी a procuress, go-between. सिक्खावध = शिक्षण, शिक्षा, instruction. Cf. Marathi शिक्षण.

552) कञ्जवर्णितिरदन side-long glance. सिगारकम्भ coquetry. मरिय = मरुति, smooth, lovely, fascinating. पुनो = पुनो पुनो again and again. निरुपमसीहृणदय = निरुपमसौभाग्यदायक. दायक becomes दायक—दायक—दाय and lastly दय, by shortening दा into द; 'which bestow or guarantee incomparable good luck (success) in love-affairs'. Laber paraphrases दय by दयि.

553) मूल्यमूल्यिह (मूल्यमूल्यिहः) various or all kinds of magic herbs for holding the lover deeply attached and spell-bound in his love. The repetition of the word मूल्य (= मूल) is for conveying the idea of totality (कारण्य or साकार्य). मूल्य is a feminine variation of the word मूल—the root of a plant having medicinal or magic properties. In मूल्यमूल्यिह we have the shortening of the final vowel of the first member according to HS. VIII.1.4 and transformation of the gender from feminine to neuter in the case of the second member of the iterative compound (आनेष्टितमास). घरहर = गृहगृह = गृह-गृह, every house, all houses. घरहर is also a case of आनेष्टितमास (iterative compound). Cf. घरपर in st. 701, and Marathi घरपर, परोपरी. We get the form घरदरेण in Hāla 47 and 138.

554) आङ्गर ostentatious display. ना क्षिपु = ना क्षिप do not throw yourself away i.e. do not trouble yourself. The commentator seems to have read खपु (as do MSS G and I also), as he paraphrases by ना क्षपय (do not waste yourself away). खपु = क्षपय. √क्षिप् is the causal form of the root क्षि and means 'to destroy, to reduce,

to cause to become 'enaciated'. रंजयते = रंजते = अनुरागे कर्षते, is inspired with love. Labor reads अं which is direct reduction from the Sanskrit form अये. The proper form in Prakrit would be अया, which would be changed to अं before a following conjunct consonant.

555) कुण्डलासु = कुण्ड = कुल or कुर्वाः. According to H.S. VIII.3. 175 the suffix इज्जसु is added to roots ending in अ to form the second person singular of the Imperative or the Potential. Here we have further the lengthening of ज्ज into ज्जा. उद्धृष्टि = उद्धृष्टि, paraphrased by the commentator by प्रसृष्टाक्षि, one having large, big eyes. It is, however, difficult to see how उद्धृष्टि can signify the sense of प्रसृष्टि i.e. विशाल. Could उद्धृष्टि be a corruption of सुद्धृष्टि (सुधृष्टि), one possessed of beautiful, bewitching (or innocent) eyes? The sense of the second half is not quite clear. वेदणा = वेदना = वेदनाः, neuter gender being used for feminine. चरियाह, this is the Nominative plural of चरिय (= चाचरिन्), met or faced or confronted with. We should expect चरियाहि (instrumental plural) (practised) agreeing with गुणेहि "Even sorrows bend down (yield, lose their sting and become blunted) when faced with virtues (practised) (with patient endurance)". The propriety of the second वि is not clear. The commentator says : चरियगुणैर्नमनशील भवन्ति । Did he read चरियाग वि गुणेहि ?

556 = Hāla 286, where the reading is 'जाणुको for 'जाणको. ऐष्य = ऐष्यते. ऐष is the substitute for the root ग्रह in the passive voice, according to H.S. VIII.4.259 (ग्रहेष्येः). सच्चाव = सच्चाव, real, genuine, sincere, honest feeling, or affection, sincerity, honesty, uprightness. वोजिम = वोजिम or वोजिका, sour gruel, rice-slime, rice-water produced in boiling rice. वेयारिउ (= विकारितुम्, प्रहारितुम् वक्रितुम्), to deceive, cheat, dupe, impose upon. There is no phonetic justification for the change of the first इ in विकारितुम् to ए. मंजर = मार्जार. The अनुस्वार on म is by way of compensation for the simplification of the following conjunct consonant, मार्जार—मंज्जार—मंजार—मंजर; cf. H.S. VIII.1.26 (वक्रादावन्तः). The second अ in मार्जार has been shortened according to H.S. VIII 1.67 (वाध्ययोस्त्रातादावदातः). Cf. Marathi मंजर.

557) = Hāla 163, where the reading is जिविज्जह for वलिज्जह. वलिज्जह is explained by the commentator as न र्थारते. The root वल means to turn, to move, to go. जेण विणा न वलिज्जह— he without whom one:

NOTES

535

cannot go or move (even for a moment). M.S. B reads विविञ्ज, which perhaps stands for अविविञ्ज = जोविञ्ज = जायते. It is possible that the original reading was वलिविञ्ज — 'he without whom one cannot go i.e. do or carry on (even for a moment)'. Cf. Marathi न्यायाचाचून जाणजे काही चालत नाही. अणुविञ्ज = अनुनीयते, is appeased or conciliated. Weber (1881), p. 58, compares HŚ. VIII.4.343 : विविषभासज्जद वि पिड, तो वि ते अणहि मज्ज । अणिण दब्धो वद वि षर तो ते अणिण कज्ज ॥

558) अन्ये जागमि etc. This stanza is addressed by the Nāyikā to the कुटिली or procuress. निष्प्रेय = निःस्नेह. पञ्जरण = प्रक्षरणम् (द्रावणम्). HŚ. VIII.4.173 gives पञ्जर as a धात्वदेश for √ षृ to ooze, to trickle, to flow. Cf. Marathi पाझरणे. Cf. st. 422.

559) This stanza describes the behaviour of shrewd, clever people and should really belong to the section on छेक or विदम् (No. 30 : छहलज्ज). See remarks on st. 546. दलहल्या is explained by the commentator as मृदुकाः; kind, soft, sensitive. This desi word appears to be connected with the word हलहल which is recorded in DNM VIII.74, in the sense of कौतुक (curiosity or eagerness), and in PLNM 827, in the sense of त्वरा (haste, hurry). It is found used in Hāla 21, and the commentator Gaṅgādhara explains it by बुद्विहल-विशय. It also occurs in Weber 780. Cf. Marathi हलहलणे (to tremble or flutter in excitement, to be thrown into mental flurry) and हलहल. In our stanza the word दलहल्या is used as an adjective qualifying छेया in the sense "kind, soft, sentimental, sensitive". दलहल्य appears to be connected with the धात्वदेश दल for √ षृ, and with the Prākṛit root हल, to move, to shake, to be shaky. The Prākṛit root दल too appears to be connected with हल (हल). See note on st. 509. Cf. the word हलहल in st. 320, and note on the same. Perhaps the original form of the word दलहल्या was दलदल्या 'mentally unsteady or excited, thrown into mental flurry' and later on both the दs lost their cerebral element and were changed to ह. दलहल्या perhaps represents the transitional stage. नेहपूरितरीरा whose bodies (i.e. minds) are overflowing with (a skew of) affection. सिद्धया (1) who have achieved their object or purpose, (2) mustard grains. नेहविहया (1) devoid of affection, (2) separated from oil, from which oil has been removed or extracted. सरुहुति (1) turn wicked, (2) turn into oilless, dry cakes.

560) For a similar tirade against harlots compare मृच्छकटिक IV.10-17. अधिणी (a female snake), feminine form corresponding to अहि, as if the original masculine form was अहिन्. रोरहरे दीव्य ब्र निजेहा, cf. मृच्छकटिक I: विदूषकः—हो ताओ बलु अम्हाणं पदीविआओ अवमानिअणिद्धण, कानुआ विअ गणिआ गिस्सिणेहाओ दाणे संकुत्ता। Better to read दीव्य ब्र instead of दीव्य ब्र. For रोर see stanza 146, 461 and 761 (अरोर). निजेह (1) devoid of genuine affection, (2) devoid of oil. अथलुद्धा (1) greedy for money, (2) eager for securing good sense (for his composition).

561) बण्णद्धा (1) rich and gaudy in her colour, because of powders and paints, clothes and ornaments, (2) possessed of bright, yellow colour. सुहरसिआ (1) full of affection i.e. show of affection (रसिआ = रसिका) at the beginning (सुह = मुख = आरम्भ) or very sweet in her talk, pleasing, delighting (रसिका) at the beginning. (2) tasteful in the mouth i.e. while being chewed. नेहविहूणा (1) devoid of genuine affection, (2) lacking in oil. लम्मार कंठ = लम्मार कंठमि, [the vicarious use of the Accusative for the Locative being enjoined by H.S. VIII.3.137 (सहस्य द्वितीया)] (1) clings or hugs to the neck (for embracing), (2) sticks to the throat or palate while being swallowed. बियारं करइ (1) changes in her attitude (and robbing her patron—drives him away), (2) causes gas-trouble or gastric trouble. बलहट्ठुय = चणकपेटिका or चणकपूण्डिका, bread or cake made of gram-flour without mixing any edible oil with it (नेहविहूणा). This देसि word is not found recorded in PLNM or DNM. °सारिसा = °सरिसा, स being lengthened *metri causa*.

562) सलोहा (1) सलोमा full of greed, (2) = सलोहा (लोहनिर्मिता), made of steel. Cf. st. 564: बटुलोहा. षण्णवाषण्ण (1) furious beatings or poundings with a hammer (षण = घन), powerful hammer-strokes, (2) powerful, furious (षण = घन) beatings or poundings. There is tautology between षाव (षाव) and ताडण (ताडन). बाणत्तकं (1) impact of the arrow (shaft) (membrum virile, the male organ), (2) contact with the arrow i.e. arrow-head which is being hammered into the proper shape. कुंठि (= संदेशिका) a pair of tongs or pincers. This word is not found recorded in PLNM and DNM. पक्खुब्बिण (1) extremely crooked in her thoughts and actions, (2) extremely crooked in its jaws. संवहइ = संवहति yields, is won over or brought under control, tamed or subjugated. This is a peculiar sense which the root संवह seems to have in this stanza and in st. 564. सुट्ठोइ with blows of fists

मुष्ट्या = मुष्टिभिः = मुष्टिप्रहारैः). Cf. भर्तृहरि, संगारशतक 97 : ननु लिखी वाचि योषितं हृदि हाहाहलमेव केवसम् । अत एव निपीयतेऽपरो हृदयं मुष्टिभिर्न ताडयते ॥ The sense of वाणसंघेय in connection with कुंठि is not clear. Perhaps the arrow is held in the grip of the pair of tongs and then hammer-stroked on the anvil, in order to give the proper shape and point to the barb, and while this is being done, the pair of tongs also receives hammer-blows now and then. Similarly the sense of कुंठिह संवहद in connection with the कुंठि is not clear. Perhaps the pair of tongs is held in the strong grip of the left hand by the iron-smith. This is the मुष्टिसंवहन meant here. But for such a firm seizure by the fist of the left hand, the pair of tongs would not remain steady on the anvil, nor would it keep the arrow-head steady under the hammer-strokes.

563) Here the community of harlots (विनायक्य) is compared to a grass-fire (तिग्मिनि = तृणप्रि) raging in a grass-land. जाओ (= यातः) (1) approaching, visiting, patronising, (2) approaching, visiting, encircling. तं पन्ति चिय (प्रदीप्तमेव, प्रदीप्तमायनं) विञ्जाइ (1) they extinguish i.e. ruin one paramour after another, as soon as he has been set on fire by enkindling the fire of passion in him, (2) the grass-fire extinguishes i.e. ruins one tree after another as soon as it has been set on fire. विञ्जाइ = वीज्ये, विज्याति, the primitive (non-causal) form used here in the sense of the causal form विञ्जावेइ (वीज्ययति, or विजापयति). For the root विञ्जा see note on st. 330. The root विञ्जा is used here in the metaphorical sense 'to destroy or to ruin'. होइ अवरट्टिओ (भवति अवरट्टितः) (1) they approach or visit another patron or victim, (2) the grass-fire approaches or visits i.e. encircles another tree. अवरगिनि ठिओ अवरट्टिओ. The commentator seems to have read तं चि अपन्ति for तं चिय पन्ति.

564) Here a harlot is compared with a sword (खमालहवा). निम्मल-पवेत्तहारा (1) wearing a bright and clean (spot-less) necklace, (2) having a bright, clean (spotless) edge (धारा). बहुलोहा (1) full of intense or endless greed (लोभ), (2) abounding in i.e. fashioned out of steel (लोह). Cf. सलोहा in st. 552. पुल्लय्य ओण — (1) characterised by a thrilled body (while welcoming her patrons). (2) looking as if it is covered with horripilation (because of its flashing lustre). कोस (1) treasure, wealth, riches, (2) cover, sheath, leather-case. न संवहद, see note on st. 562.

565) धणसंचया = धणसंचयवद् (धणस संचयो जीसे सा), (1) intent on amassing money, (2) holding hoarded treasures. सुसुव्वा = सुसुव्वा (1) having a beautiful pudendum, (2) fit to be carefully concealed. निबद्धलेहा, (cf. सलेहा st. 562 and बहुलेहा st. 564), (1) full of greed, निबद्धो लोभो यस्याम्, (2) made of steel, or secured with iron hoops or straps, लोहेन निबद्धा. भुवंगमहृदिब्बा (1) admired by gallants, or dandies, (2) admired or loved by snakes (who are supposed to guard treasure-chests). Cf. भुवंगपरिमलिया, st. 575. मंजूसिया treasure-chest or strong box. लोहवित्तस्त ठाण 1) abode of gold and other kinds of wealth, (लोहं च वित्तं च लोहवित्तं, तस्य स्थानम्), the word लोह being recorded in lexicons in the sense of gold; (2) abode of wealth in the form of gold (लोहरूपं वित्तं लोहवित्तम्). The commentator's explanation : लोम एव वित्तं, लोहद्वयस्य स्थानम्, is not satisfactory.

566) स्ववर्तं and रूपसंपन्नं involve an irksome tautology. The commentator adds अरूपं वा after रूपवन्तम्. But how can स्ववर्तं include the idea of अरूपम्? Could it be that न गणेह स्ववर्तं stands for न गणेह अरूपवर्तं, with elision of the initial अ, a case of पूर्वस्वर्ग सन्धि? फलं (1) gain, (2) fruit.

567) Here the heart (mind) of a harlot is compared with a rain-bow. We must, following the commentator's explanation, read अन्नराय° instead of अन्नराय. There is no question here at all of any reciprocity or mutuality, which is the sense conveyed by अनुन्न (अन्योन्य), but of diversity or variety, which is the sense conveyed by अन्नराय (= अन्नान्नाय). Cf. st. 10, अन्नन्नरायसिवाहि (which is wrongly paraphrased by the commentator as अन्योन्यरायसिकाणि): अन्नन्नरायसिये = अन्नान्नायसिकम्, (1) अन्यस्मिन् अन्यस्मिन् रागः प्रेम तेन रसियम् fondly attached to different men, (2) possessed of diverse shades of colours, possessing five colours (as the commentator says). पकोहर (1) breasts, (2) clouds. गुणविहृणं = गुणविहोन्म् (1) devoid of virtues, (2) stringless. उद्धं = स्तब्धम् : 1) obdurate, stubborn, hard, full of vanity, (2) stiff, rigid, motionless, still. सहोवर्कं = स्वभाववक्रम् (1) crooked by nature, (2) curved or arching by nature.

568) कवळेण insincerely, falsely, dishonestly. रसंति = रमयन्ति lavish their favours on their patrons and make them happy. अय्या वि न वद्धो जणं, the commentator says : आत्मानं दान्यत्येमेन कुप्पिनेऽप्यर्पयन्ति— for money they surrender themselves even to lepers. Cf. st. 572.

NOTES

539

569) संवासो = सवसः association. वेसहरं = वेसाहरं (वेसागृहम्). the final vowel of the first member being shortened *naṣṭi* 1.2.2. according to HŚ. VIII.1.4.

570) संपत्तियाह = संपत्तिकथा. The DNM, VIII.18, records the word संपत्तिया in the sense of बाला, a young girl and says that the word is found used in literature in the sense of शिष्यार्थ also. In the present stanza, the latter sense appears to be intended. The stanza contains an अन्वोक्ति or अप्रस्तुतप्रक्षेपा based on the relation of similitude between the अप्रस्तुत matter actually described and the प्रस्तुत matter suggested. कालं गमेष्टु pass your time with or manage to do with, अप्रस्तुता—अल्पमूल्या costing very little. देवलवाडय = देवकुलवाटक, a temple-garden. Does देवलवाडयपत्र stand for त्रिवपत्र—the leaf of a Bilva tree growing in a temple-garden? लुण्ठनीय = लुण्ठनीय very fragile. The suggested sense is : Manage to do with i.e. satisfy your carnal needs with a professional harlot who is easy to get and costs comparatively little. A girl belonging to a high family is very costly and fragile i.e. will not remain with you for long. This is perhaps the practical advice given by some person to a man who is thinking of having a love-affair with a noble-born girl. संपत्तिया corresponds to वेसा and देवलवाडयपत्र corresponds to a noble-born girl. According to the commentator, this stanza contains an advice to a young girl. But the sense of the stanza as given above is decidedly more plausible, though of course the advice given here is at variance with the one contained in the preceding stanza, which warns wise men against association with harlots. If we adopt the sense बाला for the word संपत्तिया, the meaning of the first half of the stanza would be : “Pass your time in the company of a young girl (after marrying her), for she is easy to get and costs little”. The apparent sense of the second half would be the same as before. The suggested sense of the second half would be : “A harlot is very costly and fragile i.e. fickle or unsteady”. In this case the stanza would be a hybrid mixture of a relevant matter directly expressed in the first half and an irrelevant (non-contextual) matter expressed in the second half, with the indirect suggestion of the relevant matter emanating from it. देवलवाडयपत्र would correspond to the harlot, who is more or less a public property, like the leaves of trees in a temple-garden.

which can be plucked by any one visiting the temple. Cf. for this idea मृच्छकटिक 1.32: त्वं वादीव कत्रेव तीरिव जने वेद्यासि सर्वं भव। In this case there would be no conflict between this stanza and stanza 569.

572) बंकेलोलङ्ग मुहद mouths deformed and foul-smelling. विरस revolting, disgusting, foul-smelling बेसी = द्वेष्यः hateful, odious. Cf. st. 568.

573) Here a harlot is compared with a woollen or silken garment (पट्टिया = पटिका = साटिका). संपड्ड = संपत्ति = लब्धये, प्राप्ते, is obtained or secured. Cf. Marathi संपड्डणं. सुप्रमाणा (1) of ideal (physical) proportions, (2) of ideal dimensions (length and breadth). सुसुवा (1) सुसुवा speaking sweet, pleasing things, (2) सुसुवा fashioned or woven out of excellent yarn. बहुव्या (1) displaying several personalities or moods in the company of different patrons, (2) displaying several shades of colours. कोमला लिसिरे (1) very tender (obliging, kindly) in the cold season, (2) very soft to the touch in the cold season when it (the garment) has to be wrapped close and tight round the body.

574) There is tautology between कुर्वित्तम and बंकेलोलङ्ग, but it can be got over by understanding the former as mental crookedness (crookedness of thought) and the latter as crookedness in speech and action.

575) Here a harlot is compared with a sandal creeper (tender sandal tree) (वेदपञ्चया). सत्ता (1) full of emotion or passion, (2) full of juice or sap. निहसगसारा = निषर्दगसारा (2) yielding the highest pleasure due to friction in coitus, (2) yielding its choicest fragrance when rubbed on a stone (for making a paste). गंधद्वजा = गन्धाद्व्या, (1) rich in the fragrance of the scents used by her (in her toilet), (2) rich in natural fragrance. बहुभुयंगमिर्मलेषा (1) enjoyed by several gallants, (1) encircled by numerous snakes. Cf. शुद्धगगहाण्डिका in st. 565.

576) It would be better to read बाण्ड instead of बाणह in the first quarter, so as to agree with the form बाण्हिसि used in the last quarter. Similarly it would be better to read बह (= यथा, that) instead of नह in the first quarter. सुहयं = सुभगम् good, trustworthy. सप्तमगुहाय = सप्तमनेहायम्, full of confidential whisperings i.e. prompting to whisper soft, sweet, pleasant things. For सप्तगुहाय cf. st. 13.

577) Here a harlot is compared with a female jackal in a cemetery. भद्रं (= मृतकम्) (1) one who has been completely subjugated and is almost like a dead person, (2) a corpse. बद्धस्वरस्ये (1) enthralled by her (love-inspiring and frowning) glances, (2) guarded by her glances channelled through the corners of the eyes. In the third quarter we must read दिष्टि instead of Laber's दिष्टी. दिष्टि देह, turns her searching, avid eyes on. शिवसारिसा = शिवासहस्री, the final vowel of the first member being shortened *metri causa* For सारिसा cf. बलहृद्दृयसारिसा in st. 561.

578) Here harlots are compared with ascetics. गृहीतम् = गृहीतम् (1) having ascertained, (2) having read, comprehended, mastered. ससम्पत्तये (1) the entire property (hoarded wealth) of a man; cf. Marathi गोंडोरे, गोंडीस असलेला पैसा, (2) all religious books or books dealing with spirituality. मोक्ष साधति (1) constantly think of how to relieve the man of his hoarded wealth (2) constantly think of how to achieve salvation from the round of birth and death. तन्मग्नमनाः, whose minds are fixed wholly and solely of this single design or objective. कवलियाहत्या (1) whose hands are engaged in grabbing whatever is within their reach. कवलिकाप्रधानाः हरताः याताम्। कवलिका act of grabbing or snatching, from the denominative root कल्ल् to eat, to swallow, to grab, to snatch; (2) whose hands are engaged in carrying the begging bowl (कवलिया = कवलिया = कपालिका = कपालम्).

579) क्लिप्तस्था = क्लृप्तस्थाः residing with or being in the possession of misers. क्लिप्त = क्लृप्त; see HS. VIII.1.46. सत्वाक्ता = सत्त्वाक्ताः undisturbed in their sleep. The commentator's explanation of सत्वाक्ता by शाखावृक्षाः and of सुवृत्ति by शृण्वन्ते is puzzling. सुवृत्ति = स्वप्नित्. Cf. HS. VIII.1.64. स्वप्नित् > सुवृत्ति > सुवृत्ति > सुवृत्ति.

580) निहर्षति = निहर्षयति (क्षिप्ति) bury, keep, deposit. परणीयलम्पि under the surface of the ground. इयं आदिश्रुति is a प्रत्ययान्त उल्लेखः, the अपेक्षावत्तक इयं being suppressed. पायले गंतव्यं supply अर्धेहि as subject for गंतव्यं. गण्डाल = गण्डाल subterranean region i.e. hell. अग्रगण्य = अग्र-त्यान् = अग्र; अग्र, in advance or ahead of us.

581) नवरि = But. मोक्षिया and मंडारा are Nominative plural forms in the neuter gender (= मौक्तिकानि and माण्डारानि respectively). The contrast is between मोक्षिया and मंडारा (whole treasures or store-houses of riches). चित्र is to be connected with मंडारा.

532) परिपुस्त = परिपुस्तते touches or caresses. सं = संत् (धनम् or वर्षम्) that wealth. आलिङ्गिमिति वा उक्तम्, See st. 68. राउल्लय (राउल्लया also) = पुत्रिका or पैवास्त्रिका a doll.

583) पुच्छिज्जन्ता = पृच्छाभिन्ताः । परियण servants, relatives. संतं = संत् actually existing. मग्गशीला extremely bold, undaunted, audacious, shameless; or extremely wise (in an ironical sense). The MSS. read जे मग्ग मग्गशीला. The reading adopted in the text is supported by the commentator's explanation.

584) विक्कता = विकलाः, alarmed, panic-stricken. धंति —hold tightly for fear that it may be robbed by somebody. न देति do not give for fear that it may be diminished. सयकभूयाई all sorts of invisible spirits. चायमोम, a समाहायक compound. चाय = लाय = दान. शिञ्जद = क्षोषते, see note on st. 545.

585) Supply ति (= दति) after देमि. Construe : काम वि उदारणस्स विवेहरगाइ देमि ति) न जेइ। उदार = उदार, the duplication of उ being *metri causa*. विवेहरगाइ diverse jewels or riches. The propriety of the use of उदार as qualifying जग is not clear. One would rather expect दुग्गजजगस्स or पामरजजगस्स or निद्धगजजगस्स. Perhaps उदार is to be equated with उद्धार, devoid of house or residence, home-less, poor, destitute, the word दार (द्वार) being used by लक्षणा for गृह with which it is always associated. Understood in this way उदार may be paraphrased by निर्धन or दरिद्र. लुट्ठी पम्मुको, supply होइ after पम्मुको. The duplication of उ in पम्मुको is *metri causa*, according to H.S. VIII. 2.97 (समासे वा).

Section 61 : उट्ठुखवा (कासनकरदतिः). उट्ठु = सडागखनक or कूपखनक, digger of a well. उट्ठु is perhaps connected with उदत् (उद्), water, one who extracts water from the earth after digging deep into it. उट्ठु > उद् > उट्ठु, उ being changed to ट् because of the following र् (regressive assimilation).

533) लुहइ = लुहति bears down, plunges, impinges. H.S. VIII. 4.143 gives लुह as a धातोदेश for लुङ्. Phonetically it appears to be akin to the root लुभ्. कुदाळ (1) spade, pick-axe, cf. Marathi कुदळ, (2) membrum virile, male organ. पेढेइ = प्रेरयति pushes or moves sideways in order to retract it or pull it out. H.S. VIII. 4.143. gives पेढ as a धातोदेश for लुङ्. Phonetically it appears to be connected with लुमेल् or लुमील् (लील्य > पिल्य > पिल > पेढ). आउले व = अकुलमिव as if with

perplexity. विस्मृ = विस्मृति, scratches, rubs. दो वि तडीओ (1) both the sides of the orifice made by the initial stroke. (2) both the sides of the vaginal passage. आणइ = आणेइ = आनयति, brings out, elicits. हियपाणियं = हृदये स्थितं पानीयम् (a नञ्यस्यपदलोपी compound) or हितपानीयम् i.e. हृदये हितं पानीयम्, (1) the wished for water or the water on which he has set his heart, (2) the wished for moisture-liquefaction-of the vaginal passage. हियपाणियं आणइ means in the case of the overt sense "causes the vaginal passage to become moist with glandular secretions".

587) सिरवाणुप निउतो = शिरोतानुके निवृत्तः, the sense of this is obscure. Perhaps शिरोतानुक means an act of strenuous physical exertion, in which one has to bend the body at the waist so that the head touches the knees. So सिरवाणुप निउतो may mean : "engaged in hard exertion involving the contact of the head with the knees".

588) निदय etc. निदयण कुदालपण नञ्जमि बहुलाई उच्छेत्ताई जलतोताई जीए सा निदयकुदालपणनञ्जमिबहुलच्छेत्तजलतोता वावी. त। निदयकुदालय (1) merciless strokes of the spade, (2) merciless strokes of the membrum virile. मञ्जवहुलच्छेत्तवहुलोत्त (the well) in which numerous spurts of water are springing up in the interior, (2) (the vaginal passage) in which copious spurts of moisture (vaginal secretions) are springing up in the interior. Labor reads निदयकुदालयहृत्थमञ्ज etc., which reading is followed by G and I also. The propriety of the use of हृत्थ is not clear. Metrically, however, the presence of some word with three *mātrās* is necessary. लब्धपरितो = लब्धस्यर्थः (1) who has effected or secured contact with the water-bearing layer or stratum in the ground, 2) who has secured the pleasure of intimate sexual contact with his female partner in coitus.

589; वपुह = वपुहा = वपुषा (1) ground, earth (2) by suggestion, woman. The final vowel has been shortened *metri causa*. चोख्जे = आश्चर्यम्, wonder. See st. 219, 387, 475. पञ्जरइ = पञ्जरति (1) oozes with water, (2) oozes with vaginal moisture or secretions. कुदालपाय-वणताडणेण = कुदालवणपायताडणेण, (1) by the powerful poundings (वणपाय) and strokes (ताडण) of the spade, (2) by the powerful (vigorous) poundings of the membrum virile. The first half of the stanza expresses the प्रस्तुत matter (about the well-digger), while the second half constitutes a parallel illustration (दृष्टान्त), meant to throw light on the प्रस्तुत matter. जळ देइ (1) yields water, (2) yields or produces vaginal moisture.

Section 62 : बह्वक्त्रा 'कृष्णपद्मतिः'. This section contains 16 stanzas (590 to 605). St. 604 refers to Nanda Gopāla, Kṛṣṇa's foster-father; st. 591 alludes to Kṛṣṇa's exploit against the demon रिट्ट (= रिट्ट i.e. अरिष्ट); st. 595 refers to the overthrow of the demon Keśin. Stanzas 591 and 603 speak of the tender relations of love between Kṛṣṇa and the Gopīs (cowherdresses) in general. Stanzas 590, 592, and 596 directly allude to Kṛṣṇa's love for Rādhā, while stanzas 595, 598 and 599 refer to his association with another cowherdess by name विसाहा or विसाहिया (= विशाखा or विशाखिका). Stanza 601 refers to the रासक्रीडा — group-dance of Kṛṣṇa and the Gopīs. Stanzas 603 and 605 refer to Kṛṣṇa's status as King of Mathurā in contrast to his earlier status as a cowherd boy. Stanzas 593, 599 and 602 make mention of the divine nature of Kṛṣṇa (विभुवननमिता, पूरणपुरुष and देव), while stanza 590 speaks of Kṛṣṇa as Hari i.e. Viṣṇu himself, i.e. as an incarnation of Viṣṇu. Stanza 600 is obscure in its import.

590) कंसो कहि, where is Kaiṣa? i.e. there is no Kaiṣa here at all i.e. I am not Kaiṣa. विस्मयहसिरं—विस्मयं अहं सितो नृप इति विस्मयहसिरो, smiling with embarrassment. विस्मय = विस्मय, embarrassed, abashed.

591) रिट्ट पसंयति laud or praise gratefully the demon Riṭṭha, because it was due to the aussault made by Riṭṭha on the cow-stall, that the cowherdresses in the cow-stall were frightened out of their wits and rushed into the arms of Kṛṣṇa and got the pleasure of his embrace. रिट्ट = अरिष्ट = अरिष्ट, with the elision of the initial vowel.

592) उममलजोम्णा endowed with turbulent (intoxicated) youthfulness. ते दिवहा तेसिय भेव = ते दिवसाः तावन्त एव, those days during which Kṛṣṇa and Rādhā passed the happiest part of their youthful lives in each other's company on the banks of the billowy Yamunā are those much (तेसिया) only, i.e. they are gone and will never come back. This is the utterance of some one who had witnessed approvingly the love-affair between Kṛṣṇa and Rādhā in the vicinity of the river Yamunā.

593) नेहिरिवरु completely blinded by love. निरंयल-अइसण भो निरंयलो. The proper form should be निरंयल (नि = निरयाम्, अइसणम्). But

NOTES

545

we have here something like a रुशुति, cf. पिरुतु in Ardhamāgadhī and in st. 700 for पि अरुतु (पिरुतु). The final उ is added as a pleonastic Taddhita suffix according to H.S.VIII.2.173. Cf. Marathi केशी.

594) निशि, the correct form should be निशी (= निशा = निशा), the final ई being shortened here *metri causa*. वेदिस = वेतस, reed or cane. See H.S. VIII.1.07 and VIII.1.06. Labor following the MSS. reads होही for होदिसि. But होही stands for होहिइ which is the Future, third person singular form from √ हो. What we want here is the second person singular form होदिसि, so as to suit the Vocative singular form हुति. We have therefore obviously to read होदिसि for होही. The commentator renders होही by मव i.e. he regards होही as Imperative second person singular form from the root हो. But the correct form in that case would be होहि (short हि and not long); and even if we suppose that the original short हि has been lengthened *metri causa*, still the Imperative form does not fit in with the use of अद्. Perhaps we have to understand as follows : भ्रमरी मव, यदि लभसे (लभ्युम् लब्धसि) तं वदनगन्धेन। Construe : चह मरी होदिसि (ता) वदनस गन्धेन (बगह) लहसि। A bee is unerringly guided towards a fragrant object, like a flower, merely by the direction from which the fragrance emanates, even though it may not be able to see the object with its eyes.

595) अग्नविधे = अग्नितम् enhanced in its value or importance. रंछण = रंछन, mark or impression. उग्यसण = उद्वर्षण, rubbing (of Kṛṣṇa's elbow on the bodice of विशाखा, when Kṛṣṇa embraced her). विसाण = विदारण tearing, mauling, slaying. न दुप्य = न दुञ्जति, does not throw away or discard, but keeps as a precious memento. विसादा = विशाखा, a certain cowherdess by name विशाखा.

596) राहाए is to be understood as (1) Instrumental singular of राहा, as subject of the passive action conveyed by आहिरिजे and (2) Genitive singular of राहा to be connected with the word क्लेशतल. The idea is that though Rādhā knew that Kṛṣṇa was of a dark complexion, still she embraced him now whitered by the lustre of her cheeks, because her mind was overwhelmed by the impetuosity of passion (रसरहसधराए). Had her mind not been thus overwhelmed, she would not have embraced the white Kṛṣṇa because she knew perfectly well that Kṛṣṇa was dark in complexion. रावह = व्याप्त engrossed or absorbed in, carried away by.

V.L...35

597) पवस्सी, a bright-(white)-eyed cowherdess. वण्णो वण्णो ति वाहरिणे, we should really have वण्णं वण्णं वाहरिणे or वण्णो वण्णो ति वाहरिणे, supposing in the latter case that the word वण्ण (वण्ण) is used in the masculine gender. As she was selling butter-milk, she should have really shouted पवले पवले or पवलो पवलो by way of describing the butter-milk. But her mind was so absorbed in thoughts about Kṛṣṇa, that she shouted वण्णो वण्णो, though the word वण्ण was not at all suited for describing butter-milk. मधुरं can be taken as adjective qualifying वण्ण or as adverb depending on वाहरिणे (really वाहरिणे) (said in a sweet, gentle manner).

598) विसाहिया (1) विशाखिका, i.e. विशाखा, the cowherdess of that name (see st. 595), (2) विषाधिका, extremely virulent, qualifying रुग्णी. Construe : विसाहिया सत्त्वं चेय विसाहिया रुग्णी. तण्हहा, this is the reading adopted by Laber following the MSS. Laber renders this by तण्णका in the chāyā. तण्णका would have to be traced to the denominative root तण्ण—to make thirsty, and would mean “one who causes the throat to be parched with thirst, i.e. so poisonous as to produce dryness of throat immediately”. But the Prākṛit equivalent of तण्णका would be तण्हया, and the aspiration of the final आ would remain unaccounted for. It is possible that तण्हहा is a corruption for नत्तहा (न अन्यथा) “not otherwise”. “Viśākhā is a dangerously poisonous snake and none else.” विणयत्तण्णञ्ज = विनतातनय, son of Vinatā, i.e. Garuḍa (eagle), vehicle of Viṣṇu and enemy of snakes. बुभुमविसो = वृणितः caused to be giddy and to reel.

599) पुराणुरिसो (1) an old, decrepit man, (2) the ancient primeval Being (सनातन पुरुष). जे नणो सम्ह = यज्जनो मण्णि, it would be better to read बह (= यया) in place of जे (= यत्). विसाहिया = विषाधिका (1) the cowherdess of that name, (2) a staff or stick fashioned out of a sub-branch or slender branch (विशाखा) of a tree, a walking stick used by an old man to support himself.

600) विसिजो = कृशितः reduced, emaciated. धम्मसंगह (1) धान्यसंगह acquisition or collection or procurement of corn or food-grains, (2) धन्यासंगह acquisition or procurement of beautiful women. धन्यासंगह > धन्यासंगह > धम्मसंगह with shortening of the final आ of the first member of the compound, according to HŚ. VIII.1.4. मण्णविसो, mental satisfaction. विसाहियं = (1) विषाधिकां, तण्णाम्नी गोदीम् (2) विषाधिकम्. The exact point of the pun is obscure. Some one asks Kṛṣṇa,

NOTES

547

"Why are you emaciated? Have you not procured enough food-grains for your sustenance? i.e. is your emaciation due to starvation? (Also, have you not procured beautiful women? i.e. is your emaciation due to your sexual starvation?)". To this Kṛṣṇa replies: "How can there be a sense of mental gratification in the case of one who is enjoying the company of the cowherdess Viśākhikā? [Also, how can there be mental satisfaction in the case of one who is eating something that is extremely poisonous (or harmful)? (or how can there be a sense of satisfaction in the case of one, who is not able to get enough nourishing food, but has to eat something which is mixed with and diluted by too much of water (विष = water.)?]

(601) This stanza is addressed by a certain Gopī to Kṛṣṇa. मंडलिक = मण्डलिक, the formation of the gathering. रास collective-dance in a circle practised by the Gopīs alone or by the Gopīs and Kṛṣṇa (and his friends) together. There is tautology between नैदलिक and रास as they refer to one and the same thing. नैदलिक see note on st. 423.

(602) 'त्वां च पत्थरा निम्नयिञ्जति, construe पत्थरा वि देवा निम्नयिञ्जति। We should really have च (च) in place of वि (= अवि). "It is only stones that are fashioned into (images of) gods." गडदञ्जति = अञ्जते or चूड-किञ्जते. किं च ह्येव, cf. st. 544 (मा रूपं).

(603) ते पेम्ये that (deep, abiding) love. पणपणरुदाइ पेन्माइ affections grown out of love. This expression involves tautology between पणपण and पेम्. See notes on stanzas 359 and 391.

(604) This stanza is a taunt addressed to Kṛṣṇa by some Gopī. चवइ = चरति, कथयति. H.S. VII.4.1 gives चव as a धात्वादेश for the root कथ् (कथय्). See st. 97. अनुणियपरमस्य is to be understood as a de-inflected form standing for अनुणियपरमस्ये. धणजेवणो = स्तनपनीवनः, feeding on the milk of the mother's breasts. We can also equate धणजेवणो with स्तनपनीवनः depending on the mother's breasts for his sustenance. मामीर a cow-herd, a rustic, a boor. "Nanda Gopīla, your father, thinks highly of you. But he is a fool or booby, as people also say correctly. You are a cowherd (an ignorant, foolish fellow)". This seems to be the sense. But the exact point of the taunt is obscure.

605) कडिल, (see st. 788) = कटीबन्ध, a loin-cloth, a garment (saree) worn round the waist, कडी + इल, Taddhita suffix Cf. Marathi कडिल. कडिलपंथुरा = कटीबंधपंथुरा or कटीबन्धपरिधानम् i.e. how you (by mistake) put on my garment at the end of the ablution-sport in the water of the Yamunā. प्रावरण becomes पुराण according to HS. VIII.1.175. पंथुरा is used here as a nomen actionis, in the sense of the act of wearing or putting on (a garment) (प्रावरणक्रिया).

Section 63 : रुद्रवक्त्र contains five stanzas dealing with the private life of Śiva (Rudra, Hara, and Pārvatī-Gaurī).

606) This stanza describes the plight of God Śiva in the course of the रतिकलह between him and Pārvatī. जडाभ्र = जटाभ्र, mass of matted hair. निवर्ति, fallen or slipped from its place. रंभण = रंभन stopping or preventing (from falling or slipping down), supporting. HS. VIII.4.218 lays down. रंभ and रंभ २९ धातुद्वय for रंभ् in addition to रंभ्. दिरोरु tremulously active, fidgeting.

607) = Hāla 455, where the reading in the first quarter is : रक्षेतिहिमनिमलण. We must dissolve the compound as follows : परिहासेण वास्तस्य शोडणे (अर्थात् रुद्रेण पार्थिव्याः), (पञ्चम्य) करकिसलभण मङ्गे नयनमुत्थल अस्त, तस्मै रुद्रस्य । परिहासेण वास्तशोडणे परिहासवासशोडणे, snatching off or removal of the garment from the body, by way of amorous jocularity (परिहास). Or we should understand परिहासवासशोडण as standing for परिहासवास-शोडणे, with elision of the Locative singular termination. For the device of kissing the eye cf. stanza 475. सद्यपयणे जयत्, Sādhāṇa-deva on Hāla remarks : इत्ययं नेत्रापया करपरी ध्वज लब्धः । तृतीयनयनेन तु समन्तात् सुभनेन गौर्या अधरसो लब्ध इति. तृतीयनयनस्य ककुत्तया जयति. The verbal noun शोडण (cf. Marathi शेडणे) is derived from the causal base (शेडिह) of the Prākṛit root हृष्ट (cf. Marathi हटणे), to escape, to get away from bondage. See remarks on the root हृष्ट in the note on stanza 625.

608) संसासमर at the time of offering the evening prayers. For Śiva's practice of offering evening prayers (to the goddess presiding over the evening), see Kumārasambhava VIII.50-52. परिदुषिय-गेरिया—Gaurī gets angry when she finds that Śiva connives at her and becomes absorbed in prayers to the evening. She gets jealous of the evening. For this idea cf. Hāla 1, 448 and 697. पुरुषविह्वलण = मुद्राविह्वलण (मुद्राविषटनन), with shortening of आ *metri causa*; God Śiva

NOTES

549

who broke the seal of silence (रुद्रा = मौनरुद्रा) put on her mouth by the angry Pārvatī. Pārvatī got angry as stated above and kept silent. But when Śiva kept on looking at her now and then with half-closed eyes, i.e. kept on stealing glances at her, the irate Pārvatī broke the seal of silence and spoke some angry words of remonstrance. अद्भुतमल्ल = अभान्मौल, the penultimate ल being duplicated according to HS. VIII.4.232 (प्रायेः लीलाः). Cf. st. 632, where the word occurs (in the form उम्मील), without duplication of the consonant ल and without the shortening of the preceding vowel ई. अद्भुतमल्लालोचनोपग = अद्भुतमल्लालोचनोपग (looking with half-closed eyes), the words लोचन and पल्लोचन being transposed as is usual in Prākṛit.

639 The sense of this stanza remains obscure, because of the expression चेद्वहवडिगिग. This appears to be a दह्वमडि compound, being an adjective qualifying गोविन्द, and perhaps means: whose face (गोविन्द) was beaten (i.e. surpassed) by the moon. गुह्यहासनीयाय frightened because of the loud laughter in which Śiva indulged. मागविहृष्टमवदेति = मागविहृष्टमवदेति (मागविहृष्टमवदेति) वदन्तो देहा जस्य तं, whose body was joined or fused with that of Gaurī in order to dissipate her anger. The sense of this expression too is obscure. The reason of Pārvatī's māna (jealous anger) is not clear.

640 The sense of this stanza also is obscure, because of the expressions गोविन्दयत्नत पञ्च and कयद्वमवदेदक. The rendering given in the English translation is a desperate attempt to salvage some sense out of the stanza. गोविन्दयत्नत cannot be grammatically connected with ललितस्मृततरमर. The connection of नमिष्ण too is not clear. Cf. कुमारसम्भव VIII.23 : पार्वतीवदनमपदपदः (शिवः).

Section 63 : हिया गैयज्जा—Section of riddles. In the गह्वर stanzas printed on p. 5 of the text, this section is called हियजालिया. The section contains 14 riddles. Elsewhere in the Vajjālagga, there occur two stanzas, Nos. 371 and 372, which have the appearance of riddles (पहेलिका), consisting in indirect and round about and hence puzzling statements of simple acts. Cf. note on st. 371. In the PSM हियाली is explained as कल्पसन्ध्याविशेष, गृहारेण्यविशेष. There are phonetic difficulties in connecting the word हियाली with the Sanskrit word पहेलिका, which also means a riddle. The PSM equates the word हियाली with हृदया ले. हृदय becomes हिय or हिय in Prākṛit and आह (stemine भा. १) appears to be the Taddhita possessive

suffix added to हिय. according to HS. VIII.2.159. हियात् thus stands for हियवत् and हियात् for हियवती (that is to say, गाथा). हियवती (गाथा) means a stanza which has a heart i.e. a second, hidden meaning, underlying the literal, apparent, sense, and which thereby puzzles the reader and poses a problem before him in the matter of finding out the hidden sense. हियात् (हियवती गाथा) therefore means a riddle, an enigma. It corresponds in sense, if not in phonetic form, to प्रहेलिका, which also has a covert meaning behind its apparent sense. प्रहेलिका is defined as : व्यतीर्ण्य कमर्थे स्वरूपार्थे येनान्ता यव वाचान्तरार्थौ कथ्येते सा प्रहेलिका ॥ (विदग्धशतिकावट्टन). बाह्य अर्थे is the apparent, obvious sense and corresponds to वमर्थे in the above-given definition of प्रहेलिका, while आन्तर अर्थे corresponds to the subtle, hidden sense, the स्वरूपार्थे in the above given definition. Rudraṭa in his Kāvya-āṅkāra V. 25 says that प्रहेलिका is either स्पष्टप्रच्छार्थी or अन्वयाह्वार्थी. The former is that variety where the subtle sense is of course expressed by the words themselves (because of their double meanings), but is rather hidden i.e. cannot be easily made out unless and until the second meaning of the words is understood. The latter is that variety where a question is asked or an unreasonable, puzzling statement is made and a solution is to be found out as a reply to the question or as an explanation of the unreasonable statement. None of the riddles in the हियार्थवज्जा is स्पष्टप्रच्छार्थी (involving the use of double meaning words), but all of them are अन्वयाह्वार्थी, twelve being in the form of puzzling questions to which answers are to be found out and two (stanzas Nos. 612 and 616) being in the form of puzzling statements, which require to be explained.

Though हियात् and प्रहेलिका are thus one and the same thing the word प्रहेलिका emphasises the amusing or entertaining function of the riddle. हेला means sport, amusement, pastime. It is perhaps connected with the word खेल (or खेला), which finally is to be traced to क्रीडा. The word हियात् underlines the mystifying or puzzling aspect of the riddle which is due to the subtle, deep-laid, hidden answer or explanation which it demands.

The word हियवती is used by Ānandavardhana in ध्वन्यालोक III. 43 : हियवतीषु च बहुमहादिगाथासु, which means "in the *gāthās* of पद्म and

NOTES

551

others, which have a subtle, hidden, overt meaning". Thus the word *दृश्यवती* was at first used as an adjective conveying the most salient feature (viz. the hidden meaning) of the riddle-gāthās and later on it became a designation of such gāthās. Abhinavagupta says on Ānandavardhana's words cited above : *दृश्यवतीषु इति 'अवलिभा' इति प्राकृतकविगोष्ठ्या प्रसिद्धाः ।* The word *अवलिभा* used by Abhinavagupta appears to be a corruption of *लिखलिभा*. According to Ānandavardhana *दृश्यवती गायः* (i.e. riddle-गाथः with a subtle, hidden meaning) were composed by *पदपत्र* and others. For *पदपत्र* in the general sense of "a shrewd, cunning, clever person", see st 281 and notes on stanza 274; and for *पदपत्र* (*छापणम*) as a class of authors, see Dr. A.N. Upadhye's article—Chappannaya *हैल्लो* or the *gāthakāśa*—in the Journal of the Oriental Institute, Vol. XI, No. 4, June 1962, pp. 387-388.

611) = Weber 816, where the reading in the first quarter is *विपरीभरए लच्छ* (in the 1870 Edn.) and *विपरीभरमि सिमी* (in the 1881 Edn.) and in the last quarter *रसावला झात दक्केट*. *विपरीयरा* in our text is to be explained as a बहुव्रीहि compound : *विपरीय रय जीसे सा । रसावला* = *रसावला* overpowered with emotional excitement. *दोरेइ* = *विदधाति*. The *पात्रादेशे* *दोप* is not recorded anywhere in HS. VI:1 4 in the sense of "to close, to cover (पिधान, स्वगन or आच्छादन)", but it is recorded at HS.VIII:1 161 as a *पात्रादेश* for *✓धम्*. Hemacandra uses it, however, in *कुमारसम्भार* III.74, in the sense of closing or covering : Cf. Mirathi *झाकणे* to cover or close with a lid, *झांप*, *झांपड* (आच्छादन) etc. The root *दक्* used in Weber 816 also means to close or to cover. See note on st. 614. The Mirathi words *झाकणे*, *झाकण*, *झाकणी* appear to be based upon a conflation of the two roots *दोप* and *दक्*. Weber (1870) says : "And thereby (i.e. by covering the right eye of Viṣṇu) she covers the sun himself, so that now the lotus-flower, blooming only in sun-shine, becomes closed and Brahman who reposes on the lotus-flower becomes concealed or screened, and Lakṣmī can now indulge in the Viparīta enjoyment with Hari, without any witness". Maṭṭhaṭṭha (Kāvyaaprakāśa V) says on this stanza : *अहं हि हरिदेन दक्षिणयन्त्राय स्यामकला व्यस्यते । तन्मोक्षेन मर्यादामयः, तेन यन्त्राय संकोचः, ततो ब्रह्मणः स्थगनम् । तत्र सति गोत्याक्त्य अदर्शनेन अनिर्यन्त्रणं निधुवन-विततिम् ।* This is the solution of the riddle. The sun and the moon are the eyes of Viṣṇu according to the Purāṇas : *दोरेचद्वरुसी दिगो-श्चक्षुषी वामदक्षिणे ।*

612) ढक्कसि = छादयसि । HS. VIII.4 21 records ढक्क as a धातुवादेश for the root छ्-छादप्—to cover, to screen, to conceal. This root occurs in Pāli in the form ढक्क (धक्केसि). It is to be connected with the Sanskrit root छण्ड्, to conceal or to cover. The form ढक्क (धक्केसि) is also found used in Hāla 114, side by side with ढक्किसि-अणिमिंसि पलोयतो, we must supply मं (= मःम्) as the object of पलोयतो. न निवृत्ता = न निवृत्ता not calm or restful, but restless. जे (since) is to be connected with each of the four clauses in the four quarters of the stanza. The conclusion to be drawn from these indications is not expressed, but has to be found out by the reader or by the consort of the lady who is addressing this stanza to him. According to the commentator the conclusion of the four premises is : पतावना सापराधो मवान्—you have a guilty conscience ; and this is the solution of the riddle.

613) सुदड = सुन्दर, charming. See st. 615. The स्वार्षिक suffix ड added to सुद (सुन्दर) is an Apabhraṃśa trait. See HS. VIII.4.429 : अडडहुत्ताः स्वार्षिकस्तुक् च । Cf. Apabhraṃśa words like दोसड (= दोष), देरड (धरिर्), खण्ड (अन्त), पुसड = प्रोच्छति. HS. VIII.4 10 records पुड, पुंस, पुस and पुस as धातुवादेश for the Skt. root पुज्. But all the four appear to be connected with the Skt. root जे छ् (प्र + जञ्). Cf. Marathi पुसलें. The friends complimented the lady by saying that her face was like the full moon. But as the full moon is also accompanied by the dark spot in its fullest measure, the lady thought that there must be a dark spot on her face also. She was puzzled at this, for she had herself only recently powdered her fair face with Ketaki and camphor pulver. So in order to remove the dark stain on her face, whose presence she suspected because her friends had compared her face with the full moon, she wiped her face with her hand. This is therefore the solution of the riddle.

614) बहू young, married woman जुरे = चिन्दति according to the commentator जुरि is recorded at HS. VIII.4.132 as a धातुवादेश for च्छि and at VIII.4.1 5 as a धातुवादेश for च्छु, cf. Marathi छुरणे. पं जुरे = पत्या छिन्दति or पत्ये क्रुध्यति chafes at, gets angry with, her husband, curses or censures her husband. Cf. st. 462 निन्दयान् जुरे. The solution of the riddle, the reason why the lady curses her dear consort, the worthy Brahmin and the elderly people is not quite clear in spite of the commentator's explanation of the last

NOTES

553

२५०. The commentator is silent on the reason of the first. The following appears to be the reason (according to the commentator), why the lady curses the worthy Brahmin and the elders : Her breasts are so bulky that she cannot bend her trunk and head by way of doing homage to the worthy Brahmin. "Why did the Brahmin come here at all ?" thus she censures, curses or gets angry with the Brahmin, because of her breasts. Similarly she gets angry with the elderly people because of her heavy hips. Because of her heavy hips she cannot walk fast, and has to walk rather slowly. (Cf. मेघदूत ५२ : श्रोत्रोन्मत्ता इव गताः). How can she promptly go forward to meet them and greet them ? (अश्रुतादेः स्पर्शः कथं रक्षितव्यः). "Why did the elderly people come here at all ?" So she gets angry with the elderly people because of her heavy hips. But the commentator does not give any explanation as to why the lady gets angry with her dear consort because of her eyes. केन क्रमेण = केन कारणेण = केन कारणेन.

615) अतथो = अगतः। We must read अतथा (= आपन्ना) by myself, instead of अतथो which is explained as meaning तथ by the commentator. The answer to the riddle given by the commentator is as follows :— The young lady was convinced that under the pretext of putting the *tilaka* mark on her forehead, her husband wanted to kiss her. So she smiled in order to convey to him that she had seen through the pretext. But she was at that time in her monthly period of menstruation. So to avoid close or intimate contact of her husband she turned away her face. Cf. Additional stanza No. 72* (p. 212).

616) = Wāher 1831) 916, where the reading is रोमुनिवत् (for रोमुनिगण) in the first quarter and य इवो दृष्टो मार्गसिगोद् for तद् उ ति पिमो मार्गसिगोद् in the third and fourth quarters. The principal sentence is मार्गसिगोद् धोऽसुखं सख्ये, the proud lady wept with big tears. The remaining words in the stanza express the idea which suddenly dawned on the mind of the proud lady and moved her to tears at the thought that she had a rival in love. रोमुनिगण provoked or brought about by anger i.e. being due to anger (= रोषहेतुकं or रोषदूलका). तद् उ ति पिमो, construe : पिमो तद् उ ति (= प्रियः तथा खलु ज्ञाते). तथा = यथा मया शङ्कितः, as I had suspected him to be i.e. carrying another beloved enshrined in his heart. When this idea flashed on her

mind she gave up the thought of aiming her kick at her consort's head and began to weep with big tears at her misfortune. The point of the riddle is :—Why did the consort request that the kick be given on his head and not on his heart (chest), and why did the lady desist from aiming her kick at her consort's head and why did she begin to weep with big tears? The answers to these questions are :—(i) The consort requested that the kick be given on his head in order to avoid injury to the image of the sweet-heart enshrined in his heart. (ii) The lady thought that it was no good to give a kick to her consort when it was clear that his heart had been already captured by a rival lady and when he no longer cherished any genuine love exclusively for her. (iii) Weeping is the *ultima ratio* in the case of women when dealing with their consorts—रदितुं हितम् ह्येवमिदं विद्ये as the commentator remarks. तद् उ चि विद्ये can also be taken to be a question (काकु). "Is then my dear consort of that kind i.e. one who has lost his heart to another lady, whom he is enshrining in his heart? माणसिणी = मणसिणी = मनसिनी, the first vowel being lengthened according to HS VIII.1.44 and the अणुस्वर on ण being inserted according to HS. VIII.1.19, by way of compensating for the simplification of the following conjunct consonant. Weber, (p. 99 of the 1881 Edn.) connects माणसिणी with मानसिनी i.e. मानवती, the ण being inserted on the analogy of Sanskrit words like रूपसिन्धु, इन्द्रसिन्धु etc.

617) परियगमज्झमि in the midst of his friends or relatives (परिजन). मउरु इये = मुकुलं कृतम् closed and turned into the form of a bud. The solution of the riddle is that the clever lady wanted to intimate to her paramour that the time after sun-set (indicated by the closing of the day lotus) would be all right for a secret meeting between them, at some place previously agreed upon by both. C1. संवेकालमनसं विदं भद्रा विदंभया । हसन्नेवापिभक्तुं तं लयपद्मं निर्मलाम् ॥, quoted in Kāvyaaprakāśa and Sāhitya darpaṇa X, as an example of the figure of speech सङ्गम.

618) पुवइ (also धोवइ) = धावयति, washes. The Skt. root is धौ (धावति, causal धावयति). The solution of the riddle is explained by the commentator as follows :—The game-hunter washes the arrow and drinks the water in which the arrow was washed by him in

621) The long compound forming the entire first half of the stanza should be understood as a समाहारद्वन्द्व compound: अग्नि-
वपेभ्यः समागतो यः शोणरिद्धो यः वर्षातप्तो यः अग्निशयेभ्यस्तानामजः शोणरिद्धिवर्षातप्तः, तस्मिन् ।
The final इ in रिद्धि is lengthened *metri causa*. कस्मिन् - Lüder reads कस्मिन् (cñīyā: कुम्भः). काव = कस्माद्, see Hs. VII.3.1. (कस्मिन् षिणोर्होर्त्विजः). The
commentator's explanation by कृतः shows that he must have read
कौत्सः. If we follow the reading कस्मिन् we shall have to supply हेतुष्णे
after it, so that कस्मिन् = कस्मिन् हेतुष्णे = कस्माद् हेतोः = केन हेतुना ।
The answer to the question, accord. n. 2 to the commentator, is
that the lady had come to the conclusion that such a person must
be a veritable bull and hence she looked at his head to see if he
had horns.

622) देवर = Sanskrit देव, brother-in-law, husband's brother. We also get the form दिवर in st. 465. राजक = राजकुल > रामकुल > राजक, according to HŚ. VIII.1. 267. Cf. the word देवक (= देवकुल) in st. 624 and खवार (= खन्धावार) in st. 625. सुदृढ, See note on st. 613. The commentator explains the riddle as follows : The brother-in-law had discovered saffron-coloured foot marks on the bed-cover of his sister-in-law (brother's wife), and he concluded therefrom that she must have indulged in inverted coitus (रुधासित) with her consort (his brother) on the previous night. Consequently he asked the lady to take the sword (i.e. arm herself with a sword and go to the king's palace, to report there on duty in place of her husband (his brother). When the lady comprehended from the remark of her brother-in-law that he had discovered her secret and that he wanted her to know that he had discovered it, she smiled in an embarrassed manner and cast a perplexed glance at the tell-tale saffron-coloured footmarks on the bed-sheet. The sword is regarded as a symbol of naughtiness. (१) पुंस्त्वं तन्मया व्यञ्जयन्ती वयस्या स्मिता पाणौ छद्मरेखां लिखेत्, quoted in Kāvyaaprakāśa, X, as an example of the figure of speech पक्ष्य.

623) प्रियवसति = प्रियवसहोद, in the chamber or room of your dear consort. वसति > वसइ > वसति, by aspiration of the vowel इ according to HŚ. VIII.1.214. The Accusative is used here for the Locative according to HŚ. VIII.3.137 (सम्भवा द्वितीया). दीपं देहि—put up a lamp (light). पलेत्रर ह्रियं looks (puzzled) at her heart (i.e. chest or bosom). According to the commentator the answer is as follows :—Her dear consort was always enshrined in her heart, which was consequently his chamber (प्रियवसति). Now, how could she put up a lamp in her heart? She was therefore puzzled and cast a perplexed glance at her bosom.

624) पुर्वदेउकनमणे like an empty temple i.e. like a temple devoid of the idol or image of God. This expression is meant to convey by suggestion the sense "devoid of the male organ, lacking in virility, impotent". अहियथरे गव्वगु-वहइ feels more elated or proud (than ever before) about her good luck. The solution of the riddle is as follows according to the commentator : The female friend of the lady in question had requested her husband for amorous dalliance with them. But he turned down their request by saying

NOTES

557

that he was an impotent person, unable to have any sexual relation with them. Hence the friends taunted her by saying : "Your husband is like a vacant empty temple (i.e. devoid of manliness)." But the lady feels elated at her good luck consisting in her husband's single-minded, unwavering love and devotion for her. She was not at all worried about the taunting remark of her friends, for she knew what a loving and devoted husband he was. That her husband should have made such a self derogatory remark about himself, in order to turn away the female friends from him was itself an eloquent testimony to his deep and unwavering love for her.

Section 65 : ससयवज्जा the section on the hare. This section contains four stanzas, in each of which the गजक or hare is introduced as an example to illustrate the matter in hand, pertaining to the amorous life and relations of man and woman. The section is thus not directly concerned with the hare as its subject-matter, but with the hare as an illustration or example in order to throw light on the matter in hand.

625) दुहदुहती = परिभ्रमन्, wandering or roaming about here and there. दुहदुह appears to be a धात्वोदेश for √ अम्. HS.VIII.4.161 records सिदिह, दुहदुह and दुहदुह among the 18 धात्वोदेशs for the root अम्. दुहदुह and दुहदुह are mentioned as धात्वोदेशs for √ गवेष्म at HS. VIII.4.169. But दुहदुह is not mentioned as a धात्वोदेश for √ अम् anywhere in HS.VIII.4. Perhaps दुहदुहती in our text is a corruption for दुहदुहती. Cf. Marathi दुहदुहती, to wander about in search of something. रच्छामुहसु in the mouths or openings of city streets, i.e. in places where by-lanes open into or join the lanes and lanes open into or join streets. See st. 375. दृष्टो = दयितः, your dear consort. वरमहिलया beautiful women, i.e. harlots or courtesans. हृद्येसु = हृद्येषु = हृद्येसुते = हृद्येसुते, the Locative having been used for the Ablative according to HS.VIII.3.136 [पञ्चयास्त्वतीया च। (चकारात् सप्तम्यपि)]. खंभार = खंभाभार = खंभार, an army-camp (कटक). हारि = हारिद् = मनोहर, lovely, charming, handsome, fair-looking. खंभारहारिससजो = खंभारे पविट्टो हारी ससजो (सध्यमपदलोपी समास—elliptical compound). Cf. हारी ससजो in st. 627. न मुक्तिहि = न मोक्षये, न मुक्तो भविष्यति। √ छुट् to get away or escape from, to become loose, to be loosened, to be released or liberated from. Cf. Marathi छुट्णे.

The form **विच्छेद्विभो** (= **चुक्तः**, **दूरीभूतः**, **वियोजितः**) occurs in st. 757. The Absolutive form from the causal base (**छेद**), **विच्छेदवि** (Apabhraṃśa) occurs under HŚ. VIII.4.439, in the sense of **निगृह्य**. We get the past participle (from the causal base) **छेद्वि** (= **सक**) in st. 787 and the verbal noun (from the causal base) **छेदण** in st. 607 in the sense of **मोचन** snatching off, or removal of (the garment). Weber discusses the root underlying the form **अच्छेद्वि** (occurring in Hūla 160) on p. 57 of the 1881 Edition and says in the end that the word is etymologically obscure. He dismisses its connection with the Sanskrit root **छृद्** mentioned in Pāṇini's *Dhātupīṭha* (V. 97) in the sense of **छेदन** (to cut) (**छृद्धं च छेदने चुरादिः**). But the truth appears to be that **अच्छेद्वि** is equal to **अच्छेद्वि** cut off, separated, snatched away, removed, dragged, or pulled (**आकृष्ट** as paraphrased by Gaṅgādhara). HŚ. VIII.4.187 records **अकरोड** as a **धातोदेश** for **✓कृ**, when the sense is that of pulling a sword out of its sheath. **अकरोड** is obviously connected with **✓आकर्ष** in sense (cf. Marathi **आखटणे**, **आखूड**) and **अच्छेद्वि** in its phonetic form.

626) **लिलगुडमेव** even as small as—no bigger than—the husk (chaff) of a sesamum grain, i.e. extremely tiny. **विषिय** offence, wrong. **मह्यसंतोषो** very great mental agony. **गुह्य** = **सुभग**, oh lucky, fortunate one! **सुभग** means a man who is much wanted and sought after by women, one who is courted or wooed by women. **वग्मच्छेदणं** वि, even if its skin is slightly cut or bruised. **वियज्जइ** = **वियज्जे**, dies. This refers to the belief that a hare dies even as a result of slight, superficial abrasion of its skin. The sense is: even a small offence given by one party to another is enough to destroy the peace of mind of the offended party, just as even a slight abrasion of its skin is enough to kill a hare. Cf. st. 629.

627) The traveller should not really have ventured to leave his home and go abroad, when there are on all sides and every where excitements of passion like the rainbow, the thunder of clouds and the shrieks of peacocks. But he is simple-minded and does not pay attention to any of these dangers, like a hare that ventures into an army-camp (cf. **खेधारहरिससणे** in st. 625), and comes to grief. **कइ न यालेइ** = **कइ न पश्यति**, how does he not see or perceive or notice? **मादेइ** = **मालयति** (usually with the उपसर्ग, नि). The root **यच्**

NOTES

559

(10th conjugation) is recorded in Sanskrit dictionaries in the sense 'to see, to behold, to perceive, to look at', usually preceded by the उपसर्ग, नि. If we adopt the reading कर्णु भादे (found in G and I), the sense would be : how does the (poor) traveller stand the sight of all these ? पाउसे = प्राप्ति. प्राप्ति f. becomes पाउस m. in Prākṛit according to HŚ VII.1-19 and 31. For the exciting effect of the rainy season on men cf. Meghadūta 3 : मेघान्तोके भवति हृसिनोऽप्यन्यथावृत्ति चेत् : फलदाश्लेषप्रणयिनि बने किं हृन्दर्शने ।

628) The exact sense of the stanza is obscure, मनोप्रिय = मनःप्रिय, a person who is dear to one's mind (or heart). लगय = लगयं (with elision of the Nominative singular termination, *metri causa*), about him (about that मनःप्रिय person), or about that desire. गणमि in our mind. The reading पेन्टामो of MSS G and I would give the sense 'we dream about him (or about that desire) in our mind'. बहिहो = शीघ्रः (स्वरितः), swift. This word has been recorded at HŚ. VIII.4.422 (संप्राप्तोनां बहिहादयः) as peculiar to Apabhraṃśa. So its use here is to be regarded as an Apabhraṃśa trait. जीविज्जद अत्रहा क्तो, supply तेषु (स्वयां) as subject for the Impersonal verbal form जीविज्जद.

629) खल्लिण = खल्लि = अर्द्धकम् = परिहासेन, falsely, in a light vein, jestingly, by way of joke. सचेण = सचेन, seriously, earnestly, in right earnest. The second half is identical with that of st. 626.

630) वणय = वनक = वन. The spring season is here regarded as a king mounted on the back of the horse in the form of the forest (or trees). दूरविश्वोत्तो = दूरविश्वोदः fan-fare, sound of musical instruments, trumpets, bugles, drums etc. परहुक्कर = परमृत्तकर, excellent, melodiously cooing cuckoos. The commentator takes वर as qualifying वयशब्द instead of as qualifying परमृत्त.

631) मेज्जी spray, twig, sprig, cluster or bunch of mango-blossoms.

632) उन्मिज्जद = उन्मिज्जते, bursts with sprouts and blossoms. It may also be equated with उन्मोन्मिज्जते or उन्मृज्जते, rises into prominence with its aprouts and blossoms. उन्मील = उन्मील, blooming. See note on the word उन्मिल in st. 608. उन्मील is formed from उत् + √मील by the addition of the Kṛt suffix अच् according to Pāṇini III.1.134. निरिपरिणाम end or termination of the cold season. परिणाम means end, termination, conclusion.

560

VAJJĀLAGGAM

633) = Hāla 575, where the reading in the third quarter is शण्डण्ड in place of रण्डण्ड. रंद = महत्, विशाल, विस्तीर्ण, विकसित, fully expanded. Cf. रंद्य in st. 788. Cf. Marathi रंद wide, broad, रंदी width, breadth. The word रंदी (= विशालता or विस्तार) is used in st. 789. DNM VII.14, records the word रंद in the sense of पिरल and मुखर. रंदारविदंदिरे should be taken as an उपमा, rather than as a रूपका. रंदे मंदिरसरिसं अरविंद रंदारविदंदिरे or रंदारदिरसरिसं अरविंद रंदारविदंदिरे, √ रमयण, to produce a humming, jangling sound. वरुणमणि = वृणमणि, dark-coloured precious stone, sapphire (रुद्रनील). The stanza is a description of a morning in the spring season.

634) संयुविज्जइ = संयुव्यते. According to HS. VIII 2.3 and VIII. 2.90 संयुष should become संयुवत्. See st. 385. But here we find संयुक्. HS. VIII.4.1-5 mentions संयुक् as a अववादेश for √ प्रद्वेष् मयणगी संयुक्-ज्जइ, the fire of passion is kindled or flares up. उर्राहि = आर्द्रागः. The sense of विरमणि संयुक् is obscure and hence the propriety of the adjective उर्रा also is not clear. The commentator merely renders by विरमणि संयुक् विरिः without any explanation. We should perhaps read उर्राहि व instead of उर्राहि वि, which does not make any sense.

635) चूभमजरि = चूभमजरि, with elision of the final अंतुवर *metri causa*. पच्छाहृत्थे, the sense of पच्छा is not clear. The commentator seems to equate पच्छाहृत्थे with प्रतीहार, doorkeeper, porter, herald. Does he then understand पच्छा in the sense of the stuff held in his hand by a door-keeper in a palace to ward off unwanted and undesirable people? The parrot with a mango blossom spray in his beak is here represented as a doorkeeper with a staff, calling upon the king in the form of the cold season to quit or go away as the days of the cold season are over and the spring season is holding sway over the earth. The construction is elliptical. We must supply इह भयंती च after वसंतोष.

636) हुरियहुरियं = त्वरितत्वरितम् very quickly. अलिउलघणवमलो, the commentator renders this by अलिउलघनशब्दः. He thus takes the word वमल to mean शब्द. वमल is not recorded in PSM. Perhaps it stands for ममल i.e. ममर (ममर). "Producing copious sound with the swarms of bees"; "wailing profusely under the guise of the humming sound of the swarms of bees". वसंतस लक्ष्मी the goddess or spirit of the spring season. पहियाण विणासार्त्तिक्य च as if apprehensive of

NOTES

561

the death (destruction) of travellers. The logical connection between the two halves of the stanza is not clear. The goddess of the spring season as if apprehends that the travellers will succumb to the exciting influence of the spring season, and the mango-tree wails profusely under the guise of the humming sound of bees. The propriety of the question कि करइ सहयारो and of the adverb तुरियतुरियं is not clear. The question कि करइ सहयारो remains unanswered. We expect some such answer as सोयइ न्न or रुयइ न्न or कंदइ न्न or विलवइ न्न. The second half cannot be an answer to the question कि करइ सहयारो. MSS. G and I read पक्षिपान् जिवविपातासंकिय न्न, which is supported by the commentator's explanation, although it disturbs the metre.

637) = Hāla 311, where the reading in the second quarter is कंसतमासेकल्हपसराणं. The words लंकाख्याण, कंसतमासम्, आवीयलोहियाण and पलासाण are used with a double meaning in each case. जणे पलासाणं बीहेइ (love-sick) people are afraid of looking at the Palāśa flowers just as they are afraid of looking at the demons. The sight of Palāśa flowers is repugnant to love-sick people. पलासा (1) Palāśa flowers, (2) demons, eaters of raw flesh (परु raw flesh + अणु eater) पलं कंसंति) (अभक्षन्ति) ते पलासा or पलं भासो आहारो वेसि ते पलासा। Cf. विश्वनाथन. लंकाख्या (1) resting on i.e. growing or hanging on the branches (लंका = a branch), (2) residing in लंका, the capital of the demon-king Rāvaṇa. कंसतमासम् लहपसरा (1) flourishing in the spring season (or spring month), (2) preying or feasting on fat (वसति), entrails (कंस = कंस) and flesh (मांस = मांस) (वसान्त्रमासे लहपसराणाम्). Weber (1870 Edn., p. 181) renders : "marching only in search of fat, entrails and blood" (कंसतमासेकल्हपसराणं). आवीयलोहिया (1) आवीया य लोहिया य (क्षीयारण compound), yellowish red, (2) आवीयं लोहियं बीहेइ ते (बहुमीहि compound), drinking the blood of their victims. पलासाणं बीहेइ, the Genitive is used here for the Ablative according to H.S. VIII.3.134. H.S. VIII 4.53 gives भा and बीह as भात्वादेशस for the root बी. See st. 58. बीह is to be traced to the Sanskrit form भिमेभि (= बिहेभि) with elongation of वि. For the pun on कंसतमास, see stanza 639.

638) पक्षो जिव विरहो separation even alone and by itself, i.e. even when unaided by anything else. भीमो दुष्किसहो विरहो (1) separation terrible and extremely difficult to bear, (2) विरहो (विरहः दुष्किसहो भीमो, the Pāṇḍava Bhīmasena extremely difficult to face or encounter (in battle) even when without (i.e. unaided by) a chariot.

v.L.,...36

गजगर्ह (1) गजपतिकाः (Accusative plural of गजपति) women left by or separated from their husbands, (2) गजपतीन् (Accusative plural of गजपति) mighty elephants. किं इण etc. supply अइ (= यदि) after किं इण and अवे after पत्तो. गहियसिल्लमुहसमाह्वो—गहियसिल्लमुहो य समाह्वो य गहियसिल्लमुहसमाह्वो (कर्मधारय compound). गहियसिल्लमुहो, (1) abounding in bees (सिल्लमुह), (2) armed with arrows (सिल्लमुह). समाह्वो (1) accompanied (or followed) by the month of Caitra (माहव), (2) accompanied or helped and advised by Kṛṣṇa (माहव). माहव (= माधव) usually means the month of Vaiśākha, but here as the expression समाह्व quality कस्युण (कस्युण), माहव must be taken to mean Caitra. कस्युणो = कस्युणः (1) the month of Phālguna, (2) the Pāṇḍava Arjuna.

639) डोसइ = भविष्यति, an Apabhraṃśa trait; see stanzas 54, 275 and 331. साहारो = साधारः (आधारेण सह वर्तते इति साधारः, आधारदायकः, उपकारकः), useful, serviceable; or it may be regarded as a भावप्रधान निर्देशः—साधारः = साधारत्वम् = आधारः or उपकारः, help, service, use. Cf. Hindi सहाय. The explanation given by the commentator (साहारो = सहधारः) is rather obscure. साहारे = सहकारे. सहकार > सहआर > साहआर > साहार, the अ of स being lengthened into आ. वसंतमासाइ सोसेइ dries up fat (marrow), entrails and flesh. Cf. the pun in वसंतमासम्पि in st. 637 above.

640) The sense of the stanza is obscure. किंकिरि, Vocative singular of किंकिरी, a female servant. But the feminine form does not at all fit in with the masculine forms वालवो, अपिषो and देतो in the second and third quarters. Even if we read किंकिर in place of किंकिरि, the sense would still remain obscure. करि is Imperative second person singular form from √ कर (= √ कृ) to do, an Apabhraṃśa trait. म करि = मा कुरु, the मा in मा being shortened *metri causa*, according to HS. VIII.1.67. अं वालवो ति अपिषो ति, that you have been called a child (by the people). The second half would mean : Conferring whiteness on the thorns and darkness on the branches. The reference must be to some tree whose branches are dark and thorns are white. The logical connection between the sense of the second quarter and that of the second half is obscure.

641) मा रज्जु सोहंजनए = मा रज्जु शोभाजनके do not be attached to or enamoured of the शोभाजनक tree or flower. सोहंजनअ = शुभजनक, productive of happiness or well-being. For the शोभाजनक, tree compare Additional stanza No. 641*4, p. 267. अजिहिसिथ = मद्भयसे इति you

will be broken or come to grief. सा साहसिवा हसिवा that daring (bold) lady was ridiculed. How the शोभाञ्जनक tree would lead to the ruin of the lady, as the commentator says (अरिम् स्तेऽपि त्वं भङ्क्ष्यसे) is not clear. The sense of the stanza is obscure and only a tentative rendering of the words has been attempted in the English translation.

642) अररेण (= अपरेण) is explained by the commentator as उत्तरायणेन, because of the north-ward journey of the sun towards the summer-solstice. तवह् = तपति glows furiously, burns, heats or scorches. मरेण ताविया तवह् रेण, cf. the सुभाषित—रविरपि न दहति तावक् यावक् सत्तु दहती वातुकानिकरः। रेण is used here in the feminine gender instead of the masculine in Sanskrit. Construe : मरेण अररेण य ताविया पुहवी उवह्. मरेणरेण = मरेण अपरेण (य). Here the commentator explains अपरेण (or परेण) by ग्रीष्मेण, the second season of the year, वस्न्त being the first. It is possible that the word अपरेण (in the third quarter of the stanza) stands for अपराह्नेन, the period of the day immediately following the noon, which is very hot in summer. Even the word अपरेण in the first quarter can be understood in the sense of अपराह्ण.

643) = Hālā 70. मइलिय = मलिनित soiled, darkened, dusky. मलिन becomes मरु according to HŚ.VIII.2 168. Cf. Marathi मैला (मइला) night-soil. मसि = मसी dark colour, blackening, the state of being charred. आससु = आससत्तु, with one of the two ts dropped. Or आससु may be equated with आसव "sit, be quiet" cf. आसति in st. 776. पञ्चथ = *प्रवस (प्रेषित), departed, gone on a journey, gone abroad. पञ्चथ-वत्प = प्रेषितमनुके।

644) उह्णिउण = दम्भा. The initial dental consonant in उह् is cerebralised according to HŚ.VIII.1.218. ससावयं, supply रणं as the विशेष्य (qualificand). The figure of speech is implicit poetic fancy (मतीयमाना उल्लेक्षा). For the idea cf. Bhāmaha, Kāvyaālankāra, II. 92 : किञ्चुकवपदेशेन वरुणाह्वयं सवैतः। दम्भादधमरण्यान्याः पश्यतीव विभावसुः ॥ Cf. Weber (1881), 753 (p. 412).

645) साहाहि मूलको, formation of roots with their branches i.e. the formation and sending down of aerial roots, which in course of time reach and penetrate the ground and form new trunks. Cf. भगवद्गीता XV. 1 : ऊर्ज्वलमधःशालममृधे प्रादुरन्ययम्। and काठकोपनिषद् : ऊर्ज्वल्लोऽवाकशाख एवोऽश्नत्यः सनातनः।

646) गिम्हत्पसरो, advance or progress, escalation of the summer season. भग्गो = मग्ग, broken, stopped, halted. वद्धसंभाणा, commanding the respect of all i.e. admired and welcomed by all. चिरं, for long, for ever.

647) कक्खलाय = कर्कश, harsh, sharp, penetrating, incisive. कर्कश would ordinarily become कक्कस in Prākṛit, and then with aspiration of the क् in the second syllable it would become कक्कस and then कक्खह by changing ह into ह्. Finally by dropping the aspirate element in ह, we would get कक्खम and then कक्खाम (according to HS. VIII.1.44), and lastly कक्खाय by यश्चरि in the final syllable. We get the form कक्खड in st. 413. The commentator renders कक्खाय by कषाय, which is phonetically permissible, क् being changed to क् (cf. Marathi विज=विष); but then कषाय (reddish) and पिण्ड (tawny) would involve tautology. चट्ठ = चट्ठ tremulous, unsteady. जीहाली = जिह्वावान्, जीहा + आल, possessive suffix according to HS.VIII.2. 159. Cf. सखल in st. 535. चट्ठलविज्जुजीहाली (1) (मेहो) having the tremulous lightning for its tongue, (2) (उक्कापित्तो) having a tongue unsteady like a lightning flash. उक्कापित्तो = उक्कापित्तचः a meteor-goblin, i.e. a meteor regarded as a goblin. The word may also be explained as : a flame-thrower goblin; i.e. a demon or goblin with fire issuing from its mouth. उक्का means (1) a meteor; (2) a fire-brand or torch. Apte (Sanskrit English Dictionary) records the word उक्कामुख in the sense of a demon or goblin (having a mouth of fire) and cites मनुस्मृति XII.71 : वान्ताश्चुक्कामुखः प्रेतो विप्रो धर्मात् स्वकात् व्युतः।

648) = Weber (1881), 729 where the reading is पंथाणो वदुत्ता अ instead of भग्गा य पयया, पसरिआ सरिआ in place of पसरियाउ सरियाओ, and पइयो instead of पियस्स. पयया भग्गा, the paths are broken or damaged, i.e. their surface has become uneven or rough with ridges, trenches, gulleys and pot-holes due to the pouring rains.

649) पडिक्खस्स (= पडिक्ख) अणुस्सिज्जिगीउ = पडिक्खय (पडिक्खामय) अनुयानशीलाः, पडिक्खानुध्यायिण्यः, wrapt in thoughts about their consorts, who have gone abroad. The commentator paraphrases by अनुक्षीण (? अनुक्षयण) शीलाः, languishing or wasting away (because of their absent consorts). He connects the form with the root अनु + क्षि. क्षीयते becomes स्त्रिज्ज in Prākṛit, see note on st. 546. It is possible that अनुक्षीणशीलाः in the commentary is the copyist's mistake for अनुक्षीणशीलाः, in which case the commentator's explanation would agree with the rendering

NOTES

565

अनुस्रवन्तीतिः, given above, धारामवत्, discharge of the showers, streams of rain-water : 'निहेण = 'निमेन = 'न्याजेन. निभ is used in the sense of pretext, pretence, sham, guise (वेदिवः दृष्ट, कपट, मिथ, व्याज). अश्रुणि = अश्रूणि, tears of sympathy.

(50) उच्चविय = उच्चोक्त, उच्चोक्त, raised aloft. √उच्चाव is the denominative root from उच्च, in the sense of 'to lift up or to raise'. Cf. Marathi उचावणे. उच्चविय is past passive participle from √उच्चाव. के के who are those foolish or senseless persons? The peacock as it were reproached or denounced the travellers for their folly in leaving their wives at home to pine for them.

(51) कल्लकी the female cuckoo. नीलजलहरोदारगञ्जिष, either Locative singular as understood by the commentator, or Instrumental singular (= 'गञ्जिष' as in Apabrahmīśa, under i.e. due to loud (उदार) thunders of dark, water-laden clouds. वह वह = गच्छ गच्छ. √वह means to flow (in the case of water), to blow (in the case of the wind), to carry, convey or transport, all having the sense of motion. Here it is used in the sense of "to go". Cf. st. 658 and मृच्छकटिक VI. :- वहध वइता वहध । supply ति after वह वह.

(52) Here the clouds in the rainy season are compared with snakes. अमुगिथपयसंचारा (1) (clouds) whose advance in the sky is not noticed (because they move slowly or at a very great height or because the sky is so densely packed with clouds, that the movement of individual clouds is not noticed. पयसंचार = पदसंचार. It can also be equated with पयःसंचार, the discharge of water, in the case of clouds. Drops of rain are noticed only when they come very near the earth and not when they leave clouds and are at a distance high up in the sky. (2) (Snakes) in whose case movement with feet is unknown, as they have no feet and hence creep on their bellies. विपयितमा, (1) terrible (to lovers in separation) because of the water (विष) stored up in them, which gives to them their dark, inflated and threatening appearance, (2) dangerous because of their venom (विष). दुह्वेता = दुर्लभताः (1) difficult to cross i.e. to live through or to endure, (2) dangerous to cross or trample upon. महिमदले लगेता (1) hanging down low on the earth. (2) moving in contact with the earth i.e. crawling on the earth.

(53) सुखं व = सुखरीव । The व (इव) is out of place here; there is no संभावन or statement of probability; but a categorical statement.

तनुआयंति = तनुकायते (तनुका इव आचरन्ति, i.e. तनुका भवन्ति), denominative verbal form from तनुक. अन्त्यमिद = अन्तमिते, come to an end, disappeared, retreated. पाउसगारे, cf. पाउसराया st. 646.

654) = Hāla 563, where the readings are निष्कंते for गच्छन्ती, पुंसवाय for पूसवाण and रिद्धेलि for रिद्धेली. गच्छन्ती = निष्गच्छन्ती (निर्गच्छन्ती) coming out, emerging, issuing forth. रिद्धेली line, flock, flight, cf. st 207 and 633. पूसव, explained as शुक्र in the commentary, stands for पुंसुक, a male parrot. Cf. the words पुंसोकिन्ति, पुंसव, पुंसस, पुंसव.

655) पियं अपियं, what is dear (or welcome) and what is not dear (i.e. repugnant and to be avoided). The exact sense is not clear. The commentator is silent. सुयसमागम, this is obviously Nominative singular with elision of the case-affix. Cf. उल्लासपणिरत्त st. 305 and अगुणियपरमस्य st. 604. अणी निचं निचं सुहायेद; the fire evermore (ever and always) delights. The logical connection between the two halves of the stanza is not clear.

656) डस्संते सिसिरदिग्घा may the days in the cold season be burnt i.e. a hundred curses on the days in the cold season. पियणपियं नणे वहइ (metrically faulty), people bear or experience what is dear (welcome) and what is not dear (unwelcome). Cf. st. 655, first half. The sense of the second half is obscure. There appears to be an intention to have a pun on the word सीया [= (1) शीत in the case of the cold season (सिसिर); and (2) सीया in the case दहवयण (i.e. रात्रय)]. The sense of आयवणकस्य (आवपनक्षय) is not clear.

657) The sense of the stanza is obscure. The main sentence appears to be : सिसिरवायद्ध्या दीणपुरिसं अ दीक्षंति. गन्धूयअल्लोखगधूतराज and फलसुखलाभो are evidently adjectives qualifying सिसिरवायद्ध्या, while अल्लोखणा is an adjective qualifying दीणपुरिसं. The commentator, however, seems to understand सिसिरवायद्ध्या as an adjective, since he paraphrases it by शिशिरवातगृहीता: "seized or attacked by cold breezes", ल्हय standing for लाइय (from the root ल् to take or seize). But in that case, there would be no substantive corresponding to the adjective सिसिरवायद्ध्या. सिसिरवायद्ध्या may be equated with शिशिरवात-ल्लोका: streams or jets of cold wind. फलसुखल्ल = फलसुखल्ल, harsh (rough biting, stinging) and dry. The commentator's paraphrase पण्यः रिग्घाः is puzzling. We have perhaps to read अदिग्घाः. अल्लोखणा दीणपुरिसं अ would mean "like unfortunate or unlucky, poor men".

NOTES

567

For this sense of अलक्ष्ण compare रघुवंश XIV.5 : ह्येवावहा भर्तुरलक्षणाहम्- There appears to be a pun intended on the word अलक्ष्ण, which is used here to qualify both the उपमेय (सिसिरवायल्ह्या) and the उपमान (दीनपुरिमा). अवधूय = अवधूत shaken. धूसर dusky, soiled, covered with dust, of a dull colour. But in spite of all this piece-meal explanation, the sense of the stanza as a whole remains obscure-

658) = Weber (1881), 701, where the reading in the second quarter is कुपुसुरो वडह (= वदति), in the third quarter : रे रमह वहह बाहयह and in the fourth : पश्य तपुआयप रअणी. The form तपुह्मप in the last quarter is rather puzzling. The normal form ought to be तपुआयप (तपुआयते), denominative verb from तपुक in the sense तपुका मवति, cf the form तपुआयति in st. 653. रडह = रयति proclaims. पामरपद्विवाण is a Dvandva compound, "to farmers and travellers". The four verbal forms पलह, रमह, बाहयह and वहह are to be connected respectively with चोर, कानुय, पामर and पद्विय. बाहयह = बाहयत (क्षेयाणि) till your fields. वहह = वहत (मार्गम्) traverse (or move along) your (home-ward) way. Cf. st. 651 for the use of √वह in the sense of to go or move along.

659) विपद्विना, cleverness, culture, education (वैद्व्यम्). The Taddhita suffix इमा is add to adjectives to form abstract nouns according to HS. VIII.2.154. पलियाह = पलियानि, grayness of hair. For the use of the plural number cf. पलियाण in st. 662. पलियाणि can be rendered as patches of gray hair on the head. तरुणीयणकटुयत्ताह = तरुणीजनकटुयानि = तरुणीजनकटुयानि (the abstract being used for the concrete), hateful or odious to young women (= तरुणीजनविदिष्टानि).

660) The sense of this stanza is obscure. We must read सोसे पवेलेतु instead of सोरो पवेताने, so as to agree with तरुणीयणलेयणेसु. Laber has शीरे पवेलेतु in the *châyā*. The construction appears to be elliptical. "Not when people turn their glances (लेयमि कटुक्खियमि) (towards a person's gray hair), (does he feel so sorry) as when the (despising) glances of young women fall (descend) on his head". लेयमि कटुक्खियमि appears to stand for लेयमि कयकटुक्खे, कटुक्खियमि being used in an active and not passive sense.

661) अहिच्छयाप = अहिच्छयाप = यच्छया = यच्छम् to our (or their or your) heart's content. The form is the result of conflation between अहिच्छे and इच्छाप. Cf. the use of forms like यथापुण्या, यथाक्रमेण, यथासंख्येन

in Sanskrit. See note on अश्मय in st. 480. Cf. st. 777. The subject of रमिषं may be either अग्नेहि or तौहि or तुम्हेहि. धूर्ध्ववल् = धूर्ध्ववृष्ट, white or gray with dust. कया = कृताः were made to be like or were turned into जरयदियहा = जरदिवसाः.

662) We must supply the विज्ञेय (qualificand) येरो or यवरो for the three adjectives in the first half of the stanza. संकुट्यर्कपरंगे, whose body is contracted, i.e. bent in the middle and is quivering (trembling). For संकुट्य cf. st. 145. ससंको = ससंको, the possessive suffix रं being added सार्थे (pleonastically), full of apprehension, nervousness, lack of self-confidence (due to old age). दिशस्यलपयमगो—this perhaps stands for मगदिशस्यलपयो (by परनिवास of मग) and means : who puts his feet completely and squarely (not partially) on the way, i.e. who walks slowly, cautiously and with measured steps, as he cannot walk quickly due to old age. पलियाग लज्जमानो, ashamed of the grayness of his hair. न गणेद अहत्तय दिवं, the sense of this sentence is obscure. The commentator says : अयि इति आत्मन्त्रणे; दत्तागति न गणयति। But that does not throw any light on the meaning of the sentence at all. Perhaps अहत्तय stands for अकीर्ति, in the past. "He does not consider (or care for) what was given by him in the past". But even that does not put us any wiser about the real sense.

663) The sense of this stanza too is obscure. जरारो is rendered in the *chāyā* as जराराजः. Why old age is here compared to a king is not clear. The sense of कमहृमस्तगदिशसहोय and ओं तुण्ण is obscure. "Look, hard-hearted Cupid resorts to him (i.e. to जराराज) now". Does this mean that passion mercilessly harasses even old people, in spite of the decline of their physical powers? But compare : वयसि गते कः कामविकारः शुष्के नोरे कः कासारः । (सुद्धराचार्यः).

664) इहं = इष्टम्, wholesome, salutary advice. Perhaps इष्टमादौ for इत्थं (thus). This appears probable from the commentator's remark : इति कथम् । According to the commentator grayness first attacks the hair on both the sides of the head near the ears (पूर्वे हि जरा कर्णमूल एव समागच्छति ।)

665) ज्योयं = ज्योतिष, life. ज्योतिष becomes ज्योय (and then ज्योय), according to H.S. VIII.1.271. Or ज्योय may stand for जीव, with change of gender from masculine to neuter according to H.S. VIII.1.34. जलविद्रुसम् like a drop of water precariously poised on a lotus-

NOTES

569

leaf. उपजद् ज्येष्ठां सह जराय, youthfulness arises in a person along with old age, i.e. as a man passes day after day in the prime of his life, old age gradually overtakes him, and he every day goes nearer and nearer to old age. दिवहा दिवण्हि समा न हुंति, days are not similar to days, i.e. all days are not equally happy. Some may be happy, but many are full of grief and suffering.

666) नरआज = नरायुः = पुरुषाहुधम्, the maximum duration or length of human life. ताण अद्धण राओ हुंति, one half of these hundred years is taken up by the nights, i.e. nights occupy or take up one half of the span of human life, viz. 50 years. हरः जरा बालभावे य— this is the reading followed by the commentator, as his paraphrase (हरति जरा बालभावश्च) shows. The MSS read हरः जरा बालभावे, but that does not make any sense, unless we understand हरः in the sense of हीरह (Passive voice) and regard जराबालभावेण as a समाहारद्वंद्व compound. अद्धस्ति of the half other than the one taken up by the nights. अद्धयः = अर्धेयम्, one half, the Taddhita suffix त्र being regarded as स्वायिक (pleonastic). Cf. वस्सस्स = वस्स and अस्सस्स = अस्स in Sanskrit. Cf. Vairāgyaśataka, st. 107 : आयुर्वैश्वानरं नृणां परिमितं रात्रौ तदर्थं गतं तस्याधेयं परस्य चाधेयमपरं बालवैवृद्धस्त्वयोः ।

667) = st. 127, where the reading in the third quarter is खल्ल instead of पल्लियं. य = वा = २ व used in the sense of खल्लु. कल्ल व लल्लो थिराह पेम्माहं, construe :—कल्ल व लल्लो य पेम्माहं य थिराहं । पल्लियं, grayness of hair i.e. old age. The text of the commentary as given in MS.C seems to be based on the reading पल्लियं instead of पल्लियं. पल्लियं = पल्लितम् = खल्लितम् lapse, mistake. "Who to be sure is impeccable or intallible?" खल्लिओ = खल्लितः, foiled, balked, disappointed (or ruined) (by fate).

668) गहचरिय stands for गहचरियं, with elision of the Nominative singular termination or गहचरिय-देवचरियं may be taken to be a समाहारद्वंद्व compound. गहचरियं ताराचरियं the movements or behaviour of the planets and stars. देवचरियं the behaviour of the Gods. वराचरियं the behaviour of all things mobile and immobile i.e. animate and inanimate.

669) कूडकण्ड wiles and tricks or treacheries. मायारूप, deceptive appearance. रंजय = रंजयति, सुखयति, delights, charms, pleases, fascinates. सम्भावि = सम्भाव, real nature. न जाणंति do not know, have not been able to divine or probe.

670) पय = पयसि, in water. पयमगो (track) is to be connected with both मच्छाण and पक्खिणो (= पक्खीणं, singular used for the plural, गार्तो एकवचनम्). We should expect either the singular or the plural in the case of both मच्छ and पक्खि. पेणइ = गृह्यते = ज्ञायते, can be known, discovered or located. पेण is a वात्वादेश for √ग्रह् (गिह् in Prākṛit) in the passive voice according to H.S.VIII.4.256. दुल्लक्षं = दुर्लक्षम्, inscrutable.

Section 74, पुण्यकम्मवजा—Section on the deeds done in a previous life. Cf. Section 11 दिव्वज्जा and Section 12 विहिवज्जा.

671) किं परतेण = किं परत्तेण, किं परलोकेन, किं परत्र गमनेन, किं परलोकागमनेन, where is the need to leave this world and to go to the other world? परत्त (= परत्त) is really an indeclinable like अत्र, तत्र, यत्र, कुत्र etc. But it is here inflected and declined just like a noun, परत्तेण being the Instrumental singular form. See remarks on stanzas 150 and 221. धणविलसिमाण-धणेण or धणम्मि (धणेल्लु) विरल्लियं जेसि से धणविलसिमा, तेसि धणविलसिमाण, in the case of those who roll in riches or wealth. The commentator renders the expression by धनविरलसनशीलानाम्, दारिद्रिय = दारिद्रिक, दारिद्रि (दारिद्र्य) विद्यते येषां ते दारिद्रिकाः, the Taddhita suffix इक being added in the possessive sense (स्वर्के), stricken with poverty. The commentator paraphrases by दारियमुद्रित, branded with poverty. G reads दालिदय = दारिद्रिक, द being lengthened into दा.

672) विहडेली (विपज्जो) from √विहड्, to be separated, to become estranged, to drift away. The second quarter is metrically faulty, with 20 मात्राs instead of the usual 18. न विहड्ते = न विवड्ते, is not lost or wasted. पुण्यकम्म = पूर्वकर्म. The consonant क is duplicated according to H.S. VIII.2.97; समादेशात्।

673) The sense of the stanza is obscure. जे विहिये तं पुणे न चासेह does not destroy or undo that which has been done (by a person) already. In the light of this statement in the second quarter, we should expect in the first quarter नाहरइ जं न विहिये "fate does not give or bring on that which has not been done by a person already". The extant sentence अवहरइ जं न विहिये will have to be construed as अवहरइ न जं विहिये, "fate does not take away that which has been done already". But then it would be only a repetition of the idea in the second quarter. If the extant sentence is translated as "Fate takes away that which has not been done (जं न विहिये तं अवहरइ)," we do not get any intelligible idea at all. The commentator's

NOTES

571

rendering, विधिः यत्र कृतं तत्रापहरति, 'fate does not take away or destroy that which has not been done', does not make any sense, and moreover there is no basis in the present text for the second न. विद्मो सिद्धिं पि न वद्धिं देदु—this can only mean 'fate does not allow even a grain of corn to grow', सिद्धि (= सिक्थ) means धान्यकण (a grain of corn) or a grain of boiled rice (Marathi सीत). If we understand सिद्धि in the sense 'a grain of boiled rice', the sentence would mean 'fate does not allow even a grain (i.e. minute quantity) of boiled rice to be served (to a person)'. √ वृद्ध = √ वर्ध् to increase, to spread, to stretch out, to serve (cf. Marathi वाढणे). But this idea does not fit in with the line of thought in the first half of the stanza, which seems to represent fate as not interfering in worldly affairs, but as allowing them to have their own course. Cf. the ideas of कृतप्रणामः and अकृतग्राह्यगमः, which are usually urged as objections against the non-acceptance of the doctrine of कर्मविषय.

674) लिहियं = लिखितम्, written down, prescribed, ordained. सयल्लोकेस्त परिणमद, falls to the lot of all people. विदुरे वि = वैपुर्वेऽपि (भावप्रधान निर्देश concrete used for the abstract), even under calamity or distress. Cf. st. 180 and 185.

675) मरणबंधं, मरण may be taken to be Nominative singular form, with elision of the case-affix, or मरणबंधं may be regarded as a सम्प्रसारण compound. It is not clear for what noun the pronominal form तेन stands. It is possible to take तेन as standing for विहिता or दिव्येण. नियतमनगलद्विष्यो caught in the strangle-hold of his own deeds performed in a previous life. गलद्विष्यो = गलहरितः, caught or seized round the neck, strangled, throttled, seized by the throat. गलहरितः > गलमद्विष्य > गलद्विष्य. There is thus first the loss of the aspirate element in ह and then the fusion of the remaining अ with the preceding अ. Cf. Marathi गळाढणे. HS. VIII.4.143 gives गलद्विष्य as a धात्वादेश for √ क्षिप्. Accordingly गलद्विष्यो would mean क्षिप्तः, प्रेरित, pushed.

676) चिन्तिष्य = चिन्तितेन = चिन्तया, anxiety क्षुरिष्य = क्षिप्तेन = क्षेदेन. In both cases we have the past passive participle used in the sense of an action noun (cf. नपुंसके मावे कः, Pāṇini III.3.114). क्षुर is given as a धात्वादेश for √ क्षिप् at HS. VIII.4.132. Cf. Marathi क्षुरणे. पुण्यकर्मो पुण्यपरिणामो, we should expect कर्मपरिणामो instead of पुण्यपरिणामो. पुण्य restricts the sense to good or pious deeds, while what is intended is good and bad deeds. Moreover कर्मपरिणामो would harmonise

with the title of the section, पुंवकयकम्पवज्जा. Cf. पुंवकम्माणुसारेण in st. 677. We can of course understand पुण as standing by लक्षणा for both पुण and पाव. पुंवकज्जो पुणपरिणामो really stands for पुंवकयकम्पपरिणामो, पुंवकय being an adjective qualifying कम्प and not परिणाम.

677) दाकण = दाउं (दातुम्). हरिकण = हरिउं (हरितुम्). The gerund-suffix कण is used here in the sense of the infinitive of purpose. Cf. पदिउण (= पदिउं) in st. 31, जंपिउण (= जंपिउं) in st. 272 and मळिउण (= मळिउं) in st. 508. जस चे विहिये is to be connected with फलं in the second half of the stanza and not to be connected as the object of दाकण and हरिकण in the first half, as done by the commentator. कि पि (= किमपि) should be supplied as object of दाकण and हरिकण. विहिये = विहितम्, ordained or predestined by fate. परिणम्, accrues or falls to the lot of a person. पुंवकम्माणुसारेण, for the duplication of the consonant क, see note on पुंवकय in st. 672.

678) माह्व्य = माहात्यम्, greatness, importance. विसट्ठंति = विकसन्ति. The commentator Ratnadeva paraphrases this by विधट्ठये, विज्जमस्ते. विसट्ठे, spread out and make themselves felt. HS. VIII.4.176 gives विसट्ठ as a धावादेश for दव्, which means 'to open out, to expand, to bloom'.

679) For अञ्जा, see note on st. 308.

680) दीवसिहरे, on the top of a lamp, i.e. on the top-cover or shade of a lamp, on the underside of which lamp-black (soot) becomes accumulated.

681) ठ्वुर a village headman. बहुज्जो तह य धणायण amongst young married women, for breasts (fallen down from their proper position). ठाणुक्क = स्थानञ्जुत or स्थानभ्रष्ट, fallen down from the proper place. HS. VIII.4.177 gives कुक्क as a धावादेश for √ कुक्. कुक्क is used here as a past participle from the root कुक्क, in the sense of कुक्कित. Cf. the past participle form कुट्टे (= कुट्टित) from √ कुट्ट (= √ कुट्ठ), in st. 793 and क्किट्टे (= कट्ट or कट्टे) from √ क्किट्ट in st. 345, and वोलट्टे (= विकसित) from √ वोलट्ट, st. 249.

682) ठाण, post of duty, path of duty, or position. ठ्वुरसंवसस दुट्ठवणस्स, even in spite of the opposition of a host of village-headmen or a throng of wicked people. The Genitive appears to be used here in the sense of अनादर, according to Pāṇini II.3.38 : वक्षी वानावरो। The sense is : ठ्वुरसंवसस दुट्ठवणस्स च किंवा (याकुवम्) अनादर (अविगम्य)। ठेत्ते

पि देह जुद्धो, he gives battle (or fights) standing firm in his position. The commentator paraphrases this by लिष्ठदोप युद्ध ददाति, where लिष्ठ appears to be used adverbially, qualifying the sense of देह जुद्ध. If we connect देह as adjective with युद्धो, the sense would be : "he gives (or puts up) standing opposition (i.e. steady, unrelenting opposition) (to his enemies)". If we emend and read देहो instead of देह, देहो would be an adjective qualifying पीरो. MS. G reads लिष्ठ पि (= लिष्ठपि). The propriety of the use of पि (अपि) after देह is not clear. देह is present participle active, from √ ल = √ ल्य. ल > लो > देह according to HS. VIII.1.84 (ह्रस्वः प्रयोगे).

(683) We must read जगति (= जनयन्ति) instead of Laber's जिणति, as is clear from the commentator's paraphrase जनयन्ति. सामाज्यो = समाजितः (= सामाजिकः), people in the kingdom, leaders of the people. सामाज्यो can be equated with समाजिनः [Nominative plural of समाजित् (समाज + इत्, Taddhita suffix)]. समाजितः = समाज्यो and then सामाज्यो by elongation of स. गहिययिमुक्ता, first captured (arrested, detained) and then released (by the kings). नरिदणं दिग्मे जगति, generate, i.e. contribute to, the greatness (glory, prestige) of kings. It is not necessary that kings should physically torture the leaders of their people. Mere detention for some time and subsequent release with a warning is quite enough to inspire awe in the minds of the people. दंडो = दण्डः, (1) physical punishment, torture, (2) arrow (usually the word काण्ड is used in the sense of an arrow). दिय = दियो स्थितः, with elision of the Nominative singular termination. दंडो तह चिय दिय (1) although the arrow remains just where it is in the quiver, i.e. although the arrow is not discharged from the bow; (2) although the power of inflicting physical suffering (दण्ड) remains just where it is, i.e. is not brought into actual operation. आयूले हणइ टंकारो, the (mere) twang of the bow-string is able to kill (frighten), down to the root (i.e. completely). Laber reads आयूलो, which does not make any sense. We must read आयूल, टंकार = टङ्कार or टण्कार = क्याशब्द —twanging sound produced by a bow-string.

(684) उहवण = उल्लवण = विधायन (Laber, chāvā), निर्वीरण, आद्रण, extinguishing, dampening, moistening, drenching. The PSM records the root उहव in the sense, to extinguish, to put out. HS. VIII.4.16 uses the form उहवइ in the sense आर्द्रयति. The Sanskrit word अर्द्र becomes उह in Prākṛit according to HS. VIII.1.82. The-

root उत्पन्न is a denominative formation from उत्त, in the sense निर्वाप्य or आर्द्र्य. स्रोतग = शोषण, drying up. अमुणियमग्गज्जलणाग, in whose case the internal combustion (burning) is unknown to both. The ocean is so vast and deep that it is not aware of the वडवानल burning inside of itself. The वडवानल is not aware that it is constantly blazing in the heart of the ocean and that it is surrounded on all sides by immense masses of water. The exact sense is not, however, clear. वड्वरो = व्यतिकरः, union, association, combination.

685) नदिध = न मन्ति. The form अदिध can be used in the sense of all the three persons and in the sense of the singular and plural numbers according to HS. VIII.3.148 (अदिधक्यादिता). कल्लं = कार्यन् = प्रयोजनम्, use, advantage. कल्लं stigma, disgrace. In the case of persons who are devoid of good qualities, if they are born in exalted families, their noble birth itself constitutes a disgrace, being a cause of embarrassment to them, by contrast with their lack of good qualities and possession of bad qualities. Cf. सुच्छकटिक, VIII.29 : किं कुलेनोपदिधेन शीलमेवात्र कारणम् । भवन्ति सुत्तरां रफीताः सुदुष्टे वदन्ति दुःखाः ।

686) वंत्तुपत्तो, (1) made or fashioned from a bamboo, (2) born in a noble family. We must construe the words in the second half as follows :—(जइ वि) धण् वंत्तुपत्तो (होइ) (वइ वि) पुणरहिण (तमि) टंकारो नदिध पुणरहिण (1) devoid of the string, (2) devoid of good, noble qualities. The correct wording should be :—वंत्तुपत्ते वि धण्मि निरुणे नदिध टंकारो । The commentator seems to have read वंत्तुपत्ते वि धण्मि ।

687) जग्गेतरं = जन्मान्तरम् = जन्म, birth in an exalted family. गल्लं = गुल्कम्, great, leading to greatness, what makes a person great or eminent. गुणगणारुहणं = गुणगणारोहणम्, cultivation or development of numerous good qualities. आरुहण = आरोहण mounting i.e. acquisition; or आरुहण may be taken as equal to आरोपण (अन्तर्भेदित्यन्वयार्थं निर्देशः), establishment. सुत्ताइल्लं हि गल्लं, a pearl becomes great because of its intrinsic qualities like lustre, perfectly round shape, pleasing colour, large size, weightiness etc. सिण्णित्ठं = शुक्तिट्ठम् the pair of shells in which a pearl is produced. सिण्णित्ठं = शुक्ति, see HS. VIII.2.138. Cf. Marathi शिप, शिपर्लः.

688) सिण्णित्ठं = शुक्तिट्ठम्, mother-of-pearl, oyster. खरुण्णं = खरुण्णम् rough and hard, or extremely rough (अतिशयेन खरुण्णम्) on the outside and to some extent on the inside also. रयणं = रत्नम्, gem, i.e. pearl.

Construe : जं (सुतोःसुतं) रदनं (सिपिपउडमि) होए, त अणयेयं (होए)। अणयेयं = अनय्यम् priceless, invaluable. Pischel (Grammatik Prākṛit Sprachen 5570, p. 358) compares the Vedic forms सुपेय्य, उपेय्य and दिक्षेय. The form अणयेय may have been fashioned on the analogy of the above-mentioned Vedic forms, from the root अण्य (अण्) which means 'to be worth, to have value, to cost'. Cf. st. 123, 697. † Cf. also the Sanskrit forms like येय, पेय, देय, जेय, विषेय etc. जादेइ = नाया = जन्मना, by means of birth in a noble family. कुसिज्जंते = प्रोच्छ्रज्जते or सृज्यन्ते. HS. VIII. 4.105 records कुस (along with पुस) as a धात्वादेश for वृज् to wipe out. Cf. Marathi पुसणे.

689) जं नाणः supply सच्चं ति before जाणः. जं (सच्चं ति) जाणः (तं) जणो भणः, people say what they know to be true. अंतरं, distance, contrast. विहन्ते = विभवः, riches. न वेपेति = न गृह्यन्ते (न लभ्यन्ते) are not obtained.

690) ठाणं, high position or status. गुणग्रहणं = गुणग्रहणे, acquisition of virtues. Cf. गुणगणारुहणं in st. 187. अवस्त = अवस्थम्, the अनुस्वार on the last syllable being dropped *metri causa*. गुणरादिओ, (1) devoid of the string (on which the pearl or jewels are woven), (2) devoid of virtues. तरुणिथपवट्टं = तरुणीस्तनपट्टम्, the bosom of a young lady, i.e., place or position on the bosom.

691) Laber reads पासपरिसंठियस्स, which does not make any sense, unless we understand गुणहीणे as standing for गुणहीणस्स. Laber, however, renders पासपरिसंठियस्स वि by पार्श्वपरिसंस्थितोऽपि in the *chāyā*. The reading in the text is based on the commentator's explanation. Laber's reading can also be emended so as to read : पासपरिसंठिय वि दु गुणहीणे किं करोइ गुणवंतो। Laber's reading is unsatisfactory, because there is no other word in the Genitive case, which can serve as the विज्ञेय of पासपरिसंठियस्स. जायधय = जाल्यधक, blind ever since his birth, absolutely blind. जाल्यधक > जाइयधय > जायधय, a case of परस्परसंघ. The more usual form in Prākṛit is जयधय, cf. st. 376. हयकओ = हवे कओ (धरिओ, ठाविओ, निहिओ). Thus हयकओ ultimately amounts to हयगओ (हरतगओ). Cf. अण्धय दीपेन किम्।

692) पण्णताओ = पश्चात्तापः, cause for repentance, reason to feel sorry. वसे समुपत्ता people born in their families, their descendants. गुणुछाहेग = गुणोत्साहेन, by the enthusiasm created in them, or by the inspiration given to them, by the recollection of their virtues. The commentator remarks : ये गुणवस्तो मृता अपि जीवन्ति।

693) The wording of the first quarter appears to be faulty. The sense of the first half seems to be : मुक्ताफलं च वैपरहितं प्रभोः गुणिनोऽपि पुरुषः किं करोति । मुक्ताफलं च seems to stand for मुक्ताहस्तं च, *metri causa*, किं करोति, what can a person (i.e. a servant) do about such a master who, though possessing many other good qualities (गुणिणो) is impervious to the appeal of the virtues in his servant (वैपरहितं). वैह = वैष literally means perforation, and by लक्षणा it conveys the idea of appeal or deep impression or appreciation. Cf. Marathi वेड = craze or mania. वैहरहितं, (1) impervious to the appeal of the virtues in his servant (in the case of प्रभु, master), (2) devoid of perforation (in the case of मुक्ताफल, pearl). गुणिणो = गुणिनः, possessed of many other virtues (both in the case of प्रभु and मुक्ताफलः). गुणिणो cannot be understood in the sense "furnished with or woven on a thread (गुण)", as the author is speaking about an unperforated pearl. धरे = धारि, a perforating needle (in the case of मुक्ताफल). It is not clear in what sense the word धरे is intended by the author in the case of the प्रभु-गुणः (1) threads or strings, (2) virtues. Cf. रत्नवंश 1.4 : मणौ वस्त्र-समुत्प्रेरणे वस्त्रवेवसिने नैर्वायः ।

694) प्रियविरहसंजन meeting with the dear consort for amorous dalliance (विरह = मुद्विषादः); प्रियस्य सह वैरिभिर संनमो पियविरहसंगमो । The words खेल्ले and खेल and खेल are to be traced to the root क्रीड्, to sport or play. क्रीडातिष्ठ = अवसृजति or असातिष्ठ, cast away, removed. अवसरहितः, devoid of the proper time, those in whose case the time is not proper or opportune. गुणवंतया (1) possessed of virtues, (2) woven on threads or strings. दूरे धरिज्जैते are kept outside or at a distance.

695) ता = तस्मात्, therefore, निगुणं चित्तं वरं = निगुणतत्त्वं चित्तं वरं, absence of virtues is better than possession of virtues (a case of भावप्रधान निर्देश, concrete used for the abstract). Construe :—बाणं पटुण्वल्लेभेण परिज्येते तां निगुणतत्त्वं चित्तं वरं. पटुण्वल्लेभेण = तवत्पटुत्वेण, by transposition of the words पटु and तव. पटुण्वल्लेभेण बाणं परिज्येते, in the case of those who have the pleasure or satisfaction of having secured a new master, i.e. those who have secured a new master. The sense of the first half remains obscure and its logical connection with the second half is not clear.

696) पुणोर्हि in exchange for our virtues. नियमिगुणतत्त्वं, your own lack or absence of virtues. सद्दीप = दाय विनिमयेन. सद्दी. barter. This word is not found recorded in PLNM or DNM or PSM. The

NOTES

577

word कलिकाले is to be connected with न धेयते (कलिकाले पदुणो गुणेहि न धेयते). कि कोरइ = कि कियते । What is to be done? How can that be helped or avoided?

697) सम्बन्तो बसइ धरा, the earth is present everywhere (on all sides), i.e. it is wide and extensive. Cf. मात्त[माधव 1.6 : काशे ह्य निरवधिर्विपुला न धृवी । अवति = अर्धन्ति, are valuable or estimable in and by themselves. अथवेताण = अथवेहेहिणे (Genitive used vicariously for the Ablative), from or at the hands of the rich.

698) गेहंति = गृह्णन्ति, mention with approbation, praise. गेही = गेही assembly (of learned people). रणमुहे on the battlefield, on the battle-front. गुण) = गुणान्, Accusative plural. उल्लूरण = छेदक or कच्छेदक. HS. VIII.4.116 records उल्लर as a पात्वादेश for the root तुड् (i.e. तुड् नोय् to cut). Cf. Vairāgyasataka 11 : पातुः केवलमेव यौवनवत्तच्छेदे कुठारा वयम् ।

699) जाइण = जातेन. The usual form is जाअ (✓ ना + त = जात). Here however the form has been made with इ interposed between ना and त, as if the root ३ were a set (सेट्) root (जाइत—जाइअ). पुरिसे पयपुरणे वि असमत्वे—पुरिसे and असमत्वे are Instrumental singular forms as in Apabhramśa, according to HS. VIII.4.342. Cf. निहसणे in st. 729. पयपुरणे = पदपुरणे, in the matter of filling a lofty place (पद) with dignity and distinction. सरिद्ध = सरिद् वत् (सरिता तुल्यम्, सरिता इव), see HS. VIII.2.150 वतेर्द्धः). सकलं सुवर्णान्तरं, the entire space of the world, i.e. the whole world. The world पयपुरणे can be connected with the upamāna सरिद्ध, by regarding it as an Instrumental singular form as in Apabhramśa (पयपुरणे = पयपुरणे = पयःपुरणे = पयःपुरेण). The simile is to be explained 'as follows :—यथा सरिता पयःपुरेण (= पयःपुरेण) सकलं सुवर्णान्तरं भ्रियते (= व्याप्यते), तथा येन पुरेण पदपुरणे असमर्थेन सकलं सुवर्णान्तरं यद्यता न भ्रूते (व्याप्यते) तेन पुरेण जातेनापि किम् ।

700) देश country, गाम village, नगर city, town. रायपथ = राजपथ, royal path, highway, throughfare. त्रियचउद्धमगे = मग्न त्रियचउद्धे = मार्गत्रिकचतुष्के in the junctions of three or four streets. पिहधु = भिगतु. भिगतु would ordinarily become पिहधु in Prākṛit. But here we have the insertion of र in between the two words — a रकृति so to say.

701) पसयच्छि, see note on this word in st. 309, and cf. st. 548. आइअ = आगत, आयात. आइअ phonetically stands for आ (आ + इत्), past participle active from the root आ + इ. आइअ means come into this world i.e. born. Similarly गयण means gone away i.e. dead.

The word अइअ thus ultimately means the same as बाइअ in st. 699 and गएअ means गएअ (= गृतेन). व = वा, the आ being shortened according to HŚ. VIII.1.67. We have व used twice and वा used once in the first half of the stanza : one of the three is redundant. It would be better to read : किं तेण आइएण व किंता पसयन्ति तेण विगएण (= विगतेन). रणरण्यं = रणरण्यः, uncasiness, sorrow. परापरं = गृह्गृह्ण = गृहे गृहे. See note on the word परहरं in st. 553. परापरं really stands for परवरं, with the अ at the end of the first member lengthened *metri causa*.

Section 79 : पुरिसणिदावज्जा, censure of man. Out of the four stanzas in this section only the last contains a censure of unworthy men. The remaining three are वस्तुकथनपर and not निन्दापर.

702) मूलंज्ज न्व, मूलणि या अंकुरा य मूलंज्ज, ते इव । This stanza occurs as No. 722 in the Gaṇḍavaho of Vāḥpatirāja, with the reading बीजाहि व एकतो (i.e. एकतो) (= बीजादिव एकस्मात्) in the third quarter. The text of the third quarter as printed on p. 191 is corrupt. When the English translation was printed, I was not aware of the reading in the Gaṇḍavaho and hence on p. 373, I stated in a footnote that the sense of the second half of the stanza is obscure. But as soon as the reading in the Gaṇḍavaho came to my notice, the obscurity disappeared and the sense became clear. The English rendering of the stanza can now be given as follows : "In this world people (though) born from (i.e. in) one (and the same) family go down (sustain a fall in their status) and go up (rise to a high position), just as the roots and sprouts (of trees), (though) born from one (and the same) seed, go down (sink in the soil) and go up." Seeds of plants when sown in the soil send their roots down in the soil while their sprouts shoot up above the soil. In the same way, though born in the same family, some people rise to a high position by their intrinsic merits and strenuous efforts, while others sink down to a low position because of their inherent inability and lack of earnest efforts. Cf. लोके पुद्गलं विपरीततां वा स्वचेष्टितान्येव नरं नयन्ति ।

703) नियकमेहि वि = निजकर्त्तैरिहवि. We should rather except नियकमेहि विव (निजकर्त्तैरिव) or नियकमे* विव (निजकर्त्तया एव). धरमंदिर a temple. कुव (कुव) a well. धरमंदिरकुवयरा builders of temples and diggers of wells. उद्धदमुद्धा = ऊर्ध्वोर्ध्वयराः, whose faces are turned upwards and down-

NOTES

579

wards. अद् stands for अथः with duplication of अ into इ *metri causa*. The builders of temples have to turn their faces upwards as the construction reaches higher and higher levels, while the diggers of wells have to turn their faces downwards as the excavation reaches lower and lower depths. उद्दद्नुहा य वच्चेति, we should expect हि instead of य. वच्चेति go about their work or proceed to do their work. उद्दद्नुह may also mean "one who holds up his face i.e. head erect" and अद्नुह "one whose face is cast down".

704) एककुम्भितोभूया, born from one and the same maternal womb. नत्तयसाधो, master, supporter or feeder of hundreds of men. एकस्य ज्ञानमल्यो, supply वि after एकस्य, 'unable to rule over, or to exert his influence over, or to support even a single dependent (or even his own self)'.

705) पवमि = पदे, i.e. मार्ग, cf. Skt. पदरी, path or way. सुसमत्था, supply वि after सुसमत्था. परोनयारे सुसमत्था वि, though quite in a position to do good to others, to help others. तेहि वि न किं पि, even they are useless, are no good.

706) कमला = कर्त्तृनी, the Goddess of wealth. कह कमले न वसउ, how possibly can she refuse to reside in the day-blooming lotuses? कमले, the Locative singular does not fit in with the four adjectives in the Genitive plural, viz. हिट्ठकयकंदयाणं, पयडियकोलाण, मित्तसमुहाणं and गुणवंतयाण. We should emend the text as follows : हिट्ठकयकंदयाणि य पयडियकोलेस्मि मित्तसमुहंमि ; मामि गुणवंतयमि य कह कमले वसउ न इ कमला ॥, or हिट्ठकयकंदयाणं पयडियकोलेस्सु मित्तसमुहेसु । मामि गुणवंतयसु कह कमलेसु न वसउ कमला ॥, so as to achieve concord between the four adjectives on the one side and the qualificand कमल on the other. हिट्ठकयकंदम (1) the lotus which has put down the thorns (abounding in the lotus-pond), (2) the good man who has put down or suppressed the wicked (कंदक). पयडियकोले (1) the lotus which shows or displays the seed-cup prominently, (2) the good man who freely displays (and never hides) his treasures. मित्तसमुहं (= मित्रसमुहं), (1) the lotus which always faces the sun (मित्त), (2) the good man who always gladly welcomes his friends (मित्त). गुणवंतय (1) the lotus which is possessed of filaments (गुण), (2) the good man who is possessed of amiable qualities. कमल which primarily means a lotus, here conveys by suggestion, because of the double-meaning adjuncts, the behaviour of a good man, in the manner of the figure समासोक्ति.

707) अन्नलम्पदवत्परियणे (1) the day-lotus which has mutually overlapping or mutually touching, i.e. thick-growing leaves surrounding it (अन्योन्यं लम्पदां पत्राणां कृतः परिजनः येन, which has mutually touching leaves as its retinue or circle of attendants), (2) the good man who has worthy (पात्रं) attendants or servants (परिजनं) attached to one another (अन्योन्यं लम्पदः कृतः पात्रं—पात्रभूतः—परिजनेन येन). We should really expect अनुत्तमं for अन्नलं. निहयगुरुजडांलि ( ) the lotus which puts down the big mass (complex) of its roots (जडा) under the surface of the water in which it grows, (2) the good man who puts down the big crowd of dull people (जडाजाल = जडजाल, the final vowel of the first member being lengthened according to HS. VIII 1.4). For the use of the word जडा in the sense of 'root' see st. 150. नितालेय-णसुहिणं (1) the day-lotus which is delighted at the sight of the sun, (2) the good man, who is delighted at the sight of his friends. The construction and the suggested sense in this stanza, are similar to those in the preceding one.

708) कस्यथा = कृतार्थं extremely blessed or lucky. पयस्विपद्मेयगुण्डे पयस्विपद्मेये य गुण्डे य, a कर्मधारय compound. For पयस्विपद्मेये see st. 706. गुण्डद (1) rich in fibres or filaments, (2) possessed of good qualities. Cf. गुणवेतयाणे in st. 705. कुलीन (1) कृत्रीनीन, lying on i.e. growing on the ground (with reference to the स्थलकनक which grows on land and not in water), (2) born in a noble family. सुवत्सपरिवार, cf. अन्नलम्पदवत्परियणे in st. 707. Because of the double-meaning adjectives, we have here (in the manner of समाक्षोक्ति) the suggestion of the Goddess of wealth residing with, i.e. favouring, a good person. Cf. stanzas 706 and 707.

709) जडावाहियकसुसप्तस्त—of the lotus which has transferred (संवाहिय = संवाहित) harshness to the water (जड = जल, i.e. which has suppressed the thorns under the water and risen above them. Cf. the expression हिन्दकसुसप्तताये in st. 706. The abstract noun कसुसप्तता appears to be used here in the sense of thorns (use of the abstract for the concrete). For the idea that the water in which lotuses grow is full of thorns, cf. साहस्यदर्पण X (अप्रस्तुतप्रशंसा)—अस्तरिच्छाणि भूयांसि कष्टका बह्वो बहिः। कथं कमलनालय मा भवन् मंगुरा गुणाः ॥ निहयिष्यणिशुणोहस्त—the lotus which conceals the mass of its filaments or fibres inside. एताण पत्ताण निवसत—the Goddess of wealth resides in you because of your red (rosy) petals (एताण पत्ताण = एतेहि एतेहि).

NOTES

581

710) पल्लही (f.) = कापस cotton. The DNM VI 82 records this word in the sense of cotton. Laber, following the MSS, reads परिच्छिद्यणे. The reading adopted in the text is supported by the commentary. पल्लहीयुगा = पल्लहीयुगा cotton threads. Supply समया or पञ्चत्वा after परिच्छिद्यणे. Construe :—हे कमल, जह पल्लहीयुगा परिच्छिद्यणे समया तह अह तुच्छ युगा परिच्छिद्यणे समया भवेत्ता तु, ता इह सयते स्वेह तुह का उवमा ठविज्जंती । In the case of the lotus युग means the filaments or fibres in the lotus. परिच्छिद्यणे (लग्नाया or पञ्चत्वा) useful in or capable of covering up the holes of others (i.e. of people). परिच्छि is to be understood here in the sense of the privations of others, such as their nakedness or inability to clothe their bodies adequately and decently. का उवमा तुह ठविज्जंती = काओ उवमाओ तुह ठविज्जंती, (as understood by the commentator), what comparisons could have been made in your case ? i.e. you would have been incomparable or matchless. ठविज्जंती is present tense, passive voice, third person plural from the causal base of छ (स्था), having the sense of स्वाध्यगते. It is also possible to understand ठविज्जंती as being equal to ठविज्जंती, in the sense of the conditional mood, passive voice ठविज्जेज्जा (= अरुधापविध्यत). See HS. VIII.1.179-180 [क्रियातिपत्तेः (चक्राजौ आदेशौ भवतः) । न्तनाणी ।]. ठविज्जंती would be a feminine form in agreement with the object उवमा (Nominative singular). Cf. न होतो = न अमकियः in st. 734.

711) अलियालाव (1) अलिआलाव (= अलिआलाव, the humming of the bees, (2) अलिमआलाव (= अलिआलाव); falsehoods uttered or false statements made by others. वियसंत = विकसंत (Vocative singular), (1) opening out, expanding, (2) blooming with joy. रायसेहि कलिओ, (1) seized or visited by the royal swans, (2) patronized by kings who are easy going like swans. सुंदरं फलं न होही, no good fruit will be yours. कालपरिणामं in the fulness of time, in course of time, eventually. The stanza is apparently addressed to the lotus, but it is intended by suggestion (in the manner of समाशोक्ति) for a person who feels flattered at the false praise uttered by others, begins to bask in the sunshine of royal favour and patronage, and then eventually comes to grief.

712) The sense of this stanza is obscure. Laber, following the MSS, reads जणा. We must obviously emend जणा into जणं (= जणमानम्) as the grammatical object of जाणसि, as is clear from the commentator's explanation. Cf. st. 758, where जणा देतेण stands

for अपं देतेण. सज्जो = (1) सयुगः possessed of filaments, (2) सकृयः (according to the commentator) possessed of virtues. लच्छिपरिवरिओ = लक्ष्मीपरिवरितः attended or favoured by the Goddess of wealth (fortune). उज्जलसमुहो = उज्जलसंमुखः, facing the bright one (the sun?). Cf. मित्तसमुहणं in st. 706. ता वयणं पि दु न ठावेह (or ठावेति, as the commentator seems to have read), the sense of this is obscure.

713) Construe :—लच्छीर परिगहिया उद्धमुहा न हुंति (ति) जइ (मण्णइ), ता केछ, एए कमला जेहिं चिय उद्धविया-तं चिय नालं न केछति। लच्छीर परिगहिया, favoured by fortune or wealth. उद्धमुहा = ऊर्ध्वमुखा, supercilious, stiff and arrogant; cf. उद्धमुहा (st. 703) and उत्ताणवयण (st. 714). जेहिं चिय उद्धविया, we must either read जेणं चिय उद्धविया so as to suit तं नालं in the fourth quarter, or ता चिय नाला न केछति so as to suit जेहिं चिय उद्धविया in the third quarter. उद्धविया = उर्ध्वकिताः, raised up, supported, hoisted up. We get the form उग्गविया in st. 62. ऊर्ध्व is represented in Prākṛit by उग्ग or उद्ध according to HS.VIII.2.59. न केछति do not condescend to look. The sense of the stanza is not clear.

714) लच्छिलियत्तण्णवयण, whose face is turned upwards, i.e., who is supercilious (stiff and arrogant) because it (the lotus) is the abode of Laksmī (Goddess of wealth). For उत्ताणवयण cf. उद्धमुहा in st. 713. युणिणो = युणिनः (1) possessed of fibres or filaments, (2) possessed of good qualities. सयाणुत्तम always joined or attached (1) physically, in the case of the lotus-stalk; and (2) mentally, in the case of the devoted follower. विमुहो = विमुखः, averse to, turned away from. समुहो = संमुखः (1) physically facing, (2) amicably or favourably inclined. The expressed sense of the stanza is concerned with the lotus, but because of the double-meaning adjectives there is the suggestion (in the manner of समासेति) of a person, who has become supercilious because of his opulence and is indifferent even to his loyal followers possessed of good qualities.

715) बद्धावियकोसो (1) one who has allowed to seed-cup to be nourished (at the cost of its dried-up petals and leaves), (2) one who has allowed his treasure (wealth) to be augmented (at the cost of his worthy-followers to whom he denies what is due to them). वरितोसिण (1) dried up (2) emaciated. एत्त (1) एत्त, petals, leaves, (2) एत्त, worthy followers. लच्छिपदम् = लक्ष्मीपदम्, the state of being

NOTES

583

the abode of Lakṣmī. तं चिप नाम पि हारिहिसि, you will lose or forfeit (i.e. damage or spoil) even your (good) name. तं चिप नाम = तदेव नाम i.e. तत् तव प्रसिद्ध नाम (i.e. कीर्तिम्).

716) मितो = मिते = मित्रम्. सरो = (1) सूरः = सूर्यः, the sun, (2) शूरः a hero, a valiant person. कयपत्परिवरो (1) कयो पचाणं परिवरो जेण or कयो पचोहि परिवरो जस्स (कृतपत्रपरिग्रहम्, commentary), which is encircled by leaves on all sides, (2) कयो पचाणं (= पात्राणां) परिवरो जेण or कयो पचोहि (= पात्रैः) परिवरो जस्स, who is surrounded on all sides by worthy persons. लच्छि-याळयो = लच्छी-भाल्लो, (1) which is the abode of the Goddess of wealth (2) who is favoured by the Goddess of wealth. पदहीन = (1) पयोहीन devoid of water, (2) पदहीन = पदबद्ध devoid of status, i.e. fallen down from his lofty position. सहारो = साहारो = साधारण्य = साधारण्य = अपारः. Cf. note on साहारो in st. 639. सहारो केणवि न सक्किओ (= शक्तः), supply काउं (= कर्तुम्) before सक्किओ, no body can support or help him. सक्किओ is in effect equal to सकय (शक्यते). निमिसं = निमिसं पि, even for a moment. From the directly expressed account of the day-lotus, we have here the suggestion (in the manner of समासोक्त) of a person, who, though having a heroic friend and though surrounded by worthy persons and though favoured by the Goddess of wealth, cannot be supported or helped by any body, if he falls down from his high position.

717) कीस = कसमा i.e. कथम्, how possibly? The commentator paraphrases कीस by कीरु (of what kind), i.e. he takes कीस to be equal to केरिसो. उववारो = उपकारः, service, help. सरसिस्थियाण, which face the sun or are dependent on the sun. सरस, juicy, fresh. संठविया = संस्थापितानि, reinstated. उखवमूला = उखातमूलानि whose roots have been dug up. सुखवपंकया = सुखवर्पकानि, in whose case the nourishing or sustaining mud is drying up. सुखवेन really stands for सुखेन, present participle active from the denominative verb सुखइ, from the past participle सुक (= शुष्क). (शुष्क इव आचरति शुष्कति = शुष्कइ, cf. Marathi सुकणे).

718) छडिज्ज = लज्यते, (the Mānasa lake) is deserted or abandoned. We should expect छडिज्ज (= लज्यताम्) (Imperative third person singular, passive), let the Mānasa lake be deserted by you. ✓ छड is connected with छड् which according to HS.VIII.4.91, is a पाणिदेश for ✓ मुञ्च, to give up or abandon. The अनुवार in छड is due to the desire to compensate for the loss of इ. Cf. Hindi छाटना to lose, Marathi छाडणे to spill or pour down, to lose. छड् in its turn

appears to be phonetically connected with the Sanskrit root छ् (X.U.) to vomit i.e. to give up or abandon. सरं = मांसं सरं, the Mānasa lake. वासी = वासः, abode, residence, quarter. कस्तो वासी परं सुहे दिव्ये is a paranthetical sentence, the first quarter of the stanza being directly connected with the third and the fourth; जव कूडवओ पांइ (तुह) मत्तए चरणे न छवेइ (ताव) सरं छेदिअइ (छेदिअउ). कूडवओ = कूडवकः, the rascal, scoundrel, wicked crane, which is supposed to be inferior to the हंस. Cf. खलवयकुहुंरं in st. 719. According to the commentator the real purport of the stanza, apparently addressed to the swan, is to advise a self-respecting person, dwelling in a locality where there is a predominance of ignorant, foolish, supercilious people, to abandon the place before the latter begin to lord it over him. It is therefore a case of अक्खुदयसोता. But as the stanza occurs in the section on the swan and the Mānasa lake, it is better to regard it as intowing out the suggested sense in the manner of समासोक्त.

719) वगगमे पढमं विय, at the first opportunity on the advent of the clouds, i.e. immediately after the onset of the rainy season. जे विगया = जे विगयाः, or जे वि गया = येसवि गयाः. लाहु लाय हंतामं = छुहियो वे हंसा, very lucky or happy are those swans. खलवयकुहुंरं, the flock of the wicked cranes. उच्चासणद्धियं, seated on a lofty (elevated, exalted seat), occupying a position of eminence, superiority and advantage. The stanza seems to convey the idea that it is better for the swans to leave the Mānasa lake before the onset of the rainy season, for during the rainy season the wicked cranes would dominate over them in the Mānasa lake. See, however, the following remark of Mallināth on Meghadūta, 11 : ... कालान्तरे मानसस्य हिमदुष्टत्वात्, हिमस्य च हंसानां संगहेतुत्वात्, अन्वय गदा हंसाः पुनर्वर्षात् मानसमेव गच्छन्तीति प्रसिद्धिः ।

720) वित्तल = वित्तल = वित्त, marked or covered by. The suffix ल is added pleonastically (स्वार्थे) to many a word in Sanskrit and Prākṛit. See note on st. 7. इयरविहंगम, other i.e. lesser or inferior birds. पवपंति = पदपंक्ति lines of foot-prints. पुलिगपेरं = पुलिनपर्यन्त, surrounding regions of the sandy beach. वसियञ्च = वसः or निवासः. The use of the potential passive participle as a noun is met with in Sanskrit also. Cf. कर्तव्य दुर्य, मर्तव्य death. The commentator paraphrases by उचितं न युक्तम् ।

NOTES

585

721) वनलवण lotus-grove, lotus-bed. माणम्बरिण = मानम्बर (मनस्विन्) full of self-respect. The राजहंसs are here said to be so very conscious about their superiority to other birds, that they do not tolerate the presence of those birds in the same Mānasa lake along with them and so they leave that lake and go away elsewhere.

722) अर्धरश्मि = अर्धरश्मि, half-set, partially sunk behind the western horizon in the evening. For the second half, cf. st. 151. The sentences तं होउ तुह रिक्कण etc. are quite appropriate in st. 151, in which the Vocative नरणह is used in the second quarter, but not in the present stanza wherein there is no word in the Vocative in the first two quarters.

723) Construe : भूमिगवं नरं दृष्ट्वा विरहशीलं चक्रवाणं जीवन्तं च दिवा मुणास्त्रिंश न चत्ता । भूमिगवं; touching the ground at the time of setting or gone underground (i.e. disappeared) after setting. न चत्ता = न अत्ता, was not cast aside, but was retained or held in the mouth. जीवन्तं = जीवन्तं, a barrier for preventing life from slipping out of the body. दिवा = दया, given i.e. put or placed (स्थापिता or निहिता). Cf. HS. VIII.4.44+ : एवं अत्यमणि etc. and मित्रे कापि गते, हरोहृदने बद्धानने तापयति मन्दस्तु भ्रमरेषु, वीक्ष्य दयितासत्वं पुनः सारधम् । चक्राद्धेन विद्योगिता वितरता तासांदिता मोक्षिता कण्ठे केशलमण्डले निहिता जीवन्तं निर्गच्छतः ॥ काव्यप्रकाश VIII.

724) चक्रवर्ण = चक्रवाण = चक्रवर्तिन. पञ्चमसंके the bed of red lotuses. दिष्टं = दृष्टम्, was seen by him and was felt by him, or appeared to him. अग्निं च like a mass of fire or glowing embers. चिता = चिता, funeral pyre. मण्डो = मृतः, a corpse. अपा = अपा his own self. The commentator seems to have read मण्डं व अपाणं, since he paraphrases by मृतकमिव अज्ञानम्. But it is obvious that the correct reading is मण्डो च अपा ण (मृत इव आप्ता खलु), as it suits the past passive participle दिष्ट. मत्तागतस्त्रिं = स्मृतानसदृशम्, like the cremation ground. The use of the word सारिष shows that अग्निं च, चित् च and मण्डो च are to be understood as उपमाs and not as उद्भेदाs.

725) आसासिञ्जद् = आसासयते is comforted by, derives comfort from. जलगमयति चित्रं देखासाय by the hope or prospect of looking at its own image reflected in the water and thereby having the satisfaction of having a look at his own consort. निजतत्वं = निजतत्त्वं wicked cleverness or ingenuity (of fate or destiny).

726) संगमासा = संगमासाय, (with elision of the Instrumental singular termination), in the hope of eventually meeting each other. संगमासा can also be regarded as a बहुव्रीहि compound and explained as : संगमसि यासा जेसि ते संगमासा, who are hoping to meet each other eventually. चक्राया = चक्रवाकाः. चक्रवाकाः > चक्रवाभा > चक्रवाभा > चक्राभा > चक्राया, couples of male and female Cakravāka birds; see HS. VIII.1.267-271. छुट्टेण easily, without any difficulty. They are able to pass the night easily, though separated from each other, because of the hope of reunion. दियहा विभोयकायरा = हुंति, the days are not apprehensive of separation, i.e. during day-time the Cakravāka birds are in each other's company. कह तु वेलेति = कथं तु व्यतिक्रामन्ति, how do the days pass (in the case of the Cakravāka birds)? Or वेलेति may be taken as having a causal sense (अन्तर्भावित्वार्थ), being equal to अतिक्रामयन्ति or गमयन्ति, with चक्राया as subject and दियहा (understood) as object: चक्रवाका दिवसान कथं तु अतिक्रामयन्ति or गमयन्ति, how are the Cakravāka birds able to pass the days? HS. VIII. 4,162 gives बोल as a धातुवादेश for ✓ गन्.

727) अयलेहेण = अयलेहेन by a selfish desire or greed for money or wealth. सेवालजोवियाणं = शैवालजविद्यानम् who subsist on mere moss and nothing else. जविका, means of subsistence. वओ धण = कुतो धनम् = कुतो धनलोभः।

728) सुसिअ = शोषित dried up, dehydrated. निहसिअ = निघर्षित, निघट्ट rubb'd on a stone for preparation of sandal-paste. महमहियं = प्रसृतम् = गन्धः प्रसारितः। HS. VIII.4.77-78 give महमह as a धातुवादेश for ✓ प्रसृ, if it is the question of a fragrance or odours spreading about. Cf. Marathi वसवमणे, वसवमाट. सरसा juicy, fresh. परिमलविलक्ता = परिमलविलङ्घा, परिमलविषये विलक्षा, put to shame or embarrassed in respect of fragrance, i.e. because of its inferior or poor fragrance.

729) परसुच्छेयवहरणेण = परसुच्छेदप्रहरणेन, परसुत्ता छेदार्थं प्रहरणं परसुच्छेदप्रहरणं, तेन, by the bearing down of the axe or hatchet for cutting or hacking. निहसणे (= निहसणेण = निघर्षणेन), (Instrumental singular as in Aṣṭaśraṃśa), because of friction. Or if we read निहसणे, it would be a Locative singular form, meaning "under rubbing or friction". Even the Locative case has the sense of निमित्त or cause, according to the Vārttika निर्मितात् कर्मयोगे, on Pāṇini II.3.36. But

NOTES

587

because of the use of the Instrumental case in परद्वन्द्वेयपररणेण, निहसणे is to be preferred to निहसणे. दुर्म = त्वाम् (Accusative singular).

730) लक्ष्मण मन्त्रमि amongst the best of trees. उत्तमकुले जन्म birth in a noble family. The use of the plural number is unnecessary and even awkward. We should expect उत्तमकुलमि. दुर्ग्रीह (1) the double-tongued or split-tongued i.e. snakes, (2) people who are double-tongued, i.e. who speak in two divergent ways about the same thing or person, so as to suit their selfish ends. For the duplication of ज, see HS. VIII.2.97. लक्ष, wicked people.

731) विहिषट्ठिजे = विधिवत्तितः created by Fate or Providence. जीसे represents यस्याः (Ablative singular feminine) according to HS. VIII. 3.64 (इदं यः स्ता रो). But the use of the feminine gender is not called for here as the word दोष is masculine in gender. We must read जेण or जम्हा (येन or यस्मात्). दुह्मुषेणा, wicked (venomous) snakes. पार्श्व = पार्श्व, side, vicinity, neighbourhood.

732) निरावराहो = निरवराहो, र being lengthened metri causa. चन्द्रविटवी = चन्द्रविटवी = चन्द्रनविटवी. विटप means a branch. By the addition of the possessive Tadohita suffix क (अक्षेयादिभ्यो अचू, Pāṇini V.2.127) we get the word विटप in the sense of a tree (cf. शाखा, a branch, शाखिन् a tree). लिङ्गद (1) is cut down, (2) comes to grief.

733) महादुमः, noble tree, grand tree. पथ, highway, public thoroughfare. अहवा = अह वा = यदि वा. अथ has the sense of यदि in Sanskrit. Cf. अथ used in the third quarter in the sense of 'if'. फलिजो = फलिजः one that has borne or put forth fruit. सउणविडंरण = शकुन-विडम्भनाम्, mockery or ill-treatment by birds (by feasting upon the fruit). Cf. सरसली-कण्ठाभरण, IV, 93.

734) चै (fourth quarter) = यद् = यदि, सि = त्वम्, cf. note on st. 154. न होतो = नाभविष्यः, Conditional mood (प्रियाप्रतिपत्ति). गर्ह = गतिः = दुर्गतिः, miserable condition or plight. होन्व = मवेत् (Potential mood) or भविष्यत् (Conditional mood). मरुदेसे = मरुदेसे, desert, arid region. विस्म = विषम, rough, uneven. This may be connected as adjective either with समि (शमी) or with मरुदेसे. For the growth of कीर trees in deserts cf. st. 221. खरखर sharp-pointed Khadira trees. It appears from this stanza that desert regions abound in कीर, खदिर and शमी trees.

735) तुंगिमा = तुङ्गत्व, height, tall stature. भूमेशुभ peculiar quality or property of the soil. इह = इह, the अनुत्वार on इ being *metri causa*. फलमृद्धि, abundance of fruit. होतइ = भविष्यति [an Apabhrāmṣa trait (cf. st. 54, 275, 331, 639 etc.)], will result or will be determined. बीयाणुराण, according to the nature of the seed. The statement made here, that the height of the Vāṭa tree is the result of the peculiar property of the soil, but that the abundance of fruit is due to the peculiar property of the seed, is not a correct statement. Both the height and the abundance of fruit depend partly on the favourable nature of the soil and partly on the nature of the seed. Both the soil and the seed should be jointly responsible for the stature of the tree and abundance of its fruit. They cannot be separated as done in this stanza.

736) तुंगस्य लोफ्तिNESS, tallness, soaring height. ययधद्वरुद्ध-मग्गे = अद्वरुद्धययधमग्गे (by transposition of अद्वरुद्ध and ययध), which half (i.e. almost) blocks the expanse (space) of the sky. न उवहेयसि = न उवहेयसि = न उपगृह्यसे, you are not resorted to, sought or approached. तुह्वलणः = शुष्कज्वलनतापितः, heated, scorched, or tormented by hunger and the fierce heat of the sun. तुह्वलण, the final vowel वा of the first member of the compound has been shortened *metri causa*. जलग = ज्वलन the glowing heat of the sun. The palm-tree is not sought by way-farers because it does not offer them any relishable fruit to eat or cool shade as it is very tall.

737) निराशयत = निराश्रय, not affording shelter to anybody (as it is devoid of shade). दूरवरदाविफलस = दूरवरदक्षितफलस, which exhibits (i.e. bears) fruit at a height far beyond the reach of men. ✓ दावि is mentioned as a वाक्वादेश for the Sanskrit root दा (casual), at H.S.VIII.4.32. Cf. Marathi दावणे (used in rural areas by uneducated people). जा का वि तुंगिमा your wonderful height. दोरेहि सम, is matched by your faults i.e. it is as immense as your faults.

738) उद्धिनीओ, was reared, brought up. सयसस्सिरापसेयाए, by means of watering service rendered a hundred times, i.e. countless times. सय = सत. सय can also be understood in the sense of स्वयन्, "watering service rendered by them with their own hands". We must read जेणे in place of जेहि, so as to agree with the singular form ससि in the third quarter, or we must read तेहि पि in place of

तस्मैव, so as to agree with जेहि in the first quarter. In st- 737, it is said that the plam tree bears fruit which is beyond the reach of men, because of its excessive height. The काकताकीयन्याव too recognises the fact that the palm tree bears fruit. Cf. भर्तृहरि, नीतिशतक, 90. Here in st. 738, however, it is said that the palm tree does not yield any fruit even if watered regularly and adequately.

739) गच्छन्तस्य = सुकुलवतः; putting forth buds, budding. पलासा = पलाशाः = पलाशानि leaves. The stanza seems to refer to the belief that the Palāśa tree is deserted by birds as soon as it begins to show its dark-coloured buds, cf. st. 740 ; पुष्पगदियहमि कलुप्तिये वयम्. Perhaps a pun is here intended on the word पलासा, which stands for both पलाशाः and पलाशा ('the expectation of securing any benefit', which second sense would hold good in the case of the hidden, suggested meaning only). सज्ज = (1) शत्रुन्, bird, (2) सज्जन्, virtuous, upright person. निवचयणे क्षति सामर्थ्ये, supply वय् as subject of the Passive form सामर्थ्ये. Hidden sense according to the commentator : a person growing day by day in wealth, is abandoned by the despairing supplicants, if they find that his face becomes gloomy with anger on his being entreated for alms or charity.

740) फलनिवहं (neuter gender used for masculine) = फलसमूहः, fruits, emergence or bearing of fruits. पुष्पगदियहमि = पुष्पगदिवसे on the day of blossoming. कलुप्तिये = कलुप्तिम्, darkened, cf. सामर्थ्ये in st. 739. सपत्नेहि (1) स्वपत्रैः by its leaves; (2) सपत्नैः by worthy followers. This stanza refers to the belief that the Palāśa tree wilts its leaves as soon as it begins to blossom.

741) The sense of the stanza is obscure. किमुवा appears to be Vocative singular of किमुय (= किमुयः), which is a synonym of पलास (पलाश). साहा appears to be Accusative plural of साहा (साहाः), branches covered with leaves. तं बालाय कस्य बेलविमो—why were you grinned at by the young maiden? बेलव is recorded at HS. VIII.4.93 as a पात्वादेश for वल् to deceive or impose upon, and as a पात्वादेश for उवाचम् to censure or condemn, at HS. VIII.4.156. But none of these senses suits here, though the commentator renders बेलविमो by प्रवर्तितः. Perhaps बेलव is connected with विलिङ्ग् to imitate, to mock or grin at. Cf. Marathi वेदःवणे, to imitate by way of ridiculing or teasing, to make faces or grimaces. The metre of the first two quarters is faulty. हल्लिङ्गो = हल्लिङ्गः, deceived. पलासेहि (1) leaves (2) demons. A

pun on पलशैः appears to be intended by the author. But its exact point is not clear. The commentator understands हा in साहा as an interjection in the sense of खेद, 'alas'. It is not clear how he construes and understands सा.

742) गुरुविह्वलैश्च, masses or heaps of excessive wealth. उदधंभिर = उत्तमनशील (✓ उदधंभ + इर, कृत suffix in the sense of तात्पर्य). उदधंभ represents ✓ उदधन्, ✓ उत्तम् in Sanskrit and means to prop, to support. उदधंभिर would have an active sense and would mean "one who is in the habit of or is given to supporting or propping up". But that does not suit here. It would be better to read उदधंभिः (for उदधंभिर) "one who is propped up or supported by his excessive wealth", i.e. raised aloft or elevated to a high position by his excessive wealth. अतिथिगो mendicants, supplicants. विह्वल = विफलः (निष्कलः), going unrewarded, unsatisfied, ungratified. Or विह्वल may be taken as standing for विह्वलाः, distressed, miserable, wretched, cf. st. 116. This stanza refers to the belief that the fruits of the Palāśa tree are not edible. See the third quarter of the next stanza.

743) रहगिञ्जेषु = रहोनिञ्जेषु, in solitary (unfrequented) regions. निञ्जुज means a bower or arbour, a place overgrown with shrubs and creepers. Here it can mean only a place or region (प्रदेश). होञ्ज = भवे, potential second person singular form √ हो (भू). मगं पि सुखवज्ज-फलो, whose fruits are pleasant to eat even in a slight degree. वा तुज्ज को सुञ्जे, who can adjudge your worth? Cf. st. 710 का उवमा तुञ्ज-अविज्जंति.

744) सोसणमई intent on drying up the moisture (of the ocean). सोसणमि मई जरस सो सोसणमई ! न सुणई is not aware of it. दुडं may be connected either with अणिहिइ in the sense of 'clearly' or with न (दुडं न) in the sense of 'really, verily'. न तुमं नेय सुवज्जयत्, neither you, nor the surface of the world would fare well. The sense is perhaps as follows : the ocean is so vast that it is not even aware of the submarine fire burning in one part of it. But if the ocean comes to know about it, what would happen? Both the submarine fire and the world will not be there, i.e. they will not fare well, they will come into trouble. The moment the ocean comes to know about the presence of the submarine fire, the ocean would completely overpower and extinguish it with its immense masses of water. But if the submarine fire is extinguished in this manner, the

NOTES

591

waters of the ocean would no longer be kept under check by the submarine fire, with the result that the ocean would threaten the security of the world by inundating it in a deluge. The submarine fire is supposed to maintain the water-balance of the ocean.

745) समशीतो = समशीतो = समशीतिका = स्पर्धा, rivalry, emulation. Cf. st. 112, 156, 233. बडवागलस्त सरितस्मि—(वैद्यिक सप्तमी) towards one or with one like the submarine fire, i.e. with the submarine fire itself. बडवागल has nothing else resembling it and so बडवागलस्त सरितस्मि means the same thing as बडवागले. उवसमियसिद्धिपसरी गयरहरी the ocean who extinguishes (checks or tames) the advance (or fury) of fire. गयरहर = मरुतृह = मरुतालव = सगर. The commentator Ratnadeva says : एकलवद्विधियापकस्तावत् समुद्रः, तमांषे यो ज्वालयतीति ।

746) परितुङ्ग = परितुङ्गम् = त्यक्तम्, thrown out, cf. जलनिहिमुक्तेण in the next stanza. अनुगियपुणेग qualifies रथमाश्रेण, the ocean inappreciative of the virtues (worth etc.) of the gem (emerald). This stanza refers to the belief that the emerald is thrown out by the ocean, i.e. is not given quarter by the ocean. According to the commentator the stanza is an example of अप्रस्तुतप्रशंसा (based on सहस्य-संशय) or अन्योक्ति, and conveys the idea that a learned man, even though not patronized by an ignorant, rustic fool, who has no appreciation of his learning, is honoured and esteemed even in the royal courts of kings.

747) कुतुङ्ग = कौतुम्, the famous gem churned out of the ocean by the gods and the demons. तेग पुग तस्स ठाणे etc. cf. st. 756. तस्स ठाणे को परिठाविमं, who was put in its place, i.e. how was the void caused by its loss made good or filled up ?

748) मा दांसं चिय मेण्हह do not look at or pay attention to only the faults (of others), विरल, scanty, rare, scarce, only a few. अवल-पउरो = अवलपउरो, abounding in (worthless) cowries (conchs) and shells. अवल = अवल, a sea shell (कपर्दकपेदः) as the commentator says. This sense of the word अवल is not found recorded in the dictionaries. But it is obvious that this is the sense intended here. रथमाशरो = रथमाशरो, repertory or store-house of gems.

749) वेहिअं = क्षिप्तम्, प्रेरितम्, pushed, forced or driven (into a mountain-stream). वेलाअहलकडोल = वेलाअ पतरता महल्ल कडोल, the ocean's mighty waves advancing on the shore. महल्ल = महल्ल, with the स्वाधिक

suffix **आल** added according to HŚ.VIII.2.159 and 164. From **महत्** we should get the form **महाल** which is found used in *Ardhamāgadhī* (महालय). **महाल** becomes **महल** with the duplication of **ल** (HŚ. VIII.2.98,99) and the shortening of the preceding vowel because of the pressure of the following **ल**. Cf. the form **उम्भिल** (= **उन्मोल**) in st. 608. **मणालगं** = **मार्गलक्ष्म**, which has gravitated into its (natural) course. **रथगाथरे** **अणुसरइ**, returns into the ocean.

750) **गंभीरिमा** = **गंभीरुवम्** (see HŚ. VIII.2.154.), serenity, calmness, gravity, profundity. **तह च्छेव** (**अवच्छिदइ**) remains unchanged just as it was before (i.e. before **Lakṣmī** was parted from the ocean, at the time of its churning by the gods and the demons). **तेन विणा**, when separated or released from the ocean, in the absence of the ocean. **कस मंदि न पत्ता**, to whose abode has she not wandered? **Lakṣmī** is proverbially known to be sickle-minded and fond of changing her abode (residence) every now and then. **Lakṣmī** does not possess any serenity, but is full of frivolity, in that she does not remain steady in one place, but visits different abodes at her pleasure.

751) **गहिओ** = **गृहीतः**, seized. **महिओ** = **नक्षितः**, churned, agitated. **मुक्को** = **मुक्तः**, deserted or abandoned. **देछट्ठ गंभीरिमा तस**, supply **केरित्ते** ति after **तस**. The commentator takes **गंभीरिमा** as equal to **गंभीरिम्** (Accusative singular).

752) We must supply **हुमं धरेसि** or **हुमंमि वसंति** at the end of the first half. The ocean bears within itself or on its surface, i.e. gives asylum to, such incompatible objects as **जलम्** (submarine fire) and **जल** (water), nectar and deadly poison (the **हालाहल** poison), **Viṣṇu** and his enemies—the demons. **अहो सदापणे**, **Kṛṣṇa** i.e. **Viṣṇu** accompanied by the demons. **Kṛṣṇa** (**Viṣṇu**) reposes on the surface of the ocean and his enemies—the demons—dwell according to the *Purāṇas* inside the ocean or at the bottom of the ocean. **Kṛṣṇa** (**Viṣṇu**) is the representative of the gods whose eternal enemies are the demons. Cf. *Nīṭisāṭaka* 76 : **इति स्वप्ति केसवः बुद्धमित्तदीयद्विषाम्... अहो वित्तमूर्ध्नि मरुहं च सिन्धोर्वपुः । परमहिमा** surpassing greatness, unrivalled eminence. **अहियअहिययो** = **अधिकोधिकतरः**, is ever on the increase, is mounting higher and higher. Even by itself the ocean is surpassingly great. But its capacity to bring about the co-existence of things and persons opposed to one another, adds still further to its already unrivalled eminence.

753) निरंतरपूरिषहि रयणेहि, even with the thickly stuffed or densely packed jewels, i.e., even with its teeming gems. The Instrumental case is used here in the sense of उपलक्षण. मयविभ्रता = मदविह्वला, delirious (beside itself) with arrogance. For विभ्रत (= विह्वल), cf. विम्वल. in st. 109. The stanza alludes to the belief about the existence of pearls in the heads of elephants, though it is said here to be doubtful (सुताहृद्यसंस्पृष्ट).

754) रेत surrendering, dispensing. रयणां न तुष्टि, the gems never run out of stock, i.e., are inexhaustible, there is at no time a shortage of gems. We should read सायस्स in place of सायरे वि, so as to agree with दैतस्स. Moreover वि after सायरे is unjustifiable, as already वि has occurred after दैतस्स. Further with the reading सायरे, दैतस्स remains unconnected. किलब्ध = क्षीयते. इ is changed to स्, ए, or ण in Prākṛit. See HŚ. VIII.2.4. We thus get there forms for क्षीयते, viz. किलब्ध, इत्यज्ज and किलब्ध. Cf. note on st. 546.

755) तुच्छिमा = तुच्छत्वम्, emptiness, depletion, exhaustion, loss of greatness. Cf. यमीरिमा in st. 750 and तुग्निमा in st. 735. तुच्छ means empty, depleted, worthless. निगपयहि रयणेहि = निगपय रयणेस्व, Instrumental Absolute construction, used in the sense of the Locative Absolute construction. विरला, rare, few and far between. Though the ocean has an endless stock of gems, still the loss of such a rare and beautiful gem as the moon is deplorable, as there is no substitute available to fill up the gap caused by its loss. The commentator understands रयणा as a Nominative plural form from the word रयण, used here in the masculine gender, instead of the usual neuter. And for that he gives the reason as follows: अयं ग्रन्थः प्रायेणापभ्रंशभाषानुसारी । अथ न अपभ्रंशभाषायां क्वचिन्नुपसर्गेषु पुंसवन्ति । It is true that in Apabhraṃśa the genders as current in Sanskrit are not strictly adhered to. See HŚ. VIII.4.445 : क्लियतत्त्वम्. But that is equally true in Māhārāṣṭrī and other Prākṛits. See HŚ. VIII.1.31-35. Moreover the form रयणा need not be regarded as a masculine form. It is a neuter form and can be traced to the Vedic Nominative and Accusative plural forms of neuter words, such as विश्वा = विश्वानि, वना = वनानि, cf. पाणिनि, VI.1.70 : श्रेष्ठमदसि बहुलम्.

756) चय = लक्ष्, cast off. HŚ.VIII.4.26 records चय as a धात्वादेश for the root शक् and says in the वृत्ति that चय is a धात्वादेश for the root लञ् also. We get from √चय forms like चयस्, चयं, चयत्त, चयत्तान्, चयः v.L.... 38

etc. in Ardhamāgadhī. Cf. the word चय (= लग्) in st. 754. The conjunct च् in the root लज् becomes च् in Prākṛit according to HŚ. VIII.2.13, so that लज् becomes चय in Prākṛit. हरह् (= हरस्य) Genitive singular of हर, an Apabhraṃśa trait. Cf. note on st. 131, where also the form हरह् is used and the commentator says : अत्र हरह् इति अपभ्रंशे पञ्चाः स्थाने 'ह' इति । तिष्ठन्तं = तिष्ठन्त्वम्, status or position of being an ornament on Śiva's head.

757) विच्युष्टिओ = विच्युष्टिओ = विद्योक्तिः, पृथक्कृतः, दूरीकृतः, separated. √धृष्ट is the same as √धृष्ट. The commentator equates विच्युष्टिओ with विच्युष्टिः. See note on the verbal form द्युष्टिदि occurring in st. 625. कालवसेणे, due to the flux of time, as fate would have it, because of fate. तस्य पयाव = तस्य पयात्रो (neuter gender used for masculine according to HŚ. VIII.1.34), his heat or warmth. The idea of heat or warmth does not, however, fit in with the moon who is spoken of as शीताशु, शीतकिरण, शुभाशु, with reference to her cool light. Perhaps पयाव is a corruption for पयास (पयासो = प्रकाशः). दूरे वि आणंदे कुण्डे, supply सगुहस्त before आणंदे.

758) अया = अत्ये = आत्मानम्. Cf. st. 712. अया देतेण, surrendering or yielding yourself. सुहि वरस = सुधिरस्य = सुधियाय, to the hungry submarine fire (to satisfy its hunger). त्वं सुवणे सुदधिमं, you have left your mark permanently on the world. त्वया सुवने सुदाकृतम् = त्वया सुवने प्रशस्ता पूरितम् ।

759) अदिय = अस्ति । अदिय is the present tense form of the root अस in Prākṛit used in all persons and numbers. See HŚ. VIII.3.148 : अदियल्लादिना । रयणावरस्त संभूया = रयणावरसो संभूया or रयणावरसि संभूया, the Genitive case being used here in the sense of the Ablative or the Locative. See HŚ VIII.3.134 : कचिच् द्वितीयादेः । तद्वल्लो = अन्दल्लो, attainment of renown, fame, celebrity, i.e. eminence (कीर्तिलाभ or यशःप्राप्तिः) (शब्द = यशः or कीर्तिः). पंचजत्र = पाञ्चजन्य, the special conch-trumpet belonging to Viṣṇu.

760) धवकीकओ = धवकीकृतः whitened, honoured, raised to distinction. अदियतणेण = अहिंसेन, in the capacity of a mendicant (beggar). हल्ये = हस्तः, neuter gender used for masculine, according to HŚ. VIII.1.34.

761) साहीणामयरयो = स्वाधीनामृतदनः, who has nectar and gems at his disposal, who is the master or owner of nectar and gems. अमरं,

NOTES

395

immune from death, immortal. The commentator's remark अमरं देवसमूहं is puzzling. It should have been अमरं मरणरहितम्, अमरं = अदरिद्रम्, immune from poverty. Cf. रीर in st. 146, 461 and 560. उद्वस्तिहि = उद्वस्तिहिः, turbulent, restless, flashing. According to the commentator the stanza is an अन्योक्ति intended for a person, who though possessed of immense wealth, does not do anything by way of helping the poor and the needy and giving relief to them in their sufferings.

762) रयगायर ति नामं, the name or appellation रत्नाकर (repository of gems), किं न दृष्टिओ सि, why were you not dried up (long ago)? सुसिओ = सुष्कः, past participle active from √सृष् to be dried up. The sense of the second half of the stanza is not clear. Construe : जे अर्थः श्री जाणवता परे न गया, since sailors (sea-faring merchants) desirous of earning wealth did not reach the other shore but perished in the ocean. जाणवती = वानवर्तिनः (commentator), or वानवाविणः, sailors, sea-faring merchants. यान or वानवा means a boat, ship or vessel. जाणवता and अर्थयो are Nominative plural forms. The alternative forms are जाणवतिणो and अर्थस्थिणो. It is not however clear how the name रयगायर and the quality that it implies (viz. being the repository of gems) can be blamed for the accident that might have happened to the sea-faring merchants.

763) उवहि = उद्वे, Vocative singular form from उवहि, which stands for उद्वि. The same form is used in st. 765 also. The normal equivalent of उवधि in Prākṛit is उवहि (उद्वि—उवहि—उवहि by यक्षुते). गव्विर, proud, गव + इर (possessive Taddhita suffix, according to H.S. VIII.3.159). दीह = दीहं = दीर्घम्, long ago, since long, the अनुस्वार on ह being dropped *metri causa*. The commentator understands दीह in the sense of अत्यर्थम्, completely, entirely. जसे = यथात्, since, in as much as. We should expect the Ablative singular neuter form जम्ह, or the Instrumental singular neuter form जेण, instead of the Ablative singular feminine form जसे. For in such cases the neuter gender is used according to the principle : सामान्ये नपुंसकम्. See st. 731. गिह्पिवासा = गिह्पिवासाय, with elision of the Instrumental singular termination. It is also possible to understand गिह्पिवासा as a अधिकरण-बहुव्रीहि compound : गिह्पेण पिवासा जेसि ते गिह्पिवासा (Nominative plural). वि is to be connected with गिह्पिवासा, though oppressed with thirst due to the heat of the summer-season,

764) सुओ = सूतः according to HS. VIII.1.31 (अकृत्वादौ). Cf. the form सूअ in st. 261. वीसन्नो = वीसण्णो = विसण्णो = विषण्णः despondent, distressed (with anxiety). वीसन्नो may also stand for विमंङ्गः, unconscious. विगं in विसन्नो has been lengthened here *metri causa*. एइ = त्वयि, an Apabhraṃśa trait. See HS. VIII.4.370 : यज्जिमा एइ तदं । In st. 190 एइ has been used in the sense of त्वया (Instrumental singular). बोहिट्थियहि = थान्पाज्जिभिः, प्रवहणस्थितैः, by sea-faring merchants. For बोहिट्थ, see note on st. 344. बोहिट्थिय is formed by adding इय---Taddhita suffix corresponding to इक in Sanskrit. बोहिट्थियहि, in माहाराष्ट्रो the Instrumental plural form would be बोहिट्थियहि, (see HS. VIII.3.14-15). But in Apabhraṃśa we get the form बोहिट्थियहि, along with बोहिट्थियहि. See HS. VIII.4.335.

765) बद्धो सि you were fastened or bound (by Rāma, by means of the सेतु constructed at the time of Rāma's invasion of Laṃkā). The commentator says : बद्धोऽस्ति पर्वतैः, you are enclosed on all sides by mountains (?). पेओ सि, you were drunk or quaffed (by Agastya). सेविओ सि, you were crossed (by the monkey-soldiers of Rāma). अस्त्रियजय = अस्त्रिकजये at a false (non-existent) victory or achievement, i.e. when your past record is not one of achievement, but of defeat and humiliation. अस्त्रियजय may also be taken to stand for अस्त्रियजय = अस्त्रिकजयेन—an Apabhraṃśa trait. Cf. similar forms occurring in st. 699, 729, 768 etc. The long ई of अस्त्रिक has been shortened according to HS. VIII.1.101.

766) निद्धोय = निर्धोत, washed, i.e. clean, pure. सरवेसा = सरवेसाः regions of lakes. जय = यत्र = येषां विषये. निवत्ताइ = निवर्तते, retreats, disappears, is completely satisfied.

767) चामीयर = चामीकर, gold, जळणवसेतो, entry into the fire, i.e., putting or throwing into fire, consignment to fire. हद्दी = हा पिक् > हा पि > हद्दि > हद्दी. The duplication of प is according to HS. VIII.2.97, and the elongation of the final इ is *metri causa*. HS. VIII.2.192 mentions हद्दी as an indeclinable interjection in the sense निर्वेद (grief, sorrow). It can also have the usual sense of condemnation (lie upon it !). पत्थरा = पत्थराः, stones, i.e. touch-stones, which are used for testing the purity of gold. परिरुद्धि = परीक्षन्ते, judge, assess. गुणविषय, qualities, virtues, purity, genuineness.

NOTES

597

768) ढहण = दहन, (cerebralisation of द according to HŚ. VIII. 1.218), the process of being burnt i.e. heated in fire. घसण = घर्षण (cf. Marathi घासणे), (cf. मिहसण, st. 729), the process of being rubbed on a stone (i.e. a touch-stone). खंडणे is a Locative singular form, the Locative being used in the sense of निमित्त or cause. The same holds good in the case of गुंजाहलसमतुलणे. खंडण, the process of being cut into pieces with a chisel etc. (for examination of the inside). गुंजाहलसमतुलणे = गुंजाहलेहि समे (= सह) तुलणे, because of being balanced against guñjā berries (which are used in weighing small quantities of gold). खंडणे and 'तुलणे can also be taken as equal to खंडणे (= खण्डनेन) and 'तुलणे (= तुलनेन), Instrumental singular forms in the manner of Apabhraṃśa. See remarks on निहसणे, st. 729.

769) जूरिज्ज = विषये. जूर is recorded at HŚ. VIII.4.132 as a पाश्वदेस for वल्लि. Supply पुरितेज as subject of the verbal form जूरिज्ज. जूरिज्ज किं न जय, how can one fail to be sorry or distressed in this world? किं न जरा आवय, how can old age (and a sense of frustration or despondency) not come (upon a person)? आवय = आगच्छति. The root is आव (= आ + या) to come with change of य् to व्. Cf. the verbal form आविज्जि (एष्यति or आयस्यति) in st. 784, and the form आवय in st. 67, which is equated with आयति by the commentator. जह = जहा = यथा. We should really expect जह (यदि) instead of जह. सक्खर (uninflected form) stands for सक्खरो (= साक्षरः), lettered, having the figures (numbers) embossed or stamped upon it. It qualifies नाराजो (= नाराजः, the iron bar or beam to which the scales of a grocer's or goldsmith's weighing machine are attached). खडी = खडी = खटिका, sugar (cf. Marathi, खडीसाखरः). सटो also means chalk. The use of the uninflected forms सक्खर and खडी is an Apabhraṃśa trait. The idea seems to be that the weighing balance, used by a grocer for measuring out sugar and similar other substances, is lettered i.e. is accompanied by markings of the numbers 1, 2, 3, etc. to show the weight of the substance weighed in the balance. सक्खर (= साक्षर) also means literate, educated, cultured. निरक्खरो = निरक्षरः unlettered, not having the numbers 1, 2, 3 etc. embossed upon it. कंचण खंड = साज्जन खंड, a piece or lump of gold. The idea seems to be that, the gold-weighing balance used by a goldsmith for determining the weight of gold-ornaments or unwrought chunks of gold is unlettered, i.e. does not have any markings of the numbers 1, 2, 3 etc. to show the weight of the

gold weighed in the balance. निरक्षरो also means illiterate, uneducated. The gold-smith's balance is a small weighing machine and it has no marking of numbers on it. But the grocer's balance is a big weighing machine on which there are markings of numbers. Cf. for the idea, Hāla 91 : किरडि पि अभायंता लोभा लोपहि गोरव्यविधा । सोपारुलु व निरक्षरा वि खेपेहि उभंति ॥; also कर्पूरमङ्करी, 1.20, 11-13 (Prof. Suru's Edition, 1960) : विचक्षणा :—अञ्ज मा कुप्य । का तद्देहि समं पादिसिद्धी । जज्ञे तुमं पारावो विष निरक्षरो वि रयणतुलाय निरञ्जंवासि । अहं लण तुला विष लक्ष्मर वि ण सुवणतुलणे निरञ्जीवामि । The explanation of the stanza as given above presupposes that in ancient India weighing machines used by grocers had some built-in device by which the exact weight of any substance was indicated by means of a pointer moving up and down, or horizontally in front of a graduated scale with embossed numbers, as we have in modern times in the case of spring-balances and weighing machines used in factories, railway stations, godowns etc. This assumption is supported by Kulanāthadeva's explanation of निरक्षरा (occurring in Hāla, 91) by अक्षरेखारहितः. See Weber, 1870, p. 138. Dr. Man-Mohan Ghosh (Edn. Karpūramāṅjarī, Calcutta University, p. 87), however, understands the साक्षराव and निरक्षराव as referring not to the weighing machine itself, but to the stone or iron counterweights and the *guñjā berries* or very small pieces of stone (cf. पडिनामपथर in st. 771), used for weighing grocer's commodities and gold respectively. The grocer uses as counter-weights big pieces of stone or metal marked with figures indicating their weight; while the gold-smith uses as counterweights the *guñjā berries* which have no such markings.

770) नाराव=नारान (Vocative singular). नाराव means the iron beam or bar from which the pans or trays of a weighing machine are suspended with strings or chains. निरक्षर, (1) devoid of graduated markings of figures, (2) illiterate, uneducated. लोहवन्त (1) लोहवन्त made of steel, (2) लोभवन्त, greedy, avaricious. दोनुह = द्विगुल (1) having two ends or extremities from which the pans or trays are suspended with strings, (2) double-faced, hypocritical. Cf. दोनुहजे in. st. 52. The stanza suggests, in the manner of समासोक्ति, that a thoughtless, illiterate, uncultured, greedy and hypocritical person also, treats a learned and virtuous man on the same level as a foolish, mean and worthless man.

NOTES

599

771) पट्टिमाणपद्मर = प्रतिमानप्रकार counterweight or counter-poise in the form of a piece of stone. The goldsmith's balance weighs both gold and the counterpoise-stone i.e., measures the weight of gold with the help of the counter-poise pieces of stone. In other words it treats gold and the counter-poise stones as being alike, or as being on the same level. Hence it is censured here for its lack of discrimination between a valuable thing like gold and worthless pieces of stone. निरक्षर (1) devoid of graduated figure-markings, (2) illiterate, uneducated.

772) अगुदिगु = अनुदिगम्, an Apabhramśa trait, see HS. VIII.4. 331. वन्यमासयं = वाघनमासयम्, a grain of gold. माष (Marathi मासा) is a particular weight equal to 8 guñjas i.e. about one gram. माष also means a particular kind of cereal grain or bean called वडीद in Marathi. ता सर स्यो सि = तत् सर्वं शरीरसि, then, oh sun, you would really be (regarded as) valiant. The sense appears to be that the existence of gold on mount Meru is a myth or fiction, having no basis in reality. Cf. the commentator's remark : अमुं मात रं रोः लवमपि सुवर्णं न लवयते.

773) अत्मा = आत्मा, his own self. The moon ventures to appear in the sky, no matter howsoever pale and lack-lustre, even in broad day-light. But the sun never ventures to appear in the sky at night. While the moon is bold enough to encroach upon the dominion or jurisdiction of the sun, the latter dare not encroach upon the dominion of the moon. Fools rush in where angels fear to tread.

774) उदयणं = उदयणम् = उदयनम् (with elision of one of the two यs), (1) rising (of the sun), (2) rising to eminence. सुषण्कमणं (1) traversing or pervading the whole world, (2) conquering or subjugating the world. अस्तमयणं = अस्तमयम् = अस्तमयनम्. Here we have the elision of य even in Sanskrit, अस्तमयणं (1) setting (of the sun), (2) downfall. The commentator's use of the word रदयः seems to lend support to the reading गर्द (for दसा) of MS L.

775) सवणं = सवणः (1) possessed of virtues, (2) possessing a wick (उष्णः, a cotton-thread, string). नेहसवणं = स्नेहसंपूर्णः (1) full of affection, (2) full of oil. For सवणं = संपूर्णं see st. 785. Even if we read नेहसवणं (= स्नेहसंपूर्णः), the sense would be the same. लोहो =

लोकमान् i.e. मल्लोकमान् (1) विवेकशीलः or विवेकवान् endowed with discernment or power of discrimination, (2) प्रकाशयुक्तः endowed with light. ओदह is formed by adding the possessive Taddhita suffix रठ् (H.S. VIII.2.159) to लोभ (= लोके) which means discernment and light. लोभप्रसरः, advance or prevalence of darkness (also ignorance), i.e. advancing, enveloping, spreading darkness (or ignorance). ओदहको = ज्योतिःकः = दीपः, a lamp. The DNM III.49 records ओदह in the sense of दीपः. [ओदह = ज्योतिः a flame + क (Possessive Taddhita suffix)]. ज्योतिः विद्यते अस्मिन् इति । In Sanskrit the form of the word would be ज्योतिष्क or ज्योतिष्क. किं वृषणे नेह ओदहको, we should really have नेय = नैव. किं वृषणो ? नेय, ओदहको. Cf. st. 18.

776) गिरह = गिरति or गिरति, swallows, devours, imbibes. उगिरह = उगिरति = उगिरति gives out, disgorges. कलुसं = कलुषम् = कालुष्यम्, malice, anger (a case of the use of the concrete for the abstract, भावप्रधाननिर्देशः).

777) मलिनः = मलिनाः i.e. मलिनचिन्ताः wicked people, whose minds are impure or sinful; or people of unclean habits. मलिनं कुरुति create dirt and uncleanness. मलिनः बहल in Prākṛit, according to H.S. VIII.2.138. उद्वेष्टा = उद्वेष्टया or उद्वेष्टया, wilfully. See note on st. 480. Cf. the form महिच्छियाय in st. 661. गुणोद्भूतिरुचयः possessed of गुण [(1) virtues, (2) cotton-wick], रनेह [(1) affection, (2) oil], and कान्ति [(1) beautiful complexion, (2) light or lustre]. A lamp produces a good deal of soot and blackens the place (niche) where it is kept burning.

778) नियगुणोद्भूत्यकः, who destroys (or consumes) गुणः [(1) virtues, (2) cotton-wicks] and रनेह [(1) affection, (2) oil]. A lamp while burning consumes its cotton-wick and oil. Punningly the expression also means one who acts in utter disregard of moral virtues and affection. मलिनं निययात्यं कुरुति, (Cf. st. 777), (1) one that makes dirty or unclean (or blackens) its abode with the soot that it produces, (2) one who brings discredit (infamy, disrepute) on his family. वृषणं छाया वृषणेहि परिचिता, this seems to be a superstitious belief. The shadow cast by a burning lamp, which is suspended from a high point on the wall or from the roof of a house, is not to be crossed by a person, as that is regarded as inauspicious (unlucky). The next stanza also refers to this belief. The commentator says : विद्वांसः किल दीपच्छायां न गृह्णन्ति.

NOTES

601

779) वहाप = ममया (1) light, lustre, (2) splendour of wealth, grandeur. गुण (1) cotton-wick, (2) virtue. नेह = रनेह, (1) oil, (2) affection. विसिद्धा = विशिष्टाः, eminent, distinguished people, i.e. good or wise (cultured, educated) people. विशेषेण शिष्टाः विशिष्टाः । दूरे (or दूराद्) अपि त्यजन्ति (वर्जयन्ति), shun or avoid from a distance.

Section 94 : पियोत्तावक्त्रा = पियोत्तावपद्धतिः, the section on the utterances or wailings of beloved women (प्रिया) in separation. We must read पियोत्तावक्त्रा instead of पियोत्तावक्त्रा of the MSS. उक्ताव (= उक्ताप) is used here in the sense of मलाप or विलाप. The commentator Ratnadeva says in the course of his remarks on st. 787 : विरहिणीप्रकाशवाद् न शब्दपौनस्यम् (दोषाय कथ्यते), with reference to the use of the two synonymous words नालप and गवत्तल. From this remark it is clear that he understands प्रिया in the sense of विरहिणी (a beloved woman in separation), and उक्ताप in the sense of मलाप. Cf. the title of section 41—पुरिमुत्तावक्त्रा—section on the wailings or utterances of men in separation. If उक्ताव is understood in the sense of "out-pourings, utterances", even the title पियोत्तावक्त्रा would be allright.

780) प्रियमाशुस = प्रियमनुभव, dear, beloved consort. आलस्यम् (langour, sluggishness, depression), with gender-mutation according to HŚ. VIII.1.33. रण्यगर्भ = रण्यगर्भः, uneasiness, restlessness of mind. अगिहा loss of sleep. रण्यगर्भोऽगिहा presents to us one of the very rare occurrences in Prakrit of the असिनिहसन्नि (fusion of an अ with a preceding ए or ओ), in spite of Hemacandra's dictum that ए and ओ do not enter into Sandhi with a following vowel in Prakrit (HŚ. VIII.1.6-7 : न युवर्णस्यास्वे । यदोतोः स्वे ।) Cf. देसविह्वलः सुगतिशो, st. 27. पुल्लो = पुल्लः, horripilation (रोमाञ्च). ससञ्जसञ्जो = ससञ्जसञ्जः, accompanied by nervousness. साध्वत्त becomes सञ्जसञ्ज according to HŚ. VIII.2.15.

781) सम्भावणेहभरिण, full of genuine love and affection. The MS. G reads मयरण, while the MS. I reads मयरण (= मयेन). This reading is supported by the commentator's paraphrase सङ्गावरनेहमयेन. जणसंकुल, thronged or crowded with countless people. रण्यं व = अरण्यमिव, desolate or dreary like a forest. For the elision of the initial अ in अरण्य, see HŚ. VIII.1.66. अञ्जे, HŚ. VIII.2.204 gives दुःख, खेद or विषाद as some of the numerous senses of this interjection.

782) सुहाण सयसाणी = सुहसयाण सणी, a mine or source of hundreds of joys (delights, pleasures). Cf. st. 341, where this very phrase occurs. सुयणवहो = सुजनवल्लभः, esteemed or loved by the good (सुयणां वल्लो). It can also be explained as सुयणे य वहो य (कर्मधारय compound, as the commentator understands it), the good-natured darling. 'विणसो = विनाशकः, destroyer or extinguisher. सो सो सोसेह मह हिष्ये, we should expect जे सो सोसेह मह हिष्ये. The commentator explains सो by स स पर्वविधः, he, he, as described above. सोसेह = शोषयति dries up, pains, causes pangs.

783) होहिइ = भविष्यति, (that day) will dawn or come on. को वि वेडपि wonderful, marvellous. बाहुपजरविलीणो, dissolved in, i.e. completely covered (encircled) by the cage of my entwining arms. निञ्जरइ पवासुवखाइ = निःस्रति (प्रस्रति) प्रवासदुःखानि, will exude or ooze away the pangs (sorrow) of his protracted absence from home.

784) आविहिइ = आवहिइ = पश्यति or आयायति. Cf. the remarks on the verbal form आवय in st. 769. निट्टरं = निष्ठुरं, mercilessly, violently. MSS. G and I read दुहं for निट्टुरं, and this is supported by the commentator's paraphrase. बुसल ति तुमे = तमे बुसल ति. नमो नमो ताण दिवसाण, my repeated salutations (hommage) to those days, i.e. to that day. The use of the plural for the singular is intended to suggest the recurrence of the blessed day of reunion, after every period of separation.

785) सदललक्षणसत्त्वा = सकललक्षणसंपूर्ण, endowed with all auspicious characteristics. Cf. note on नेहेत्तउण्णे in st. 775. अमयं = अमृतम्, nectar itself, i.e., most delightful, welcome or desirable.

786) महत्तरस = काङ्क्षतः, longing or yearning for. HS. VIII.4.192 records मह as a आवादेश for √ काङ्क्ष. पियसंगी = प्रियसंगम्, reunion with the dear consort (पिण संगमं पियसंगम्). माणुत्तरस = स्त्रीलोकाय or अवलाजनय. आसादधे, the bond of hope. अवलंघय, supports or sustains, braces up. Cf. Meghadūta, 9 : आशाकथः बुभुमसश्च प्रादक्षी लङ्कानां सद्यःपति प्रपदि हृदयं विप्रयोगे रुद्धि । Hāla 43 : विरहागले सहिषज्ज आसादधेय बह्वज्जस्त ।

787) सुहवो = सुमगः, my beloved consort. दुपेधो = दुषेधः or दुष्प्रेमः, difficult or impossible to see. मह हिष्ये in the walls of my heart. आसयगदवखा, windows or openings, (आसया वा गदवखा वा आसयगदवखा). The commentator remarks : विरहिणिललापःवात न शब्दयोनिरहम् (दोषाय) ।

NOTES

603

Section 95 : दोसियवजा, the section of the garment-vendor or draper. दोसिय = दौषिक, from दूय (दूस in Prākṛit), a cotton garment or piece of clothing, वस्त्र, वसन. दोसिय is explained as वसनविक्रेतः in the commentary on st. 790. दूय + इक [Taddhita suffix added in the sense तेन व्यवहरति, तद् विक्रीणाति, or इत् (i.e. तस्य विक्रयः) जीयिका यश्च] gives us the form दौषिक (in Sanskrit), which becomes दोसिय in Prākṛit.

788) दीहं, long, of full (optimum) length. रूढं = रुद्धम्, soft or fire (रुद्ध, बौद्ध). बहुमुत्तर्दयं = बहुमुत्तं य र्दयं य = बहुमुत्त-विरतीर्णम् (कर्मधारय compound), consisting of or woven with many threads, i.e., of close texture and wide (of full or optimum width). रूढ is recorded in the PLNM 126 in the sense of रूढ and in DNM VII.14 in the sense of विरूढ. Cf. Marathi रूढ broad or wide. कटियलमि सुहजण्यं, comfortable to the region of the waist, i.e., having a soft length-wise border, so that it does not irritate or bite into the region of the waist (the waist-line), where it is to be wrapped or fastened. The commentator's rendering कटिरे would support the reading कटियलमि. कटिलह = कटिलं (कटिल्लं) आह. The correct sandhi would be कटिलमह. But the अनुस्वार at the end of कटिल has been dropped here and the final अ of कटिल and the initial अ of आह have been fused into one single अ, *metri causa*. Similarly the conjunct consonant ह् (in कटिल) has been simplified into ख, *metri causa*. वारं = वास्तः, कलम्, clothing, garment, saree. वारं stands in apposition to कटिल (कटिल्लं). कटिल्लं (कटिल्लं) वारं a garment or saree to be worn round the waist. The word कटिल is formed by adding the Taddhita suffix दल to कटी (= कटी) waist, in the sense of तत्र नवम्, according to H.S. VIII.2.163 (पितृकुलं भवे). कटोर भवे कटिल्लं, worn on or round the waist. Cf. Marathi कटेल. पटिहाह = प्रतिभाति, appeals (to us), is liked or appreciated (by us). According to the commentator, the stanza conveys by suggestion (in the manner of समासोक्ति), the following idea : एवैविधां स्त्रियम् (or एवैविधं स्त्रीरुतम्) अन्धये योजय, i.e. the speaker requests the person addressed that the latter should secure for him a woman possessing qualities conveyed punningly by the adjuncts—दीहं (tall), लूहं (tender, delicate), बहुमुत्तर्दयं [full of beautiful, pithy and apt remarks (बहुमुत्तं = बहुमुत्तम्)] and of large physical proportions (रूढयं); कटियलमि सुहजण्यं (yielding a fund of supreme joy and happiness, in the region of the waist, i.e. the middle part of the body, at the time of amorous dalliance), and मह्यं (possessed of rare and valuable moral qualities). The difficulty in accepting this suggested

sense is that the stanza is, in its apparent sense, addressed by a woman to a cloth-vendor; but in its suggested sense it has to be regarded as addressed by a libertine (कालो) to his friend. The commentator makes similar remarks on stanzas 789 and 790 also, but not in the case of the remaining three stanzas (791, 792 and 793).

789) माणविहूणं = मानविहीनम् a garment deficient in its length (मान = आयाम). रंदोई छेडयं = विस्तारेण लघुम् (रहितम्) a garment devoid of the ideal or optimum width. रंदो, width (विस्तार), is abstract noun from रंद (broad, wide) (cf. रंदयं in st. 788; Cf. Marathi रंदी, breadth or width. छेडयं, we should expect छेदियं (past passive participle from ✓छेड to abandon or to desert) in place of छेडयं. Cf. the form विचुडियो in st. 757 and the note on the verbal form छुटिहि in st. 625. सिरुधोयगयछायं = शिखाधोयगयच्छायम् (शिखायां यद् यौतं क्षालनं, तेन गतच्छायम्), which loses its colour (छाया) when washed on a rock (i.e. when vigorously dashed on a rock at the time of washing). धोव = धौत (धावन or क्षालन, the process or operation of washing). The expression सिरुधोयगयछायं is metrically faulty. We should read सिरुधोयगयछायं or सौलधोयगयछायं. न मुहावडं = न मुहयति does not give joy i.e., is not comfortable when worn on the body. The various expressions, if they are supposed to hint at the suggested sense of a woman as believed by the commentator, would have to be explained as follows : माणविहूणं, a woman who is deficient in height i.e. short-statured. रंदोई छेडयं, a woman who is devoid of ideal physical proportions (optimum breadth of the body) i.e., who is thin or lean in her body. सिरुधोयगयछायं, a woman who loses the (artificial) colour (complexion) of her face, when rubbed (scraped, with a piece of stone), i.e., one who does not possess a naturally fair complexion, but has to make use of cosmetics, powders, paints etc. to improve her complexion, and who consequently loses that artificial colour, on being rubbed with a piece of stone; (शिखायां पाषाणछण्डेन यद् यौतं क्षालनं, तेन गतच्छायम्). न मुहावडं does not yield joy or pleasure when amorously approached. मुय दूरं नम्मयाडे तं = मुख दूरं नमैदातटे तद्, throw such a garment (and such a woman) on the bank of the river Narmadā, i.e. throw it away out of my sight, let it go to the wall. नम्मयाडे = नम्मयाडे = नमैदातटे.

NOTES

605

790) पम्पुहसुत्तं, this is paraphrased by the commentator as पराङ्मुखयम् (which appears to be a corruption for प्राङ्मुखयम्), without any further explanation. Later on, however, while giving the अगर्थ (hidden meaning) of the stanza, he renders पम्पुहसुत्तं by सुसूत्रम् (woven with excellent, superfine yarn), though it must be said that सुसूत्रम् is not a correct rendering of the expression under the hidden sense. It ought to have been सुसूक्तम्. The paraphrase of पम्पुह by पराङ्मुख (or even by प्राङ्मुख) is wrong. पम्पुह stands for पम्पुह, i.e. प्रसूत, which means excellent, first and foremost, chief, of the first and best quality. So पम्पुहसुत्तं would mean (1) a garment woven out of the best threads or yarn (प्रसूतयम्), and (2) a woman who is able to utter excellent, apt, pithy remarks in her conversation with others (प्रसूतयुक्तम्). अङ्गुलिहावहं = अरियसुखावहम्, comfortable to the bones, i.e., very delicate or soft to the touch. It would be better to read अरिय सुहावहं = अस्ति सुखावहम् (which is comfortable to wear). Cf. अरियखेडणसम्पथी in st. 51 and the note thereon. To say that a garment or a woman is comfortable to the bones is not a happy idea at all. अणियरायपुल्लङ्गं = अणियरायं य पुल्लङ्गं य (कर्मेधारय compound), (1) a garment which creates attachment for itself in the mind of the wearer (अणियरायं = अनितरागम्) and thrills or tickles the body of the wearer (by its smooth, glossy touch), एतत्तल्ल = पुल्ल + तल्ल (possessive suffix) = पुल्लतल्ल = पुल्लकारक, रोमाञ्चकारक, (2) a woman (हीरल्लम्) who creates attachment for herself in the mind of her consort and thrills his body by her passionate embrace. दिक्कतं पि = दीयमानमपि, even though offered to us (to me). नारंगं आह पबिहाइ, (1) (even) such a garment does not appeal to us, i.e., it is not liked by us, if it is devoid of colour (वरंग = colour-less), (2) (even) such a woman does not appeal to us, if she is devoid of रंग—attachment, (genuine feeling).

791) The commentator does not say anything about the applicability of the expressions पक्कलियसारं, गरुयं and खममहयं, to हीरल्लम्. It is however possible to understand the three expressions in such a way as to be applicable to हीरल्लम्. पक्कलियसारं (1) a garment which is excellent on being washed, i.e. which does not fade even when washed, (2) a woman who is lovely or charming in her complexion even when her face is washed with water. Cf. the note on सिल-धोयमयच्छयं in st. 769. गरुयं (1) weighty (in the case of the garment), (2) noble, magnanimous, exalted (in the case of the woman).

सममहत्तं = समं य महत्तं य (कर्मधारय compound) (1) durable (सम = क्षम, capable of standing rough use and washing) and costly (महत्तं = महार्थ), (2) capable of standing rough handling (in amorous dalliance), tenacious (सम = क्षम, मुरलीपमर्दक्षम) and possessed of rare and valuable physical and moral qualities (महत्तं = महार्थ; cf. st. 788). सममहत्तं can also be understood as standing for महत्त्ववत्तं (= महार्थ-क्षमम्), with transposition of both the members, which would ultimately mean the same thing as महत्तं. Laber reads सममहत्तं in the text, but महत्तमहत्तं in the *chāyā*, as if the original reading was महमहत्तं. The commentator too appears to have read महमहत्तं, as is clear from his explanation महत् महार्थं च । दसिज्जउ = दस्सिंताम्, let such a garment (or such a woman) be shown (or introduced) to me.

792) वणगुणसारं, वणं य गुणसारं (गुणेहि सारं or सारगुणं) य (कर्मधारय compound) (1) (a garment) having a close texture and excellent in its other qualities. वणगुणसारं may also be explained as वणेहि गुणेहि सारं, excellent because of its closely woven (वण) threads (गुण, i.e. because of its close texture. (2) (a woman) who is excellent because of her solid (sterling) (वण) virtues (गुण). सुविणीयं = (1) सुविणियं, a garment which is excellently woven [सुविणियं = सु + विण (सु + कट्), from √ विण to weave, cf. Marathi विण्णे. The root विण is not recorded either by Hemacandra or by PSM. But PSM records the verbal noun विण्ण in the sense of बुनत्ता (= वयन, weaving), and refers to वृहत्संहिताभाष्य, 1, for the occurrence of this word; (2) सुविनीतं (स्त्रीरत्नम्) a woman who is highly cultured. सुदुसोहसंजन्यं = सुदुसोभा-संजनकम् (1) a garment which considerably (सुदु) adds to the beauty and smartness of the wearer, (2) a woman who greatly adds to the beauty of the house. मा कुण खेयं = मा कुण खेदम्, he of good cheer (and show to me such a garment or such a woman). The commentator explains मा कुण खेयं as मा अन्यदस्सिनेन (i.e. अन्यस्य वाससः स्त्रीरत्नस्य वा दर्शनेन) खेदं कापी; do not trouble your self (or do not annoy me) by showing to me other garments (or other women) (than the one I have described).

793) पढ्मे, (supply दिवहे after पढ्मे) on the first day of wearing, अवसाने, in the end, i.e. on the last day. साडय = साटक, a garment, a saree, cf. Marathi साडी. Supply जस्स before साडयस्स. निवहणं = निर्वहणम् performance as regards colour, texture, gloss, etc.; maintenance or preservation by a garment of colour, texture, gloss etc. in the

NOTES

607

same, unchanged condition (from the day of purchase to the last day of its wear). For the word निर्वहण (निर्वहण) in the sense of maintenance or preservation, see st. 65. निर्वहण can also be taken to mean "smart or attractive appearance". कुट्ट = कुट्टम्, surely, certainly—an Apabhramśa trait. See st. 479. कुट्टं पि = कुट्टितमपि, though worn out and torn (here and there), though worn thread-bare. HS. VIII.4.177 mentions कुट्ट and कुट्ट among the धा-धादेशs for √वृत्. But obviously both कुट्ट and कुट्ट are phonetically connected with the Sanskrit root कुट् which means to burst or split open, to be rent asunder, to be split up, to break, to expand, open, bloom or blossom (in the case of flowers). See HS. VIII.4.231. Cf. Marathi कुट्ट, कुट्ट, कुट्ट, कुट्ट etc. कुट्ट = कुट्टितम् means here, "tattered, torn here and there". For the past participle कुट्ट (besides कुट्टित), from the root कुट्ट (कुट्), cf. कुट्ट (= कुट्टित = कुट्टित) (st. 358), कुट्ट (= कुट्टिक) (from √कुट् to fall down) in st. 381, and कुट्ट (= कुट्टित) (from √कुट्ट = √वृत्) in st. 345, and कुट्ट (कुट्टित) (from √वृत् = √वृत्, in st. 249.

Section 96 : Epilogue. The last two stanzas (794 and 795) are introduced in MS.C with the words : अहं वज्जलगाहाजुवले भण्णं.

794) कथमेहि रक्ष, composed by several different poets. Cf. st. 3 : विविहकधिरः पाणं गाहाणं. वज्जलण (वज्जलण) is metrically faulty. We must read वज्जलग्गे. The commentator equates the word with वज्जलग्गे "store-house, or collection of वज्जलs". Laber, p. 3, Inaugural Dissertation, Leipzig 1913, notes that his MS. A reads ससिप instead of वज्जलग्ग. ससिल्लोयहिद्धि, the commentator renders this by सकल्लोकाणी, liked, welcomed or loved by all people. अनि in Sanskrit would become अहि in Prakrit. By adding the सार्थिक suffix इण् to अहि, we get the form अहिद्धि. ससिल्लोयहिद्धि is metrically faulty. The reading found in MSS. B, C and I, ससिल्लोयवग्गे, gets over the metrical fault. We must understand the Locative form वज्जलग्गे in the sense of the Ablative (वज्जलग्गाओ : कथमेहि रक्षो ससिल्लोयहिद्धियाओ वज्जलग्गाओ). Cf. HS. VIII.3.135 : पंथयाः तुसीया च (वज्जारात् सप्तम्यवि). Or we should supply the word वज्जमाणो (= वज्जमाणो) after वज्जलग्गे. पंथावे = प्रसन्ने, whenever there is a suitable occasion (for their recital), at the opportune moment. Cf. st. 5 : पंथं वज्जलग्गे तत्तं जो पड्ढं अवसरमि सवा । गोद्धिद्धि, this should be regarded as standing for गोद्धिद्धि (Locative singular), with elision of the Locative case-termination, and agreeing with पंथावे as its adjective. गोद्धिद्धि पंथावे, on a suitable occasion

presenting itself in an assembly of learned people. गोद्वी = गोद्वी, an assembly of learned people, poets, critics etc. The commentary in MS. C equates गोद्वीद्विय with गोद्वीस्थितैः, as subject of the passive verb पण्डितंति. इच्छियगहा = इच्छगहाः, the desired i.e. appropriate stanzas.

795) ठागं गहिक्कण = स्मरने गृहीत्वा = स्मरने शब्दा, having due regard for the appropriate occasion. Thus this expression conveys the same sense as पत्थावे in the preceding stanza and in the present stanza also. The root गह् (= गृह्) conveys the sense of comprehension, according to the principle : सर्वे ग्रहणार्थी धातवो ज्ञानार्थी अपि । नियठाणे = निज-एषाने, in the proper place. पत्थावे in the present stanza may be rendered as "at the opportune moment". But it must be admitted that there is some overlapping of sense between the three expressions ठागं गहिक्कण, नियठाणे and पत्थावे. गुरुत्तणं ठहइ, attains to high position or esteem (amongst the learned).

Verse Index

Index to First Lines

Add. = Additional Stanza found in Manuscript C, and printed in the Appendix (pp. 216-267)

अहंविषं विणरसह	Add. 31*7	अज्जेव पियपवासो	Add. 462*2
अकप्प वि कप्प वि विप्प	38	अज्झाह नीळकंजुय	308
अकुलीनो होमुदधो	52	अज्झाकवोलपरिसंठियस्स	679
अकल्लंघियहवथारा	Add. 284*1	अणवरपवहलरोमंत्त	25
अगणियस्समवित्तमाणं	110	अणवरपं वेत्तरस्स वि	754
अगणियस्सेसजुवाणा	425	अणुसिज्जरीठ भाळोहुज्ज	649
अगिणं एव पडमसंढं	724	अणुणयकुसुं परिहास	Add. 284*4
आधाहि महुं वे वेण्ह	351	अणुणायरथणमरियं	Add. 312*4
अज्जठ ता ह्वरज्जो	93	अणुसरह मग्गकणं	Add. 31*2
अज्जठ ता करिवहणं	Add. 214*5	अत्ता जाणह सुण्हं	Add. 496*13
अज्जठ ता फलणिवहं	740	अत्ता बहिरंघळिया	492
अज्जठ ता फंससुहं	407	अत्थको रसरहिलो	27
अज्जठ ता लोघणगोथरम्मि	408	अत्थस्स कारणेणं	572
अज्जठ ताव सविम्मम	420	अत्थं वरंति विपत्ता	584
अच्छीहि तेण अनियं	Add. 496*11	अत्थि असेखा संखा	759
अच्छीहि पई सिहिणेहि	614	अरियं वरंति विपत्ता	499
अज्ज कयथो दिवहो	206	अत्थो विज्जा पुरिसत्तणं	120
अज्ज वि बिहुरो सुपहू	168	अहं वणेण अहं वणेण	346
अज्ज वि संभरह गळो	191	अहं वणेण भाळय	347
अज्जं गळो सि अज्जं	377	अहिट्ठे रणरणो दिट्ठे हंसा	
अज्जं विव तेण विणा	376	अहिट्ठेण	Add. 72*2
अज्जं वेव पउरथो अज्जं	375	अहिट्ठे रणरणो दिट्ठे हंसा	
अज्जं वेव पउरथो उज्जागरणो	374	विहंवाणा	337
अज्जं पुण्णा अचही	382	अहिट्ठे रणरणो दिट्ठे हंसा	
अज्जं विव तेण विणा	Add. 300*3	सुहट्ठिप	338
अज्जाहं पुक्कवहं	Add. 72*3	अद्वयस्वरभनियहं	9

610

VAJJĀLAGGAM

अदृश्यमिषू सूरे	722	अलिषा कल इव	Add. 31 *8
अक्षरायारसियं	567	अलिषाकावे दिवसंत	711
अक्षरलगाकयपत्त	707	अवधूपअलवक्षण	657
अक्षन्ना मेहलपा	Add. 318*2	अवमानिओ एव संमानिओ	165
अक्षं तं सयदक्षियं	Add. 349*4	अवरेण तवहू सूरे	642
अक्षं परंति हियप्	274	अवहरइ जं न विहिये	673
अक्षं न रुचइ दिवस	521	अवहिदियहायमा	378
अक्षं कइहत्तणयं	315	अव्वो जानामि अहं अत्तण	336
अक्षासत्ते वि पिप्	555	अव्वो जानामि अहं तुम्ह	558
अक्षे वि नामराषा	287	अव्वो ज्ञाणमि अहं पेम्म Add. 349*6	
अक्षेहिं पि न पत्ता	226	अव्वो छहिं तहिं विय	344
अक्षो को वि सहावो	390	अव्वो चावत्तु सुरियं	490
अक्षोज्जेहणित्तार	Add. 328*1	अव्वो न हुंति थयया	310
अप्पच्छं हपहाविर	453	अस्सं अस्समत्तरया	Add. 496*2
अप्पणकउजेण वि	288	असइं विप्पिय रे	489
अप्परियथं न लअइ	Add. 161*1	असइं सइं भणिया	481
अप्पहिं कायअं	83	असमत्थमंतर्तताण	58
अप्पं परं न याणसि	712	असरिसचित्ते दिवरे	465
अप्पाणं अमुयंता	91	अह तोइइ नियकंवे	151
अबुहा बुहाण मज्जे	30	अह भुंजइ सह पिय	99
अमयं वाहयकअं	2	अह मरइ पुराज्जानो	180
अमया मओ एव	309	अहवा तुज्ज न दोसो	Add. 421*1
अमरतस्सुसुममजरि	256	अहवा मरंति गुरुवसण	97
अमुणिपगुणो न शुप्पइ	183	अह सुप्पइ पियमालिगिउण	98
अमुणिपअप्पत्ती	Add. 578*1	अहिणवगजियसइं	Add. 445*2
अमुणियथसंचारा	652	अहिणववणउअल्लिया	259
अमुणियपियमरणप्	460	अहिणवपेम्मसमागम	621
अमुहा कल्लो एव कुल्लि	302	अहिणि न्व कुल्लिगामणा	560
अमहाण तिणकुहभोयणा	216	अहियाहमाणिओ	462
अलिपण व सप्पेण व	629	अंगारयं न याणइ	507
अलिपयंपिदि	350	अंतोक्कटत मयणमि	Add. 318*3
अकियं अवेइ अणो	72	आवत्ता सप्पुरिसेहि	117

INDEX

611

आरंभ क्षिय चहु	Add. 64*4	उत्तुंगघणणीरंतर	305
आरंभो जस्स ह्मो	331	उदच्छो पियह जकं	445*1
आलावणेण उहावणेण	330	उच्चयकंधर मा जूर	224
आधिहिह पिओ जुंविहिह	784	उत्तय नीया नीया	128
आसन्नपहणमय	Add. 312*7	उच्चिवे घणहारे	306
आसन्नफलो फणसो	155	उच्चिजह सह्यारो	632
आमंति संगमासा	726	उग्गेउ अंगुलिं सा	463
आसासिजह चक्रो	725	उयणं भुयणक्कसण	774
इच्छाणियत्तएसरो	393	उयरे अस्सिक्कपरिण	166
इत्तो निवसइ अत्ता	496	उयह तरकोडराओ	654
इय कइयणेहि रहप	794	उयहिवववाणलार्ण	684
इय तरुणितरण	Add. 449*1	उल्लवउ को वि महि	342
इयरकुसुमेसु महुपर	246	उवरि महं क्षिय वस्मह	392
इथ रक्खसाण वि कुटं	419	उयहि लहरीहि गच्चिर	763
इयरविहंगमपयपंति	720	उच्चउभुवणमारो	Add. 605*1
इह इंदधण इह	627	ए कुसुमसरा तुह	394
इह तिवल्लिमणे ^० इह	Add. 318*1	एक्कत्तो ह्यइ पिया	Add. 178*3
इहपरलोयविरुद्धेण	469	एक्कत्ते पत्थावे	4
इह पंथे मा वच्चसु	373	एक्कम्मि कुले एक्कम्मि	704
इह लोप क्षिय दीसह	671	एक्कसरपहरदारिय	204
ईतीह कुलहराओ	Add. 214*2	एक्कं छायाइ मइये	577
इंविंदिह छप्पय	236	एक्कं क्षिय सल्लहिजह	65
इंविंदिर मा सिज्जसु	Add. 252*3	एक्कं वृत्तम्मि पयं	172
इदीवरच्छि सयवार	Add. 454*5	एक्कं महुपरहिपयं	238
ईसिसिदिक्कज्जक	297	एक्काइ नवारि नेहो	74
उच्चट्ठाणा वि	Add. 312*10	एक्केक्कमवइवेदिय	429
उच्च उच्चावियकंधरेण	650	एक्केण या पासपरि	262
उज्जविगरस्स तणुय	364	एक्केण वि जह धुत्ती	531
उज्जसु विसयं	664	एक्केण विणा पियमाणुसेण बहुयाइ	780
उब्बं वच्चंति अहो	702	एक्केण विणा पियमाणुसेण	
उणहुण्हा रणरणया	384	सञ्भाव	781, Add. 80*3
उत्तामकुत्तेसु जम्मं	730	एक्केण वि सरउ सरेण	217

एक्को चिय दुब्बिसहो	638	कलियामिलेण उग्गेवि	234
एक्को चिय दोसो	731	कलं किर खरहियमो	365
एक्को वि को वि निय	170	कव्वेण रमेति जणं	568
ए दइइ मह पसेजसु	352	कस्स कण्ण कित्तोयि Add. 624*3	
एमेव कह वि कस्स वि	79	कस्स कहिजंति कुंठं Add. 421*2	
एमेव कह वि माणंसिणीइ		कस्स न भिदइ हिययं	295
Add. 364*2		कह कह वि रणइ पयं	22
एयं चिय नवरि कुंठं	11	कइ नाम तीइ तं तइ	312
एयं चिय बहुलाहो	5	कइ लब्भइ सत्थयं	494
एयं वज्जालायं ठाणं	795	कह वि तुल्यगात्रहियं Add. 26*2	
एयं वज्जालायं सज्जं	5	कह सा न संभलिजइ जइ	398
ओ खिप्पइ मंजल	207	कह सा न संभलिजइ जा सा	
ओलभिओ सि भम्ममि	154	भत्त	399
ओसरसु मयण वेत्तुण	388	कह सा न संभलिजइ जा सा	
ओ सुग्गइ वासहरे	324	घरवार	401
ओ सुयइ विहरव्विह Add. 214*1		कइ सा न संभलिजइ जा सा	
कइया गमो पिओ	379	तवणलिणि	400
कक्खायपिणलच्छो	647	कह सा न संभलिजइ जा सा	
कजं एक्क पमाणं Add. 90*6		नीसास	402
कण्हो कण्हो तिसि	594	कंकेल्लिरल्लुव्वेल्लमणहरे	220
कण्हो जयइ जुवाणो	592	कंचीरएहि कणवीरएहि	528
कण्हो देवो देवा वि	602	कंठमंतरणिगाय	285
कत्तो उग्गमइ रई	80	कंपंति वत्तंति समूससंति	405
कत्तो तं रायवरेसु	205	का समसीसी तिथसिद्धाण	745
कत्तो लब्धंति धुरंधराइ	185	का समसीसी सइ मालईइ	233
कत्तो लवंगकलिया	254	कित्तियमेत्तं एयं	414
करथ वि दलं न गंधं	237	किसिओ सि कीस	600
कइभरुहिरविलित्तो Add. 178*2		किसिणिजंति लयंता	137
करचरणंगडलोयण	316	कि करइ किर वराओ	30
करफंससल्लणचुवण Add. 559*2		कि करइ कुरंगी बहुसुएहि	200
करिणिकरप्पियणवसरत्त	199	कि करइ तुरियतुरियं	636
करिणो हरिणहर	581	किफिर करि म अजुत्तं	640

INDEX

613

किं ताल तुज्जं तुंगत्तणेण	736	खंदिज्जइ विहिण्ण ससहरो	126
किं तुज्जं पहाण	779	खुदइ न कट्ठयं जणइ Add. 48*1	
किं तेण आइण्ण व	701	गज्जंति घणा भागा य पंथया	648
किं तेण जाइण्ण वि	699	गरुयज्जुडाउलियस्स	195
किं वा कुलेण कीरइ	143	गहचरिय देवचरियं	668
किं वा गुणेहि कीरइ Add. 90*13		गहवइसुण्ण मणियं	516
किं विहिण्णा सुरलोण	486	गहिउण चयमेज्जि	635
कीरइ समुत्तरणं Add. 72*5		गहिउण सपलणं	578
कुडिलत्तणं च वंक्तणं च	574	गहियधिमुका तेयं	683
कुहालघायघण	589	गाढयरचुवणुफुसिय Add. 300*6	
कुप्पावणहि कुहेइणहि Add. 16*1		गाढासणस्स कस्स वि	174
कुपुणेहि कुलाइ Add. 90*4		गाढाय रसा महिलान	13
कुलयाक्रिया पपुया Add. 624*2		गाढाणं गीघाणं	17
कुल्लंछणं अकिली	569	गाहा इअइ अणादा Add. 15*1	
कुलवालिआइ पेच्छइ	467	गाहा इअइ वराइ	15
कुसलं राहे सुहिओ सि	590	गाहाहि को न हीरइ Add. 18*1	
कुंकमकयंणायं	619	गाहे भज्जिहिमि तुमं	16
कुंजर महदंसण Add. 199*5		गिम्हे वज्जिगि	643
कुंदलयामटलपरिविउण्ण	248	गुणवज्जिण वि नेहो Add. 80*1	
केसव पुराणपुरिसो	599	गुणहीणा जे पुरिसा	686
केसाण दंतणइठक्कराण	681	गुणिणो गुणेहि विह्वेहि	55
केसिवियारणसहिरल	595	गुरुविरहमंधिविगाइ Add. 641*1	
को एथ सया सुहिओ...खल्लो	127	गुरुविइवल्लधिया अवि	273
को एथ सया सुहिओ...पल्लिअ	667	गुरुविइववित्थरत्थंभिरे	742
को दाऊण समत्थो	677	गौमहिंसतुरंगाणं	189
को देसो उच्चसिओ	442	घत्तावारे घरिणी	466
खणभंगुरेण विसमेण Add. 349*2		घाण्ण मओ सहेण मई	219
खणमेत्तं संतावो	383	घेतुण करंभं भमइ	526
खरपथणत्ताडुवालि	444	घेयइ मच्छाग पण	670
खरफरुसं सिण्णउडं	688	घोलंततारवणुज्जलेण	286
खल्लसज्जणाय दोसा	64	घच्चरघरिणी	464
खल्लं गो परिचत्ते Add. 64*2		चलचमरकणवालि	173

चलवत्तयमेहलरवं	Add. 328*4	जह नाम कह वि सोक्खं	153
चंचुपुडकोडिवियलिय	Add. 641*2	जह कुड्ढ एत्थ सुयाणं	479
चंदणतरु ध्व सुयणा	48	जह माणो कीस पिओ	355
चंदणवलियं दिदंकेवि	538	जह वत्थसि वत्थ तुमं भेचल	369
चंदस्स खओ न हु तारयाण	267	जह वत्थसि वत्थ तुमं एण्हि	367
चंदो हयपडिविवाह	609	जह वत्थसि वत्थ तुमं को	366
चंदो घवल्लिजह पुण्णिमाह	73	जह विसह विसमविवरे	122
चिक्कणचिक्खल्लचहुह	182	जह वि हु काकवसेणं	757
चिर्यालसंठियाहं	Add. 178*1	जह सा पत्था भणिया	615
चित्तामंवरमथाण	19	जह सा सहीहि भणिया तुज्झ पहे	624
चोराण कामुयाण य	658	जह सा सहीहि भणिया तुज्झ सुहं	613
छज्जह पटुस्स ठल्लियं	147	जह भासुयाह भणिया	623
छणवंत्रणेण वरिसो	89	जह सो गुणागुराहं	470
छन्नं धम्मं पयहं च	90	जह सो न एइ मेहं	417
छंभिज्जह हंस सरं	718	जहसंवाहियफहस	709
छप्पय गमेसु कालं	244	जणसंकुलं न सुखं	493
छंभं अयाणमाणेहि	18	जत्तो नेहस्स मरो	292
छंदं जो अणुवट्टह	88	जत्तो विलोलपग्गल	294
छंदेण धिया कम्मं	Add. 31*5	जत्थ गओ तत्थ गओ	544
छाया हियस्स	737	जत्थ न जज्जगाओ	333
छिज्जउ सीसं अह होउ	71	जत्थ न खुज्जयविट्ठयो	482
छिच्चं पुणो वि छिज्जउ	484	जम्मदिणे यणिविहण	149
छिच्चं रणम्मि बहुपहु	176	जम्मंतरं न गरुयं गरुयं पुरिसस्स	
छीए जीव न भणियं	Add. 624*1	गुणगणत्ताहणं	Add. 90*10
छुहुह दहं कुहालं	586	जम्मंतरं न गरुयं गरुयं पुरिसस्स	
छेयाण जेहि कजं	275	गुणगणत्ताहणं	687
जह उत्तमो सि मण्णह	471	जग्गे वि जं न हूयं	54
जह कह वि ताण छप्पल	281	जल्लणहट्टणेण न तहा	768
जह गणसि पुणो वि तुमं	504	जल्लणपवेसो चामीयरस्स	767
जह चंदो कि बहुतारपडि	266	जल्लणं जलं च अमियं	752
जह देव सह पसओ	Add. 349*3	जल्लणिहिमुक्केण वि	747
जह देवरेण भणिया	622	जस्स तुमं अणुस्सा	543
जह नत्थि गुणा ता किं	685	जस्स न गिण्हंति गुणा	Add. 90*3

INDEX

615

जस्स न जेहंति गुणा	698	जा नीळजलहरोदार	651
जह कणय सह पञ्चिमान	771	जायासुपविरह	194
जह जह न चढह चावो	210	जारद्वयिणिमिष	Add. 496*6
जह जह न समप्यह	113	जारमसाणस्समुग्ग	Add. 496*7
जह जह वड्ढंति यणा तह तह	208	जाव न विथसह सरसा	242
जह जह वड्ढंति यणा विथसह	209	जीयं जलुबिंदुसमं	665
जह जह वड्ढेह ससी	265	जूरिजह किं न जए	769
जह जह वापह विही	Add. 119*3	जूहाओ वणगहणं	198
जह पढमदिणे तह	279	जे के वि रसा	Add. 412*1
जह पढमे तह दीसह	793	जे जे गुणिणे जे जे	140
जह पढहि गुणा परछिह	710	जेण विणा न वल्लिजह	557
जं चिय विहिणा लिहियं	674	जेण समं खेवओ	Add. 496*1
जं जस्स मम्ममेयं	81	जे मग्गा विहवसमीरणेण	142
जं जं ढालं लंबह	124	जेहिं चिय उच्चविया	62
जं ज्वाणह मणह जणो	689	जेहिं नीओ वड्ढ	738
जं ज्वाणह मणउ जणो	Add. 90*11	जेहिं सोहगणिदी	389, Add. 389*1
जं जि खमेह समथो	87	जेहक्खो गिलह समं	776
जं जीहाह विळगं	225	जेहसिय कीस जुक्कसि	500
जंतिय गुळ विमग्गसि	533	जेहसिय मा विलंबसु	498
जं तुह कज्जं भण तं	415	जो जंपित्ठण जाणह	272
जं दिज्जह पहरपरवसेहि	162	जो जं करेह पावह सो स	480
जं नयणेहि न दीसह	125	जो धम्मओ न पावह	522
जं पक्खालियसारं	791	ज्जणज्जणह कणयडोरो	327
जं सेवयाण दुक्खं	151	ज्जिज्जह झीणम्मि सपा	75
जा ह्छा कावि मणो	628	ज्जिज्जउ हिययं फुटंतु	450
जाह्विमुखाण नमो	201	झीणविहवो वि सुयणो	94
जाहे रुवं विज्जा	144	ठहदा खओ ष्व सुयणो	301
जाएण तेण धवलीकओ	760	ठाणच्चुयाण सुंवरि	Add. 312*5
जाए माणप्पसरो	345	ठाणयरेहिं एहिं	Add. 312*11
जाओ पियं पियं पड	563	ठाण गुणेहिं लब्धह...हारो वि	
जाओ सि कीस पंथे	733	गुण	Add. 90*14
जाणिज्जह न उ पियमप्पियं	655	ठाण गुणेहिं लब्धह...हारो वि जेय	690
जा न चळह ता बसय	Add. 349*7		

616

VAJJĀRAGAM

अथ न मुखह् बीतो	:682	तं नरियं वरं तं	Add. 64*1
ईजसउ सक्कयकच्चं	Add. 31*3	तं नरियं तं न हूयं	278
ईजसउ सो जोहसिंभी	503	तं नमह् जस्स गोद्वे	591
इजसि इजसु	454	संवाउ तिथि सुपणी	160
इजसि कर्हति	404	तं मितं कायच्चं जं किर	68
इजसु सिसिरवियहा	656	तं मितं कायच्चं जं मितं	69
इज्जज निरवसेरं	644	तं वंचिओ सि पिययम	289
इभिन्नणमि डिमेहि	Add. 496*3	ता किं करेमि पियसहि	411
इभिण भुत्तसेसं	461	ता किं करेमि माए निजियह्वस्स	
इजसि इत्येण सुदं	612	Add. 397*1	
इलिधा य मसी	509	ता किं करेमि माए लोयण	410
इंलरसेसो वि महुयरेहि	251	ता किं भएण किं चित्तिण	676
इरुद्धंतो रच्छामुहेसु	625	ता जाह् ता नियत्तह्	Add. 389*5
इहया वारिजंती	545	ता हुंओ मेरुगिरी	103
इह वोलेते बालय	Add. 445*5	ता वणमिन्दी ता	659
इहियहारंभ	119	ता निग्गुणं धिय वरं	695
इह कइ वि कुम्मुहुत्ते	380	ता रुवं ताव गुणा	134
इह चंपिज्ज भरिया	314	ताव धिय इलहलया...	
इह जंतिण जंतं	536	छेया नेहविहूणा	Add. 284*2
इह क्षीणा जइ मज्जलिय	437	ताव विधय इलहलया...	
इह क्षीणा तुह धिरहे	433	सिद्धरथा उण छेया	559
इह तुह धिरहे मालह्	227	तावच्चिध होइ सुदं	339
इह तेण वि सा दिट्ठा	412	ताव य पुत्ति छइलो	349
इह नीससियं जूहाहिवेण	196	ता विरिधणं गयणं	104
इह रुणं तीह तव	Add. 605*2	तिणतूला वि हु लहुयं	135
इह शसियं वणं मालह्	232	तिलतुसमेत्तेण वि	626
इं किं पि कम्मरयणं	111	तिलयं विलयं	416
तं किं पि पएसं	Add. 252*2	तिहुयणमिओ वि	593
तं किं पि कइ वि	485	तुच्छं तवणिं पि	456
तं किं पि साहसं	108	तुल्लो व्व समा	303
तं किं वुच्चह् कच्चं	Add. 31*6	तुह अल्लेसणकज्जमि	424
तं जंतं सा कुंही	537	तुह गोत्तापणण	422
तं दट्ठण जुघाणं	617	तुह विरहताधियाप्	434

INDEX

617

सुह संगमदोहलिणीह	423	दादिमफलं न पेम्मं	334
सुह सुरपवरचर	Add. 389*2	दाणे न देह न करेह	332
तुंगो श्विच होह मणो	102	दाणे न वेति बहुलं	547
तुंगो थिओ विसाहो	361	दारिद्र्य तुज्ज गुणा	138
ते गिसिंहिरा ते	221	दारिद्र्य तुज्ज नमो	139
ते धन्ना कदिणुसुंग	447	वाह्मिकणेण स्वर्गा	167
ते धन्ना गरुयणियं	446	दिट्ठा हरैति दुक्खं	36
ते धन्ना ताण नमो ते कुसला	Add. 284*5	दिट्ठीतुलाइ भुवणं	277
ते धन्ना ताण नमो ते गरुया	101	दिट्ठी विट्ठिप्पसरो	391
ते धन्ना ताण नमो ते श्विय	448	दिट्ठे वि हु होह सुई	78
ते धन्ना समयगहंद	449	दिट्ठो सि जेहि पंथिय	443
तोळिजति न क्केण थि	Add. 551*1	दिट्ठोहसंकलाणं	72
थणकणयकलस	Add. 312*3	दिशं गेणहह कप्पेह	Add. 412*6
थणजुयलं तीह	311	दिशं धणाण भगवं	211
थणहारं तीह समुच्चयं	Add. 312*9	दिश्या पुणो वि दिज्जउ	Add. 284*7
थन्ने वंक्कगीवो	50	दीणं अम्भुद्धरिउं	44
थरथरह धरा सुवर्भति	109	दीसंति जोयसिद्धा	141
थरथरथरेह हिययं	136	दीहसखिधियाहयो	497
थोरगरुयाह सुंदर	539	दीहं लणहं बहुसुत्त	788
थोरंसुसलिलसिस्तो	386	दीहुणहपडरणीसास	223
दइयादंसणतिण्हालुधरस	445	दुक्खं कीरह कव्वं	6
दट्ठूण किंसुया साहा	741	दुक्खेहि वि तुह विरहे	Add. 438*2
दट्ठूण तरुणसुरयं	319	दुग्गधधरमि भरिणी	457
दट्ठूण रयणिमज्जे	322	दूह तुमं चिय कुसला	413
दड्ढणेइणाळपरिसंठियस्स	359	दूह समागमसेडल	418
दड्ढणेइणाळपरिसरिय	Add. 349*5	दूरदुट्ठिया न दूरे	77
दवरोसकलुसियस्स वि	35	दूरयरदेसपरिसंठियस्स...महंतस्स	786
दरहसियकडक्ख	552	दूरयरदेसपरिसंठियस्स...वहंतस्स	Add. 80*2
दंतच्छोहं तडविषडमोडण	186	दूरं गणं वि कयविप्पणं	340
दंतणहक्खयमहियं	323	दे जं पि तं पि	Add. 226*1
देतुलिहणं सव्वंग	Add. 199*2	देमि न कस्स थि जंपइ	555
देते तिणाह कंटे	Add. 364*1	देवाण बंभणाण य	477

618

VAJJĀLAGGAM

देसियसरूपलोत्तं	28	नमिऊण गोरिवयणत्स	610
देसे गामे नयरे...न पसरइ	700	नमिऊण जं विवप्पइ	100
देसे गामे नयरे...न वियरइ		नयणअमत्तरघोळंत	430
Add. 90*15		नयणाइ तुअ सुंदरि	296
देहि ति कइ तु मण्णइ	158	नयणाइ तुइ विओए	426
देसिय घणगुणसारं	792	नयणाइ नयंति	Add. 454*3
दोहिं चिय पज्जंतं	42	नयणाइ कुससु	Add. 454*+
घणसंचया सुगुज्जा	565	नयणाइ समणियपत्तलाइ	291
घणु संघइ भुयवल्ले	Add. 300*1	नयणाण पइठ वज्जं	299
घणं तं चेव दिणं	785	नयरं न होइ	270
घणा यहिरंधलिया	Add. 64*3	नयणलिणमुणालुलोळ	261
घम्मसंधकामरहिपा	145	न विणा सग्गावेणं	556
घम्मिय घम्मा सुवइ	Add. 532*2	न वि तइ पढम	325
घम्मो घणाण मूलं	Add. 90*8	न सहइ अम्मस्थणियं	60
घवलं चवलच्छीए	597	नहकुंतग्गयभिज्जा समुहाणय	
घावन्ति तस्सुहं धारिया	300	Add. 312*6	
घीश मया वि कज्जं	Add. 119*2	नहकुंतग्गयभिज्जा हारावलि	
घीरेण समं सम	112	Add. 312*1	
धुत्तीरएण धम्मिय जइ इच्छसि	523	नहमासभेयजणणो	51
धुत्तीरएण धम्मिय जो होइ		न हसंति परं न धुवंति	37
Add. 532*1		न हु कस्स वि वेंति धणे	579
धुत्तीरयस्स कज्जे	524	नाराय निरक्खर	770
धुत्तीरयाण कज्जेण	525	नासइ जूपण धणं	Add. 90*9
नहपूरसच्छे	354	नावइ वाएण तुसं	Add. 90*5
न गणेइ रूपवंतं	566	नाहं वूई न तुमं	438
नग्धंति गुणा विहडंति	123	निग्गुण गुणेहि निघ	696
न जलंति न घगधगंति	Add. 389*6	निहयकुहालयमज्झ	588
न तहा पइमरणे वि हु	Add. 214*3	निद्दामंगो भावंडुरत्तणं	353
न तहा मारेइ विसं	335	निद्धसो गुणरहिओ	53
न तहा लोयम्मि	660	निद्धोयउदयकंखिर	766
न मए हण्णे न कयं	370,	निबिड्दलसंठिं	252
Add. 300*7		निम्मलपवित्तहारा	564
न महुमहणरस	118	नियकम्मैहि वि नोयं	703

INDEX

619

नियगुणोहस्त्रयंकर	778	पल्लवियं करयत्	313
नियदकुर्दंगं पच्छन्न	472	पल्लिपपसे पल्लस	Add. 214*4
निययासपसु मल्लिणा	777	पसरद् जेण तमोद्दो	487
निवसंति जग्घ छेदा	271	पाइयकव्वस्मि रसो	21
निहणंति धणं	580	पाइयकव्वस्स नमो	31
नीरसकरीरस्सर	734	पाइयकव्वुल्लावे	Add. 31*4
नीयससि रुयसि	Add. 226*3	पामरवहुयाद्	Add. 300*2
नीयसिउकंपिय	406	पापवदिओ न गण्णिओ	362
नेच्छद् सगगममणं	169	पाविज्जद् उत्थ सुहं	675
नेच्छसि परावयारं	41	पासपरिसंठिओ वि हु	691
पवरजुवाणो गामो	476	पियकेल्लिगमोसारिपण	694
पक्खानिलेण पहुणो	177	पिहुलं मसिभापणयं	510
पक्खुवसेवं नहसुद्	235	पुक्कारपण विज्जण	515
पज्जरणं रोमंचो	Add. 539*1	पुक्कारयं पडंजसु	513
पडिउजंति न सुयणा	46	पुच्छिज्जंता निय	583
पडिउच्चं जेण समं	76	पुणरुत्तपसारियदीद्	222
पडिउच्चं दिणधर	66	पुरिसविसेसेण सद्	468
पडमं चिप ने	719	पुगिसे सच्चसमिद्धे	84
पडमं चिप मह	Add. 496*14	पुग्घेण सणं पच्छेण	474
पडमारंभमणहरं	Add. 349*1	पेक्खद् मद्दण्णचोर्जं	475
पत्ते पियपाहुणप्	458	पेम्मस्स विरोदिप	348
पम्मुहसुत्तं अट्ठी	790	पेम्मं अणाद्दपरमत्थ	39
पण्डियहोसगुणद्धे	708	फणस्सेण समं मदि	156
पयहियपयावगुण	Add. 64*5	फरुत्तं न भणसि	40
परपरगमणादसिणी	Add. 462*1	फलसंपत्तीद् समो	114
परपत्थणापवच्चं	133	बद्धो सि मुमं पीओ	765
परपुरपधेसविम्माण	Add. 438*1	बहले तमंघयारे रमिय	Add. 496*8
परलोयगयाणं पि हु	692	बहले तमंघयारे विज्जुजोपण	Add. 72*8
परधिवरलब्धलक्खे	57	बहुक्कव्ववडभरियाण	280
परसुच्छेयपहरणेण	729	बहुक्कव्ववडभरिया माया	669
परिधूसरा वि सद्धार	631	बहुगंधलुद्ध महुपर	Add. 252*4
परिसुसद् करयलेण वि	582	बहुतरुवराण मज्जे	732
परिहासवत्सल्लोदण	607	बहुसो वि कहिज्जंतं	439

620

VAJJĀLAGGAM

वधवसरणे वि हहा	459	मगां चिय बलहंसे	307
बालय नाहं दूहं	Add. 438*3	मग्गंती मूलियमूलियाइ	553
बालं जराधिसंतिं	519	मज्झणहणरिधयस्स	440
बाला असमंत्तरया	Add. 328*5	मडहं मालइकलिये	230
बालाकवोल्लावण	Add. 518*5	मडहुल्लियाइ किं तुइ	231
बाला लावणणिही	Add. 318*6	मयणाणलसंभुक्खिय	385
बुद्धी सच्चं सिने	Add. 90*12	मरुमरुमार ति	320
बेणि वि महणारंसे	131	मसि मल्लिअण न याणसि	508
बेणि वि राणुप्पक्खा	203	मह एसि कीस पंधिय	491
बेणि वि हुंति गहंओ	96	महणंमि ससं महणंमि	32
बे पुत्तिसा धरइ धरा	45	मदिला जथ पहाणा	Add. 50*2
बे भग्गा सुवणपले	95	महुरारज्जे वि हरी	603
बे वि सपक्खा सह	260	मंदारयं धिवज्जइ	529
भग्गं न जाइ घडिउं	Add. 349*8	मा इंदिरि तुंगसु	245
भग्गं पुणो घडिज्जइ	Add. 349*9	मा उण्हं पियसु जलं	441
भग्गे वि बले वल्लिणु	163	मा जाणसि वीसरिये	Add. 72*5
भग्गे गिग्हापसरो	646	मा जागइ जह तुंग	202
भणिमी वि जइ न	506	मा जाणइ मह सुहं	576
भइसुहमंडणं	542	मा भिज्जसु भणुदियहं	173
भइं कुलंराणां	Add. 471*1	माणविहूणं हवीइ	789
भमर भसंतेण तणु	255	माणससरोहहाणं	263
भमरो भमरी ति गुणो	247	माणससरोहहाणं	Add. 263*2
भमिओ विरं असेसो	541	माणं भयलंबंती	357
भमिओ सि भमसि	772	माणं हु तंमि किज्जइ	363
भयवं हुयास	Add. 496*4	माणिणि सुणसु माणं	356
भुंजइ भुंजियसेसं	455	मा वोसं चिय गेणहइ	748
भुंजंति कसणडसणा	159	मा पत्तिर्यं पि दिज्जसु	488
भूमीगत्यं न चत्ता	723	मा पुत्ति कणसु माणं	358
भूमीगुणेण वडयायवस्स	735	मा पुत्ति वेकवंकं	282
भूमीसयणं उरचीर	152	मा रज्ज सुहंजणणु	641
भूसणपसाहणाहंबरेहि	554	मा खवसु ओणयमुही	473
मइरा मयंककिरणा	395	मा खवसु पुत्ति	546
मडलंतस्स थ मुक्का	739	मालइ पुणो वि मालइ	219

INDEX

621

मालइविहरे रे तरुण	241	रावेगणम्मि परिसंठियस्स	678
मा वञ्चइ वीसंयं	61	राहाइ कवोलतलुच्छल्लं	596
मा सुमरसु चंदण	192	रुणरुणइ वल्लइ	240
मा दोसु सुयमाही	Add. 90*7	रंदारविष्मंखिर	633
मित्तं पयतोयसमं	67	रे रे कलिकालमहा	43
मित्तो सूरु कयपत्त	716	रे रे विइप्प मा	483
मुत्ताहलं व कच्चं	8	रे ससिवाहणवाहण मा	371
मुत्ताहलं व पत्तुणो	693	रे ससिवाहणवाहण वारिज्जंतो	372
मुथ माणं माण पिंथं	360	रेहइ पियपविहंमण	Add. 389*4
मुद्धारियाइ सुट्ठु वि	540	रेहइ सुस्यवसाणे	328
मुहराभां खिय पयइइ	403	लच्छिणिलयत्तणुत्ताण	714
मूलहिंत्तो माहाण	645	लच्छीइ विगा रयणायरस्स	750
मेरु सिणं व सग्गो	105	लच्छीए परिगहिंथा	713
मोत्तण करणमणिंयं	505	ललिण महुवरत्तरए	29
मोत्तण बालंतं	520	लवणसमो नत्थि रमो	Add. 90*1
मोत्तण विथलकेसर	Add. 252*1	लंकालपूण रत्तंबर	Add. 637*1
रइकनइकुविद्यगोरी	606	लंकालयाण पुत्तप	637
रच्छातुल्लगावडिओ	Add. 496*10	लीलावलोदणेण वि	283
रज्जंति नेय कस्स त्रि	548	वइमग्गपेसिपाइं	427
रज्जावंति न रज्जाहिं न वैपि	550	वग्गण नहा सीहाण	214
रज्जावंति न रज्जहिं हरंति	549	वच्चिहिमि तुमं पाविहिमि	Add. 263*1
रणणइ घरं रणरणइ	Add. 72*7	वच्चउरथलं व सुइडस्स	178
रत्तं रत्तेहि सियं	Add. 300*5	वडवाणेण गहिंओ	751
रत्ते रत्ता कस्सणम्मि	551	वडुडम्मि विरहे	Add. 389*7
रमित्तं उहिच्छयाए	661	वडुवसु मालइकलिप	228
रयणइ सुराण समपिऊण	758	यडुवाविद्यकोसो जं	715
रयणाय वत्तेण	356	यणयतुयाहिरुडो	630
रयणायर ति नरमं	762	यण्यडुवा मुहरसिया	561
रयणायरम्मि जम्मो	268	यम्मइ पसंसणिज्जो	396
रयणायरस्स न हु होइ	755	यम्मइमक्खणदिडोसहीइ	663
रयणायरैण रयणं	746	यत्तएणिणयण	680
रयणजलपयसोहं	20	यत्तिसमयं नरआऊ	666
रयणेहि निरंतएपरिणहि	753		

622

VAJJĀLAGGAM

वरिसिहिसि तुमं	157	विविहविहंगमणिबहेण	721
ववमायचलं विहवो	116	विसहरविसरिगसंसग्ग	387
वस पहिय भंगण विचय	495	विहवड मंडकिबंधो	601
वसिऊण मउम हियए	368	विहंति सुया विहंति	672
वसिऊण सगगळोए	253	विहवववए वि दाणं Add. 119*1	
वंकमणियाइ कतो Add. 284*3		विहवववए वि सुयणो Add. 48*5	
वंकं ताण न कीइ Add. 284*3		विहिणा जं चिय लिहियं	129
वंकैहि पिओ सरलेहि	298	विहिविहियं चिय छमइ	132
वाणिवय हरिघंता	213	विझेण विणा वि गया	188
वाससएण वि बद्धा Add. 16*2		वेलामहल्लहोल	749
वासारत्ते पावासियाण Add. 373 1		वेसहसाऊव	421
वासारत्ते वाउदुएण Add. 445*3		वेसाण कवडमय	571
विडलं फलयं योरा	502	वेसट्टवहलपरिमल	249
विडलं वि जलं अल Add. 263*4		सउणो नेइसउणो	775
विज्ज तुहागमण चिय	517	सकुलकलंकं नियकंत Add. 471*2	
विज्ज न एसो जरओ	511	सकयमसकयं पि हु	7
विज्जय भयं वारं	518	सगुणण भिगुणण य	70
विज्जुभुयंगमसहियं Add. 652*1		सच्चं अणंग कोयं	397
वियडं सो परिसङ्कउ	171	सच्चं चिय ववइ जणो	604
वियडा वि जंतवाया	534	सच्चं चेय सुयंगी	598
वियलइ धणं न माणं	164	सच्चं वेव पळासो Add. 641*3	
विपलियतेएण वि	773	सच्चं जरए कुसलो	512
विपलियदलं वि	250	सच्चं पळास जे	743
वियलियमएण गय	190	सच्चुवरणा पजिवव Add. 48*4	
वियसेतसरस	243	सच्छंइं बोकिजइ	148
विपसंतु नाम	229	सच्छंदिआ सक्वा	12
वियसियसुहाइ	530	सज्जसलाइणिउजे	705
विहगिज्जलणमाला Add. 389*3		सद्धीइ होइ सुहवा	478
विरहपलितो रे वरगइव	197	सत्थरथे पडियस्स वि	121
विरहेण मंदरेण व	381	सद्धपलोइं दोसेहि	24
विषरीए रइंभे	501	सद्दालयं सरुवं	535
विचरीयरथा लळ्ळी	611	सद्दावसद्दीरु	23
विविहकइविरएयणं	3	सद्भाववाहिरेहि	276

INDEX

623

सम्भावे बहुविधप	175	संभरिऊण य रुणं	428
समडकुंगविसरला	304	सा सद् सहरवदिभ	432
सयलजणपिच्छजिउओ Add. 199*3		सातमि दिवय दुलहमि	Add. 454*2
सरला मुहे न जीहा Add. 199*4		सा सुज कए गयमय	435
सरसल्लिण भणिध	218	सा दिवह चिय पेच्छह	Add. 438*1
सरसाण सूरपरिसंठियाण	717	सामा खामा न सहेइ	514
सरसा निहमणसारा	575	सामा नियंभगरुया	317
सरसा वि तुमा	63	सायर लज्जाइ कहं	764
सरसा वि हु कवकहा Add. 31*1		सा रेवा ताह पाणिथाह	187
सहसरमणसमण्यण	326	सालत्तय पयं ऊरएमु	620
सवियारसविभम	293	सालंकाराहि सलक्खणाहि	10
सव्वत्तो वसइ धरा	697	सा सुहय सामंणी Add. 438*4	
सव्वन्नुवणपंकय	1	साइसमवलंबतो	107
सव्वत्स एह पयई	39	साहीणासयरयणो	761
सव्वंगरागरत्तं Add. 578*2		सिगं भाइ कजं	92
सव्वायरेण रक्खह	264	सिद्धंगणाउरयल Add. 199*1	
सव्वो गाहाउ जणो	14	सियकसिणदीहक्खल Add. 300*4	
सव्वो धुहिओ सोइह	161	सिराणुए निउत्तो	587
सहइ सलोहा वणवाय	562	सिसिरमयरंषयजसरण	532
सहस सि अं न विट्ठो	284	सिहिपेवुणावर्यसा	212
सहस सि जं न भजह Add. 318*4		सिहिरविथं वणरविथं Add. 445*4	
संकुइयकंपिराओ	662	सिचतो वि मियंको Add. 496*12	
संकुयइ संकुयंते	146	सीलं वरं कुलाओ कुलेण	86
संकेयकुडंगोणीण Add. 496*5		सीलं वरं कुलाओ दाळिइ	85
संघदियवदिय	106	सीसेण कह न कीरइ Add. 507*1	
संजुणिघघोरजुय	179	सुपमाणा य सुसुत्ता	573
संज्ञासमए परिकुदिय	608	सुम्मह पंचमगेयं	290
संतं न वेति वारंति	56	सुम्मह वल्लयाण रवो	321
संतेहि असंतेहि य	82	सुयणस होइ सुवखं Add. 48*2	
संधुक्किज्जह दिवए	634	सुयणो न कुप्पइ चिय	34
संपत्तियाह काले गमेसु	570	सुयणो सुद्धसहावो	33
संपत्तिपा वि सज्जह Add. 496*9			
संभरसि कण्ह कालिदि	605		

624

VAJJYALAGGAM

सुरयप्पसुत्त कोधण	Add. 328*3	हत्थट्ठियं कवाळं	436
सुरयावसाणसमए	Add. 328*2	हत्थप्पंसेण वि पिय	409
सुरसरिणं वडविडवि	Add. 72*1	हत्थे ठियं कवाळं	Add. 72*4
सुळहाइ परोड्ड	527	हत्थदुज्जणस्स वयणं	49
सुल्ल व पंक	653	हरसिरसरणम्मि गभो	269
सुसिएण निहसिएण वि	728	हरिणा ज्ञाणंति गुणा	215
सुहय गयं तुह चिरहे	431	हंल्लुण वरगहं	618
सुहिघाण सुहज्जणया	Add. 641*4	हंसेहि समं जइ	Add. 263*3
सेयच्छेणे पेच्छह	318	हंसो मयाणमज्जे	258
सेला चलंति पलए	47	हंसो सि महासरमंजणो	257
सो कथ गभो सो सुयणवज्झो		हारेण मामि कुसुम	Add. 397*2
सो सुहाण	782	हा हियय कि किलम्मसि	452
सो कथ गभो सो सुयणवज्झो		हा हियय सीणसाहस	451
सो सुहासिय	Add. 412*2	हिदुक्कयकंठ्याणं	706
सो को वि न दीसइ सामलंगि		हिट्ठट्ठे जडणिवहं	150
एयम्मि	343	हियए जं च निहितं	Add. 284*8
सो को वि न दीसइ सामलंगि		हियए जाओ ताथेव	115
ओ घडइ	Add. 349*10	हियए रोसुगिणं	616
सो च्चिय सयडे सो च्चिय	184	हिययट्ठिओ वि पिओ	Add. 412*4
सो सण्हाइयपहिय न्ध	Add. 312*2	हिययट्ठिओ वि सुहवो	787
सो मासो तं पि दिणं	Add. 412*3	हे हियय अव्वट्ठिय	Add. 454*1
सो सणमई उ निवससु	744	होसइ किल साहारी	639
सो सुवह सुहं सो	341	होहो तं किपि दिणं	Add. 412*5
सो सोहइ दूसतो	26	होति परच्छन्निरया	Add. 48*3
सो होहिइ को वि दिणो	873		

GLOSSARY OF SELECT WORDS

ABBREVIATIONS :

ts = तस्य; *th* = तद्वत्; *d* = देव.

PLNM = धारपालीनाममाला of Dharapāla, Bhāvnagar, 1917 (Samvat 1913).

DNM = हेमचन्द्रमाला of Hemacandra, edition by Pischel and Bühler Bombay, 1880.

Hc. = Hemacandra.

HS. = Hemacandra's Śabdānuśāsana.

MKPS = Mīrkaṇḍeya's Prākṛta-Sarvasva.

PG = Pischel, Prākṛit Grammar (German).

अवस्था *th* (= आर्था, प्रौढयुवलि), 308, 313, 43 etc., a grown-up, adult, young lady. DNM I.50.

अवयव *d*. 421, an unchaste woman, a woman of easy virtue. PLNM 91, DNM I.18 (अस्तोजन).

अनुचोच *th* (= अनुचोच, आश्चर्य), 475, a wonder. See चोच.

अमा *d*, 492, 496 etc., a mother-in-law. DNM I.51 (सुभ्र).

अथक् *d*, 27, 559*1 (= अथक्कम), not pausing or resting. See थक्.

अभिर्भाड्य *d*. 496*8, joined, touching, clashing. From √ अभिर्भा = √ अभिर्भा, HS. VIII.4.164.

अगरे *d*. 761, immune from poverty. See तेर.

आरब्ध *d*, 117, 327 etc., begun, commenced. HS. VIII.2.138 (= आरब्ध).

आभिर्भाड्य *d*, 204, see अभिर्भाड्य.

ईर्षिदि *d*, 229, 236, 245, 248 etc., a bee. PLNM 11, DNM I.79.

उज्जद *d*, 487, deserted, desolate. DNM I.96. Marathi उजाद.

उज्जगिर *d*, 364, sleeplessness. DNM I.117 (Sanskrit उज्जागर).

उड्ड *d*, 585, 589, digger of a well, DNM I.85 (Sanskrit उड्ड).

उद्धार *th*, (= उद्धार), 585, homeless, destitute.

उष्णील *d*, 340, a cluster or mass. DNM I.126 (Skt. उष्णील).

✓उत्फिण *d*, 318*3 (उत्फिणिय), to erupt, to overflow, to pop up, to shoot up.

✓उत्फुस *d*, 300*6 (उत्फुसिय = उम्फुष्ट), to wipe out. See ✓फुस.

उत्थिब *d*, 306, prominent, swelling; 307, 226*3, plunged in grief. DNMI.127.

✓उत्थिथ *d*, 304, 312*4 (उत्थिथिय), to heat, to burn.

उथ (also उथ, उव) = पश्य, Imperative second person singular. HS. VIII.2.211, DNMI.86.

✓उद्ध्व, 397*2 (उद्ध्विय), ✓उद्ध्व, 684 (उद्ध्विय), to extinguish or to put out. (Sanskrit ✓आर्द्रय, to moisten).

✓उत्तर *d*, 698, to cut. HS. VIII.4.416.

✓उत्तेष *d*, 736, to be accepted, received or resorted. See तेष. HS.VIII.4.255.

उत्तरिय *d*, 308, left over, remaining behind. DNMI.132. Cf. उत्तरिय 316 and उत्तरिय 388.

कच्योल *d*, 99, a cup, Marathi कचोळें.

कडिल 605, 788, a cloth used by women for the lower part of the body, a loin-cloth, a saree (कटोरल). Marathi कटेल.

कणवी *d*, 528, a virgin (कन्या).

कप्परिथ *d*, 166, gored, wounded (दारित).

कसरक *d*, 221, a bud (कुटुमल). HS. VIII.4.423.

कुडंग *d*, 472, 479, an arbour, a bower, a thicket. DNMI.37.

कुंठी *d*, 562, a pair of tongs or pincers.

कुरविय *d*, 509, spoiled, sullied, besmeared.

खडी *d*, 769, sugar, Marathi खडीसाखर. DNMI.66 (खिराफळी).

✓कुटुका *d*, 220, to start up, to arise (आदिभेव, Ratnadeva). HS.VIII.4.395.

गवार *d*, 15 an uncultured, untrained, inept person, a rustic. Connected with Skt. ग्राम. Hindi गैवार.

गंजाण *tb*, (= गंजन), 90, moral taint; 203, humiliation.

गासार *d*, 16, see गवार.

गास *d*, 352, early morning, PLNM 71, DNMI.96. connected with Skt. गेस्ये.

GLOSSARY

627

धुगहुण्य *d*, 49*11, whispering campaign. DNM II.110. (= कण्ठोप-
कारिका). Marathi धुगधुणे.

धुम् *d*, to revolve. HS. VIII.4.117. Causal base धुम्बाव 598, to
cause to reel. Marathi धुमणे, धुमवणे.

धुधुर *d*, (onomatopoeic) 285, to grunt, to gurgle. Marathi धुधुरणे.

धेय *d*, 265, 5*6, 670 etc. (Passive base from √ ग्रह्, to be taken
received or accepted. HS. VIII.4.256. Connected with the
Vedic root धेम (धृ) (ग्रहते > कृषते > धेय > धेयस्).

घोडा *d*, 389*5, a horse, DNM II.1.1. Connected with Skt. घोड,
घोडश्च.

घोल *d*, 136, 3 6, 300*3, to roll about: 430, to well up. HS. VIII.
4.11 (= √ घृण्).

चक्ख *d*, 223, 225, 216*2, 3, to taste. HS. VIII.4.258 (= √ खद्).
Weber equates √ चक्ख with Skt. √ चक्ष् to eat. Marathi चाखणे.

चढ *d*, 210, to ascend, to climb up, to mount, HS. VIII.4.206
(= √ आरुह्). Marathi चढणे.

चडाव *d*, (Causal base from √ चढ्), 532*1, to place, to put, to
mount. Marathi चढविणे.

चडका *d*, 151*3, a blow or stroke. HS. VIII.4.406.

चढण *d*, 267, act of climbing, rising or ascending; ascension.

चव *d*, 97, 604, to speak, to talk, to utter. HS. VIII. 4.2 (=
कथ्). Connected with Skt. root वच् to speak ?

खटुट *d*, 182, stuck up, immersed, submerged. DNM III.2 (= मग्).

चंप *d*, 314, 31*7, to press, to squeeze, to pack tightly (=
निषोड्य). HS. VIII.4.395 (= √ अकम्). Marathi चापणे, चेषणे,
चंपी.

चंपण *d*, 4*1, act of being pressed down or trodden. (= निषोडन).

चाल *d*, 81, to speak.

चिक्कण *d*, 182, sticky. Marathi चिक्क, चिक्कण.

चिक्खल *d*, 182, mud. DNM III.11. Marathi चिक्खल.

चिचि *d*, 397*2, fire. DNM III.10.

चुक्क *d*, 500, 524, to blunder, to miss. Marathi चुक्के. HS. VIII,
4.177 (= √ अक्ष्).

बुझ (= बुझिय) *d*, 681, fallen down (बग).

चेरुअ *d*, 277, the pan of a weighing balance (तुलापात्र).

चोअ *d*, 219, 387, 263*1 etc., wonder, astonishment, astonishing thing. PLNM 451, DNM III.14 (= अश्चय). Connected with Skt. ओच.

छइअ *d*, 14, 270, 278, 284 etc., a wily, artful, clever, shrewd, cunning person; a wise, intelligent, prudent person (धूर्त, विदग्ध). DNM III.24. Weber connects छइअ with the root छ् to cover, to conceal.

छअ *d*, 75, 147 etc., to behave, to become. HS. VIII.4.100 (= √छ्). Connected with the Vedic root छ् to look, to appear.

छपनप *ib*. (= पपनक = चिरप, धूर्त), 281, a shrewd, clever person. DNM III.24.

छमच्छम *d*, 434, 373*1, to produce a crackling sound, as when a moist thing is thrown into fire; 496*10, to simmer, to sizzle. See √छिमिन्.

छंड *d*, 718, to leave, to abandon. [connected with the Prākr root छंड् (= छ्, HS. VIII.4.91) to vomit]. Marathi छोडणे, Hindi छोड़ना.

छामी *d*, 518, butter-milk. DNM III.26. Hindi छासी.

छित्त *d*, 105, touched. Connected with Sanskrit छृत्. DNM III. 27; HS. VII.2.1 48, 4.253.

छिय *d*, 400, 72*, to touch. HS. VIII.4.257 (only in a passive sense).

छिय *d*, 367, 251*2, to touch. HS. VIII.4.181. Marathi छिचणे.

छुट *d*, 625, to escape. Connected with the Skt. root छृ (VI.P) to cut. छेत् (X.P). Marathi छुटणे.

छुड *d*, 757, to escape.

छुह *d*, 586, to bring down or bear down forcibly. HS. VIII.443 (= √छिप्). Appears to be phonetically connected with √छ्.

छोड *d*, 607 (causal base from √छंड), to separate, to release, to untie, to loosen. Marathi छोडणे.

छोडण *d*, 637, act of loosening or untying.

छोडय *d*, 789 (= छोडिय), deserted, abandoned.

GLOSSARY

629

- वेप 420, 585, 612 etc., to speak, to say. HS. VIII.4.2 (= वक्रे). Appears to be phonetically connected with वल्ग्व्.
- बुध् *d*, 133, 544, to be yoked. Marathi जुषणे. HS. VIII.4.106 (= to yoke).
- ब्र *d*, 221, 462, 614, 676, 769 etc., (1) to be distressed or pained Marathi ब्रुणे. HS. VIII.7.132 (= व्रिद्) (2) to be angry, to curse, HS. VIII.4.135 (= व्रुद्).
- जोळ *d*, 003*2, to see, MKPS. Connected with Skt. वृद्धोद्.
- जोडवत्त *d*, 775-778, a lamp. DNM III.49. Appears to be connected with Sanskrit ज्योतिष्.
- झडति *d*, 475, 740, झति 352, 73) etc. (= Sanskrit जडति), quickly, at once. Marathi झटक.
- ✓झणझण (onomatopoeic), 327, to jingle, to tinkle.
- ✓झप *d*, 611, to cover up, to close. Not recorded by Hc. in this sense, but in the sense of to wander, HS. VIII.4.161. Marathi झा, झाड. MKPS records in the sense of ✓छादय.
- झाया *d*, 124, a branch. DNM IV.9 records झाडी in the sense of झाडा. Marathi झाडा.
- डोर *d*, 327 (कनकडोर): a golden girdle or waist-band (= कनक). Marathi डोर, डोरा, डोरी, a string or rope. Ratnadeva equates with Skt. दवरक.
- ✓ढक् 612, to cover, to screen. Seems to be connected with Sanskrit वृषयम्. HS. VIII.4.21 (= वृषय). Pali षण्ठि, Marathi षण्ठो.
- ✓ढल *d*, 509, to drop down, to fall down, to be spilt, to sway, to swing, to swerve, to move. See ✓हठ. Marathi ढळणे, ढळणे.
- ढळळय *d*, 31*7, 284*2, 559, kind, soft, gentle, sensitive, sentimental, sympathetic. PLNM 827, DNM VII.74. Marathi हळहळ, हळहळी, हळवा.
- ढसति *d*, (onomatopoeic) (= ढसि), 358 with a thumping or snapping sound. Marathi ढसक.
- ढंखर *d*, 251 (पत्रपुष्पादिरहितशाखा), a branch shorn of flowers, leaves etc.

630

VAJJALAGAM

विक *d.* 262, a crow (or crane); appears to be connected with Sanskrit वृद्ध. PLNM 67 (= कक).

वृकुल *d.* 625, to roam, to wander. Seems to be connected with √ वृकुल = √ मर, HS. VI.4.161. Marathi वृडाळणे.

वृग *d.* 318*1 (= सक्क), a cluster, a bunch.

वडत्ति *d.* (onomatopoeic), 124, with a snapping, crashing sound. Marathi वडकन्.

वत्तिह *d.* 624*2 (= वत्पर), devoted, intent, expert, proficient. DNM V. 3.

वर 61, 121, 556, 582 etc., to be able to do something. HS. VIII. 4.86 (= √ वर). Connected with Sanskrit √ वृ, to cross.

वरवग्ग *d.* 395, servants, attendants, retinue, entourage.

वरवह *d.* 509, 510. (1) वारवह parchment, paper, (2) वरवह bed-sheet, bed-cover, DNM V.21 records वरवह in the sense of वरज, pudendum muliebre.

ववणि *d.* 456, food grains fit to be eaten (भक्ष्यकण, अन्नकण), DNM V.1.

ववा *d.* 160, a cow. PLNM 69, DNM V.1. Connected with Skt. वामा, a reddish, brown cow.

वुलग्ग *d.* 153, 225*2, 496*1C, chance, accident; 90*6, random or casual effort. DNM V.15 (= वरकतलीव).

वृग *d.* 145, to roam or to wander (Ratnadeva). Seems to be connected with Hindi वृग (अनि) to be distressed, to be uneasy (= Sanskrit √ उग्रहृ).

वृह *d.* 163, to stand firm, to hold on tenaciously, to stay on, to persevere. HS. VIII.4.14 (= √ वृह). Marathi ठाकणे, धकणे.

वृह (= वृहद्वय) *d.* 182, 183, come to a stand-still or dead stop. (= विव).

वृह *d.* 225, to spit. Perhaps connected with Skt. वृहगेति, Marathi वृहणे.

वरवर *d.* 136, to tremble, to quake, to flutter, to shudder, to pound furiously. Marathi वरवरणे.

वरह *d.* 109, 235, 445*3, same as above.

दाव *d.* 737, to show, to display, to exhibit. HS. VIII.4.32 (= दद्वृ). Marathi दावणे.

GLOSSARY

631

- ✓दुस् *d*, 81, 18*1, 312*2, to pain, to torment, to distress. HS. VIII. 4.23 (= ✓दाषु, causal of ✓द). Connected with Skt. denominative ✓दुर्मेनाय, according to Weber.
- ✓धगधग *d*, 389*6, to radiate heat, to burn furiously.
- धर्म, 53 (i) धर्म, piety, virtue, (ii) ध्वज, a bow.
- धुळोडिया *d*, 415, doubt, misgiving, apprehension. Marathi धाकुळ.
- नवासिध *d*, 408, 601, promise of an offering, worship etc. made to a deity, the fulfilment of the promise being dependent on the attainment of the desired object. DNM IV.2 (= उदयविक्रम) Appears to be connected with Sanskrit नमस्वित, Marathi नवस.
- नहरण *d*, 51, a nail-cutter (नखनिकृन्तन). Seems to be connected with नख (नखहरण > नहरण > नहरण).
- ✓निख *d*, 198, 517, 579 etc., to see. HS. VIII.4.181 (= ✓दृश्य).
- पकल 160, full-grown, matured, fully developed, strong, mighty PLNM 52 (= प्रौढ). HS. VIII.2.174 (= समर्थ). Connected with Sanskrit पक्व (= पक्व in Prākṛit) with [the pleonastic Taddhita suffix ल.
- पढिह्य *d*, 619, fully developed, full-grown. DNM VI.25 (= पूर्ण, पोत).
- पत्तल *d*, 291, lean, thin (Marathi पातळ, सडपातळ); 537, abounding in leaves (पत्रवहन). HS. VII.2.173. DNM VI.14 (= तीक्ष्ण).
- पत्तला *d*, 635, the staff carried by a door-keeper in a palace (प्रतीहारदण्ड Ratnadeva).
- ✓परहुस *d*, 45, to forget. HS. VIII.4.75 (= ✓विस्मर).
- परादुत्त *tb*, 122-125, 230, 245, 252*3, hostile, adverse. unpropitious (= पराभूत).
- परोहड 523-527, the back-yard of a house (गृहपश्चाद्भाग). Marathi परवे. Seems to be connected with परोमृह > परोवर > परोहर > परोहड.
- ✓पलोह *d*, 319, to proceed, to happen. Seems to be connected with ✓प्रवृत्त (पवृह > पउह > पलोह).
- पलोह (= पलोद्विष, = प्रवृत्त), 24, 28, begun, commenced, expressed, brought to expression.
- पसथ 309, 544, 570 etc., (1) a particular kind of deer (शृगविशेष), DNM VI.4, (2) palm of the hand (= प्रसूत, प्रसृति, Marathi पसा). (3) Large, wide, extended (प्रसृत, = विशाल, विस्तीर्ण).

पहुत 397, sufficient, adequate, being a match for. PLNM 526 (= पर्याप्त). Seems to be connected with Skt. प्रभूत. Cf. पतुत.

पुस 613, √ पुस 544, पुस 378, 683, to wipe, to rub. HS. VIII.4.105 (= √ पुञ्ज). Appears to be connected with Sanskrit प्रोक्ष्.

पूसम d, 654, a parrot. PLNM 291 (= कोर). Appears to be connected with Sanskrit पुंशुक, (cf. पुंशु, पुंशुकिन्, पुंशुप).

पेदुण d, 212, a plume, a feather. PLNM 294, DNM VI.58.

फंस tb, 407, 409 etc. (= रस्ये), touch, contact, act of touching. PLNM 792. HS. VII.4.182 (√ फंस = √ स्पर्श).

फास tb, 31*1 (= रस्ये) touch, contact. HS. VIII.4.182 (√ फास = √ स्पर्श).

फिट d, 112, 437, 495 etc., to drop away, to disappear, to vanish. HS. VIII.4.177 (= √ फेड्). Marathi फिटणे.

फिट d, (= फिट्ठ), 345, vanished, disappeared (= भट or नष्ट).

कुट 450, 496*13 etc., to burst, to break, to be smashed. HS. III.4.231 (= √ कुट्). Marathi कुटणे.

कुट (= कुट्ठि), 793, 349*3, torn, worn out, broken, smashed.

वहल d, 160, a bull. DNM VI.91 (= गो).

बलहट्टुण d, 561, bread or cake made of gram-flour (चणकरोटिका, Ratna-deva).

बाडहय d, 68, 582, a figure or portrait painted on a wall (मूर्तिवाडहय), a doll, a puppet. Marathi बाडुई. Appears to be connected with बाहु, arm.

बोल d, 148, to talk, to speak. HS. VIII.4.2 (√ बोह = √ कथ्). Marathi बोलणे.

बोल d, 486, to immerse, to plunge. Appears to be connected with √ बुड्. HS. VIII.4.101 (= √ मज्ज्). Causal base बेटु > बेट > बोल, to cause to sink.

बोहिये d, 344, ship, vessel. DNM VI.96 (= प्रवहण). Connected with Sanskrit बहिव > बहिय > बोहिय > बोहिय, according to Weber.

बोहियिय d, 764, a sea-faring merchant (सावहयिक or सावपायिक).

भासुर 60, frightful, dreadful. PLNM 109. Connected with the Vedic root भ्यस् to fear, causal व्यास्य to frighten.

GLOSSARY

633

मदप्पर *d*, 364*1, vanity, pride. PLNM 89, DNM VI.120.

मदह *d*, 202, 230, small, tiny, raw, undeveloped. PLNM 472, DNM IV.117.

मदह *d*, 31*5, pride, vanity. PLNM 89, DNM VI.120.

मल *d*, 500, 559*2, 578*1, to pound, to pulverize, to press, to squeeze, to knead. HS. VII.4.126 (= ✓कृ). Marathi मळणे.

मह *d*, 780, 232*1 etc., to desire. HS. VIII.4.192 (= ✓काह्).

महमह *d*, 234, 728, 364*2, to spread (used of a smell or fragrance). HS. VIII.4.78.

महम्म *d*, 520, (passive base) to be struck. Appears to be an intensive form from ✓हम्म (HS. VIII.4.264).

महल *d*, 749, mighty, big, large. DNM VI.145 (= पृबुल). Connected with मह (= महद्); with श्रुल as pleonastic Taddhita suffix.

मंगुल *d*, 34, evil, wicked, malicious design. PLNM 807, DNM VI.145.

मंडल *d*, 64*4, a dog. PLNM 62, DNM VI.114.

मेह *d*, 47, 69, 526 etc., to give up, to abandon, to desert, to transgress. HS. VIII.4.91 (= ✓स्वज्).

रणझण *d*, (onomatopoeic), 633, to produce a humming sound.

रंकुब्ब *d*, 263*4, a tiny creature (जीव, जन्तु).

राडाइत्त (राडा + इत्त Taddhita suffix), 90, lustrous, illustrious, destined to be great or eminent.

रिछोली *d*, 31*2, 207, 633, 654, line, series, succession, collection, multitude. PLNM 106 (= श्रेणि), DNM VII.1 (= षड्विती).

✓रुणरुण *d*, 240, to drone, to moan.

रुंद *d*, 633, 788 (रुंरुं), broad, wide, spacious (विचार, विस्तार). PLNM 126, DNM VII.14. Marathi रुंद.

रुंदी *d*, 789, width, breadth (abstract noun from रुंद with Taddhita suffix ई). Marathi रुंदी.

रुं *d*, 205, 207, shaving, carving, paring, slice, shred. Connected with ✓रुं, HS. VIII.4.124 (= तक्ष्).

✓रुंभ *d*, 389*4, to stop. HS. VIII.4.213 (= ✓रुप्).

UJT

VAJJĀLAGGAM

रेह *d*, 306, 328 etc., to look charming, lovely, graceful. HS. VIII.4.100 (= √रज्).
 रोर *d*, 146, 461, 560, poor, indigent. DNM VII.11 (= रह्). See
 भोर.

लहह *d*, 315, 284*4, lovely, beautiful, charming. 'DNM VII.17
 (= रज्).

लेका 637, 637*1, (1) name of a city, the capital of Rāvaṇa, (2) the
 branch of a tree.

लाइअ 247, given, taken, ascribed, attributed, past participle from
 ल to take (लात). May also be connected with √लृ (causal)
 लृति, लृप्ति, or with √ली (causal), लृप्ति or लृप्ति.

लुक् *d*, 269, to hide. HS. VIII.4.55 (= √निर्लु). May be connect-
 ed with √लुक् to vanish, to disappear, to hide. Cf. the use
 of the word लुक् by Pāṇini in the sense of elision or omission.

लुचपलुचा (कर) *d*, 15 } to harass, to torture. May be con-
 लुचपलुची (कर) *d*, 16*1, } nected with the Skt. root लुच् to pul-
 out, to pluck, to tear off.

लहस *d*, 418, 448, to slip, to drop or fall down, to be loosened
 or dishevelled. HS. VIII.4.197 (= √लृ).

बहुल 299, big, great, serious. DNM VII.29 (= लृक्). From बहु
 (= बहु = बहु) with ल as pleonastic Taddhita suffix. HS. VIII
 2.174 (बहु = बहु). Marathi बहुल, Hindi बहुल.

वप्पाह्य *d*, 157, the Cātaka bird. PLNM 293, DNM VI.90. Hind
 पपाहा, पपीहा.

वम्मल *d*, 636, sound. PLNM 47 (वमल = कलकल). May be connected
 with Sanskrit वमल.

वम्मीसण *d*, 397*2, Cupid. DNM VII.42 (वमोत्तर = मदन).

वसेरय *d*, 492, residence, sojourn (वास, वसतिस्थान, आश्रय). Hind
 वसेरा.

बाहेल *d*, 628, swift, agile. HS. VIII.4.422.

वचण, 89, 90 avoidance, shirking, shunning, missing. Connected
 with Skt. वर्जन > वचण > वचण > वचण.

वाहलिया *d*, 105, 257, 261, a stream or rivulet (वृद्धनदी, लुक्कलप्राह).
 DNM VII.29.

GLOSSARY

635

- विगोवय** *d*, 153, confusion, difficulty. DNM VII.61 (= बाहुल्य).
Connected with the Skt. root गृ (IV.P.), to be perplexed or confused.
- विज्झा** 390, to be extinguished; 563, 389*3 to extinguish. Connected with विज्झ्. HS. VIII.2.128. Marathi विजणे, विजविणे.
- विहय** *d*, 483, Rāhu, DNM VII.65.
- विटप्प** *d*, 100, (passive base), to be obtained. HS. VIII.4.251.
Connected with Skt. विधाप्यते according to P. G.
- विण** *d*, 792, to weave. Marathi विणणे.
- विसद** *d*, 293, 678-680, to spread, to bloom, to dilate, to become manifest. HS. VIII.4.176 (= √दल); HS. VIII.4.195 (√बोसद = √विकस).
- विसूर** *d*, 183, to become sad or dejected. HS. VIII.4.132 (= √सिद).
- विसुरण** *d*, 333, sadness, sorrow, dejection (खेद).
- वेलव** *d*, 741, perhaps connected with √विदम्ब्य, to mock, to irritate, to grin. Marathi वेदवणे. HS. VIII.4.93 (= √क्व), VIII.4.156 (= √उपादम्).
- वेल्भ** 249, disappointment, frustration, delay (विलम्ब, विप्रलम्भ, विलम्ब).
- वेल्हल** *d*, 96, delicate, lovely (बोमल); 421, exauded, blooming (Ratnadeva). DNM VII.96 (= मृदु, बोमल).
- वोल** *d*, 429, 726, 349*1, 445*5 etc., to go, to pass, to go away, to depart, to vanish, to disappear, to transgress, to violate. HS. VIII.4.162 (= √गम्), VIII.4.258 (= √अतिक्रम्).
- वोलाव** *d*, causal of √वोल), 70, to cause to go.
- वोलाण** *d*, 145, 427 etc., gone away, departed; 425 violated, transgressed. HS. VIII.4.258. Connected with व्यक्रीन according to Weber.
- सहजिवा** *d*, 464, next-door neighbour. DNM VIII.10 (सहज = प्रातिवेशिक).
- सह्वी** *d*, 696, exchange, barter (द्वयविनिमय, Ratnadeva).
- समय** *zh*, (= समाप्य, वर्मकर्तारि), 95, 382, 402, 438*4, 496*7, to come to an end, to be finished; 113, 123, to be fulfilled or realised, to be crowned with success, to attain to constancy; 339, 343, to offer, to surrender; 318*2, to be adequate.

636

VAJJĀLAGGAM

समसर्गसिंघा *tb*, (= समदर्शीपिका), 112, rivalry, emulation, competition, equality.

समसौसी *tb*, (= समदर्शी), 156, 233, 745, same as above. DNM VIII.13 (= सदर्शी).

सर *d*, 217, to be enough, to suffice, to be over, to come to an end, to be finished. Marathi सरणे (= संरणे).

साय *d*, 263*2, happiness (सुख).

साह *d*, 401, 491 etc., to tell, to proclaim, to announce, to declare to speak. HS. VIII.4.2 (= √सह्). Appears to be connected with Sanskrit √साह्.

सिमिसिम *d*, 389*6 (onomatopoeic), to simmer, to sizzle, to see the Marathi शिक्किणे.

सिमसिमाय *d*, 404, 405, same as above.

सिंहिण *d*, 614, breast (सन्). PLNM 2:7, DNM VIII.31.

सुविसत्थ 482, a rake, a libertine (व्यभिचारिणुरूप, Ratnadeval); a place calculated to inspire a sense of security and confidence (पु-विश्रव).

हाक *d*, 181, challenging, insulting words. Marathi हाक (हाकारणे, from Sanskrit √आकार्थ).

हल *d*, 193, to shake, to be shaky or unsteady. Marathi हलणे.

हलाव *d*, 389*4 (causal base from √हल); to cause to shake, to agitate. Marathi हलविणे.

हस्य *tb*, (= Sanskrit √हस्य I. P.) to become contracted or shortened.

ERRATA

PAGE	LINE	READ	FOR
3	4	याणंति	जाणंति
6	4	य	थ
10	5	लुवये	अवये
10	21	कुपदं	अपदं
11	7	जाणंति	याणंति
24	8	जणंति	जाणंति
26	3	पुहवी	पुहवी
27	9	रणं	रधं
30	26	राहसेन	राहरोन
34	2	विबरे	विबरं
35	5	धिराट	धिराड
63	4	कुमुनेहि	कुमुनेहि
67	last line	विशेषणद्वारा	विशेषणद्वारा
82	2	पक्काइय separately from	उत्तंगवगणितर
82	6	पौन्यवाप	पौन्यवाप
94	2	परिओसं	परिओसं
102	4	निबट्टं	नि बट्टं
110	7	गगाडाडिगिण	गगाडाडिगिण
122	21	परिचमज	परिचमज
129	foot note 1	कुवेविण	कुवेविण
147	2	विठनेबहुलं	विठनिगडां
151	5	पसं	पसं
163	5	सुम्माविओ	सुम्माविओ
190	6	जेम्भगुहरणे	जेम्भगुहरणे
190	8	सुमिच्च	सुमिच्च
198	3	संययं	संययं
212	5	संभो	संभो
257	7	471*2	472*2
336	14	473	573
425	10	27	28

638

VAJJĀLAGGAM

PAGE	LINE	READ	FOR
425	7	Kṛt	Taddhita
425	8	as in Skt. मिदुर, नेदुर etc.	HS. VIII.2.145.
432	3	विग्गल	विग्गल
436	2	from bottom	drop the number 145
442	7	क्षियताम्	क्षियताम्
448	2	पूर्यताम्	पूर्यताम्
		from bottom	
449	19	उद्धिन्न	उद्धिन्न
453	25	235	135
453	31	236	136
462	27	602	60
507	23	जहिउअए	जहिउअए
510	8	421	421
510	17	साहेमि	साहेमि

The word Pāli has been printed with a long final i in the Notes. It should be read as ending in short i.

Prakrit Text Society Series.

1. **Āṅgavijjā** (Science of Divination),
edited by Muni Shri **Punyavijayaji**, Eng. Int. by Dr. Motichandra and Hindi Int. by Dr. V. S. Agrawala, 1957, Demy Quarto Size, Pages 8 + 94 + 372. 21-00
2. **Prākṛta-paiṅgalam**, Part I,
edited by Dr. Bholi Shankar Vyas, (Text, Sanskrit Commentaries, Hindi Translation, Philological Notes and Glossary), 1959 Demy Octavo Size, Pages 700. 16-00
3. **Cauppannamahāpurisacariyam** of Śīlāṅka,
edited by Pt. Amritlal Mohanlal Bhojak, Introduction by Dr. K. Bruhn, 1961, Demy Quarto Size, Pages 8 + 6 + 384. 21-00
4. **Prākṛta-paiṅgalam**, Part II,
(Critical Study of the metres and language and literary assessment of the Text) by Dr. Bholi Shankar Vyas, 1962, Demy Octavo Size, Pages 16 + 16 + 592 + 12. 15-00
5. **Akhyaṇakamaṇikośa** of Ācārya Nemicaṇḍra, with Commentary of Āmradeva, edited by Muni Shri **Punyavijayaji**, Introduction by Dr. U. P. Shah, 1962, Demy Quarto Size, Pages 8 + 26 + 18 + 30 + 424. 21-00
6. **Paumacarivam** of Vimalasāri, Part I,
Revised Edition of Dr. H. Jacobi, edited by Muni Shri **Punyavijayaji**, Hindi Translation by Prof. S. M. Vora, Eng. Int. by V. M. Kulkarni, 1962, Demy Quarto Size, Pages 8 + 40 + 373.
7. **Pāia-Sadda-Mahāṇavo**
by late Pt. H. T. Seth, Second Edition, 1963, Demy Quarto Size, Pages 64 + 952.
Library Edition Rs. 30-00. Student Edition 20-00
8. **Pāsanāhacarju** of Padmakīrti,
edited by Prof. P. K. Modi, with Hindi Introduction and Translation, Word Index and Notes, 1965, Demy Quarto Size, Pages 8 + 124 + 170 + 232. 25-00

(2)

9. Nandisūtram with Cūrṇi of Jinadāsa,
edited by Muni Shri Punyavijayaji with Indices, 1666
Demy Quarto Size, Pages 8 + 16 + 104. 10-00
10. Nandisūtram with Vṛtti of Haribhadra and 'Tippaṇi' of
Śrīchandra, edited by Muni Shri Punyavijayaji, 1966,
Demy Quarto Size, Pages 8 + 16 + 218. 15-00
11. Mārkaṇḍeya's Prākṛta-Sarvasva, edited by Dr. Krishna
Chandra Acharya, 1968. 20-00
12. Paumacariyam of Vimalasūri, Part II, Revised Edition
of Dr. H. Jacobi, edited by Muni Shri Punya Vijayaji,
Hindi Translation by Prof. S. M. Vora, Eight Appen-
dices and Orthographic Notes by Dr. K. R. Chandra,
1968, Demy Quarto, Pages 16 + 222 + 160. 22-00
13. Kathākośa of Śrīcandra
edited by Dr. Hira Lal Jain, 1968.

Works in Press

1. Sūtrakṛitāṅga Cūrṇi.
2. Dasakāliya Cūrṇi.
3. Prithvicandracarita.
4. Mūlasuddhiprakaraṇa.
5. Prākṛita Grammar of Kramādīśvara.

Commission :

No. 1 to 6 and No. 8 to 10.	=	33%
No. 7.	=	25%

Secretary
Prākṛit Text Society,
L. D. Institute of Indology,
Ahmedabad 9.

